ॐ

॥ श्री गुरुचरित्र ॥

सचित्र व कथासारासहित

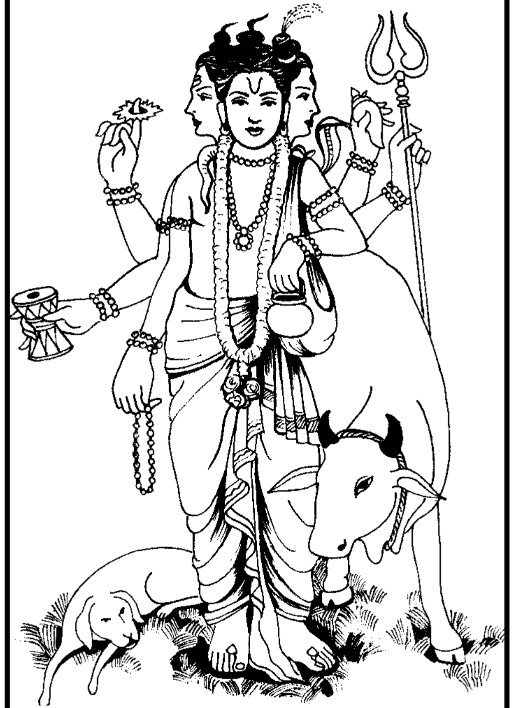

सरस्वती गंगाधर कृत

।। श्रीगुरुचरित्र ।।

पारायणपद्धत, नियम, संकल्प आणि गुरुगीता यांसह

गुरुचरित्राविषयी माहिती

श्रीसरस्वती गंगाधर विरचित 'श्रीगुरुचरित्र' हा अत्यंत प्रासादिक, रसाळ ग्रंथ आहे. गुरुसंस्थेचे माहात्म्य वर्णन करणारा हा ओवीबद्ध ग्रंथ कालातीत आहे. नामधारकाच्या प्रश्नाचे निमित्त करून सिद्धांनी त्रिमूर्ती दत्ताची अवतार कथा, अंबरीष कथा, धौम्य ऋषींची कथा, इत्यादी पौराणिक कथांचे वर्णन जरी केले, तरी गुरुचरित्राचा मुख्य विषय श्रीनृसिंह सरस्वती ह्यांचे अलौकिक अवतारी चरित्र सांगणे हा आहे. श्रीदत्तात्रेय, श्रीपाद श्रीवल्लभ आणि श्रीनृसिंह सरस्वती ह्या तीन अवतारी पुरुषोत्तमांचे अवतारकार्य ह्या अपूर्व ओवीबद्ध चरित्रग्रंथात प्रकट झालेले आहे. गुरुचरित्राच्या पहिल्या नऊ अध्यायांत श्रीपाद श्रीवल्लभांचे अवतारकार्य प्रकट झालेले आहे. तर दहाव्या अध्यायात त्यांच्या निर्गुण अस्तित्वाचे वर्णन करून नंतर अकराव्या अध्यायापासून श्रीनृसिंह सरस्वतींचे अवतारकार्य विस्ताराने शेवटपर्यंत प्रकट झालेले आहे. खरे सांगायचे तर अकराव्या अध्यायापासूनच ह्या अद्वितीय गुरुचरित्राला प्रारंभ होतो. दत्तसंप्रदायाचे तत्त्वज्ञान आणि आचारधर्म ह्यांचे सखोल विवरण करणारा, हा एक अजोड ग्रंथ आहे. दत्तसंप्रदायात 'गुरुचरित्र' वेद म्हणून मान्यता पावले आहे. पुराणातील पंचलक्षणांचे शाश्वत संकेत ह्या चरित्रग्रंथाने भक्तिभावाने पाळलेले आहेत. 'श्रीगुरुचरित्र' ह्या ग्रंथाचे कर्ते श्रीसरस्वती गंगाधर हे एक श्रेष्ठ दर्जाचे दत्तोपासक होते. सरस्वती गंगाधर हे श्रीनृसिंह सरस्वतींचे पट्टशिष्य सायंदेव ह्यांचे पाचवे वंशज होते. श्रीनृसिंह सरस्वतींच्या अवतारकार्याची समाप्ती झाल्यानंतर सुमारे शंभर वर्षांनी म्हणजे शके १४५० (इ. स. १५२८) ह्या दरम्यान 'गुरुचरित्र' प्रकट झाले. ग्रंथाच्या आरंभी सरस्वती गंगाधरांनी आपली जी पूर्वपरंपरा सांगितली, त्यावरून श्रीसरस्वती गंगाधर हे आपस्तंभ शाखेचे कौंडिण्यगोत्री ब्राह्मण होते. साखरे हे त्यांचे आडनाव. त्यांच्या आईचे नाव चंपा. आश्वलायन शाखेच्या काश्यपगोत्रातील चौंडेश्वर नावाच्या साधुपुरुषाची ती मुलगी होती.

श्रीदत्ताचे वर्णन करताना नाथ म्हणतात की,

दत्त वसे औदुंबरी । त्रिशूळ डमरू जटाधारी ।। कामधेनू आणि श्वान । उभे शोभती समान ।।

गोदातीरी नित्य वस्ती । अंगी चर्चिली विभूती ।। काखेमाजी शोभे झोळी । अर्धचंद्र वसे भाळी ।।

दत्तात्रेयाचा निवास नेहमी औदुंबराखाली असतो. दत्तभक्तांची तशी श्रद्धा आहे. म्हणूनच सर्व दत्तभक्त औदुंबरतळी बसून शुद्ध भावनेने श्रीगुरुचरित्राचे सतत पारायण करतात. आपल्या मनात ज्या इच्छा आहेत, त्या श्रीदत्तात्रेयांना अंतःकरणापासून सांगून श्रीगुरुचरित्राचे नित्य पारायण केले, अत्यंत श्रद्धेने श्रीदत्तात्रेयांची दर गुरुवारी पूजा करून श्रीगुरुचरित्राच्या सप्ताहाला सुरुवात केली, तर सप्ताह-समाप्तीच्या क्षणाला प्रचिती आल्याशिवाय राहत नाही. एक लक्षात घ्या की, गुरुमाहात्म्य सांगणारा, उपासनामार्गाचे श्रद्धेय

प्रतिपादन करणारा, मानवी आचारधर्माचे रसाळ निरूपण करणारा सांप्रदायिक प्रमाणग्रंथ म्हणून गुरुचरित्र या ग्रंथाला दत्तसंप्रदायात मान आणि प्रतिष्ठा आहे. श्रीदत्तात्रेयाच्या शाश्वत उपासनेभोवती आपल्या अमृतमयी भाषेतून प्रदक्षिणा घालणारा हा श्रेष्ठ ग्रंथ आहे. गुरुचरित्राचे कार्य फार मोठे आहे. भक्तिरसाने ओथंबणारा हा ग्रंथ दत्तसंप्रदायातील सर्वच दत्तभक्तांना वेदतुल्य वाटतो. गुरुचरित्राच्या शेवटी एक ओवी आहे,

अंतःकरण असतां पवित्र । सदाकाळ वाचावें गुरुचरित्र ।। सौख्य होय इहपरत्र । दुसरा प्रकार सांगेन ।।५३:८४।।

सप्ताह वाचावयाची पद्धती । तुज सांगो यथास्थिति ।। शुचिर्भूत होवोनि शास्त्ररिती । सप्ताह करिता बहुपुण्य ।।

ह्याचा सोपा अर्थ असा की, पवित्र अंतःकरणाने गुरुचरित्राचा सप्ताह केला, तर केवळ सौख्य प्राप्त होते. मनातल्या सर्व शुभ इच्छा पूर्ण होतात. संपूर्ण सप्ताहात मौन ठेवून, एकाच जागेवर बसून, ब्रह्मचर्य व्रताचे पालन करून, पूर्व दिशेला तोंड करून हा ग्रंथ वाचावा. पावित्र्य जपून, श्रद्धेने पारायण केले, तर सर्वांत मोठा फायदा काय होतो, तर मन शांत होते, प्रसन्न होते, समाधान पावते. गुरुचरित्रात शेवटी म्हटले आहे की,

ऐसें सप्ताह अनुष्ठान । करितां होय श्रीगुरूदर्शन । भूतप्रेतादि बाधा निरसन । होवोनि सौख्य होतसे ।।५३:९५।।

'गुरुचरित्र' हा एक सिद्ध ग्रंथ आहे, हे लक्षात ठेवून, पावित्र्याचे संवर्धन करीत ग्रंथाचे पारायण करण्यात मानवी आयुष्याची सुखद फलश्रुती अनुभवता येते. म्हणून हा ग्रंथ प्रतिदिनी श्रद्धेय वृत्तीने वाचला जावा.

।। दिगंबरा दिगंबरा श्रीपादवल्लभ दिगंबरा ।।

श्रीगुरुचरित्र पारायण कसे करावे ?

१) अंतःकरण पवित्र ठेवून गुरुचरित्राचे केव्हाही व कितीही वाचन केले, तरीसुद्धा गुरुचरित्र पारायणाची सर्व फळे मिळतात.

२) ज्या लोकांना ७ दिवसांत पारायण करावयाचे असेल, त्यांनी चांगला दिवस पाहून त्या दिवशी गुरुचरित्र पारायणास सुरुवात करावी. शक्यतो शुक्रवारी पारायण चालू करावे, म्हणजे गुरुवारी समाप्तीचा दिवस येतो, दत्तजयंतीच्या अगोदर सहा दिवस पारायणास सुरुवात करावी म्हणजे दत्तजयंतीला समाप्तीचा दिवस येतो.

३) सकाळी शक्यतो लवकर उठावे.

४) आपली रोजची स्नानसंध्यादी कर्मे प्रथम करावीत.

५) हे अनुष्ठान ज्यासाठी करावयाचे, ते उच्चारून म्हणजे देवतेला आपला हेतू सांगून, तो हेतू पूर्ण व्हावा म्हणून मी हे अनुष्ठान करीत आहे, असे म्हणून पाणी सोडणे. ह्याला संकल्प असे म्हणतात.
अशा प्रकारे संकल्प करून श्रीगणेश, आसन, कलश, शंख, घंटा, दीप ह्यांची पूजा करावी.

६) पुस्तकरूपी श्रीगुरूंचे पूजन करावे व ब्राह्मणाची पूजा करावी.

७) नंतर घरातील सर्व वडीलधाऱ्यांना नमस्कार करावा.

८) हे सर्व झाल्यानंतर गुरुचरित्र पारायण चालू करावे.

श्रीगुरुचरित्र सप्ताहात पाळावयाचे नियम

१) पहिल्या दिवसापासून सप्ताह संपेपर्यंत एकच जागा ठेवावी.

२) पारायणासाठी पूर्वोत्तर तोंड करून बसावे.

३) रोजचे वाचन संपेपर्यंत कोणाशीही संभाषण करू नये.

४) रोजचे पारायण संपेपर्यंत आसनावरून उठू नये.

५) पारायण चालू केल्यावर पारायण संपेपर्यंत शक्यतो उपवास करावा.

६) रात्री चटई किंवा पांढऱ्या घोंगडीवर निजावे.

७) सात दिवस ब्रह्मचर्यव्रत पाळावे.

८) पारायण समाप्तीच्या दिवशी पारायण संपल्यावर मेहुणांना जेवण, दक्षिणा देऊन नंतर उपवास सोडावा. अशा प्रकारे पारायण केल्यावर भूत, प्रेत, पिशाच ह्यांची बाधा होत नाही व सर्व सुखे व समृद्धी लाभते.

पारायणाच्या प्रारंभी करावयाचा संकल्प

प्रथम दोन वेळा आचमन करावे.

ॐ श्रीमन्महागणाधिपतये नमः । इष्टदेवताभ्यो नमः । कुलदेवताभ्यो नमः । ग्रामदेवताभ्यो नमः। वास्तुदेवताभ्यो नमः । श्रीपादश्रीवल्लभाय नमः । श्रीसद्गुरुनृसिंहसरस्वत्यै नमः । सर्वेभ्यो देवेभ्यो, ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः । मातापितृभ्यां नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । निर्विघ्नमस्तु । सुमुखश्चैकदंतश्च कपिलो गजकर्णकः । लंबोदरश्च विकटो विघ्ननाशो गणाधिपः । धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचंद्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ।। विद्यारंभे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । संग्रामे संकटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ।। शुक्लांबरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजं । प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ।। सर्वमंङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोस्तु ते ।। सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषांमङ्गलम् । येषां हृदिस्थो भगवान् मंङ्गलायतनं हरिः ।। तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चन्द्रबलं तदेव । विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि ।। लाभस्तेषां जयस्तेषा कुतस्तेषां पराजयः । येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थोजनार्दनः ।। विनायकं गुरुं भानुं ब्रह्माविष्णुमहेश्वरान् । सरस्वतीं प्रणम्यादौ सर्वकार्यार्थसिद्धये ।। अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः ।। सर्वेष्वारब्धकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवा दिशन्तु नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः ।।

टीप – ज्या ठिकाणी ‘अमुक’ शब्द आला आहे, तेथे पूजेच्या दिवशी पंचांग पाहून त्याप्रमाणे संवत्सराचे नाव, तिथी व वाराचे नाव, तसेच त्या दिवशी असलेले नक्षत्र, योग, करण, चंद्राशी, सूर्यराशी व गुरुराशी ह्यांचे उल्लेख करावेत.

श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य अद्य ब्राह्मणो द्वितीये परार्धे विष्णुपदे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे कलियुगे प्रथमचरणे भरतवर्षे भरतखण्डे जंबुद्विपे दण्डकारण्ये देशे गोदावर्याः दक्षिणे तीरे शालिवाहनशके अमुक* नाम संवत्सरे अमुकायने अमुकऋतौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकदिवसनक्षत्रे विष्णुयोगे विष्णुकरणे अमुकस्थिते वर्तमाने चन्द्रे अमुकस्थिते श्रीसूर्ये अमुकस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु शुभनामयोगे शुभकरणे एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ (येथे पूजा करणाराने स्वतः म्हणावे) मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थम् । अस्माकं सकलकुटुम्बानां सपरिवाराणां क्षेमस्थैर्यायुरारोग्यैश्वर्याभिवृद्ध्यर्थम्। समस्तमङ्गलाप्राप्त्यर्थम् । शान्त्यर्थ्यं, पुष्ट्यर्थं, तुष्ट्यर्थम् । अखण्डलक्ष्मीप्राप्त्यर्थम् सकलारिष्टशान्त्यर्थम्। श्रीपरमेश्वरश्रीपादश्रीवल्लभ श्रीसद्गुरुश्रीदत्तात्रेयदेवताप्रीत्यर्थम् अद्य अमुकदिनमारभ्य सप्तदिनपर्यन्तम् श्रीगुरुचरित्रपाठाख्यं कर्म करिष्ये । तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थम् । महागणपतिस्मरणचं करिष्ये । वक्रतुण्ड महाकाय सूर्यकोटिसमप्रभ निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा । श्रीमहागणपतये नमः । अथ ग्रन्थपूजा। पुस्तकरूपिण्यै सरस्वत्यै नमः गन्धपुष्पतुलसीदलहरिद्राकुंकुमाक्षतान् समर्पयामि । धूपदीपनैवेद्यं समर्पयामि।

नंतर उजव्या हाताने उदक सोडून पारायणास प्रारंभ करावा.

आमच्या प्रतींतील सप्ताहाचा अध्यायानुक्रम व ओवीसंख्या खाली लिहिल्याप्रमाणे आहे.

दिवस पहिला

अ.	१	ओव्या	१४९
अ.	२	ओव्या	२७९
अ.	३	ओव्या	८३
अ.	४	ओव्या	७७
अ.	५	ओव्या	७८
अ.	६	ओव्या	१९१
अ.	७	ओव्या	२१०
अ.	८	ओव्या	११५
अ.	९	ओव्या	५२
		एकूण	१२३४

दिवस दुसरा

अ.	१०	ओव्या	४२
अ.	११	ओव्या	१०७
अ.	१२	ओव्या	१३१
अ.	१३	ओव्या	१६९
अ.	१४	ओव्या	५१
अ.	१५	ओव्या	१०१
अ.	१६	ओव्या	१६७
अ	१७	ओव्या	६१
अ	१८	ओव्या	७४
अ	१९	ओव्या	१००
अ	२०	ओव्या	१२०
अ	२१	ओव्या	८९
		एकूण	१२१२

दिवस तिसरा

अ	२२	ओव्या	६३
अ	२३	ओव्या	५८
अ	२४	ओव्या	५१
अ	२५	ओव्या	८०
अ	२६	ओव्या	२४२
अ	२७	ओव्या	५५
अ	२८	ओव्या	१९५
अ	२९	ओव्या	२६९
		एकूण	१०१३

दिवस चौथा

अ	३०	ओव्या	१५४
अ	३१	ओव्या	१३३
अ	३२	ओव्या	१९३
अ	३३	ओव्या	१३०
अ	३४	ओव्या	१२०
अ	३५	ओव्या	३४०
		एकूण	१०७०

दिवस पाचवा

अ	३६	ओव्या	५३७
अ	३७	ओव्या	२७१
अ	३८	ओव्या	९१
		एकूण	८९९

दिवस सहावा

अ	३९	ओव्या	१६८
अ	४०	ओव्या	१४३
अ	४१	ओव्या	२६७
अ	४२	ओव्या	२१०
अ	४३	ओव्या	१७१
		एकूण	९५९

दिवस सातवा

अ	४४	ओव्या	१११
अ	४५	ओव्या	१२४
अ	४६	ओव्या	४३
अ	४७	ओव्या	४८
अ	४८	ओव्या	६५
अ	४९	ओव्या	१०६
अ	५०	ओव्या	२६९
अ	५१	ओव्या	७५
अ	५२	ओव्या	६१
अ	५३	ओव्या	१०४
		एकूण	१००६
	एकूण पर्व		७३९३

तीन दिवसांचे पारायण

अ. २२/३३/५३

'श्रीगुरुचरित्र कथासार' या ग्रंथाची अध्यायानुक्रमे फलश्रुती

क्र.	फलश्रुती
१.	सर्वकष कल्याण आणि गुरूकृपा.
२.	गुरू कृपा आणि भक्ती जागृती.
३.	संकटांमध्ये रक्षण आणि श्रवण भक्ती.
४.	सद्गुणांची वाढ आणि दत्तगुरूंची कृपा.
५.	समृद्धीमध्ये निरंतर वाढ आणि मुलांचा उत्कर्ष.
६.	संकटसमयी सुटका आणि गुरूकृपा.
७.	चुकांपासून आणि महापातकापासून सुटका, मनशांती .
८.	मुलांचा उत्कर्ष आणि शनीप्रदोष व्रताचे पुण्य.
९.	वैभव आणि ऐश्वर्य प्राप्ती.
१०.	संकटातून सुटका आणि योजलेले कार्य पूर्ण होईल.
११.	मुलांविषयीच्या काळजीतून मुक्तता.
१२.	प्रयत्नांमध्ये यश.
१३.	आरोग्याच्या / प्रकृतीच्या तक्रारी दूर होतील.
१४.	अकस्मात आलेल्या संकटातून मुक्ती आणि रक्षण.
१५.	तीर्थक्षेत्री यात्रा घडतील, साधना चांगली होईल.
१६.	गुरूकृपा होईल, सद्गुरू रक्षण करतील.
१७.	शिक्षण आणि कलाकौशल्ये यात प्रगती.
१८.	कर्जमुक्ती आणि ऋणातून सुटका.
१९.	भाग्योदय आणि साधूसंतांची सेवा.
२०.	मुलांवरची संकटे दूर होतील / मुलांचा उत्कर्ष.
२१.	मुलांचे आरोग्य चांगले राहिल.
२२.	वैभव आणि समृद्धी यामध्ये निरंतर वाढ.
२३.	स्वत:चे घर होईल आणि प्रतिष्ठा मिळेल.
२४.	स्वभावातील दोष कमी होतील आणि मन:शांती मिळेल.
२५.	सद्गुणांची वाढ आणि वृत्ती आनंदी होईल.
२६.	अभ्यास आणि शिक्षणामध्ये प्रगती.
२७.	विरूद्ध पक्षाविरूद्ध विजय होईल.
२८.	स्वभाव धार्मिक आणि सदाचारी होईल.
२९.	सत्पुरूषांची कृपा लाभेल आणि उद्धार होईल.
३०.	पत्नी / पती सहवास आनंदी होईल.
३१.	संसार सुख मिळेल, प्रपंचामध्ये प्रगती.
३२.	अखंड सौभाग्य लाभेल.
३३.	शिवकृपा होईल आणि प्रगती होईल.
३४.	मुलांच्या सुखामध्ये वाढ होईल.
३५.	कठीण कार्यामध्ये यश मिळेल.
३६.	धार्मिक आचरणामध्ये वाढ होईल.
३७.	व्यवहार ज्ञान वाढेल, समृद्धी प्राप्ती.
३८.	धनधान्य समृद्धी आणि सुबत्ता प्राप्ती.
३९.	मुल होईल, मुलांचे सौख्य वाढेल.
४०.	गुरूकृपा होऊन कल्याण होईल.
४१.	गुरूसेवा घडेल, तीर्थयात्रा घडतील.
४२.	काशियात्रेचे पुण्य मिळेल.
४३.	वैभव आणि समृद्धी प्राप्ती.
४४.	दैवी अध्यात्मिक अनुभूती.
४५.	त्वचा विकारातून मुक्तता आणि कलागुणांमध्ये वाढ.
४६.	श्रीदत्तात्रयांची कृपा आणि अक्षय आनंद प्राप्ती.
४७.	सत्पुरूषांचा सहवास आणि तिर्थयात्रा घडतील.
४८.	शेती, व्यवसाय, नोकरी यात प्रगती आणि वैभव प्राप्ती.
४९.	गाणगापूर यात्रेचे पुण्य आणि श्रीगुरूकृपा.
५०.	आजार आणि व्याधींपासून मुक्तता.
५१.	गुरूकृपा आणि अक्षय आनंद प्राप्ती.
५२.	गुरूकृपा आणि तीर्थयात्रा घडतील.
५३.	श्रीगुरूचरित्र पारायणाचे पुण्यफळ.

अनुक्रमणिका

अध्याय १ .... १३
अध्याय २ .... २४
अध्याय ३ .... ४३
अध्याय ४ .... ५१
अध्याय ५ .... ५९
अध्याय ६ .... ६७
अध्याय ७ .... ८१
अध्याय ८ .... ९७
अध्याय ९ .... १०७
अध्याय १० .... ११४
अध्याय ११ .... १२०
अध्याय १२ .... १३०
अध्याय १३ .... १४१
अध्याय १४ .... १५४
अध्याय १५ .... १६०
अध्याय १६ .... १६९
अध्याय १७ .... १८२
अध्याय १८ .... १८९
अध्याय १९ .... १९७
अध्याय २० .... २०६
अध्याय २१ .... २१६
अध्याय २२ .... २२५
अध्याय २३ .... २३२
अध्याय २४ .... २३९
अध्याय २५ .... २४५
अध्याय २६ .... २५३
अध्याय २७ .... २७०
अध्याय २८ .... २७७
अध्याय २९ .... २९१
अध्याय ३० .... ३०९
अध्याय ३१ .... ३२१
अध्याय ३२ .... ३३२
अध्याय ३३ .... ३४६
अध्याय ३४ .... ३५७
अध्याय ३५ .... ३६७
अध्याय ३६ .... ३८९
अध्याय ३७ .... ४२३
अध्याय ३८ .... ४४२
अध्याय ३९ .... ४५१
अध्याय ४० .... ४६४
अध्याय ४१ .... ४७६
अध्याय ४२ .... ४९४
अध्याय ४३ .... ५०९
अध्याय ४४ .... ५२२
अध्याय ४५ .... ५३२
अध्याय ४६ .... ५४३
अध्याय ४७ .... ५४९
अध्याय ४८ .... ५५६
अध्याय ४९ .... ५६४
अध्याय ५० .... ५७४
अध्याय ५१ .... ५९२
अध्याय ५२ .... ६००
अध्याय ५३ .... ६०७
गुरुगीता ६१४
आरत्या ६१८

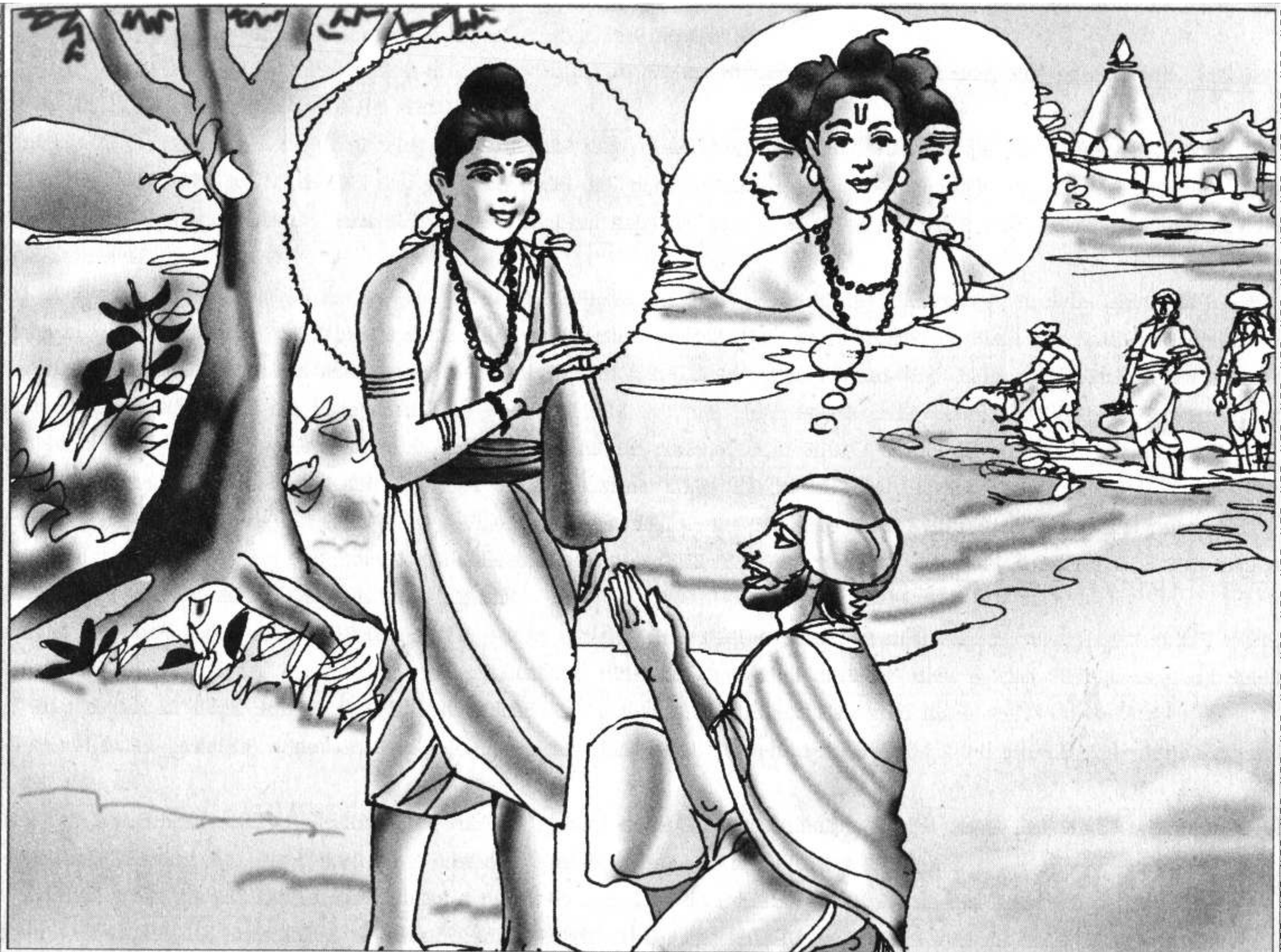

।। अध्याय पहिला ।। *।। मंगलाचरण, शिष्याच्या हृदयातील गुरुभेटीची तळमळ ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। हे गजानना तुला नमस्कार असो. तू विश्वाचा प्रतिपालक आहेस. जे तुझी भक्ती करतात त्यांच्या कार्यात विघ्ने येत नाहीत. तू चौदा विद्या व चौसष्ट कलांचा स्वामी आहेस. तुझे माहात्म्य खूप थोर आहे म्हणूनच सुरवर, मुनिजन व भक्तगण कार्यारंभी तुझेच पूजन करतात. हे गौरीसुता ! गुरुचरित्र लिहावे असे माझ्या मनात आहे. तू बुद्धिदाता आहेस, म्हणून तुला वंदन करून मी अशी प्रार्थना करतो की हे ग्रंथकार्य तू निजकृपेने पूर्णत्वास ने. मला आशीर्वाद दे, स्फूर्ती दे.

आई सरस्वती ! मी तुला नमस्कार करतो. श्रीनृसिंहसरस्वती हे माझे गुरू. त्यांच्या नावात तुझे नाव असल्यामुळे तू मला अत्यंत प्रिय आहेस. तू माझ्यावर प्रसन्न हो. या ग्रंथकार्यासाठी मला मदत कर.

सृष्टी उत्पन्न करणारा ब्रह्मदेव, विश्वपालक श्रीविष्णू आणि संहाराने सृष्टीचे नियमन करणारा शंकर या त्रिवर्गास नमस्कार. सर्व देवांना नमस्कार. सिद्ध, गंधर्व, ऋषी, व्यासादी श्रेष्ठ मुनी, वाल्मीकी आदी कवीश्वर या सर्वांना नमस्कार. तुम्ही माझ्यावर कृपादृष्टी ठेवून हे ग्रंथकार्य पूर्णत्वास न्या अशी विनम्र प्रार्थना करतो.

मातापित्यांस नमस्कार. आपस्तंभ शाखेचे, कौंडिण्य गोत्रात जन्मलेले सायंदेव हे आमचे मूळ पुरुष (खापर पणजोबा). साखरे हे त्यांचे आडनाव. त्यांचे पुत्र नागनाथ, त्यांचे पुत्र देवराय व त्यांचे पुत्र गंगाधर हे माझे वडील. आश्वलायन शाखेचे, काश्यप गोत्राचे चौंडेश्वरी यांची कन्या चंपा ही माझी आई. माझ्या वडिलांच्या नावापुढे सरस्वती हे नाव लावून मी मोठ्या आदराने ''सरस्वती-गंगाधर'' असे नाम धारण केले आहे.

आमच्या कुळावर पूर्वीपासून श्रीगुरूंची कृपा आहे. त्यांनीच मला श्रीगुरुचरित्र लिहिण्याची आज्ञा केली आहे. श्रीगुरूंच्या आशीर्वादाने हा ग्रंथ पूर्ण होईल अशी माझी श्रद्धा आहे. श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती म्हणजे दत्तात्रेयांचा अवतार. ज्यांना आपले व आपल्या पुत्रपौत्रांचे कल्याण व्हावे असे वाटते त्यांना हे गुरुचरित्र फलदायी होईल. ज्यांच्या घरी हे गुरुचरित्र नित्य प्रेमाने श्रवण, पठण केले जाईल त्यांच्या घरी लक्ष्मी वास करील, त्यांची मनोरथे पूर्ण होतील, इष्टकार्यसिद्धी होईल. तेथे सुख, समाधान नांदेल; दुःख, संकटे, चिंता, पीडा व व्याधी ह्यांचे निवारण होईल. श्रीगुरूंच्या वास्तव्याने पावन झालेल्या श्रीक्षेत्र गाणगापुरास जाऊन श्रीगुरूंची आराधना केल्याने इष्ट फलप्राप्ती त्वरित होते.

गुरूने दिलेल्या नाममंत्राचा जप करणारा एक साधक (नामधारक) अन्य ग्रामी राहत असे. एके दिवशी त्याच्या मनात श्रीगुरूंच्या दर्शनाची तीव्र इच्छा निर्माण झाली. तो गाणागापूरकडे वाटचाल करू लागला. तो श्रीगुरूंना करुण वचनांनी एकसारखा आळवीत होता- ''गुरुदेव, मी आपला दास आहे. आपण माझी तळमळ जाणता. ज्यांच्या स्मरणाने समस्त दैन्यांचे निरसन होते त्या तुम्ही मला आज दर्शन दिले नाही तर तुमच्या माहात्म्याला कमीपणा येईल. तुमच्या भेटीसाठी मी अत्यंत व्याकूळ झालो असताना तुम्ही माझ्यावर कृपा केली नाही तर मी कोठे जाऊ ? वेद म्हणतात गुरू हेच त्रैमूर्ती आहेत. भक्तांसाठी कृपासिंधूच आहेत. कलियुगात ते 'नृसिंहसरस्वती' या नावाने विख्यात होतील; अगम्य लीला दाखवून लोकांचा उद्धार करतील.

हे गुरो ! त्या वेदवचनांना तू माझ्या बाबतीत खरे करून दाखव. तुझ्या ठायी तिन्ही देवांचे गुण एकवटले आहेत. तू परम दयाळू आहेस, म्हणून माझी तुला विनंती आहे की मला भावभक्ती माहीत नाही, माझे चित्तही स्थिर राहत नाही. तरीही मला वेगाने पाव. माझ्यासाठी माता, पिता, आप्त, बंधू, स्वकीय सर्व काही तूच आहेस. हे गुरुदेवा ! तू माझे कष्ट व माझे दैन्य हरण कर. तू सर्वज्ञ आहेस. मग माझ्या मनीचे दुःख तुला कळत नाही ? घेतल्याशिवाय द्यायचे नाही अशी तुझी रीत असेल तर मी तुला काय देऊ ते तरी सांग. काहीतरी घेऊन मग देणे हा तर व्यवहार झाला. त्यात तुझे काय औदार्य ?

हे नरहरी ! माझ्यावर कृपा करणे तुला सहज शक्य असताना मला एवढा आटापिटा का करायला लावतोस ? मी बालक तुझा सेवक आहे, त्याच्या बाबतीत एवढी कठोरता धरणे तुला शोभत नाही. तू माझ्यावर रागावला आहेस का ? माझ्यावर कृपा करण्यासाठी एवढा विलंब का?''

तेव्हा नामधारकाच्या हृदयातील तळमळ जाणून गायीने वत्सासाठी धावावे तसे गुरुनाथ शिष्यासाठी धावले. त्यांच्या दर्शनाने शिष्याची तळमळ एकदम शांत झाली. त्याने गुरुचरणांवर मस्तक ठेवून त्यांना वंदन केले. श्रीगुरूंच्या भेटीने त्याला खूपच हर्ष झाला होता. त्याच्या हृदयात श्रीगुरूंची मूर्ती स्थिरावली होती !

अध्याय पहिला

श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीकुलदेवतायै नमः । श्रीपादश्रीवल्लभाय नमः । श्रीनृसिंहसरस्वत्यै नमः। ॐ नमोजी विघ्नहरा । गजानना गिरिजाकुमरा । जय जय लंबोदरा। एकदंता शूर्पकर्णा ।।१।। हालविशी कर्णयुगुलें। तेथूनि जो का वारा उसळे । त्याचेनि वातें विघ्न पळे । विघ्नांतक[१] म्हणती तुज ।।२।। तुझें शोभे आनन। जैसें तप्त कांचन। किंवा उदित प्रभारमण[२] । तैसें तेज फाकतसे ।।३।। विघ्नकाननच्छेदनासी[३] । हातीं फरश धरिलासी। नागबंद[४] कटीसी। उरग[५] यज्ञोपवित ।।४।। चतुर्भुज दिससी निका । विशालाक्षा विनायका। प्रतिपाळिसी विश्वलोकां। निर्विघ्नें करूनियां ।।५।। तुझें चिंतन जे करिती । तयां विघ्नें न बाधती । सकळाभीष्टें साधती । अविलंबेंसी[६] ।।६।। सकळ मंगल कार्यासी। प्रथम वंदिजे तुम्हांसी । चतुर्दश विद्यांसी । स्वामी तूंचि लंबोदरा ।।७।। वेद शास्त्रें पुराणें। तुझेंचि असेल बोलणें । ब्रह्मादिकीं या कारणें । स्तविला असे सुरवरीं ।।८।। त्रिपूर साधन करावयासी । ईश्वरें अर्चिलें तुम्हांसी । संहारावया दैत्यांसी । पहिलें तुम्हांसी स्तविलें ।।९।। हरिहर ब्रह्मादिक गणपती। कार्यारंभीं तुज वंदिती । सकळाभीष्टें साधती । तुझेनि प्रसादें ।।१०।। कृपानिधी गणनाथा । सुरवरादिकां विघ्नहर्ता । विनायका अभयदाता। मतिप्रकाश करीं मज ।।११।। समस्त गणांचा नायक । तूंचि विघ्नांचा अंतक[७]। तूंतें वंदिती जे लोक। कार्य साधे तयांचें ।।१२।। सकळ कार्या आधारू । तूंचि कृपेचा सागरू । करुणानिधी गौरीकुमरू । मतिप्रकाश करीं मज ।।१३।। माझे मनीची वासना । तुवां पुरवावी गजानना । साष्टांग करितों नमना। विद्या देईं मज आतां ।।१४।। नेणता होतों मतिहीन । म्हणोनि धरिले तुझे चरण। चौदा विद्यांचें निधान[८]। शरणागतवरप्रदा[९] ।।१५।। माझिया अंतःकरणींचें व्हावें । गुरुचरित्र कथन करावें । पूर्णदृष्टीनें पहावें । ग्रंथसिद्धी पाववीं दातारा ।।१६।। आता वंदूं ब्रह्मकुमारी[१०]। जिचें नाम वागीश्वरी । पुस्तक वीणा जिचे

१. विघ्नांचा नाश करणारा. २. सूर्य. ३. विघ्नरूप अरण्य तोडण्याकरिता. ४. नागाचा कमरपट्टा. ५. सर्प. ६. विनाविलंब. ७. नाश करणारा. ८. ठेवा. ९. शरण आलेल्यास इच्छित वर देणाऱ्या. १०. सरस्वती.

करीं । हंसवाहिनी असे देखा ।।१७।। म्हणोनि नमतों तुझे चरणीं । प्रसन्न व्हावें मज स्वामिणी । राहोनियां माझिये वाणीं । ग्रंथीं रिघू[१] करीं आतां ।।१८।। विद्या वेद शास्त्रांसी । अधिकार जाणा शारदेसी । तिये वंदितां विश्वासी । ज्ञान होय अवधारा ।।१९।। ऐक माझी विनंती । द्यावी आतां अवलीला मती । विस्तार करावया गुरुचरित्रीं । मतिप्रकाश करीं मज ।।२०।। जय जय जगन्माते । तूंचि विश्वीं वाग्देवते । वेदशास्त्रें तुझीं लिखितें । नांदविशी येणेंपरी ।।२१।। माते तुझिया वाग्बाणीं । उत्पत्ती वेदशास्त्र पुराणीं । वदतां साही दर्शनीं[२] । त्यांतें अशक्य परियेसा ।।२२।। गुरूचे नामीं तुझी स्थिति । म्हणती नृसिंहसरस्वती । याकारणें मजवरी प्रीति । नाम आपुलें म्हणूनी ।।२३।। खांबसूत्रींचीं[३] बाहुलीं जैसीं। खेळती तया सूत्रासरसीं । स्वतंत्रबुद्धि नाहीं त्यांसी । वर्तती आणिकाचेनि मतें ।।२४।। तैसें तुझेनि अनुमतें । माझे जिव्हे प्रेरी माते । कृपानिधि वाग्देवते । म्हणोनि विनवी तुझा बाळ ।।२५।। म्हणोनि नमिले तुझे चरण । व्हावें स्वामिणी प्रसन्न । द्यावें मातें वरदान । ग्रंथीं रिघू करवीं आतां ।।२६।। आतां वंदूं त्रिमूर्तीसी । ब्रह्माविष्णुशिवांसी । विद्या मागें मी तयासी । अनुक्रमें करोनी ।।२७।। चतुर्मुखें असती ज्यासी। कर्ता जो का सृष्टीसी । वेद झाले बोलते ज्यासी । त्याचे चरणीं नमन माझें ।।२८।। आतां वंदूं हृषीकेशी[४] । जो नायक या विश्वासी । लक्ष्मीसहित अहर्निशीं[५] । क्षीरसागरीं असे जाणा ।।२९।। चतुर्बाहु नरहरी । शंख चक्र गदा करीं । पद्महस्त मुरारी । पद्मनाभ परियेसा[६] ।।३०।। पीतांबर असे कसियेला । वैजयंती माळा गळां । शरणागतां अभीष्ट[७] सकळां । देता होय कृपाळू ।।३१।। आतां नमूं शिवासी । धरिली गंगा मस्तकेंसी । पंचवक्त्र दहा भुजेंसी । अर्धांगी असे जगन्माता ।।३२।। पंचवदनें असती ज्यासी । संहारी जो या सृष्टीसी । म्हणोनि बोलती स्मशानवासी । त्याचे चरणीं नमन माझें ।।३३।। व्याघ्रांबर पांघरून । सर्वांगीं असे सर्पवेष्टण । ऐसा शंभु उमारमण । त्याचे चरणीं नमन माझें ।।३४।। नमन समस्त सुरवरां । सिद्धसाध्यां अवधारा । गंधर्वयक्षकिन्नरां । ऋषीश्वरां नमन माझें

१. प्रवेश. २. शास्त्रात. ३. कळसूत्रांचीं. ४. विष्णू. ५. रात्रंदिवस. ६. ज्याच्या नाभीपासून कमळ उत्पन्न झाले आहे असा. ७. इच्छित.

।।३५।। वंदूं आता कविकुळासी । पराशरादि व्यासांसी । वाल्मीकादि सकळिकांसी । नमन माझें परियेसा ।।३६।। नेणें कवित्व असे कैसें । म्हणोनि तुम्हां विनवितसें । ज्ञान द्यावें जी भरंवसें । आपुला दास म्हणोनि ।।३७।। न कळे ग्रंथप्रकार । नेणें शास्त्रांचा विचार । भाषा नये महाराष्ट्र । म्हणोनि विनवी तुम्हांसी ।।३८।। समस्त तुम्ही कृपा करणें। माझिया वचना साह्य होणें । शब्दव्युत्पत्तीही[1] नेणें । कविकुळ तुम्ही प्रतिपाळा ।।३९।। ऐसें सकळिकां विनवोनि । मग ध्याइले पूर्वज मनीं । उभयपक्ष जनकजननी । माहात्म्य पुण्यपुरुषांचें ।।४०।। आपस्तंबशाखेसीं । गोत्र कौंडिण्य महाऋषि । साखरे नाम ख्यातिसी । सायंदेवापासाव[2] ।।४१।। त्यापासूनि नागनाथ । देवराव तयाचा सुत । सदा श्रीसद्गुरुचरण ध्यात । गंगाधर जनक माझा ।।४२।। नमन करितां जनकचरणीं । मातापूर्वज[3] ध्यातों मनीं । जो का पूर्वज नामधारणी । आश्वलायन शाखेचा ।।४३।। काश्यपाचे गोत्रीं । चौंडेश्वरी नामधारी । वागे जैसा जन्हु[4] अवधारीं। अथवा जनक गंगेचा ।।४४।। त्याची कन्या माझी जननी । निश्चयें जैशी भवानी । चंपा नामें पुण्यखाणी । स्वामिणी माझी परियेसा ।।४५।। नमितां जनकजननींसी । नंतर नमूं श्रीगुरूसी । घाली मति प्रकाशीं। गुरुचरण स्मरावया ।।४६।। गंगाधराचे कुशीं । जन्म झाला परियेसी । सदा ध्याय श्रीगुरूसी । एका भावें निरंतर ।।४७।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । करी संतांसी नमस्कार । श्रोतयां विनवी वारंवार । क्षमा करणें बाळकासी ।।४८।। वेदाभ्यासी संन्यासीं । यती योगेश्वर तापसी । सदा ध्याती श्रीगुरूसी । तयांसी माझा नमस्कार ।।४९।। विनवितसें समस्तांसी । अल्पमती आपणासी । माझे बोबडे बोलांसी । सकळ तुम्ही अंगिकारा ।।५०।। तावन्मात्र[5] माझी मति । नेणें काव्यव्युत्पत्ति । जैसें श्रीगुरु निरोपिती । तेणें परी सांगत ।।५१।। पूर्वापार आमुचे वंशीं। गुरु प्रसन्न अहर्निशीं । निरोप देती मातें परियेसीं । चरित्र आपुलें विस्तारावया ।।५२।। म्हणे ग्रंथ कथन करीं। अमृतघट स्वीकारीं । तुझे वंशीं परंपरी। लाधती चारी पुरुषार्थ[6] ।।५३।। गुरुवाक्य मज कामधेनु ।

१. शब्दार्थज्ञान. २. पासून. ३. आईचे पूर्वज. ४. या नावाचा एक राजा. ५. अतिशय थोडी. ६. धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष.

मनीं नाहीं अनुमानु । सिद्धि पावविणार आपणु । श्रीनृसिंहसरस्वती ।।५४।। त्रैमूर्तीचा अवतार । झाला नृसिंहसरस्वती नर । कवण जाणे याचा पार । चरित्र कवणा न वर्णवे ।।५५।। चरित्र ऐसें श्रीगुरूंचें । वर्णूं न शकें मी वाचें । आज्ञापन[१] असे श्रीगुरूंचें । म्हणोनि वाचें बोलतसें ।।५६।। ज्यास पुत्रपौत्रीं असे चाड[२] । त्यासी कथा हे असे गोड । लक्ष्मी वसे अखंड । तया भुवनीं परियेसा ।।५७।। ऐशी कथा जयाचे घरीं । वाचिती नित्य प्रेमभरीं । श्रियायुक्त[३] निरंतरीं । नांदती पुत्रकलत्रयुक्त[४] ।।५८।। रोग नाहीं तया भुवनीं । सदा संतुष्ट गुरुकृपेंकरोनि । निःसंदेह सातां दिनीं । ऐकतां बंधन तुटे जाणा ।।५९।। ऐसी पुण्यपान कथा । सांगेन ऐक विस्तारतां । सायासाविण[५] होय साध्यता । सद्यःफल[६] प्राप्त होय ।।६०।। निधान लाधे अप्रयासीं[७] । तरी कष्ट कां सायासी । विश्वास माझिया बोलासी । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।६१।। आम्हां साक्षी[८] ऐसें घडलें । म्हणोनि विनवितसें बळें । श्रीगुरुस्मरण असे भलें । अनुभवा हो सकळिक ।।६२।। तृप्ति झालियावरी ढेकर । देती जैसे जेवणार । गुरुमहिमेचा उद्गार । बोलतसें अनुभवोनि ।।६३।। मी सामान्य म्हणोनि । उदास व्हाल माझे वचनीं । मक्षिकेच्या[९] मुखांतूनी । मधु केवी ग्राह्य होय ।।६४।। जैसे शिंपल्यांत मुक्ताफळ । अथवा कर्पूर कर्दळ । विचारीं पा अश्वत्थमूळ । कवणापासाव उत्पत्ति ।।६५।। ग्रंथ कराल उदास । वांकुडा कृष्ण दिसे ऊस। अमृतवत निघे त्याचा रस । दृष्टि द्यावी तयावरी ।।६६।। तैसें माझे बोलणे । ज्याची चाड गुरुस्मरणें । अंगिकार करणार शहाणे । अनुभविती एकचित्तें ।।६७।। ब्रह्मरसाची गोडी । अनुभविता फळें रोकडीं । या बोलाची आवडीं । ज्यासी संभवे अनुभव ।।६८।। गुरुचरित्र कामधेनु । ऐकतां होय महाज्ञानु। श्रोतीं करोनिया सावध मनु । एकचित्तें परियेसा ।।६९।। श्रीगुरु नृसिंहसरस्वती । होते गाणगापुरीं ख्याति । महिमा त्यांचा अत्यद्भुती । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।७०।। तया ग्रामीं वसती गुरू । म्हणोनि महिमा असे थोरू। जाणती लोक चहूं राष्ट्रं[१०] । समस्त जाती यात्रेसी ।।७१।। तेथें राहोनि आराधिती । त्वरित होय

१. आज्ञा. २. इच्छा. ३. लक्ष्मीयुक्त. ४. स्त्री व पुत्र यांसह. ५. कष्टावाचून. ६. ताबडतोब. ७. कष्टावाचून. ८. साक्षात्कार. ९. मधमाशीच्या. १०. चारी राष्ट्रांतील (दिशांतील)

फलप्राप्ति । पुत्र दारा[१] धन संपत्ति । जें जें इच्छिलें होय जनां ।।७२।। लाधोनिया संतानें । नामें ठेविती नामकरणें । संतोषरूपें येऊन । पावती चारी पुरुषार्थ ।।७३।। ऐसें असतां वर्तमानीं । भक्त एक 'नामकरणी' । कष्टतसे अति गहनीं। सदा ध्याय श्रीगुरूसी ।।७४।। ऐसा मनीं व्याकुळित । चिंतेनें वेष्टिला बहुत । गुरुदर्शना जाऊं म्हणत । निर्वाणमानसें[२] निघाला ।।७५।। अति निर्वाण अंतःकरणीं । लय लावोनि गुरुचरणीं । जातो शिष्यशिरोमणी । विसरोनिया क्षुधातृषा ।।७६।। निर्धार करोनि मानसीं । म्हणे पाहीन श्रीगुरूसी । अथवा सांडीन देहासी । जडस्वरूपें काय काज ।।७७।। ज्याचें नामस्मरण करितां । दैन्यहानि होय त्वरिता । आपण तैसा नामांकिता । किंकर म्हणतसे ।।७८।। दैव असे अपुलें उणें । तरी कां भजावें श्रीगुरुचरण । परिस लावतां लोहा जाण । सुवर्ण केवी होतसे ।।७९।। तैसें तुझें नाम परिसें। माझे हृदयीं सदा वसे । मातें कष्टी सायासें । ठेवितां लाज कवणासी ।।८०।। या बोलाचिया हेवा[३]। मनीं धरोनि पहावा । गुरुमूर्ती सदाशिवा । कृपाळू बा सर्वभूतीं ।।८१।। अतिव्याकुळ अंतःकरणीं । निंदास्तुती आपुली वाणी । कष्टला भक्त नामकरणी । करितां होय परियेसा ।।८२।। राग[४] स्वेच्छा ओवीबद्ध म्हणावे। आजि पाहुणे पंढरीचे रावे। वंदू विघ्नहरा भावें । नमू ते सुंदरा शारदेसी ।।८३।। गुरूची त्रैमूर्ति। म्हणती वेदश्रुति । सांगती दृष्टान्तीं। कलियुगांत ।।८४।। कलियुगांत ख्याति । श्रीनृसिंहसरस्वती । भक्तांसी सारथी । कृपासिंधु ।।८५।। कृपासिंधु भक्ता। वेद वाखाणिता। त्रयमूर्ति गुरुनाथा । म्हणोनिया ।।८६।। त्रयमूर्तीचे गुण । तूं एक निधान। भक्तांसी रक्षण । दयानिधि ।।८७।। दयानिधि यती । विनवितों मी श्रीपती । नेणें भावभक्ति। अंतःकरणीं ।।८८।। अंतःकरणीं स्थिरू । नव्हे बा श्रीगुरु । तूं कृपासागरू । पाव वेगीं ।।८९।। पाव वेगीं आतां। नरहरी अनंता । बाळालागीं माता । केवीं टाकी ।।९०।। तूं माता तूं पिता । तूंचि सखा भ्राता। तूंचि कुळदेवता। परंपरीं ।।९१।। वंशपरंपरीं । धरूनि निर्धारीं । भजतों मी नरहरी। सरस्वतीसी ।।९२।।

१. स्त्री. २. दृढ निश्चयाने. ३. उद्देश. ४. गायनांतील राग व रागिण्या.

सरस्वती नरहरी । दैन्य माझें हरी । म्हणूनि मी निरंतरी । सदा कष्टें ।।९३।। सदा कष्ट चित्ता । कां हो देशी आतां। कृपासिंधु भक्ता । केवी होसी ।।९४।। कृपासिंधु भक्ता । कृपाळू अनंता । त्रयमूर्ति जगन्नाथा । दयानिधी ।।९५।। त्रयमूर्ति तूं होसी । पाळिसी विश्वासी । समस्त देवांसी । तुंचि दाता ।।९६।। समस्तां देवांसी । तूंचि दाता होसी । मागों मी कवणासी । तुजवांचोनि ।।९७।। तुजवांचोनि आतां । असे कवण दाता । विश्वासी पोषिता । सर्वज्ञ तूं ।।९८।। सर्वज्ञाची खूण । असें हें लक्षण । समस्तांतें जाणे । कवण ऐसा ।।९९।। सर्वज्ञ म्हणोनि । वानिती[1] पुराणीं। माझे अंतःकरणीं । न ये साक्षी[2] ।।१००।। कवण कैशापरी । असती भूमीवरी । जाणिजेचि तरी । सर्वज्ञ तो ।।१।। बाळक तान्हयें । नेणे बापमाये । कृपा केवी होय । मातापित्या ।।२।। दिलियावांचोनि । न देववे म्हणोनि । असेल तुझे मनीं। सांग मज ।।३।। समस्त महीतळीं । तुम्हां दिल्हें बळी[3] । त्यातें हो पाताळीं । बैसविले ।।४।। सुवर्णाची लंका । तुवां दिल्ही एका[4] । तेणें पूर्वी लंका । कवणा दिल्ही ।।५।। अढळ[5] ध्रुवासी । दिल्हें हृषीकेशी । त्याने हो तुम्हांसीं । काय दिल्हें ।।६।। निःक्षत्र[6] करूनी । विप्रातें मेदिनी । देतां तुम्हां कोणीं । काय दिल्हे ।।७।। सृष्टीचा पोषक । तूंचि देव एक। तूंतें मी मशक । काय देऊं ।।८।। नाहीं तुम्हां जरी । श्रीमंत नरहरी। लक्ष्मी तुझे घरीं । नांदतसे ।।९।। याहोनी आम्हांसी । तूं काय मागसी । सांग हृषीकेशी । काय देऊं ।।११०।। मातेचे वोसंगी[7] । बैसोनिया बाळ वेगीं । पसरी मुखसुरंगी । स्तनकांक्षेसी[8] ।।११।। बाळापासीं माता । काय मागे ताता । ऐक श्रीगुरुनाथा । काय देऊं ।।१२।। घेऊनिया देतां । नाम नाहीं दाता । दयानिधि म्हणतां । बोल दिसे ।।१३।। देऊं न शकसी । म्हणें मी मानसीं । चौदाही भुवनांसी । तूंचि दाता ।।१४।। तुझे मनीं पाहीं । वसे आणिक कांही । सेवा केली नाहीं । म्हणोनिया ।।१५।। सेवा घेवोनिया । देणें हें सामान्य । नाम नसे जाण । दातृत्वासी ।।१६।। तळीं बावी विहिरी । असती भूमीवरी । मेघ तो अंबरी। वर्षतसे ।।१७।। मेघाची ही सेवा । न करितां

१. प्रशंसा करतात. २. अनुभव. ३. बळी राजाने. ४. बिभीषणास. ५. अढळपद. ६. क्षत्रियविरहित. ७. मांडीवर. ८. मुखरूपी झारी. ९. दुधाच्या इच्छेने.

स्वभावा । उदकपूर्ण सर्वां । केवी करी ।।१८।। सेवा अपेक्षितां । बोल[1] असे दाता । दयानिधि म्हणतां । केवी साजे ।।१९।। नेणें सेवा कैसी । स्थिर होय मानसीं । माझे वंशोवंशीं । तुझे दास ।।१२०।। माझे पूर्वजवंशीं । सेविलें तुम्हांसी। संग्रह बहुवसी । तुझे चरणीं ।।२१।। बापाचे सेवेसी । पाळिती पुत्रासी । तेवी त्वां आम्हांसीं । प्रतिपाळावें ।।२२।। माझें पूर्वधन[2] । तुम्हीं द्यावें ऋण । कां बा नये करुणा । कृपासिंधु ।।२३।। आमुचें आम्ही घेतां । कां बा नये चित्ता । मागेन मी सत्ता । घेईन आतां ।।२४।। आतां मज जरी । न देसी नरहरी । जिंतोनि वेव्हारी[3] । घेईन जाणा ।।२५।। दिसतसे आतां । कठिणता गुरुनाथा । दास मी अंकिता । सनातन ।।२६।। आपुले समान । असेल कवण । तयासवें मन । कठिण कीजे ।।२७।। कठिण कीजे हरी । तुवां दैत्यांवरी । प्रल्हाद कैवारी । सेवकांसी ।।२८।। सेवकां बाळकांसी । करू नये ऐसी । कठिणता परियेसी । बरवें न दिसे ।।२९।। माझिया अपराधीं । धरोनिया बुद्धि । अंतःकरण क्रोधी । पहासी जरी ।।१३०।। बाळक मातेसी । बोले निष्ठुरेंसी । अज्ञानें मायेसी । मारी जरी ।।३१।। माता त्या कुमारासी । कोप न धरी कैशी । आलिंगोनि हर्षी । संबोखी[4] पां ।।३२।। कवण्या अपराधेंसी । न घालिसी आम्हांसी । अहो हृषीकेशी । सांगा मज ।।३३।। माता हो कोपासी । बोले बाळकासी । जावोनि पितयासी । सांगे बाळ ।।३४।। माता कोपे जरी । एखादे अवसरीं । पिता कृपा करी । संबोखूनि ।।३५।। तूं माता तूं पिता । कोपसी गुरुनाथा । सांगों कवणा आतां । क्षमा करीं ।।३६।। तूंचि स्वामी ऐसा । जगीं झाला ठसा । दास तुझा भलतैसा[5]। प्रतिपाळावा ।।३७।। अनाथरक्षक । म्हणती तुज लोक । मी तुझा बाळक । प्रतिपाळावें ।।३८।। कृपाळु म्हणोनि। वानिती पुराणीं । माझे बोल कानीं । न घालिसीच ।।३९।। नायकसी गुरुराणा । माझे करुणावचना । काय दुश्चितपणा[6]। तुझा असे ।।१४०।। माझें करुणावचन । न ऐकती तुझे कान । ऐकोनि पाषाण । विखुरतसे[7] ।।४१।। करुणा करी ऐसें । वानिते तुज पिसे । अजुनी तरी कैसे । कृपा न ये ।।४२।। ऐसें नामांकित ।

१. दोष. २. पूर्वजांची पुण्याई. ३. पंचाईत करून. ४. समजाविते. ५. कसलाही. ६. मनाची व्यग्रता. ७. विरघळतात.

विनवितां त्वरित । कृपाळु श्रीगुरुनाथ । आले वेगीं ।।४३।। वत्सालागीं धेनु । जैशी ये धावोनु । तैसे श्रीगुरु आपणु। आले जवळी ।।४४।। येतांचि गुरुमुनि । वंदी नामकरणी । मस्तक ठेवोनि । चरणयुग्मीं ।।४५।। केश तो मोकळी । झाडी चरणधुळी । आनंदाश्रुजळीं । अंध्रि[१] क्षाळी ।।४६।। हृदयमंदिरांत । बैसवोनि व्यक्त[२] । पूजा उपचारित । षोडशविधि ।।४७।। आनंदभरित । झाला नामांकित । हृदयीं श्रीगुरुनाथ । स्थिरावला ।।४८।। भक्तांच्या हृदयांत । राहे श्रीगुरुनाथ । संतोष बहुत । सरस्वतीसी ।।१४९।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे मंगलाचरणें नाम प्रथमोऽध्यायः ।।१।। ओवीसंख्या ।।१४९।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

१. दोन्ही पायांवर. २. नीट.

अध्याय २ रा

।। अध्याय दुसरा ।। *।। संदीपकाची गुरुभक्ती ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। हरिनाम घेणारा एक शिष्य श्रीगुरुचरणांचे ध्यान करीत मार्गाने कोठेतरी जात होता. दमल्यामुळे तो एका झाडाखाली विसावला. भस्म, व्याघ्रचर्म आणि पीतांबर धारण केलेला एक योगी त्याच्या स्वप्नात आला. त्याने नामधारकाच्या भाळी स्वहस्ते भस्म लावले व त्याला अभयदान दिले. नामधारकाला एकदम जाग आली. त्याने भोवताली पाहिले पण कोणीच दिसले नाही. तो आश्चर्य करीत पुनश्च मार्गस्थ झाला. काही अंतरावर त्याला स्वप्नातील योग्याचे प्रत्यक्ष दर्शन झाले. तो आनंदाने पुढे धावला आणि त्याला वंदन करून म्हणाला, ''हे योगीश्वर ! या भक्तावर कृपा करणाऱ्या स्वामिराया ! आपण कोण ? कोठून आलात ? आपण कोठे राहता ?''

योगी म्हणाला, ''माझे नाव सिद्ध. गाणगापूरचे नृसिंहसरस्वती हे माझे गुरू.'' नामधारक म्हणाला, ''मीही नित्य श्रीगुरूंचे ध्यान करतो, मग माझ्या नशिबी ही कष्टप्रद अवस्था का ?'' योगी म्हणाला, ''नामधारका, तू त्यांची एकनिष्ठेने भक्ती कर. मग तुला त्यांच्या कृपेची साक्षात अनुभूती येईल. पूर्वी ब्रह्मदेवाने कलियुगाला श्रीगुरूंचा महिमा सविस्तर सांगितला तोच मी तुला सांगतो ऐक – सृष्टीच्या आरंभी विष्णूने आपल्या नाभिकमलातून ब्रह्मदेवास उत्पन्न केले. त्याला चार वेद दिले व त्यांना अनुसरून जगाची निर्मिती करण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे त्याने विश्व निर्माण केले. चार प्रकारची जीवकोटी उत्पन्न केली. मग त्याने काळाचे चार विभाग करून चार युगे निर्माण केली. त्यांना क्रमाने पृथ्वीवर धाडले. कृतयुगाच्या प्रभावाने लोक सत्प्रवृत्त व सन्मार्गी झाले. त्रेतायुगाच्या प्रभावाने लोक यज्ञाद्वारे स्वतःचे कल्याण करून घेऊ लागले. द्वापारयुगाने आपल्या स्वभावधर्माप्रमाणे पाप व पुण्य समसमान केले. त्यानंतर ब्रह्मदेवाने कलियुगाला बोलावून घेतले. ते वृद्ध आणि वैराग्यशून्य होते. कलह आणि द्वेष यांना बरोबर घेऊनच ते आले होते. त्याने उजव्या हाताने स्वतःची जीभ व डाव्या हाताने शिश्न धरले होते. ब्रह्मापुढे अधोमुख उभे राहून म्हणाले, ''हे विधि ! मी दुर्जनांचा मित्र व सज्जनांचा वैरी आहे. जे वाणी, रसना व कामवासना ताब्यात ठेवतात त्यांना मी काहीच करू शकत नाही. गुरुभक्त, शिवभक्त, हरिभक्त, सदाचारी, धर्माचरणी यांच्यापुढे माझा काय निभाव लागणार ?'' ब्रह्मदेव म्हणाला, ''काळजी करू नकोस. तू काळाला बरोबर घेऊन जा. तू भूलोकी जाताच लोकांची धर्मप्रवृत्ती निस्तेज होईल. सज्जनही पापप्रवृत्त होतील. त्यांना तू पीडा दे. जे लोक तुला वश होणार नाहीत असे पुण्यवान सज्जन फारच थोडे असतील. निर्मळ मनाचे, निष्कपटी, निर्लोभी, माता, पिता, देव, ब्राह्मण, गुरू, गायी व तुलसी यांची सेवा करणाऱ्या साधुजनांना तू कधीही त्रास देऊ नकोस. ही माझी आज्ञा आहे.''

कलियुगाने ब्रह्मदेवाला गुरूचे स्वरूप व माहात्म्य विचारले. ब्रह्मदेव म्हणाला, '' गुरू हा शब्दच चारी मुक्तींची प्राप्ती करून देणारा महामंत्र आहे. गुरू हाच ब्रह्मा–विष्णू–महेश. देव कोपले तर गुरू रक्षण करील, पण गुरू कोपला तर कोणीच रक्षण करू शकत नाही. गुरुभक्तीने जगाच्या रहस्यांचे आकलन होते. भक्ती, वैराग्य व सत्प्रवृत्ती वृद्धिंगत होते. गुरुमुखातून ऐकले म्हणजे शास्त्रार्थांचे व्यवस्थित आकलन होते. गुरूच्या सेवेने कायिक, वाचिक व मानसिक शुद्धी आणि सर्व प्रकारच्या सिद्धी प्राप्त होतात. त्याविषयीची एक कथा सांगतो ऐक.

पूर्वी गोदावरीच्या तीरी अंगिरस ऋषींच्या आश्रमात पैलऋषींचे शिष्य असलेले वेदधर्म नावाचे मुनी राहत असत. ते आपल्या शिष्यांकडून वेदशास्त्रांचा अभ्यास करवून घेत असत. एकदा ते सर्व शिष्यांना उद्देशून म्हणाले, ''माझे पूर्वजन्मींचे शेष पापभोग याच देही भोगायचे आहेत. त्यासाठी मी काशीस जाणार आहे. तेथे मला कुष्ठरोग होईल. मी आंधळा व पांगळा होईन. मला एकवीस वर्षे सांभाळावे लागेल. हे एक खडतर सेवाव्रतच असेल. त्या वेळी तुमच्यापैकी कोण माझी सेवा करील ते सांगा.'' ते ऐकून संदीपक नावाच्या शिष्याने 'मी तुमची सेवा करीन, तुम्ही अनुमती दिलीत तर तुमचे सर्व पापभोग मी स्वतः भोगीन' असे सांगितले. वेदधर्मांना परत संतोष वाटला.

काही दिवसांनी वेदधर्म संदीपकाला घेऊन काशीस आले. तेथे त्यांना कुष्ठरोग झाला. त्या दुःखाने त्यांचा पूर्वस्वभाव बदलून ते हट्टी, चिडखोर, उर्मट, क्रूर व शिवराळ झाले. अनंत हालअपेष्टा सोसून संदीपक गुरुसेवेत तत्पर राहिला. संदीपकाची एकनिष्ठ सेवाभक्ती पाहून विश्वनाथाने त्याला दर्शन दिले. त्याला वरदान मागण्यास सांगितले. पण त्याने काहीच मागितले नाही. मग विष्णूने दर्शन देऊन वर मागण्यास सांगितले. तेव्हा संदीपकाने 'माझी गुरुभक्ती अधिकाधिक दृढ होवो' असा आशीर्वाद मागितला. तेव्हा प्रसन्न झालेल्या विष्णूने त्याच्या गुरुभक्तीची प्रशंसा केली. ही गोष्ट वेदधर्मांना कळताच त्यांनी संदीपकाला वरदान दिले– ''शिष्योत्तमा, तू काशीक्षेत्री चिरकाल वास करशील. तुझ्या स्मरणाने लोकांचे दुःख, दैन्य जाऊन त्यांचे कल्याण होईल.'' वेदधर्मांनी शिष्याची परीक्षा घेण्यासाठीच कुरूप धारण केले होते. त्यानंतर ते दिव्यदेही झाले. लोकांच्या कल्याणासाठी आपल्या शिष्यासह काशीतच राहिले.'' सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, गुरूचे माहात्म्य लक्षात घेऊन त्यांची दृढभावाने सेवाभक्ती करावी. गुरुभक्तांवर शंकर नेहमीच प्रसन्न असतो.''

अध्याय दुसरा

श्रीगणेशाय नमः । त्रैमूर्तिराजा गुरु तूंचि माझा । कृष्णातिरीं वास करोनि वोजा[१] । सुभक्त तेथे करिती आनंदा । ते सुर स्वर्गीं पहाती विनोदा ।।१।। ऐसे श्रीगुरुचरणध्यात । जातां विष्णुनामांकित । अति श्रमला चालत । राहिला एका वृक्षातळीं ।।२।। क्षण एक निद्रिस्त । मनीं श्रीगुरु चिंतित । कृपानिधि अनंत । दिसे स्वप्नीं परियेसा ।।३।। रूप दिसे सुषुप्तींत[२] । जटाधारी भस्मांकित । व्याघ्रचर्म परिधानित । पीतांबर कांसे[३] देखा ।।४।। येऊनि योगीश्वर जवळीं। भस्म लाविलें कपाळीं । आश्वासुनि तया वेळीं । अभयकर[४] देतसे ।।५।। इतुकें देखोनि सुषुप्तींत । चेतन[५] झाला नामांकित। चारी दिशा अवलोकित । विस्मय करी तया वेळीं ।।६।। मूर्ति देखिली सुषुप्तींत । तेंचि ध्यातसे मनांत । पुढें निघाला मार्ग क्रमित । प्रत्यक्ष देखे तैसाचि ।।७।। देखोनिया योगीशातें । करिता झाला दंडवते । कृपा भाकी[६] करुणवक्त्रें[७] । माता पिता तूं म्हणतसे ।।८।। जय जयाजी योगाधीशा । अज्ञानतमविनाशा[८] । तूं ज्योतिःप्रकाशा । कृपानिधि सिद्धमुनी ।।९।। तुझे दर्शने निःशेष । गेले माझे दुरितदोष। तूं तारक आम्हांस । म्हणोनि आलासि स्वामिया ।।१०।। कृपेनें भक्तालागुनी । येणें झालें कोठोनि । तुमचे नाम कवण मुनि। कवणे स्थानीं वास तुम्हां ।।११।। सिद्ध म्हणे आपण योगी। हिंडो तीर्थे भूमिस्वर्गीं । प्रसिद्ध आमुचा गुरु जगीं । नृसिंहसरस्वती विख्यात ।।१२।। त्यांचे स्थान गाणगापूर । अमरजासंगम भीमातीर । त्रयमूर्तीचा अवतार । श्रीनृसिंहसरस्वती ।।१३।। भक्त तारावयालागीं । अवतार त्रयमूर्ति जगीं। सदा ध्याती अभ्यासयोगी । भवसागर तरावया ।।१४।। ऐसा श्रीगुरु कृपासिंधु। भक्तजनां सदा वरदु । अखिल सौख्य श्रियानंदु[९] । देता होय शिष्यवर्गा ।।१५।। त्याचे भक्तां कैचें दैन्य। अखंड लक्ष्मी परिपूर्ण । धनधान्यादि गोधन। अष्टैश्वर्ये नांदती ।।१६।। ऐसें म्हणे सिद्ध मुनि । ऐकोनि विनवी नामकरणी । आम्ही असतों सदा ध्यानीं । तया श्रीगुरुयतीचे ।।१७।। ऐशी कीर्ति ब्रीद ख्याति ।

१. सुरेख. २. झोपेत. ३. कमरेला. ४. अभय. ५. जागा. ६. मागे. ७. दीन वाणीने. ८. अज्ञानरूपी अंधकाराचा नाश करणाऱ्या. ९. लक्ष्मीचा आनंद (विष्णू)

सांगतसे सिद्ध यति । वंशोवंशी करितो भक्ति । कष्ट आम्हां केवी पाहे ।।१८।। तूं तारक आम्हांसी । म्हणोनि मातें भेटलासी । संहार करोनि संशयासी । निरोपावें स्वामिया ।।१९।। सिद्ध म्हणे तये वेळीं । ऐक शिष्या स्तोममौळी[१]। गुरुकृपा सूक्ष्मस्थूळीं[२] । भक्तवत्सल परियेसा ।।२०।। गुरुकृपा होय ज्यासी । दैन्य दिसे कैचें त्यासी । समस्त देव त्याचे वंशीं । कळिकाळासी जिंके नर ।।२१।। ऐसी वस्तु पूजनी । दैन्यवृत्ति सांगसी झणीं । नसे तुझे निश्चय मनीं। म्हणोनि कष्ट भोगितोसी ।।२२।। त्रयमूर्ति श्रीगुरु । म्हणोनि जाणिजे निर्धारू । देऊं शकेल अखिल वरू । एका भावें भजावें ।।२३।। एखादे समयीं श्रीहरि । अथवा कोपे त्रिपुरारि[३] । रक्षील श्रीगुरू निर्धारीं । आपुले भक्तजनांसी ।।२४।। आपण कोपे एखाद्यासी । रक्षूं न शके व्योमकेशी । अथवा विष्णू परियेसीं । रक्षूं न शके अवधारीं[४] ।।२५।। ऐसें ऐकोनि नामकरणी । लागे सिद्धाचिया चरणीं । विनवीतसे कर जोडुनि । भक्तिभावें करोनिया ।।२६।। स्वामी ऐसा निरोप देती। संदेह होता माझे चित्तीं । गुरु केवी झाले त्रिमूर्ति । ब्रह्मा विष्णु महेश्वर ।।२७।। आणीक तुम्हीं निरोपिलेंती । विष्णु रुद्र जरी कोपती । राखों शके गुरु निश्चिती । गुरु कोपलिया न रक्षी कोणी ।।२८।। हा बोल असे कवणाचा । कवण शास्त्रपुराणींचा । संदेह[५] फेडीं गा मनाचा । जेणें मन दृढ होय ।।२९।। येणेंपरी नामकरणी । सिद्धांसी पुसे वंदोनि । कृपानिधि[६] संतोषोनि । सांगतसे परियेसा ।।३०।। सिद्ध म्हणे शिष्यासी । तुवां पुसिलें आम्हांसी । वेदवाक्य साक्षीसी। सांगेन ऐका एकचित्तें ।।३१।। वेद चारी उत्पन्न । झाले ब्रह्मयाचे मुखेंकरून । त्यापासाव पुराण । अष्टादश विख्यात ।।३२।। तया अष्टादशांत । ब्रह्मवाक्य असे ख्यात। पुराण ब्रह्मवैवर्त । प्रख्यात असे त्रिभुवनीं ।।३३।। नारायण विष्णुमूर्ति । व्यास झाला द्वापारांतीं । प्रकाश केला या क्षितीं । ब्रह्मवाक्यविस्तारे[७] ।।३४।। तया व्यासापासूनी । ऐकिलें समस्त ऋषिजनीं । तेचि कथा विस्तारोनि। सांगेन ऐका एकचित्तें ।।३५।। चतुर्मुख ब्रह्मयासी । कलियुग पुसे हर्षी । गुरुमहिमा विस्तारेंसी।

१. जटा मस्तकीं धारण करणारा. २. लहानथोरांवर. ३. त्रिपुरासुराचा शत्रू–शंकर. ४. निश्चय ठेव. ५. संशय. ६. दयेचा साठा. ७. ब्रह्मदेवाच्या पुराणाचा विस्तार.

ब्रह्मदेव निरूपिला ।।३६।। ऐसें म्हणतां नामकरणीं । पुनरपी सिद्धांसी नमुनी । विनवीतसे करद्वय जोडोनि । भावभक्ति करोनिया ।।३७।। म्हणे सिद्धा योगीश्वरा । अज्ञानतिमिरभास्करा[१] । तूं तारक भवसागरा । भेटलासी कृपासिंधु ।।३८।। ब्रह्मदेवें कलियुगासी । सांगितले केवी कार्यासी । आद्यंत विस्तारेंसी । निरोपिजे स्वामिया ।।३९।। ऐक शिष्या एकचित्ता । जधीं प्रळय झाला होता । आदिमूर्ति[२] निश्चिता[३] । होते वटपत्रशयनीं[४] ।।४०।। अव्यक्तमूर्ति नारायण । होते वटपत्रीं शयन । बुद्धि संभवे चेतन । आणिक सृष्टि रचावया ।।४१।। प्रपंच म्हणजे सृष्टिरचना । करणें म्हणोनि आलें मना । जागृत होय या कारणा । आदिपुरुष तये वेळीं ।।४२।। जागृत होवोनि नारायण । बुद्धि संभवे चेतन । कमळ उपजवी नाभीहून । त्रैलोक्याचें रचनाघर ।।४३।। तया कमळामधून । उदय झाला ब्रह्मा आपण । चारी दिशा पाहोन। चतुर्मुख झाला देखा ।।४४।। म्हणे ब्रह्मा तये वेळीं । समस्तांहुनी आपण बळी । मजहून आणिक बळी । कवण नाहीं म्हणतसे ।।४५।। हासोनिया नारायणु । बोले वाचें शब्दवचनु। आपण असे महाविष्णु । भजा म्हणे तया वेळी ।।४६।। देखोनिया श्रीविष्णूसी । नमस्कारी ब्रह्मा हर्षी । स्तुती केली बहुवसीं[५] । अनेक काळ परियेसा ।।४७।। संतोषोनि नारायण । निरोप दिधला अतिगहन । सृष्टि रचीं गा म्हणून । आज्ञा दिधली तये वेळीं ।।४८।। ब्रह्मा म्हणे विष्णूसी । नेणें सृष्टि रचावयासी । देखिली नाहीं कैसी । केवी रचूं म्हणतसे ।।४९।। ऐकोनि ब्रह्मयाचे वचन । निरोपि त्यासी महाविष्णु आपण । वेद असती हे घे म्हणोन । देता झाला तये वेळीं ।।५०।। सृष्टि रचावयाचा विचार । असे वेदांत सविस्तार । तेणेंचि परी रचुनी स्थिर । प्रकाश करीं म्हणितलें ।।५१।। अनादि वेद असती जाण । असे सृष्टीचें लक्षण । जैसा आरसा असे खूण । सृष्टि रचावी तयापरी ।।५२।। या वेदमार्गें सृष्टीसी । रचीं गा ब्रह्मया अहर्निशीं । म्हणोनि सांगे हृषीकेशी । ब्रह्मा रची सृष्टि तेथे ।।५३।। सृजी प्रजा अनुक्रमें । विविध स्थावरजंगमें । स्वेदज[६] अंडज[७] नामें । जारज उद्भिज उपजविले ।।५४।।

१. अज्ञानाचा अंधकार दूर करणारा सूर्य. २. नारायण. ३. स्वस्थ. ४. वडाच्या पानावर. ५. अनेक प्रकारांनी. ६. घामापासून उत्पन्न झालेले–ढेकूण, पिसवा–चिलटे इत्यादी. ७. अंड्यापासून जन्मास येणारे पक्षी.

श्रीविष्णूचे निरोपानें । त्रिजग रचिलें ब्रह्मयानें । ज्यापरी सृष्टिक्रमणें । व्यासें ऐसीं कथियेलीं ।।५५।। सिद्ध म्हणे शिष्यासी । नारायण वेदव्यास ऋषि । विस्तार केला पुराणांसी । अष्टादश विख्यात ।।५६।। तया अष्टादशांत । पुराण ब्रह्मवैवर्त । ऋषेश्वरासी सांगे सूत । तेंचि परी सांगतसे ।।५७।। सनकादिकांते उपजवोनि । ब्रह्मनिष्ठ निर्गुणी। मरीचादि ब्रह्म सगुणीं । उपजवी ब्रह्मा तये वेळीं ।।५८।। तेथोनि देवदैत्यांसी । उपजवी ब्रह्मा परियेसी । सांगतो कथा विस्तारेंसी। ऐक आतां शिष्योत्तमा ।।५९।। कृत त्रेता द्वापार युग । उपजवी मग कलियुग । एकेकातें निरोपी मग । भूमीवरी प्रवर्तावया ।।६०।। बोलावूनि कृत युगासी । निरोपी ब्रह्मा परियेसीं । तुवां जावोनि भूमीसी । प्रकाश करी आपणातें ।।६१।। ऐकोनि ब्रह्मयाचें वचन । कृतयुग आलें संतोषोन । सांगेन त्याचें लक्षण । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।६२।। असत्य नेणे कधी वाचे । वैराग्यपूर्ण ज्ञानी साचें । यज्ञोपवीत आभरण[1] त्याचें । रुद्राक्षमाळा करीं कंकणें ।।६३।। येणें रूपें युग कृत । ब्रह्मयासी असे विनवित । मातें तुम्ही निरोप देत । केवी जाऊं भूमीवरी ।।६४।। भूमीवरी मनुष्य लोक । असत्य निंदा अपवादक[2] । मातें न साहवे[3] तें ऐक । कवणें परी वर्तावें ।।६५।। ऐकोनि सत्ययुगाचें वचन । निरोपितो ब्रह्मा आपण । तुवां वर्तावें सत्त्वगुण । क्वचितकाळ येणेंपरी ।।६६।। न करीं जड तूंतें जाण । आणिक युग पाठवीन । तुवां रहावें सावध होऊन । म्हणूनि पाठवी भूमीवरी ।।६७।। वर्ततां येणेंपरी ऐका । झाली अवधि सत्याधिका । बोलावूनि त्रेतायुगा देखा । निरोपी ब्रह्मा परियेसा ।।६८।। त्रेतायुगाचे लक्षण । ऐक शिष्या सांगेन । असे त्याची स्थूल तनु । हाती असे यज्ञसामग्री ।।६९।। त्रेतायुगाचें कारण । यज्ञ करिती सकळ जन । धर्मशास्त्रप्रवर्तन । कर्ममार्ग ब्राह्मणांसी ।।७०।। हातीं असे कुश समिधा ऐसें । धर्मप्रवर्तक सदा वसे । ऐसें युग गेलें हर्षें । निरोप घेऊनि भूमीवरी ।।७१।। बोलावूनि ब्रह्मा हर्षीं । निरोप देत द्वापारासी । सांगेन तयाचे रूपासी। ऐका श्रोते एकचित्ते ।।७२।। खड्‌ग[4] खट्वांग[5] धरोनि हातीं। धनुष्य बाण एके

१. भूषण. २. दोषी. ३. सोसवे. ४. तरवार. ५. एक आयुध.

हातीं । लक्षण उग्र असे शांति । निष्ठुर दया दोनी असे ।।७३।। पुण्य पाप समान देखा । स्वरूपें व्यापार असे निका। निरोप घेऊनि कौतुका । आला आपण भूमीवरी ।।७४।। त्याचे दिवस पुरल्यावरी । कलियुगातें पाचारी । जावें त्वरित भूमीवरी । म्हणोनि सांगे ब्रह्मा देखा ।।७५।। ऐसें कलियुग देखा । सांगेन लक्षणें ऐका । ब्रह्मयाचे सन्मुखां । केवी गेलें परियेसा ।।७६।। विचारहीन अंतःकरण । पिशाचासारखे वदन । तोंड खालतें करून । ठायीं ठायीं पडतसे ।।७७।। वृद्ध आपण विरागहीन[१] । कलह द्वेष संगें घेऊन । वाम हाती धरोनि शिश्न । येत ब्रह्मयासन्मुख ।।७८।। जिव्हा धरोनि उजवे हातीं । नाचे केली अतिप्रीतीं । दोषोत्तरें करी स्तुति । पुण्यपापसंमिश्र ।।७९।। हासे रडे वाकुल्या[२] दावी । वाकुडें तोंड मुखीं शिवी । ब्रह्मयापुढे उभा राही । काय निरोप म्हणोनिया ।।८०।। देखोनिया तयाचे लक्षण । ब्रह्मा हासे अतिगहन। पुसतसे अतिविनयानें । लिंग जिव्हा कां धरिली ।।८१।। कलियुग म्हणे ब्रह्मयासी । जिंकीन समस्त लोकांसी । लिंग जिव्हा रक्षणारांसी । हारी असे आपणातें ।।८२।। याकारणें लिंग जिव्हा। धरोनि नाचें ब्रह्मदेवा । जेथें मी जाईन स्वभावा । आपण न भियें कवणातें ।।८३।। ऐकोनि कलीचे वचन। निरोप देत ब्रह्मा आपण । भूमीवरी जाऊन । प्रकाश करी आपुले गुणें ।।८४।। कलि म्हणे ब्रह्मयासी । मज पाठवितां भूमीसी । आपुले गुण तुम्हांसी । सांगेन एका स्वामिया ।।८५।। उच्छेद करीन धर्मासी । आपण असे निरंकुशी[३] । निरानंद परियेसीं । निंदा कलह माझेनी ।।८६।। परद्रव्यहारक परस्त्रीरत । हे दोघे माझे भ्रात । प्रपंच[४] मत्सर[५] दंभक[६]। प्राणसखे माझे असती ।।८७।। बकासारिखे संन्यासी । तेचि माझे प्राण परियेसीं । छळण करोनि उदरासी । मिळविती पोषणार्थ ।।८८।। तेचि माझे सखे जाण । आणीक असतील पुण्यजन । तेचि माझे वैरी जाण । म्हणोनि विनवी ब्रह्मयासी ।।८९।। ब्रह्मा म्हणे हे कलियुगासी । सांगें तुज उपदेशीं । कलियुगीं आयुष्य नरासी । स्वल्प असे एक शत ।।९०।। पूर्व युगांतरीं देखा । आयुष्य बहु मनुष्यलोकां । तप अनुष्ठान

१. विरक्ती नसलेला. २. वेडावणे. ३. स्वच्छंदी. ४. पक्षपात. ५. हेवा. ६. ढोंग.

ऐका । करिती अनेक दिवसवरी ।।९१।। मग होय तयांसी गती । आयुष्य असे अखंडिती । याकारणे क्षितीं कष्टती । बहु दिवसपर्यंत ।।९२।। तैसें नव्हेचि कलियुग जाण । स्वल्प आयुष्य मनुष्यपण । करिती तप अनुष्ठान । शीघ्र पावती परमार्था ।।९३।। जे जन असती ब्रह्मज्ञानी । पुण्य करितील जाणोनि । त्यांस तुवां साह्य होऊनि । वर्तत असें म्हणे ब्रह्मा ।।९४।। ऐकोनि ब्रह्मयाचे वचन । कली म्हणतसे नमोन । स्वामींनीं निरोपिलें जे जन । तेचि माझे वैरी असती ।।९५।। ऐसे वैरी जेथे असती । केवी जाऊं तया क्षितीं । ऐकतां होय मज भीति । केवी पाहूं तयांसी ।।९६।। पंचशत भूमंडळांत । भरतखंडीं पुण्य बहुत । मज मारितील देखत । कैसा जाऊं म्हणतसे ।।९७।। ऐकोनि कलीचें वचन । ब्रह्मा निरोपी हांसोन । काळात्म्यातें[१] मिळोन । तुवां जावें भूमीसी ।।९८।। काळात्म्याचे ऐसे गुण । धर्मवासना करील छेदन। पुण्यात्म्याचें अंतःकरण । उपजेल बुद्धि पापाविषयीं ।।९९।। कली म्हणे ब्रह्मयासी । वैरी माझे परियेसी । वसतात भूमंडळासी । सांगेन स्वामी ऐकावें ।।१००।। उपद्रविती मातें बहुत । कृपा न ये मज देखत । जे जन शिवहरी ध्यात। धर्मरत मनुष्य देखा ।।१।। आणिक असती माझे वैरी । वास करिती गंगातीरीं । आणिक वाराणशीपुरीं । जाऊनि धर्म करिती देखा ।।२।। तीर्थे हिंडती जे चरणें । आणिक ऐकती पुराणें । जे जन करिती सदा दानें । तेचि माझे वैरी जाण ।।३।। ज्यांचे मनीं वसे शांति । तेचि माझे वैरी ख्याति । अदांभिकपणें पुण्य करिती । त्यांसी देखतां भीतसे ।।४।। नासाग्रीं[२] दृष्टि ठेवुनी । जप करिती अनुष्ठानीं । त्यांसि देखतांचि नयनीं । प्राण माझा जातसें ।।५।। स्त्रियांपुत्रांवरी प्रीति। मायबापां अव्हेरिती । त्यांवरी माझी बहु प्रीति । परम इष्ट माझे जाणा ।।६।। वेदशास्त्रांतें निंदिती । हरिहरांतें भेद पाहती । अथवा शिव विष्णु दूषिती । ते परम आप्त माझे जाणा ।।७।। जितेंद्रिय जे असती नर । सदा भजती हरिहर। रागद्वेषविवर्जित[३] धीर । त्यांसि देखोनि मज भय ।।८।। ब्रह्मा म्हणे कलियुगासी । तुझा प्रकाश बहुवसीं । तुवां जातांचि भूमीसी । तुझे इच्छें रहाटतील[४]

१. कलिकाळ. २. नाकाच्या शेंड्यावर. ३. प्रीती व द्वेष यांनी रहित. ४. वागतील.

।।९।। एखादा विरळागत । होईल नर पुण्यवंत । त्याते तुवां साह्य होत । वर्तावें म्हणे ब्रह्मा ।।११०।। ऐकोनि ब्रह्मयाचें वचन । कलियुग करीतसे नमन । करसंपुट जोडोन । विनवितसे परियेसा ।।११।। माझ्या दुष्ट स्वभावासी । केवी साह्य व्हावें धर्मासी । सांगा स्वामी उपायासी । कवणेपरी रहाटावें ।।१२।। कलीचें वचन ऐकोनि । ब्रह्मा हसे अतिगहनि । सांगतसे विस्तारोनि । उपाय कलीसी रहाटावया ।।१३।। काळ वेळ असती दोनी । तुज साह्य होऊनी। येत असती निर्गुणी । तेचि दाविती तुज मार्ग ।।१४।। निर्मळ असती जे जन । तेचि तुझे वैरी जाण । मळमूत्रें जयांसी वेष्टन । ते तुझे इष्ट परियेसी ।।१५।। याचि कारणें पापपुण्यासी । विरोध असे परियेसीं । जे अधिक पुण्यराशी । तेचि जिंकिती तुज ।।१६।। या कारणें विरळागत । होतील नर पुण्यवंत । तेचि जिंकती निश्चित । बहुतेक तुज वश्य होती ।।१७।। एखादा विवेकी[१] जाण । राहे तुझे उपद्रव साहोन । जे न साहती तुझे दारुण । तेचि होती वश्य तुज ।।१८।। या कारणें कलियुगाभीतरीं[२] । जन्म होतील येणेंपरी । जे जन तुझेचि परी । न होय त्यां ईश्वरप्राप्ति ।।१९।। ऐकोनि ब्रह्मदेवाचें वचन । कलियुग करितसे प्रश्न । कैसें साधूचें अंतःकरण । कवण असें निरोपावें ।।१२०।। ब्रह्मा म्हणे तये वेळीं । एकचित्तें ऐक कली । सांगेन ऐका श्रोते सकळी । सिद्ध म्हणे शिष्यासी ।।२१।। धैर्य धरोनि अंतःकरण । शुद्ध बुद्धी[३] वर्तती जन । दोष न लागती कधी जाण । लोभवर्जित नरांसी ।।२२।। जे नर भजती हरिहरांसी । अथवा असती काशीनिवासी । गुरु सेविती निरंतरेंसी । त्यांसी तुझा न लगे दोष ।।२३।। मातापिता सेवकांसी । अथवा सेवी ब्राह्मणासी । गायत्री कपिला धेनुसी । भजणारांसी न लगे दोष ।।२४।। वैष्णव अथवा शैवासी । जे सेविती नित्य तुळसीसी । आज्ञा माझी आहे ऐसी । तयांसी बाधूं नको ।।२५।। गुरुसेवक असती नर । पुराण श्रवण करणार । सर्वसाधनधर्मपर । त्यांते तुवां न बाधावें ।।२६।। सुकृती[४] शास्त्रपरायणासी। गुरूतें सेविती वंशोवंशी । विवेकें धर्म करणारांसी । त्यांते तुवां न बाधावें ।।२७।। कलि म्हणे ब्रह्मयासी ।

१. विचारवंत. २. मध्ये. ३. बुद्धीने. ४. पुण्यशील.

गुरुमहिमा आहे कैशी । कवण गुरुस्वरूपें कैसी । विस्तारावें मजप्रति ।।२८।। ऐकोनि कलीचें वचन । ब्रह्मा सांगतसे आपण । गकार म्हणजे सिद्ध जाण । रेफः[1] पापस्य[2] दाहकः[3] ।।२९।। उकार विष्णुरव्यक्त[4] । त्रितयात्मा श्रीगुरु सत्य। परब्रह्म गुरु निश्चित । म्हणोनि सांगे कलीसी ।।१३०।।श्लोक।। गणेशो वाऽग्निना युक्तो विष्णुना च समन्वितः । वर्णद्वयात्मको मंत्रश्चतुर्मुक्तिप्रदायकः ।।३१।।टीका।। गणेशातें म्हणती गुरु । तैसाचि असे वैश्वानरू । ऐसाचि जाण शार्ङ्गधरू । गुरुशब्द वर्ते इतुके ठायीं ।।३२।।श्लोक।। गुरुः पिता गुरुर्माता । गुरुरेव परः शिवः । शिवे रुष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रुष्टे न कश्चन ।।३३।।टीका।। गुरु आपला मातापिता । गुरु शंकरू निश्चिता । ईश्वरु होय जरि कोपता । गुरु रक्षील परियेसा ।।३४।। गुरु कोपेल एखाद्यासी। ईश्वर न राखे परियेसी । ईश्वरू कोपेल ज्या नरासी । श्रीगुरु रक्षी निश्चयें ।।३५।।श्लोक।। गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुरेकः परं ब्रह्म तस्माद्गुरुमुपाश्रयेत् ।।३६।।टीका।। गुरु ब्रह्मा सत्य जाण । तोचि रुद्र नारायण । गुरुचि ब्रह्म कारण । म्हणोनि गुरु आश्रावा ।।३७।।श्लोक।। हरौ प्रसन्नेऽपि च वैष्णवा जनाः संप्रार्थयन्ते गुरुभक्तिमव्ययाम्। गुरौ प्रसन्ने जगदीश्वरः सदा जनार्दनस्तुष्यति सर्वसिद्धिदः ।।३८।।टीका।। ईश्वर जरी प्रसन्न होता । त्यासी गुरु होय ओळखविता । गुरु आपण प्रसन्न होतां । ईश्वर होय आधीन आपुल्या ।।३९।।श्लोक।। गुरुः सदा दर्शयिता प्रवृत्तिं तीर्थं व्रतं योगतपादिधर्मान् । आचारवर्णादिविवेकयज्ञान् ज्ञानं परं भक्तिविवेकयुक्तम् ।।१४०।।टीका।। गुरु भजे शास्त्रमार्ग वर्तोनि । तीर्थव्रतयोगतपादि मुनी । आचार वर्णादि ज्ञानी । ज्ञान परम भक्तिविवेकयुक्त ।।४१।। या कारणें श्रीगुरूसी । भजावें शास्त्रमार्गेसी । तीर्थव्रतयागतपासी । ज्योतिःस्वरूप असे जाणा ।।४२।। आचारधर्मवर्णाश्रमांसी[5]। विवेकधर्ममार्गासी। भक्तिवैराग्ययुक्तांसी । गुरूचि मार्ग दाविणार ।।४३।। इतुकें ऐकोनि कलि आपण। विनवीतसे कर जोडून। गुरु सर्व देवांसमान । केवी झाला सांग मज ।।४४।। ब्रह्मा म्हणे कलीसी। सांगेन तुज

१. रकार. २. पापांचा. ३. जाळणारा. ४. अस्पष्ट. हा श्लोक 'गुरु' ह्या दोन अक्षरी मंत्राचा उद्धार आहे. ५. वर्ण आणि आश्रम यांनुसार आचरण करणाऱ्यांना.

विस्तारेंसी । एकचित्तें परियेसीं । गुरुवीण पार नाहीं ।।४५।।श्लोक।। गुरुं विना न श्रवणं भवेत् कस्यापि कस्यचित्। विना कर्णेन शास्त्रस्य श्रवणं तत्कुतो भवेत् ।।४६।।टीका।। गुरुवीण समस्तांसी । श्रवण[१] कैचें परियेसीं । श्रवण[२] होता मनुष्यांसी । समस्त शास्त्रें ऐकती[३] ।।४७।। शास्त्र ऐकतां परियेसीं । तरतील संसारासी । या कारणें गुरुचि प्रकाशी । ज्योतिःस्वरूप जाणावा ।।४८।। गुरु सेवितां सर्व सिद्धि । होती परियेसा त्रिशुद्धि । कथा वर्तली अनादि। अपूर्व तुज सांगेन ।।४९।। पूर्वी गोदावरीचें तीरीं । आंगिरस ऋषींचा आश्रम थोरी । वृक्ष असती नानापरी । पुण्यनामें मृग वसती ।।१५०।। ब्रह्मऋषि आदिकरोनि । तप करिती तया स्थानी । तयांत वेदधर्म म्हणोनि । पैलपुत्र होता द्विज ।।५१।। तया शिष्य बहु असती । वेदशास्त्र अभ्यासिती । त्यांत दीपक म्हणोनि ख्याति । शिष्य होता परियेसा ।।५२।। होता शिष्य गुरुपरायण । केला अभ्यास शास्त्रपुराण । झाला असे अतिनिपुण । सेवा करितां श्रीगुरूची ।।५३।। वेदधर्म एके दिनीं। समस्त शिष्यांसी बोलावुनी । पुसतसे संतोषोनि। ऐका श्रोते एकचित्तें ।।५४।। बोलावूनि शिष्यांसी । बोले गुरु परियेसी। प्रीति असेल आम्हांसी । तरी माझे वाक्य परियेसा ।।५५।। शिष्य म्हणती गुरूसी । जें जें स्वामी निरोपिसी। तूं तारक आम्हांसी । अंगिकारूं हा भरंवसा ।।५६।। गुरूचें वाक्य जो न करी । तोचि पडे रौरव घोरीं । अविद्या मायासागरीं । बुडोन जाय तो नर ।।५७।। मग तया कैची गती । नरकीं पडे तो सततीं । गुरु तारक हे ख्याति। वेदपुराणें बोलती ।।५८।। ऐकोनि शिष्यांची वाणी । तोषला वेदधर्म मुनी । संदीपकातें बोलावुनि । सांगतसे परियेसा ।।५९।। ऐका शिष्य सकळीक । आमचे पूर्वार्जित असे एक । जन्मांतरी सहस्राधिक । केलीं होतीं महापातकें ।।१६०।। आमुचे अनुष्ठान करितां । बहुत गेले प्रक्षाळितां । कांही शेष असे आतां । भोगिल्यावांचून न सुटे जाणा ।।६१।। तया सामर्थ्य उपेक्षा करितों। पापमोक्षा[४] आड रिघतों । याचि कारणें निष्कृति[५] करितों । तया पाप घोरासी ।।६२।। न भोगितां आपुले देहीं। आपले

१. ऐकणे. २. कान. ३. श्रवण करितात. ४. पापापासून मुक्त होण्यासाठी. ५. निचरा.

पापा निष्कृति नाहीं । हा निश्चय जाणोनि पाहीं । भोगावें आम्हीं परियेसा ।।६३।। या पापाचें निष्कृतीसी । जावें आम्हीं वाराणशीसी । जाईल पाप शीघ्रेंसी । प्रख्यात असे अखिल शास्त्रीं ।।६४।। या कारणें आम्हांसी । न्यावें पुरी वाराणशीसी । पाप भोगीन स्वदेहासी । मातें तुम्हीं सांभाळावें ।।६५।। या समस्त शिष्यांत । कवण असे सामर्थ्यवंत। अंगिकारावें त्वरित । म्हणोनि पुसे शिष्यांसी ।।६६।। तया शिष्यांमध्यें एक । नाम असे संदीपक । बोलतसे अतिविवेक। तया गुरूप्रति देखा ।।६७।। दीपक म्हणे गुरूस । पाप करितां देहनाश । न करावा संग्रहो दुःखास । शीघ्र करा प्रतिकारू[1] ।।६८।। वेदधर्म म्हणे तयासी । दृढ देह असतां मनुष्यासी । क्षालन करावें पापांसी। पुढतीं वाढे विषापरी ।।६९।। अथवा तीर्थें प्रायश्चित्तें । आपुले देहीं भोगोनि त्वरितें । पापावेगळें न होतां निरुतें । मुक्ति नव्हे आपणांसी ।।१७०।। देव अथा ऋषेश्वरांसी । मनुष्यादि ज्ञानवंतांसी । क्षालन न होय पापासी । आपुलें आपण न भोगितां ।।७१।। दीपक म्हणे गुरूसी । स्वामी निरोपावें आपणासी । सेवा करीन स्वशक्तीसी । न करितां अनुमान सांगिजे ।।७२।। ऐकोनि दीपकाचें वचन । वेदधर्म म्हणे आपण । कुष्ठें होईल अंग हीन । अंधक पांगुळ परियेसा ।।७३।। संवत्सर एकविंशत[2] । मातें सांभाळावें बहुत । जरी असेल दृढ व्रत। अंगिकारावी तुम्ही सेवा ।।७४।। दीपक म्हणे गुरूसी । कुष्ठी होईन आपण हर्षीं । अंध होईन एकवीस वर्षीं । पापनिष्कृति करीन ।।७५।। तुमचे पापाचे निष्कृति। मी करीन निश्चिती । स्वामी निरोपावें त्वरिती । म्हणोनि चरणांसी लागला ।।७६।। ऐकोनि शिष्याची वाणी। संतोषला वेदधर्म मुनी । सांगतसे विस्तारोनि । तया पापलक्षणें ।।७७।। आपुले पाप आपणासी। ग्राह्य नव्हे पुत्रशिष्यांसी । न भोगितां स्वदेहासी । न वेंचे[3] पाप परियेसा ।।७८।। याकारणें आपण देखा । भोगीन आपुले पापदुःखा। सांभाळीं मज तूं संदीपका । एकवीस वर्षेपर्यंत ।।७९।। जे पीडिति रोगें देखा । प्रतिपाळणारासी कष्ट अधिका। मजहूनि संदीपका । तूंतें कष्ट अधिक जाण

१. उपाय. २. एकवीस. ३. संपत नाही.

।।१८०।। या कारणें आपुले देहीं । भोगीन पाप निश्चयीं । तुवां प्रतिपाळावें पाहीं । काशीपुरा नेऊनियां ।।८१।। तया काशीपुरी जाण । पापावेगळा होईन । आपण शाश्वतपद पावेन । तुजकरितां शिष्योत्तमा ।।८२।। दीपक म्हणे गुरूसी। अवश्य नेईन पुरी काशी । सेवा करीन एकवीस वर्षी । विश्वनाथासम तुमची ।।८३।। ब्रह्मा म्हणे कलियुगासी । कैसा होता शिष्य त्यासी । कुष्ठ होतांची गुरुसी । नेलें काशीपुरा ।।८४।। मणिकर्णिका उत्तरदेशी । कंबळेश्वर सन्निधेसी । राहिले तेथे परियेसीं । गुरु शिष्य दोघेजण ।।८५।। स्नान करूनि मणिकर्णिकेसी । पूजा करिती विश्वनाथासी । प्रारब्धभोग त्या गुरूसी । भोगीत होता तया स्थानीं ।।८६।। कुष्ठरोग झाला बहुत । अक्षहीन[१] अतिदुःखित । संदीपक सेवा करित । अतिभक्ती करूनियां ।।८७।। व्यापिला देह कुष्ठें बहुत । पू कृमि पडे रक्त । दुःखें व्यापला अत्यंत । अपस्मारी[२] झाला जाण ।।८८।। भिक्षा मागोनि संदीपक । गुरूसी आणोनि देत नित्यक । करी पूजा भावें एक । विश्वनाथस्वरूप म्हणतसे ।।८९।। रोगें करूनि पीडितां नरू । साधुजन होती क्रूरू[३]। तोचि देखा द्विजवरू[४] । होय क्रूर एखादे वेळीं ।।१९०।। भिक्षा आणितां एखादे दिवशीं । न जेवे श्रीगुरू कोपेंसी। स्वल्प आणिलें म्हणोनि क्लेशी । सांडोनि देत भूमीवरी ।।९१।। येरे[५] दिवसीं जाऊनि शिष्य । आणि अन्नें बहुवस[६]। मिष्टान्नें न आणी म्हणोनि क्लेश[७]। करिता झाला परियेसा ।।९२।। परोपरीचें पक्वान्न । कां नाणिशी म्हणे जाण । कोपें मारूं येत आपण । शाका परोपरी मागतसे ।।९३।। जितुकें आणी मागोनिया । सर्वस्वे करीतसे वायां । कोपे देत शिविया । परोपरी परियेसा ।।९४।। एखादे समयीं शिष्यासी । म्हणे ताता ज्ञानराशी । मजनिमित्त कष्टलासी । शिष्यराया शिखामणी ।।९५।। सर्वेचि म्हणत वचनें क्रूर । मातें गांजिले अपार । तूं आमुचे विष्ठामूत्र । क्षणक्षणां धूत नाही ।।९६।। खाताती मज मक्षिका। कां न निवारिसी संदीपका । सेवा करितां म्हणे ऐका । भिक्षा नाणिशी म्हणतसे ।।९७।। या कारणें पापगुण। ऐसेची असती जाण । वोखट[८] वाक्य निर्गुण । पाप म्हणोनि

१. आंधळा. २. ज्याला फेपरे येत असते असा. ३. रागीट. ४. ब्राह्मणश्रेष्ठ. ५. एखादे. ६. पुष्कळ. ७. तक्रार. ८. वाईट.

जाणावें ।।९८।। पाप असे जेथें बहुत । दैन्य[१] मत्सर वसे तेथ । शुभाशुभ नेणें क्वचित । पापरूपें जाणावें ।।९९।। एखादे दैन्यकासी । दुःखें प्राप्त होती कैसीं । अपस्मार होय जयासी । पापरूप तोचि जाणा ।।२००।। समस्त रोग असती देखा। कुष्ठ[२] सोळा भाग नव्हे निका । वेदधर्म द्विज ऐका । कष्टतसे येणेंपरी ।।१।। ऐसे गुरूचे गुणदोष । मनांत न आणी तोचि शिष्य । सेवा करी एकमानस । तोचि ईश्वर मानोनि ।।२।। जैसें जैसें मागे अन्न । आणूनि देतसे परिपूर्ण। जैसा विश्वेश्वर नारायण । तैसा गुरु म्हणतसे ।।३।। काशीक्षेत्र थोर असतां । न करी कदा तीर्थयात्रा । न जाय देवदर्शना सर्वथा । गुरुसेवेवांचूनि ।।४।। ।।श्लोक।। न तीर्थयात्रा न च देवयात्रा न देहयात्रा न च गेहयात्रा । अहर्निशं ब्रह्म हरिः सुबुद्धो गुरुः प्रसेव्यो न हि सेव्यमन्यत् ।।५।।टीका।। आपुलें देहसंरक्षण । कधीं न करी शिष्य जाण । लय लावूनि श्रीगुरुचरण । कवणासवें न बोलेची ।।६।। अहोरात्र येणेंपरी । ब्रह्मा शिव म्हणे हरी । गुरूचि होय निर्धारीं। म्हणोनि सेवा करीतसे ।।७।। गुरु बोलें निष्ठुरेंसी । आपण मनीं संतोषी । जें जें त्याचें मानसीं । पाहिजे तैसें वर्ततसे ।।८।। वर्ततां येणेंपरी देख। प्रसन्न होवोनि पिनाक[३] । उभा येऊनि सन्मुख । वर माग म्हणतसे ।।९।। अहो गुरुभक्त दीपका । महाज्ञानी कुलदीपका। तुष्टलों तुझे भक्तींसी ऐका । प्रसन्न झालों माग आतां ।।२१०।। दीपक म्हणे ईश्वरासी। हे मृत्युंजय व्योमकेशी। न पुसतां आम्हीं गुरूसी । वर न घें सर्वथां ।।११।। म्हणोनि गेला गुरुपासीं । विनवीतसे तयासी। विश्वनाथ आम्हांसी । प्रसन्न होवोनि आलासे ।।१२।। निरोप झालिया स्वामीचा । मागेन उपशम[४] व्याधीचा । वर होतां सदाशिवाचा । बरवें होईल म्हणतसे ।।१३।। ऐकोनिया शिष्याचें वचन । बोले गुरु कोपायमान । माझे व्याधिनिमित्त जाण । नको प्रार्थूं ईश्वरासी ।।१४।। भोगिल्यावांचोनि पातकासी । निवृत्ति नव्हे गा परियेसीं । जन्मांतरीं बाधिती निश्चयेंसी । धर्मशास्त्रीं असे जाण ।।१५।। मुक्ति अपेक्षा ज्याचे मनीं । तेणें करावी पापधुणीं[५] । शेष राहतां निर्गुणी। विघ्न

१. विपत्ती. २. सर्व रोग एक ठिकाणी केले तर ते कुष्ठ रोगाच्या सोळाव्या हिश्शाएवढेसुद्धा क्लेशकर होणार नाहीत. ३. शंकर. ४. नाश. ५. पाप क्षालन.

करितील मोक्षासी ।।१६।। ऐशियापरी शिष्यासी । गुरु सांगे परियेसीं । निरोप मागोनि श्रीगुरूसी । गेला ईश्वरासन्मुख ।।१७।। जाऊनि सांगे ईश्वरासी । नलगे वर आपणासी । नये गुरूचे मानसीं । केवीं घेऊं म्हणतसे ।।१८।। विस्मय करोनि व्योमकेशी । गेला निर्वाणमंडपासी[१] । बोलावून समस्त देवांसी । सांगे वृत्तान्त विष्णूपुढें ।।१९।। श्रीविष्णु म्हणे शंकरास । कैसा गुरु कैसा शिष्य । कोठें त्यांचा रहिवास । सांगावें मज निर्धारें ।।२२०।। सांगे ईश्वर विष्णूसी । आश्चर्य देखिलें परियेसीं । दीपक शिष्य निश्चयेंसी । गुरुभक्त असे जाणा ।।२१।। गोदावरीतीरवासी । वेदधर्म म्हणिजे तापसी। त्याची सेवा अहर्निशीं । करितों भावें एकचित्तें ।।२२।। नाहीं त्रिलोकीं देखिला कोणीं । गुरुभक्ति करणार निर्गुणी । त्यातें देखोनि माझें मनीं । अतिप्रीति वर्ततसे ।।२३।। वर देईन म्हणोनि आपण । गेलों होतों तयाजवळीं जाण । गुरूचा निरोप नाही म्हणोन । न घे वर परियेसा ।।२४।। अनेक दिव्यसहस्रवर्षीं[२] । तप करिती महाऋषि । वर मागती अहर्निशीं। नाना कष्ट करोनिया ।।२५।। तैसा तापसी योगीयांसी । नव्हे मज वर द्यावयासी । बलात्कारें देतां तयासी। वर न घे तो दीपक ।।२६।। तनमन अर्पूनि श्रीगुरूसी । सेवा करितो संतोषी । त्रयमूर्ती म्हणोनि गुरूसी । निश्चयें भजतसे ।।२७।। समस्त देव मातापिता । गुरूचि असे तत्त्वतां[३] । निश्चय केला असे चित्ता । गुरु परमात्मा म्हणोनि ।।२८।। किती म्हणोनि वर्णूं त्यासी । अविद्या-अंधकारासी । छेदिता दीपक परियेसीं । कुलदीपक नाम सत्य ।।२९।। धर्म ज्ञान सर्व एक। गुरूचि म्हणे कुलदीपक । चरणसेवा मनःपूर्वक । करितो गुरूची भक्तीनें ।।२३०।। इतुकें ऐकोनि शार्ङ्गधरू[४]। पहावया गेला शिष्यगुरू । त्यांचा भक्तिप्रकारू । पाहे तये वेळीं ।।३१।। सांगितले विश्वनाथें । त्याहून दिसे आणिक तेथें । संतोषोनि दीपकातें । म्हणे विष्णु परियेसा ।।३२।। बोलावूनि दीपकासी । म्हणतसे हृषीकेशी । तुष्टलों तुझे भक्तीसी। वर माग म्हणतसे ।।३३।। दीपक म्हणे विष्णूसी । काय भक्ति देखोनि आम्हांसी । वर देतोसी परियेसीं।

१. स्वर्गस्थानी. २. देवांची हजार वर्षे. ३. निश्चयेकरून. ४. विष्णू.

कवण कार्या सांग मज ।।३४।। लक्ष कोटी सहस्र वरुषीं । तप करिती अरण्यवासी । त्यांसी करितोसी उदासी[1] । वर न देसी नारायणा ।।३५।। मी तरी तुज भजत नाहीं । तुझे नाम स्मरत नाही । बलात्कारें येवोनि पाही । केवी देशी वर मज ।।३६।। ऐकोनि दीपकाचे वचन । संतोषला नारायण । सांगतसे विस्तारोन । तया दीपकाप्रती देखा ।।३७।। गुरुभक्ति करिसी निर्वाणेंसी[2] । म्हणोनि आम्ही जाहलों संतोषी । जे भक्ति केली त्वां गुरूसी । तेचि आम्हांसी पावली ।।३८।। जो नर असेल गुरुभक्त जाण । तोचि माझा जीवप्राण । त्यासी वश्य झालों आपण । जें मागेल ते देतों तया ।।३९।। सेवा करी माता पिता । ती पावे मज तत्त्वतां । पतिसेवा स्त्रिया करितां । तेंही मज पावतसे ।।२४०।। एखाद्या भल्या ब्राह्मणासी । यती योगेश्वर तापसी । करिती नमन भक्तींसी । तेंचि मज पावे जाणा ।।४१।। ऐसे ऐकोनि दीपक। नमिता झाला आणिक । विनवीतसे देख । म्हणे सिद्ध नामधारका ।।४२।। ऐक विष्णु हृषीकेशी । निश्चय असो माझे मानसीं । वेदशास्त्रमीमांसादिकांसी । गुरु आम्हांसी देणार ।।४३।। गुरूपासूनि सर्व ज्ञान । त्रयमूर्ति होती आम्हां आधीन[3] । आमुचा गुरूचि देव जाण । अन्यथा नाहीं जाण पां ।।४४।। सर्व देव सर्व तीर्थ । गुरूचि आम्हां असे सत्य। गुरूवांचूनि आम्हां परमार्थ । काय दूर असे सांगा ।।४५।। समस्त योगी सिद्धजन । गुरूवांचूनि न होती सज्ञान। ज्ञान होतां ईश्वर आपण । केवी दूर असे सांगा ।।४६।। जो वर द्याल तुम्ही मज । श्रीगुरू देतो काय चोज[4] । याकारणें श्रीगुरुराज । भजतसे परियेसा ।।४७।। संतोषोनि नारायण । म्हणे धन्य धन्य माझा प्राण । तूं शिष्य-शिरोरत्न । बाळक तूंचि आमुचा ।।४८।। कांही तरी माग आतां । वर देईन तत्त्वतां । विश्वनाथ आला होता । दुसरेन[5] वर द्यावयासी मी आलों ।।४९।। आमचेनि मन संतोषी । वर माग जो तुझे मानसीं । तुज वश्य झालों निर्धारिंसी । जें पाहिजे तें देईन आतां ।।२५०।। दीपक म्हणें विष्णूसी । जरी वर आम्हां देसी । गुरुभक्ति होय अधिक मानसी । ऐसे मज ज्ञान द्यावें ।।५१।। गुरुचें रूप

१. निराश. २. अत्यंत निष्ठेने. ३. स्वाधीन. ४. वेगळेपण. ५. दुसऱ्याने.

आपण ओळखें । ऐसें ज्ञान देई सुखें । यापरतें न मागें निकें । म्हणोनि चरणीं लागला ।।५२।। दिधला वर शार्ङ्गपाणी। संतोषोनि बोले वाणी । अरे दीपका शिरोमणी । तूं माझा प्राणसखा होसी ।।५३।। तुवां ओळखिलें गुरूसी । देखिलें दृष्टीं परब्रह्मासी । आणीक जरी आम्हां पुससी । सांगेन ऐक एकचित्तें ।।५४।। लौकिक सुबुद्धि होय जैशी । धर्माधर्मसुमनें[१] तैशीं । उत्कृष्टाहूनि उत्कृष्टेंसी । स्तुति करी गा अहर्निशीं ।।५५।। जे जे समयीं श्रीगुरूसी । तूं भक्तीनें स्तुति करिसी । तेणें होऊं आम्ही संतोषी । तेचि आमुची स्तुति जाण ।।५६।। वेद वाचिती सांगेंसी । वेदान्त भाष्य अहर्निशीं । वाचिती जन उत्कृष्टेंसी । आम्हां पावें निर्धारीं ।।५७।। बोलती वेद सिद्धान्त । गुरूचि ब्रह्म असे म्हणत। याचि कारणें गुरु भजतां सत्य । सर्व देवता तुज वश्य ।।५८।। गुरु म्हणजे अक्षर दोन । अमृताचा समुद्र जाण । तयामध्ये बुडतां क्षण । केवी होय परियेसा ।।५९।। जयाचें हृदयीं गुरुस्मरण । तोचि त्रिलोकीं पूज्य जाण । अमृतपान सदा सगुण । तोचि शिष्य अमर होय ।।२६०।।श्लोक।। यदा मम शिवस्यापि ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य हि । अनुग्रहो भवेन्नृणां सेव्यते सद्गुरुस्तदा ।।६१।।टीका।। आपण[२] अथवा ईश्वरु[३] । ब्रह्मा जरी देता वरु । तद्वत् फलदाता गुरु । गुरु त्रैमूर्ति याचि कारणें ।।६२।। ऐसा वर दीपकासी । दिधला विष्णूनें परियेसीं । ब्रह्मा सांगे कलीसी । एकचित्तें परियेसा ।।६३।। वर लाधोनि दीपक । गेला गुरूचे सन्मुख । पुसतसे गुरु ऐक । तया शिष्या दीपकासी ।।६४।। ऐक शिष्या कुळदीपका। काय दिधलें वैकुंठनायका । विस्तारोनि सांगे निका । माझें मन स्थिर होय ।।६५।। दीपक म्हणे गुरूसी। वर दिधला हृषीकेशीं । म्यां मागितलें तयासी । गुरुभक्ति व्हावी म्हणोनिया ।।६६।। गुरूची सेवा तत्परेंसी । अंतःकरण दृढेंसी । वर दिधला संतोषी । दृढभक्ति माझी तुमचे चरणीं ।।६७।। संतोषोनि श्रीगुरु। प्रसन्न झाला साक्षात्कारू । जीवित्वें होय तूं स्थिरू । काशीपुरीं वास करीं ।।६८।। तुझे वाक्य सर्वसिद्धि। तुझे घरीं नवनिधि[४] । विश्वनाथ तुझे स्वाधीं[५]। म्हणे गुरु संतोषोनि ।।६९।। तुझे स्मरण

१. धर्म कोणता व अधर्म कोणता हे जाणून शुद्ध अंतःकरणाने २. स्वतः (विष्णू) ३. महादेव ४. महापद्म, पद्म, शंख, मकर, कच्छप, मुकुंद, कुंद, नील व खर्व असे कुबेराजवळचे संपत्तीचे ठेवे ते सर्व. ५. स्वाधीन.

जे करिती । त्यांचे कष्ट निवारण होती । श्रियायुक्त नांदती । तुझे स्मरणमात्रेंसी ।।२७०।। येणेंपरी शिष्यासी । प्रसन्न झाला परियेसीं । दिव्यदेह झाला तत्क्षणेंसी । झाला गुरु वेदधर्म ।।७१।। शिष्याचा भाव पहावयास । कुष्ठी झाला महाक्लेश । तो तापसी अतिविशेष । त्यासी कैचें पाप राहे ।।७२।। लोकानुग्रह करावयासी । गेला होता पुरीं काशीं। काशीक्षेत्रमहिमा ऐसी । पाप जाय सहस्र जन्मींचें ।।७३।। तया काशीनगरांत । धर्म अथवा अधर्म-रत । वास करिती क्वचित । त्यांसि पुनर्जन्म नाहीं जाणा ।।७४।। सूत म्हणे ऋषीश्वरासी । येणें प्रकारें कलीसी । सांगे ब्रह्मा परियेसीं । शिष्यदीपक आख्यान ।।७५।। सिद्ध म्हणे नामकरणी । दृढ मन असावें याचि गुणीं । तरीच तरेल भवार्णीं[१] । गुरुभक्ति असे येणेंविधी ।।७६।। ।।श्लोक।। यत्र यत्र दृढा भक्तिर्यदा कस्य महात्मनः । तत्र तत्र महादेवः प्रकाशमुपगच्छति ।।७७।।टीका।। जरी भक्ति असे दृढेंसी । त्रिकरणसह[२] मानसीं । तोचि लाधे ईश्वरासी । ईश्वर होय तया वश्य ।।७८।। गंगाधराचा नंदन । श्रोतयांसी करी नमन । न म्हणावें न्यून पूर्ण । माझे बोबडे बोलासी ।।२७९।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे शिष्यदीपकाख्यानं नाम द्वितीयोऽध्यायः ।।२।। श्रीदत्तात्रेयार्पितमस्तु । ओवीसंख्या ।।२७९।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. सागरातून. २. कर्मेंद्रियें व अंतःकरण यांच्यासह.

अध्याय ३ रा

।। अध्याय तिसरा ।। *।। अंबरीशाची कथा ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्धयोग्याच्या मुखातून गुरुमहिमा श्रवण केल्याने नामधारकास खूपच प्रसन्न वाटले. तो म्हणाला, ''हे मुने, तुम्ही माझ्या मनातील संशय घालविलात. तुम्ही मला उद्धाराचा मार्गच दाखवून दिलात ! आता स्वतःविषयी काही सांगा. मी आपला दास होऊ इच्छितो.'' सिद्धाने त्याला प्रेमाने जवळ घेतले व म्हणाला, ''ज्या-ज्या स्थानी माझे गुरू राहत होते तेथेच मी वास करतो. गुरुस्मरण हाच माझा आहार आहे.'' मग सिद्धाने नामधारकाला 'श्रीगुरुचरित्र' ग्रंथ दाखविला व म्हणाला, ''या ग्रंथात श्रीगुरूंचे अगाध माहात्म्य सांगितले आहे. मी याचे नित्य पठण करतो. याच्या श्रवणाने भाविकांचे इष्ट मनोरथ पूर्ण होतात. ज्ञानप्राप्ती होते. सर्व प्रकारचे ऐश्वर्य व सुख प्राप्त होते. या ग्रंथाचे भावभक्तीने सप्ताह पारायण केल्याने कार्यसिद्धी होते. निपुत्रिकाला पुत्र होतो. ग्रहपीडा, रोगपीडा, ब्रह्महत्यादी महापातके यांचे निवारण होते. बंधनातून मुक्ती मिळते. आयुष्य, आरोग्य व सद्बुद्धी लाभते.''

ते ऐकून नामधारक उत्साहित होऊन म्हणाला, ''हे मुने, तुमच्या रूपाने मला साक्षात्कारी गुरूच भेटला आहे ! श्रीगुरुचरित्राचे श्रवण घडावे अशी माझी खूप इच्छा होती. ती इच्छा तुम्ही पूर्ण करा.'' त्याने नामधारकाला आपल्यासमवेत भीमा-अमरजा संगमावर नेले. ते दोघे एका अश्वत्थाखाली बसले. सिद्धयोगी नामधारकास म्हणाला, ''वत्सा, श्रीगुरूंचे दास्य कसे करावे हे तुला माहीत नव्हते. म्हणूनच तुला चिंता व कष्ट भोगावे लागले.'' नामधारक म्हणाला, ''मला श्रीगुरूंची ओळख पटवून द्या.'' सिद्धाला त्याची दया आली. तो म्हणाला, ''वत्सा, ज्यांच्या मनात दृढ भाव नाही, ते अविद्येच्या मायेने वेढून दुःख भोगतात. ते भोगताना गुरूला दूषणे देतात. संशय टाकून दे. श्रीगुरू म्हणजे कृपेचा सागर ! तो तुझी कधीच उपेक्षा करणार नाही. त्यांनी वरदहस्त ठेवताच प्रपंचातही परमार्थ साध्य होतो. तू निःसंदेह होऊन एकाग्रतेने गुरुभक्ती कर. सर्वभावे गुरुचरणांना शरण जा.'' नामधारकाने हात जोडले व म्हणाला, ''स्वामी, आपण धन्य आहात. आपण माझा संशय घालविलात. आता श्रीगुरूंचे चरित्र ऐकवा.'' सिद्ध म्हणाला, ''वत्सा, अंतःकरणात गुरूंविषयी जाणून घेण्याची तीव्र उत्कंठा असल्याशिवाय कथा श्रवणाचा आनंद मिळत नाही. या ग्रंथाच्या श्रवणाने तुला चारी पुरुषार्थ साध्य होतील असा माझा आशीर्वाद आहे.

कलियुगात तिन्ही देव एकच मनुष्यरूपाने अवतार घेऊन आले. तेच श्रीगुरू होत. आदिवस्तू ब्रह्म निर्गुण व निराकार आहे. प्रपंचामध्ये तीन गुणांना अनुसरून त्याच्या तीन मूर्ती झाल्या - ब्रह्मा, विष्णू आणि महेश. ब्रह्मा रजोगुणाने सृष्टिनिर्मिती करतो; विष्णू सत्त्वगुणाला अनुसरून तिचे पालन पोषण करतो तर रुद्र तमोगुणामुळे संहाराचे कार्य करतो. ते तिघे कार्य व स्वरूपाने भिन्न वाटत असले तरी भिन्न नाहीत. सृष्टिचक्र अव्याहत चालविणे ही जी परमात्म्याची शाश्वत लीला आहे तिला ते साह्य करतात. हे तिन्ही देव कारणपरत्वे अवतार घेऊन पृथ्वीचा भार उतरवतात. भक्ताच्या रक्षणासाठी भगवान विष्णूने दहा अवतार घेतले. ती कथा अशी आहे -

एकादशीचे व्रत करणारा अंबरीश ब्राह्मण सर्वकाळ हरिचिंतन करायचा. त्याची व्रतनिष्ठा सर्वश्रुत होती. एकादशी-व्रत करणारे द्वादशीला भोजन करतात. त्या वेळी पारणे फेडण्याआधी कोणी अतिथी घरी आल्यास त्याला आधी भोजन देऊन मगच आपण जेवावे असे शास्त्र सांगते. एके दिवशी दुर्वासांनी त्याची परीक्षा घेण्याचे ठरविले. त्याचे व्रत भंग करण्याच्या उद्देशाने ते द्वादशीला मुद्दामच त्याच्या घरी आले. त्या दिवशी द्वादशी तिथी घटकाभरच

होती. पारणे करायचे तर तेवढ्या अवधीत अन्नग्रहण करणे क्रमप्राप्त होते. अंबरीशाने दुर्वासांचे स्वागत केले. जेवणापूर्वी दुर्वास ऋषी स्नान, देवतार्जनादी नित्य अनुष्ठानासाठी नदीवर जाण्यास निघाले. अंबरीशाने त्यांना आपली अडचण सांगून लवकर येण्याची विनंती केली. पण ते आलेच नाहीत. शेवटी व्रतभंग होऊ नये म्हणून त्याने नुसते तीर्थ घेऊन पारणे केले.

दुर्वासांसाठी भोजन तयार करून तो त्यांची वाट पाहू लागला. तेवढ्यात त्यांचे आगमन झाले. अंबरीशाकडे रागाने पाहून ते म्हणाले, ''दुरात्मा ! अतिथीला न घेता भोजन केलेस ? या माझ्या अपमानाबद्दल तुला सर्व योनींत जन्म घ्यावे लागतील !'' ती शापवाणी ऐकून अंबरीशाला रडू आले. आपल्या भक्ताची केविलवाणी अवस्था पाहून भगवान विष्णू तेथे प्रकट झाले. ते दुर्वासांना म्हणाले, ''ऋषिवर्य ! तुम्ही माझ्या भक्ताला शाप दिलेला असला तरी त्याचे रक्षण करणे हे माझे आद्य कर्तव्य आहे. त्याचा शाप मी भोगीन !'' दुर्वास महाज्ञानी होते. पुढील काळात दुर्जनांना शासन करून भक्तांचा उद्धार करण्यासाठी भगवंताला अवतार घेणे सोईचे व्हावे म्हणून हा शाप निमित्त होऊ शकतो, हे लक्षात घेऊन ते म्हणाले, ''हे प्रभू ! परोपकारासाठी शाप भोगताना तू विविध स्थानी व विविध योनीत असे एकूण दहा अवतार घे.'' त्यानंतर विष्णूने मत्स्य, कूर्म, वराह, नरसिंह, वामन, परशुराम, राम, कृष्ण व बुद्ध असे क्रमाने नऊ अवतार घेतले. पुढे कल्की नावाने दहावा अवतार होणार आहे. आता मी तुला दत्तावताराची कथा सांगतो ऐक.''

अध्याय तिसरा

श्रीगणेशाय नमः । येणेपरी सिद्ध मुनि । सांगता झाला विस्तारोनि । संतोषोनि नामकरणी । विनवितसे मागुती ।।१।। जय जयाजी सिद्ध मुनी । तारक तूं आम्हांलागुनी । संदेह होता माझे मनीं । आजि तुवां फेडिला ।।२।। तुझेनि सर्वस्व लाधलों[१] । आनंदजळीं बुडालों । परम तत्त्व जोडलों । आजिचेनि[२] दातारा ।।३।। ऐसें श्रीगुरुमहिमान । मज निरोपिलें त्वां ज्ञान । आनंदमय माझें मन । तुझेनि धर्में स्वामिया ।।४।। कवणे ठायीं तुमचा वास । नित्य तुम्हां कोठें ग्रास । होईन तुझा आतां दास । म्हणोनि चरणीं लागला ।।५।। कृपानिधी सिद्ध मुनी । तया शिष्या आलिंगोनि । आशीर्वचन देऊनि । सांगे आपला वृत्तान्त ।।६।। जे जे स्थानीं होते गुरू । तेथें असतो चमत्कारू। पुससी जरी आम्हां आहारू[३]। गुरुस्मरण नित्य जाणा ।।७।। श्रीगुरुचरित्र महिमान । तेंचि आम्हां अमृतपान । सदा सेवितों याचे गुण । म्हणोनि पुस्तक दाविलें ।।८।। भुक्ति[४] मुक्ति[५] परमार्थ । जें जें वांछिले मनांत । तें तें साध्य होय त्वरित । गुरुचरित्र ऐकतां ।।९।। धनार्थी यासी अक्षय धन । पुत्रपौत्रादि गोधन । कथा ऐकतां होय जाण । ज्ञानसिद्धी तात्काळ ।।१०।। जे भक्तीनें सप्तक एक । पढती ऐकती भक्त लोक । काम्य[६] होय तात्कालिक। निपुत्रिकां पुत्र होती ।।११।। ग्रहरोगादिपीडन । न होती व्याधि कधीं जाण । जरी मनुष्यास असेल बंधन । त्वरित सुटे ऐकतां ।।१२।। ज्ञानवंत शतायुषी । ऐकतां होय भरंवसी। ब्रह्महत्यापापें नाशी । एकचित्तें ऐकतां ।।१३।। इतुकें ऐकोनि त्या अवसरीं । नामधारक नमस्कारी । स्वामी मातें तारीं तारीं । कृपानिधि सिद्ध मुनी ।।१४।। साक्षात्कारें गुरुमूर्ति । भेटलासी तूं जगज्ज्योती[७] । होती वासना माझे चित्तीं । गुरुचरित्र ऐकावें ।।१५।। एखादा तृषेनें पीडित । जात असतां मार्गस्थ । त्या आणूनि देती अमृत । तयापरी तूं मज भेटलासी ।।१६।। गुरूचा महिमा ऐकों कानीं । सांगिजे स्वामी विस्तारोनि । अंधकार असतां रजनी । सूर्योदयापरी करीं ।।१७।। इतुकिया

१. पावलो. २. आजपासून. ३. आहार–आश्रम. ४. भोग. ५. मोक्ष. ६. इच्छित कार्य. ७. जगाला ज्ञानाचा प्रकाश देणारी ज्योती.

अवसरीं । सिद्ध योगी अभय[१] करी[१] । धरोनियां सव्य करीं । घेवोनि गेला स्वस्थाना ।।१८।। असे ठाव ज्ञानपंथीं । कल्पवृक्ष अश्वत्थीं । बैसोनि सांगे ज्ञानज्योती । ऐक शिष्या नामधारका ।।१९।। नेणती सोय गुरुदास्यका[२] । याचि कारणें उपबाधका[३] । होती तुज अनेका । चिंता क्लेश घडती तुज ।।२०।। ओळखाया गुरुमूर्तीसी । आपुला आचार परियेसीं । दृढ भक्ति धरोनि मानसीं । ओळखिजे मग श्रीगुरु ।।२१।। ऐकोनि सिद्धाचें वचन । संतोषे नामधारक सगुण। क्षणक्षणा करी नमन । करुणावचनें करोनियां ।।२२।। तापत्रयाग्नींत पोळलों । मी संसारसागरीं बुडालों । क्रोधादि जलचरीं वेष्टिलों । अज्ञानजाळें वेष्टूनियां ।।२३।। ज्ञाननौकीं बसवूनि । कृपेचा वायु पालाणूनि[४] । देहा तारक करूनि। तारावें मातें स्वामिया ।।२४।। ऐशिया करुणावचनीं । विनवितसे नामकरणी । मस्तक सिद्धाचिया चरणीं । ठेविता झाला पुनः पुनः ।।२५।। तंव बोलिला सिद्ध मुनि । न धरीं चिंता अंतःकरणीं । उठवीतसे आश्वासोनि । सांकडें[५] फेडीन तुझें आतां ।।२६।। ज्यांसी नाहीं दृढ भक्ति । सदा दैन्यें कष्टती । श्रीगुरुवरी बोल ठेविती। अविद्यामाया वेष्टूनि ।।२७।। संशय धरोनि मानसी । श्रीगुरु काय देईल म्हणसी । तेणें गुणें हा भोग भोगिसी। नाना कष्टें व्याकुळित ।।२८।। सांडोनि संशय निर्धार । गुरुमूर्ति देईल अपार । ऐसा देव कृपासागर । तुज नुपेक्षी सर्वथा ।।२९।। गुरुमूर्ति कृपासिंधु । प्रख्यात असे वेदां बोधु । तुझे अंतःकरणीं वेधु[६] । असे तया चरणांवरी ।।३०।। तो दातार अखिल मही । जैसा मेघाचा गुण पाही । पर्जन्य पडतो सर्वां ठायीं । कृपासिंधु ऐसा असे ।।३१।। त्यांतचि पात्रानुसार । सांगेन साक्षी एक थोर । सखोल भूमि उदक स्थिर । उन्नतीं[७] उदक नाहीं जाण ।।३२।। दृढ भक्ति जाणा सखोल भूमि । दांभिक ओळखा उन्नत तुम्ही । याचिया कारणें मनोकर्मी । निश्चयावें श्रीगुरुसी ।।३३।। म्हणोनि श्रीगुरुउपमा । ऐसा कवण असे महिमा । प्रपंच होय परब्रह्म । हस्त मस्तकीं ठेवोनिया ।।३४।। कल्पतरूची द्यावी उपमा । कल्पिलें लाभे त्याचा महिमा । न कल्पितां पुरवी कामा ।

१. अभयवचन दिले. २. सेवा. ३. दुःख. ४. वाहवून. ५. संकट. ६. ओढ (भक्ति) ७. उंच जागेवर.

कामधेनु श्रीगुरु ।।३५।। ऐसा श्रीगुरु ब्रह्ममूर्ति । ख्याति असे श्रुतिस्मृतीं । संदेह सोडून एकचित्तीं । ध्याय पदांबुज श्रीगुरूचे ।।३६।। इतकें परिसोनि नामधारक । नमन करूनि क्षणैक । करसंपुट[१] जोडोनि ऐक । विनवितसे सिद्धासी ।।३७।। श्रीगुरु सिद्ध योगेश्वरा । कामधेनु कृपासागरा । विनवितसे अवधारा । सेवक तुमचा स्वामिया ।।३८।। स्वामींनीं निरोपिलें सकळ । झालें माझें मन निर्मळ । वेध लागला असे केवळ । चरित्र श्रीगुरुचें ऐकावया ।।३९।। गुरु त्रयमूर्ति ऐकों कानीं । कां अवतरलें मनुष्ययोनीं । सर्व सांगावें विस्तारोनि । म्हणोनि चरणीं लागला ।।४०।। मग काय बोले योगींद्र । बा रे शिष्या तूं पूर्णचंद्र[२] । माझा बोधसमुद्र । कैसा तुवां उत्साहविला ।।४१।। तूंतें महासुख लाधलें । गुरुदास्यत्व फळलें । परब्रह्म अनुभवलें । आजिचेनि तुज आतां ।।४२।। हिंडत आलों सकळ क्षिति । कवणा नव्हे ऐशी मति । गुरुचरित्र न पुसती । तूंतें देखिलें आजि आम्हीं ।।४३।। ज्यासी इहपरत्रींची चाड । त्यासी ही कथा असे गोड । त्रिकरणें[३] करोनियां दृढ । एकचित्तें ऐकिजे ।।४४।। तूं भक्त केवळ श्रीगुरूचा । म्हणोनि भक्ति झाली उंचा[४] । निश्चयो मानीं माझिया वाचा । लाधसी[५] चारी पुरुषार्थ ।।४५।। धनधान्यादि संपत्ति । पुत्रपौत्र श्रुतिस्मृति । इह सौख्य आयुष्यगति । अंतीं गति असे जाणा ।।४६।। गुरुचरित्र कामधेनु । वेदशास्त्रसंमत जाणु । अवतरला त्रयमूर्ति आपणु । धरोनि नरवेष[६] कलियुगीं ।।४७।। कार्याकारण अवतार । होऊनि येती हरिहर । उतरावया भूमिभार । भक्तजनातें तारावया ।।४८।। ऐकोनि सिद्धाचे वचन । प्रश्न करी शिष्यराणा । त्रयमूर्ति अवतार किंकारणा । देह धरोनि मानुषीं ।।५९।। विस्तारोनि तें आम्हांसी । सांगा स्वामी कृपेंसी । म्हणोनि लागला चरणासी। करुणावचनें करोनिया ।।५०।। सिद्ध म्हणे नामधारका । त्रयमूर्ति तीन गुण ऐका। आदिवस्तु आपण एका । प्रपंच वस्तु तीन जाण ।।५१।। ब्रह्मयाचा रजोगुण । सत्त्वगुण विष्णु जाण। तमोगुण उमारमण[७]। मूर्ति एकचि अवधारा ।।५२।। ब्रह्मा सृष्टिरचनेसी । पोषक विष्णु परियेसीं । रुद्रमूर्ति प्रळयासी ।

१. दोन्ही हात. २. सोळाही कलांनी युक्त चंद्र. ३. ज्ञानेंद्रिये, कर्मेंद्रिये व मन. ४. उत्तम. ५. पावशील. ६. मनुष्याचा अवतार. ७. महादेव.

त्रयमूर्तींचे तीन गुण ।।५३।। एका वेगळे एक न होती । कार्याकारण अवतार होती । भूमीचा भार फेडिती । प्रख्यात असे पुराणीं ।।५४।। सांगेन साक्ष आतां तुज ।। अंबरीष[१] म्हणिजे द्विज ।। एकादशीव्रताचिया काज ।। विष्णूसी अवतार करविले ।।५५।। अवतार व्हावया कारण । सांगेन तुज विस्तारून । मन करोनि सावधान । एकचित्तें परियेसा ।।५६।। द्विज करी एकादशीव्रत । पूजा करी अभ्यागत । निश्चयो करी दृढचित्त । हरिचिंतन सर्वकाळ ।।५७।। असो त्याचिया व्रतासी । भंग करावया आला ऋषि । अतिथि होऊनि हठेंसी[२] । पावला मुनि दुर्वास ।।५८।। ते दिवशीं साधनद्वादशी घडी एक । आला अतिथि कारणिक[३] । अंबरीषास पडला धाक । केवी घडे म्हणोनिया ।।५९।। ऋषि आले देखोनि । अंबरीषानें अभिवंदोनि । अर्घ्य पाद्य देवोनि । पूजा केली उपचारें ।।६०।। विनवितसे ऋषीश्वरासी । शीघ्र जावें स्नानासी । साधन आहे घटिका द्वादशी । यावें अनुष्ठान सारोनिया ।।६१।। ऋषि जाऊनि नदीसी । अनुष्ठान करती विधींसी । विलंब लागतां तयासी । आली साधन घटिका ।।६२।। व्रतभंग होईल म्हणोनि । पारणें केलें तीर्थ घेऊनि । नाना प्रकार पक्कानीं । पाक केला ऋषीतें ।।६३।। तंव आले दुर्वास देखा। पाहूनि अंबरीषाच्या मुखा । म्हणे भोजन केलेंसि का । अतिथीविण दुरात्मया ।।६४।। शाप देतां ऋषीश्वर । राजें स्मरला शार्ङ्गधर । करावया भक्ताचा कैवार । टाकून आला वैकुंठा ।।६५।। भक्तवत्सल नारायण । शरणागताचें रक्षण । बिरूद[४] बोलती पुराणें जाण । धावे धेनु वत्सासि जैसी ।।६६।। शापिलें ऋषीनें द्विजासी । जन्मावें गा अखिल योनीसी । तंव पावला हृषीकेशी । येऊनि जवळी उभा ठेला ।।६७।। मिथ्या नव्हे ऋषीचें वचन । द्विजें धरिले श्रीविष्णूचे चरण । भक्तवत्सल ब्रीद[५] जाण । तया महाविष्णूचें ।।६८।। विष्णू म्हणे दुर्वासासी । तुवां शापिलें अंबरीषासी । राखीन आपुल्या दासासी । शाप आम्हांसी तुम्ही द्यावा ।।६९।। दुर्वास ज्ञानी ऋषीश्वर । केवळ ईश्वर अवतार । फेडावयास भूमिभार । कारण असे पुढें म्हणतसे ।।७०।। जाणोनि

१. अंबरीष नावाचा एक राजा. २. मुद्दाम. ३. बुद्धिपरःसर आलेला. ४. बाणा. ५. बाणा.

ज्ञानीशिरोमणी । म्हणे तप करितां युगें क्षोणीं[1] । भेटी नव्हे हरिचरणीं । भूमीवरी दुर्लभ ।।७१।। शापसंबंधें अवतरोनि। येईल लक्ष्मी घेऊनि । तारावयालागोनी । भक्तजनां समस्ता ।।७२।। परोपकारसंबंधेंसी । शाप द्यावा विष्णूसी । भूमिभार फेडावयासी । कारण असे म्हणोनियां ।।७३।। ऐसें विचारोनि मानसीं । दुर्वास म्हणे विष्णूसी । अवतरोनि भूमीसी । नाना स्थानीं जन्मावें ।।७४।। प्रसिद्ध होसी वेळ दहा । उपर[2] अवतार पूर्ण पहा । सहज तूं विश्वात्मा महा। स्थूळसूक्ष्मीं वससी तूं ।।७५।। ऐसा कार्याकारणें शाप । अंगिकारी जगाचा बाप । दुष्टांवरी असे कोप । सृष्टिप्रतिपाळ करावया ।।७६।। ऐसे दहा अवतार झाले । असें तुवां कर्णीं ऐकिलें । महाभागवती विस्तारिलें । अनंतरूपी नारायण ।।७७।। कार्यकारण अवतार होती । क्वचित्प्रकट क्वचित गुप्ती । ते ब्रह्मज्ञानी जाणती । मूढमति काय जाणे ।।७८।। आणीक सांगेन तुज । विनोद झालासे सहज । अनसूया अत्रिऋषीची भाज[3] । पतिव्रताशिरोमणी ।।७९।। तिचे गृहीं जन्म जाहलें । त्रयमूर्ति अवतरले । कपटवेष धरोनि आले । पुत्र जाहले तियेचे ।।८०।। नामधारक पुसे सिद्धासी । विनोदकथा[4] निरोपिलीसी । देव अतिप्रकट वेषीं । पुत्र जाहले कवणें परी ।।८१।। अत्रि ऋषि पूर्वीं कवण । कवणापासूनि उत्पन्न । मूळ पुरुष होता कवण । विस्तारोनि मज सांगावें ।।८२।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । पुढील कथेचा विस्तार । ऐकतां होय मनोहर । सकलांभीष्टें साधती ।।८३।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे अंबरीशव्रतनिरूपणं नाम तृतीयोऽध्यायः ।।३।। ओवीसंख्या ।।८३।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. पृथ्वीवर. २. शिवाय. ३. बायको. ४. मौजेची गोष्ट.

अध्याय ४ था

।। अध्याय चौथा ।। *।। श्रीगुरू दत्तात्रेयांची जन्मकथा ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्धयोगी नामधारकाला दत्तजन्माख्यान सांगू लागला. तो म्हणाला, ''वत्सा, सृष्टीच्या उत्पत्तीपूर्वी सर्व जलमय होते. नंतर त्यात हिरण्यगर्भ निर्माण झाले. हिरण्यगर्भ म्हणजेच रजोगुणाने उत्पन्न झालेला ब्रह्मा. त्याला 'ब्रह्मांड' असेही म्हणतात. त्याची दोन शकले झाली – आकाश आणि भूमी. ब्रह्माने त्यामध्ये चौदा भुवनांची रचना केली. दहा दिशा, काळ, मन, बुद्धी, वाणी व कामादी षड्विकार उत्पन्न केले. मग त्या सृष्टीची विस्तृत रचना करण्यासाठी मरीची, अत्री, अंगिरस, पुलस्त्य, पुलह, क्रतू आणि वसिष्ठ असे सात मानसपुत्र (सप्तर्षी) निर्माण केले. अनसूया ही अत्रिऋषींची पत्नी. ती महान पतिव्रता होती. पतिसेवेने तिचा पुण्यप्रभाव इतका वाढला की त्या पुण्याईच्या बळावर ती स्वर्गाची स्वामिनी होते की काय अशी देवांना चिंता वाटू लागली. इंद्रादिकांनी ब्रह्मा, विष्णू आणि महेश यांची भेट घेऊन या चिंतेचे निवारण करण्यास सांगितले. इंद्र म्हणाला, ''अनसूया पतिभक्त आहे. तिचे अलौकिक आचरण पाहून सूर्यही घाबरतो. तिला त्रास होऊ नये म्हणून अग्नी, वायू, पृथ्वी हे सर्वच सौम्य होतात. तिला उपद्रव झाल्यास ती आम्हांला शाप देईल की काय अशी सतत भीती वाटते. यावर काहीतरी निश्चित उपाययोजना करावी.''

अनसूयेचे सत्त्व पाहण्यासाठी ते भिक्षुकरूपाने अत्रींच्या आश्रमात आले. त्या वेळी अत्रिऋषी अनुष्ठानासाठी बाहेर गेले होते. आश्रमात अनसूया एकटीच होती. त्यांनी तिला हाक मारली व म्हणाले, ''आम्ही ब्राह्मण अतिथी खूप भुकेलेलो आहोत. तुम्ही इच्छाभोजन देता अशी कीर्ती ऐकून येथे आलो आहोत.'' अनसूयेने त्यांचे यथोचित स्वागत केले. ते म्हणाले, ''आम्ही स्नानादी कर्मे करूनच आलो आहोत. अत्री येईपर्यंत थांबणे आम्हांला शक्य नाही. त्वरित भोजन देत असाल तर ठीक नाहीतर आम्ही जातो.'' त्यांचे म्हणणे मान्य करून अनसूयेने त्यांना आश्रमात नेले. त्यांना पाटावर बसविले. पात्रे मांडली. तेव्हा भिक्षुक म्हणाले, ''हे सती, आम्ही तुझ्या सौंदर्याची कीर्ती ऐकून येथे आलो आहोत. तुझ्या हातच्या स्वयंपाकाची चव घ्यावी आणि तुझे विवस्त्र सौंदर्य पाहावे अशी आमची इच्छा आहे. तू नग्न होऊन आम्हांला वाढणार असशील तरच आम्ही जेवू अन्यथा निघून जाऊ.''

हे ब्राह्मण आपले सत्त्व पाहण्यासाठी आलेले कोणीतरी श्रेष्ठ महात्मा आहेत हे अनसूयेच्या लक्षात आले. 'अतिथी विन्मुख गेले तर पतीच्या आज्ञेचे उल्लंघन, विवस्त्र होऊन वाढावे तर पतिव्रतेचा धर्म मोडतो. प्रसंग बिकट आहे. मार्ग तर काढलाच पाहिजे. आज माझ्या पतीच्या तपश्चर्येचीच परीक्षा आहे तीच माझे रक्षण करील' असा विचार करून तिने अतिथींच्या मागणीला होकार दिला. ती स्वयंपाकगृहात गेली. तेथे विवस्त्र होऊन पक्वान्नांची पात्रे उचलली व 'माझ्या पतीची तपश्चर्या श्रेष्ठ असेल तर हे तिन्ही अतिथी लहान बालके होतील' असे म्हणून ती बाहेर आली. तर काय आश्चर्य ! त्या भिक्षुकांची तान्ही बालके झाली. ती भुकेने व्याकूळ होऊन रडू लागली. अनसूया अचंबित झाली. मग स्वतःला सावरून वस्त्रे नेसून आली. मातृसुलभ वात्सल्याने तिला पान्हा फुटला. तिने एकेकाला मांडीवर घेऊन त्यांना स्तनपान दिले. ती त्रिदेवांची माता झाली ! तिने तिघांना न्हाऊमाखू घातले आणि पाळण्यात घालून निजविले. मध्यान्हसमयी अत्री आश्रमात परतले. पाळण्यात झोपलेल्या बालकांना पाहून त्यांना मोठे आश्चर्य वाटले. अनसूयेने त्यांना सर्व वृत्तान्त सांगितला. अत्रींनी

अंतर्ज्ञानाने त्यांची स्वरूपखूण जाणली. बालरूपातील त्रिदेवांना वंदन केले. तेव्हा ते तिघेही आपले बालरूप तसेच ठेवून निजरूपात प्रकट झाले. त्यांनी अत्री व अनसूयेची प्रशंसा केली आणि वर मागण्यास सांगितले. अत्रींनी अनसूयेशी चर्चा केली व म्हणाले, ''हे देवश्रेष्ठींनो ! तुम्ही बालरूपाने माझ्या घरी आलेलेच आहात तर माझे पुत्र म्हणून येथेच राहा.'' तेव्हा 'तथास्तु!' म्हणून ते तिन्ही देव स्वस्थानी परतले.

अत्री-अनसूयेने त्या बालकांचे नामकरण केले. बालरूपातील ब्रह्मा, विष्णू, महेश्वर यांची अनुक्रमे चंद्र, दत्त आणि दुर्वास अशी नावे ठेवली. काही काळाने दुर्वास आणि चंद्र मातेसन्मुख उभे राहिले. दुर्वास म्हणाला, ''आई, मी तीर्थयात्रा व तपश्चर्या करणार आहे. मला निरोप दे.'' चंद्र म्हणाला, ''मी तारांगणात राहून तुमच्या चरणांचे नित्य दर्शन घेईन. शीतल चांदणे पसरवून सर्वांना सुख देईन. पृथ्वीवरील वनस्पतींचे पोषण करीन. विष्णुमूर्ती दत्त तुझ्यापाशी राहून तुझी सेवा करील.''

अनसूयेने त्यांना जाण्याची आज्ञा दिली. विष्णू दत्तरूपाने अत्रिआश्रमी राहिला. ब्रह्मदेव आणि शंकर यांनी आपापले दिव्य अंश त्याच्या ठायी स्थापन केले. तेव्हापासून दत्त हा अत्री-अनसूयेचा पुत्र आणि श्रीविष्णूंचा अवतार असूनही 'दत्तात्रेय' म्हणून एकत्वाने राहिला. तो दत्तात्रेय महाप्रभू हाच गुरुपरंपरेचे मूळ पीठ आहे.''

दत्तजन्माची अद्भुत कथा ऐकून नामधारकास अपार धन्यता वाटली. तो सिद्धयोग्याला म्हणाला, ''हे मुने ! आता मला दत्तात्रेयांच्या अवतारांविषयी सविस्तर सांगा.''

अध्याय चौथा

श्रीगणेशाय नमः । ऐशी शिष्याची विनंती । ऐकोन सिद्ध काय बोलती । साधु साधु तुझी भक्ती । प्रीती पावो गुरुचरणीं ।।१।। ऐक शिष्यचूडामणी[१] । धन्य धन्य तुझी वाणी । आठवतसे तुझ्या प्रश्नीं । आदिमध्यावसानक[२] ।।२।। प्रश्न केला बरवा निका । सांगेन आतां तुज विवेका । अत्रि ऋषीचा पूर्वका[३] । सृष्टीपासोनि सकळ ।।३।। पूर्वी सृष्टि नव्हती कांहीं। जलमय होतें सर्वही । आपोनारायण[४] म्हणोनि पाहीं । वेद बोलती याची कारणें ।।४।। उदक आपोनारायण । सर्वां ठायीं वास पूर्ण । बुद्धिसंभवप्रपंचगुण[५] । हिरण्यगर्भ अंड निर्मिलें ।।५।। तेंचि ब्रह्मांड नाम जाहलें । रजो गुणें ब्रह्मयासी निर्मिलें । हिरण्यगर्भ नाम पावलें । देवतावर्षे[६] एक होतें ।।६।। तेंचि ब्रह्मांड देखा । फुटोनि शकलें झालीं ऐका । एक शकल भूमिका । होऊनि ठेली शकलें दोनी ।।७।। ब्रह्मा तेथें उपजोन । रचिले चवदाही भुवन । दाही दिशा मानसवचन। काळ कामक्रोधादि सकळ ।।८।। सृष्टि रचावयासी । सप्त पुत्र उपजवीं मानसीं । नामें सांगेन परियेसीं । सात जण ब्रह्मपुत्र ।।९।। मरीचि अत्रि आंगिरस । पुलस्त्य पुलह क्रतु वसिष्ठ । सप्त पुत्र जाहले श्रेष्ठ । सृष्टिकर्ता ब्रह्मा जाण ।।१०।। सप्त ब्रह्मपुत्रांमधींल अत्रि । तेथूनि पीठ गुरु-संतति । सांगेन ऐका एकचित्तीं । सभाग्य नामधारका ।।११।। ऋषि अत्रीची भार्या । नाम तिचें अनसूया । पतिव्रताशिरोममिया । जगदंबा तेचि जाणा ।।१२।। तिचें सौंदर्यलक्षण । वर्णूं शके ऐसा कोम । जिचा पुत्र चंद्र आपण । तिचें रूप काय सांगों ।।१३।। पतिसेवा करी बहुत । समस्त सुरवर भयाभीत । स्वर्गैश्वर्य घेईल त्वरित । म्हणोनि चिंतिती मानसीं ।।१४।। इंद्रादि सुरवर मिळुनि । त्रयमूर्तीपासीं जाउनी । विनविताती प्रकाशोनी[७] । आचार अत्रि ऋषीचा ।।१५।। इंद्र म्हणे स्वामिया । पतिव्रता स्त्री अनसूया । आचार तिचा सांगों काया । तुम्हांप्रती विस्तारोनि ।।१६।। पतिसेवा करी भक्तिसी । मनोवाक्कायमानसीं[८]। अतिथिपूजा महाहर्षीं । विमुख नव्हे कवणे काळीं ।।१७।। तिचा

१. शिष्यांत श्रेष्ठ. २. संपूर्ण. ३. पूर्वज. ४. उदक हेच नारायण. ५. महतत्त्वापासून झालेल्या प्रपंचगुणांनी युक्त. ६. देवांचे वर्ष. ७. प्रकटपणे. ८. कायावाचा मनें करून.

आचार देखोनि । सूर्य भीतसे गगनीं । उष्ण तिजला होईल म्हणोनि । मंद मंद तपतसे ।।१८।। अग्नि झाला भयाभीत। शीतळ असे वर्तत । वायु झाला भयचकित । मंद मंद वर्ततसे ।।१९।। भूमि आपण भिऊनि देखा । नम्र जाहली तिचिये पादुका[१] । शाप देईल म्हणोनि ऐका । समस्त आम्ही भीतसों ।।२०।। नेणों घेईल कवण स्थान । कोण्या देवाचें हिरोन। एखाद्यातें वर देतां जाण । तोही आमुतें मारूं शके ।।२१।। यासि करावा उपाय । तूं जगदात्मा देवराय। जाईल आमुचा स्वर्गठाय । म्हणोनि आलों तुम्हां सांगों ।।२२।। न कराल जरी उपाय यासी । सेवा करूं आम्ही तिसीं । तिचे द्वारीं अहर्निशीं । राहूं चित्त धरोनिया ।।२३।। ऐसें ऐकोनि त्रयमूर्ति । महाक्रोधें कांपती । चला जाऊं पाहूं कैसी सती। म्हणती आहे पतिव्रता ।।२४।। व्रतभंग करूनि तिसी । ठेवूनि येऊं भूमीसी । अथवा वैवस्वतालयासी[२]। पाठवूं म्हणोनि निघाले ।।२५।। सत्त्व पहावया सतींचे । त्रयमूर्ति वेष भिक्षुकाचे । आश्रमा आले अत्रीचे । अभ्यागत होऊनिया ।।२६।। ऋषि करूं गेला अनुष्ठान । मागें आले त्रयमूर्ति आपण । अनसूयेसी आश्वासून[३] । अतिथी आपण आलों म्हणती ।।२७।। क्षुधें बहु पीडोन । आम्ही आलों ब्राह्मण । त्वरित द्यावे सती अन्न । अथवा जाऊं आणिका ठायां ।।२८।। सदा तुमचे आश्रमांत । संतर्पण अभ्यागत । ऐकों आली कीर्ति विख्यात। म्हणोनि आलों अनसूये ।।२९।। इच्छाभोजनदान तुम्ही । देतां म्हणोनि ऐकिलें आम्हीं । ठाकोनि[४] आलों याचि कामीं । इच्छाभोजन मागावया ।।३०।। इतुकें ऐकोनि अनसूया । नमन केलें तत्क्षणिया । बैसकार[५] करूनियां । क्षालन केले चरण त्यांचे ।।३१।। अर्घ्य पाद्य देऊनि त्यांसी । गंधाक्षतापुष्पेंसी । सवेंच म्हणतसे हर्षी । आरोगण[६] सारिजे ।।३२।। अतिथी म्हणे तये वेळीं । करोनि आलों आंघोळी । ऋषि येती बहुतां वेळीं । त्वरित आम्हां भोजन द्यावें ।।३३।। वासना पाहोनि अतिथींते । काय केलें पतिव्रतें । ठाय[७] घातले त्वरितें । बैसकार केला देखा ।।३४।। बैसवोनिया पाटावरी । घृतेंसी पात्र अभिधारी। घेवोनि आली आपण क्षीरी । शाक पाक तये

१. पायास. २. यमाचे नगरात. ३. बोलावून. ४. मुद्दाम. ५. 'या, बसा' असा सत्कार. ६. जेवण. ७. पात्रे.

वेळीं ।।३५।। तिसी म्हणती अहो नारी । आम्ही अतिथी आलों दुरी । देखोनि तुझें स्वरूप सुंदरी । अभीष्ट मानसी आणिक वसे ।।३६।। नग्न होवोनि आम्हांसी । अन्न वाढावें परियेसी । अथवा काय निरोप देशी । आम्ही जाऊं नाहीं तरी ।।३७।। ऐकोनि द्विजांचें वचन । अनसूया करी चिंतन । आले विप्र पहावया मन । कारणिक[१] पुरुष होतील ।।३८।। पतिव्रताशिरोमणी । विचार करी अंतःकरणीं । अतिथी विमुख तरी हानि । निरोप[२] केवीं उल्लंघूं ।।३९।। माझें मन असे निर्मळ । काय करील मन्मथ[३] खळ । पतीचें असे तपफळ । तारील मज म्हणतसे ।।४०।। ऐसें विचारोनि मानसीं । तथास्तु म्हणे तयांसी । भोजन करावें स्वस्थ चित्तेंसी । नग्न वाढीन म्हणतसे ।।४१।। पाकस्थाना जाऊनि आपण । चिंतन करी पतीचे चरण । वस्त्र फेडोनि नग्न । म्हणे अतिथी बाळ माझें ।।४२।। नग्न होवोनि सती देखा । घेऊनि आली अन्नोदका । तंव तेचि झाले बाळका । ठायांपुढें लोळती ।।४३।। बाळें देखोनि अनसूया । भयचकित होवोनिया । पुनरपि वस्त्रें नेसोनिया । आली तया बाळकांजवळी ।।४४।। रुदन करिती तिन्ही बाळ । अनसूया रहावी वेळोवेळ । क्षुधार्त झाली केवळ । म्हणोनि कडिये घेतसे ।।४५।। कडिये घेवोनि बाळकांसी । स्तनपान करवी अतिहर्षीं । एका सांडोनि एकाशीं । क्षुधा निवारण करितसे ।।४६।। पाहें पां नवल काय घडलें । त्रयमूर्तींची झाली बाळे । स्तनपानमात्रें तोषलें । तपफळ ऐसें पतिव्रतेचें ।।४७।। ज्याचे उदरीं चौदा भुवन । सप्त समुद्र वडवाग्नि जाण । त्याची क्षुधा निवारण । पतिव्रतास्तनपानीं ।।४८।। चतुर्मुख ब्रह्मयासी । सृष्टि करणें अहर्निशीं । त्याची क्षुधा स्तनपानेंसी । केवी झाली निवारण ।।४९।। भाळाक्ष[४] कर्पूरगौर । पंचवक्त्र काळाग्निरुद्र। स्तनपान करवी अनसूया सुंदर । तपस्वी अत्री ऐसा ।।५०।। अनसूया अत्रिरमणी । नव्हती ऐशी कोणी । त्रयमूर्तीची झाली जननी । ख्याति[५] झाली त्रिभुवनांत ।।५१।। कडिये घेवोनि बाळकांसी । खेळवीतसे तिघांसी । घालोनिया पाळण्यासी । पर्यंदें[६] गाई तये वेळीं ।।५२।। पर्यंदे गाय नानापरी । उपनिषदार्थ

१. सत्त्वाची परीक्षा घेण्याकरिता आलेले. २. आज्ञा. ३. काम. ४. कपाळावर आहे डोळा ज्याचा असा त्रिलोचन शंकर. ५. कीर्ती. ६. पाळण्याची गाणी.

अतिकुसरीं[१] । अतिउल्हासें सप्त स्वरीं । संबोखितसे त्रिमूर्तींसी ।।५३।। इतुकें होतां तये वेळीं । माध्याह्नवेळ अतिथिकाळीं। अत्रि ऋषि अतिनिर्मळीं । आला आपुले आश्रमा ।।५४।। घरामाजी अवलोकितां । तंव देखिली अनसूया गातां । कैंची बाळें ऐसें म्हणतां । पुसतसे स्त्रियेसी ।।५५।। तिणें सांगितला वृत्तान्त । ऋषि ज्ञानी असे पाहात । त्रयमूर्ति हेंचि म्हणत । नमस्कार करितसे ।।५६।। नमस्कारितां अत्रि देखा । संतोष विष्णुवृषनायका । आनंद झाला चतुर्मुखा । प्रसन्न झाले तये वेळीं ।।५७।। बाळ राहिले पाळणेंसी । निजमूर्ति ठाकले सन्मुखेंसी । साधु[२] साधु अत्रि ऋषि । अनसूया सत्य पतिव्रता ।।५८।। तुष्टलों तुझे भक्तीसी । माग मनीं वर जो इच्छिसी । अत्रि म्हणे सतीसी । जें वांछिसी माग आतां ।।५९।। अनसूया म्हणे ऋषीसी । प्राणेश्वरा तूंचि होसी । देव पातले तुमच्या भक्तीसी । पुत्र मागा तुम्ही आतां ।।६०।। तिघे बाळक माझे घरीं । रहावे माझे पुत्रापरी । हेंचि मागतों निर्धारीं । त्रयमूर्ति आपणां एकरूप ।।६१।। ऐसें वचन ऐकोनि । वर दिधला मूर्तीं तिन्ही । राहती बाळकें म्हणोनि । आपण गेले निजालयासी[३] ।।६२।। त्रिमूर्ति राहिले त्यांचे घरीं । अनसूया पोशी बाळकापरी । नामें ठेविलीं प्रीतिकरीं । त्रिवर्गांचीं परियेसा ।।६३।। ब्रह्मामूर्ति चंद्र झाला । विष्णुमूर्ति दत्त केवळा । ईश्वर तो दुर्वास नाम पावला । तिघे पुत्र अनसूयेचे ।।६४।। दुर्वास आणि चंद्र देखा । उभे राहूनि मातेसन्मुखा । निरोप मागती कौतुका । जाऊं तपा निजस्थाना ।।६५।। दुर्वास म्हणे जननी । आम्ही ऋषि अनुष्ठानी । जाऊं तीर्थे आचरोनि । म्हणोनि निरोप घेतला ।।६६।। चंद्र म्हणे अहो माते । निरोप द्यावा आम्हां त्वरितें। चंद्रमंडळीं वास[४] मातें । नित्य दर्शन तुमचें चरणी ।।६७।। तिसरा दत्त विष्णुमूर्ति । असेल तुमचे धरोनि चित्तीं । त्रयमूर्ति तोचि निश्चिती । म्हणोनि सांगती तियेसी ।।६८।। त्रयमूर्ति जाण तोचि दत्त । सर्व विष्णुमय जगत । राहील तुमचें धरोनि चित्त । विष्णुमूर्ति दत्तात्रेय ।।६९।। त्रयमूर्ति ऐक्य[५] होऊन । दत्तात्रेय राहिला आपण । दुर्वास चंद्र निरोप घेऊन। गेले स्वस्थाना

१. मार्मिकपणाने. २. धन्य. ३. आपापल्या स्थानी. ४. वास्तव्य. ५. एकत्र होऊन.

अनुष्ठानासी ।।७०।। अनसूयेचे घरीं देखा । त्रयमूर्ति राहिली मूर्ति एका । नाम दत्तात्रेय एका । मूळपीठ श्रीगुरूचें ।।७१।। ऐशापरी सिद्ध देखा । कथा सांगे नामधारका । संतोषें प्रश्न करी अनेका । पुसतसे सिद्धासी ।।७२।। जय जय सिद्ध योगीश्वरा । भक्तजनमनोहरा । तारक संसारसागरा । ज्ञानमूर्ति कृपासिंधो ।।७३।। तुझेनि प्रसादें मज । ज्ञान उपजलें सहज । तारक[१] आमुचा योगिराज[२] । विनंती माझी परियेसा ।।७४।। दत्तात्रेयाचा अवतारू । सांगितला पूर्वापारू । पुढें अवतार जाहले गुरु । कवणेंपरी निरोपिजे ।।७५।। विस्तारूनि आम्हांसी । सांगा स्वामी कृपेंसी । अवतार त्रिमूर्तीसी। अनुक्रमें निरोपावें ।।७६।। म्हणे सरस्वतीगंगाधरू । पुढील कथेचा विस्तारू । ऐकतां होय मनोहरू । सकळाभीष्टें साधती ।।७७।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे अनसूयोपाख्यानं नाम चतुर्थोऽध्यायः ।।४।। श्रीदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।७७।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. भवसमुद्रातून तारणारा. २. योगिजनांमध्ये श्रेष्ठ.

अध्याय ५ वा

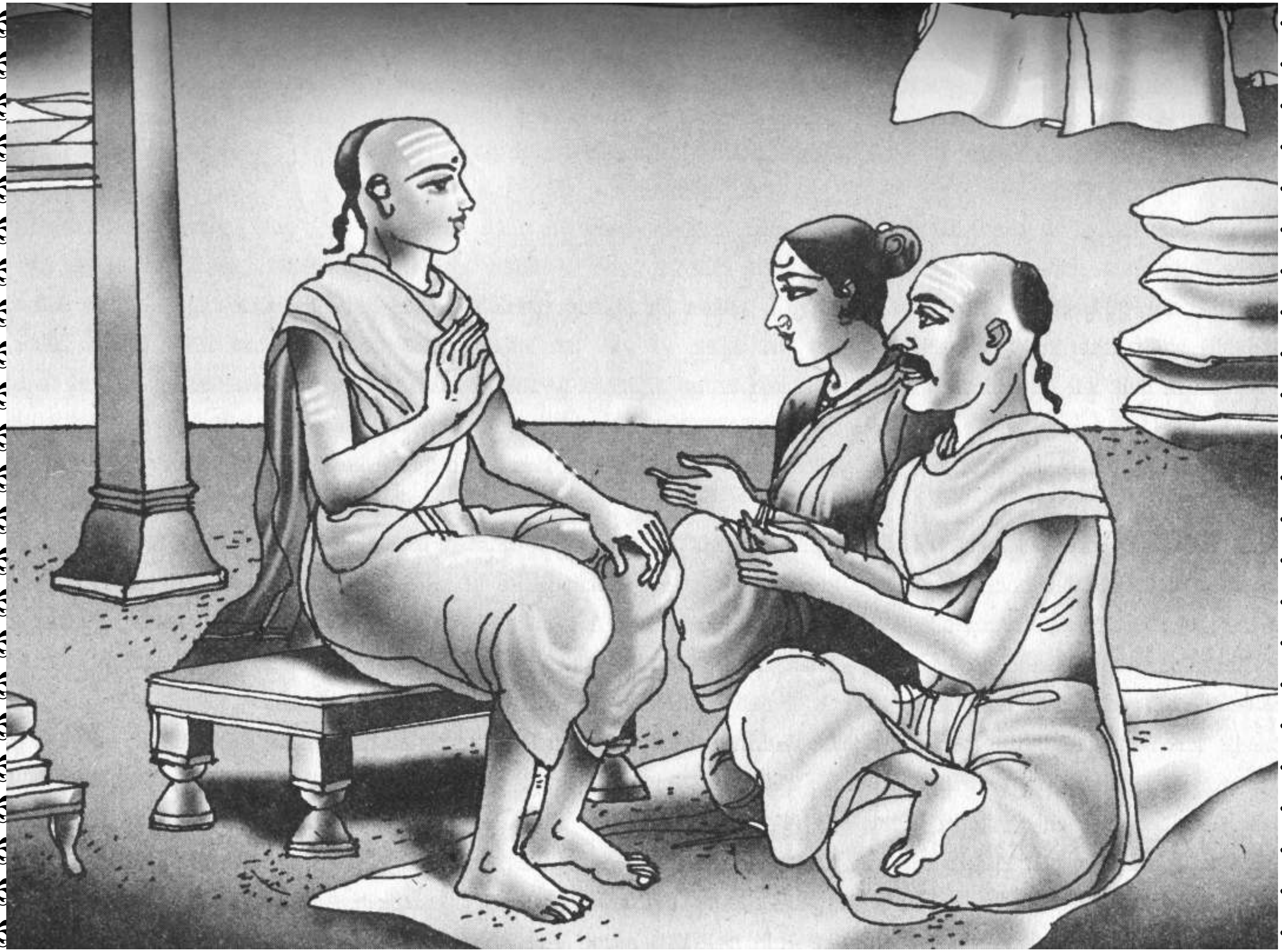

।। अध्याय पाचवा ।। *।। श्रीपादश्रीवल्लभांची जन्मकथा ।।

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, कलियुगात लोक धर्मभ्रष्ट झाले, कर्मभ्रष्ट झाले तेव्हा श्रीगुरू दत्तात्रेयांनीही लोककल्याणार्थ अवतार घेतले. पीठापूर येथे आपळराज नावाचा आपस्तंब शाखेचा एक ब्राह्मण राहत असे. त्याची पत्नी सुमती धर्मशील व पतिव्रता होती. ती विष्णुदत्ताची भावभक्तीने आराधना करायची. एकदा अमावस्येस आपळराजाच्या घरी पितृश्राद्ध होते. श्राद्धासाठी आमंत्रित ब्राह्मणांचे भोजन व्हायचे होते. तेव्हा दत्तात्रेय महाप्रभू अतिथीरूपाने तिच्या द्वारी आले. सुमतीने ब्राह्मणभोजनापूर्वीच भिक्षा घातली. ही तिची सेवातत्परता पाहून दत्तात्रेयांनी तिला तीन मुखे व सहा हात या 'मूळ दत्तस्वरूपात' दर्शन दिले आणि इच्छित वर मागण्यास सांगितले. सुमतीने श्रीगुरूंची स्तुती केली व म्हणाली, ''गुरुदेव, आपण मला अतिथीरूपात 'माते' अशी हाक मारलीत ते वचन खरे होवो ! मला अनेक अपत्ये झाली. ती जन्मतःच मेली. जे दोन पुत्र जगले त्यात एक आंधळा आहे तर दुसरा पांगळा ! असे पुत्र असून नसल्यासारखेच आहेत. माझा पुत्र तुमच्यासारखा महाज्ञानी, जगद्वंद्य, देवांसारखा आणि परम पुरुषार्थी असावा अशी इच्छा आहे. ती तुम्ही पूर्ण करा.''

दत्तात्रेय म्हणाले, ''माते, तुला अपेक्षित असाच पुत्र होईल. तो महातपस्वी असेल. तो तुझ्या कुळाचा उद्धार करील. त्याची मोठी कीर्ती होईल. मात्र तुम्हांला त्याच्या कलाने घ्यावे लागेल. त्याचा शब्द मोडलात तर तो तुमच्याबरोबर राहणार नाही.'' सुमतीला वरदान देऊन दत्तात्रेय अदृश्य झाले. हे वृत्त तिने पतीला सांगितले तेव्हा त्यालाही खूप आश्चर्य वाटले. तो सुमतीला म्हणाला, ''दत्तात्रेयांनी तुला 'माते' अशी हाक मारली त्याअर्थी तेच पुत्ररूपाने तुझ्या पोटी जन्म घेतील. आपले भाग्य आज फळास आले !'' त्या वेळी दोघांचाही आनंद गगनात मावत नव्हता. सुमतीच्या मनात थोडी रुखरुख होती. ती पतीला म्हणाली, ''नाथ, आज मी श्राद्धाचे ब्राह्मण जेवण्यापूर्वीच भिक्षा घातली यात माझे काही चुकले का ?'' आपळराज म्हणाला, ''अगं, तू योग्य तेच केलेस. साक्षात दत्तप्रभूंनी आज आपल्या घरी भिक्षा मागितली. त्यांनी तुला दर्शन दिले, वरदान दिले. आज आपले सर्व पितृगण कृतार्थ झाले. आता ते स्वर्गलोकी जातील.''

त्यानंतर काही काळाने सुमती गर्भवती झाली. तिने एका तेजस्वी पुत्राला जन्म दिला. ब्राह्मणांनी त्याचे जातक वर्तविले– ''हा पुत्र तपस्वी होईल, विश्वाला मार्गदर्शन करील. याची जगद्गुरू म्हणून कीर्ती होईल.'' ते ऐकून आपळराज व सुमतीला धन्य वाटले. त्यांनी पुत्राचे 'श्रीपाद' नाव ठेवले.

श्रीपाद सात वर्षांचा झाल्यावर पित्याने त्याची मुंज केली. मौंजीबंधन होताच तो चारही वेद घडाघड म्हणू लागला. त्याने मीमांसा, न्याय, तर्क आदी दर्शनशास्त्रेही तत्काळ प्रकट केली. लोकांसाठी त्याला अवतारी महात्मा म्हणू लागले. त्याने आचार, विचार, कर्म, प्रायश्चित्ते, वेदांचा अर्थ, वेदान्ताचे रहस्य अशा अनेक विषयांचे ज्ञान लोकांसाठी प्रकट केले.

श्रीपाद सोळा वर्षांचा झाला तेव्हा त्याच्या मातापित्यांनी त्याला विवाहाबद्दल विचारले. तो म्हणाला, ‘‘मी तपस्वी ब्रह्मचारी आहे. योगरूपी श्री हीच माझी पत्नी ! म्हणून मी ‘श्रीपाद श्रीवल्लभ’ आहे. लवकरच मी उत्तरेकडे जाणार आहे.’’ ते ऐकून आपळराज व सुमतीला वाईट वाटले. दत्तात्रेयांचे वचन आठवून त्यांनी त्याला विरोध केला नाही. ती दोघे म्हणाली, ‘‘बाळा, तू आमची म्हातारपणीची काठी आहेस. तूच निघून गेलास तर आम्ही कोणाकडे आशेने बघायचे ? तू आमचे दैन्य दूर करशील अशी आमची अपेक्षा होती. आता आम्ही काय करायचे ?’’

श्रीपादाने त्या दोघांचे सांत्वन केले. तो म्हणाला, ‘‘आई ! बाबा ! एवढेच ना ! मी आत्ताच तुमचे दुःख घालवितो.’’ मग त्याने आपल्या दोन्ही भावांवर अमृतमय कृपादृष्टी टाकली. तर काय आश्चर्य ! ते दोघेही अव्यंग, सुंदर व सुदृढ झाले. त्यांनी श्रीपादाचे कृतज्ञतेने पाय धरले. श्रीपाद म्हणाला, ‘‘तुम्ही मातापित्याची सेवा कराल तर इहलोकी पुत्रपौत्रादिकांचे सौख्य भोगून शेवटी मुक्त व्हाल.’’ ते सर्व पाहून आपळराज व सुमतीला आनंदाश्रू आवरत नव्हते. श्रीपादाने त्यांनाही आश्वासन दिले– ‘‘हे तुमचे दोन्ही पुत्र शतायुषी होतील. यांच्या घरी अखंड लक्ष्मी नांदेल. यांची मोठी कीर्ती होईल. यांचे वंशज वेदशास्त्रसंपन्न, सदाचारी व प्रतिष्ठाप्राप्त होतील. मला साधुजनांना दीक्षा देण्यासाठी उत्तरेकडे जायचे आहे. अनुज्ञा असावी.’’

मातापित्याच्या डोळ्यांत अश्रू तरळत होते. त्यांना वंदन करून श्रीपाद क्षणार्धात अदृश्य झाला. तो गुप्तरूपाने काशीस आला. तेथून बद्रिकाश्रमास गेला. तेथे नारायणाची भेट घेतली. त्याला ‘मी कार्यासाठी मनुष्यरूपाने अवतार घेतला आहे’ असे सांगितले. मग तो तीर्थयात्रा करीत गोकर्णक्षेत्री आला.

अध्याय पाचवा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक भक्तासी । सांगे सिद्ध विस्तारेंसी । अवतार झाला मानुषीं । भक्तजन तारावया ।।१।। ऐक भक्ता नामधारका । अंबरीषाकारणें विष्णु देखा । अंगिकारिले अवतार ऐका । मानुषीं नाना रूप घेतसे ।।२।। मत्स्य कूर्म वराह देख । नराचा देह सिंहाचें मुख । वामनरूप झाला भिक्षुक । झाला ब्राह्मण क्षेत्रकर्मी[1] ।।३।। दशरथाचे कुळीं जन्म । प्रख्यात अवतार श्रीराम । राजा होऊनि मागुती जन्म । गौळियाघरीं गुरें राखी ।।४।। वस्त्रें फेडूनि झाला नग्न। बौद्धरूपी झाला आपण । होऊनि कलंकी अवतार जाण । तुरंगारूढ[2] काय आवडी ।।५।। नाना प्रकार नाना वेष । अवतार धरी हृषीकेश । तारावया भक्तजनास । दुष्टहनन करावया ।।६।। द्वापारांतीं झाला कली । अज्ञान लोक ब्राह्मणकुळीं । आचारहीन होऊनि प्रबळीं । वर्तती महिमा कलियुगीं ।।७।। भक्तजनतारणार्थ । अवतार धरी श्रीगुरुनाथ। सगराकारणें भगीरथ । आणी गंगा भूमंडळीं ।।८।। तैसें एक विप्रवनिता[3] । आराधी श्रीविष्णु दत्ता । तिचे उदरी अवतार धरितां । आश्चर्य झालें परियेसा ।।९।। पिठापूर पूर्वदेशीं । होता ब्राह्मण उत्तमवंशी । आपस्तंब शाखेसी । नाम आपळराजा जाण ।।१०।। तयाची भार्या सुमता । असे आचार पतिव्रता । अतिथि आणि अभ्यागता । पूजा करी भक्तिभावें ।।११।। ऐसें असतां वर्तमानीं । पतिसेवा एकमनी । अतिथिपूजा सगुणी । निरंतर करीतसे ।।१२।। वर्ततां ऐसें एके दिवशीं । आला दत्त अतिथिवेषीं । श्राद्ध होतें अमावास्येसी । विप्राघरीं तैं देखा ।।१३।। न जेवितां ब्राह्मण घरीं। दत्ता भिक्षा घाली ते नारी । दत्तात्रेय साक्षात्कारी । प्रसन्न झाला तये वेळीं ।।१४।। त्रैमूर्तीचें रूप घेऊनि । स्वरूप दावियेलें अतिगहनी । पतिव्रता धावोनि चरणीं । नमस्कारी मनोभावें ।।१५।। दत्तात्रेय म्हणे तियेसी । माग माते इच्छिसी । जे जे वासना तुझे मानसीं । पावसी त्वरित म्हणतसे ।।१६।। ऐकोनि स्वामींचें वचन। विप्रवनिता करी चिंतन । विनवीतसे करद्वय जोडून । नानापरी स्तवोनिया ।।१७।।

१. क्षत्रियांचे कर्म आचरणारा. २. अश्वारूढ. ३. ब्राह्मणाची बायको.

म्हणे जय जय जगन्नाथा । तूं तारक भवासी तत्त्वता । माझे मनीं असे जे अर्ता[1] । पुरवावी ते देवराया ।।१८।। तूं कृपाळ सर्वां भूतीं । वेदपुराणें वाखाणिती । केवी वर्णावी तुझी कीर्ती । भक्तवत्सला कृपानिधी ।।१९।। मिथ्या नोहे तुझा बोल। जे का ध्रुवासी दिधलें पद अढळ । बिभीषणासी लंकास्थळ । देऊनि राज्य समर्पिलें ।।२०।। भक्तजनां तूं आधार । तयालागीं धरिसी अवतार । ब्रीद असे चराचर । चौदा भुवनांमाझारी ।।२१।। आतां मातें वर देसी । वासना असे माझे मानसीं । न व्हावें अन्यथा बोलासी । कृपानिधि देवराया ।।२२।। माझे मनींची वासना । पुरवावी जगज्जीवना । अनाथरक्षका नारायणा । म्हणोनि चरणा लागतसे ।।२३।। ऐकोनि तियेचें करुणा वचन । संतोषला त्रयमूर्ति आपण । कर धरिला आश्वासोन । सांग जननी म्हणतसे ।।२४।। तंव बोलिली पतिव्रता । स्वामी जें निरोपिलें आतां । जननी नाम मज ठेवितां । करा निर्धार याच बोला ।।२५।। मज पुत्र झाले बहुत । नव्हेत स्थिर उपजतमृत । जे वांचले आतां असत । अक्षहीन[2] पादहीन[3] ।।२६।। योग्य झाले नाहीं कोणी । काय करावें मूर्ख प्राणी । असोनि नसती येणें गुणी । पुत्रावीण काय जन्म ।।२७।। व्हावा पुत्र मज ऐसा । ज्ञानवंत पुराणपुरुषा । जगद्वंद्य वेदसदृशा । तुम्हां सारिखा दातारा ।।२८।। ऐकोनि तियेचें वचन । प्रसन्न झाला दत्त आपण । पुढें असे कार्यकारण । दीक्षार्थ भक्तजनांसी ।।२९।। तापसी म्हणे तियेसी । पुत्र होईल परियेसीं । उद्धरील तुझे वंशासी । ख्यातिवंत कलियुगीं ।।३०।। असावें तुम्ही त्याचे बोलीं। येऱ्हवीं न राहे तुम्हांजवळी । ज्ञानमार्गी अतुर्बळी[4] । तुमचें दैन्य हरील ।।३१।। इतुकें सांगोनि तापसी । अदृश्य झाला परियेसीं । विस्मय करितसे मानसीं । विप्रवनिता तये वेळीं ।।३२।। विस्मय करोनि मनांत । पतीसी सांगे वृत्तान्त । दोघें हर्षे निर्भर होत । म्हणती दत्तात्रेय होईल ।।३३।। माध्याह्नसमयीं अतिथिकाळीं । दत्त येताती तये वेळीं । विमुख न होतां तये काळीं । भिक्षा मात्र घालिजे ।।३४।। दत्तात्रेयाचें स्थान । माहूर करवीर क्षेत्र खूण । तयाचा वास सदा जाण। पांचाळेश्वर

१. आवड. २. आंधळे. ३. पांगळे. ४. बलिष्ठ.

नगरांत ।।३५।। नाना वेष भिक्षुकरूप । दत्तात्रेय येती साक्षेप । न पुसतां मज निरोप । भिक्षा घाली म्हणतसे ।।३६।। विप्रस्त्री म्हणे पतीसी । आजि अवज्ञा केली तुम्हांसी । ब्राह्मण न जेविता आपण त्यासी । भिक्षा पावली म्हणतसे ।।३७।। ऐकोनि सतीच्या बोला । विप्र मनीं संतोषला । म्हणे पतिव्रते लाभ झाला । पितर माझे तृप्त झाले ।।३८।। करावें कर्म पितरांच्या नामीं । समर्पावें विष्णूसी आम्हीं । साक्षात्कारें येऊनि स्वामी । भिक्षा केली आम्हां घरीं ।।३९।। कृतार्थ झाले पितृगण समस्त । निर्धारिं झाले स्वर्गस्थ । साक्षात् विष्णु भेटले दत्त । त्रैमूर्तिअवतार ।।४०।। धन्य तुझी मातापिता । जे वर लाधलीस मुख्य आतां । पुत्र होईल निभ्रांता । न धरीं चिंता मानसीं ।।४१।। हर्षें निर्भर होवोनि। राहिलीं दोघें निश्चिंत मनीं । होती जाहली गर्भिणी । विप्रस्त्री परियेसा ।।४२।। ऐसे नव मास क्रमोनि । प्रसूत जाहली शुभदिनी । विप्रें स्नान करूनि । केलें जातकर्म[1] तये वेळीं ।।४३।। मिळोनि समस्त विप्रकुळी । जातक वर्तविती तये वेळीं । म्हणती तपस्वी होईल बळी । दीक्षाकर्ता जगद्गुरु ।।४४।। ऐकोनि म्हणती मातापिता । हो कां आमुचा कुळ उद्धरिता । आम्हां वर दिधला दत्ता । म्हणोनि ठेविती तया नांव ।।४५।। श्रीपाद म्हणोनि या कारण। नाम ठेवी तो ब्राह्मण । अवतार केला त्रैमूर्ति आपण । भक्तजन तारावया ।।४६।। वर्तत असतां त्याचे घरीं । झालीं सात वर्षें पुरीं । मौंजीबंधन ते अवसरीं । करिता झाला द्विजोत्तम ।।४७।। बांधितां मौंजी ब्रह्मचारी । म्हणता झाला वेद चारी। मीमांसा तर्क अतिविस्तारीं । म्हणों लागला तये वेळीं ।।४८।। ऐकोनि समस्त नगरलोक । विस्मय करिती सकळिक । होईल अवतार कारणिक । म्हणोनि बोलती आपणांत ।।४९।। आचार व्यवहार प्रायश्चित्त । समस्तांसी आपण बोलत । वेदान्तभाष्यवेदार्थ। सांगतसे द्विजवरांसी ।।५०।। वर्ततां ऐसें तयासी । झालीं वर्षें शोडशी । विवाह करूं म्हणती पुत्रासी । मातापिता अवधारा ।।५१। विचार करिती पुत्रासवें । बा रे लग्न तुवां करावें । श्रीपाद म्हणे ऐका भावें । माझी वांछा सांगेन ।।५२।। कराल विवाह माझा

१. पुत्रावण.

तुम्ही । सांगों ऐका विचार आम्ही । वैराग्यस्त्रीसंगें[१] असेन मी । काम्य[२] आमुचें तियेजवळीं ।।५३।। ते स्त्रियेंवाचूनि आणीक नारी । समस्त जाणा मातेसरी[३] । जरी आणाल ते सुंदरी । वरीन म्हणे तये वेळीं ।।५४।। आपण तापसी ब्रह्मचारी । योगस्त्रियेवांचोनि नारी । बोल धरा निर्धारीं । श्रीवल्लभ नाम माझें ।।५५।। श्रीपाद श्रीवल्लभ नाम ऐसें । झाले त्रिमूर्ति कैसें । पितयातें म्हणतसे । जाऊं उत्तरपंथासी ।।५६।। ऐकोनि पुत्राचें वचन । आठविलें पूर्वसूचन । भिक्षुकें सांगितली जे खूण । सत्य झाली म्हणतसे ।।५७।। आतांच या बोलासी । मोडा घालितां परियेसीं । विघ्न होईल त्वरितेंसी । म्हणोनि विचारिती तये वेळीं ।।५८।। न म्हणावे पुत्र यासी । अवतारपुरुष तापसी । जैसें याचे वसे मानसीं। तैसें करावें म्हणती दोघें ।।५९।। निश्चय करूनि आपुले मनीं । पुत्राभिमुख जनकजननी । होती आशा आम्हांलागुनी। प्रतिपाळिसी म्हणोनिया ।।६०।। ऐशी मनीं व्याकुळित । डोळां निघती अश्रुपात । माता पडली मूर्च्छागत । पुत्रस्नेहें करोनिया ।।६१।। देखोनि मातेचें दुःख । संबोखित परमपुरुष[४] । उठवूनि स्वहस्तें देख । अश्रुपात पुशितसे ।।६२।। न करीं चिंता अहो माते । जें मागसी तें देईन तूंते । दृढ करूनि चित्तातें । रहा सुखें म्हणतसे ।।६३।। बा रे तुजकरितां आपण । दुःख विसरलें संपूर्ण । रक्षिसी आम्हां वृद्धांलागून । दैन्यावेगळें करोनि ।।६४।। पुत्र असती आपणा दोन । पाय पांगुळ अक्षहीन । त्यांतें पोशील आतां कोण । आम्हां कवण रक्षील ।।६५।। ऐकोनि जननीचें वचन । अवलोकी अमृतदृष्टींकरून । पुत्र दोघेही झाले सगुण । आली दृष्टिचरणादिक ।।६६।। वेदशास्त्रादि व्याकरण। सर्व म्हणती तत्क्षण। दोघे येऊनि धरिती चरण। कृतार्थ झालो म्हणोनिया।। ६७।। चिंतामणीचा[५] होतां स्पर्श । सुवर्ण करी लोहास। तैसें महात्मदृष्टीने तयांस । योग्यता आली तत्काळीं ।।६८।। आश्वासन तया वेळीं । दिधला वर तत्काळीं । पुत्रपौत्रीं नांदा प्रबळीं । श्रियायुक्त सनातन[६] ।।६९।। सेवा करा जनकजननी । पावा सुख महाज्ञानी । इह सौख्य पावोनि। व्हाल मुक्त हें निश्चयें ।।७०।। ऐसें

१. वैराग्यरूप स्त्रीचे बरोबर. २. इच्छित. ३. आईप्रमाणे. ४. अवतारी पुरुष. ५. मनात आलेली वस्तू देणारे एक रत्न (प्रस्तुत प्रसंगी परीस) ६. निरंतर.

बोलोनि तयांसी । संबोधितसे मातेसी । पाहोनिया दोघां पुत्रांसी । राहतां सुख पावाल ।।७१।। पुत्र दोघे शतायुषी । निश्चय धरीं वो मानसीं । कन्या पुत्र होतील यांसी । तुम्ही नेत्रीं देखाल ।।७२।। अखंड लक्ष्मी यांचे घरीं । यांचे वंशपरंपरीं । कीर्तिवंत सचराचरीं । संपन्न होतीं वेदशास्त्रें ।।७३।। आमची अवज्ञा न करितां । निरोप द्यावा आम्हां त्वरिता । जाणें असे उत्तरपंथा । दीक्षा द्यावया साधुजनां ।।७४।। सांगोनि मातापित्यासी । अदृश्य झाला परियेसीं । पावला त्वरित पुरी काशी । गुप्तरूपें होता तेथें ।।७५।। निघाला तेथूनि बदरीवना । भेटी घेऊनि नारायणा । अवतार असे आपणा । कार्याकारण मनुष्यदेहीं ।।७६।। दीक्षा करावया भक्तजनां । तीर्थें हिंडणें आपणा । मनोवेगें मार्गक्रमणा। आले तीर्थ गोकर्णासी ।।७७।। ऐकोनि सिद्ध मुनींचें वचन । विनवी नामधारक आपण । तें परिसा श्रोतेजन । म्हणे सरस्वतीगंगाधरू ।।७८।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे दत्तात्रेयावतारकथनं नाम पंचमोऽध्यायः ।।५।। श्रीपादश्रीवल्लभनृसिंहसरस्वतीदत्तात्रेयार्पणमस्तु । ओवीसंख्या ।।७८।।

✻ ।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।। ✻

अध्याय ६ वा

।। अध्याय सहावा ।। *।। गोकर्ण महाबळेश्वराची कथा ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारक सिद्धयोग्याला म्हणाला, ''महाराज, श्रीपाद-श्रीवल्लभांनी कोणत्या उद्देशाने तीर्थयात्रा केली ? ते गोकर्ण क्षेत्री का गेले ?'' सिद्ध म्हणाला, ''शिष्योत्तमा, दत्तात्रेयांचा 'श्रीपाद' अवतार भक्तांना उपदेश करून, त्यांना आध्यात्मिक दीक्षा देऊन, त्यांचा उद्धार करण्यासाठीच झाला होता. तीर्थक्षेत्रे ही आध्यात्मिक केंद्रेच असतात. अशा पवित्र ठिकाणी उपदेश केल्याने वा दीक्षा दिल्याने अधिक चांगला प्रभाव पडतो. म्हणून श्रीपादश्रीवल्लभ लोककल्याणार्थ तीर्थयात्रा करीत होते.

तीर्थे अनेक असली तरी गोकर्ण क्षेत्राचे माहात्म्य अत्यंत थोर आहे. तेथे भगवान शंकर आत्मलिंगरूपाने नित्य अधिष्ठित आहेत. ते शिवशक्तीचे एकत्रित पीठ असल्यामुळे जास्त पवित्र आहे. ते जिवाला शिवत्वाकडे नेणारे अतिप्राचीन स्थान आहे. येथील शिवलिंग 'महाबळेश्वर' नावाने प्रख्यात असून गणपतीने स्वहस्ते त्याची प्रतिष्ठापना केली आहे. ती कथा अशी आहे-

कैकसी ही रावणाची माता, ती शिवपूजन केल्याशिवाय अन्नग्रहण करीत नसे. एके दिवशी तिला पूजेसाठी शिवलिंग मिळाले नाही, म्हणून तिने वाळूची पिंडी तयार करून तिची पूजा केली. ते पाहून रावणाला कमीपणा वाटला. 'माते, मी तुला शिवासह कैलास पर्वतच लंकेला आणून देतो' अशी घोर प्रतिज्ञा करून तो कैलासापाशी गेला. आपल्या वीस हातांनी कैलास पर्वत गदगदा हालवू लागला. त्या हादऱ्यांनी त्रिभुवन डगमगले. पार्वती भयभीत झाली. तेव्हा शंकराने डाव्या हाताने शिखरावर दाब दिला. त्यामुळे रावण पर्वताखाली दडपला गेला. त्याने आर्ततेने शंकराची प्रार्थना केली. रावण शिवभक्त असल्यामुळे भोळ्या शंकराला दया आली. त्याने डाव्या हाताचा दाब काढून घेताच रावणाची सुटका झाली. जीवदान मिळालेल्या रावणाने आत्यंतिक समर्पित भावनेने आपले मस्तक छेदले. आपल्याच आतड्यांची दोरी वळली. ती त्या मस्तकाला जोडून एक तंतूवाद्य तयार केले. त्याच्या साथीने त्याने छत्तीस राग-रागिण्यांमध्ये सुस्वर गायन केले. त्याचा भक्तिभाव पाहून प्रसन्न झालेल्या शंकराने वर मागण्यास सांगितले. रावणाने मातेसाठी कैलास पर्वत मागितला. तेव्हा शंकर म्हणाला, ''माझ्या पूजेसाठी मी तुला माझे आत्मलिंग देतो. ते माझा प्राण आहे.'' शंकराने त्याला स्वतःचे आत्मलिंग दिले व म्हणाला, ''हे लंकेत घेऊन जा. याची तीन वर्षे पूजा कर. त्यामुळे तू ईश्वरस्वरूप होशील. मात्र मार्गाने जाताना हे दिव्य लिंग कोठेही भूमीवर ठेवू नकोस.'' शिवाचे आत्मलिंग प्राप्त झाले म्हणून रावणाला खूपच आनंद झाला होता. शंकराला वंदन करून तो लंकेच्या दिशेने निघाला. ही वार्ता नारदांनी इंद्राला सांगताच तो भयभीत झाला. मग नारद, ब्रह्मदेव, इंद्रादी सुरगणांनी विष्णूची भेट घेतली व म्हणाले, ''हे श्रीहरी, शिवाचे आत्मलिंग मिळाल्यामुळे रावण अजरामर होण्याचा धोका निर्माण झाला आहे. आता तुम्हीच काही उपाय करा नाहीतर सृष्टीचा नाश अटळ आहे.''

श्रीविष्णूने शंकराला गाठले व रावणाला आत्मलिंग देऊन किती वेळ झाला ते विचारून घेतले. मग नारद आणि गणपतीला बोलावून काय युक्ती करायची ते नीट समजावून सांगितले. त्याप्रमाणे ते दोघे कामगिरीवर रवाना झाले. नारदांनी रावणाला गाठले. शिवाचे आत्मलिंग लाभले म्हणून त्याची खूप प्रशंसा केली. इकडे विष्णूने आपले सुदर्शन चक्र सूर्याकडे सोडून सूर्यास्ताचा आभास निर्माण केला. नारद म्हणाले, ''दशानना ! सायंसंध्या न करताच पुढे जाणार काय ? ब्राह्मणाने संध्येची वेळ शक्यतो मोडू नये.'' रावणाचा निरोप घेऊन नारद संध्येसाठी निघून गेले. नारदांचे आचरण पाहून त्याच्या मनात आपणही संध्यावंदन केले पाहिजे अन्यथा व्रतभंग होईल, हा विचार दृढ झाला. तेवढ्यात त्याला एक बटू दिसला. तो गणपती होता. 'हा ब्राह्मणकुमार भोळा दिसतो आहे. संध्या होईपर्यंत हे आत्मलिंग त्याच्याकडे सांभाळायला देऊ.'' असा विचार करून रावणाने त्याला हाक मारून जवळ बोलाविले. व त्याला मदत करण्याची विनंती केली. तेव्हा बटूरूपातील गणपती म्हणाला, ''लंकेश्वर, तुम्ही संध्या करून लवकर परत या. तोपर्यंत मी लिंग सांभाळीन. ते मला पेलवले नाही तर मी तुम्हांला तीन हाका मारीन तोवर तुम्ही आला नाहीत तर मात्र मी लिंग खाली ठेवीन.'' ते मान्य करून रावणाने आत्मलिंग बटूच्या हाती दिले व तो संध्येसाठी गेला. बटू त्याच्यापासून काही अंतरावर उभा होता. रावण अर्घ्य देत असताना बटूने त्याला हाक मारली. रावणाने त्याला हात दाखवून थांबण्यास सांगितले. मग त्याने थोड्या-थोड्या अवधीने पुन्हा दोन हाका मारल्या. गणपतीने स्वतःच्या पित्याचे ते दिव्य आत्मलिंग भूमीवर ठेवले. भूमिस्पर्श होताच ते अगदी घट्ट बसले ! देवांनी गणपतीवर आनंदाने पुष्पवृष्टी केली.

संध्या आटोपून रावण त्वरेने धावला. पण तोपर्यंत खूप उशीर झाला होता. रावणाने ते लिंग उपटण्यासाठी प्रचंड जोर लावल्यामुळे त्या लिंगाला पीळ पडून ते गायीच्या कानाच्या आकृतीसारखे झाले. पण बाहेर आले नाही. महाबली शिवलिंगरूपाने तेथेच दृढ राहिला. तेव्हापासून ते शिवलिंग 'गोकर्ण महाबळेश्वर' म्हणून प्रख्यात झाले. हताश रावण रिक्तहस्ते लंकेत परतला. शिवाने वास्तव्य केले म्हणून देवही तेथे येऊन राहू लागले.''

अध्याय सहावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । स्वामी तूं ज्योति अंधकारासी । प्रकाश केला जी आम्हांसी । गुरुपीठ आद्यंत ।।१।। त्रैमूर्ति होऊनि आपण । तीर्थें करावीं किंकारण[1] । विशेष असे काय गोकर्ण । म्हणोनि गेले तया स्थाना ।।२।। तीर्थें असती अपरंपारी । समस्त सांडूनि प्रीती करी । कैसा पावला दत्तात्री । अवतारी श्रीपाद श्रीवल्लभ ।।३।। ऐक शिष्या शिखामणी[2] । तुवां पुशिलें जें कां प्रश्नीं । संतोष झाला अंतःकरणीं । सांगेन चरित्र श्रीगुरुचें ।।४।। विस्तारोनि आम्हांसी । सांगा स्वामी कृपेंसी । म्हणोनि लागला चरणांसी । नामधारक प्रीतिकारें ।।५।। ऐकोनि नामधारकाचें वचन । संतोषलें सिद्धाचें मन । सांगतसे विस्तारोन । गुरुचरित्र परियेसा ।।६।। तुजकरितां आम्हांसी। लाभ झाला असे मानसीं । गुरुचरित्र सांगावयासी । उत्कंठा मानसीं होय ते ।।७।। म्हणे त्रैमूर्ति अवतरोन । तीर्थें हिंडे केवी आपण। विशेष पावला गोकर्ण। म्हणोनि पुससी आम्हांते।। ८ ।। दत्तात्रेय आपण। तीर्थें हिंडे। तयाचें कारण। भक्तजनहितार्थ दीक्षेस्तव जाण । उपदेश करावया ।।९।। विशेष तीर्थे आपुलें स्थान । गोकर्णी शंकर असे जाण । याच कारणें निर्गुण । त्रैमूर्ति वसती तया ठायीं ।।१०।। गोकर्णीचे माहात्म्य। सांगतसे अनुपम्य । एकचित्त करूनि नेम । ऐक शिष्या नामधारका ।।११।। त्या तीर्थाचे आदि अंतीं । सांगेन तुम्हां विस्तृतीं । जे पूर्वीं वर लाधले असती। अपूर्व असे ऐकतां ।।१२।। महाबळेश्वर लिंग देखा । स्वयंभू शिव असे ऐका । आख्यान त्याचें ऐका । लंबोदरे[3] प्रतिष्ठिलें तें ।।१३।। शिष्य म्हणे सिद्धासी । तीर्थमहिमा वानिसी। विघ्नेश्वरें प्रतिष्ठिलें तयासी । विस्तारोनि सांग मज ।।१४।। ऐसें शिष्य विनवीत । ऐकोनि बहु संतोषत । निरोपित आद्यंत । महाबळेश्वरचरित्र ।।१५।। पुलस्त्य ब्राह्मणाची भार्या । नाम तियेचें कैकया[4] । ईश्वरभक्ति अतिप्रिया । शिवपूजा सर्वकाळ ।।१६।। नित्य करी शिवपूजन। पूजेवीण न घे अन्न । ऐसें करितां एक दिन । न

१. कशाकरितां. २. श्रेष्ठ. ३. गणपतीने. ४. पुराणात हिचे नाव ककसी असे आढळले.

मिळे लिंग पूजेसी ।।१७।। व्रतभंग होईल म्हणोनि । मृत्तिकालिंग करूनि । पूजी अति संतोषोनि । भक्तिपूर्वक अवधारा ।।१८।। तिचा पुत्र अतिक्रूर । नाम तया दशशिर[१] । आला तेथें वेगवत्तर । मातृदर्शन करावया ।।१९।। नमिता झाला मातेसी । पुसे पूजा काय करिसी । माता सांगे विस्तारेंसी । लिंग पूजिलें मृत्तिकेचें ।।२०।। रावण म्हणे जननीसी । माझी माता तूं म्हणविसी । मृत्तिकेचें लिंग पूजेसी । अभाग्य आपुलें म्हणतसे ।।२१।। मागुती म्हणे तियेसी । पूजितां फळ काय यासी । कैकया सांगे पुत्रासी । कैलासपद पाविजे ।।२२।। रावण म्हणे मातेसी । कैलास आणुनी तुजपासीं। देईन हें निश्चयेंसी । सायास[२] कां वो करित्येसी ।।२३।। ऐसें बोले तो रावण । मातेसवे करी पण[३]। आणीन त्वरित उमारमण । कैलासासहित लंकेसी ।।२४।। पूजा करीं वो स्वस्थ चित्तेंसी । मृत्तिकालिंग कां करिसी। म्हणोनि निघाला त्वरितेंसी । मनोवेगें निशाचर ।।२५।। पावला त्वरें शिवपुरासी । शुभ्र रम्य पर्वतासी । धरोनि हालवी क्रोधेंसी । वीस बाहु भुजाबळें ।।२६।। आंदोळलें कैलासभुवन । उपटीतसे तो रावण । दाही शिरें टेकून । उचलीन म्हणे उल्हासें ।।२७।। शिर लावून पर्वतासी । कर टेकून मांडीसी । उचलिता झाला प्राणेंसी । सप्तपाताळ आंदोळलें ।।२८।। फणा चुकवी शेष आपण । कूर्म भ्याला कांपोन । भयचकित देवगण । अमरपुर कांपतसे ।।२९।। कंप झाला स्वर्गभुवन । सत्यलोक विष्णुभुवन । येरू पडतसे गडबडोन । म्हणती प्रळय मांडला ।।३०।। कैलासपुरींचे देवगण । भयाभीत झाले कंपायमान । भयाभीत गिरिजा आपण । होऊनि गेली शिवापासीं ।।३१।। पार्वती विनवी शिवासी । काय झालें कैलासासी । आंदोळतसे सभेसी । पडों पहात निर्धारें ।।३२।। नगरांत झाला आकान्त । बैसलेती तुम्ही स्वस्थ । करा प्रतिकार त्वरित । म्हणोनि चरणां लागली ।।३३।। ईश्वर म्हणे गिरिजेसी । न करीं चिंता मानसीं । रावण माझा भक्त परियेसीं । खेळतसे भक्तीनें ।।३४।। ऐसें वचन ऐकोनि । विनवी गिरिजा नमोनि । रक्ष रक्ष शूलपाणी । समस्त देवगणांतें ।।३५।। ऐकोनि उमेची विनंती । शंकरें चेपिला

१. दहा तोंडांचा. २. श्रम. ३. प्रतिज्ञा.

वामहस्तीं । दाही शिरें भुजांसहिती । दडपलासे गिरीच्या तळीं ।।३६।। चिंता करी मनीं बहुत । शिव शिव ऐसें उच्चारित। ध्यातसे स्तोत्र करीत । शरणागता रक्ष म्हणोनि ।।३७।। त्राहि त्राहि पिनाकपाणी । जगद्रक्षकशिरोमणी[1]। शरण आलों तुझे चरणीं । मरण कैचें भक्तासी ।।३८।। शंकर भोळा चक्रवर्ती । ऐकोनि त्याची विनंती । चेपिलें होतें वामहस्तीं। काढिलें त्वरित कृपेनें ।।३९।। सुटला तेथूनि लंकेश्वर । स्तोत्र करीतसे अपार । स्वशिरें छेदोनि परिकटें। तंतु लाविलें निज अंत्रें[2] ।।४०।। वेद सहस्र एकवचनी । वर्णक्रमादि विस्तारोनि । सामवेद अतिगायनीं। समस्त रागें गातसे ।।४१।। गण रसस्वरयुक्त । गायन करी लंकानाथ । तयांची नामें विख्यात । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।४२।। आठही गण प्रख्यात । उच्चारीतसे लंकानाथ । मगण ब्राह्मण प्रख्यात । नगण क्षत्री[3] विशेष ।।४३।। भगण वैश्य ध्यानेंसी । तगण शूद्रवर्णेंसी । जगण दैत्य परियेसीं । गण प्रत्यक्ष च्यूतगुणें ।।४४।। सगण तुरंगपेंसी । यगण युद्ध परियेसी। विस्तारित गायनेंसी । लंकापति रावण ।।४५।। गायन करीत नवरसेंसी । नांवे सांगेन परियेसीं । शांत भयानक अद्भुतेसीं । शृंगार हास्य करुणरसें ।।४६।। रौद्र वीर बीभत्सेंसी । गायन करी अति उल्हासीं । वेणू वाजवी सप्तस्वरेंसी। ध्यानपूर्वक विधीनें ।।४७।। जंबुद्वीप वास ज्यासी । षड्‌जस्वर नाम परियेसीं । कंठीहूनि उपज ज्यासी। मयूरस्वर आलापित ।।४८।। उत्तमवंशीं उपज ज्यासी । गीर्वाणकुळीं ब्रह्मवंशीं। पद्मपत्र वर्ण परियेसीं । वन्हि देवता शृंगारसें ।।४९।। द्वितीय स्वर ऋषभासी । जन्म प्लक्ष द्वीपासी । उपज हृदयस्थानेंसी । चापस्वर आलापित ।।५०।। प्रख्यात जन्म क्षत्रवंशीं । विराजवर्ण यमदेवतेसी । क्रीडा अद्‌भुत रस ऐसी । वीणा वाजवी रावण ।।५१।। तृतीय स्वर गांधारेंसी। गायन करी रावण परियेसीं । कुशद्वीप वास ज्यासी । नासिकस्थान अवधारा ।।५२।। अजस्वर आलापत्यासी। गीर्वाण कुल वैश्यवंशीं। सुवर्णवर्ण कांतीसी । चंद्रदेवता अद्भुत रसें ।।५३।। मध्यमस्वर चातुर्थक । क्रौचद्वीप वास ऐक। उरस्थान उक्त

१. जगताचे रक्षण करणाऱ्यांत श्रेष्ठ. २. आतडी. ३. क्षत्रिय.

उच्चारी मुखें । क्रौंचस्वरें आलापित ।।५४।। गीर्वाणकुळ ब्रह्मवंश । कुंदवर्ण रूप सुरस । ध्यान करी लंकाधीश । लक्ष्मी देवता करुणा रस ।।५५।। शाल्मली द्वीप भूमीसी । जन्म पंचमस्वरासी । कंठीं उपजोनि नादासी । कोकिळास्वरें गातसे ।।५६।। ध्यान करी तया स्वरासी । उपज झाला पितृवंशीं । कृष्णवर्ण रूप त्यासी । गणनाथ देव हास्यरसें ।।५७।। श्वेतद्वीप जन्म ख्यात । स्वर असे नाम धैवत । ललाट स्थान नाद व्यक्त । दर्दुरस्वरें आलापी देखा ।।५८।। ऐसा धैवत स्वरासी । बीभत्स रस अतिउल्हासीं । गाय रावण परियेसीं । ईश्वर प्रती भक्तीनें ।।५९।। पुष्कर द्वीप उपजे त्यासी । निषाद स्वर नाम परियेसीं । उत्पत्ति तालव्य संधीसी । हस्तिस्वरें गातसे ।।६०।। असुरवंश वैश्यकुळीं । कल्प शुद्ध वर्ण पाटली[१] । तुंबर मुनि देवता जवळी । सूर्य देवता अवधारीं ।।६१।। भयानक रस देखा । चर्ची व्याकुळ असे निका । येणेंपरी सप्त स्वरिका । गायन करी लंकानाथ ।।६२।। रागसहित रागिणींसी । गायन करी सामवेदासी। श्रीरागादि वसंतासी । आलाप करी दशशिर ।।६३।। भैरवादि पंचमरागी । नटनारायण मेघरागीं । गायन करी अभ्यासयोगी । लंकानाथ शिवाप्रति ।।६४।। गौडी कोल्हाळ आंधळी । द्राविडरागी कौशिकमाळी । देवगांधार आनंदलिळी । गायन करी लंकानाथ ।।६५।। धनाश्रिया वराडीसी । रामकलि मंजिरेंसी । गौडी दशाक्षी हारिसी । गायन करी लंकेश्वर ।।६६।। भैरवी गुर्जरीसहित । वेळावली राग ललित । कर्नाटकी हंसयुक्त । गायन करी दशशिर ।।६७।। त्राटकी मोटकी देखा । टंकाक्षी सुधा नाटका । सैंधवा माळाकी ऐका । गायन करी लंकानाथ ।।६८।। बंगाली राग सोरटींसी । कामबोध मधुमाधवींसी । देव क्रिया भूपाळीसी । गायन करी दशानन ।।६९।। रागवल्लभ माधुरीसी । राव्हेरी राग हर्षी। विहंगदात्री चंडीसी । वसवीजादि रागानें ।।७०।। शिर कापून आपुलेदेखा । यंत्र[२] केलें करकमळिका । शिरा काढून तंतुका[३] । रावणेश्वर गातसे ।।७१।। समयासमयीं आलापन । करी दशशिर आपण । प्रातःकाळीं करी गायन । अष्टराग परियेसा ।।७२।।

१. गुलाबी. २. वाजविण्याचे यंत्र. ३. तारा.

मध्यमराग वेळोवेळीं । दशांकभैरव करी भूपाळी । मल्हार धनाश्री बंगाली । प्रातःकाळी गातसे ।।७३।। बराडी ललिता गुर्जरासी । गौडाक्री आहिरी कौशिकेसी । माध्याह्नसमयीं गायनासी । रावण करी परियेसा ।।७४।। कुरंजी तोडी मालश्रियेसी। दशांक पंचम परियेसीं । अपराह्न वेळ अतिहर्षी । ईश्वराप्रती गातसे ।।७५।। चारी प्रकार गौडियेसी । रामकली श्रीरागासी । देवकीपट मंजिरेंसीं । वसंतुरागें ऋतुकाळीं ।।७६।। ऐसें छत्तीस रागेंसी। गायन करी सामवेदासी। निर्वाणरूप भक्तीसी । चंद्रमौळी सांबाचिये ।।७७।। रावणाचे भक्तीसी । प्रसन्न ईश्वर त्वरितेंसी । निजरूप अतिहर्षीं । उभा राहिला सन्मुख ।।७८।। पंचवक्त्र त्रिनेत्रेंसी । उभा राहोनि संतोषीं । काय इच्छा तुझे मानसीं । माग वर म्हणतसे ।।७९।। म्हणे रावण शिवासी । काय मागावें तुजपासीं । लक्ष्मी माझे घरची दासी । आठ निधि माझे घरीं ।।८०।। चतुरानन[१] माझा जोशी । तेहेतीस कोटी देव हर्षी । सेवा करिती अहर्निशीं । सूर्य चंद्र वरुण वायू ।।८१।। अग्नि सारिखा सेवा करी । वस्त्रें धूत अतिकुसरीं[२] । यम माझा आज्ञाधारी। निरोपावेगळा न मारी कवणा ।।८२।। इंद्रजितासारिखा पुत्र । कुंभकर्णाऐसा भ्रात्र । स्थान समुद्रामाजी पवित्र । कामधेनु माझे घरीं ।।८३।। सहस्र कोटी आयुष्य मज । हें सांगणे नलगे तुज । आलों असें जें काज । कैलास नेईन लंकेसी ।।८४।। व्रत असे जननीसी । नित्य पूजन तुम्हांसी। मनोरथ पुरवावे भक्तींसी । कृपासिंधु दातारा ।।८५।। ईश्वर म्हणे रावणासी । जरी चाड असे पूजेसी । काय करिसी कैलासासी । आत्मलिंग तुज देतों आतां ।।८६।। जे जे मनींची वासना । पुरेल त्वरित ऐक जाणा । लिंग असे प्राण आपणा । म्हणोनि दिधलें रावणासी ।।८७।। पूजत करी वेळ तिन्ही । अष्टोत्तर शत जप करोनि । रुद्राभिषेकें अभिषेकोनि । पूजा करावी एकचित्तें ।।८८।। वर्षे तीन जे पूजिती । तेचि माझे स्वरूप होती । जें जें मनीं इच्छिती । तें तें पावती अवधारा ।।८९।। हें लिंग असे जयापासी। मृत्यु नाहीं गा परियेसीं । दर्शनमात्रें महादोषी । उद्धरतील अवधारा ।।९०।। ठेवूं नको भूमीवरी । जोंवरी

१. ब्रह्मदेव. २. अतिशय कुशलपणाने

पावे तुझी नगरीं । वर्षें तीन पूजा करीं । तूंचि ईश्वर होशील ।।९१।। वर लाधोनि लंकेश्वर । निरोप देत कर्पूरगौर[1] । करूनि साष्टांग नमस्कार । निघाला त्वरित लंकेसी ।।९२।। इतुका होता अवसर[2] । नारद होता ऋषीश्वर । निघोनि गेला वेगें सत्वर । अमरपुरा इंद्रभुवना ।।९३।। नारद म्हणे इंद्रासी । काय स्वस्थ चित्तें बैसलासी । अमरत्व दिधलें रावणासी। लक्ष्मी गेली आजि तुमची ।।९४।। चिरायु झाला लंकेश्वर । प्राणलिंग देत कर्पूरगौर । आणिक दिधला असे वर । तूंचि ईश्वर होशील ।।९५।। वर्षें तीन पूजिलियासी । तूंचि माझे स्वरूप होसी । तुझें नगर कैलासी । मृत्यु नाहीं कदा तुज ।।९६।। ऐसा वर लाधोनि । गेला रावण संतोषोनि । तेहतीस कोटी देव कोठूनि । सुटती आतां तुम्हांसी ।।९७।। जावें त्वरित तुम्हीं आता । सेवा करावी लंकानाथा । उर्वशी रंभा मेनका त्वरिता । भेटीस न्याव्या रावणाचे ।।९८।। ऐसें वचन ऐकोनि । इंद्र भयभीत मनीं । नारदा विनवी कर जोडूनि । काय करावें म्हणतसें ।।९९।। नारद म्हणे इंद्रासी । उपाय काय त्वरितेंसी । जावें तुम्हीं ब्रह्मयापासीं । तयासी उपाय करील ।।१००।। इंद्र नारदासमवेत। गेले ब्रह्मलोका त्वरित । विस्तारोनिया वृत्तान्त । सांगे इंद्र ब्रह्मयासी ।।१।। ब्रह्मा म्हणे इंद्रासी । जावें त्वरित वैकुंठासी । दैत्यवैरी हृषीकेशी । उपाय करील निर्धारें ।।२।। म्हणोनि निघाले तिघेजण । पावले त्वरित वैकुंठभुवन। भेटला तत्काळ नारायण । सांगती वृत्तान्त रावणाचा ।।३।। विरिंचि म्हणे विष्णूसी । प्रतिकार करावा वेगेंसी । कारण असे तुम्हांसी । राम-अवतारीं परियेसा ।।४।। तेहतीस कोटी देवांसी। घातले असे बंदीसी । याचि कारणें तुम्हांसी । करणें असे अवधारा ।।५।। ईश्वराचें प्राणलिंग । घेऊनि गेला राक्षस चांग[3] । आता रावणा नाहीं भंग । तोचि होईल ईश्वर ।।६।। त्वरित उपाय करावा यासी । पुढें जड होईल तुम्हांसी। निर्दाळावया राक्षसांसी । अवतरोनि तुम्हींच यावें ।।७।। ऐसें विनवी चतुरानन । मग कोपोन नारायण। कार्य नासेल म्हणोन । निघाला झडकर कैलासा ।।८।। विष्णु आला ईश्वरापाशीं । म्हणे शंकरा परियेसीं ।

१. शंकर. २. अवकाश. ३. चांगले.

प्राणलिंग रावणासी । द्यावया कारण तुम्हां काय ।।९।। रावण क्रूर महादैत्य । सुरवर सकळ त्याचे भृत्य[1] । कारागृहीं असती समस्त । केवी सुटती सांग आम्हां ।।११०।। ऐसें दुराचारियासी । वर देतां उल्हासीं । देवत्व गेलें त्याचे घरासी। घेईल स्वर्ग निधारें तो ।।११।। ईश्वर म्हणे विष्णूसी । तुष्टलों तयाचे भक्तीसी । विसर पडला आम्हांसी । संतोषें दिधलें प्राणलिंग ।।१२।। आपलें शिर छेदोनि देखा । वीणा केला स्वहस्तका । सप्तस्वर वेदादिका । गायन केलें संतोषें ।।१३।। जरी मागता पार्वतीसी । देतों सत्य परियेसी । भुली पडली भक्तीसी । लिंग नेलें प्राण माझा ।।१४।। विष्णु म्हणे उमाकांता । तुम्ही ऐसा वर देतां । आम्हां सायास होय तत्त्वतां । दैत्य उन्मत्त होताती ।।१५।। देवद्विज लोकांसी। पीडा करिती बहुवशीं । याचि कारणें आम्हांसी । अवतार धरणें घडतें देखा ।।१६।। कधीं दिलें लिंग त्यासी । नेलें असेल लंकेसी । शंकर म्हणे विष्णूसी । पांच घटी झाल्या आतां ।।१७।। ऐकतांच शिववचन। उपाय करी नारायण। धाडिलें चक्र सुदर्शन । सूर्याआड व्हावया ।।१८।। बोलावूनि नारदासी । सांगतसे हृषीकेशी। तुम्ही जावें त्वरितेंसी । रावण जातो लंकेसी देखा ।।१९।। मार्गीं जाऊनि तयासी । विलंब करावा परियेसीं । जाऊं न द्यावें लंकेसी । त्वरित जावें म्हणतसे ।।१२०।। चक्र झालें सूर्याआड । स्नानसंध्या रावणा चाड । तुम्ही जाऊनियां दृढ । विलंब करावा तयासी ।।२१।। ऐकोनिया श्रीविष्णूच्या बोला । नारद त्वरित निघोन गेला । मनोवेगें पावला । जेथें होता लंकानाथ ।।२२।। नारदातें पाठवूनि । विष्णू विचारी आपुल्या मनीं । गणेशासी बोलावूनि । पाठवू म्हणे विघ्नासी ।।२३।। बोलावूनि गणेशासी । सांगे विष्णु परियेसीं । कैसा रावण तुजसी । सदा उपेक्षितो ।।२४।। सकळ देव तुज वंदिती । त्याचे मनोरथ पुरती । तुज जे कां उपेक्षिती । विघ्नें बाधती तयांसी ।।२५।। तुज नेणतां रावण देखा । घेऊनि गेला निधान ऐका । प्राणलिंगा अतिविशेखा । नेलें शिवाजवळोनि ।।२६।। आतां त्वां करावें एक । रावणापाशीं जाऊनि देख । कपटरूपें कुब्जक[2] । बाळवेष धरोनिया ।।२७।।

१. चाकर. २. बुटका.

वाटेसि होईल अस्तमान । रावण करील संध्यावंदन । नारद गेला याचि कारण । विलंब करावया दैत्यासी ।।२८।। आज्ञा शिवाची रावणासी । न ठेवीं लिंग भूमीसी । शौचाचमनसमयासी । आपणाजवळीं न ठेविजे ।।२९।। बाळवेषें तुवां जावें । शिष्यरूप करुणाभावें । सूक्ष्मरूप दाखवावें । लिंग घ्यावें विश्वासुनी ।।१३०।। संध्यासमयीं तुझें हातीं । लिंग देईल विश्वासरीतीं । तुवां ठेवावें तत्काळ क्षितीं[1] । लिंग राहील तेथेंची ।।३१।। येणेंपरी गणेशासी। शिकवी विष्णु परियेसीं । संतोषोनि हर्षीं । भातुके[2] मागे तये वेळीं ।।३२।। लाडू[3] तिळव[3] पंचखाद्य । इक्षु खोबरें दालिम[4] आद्य । शर्करा घृत क्षीर सद्य । द्यावें त्वरित आपणासी ।।३३।। चणे भिजवून आपणासी । तांदूळ लाह्या साखरेंसी । त्वरित भक्षण करावयासी । द्यावें स्वामी म्हणतसे ।।३४।। जें जें मागितलें विघ्नेश्वरें । त्वरित दिधलें शार्ङ्गधरें । भक्षित निघाला वेगवक्त्रें । ब्रह्मचारीवेष धरूनि ।।३५।। गेला होता नारद पुढें । ब्रह्मऋषि महात्म्य गाढें । उभा ठाकला रावणापुढें । कवण कोठूनि आलासी ।।३६।। रावण म्हणे नारदासी । गेलो होतों कैलासासी । केलें उत्कृष्ट तपासी । तोषविलें तया शिवा ।।३७।। तेणें प्रसन्न होऊनि आम्हांसी । लिंग दिधलें परियेसीं । आणिक सांगितलें संतोषीं । लिंगमहिमा अपार ।।३८।। नारद म्हणे लंकानाथा । दैव थोर तुझे आतां। लिंग लाधलासी अद्‌भुता । जाणों आम्हीं आद्यंत ।।३९।। दाखवीं लिंग आम्हांसी । खुणें ओळखूं परियेसीं । लिंगलक्षण विस्तारेंसी । सांगूं आम्ही तुजलागीं ।।१४०।। नारदाचिया वचनासी । न करी विश्वास परियेसीं । दाखवीतसे दुरोनि लिंगासी । व्यक्त करोनि त्या समयीं ।।४१।। नारद म्हणे लंकेशा । लिंगमहिमेचा प्रकार ऐसा । सांगेन तुज बहु सुरसा । बैसोनि ऐकें स्वस्थ चित्तें ।।४२।। लिंग उपजलें कवणे दिवशीं । पूर्वीं जाणिलें तयासी । एकचित्तें परियेसी । कथा असे अतिपूर्व ।।४३।। गिळूनि सकळ सौरभासी[5]। मृग एक काळाग्निसमेसी । ब्रह्मांडखंड परियेसीं । पडिला होता तो मृग ।।४४।। ब्रह्माविष्णुमहेश्वरांसी । गेले होते पारधियेसी ।

१. जमिनीवर. २. खाऊ. ३. तिळाचे लाडू. ४. आळिंब. ५. सुगंधी.

मृग मारिले परियेसीं । भक्षिलें मेद[१] तये वेळीं ।।४५।। तयासी होती तीन शृंगें । खालीं असती तीन लिंगें । तिघीं घेतली तीन भागें । प्राणलिंगें परियेसा ।।४६।। लिंगमहिमा ऐक कानीं । जे पूजिती वर्षे तिनी । तेचि ईश्वर होती निर्गुणी । वेदमूर्ति तेचि होय ।।४७।। लिंग असे जये स्थानीं । तोचि कैलास जाण मनीं । महत्त्व असे याच गुणीं। ब्रह्माविष्णुमहेश्वरांसी ।।४८।। असे आणिक एक बरवें । सांगेन ऐक एकभावें[२] । रावण म्हणे आम्हां जाणें । असे त्वरित लंकेसी ।।४९।। म्हणोनि निघाला महाबळी । नारद म्हणे तये वेळीं । सूर्यास्त आहे जवळी । संध्याकाळ ब्राह्मणासी ।।१५०।। सहस्रवेद आचरसी । संध्याकाळीं मार्ग क्रमिसी । वाटेस होईल तुज निशी । संध्यालोप होईल ।।५१।। आम्ही जाऊं संध्यावंदनासी । म्हणोनि नारद विनयेंसी । पुसोनिया रावणासी । गेला नदीतीरा ।।५२।। इतुकिया अवसरीं । पातला गणेश ब्रह्मचारी । रावणापुढें चांचरीं[३] । समिधा तोडी कौतुकें ।।५३।। रावण चिंती मानसीं। व्रतभंग होईल आपणासी । संध्या करावी त्रिकाळेंसी । संदेह घडला म्हणतसे ।।५४।। ईश्वरें सांगितलें आम्हांसी । लिंग न ठेवावें भूमीसी । संध्यासमयी झाली निशी । काय करूं म्हणतसे ।।५५।। तंव देखिला ब्रह्मचारी। अति सुंदर बाळकापरी । हिंडतसे नदीतीरीं । देखिला रावणें तये वेळीं ।।५६।। मनीं विचारी लंकानाथ । ब्रह्मचारी कुमार दिसत। न करी आमुचा विश्वासघात । लिंग देऊं तया हातीं ।।५७।। संध्या करूं स्वस्थचित्तेंसी । लिंग असे तयापाशीं । बाळक असे हें निश्चयेंसी । म्हणोनि गेला तयाजवळी ।।५८।। देखोनिया दशशिर । पळतसे लंबोदर । रावण झाला द्विजवर । अभय देऊनि गेला जवळीं ।।५९।। रावण म्हणे तयासी । तूं कवण बा सांग आम्हांसी । मातापिता कवण तुजसी । कवण कुळीं जन्म तुझा ।।१६०।। ब्रह्मचारी म्हणे रावणा । इतुकें पुससी कवण्या कारणा। आमुच्या बापें तुझ्या ऋणा। कायद्यानें सांग मज ।।६१।। हासोनिया लंकेश्वर। लोभें धरिला त्याचा कर । सांग बाळका कवणाचा कुमर। प्रीतिभावें पुसतों मी ।।६२।।

१. मास. २. एकनिष्ठेने. ३. तातडीने.

ब्रह्मचारी म्हणे रावणासी । आमुचा पिता काय पुससी । जटाधारी भस्मांगासी । रुद्राक्ष माळा असती देखा ।।६३।। शंकर म्हणती तयासी । भिक्षा मागणें अहर्निशीं । वृषभारूढ उमा सरसी । जननी ते जगन्माता ।।६४।। इतुकें आम्हांसी पुसतोसी । तुज देखतां भय मानसीं । बहुत वाटे परियेसीं । सोड हात जाऊं दे ।।६५।। रावण म्हणे ब्रह्मचारी । तव पिता असे दरिद्री । भिक्षा मागे घरोघरीं । सौख्य तुज कांहीं नसे ।।६६।। आमुचें नगर लंकापुर । रत्नखचित असे सुंदर । आम्हांसवें चाल सत्वर । देवपूजा करीत जाई ।।६७।। जें जें मागसी आम्हांसी । सकळ देईन परियेसीं । सुखें रहावें मजपासीं । म्हणे रावण तये वेळीं ।।६८।। ब्रह्मचारी म्हणे त्यासी । लंकेसी बहुत राक्षसी । आम्ही बाळक अरण्यवासी। खातील तेथें जातांची ।।६९।। न येऊं तुझिया नगरासी । सोड जाऊं दे घरासी । क्षुधें पीडतों बहुवसीं । म्हणोनि भक्षितों भातुकें ।।१७०।। इतुकें ऐकोनि लंकानाथ । त्या बाळका संबोधित । लिंग धरीं ऐसें म्हणत । मी संध्या करीन तोंवरी ।।७१।। बाळक विनवी तयासी । न धरीं लिंग परियेसीं । मी ब्रह्मचारी अरण्यवासी । उपद्रवूं नको म्हणतसे ।।७२।। तव लिंग असे जड । मी पण बाळ असें वेड । न घे लिंग जाऊं दे सोड । धर्म घडेल तुजलागीं ।।७३।। नानापरी संबोधित । लिंग देत लंकानाथ । संध्या करावया आपण त्वरित। समुद्रतीरीं बैसला ।।७४।। ब्रह्मचारी तयासी । उभा विनवीतसे रावणासी । जड झालिया आपणासी । ठेवीन त्वरित भूमीवरी ।।७५।। वेळ तीन परियेसीं । बोलवीन तुम्हांसी । वेळ लागलिया परियेंसी । आपण ठेवीन भूमीवरी ।।७६।। ऐसा निर्धार करोनि । उभा गणेश लिंग घेऊनि । समस्त देव विमानीं । बैसोनि पाहती कौतुक ।।७७।। अर्घ्यसमयीं रावणासी । बोलवी गणेश परियेसीं । जड झालें लिंग आम्हांसी । सत्वर घे गा म्हणतसे ।।७८।। न्यासपूर्वक अर्घ्य देखा । रावण करी अति विवेका । हाता दाखवी बाळका । येतों राहें म्हणोनि ।।७९।। आणिक क्षणभर राहोनि । गणेश बोले वेळ दोनी । जड झालें म्हणोनि । शीघ्र यावें म्हणतसे ।।१८०।। न ये

रावण ध्यानस्थ । गणेश असे विचारीत । समस्त देवांतें साक्षी करीत । लिंग ठेवीत भूमीवरी ।।८१।। श्रीविष्णूतें स्मरोनि । लिंग ठेविलें स्थापोनि । संतोष जाहला गगनीं । पुष्पें वर्षती सुरवर ।।८२।। अर्घ्य देवोनि लंकेश्वर । निघोनि आला सत्वर । लिंग देखिले भूमीवर । मनीं विकळ[1] जाहला ।।८३।। आवेशोनि[2] रावण देखा । ठोसे मारी गणनायका। हास्यवदनें रडे तो ऐका । भूमीवरी लोळतसे ।।८४।। म्हणे माझिया पित्यासी । सांगेन आता त्वरितेसी । कां मारिलें मज बाळकासी । म्हणोनि रडत निघाला देखा ।।८५।। मग रावण काय करी । लिंग धरोनिया दृढ करी । उचलूं गेला नानापरी । भूमीसहित हालतसे ।।८६।। कांपे धरणी तये वेळीं । रावण उचली महाबळी । न ये लिंग शिर आफळी। महाबळी राहिला ।।८७।। नाम पावला याचि कारणें । महाबळेश्वर लिंग जाणें । मुरडोनि ओढितां रावणें । गोकर्णाकार जाहलें ।।८८।। ऐसें करितां लंकानाथ । मागुती गेला तपार्थ । ख्याती झाली गोकर्णांत । समस्त देव तेथें आलें ।।८९।। आणिक असे अपार महिमा । सांगतसे अनुपमा । स्कंदपुराणीं वर्णिली सीमा । प्रख्यात असे परियेसा ।।१९०।। ऐकोनि सिद्धाचें वचन । नामधारक संतोषोन । पुनरपि चरणा लागे जाण । म्हणे सरस्वतीगंगाधरू ।।१९१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ । श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे गोकर्णमहिमा वर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ।।६।। श्रीदत्तात्रेयार्पितमस्तु । ओवीसंख्या ।।१९१।।

✻ ।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।। ✻

१. दुःखी. २. रागावून.

अध्याय ७ वा

।। अध्याय सातवा ।। * ।। मित्रसह राजाची कथा, चांडाल स्त्रीचा उद्धार ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारक सिद्धाला म्हणाला, ''हे मुने, मला गोकर्ण क्षेत्राचे माहात्म्य सांगणारी एखादी पुरातन कथा सांगा.'' सिद्ध म्हणाला, ''पूर्वी इक्ष्वाकू वंशात मित्रसह नावाचा राजा होऊन गेला. एके दिवशी तो मृगयेसाठी अरण्यात गेला असताना त्याच्या हातून एका दैत्याचा वध झाला. त्याचा सूड घेण्यासाठी त्या दैत्याचा भाऊ मनुष्यरूपाने राजधानीस आला. त्याने राजगृहात आचाऱ्याचे काम मिळविले. एकदा पितृश्राद्धासाठी राजाने वसिष्ठांसह अनेक थोर ऋषींना भोजनासाठी बोलाविले होते. ती संधी साधून आचाऱ्याने नरमांस मिसळून स्वयंपाक बनविला व तो अरण्यात निघून गेला. अंतर्ज्ञानी वसिष्ठांनी भाज्यांमध्ये नरमांस असल्याचे तत्काळ ओळखले. त्यांनी 'तू ब्रह्मराक्षस होशील !' असा शाप राजाला दिला. आपली काहीही चूक नसताना वसिष्ठांनी आपल्याला शाप दिला म्हणून तोही तळहातावर पाणी घेऊन त्यांना प्रतिशाप देण्यास उद्युक्त झाला. पण त्याच्या राणीने, मदयंतीने त्याची समजूत काढली. त्याला परावृत्त केले. राजाने ते पापसंकल्पयुक्त जल स्वतःच्या पावलांवर टाकले. राणी वसिष्ठांना शरण केली. पतीसाठी उःशाप देण्याची त्यांना विनंती केली. ''तुझ्या पतीला बारा वर्षांनी पूर्वरूप प्राप्त होईल' असे सांगून वसिष्ठ निघून गेले. मित्रसह राजा ब्रह्मराक्षस होऊन अरण्यात संचार करू लागला. ब्रह्मराक्षस झालेला राजा तहान भुकेने नेहमी व्याकूळ असे. तो पशुपक्ष्यांना व माणसांना मारून खात असे. एके दिवशी त्याने वनातून जाणाऱ्या ब्राह्मण दांपत्यास पाहिले. त्याने ब्राह्मणावर झडप घालून त्याला ठार केले. ते क्रूर कृत्य पाहून संतापलेल्या ब्राह्मणीने त्याला शाप दिला – ''हे नराधमा ! तुझ्या हातून ब्रह्महत्या घडली ! तू वसिष्ठ ऋषींच्या शापाने ब्रह्मराक्षस झाला आहेस. बारा वर्षांनी पूर्वरूप प्राप्त झाल्यावर तू जेव्हा घरी जाशील, तेव्हा पत्नीशी समागम करताच तुला मृत्यू येईल.'' ब्राह्मणीने आक्रोश करीत पतीच्या अस्थी गोळा केल्या आणि चिता प्रदीप्त करून स्वतःचेही अस्तित्व संपविले ! बारा वर्षांनी मित्रसह राजा शापमुक्त होऊन पूर्वरूपाने घरी परतला. त्याला सुखरूप पाहून राणीला खूप आनंद झाला. राजाला ब्राह्मणीच्या शापाची धास्ती वाटत होती. म्हणून तो राणीला भेटण्याचे टाळत असे. मदयंतीला ते खटकले. तिने राजाला समक्ष भेटून विचारणा केली. त्याने तिला ब्राह्मणीच्या शापाचा सर्व वृत्तान्त सांगितला. तेव्हा पतिसौख्य नाही व आता संतानसौख्यही लाभणार नाही म्हणून राणी निराशेने रडू लागली.

राजा व राणीने ज्ञानीजनांशी चर्चा करून शापोद्धाराचा उपाय विचारला. त्यांच्या मार्गदर्शनानुसार अनेक पुण्यकृत्ये केली. पण ब्रह्महत्येच्या पातकाचे क्षालन होईना. मग राजा तीर्थयात्रेस निघाला. मिथिला नगरीच्या बाहेर उपवनात त्याला महातपस्वी गौतम ऋषींचे दर्शन घडले. गौतमांनी त्याची आस्थेने चौकशी केली. राजाने त्यांना सर्व घटनाक्रम सांगितला व उद्धार करण्याची विनंती केली. गौतम ऋषींनी मित्रसह राजाला गोकर्ण क्षेत्राचे माहात्म्य सांगितले व पुढे म्हणाले, ''राजा, एकदा मी गोकर्ण यात्रेस गेलो होतो. दुपारी विश्रांतीसाठी एका वृक्षाखाली बसलो असताना एक वृद्ध, आंधळी व कुष्ठरोगाने जर्जर चांडाल स्त्री दृष्टीस पडली. ती मरणोन्मुख अवस्थेत होती. तिचे प्राणोत्क्रमण होताच शिवलोकातून एक दिव्य विमान खाली आले. त्यातून चार तेजस्वी शिवदूत उतरले. मी

त्यांच्याकडे सहज चौकशी केली. ते चांडालीस शिवलोकी नेण्यासाठी आले होते. मी त्यांना विचारले, ‘‘ही चांडाल स्त्री एवढ्या उत्तम गतीस कशी प्राप्त झाली ?’’ शिवदूत म्हणाले, ‘‘ऋषिवर्य ! ही स्त्री पूर्वजन्मी ब्राह्मणकन्या होती. तिचे नाव सौदामिनी. अकाली वैधव्य आल्यानंतर कामपूर्तीसाठी ती जारकर्म करू लागली. घरच्यांनी संबंध तोडले तेव्हा तिने एका धनिक शूद्र तरुणाशी लग्न केले. तिला एक पुत्र झाला. ती मद्यपान व मांसाहार करू लागली. एकदा मद्याच्या धुंदीत तिने मेंढ्याऐवजी गायीचे वासरू कापले. त्याचे मांस रांधले. ते स्वतः खाल्ले. घरच्यांना खाऊ घातले. सायंकाळी भानावर आल्यावर आपण गोहत्या केलेली पाहून तिला खूपच पश्चात्ताप वाटला. मृत्यूनंतर यमदूतांनी तिचे नरकात भयंकर हाल केले. तिला चांडाल स्त्रीचा जन्म मिळाला. ती जन्मांध व कुरूप होती. माता–पित्याच्या निधनानंतर ती निराधार झाली. कुष्ठरोगाने तिची पार दुर्दशा झाली. ती भीक मागून गुजराण करू लागली. एकदा महाशिवरात्रीस ती भिकाऱ्यांच्या सोबतीने गोकर्णास आली. कर्मधर्मसंयोगाने तिच्याकडून नकळत उपोषण, शिवार्चन, शिवकीर्तन–श्रवण व जागरण घडले. महाशिवरात्रीस तिच्याकडून गोकर्ण क्षेत्री ही जी पुण्यकर्मे घडली त्यामुळे तिची पूर्वजन्मकृत सर्व पातके जळून गेली. भगवान शंकर तिच्यावर प्रसन्न झाले. त्यांच्या आज्ञेनेच आम्ही तिला नेण्यासाठी आलो आहोत.’’ असा आहे गोकर्ण क्षेत्राचा महिमा. तूही तेथे जा. तुझी सर्व पातके जळून जातील. ब्राह्मणीच्या शापाचेही निवारण होईल.’’

गौतमांच्या आज्ञेनुसार मित्रसह राजा गोकर्ण क्षेत्री गेला. तेथे एकनिष्ठेने शिवाराधना करून तो ब्रह्महत्या व सतीच्या शापातून मुक्त झाला. शिवकृपेने त्याचे कल्याण झाले. नामधारका, गोकर्ण क्षेत्राचे माहात्म्य व पावित्र्य थोर म्हणूनच श्रीपाद तेथे राहिले.’’

अध्याय सातवा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । गोकर्णमहिमा आम्हांसी । निरोपिजे स्वामी कृपेंसी । पूर्वीं कवणा साक्ष झाली ।।१।। समस्त तीर्थें सांडुनी । श्रीपाद गेले किंकारणीं । पूर्वीं आधार केला कवणीं । पुराण[1] कथा सांगा मज ।।२।। ज्यावरी असेल गुरूची प्रीति । तीर्थमहिमा ऐकणें चित्तीं । वांछा होतसे ज्ञानज्योती । कृपासिंधु गुरुराया ।।३।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । गोकर्णमहिमा मज पुससी । सांगेन तुज विस्तारेंसी । एकचित्तें परियेसा ।।४।। पूर्वयुगीं इक्ष्वाकुवंशीं । मित्रसह राजा परियेसीं । प्रतापवंत क्षत्रियराशी । सर्वधर्मरत देखा ।।५।। राजा सकळशास्त्रज्ञ। विवेकी असे श्रुतिनिपुण । बलाढ्य शूर महाभीम[2] । विद्योद्योगी दयानिधि ।।६।। असतां राजा एके दिवशीं । विनोदें निघाला पारधीसी। प्रवेशला महावनासी । वसती शार्दूल[3] सिंह जेथें ।।७।। निर्मनुष्य अरण्यांत । राजा पारधी खेळत । भेटला तेथें अद्भुत । दैत्य ज्वाळाकार भयानक ।।८।। राजा देखोनि तयासी । वर्षता शर[4] झाला कोपेंसी। मूर्छना येऊनि धरणीसी। पडला दैत्य तया वेळीं ।।९।। होता तयाचा बंधु जवळी । आक्रंदतसे प्रबळी । पाषाण हाणी कपाळीं । बंधुशोकें करोनिया ।।१०।। प्राण त्यजितां निशाचर । बंधूसी म्हणतसे येर । जरी तूं होसी माझा सहोदर[5] । सूड घेईं माझा तूं ।।११।। ऐसें बोलोनि बंधूसी । दैत्य पावला पंचत्वासी[6] । अनेक मायापाशीं । नररूप धरिलें तया वेळीं ।।१२।। रूप धरोनि मानवाचें । सौम्य वाणी बोले वाचें । सेवकत्व करी राजयाचें। अतिनम्रत्वें बोलोनिया ।।१३।। सेवा करी नानापरी। सेवकाचें सारखें मन धरी । कितीक दिवसांवरी । वनांतरीं राजा होता देखा ।।१४।। समस्त मृग जिंकूनि। दुष्ट जीवांतें वधोनि । राजा आला परतोनि । आपुल्या नगरा परियेसा ।।१५।। ऐसें असतां एके दिवशीं । पितृश्राद्ध आले परियेसी । आमंत्रण सांगे ऋषींसी । वसिष्ठादिकां परियेसा ।।१६।। ते दिवशीं राजा नेमें स्वयंपाक ।

१. जुनी. २. महान तेजस्वी. ३. वाघ. ४. बाण. ५. सख्खा भाऊ. ६. मरण पावला.

करवीतसे सविवेक । कापट्यें होता तो सेवक । तया स्थानीं ठेविला ।।१७।। राजा म्हणे तयासी । पाकस्थानीं[1] तूं वससी । जें जें मागेल भाणवसीं । सर्व आणूनि त्वां द्यावें ।।१८।। अंगिकारोनि तो सेवक । नरमांस आणोनि देख । कापट्यभावें करवी पाक । केली शाक तया वेळीं ।।१९।। ठाय घालितां ऋषेश्वरांसी । पहिलेंच वाढिलें नरमांसासी । पाहतां कोप आला वसिष्ठासी । दिधला शाप तये वेळीं ।।२०।। वसिष्ठ म्हणे रायासी । नरमांस वाढिलें आम्हांसी । त्वरित ब्रह्मराक्षस होसी । म्हणोनि शाप दिधला ।।२१।। शाप देतां तये काळीं । राजा कोपला तत्काळीं । अपराध नसतां प्रबळीं । वायां मज कां शापिलें ।।२२।। नेणें मांसपाक कोणीं केला । माझा निरोप[2] नाही झाला । वृथा आमुतें शाप दिधला । आपण शापीन म्हणतसे ।।२३।। उदक घेऊनि अंजुळीं । शापावया सिद्ध झाला तये काळीं । तंव राजपत्नी येऊनि जवळी । वर्जी[3] आपुले पतीतें ।।२४।। पतीसी म्हणे ते नारी । गुरूसी शापितां दोष भारी । वंदुनी तयाचे चरण धरीं । तेणें भवसागर तरशील ।।२५।। मदयंती सतीचें वचन । मानिता झाला राजा आपण । अंजुळीचें उदक जाण । टाकी आपुले चरणावरी ।।२६।। शाप देतां कल्मषपाणी । पडलें राजाचें चरणी । कल्मषपाद[4] नाम म्हणोनि । ब्रह्मराक्षस झाला तो राव ।।२७।। राजपत्नी येऊनि परियेसीं । लागली वसिष्ठचरणांसी । उद्धरीं स्वामी बाळकासी । एवढा कोप काय काज ।।२८।। करुणावचन ऐकोनि । शांत झाला वसिष्ठ मुनि । वर्षें बारा क्रमोनि । पुनरपि राजा होशील ।।२९।। उःशाप देऊनि वसिष्ठ ऋषि । गेला आपुले स्थानासी । ब्रह्मराक्षस राजा परियेसीं । होउनी गेला वनांतरा ।।३०।। निर्मनुष्य अरण्यांत । राजा राहिला प्रख्यात । भक्षीतसे अनेक जंत । पशुमनुष्य आदिकरूनि ।।३१।। ऐसें क्रमितां तये वनीं । मार्गस्थ दंपत्यें दोनीं । ब्राह्मण जातां मार्ग क्रमुनी । देखिला राक्षस भयासुर ।।३२।। येऊनि धरी ब्राह्मणासी । व्याघ्र जैसा पशूसी । घेऊनि गेला भक्षावयासी । विप्रस्त्री समागमें

१. स्वयंपाकघरात. २. आज्ञा. ३. निषेध करी. ४. मलिन पाणी.

।।३३।। अतिशोक करी ब्राह्मणी । जाऊनि लागे राक्षसचरणीं । राखें मजला अहेवपणीं[1] । प्राणेश्वरातें सोडीं पितया ।।३४।। न भक्षीं गा माझा पति । माझी तयावरी अतिप्रीति । मज भक्षीं गा म्हणे सुमति । वल्लभातें सोडोनिया ।।३५।। पतीविण राहतां नारी । जन्म वृथाचि दगडापरी । पहिलें मातें स्वीकारीं । प्राण राखें पतीचे ।।३६।। पति लावण्य पूर्ववयेंसी[2] । वेदशास्त्रपारंगेसी[3] । याचा प्राण जरी तूं रक्षिसी । जगीं होईल तुज पुण्य ।।३७।। कृपा करीं गा आम्हांवरी । होईन तुझी कन्या कुमारी । मज पुत्र होतील जरी । नाम वाढवीन तुझें मी ।।३८।। ऐसें नानापरी देखा। विप्रस्त्री करी महादुःखा । बोल न मानोनि राक्षसें ऐका । त्या ब्राह्मणातें भक्षिलें ।।३९।। पतीतें भक्षिलें देखोनि। शाप वदली ते ब्राह्मणी । म्हणे राक्षसा ऐक कानीं । शाप माझा निर्धारें ।।४०।। तूं राजा सूर्यवंशी । शापास्तव राक्षस झालासी । पुढें मागुती राजा होसी । द्वादश वर्षें क्रमोनि ।।४१।। परी रमतां स्त्रियेसवें । प्राण जाईल स्वभावें । अनाथा भक्षिलें दुष्ट भावें। दुरात्म्या तूं राक्षसा ।।४२।। शाप देऊनि तया वेळीं। पतीच्या अस्थि[4] मिळवूनि जवळीं । काष्ठें घालोनिया प्रबळी । अग्निप्रवेश केला तिनें ।।४३।। ऐसें असतां राव देखा । क्रमी बारा वर्षें निका । पुनरपि राजा होऊनि ऐका । आला आपुले नगरासी ।।४४।। विप्रस्त्रियेचें शापवचन । स्त्रियेसी सांगितली खूण । म्हणे संग करिता तत्क्षण । मृत्यु असे आपणासी ।।४५।। ऐकोनि पतीचें वचन । मदयंती दुःख करी आपण । मन करूनि निर्वाण[5] । त्यजावया प्राण पहातसे ।।४६।। मदयंती म्हणे रायासी। संतान नाहीं तुमचें वंशासी । वनीं कष्टलां बारा वर्षीं । आपुलें कर्म न चुकेची ।।४७।। ऐकोनि सतीचें वचन। शोकें दाटला अतिगहन । अश्रु आले नेत्रांतून । काय करूं म्हणतसे ।।४८।। मंत्रीवृद्धपुरोहितांसीं । बोलाविले परियेसीं । ब्रह्महत्या घडली आम्हांसी । विमोचन[6] होय कवणेंपरी ।।४९।। मंत्रीवृद्धपुरोहित। तयासी म्हणती ऐका मात[7] । तीर्थें आचरावीं समस्त । तेणें पुनीत[8]

१. सौभाग्ययुक्त. २. तरुण वय. ३. प्रवीण. ४. हाडे. ५. एकाग्र. ६.मुक्तता. ७. गोष्ट. ८. पवित्र.

व्हाल तुम्ही ।।५०।। करोनि ऐसा विचार । राजा निघे तीर्थां साचार । सर्व तीर्थपरिकर[1] । विधिपूर्वक करीतसे ।।५१।। ज्या ज्या तीर्था जाय आपण । अनेक पुण्य करी जाण । यज्ञादिक कर्म अन्नदान । ब्राह्मणादिकां देतसे ।।५२।। ऐसी नाना तीर्थे करीत । परी ब्रह्महत्या सवेंचि येत । अघोररूपीं असे दिसत । कवणेंपरी न जायची ।।५३।। कष्टोनि राजा बहुतांपरी । निर्वाण होऊनि मनाभीतरीं । हिंडत पातला मिथिलापुरीं । चिंताग्रस्त होवोनियां ।।५४।। नगरा-बाह्यप्रदेशीं। श्रमोनि राजा परियेसीं । चिंता करी मानसीं । वृक्षच्छाये बैसलासे ।।५५।। ऋषेश्वरासमवेत । जैसा रुद्र प्रकाशित । गौतम ऋषि अवचित । तया स्थानासि पातला ।।५६।। राजा देखोनि गौतमासी । चरणीं लोळे संतोषी। नमन करी साष्टांगेंसी । भक्तिभावें करोनियां ।।५७।। आश्वासूनि तये वेळीं । गौतम पुसे करुणाबहाळीं[2] । क्षेमसमाधान सकळी । पुसता झाला वृत्तान्त ।।५८।। काय झालें तुझें राज्य । अरण्यवासाचे काय काज । चिंताकुलित मुखांबुज । कवण कार्य घडलें असे ।।५९।। ऐकोनि ऋषीचे वचन । राजा सांगे विस्तारोन । शाप जाहला ब्रह्मवचन । ब्रह्महत्या घडली मज ।।६०।। प्रायश्चित्तें सकळिक । यज्ञादि कर्में धर्मादिक । सुक्षेत्रें अपार तीर्थें देख । आपण सकळ आचरलीं ।।६१।। शमन न होय महादोष । सवेंचि येत अघोर वेष । व्रतें आचरलों कोटीश । न जाय दोष सर्वथा ।।६२।। आजिचेनि माझें सफळ जनन । दर्शन जालें जी तुमचे चरण । होतील माझे कष्ट निवारम। म्हणोनि चरणां लागलो ।।६३।। ऐकोनि रायाचें वचन । करुणासागर गौतम आपण । म्हणे भय सांडी गा निर्वाण वचन । तारील शंकर मृत्युंजय ।।६४।। तुझे पापनिवारणासी । सांगेन तीर्थविशेषीं । महापातक संहारावयासी। गोकर्ण क्षेत्र असे भलें ।।६५।। स्मरण करितां गोकर्णासी । ब्रह्महत्यादि पाप नाशी । तेथें ईश्वर सदा निवासी । मृत्युंजय सदाशिव ।।६६।। जैसे कैलासाचें शिखर । अथवा स्वर्धुनीमंदिर । निश्चय वास कर्पूरगौर । गोकर्णक्षेत्रीं

१. तीर्थांचा समुदाय. २. अतिशय करुणेने.

परियेसा ।।६७।। जैसी अंधकाररजनी[1] । प्रकाश वया जेवीं अग्नि । चंद्रोदय जरी होय निर्वाणीं । तरी सूर्यप्रकाशवीण गति नव्हे ।।६८।। तैसें समस्त तीर्थानें । पाप नच जाय याचि कारणें । सूर्योदयी तमहरणें । तैसें गोकर्णदर्शनें होय ।।६९।। सहस्र ब्रह्महत्या जरी । घडल्या असती या शरीरीं । प्रवेश होतां गोकर्णक्षेत्रीं । शुद्धात्मा होय परियेसा ।।७०।। रुद्रोपें[2]द्रविरिंचि[3] देखा । जाऊनि तया स्थानीं ऐका । तप केलें हो सकळिकां । कार्यसिद्धि होय त्यांप्रती ।।७१।। भक्तिपूर्वक तया स्थानीं । जप व्रत करिती जाणोनि । फळ होय त्यां लक्षगुणीं । असे पुण्यक्षेत्र ऐसें ।।७२।। जेथें ब्रह्मा विष्णु देखा । इंद्रादि देवां सकळिकां । साध्य झालें तप ऐका । यावेगळें काय सांगूं ।।७३।। जाणा तो साक्षात् ईश्वर । गोकर्णक्षेत्र कैलासपुर । प्रतिष्ठा करी विघ्नेश्वर । विष्णुनिरोपें विनयार्थ ।।७४।। समस्त देव तेथें येती । पुण्यक्षेत्रीं वास करिती । ब्रह्मा विष्णु इंद्रासहिती । विश्वेदेव मरुद्‌गण ।।७५।। चंद्र सूर्य वस्वादिक । पूर्वद्वारीं राहिले ऐक । प्रीति करी भक्तिपूर्वक । बैसले असती तये स्थानीं ।।७६।। अग्नि यम चित्रगुप्त । एकादश रुद्र पितृदैवत । दक्षिणद्वारीं वास करित। संतोषें राहिले असती ।।७७।। वरुणासहित गंगा सकळी । राहती पश्चिमद्वारस्थळीं । प्रीति करी चंद्रमौळी[4] । तया सकळां परियेसा ।।७८।। कुबेर वायु भद्रकाळी । मातृदेवता चंडी सकळी । उत्तरवास त्रिकाळीं । पूजा करिती महाबळेश्वराची ।।७९।। चित्ररथादि विश्वावसु परियेसीं । चित्रसेन गंधर्व सुरसी । पूजा करिती सदाशिवासी । सदा वसोनि तया ठायीं ।।८०।। घृताची रंभा मेनका । तिलोत्तमा उर्वशी ऐका । नित्य नृत्य करिती देखा । महाबळेश्वराचे सन्मुख ।।८१।। वसिष्ठ कश्यप कण्व ऋषि । विश्वामित्र महातापसी । भरद्वाज जैमिनी जाबाल ऋषि । पूजा करिती सदा तेथें ।।८२।। कृतयुगीं ब्रह्म-ऋषि । आचार करिती महातापसी । महाबळेश्वराचे भक्तिसी । राहिले गोकर्णक्षेत्रांत ।।८३।। मरीचि नारद अत्रि ऋषि । दक्षादि ब्रह्म-ऋषि परियेसी । सनकादिक

१. काळोखी रात्र. २. विष्णू. ३. ब्रह्मदेव. ४. शंकर.

महातापसी । उपनिषदार्थ उपासिती ।।८४।। अनेक सिद्ध साध्य जाण । मुनीश्वर अजिनधारण[१] । दंडधारी संन्यासी निर्गुण । ब्रह्मचारी तेथें वसती ।।८५।। त्वगस्थिमात्रशरीरेंसी[२] । अनुष्ठिती महातापसी । पूजा करिती भक्तीसी । चंद्रमौळीची परियेसा ।।८६।। गंधर्वादि समस्त देव । पितर सिद्ध अष्टवसव । विद्याधर किंपुरुष सर्व । सेवेसी जाती निरंतर ।।८७।। गुह्यक किन्नर स्वर्गलोक । शेषादि नाग तक्षक । पिशाच वेताळ सकळिक । जाती पूजेसी तया स्थानीं ।।८८।। नाना शृंगार करूनि । अनेक भूषणें विराजमानी । सूर्यशशी विमानीं । वहनीं येतीं वळंघोनिया ।।८९।। स्तोत्रें गायन करिती देखा । नमिती नृत्य करिती अनेका । पूजाकारणें येती सकळिका । महाबळेश्वरलिंगासी ।।९०।। जे जे इच्छिती मनकामना । पावती त्वरित निर्धारें जाणा । समान नाहीं क्षेत्र गोकर्णा । या ब्रह्मांडगोलकांत ।।९१।। अगस्त्यादि सनत्कुमार । प्रियव्रतादि राजकुमार । अग्निदेवदानवादि येर । वर लाधले सर्व तया ठायीं ।।९२।। शिशुमारी भद्रकाळी । पूजा करिती त्रिकाळीं । नागातें गरुड न गिळी । महाबळेश्वरदर्शनें ।।९३।। रावणादि राक्षसकुळीं । कुंभकर्ण येर सकळीं । वर लाधले ये स्थळीं । बिभीषण पूजीतसे ।।९४।। ऐसें समस्त देवकुळ । सिद्धदानवादि सकळ । गोकर्णक्षेत्रा जाऊनि प्रबळ । आराधिती नानापरी ।।९५।। लिंग स्थापिती आपुले नामीं । असे ख्याति तया नामीं । वर लाधले अनेक कामीं । चतुर्विध पुरुषार्थ ।।९६।। ब्रह्मा विष्णु आपण देखा । कार्तवीर्य विनायका। आपुले नामीं लिंग देखा । प्रतिष्ठा केली तये ठायीं ।।९७।। धर्मक्षेत्रपाळादी । दुर्गादेवीशक्तिवृंदीं[३] । लिंग स्थापिलें आपुले नामीं । ज्या गोकर्णक्षेत्रांत ।।९८।। गोकर्णक्षेत्र असे गहन । लिंग तीर्थें असंख्य जाण । पदोपदीं असे निर्गुण । ऐसें क्षेत्र अनुपम असे ।।९९।। सांगों किती विस्तारोन । असंख्यात तीर्थें जाण । पाषाण समस्त लिंग खूण। समस्त उदकें जाणावीं तीर्थे ।।१००।। कृतयुगीं महाबळेश्वर श्वेत[४] । त्रेतायुगीं लोहित[५] । द्वापारी सुवर्णपीत[६] । कलियुगीं कृष्णवर्ण

१. हरिणाचे कातडे पांघरणारे. २. नुसती त्वचा व हाडेच ज्यांच्या शरीरात आहेत असे. ३. समुदायांनी. ४. पांढरा. ५. तांबडा. ६. सोन्यासारखा पिवळा.

जाहला ।।१।। सप्त पाताळ खोलावोन । उभे असे लिंग आपण । कलियुगी मृदु होऊन । दिसे सूक्ष्मरूपानें ।।२।। पश्चिम समुद्रतीरासी । गोकर्णक्षेत्रविशेषीं । ब्रह्महत्यादि पातकें नाशी । काय आश्चर्य परियेसा ।।३।। ब्रह्महत्यादि महापापें । परदारादि[1] षट् पापें । दुःशील दुराचारी पापें । जाती गोकर्णदर्शनें ।।४।। दर्शनमात्रें पुनीत होती । समस्त काम्यार्थ[2] साधती । अंतीं होय तयांसी गति । गोकर्णलिंगदर्शनें ।।५।। तये स्थानीं पुण्यदिवशीं । जे जे अर्चिती भक्तीसी। तेचि जाणा रुद्रवंशी । रायासी म्हणे गौतम ।।६।। एखादे समयीं गोकर्णासी । जाय भक्तीनें मानुषी । पूजा करितां सदाशिवासी । शिवपद निश्चयें पावे जाणा ।।७।। आदित्य सोम बुधवारीं । अमावास्यादि पर्वांभीतरीं । स्नान करूनि समुद्रतीरीं । दानधर्म करावा ।।८।। शिवपूजा व्रत हवन । जप ब्राह्मणसंतर्पण । किंचित् करितां अनंत पुण्य। गौतम म्हणे रायासी ।।९।। व्यतिपातादि पर्वणीसी । सूर्यसंक्रांतीचे दिवशीं । महाप्रदोष त्रयोदशी । पूजितां पुण्य अगण्य ।।१०।। काय सांगों त्याचा महिमा । निवाडा होय अखिल कर्मा । ईश्वर भोळा अनंतमहिमा। पूजनमात्रें तुष्टतसे ।।११।। असित[3] पक्ष माघमासीं । शिवरात्रीं चतुर्दशीसी । बिल्वपत्र वाहिलें यासी । दुर्लभ असे त्रिभुवनांत ।।१२।। ऐसें अनुपम स्थान असतां । न जाती मूर्ख लोक ऐकतां । शिवतीर्थ असे दुर्लभता । नेणती मूढ बधिर जाणा ।।१३।। उपोषणादि जागरण । लिंग सन्निध गोकर्ण । स्वर्गासि जावया सोपान[4] । पद्धति असे परियेसा ।।१४।। ऐसें या गोकर्णस्थानासी । जे जाती जन यात्रेसी । चतुर्विध पुरुषार्थांसी । लाधती लोक अवधारा ।।१५।। स्नान करूनि समस्त तीर्थीं । महाबळेश्वरलिंगार्थीं । पूजा करावी भक्तार्थीं । पातकाव्यतिरिक्त होय जाणा ।।१६।। ऐशापरी गोकर्णमहिमा । प्रकाश केला ऋषी गौतमां । राजा ऐकोनि अतिप्रेमां । पुसता झाला ते वेळीं ।।१७।। राजा म्हणे गौतमासी । गोकर्णस्थान निरोपिलेंसी । पूर्वीं पावला कोण यापासीं । साक्ष

१. परस्त्रीगमन. २. इच्छित हेतू. ३. वद्य. ४. जिना.

झाली असेल ।।१८।। विस्तारोनि तें आम्हांसी । सांगावें स्वामी करुणेंसी । म्हणोनि लागला चरणांसी । अतिभक्ति करोनिया ।।१९।। म्हणे गौतम तये वेळीं । गोकर्णक्षेत्र महाबळी । जाणों आम्ही बहुकाळीं । अपार साक्षी देखिली असे ।।१२०।। गेलों होतो आम्ही यात्रे । देखिला दृष्टान्त विचित्र । आले होते तेथें जनमात्र । यात्रारूपें करोनिया ।।२१।। माध्याह्नकाळीं आम्ही तेथें । बैसलों होतों वृक्षच्छायेतें । दुरोनि देखिलें चांडाळीतें । वृद्ध अंध महारोगी ।।२२।। शुष्कमुखी निराहारी । कुष्ठ सर्वांगशरीरीं । कृमि पडले अघोरी । पूय[1] शोणित[2] दुर्गंधी ।।२३।। कुक्षिरोगी गंडमाळा । कफें दाटला असे गळा । दंतहीन अतिविव्हळा । वस्त्र नाहीं परिधाना ।।२४।। चंद्रसूर्यकिरण पडतां । प्राण जाय कंठगता । शौचव्याधी असे बहुता । सर्वांगशूळ महादुःखी ।।२५।। विधवा आपण केशवपनीं । दिसे जैशी मुखमरणी[3]। क्षणक्षणा पडे धरणीं । प्राणत्याग करूं पाहे ।।२६।। ऐशी अवस्था चांडाळीसी । आली वृक्षच्छायेसी। देह टाकिला धरणीसी । त्यजूं पाहे प्राण आपुला ।।२७।। प्राण त्यजितां तये वेळीं । विमान उतरे तत्काळीं । शिवदूत अतिबळी । त्रिशूळ खट्वांग धरूनियां ।।२८।। टंकायुधें चंद्र भाळीं । दिव्यकांति चंद्रासारखी केवळी । किरीटकुंडलें मिरवलीं । चतुर्वर्ग येणेंपरी ।।२९।। विमानीं सूर्यासारिखे तेज । अतिविचित्र दिसे विराज । आलें चांडाळियेकाज । अपूर्व वर्तलें तये वेळीं ।।१३०।। आम्ही पुशिलें शिवदूतांसी । आलेति कवण्या कार्यासी । दूत म्हणती आम्हांसी । न्यावया आलों चांडाळीतें ।।३१।। ऐकोनि दूतांचे वचन । विस्मित झालें आमुचें मन । पुनरपि केला त्यासी प्रश्न । ऐक राया तूं एकचित्तें ।।३२।। ऐशिया चांडाळी पापिणीसी । कैसी योग्य विमानेसी । नेऊनिया श्वानासी । सिंहासनीं कैसें योग्य ।।३३।। या जन्मादारभ्य[4] इसी । पापें पापसंग्रहासी । ऐशी पापीण दुर्वृत्त इसी । केवी न्याल कैलासा ।।३४।। नाहीं इसी शिवज्ञान । न करीच हे तपसाधन । दया सत्य कदा नेणे । इसी कैसें न्याल तुम्ही ।।३५।।

१. पू. २. रक्त. ३. मरणास टेकलेली. ४. जन्मापासून.

पशुमांस आहार इसी । सदा करी जीवहिंसी । ऐशिया दुष्ट कुष्ठी पापिणीसी । केवी नेतां स्वर्गभुवना ।।३६।। अथवा कधीं शिवपूजन । न करी पंचाक्षरीजपन[1] । नाहीं केलें शिवस्मरण । इसी कैसें न्याल तुम्ही ।।३७।। शिवरात्रीं उपोषण। नाहीं केले पुण्यदान । यज्ञयागादि साधन । नाहीं केलें इणें कधीं ।।३८।। न करी स्नान पर्वकाळीं । नेणें तीर्थ कवणे वेळीं । अथवा व्रतादि सकळीं । केलें नाहीं इणें कधीं ।।३९।। सर्वांगीं पूय शोणित । दुर्गंधी असे बहुत । ऐशी चांडाळी दुर्वृत्त । कैसी विमानीं बैसवाल ।।१४०।। अर्चन जन्मांतरींचे म्हणा । कुष्ठ सर्वांग तेचि खुणा । कृमि निघती मुखांतून। पूर्वार्जित काय केलें ।।४१।। ऐशी पापिणी दुराचारी । केवी नेतां कैलासपुरीं । योग्य नव्हे चराचरीं । तुम्ही केवी न्याल इसी ।।४२।। गौतम म्हणे रायासी । ऐसें पुशिलें दूतांसी । त्यांणीं सांगितला आम्हांसी । आद्यंत तये चांडाळीचा ।।४३।। म्हणे गौतम ऋषेश्वर । चांडाळीचें पूर्वापार । सांगेन तुम्हांस सविस्तर । असे आश्चर्य परियेसा ।।४४।। पूर्वीं इचें जन्मस्थान । ब्राह्मणकन्या असे जाण । सौदामिनी नाम असे पूर्ण । सोमबिंबासारखें[2] मुख ।।४५।। अतिसुंदर रूप इसी। उपवर जाहली पितृगृहासी । न मिळे वर तियेसी । चिंता करी मातापिता ।।४६।। न मिळे वर सुंदर तिसी । उन्मत्त जाहली दहा वरुषी । मिळवूनि एका द्विजासी । गृह्योत्कें‍सी[3] लग्न केलें ।।४७।। विवाह झालियावरी । होती तया पतीचे घरीं । क्वचित्काळ येणेंपरी । होती नारी परियेसा ।।४८।। वर्ततां असे पुढें देख । तिचे पतीस झालें दुःख । पंचत्व[4] पावला तात्काळिक । विधिलेखें करूनिया ।।४९।। ऐकोनि तिचे मातापिता । कन्या आपुले घरा आणिती तत्त्वतां । पतीचे दुःखें दुःखिता । खेद करी ते नारी ।।१५०।। अतिसुंदर पूर्ववयासी[5]। मदें व्याप्त प्रतिदिवसीं । चंचळ होय मानसीं। परपुरुषातें देखोनियां ।।५१।। गुप्तरूपें क्वचित्काळीं । जारकर्म करी ते बाळी । प्रगट जाहलें तत्काळीं । गौप्य नोहे पातक ।।५२।। आपण विधवा असे नारी ।

१. 'नमः शिवाय' या पांच अक्षरांच्या मंत्राचा जप. २. चंद्रासारखे. ३. गृह्य सूत्रांत सांगितलेल्या विधीप्रमाणे. ४. मरण पावला. ५. तरुण वयाची.

पूर्ववयासी अतिसुंदरी । विषयीं प्रीति असे भारी । स्थिर नोहे तिचें मन ।।५३।। ऐसें तिचिया पातकासी । विदित जाहलें सर्वांसी । वाळीत[१] केलें तियेसी । मातापिताबंधुवर्गीं ।।५४।। माता पिता बंधुजन । तीतें त्यजिती निर्भर्त्सोन । आपण प्रायश्चित्त घेऊन । शुद्ध जाले परियेसा ।।५५।। शंका[२] होती पहिली तिसी । निःशंक झाली व्यभिचारासी । प्रकटरूप अहर्निशीं । रमों लागली नगरांत ।।५६।। तिये नगरीं एक वाणी । रूपें होता अतिलावण्यगुणी । त्यासी तिणें पूर्ववयस देखोनि । झाली त्याची कुलस्त्री ।।५७।। तया शूद्राचिया घरीं । वर्ततसे ते नारी । ऐसी पापिणी दुराचारी । कुळवैरीण बेचाळीस ।।५८।। श्लोक ।। स्त्रियः कामेन नश्यन्ति ब्राह्मणो हीनसेवया । राजानो ब्रह्मदंडेन यतयो भोगसंग्रहात् ।।५९।। टीका ।। स्त्रिया नासती कामवेगें । ब्राह्मण नासती हीनसेवें[३] । राज्य जाय द्विजक्षोभें[४] । यति[५] नासे विषयसेवनें ।।१६०।। शूद्रासवें अहर्निशीं । रमत होती अतिहर्षीं । पुत्र जाहला तियेसी । शूद्रगृहीं असतां ।।६१।। नित्य मांस आहार तिसी । मद्यपान उन्मत्तेसी । होऊनि तया शूद्रमहिषी[६] । होती पापिणी दुराचारी ।।६२।। वर्ततां एके दिवसीं। उन्मत्त होवोनि परियेसीं । छेदिलें वासरूं आहारासी । मेष[७] म्हणोनि पापिणीनें ।।६३।। छेदोनि वत्स परियेसीं। पाक केला विनयेंसी । शिर ठेविलें शिंकियासी । दुसरे दिवशीं भक्षावया ।।६४।। आपण भ्रमित मद्यपानीं । जागृत जाहली अस्तमानीं । वासरूं पाहे जावोनि । धेनु दोहावयालागीं ।।६५।। वत्सस्थानी असे मेष । भ्रमित जाहली अतिक्लेश । घरीं पाहातसे शिरास । स्पष्ट दिसे वासरूं ।।६६।। अनुतप्त होवोनि तये वेळीं । शिव शिव म्हणे चंद्रमौळी। अज्ञानानें ऐशीं पापें घडलीं । म्हणोनि चिंती दुरात्मिणी ।।६७।। तया वत्सशिरासी । निक्षेप[८] केला भूमीसी । पति कोपेल म्हणोनि परियेसीं । अस्थिचर्म निक्षेपिलें ।।६८।। जाऊनि सांगे शेजार लोकां । व्याघ्रें वत्स नेलें ऐका । भक्षिलें म्हणोनि रडे देखा । पतीपुढें येणेंपरी ।।६९।। ऐसी कितीक दिवसांवरी । नांदत होती शूद्राघरीं । पंचत्व पावली

१. बहिष्कृत. २. अडचण. ३. नीच लोकांच्या सेवेने. ४. ब्राह्मणांच्या शापाने. ५. संन्यासी. ६. शूद्र स्त्री. ७. मेंढा. ८. पुरून टाकले.

ते नारी । नेली दूतीं यमपुरा ।।१७०।। घातली तियेसी नरकांत । भोग भोगी अतिदुःखित । पुनरपि जन्मा चांडाळी जात। उपजली नारी परियेसा ।।७१।। उपजतांचि अंधळी । विद्रूपवर्ण जैशी काजळी । माता पिता क्वचित्काळीं । प्रतिपाळिती मायामोहें ।।७२।। उच्छिष्ट अन्न घालिती तोंडा । स्वजन तियेचे अखंडा । बाळपणीं तयेसि विघडा । पोसिताती येणेंपरी ।।७३।। ऐसें असतां वर्तमानीं । सर्वांग झाले कुष्ठवर्णी । पंचत्व पावलीं पिताजननी । दरिद्री झाली निराश्रय ।।७४।। सर्वांग कुष्ठवर्णपीडित । त्यजिती तियेसि स्वजन भ्रात । भिक्षा मागोनि उदर भरित । रक्षण करी शरीर आपुलें ।।७५।। येणेंपरी चांडाळी । वर्तत असे बहुतकाळी । क्षुधेनें पीडित सर्वकाळीं । आपण अंधकुष्ठ देहीं ।।७६।। न मिळे तिसी वस्त्र अन्न । दुःख करीत अतिगहन । ऐसें तिचें पूर्वकर्म । झाली वृद्ध अतिकष्टें ।।७७।। भिक्षा मागे जनांसी। मार्गीं पडोनि अहर्निशीं । कधीं न भरे उदर तिसी । दुःखें विलापे अपार ।।७८।। व्याधि असे शरीरासी। शोणित पूय परियेसीं । दुर्गंधि येत असे महादोषी । सर्वांग कुष्ठें गळतसे ।।७९।। ऐसें वर्ततां माघमासीं । लोक निघाले यात्रेसी । महास्थान गोकर्णासी । कलत्रपुत्रसहित देख ।।१८०।। शिवरात्रीचे यात्रेसी । येती लोक देशोदेशीं । चतुर्वर्ण आसपासीं । हरुषें[1] येती परियेसा ।।८१।। देशोदेशींचे राजे देखा । हस्तीरथादिसहित ऐका । येती समस्त भूमांडलिका। महाबळेश्वरदर्शनासी ।।८२।। ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य शूद्र । येती यात्रेसी विनोद । समारंभ वाद्यनाद । अमित लोक परियेसा ।।८३।। किती हासती गायन करिती । धावती नृत्य करीत येती । शिवस्मरणें गर्जना करिती । यात्राप्रसंगीं जन देखा ।।८४।। ऐसी महाजनांसमवेत । चांडाळी गेली तेथें त्वरित । सवें भिक्षुक असती बहुत । तयांसवें जात असे ।।८५।। येणेंपरी गोकर्णासी । चांडाळी पातली सायासीं । करावलंबे महाजनांसी । भिक्षा मागे करुणावचनें ।।८६।। लोक जाती मार्गांत । शयन करी आक्रंदत । कर वोढूनि मागत । महाजन लोकांसी

१. आनंदाने.

।।८७।। पूर्वींची पापी आपण । पीडत असे याची कारण । भिक्षा घाला क्षुधानिवारण । म्हणोनि मागे सकळिकां ।।८८।। नेणें कधींच वस्त्र प्रावरण[१] । धुळींत लोळे आपण । क्षुधाक्रांत होतसे मरण । धर्म करा सकळांसी म्हणे ।।८९।। सर्वांगीं रोगग्रस्त । वस्त्रावीण बाधे शीत[२] । अक्ष[३] नाहीं क्षुधाक्रांत । धर्म करा सकळिक हो ।।१९०।। पूर्वीं जन्मशतांतरीं। नाहीं केलें पुण्य येरीं । याचि कारणें पीडित भारी । धर्म करा सकळिक ।।९१।। येणेंपरि मार्गांत । चांडाळी असे याचित। ते दिवशीं असे शिवरात्रीव्रत । कोणी न घाली भिक्षा तिसी ।।९२।। येरी विव्हळे क्षुधाक्रांत । जठराग्नि प्रदीप्त असे बहुत । धर्म करा ऐसें म्हणत । पडली मार्गांत तेधवां ।।९३।। पूजेसि जाती सकळ जन । त्यांतें मागे आक्रंदोन । एक म्हणती हांसोन । उपवास आजि अन्न कैचें ।।९४।। हातीं होती बिल्वमंजरी । घालीं ती तियेच्या करीं । आघ्राणोनि[४] पाहे येरी । भक्षणवस्तु नव्हे म्हणे ।।९५।। कोपोनि टाकी ते अवसरीं । जाऊनि पडली लिंगावरी । रात्री असतां अंधारी । अलभ्य पूजा घडली देखा ।।९६।। कोणी न घालिती भिक्षा तिसी । उपास घडला ते दिवशीं । पूजा पावली त्या शिवासी । बिल्वमंजरी शिवमस्तकीं ।।९७।। इतुकें पुण्य घडलें तिसी । प्रयत्न न करितां परियेसीं। तुष्टला ईश्वर हर्षीं । भवार्णवा कडें केलें[५] ।।९८।। येणेंपरी चांडाळीसी । उपवास घडला अनायासी । तेथूनि उठली दुसरे दिवसीं। भिक्षा मागावयाकारणें ।।९९।। पहिलीच कुष्ठरोगी असे । अशक्त झाली उपवासें । चक्षुहीन मार्ग न दिसे । जात असे मंदमंद ।।२००।। सूर्यरश्मींकरूनि[६] तिसी । दुःख होय असमसहसी[७] । पूर्वार्जित कर्में ऐसीं । म्हणती दूत गौतमातें ।।१।। ऐसी चांडाळी कष्टत । आली वृक्षच्छायेसमीपत । त्यजूं पाहे प्राण त्वरित। म्हणोनिया आलों धावोनि ।।२।। पुण्य घडलें इसी आजी । उपवास शिवतिथीकाजीं । बिल्वपत्रें ईश्वर पूजी । घडलें रात्रीं जागरण ।।३।। तया पुण्येंकरूनि इचें । पाप गेलें शतजन्मींचें । हें प्रीतिपात्र ईश्वराचें । म्हणोनि

१. आच्छादन. २. थंडी. ३. डोळे. ४. श्वास घेऊन. ५. पार केले. ६. सूर्याच्या किरणांनी. ७. पुष्कळ.

पाठविलें आम्हांसी ।।४।। ऐसें म्हणती शिवदूत । तियेवरी शिंपूनियां अमृत । दिव्यदेह पावूनि त्वरित । गेली ऐका शिवलोका ।।५।। ऐसें गोकर्ण असे स्थान । गौतम सांगे विस्तारोन । रायासि म्हणे तूं निघोन । त्वरित जाईं गोकर्णासी ।।६।। जातांचि तुझीं पापें जाती । इह सौख्य परत्र उत्तम गति । संशय न धरीं गा चित्तीं । म्हणोनि निरोपी रायासी ।।७।। परिसोनि गौतमाचें वचन । राजा मनीं दृढ संतोषोन । त्वरित पावला क्षेत्र गोकर्ण । पापावेगळा जाहला तो ।।८।। ऐसें पुण्यपावन स्थान । म्हणोनि राहिले श्रीपाद आपण । सिद्ध म्हणे ऐक कथन । नामधारका एकचित्तें ।।९।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधरू । सांगे गुरुचरित्र विस्तारू । श्रोते करूनि निर्धारू । एकचितें परियेसा ।।२१०।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे गोकर्णमहिमावर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ।।७।। श्रीदत्तात्रेयार्पितमस्तु । ओवीसंख्या ।।२१०।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ८ वा

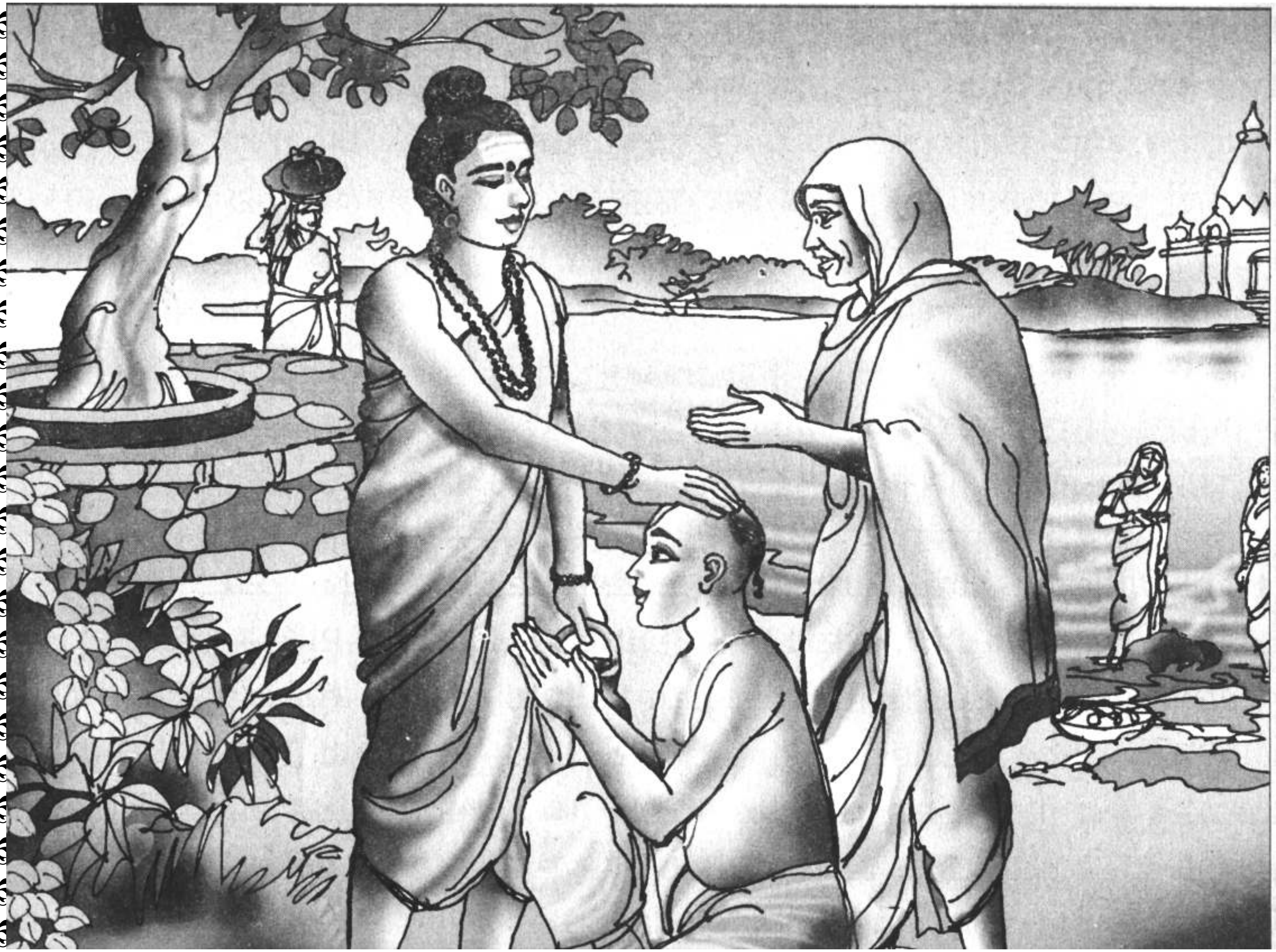

।। अध्याय आठवा ।। *।। मतिमंद विप्रपुत्रावर कृपा ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला ''नामधारका, मी तुला श्रीगुरू श्रीपादश्रीवल्लभांचे पुढील चरित्र सांगतो, ऐक. श्रीपाद यती गोकर्णास तीन वर्षे गुप्तपणे राहिले. मग चार महिने श्रीशैल पर्वतावर राहिले. त्यानंतर ते कृष्णा व गोदावरीच्या संगमावर वसलेल्या कुरवपूर गावी गेले. तेथे त्यांची खूप प्रसिद्धी झाली. त्या गावात एक वेदज्ञ ब्राह्मण राहत असे. अंबिका ही त्याची पत्नी. त्यांची मुले जगत नसत. पुढे नवससायासांनी त्यांना एक पुत्र झाला पण तो मंदबुद्धीचा होता. मुंज झाल्यावर पित्याने त्याला विद्याभ्यास शिकविण्याचा खूप प्रयत्न केला पण अभ्यासात प्रगती होईना. पतीची चिंता पाहून अंबिकेला दुःख वाटे. पुढे तो ब्राह्मण मरण पावला. विधवा झालेली अंबिका उदरनिर्वाहासाठी घरोघरी भिक्षा मागी. एका पंडिताच्या पत्नीला त्या शोचनीय अवस्थेत पाहून लोकांना वाईट वाटायचे. तिचा निर्बुद्ध मुलगा काहीच कामधंदा करीत नाही म्हणून ते त्याची उघड निंदा करायचे. ते म्हणायचे- ''मूर्खा ! तू आपल्या वंशाला कलंक लावलास. तुझ्या चिंतेने पिता गेला. तुझ्यामुळे मातेवर भिक्षेची वेळ आली. तुझ्यामुळे पितरांची अधोगती होईल. असे पशुवत जगण्यापेक्षा तू मरत का नाहीस?''

रोजच्या रोज होणारी ती लोकनिंदा त्या मुलाला सहन होईना. तो दुःखी झाला. त्याने आपल्या मातेला प्राणत्यागाचा विचार बोलून दाखविला. तिलाही जगणे असह्य झाले होते. मग दोघांनी आत्महत्या करण्याचे ठरविले. ती दोघे नदीवर गेली. तेथे श्रीपाद यती स्नान करीत होते. मरणापूर्वी त्या सत्पुरुषाचे दर्शन घ्यावे म्हणून ती दोघे त्यांच्यापाशी गेली आणि त्यांना वंदन करून म्हणाली, ''स्वामी, आम्ही जलसमाधी घेण्यासाठी येथे आलो आहोत. आम्हांला सद्गती मिळेल असा आशीर्वाद द्या.'' श्रीपादांनी अंबिकेला देहत्यागाचे कारण विचारले. तिने त्यांना सांगितले, ''स्वामी, माझा पुत्र ज्ञानी, विद्वान, दीर्घायुषी, वंदनीय व कीर्तिवान असावा अशी माझी खूप इच्छा होती. ती इच्छा पुढील जन्मात तरी पूर्ण व्हावी, एवढी कृपा करा.'' अंबिकेची व्यथा ऐकून श्रीगुरू कळवळले. ते तिला म्हणाले, ''बाई, प्रत्येक शनिवारी प्रदोष समयी शंकराची भावभक्तीने पूजा कर. या व्रतरूपी शिवाराधनेने तुझे कल्याण होईल.'' त्यांनी तिला व्रत कथा सांगितली- उज्जयनीचा राजा चंद्रसेन याचा जिवलग मित्र मणिभद्र हा परम शिवभक्त होता. शंकराने त्याला प्रसाद म्हणून एक तेजस्वी मणी दिला होता. त्याचा दिव्य प्रकाश पडताच लोखंडाचेच नव्हे तर पाषाणाचेही सुवर्ण होत असे. राजा व मणिभद्र दोघेही तो मणी गळ्यात धारण करीत असत. तो मणी मिळविण्यासाठी अनेक राजे प्रयत्नशील होते. त्यांनी उज्जयिनीवर एकत्रित आक्रमण करून नगराला वेढा दिला. चंद्रसेनाने नगराच्या रक्षणार्थ सैन्याची व्यूहरचना केली. त्या दिवशी शनिवार होता. त्रयोदशी तिथी होती. शनिप्रदोष-व्रत करणाऱ्या राजाने सायंकाळी शिवालयात जाऊन महाबळेश्वराची यथासांग पूजा केली. त्या वेळी देवदर्शनासाठी आलेल्या काही गवळणींनी व त्यांच्या मुलांनी त्या पूजेचा आनंद घेतला.

गौळीवाड्यात गेल्यावर त्या मुलांनी खेळ म्हणून दगडधोंडे मांडून शिवालय रचले. त्यात शिवलिंग म्हणून एक दगड ठेवला. पत्री व फुलांनी त्याची पूजा केली. रात्रीच्या वेळी सर्व मुले आपापल्या घरी गेली. एक मुलगा त्या पूजेत इतका रममाण झाला होता की आईने जेवणासाठी अनेकदा हाका

मारूनही तो घरी गेला नाही. त्याच्या आईने तेथे येऊन मुलाला एक धपाटा घातला आणि दगडधोंड्याचे शिवालय विसकटून ती तणतणत निघून गेली. ते पाहून त्या गोपबाळाला खूप दुःख झाले. तो रडू लागला. आता प्राणत्यागच करायचा असा निश्चय करून तो घरी गेलाच नाही. तेथेच लिंग म्हणून मांडलेल्या दगडाकडे पाहत शिवनाम घेऊ लागला. त्याची भक्ती पाहून प्रसन्न झालेल्या शंकराने तेथे एक रत्नखचित शिवालय उत्पन्न केले. त्यात दिव्य शिवलिंग होते. शंकराने गोपबाळाला दर्शन दिले. त्याने शिवाला 'माझ्या मातेवर रागावू नकोस' अशी विनंती केली. शंकर म्हणाला, ''बाळा, तुझ्या मातेने प्रदोष समयी माझी पूजा पाहिली आहे. पुढे तिच्या उदरी भगवान विष्णू अवतार घेतील. तुझेही सर्व मनोरथ पुरतील.'' वरदान देऊन शंकर लिंगस्थानी गुप्त झाला. महादेवाने निर्माण केलेल्या त्या शिवमंदिराची दिव्य प्रभा पाहून लोकांना सूर्योदय झाला असेच वाटले. त्यांनी खूप गर्दी केली. चंद्रसेनही तेथे आला. त्याने गोपबाळाच्या भक्तीचे खूप कौतुक केले. हे वृत्त समजताच शत्रुराजांची मने पालटली. त्यांनी चंद्रसेनाशी सख्य केले. ते अद्वितीय शिवालय पाहून त्या सर्व राजांना अपार धन्यता वाटली. गोपबाळाने आपल्या मातेला तिच्या पोटी नारायणाचा अवतार होणार असल्याचे सांगताच ती आनंदाने रडू लागली.''

श्रीगुरू श्रीपादांनी अंबिकेला शनिवारी प्रदोषकाळी शिवपूजन केल्याने काय सद्भाग्य प्राप्त होते ते पटवून दिले. तिच्या पुत्राच्या मस्तकी आपला वरदहस्त ठेवला. त्यामुळे तो महाविद्वान झाला. त्याचे पांडित्य पाहून ब्रह्मवृंदांनी आश्चर्य व्यक्त केले. त्याची सर्वत्र मोठी कीर्ती झाली. श्रीपादांनी अंबिकेची इच्छा याच जन्मात पूर्ण केली. त्यानंतर अंबिका श्रीपादांनाच शिवस्वरूप मानून नित्य प्रदोषकाळी त्यांचीच पूजा करू लागली. तिच्या पुत्राचा विवाह झाला. त्याला पुत्र-पौत्रादी सर्व सौख्य लाभले. गुरुकृपेने त्याचे कल्याण झाले.

अध्याय आठवा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । गोकर्णमहिमा निरोपिलासी । श्रीगुरु राहिले किती दिवसीं । वर्तलें पुढें काय सांग ।।१।। श्रीगुरुमूर्ति कृपासिंधु । माझे मनीं लागला वेधु । चरित्र ऐकतां महानंदु । अतिउल्हास होतसे ।।२।। परिसोनि शिष्याचें वचन । संतोषे सिद्ध अतिगहन । सांगता झाला विस्तारोन । श्रोते तुम्ही अवधारा ।।३।। गोकर्णक्षेत्रीं श्रीपाद यति । राहिले वर्षें तीन गुप्तीं[1] । तेथोनि श्रीगिरिपर्वता येती । लोकानुग्रहाकारणें ।।४।। जयाचें करितां चरणदर्शन। समस्त तीर्थांसमान जाण । 'चरणं पवित्रं विततं पुराणं' । वेदश्रुति ऐसें बोलतसे ।।५।। समस्त तीर्थें गुरुचरणीं । तो कां हिंडे तीर्थभवनीं । लोकानुग्रहालागुनी । जात असे परियेसा ।।६।। मास चारी क्रमोनि तेथें । आले निवृत्तिसंगमातें । दर्शन देती साधुभक्तांतें । पातले तया कुरवपुरा ।।७।। कुरवपूर महाक्षेत्र । कृष्णा गंगा वाहे नीर[2] । महिमा तेथील सांगतां अपार । भूमंडळांत दुर्लभ ।।८।। तेथील महिमा सांगतां । विस्तार होईल बहुत कथा । पुढें असे चरित्र अमृता । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।९।। श्रीपाद राहिले कुरवपुरीं । ख्याति राहिली भूमीवरी । प्रगटे महिमा अपरंपारीं । सांगतां विस्तार असे देखा ।।१०।। जे जन भजती भक्तांसी । सौख्य पावती अप्रयासीं । कन्या पुत्र लक्ष्मीसी । चिंतिलें फळ पावती ।।११।। समस्त महिमा सांगावयासी । विस्तार होईल बहुवसीं । नामधारका स्वस्थ परियेसीं । सांगेन किंचित् तुज आतां ।।१२।। पुढें अवतार व्हावया गति । सांगेन ऐका एकचित्तीं । श्रीपाद कुरवपुरा असती । कार्यकारण मनुष्यदेही ।।१३।। अवतार व्हावयाचें कारण । सांगेन त्याचे पूर्वकथन । वेदशास्त्रसंपन्न ब्राह्मण। होता तया ग्रामीं ।।१४।। त्याची भार्या होती देखा । नाम तियेचें अंबिका । सुशील आचार पतिसेविका । महापुण्य सती देखा ।।१५।। तियेसी पुत्र होऊनि मरती । पूर्वकर्मफळ अर्जिती । अनेक तीर्थें आचरती । तिणें केलीं परियेसा ।।१६।। ऐसें असतां जे होणार

१. गुप्तरूपाने. २. उदक.

गति । पुत्र जाहला मंदमति । माता स्नेह करी भक्तीं । अपूर्व आपणासी म्हणोनि ।।१७।। वर्धतां मातापित्याघरीं । विप्रात्मज वाढला प्रीतिकरीं । व्रतबंध[1] करिती कुळाचारीं । वेदाभ्यास करावया ।।१८।। विद्या नये तया कुमारा । मंदमति अज्ञान बहिरा । चिंता वर्ते त्या द्विजवरा । म्हणे पुत्र मंदमति ।।१९।। अनेक देव आराधोनि । पुत्र लाधलों कष्टोनि । प्राचीन कर्म न सुटे म्हणोनि । चिंता करी अहोरात्र ।।२०।। अनेक प्रकारें शिकवी त्यासी । ताडन करी बहुवसीं । होतसे दुःख जननीसी । वर्जी[2] आपुले पतीतें ।।२१।। पतीसी म्हणे ते नारी । पुत्र नाहींत आम्हां घरीं । कष्ट करोनि नानापरी । पोसिलें एका बाळकासी ।।२२।। विद्या न येचि वेद त्यासी । वायां[3] मारून कां कष्टसी । प्राचीन कर्म न सुटे त्यासी । कीं मूढ होऊनि उपजावें ।।२३।। आतां जरी तुम्ही यासी । ताडन कराल अहर्निशीं। प्राण त्यजीन मी भरंवसीं । म्हणोनि विनवी पतीतें ।।२४।। स्त्रियेचें वचन ऐकोनि । विप्र राहिला निचिंत मनीं । ऐसा कांहीं काळ क्रमोनि । होती तया ग्रामांत ।।२५।। वर्ततां ऐसें तया स्थानीं । विप्र पडला असमाधानीं[4] । दैववशेंकरूनि । पंचत्व पावला परियेसा ।।२६।। मग पुत्रासहित ते नारी । होती तेथें कुरवपुरीं । याचूनि आपुलें उदर भरी । येणेंपरी जीवित्व रक्षी ।।२७।। विप्रस्त्रियेचा पुत्र देखा । विवाहयोग्य झाला निका । निंदा करिती सकळिका । मतिहीन म्हणोनिया ।।२८।। कन्या न देती तयासी कोणी । म्हणती काष्ठें वाहतो का पाणी । समस्त म्हणती असे दूषणी । उदर भरी येणें विद्यें ।।२९।। समस्त लोक म्हणती त्यासी । तूं दगडापरी व्यर्थ जन्मलासी । लांछन लाविलें वंशासी । अरे मूर्खा कुळनाशका ।।३०।। तुझ्या पितयाचा आचार । ख्याति असे चारी राष्ट्र । जाणे धर्म वेद शास्त्र । त्याचे पोटीं अवतरलासी ।।३१।। बोल आणिलासी तुवां पितरांसी । घातलें तया अधोगतीसी । भिक्षा मागोनि उदर भरिसी । लाज कैसी तुज न वाटे ।।३२।। जन्मोनिया संसारी । काय व्यर्थ पशूचिये परी । अथवा गंगेंत प्रवेश करी । काय जन्मोनि सार्थक ।।३३।। ऐसें ऐकोनि ब्रह्मचारी । दुःख करीत नाना प्रकारीं ।

१. मुंज. २. निषेध करो. ३. उगाच. ४. दुखण्यात. ५. भीक मागून.

मातेसि म्हणे ते अवसरीं । प्राण त्यागीन मी आतां ।।३४।। निंदा करिती सर्वही मज । असोनि देह कवण काज । पोसूं न शके माते तुज । जाईन अरण्यवासासी ।।३५।। ऐकोनि पुत्राचें वचन । माता करी चिंता गहन । शोकदुःखेंकरून । विलाप करी ते नारी ।।३६।। माता सुत दुःख करीत । गेली गंगाप्रवाहांत । तेथें देखिले जगदुद्धरित । श्रीपाद योगी स्नान करितां ।।३७।। जाऊनि दोघें लागती चरणीं । विनविताती कर जोडुनी । वासना असे आमुचे मनीं । प्राण त्यजावा गंगेंत ।।३८।। निरोप द्यावा जी आम्हांसी । सद्गति व्हावया कारणासी । आत्महत्या महादोषी । म्हणोनि विनवितों कृपासिंधु ।।३९।। ऐकोनि विप्रसतीचें वचन । पुसती श्रीपाद कृपायमान । कां संकटीं तुमचें मन । त्यजितां प्राण काय निमित्त ।।४०।। विप्रस्त्री तया वेळां । सांगतसे दुःखा सकळा । म्हणे स्वामी भक्तवत्सला । तारावें आम्हां बाळकांतें ।।४१।। पुत्रावीण कष्ट भारी । अनेक तीर्थें पादचारी । केलें व्रत पूजा जरी । सकळ देव आराधिले ।।४२।। व्रतें उपवास सांगूं किती । करिते झाले अपरिमिती । झाला पुत्र हा दुर्मति । निंदा करिती सकळ जन ।।४३।। वेदशास्त्रसंपन्न । पति माझा होता ब्राह्मण । त्याचिये पोटीं झाला हीन । मंदमति दुरात्मा हा ।।४४।। कृपा करीं गा श्रीपाद यति । जन्मोजन्मीं दैवगति । पुत्र न व्हावा मंदमति । ऐसा प्रकार सांगावा ।।४५।। कृपासागर दैन्यहरण । म्हणोनि धरिले तुझे चरण । शरणागताचें करावया रक्षण । आलासि आजि कृपासिंधु ।।४६।। जन्मोनिया संसारीं । कष्ट केले नानापरी । न देखेंचि सौख्यकुसरी[1] । परी जाहले पुत्र न राहती ।।४७।। वांचोनिया हा एक सुत । शेळीचे गळां स्तन लोंबत । वृथा जन्मला म्हणत । विनवीतसे श्रीगुरुसी ।।४८।। देवा आतां ऐसें करणें । पुढील जन्मीं मनुष्यपणें । पूज्यमान[2] पुत्र पावणें । जैसा पूज्य तूं जगत्त्रयासी ।।४९।। सकळ लोक ज्यासि वंदिती । ऐसा पुत्र व्हावा म्हणे ती । उपाय सांगा श्रीगुरु यती । म्हणोनि चरणां लागली ।।५०।। त्याचेनि मातें उद्धारगति । मागुतीं न होय पुनरावृत्ति[3] । पितरां सकळां स्वर्गप्राप्ति । लाधे ऐसें

१. सुखाने. २. सर्वमान्य. ३. पुनर्जन्म.

निरोपावें ।।५१।। वासना असे माझे मनीं । पुत्र व्हावा ब्रह्मज्ञानी । बाळपणींच पाहों नयनीं । पूज्यमान समस्तांसी ।।५२।। ऐकोनि तियेचें वचन । सांगती कृपा भक्ति पाहोन । करीं वो ईश्वरआराधन । पुत्र होईल श्रीहरीऐसा ।।५३।। गौळियाचे घरीं देखा । कृष्ण उपजला कारणिका[१] । व्रत केलें गौळीं ऐका । ईश्वराची आराधना ।।५४।। तैसा तूं आराधी ईश्वर । पुत्र पावशील हा निर्धार । तुझा मनोरथ साचार । पावेल सिद्धि श्रीपाद म्हणती ।।५५।। विप्रस्त्री म्हणे ते वेळीं । कैसें व्रत आचरलें गौळीं । कैसा पूजिला चंद्रमौळी । विस्तारावें मजप्रती ।।५६।। तैसेंच व्रत करीन आपण। म्हणोनि धरी सद्गुरुचरण । कृपामूर्ति सद्गुरु जाण । सांगतां झाला ते वेळीं ।।५७।। म्हणती श्रीपाद यति तियेसी । ईश्वर पूजीं हो प्रदोषी । मंदवारीं तूं विशेषीं । पूजा करी भक्तीनें ।।५८।। पूजा करी जे गौळणी । विस्तार असे स्कंदपुराणीं। कथा सांगेन ऐक कानीं । म्हणती श्रीगुरु तियेसी ।।५९।। ऐकोन श्रीगुरूचे वचना । संतोषली विप्रांगना । पुढतीं[२] घाली लोटांगणा । तया श्रीपाद श्रीगुरुप्रती ।।६०।। विप्रस्त्री म्हणे स्वामीसी । अभिनव[३] मातें निरोपिलेंसी[४] । देखतां पूजा प्रदोषीं । पुत्र झाला कृष्ण ऐसा ।।६१।। आपण केलिया पूजा जरी । फळ पावेन निर्धारीं । पूर्वीं झालें कवणें परी । विस्तारावें दातारा ।।६२।। श्रीगुरु सांगती तियेसी । सांगेन ऐक एकचित्तेंसी । उज्जनी नाम नगरीसी । जाहलें विचित्र परियेसा ।।६३।। तया नगरीं चंद्रसेन । राजा होता धर्मपरायण । त्याचा सखा असे प्राण । मणिभद्र नामें परियेसा ।।६४।। सदा ईश्वरभक्ति करी । नाना प्रकारें अपरंपारीं । भोळा[५] देव[५] प्रसन्न करी। दिधला चिंतामणि एक ।।६५।। कोटिसूर्यांचा प्रकाश । माणिक शोभे महासरस । कंठीं घालितां महाहर्ष । तया मणिभद्ररायासी ।।६६।। तया मण्याचें लक्षण । सुवर्ण होय लोह पाषाण। तेज फाकलें ज्यावरी जाण । तें कनक होय परियेसा ।।६७।। जें जें चिंतीत[६] मानसीं। तें तें पावत त्वरितेंसी। ऐशी ख्याति माणिकासी । समस्त राजे कांक्षा करिती ।।६८।। इष्टत्वें[७] मागती किती एक । मागो पाठविती तें

१. काही एका कारणाने. २. पुन्हा. ३. चमत्कारिक. ४. सांगितले. ५. महादेव. ६. सोने. ७. इच्छा.

माणिक । बलात्कारें इच्छिती एक । राजे वांछिती परियेसा ।।६९।। म्हणती विक्रय करूनि देखा । आपणा द्यावें तें माणिका । जरी न देशी स्वाभाविका । तरी युद्धालागीं येऊं म्हणती ।।७०।। राजे समस्त मिळोनि । पातले नगरातें उज्जनी । अपार सैन्य मिळवूनि । वेढिलें तया नगरासी ।।७१।। ते दिवशीं शनिवार त्रयोदशी । राजा बैसला पूजनासी। शंका न धरितां मानसीं । एकचित्तें पूजीतसे ।।७२।। महाबळेश्वर लिंगासी । पूजा करी तो राजा हर्षी। गौळियाचा कुमर पहावयासी । आला तया शिवालया ।।७३।। पूजा पाहोनि शिवाची । मुलें म्हणती गौळियांचीं। खेळूं चला आम्ही असेची । लिंग करूनि पूजूं आतां ।।७४।। म्हणोनि विनोदेंकरूनि । आपुले गृहासन्निधानीं[1] । एकवटोनि पाषाणीं । कल्पिलें तेथें शिवालया ।।७५।। पाषाणाचें करूनि लिंग । पूजा करीत बाळकें चांग । नानापरीची पत्री सांग । कल्पिली[2] तेथें पूजेसी ।।७६।। षोडशोपचारें पूजा करिती । उदक नैवेद्य समर्पिती । ऐसें कौतुकें खेळती । गोपकुमार तये वेळीं ।।७७।। गोपिका स्त्रिया येउनी । पुत्रांतें नेती बोलावुनी । भोजनाकारणें म्हणोनि । गेले सकळही बाळक ।।७८।। त्यांतील एक गोपीसुत । लिंगभुवन[3] न सोडित । त्याची माता[4] जवळी येत। मारी आपुले पुत्रासी ।।७९।। म्हणे कुमारा भोजनासी । चाल गृहासी झाली निशीं । कांहीं केल्या न जाय परियेसीं। तो गोपकुमारक ।।८०।। कोपेंकरून ते गौळिणी । मोडी पूजाखेळ अंगणीं । पाषाण दूर टाकूनी । गेली आपुले सदनासी ।।८१।। पूजा मोडितां तो बाळक । प्रलाप करी अनेक । मूर्च्छा येऊनि क्षणेक । पडिला भूमीं अवधारा ।।८२।। लय लावूनि लिंगस्थानीं । प्राण त्यजूं पाहे निर्वाणीं । प्रसन्न झाला शूलपाणी । तया गोपसुताकारणें ।।८३।। शिवालय रत्नखचित । सूर्यासमान प्रभावंत । लिंग दिसे रत्नखचित । जागृत झाला तो बाळ ।।८४।। निजरूप धरी गौरीरमण । उठवी बाळ करीं धरून। वर माग म्हणे मी झालों प्रसन्न । देईन जें वांछिसी तें ।।८५।। बाळकें नमिलें ईश्वरासी । कोप न करावा मातेसी । पूजा बिघडली तव प्रदोषीं ।

१. घराजवळ. २. जमविली. ३. ज्या ठिकाणी लिंगाची स्थापना केली होती ते. ४. आई.

क्षमा करणें म्हणतसे ।।८६।। ईश्वर भोळा चक्रवर्ती । वर दिधला बहुप्रीतीं । प्रदोषसमयीं पूजा देखती । गौळिणी होय देवजननी ।।८७।। तिचे पोटीं होईल सुत । तोचि विष्णु अवतार ख्यात । न करीं पूजा पहिली म्हणत । पोषील आपुले पुत्रासी ।।८८।। जें जें मानसीं तूं इच्छिसी । पावेल तें तें धरीं मानसीं । अखिल सौख्य तुझिया वंशासी। पुत्रपौत्रेसी नांदसील ।।८९।। प्रसन्न होवोनि गिरिजापती । गेले लिंगालयीं[१] गुप्ती । लिंग राहिलें रत्नखचिती । गौळीयाघरीं याचिपरी ।।९०।। कोटिसूर्यप्रकाश । शिवालय दिसे अति सुरस । लोक म्हणती काय प्रकाश । उदय झाला दिनकरा ।।९१।। आले होते परराष्ट्रराजे । विस्मय करिती चोजें[२] । सांडूनि द्वेष बोलती सहजें । भेटूं म्हणती रायासी ।।९२।। पाहें या पवित्र नगरांत । सूर्य झाला असे उदित । राजा असे बहु पुण्यवंत । ऐसियासी विरोध न करावा ।।९३।। म्हणोनि पाठविती सेवकासी । भेटूं म्हणती रायासी । राजा बोलवी तयांसी । आपुले गृहासी नगरांत ।।९४।। इतुकें होतां तें अवसरीं । राजा पुसतसे प्रीतिकरीं । रात्रीं असतां अंधकारी । उदय पावला केवी सूर्य ।।९५।। राजा चंद्रसेनसहित । पाहावया येती कौतुकार्थ । दिसे विचित्र रत्नखचित । शिवालय अनुपम ।।९६।। येणेंचि परी गौळ्याचें सदन । अतिरम्य विराजमान । पुसता झाला आपण । तया गौळीकुमारकातें ।।९७।। सांगितला सकळ वृत्तान्त । संतोष करिती राजे समस्त । गौळियांत राजा तूं म्हणत । देती नानादेशसंपदा ।।९८।। निघोनि गेले राजे सकळ । राहिला चंद्रसेन निर्मळ । शनिप्रदोष पूजा सफळ । भय कैचें तया राजा ।।९९।। गौळीकुमार येऊनि घरा । सांगे माते विस्तारा। पुढें येईल तुझ्या उदरा । नारायण अवतरोनि ।।१००।। ऐसा ईश्वरें दिधला वर । संशय न करीं तूं निर्धार । संतोषला कर्पूरगौर । देखिली पूजा प्रदोषाची ।।१।। मोडिली पूजा म्हणोनि । म्यां विनविला शूलपाणी[३]। क्षमा करूनि घेतलें म्हणोनि । सांगे वृत्तान्त मातेसी ।।२।। ऐसा ईश्वर प्रसन्न झाला । प्रदोषपूजनें तया फळला । श्रीपाद सांगती तया वेळां। विप्रस्त्रियेकारणें ।।३।। तुझे मनीं असेल

१. नाहीसे झाले. २. कौतुकाने. ३. शंकर.

जरी । होईल पुत्र मजसरी[१] । संशय सांडूनि निर्धारीं । शनिप्रदोषीं पूजीं शंभू ।।४।। ऐसें म्हणोनि श्रीपाददेव । चक्रवर्ती भोळा शिव । विप्रस्त्रियेचा पाहोनि भाव । प्रसन्न होत तया वेळीं ।।५।। बोलावूनि तिचे कुमारासी । हस्त ठेविती मस्तकेंसी । ज्ञान जाहलें तत्काळेंसी । त्रिवेदी झाला तो ब्राह्मण ।।६।। वेदशास्त्रादि तर्कभाषा । म्हणता झाला अतिप्रकाशा । विस्मय झाला असे सहसा । विप्र म्हणती आश्चर्य ।।७।। विस्मय करोनि विप्रवनिता । म्हणे ईश्वर हाचि निश्चिता । कार्याकारणें अवतार होता । आला नरदेह धरोनि ।।८।। पूर्वजन्मींचें पुण्यार्जित । जोडला आम्हां हा निश्चित। भेटला असे श्रीगुरुनाथ । म्हणोनि नमिती क्षणोक्षणां ।।९।। म्हणे ईश्वर तूंचि होसी । पूजा करीन तुझी मी प्रदोषीं । मिथ्या नोहे तुझे वाक्यासी । पुत्र व्हावा तुजऐसा ।।११०।। ऐसा निश्चय करोनि । पूजा करिती नित्य येऊनि। प्रदोषपूजा अति गहनी । करी श्रीपादरायासी ।।११।। पुत्र तिचा झाला ज्ञानी । वेदशास्त्रार्थसंपन्नी । पूज्य जाहला सर्वांहूनि । ब्रह्मवृंद मानित ।।१२।। विवाह झाला मग यासी । पुत्रपौत्रीं नांदे हर्षीं । श्रीगुरुकृपा होय ज्यासी । ऐसें होय अवधारा ।।१३।। ऐसा श्रीगुरु कृपावंत । भक्तजना असे संरक्षित । ऐक शिष्या एकचित्त । नामधारका श्रीमता ।।१४।। नामधारक भक्तासी । सांगे सिद्ध विस्तारेंसी । परियेसा समस्त अहर्निशीं । म्हणे सरस्वतीगंगाधरू ।।११५।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे प्रदोषव्रतमाहात्म्यकथनं नाम अष्टमोऽध्यायः ।।८।। श्रीदत्तात्रेयार्पितमस्तु । ओवीसंख्या ।।११५।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ९ वा

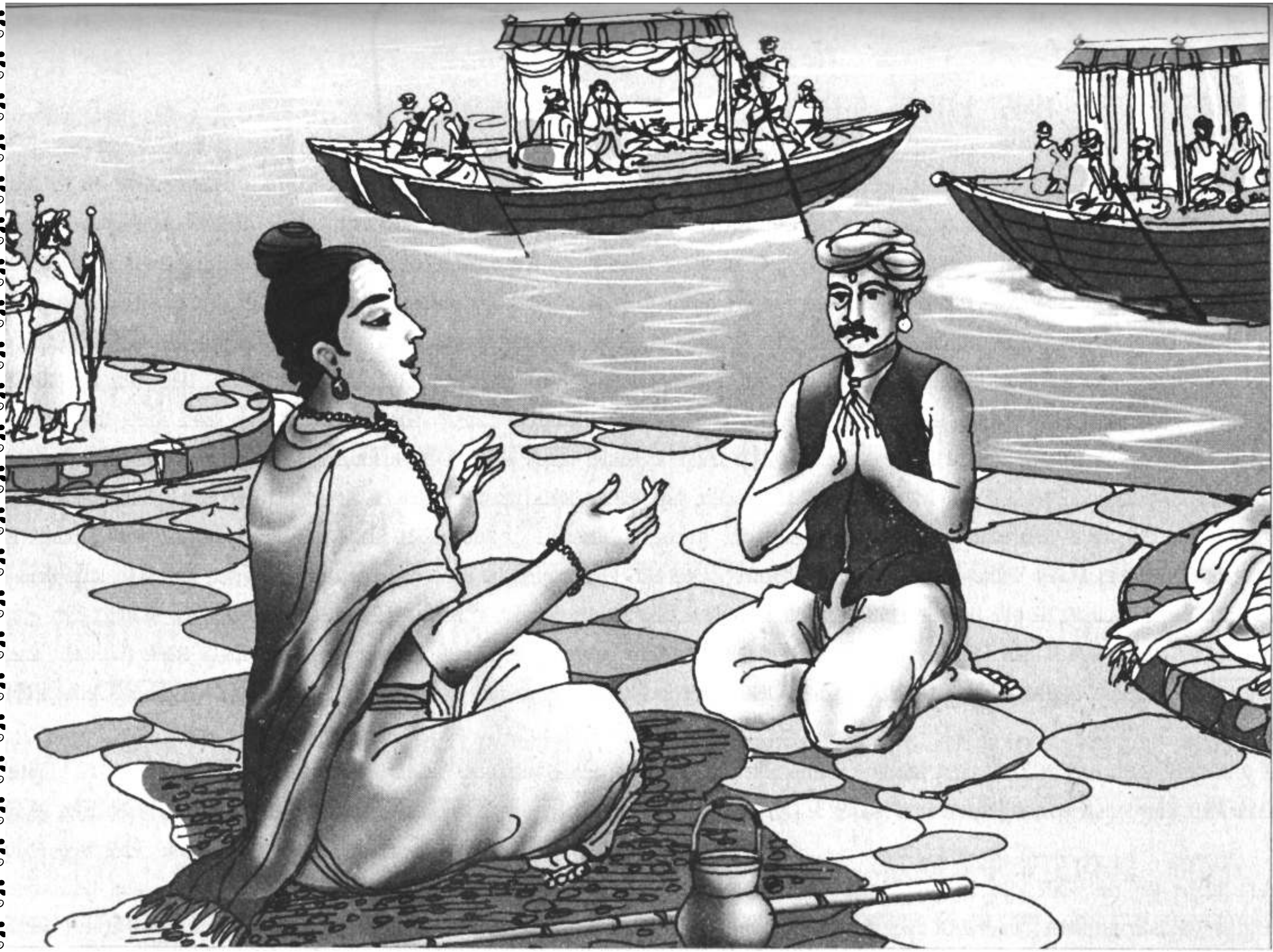

।। अध्याय नववा ।। ।। परिटास वरदान ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारक सिद्धाला म्हणाला, ''महाराज, श्रीपाद श्रीवल्लभ कुरवपुरात असताना त्यांनी आणखी काय लीला दाखविल्या ? सिद्धयोगी म्हणाला, ''तेथील वास्तव्यात श्रीपाद यती स्नानासाठी नित्य नदीवर जात असत. लोकाचाराला अनुसरून संध्या व पूजादी कर्मे करीत असत. त्या ग्रामात एक परीट राहत असे. तो भाविक होता. श्रीगुरूंना पाहताच हातातले काम ठेवून साष्टांग नमस्कार करायचा.

एके दिवशी तो वंदन करण्यासाठी आला असताना श्रीपाद त्याला म्हणाले, ''मी तुझ्या भक्तीवर प्रसन्न आहे. तू कष्टाची कामे करतोस त्यामुळे प्रत्येक वेळी मला नमस्कार केलाच पाहिजे असे नाही.'' ती आपुलकी पाहून परिटाला खूप बरे वाटले. संसारचिंता टाकून तो त्यांची सेवा करू लागला. मठांगण झाडणे, सडासंमार्जन करणे आदी कामे तो आवडीने करीत असे.

वैशाख मासात त्याने एक अभिनव दृश्य पाहिले. एक यवन राजा आपल्या स्त्रियांसमवेत नौकाविहारासाठी आला होता. राजस्त्रिया दागदागिने घालून नटून थटून आल्या होत्या. त्या हसत होत्या. गप्पागोष्टी करीत होत्या. शृंगारलेली नौका, नदीतीरावरील वैभवसंपन्न लवाजमा, राजाचे सैन्य, सेवकवर्ग, सालंकृत हत्ती व घोडे, नाना वाद्यांचा गजर असा तो सुखसोहळा पाहून परीट अक्षरशः भारावून गेला. मठांगण झाडताना तो विचार करू लागला, ''हा राजा किती भाग्यवान आहे ! जन्माला यावे तर अशा वैभवाचा उपभोग घेण्यासाठीच. या राजाने पूर्वजन्मी कोणत्या देवाची वा गुरूची आराधना केली म्हणून या जन्मी हे सुख प्राप्त झालं ? आपल्या नशिबी मात्र कष्टच आहेत. आपले जिणे व्यर्थच होय.'' तेव्हा त्याचे मनोगत जाणून श्रीगुरू म्हणाले, ''परिटा, मनात काय चिंतन चालले आहे ?'' तो म्हणाला, ''स्वामी, या राजाचे सुख आणि ऐश्वर्य पाहून मला त्याचा हेवा वाटला. आपल्या नशिबी हे सुख नाही म्हणून खंत वाटली. पण असा विचार मी का करू ? तुमच्या चरणांची सेवा हेच माझे सौख्य आहे.''

त्यावर श्रीगुरू म्हणाले, ''परिटा, तू जन्माला आल्यापासून कष्टच करीत आहेस. सांसारिक सौख्य कधी अनुभवलेच नाहीस त्यामुळे तुझ्या मनात सुखोपभोगांची इच्छा निर्माण होणे साहजिक आहे. त्या तुझ्या इच्छा पूर्ण झाल्याच पाहिजेत. अन्यथा मोक्षप्राप्तीत अडथळा येईल. म्हणून पुढील जन्मात तू यवन जातीत उत्पन्न होऊन बेदरचा राजा होशील असा मी तुला आशीर्वाद देतो. तुला सर्वोत्तम राजभोग व समस्त ऐश्वर्य प्राप्त होईल.'' परीट म्हणाला, ''पण त्या जन्मातही तुम्ही मला अंतर देऊ नका.'' श्रीगुरू म्हणाले, ''तू माझा निस्सीम भक्त आहेस. मी तुला कसे अंतर देईन? तुझ्या वृद्धापकाळी 'नृसिंहसरस्वती' रूपाने मी तुझी भेट घेईन. तुला ज्ञान देऊन या जन्मीची खूण सांगेन. ते राजभोग या जन्मातच भोगायचे असतील तर तसे सांग.'' परीट म्हणाला, ''त्या भोगांचा या म्हातारपणी मला काय उपयोग ? ते सर्व सौख्य पुढील जन्मात तरुणपणीच भोगेन.'' तेव्हा 'तथाऽस्तु !' म्हणून श्रीगुरूंनी त्याला निरोप दिला. घरी गेल्यावर परीट मरण पावला. कालांतराने त्याने बेदरच्या राजवंशात जन्म घेतला. ती कथा पुढे सांगणारच आहे.''

परिटाची कथा सांगून सिद्धयोगी म्हणाला, ‘‘नामधारका, श्रीपादांच्या वास्तव्याने कुरवपूर पवित्र झाले. त्या गुरूपीठाचे माहात्म्य फार थोर आहे. अवतार कार्य पूर्ण होताच श्रीगुरू आश्विन वद्य द्वादशीस मृग नक्षत्र असताना गंगेत गुप्त झाले. ते लौकिकदृष्ट्या अदृश्य झालेले असले तरी सूक्ष्म रूपाने तेथेच आहेत. त्यांचे कार्य अखंड चालूच आहे. श्रद्धावंत भाविकांना आजही त्यांच्या अस्तित्वाची प्रचिती येते. श्रीगुरूंच्या कृपेने त्यांची कार्यसिद्धी होते.’’

अध्याय नववा

श्रीगणेशाय नमः ।। ऐकोनि सिद्धाचें वचन । नामधारक करी नमन । विनवीत कर जोडून । भक्तिभावें करोनिया ।।१।। श्रीपाद कुरवपुरीं असतां । पुढें वर्तली कैसी कथा । विस्तारोनि सांग आतां । कृपामूर्ति दातारा ।।२।। सिद्ध म्हणे नामधारका । पुढें कथा अपूर्व देखा । तया ग्रामीं रजक[1] एका । सेवक झाला श्रीगुरुचा ।।३।। भक्तवत्सल श्रीगुरुराव। जाणोनि शिष्याचा भाव । विस्तार करोनि भक्तीस्तव । निरोपित गुरुचरित्र ।।४।। नित्य श्रीपाद गंगेसी येती । विधिपूर्वक स्नान करिती । लोकवेव्हार[2] संपादिती । त्रयमूर्ति आपण ।।५।। ज्याचें दर्शन गंगास्नान । त्यासी कायसें आचरण । लोकानुग्रहाकारण । स्नान करीत परियेसा ।।६।। वर्ततां ऐसें एके दिवशीं। श्रीपाद यति येती स्नानासी। गंगा वाहत असे दशदिशीं । मध्यें असती आपण ।।७।। तया गंगातटाकांत[3] । रजक असे वस्त्रें धूत । नित्य येऊनि असे नमित । श्रीपादगुरुमूर्तीसी ।।८।। नित्य त्रिकाळ येवोनिया । दंडप्रमाण[4] करोनिया । नमन करी अतिविनया । मनोवाक्कायकर्में ।।९।। वर्ततां ऐसें एक दिवशीं । आला रजक नमस्कारासी। श्रीपाद म्हणती तयासी । एकचित्तें परियेसा ।।१०।। श्रीपाद म्हणती रजकासी । कां नित्य कष्टतोसी । तुष्टलों मी तुझ्या भक्तीसी । सुखें राज्य करीं आतां ।।११।। ऐकतां गुरूचे वचन । गांठी बांधी पल्लवीं[5] शकुन । विनवीतसे कर जोडून । सत्यसंकल्प गुरुमूर्ति ।।१२।। रजक सांडी संसारचिंता । सेवक जाहला एकचित्ता । दुरोनि करी दंडवता । मठा गेलिया येणेंचि परी ।।१३।। ऐसे बहुत दिवसांवरी। रजक तो सेवा करी । आंगण झाडी प्रोक्षी[6] वारी । नित्य नेमें येणें विधी ।।१४।। असतां एके दिवशीं देखा । वसंतऋतु वैशाखा । क्रीडा करीत नदीतटाका। आला राजा म्लेंच्छ एक ।।१५।। स्त्रियांसहित राजा आपण । अलंकृत आभरण। क्रीडा करीत स्त्रिया

१. परीट. २. लोकरीतीप्रमाणे. ३. काठावर. ४. साष्टांग नमस्कार. ५. धोतराच्या पदरास. ६. सडा टाकी.

आपण । गंगेमधून येतसे ।।१६।। सर्व दळ[१] येत दोनी थडीं[२] । अमित[३] असती हस्ती घोडीं । मिरविताती रत्नकोडी । अलंकृत सेवकजन ।।१७।। ऐसा गंगेच्या प्रवाहांत । राजा आला खेळत । अनेक वाद्यनाद गर्जत। कृष्णावेणी थडियेसी ।।१८।। रजक होता नमस्कारित । शब्द झाला तो दुश्चित । असे गंगेंत अवलोकित । समारंभ राजयाचा ।।१९।। विस्मय करी बहु मानसीं । जन्मोनिया संसारासी । जरी न देखिजे सौख्यासी । पशुसमान देह आपुला ।।२०।। धन्य राजयाचें जिणें । ऐसें सौख्य भोगणें । स्त्रिया वस्त्रें अनेक भूषणें । कैसा भक्त ईश्वराचा ।।२१।। कैसें याचें आर्जव[४] फळलें । कवण्या देवा आराधिलें । कैसे श्रीगुरु असती भेटले । मग पावला ऐसी दशा ।।२२।। ऐसें मनीं चिंतित । करीतसे दंडवत । श्रीपादराय कृपावंत । वळखिली वासना तयाची ।।२३।। भक्तवत्सल श्रीगुरुमूर्ति। जाणोनि अंतरीं त्याची स्थिती । बोलावूनिया पुसती । काय चिंतिसी मनांत ।।२४।। रजक म्हणे स्वामीसी । देखिलें दृष्टीं रायासी । संतोष झाला मानसीं । केवळ दास श्रीगुरूचा ।।२५।। पूर्वी आराधोनि देवासी । पावला आतां या पदासी । म्हणोनि चिंतितों मानसीं । कृपासिंधु दातारा ।।२६।। ऐसें अविद्यासंबंधेंसी । नाना वासना इंद्रियांसी । चाड[५] नाही या भोगासी। चरणीं तुझे मज सौख्य ।।२७।। श्रीपाद म्हणती रजकासी । जन्मादारभ्य[६] कष्टलासी । वांछा असे भोगावयासी । राज्यभोग तमोवृत्ति[७] ।।२८।। निववीं इंद्रियें सकळ । नातरी मोक्ष नव्हे निर्मळ । बाधा करिती पुढें केवळ । जन्मांतरीं परियेसीं ।।२९।। तुष्टवावया इंद्रियांसी । तुवां जावें म्लेंछवंशासी। आवडी जाहली तुझे मानसीं । राज्य भोगीं जाय त्वरित ।।३०।। ऐकोनि स्वामीचें वचन । विनवी रजक कर जोडून । कृपासागरू तूं गुरुराज पूर्ण । उपेक्षूं नको म्हणतसे ।।३१।। अंतरतील तुझे चरण । द्यावें मातें पुनर्दर्शन। तुझा अनुग्रह असे कारण । ज्ञान द्यावें दातारा ।।३२।। श्रीगुरु म्हणती तयासी ।

१. सैन्य. २. तीरांवर. ३. पुष्कळ. ४. सेवा. ५. इच्छा. ६. जन्मास. ७. तमोगुणापासून झालेले.

वैदुरानगरीं[1] जन्म घेसी । भेटी देऊं अंतकाळासी । कारण असे येणें आम्हां ।।३३।। भेटी होतांचि आम्हांसी । ज्ञान होईल तुझे मानसीं । न करीं चिंता भरंवसीं । आम्हां येणें घडेल ।।३४।। आणिक कार्यकारणासी । अवतार घेऊं परियेसीं । वेष धरोनि संन्यासी । नाम नृसिंहसरस्वती ।।३५।। ऐसें तया संबाधूनि । निरोप देती जाय म्हणोनि । रजक लागला तये चरणीं । नमस्कारीत तये वेळीं ।।३६।। देखोनि श्रीगुरु कृपामूर्ति । रजकासी जवळी पाचारिती। इह[2] भोगिसी कीं पुढतीं । राज्यभोग सांग मज ।।३७।। रजक विनवीत श्रीपादासी। झालों आपण वृद्धवयेसी । भोग भोगीन बाळाभ्यासी । यौवनगोड[3] राज्यभोग ।।३८।। ऐकोनि रजकाचें वचन। निरोप देती श्रीगुरु आपण । त्वरित जाईं रे म्हणोन । जन्मांतरीं भोगीं म्हणती ।।३९।। निरोप देतां तया वेळीं। त्यजिला प्राण तत्काळीं । जन्मता झाला म्लेंछकुळीं । वैदुरानगरीं विख्यात ।।४०।। ऐसी रजकाची कथा । पुढें सांगेन विस्तारता । सिद्ध म्हणे नामधारका आतां। चरित्र पुढतीं अवधारीं ।।४१।। ऐसें झालिया अवसरी। श्रीपादराय कुरवपुरीं । असतां महिमा अपरंपारी । प्रख्यात असे परियेसा ।।४२।। महिमा सकळ सांगतां । विस्तार होईल बहुकथा । पुढील अवतार असे ख्याता । सांगेन ऐक नामधारका ।।४३।। महत्त्व वर्णावया श्रीगुरूचें । शक्ति कैची या वाचे । नवल हें अमृतदृष्टीचें । स्थानमहिमा ऐसा ।।४४।। श्रीगुरु राहती जे स्थानीं। अपार महिमा त्या भुवनीं । विचित्र जयाची करणी । दृष्टान्तें तुज सांगेन ।।४५।। स्थानमहिमाप्रकार। सांगेन ऐक एकाग्र । प्रख्यात असे कुरवपूर । मनकामना पुरती तेथें ।।४६।। ऐसें कित्येक दिवसांवरी । श्रीपाद होते कुरवपुरीं। कारण असे पुढें अवतारीं । म्हणोनि अदृश्य होते तेथें ।।४७।। आश्विन वद्य द्वादशी । नक्षत्र मृगराज परियेसीं। श्रीगुरु बैसले निजानंदेंसी । अदृश्य झाले गंगेंत ।।४८। लौकिकीं दिसती अदृश्य जाण। कुरवपुरीं असती

१. बेदरांत. २. ह्या जन्मी. ३. तरुणवयात प्रिय.

आपण । श्रीपादराव निर्धार जाण । त्रयमूर्तीचा अवतार ।।४९।। अदृश्य होवोनि तया स्थानीं । श्रीपाद राहिले निर्गुणीं। दृष्टान्त सांगेन विस्तारोनि । म्हणे सरस्वतीगंगाधरू ।।५०।। जे जन असती भक्त केवळ । त्यांसी दिसती श्रीगुरु निर्मळ। कुरवपूर क्षेत्र अपूर्व स्थळ । असे प्रख्यात भूमंडळीं ।।५१।। सिद्ध सांगे नामधारकासी । तेचि कथा विस्तारेंसी । सांगतसे सकळिकांसी । गंगाधराचा आत्मज ।।५२।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे रजकवरप्रदानं नाम नवमोऽध्यायः ।।९।। ओवीसंख्या ।।५२।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

।। अध्याय दहावा ।। *।। वल्लभेश ब्राह्मणास जीवदान ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारक सिद्धयोग्याला म्हणाला, ''महाराज, श्रीपाद यती सूक्ष्मरूपाने कुरवपुरातच राहिले असे आपण सांगितले मग त्यांचे अर्थात दत्तात्रेयांचे पुढील अवतार कसे झाले?''

सिद्ध म्हणाला, ''श्रीगुरूंचा महिमा अतर्क्य आहे. त्यांच्या लीलेचा कोणालाही थांग लागत नाही. ते कार्यासाठी अनंत रूपे धारण करू शकतात. भगवान विष्णू क्षीरसागरात वास करतात पण भक्तांच्या उद्धारासाठी त्यांनी भूतलावर अनेक अवतार घेतले हे तुलाही माहीत आहे. सृष्टिचक्र अव्याहत चालण्यासाठी एकमेव अद्वितीय असे ते परब्रह्म त्रीरूप झाले हे सर्वमान्य आहे. हे सामर्थ्य सर्वसामान्यांना आकलन होत नाही. म्हणून श्रीपाद यती कुरवपुरात अव्यक्त होऊन राहिले तरी त्यांना कालपरत्वे योगबलाने विविध अवतार घेतले हे समजून घे. गुरुभक्ती कधीही व्यर्थ ठरत नाही. जो अत्यंत आपुलकीने श्रीगुरूंची सेवाभक्ती करतो, त्यांच्यावर दृढ विश्वास ठेवतो त्या भक्ताला ते अहोरात्र जपतात, त्याची काळजी घेतात. याविषयीची एक कथा सांगतो म्हणजे श्रीगुरूंची वत्सलता, ते कार्यासाठी कसे प्रकट होतात याची खात्री पटेल.

वल्लभेश नावाचा एक काश्यपगोत्री ब्राह्मण होता. तो सुशील व सदाचारी होता. व्यापारधंदा करायचा. तो श्रीपादांची भक्ती करायचा. त्यांच्या दर्शनासाठी प्रत्येक वर्षी कुरवपुरास यायचा. एकदा तो व्यापारासाठी निघाला. या खेपेस चांगला नफा झाला तर गुरुस्थानी एक हजार ब्राह्मणांना भोजन द्यायचे असा त्याने मनोमन संकल्प केला होता. मार्गामध्ये तो श्रीपादांचेच ध्यान करीत होता. श्रीगुरूंच्या कृपेने त्याच्या मालाची गावोगावी उत्तम विक्री झाली. त्याला अपेक्षेपेक्षा जास्त नफा मिळाला. ती द्रव्यराशी घेऊन तो कुरवपुरास निघाला. काही चोरांनी त्याला लुटण्याचे ठरविले. 'आम्ही श्रीपादांच्या दर्शनासाठी कुरवपुरास जात आहोत.' असे सांगून तेही त्याच्याबरोबर चालू लागले. रात्रीच्या सुमारास निर्जन स्थान पाहून त्यांनी त्या ब्राह्मणाचा वध केला आणि त्याचे सर्व द्रव्य घेतले. त्याच क्षणी श्रीगुरू श्रीपाद धिप्पाड देह धारण करून त्यांच्या सन्मुख प्रकट झाले. रुद्राक्षधारी, भस्मधारी, जटाधारी आणि तीक्ष्ण त्रिशूळधारी अशा त्या साधूचे डोळे संतापाने आग ओकत होते. ते भयंकर उग्र रूप पाहून तस्कर भयभीत झाले. श्रीगुरूंनी आपल्या त्रिशूळाने त्यांना क्षणार्धात ठार केले. एक तस्कर गयावया करीत त्यांच्या चरणी लोटला. तो म्हणाला, ''मला मारू नका. मी निरपराधी आहे. या ब्राह्मणाला मी मारले नाही. माझे साथीदार याला मारतील याची मला जराही कल्पना नव्हती. मी याला वाचवू शकलो नाही. मला क्षमा करा.''

सर्वसाक्षी श्रीगुरूंनी त्याचे अंतःकरण जाणले. त्याला क्षमा केली. त्याच्या हाती थोडी विभूती देऊन म्हणाले, ''ही विभूती या ब्राह्मणावर टाक.'' तस्कराने ब्राह्मणाची मान धडाला लावली आणि ती विभूती तेथे प्रोक्षण केली. तर काय आश्चर्य ! तो गुरुभक्त ब्राह्मण तत्काळ उठून बसला. श्रीपाद यती एकदम अदृश्य

झाले ! जिवंत झालेला वल्लभेश ब्राह्मण त्या तस्कराला विचारू लागला, ‘‘तू मला का धरले आहेस ? या सर्वांना कोणी मारले ?’’ तस्कराने त्याला आधी घडलेली सर्व हकिकत सांगितली. तो म्हणाला, ‘‘शंकरासारखा दिसणारा एक तेजस्वी येथे आला होता. या तस्करांनी तुला ठार करून तुझे धन चोरले म्हणून त्याने यांना मारले. तुला जिवंत केले. तो येथेच उभा होता, आता कोठे गेला काही कळलेच नाही. तुझी भक्ती थोर म्हणूनच तो तुझ्या रक्षणासाठी धावला.’’ ते ऐकताच ब्राह्मणाला मोठे आश्चर्य वाटले. भक्तवत्सल हे ब्रीद मिरविणाऱ्या श्रीगुरू श्रीपादांनीच हे काम केले आहे या श्रद्धेने त्याचे डोळे भरून आले. आपले धन घेऊन तो कुरवपुरास गेला. गुरुपादुकांची भावभक्तीने पूजा केली. चार सहस्र ब्राह्मणांना भोजन दिले.

असे आहे कुरवपूर क्षेत्राचे माहात्म्य. श्रीगुरू श्रीपाद अदृश्य रूपाने तेथे निरंतर वास करतात. हे तू नीट मनात धर. भक्तांना त्यांच्या अस्तित्वाची आजही अनुभूती येते. श्रीपाद भक्तोद्धारासाठी लोकांत प्रकट होतात. पुढे त्यांनी ‘नृसिंहसरस्वती’ म्हणून अवतार घेऊन विलक्षण चरित्र दाखविले.’’

नामधारक म्हणाला, ‘‘सिद्धनाथ महाराज, श्रीगुरूंचे लीलाकर्तृत्व अचंबित करणारे आहे. आता मला नृसिंहसरस्वती स्वामींचे चरित्र ऐकविण्याची कृपा करा.’’

अध्याय दहावा

श्रीगणेशाय नमः । ऐकोनि सिद्धाचें वचन । नामधारक विनवी जाण । कुरवपुरींचे महिमान । केवी जाहलें परियेसा ।।१।। म्हणती श्रीपाद नाहीं गेले । आणि म्हणती अवतार झाले । विस्तार करोनिया सगळें । निरोपावें म्हणतसे ।।२।। सिद्ध सांगे नामधारकासी । श्रीगुरुमहिमा काय पुससी । अनंतरूपें होती परियेसीं । विश्वव्यापक[1] परमात्मा ।।३।। पुढें कार्यकारणासी । अवतार झाले परियेसीं । राहिले आपण गुप्तवेषीं । तया कुरवक्षेत्रांत ।।४।। पाहें पां भार्गवराम[2] देखा। अद्यापवरी भूमिका । अवतार झाले अनेका । त्याचेच एकीं अनेक ।।५।। सर्वां ठायीं वास आपण । मूर्ति एक नारायण। त्रिमूर्तीचे तीन गुण । उत्पत्ति स्थिति आणि प्रलय ।।६।। भक्तजनां तारावयासी। अवतरतो हृषीकेशी । शाप देत दुर्वासऋषि । कारण असे तयाचें ।।७।। त्रयमूर्तीचा अवतार । याचा कवण न कळे पार । निधान तीर्थ कुरवपूर । वसे तेथें गुरुमूर्ति ।।८।। जें जें चिंतावें भक्तजनें । तें तें पावे गुरुदर्शनें । श्रीगुरु वसावयाची स्थानें । कामधेनु असे जाणा ।।९।। श्रीपादवल्लभस्थानमहिमा । वर्णावया अनुपमा । अपार असे सांगतों तुम्हां । दृष्टान्तेंसी अवधारा ।।१०।। तुज सांगावया कारण । गुरुभक्ति वृथा नव्हे जाण । सर्वथा न करी निर्वाण । पाहे वाट भक्तांची ।।११।। भक्ति करावी दृढतर। गंभीरपणें असावें धीर । तरीच उतरिजे पैलपार । इहपरत्रीं सौख्य पावे ।।१२।। याचि कारणें दृष्टान्तें तुज । सांगेन ऐक वर्तलें सहज । काश्यपगोत्रीं होता द्विज । नाम तया वल्लभेश ।।१३।। सुशील द्विज आचारवंत । उदीम करूनि उदत भरीत । प्रतिसंवत्सरीं यात्रेस येत । तया श्रीपादक्षेत्रासी ।।१४।। असतां पुढें वर्तमानीं । उदीमा निघाला तो धनी । नवस केला अतिगहनीं । संतर्पावें ब्राह्मणासी ।।१५।। उदीम[3] आलिया फळासी । यात्रेसी येईन विशेषी । सहस्र संख्या ब्राह्मणांसी । इच्छाभोजन देईन म्हणे ।।१६।। निश्चय करोनि मानसीं । निघाला उदीमासी । चरण ध्यातसे मानसीं । सदा श्रीपादवल्लभाचे ।।१७।। जे जे

१. सर्व जगाला व्यापणारा २. परशुराम. ३. व्यापार

ठायीं जाय देखा । अनंत संतोष पावे निका । शतगुणें लाभ झाला ऐका । परमानंद प्रवर्तला ।।१८।। लय लावूनि श्रीपादचरणीं । यात्रेसि निघाला ते क्षणीं । वेंचावया ब्राह्मणसंतर्पणीं । द्रव्य घेतलें समागमें ।।१९।। द्रव्य घेऊनि द्विजवर। निघतां देखती तस्कर । कापट्यवेषें सत्वर । तेही सांगते निघाले ।।२०।। दोन तीन दिवसांवरी । तस्कर[1] असती संगिकारी[2] । एके दिवसीं मार्गीं रात्रीं । जात असतां मार्गस्थ ।।२१।। तस्कर म्हणती द्विजवरासी । आम्ही जाऊं कुरवपुरासी । श्रीपादवल्लभदर्शनासी । प्रतिवर्षीं नेम असे ।।२२।। ऐसें बोलती मार्गासी । तस्करीं मारिलें द्विजासी । शिर छेदूनियां परियेसीं । द्रव्य घेतलें सकळिक ।।२३।। भक्तजनांचा कैवारी । श्रीपादराव कुरवपुरीं । पातला त्वरित वेषधारी। जटामंडित भस्मांकित ।।२४।। त्रिशूळ खट्वांग घेऊनि हातीं । उभा ठेला तस्करांपुढतीं। वधित झाला तयांप्रती । त्रिशूळेंकरूनि तात्काळ ।।२५।। समस्त तस्करां मारितां । एक तस्कर येऊनि विनविता। कृपाळुवा जगन्नाथा । निरपराधी आपण असे ।।२६।। नेणें यातें वधितील म्हणोनि । आलों आपण संगीं होऊनि। तूं सर्वोत्तमा जाणसी मनीं । विश्वाची मनवासना ।।२७।। ऐकोनि तस्कराची विनंती । श्रीपाद त्यातें बोलाविती। हातीं देऊनिया विभूति । विप्रावरी प्रोक्षीं म्हणे ।।२८।। मन लावूनि तया वेळां । मंत्रोनि लाविती विभूति गळां। सजीव जाहला तात्काळा । ऐक वत्सा एकचित्तें ।।२९।। इतुकें वर्ततां परियेसीं । उदय जाहला दिनकरासी । श्रीपाद जाहले गुप्तेसी । राहिला तस्कर द्विजाजवळीं ।।३०।। विप्र पुसतसे तस्करासी । म्हणे तूं मातें कां धरिलेंसी। कवणें वधिलें तस्करासी। म्हणोनि पुसे तया वेळीं ।।३१।। तस्कर सांगे द्विजासी । आला होता एक तापसी । जाहलें अभिनव परियेसीं । वधिले तस्कर त्रिशूळें ।।३२।। मज रक्षिलें तुजनिमित्तें । धरोनि बैसविलें स्वहस्तें । विभूति लावूनि मग तूंतें । सजीव केला तव देह ।।३३।। उभा होता आतां जवळी । अदृश्य[3] जाहला तत्काळीं । न कळे कवण मुनि बळी । तुझा प्राण रक्षिला ।।३४।। होईल ईश्वर त्रिपुरारि[4] । भस्मांगी

१. चोर, २. बरोबर, ३. गुप्त, ४. शंकर

होय जटाधारी । तुझीं भक्ति निर्धारीं । म्हणोनि आला ठाकोनिया ।।३५।। ऐकोनि तस्कराचें वचन । विश्वासला तो ब्राह्मण। तस्कराजवळील द्रव्य घेऊन । गेला यात्रेसी कुरवपुरा ।।३६।। नानापरी पूजा करी । ब्राह्मणभोजन सहस्र चारी । अनंतभक्तीं प्रीतिकरीं । पूजा करी श्रीपादुकांची ।।३७।। ऐसे अनंत भक्तजन । मिळून सेविती श्रीपादचरण । कुरवपूर प्रख्यात जाण । अपार महिमा ।।३८।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । संशय न धरीं तूं मानसीं । श्रीपाद आहेती कुरवपुरासी । अदृश्यरूप होऊनिया ।।३९।। पुढें अवतार असे होणें । गुप्त असती याचि गुणें । म्हणती अनंतरूप नारायण । परिपूर्ण सर्वांठायीं ।।४०।। ऐसी श्रीपादवल्लभमूर्ति। लौकिकीं प्रगटली ख्याति । झाला अवतार पुढतीं[१] । नृसिंहसरस्वती विख्यात ।।४१। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधरू । सांगत कथेचा विस्तारू । ऐकतां होय मनोहरू । सकळाभीष्टें[२] साधती ।।४२।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे भक्तसंकटहरणं नाम दशमोऽध्यायः ।।१०।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु । ओवीसंख्या ।।४२।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. पुढे २. सर्व इच्छा

अध्याय ११ वा

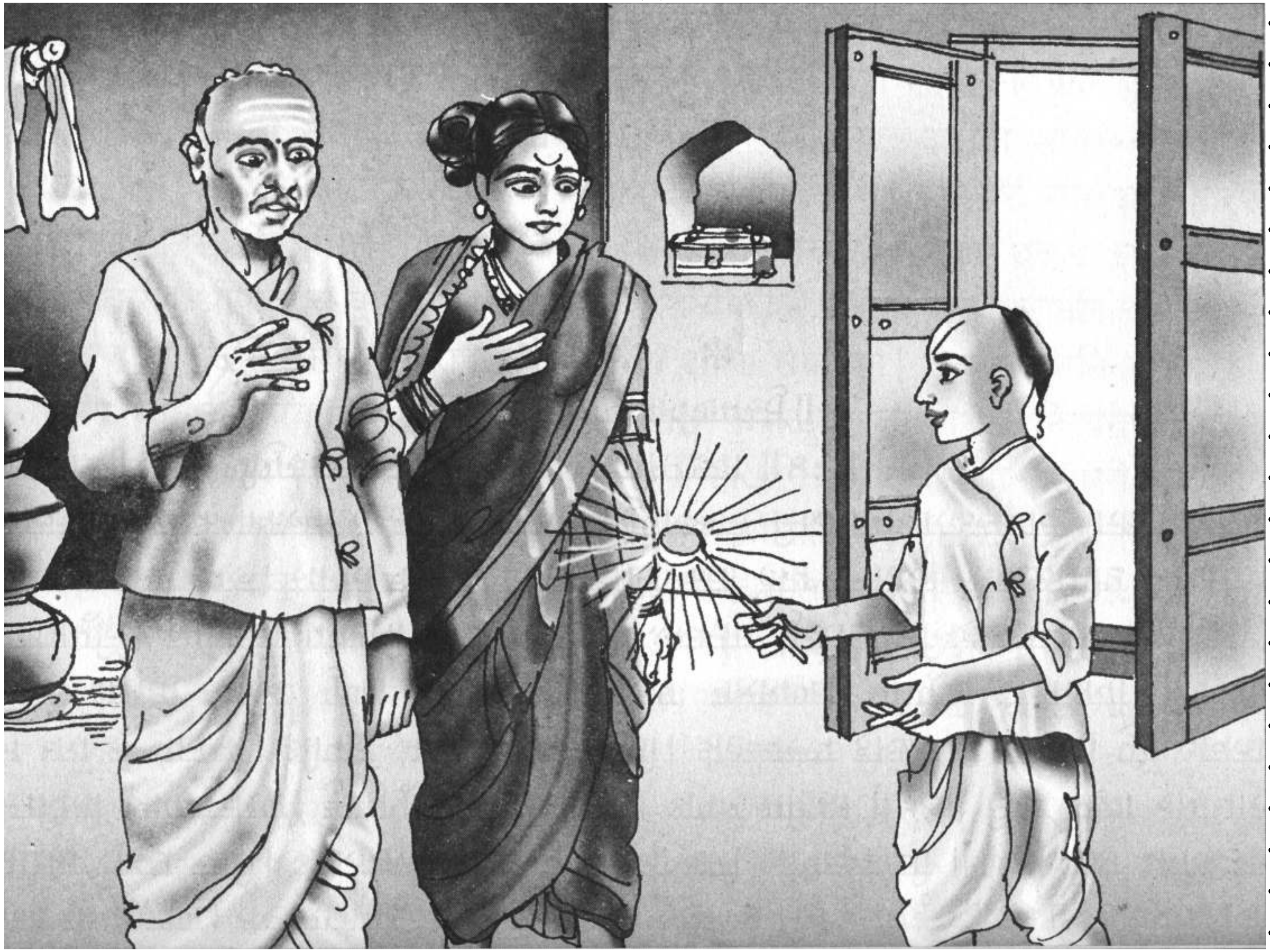

।। अध्याय अकरावा ।। *।। नरहरी जन्माख्यान ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्धयोगी नामधारकास म्हणाला, ‘‘कुरवपूर येथील मतिमंद ब्राह्मण पुत्र श्रीपादांच्या कृपाप्रसादाने विद्वान झाला. त्याच्या मातेने गुरुआज्ञेनुसार आयुष्यभर शनिप्रदोष-व्रत केले. दुसऱ्या जन्मात ती कारंज गावी वाजसनीय शाखेच्या ब्राह्मणाची कन्या झाली. ‘अंबाभवानी’ हे तिचे नाव. तिचा त्याच गावातील माधव नावाच्या एका ब्राह्मणाशी विवाह झाला. हे दांपत्य नित्य प्रदोषसमयी शिवपूजन करीत असे. शनिवारी आणि त्रयोदशीला विशेष शिवपूजा असायची.

सोळाव्या वर्षी अंबा गरोदर राहिली. तिला एक तेजस्वी पुत्र झाला. तो जन्मापासूनच ॐकाराचा जप करीत होता. ब्राह्मणांनी त्याचे जातक वर्तविले- ‘‘हा अवतारी पुण्यपुरुष आहे. हा गुरुरूपाने लोकांना उपदेश करील. हा अष्टसिद्धी व नवनिधींचा स्वामी होईल. याच्या दर्शनाने लोक पावन होतील. हा संन्यासी होईल.’’ ज्योतिष्यांनी त्या मुलाला आदराने वंदन केले. पुत्राचे भविष्य ऐकून माधव आणि अंबेला आनंद झाला. त्यांनी त्याचे ‘नरहरी’ असे नामकरण केले. ‘शालग्रामदेव’ हे त्याचे जन्मनाम होय.

नरहरी स्तन्यपान करीत असे पण अंबेला पुरेसे दूध येत नसल्याने त्याची भूक भागत नसे. तिने आपल्या पतीला दाई ठेवण्याचा विचार बोलून दाखविला. तेव्हा तान्ह्या नरहरीने आपल्या उजव्या हाताने तिच्या स्तनाला स्पर्श केला. तिच्या दोन्ही स्तनांतून दुधाच्या धारा वाहू लागल्या. मातापित्यांनी त्याला वंदन केले आणि ही गोष्ट गुप्तच ठेवली.

नरहरी कधीही पाळण्यात निजत नसे. त्याला जमिनीवर खेळायला आवडायचे. तो सात वर्षांचा होईपर्यंत ॐकाराशिवाय दुसरे काहीही बोलत नसे. मातापित्याने त्याला बोलते करण्याचा खूप प्रयत्न केला पण उपयोग झाला नाही. त्यामुळे तो मुका आहे की काय अशी त्यांना चिंता वाटू लागली. आठव्या वर्षी मुंज करावी लागणार होती. त्याला गायत्रीचा उपदेश द्यायचा तरी कसा ? हाच मुख्य प्रश्न होता. त्याचे मुकेपण तिला सहन होईना. तिला रडताना पाहून नरहरी घरातून लोखंडी वस्तू घेऊन आला. ती तत्काळ सोन्याची झाली. ते पाहून मातापित्याला मोठे आश्चर्य वाटले. त्यांनी आणखी काही लोखंडी वस्तू त्याच्या हाती दिल्या. त्याही सोन्याच्या झाल्या. मातापित्याने त्याला दृढ आलिंगन दिले व म्हणाले, ‘‘तुझे बोल ऐकण्यासाठी आम्ही आतुरलो आहोत.’’ नरहरी हसला. त्याने जानवे, शेंडी, कटीमेखला यांच्या खुणा करून ‘मी मुंज झाल्यावर बोलेन’ असे सुचविले.

माधव आणि अंबा यांनी सुयोग्य मुहूर्त काढून नरहरीची मोठ्या थाटामाटात मुंज केली. ‘हा मुका मुलगा गायत्री मंत्र कसा म्हणणार ? वेदाभ्यास कसा करणार?’ अशी मंडपात जमलेल्या मंडळींमध्ये कुजबुज चालली होती. मौंजीबंधनाचे सर्व विधी यथासांग पार पडले. माधवाने नरहरीला गायत्रीचा उपदेश

केला. तो त्याने मनोमन उच्चारला. मंत्रदीक्षा झाल्यावर माता भिक्षा घेऊन आली. पहिली भिक्षा घालताच नरहरी ऋग्वेद म्हणू लागला. दुसरी भिक्षा घालताच यजुर्वेद तर तिसरी भिक्षा घालताच तो सामवेद म्हणू लागला. हा अवतारी महात्मा आहे याची खूण पटून लोक त्याला वंदन करू लागले. आपल्या पुत्राचे कौतुक पाहून माधव आणि अंबा आनंदाने डोलू लागली.

नरहरीने आईला नमस्कार केला व म्हणाला, ''तू मला भिक्षा मागण्याची आज्ञा दिली आहेस. आता मी घरोघरी भिक्षा मागीन. तीर्थयात्रा करीन.'' ते ऐकून अंबेला रडू आले. ''तू आमचा एकुलता पुत्र ! तूच निघून गेलास तर आम्ही कोणाच्या तोंडाकडे पाहायचे ?'' असे म्हणून ती मूर्च्छित पडली. नरहरीने तिला सावध केले व म्हणाला, ''आई, मला नियोजित कार्यासाठी गृहत्याग करणे भाग आहे. तू मला अडवू नकोस. तुला आणखी चार विद्वान पुत्र होतील. ते तुझी उत्तम सेवा करतील.'' त्याने आपला वरदहस्त तिच्या मस्तकी ठेवला. त्यामुळे तिला पूर्वजन्मीचे स्मरण झाले. आपला नरहरी हा श्रीपादश्रीवल्लभ आहे, आपण त्यांचे नित्य प्रदोषसमयी पूजन करायचो म्हणून या जन्मात ते आपल्या पुत्राच्या रूपाने प्रकट झाले आहेत, हे तिने ओळखले. नरहरी तिला म्हणाला, ''माते, मी तुला जाणीवपूर्वक हे ज्ञान दिले आहे. याची कुठेही वाच्यता करू नकोस. मी संन्यासी आहे. तीर्थयात्रा करण्यासाठी निघणार आहे. मला निरोप दे.'' पण अंबा संमती देईना. ती म्हणाली, ''नरहरी, तू गेलास की पुन्हा दिसणार नाहीस. अल्पवयात संन्यास घेणे योग्य नाही. धर्मशास्त्राला अनुसरून वागावे. ब्रह्मचर्य, गृहस्थ, वानप्रस्थ या क्रमाने नंतर संन्यास घेणे योग्य आहे. आधी इंद्रिये तृप्त करावी, जीवन समृद्धपणे जगावे आणि मगच तपश्चर्येची वाट धरावी.''

सिद्धयोगी म्हणाला, ''नामधारका, अंबेचे बोलणे ऐकून नरहरीने तिला जे तत्त्वज्ञान सांगितले तेच मी तुला सांगणार आहे. ते लक्षपूर्वक ऐक.''

अध्याय अकरावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । पुढें अवतारपरंपरा कैसी । विस्तारोनि आम्हांसी । सांगा स्वामी कृपासिंधु ।।१।। सिद्ध म्हणे ऐक वत्सा । अवतार झाला श्रीपाद कैसा । पूर्वी वृत्तान्त ऐसा । कथा सांगितली विप्रस्त्रियेची ।।२।। शनिप्रदोषीं सर्वेश्वरासी । पूजित होती गुरुउपदेशीं । देहवासना असता तियेसी । पंचत्व पावली तत्काळ ।।३।। जन्म झाला पुढें तिसी । करंजनगर उत्तरदेशीं । वाजसनेय शाखेसी । विप्रकुळीं जन्मली ।।४।। जातक वर्तलें तियेसी । नामें अंबा भवानीऐसी । आरोपिती स्नेहासी । मातापिता परियेसा ।।५।। वर्ततां मातापितयागृहीं । वाढली कन्या अतिस्नेहीं । विवाह करिती महोत्साहीं । देती विप्रासी त्याचि ग्रामीं ।।६।। शिवव्रती असे तो ब्राह्मण। नाम तया माधव जाण । तयासी दिधली कन्या दान । अतिप्रीति करोनिया ।।७।। तया माधवविप्राघरीं । शुभाचारें[1] होती नारी । वासना तिची पूर्वापरीं[2] । ईश्वरपूजा करीतसे ।।८।। पूजा करी ईश्वरासी । दंपत्य उभय मनोमानसीं। प्रदोषपूजा अतिहर्षी । करिती भक्तिपुरःसर ।।९।। मंदवारीं त्रयोदशीसी । पूजा करिती अतिविशेषीं । संवत्सरें झालीं षोडशी[3] । अंतर्वत्नी[4] झाली ऐका ।।१०।। तृतीय हो पांचवे मासीं । उत्साह करिती बहुहर्षीं । उत्तम डोहळे होती तियेसी । ब्रह्मज्ञान बोलतसे ।।११।। उत्साह करिती माससातीं । द्विजवर करी सीमंती[5] । अक्षयवाणें वोवाळिती आरती। सुवासिनी मिळूनिया ।।१२।। ऐसें क्रमितां नवमासीं । प्रसूत झाली शुभ दिवशीं । पुत्र जाहला म्हणून हर्षी । निर्भर झालीं मातापिता ।।१३।। जन्मतांच तो बाळक । ॐकार शब्द म्हणतसे ऐक । पाहूनि झाले तटस्थ लोक । अभिनव म्हणती ते वेळीं ।।१४।। जातकर्म करी ब्राह्मण । विप्रासी दक्षिणा देत आपण । ज्योतिषी सांगती तयाचें लक्षण । लग्न सत्वर पाहोनिया ।।१५।। सांगती ज्योतिषी त्या द्विजासी । मुहूर्त बरवा असे विशेषीं। कुमार होईल कारुण्यऋषि । गुरु सकळांचा निश्चयें ।।१६।। याचा अनुग्रह[6] होईल ज्यासी ।

१. शुद्ध आचरणाने. २. पूर्व जन्मीची. ३. सोळा. ४. गरोदर. ५. एक संस्कारविशेष. ६. उपदेश.

तो वंद्य होईल विश्वासी । याचें वाक्य प्रमाणेंसी । चिंतामणी याचे चरण ।।१७।। अष्ट सिद्धि याचे द्वारीं । वोळंगत राहतील निरंतरीं । नव निधि याचे घरीं । राहतील ऐक द्विजोत्तमा ।।१८।। न होती तयासी गृहिणी[1] सुत । पूज्य होईल त्रिभुवनांत । याचे दर्शनमात्रें पतित । पुनीत होती परियेसीं ।।१९।। होईल अवतारी पुरुष । माना निश्चयें विश्वास । संदेह न धरावा यास । म्हणोनि करिती नमस्कार ।।२०।। ऐसें म्हणती द्विजवर । सांगती जनकासी विचार । याचेनि महादैन्य हरे । भेणें नलगे कळिकाळा ।।२१।। जे जे वासना तुमचे मनीं । सर्व साधेल याचेनि । याचिया पालनपोषणीं । निधान आलें तुमचे घरा ।।२२।। ऐसें जातक वर्तवोन । सांगता झाला ब्राह्मणस्तोम[2] । जनकजननी संतोषोन । देती वस्त्रें आभरणें[3] तयां ।।२३।। सांगोनि गेले ब्राह्मण । मातापिता आनंदघन[4] । दृष्टि लागेल म्हणून । निंबलोण वोवाळिती ।।२४।। वार्ता गेली नगरांत । अभिनव आज देखिलें म्हणत । उपजत बाळ ॐकार जपत । आश्चर्य करिती सकळ जन ।।२५।। नगरलोक इष्ट मित्र । पहावया येती विचित्र । दृष्टि लागेल म्हणोनि पळमात्र । न दाविती कवणापुढें ।।२६।। मायामोहें जनकजननी । बाळासी दृष्टि लागेल म्हणोनि । अंगारा लाविती मंत्रोनि । रक्षा बांधिती कृष्णसुतें[5] ।।२७।। परमात्मा अवतरे । दृष्टि केवी संचरे । लौकिकधर्म चमत्कारें । मातापिता संरक्षिती ।।२८।। वर्ततां बाळ येणेंपरी । दिवस दहा झालियावरी । नामकरण परस्परीं । करी जनक द्विजोत्तम ।।२९।। शालिग्रामदेव म्हणत । जन्मनाम विख्यात । नाम नरहरी ऐसे म्हणत । उच्चार केला धर्मकर्मे ।।३०।। ममत्व थोर बाळकावरी । प्रतिपाळिती प्रीतिकरीं। माता म्हणतसे अवसरीं । न पुरे क्षीर बाळकासी ।।३१।। पतीसी म्हणे ते वेळां। स्तनीं दुग्ध थोडें बाळा । मेळवा एखादी अबला । स्तनपान द्यावया ।।३२।। अथवा आणा अजा एक । आपुले स्तनें न शमे भूक । ऐकोनि हासे बाळक। स्पर्शे स्तन सव्यकरें[6] ।।३३।। स्तनास स्पर्शतां कर। बत्तीस धारा वाहे क्षीर । वस्त्रें भिजोनि विचित्र । वाहों लागलें भूमीवरी ।।३४।। विस्मय करिती

१. स्त्री २. समुदाय. ३. भूषणे. ४. हर्षाने पूर्ण. ५. काळ्या दोऱ्याने. ६. उजव्या हाताने.

जनकजननी । प्रकट न करी गौप्यगुणी । नमन करिती बाळकाचरणीं । माता होय खेळविती ।।३५।। पाळण्या घालोनि बाळकासी । पर्यंदगायन[१] अतिहर्षी । न राहे कुमार पाळणेंसी । सदा खेळे भूमीवरी ।।३६।। वर्धतां बाळ येणेंपरी । माता पिता नमस्कारी । बाळ झाला संवत्सरीं । न बोले आतां काय करूं ।।३७।। माता बोलवी कुमारासी । बोले शब्द ॐकारेंसी । चिंता करीतसे मानसीं । मुकें झालें दैवयोगें ।।३८।। पुसती जाण जोशीयासी। या बाळका बोलावयासी। काय उपायविशेषी । म्हणोनि पुसती वेळोवेळां ।।३९।। जोशी सांगती तयासी । आराधावें कुळदेवतेसी । अर्कवारीं[२] अश्वत्थपर्णेसी[३] । अन्न घाली हो तीन वेळां ।।४०।। एक म्हणती होईल मुकें। त्यासि शिकवावें विवेकें । बाळबोल बोलविती निके । परि तो बाळ न बोलेचि ।।४१।। हासोनि ॐकार उच्चारी तो बाळ । आणिक नेणें बोल केवळ। विस्मय करिती लोक सकळ । ॐकार शब्द ऐकोनियां ।।४२।। एक म्हणती नवल झालें । सर्व ज्ञान असे भलें । श्रवणीं ऐकतां बोल सगळे । जाणूनि न बोले काय गुणें ।।४३।। कांहीं केल्या न बोले सुत। चिंता करिती मातापिता। वर्षे सात झालीं तत्त्वतां । मुका झाला दैवयोगें ।।४४।। सात वर्षे कुमारासी । योग्य झाला मुंजीसी । पुसते झाले ब्राह्मणासी। केवी करावें म्हणोनिया ।।४५।। विप्र म्हणती तया वेळां । संस्कारावें ब्राह्मणकुळा । उपनयनावेगळा केवळा । अष्टवरुषें होऊनिया ।।४६।। मातापिता चिंता करिती। उपदेशावें कवणें रीतीं । मुका असे हा निश्चितीं । कैसें अदृष्ट झालें आम्हां ।।४७।। कैसें अदृष्ट आपुलें। ईश्वरगौरी आराधिले । त्रयोदशीस शिवा पुजिलें । वायां झालें म्हणतसे ।।४८।। ईश्वरें तरी दिधला वरू । सुलक्षण झाला कुमरू । न बोले आतां काय करूं । म्हणोनि चिंती शिवासी ।।४९।। एकचि बाळ आमुचे कुशीं । आणिक न देखों स्वप्नेंसी । वेष्टिलों होतों आम्ही आशेसी। आमुतें रक्षील म्हणोनिया ।।५०।। नव्हेच माझे मनींची आस। अपुत्र झाला निर्वाणवेष । काय वर देत महेश । शनिप्रदोष पूजितां म्यां ।।५१।। ऐसें नानापरी ती देख । जननी करी महादुःख । जवळी

१. पाळण्याचे गाणे. २. रविवारी. ३. पिंपळाच्या पानांनी.

येवोनि बाळक । संबोखित मातेसी ।।५२।। घरांत जाऊनि तये वेळां । घेऊनि आणी लोखंड सबळा । हातीं धरितांचि निर्मळा । झालें सुवर्ण बावनकशी ।।५३।। आणोनि देत असे मातेसी । विस्मय करी बहुवसीं । बोलावूनिया पतीसी। दाविती झाली ते वेळां ।।५४।। गौप्य करूनि तये वेळां । गृहांत नेलें तया बाळा । पाहती त्याची बाळलीला । आणिक लोह देती हातीं ।।५५।। अमृतदृष्टीं पाहतां । लोह सुवर्ण होय तत्त्वतां । विश्वासोनि म्हणती हा सर्वथा । होईल पुरुष कारणिक[१] ।।५६।। मग पुत्रातें आलिंगोनि । विनविताती जनकजननी । तूं तारक बा शिरोमणी । कारणिक पुरुष कुळदीपक ।।५७।। तुझेनि सर्व सौख्य लाधलों । मुका म्हणोनि निर्बुजलों[२] । अज्ञान-आवरणें वेष्टलों । जनीं मुका म्हणती तुज ।।५८।। आमुचे मनींची वासना । तुवां पुरवावी नंदना[३] । तुझे बोबडे शब्द आपणा । ऐकावे वाटे पुत्रराया ।।५९।। हास्यवदनें तये वेळां । दावी यज्ञोपवीत गळां । कटीं[४] बांधावी मौंजीमेखळा। खूण दाखवी मातेसी ।।६०।। संज्ञा[५] करोनि मातेसी । बाळ दाखवी संतोषीं । मौंजीं बांधितां आपणासी । येतील म्हणे बोल सकळ ।।६१।। मातापिता संतोषती । विद्वान ज्योतिषी पाचारिती । व्रतबंधमुहूर्त पाहती । सर्व आयती करिते झाले ।।६२।। केली सामग्री बहुतांपरी । रत्नखचित अळंकारीं । मायामोहें प्रीतिकरीं । समारंभ करिताती ।।६३।। चतुर्वेदी ब्राह्मण येती । शाखापरत्वें वेद पढती । इष्ट सोयरे दाईज गोती । समस्त आले तया भवना ।।६४।। नानापरींचे शृंगार । उभारिले मंडप अपार । आनंद करितसे द्विजवर । अपार द्रव्य वेंचता होय ।।६५।। नगरलोक विस्मय करिती। मुक्या पुत्रासी येवढी आयती । द्विजालागीं असे भ्रांति। द्रव्य वेंची वृथा आपुलें ।।६६।। इतुकें वेंचूनि पुत्रासी। व्रतबंध करील परियेसीं । गायत्री केवी उपदेशी । करील आचार कवणेपरी ।।६७।। एक म्हणती हो कां[६] भलतें । मिष्टान्न स्वेच्छा आम्हां मिळतें। देकार[७] देईल हिरण्य[८] वस्त्रें[९]। चाड नाहीं त्याच्या मंत्रा ।।६८।। ऐसें नानापरी लोक। विचार करिती अनेक । मातापित्यांस अत्यंत सुख । देवदेवक करिताती ।।६९।।

१. अवतारी. २. घाबरलो. ३. पुत्रा. ४. कमरेला. ५. खूण. ६. कोणी म्हणू लागले, 'काही का होईना !' ७. दक्षिणा. ८. सोनें. ९. पर्वा.

चौलकर्म येरे दिवसीं । भोजन चौलमणीसी । पुनरपि अभ्यंग करूनि हर्षीं । यज्ञोपवीत धारण केलें ।।७०।। मंत्रपूर्वक यज्ञोपवीत । धारण करविती समस्त । सहभोजन करावया गृहांत । घेऊनिया गेली माता ।।७१।। भोजन करी मातेसवें। निरोप घेत एका भावें । मौंजीबंधन असें करावें । म्हणोनि आला पित्याजवळी ।।७२।। विधियुक्तमार्गें मौंजी देखा । बंधन केलें त्या बाळका । सुमुहूर्त आला तात्काळिका । मंत्रोपदेश करिता झाला ।।७३।। गायत्रीमंत्र अनुक्रमेंसी । उपदेश देतां परियेसीं । बाळ उच्चारी मनोमानसीं[1] । व्यक्त[2] न बोले कवणापुढें ।।७४।। गायत्रीमंत्र कुमारासी होतां । भिक्षा घेऊनी आली माता । वस्त्रें आभरणें रत्नखचिता । देती झाली तया वेळीं ।।७५।। पहिली भिक्षा घेऊनि करीं। आशीर्वचन देती नारी । बाळ ऋग्वेद म्हणोनि उच्चारी । आचारधर्में वर्ततसे ।।७६।। पहिली भिक्षा येणेंपरी । देती झाली प्रीतिकरीं । अग्निमीळे म्हणोनि उच्चारी । ब्रह्मचारी तये वेळीं ।।७७।। दुसरी भिक्षा देत माता । उच्चार केला यजुर्वेद इषेत्वा । लोक समस्त तटस्था । माथा[3] तुकिती[4] तये वेळीं ।।७८।। तिसरी भिक्षा देत माता । होय सामवेद पढता । अग्नऽआयाहि गायन करितां । वेद तीन म्हणतसे ।।७९।। सभा समस्त विस्मय करी । पिता हर्षनिर्भरीं । मुका बोले वेद चारी । म्हणती होईल कारणिक ।।८०।। यातें म्हणों नये नर । होईल देवाचा अवतार । म्हणोनि करी नमस्कार । जगद्‌गुरूसी ते समयीं ।।८१।। इतुक्यावरी तो बाळक । मातेसी म्हणतसें ऐक । तुवां उपदेश केला एक । भिक्षा माग म्हणोनि ।।८२।। नव्हेचि बोल तुझा मिथ्या। निरोप द्यावा आम्हां त्वरिता । निर्धार[5] झाला माझिया चित्ता। जाऊं तीर्थें आचरावया ।।८३।। आम्हां आचार ब्रह्मचारी । भिक्षा करावी घरोघरीं । वेदाभ्यास मनोहारी । करणें असे परियेसा ।।८४।। ऐकोनि पुत्राचे वचन । दुःखें दाटली अतिगहन । उदकें भरले अडती नयन । आली मूर्च्छना तया वेळीं ।।८५।। निर्जीव[6] होऊनि क्षणैक । करिती झाली महाशोक । पुत्र माझा तूं रक्षक । केली आशा बहु मनीं ।।८६।। आमुतें रक्षिसी

१. मनातल्या मनात; २. स्पष्ट ३. मस्तक. ४. डोलावतात. ५. निश्चय. ६. मूर्च्छित.

म्हणोनि । होती आशा फार मनीं । न बोलसी आमुचिया गुणीं । मुकें म्हणविसी आपणासी ।।८७।। नायकों कधीं तुझिया बोला । आतां ऐकतां संतोष झाला । पूजनें ईश्वर फळला । म्हणोनि विश्वास केला ।।८८।। ऐसें नानापरी देखा। पुत्रासि म्हणतसे बाळिका । आलिंगोनिया कुमारका । कृपा भाकी तये वेळीं ।।८९।। ऐकोनि मातेचें वचन । बाळक सांगे ब्रह्मज्ञान । नको दुखवूं अंतःकरण । आम्हां करणें तेंचि असे ।।९०।। तूंतें आणिक पुत्र चारी । होतील माते निर्धारीं । तुझी सेवा परोपरी । करितील मनोभावेंसी ।।९१।। तुवां आराधिला शंकर । जन्मांतरीं पूर्वापार । म्हणोनि ठेविला मस्तकीं कर । मग जहाली जातिस्मृति[1] ।।९२।। पूर्वजन्मींचा वृत्तान्त । सविस्तर स्मरण करीत । परम जाहली विस्मित । श्रीपादवल्लभ जाणोनि ।।९३।। देखोनि माता तये वेळां । नमन केलें चरणकमळां । श्रीपाद उठवूनि अवलीळा[2] । सांगती गौप्य अवधारा ।।९४।। ऐक माते ज्ञानवंती । हा बोल करीं हो गुप्ती । संन्यासी आम्ही यति । अलिप्त असों संसारीं ।।९५।। याचि कारणें आम्ही आतां । हिंडूं समस्त तीर्थयात्रा । कारण असे पुढें तत्त्वतां । म्हणोनि निरोप मागती ।।९६।। येणेंपरी जननीसी । गुरुमूर्ति सांगती विनयेंसी । माता बोलत पुत्रासी । श्रोते सावध परियेसा ।।९७।। पुत्रासी विनवी तये वेळ । आम्हां नाडूनि जाशील। आणिक डोळां न देखों बाळ । केवी वांचों पुत्राया ।।९८।। धाकुटपणीं तुम्ही तापस[3] । धर्मीं कोण असे हर्ष । धर्मशास्त्रख्याति सरस । आश्रम चारी आचरावे ।।९९।। ब्रह्मचर्य वर्षें बारा । गृहस्थाश्रम तदनंतरा । घडती पुण्यें अपरंपारा[4] । गृहस्थाश्रमीं सुख असे ।।१००।। मुख्य आश्रम असे गृहस्थ । आचरतां होय अतिसमर्थ। संन्यास घ्यावा मुख्यार्थ । धर्मशास्त्र येणेंपरी ।।१।। ब्रह्मचर्यमार्ग ऐका । पठण करावें वेदादिकां । विवाह होतां गृहस्थें निका । पुत्रादिकां लाधावें ।।२।। यज्ञादि कर्म साधोनियां । तदनंतर संन्यास करणें न्याया । येणें विधी आचरोनियां । अग्राह्य संन्यास बाळपणीं ।।३।। समस्त इंद्रियें संतोषवावीं । मनींची वासना पुरवावी । नंतर तपाची वाट धरावी ।

१. पूर्व जन्माचे स्मरण. २. लीलेने, सहज. ३. तप करणारे. ४. अगणित.

संन्यास घेतां मुख्य असे ।।४।। ऐकोनि मातेचें वचन । गुरू सांगती तत्त्वज्ञान । नामधारक सुमन । करूनि ऐक म्हणे सिद्ध ।।५।। गंगाधराचा नंदन । श्रोतयां सांगे नमून । परिसा तुम्ही समस्त जन । गुरुचरित्रविस्तार ।।६।। पुढें वर्तलें अपूर्व ऐका । सिद्ध सांगे नामधारका । महाराष्ट्रभाषा करूनि टीका । सांगे सरस्वतीगंगाधर ।।७।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे श्रीपादावतारबालचरित्रं नाम एकादशोऽध्यायः ।।११।। ओवीसंख्या ।।१०७।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय १२ वा

।। अध्याय बारावा ।। * ।। नरहरीचा गृहत्याग, काशीक्षेत्री संन्यासग्रहण ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्धयोगी म्हणाला, ''नामधारका, मातेने नरहरीला संन्यास घेऊ नकोस असे सांगितले. तेव्हा तो म्हणाला, ''आई, तू मला थांबायला सांगतेस, पण आयुष्याचा काय भरवसा ? देह अनित्य आहे. जोपर्यंत हा क्षणभंगुर देह साथ देतो आहे, तोपर्यंत धर्माने वागून पुण्यकर्मे करणे हे प्रत्येक मनुष्याचे आद्य कर्तव्य आहे. ज्याने मृत्यूला जिंकले आहे त्याने तुझा उपदेश मानावा ! सूर्य उगवतो आणि मावळतो, त्याप्रमाणे आयुष्य क्षणोक्षणी संपून जात असते. मनुष्यही अल्पायुषी आहे. देह स्थिर नाही. जन्म, यौवन, प्रौढत्व, वार्धक्य व मृत्यू या त्याच्या सतत बदलत जाणाऱ्या अवस्था आहेत. सागराकडे धावणारी नदी पर्वताकडे परतून जात नाही त्याप्रमाणे सरलेले आयुष्य परत मिळत नाही. आयुष्य किती मौल्यवान आहे हे ओळखावे. वेळीच सावध व्हावे. प्रत्येक दिवस पुण्यकर्मांनी सार्थकी लावावा. जे लोक जीवित्वाचे मोल जाणत नाहीत, ते प्रपंचालाच सर्वस्व मानतात, ते पशूच होत. ज्याला आत्मप्राप्ती अर्थात अमरत्व प्राप्त करायचे आहे, त्याने अविलंब प्रयत्नरत व्हावे. वेळीच परमार्थ साधन करावे. स्वहित साधावे. मी तेच करणार आहे. तू मला अडवू नकोस.''

नरहरीच्या मुखातील ती बोधवचने ऐकून त्याचे मातापिता व उपस्थित लोक थक्क झाले. अंबा काकुळतीने म्हणाली, ''नरहरी, तू माझे कुलदैवत आहेस. मला चार पुत्र होतील असे वचन दिले आहेस. मला एक पुत्र होऊ दे मग तू जा. आता शब्द मोडून गेलास तर मी प्राणत्याग करीन.'' नरहरी म्हणाला, ''एवढेच ना ! मी वर्षभर येथे राहतो. तुला दोन पुत्र होतील. मग मला आज्ञा दे.'' सात वर्षांच्या नरहरीचे चतुर्वेदांचे अगाध ज्ञान पाहून विद्वान पंडितही आश्चर्यमुग्ध होत असत. त्याची कीर्ती व कर्तृत्व पाहून मातापित्यांना मोठे समाधान वाटत असे. यथावकाश अंबा गर्भवती राहिली. तिचा जुळे पुत्र झाले. वर्ष पूर्ण होताच नरहरी तिला म्हणाला, ''आई ! तुझ्या इच्छेनुसार मी वर्षभर येथे राहिलो. तुला आणखी दोन पुत्र व एक कन्या होईल. ही सर्व अपत्ये ज्ञानी, सदाचारी व दीर्घायुषी होतील. आता मला निरोप दे.'' माधव आणि अंबेला वाईट वाटले. ते म्हणाले, ''नरहरी, आम्ही पुत्र म्हणून तुझ्यावर रागावलो असू, अन्य प्रमादही घडले असतील; त्याबद्दल आम्हांला क्षमा कर. तू अवतारी पुरुष असलास तरी आम्हांला तुझी चिंता वाटणारच. तू आम्हांला दर्शन देत राहा.''

नरहरी म्हणाला, ''मी तुमची भावना जाणतो. तुम्ही ज्या-ज्या वेळी माझे स्मरण कराल, त्या-त्या वेळी तुम्हांला भेटण्यासाठी येईन. तुम्ही सुखात, आनंदात जगाल. मी तुम्हांला तीस वर्षांनी पुन्हा येऊन भेटेन. आता मला निरोप द्या. मी बदरिकावनास जाणार आहे.'' नरहरी ग्राम सोडून निघाला तेव्हा अनेक लोक त्याच्या दर्शनासाठी आले. माधव आणि अंबा त्याला निरोप देण्यासाठी नगरवेशीपर्यंत गेले. नरहरीने त्यांना श्रीपादश्रीवल्लभ आणि दत्तात्रेयांच्या रूपात दर्शन दिले, तेव्हा दोघांनाही धन्य धन्य वाटले.

नरहरी आधी काशीला गेला. विश्वनाथाचे दर्शन घेऊन तेथे काही काळ राहिला. तेथे कृष्णसरस्वती नामक एक वयोवृद्ध, तपोवृद्ध यती होता. नरहरी हा अवतारी महात्मा आहे, हे त्याच्या लक्षात आले. तो काशीतील यतींना आणि विद्वज्जनांना म्हणाला, ''नरहरी लहान असला तरी पराकोटीचा ज्ञानी व

महातपस्वी आहे. जगाने वंदन करावे अशा योग्यतेचा आहे. कलियुगात संन्यासधर्माचा लोप झाला आहे. याने संन्यासदीक्षा घेतली तर संन्यासपरंपरा उजळून निघेल. हा गुरुपदाचा अधिकारी आहे. लोकांना अनुग्रह देण्यास समर्थ आहे. लोकांना पावन करील, पांखंड्यांची तोंडे बंद करील.''

हा विचार सर्वांना पटला. मग काशीतील शास्त्री, पंडित, तपस्वी, यती यांनी नरहरीची भेट घेतली व म्हणाले, ''सध्या संन्यास घेणे निषिद्ध मानतात. लोक संन्याशांवर टिका करतात. हे कोठेतरी थांबले पाहिजे. तुम्ही संन्यासदीक्षा घेऊन या प्राचीन परंपरेचा उद्धार करा. संन्यासाश्रमास पुन्हा प्रतिष्ठा मिळवून द्या.'' त्यांची विनंती मान्य करून नरहरीने कृष्णसरस्वतींकडून विधिवत संन्यासदीक्षा घेतली. नरहरी 'नृसिंहसरस्वती' झाला !'' ते ऐकून नामधारकाने विचारले, ''नरहरी हा दत्ताचा अवतार. स्वतः जगद्गुरू असूनही त्यांनी गुरू का केला ? कृष्णसरस्वतींची गुरुपरंपरा काय आहे ?'' सिद्ध म्हणाला, ''श्रीकृष्ण जगच्चालक असूनही सांदीपनींना गुरू करून त्याने गुरुपदाचे व गुरुपरंपरेचे माहात्म्य अबाधित ठेवले. नरहरीनेही तेच केले. नरहरीच्या परंपरेचा मूळ गुरू शंकर. त्याचा शिष्य विष्णू, त्याचा शिष्य ब्रह्मदेव या क्रमाने वसिष्ठ शक्ती, पराशर, व्यास, शुक, गौडपादाचार्य, गोविंदाचार्य, शंकराचार्य, विश्वरूपाचार्य, ज्ञानबोधगिरी, सिद्धगिरी, ईश्वरतीर्थ, नृसिंहतीर्थ, विद्यातीर्थ, शिवतीर्थ, भारतीतीर्थ, विद्यातीर्थ, मलियानंद, देवतीर्थसरस्वती, यादवेन्द्रसरस्वती व कृष्णसरस्वती अशी गुरुशिष्य परंपरा आहे.

संन्यास घेतल्यानंतर श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींनी काशीमध्ये ज्ञानदानाचे महत्कार्य केले. अनेकांनी त्यांचे शिष्यत्व पत्करले. मग ते शिष्यांसह तीर्थयात्रा करीत प्रयागास गेले. तेथे माधव नामक ब्राह्मणाने त्यांच्याकडून संन्यासदीक्षा घेतली. मग ते बदरिकाश्रमाकडे गेले.''

अध्याय बारावा

श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरू म्हणती मातेसी । आम्हां ऐसा निरोप देसी । अनित्य शरीर तूं जाणसी । काय भरंवसा जीवित्वाचा[१] ।।१।। श्लोक ।। अनित्यानि शरीराणि विभवो नैव शाश्वतः । नित्यः सन्निहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ।।२।। टीका ।। एखादा असेल चिरंजीवी । त्यासी तुझी बुद्धि बरवी । अनित्य देहवैभव भावी । पुढें कोणा भरंवसा ।।३।। देह तो क्षणभंगुर । नाहीं राहिले कवण स्थिर । जोंवरी दृढ शरीर । पुण्यमार्गें रहाटावें[२] ।।४।। जो मृत्युसी जिंकित । त्याणें निश्चयावें शरीर नित्य । त्यासि तवोपदेश सत्य । म्हणे धर्म करीन पुढें ।।५।। अहोरात्रीं आयुष्य उणें। होतसे क्षणक्षणें । करावा धर्म याचि कारणें । पूर्ववयासी परियेसा ।।६।। जैसा सूर्यरथ चाले । निमिष होतां शीघ्रकाळें। बावीस सहस्र गांव पळे । तैसें आयुष्य क्षीण होय ।।७।। अल्पोदकीं जैसें मत्स्य । तैसा मनुष्य अल्पायुष्य । जोंवरी प्राण सुरस । धर्म करावा परियेसीं ।।८।। पर्जन्य पडतां वृक्षावरी । उदक राहे पर्णाग्रीं[३] । स्थिर नव्हे निर्धारीं । सवेंचि पडे भूमीवरी ।।९।। तेवी शरीर नव्हे स्थिर । जीवित यौवन साचार । जरा[४] मरण निर्धार । केधवां पडे न कळेची ।।१०।। याचि कारणें देहासी । विश्वासूं नये परियेसीं । मृत्यु असे देहासी । धर्म करावा तात्काळीं ।।११।। पिकलें पान वृक्षा जैसें । लागलें असे सूक्ष्मवंशें । तैसेंचि शरीर भरंवसें । केधवां पडेल न कळेचि ।।१२।। एखादा नर कलत्रासी[५] । द्रव्य देतां परियेसीं । दिवसगणना करी कैसी । तैसा यम रात्रंदिवस ।।१३।। जैशा समस्त नद्या देखा। समुद्रासी घेऊनि जाती उदका । परतोनि न येति जन्मभूमिका । तैसें आयुष्य न परते ।।१४।। अहोरात्री जाती पळोन। ऐसें निश्चयें जाणोन । पुण्य न करिती जे जन । पशुसमान परियेसा ।।१५।। ज्या दिवशीं पुण्य नाहीं । वृथा गेला दिन पाहीं । त्या यमा करुणा नाहीं । करावें पुण्य तात्काळीं ।।१६।। पुत्र दारा धन गोधन। आयुष्य गृह येणें गुण । जे जन मानिती निश्चय म्हणोन । ते पशुसम परियेसीं ।।१७।। जैसी सुसरी

१. आयुष्याचा. २. चालावे. ३. पानाच्या टोकावर ४. म्हातारपण. ५. बायकोसाठी.

मनुष्यासी । भक्षिती होय परियेसीं । तैसें या शरीरासी । वार्धक्य भक्षी परियेसा ।।१८।। याकारणें तरुणपणीं । करावें पुण्य विद्वज्जनीं । आम्हां कां वर्जिसी जननी । काय बुद्धि बरवी असे ।।१९।। जो यमाचा असेल इष्ट । त्याणें करावा हा हट्ट । अमरत्वें असे जो स्पष्ट । त्यानें पुढें धर्म करणें ।।२०।। संसार म्हणजे स्वप्नापरी । जैसें पुष्प मोगरी । सवेंचि होय शुष्क वारी । तयापरी देह जाणा ।।२१।। जैसी विजू असे लवत । सवेंचि होय गुप्त । त्याचि परी देह होत । स्थिर नव्हे परियेसा ।।२२।। ऐसा नानापरी देखा । बोधिता झाला जननीजनकां । विस्मय वाटे सभालोकां । बाळक केवी ज्ञान सांगे ।।२३।। ऐकोनि पुत्राचें वचन । माता करीतसे नमन । देवा निरोपिलें ज्ञान । विनंती माझी परियेसीं ।।२४।। त्वां निरोपिलें आम्हांसी । पुत्र चौघे होतील कुशीं । विश्वास नव्हे गा मानसीं । कुळदैवता पुत्रराया ।।२५।। जोंवरी होय एक सुत । त्वां रहावें समीपत । निरोप नेदीं तोंवरी सत्य । म्हणोनि विनवी ते वेळीं ।।२६।। माझें वचन लंघूनि । जरी जाशील निघोनि । मी प्राण देईन तत्क्षणीं । हा निश्चय अवधारा ।।२७।। पुत्र नव्हे तूं आम्हांसी । आमुचा कुळदैवत होसी । सत्य करीं गा वचनासी । बोल आपुले दातारा ।।२८।। ऐकोनि मातेचे वचन। श्रीगुरु बोलती हांसोन । आमचा बोल सत्य जाण । तूं हें वाक्य निर्धारीं पां ।।२९।। तूंतें होतांचि पुत्र दोनी । निरोप द्यावा संतोषोनि । मग न राहें ऐक जननी । बोल आपुले सत्य करीं ।।३०।। संवत्सर एक तव घरीं । राहीन माते निर्धारीं । वासना पुरवीन यावरी । मग मज आज्ञा देणें ।।३१।। ऐसें बोलोनि निगुती[१] । राहिले श्रीगुरु अतिप्रीतीं । वेदाभ्यासें ख्याति । केली शिष्यवर्गांसी ।।३२।। नगरलोक विस्मय करिती । नवल झालें ऐसें बोलती । बाळ पहा वर्षे साती । वेद चारी सांगतसे ।।३३।। विद्वज्जन विद्यार्थी । तीन वेळां पढों येती । सकळशास्त्री जे म्हणविती । तेही येती शिक वया ।।३४।। येणेंपरी त्या घरीं। राहिले श्रीगुरु प्रीतिकरीं । माता झाली गरोदरी । महानंद करीतसे ।।३५।। नित्य पूजिती पुत्रासी । देव मानोनि मानसीं। निधान लाधलें एखाद्यासी । काय

१. निश्चयाने.

सांगूं संतोष त्यांचा ।।३६।। नवमास होतांचि त्वरित । माता झाली प्रसूत । पुत्र झाले युग्म[१] ख्यात । अतिसुंदर परियेसा ।।३७।। पुत्र झाले उल्हास थोर । मातापित्या संतोष फार । आशीर्वचन निर्धार । असत्य नव्हे देवाचें ।।३८।। याकारणें गुरुवचन । सत्य माना हो जन । जैसे असेल अंतःकरण । तैसें होईल परियेसा ।।३९।। ऐशापरी वर्ष एक । त्रिमासी[२] झाले ते बाळक । खेळवितसे माता ऐक । आले श्रीगुरु त्यांजवळी ।।४०।। जननी ऐकावें माझे वचना । झाली तव मनकामना । दोघे पुत्र निधाना । पूर्णायुषी जन्मले ।।४१।। आणिक होतील दोघे लेक । त्यानंतर कन्या एक । असाल नांदत अत्यंत सुख । वासना पुरेल तुमची जाणा ।।४२।। आतां आम्हांतें निरोप द्यावें । जातों आम्ही स्वभावें । संतोषरूपी असावें । म्हणोनि निरोप घेती ।।४३।। संतोषोनि मातापिता । चरणांवरी ठेविती माथा। स्वामी आमुची कुलदैवता । अशक्य आम्ही बोलाया ।।४४।। न कळे आम्हां स्वरूपज्ञान । काय ओळखावें पूर्ण। मायामोहें वेष्टोन। आम्ही नेणों[३] महिमा ।।४५।। मायाप्रपंचें वेष्टोनि । तूंतें आम्ही सूत म्हणोनि । निष्ठुर बोलों एके क्षणीं । क्षमा करणें स्वामिया ।।४६।। सहभोजन शयनाशयनीं । तूंतें गांजों[४] कोंडोनि । कडे न घेचि उचलोनि । क्षमा करणें स्वामिया ।।४७।। तारक आमुचे वंशासी । बापा तूं अवतरलासी । प्रदोषपूजा फळासी । आली मातें स्वामिया ।।४८।। आतां आम्हां काय गति । सांगा स्वामी श्रीगुरुमूर्ती । यातायात न पावे वृत्ति । कृपा करीं देवराया ।।४९।। सगरांवरी जैसी गंगा । तों आळशावरी आली वेगा । पावन केलें ममांगा । उभयकुळ बेचाळिस ।।५०।। आम्हां ठेवसी कवणेंपरी । महाधुरंधर संसारीं । तव दर्शन होय जरी । तरीच वांचो आत्मजा[५] ।।५१।। ऐकोनि मातापित्यांचे वचन । श्रीगुरु बोलती आपण । जे जे समयीं तुमचें मन । स्मरण करील आमुचें ।।५२।। स्मरण करितां तुम्हांजवळी। येईन मी तात्काळीं। न करीं चिंता वेळोवेळीं । म्हणोन भाक[६] देतसे ।।५३।। आणिक कन्या पुत्र तिन्ही । होतील ऐक भवानी[७] । दैन्य नाहीं तव भुवनी । सदा श्रीमंत नांदाल ।।५४।।

१. जुळे. २. तीन महिन्यांचे. ३. जाणत नाही. ४. रागावत असू. ५. मुला. ६. वचन. ७. हे त्याच्या आईचे नाव होते.

जन्मांतरीं ईश्वरासी । पूजा केली प्रदोषीं । याची महिमा आहे ऐसी । जन्मोजन्मीं श्रियायुक्त ।।५५।। इह जन्मीं सौख्य ऐक । देहांतीं[१] परम लोक । पूजा करितां पिनाक[२] । पुनर्जन्म नसे कीं ।।५६।। त्वां आराधिला शंकर । आम्हां करविला अवतार । वासना पुरविली तुझी जर । आम्हांसी निरोप दे आतां ।।५७।। पुन्हा दर्शन तुम्हांसी । होईल ऐका वर्षे तीसी। जावोनि बदरीनिवासी । सिद्धदर्शन मी घेतों ।।५८।। निरोप घेवोनि तये वेळां । श्रीगुरू निघाले अवलीळा[३] । नगरलोक येती सकळा । मातापिता बोळविती ।।५९।। म्हणती समस्त नरनारी । तपासी निघाला ब्रह्मचारी । होईल पुरुष अवतारी । मनुष्यदेही दिसताहे ।।६०।। एक म्हणती पहा हो नवल । तपासी निघाला बाळ । मातापिता सकळ। निरोप देती कौतुकें ।।६१।। कैसें यांचें अंतःकरण । जैसा हो का पाषाण । मन करोनि निर्वाण । बोळविती पुत्रासी ।।६२।। एक म्हणती नव्हे बाळ । वंद्य जैसा जाश्वनीळ । अनुमान नसे निश्चळ । वेद केवी म्हणतसे ।।६३।। सात वर्षांचें बाळ देखा । वेद म्हणतो अखिल शाखा । मनुष्यमात्र नव्हे लेखा । ऐसें बोलती साधुजन ।।६४।। ऐसें त्याला बोलोन। करिती साष्टांग नमन । नानापरी स्तोत्रवचन । करिते झाले अवधारा ।।६५।। नमन करोनि सकळिक । आले आपुले गृहांतिक । पुढें जाती जननीजनक । पुत्रासवें बोळवीत ।।६६।। निजरूप जननीसी । दाविता झाला मातेसी । श्रीपादवल्लभदत्तात्रेयासी । देखते झाले जनकजननी ।।६७।। त्रिमूर्तीचा अवतार। झाला नरहरी नर । निजरूपीं कर्पूरगौर। पाहतां नमी चरणासी ।।६८।। जय जय जगद्गुरू । त्रिमूर्तीचा अवतारू । आमुचें पुण्य होतें थोरु । म्हणोनि देखिले तुझे चरण ।।६९।। तूं तारक विश्वासी । आम्हां उद्धरिलें विशेषीं । पुनर्दर्शन आम्हांसी । द्यावें म्हणोनि नमस्कार करिती ।।७०।। ऐसें म्हणोनि मातापिता । चरणांवरी ठेविला माथा। आलिंगिती श्रीगुरुनाथा । स्नेहभावें करूनिया ।।७१।। संतोष मानी श्रीगुरुमूर्ति । आश्वासन केलें अतिप्रीतीं । पुनदर्शन हो निश्चिती। देईन म्हणती तये वेळीं ।।७२।। ऐसें तयां संबोखोनि[४] । निरोप घेतला तये

१. मेल्यानंतर. २. शंकराची. ३. सहज ४. समजूत करून.

क्षणीं । परतोनि गेली जनक जननी । येती संतोषें मंदिरा ।।७३।। वरदमूर्ति गुरुराणा । निघाले जावया बदरीवना । पातले आनंदीकामना[१] । वाराणसीक्षेत्रासी[२] ।।७४।। अविमुक्ता वाराणसी पुरी । क्षेत्र थोर चराचरीं । विश्वेश्वर अवधारीं। अनुपम्य असे त्रिभुवनीं ।।७५।। राहोनिया त्या स्थानीं । अनुष्ठान करिती श्रीगुरुशिरोमणी । विश्वेश्वराचे दर्शनीं । करिती आत्माराम[३] ।।७६।। येणेंपरी त्या स्थानीं । क्वचित्काळ क्रमोनि । अष्टांगयोगें करूनि । तप करिती परियेसा ।।७७।। तया काशीनगरांत । तपस्वी असती आणिक बहुत । संन्यासी येती अवधूत । तप करिती अनुष्ठानें ।।७८।। त्यांमाजी श्रीगुरुब्रह्मचारी । योगाभ्यासधुरंधरी । देखोनिया तापसी[४] येरी । नवल करिती मनांत ।।७९।। म्हणती पहा हो ब्रह्मचारी। तप करितो नानापरी । कैसें वैराग्य याचे उदरीं । ठसावलें असेल निर्लिप्त[५] ।।८०।। शरीरस्वार्थ नाहीं यासी । योगी होय संन्यासी । स्नान करितो त्रिकाळेंसी । मणिकर्णिकेमाझारी ।।८१।। ऐसें अमित स्तोत्र करिती । सकळ संन्यासी दर्शन घेती । वृद्ध होता एक यति । नाम तया कृष्णसरस्वती ।।८२।। तो केवळ ब्रह्मज्ञानी । तपस्वी असे महामुनि । तो देखोनिया नयनीं । स्नेहभावें भावीतसे ।।८३।। म्हणे सकळ यतीश्वरांसी । न म्हणा नरू ब्रह्मचारी यासी । अवतारपुरुष अतितापसी । विश्ववंद्य[६] दिसतसे ।।८४।। वार्धक्यपण आम्हांसी । वंदितां भूषण सकळांसी । विशेष आम्ही संन्यासी। मूर्ख जन निंदिती ।।८५।। वय धाकुटें जाणोनि। नमन करा हो तुम्ही मनीं । प्रख्यात मूर्ति त्रिभुवनीं। आम्हां वंद्य असे देखा ।।८६।। याकारणें आम्ही यासी । विनवूं परोपकारासी। संन्यास देतां समस्तांसी । मति स्थिर होईल ।।८७।। लोकानुग्रहानिमित्त । हा होय गुरू समर्थ । याचे दर्शनमात्रें पतित। पुनीत होती परियेसा ।।८८।। याकारणें बाळकासी। विनवूं आम्ही विनयेंसी । आश्रम घ्यावा संन्यासी । पूजा करूं एकभावें ।।८९।। म्हणोनि आले त्याजवळी । विनविताती मुनि सकळी । ऐक तापसी स्तोममौळी । विनंती असे परियेसा ।।९०।। लोकानुग्रहाकारणें । तुम्ही आतां संन्यास घेणें।

१. आनंदाने पूर्ण भरलेल्या. २. काशीक्षेत्रास. ३. निजस्वरूपी रममाण होणे. ४. दुसरे. ५. निर्दोष. ६. जगाने वंदन करण्यास योग्य.

आम्हांलागी उद्धारणें । पूजा घ्यावी आम्हां करीं ।।९१।। कलियुगीं संन्यासी म्हणोन । निंदा करिती सकळ जन। स्थापना करणार कवण । भूमीवरी न दिसताती ।।९२।। श्लोक ।। यज्ञदानं गवालंभं[1] संन्यासं पलपैतृकम् । देवराच्च सुतोत्पत्तिं कलौ पंच विवर्जयेत् ।।९३।। टीका ।। यज्ञदान गवालंभन । संन्यास घेतां अतिदूषण । पलपैतृक[2] घे भ्रातुरंगना[3] । करूं नये म्हणताती ।।९४।। करितां कलियुगांत । निषिद्ध बोलती जन समस्त । संन्यासमार्ग सिद्धान्त। वेदसंमत विख्यात ।।९५।। पूर्वीं ऐसें वर्तमानीं । निषिद्ध केलें सकळ जनीं । शंकराचार्य अवतारोनि । स्थापना केली परियेसा ।।९६।। त्यावरी इतुके दिवस । चालत आला मार्ग संन्यास । कलि प्रबळ होतां नाश । पुनरपि निंदा करिताती ।।९७।। आश्रमाचा उद्धार । सकळ जनां उपकार । करावया कृपासागर । म्हणती सकळ मुनिवर ।।९८।। ऐकोनि त्यांची विनंती । गुरुमुनि आश्रम घेती । वृद्ध कृष्णसरस्वती । तयापासोनि परियेसा ।।९९।। ऐसें म्हणती सिद्धमुनि। विनवीतसे नामकरणी । संदेह होतो माझे मनीं । कृपामूर्ति गुरुराया ।।१००।। म्हणती श्रीजगद्गुरु । यातें झाला आणिक गुरु । त्रिमूर्तीचा अवतारु । कोणेंपरी दिसतसे ।।१।। सिद्ध म्हणे शिष्यासी । सांगेन त्याची स्थिती कैसी । पूर्वीं श्रीरघुनाथासी । झाला वसिष्ठ जैसा कीं ।।२।। आठवा अवतार कृष्णासी । सांदीपनी गुरु परियेसीं। अवतार होतांचि मानुषीं । तयापरी रहाटावें ।।३।। याकारणें गुरुमूर्तीं। गुरु केला कृष्णसरस्वती । बहुकाळींचा होता यति। म्हणोनि त्यातें मानिले ।।४।। शिष्य म्हणे सिद्धासी। स्वामी कथा निरोपिलीसी । वृद्ध कृष्णसरस्वतीसी । गुरु केलें म्हणोनिया ।।५।। समस्त यतीश्वर मिळोन । तया दिधला बहुमान । कृष्णसरस्वती पूर्वीं कोण । कोण गुरूचें मूळपीठ ।।६।। विस्तारोनिया आम्हांसी । निरोपावें कृपेंसी । येणें माझे मानसीं । संतोष होय स्वामिया ।।७।। ऐसें शिष्यें विनवितां । सांगे सिद्ध विस्तारता । मूळपीठ आद्यंता । गुरुसंतति परियेसा ।।८।। पूर्वपीठ शंकरू । त्यानंतर विष्णु गुरु । त्यावरी चतुर्वक्त्रु[4] । गुरुपीठ अवधारीं ।।९।। तदनंतर वसिष्ठ गुरु ।

१. गवालंभ नावाचा मधुपर्काच्या वेळचा एक विधी. २. श्राद्धाचे दिवशी मद्यमांस घेणे. ३. भावजय. ४. ब्रह्मदेव.

तेथोनि शक्ति पराशरु । त्याचा शिष्य व्यास थोरू । जो का अवतार विष्णूचा ।।११०।। तयापासाव शुक जाण । गौडपाद आचार्य सगुण । आचार्य गोविंद तयाहून । पुढें आचार्य शंकर जाहले ।।११।। तेथोनि विश्वरूपवर्या । पुढें ज्ञानबोधनगिरिया । त्याचा शिष्य सिद्धगिरिया । ईश्वरतीर्थ पुढें झाले ।।१२।। तदनंतर नृसिंहतीर्थ । पुढें शिष्य विद्यातीर्थ। शिवतीर्थ भारतीतीर्थ । गुरुसंतति अवधारा ।।१३।। मग त्यापासोनि । विद्यारण्य श्रीपादमुनि । विद्यातीर्थ म्हणोनि । पुढें झाला परियेसा ।।१४।। त्याचा शिष्य मलियानंद । देवतीर्थ सरस्वतीवृंद । तेथोनि सरस्वतीयादवेंद्र । गुरुपीठ[१] येणेंपरी ।।१५।। यादवेंद्र मुनीचा शिष्य । कृष्णसरस्वती विशेष । बहुकाळींचा होता संन्यास । तेणें विशेष मानिती ।।१६।। येणेंपरी श्रीगुरुनाथ । आश्रम घेती चतुर्थ । संन्यासमार्गस्थापनार्थ । श्रीनृसिंहसरस्वती ।।१७।। समस्त वेदांचा अर्थ । सांगते झाले श्रीगुरुनाथ । म्हणोनि वंदिती समस्त । तया काशीपुरीं ।।१८।। ख्याति झाली अतिगहनी। त्या वाराणसीभुवनीं । यति समस्त देखोनि । सेवा करिती श्रीगुरूची ।।१९।। मग निघाले तेथोनि । बहु शिष्य सवें घेवोनि । उत्तरपथ बदरीवनीं । अनंत तीर्थे पहावया ।।१२०।। सव्य घालूनि मेरूसी । तीर्थे नवखंड क्षितीसी । सांगतां विस्तार बहुवसी । ऐक शिष्या नामकरणी ।।२१।। समस्त तीर्थे अवलोकित । सवें शिष्य येती बहुत । भूमिप्रदक्षिणा करीत । आले गंगासागरासी ।।२२।। सिद्ध म्हणे नामांकिता। समस्त तीर्थे सांगतां । विस्तार होईल बहु कथा । तावन्मात्र[२] सांगतों ।।२३।। सकळ महिमा सांगावयासी । शक्ति कैची आम्हांसी । अनंत महिमा त्रिमूर्तीसी । गुरुचरित्र परियेसा ।।२४।। गंगासागरापासाव । तटाकयात्रा करिती देव । प्रयागस्थानीं गुरुराव । येते झाले परियेसा ।।२५।। तया स्थानीं असतां गुरु । आला एक द्विजवरू । माधवनामा विप्र थोरू । श्रीगुरुसी भेटला ।।२६।। ब्रह्मज्ञान तयासी । उपदेश केला परियेसीं । चतुर्थाश्रम त्यासी। देते झाले परियेसा ।।२७।। नाम माधवसरस्वती । तया शिष्या ठेविती । त्यावरी बहुप्रीति । शिष्यांमध्यें

१. गुरुपरंपरा. २. थोडक्यात.

परियेसा ।।२८।। सिद्ध म्हणे नामकरणी । शिष्य झाले बहुतगुणी । अखिल येती नामकरणी । पुढें विचारणी[१] होईल ।।२९।। गंगाधराचा नंदनु । सांगे गुरुचरित्र कामधेनु । ऐकतां होय महाज्ञानु । लाधती चारी पुरुषार्थ ।।३०।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । श्रीगुरुपरंपरा विख्यात । सांगितला निश्चितार्थ । द्वादश प्रश्नीं श्रोतयांसी ।।१३१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे गुरुपरंपराकथनद्वादशप्रश्नं नाम द्वादशोऽध्यायः ।।१२।। ओवीसंख्या ।।१३१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय १३ वा

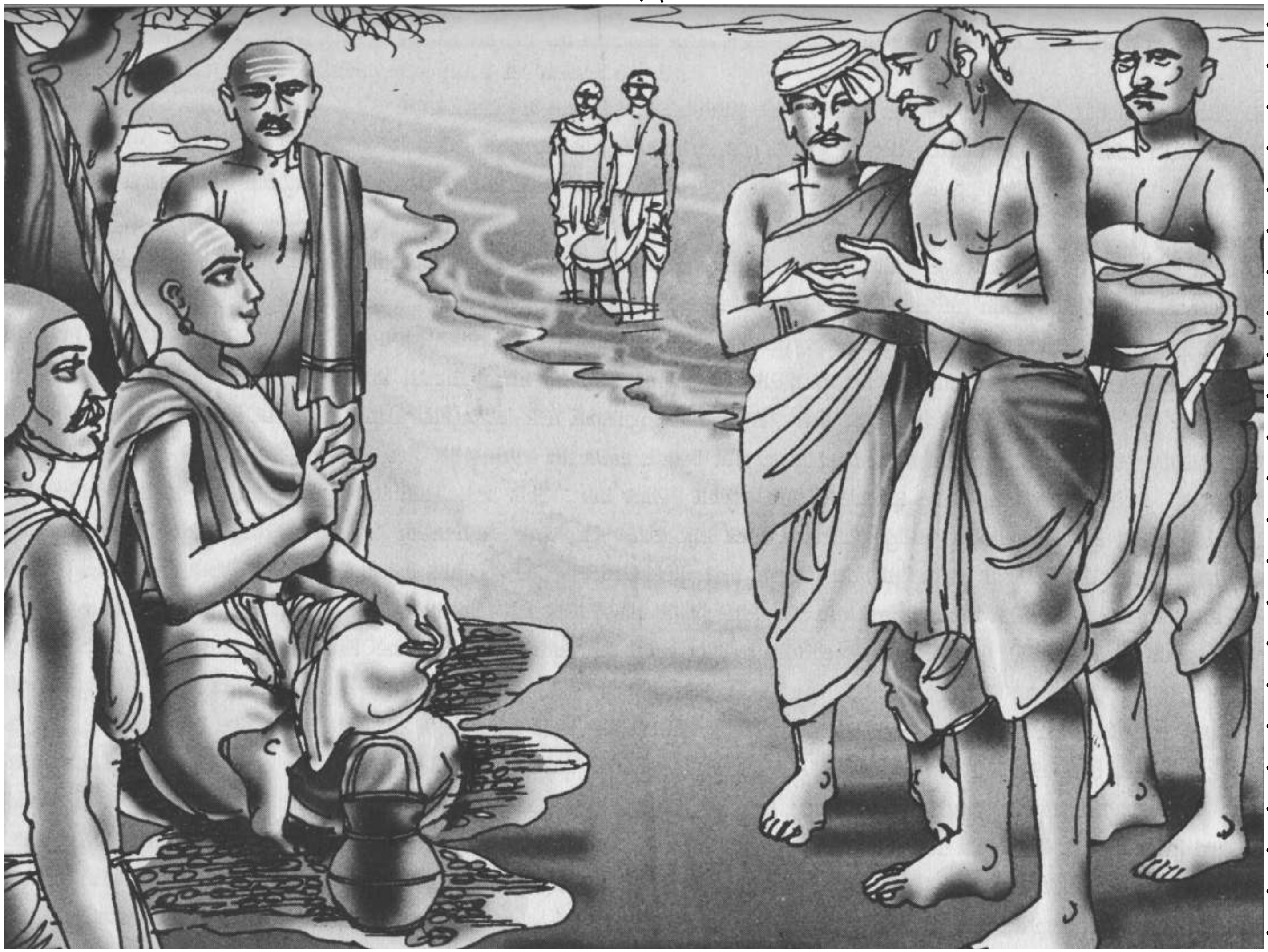

।। अध्याय तेरावा ।। *।। श्रीगुरूंच्या कृपेने ब्राह्मणाचा उदरशूल गेला ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, '' नामधारका, प्रयागातील वास्तव्यात श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींनी एकूण सात जणांना संन्यासदीक्षा दिली. माधवसरस्वती, बाळसरस्वती, कृष्णसरस्वती, उपेन्द्रसरस्वती, सदानंदसरस्वती, ज्ञानज्योतिसरस्वती आणि सिद्ध ही त्यांची नावे होते. त्यानंतर ते शिष्यांसमवेत बदरिश्रमास गेले. तेथून दक्षिण यात्रेस निघाले. फिरत-फिरत ते आपल्या जन्मगावी कारंजास आले. आपल्या आईवडिलांना व भावंडांना भेटले. त्यांनी घरोघरी जाऊन पूजेचा स्वीकार केला. माधव आणि अंबा यांनी त्यांना उद्धार करण्याची विनंती केली. श्रीगुरू म्हणाले, ''मी तुमचा पुत्र असून संन्यास घेतला आहे म्हणून तुम्हांला मोक्ष मिळेल. तुम्ही काशीक्षेत्री देह ठेवाल.'' ते ऐकून श्रीगुरूंचे मातापिता कृतकृत्य झाले.

श्रीगुरूंची रत्नाई नावाची बहीण होती. तिने संन्यास घेण्याची इच्छा व्यक्त केली. श्रीगुरू तिला म्हणाले, ''तू पतीची सेवा कर. संसार कर. तुला पूर्वजन्मीचे दूषित संचित कर्म अजून भोगायचे आहे. तुझा पती त्याग करून तापसी होईल. तुला कुष्ठ होईल. त्या रोगजर्जर अवस्थेत माझे तुला पुनश्च दर्शन होईल. मग तू गाणगापूर क्षेत्री जा. तेते भीमा-अमरजा संगमावर पापविनाशी तीर्थात स्नान केल्यावर तू पापमुक्त होशील.''

त्यानंतर श्रीगुरू आपल्या शिष्यांसह त्र्यंबकेश्वरास आले. त्यांनी आपल्या शिष्यांना त्या क्षेत्राचे माहात्म्य सांगितले- ''पूर्वी या ठिकाणी गौतमांसह अनेक ऋषी तपश्चर्या करीत होते. एकदा काही ऋषींच्या मनात गंगा भूलोकी आणल्यास लोकांचे कल्याण होईल असा विचार आला. त्यांनी एक मायावी गाय निर्माण केली. ती गौतमांच्या शेतात शिरून साळीचे पीक खाऊ लागली. तिला घालवून देण्यासाठी गौतमांनी दर्भाची काडी तिच्या दिशेने भिरकावली. अन्य ऋषींच्या मायाशक्तीने तिचे शस्त्रात रूपांतर झाले. त्याच्या आघाताने गाय मरण पावली. या गोहत्येच्या पापनिष्कृतीसाठी ऋषिजनांनी गौतमांना गंगेला भूलोकी आणून तीत स्नान करण्यास सांगितले. गौतमांनी तपश्चर्येने शिवाला प्रसन्न करून गंगेला मनुष्यांच्या पापक्षालनासाठी त्र्यंबक क्षेत्री प्रकट करण्यास सांगितले. तेव्हा शंकराने गंगा अंशतः अवतीर्ण केली. गौतमांमुळे तिला गौतमी नाव पडले.''

त्यानंतर श्रीगुरू गौतमीकाठची तीर्थक्षेत्रे पाहत मंजरिका गावी आले. तेथील माधवारण्य नावाचा भक्त त्यांची नित्य मानसपूजा करीत असे. श्रीगुरूंनी त्याला प्रेमाने दर्शन दिले. 'तू ही मानसपूजा नित्य करीत राहा. तुला दत्तात्रेयांचे प्रत्यक्ष दर्शन होईल. तुला ब्रह्मलोकी सद्गती मिळेल.' असा त्याला आशीर्वाद दिला.

त्यानंतर श्रीगुरू वासरब्रह्मेश्वर स्थानी आले. तेथील नदीत शिष्यांसह स्नान केले. तेवढ्यात पोटदुखी असह्य झालेला एक ब्राह्मण काठावर येऊन गडबडा लोळू लागला. त्याचे अन्नाशी उभे वैरच होते जणू ! तो फलाहारच करायचा. महिना पंधरवड्याने जेवला तरी पोटदुखी असह्य व्हायची. आदल्या दिवशी त्याने सणानिमित्त मिष्टान्न भोजन केले होते म्हणूनच हा त्रास होत होता. 'आता प्राणात्यागाशिवाय या जीवणघेण्या व्याधीतून सुटका होणार नाही' असा विचार

करून त्याने पोटावर जड पाषाण बांधला आणि विषण्ण मनाने शिवनाम घेत नदीत शिरला. श्रीगुरूंनी त्याची वेदना जाणली. त्याला बोलावून घेतले. त्याला आत्महत्येपासून परावृत्त केले. 'माझ्याकडे औषध आहे. आता तुझे दुखणे गेलेच म्हणून समज' असे म्हणून त्याला धीर दिला.

त्या वेळी सायंदेव नावाचा एक ब्राह्मण ग्रामाधिकारी श्रीगुरूंच्या दर्शनास आला. श्रीगुरूंनी त्याचे गोत्र, मूळ गाव आदी चौकशी केली व म्हणाले, ''सायंदेवा, हा ब्राह्मण पोटदुखीने आजारी आहे. याला तुझ्या घरी ने व उडदाचे वडे, सांदणे आणि दुग्धमिश्रित पक्वान्नांचे भोजन दे.'' सायंदेव म्हणाला, ''माझ्या घरचे अन्न खाऊन याचा प्राण गेला तर मला नाहक ब्रह्महत्येचे पातक लागेल.'' श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''उगाच संशय घेऊ नकोस. सांगितल्याप्रमाणे कर.'' सायंदेव म्हणाला, ''स्वामी, या ब्राह्मणासमवेत तुम्ही सर्वांनी माझ्या घरी भोजन करून मला उपकृत करावे.'' श्रीगुरूंनी त्याला संमती देताच तो आनंदाने घरी गेला.

स्नानसंध्यादी नित्यकर्मे झाल्यावर श्रीगुरू आपले शिष्य व उदरशूल झालेल्या त्या ब्राह्मणाला बरोबर घेऊन सायंदेवाच्या घरी गेले. सायंदेव आणि त्याची पत्नी जाखाई यांनी त्यांची पूजा केली. श्रीगुरूंनी त्या दोघांना 'तुमच्या वंशात गुरुभक्तीची परंपरा निरंतर चालू राहील' असा वर दिला. त्या दोघांनी सर्वांना आग्रहाने पोटभर खाऊ घातले. श्रीगुरूंच्या आज्ञेने ब्राह्मणही मनसोक्त जेवला आणि त्यांच्याच कृपाप्रसादाने पूर्णतः व्याधिमुक्त झाला. नामधारका, हा चमत्कार मी स्वतः पाहिला आहे. गुरुकृपेने जन्मांतरीचे दोष जातात, मग व्याधी कशी राहील बरे !''

अध्याय तेरावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक शिष्यराणा । लागे सिद्धाचिया चरणां । करसंपुट जोडोनि जाणा । विनवीतसे परियेसा ।।१।। जय जयाजी सिद्ध मुनी । तूं तारक भवार्णी[1] । सांगितलें ज्ञान प्रकाशोनि । परिसोनि मना सुख जाहलें ।।२।। गुरुचरित्रकथामृत । सेवितां तृष्णा अधिक होत । शमन करणार समर्थ । तूंचि एक कृपानिधि ।।३।। गुरुचरित्र कामधेनु। सांगितलें तुम्हीं विस्तारोनु । तृप्त नव्हे माझें मनु । आणिक अपेक्षा होतसे ।।४।। क्षुधेनें पीडीलें ढोर । जैसें पावें तृणबिढार[2] । त्यातें होय मनोहर । न वचे[3] तेथोनि परियेसा ।।५।। एखादा न देखे तक्र स्वप्नीं । त्यासी मिळे क्षीरबरणी[4] । नव्हे साचें मन धणीं । केवी सोडी तो ठावो ।।६।। तैसा आपण स्वल्पज्ञानी । नेणत होतों गुरू निर्वाणी। अविद्यामाया वेष्टोनि । कष्ट होतों स्वामिया ।।७।। अज्ञानतिमिररजनीसी । ज्योतिःस्वरूप तूंचि होसी । प्रकाश केला गा आम्हांसी । निजस्वरूप श्रीगुरूंचें ।।८।। तुवां केलें उपकारासी । उत्तीर्ण काय होऊं सरसी । कल्पवृक्ष दिल्हीयासी। प्रत्युपकार काय द्यावा ।।९।। एखादा देतां चिंतामणी । त्यासी उपकार काय धरणीं । नाहीं दिल्हें न ऐकों कानी । कृपामूर्ति सिद्धराया ।।१०।। ऐशा तवोपकारासी । उत्तीर्ण न व्हावें वंशोवंशीं। म्हणोनि लागतसे चरणांसी । एकभावें करोनिया ।।११।। स्वामी निरोपिले धर्मार्थ । अधिक झाले मज स्वार्थ । उपजला मज परमार्थ । गुरुभजनीं निरंतर ।।१२।। प्रयागीं असतां गुरुमूर्ति । माधवसरस्वतीस दीक्षा देती । पुढें काय वर्तली स्थिति। ते आम्हांप्रती विस्तारिजे ।।१३।। ऐकोनि शिष्याचें वचन । सिद्ध मुनि संतोषोन । मस्तकीं हस्त ठेवोन। आश्वासित त्या वेळीं ।।१४।। धन्य शिष्या सगुण । तुज लाधले गुरुचरण । संसारतारक भवार्ण । तूंचि एक परियेसा ।।१५।। त्वां ओळखिली गुरुसोय । म्हणोनि बोलती गुरूराय । संतोष होतो आनंदमय । तव प्रश्न ऐकोनिया ।।१६।। सांगेन ऐक एकचित्तें । चरित्र गुरूचें विख्यातें । उपदेशोनि माधवातें । होते

१. संसारसमुद्रात. २. गवताची रास. ३. हाले. ४. दुधाने भरलेले भांडे.

तेथें क्वचित्काळ ।।१७।। असतां तेथें वर्तमानीं । प्रख्यात झाली महिमा सगुणी । शिष्य झाले अपार मुनि । मुख्य माधवसरस्वती ।।१८।। त्या शिष्यांची नामें सांगतां । विस्तारेल बहुत कथा । प्रख्यात नामें असती सात । सांगतों ऐक एकचित्तें ।।१९।। बाळसरस्वती कृष्णसरस्वती । उपेंद्र माधवसरस्वती । पांचवा होता आणीक यति । सदानंदसरस्वती देखा ।।२०।। ज्ञानज्योतिसरस्वती एक । सातवा सिद्ध आपण एक । अपार होते शिष्य आणिक। एकाहूनी एक श्रेष्ठ पैं ।।२१।। त्या शिष्यांसमवेत । गुरु लंघित दक्षिणपंथ । समस्त क्षेत्रें पावन करीत । आले करंजनगरासी ।।२२।। भेटी झाली जनकजननी । येवोनि लागती चरणीं । चतुर्वर्ग भ्राताभगिनी । समस्त भेटती स्वामिया ।।२३।। देखोनि गुरुमुर्तिसी। नगरलोक अत्यंत हर्षी । आले सकळ भेटीसी । पूजा करिती परोपरी ।।२४।। घरोघरीं श्रीगुरुसी । पाचारिती[1] भिक्षेसी । आले स्वरूपी बहुवसी । घरोघरीं घेती पूजा ।।२५।। समस्त विस्मय करिती । अवतार विष्णु हा निश्चिती । वेषधारी दिसे यति । परमपुरुष[2] होय जाणा ।।२६।। यातें नर जे बोलती । ते जाती नरकाप्रती । कार्याकारण अवतार होती । ब्रह्माविष्णुमहेश ।।२७।। जननीजनक येणें रीतीं । पूजा करिती भावभक्तीं । श्रीगुरु झाले श्रीपादयति । झाली स्मृति[3] जननीसी ।।२८।। जननी देखोनि तये वेळीं । माथा ठेवी चरणकमळीं । सत्यसंकल्प चंद्रमौळी । प्रदोषपूजा फळा आली पैं ।।२९।। पतीस सांगे तये वेळीं । पूर्वजन्मचरित्र सकळीं । विश्ववंद्य पुत्र प्रबळी। व्हावा म्हणोनि आराधिलें ।।३०।। त्या श्रीपाद ईश्वराची । पूजा केली मनोवाचीं । प्रसिद्ध झालीं जन्में आमुचीं । सफळ केलें परियेसा ।।३१।। म्हणोनि नमिती दोघें चरणीं । विनविताती करुणावचनीं । उद्धारावें या भवार्णी । जगन्नाथ यतिराया ।।३२।। श्रीगुरू म्हणती त्यांसी । एखाद्या काळीं परियेसी । पुत्र होईल संन्यासी । उद्धरील कुळें बेचाळीस ।।३३।। त्यासी शाश्वत[4] ब्रह्मलोक । अचढ पद असे एक । त्याचे कुळीं उपजतां देख । ब्रह्मपद शाश्वत त्यासी पैं ।।३४।। यमाचे दुःखे भयातीत । नव्हे त्याचे

१. बोलावितात. २. ईश्वर. ३. आठवण. ४. सदा सर्वकाळ.

संततींत । पूर्वज जरी नरकीं असत । त्यांस शाश्वत ब्रह्मलोक ।।३५।। त्या कारणें आम्ही देखा । घेतला आश्रमविशेषा। तुम्हां नाहीं यमाची शंका । ब्रह्मपद असे सत्य ।।३६।। ऐसें सांगोनि त्यांसी । आश्वासिती बहुवसीं । तुमचे पुत्र शतायुषी। अष्टैश्वर्यें नांदती ।।३७।। त्या पुत्रां तुम्ही धनी । पहाल सुखें नयनीं । पावाल क्षेत्र काशीभुवनीं । अंतकाळीं परियेसा ।।३८।। मुक्तिस्थान काशीपुर । प्रख्यात असे वेदशास्त्र । न करीं चिंता अणुमात्र[१] । म्हणोनि सांगती तये वेळीं ।।३९।। त्यांची कन्या असे एक । नाम रत्नाई निःशंक । श्रीगुरूतें नमोनि ऐक । विनवीतसे परियेसा ।।४०।। विनवीतसे परोपरी। स्वामी मातें तारीं तारीं । बुडतें मी भवसागरीं । संसारमाया वेष्टोनिया ।।४१।। निर्लेप करीं मजसी। मग मी जाईन तपासी । ऐकोनिया वचनासीं । गुरू निरोपिती ।।४२।। पतिसेवा करावी । तेणेंच बरवी मोक्षपदवी । पावेल त्यांत न धरावी । अन्य वृत्ति ।।४३।। येणें या भवार्णवासी । कडे पडती परियेसीं । जैसें जैसें भावयासी । तैसें होय परियेसा ।।४४।। उतरावया पैल पार । स्त्रियांसी असे वो भ्रतार । मनीं ठेवी निर्धार । भजावा पुरुष[२] शिवसम ।।४५।। त्यांसी होय उद्धार गति । वेदपुराणें वाणिती[३] । अंतरीं न करीं खंती । तुज गति होईल ।।४६।। ऐकोनि गुरूचें वचन । विनवीतसे कर जोडून । गुरुमूर्ति ब्रह्मज्ञान । विनवीतसे अवधारा ।।४७।। जाणसी भविष्यभूत । कैसें मातें उपदेशित । माझें प्रारब्ध कवण गत । विस्तारावें मजपुढें ।।४८।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । तव वासना असे तपासी । संचित आपुलें असें भोगासी । भोगणें असे परियेसीं ।।४९।। पूर्वजन्मीं परियेसीं । चरणीं लाथिलें धेनूसी । शेजारी स्त्रीपुरुषांसी । विरोध लाविला कलह पैं ।।५०।। त्या दोषास्तव देखा। तुज बाधा असे अनेका । गाय लाथिली तेणें ऐका । सर्वांगीं कुष्ठी होसी ।।५१।। विरोध केला स्त्रीपुरुषांसी । तव पुरुष होईल तापसी। तूंते त्याजील भरंवसीं । अर्जित तव ऐसें असे ।।५२।। ऐकोनि दुःख करी बहुत । श्रीगुरुचरणांवरी लोळत । उद्धारीं गुरुनाथ त्वरित । म्हणोनि चरणीं लागली ।।५३।। श्रीगुरु म्हणती

१. थोडीसुद्धा. २. पती. ३. वाखाणतात.

ऐक बाळे । क्वचित्काळें असाल भले । अपरवय[1] होतां काळें[2] । पति तुझा यति होईल ।।५४।। तदनंतर तुझा देह । कुष्ठी होईल आवेव[3] । भोगूनि शुद्ध देह । मग होईल तुज गति ।।५५।। नासतां तुझा देह जाण । भेटी होईल माझी पूर्ण। तव पाप होईल दहन । सांगेन क्षेत्र ऐक पां ।।५६।। भीमातीर दक्षिण देश । तेथें तीर्थ पापविनाश । जाय तेथें भरंवसें। अवस्था तुज घडलियावरी ।।५७।। या भूमंडळीं विख्यात । असे तीर्थ अतिसामर्थ्य । गंधर्वपुर प्रख्यात । अमरजासंगम प्रसिद्ध पैं ।।५८।। ऐसें सांगोनि तिसी । गुरु निघाले दक्षिणादिशीं । त्र्यंबकनाम क्षेत्रासी । आले गौतमीउद्भव जेथें ।।५९।। शिष्यांसह गुरुमूर्ति । आले नाशिकक्षेत्राप्रती । तीर्थमहिमा असे ख्याति । पुराणांत परियेसा ।।६०।। तीर्थमहिमा सांगतां । विस्तार होईल बहु कथा । संक्षेप सांगेन आतां । तें परियेसीं ।।६१।। त्या गौतमीचा महिमा । सांगतां अपार आम्हां । बहिरार्णव उदक उगमा । ब्रह्मांडाव्यतिरिक्त ।।६२।। जटामुकुटीं सर्वेश्वर । धरीतसे निरंतर । मिळोनि सकळ ऋषीश्वर । उपाय केला परियेसा ।।६३।। ब्रह्मऋषि गौतम देखा । तपस्वी असे विशेषा । व्रीहि[4] पेरिलें वृत्ती[5] ऐका । अनुष्ठानस्थानाजवळी ।।६४।। पूर्वी ऋषी मुनीं सकळीं । नित्य पेरूनि पिकविती साळी । ऐसें त्यांचे मंत्र प्रबळी । महा तपस्वी पुण्यपुरुष ।।६५।। समस्त ऋषि मिळोनि । विचार करिती आपुलें मनीं । गौतमऋषि महाज्ञानी । मुख्य दास ईश्वराचा ।।६६।। त्यासी घालितां साकडें[6] । गंगा आणील आमुचेकडे । समस्तां आम्हां पुण्य घडे । गंगा आणूनि भूमंडळीं ।।६७।। श्लोक ।। या गतिर्योगयुक्तानां मुनीनामूर्ध्वरितसाम् । सा गतिः सर्वजंतूनां गौतमीतीरवासिनाम् ।।६८।। टीका ।। ऊर्ध्वरेत[7] मुनीश्वरांसी । कोटिवर्षें तपस्व्यांसी । जे गति होय परियेसीं । ते गति गौतमीतीरस्थां[8] ।।६९।। या कारणें गौतमीसी । आणावें यत्नें भूमंडळासी । सांकडें घालावें गौतमासी । गंगा आणितां आम्हां लाभ ।।७०।। म्हणोनि रचिली माया एक । दुर्वेची गाय सवत्सक । करोनि पाठविली एक । गौतमव्रीहिभक्षणार्थ ।।७१।।

१. वृद्धापकाळी. २. कालांतराने. ३. अवयव. ४. साळी. ५. उपजीविका. ६. संकट. ७. आजन्म ब्रह्मचर्याने राहणारे. ८. गोदावरीच्या तीरांवर राहणाऱ्यास.

ऋषि होता अनुष्ठानीं । देखतां धेनु नयनीं । निवाराया तत्क्षणीं । दर्भपवित्र सोडिले ।।७२।। तेंचि दुर्वार जाहलें शस्त्र। धेनुसी लागलें जैसें वज्रास्त्र । पंचत्व पावली त्वरित । घडली हत्या गौतमासी ।।७३।। मिळोनि सर्व ऋषिजन । प्रायश्चित्त देती जाण । गंगा भूमंडळीं आण । यावीण तुज नाहीं शुद्धि ।।७४।। त्या कारणें गौतमऋषीं। तप केलें सहस्र वर्षीं । प्रसन्न झाला व्योमकेशीं । वर माग म्हणतसे ।।७५।। गौतम म्हणे सर्वेश्वरा । मज प्रसन्न झाला दातारा । उद्धारावया चराचरा । गंगा द्यावी भूमंडळीं ।।७६।। गौतमाचे विनंतीसी । निरोप दिधला गंगेसी। घेवोनि आले भूमंडळासी । पापक्षालनार्थ मनुष्यांचे ।।७७।। ऐसी गंगाभागीरथी । कोणा वर्णवे सामर्थी । याचि कारणें गुरुमूर्ति । आले ऐक नामधारका ।।७८।। ऐसी गौतमी तटाकयात्रा । श्रीगुरू आचरती पवित्रा । पुढें लोकानुग्रहमात्रा । आपण हिंडत ।।७९।। तटाकयात्रा करितां देखा । आले श्रीगुरू मंजरिका । तेथें होता मुनि एका । विख्यात माधवारण्य ।।८०।। सदा मानसपूजा त्यासी । नृसिंहमूर्ति परियेसीं । देखता झाला श्रीगुरूसी । मानसमूर्ति जैसी देखे ।।८१।। नमिता झाला श्रीगुरूसी । स्तोत्र करी बहुवसी । विस्मित होऊनि मानसी । अतिभक्ती करोनिया ।।८२।। श्लोक ।। यद्दिव्यपादद्वयमेव लक्षितं देवैर्न दृष्टं तदिदं समीपे । यदुत्तरे तीरनिवासमानं लक्ष्मीसमीपे निवसद्विनीतम् ।।१।। टीका ।। येणेंपरी श्रीगुरूसी । विनवी माधवारण्य हर्षीं । श्रीगुरु म्हणती संतोषीं। तया माधवारण्यासी देखा ।।८३।। श्लोक ।। अत्यंतमार्गास्थितिमार्गरूपमत्यंतयोगेरधिगम्य तत्त्वम् । मार्गं च मार्गं च विचिन्वतो मे मार्गोदयं माधव दर्शये ते ।।८४।। ऐसें गुरूचें स्वरूप । देखोनि तयासी सुख अमूप[१] । आश्वासोनि निजरूप । दाविते झाले परियेसा ।।८५।। श्रीगुरुस्वरूप देखोनि । संतुष्ट झाला तो मुनि । विनवीतसे कर जोडोनि । नानापरी स्तुति करी ।।८६।। जय जय जगद्गुरू । त्रिमूर्तीचा अवतारू । लोकां दिसतोसी नरू । परमपुरुषा जगन्नाथा ।।८७।। तूं तारक विश्वासी । म्हणोनि भूमीं अवतरलासी । कृतार्थ केलें

१. पुष्कळ.

आम्हांसी । दर्शन देवोनि चरणांचें ।।८८।। ऐसें परी श्रीगुरूसी । स्तुति करी तो तापसी । संतोषोनि अति हर्षीं । आश्वासिलें त्या वेळीं ।।८९।। म्हणती श्रीगुरू त्यासी । सिद्धि झाली तव मंत्रासी । तव सद्गति भरंवसीं । ब्रह्मलोकीं होय ।।९०।। नित्यपूजा तूं मानसीं । करिसी नृसिंहमूर्तीसी । प्रत्यक्ष[1] होईल परियेसीं । न करीं संशय मनांत ।।९१।। ऐसें सांगोनि त्यासी । श्रीगुरू निघाले परियेसीं । आले वासरब्रह्मेश्वराशी । गंगातीर महाक्षेत्र ।।९२।। त्या गंगातटाकात । श्रीगुरू समस्त शिष्यांसहित । स्नान करितां गंगेंत । आला विप्र एक त्या स्थळीं ।।९३।। कुक्षिव्यथा[2] असे बहुत । तटाकीं असे लोळत । उदरव्यथा अत्यंत । त्यजूं पाहे प्राण देखा ।।९४।। पोटव्यथा बहु त्यासी । नित्य करी तो उपवासासी । भोजन केलिया दुःखे ऐसी । प्राणांतिक होतसे ।।९५।। या कारणें द्विजवर । सदा करी फलाहार । अन्नासी त्यासी असे वैर । जेवितां प्राण त्यजूं पाहे ।।९६।। पक्षमासां[3] भोजन करी । परम व्यथा असे त्याचे उदरीं । ऐसें किती दिवसांवरी । कष्टत होता तो द्विज ।।९७।। पूर्वदिनीं त्या ग्रामीं । असे सण महानवमी। जेविला मिष्टान्नें नेमीं । मास एक पारणें केलें ।।९८।। भोजन केलें अन्न बहुत । त्याणें पोट असे दुखत । गंगातीरीं असे लोळत । प्राण त्वरित त्यजूं पाहे ।।९९।। दुःख करी द्विज अपार । म्हणे गंगेंत त्यजीन शरीर । नको आतां संसार । पापरूपें वर्ततों ।।१००।। अन्न प्राण अन्न जीवन । कोण असेल अन्नावीण। अन्न वैरी झालें जाण । मरण बरवें आतां मज ।।१।। मनीं निर्धार करोनि। गंगाप्रवेश करितों म्हणोनि। पोटीं पाषाण बांधोनि । गंगेमध्यें निघाला ।।२।। मनीं स्मरे कर्पूरगौर । उपजूनि आपण भूमिभार । केले नाहीं परोपकार । अन्नदानादिक देखा ।।३।। न करीं पुण्य इह जन्मांत । जन्मांतरीं पूर्व शत । पुण्यफळ नसे दिसत । मग कष्ट भोगीतसें ।।४।। ग्राम हरिले ब्राह्मणाचे। किंवा धेनु कपिलेचे । घात केलिया विश्वासियाचे । मग हे कष्ट भोगीतसें ।।५।। अपूर्ती पूजा ईश्वराची । केली असे निंदा गुरूची । अवज्ञा केली मातापित्यांची । मग हे कष्ट भोगितों ।।६।।

१. प्रत्यक्ष दर्शन. २. पोटदुखी. ३. महिनापंधरा दिवसानी.

अथवा मारिलें पशूंसी । अग्नि घातिला रानासी । वेगळें सांडूनि जनकजननींसी । स्त्रियेसहित वेगळा होतों ।।७।। अथवा पूर्वजन्मीं आपण । केलें असे द्विजां धिक्करण । अतिथि आलिया न घालीं अन्न । वैश्वदेव–समयासी ।।८।। मातापिता त्यजोनिया । होतों सुखें जेवोनिया । पूर्वजन्मापासोनिया । मग हे कष्ट भोगितों ।।९।। ऐशीं पापें आठवीत। विप्र जातो गंगेंत । तंव देखिती गुरुनाथ । म्हणती बोलवा ब्राह्मणासी ।।११०।। आणा आणा हो तयासी । आत्महत्या महादोषी । प्राण त्यजितो कां सुखेंसी । पुसों कोण कवणाचा ।।११।। श्रीगुरुवचन ऐकोनि । गेले शिष्य धावोनि । द्विजवरातें काढोनि । आणिला श्रीगुरुसन्मुख ।।१२।। अनाथासी कल्पतरू । दुःखितासी कृपासागरू । पुसतसे श्रीगुरू। तया विप्रवरासी ।।१३।। श्रीगुरू म्हणती तयासी । प्राण कां त्यजूं पाहसी । आत्महत्या महादोषी । काय वृत्तान्त सांग आम्हां ।।१४।। विप्र म्हणे गा यतिराया । काय कराल पुसोनिया । उपजोनिया जन्म वाया । भूमिभार जाहलों ।।१५।। मासां पक्षां भोजन करितों । उदरव्यथेनें कष्टतों । साहूं न शकें प्राण देतों । काय सांगावे स्वामिया ।।१६।। आपणासी अन्न वैरी असतां । केवी वांचावें गुरुनाथा । शरीर अन्नमय तत्त्वतां । केवी वाचूं जगद्गुरु ।।१७।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी । तुझी व्यथा गेली परियेसीं । औषध असे आम्हांपासीं । क्षण एक सांगों तुज ।।१८।। संशय न धरीं आपुले मनीं । भिऊं नको अंतःकरणीं । व्याधि गेली पळोनि । भोजन करीं पोटभरी ।।१९।। श्रीगुरुवचन ऐकोनि । स्थिर झाला अंतःकरणीं । माथा ठेवोनि श्रीगुरुचरणीं । नमन केलें त्या वेळीं ।।१२०।। इतुकिया अवसरीं । त्या ग्रामाचा अधिकारी। विप्र एक अवधारीं । आला स्नाना गंगेसी ।।२१।। तंव देखिलें गुरूसी । येवोनि लागला चरणांसी । नमन केलें भक्तींसी। मनोवाक्कायकर्में ।।२२।। आश्वासोनि तये वेळीं । पुसती श्रीगुरू स्तोममौळी । कवण नाम कवणें स्थळीं । घास म्हणती तयासी ।।२३।। ऐकोनि श्रीगुरूचें वचन । सांगतसे तो ब्राह्मण । गोत्र आपुलें कौंडिण्य । आपस्तंब शाखा असे ।।२४।। नाम सायंदेव ऐसें । वास कांचींत राहतसें । आलों उदरपूर्ती[1] असें । सेवा करितों यवनाची

१. पोट भरण्याकरिता.

।।२५।। अधिकारपणें या ग्रामीं । असो संवत्सर एक स्वामी । धन्य धन्य झालों आम्ही । तव दर्शनमात्रेंसी ।।२६।। तूं तारक विश्वासी । दर्शन दिधलें आम्हांसी । कृतार्थ झालों भरंवसीं । जन्मांतरींचे दोष गेले ।।२७।। तवानुग्रह[२] होय ज्यांसी । तरतील या भवार्णवासी । अप्रयत्नें आम्हांसी । दर्शन दिधलें स्वामिया ।।२८।। श्लोक।। गंगा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा । पापं तापं च दैन्यं च हरेच्छ्रीगुरुदर्शनम् ।।२९।।टीका।। गंगा देखितां पापें जाती । चंद्रदर्शनें ताप जाती । कल्पतरूची ऐशी गति । दैन्यावेगळें करी जाण ।।१३०।। तैसे नव्हे तुमचे गुण । पापतापदैन्यहरण । देखिले आजि तुमचे चरण । चतुर्वर्गफळ[३] पावलों ।।३१।। ऐशी स्तुति करोनि । पुनरपि लागे श्रीगुरुचरणीं । जगद्गुरु आश्वासोनि। निरोप देती तये वेळीं ।।३२।। श्रीगुरू म्हणती त्यासी । आमुचें वाक्य परियेसीं । जठरव्यथा या विप्रासी। प्राणत्याग करितसे ।।३३।। उपशम त्या व्याधीसी । सांगों औषध तुम्हांसी । नेवोनि आपुले मंदिरासी । भोजन करवीं मिष्टान्न ।।३४।। अन्न जेवितां याची व्यथा । व्याधी न राहे सर्वथा । घेवोनि जावें त्वरिता । क्षुधाक्रांत विप्र असे ।।३५।। ऐकोनि श्रीगुरूचें वचन । विनवीतसे कर जोडून । प्राणत्याग करितां भोजन । ऐसी व्यथा होतसे ।।३६।। जेंविला काल मासें एक । त्याणें प्राण त्यजीतसे एक । अन्न देतां आम्हांसी देख । घडेल हत्या त्वरित पैं ।।३७।। श्रीगुरू म्हणती सायंदेवासी । आम्ही औषध देतों त्यासी । अपूपादि[४] माषान्नासी । क्षीरमिश्रित परमान्न ।।३८।। अन्न जेवितां त्वरेंसी। व्याधि जाईल परियेसीं । संशय न धरितां मानसीं । त्वरित गृहासी नेईं वेगें ।।३९।। अंगिकारोनि तये वेळीं । माथा ठेवी चरणकमळीं । विनवीतसे करुणा बहाळी । यावें स्वामी भिक्षेसी ।।१४०।। अंगिकारोनि श्रीगुरुनाथ। निरोप देती हो कां त्वरित । सिद्ध म्हणे ऐक मात । नामधारक शिष्यात्तमा ।।४१।। आम्ही होतों तये वेळीं । समस्त शिष्य सकळीं। जठरव्यथेचा विप्र जवळी । श्रीगुरू गेले भिक्षेसी ।।४२।।

२. तुमचा उपदेश. ३. धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष असे चारही पुरुषार्थ. ४. उडदाचे वडे, सांडगे वगैरे.

विचित्र झालें त्याचे घरीं । पूजा करिती परोपरी । पतिव्रता त्याची नारी । जाखाई म्हणिजे परियेसा ।।४३।। ते पूजिती गुरुसी । षोडशोपचारें परियेसीं । तेणेंचि रीतिये आम्हांसी । शिष्या सकळीं वंदिले ।।४४।। गुरुपूजेचें विधान । विचित्र केलें अतिगहन । मंडळ केलें रक्तवर्ण । एकएकासी पृथके देखा ।।४५।। पद्म रचोनि अष्टदळी । नानापरी रंगमाळी । पंचवर्ण विचित्र कळी । रचिली तिये परियेसा ।।४६।। संकल्पोनि विधीसी । नमन केलें साष्टांगेंसी । माथा ठेवूनि चरणन्यासीं । पाद सर्वही अष्टांगीं ।।४७।। चित्रासन गुरूसी । येणेंचि परी सकळिकांसी । मंडळार्चनविधीसी । करिती गंधपुष्पाक्षता ।।४८।। षोडशोपचारें विधींसीं । पंचामृतादि परियेसीं । रुद्रसूक्तमंत्रेंसी । चरण स्नापिले तये वेळी ।।४९।। श्रीगुरुचरणीं अतिहर्षीं । पूजा करिती षोडशी । तया विप्रा प्रज्ञा कैसी । चरणतीर्थ धरिता झाला ।।१५०।। तया चरणतीर्थासी । पूजा करिती भक्तींसी । गीतवाद्य आनंदेंसी । करिती आरती निरांजन ।।५१।। अनुक्रमें श्रीगुरुपूजा । करिता झाला तो द्विज । पुनरपि षोडशोपचारें वोजा । पूजा करी भक्तीनें ।।५२।। अक्षय वाणें आरती । श्रीगुरुसी ओवाळिती । मंत्रघोष अतिभक्तीं । पुष्पांजळी करिता झाला ।।५३।। अनेकपरी गायन करी । नमस्कारी प्रीतिकरीं । पतिव्रता असे नारी । पूजा करिती उभयवर्गे ।।५४।। ऐशापरी श्रीगुरुसी । पूजा केली परियेसीं । येणें विधीं शिष्यांसी। समस्तांसी वंदिलें ।।५५।। संतोषोनि श्रीगुरुमूर्ति । अतिहर्षी वर देती । तव संतति होईल ख्याति । गुरुभक्ति वंशोवंशी ।।५६।। तूं जाणसी गुरुस । अभिवृद्धि वंशास । पुत्रपौत्रां हर्ष । गुरुभक्तीनें घडे ।।५७।। ऐसें बोलोनि द्विजासी । आश्वासिती अतिहर्षी । नमन करोनि श्रीगुरूसी । ठाय घातले द्विजें त्या वेळीं ।।५८।। नानापरींची पक्कान्नें । अपूपादि माषान्नें । अष्टविध परमान्नें । शर्करासहित निवेदिलीं ।।५९।। शाकापाक नानापरी । वाढताती सविस्तारीं । भोजन करी प्रीतिकरीं । श्रीगुरु परियेसा ।।१६०।। उदरव्यथेच्या ब्राह्मणें । भोजन केलें परिपूर्णे । व्याधि गेली तत्क्षणें । श्रीगुरुचे कृपादृष्टीं ।।६१।। परिस लागतां लोहासी । सुवर्ण होय परियेसीं । दर्शन होतां श्रीगुरुसी । व्याधि कैची सांग

मज ।।६२।। उदय होतां दिनकरासी । संहार होय अंधकारासी । श्रीगुरुकृपा होय ज्यासी । दैन्य कैचें तया घरीं ।।६३।। ऐसेपरीं श्रीगुरुनाथें । भोजन केलें शिष्यासहित । आनंद झाला तेथें बहुत । विस्मय करिती सकळ जन ।।६४।। अभिनव करिती सकळ जन । द्विजासी होतें वैरी अन्न । औषध झालें तेंचि जाण । व्याधि गेली निघोनि ।।६५।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । गुरुकृपा होय ज्यासी । जन्मांतरींचे दोष जाती । व्याधि कैची त्याचे देहीं ।।६६।। गंगाधराचा नंदनु । सरस्वती सांगे विस्तारोनु । गुरुचरित्र कामधेनु । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।६७।। जे ऐकती भक्ति धरूनि । व्याधि नसती तया स्थानीं । अखिल सौख्य होय त्या जनीं । सत्य सत्य त्रिवाचा ।।६८।। इति गुरुचरित्रामृत । श्रीगुरूचरित्रवर्णन येथ। ब्राह्मण व्याधि निरसोनि त्वरित । सुखी केला श्रीगुरुनें ।।१६९।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे विप्रोदरव्यथानिरसनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।।१३।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१६९।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय १४ वा

।। अध्याय चौदावा ।। * ।। सायंदेवाचे प्राणसंकट टळले ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारक सिद्धाला म्हणाला, ''हे योगीश्वरा, श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींनी उदरशूल ब्राह्मणाला व्याधिमुक्त केले, त्यानंतर पुढे काय घडले ते सांगा.'' सिद्ध म्हणाला, ''श्रीगुरूंनी सायंदेवाची सेवा स्वीकारली. त्याचा भक्तिभाव पाहून ते प्रसन्न झाले. त्यांनी त्याला 'तुझ्या वंशात उत्तरोत्तर गुरुभक्त जन्माला येतील' असा आशीर्वाद दिला.'' सायंदेवाने त्यांच्या चरणांना वंदन केले व म्हणाला, ''गुरुदेव, आपला महिमा अगाध आहे. तुमच्या आशीर्वादाने माझ्या वंशात भक्तीची परंपरा अखंड राहो. माझ्या वंशजांना इहलोकी सर्व प्रकारचे सौख्य लाभो. त्यांना सद्गती प्राप्त होवो. पण सध्या मी अतिशय बिकट परिस्थितीत आहे. मी ज्या यवनाकडे नोकरी करतो तो अत्यंत क्रूर आहे. तो दरवर्षी ब्राह्मणांचा घात करतो. आज त्याने मलाच मारावयाचे ठरविले आहे. मी त्याच्याकडे गेलो की माझा घात निश्चित आहे. मग आपले वचन खरे कसे होणार ?''

तेव्हा श्रीगुरूंनी आपला वरदहस्त त्याच्या मस्तकी ठेवला व म्हणाले, ''सायंदेवा, चिंता करू नकोस. निश्चिंत होऊन त्या यवनाकडे जा. तो तुला सन्मानाने परत पाठवील. तू परत येईपर्यंत मी येथेच थांबणार आहे. तू माझा भक्त आहेस. तुला पुत्रपौत्रादिक सर्व सौख्य प्राप्त होणार आहे.''

श्रीगुरूंनी अभय दिले आणि सायंदेवाची काळजीच मिटली. तो यवनाकडे गेला. त्या यवनाच्या रूपाने आपल्या समोर साक्षात यमच उभा आहे असे त्याला वाटले. यवनाने सायंदेवाला पाहिले तो काय ! तो त्याला अग्नीसारखा भयंकर तेजस्वी दिसला. हा काय चमत्कार आहे हेच त्याला कळेना. त्याची मती कुंठीत झाली. तोंडातून शब्द निघेना. तो संतापाने अक्षरशः थरथरत होता. त्याचे उग्र रूप पाहून सायंदेव भीतीने श्रीगुरूंचा धावा करू लागला. त्याच्याकडे पाहून यवनाला चक्कर आली. तो कसाबसा घरात गेला. पलंगावर पडताच झोपी गेला. तेवढ्यात त्याला एक भयंकर स्वप्न पडले. त्यामध्ये एक तेजस्वी ब्राह्मण शस्त्राघात करून त्याच्या शरीराचे तुकडे तुकडे करीत आहे असे दृश्य दिसले. तो दचकून जागा झाला. त्या वेळी त्याच्या हृदयातून प्राणांतिक कळा येत होत्या. तो घाबरला. या ब्राह्मणाचा घात केल्यास आपलाही मृत्यू अटळ आहे हे त्याच्या लक्षात आले. त्याने धावत जाऊन सायंदेवाचे पाय धरले. ''तुम्हांला येथे कोणी बोलावले ? कृपा करून आपल्या घरी जा.'' असे म्हणून त्याला वस्त्रे व आभूषणे देऊन निरोप दिला.

प्राणसंकट टळले होते ! सायंदेव श्रीगुरूंना भेटण्यासाठी आतुरतेने धावत नदीतीरी गेला. कृतज्ञतेने त्यांचे पाय धरले. यवनाकडील वृत्तांत सांगताना त्याचे हृदय अक्षरशः गलबलून गेले होते. तो म्हणाला, ''गुरुदेव, आपण माझे रक्षणकर्ते आहात. आपल्या कृपेनेच मला जीवदान मिळाले. आता तुमची सेवा हाच माझा धर्म. मला तुमच्या बरोबर न्या.'' तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''सायंदेवा, आम्ही तीर्थयात्रेसाठी दक्षिणेकडे निघालो आहोत. पंधरा वर्षांनी परतून येऊ तेव्हा तुझ्या गावाजवळच राहू. त्या वेळी तू मुलाबाळांसह मला भेटायला ये. आता तू घरीच राहा. सुखाने संसार कर.''

श्रीगुरूंनी सायंदेवाचे सांत्वन केले आणि त्याची समजूत घालून त्याला घरी पाठविले. तेथून ते तीर्थयात्रा करीत शिष्यांसह वैजनाथ क्षेत्री गेले. तेथे स्वतःला कोठेही प्रकट न करता गुप्तपणे राहिले.'' नामधारक म्हणाला, ''महाराज, श्रीगुरूंनी आपले अस्तित्व तेथे का प्रकट केले नाही ? त्यांच्या शिष्यांना त्यांनी कोठे पाठविले ?''

सिद्ध म्हणाला, ''सांगतो. श्रीगुरूंचे चरित्र अतिशय थोर आहे. ते तू शांतपणे ऐक.''

अध्याय चौदावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक शिष्य देखा । विनवी सिद्धासी कौतुका । प्रश्न करी अतिविशेखा[1] । एकचित्तें परियेसा ।।१।। जय जयाजी योगीश्वरा । सिद्धमूर्ती ज्ञानसागरा । पुढील कथा विस्तारा । ज्ञान होय आम्हांसी ऐसी ।।२।। उदरव्यथेच्या ब्राह्मणासी । प्रसन्न झाले श्रीगुरु कृपेंसी । पुढे कथा वर्तली कैसी । विस्तारावें आम्हांप्रती ।।३।। ऐकोनि शिष्याचें वचन । संतोषे सिद्ध आपण । गुरुचरित्र कामधेनु जाण । सांगता झाला विस्तारोनि ।।४।। ऐक शिष्या शिरोमणी । भिक्षा केली त्याचे भुवनीं । तयावरी संतोषोनि । प्रसन्न झाले परियेसा ।।५।। गुरुभक्तिचा प्रकार। पूर्ण जाणे द्विजवर । पूजा केली विचित्र । म्हणोनि आनंदें परियेसा ।।६।। तया सायंदेव द्विजासी । श्रीगुरु बोलती संतोषीं । भक्त व्हावें वंशोवंशी । माझी प्रीती तुजवरी ।।७।। ऐकोनि श्रीगुरूंचें वचन । सायंदेव नमन करुन । माथा चरणीं ठेवून। नमिता झाला पुनः पुनः ।।८।। जय जयाजी सद्गुरु । त्रिमूर्तीचा अवतारु । अविद्यामायें दिससी नरु । वेदां अगोचरु तुझा महिमा ।।९।। विश्वव्यापक तूंचि होसी । ब्रह्मा विष्णु व्योमकेशी[3] । धरिलें स्वरूप तूं मानवासी। भक्तजन तारावया ।।१०।। तव महिमा वर्णावयासी । शक्ति कैची आम्हांसी । मागणे एक तुम्हांसी । कृपा करणें गुरुमूर्ती ।।११।। माझे वंशपरंपरीं । भक्ति द्यावी निर्धारीं । इह सौख्य पुत्रपौत्री । अंती द्यावी सद्गति ।।१२।। ऐशी विनंती करूनी । पुनरपि विनवी करुणावचनीं । सेवा करितों द्वारीं यवनी । महाक्रूर असे तो ।।१३।। प्रतिसंवत्सरीं ब्राह्मणांसी । घात करितो जो बहुवसीं । याचि कारणें आम्हांसी । बोलावीतसे परियेसा ।।१४।। जातां तयाजवळी आपण । निश्चयें घेईल माझा प्राण। भेटी झाली तुमची म्हणोन । मरण कैचें आम्हांसी ।।१५।। संतोषोनि श्रीगुरुमूर्ति। अभय देती तयाप्रती । विप्रमस्तकीं हस्त ठेविती । चिंता न करी म्हणोनिया ।।१६।। भय सांडूनि त्वां जावें । क्रूर यवनातें भेटावें । संतोषोनि प्रियभावें । पुनरपि पाठवील आम्हांप्रती ।।१७।। जोंवरी

१. विशेष. २. न समजणारा. ३. महादेव.

परतोनि तूं येसी । असों आम्ही भरंवसीं । तूं आलिया संतोषीं । जाऊं मग येथोनिया ।।१८।। निजभक्त आमुचा तूंचि होसी । परंपरीं वंशोवंशीं । अखिलाभीष्ट[१] तूं पावसी । वाढे संतति तुझी बहुत ।।१९।। तुझे वंशपरंपरीं । सुखें नांदती पुत्रपौत्रीं । अखंड लक्ष्मी तुझे घरीं । निरोगी शतायु[२] नांदाल ।।२०।। ऐसा वर लाधोन । निघे सायंदेव ब्राह्मण । जेथें होता तो यवन । गेला त्वरित त्याजवळी ।।२१।। कालांतक यम देखा । यवन दुष्ट परियेसा । ब्राह्मणातें पाहतां कैसा। ज्वालारूप होता झाला ।।२२।। विन्मुख होऊनि गृहांत । गेला यवन कोपत । विप्र झाला भयचकित । मनीं श्रीगुरु ध्यातसे ।।२३।। कोप आलिया ओळंबयासी[३] । केवी स्पर्से अग्नीसी । श्रीगुरुकृपा असे जयासी । काय करील यवन दुष्ट ।।२४।। गरुडाचिया पिलीयासी । सर्प कैसा डंसी । तैसी त्या ब्राह्मणासी। असे कृपा श्रीगुरूची ।।२५।। कां एखादे सिंहासी । ऐरावत केवी ग्रासी । श्रीगुरुकृपा ज्यासी । कलिकाळाचें[४] भय नाहीं ।।२६।। ज्याचे हृदयीं गुरुस्मरण । भय कैचें तया दारुण । काळमृत्यू[५] न बाधे जाण । अपमृत्यू काय करील ।।२७।। ज्यासी नाहीं मृत्यूचे भय । त्यासी यवन करील काय । श्रीगुरुकृपा ज्यासी होय । यमाचें भय नाहीं तया ।।२८।। ऐसियापरी तो यवन । गृहीं निघाला भ्रमेंकरून। दृढ निद्रा लागतां जाण । शरीरस्मरण नाहीं त्यासी ।।२९।। हृदयज्वाळा होवोनि त्यासी । जागृत होवोनि परियेसीं । प्राणांतक व्यथेसी । कष्टतसे तये वेळीं ।।३०।। स्मरण नसे कांहीं । म्हणे शस्त्र मारितों घाई । छेदन करितो अवेव[६] पाहीं। विप्र एक आपणासी ।।३१।। स्मरण झालें तये वेळीं । धावत गेला ब्राह्मणाजवळी । लोळतसे चरणकमळीं । म्हणे स्वामी तूंचि माझा ।।३२।। तूंतें पाचारिलें येथें कवणीं । जावें त्वरित परतोनि । वस्त्रें भूषणें देवोनि । निरोप देत तये वेळीं ।।३३।। संतोषोनि द्विजवर । आला ग्रामी सत्वर । गंगातीरीं जाय लवकर । श्रीगुरूचे दर्शनासी ।।३४।। देखोनिया श्रीगुरुसी । नमन करी भावेंसी । स्तोत्र करी बहुवसी । सांगे वृत्तान्त आद्यंत ।।३५।। संतोषोन श्रीगुरुमूर्ति । तया द्विजा आश्वासिती।

१. सर्व इष्ट गोष्टी. २. शंभर वर्षे आयुष्याचे. ३. वाळवी नावाच्या अळ्यांना. ४. कलिरूप काळाचे. ५. पूर्ण आयुष्य भरल्यावर येणारा मृत्यू. ६. अवयव.

दक्षिण दिशे जाऊं म्हणती । स्नान तीर्थयात्रेसी ।।३६।। ऐकोनि श्रीगुरूचें वचन । विनवीतसे कर जोडून । न विसंबें आतां तुमचे चरण । आपण येईन समागमें ।।३७।। तुमचे चरणाविणें देखा । राहूं न शके क्षण एका । संसारसागरतारका। तूंचि देवा कृपासिंधू ।।३८।। उद्धराया सगरांसी । गंगा आली भूमीसी । तैसा स्वामी आम्हांसी । दर्शनें उद्धार आपुल्या ।।३९।। भक्तवत्सल तुझी ख्याति । आम्हां सांडणें[१] काय नीति । सवेंचि[२] येऊं हें निश्चिती । म्हणोनि चरणीं लागला ।।४०।। येणेंपरी श्रीगुरूसी । विनवी विप्र भावेंसी । संतोषोनि विनयेंसी । श्रीगुरु म्हणती तये वेळीं ।।४१।। कारण असे आम्हां जाणें । तीर्थें असती दक्षिणे । पुनरपि तुम्हां दर्शन देणें । संवत्सरीं पंचदशीं ।।४२।। आम्ही तुमचे ग्रामासमीपत। वास करूं हे निश्चित । कलत्र पुत्र इष्ट भ्रात । तुम्हीं आम्हां भेटावें ।।४३।। न करीं चिंता असां सुखें । सकळ अरिष्टें गेली दुःखें । म्हणोनि हस्त ठेवी मस्तकीं । भाक देती तये वेळीं ।।४४।। ऐसेंपरी सांगोनि । श्रीगुरु निघाले तेथोनि । जेथें असे आरोग्यभवानी । वैजनाथ महाक्षेत्र तें ।।४५।। समस्त शिष्यांसमवेत । श्रीगुरु आले तीर्थ पहात । प्रख्यात असे वैजनाथ । तेथें राहिले गुप्तरूपें ।।४६।। नामधारक विनवी सिद्धासी । कारण काय गुप्त व्हावयासी । होते शिष्य बहुवसी । त्यांसी कोठें ठेविलें ।।४७।। गंगाधराचा नंदन । सांगे गुरुचरित्रवर्णन । सिद्धमुनि विस्तारोन । सांगे नामधारकासी ।।४८।। पुढील कथेचा विस्तार । सांगतसे अपरंपार । मन करूनि एकाग्र । ऐका श्रोते सकळिक ।।४९।। वास सरस्वतीचे तीरीं । सायंदेव साचारी । तया गुरूतें निर्धारीं । वस्त्रें भूषणें दीधलीं ।।५०।। गुरुचरित्र अमृत । सायंदेव आख्यान येथ । यवनभयरक्षित । थोर भाग्य तयाचें ।।५१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे दुष्टयवनशासनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।।१४।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।५१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय १५ वा

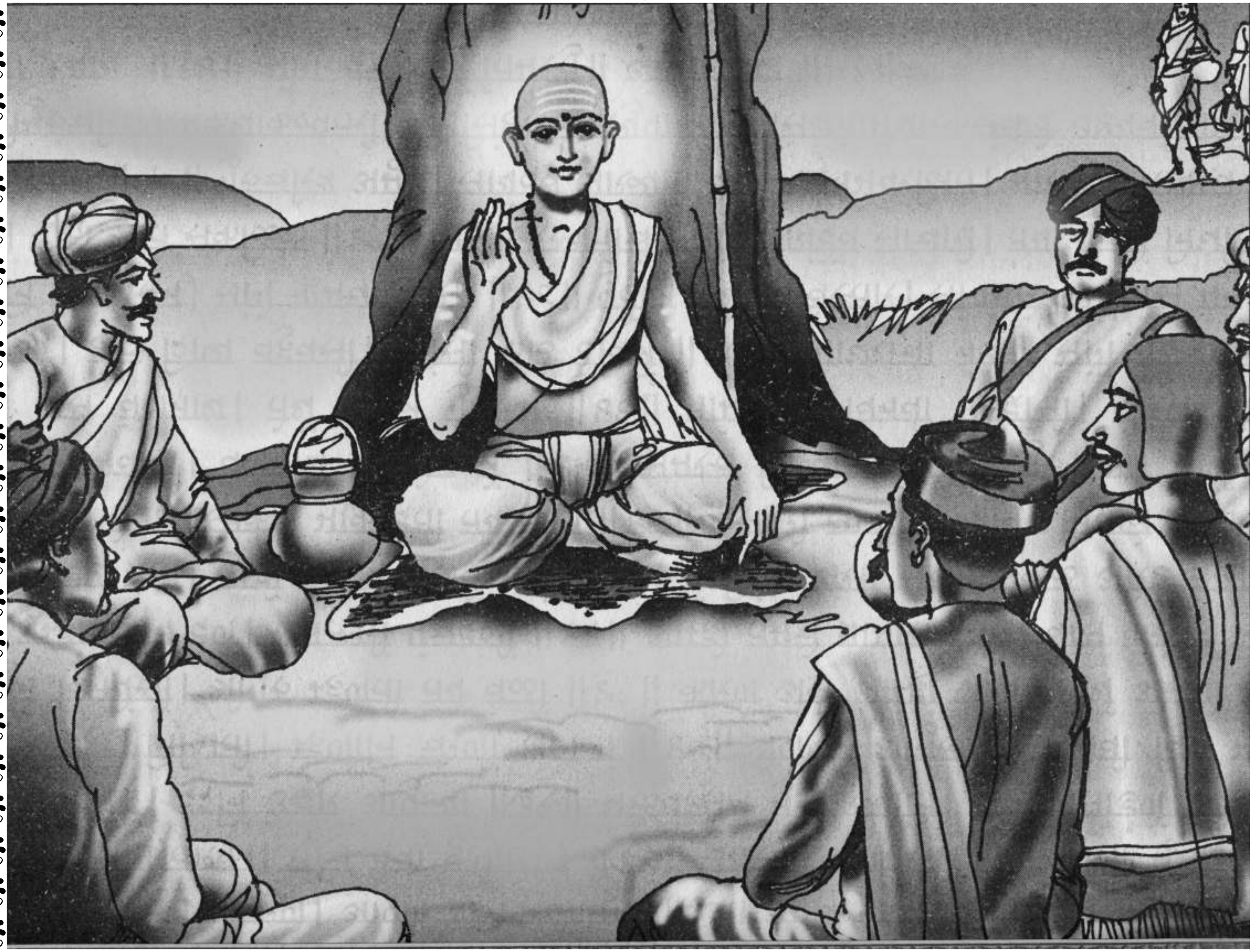

।। अध्याय पंधरावा ।। * ।। श्रीगुरूंचे वैजनाथ क्षेत्री गुप्त वास्तव्य ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका तू खूपच चांगला प्रश्न केलास. आता मी काय सांगतो ते लक्षपूर्वक ऐक. पूर्वी परशुरामाने समस्त पृथ्वी क्षत्रियविरहित केली. ती ब्राह्मणांना दान देऊन तो पश्चिम समुद्रावर गेला. पण त्यानेही ब्राह्मणांचे समाधान झाले नाही. ते अधिक जमीन मिळावी म्हणून त्याच्यापाशी गेले. त्यांचा लोभ पाहून परशुराम कंटाळला. त्यांचा त्रास टाळण्यासाठी सागरात असलेल्या एका बेटावर जाऊन राहिला. साधूचे माहात्म्य वाढले की साधू, असाधू, धूर्त, हौशे, नवशे, गवशे असे असंख्य लोक त्याच्या दर्शनासाठी गर्दी करतात. प्रत्येकाचे काही ना काही गाऱ्हाणे असते. प्रत्येकाला साधूच्या कृपेने आपली अडचण दूर व्हावी असे वाटत असते. हे चक्र कधीही थांबत नाही. वरदान देण्याचा प्रश्न नाही, योग्य कोण अयोग्य कोण हे पाहणेच गरजेचे असते. या सर्व गोष्टींमुळे साधूला तपश्चर्येसाठी वेळ आणि एकांत मिळत नाही. श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींना ही गोष्ट चांगली माहीत होती. लोकांचा उपद्रव होऊ नये म्हणून ते वैजनाथ क्षेत्री गुप्त रूपाने राहिले.

त्यांनी आपल्या शिष्यांनाही दूर ठेवले. त्या सर्वांना पाचारण करून ते म्हणाले, ''तुम्ही सर्व जण तीर्थयात्रेस जा. भारतभर भ्रमण करून नंतर श्रीशैल पर्वतावर या.'' शिष्य म्हणाले, ''श्रीगुरूंच्या चरणांशीच सर्व तीर्थे आहेत असे श्रुती व पुराणे सांगतात. शास्त्रांचेही तेच म्हणणे आहे. मग आम्हांला का दूर लोटता ? आमची उपेक्षा करू नका. '' तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''तुम्ही संन्यासी आहात हे लक्षात घ्या. संन्याशांनी पाच दिवसांच्यावर एकाच ठिकाणी राहू नये असा संकेत आहे. त्या नियमाचे पालन केलेच पाहिजे. म्हणून तीर्थयात्रा करावी. चंचल मनास आवरून ते स्थिर करावे आणि त्यानंतरच एका जागी वास्तव्य करावे. लोकोपकारासाठी अनुभव हवा, धर्माचे ज्ञानही आवश्यक आहे म्हणूनच मी तुम्हांला तीर्थयात्रेसाठी पाठवीत आहे. पुढे यात्रा पूर्ण करून तुम्ही बहुधान्य संवत्सरात श्रीशैल क्षेत्री या. तेथे आमची भेट होईल.'' शिष्य म्हणाले, ''गुरुदेव, तुमची आज्ञा आम्हांला प्रमाण आहे. आता आम्ही कोणकोणत्या तीर्थस्थानी जाऊन यावे याविषयी मार्गदर्शन करा.''

श्रीगुरूंनी त्या शिष्यांना प्रथम काशीक्षेत्री जाण्यास सांगितले. तेथून गंगा, यमुना, सरस्वती, करुणा, कुशावर्ती, कृष्णा, वेणी, वितस्ता, शरावती, मरुद्वृद्धा, असिक्नी, मधुमती, सुरनदी, चंद्रभागा, रेवती, शरयू, गौतमी, वेदिका, कौशिका, मंदाकिनी, सहस्रवक्त्रा, पूर्णा, बहुधा, वरुणा, वैरोचनी, सन्निहिता, नर्मदा, गोदावरी, तुंगभद्रा, भीमा, अमरजा, पाताळगंगा, कावेरी, ताम्रपर्णी, कृतमाला, पंचगंगा, मलयप्रभा, श्वेतशृंगी या नद्यांच्या तटाकयात्रा कराव्यात म्हणजे अनेक तीर्थांचे दर्शन घेता येईल असे सांगितले. नदीमध्ये स्नान करावे, आजूबाजूची ग्रामे व परिसर पाहावा; प्रत्येक ठिकाणी कृच्छ्र व्रत (एक प्रकारचे प्रायश्चित्त) करावे, त्रिवेणी संगमावर स्नान व तप करावे असे सांगितले. कोणत्या दिवसात नद्यांचे पाणी मलिन असते, कोणत्या काळात नदीमध्ये स्नान करू नये, नदी स्नानासाठी योग्य नाही हे कोणत्या लक्षणांनी ओळखावे तेही सांगितले.

त्यांनी आपल्या शिष्यांना नैमिषारण्य, पुष्कर, बदरी, केदार, कुरुक्षेत्र, महालय, सेतुबंध रामेश्वर, मातृकेश्वर, कोटी, कुब्ज, कोकामुखी, प्रसाद, विजय, जगन्नाथपुरी, गोकर्ण, शंखकर्ण, अयोध्या, मथुरा, द्वारका, गया, शाळिग्राम, शबलग्राम, भीमेश्वर, कुशतर्पण, रामेश्वर, पद्मनाभ, श्रीरंग, कुंभकोण, हरेश्वर, गाणगापूर, नृसिंहतीर्थ, चंद्रकुंड, कोल्हापूर, भिल्लवडी, अमरापूर, युगालय, शूर्पालय, पीठापूर, शेषाद्री, मणिगिरी, वृषभाद्री, श्रीशैल व मल्लिकार्जुन अशा अनेक तीर्थस्थानांची महती सांगून तेथे जाण्याची आज्ञा केली. श्रीगुरूंचा निरोप घेऊन शिष्य यात्रेसाठी गेले. श्रीगुरूंनी वैजनाथ येथेच गुप्तपणे निवास केला.

अध्याय पंधरावा

श्रीगणेशाय नमः । ऐक शिष्या शिरोमणी । धन्य धन्य तुझी वाणी । भक्ति तुझी गुरुचरणीं । लीन[१] झाली परियेसा ।।१।। तूं मातें पुसतोसी । होतो संतोष मानसीं । गौप्य झाले कवण कार्यासी । सांगेन ऐक एकचित्तें ।।२।। महिमा प्रगट झाला बहुत । तेणें भजनीं लोक समस्त । कामार्थी[२] ते अमित[३] । येती गुरुदर्शनासी ।।३।। साधु असाधु धूर्त सकळी । समस्त येती गुरुजवळी । वर्तमानी खोटा कळी । अवघे शिष्य होऊं म्हणती ।।४।। भार्गवराम अवतारोनि । निःक्षत्र[४] केली मेदिनी[५] । राज्य विप्रांसी देऊनीं । गेला पश्चिमसमुद्रासी ।।५।। पुनरपि जाती तयापासीं । तोही ठाव[६] मागावयासी । या कारणें विप्रांसी । कांक्षा[७] न सुटे सर्वथा ।।६।। उठोनि भार्गव देखा । गेला सागरमध्योदका । गौप्यरूपें असे ऐका । आणिक मागती म्हणोनिया ।।७।। तैसे श्री गुरुमूर्ति ऐका । गुप्त राहिले कारणिका । वर मागती सकळ लोका । नाना याती[८] येवोनिया ।।८।। विश्वव्यापक जगदीश्वर । तो काय देऊं न शके वर । पाहोनि पात्रानुसार । प्रसन्न होय परियेसा ।।९।। या कारणें तये स्थानीं । श्रीगुरु राहिले गौप्यगुणीं । शिष्य सकळ बोलावुनी । निरोप देती यात्रेसी ।।१०।। सकळ शिष्य बोलावुनी । निरोप देती नृसिंहमुनि । समस्त तीर्थे आचरोनि । यावें भेटी श्रीशैल्या ।।११।। ऐकोनि गुरूचें वचना। समस्त धरिती चरणा । कृपामूर्ति गुरुराणा । कां उपेक्षा आम्हांसी ।।१२।। तुमच्या दर्शनमात्रेंसी । समस्त तीर्थे आम्हांसी । आम्हीं जावें कवणे ठायासी । सांडोनि चरण श्रीगुरूंचे ।।१३।। समस्त तीर्थें श्रीगुरुचरण । ऐसें बोलती श्रुतिपुराण । शास्त्रीं हेंचि विवरण[९] । असे प्रख्यात परियेसा ।।१४।। जवळी असतां निधान । कां हिंडावें रानोरान । कल्पवृक्ष सोडून । केवी जावें देवराया ।।१५।। श्रीगुरू म्हणती शिष्यांसी । आम्ही आश्रमी संन्यासी । राहूं नये पांचवे दिवशीं । एके ठायीं वास करूनि ।।१६।। चतुर्थाश्रम घेवोनि । हिंडावें तीर्थभुवनीं । तेथें मन स्थिर करोनि ।

१. जडली. २. नाना प्रकारच्या इच्छा करणारे. ३. पुष्कळ. ४. क्षत्रियरहित. ५. पृथ्वी. ६. ठिकाण. ७. आशा. ८. जाती. ९. वर्णन.

मग रहावें एकस्थानीं ।।१७।। विशेष आमुचें वाक्य ऐक । अंगिकारणें अधिक । तीर्थें हिंडोनि सकळिक । मग यावें आम्हांपासी ।।१८।। बहुधान्य नाम संवत्सरासी । आम्ही येऊं श्रीशैल्यासी । तेथें आमुचे भेटीसी । यावें तुम्हीं सकळिक ।।१९।। ऐसेंपरी शिष्यांसी । सांगती श्रीगुरू परियेसीं । समस्त लागती चरणांसी । ऐक शिष्या नामकरणी ।।२०।। शिष्य विनविती श्रीगुरूसी । तुमचें वाक्य प्रमाण आम्हांसी । जातों आम्ही भरंवसीं । करूं तीर्थे भूमीवरी ।।२१।। श्रीगुरुवाक्य जो न करी । तो पडे रौरव घोरीं । त्याचें घर यमपुरीं । अखंड नरक भोगी जाण ।।२२।। जावें आम्हीं कवण तीर्था । निरोपावें जी समर्था । तुझें वाक्य दृढ चित्ता । करूनि जाऊं स्वामिया ।।२३।। जे जे स्थानीं निरोप देसी । जाऊं तेथें भरंवसीं । तुझे वाक्य आम्हांसी । सिद्ध होय स्वामिया ।।२४।। ऐकोनि शिष्यांचें वचन । श्रीगुरुमूर्ति प्रसन्नवदन । निरोप देती साधारण । तीर्थयात्रा करावया ।।२५।। या ब्रह्मांडगोलांत । तीर्थराज काशी विख्यात । तेथें जावें तुम्हीं त्वरित । गंगाभागीरथी सेवावया ।।२६।। भागीरथीतटाकयात्रा[1] । साठ योजनें पवित्रा । साठ कृच्छ्र[2] फळ पवित्रा । प्रयाग गंगाद्वारीं द्विगुण[3] ।।२७।। यमुनानदीतटाकेसी । पंचवीस गांवें परियेसीं । कृच्छ्रफळ तेथें विशेषीं । एकचित्तें अवधारा ।।२८।। सरस्वती म्हणजे गंगा । भूमीवरी असे चांगा । चतुर्विंशती गांवें जागा । स्नान करावें तटाकीं ।।२९।। इतुकेनि फळ त्यांसी। यज्ञाचें फळ परियेसीं । ब्रह्मलोक शाश्वतेसी । राहे नर पितरांसहित ।।३०।। करुणानदी कुशावर्ती । श्रुत कृष्णा वेणी ख्याती । वितस्ता नदी शरावती । असती नद्या मनोहर ।।३१।। मरुद्वृद्धा नद्या थोर । असिक्नी मधुमती येर। पयस्वती घृतवतीतीर । तटाकयात्रा तुम्ही करा ।।३२।। देवनदी म्हणजे एक । असे ख्याति भूमंडळीक । पंधरा गांवें तटाक । यात्रा तुम्हीं करावी ।।३३।। जितुके गांव तितुकें कृच्छ्र । स्नानमात्रें पवित्र । जाती ब्रह्महत्यादि पापें विचित्र। मनोभावें आचरावें ।।३४।। चंद्रभागा रेवतीसी । शरयू आणि गौतमीसी । वेदिका नदी

१. एका तीरावरून निघून परत त्या ठिकाणी यावयाचे त्यास तटाकयात्रा म्हणतात. (प्रदक्षिणा). २. एक प्रकारचे प्रायश्चित्त. ३. दुप्पट.

कौशिकेसी । नित्यजल मंदाकिनी ।।३५।। सहस्रवक्त्र नदी थोर । पूर्णायुष्य नदी थोर । बहुधा नदी वरुणा प्रखर । षोडश गांवें तटाकयात्रा ।।३६।। जेथें नदीसंगम असती । तेथील स्नानें पुण्य अमिती । त्रिवेणी स्नानफळें असती । संगमनदीं स्नान करा ।।३७।। सेतुबंध भीमेंश्वरीं । श्रीरंग पद्मनाभेश्वरीं । पुरुषोत्तम मनोहरी । नैमिषारण्यीं तीर्थ असे ।।३८।। पुष्करतीर्थ वैरोचनी । सन्निहित असे ज्ञानी । नदीतीर्थ असे गुणी । गंगातीर्थीं स्नान करा ।।३९।। बदरीतीर्थ नारायण । नदीतीर्थ पुण्यपावन । कुरुक्षेत्रीं करा स्नान । श्रीशैल्ययात्रेसी ।।४०।। महालयतीर्थ देखा । विप्रांप्रती तर्पणें ऐका । द्विचत्वारि[१] कुळें निका । स्वर्गा जाती भरंवसीं ।।४१।। केदारतीर्थ पुष्करतीर्थ । कोटितीर्थ नर्मदातीर्थ । मातृकेश्वर कुब्जतीर्थ । कोकामुखी विशेष असे ।।४२।। प्रसादतीर्थ विजयतीर्थ । पुरींद्र चंद्रनदीतीर्थ । गोकर्ण शंखकर्ण ख्यात । स्नान बरवें मनोहर ।।४३।। अयोध्या मथुरा कांचीसी । द्वारावती गयेसी । शालिग्रामतीर्थासी । शबलग्राम मुक्तिक्षेत्र ।।४४।। गोदावरीतटाकेंसी । योजनें सहा परियेसीं । तेथील महिमा आहे ऐसी । वाजपेययज्ञसम पुण्य ।।४५।। सव्यापसव्य वेळां तीनी । तटाकयात्रा एकाग्रपणीं । स्नान करितां होय ज्ञानी । महापातकी शुद्ध होय ।।४६।। आणिक दोन तीर्थें असती । प्रयागसमान असे ख्याति । भीमेश्वर तीर्थ म्हणती । वंजरासंगम प्रख्यात ।।४७।। कुशतीर्थ तर्पण बरवें । तटाकयात्रा द्वादश गांवें । गोदावरीसंगमा जावें । षट्त्रिगुणेंसी[२] कृच्छ्रफळ ।।४८।। पूर्णनदीतटाकेंसी । चारी गांवें आचरा हर्षीं । कृष्णावेणीतीरासी । पंधरा गांव तटाकयात्रा ।।४९।। तुंगभद्रातीर बरवें । तटाकयात्रा वीस गांवें । पंपासरोवर स्वभावें । अनंतमहिमा परियेसा ।।५०।। हरिहरक्षेत्र महाख्याति । समस्त दोष परिहरती । तैसीच असे भीमरथी । दहा गांवें तटाकयात्रा ।।५१।। पांडुरंग मातुलिंग । क्षेत्र बरवें पुरी गाणग । तीर्थें असती तेथें चांग । अष्टतीर्थें मनोहर ।।५२।। अमरजासंगमांत । कोटी तीर्थें असती ख्यात । वृक्ष तेथें असे अश्वत्थ । कल्पवृक्ष

१. बेचाळीस. २. छत्तीसपट.

तोचि जाणा ।।५३।। तया अश्वत्थासन्मुखेसी । नृसिंहतीर्थ परियेसीं । तया उत्तरभागेसी । वाराणसी तीर्थ असे ।।५४।। तया पूर्वभागेसी । तीर्थ पापविनाशी । तदनंतर परियेसीं । रुद्रपादतीर्थ असे ।।५५।। चक्रतीर्थ असे एक । केशवदेव विनायक । कोटितीर्थ विशेष । मन्मथतीर्थ पुढें असे ।।५६।। कलेश्वर देवस्थान । असे तेथें गांधारभुवन । ठाव असे अनुपम जाण । सिद्धमुनि गाणगापुर ।।५७।। तेथें जे जन अनुष्ठान करिती । त्वरित कामना सर्व पावती । कल्पवृक्ष असे यति । काय नोहे मनकामना ।।५८।। कांकिणीसंगम असे बरवें । भीमातीर क्षेत्र नांवे । अनंत तीर्थ पुण्य स्वभावें । प्रयागासमान असे देखा ।।५९।। तुंगभद्रा वरदा नदी । संगमस्थान तपोनिधि । मलप्रभासंगमीं आधीं। पापें जाती शतजन्मांचीं ।।६०।। निवृत्तिसंगमीं असे ख्याती । ब्रह्महत्या नाश होती । जावें तुम्हीं तेथें त्वरिती । श्रीगुरु म्हणती शिष्यांसी ।।६१।। सिंहराशी बृहस्पती । येतां तीर्थें संतोषती । समस्तां ठायीं भागीरथी । येऊनि ऐक्य होतसे ।।६२।। कन्यागतीं कृष्णेसी । त्वरित येती भागीरथी । तुंगभद्रा तुळागतीं । सुरनदीप्रवेश परियेसा ।।६३।। कर्कराशीं सूर्य येतां । मलप्रभाकृष्णासंयुता । सर्व जन स्नान करितां । ब्रह्महत्यादि पापें जाती ।।६४।। भीमाकृष्णासंगमेसी। स्नान करितां परियेसीं । सात जन्म विप्रवंशीं । उपजे नर परियेसा ।।६५।। तुंगभद्रासंगम देख । त्याहूनि फळ त्रिगुणी[१] अधिक । निवृत्तिसंगम ऐक । चतुर्गुण तयाहूनि ।।६६।। पाताळगंगेचिया स्नानीं । मल्लिकार्जुनदर्शनीं । पुण्य षड्गुण[२] तयाहूनि । पुनरावृत्ति नाहीं तया ।।६७।। लिंगालयीं पुण्य द्विगुण[३] । समुद्रकृष्णसंगमीं अगण्य[४] । कावेरीसंगमीं पंधरा गुण । स्नान करा मनोभावें ।।६८।। ताम्रपर्णी येणेंपरी । पुण्य असे स्नानमात्रीं । कृतमालानदीतीरीं । सर्व पाप परिहरे ।।६९।। पयस्विनी आणिक । भवनाशिनी अतिविशेष । सर्व पापें हरती ऐक । समुद्रस्कंधदर्शनें ।।७०।। शेषाद्रिक्षेत्र श्रीरंगनाथ। पद्मनाभ श्रीमदनंत । पूजा करोनि जावें त्वरित । तृणामलक्षेत्रासी ।।७१।।

१. तिप्पट. २. सहा पट. ३. दुप्पट. ४. अगणित, अनंत.

समस्त तीर्थें समान । असे आणिक कुंभकोण । कन्याकुमारीदर्शन । मत्स्यतीर्थीं स्नान करा ।।७२।। पक्षतीर्थ असे बरवें। रामेश्वर धनुष्यकोटी नामें । कावेरी तीर्थ बरवें । रंगनाथसन्निध ।।७३।। पुरुषोत्तम चंद्रकुंडेसी । कोटितीर्थ परियेसीं। महालक्ष्मी कोल्हापुरासी । दक्षिण काशी करवीर[1] ।।७४।। तयासन्निध असे बरवें । कोल्हग्रामीं नरसिंहदेव। परमात्मा सदाशिव । तोचि असे प्रत्यक्ष ।।७५।। भिल्लवडी कृष्णातीरीं । शक्ति असे भुवनेश्वरी । तेथे तप करिती जरी। तेचि ईश्वरीं ऐक्य होती ।।७६।। वरुणासंगमीं असे बरवें । तेथें तुम्हीं मनोभावें । स्नान करा मार्कंडेय नांवें ।। संगमेश्वर पूजावा ।।७७।। ऋषेश्वरांचे आश्रम । कृष्णातीरीं असती उत्तम । स्नानें लाभें ज्ञानोत्तम । तयासन्निध कृष्णेच्या ।।७८।। पुढें कृष्णाप्रवाहांत । अमरापुर प्रख्यात । पंचगंगासंगमीं स्नात । प्रयागाहूनि अधिक पुण्य ।।७९।। अखिल[2] तीर्थें तया स्थानीं । तप करिती सकळ मुनि । सिद्ध होती त्वरित ज्ञानी । अनुपम क्षेत्र परियेसा ।।८०।। ऐसें प्रख्यात तये स्थानीं। अनुष्ठितां दिवस तीनी । अखिलाभीष्ट पावोनि । पावती त्वरित परमार्थ ।।८१।। युगालय तीर्थ बरवें । दृष्टीं पडतां मुक्त व्हावें । शूर्पालय तीर्थ नांवें । पुढें असे परियेसा ।।८२।। विश्व मित्र असे ख्याति । तपस्थान भगवती । तेथें समस्त दोष जाती । मलयप्रभासंगमीं ।।८३।। कपिलऋषि विष्णुमूर्ति । प्रसन्न तयासी गायत्री । श्वेतशृंगीं प्रख्याती । उत्तरवाहिनी कृष्णा असे ।।८४।। तया स्थानीं स्नान करितां । काशीहूनि अधिकता । एक मंत्र तेथें जपतां । कोटीगुण फळ असे ।।८५।। आणिक असे तीर्थ बरवें । केदारेश्वर पहावें । पिठापुरीं दत्तात्रेयदेवें । वास केला सनातनें ।।८६।। काय सांगूं तीर्थथोरी । प्रख्यात असे मणिगिरी । सप्तऋषीं प्रीतिकरीं । तप केलें बहुत दिवस ।।८७।। वृषभाद्रि कल्याण नगर । तीर्थें असती अपरंपार । न होय संसारयेरझार। तया क्षेत्रा आचरावें ।।८८।। अहो महाबळाचें दर्शन । साठी यज्ञांचें पुण्य जाण । श्रीगिरीचे पाहतां चरण । नाहीं जन्म मागुता ।।८९।। समस्त

१. कोल्हापूर. २. सर्व.

तीर्थें भूमीवरी । आचरावीं परिवारीं । रजस्वला[1] सरिता होती जरी । स्नान करितां दोष होय ।।९०।। संक्रांति कर्काटक धरूनी । त्यजावे तुम्हीं मास दोनी । नदीतीरीं वास करोनि । राहतां त्यासी दोष नाहीं ।।९१।। तयामध्यें विशेष । त्यजावे तीन दिवस । नदी रजस्वला खास । महानदी येणेंपरी ।।९२।। भागीरथी गौतमेसी । चंद्रभागा सिंधुनदीसी । नर्मदा शरयु परियेसीं । वर्जावें तुम्हीं दिवस तीन्ही ।।९३।। ग्रीष्मकाळीं सर्व नदीस ।। रजस्वला दोष दहा दिवस । वापी[2] कूप[3] तटाकांस[4] । एक रात्र वर्जावें ।।९४।। नवें उदक ज्या दिवशीं । तया ओळखा रजस्वला ऐसी । स्नान करितां महादोषी । येणेंपरी वर्जावें ।।९५।। साधारण तुम्हांसी । सांगितलीं तीर्थें परियेसीं । जें जें पहाल दृष्टींसी । विधिपूर्वक आचरावें ।।९६।। ऐकोनि श्रीगुरूचें वचन । शिष्य सकळ करिती नमन । गुरुनिरोप घेऊन । निघती शिष्य सकळिक ।।९७।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । निरोप घेउनी श्रीगुरुपासीं । शिष्य गेले यात्रेसी । राहिले श्रीगुरु गौप्यरूपें ।।९८।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । पुढील कथेचा विस्तार । ऐकतां होय मनोहर । सकळाभीष्टें साधती ।।९९।। ब्रह्मरसाची गोडी । सेविती जे घडोघडी । त्यांसी होई आवडी । साधे त्वरित परमार्थ ।।१००।। गुरुचरित्र कामधेनु । श्रोते होवोनि सावधानु । जे ऐकती भक्तजनु । लाधती चारी पुरुषार्थ ।।१०१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे क्षेत्रतीर्थवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ।।१५।। ओवीसंख्या ।।१०१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. रजोदर्शनाने युक्त; दोषयुक्त. २. ज्यास आत उतरण्याला पायऱ्या असतात अशा विहिरी. ३. आड. कुबे. ४. तळी.

अध्याय १६ वा

।। अध्याय सोळावा ।। * ।। गुरुभक्त अरुणी, वेद आणि उपमन्यू ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, वैजनाथ क्षेत्री अंबाभवानी नावाचे एक मनोहर स्थान आहे. श्रीगुरूंनी तेथे वर्षभर वास्तव्य केले. त्यांचे सर्व शिष्य यात्रेला गेल्यानंतर मी स्वतः त्यांच्या सेवेसाठी राहिलो होतो. एके दिवशी एक ब्राह्मण साधक श्रीगुरूंकडे आला व म्हणाला, ''स्वामी, मी बरीच साधना केली पण आत्मज्ञान झाले नाही. त्यामुळे मनःशांती नाही. कृपया मला मार्ग दाखवा. माझे गुरू निष्ठुर आहेत. त्यांनी मला ज्ञान दिले नाही, कष्टवून मात्र घेतले. त्यामुळे मी रागाने त्यांचा त्याग करून आलो आहे.''

तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''अरे ब्राह्मणा ! गुरूचा त्याग म्हणजे आत्मघात ! माझ्या दृष्टीने तू गुरुद्रोही आहेस. जो गुरूला सर्वभावे शरण जातो, गुरुआज्ञेचे तत्परतेने पालन करतो त्या शिष्याला ज्ञान, सिद्धी, देवांचे आशीर्वाद या सर्व गोष्टी अनायासे प्राप्त होतात. मी तुला आदर्श गुरुभक्तीचे एक उत्तम उदाहरण सांगतो, ऐक. द्वापार युगात द्वारकेत धौम्य नावाचे ऋषी राहत होते. त्यांचे अनेक शिष्य होते. अरुणी, वेद आणि उपमन्यू हे त्यांच्यापैकीच तिघे. धौम्य आपल्या शिष्यांची अनेक प्रकारे नेहमीच परीक्षा घेऊन कसोटीला उतरलेल्या शिष्यांवर तत्काळ कृपा करत. एके दिवशी धौम्यांनी अरुणीला शेताला पाणी देण्यास सांगितले. अरुणी शेतावर गेला. जवळच एक कालवा वाहत होता. एवढ्या मोठ्या शेताला पाणी द्यायचे तर त्याचा प्रवाह बांधाऱ्याने अडविणे आवश्यक होते. अरुणीने जागा निवडली आणि शिळा टाकून बांधारा घालण्याचा प्रयत्न करू लागला. पण पाण्याच्या जोरामुळे बंधारा टिकेना. तेव्हा प्राण गेले तरी चालतील पण शेताला पाणी द्यायचेच असा निश्चय करून तो बांधाऱ्याचा जो भाग प्रवाहापुढे टिकत नव्हता तेथे स्वतःच आडवा झोपला. हा प्रयत्न सफल झाला. प्रवाह अडला व शेताला पाणी मिळाले. रात्र झाली तरी तो परतला नाही, तेव्हा चिंतामग्न धौम्य मशालींच्या उजेडात त्याला शोधण्यासाठी आले. शेताला पाणी मिळालेले पाहून त्यांना समाधान वाटले. पण अरुणी कोठे दिसेना. त्यांनी हाका मारल्या तेव्हा अरुणी प्रवाहातून बाहेर आला. तो थंडीने गारठून गेला होता पण त्याच्या मुखावर कर्तव्यपूर्तीचे समाधान होते. सर्व प्रकार धौम्यांच्या लक्षात आला. गुरुकार्यासाठी प्राणांचीही पर्वा न करणाऱ्या अरुणीला त्यांनी वात्सल्याने जवळ घेतले व आपला वरदहस्त त्याच्या मस्तकी ठेवला. त्यांच्या आशीर्वादाने तो तत्काळ महाज्ञानी झाला.

धौम्यांनी वेदाला त्या शेतातील साळीच्या पिकाची राखण करण्यास सांगितले. पीक तयार झाल्यावर त्याने कापणी व झोडपणी करून खळ्यात धान्याची रास तयार केली. मग तो आश्रमात आला. धौम्यांनी त्याला रेडा जुंपलेला एक गाडा दिला. तो घेऊन तो शेतात गेला. त्यात दोन खंडी साळी भरली व आश्रमाकडे निघाला. पण रेड्याला गाडा ओढवेना. मग जोखडात मान अडकवून तोही गाडा ओढू लागला. मार्गात रेडा चिखलात रुतला. वेदाने त्याला सोडले. महत्प्रयासाने गाडा बाहेर काढला. रेड्याच्या गळ्यातील फास स्वतःच्या गळ्याभोवती बांधला आणि खांद्यांचा आधार देऊन तो गाडा कसाबसा ओढत आश्रमात आणला. धौम्यांनी धावत जाऊन त्याच्या गळ्याभोवती आवळलेला फास सोडविला. स्वहस्ते त्याचा घाम पुसला. त्याच्या भक्तीने प्रसन्न झालेल्या धौम्यांनी त्यालाही वरदान देऊन वेदशास्त्रसंपन्न व महाज्ञानी केले.

उपमन्यू धौम्यांची गुरे राखायचा. त्याच्या अतिखाण्याने बुद्धीला जडत्व येऊन त्याची विद्याभ्यासात प्रगती होणार नाही म्हणून आश्रमातून त्याला मोजकेच अन्न दिले जायचे. मग तो भूक भागविण्यासाठी भिक्षा मागायचा. ही गोष्ट धौम्यांना कळताच त्यांनी ती भिक्षा आश्रमात आणून देण्यास सांगितले. मग तो दोनदा भिक्षा मागू लागला. धौम्यांनी तीही आश्रमात देण्यास सांगितली. मग तो वासरे पिताना गायींच्या आचळातून जो अतिरिक्त पान्हा वाहायचा ते दूध पिऊन भूक भागवू लागला. धौम्यांनी त्यालाही प्रतिबंध केला. एकदा त्याने रुईच्या झाडातून ओघळणारा चीकच द्रोणात गोळा करून दूध समजून प्राशन केला. त्याचा काही अंश डोळ्यात गेल्याने त्यास अंधत्व आले. तो रानामध्ये चाचपडत हिंडू लागला. तेथे अडखळून एका आडात पडला. 'आता गुरे-वासरे हरवतील' या चिंतेने रडू लागला. रात्री धौम्यांनी शोध घेऊन त्याला हुडकून काढले. उपमन्यूने त्यांना सर्व प्रकार सांगितला. धौम्यांनी त्याला अश्विनीकुमारांचे स्मरण करण्यास सांगितले. त्यांच्या कृपेने उपमन्यूला पुन्हा दृष्टी आली. तो आडातून बाहेर आला. उपमन्यू अत्यंत प्रामाणिक व भोळा होता. त्याने भूक भागविण्यासाठी अन्य पर्याय शोधले पण गुरुआज्ञेचे कधीही उल्लंघन केले नाही. त्यामुळे प्रसन्न झालेल्या धौम्यांनी त्यालाही ज्ञानसंपन्न केले. या उपमन्यूची खूप कीर्ती झाली. श्रीगुरू म्हणाले, ''हे ब्राह्मणा ! विनम्र भाव आणि पराकोटीची श्रद्धा असणाऱ्यांना गुरुकृपेची लवकर प्रचिती येते. पण तुझ्यासारख्या अधमाला शेवटी नरकच प्राप्त होणार.'' तो ब्राह्मण पश्चात्तापाने प्राणत्यागास उद्युक्त झाला. त्याचा मनोभाव जाणून श्रीगुरूंनी त्याचे सांत्वन केले. आपला वरदहस्त त्याच्या मस्तकी ठेवून त्याला सज्ञान केले. मग श्रीगुरूंच्या आज्ञेने त्याने त्याच्या श्रीगुरूंची क्षमा मागितली आणि निर्मळ भावाने त्यांची सेवा करू लागला. त्यानंतर श्रीगुरूंनी कृष्णा नदीच्या पश्चिम तीरावर वसलेल्या भिल्लवडी ग्रामी वास्तव्य केले.''

अध्याय सोळावा

श्रीगणेशाय नमः । विनवी शिष्य नामांकित । सिद्ध योग्यातें पुसत । सांगा स्वामी वृत्तान्त । गुरुचरित्र विस्तारोनि ।।१।। शिष्य समस्त गेले यात्रेसी । राहिले कोण गुरुपाशीं । पुढील कथा वर्तली कैसी । विस्तारोनि सांग पां ।।२।। ऐकोनि शिष्याची वाणी । संतोषी झाले सिद्ध मुनि । धन्य शिष्य शिरोमणी । गुरुभक्ता नामधारका ।।३।। अविद्यामायासुषुप्तींत[१]। निजलें होतें माझें चित्त । तुजलागीं झालें जागृत । ज्ञानज्योति उदय मज ।।४।। तूंचि माझा प्राणसखा । ऐक शिष्या नामधारका । तुजकरितां जोडलों सुखा । गुरुचरित्र आठवलें ।।५।। अज्ञानतिमिररजनींत । पीडोनि आलों कष्टत । सुधामृतसागरांत । त्वां मातें लोटिलें ।।६।। त्वां केलें उपकारासी । संतुष्ट झालों मानसीं । पुत्रपौत्रीं तूं नांदसी । दैन्य नाहीं तुझे घरा ।।७।। गुरुकृपेचा तूं बाळक । तुज मानिती सकळ लोक । संदेह न धरितां घे कां भाक । अष्टैश्वर्ये नांदसी ।।८।। गुरुचरित्रकामधेनु । सांगेन तुज विस्तारोनु । श्रीगुरु राहिले गौप्युगुणु । वैजेश्वरसन्निधानीं ।।९।। समस्त तीर्थे शिष्यांसी । स्वामीं निरोपिलीं परियेसीं । होतों आपण गुरुमूर्तीपासीं । सेवा करून अनुक्रमें ।।१०।। संवत्सर एक तया स्थानीं । अंबा आरोग्यभवानी । होते श्रीगुरु गौप्य होऊनी । स्थान बरवें मनोहर ।।११।। असतां तेथें वर्तमानीं । आला ब्राह्मण एक मुनि । श्रीगुरुतें देखोनि । नमन केलें भक्तिभावें ।।१२।। माथा ठेवोनि चरणांवरी । स्तोत्रें करी परोपरी । स्वामी मातें तारीं तारीं । अज्ञानसागरीं बुडालों ।।१३।। तप करितों बहु दिवस । स्थिर नव्हेचि माझे मानस । याचि कारणें ज्ञानास । न दिसे मार्ग आम्हांसी ।।१४।। ज्ञानाविणें तपास । वृथा होती सायास । तुम्हां देखतां मानस । संतोषलें स्वामिया ।।१५।। गुरुसेवा बहु दिवस । केली नाहीं सायास । या कारणें मानस । स्थिर नोहे स्वामिया ।।१६।। तूं तारक विश्वासी । म्हणून मातें भेटलासी। उपदेश करावा आम्हांसी । ज्ञान होईल त्वरित मज ।।१७।। ऐकोनि मुनीचें वचन ।

१. अविद्यारूप गाढ निद्रेत.

श्रीगुरु पुसती हांसोन । पावलासी केवी मुनीपण । गुरुविणें सांग मज ।।१८।। ऐसें पुसतां श्रीगुरुमूर्ति । मुनीच्या डोळां अश्रु येती । दुःखें दाटला अमित चित्तीं । ऐके स्वामी गुरुराया ।।१९।। गुरु होतां आपणांसी एक । अतिनिष्ठुर त्याचे वाक्य । मातें गांजिलें अनेक । अकृत्य[1] सेवा सांगे मज ।।२०।। न सांगे वेदशास्त्राध्ययन । तर्कभाष्यादि व्याकरण । म्हणे तुज अंतःकरण । स्थिर नोहे अद्यापि ।।२१।। म्हणोनि सांगे आणिक कांही । आपुलें मन स्थिर नाहीं । न ऐकें त्याचें वाक्य कांहीं । आणिक कोपे मजवरीं ।।२२।। या कारणें बहुदिवसीं । होतों तया गुरूपासीं। बोले मातें निष्ठुरेंसी। कोपोनि आलों तयावरी ।।२३।। ऐकोनि तयाचें वचन । श्रीगुरुमूर्ति हास्यवदन । म्हणती कैसा ब्राह्मण । आत्मघातकी तूं होसी ।।२४।। एखादा मूर्ख आपुलें करीं । मळ विसर्जी देहावरी । आपुलें अदृष्ट ऐसेंपरी । म्हणोनि सांगे सकळिकां ।।२५।। तैसें तुझें अंतःकरण । आपुलें नासिक छेदून । पुढिल्यातें अपशकुन। करणार होसी तूंचि एक ।।२६।। न विचारिसी आपुले गुण । तूंतें होय कैचें ज्ञान । गुरुद्रोही तूंचि जाण । अल्पबुद्धि परियेसा ।।२७।। आपुले गुरूचे गुणदोष। सदा उच्चार करिसी हर्ष । ज्ञान कैचें होय मानस । स्थिर केवी होय आतां ।।२८।। जवळी असतां निधानु । कां हिंडावें रानोरानु । गुरु असतां कामधेनु । त्यजोनि आलासी आम्हांपासीं ।।२९।। गुरुद्रोही जो का नर । त्यासी नाहीं इह पर । ज्ञान कैचें होय सादर । तया दिवांध नरासी ।।३०।। जो जाणे गुरूची सोय । वेदशास्त्रादि त्वरित होय। तो सर्वज्ञ शीघ्र होय । गुरु संतुष्ट होतांची ।।३१।। संतोष होतां श्रीगुरुसी । अष्टसिद्धि त्याच्या दासी । क्षण न लागतां परियेसी । वेदशास्त्र तया साध्य ।।३२।। ऐसी ऐकोनि गुरुवाणी । माथा ठेवी त्यांचे चरणीं । विनवीतसे कर जोडुनी । करुणावचनें करूनिया ।।३३।। जय जयाजी जगद्गुरु । निर्गुण तूंचि निर्विकारू । ज्ञानसागर अपरंपारू । उद्धरावें आपणातें ।।३४।। अज्ञानमाया वेष्टोनि। नेणों गुरु असे कवणी । सांगा स्वामी प्रकाशोनि । ज्ञान होय आपणासी ।।३५।। कैसा गुरु

१. न करण्यासारखी.

ओळखावा । कवणेपरी असे सेवा । प्रकाशोनि सांग देवा । विश्ववंद्या गुरुमूर्ती ।।३६।। जेणें माझें मन स्थिरू । होवोनि ओळखे श्रीगुरु । ऐसा करणें उपकारू । म्हणोनि चरणीं लागला ।।३७।। करुणावचन ऐकोनि । श्रीगुरु म्हणती ऐक मुनी। तूंतें सांगेन विस्तारोनि । गुरुसेवाविधान ।।३८।। श्रीगुरु म्हणती ऐक मुनी । गुरु म्हणजे जनकजननी । उपदेशकर्ता आहे कोणी । तोचि जाणावा परमगुरु ।।३९।। गुरु हरि हर विरिंची जाण । स्वरूपें तोचि नारायण । मन करूनि निर्वाण। सेवा करावी भक्तीनें ।।४०।। एतदर्थ कथा एक । सांगेन ते तत्पर ऐक । आदिपर्वीं असे देख । गुरुसेवा भक्तिभावें ।।४१।। द्वारावती तीर्थ परियेसी । विप्र एक धौम्यऋषी । तिघे शिष्य होते त्यासी । वेदाभ्यास करावया ।।४२।। एक अरुणी पांचाळ । दुसरा बैद[1] केवळ । तिसरा उपमन्यु बाळ । सेवा करिती विद्येलागीं ।।४३।। पूर्वीं गुरुची ऐशी रीती । शिष्याकरवीं सेवा घेती । अंतःकरण त्याचे पहाती । कैसें निर्वाण शिष्याचें ।।४४।। पाहोनिया अंतःकरण। असे भक्ति निर्वाण । कृपा करिती तत्क्षण । मनकामना पुरविती ।।४५।। ऐसा धौम्यऋषी भला । तया अरुणी पांचाळा। एके दिवशी निरोप दिधला । ऐक द्विजा एकचित्तें ।।४६।। शिष्यासी म्हणे धौम्यमुनि । आजि त्वां जावोनि रानीं । वृत्तीस[2] न्यावें तडाग पाणी । जंववरी भूमि तृप्त होय ।।४७।। असे वृत्ति तळेखालीं । तेथें पेरिली असे साळी । उदक नेवोनि तेथें घालीं । शीघ्र म्हणे शिष्यासी ।।४८।। ऐसा गुरुनिरोप होतां। गेल्या शिष्य धावतां । झाला तटाकातें पाहतां। कालवा थोर वहातसे ।।४९।। जेथें उदक असे वहात । अतिदरारा गर्जत । वृत्तिभूमि असे उन्नत । उदक केवी चढों पाहे ।।५०।। म्हणे आतां काय करूं । कोपती आतां मातें गुरु । उदक जातसे दरारू । केवी बांधूं म्हणतसे ।।५१।। आणोनिया शिळा दगड। बांधिता उदडा आड । पाणी जातसे धडाड । जाती पाषाण वाहोनिया ।।५२।। प्रयत्न करी नानापरी । कांहीं केल्या न चढे वारी । म्हणे देवा श्रीगुरुहरी । काय करूं म्हणतसे ।।५३।। मग आपण मनीं विचारी। गुरूचे शेतीं न चढे वारी । प्राण

१. वेद (शिष्याचे भारतातील नावे). २. शेताला.

त्यजीन निर्धारीं । गुरूचे वृत्तीनिमित्त ।।५४।। निश्चय करूनि मानसीं । मनीं ध्यात श्रीगुरूसी । म्हणे काय आतां उपाय यासी । योजूनि प्रयत्न करावा ।।५५।। उदकाचे प्रवाहांत । घालितां पाषाण जाती वहात । आपण आड पडों म्हणत। निर्धारिलें तये वेळीं ।।५६।। हातीं दरडी धरी दृढें । पाय ठेवी दुसरीकडे । झाला आपण उदकाआड । मनीं श्रीगुरु ध्यातसे ।।५७।। ऐसा शिष्यशिरोमणी । निवारण करी तत्क्षणीं । वृत्तीकडे गेलें पाणी । प्रवाहाचें अर्ध देखा ।।५८।। अर्धें पाणी जैसें तैसें । वाहतसें नित्यसरिसें । तयामध्यें शिष्यें कैसें । बुडविलें आंग आपुलें ।।५९।। ऐसा शिष्य तया स्थानीं । बुडाला असे प्रवाहपाणीं । गुरूचि वृत्ति झाली धणी[१] । उदकें पूर्ण परियेसा ।।६०।। त्याचा गुरु धौम्यमुनि । विचार करी अंतःकरणीं । दिवस गेला अस्तमानीं । अद्यापि शिष्य न येची ।।६१।। ऐसें मनीं विचारित । गेला आपण वृत्तींत । झालें असे उदक बहुत । संतोषला बहु मुनि ।।६२।। न देखे शिष्य तये वेळीं । म्हणोनि मारितसे आरोळी । किंवा भक्षिलें व्याघ्रव्याळीं[२] । कोठें आहेसी म्हणतसे ।।६३।। ऐसे मनीं विचारित । उंच स्वरें बोभाटत[३] । अरे शिष्या ऐसें म्हणत । प्रेमभावें बोलावी ।।६४।। येणेंपरी करुणावचनीं । पाचारीतसे धौम्यमुनि । शब्द पडे शिष्यकानीं । मग तेथोनि निघाला ।।६५।। येवोनिया श्रीगुरूसी । नमन केलें भावेंसी । धौम्यमुनि महाऋषि । आलिंगोनिया आश्वासिला ।।६६।। वर दीधला तये वेळीं । ऐक शिष्या स्तौममौळी[४] । तूंतें सकळ विद्या आली । वेदशास्त्रादिव्याकरण ।।६७।। ऐसें म्हणतां तत्क्षणीं । झाला विद्यावंत ज्ञानी । लागतसे गुरुचरणीं । भक्तिभावें करोनिया ।।६८।। कृपानिधि धौम्यमुनि। आपुल्या आश्रमांत नेवोनि । निरोप दिधला संतोषोनि । विवाह आतां करीं म्हणे ।।६९।। निरोप घेवोनि शिष्यराणा। गेला आपुल्या स्वस्थाना । आणिक शिष्य दोघे जाणा । होते तया गुरुजवळी ।।७०।। दुसरा शिष्य बैद जाणा । गुरूची करी शुश्रूषणा[५] । त्याच्या पहावें अंतःकरणा । धौम्य गुरु म्हणतसे ।।७१।। धौम्य म्हणे शिष्यासी । सांगेन ऐक तुजसी। तुवां जावोन

१. तृप्त. २. सर्पांनी. ३. हाका मारीत. ४. श्रेष्ठा. ५. सेवा.

अहर्निशीं । वृत्ति आमुची रक्षावी ।।७२।। रक्षूनिया वृत्तीसी । आणावें धान्य घरासी । म्हणतां शिष्य अतिहर्षी । गेला तया वृत्तीकडे ।।७३।। वृत्ति पिके जोंवरी । अहोरात्रीं कष्ट करीं । रात्र होतां ते अवसरीं । आला आपुल्या गुरूपाशीं ।।७४।। सांगता झाला श्रीगुरूसी । म्हणे वृत्ती भरली राशी । आतां आणावया घरासी । काय निरोप म्हणतसे ।।७५।। मग म्हणे धौम्यमुनि । वा रे शिष्या शिरोमणी । कष्ट केले बहु रानीं । आतां धान्य आणावें ।।७६।। म्हणोनि देती एक गाडा । तया जुंपोनियां रेडा । येणेंपरी घेवोनि गाडा । आला शेताजवळिक ।।७७।। दोन खंडी साळीसी । भरली शिष्यें गाडियासी । एकीकडे रेडियासी । जुंपोनि ओढी आपण देखा ।।७८।। रेडा चाले शीघ्रेंसी । न ओढवे तयासरसीं । मग आपुले कंठासी । बांधितां झाला जूं[1] देखा ।।७९।। सत्राणें[2] तयासरसी । चालता झाला मार्गासी। रेडा रुतला चिखलासी । आपले बळें ओढीतसे ।।८०।। चिखलीं रुतला रेडा म्हणोनि । चिंता करी बहु मनीं । आपण ओढी सत्राणीं । गळां फांस पडे तैसा ।।८१।। सोडोनिया रेड्यासी । काढिला गाडा बाह्य प्रदेशीं । ओढिता आपण गळां फांसीं । पडूनि प्राण त्यजूं पाहे ।।८२।। इतुकें होतां निर्वाणीं । सन्मुख पातला धौम्यमुनि । त्या शिष्यातें पाहोनि । कृपा अधिक उपजली ।।८३।। सोडोनिया शिष्यातें । आलिंगोनि करुणा बहुतें । वर दिधला बहुमतातें । संपन्न तूंचि वेदशास्त्रीं ।।८४।। वर देतां तत्क्षणासी । सर्व विद्या आली तयासी । निरोप घेवोनि गेला घरासी । शिष्य बैद परियेसा ।।८५।। तिसरा शिष्य उपमन्यु जाण । सेवेविषयीं बहुगुण । गुरुसेवा शुश्रूषण । बहु करी परियेसा ।।८६।। त्यासी बहुत आहार । म्हणोनि विद्या नाहीं स्थिर । त्यासी[3] विचारी[4] गुरुवर । काय उपाय करावा ।।८७।। त्यासी म्हणे धौम्यमुनि। तूंतें सांगेन ऐकें कानीं । नित्य गोधनें नेउनीं । रक्षण करीं वनामध्यें ।।८८।। ऐसें म्हणतां तत्क्षणीं । नमन केले त्याचे चरणीं । गुरें नेऊनिया रानीं । तीं चारिलीं बहुत दिवस ।।८९।। क्षुधा लागली आपणासी । शीघ्र आणिलीं घरासी । कोपे गुरु तयासी । म्हणे शीघ्र येतोसी का ।।९०।।

१. जोखड. २. त्रास करून, जोराने. ३. त्याबद्दल. ४. विचार करी.

सविता[१] जाय अस्तमानीं । तंववरीं गुरें असों दे रानीं । येणेंपरी प्रतिदिनीं । वर्तावें त्वां म्हणतसे ।।९१।। अंगिकारोनि शिष्यराया । गुरें घेवोनि गेला वना । क्षुधाक्रांत होवोनिया जाणा । चिंतित असे श्रीगुरुसी ।।९२।। चरती गुरें नदीतीरीं। आपण तेथें स्नान करी । तयाजवळी घरें चारी । असती विप्रआश्रम तेथें । जाऊनिया तया स्थानासी । भिक्षा मागूनि करी भोजनासी । मग रक्षी गोधनासी । प्रतिदिवशीं यापरी ।।९४।। नित्य करी येणेंपरी । रक्षूनि आणी गुरे घरीं । वर्तत असतां निरंतरीं । धौम्यमुनि पुसतसे ।।९५।। गुरु म्हणे शिष्यासी । तूं नित्य गा उपवासी। तुझा देह दिसे पुष्टीसी । कवण्या गुणें होतसे ।।९६।। ऐकोनि गुरूचे वचन । सांगे शिष्य उपमन्य । भिक्षा करूनि भोजन । विप्रांघरीं तेथें देखा ।।९७।। भोजन करूनि प्रतिदिवशीं । गुरें चारोनि येतों निशीं । श्रीगुरु म्हणती तयासी। आम्हां सांडोनि केवी भुक्ती[२] ।।९८।। भिक्षा मागोनि प्रतिदिवसीं । आणोनि द्यावी घरासी । मागुती जावें गुरांपाशी । घेवोनि यावें निशिकाळीं ।।९९।। गुरुनिरोपें येरे दिवशीं । नेलीं गुरें रानासी । मागे भिक्षा नित्य जैसी। दिधली ठेवोनि घरांत ।।१००।। घरीं तयातें भोजन । कधीं न हो परिपूर्ण । पुनः जावोनि आपण । भिक्षा करूनि जेवितसे ।।१।। नित्य भिक्षा वेळ दोनी । पहिली देवोनि सदनीं । दुसरी आपण भक्षोनि । काळ ऐसा कंठीतसे ।।२।। येणेंपरी क्वचित्काळ। वर्तता झाला महास्थूळ । एके दिवशीं गुरु कृपाळ । पुसतसे शिष्यातें ।।३।। शिष्य सांगे वृत्तान्त । जेणें आपुली क्षुधा शमत । नित्य भिक्षा मागत । वेळ दोनी म्हणतसे ।।४।। एक वेळ घरासी । आणोनि देतों प्रतिदिवसीं । दुसरी भिक्षा स्वयेंसी । करितो भोजन आपण ।।५।। ऐसें म्हणतां धौम्यमुनि । त्या शिष्यावरी कोपोनि । म्हणे भिक्षा वेळ दोनी। आणोनि घरीं देईं का ।।६।। गुरु निरोपी येणेंपरी । दोनी भिक्षा देवोनि घरीं । कैसा शिष्य निर्धारी । मनीं क्लेश न करीच ।।७।। गुरेंसहित रानांत । असे शिष्य क्षुधाक्रांत । गोवत्स होतें स्तन पीत । देखतसे तयासी ।।८।। स्तन पीत वासरासी । उच्छिष्ट गळे संधींसी ।

१. सूर्य. २. जेवणे.

वायां जातसे भूमीसी । म्हणोनि जवळ पैं गेला ।।९।। आपण असे क्षुधाक्रांत । म्हणोनि गेला धावत । पसरोनिया दोनी हात । धरी उच्छिष्ट क्षीर देखा ।।११०।। ऐसें क्षीरपान करी । तेणें आपण उदर भरी । दोनी वेळां भिक्षा घरीं । देतसे भावभक्तीनें ।।११।। अधिक पुष्ट झाला आपण । म्हणे गुरु अवलोकून । पाहों याचें शरीररक्षण । कैसा स्थूळ होतसे ।।१२।। मागुती पुसे तयासी । कवणें रीतीं पुष्ट होसी । सांगे आपुल्या वृत्तान्तासी । उच्छिष्ट क्षीर पान करितों ।।१३।। ऐकोनि म्हणे शिष्यासी । मतिहानि होय उच्छिष्टेंसी । दोष असे बहुवसी । भक्षूं नको म्हणतसे ।।१४।। भक्षूं नको म्हणे गुरु । नित्य नाहीं तया आहारू । दुसरे दिवशीं क्षुधित येरू । काय करूं म्हणतसे ।।१५।। येणेंपरी गुरेंसहित । जात होता रानांत । गळत होतें क्षीर बहुत । एका रुईच्या झाडासी ।।१६।। म्हणे बरवें असे क्षीर । उच्छिष्ट नव्हे निर्धार । पान करूं तृप्तोदर । म्हणोनि तेथें बैसला ।।१७।। पानें तोडोनि द्रोण करी। तयामध्यें क्षीर भरी । घेत होता घणीवरी[1] । तंव भरिलें डोळ्यांत ।।१८।। तेणें गेल्या दृष्टी दोनी । हिंडतसे रानोरानीं । गुरें न दिसती नयनीं । म्हणोनि चिंता करीतसे ।।१९।। कष्टतांही अक्षहीन । चिंता करीतसे गोधन । गुरें पाहों जातां रानां । पडला एके आडांत ।।१२०।। पडोनिया आडांत । चिंता करी अत्यंत । गुरें गेलीं आतां सत्य । गुरू बोलेल मजलागीं ।।२१।। पडला शिष्य तये स्थानीं । दिवस गेला अस्तमानीं । चिंता करी धौम्यमुनि। अजूनि शिष्य न येची ।।२२।। म्हणोनि गेला रानासी । देखे तेथें गोधनासी । शिष्य नाहीं म्हणोनि क्लेशी । दीर्घस्वरें पाचारी ।।२३।। पाचारितां[2] धौम्यमुनि । ध्वनि पडली शिष्यकानीं । प्रत्युत्तर देतां तत्क्षणीं । जवळी गेला कृपाळू ।।२४।। ऐकोनिया वृत्तान्त । उपजे कृपा अत्यंत । अश्विनौ[3] देव स्तवीं म्हणत । निरोप दिधला तये वेळीं ।।२५।। गुरुनिरोपें तये वेळीं । अश्विनौ देवां ध्याय मनीं । दृष्टि[4] आली दोनी नयनीं । आला गुरुसन्मुख ।।२६।। येवोनिया श्रीगुरूसी । नमन करी भक्तींसी । स्तुति करी बहुवसी । शिष्योत्तम तये वेळीं ।।२७।। संतोषोनि

१. पोटभर. २. हाक मारिता. ३. अश्विनीकुमार. ४. दिसू लागले.

धौम्यमुनि । तया शिष्या आलिंगोनि । म्हणे शिष्या शिरोमणी । तुष्टलों तुझिया भक्तीसी ।।२८।। प्रसन्न होवोनि शिष्यासी । हस्तस्पर्श मस्तकेसी । वेदशास्त्रें तत्क्षणेंसी । आलीं तया शिष्यासी ।।२९।। गुरु म्हणे शिष्यासी । जावें आपल्या घरासी । विवाह करूनि सुखेंसी । नांदत असां म्हणतसे ।।३०।। होईल तुझी बहु कीर्ति । शिष्य होती बहु जगतीं । उत्तंक नाम विख्याति । शिष्य तुझा परियेसीं ।।३१।। तोचि तुझिये दक्षिणेसी । आणील कुंडलें परियेसीं । जिंकोनिया शेषासी । कीर्तिवंत होईल ।।३२।। जन्मेजय रायासी । तोच करील उपदेशासी । मारवील सर्पांसी । याग[1] करूनि परियेसा ।।३३।। तो उत्तंक जाऊन । पुढें केला सर्पयज्ञ । जन्मेजयातें प्रेरून । समस्त सर्प मारविले ।।३४।। ख्याति झाली त्रिभुवनांत । तक्षक आणिला इंद्रासहित । गुरुकृपेचें सामर्थ्य । ऐसें असे परियेसा ।।३५।। जो असे गुरुद्वेषक[2] । त्यासी कैचा परलोक । अंतीं होय कुंभीपाक[3] । गुरुद्रोह पातकराशी ।।३६।। संतुष्ट करितां गुरूसी । काय न साधे तयासी । वेदशास्त्रज्ञानराशी । लाधे क्षण न लागतां ।।३७।। ऐसें जाणोनि मानसीं। वृथा हिंडे अविद्येसी । जाईं आपुल्या गुरुपासीं । तोचि तुज तारील ।।३८।। त्याचें मन संतुष्टत । तुज मंत्र साध्य त्वरित । मन करूनि निश्चित । त्वरित जाय म्हणती देखा ।।३९।। ऐसा श्रीगुरु निरोप देतां । विप्र झाला अतिज्ञाता[4]। चरणांवरी ठेविला माथा । विनवीतसे तये वेळीं ।।१४०।। जय जयाजी गुरुमूर्ती । तूंचि साधन परमार्थी । मातें निरोपिलें प्रीतीं । तत्त्वबोध कृपेनें ।।४१।। गुरुद्रोही आपण सत्य । अपराध घडले मज अमित । गुरूचें दुखविलें चित्त। आतां केवी संतुष्ट ।।४२।। सुवर्णादि लोह सकळ । भिन्न होतां सांधवेल । होतां भिन्न मुक्ताफळ[5] । केवी पुन्हा ऐक्य होय ।।४३।। अंतःकरण भिन्न झालें असतां । प्रयास असे ऐक्य करितां । ऐसें माझें मन असतां । काय उपयोग वांचूनि ।।४४।। ऐसें शरीर माझें द्रोही। काय उपयोग वांचूनही । जीवित्वाची आशा नाहीं । प्राण त्यजीन गुरूपासीं ।।४५।। ऐसेंपरी श्रीगुरूसी । विनवी ब्राह्मण अतिहर्षीं । नमुनी निघे वैराग्येंसी । निश्चय

१. यज्ञ. २. गुरुचा द्वेष करणारा. ३. या नावाचा नरक. ४. फार ज्ञानी. ५. मोती.

केला प्राण त्यजूं ।।४६।। अनुतप्त[1] झाला तो ब्राह्मण । निर्मळ झालें अंतःकरण । अग्नि लागतां जैसें तृण । भस्म होय तत्क्षणीं ।।४७।। जैसी कार्पासराशी[2] । वन्हि लागतां परियेसीं । जळोनि जाय त्वरितेसी । तैसें तयासी जहालें ।।४८।। या कारणें पापासी । अनुतप्त होतां परियेसीं । क्षालन होईल त्वरितेंसी । शतजन्मींचे पाप जाय ।।४९।। निर्वाणरूपें[3] द्विजवर । निघाला त्यजूं कलेवर । ओळखिलें गुरुवर । पाचारिलें तयासी ।।१५०।। बोलावोनिया विप्रासी । निरोप देती कृपेंसी । न करीं चिंता तू मानसीं । गेले तुझे दुरितदोष ।।५१।। वैराग्य उपजलें तुझें मनीं । दुष्कृत[4] गेलें जळोनि। एकचित्तें करूनि । स्मरीं आपुले गुरुचरणा ।।५२।। तये वेळीं श्रीगुरूसी । नमन केलें चरणांसी । जगद्गुरु तूंचि होसी । त्रैमूर्ति अवतार ।।५३।। तव कृपा होय जरी । पापें कैची शरीरीं । उदय होतां तमारी[5] । अंधकार केवी राहे ।।५४।। ऐशियापरी श्रीगुरूसी । स्तुति करी भक्तींसी । रोमांच उठले अंगासी । सद्गदित कंठ झाला ।।५५।। निर्मळ मनेंसी तये वेळीं । माथा ठेवी चरणकमळीं । विनवीतसे करुणा बहाळी । तारीं तारीं श्रीगुरुराया ।।५६।। निर्वाण देखोनि अंतःकरणीं । मस्तकी ठेवी दक्षिण[6] पाणि[7] । ज्ञान झालें तत्क्षणीं । तया ब्राह्मणासी परियेसा ।।५७।। वेदशास्त्रें तात्काळ। मंत्रशास्त्रें आलीं सकळ । प्रसन्न जहाले गुरु दयाळ । काय न्यून त्या विप्रासी ।।५८।। परिस लागतां लोहासी। होय सुवर्ण बावनकशी । तैसें तया ब्राह्मणासी । ज्ञान जहालें परियेसा ।।५९।। आनंद झाला ब्राह्मणासी । श्रीगुरु निरोपिती तयासी । आमुचें वाक्य परियेसीं । जाय त्वरित गुरुजवळी ।।१६०।। जावोनिया गुरुपासीं । नमन करी भावेंसी । संतोष होईल भरंवसी । तोची आपण सत्य मानी ।।६१।। ऐसेंपरी गुरुमूर्ती । तया ब्राह्मणा संबोखिती। निरोप घेऊनिया त्वरिती । गेला आपल्या गुरूपासीं ।।६२।। निरोप देऊनी ब्राह्मणासी । श्रीगुरु निघाले परियेसीं । आले भिल्लवडी ग्रामासी । भुवनेश्वरीं सन्निध ।।६३।। कृष्णापश्चिमतटाकेसी। औदुंबर वृक्ष परियेसीं । श्रीगुरुस्वामी राहिले गुप्तेंसी । एकचित्तें परियेसा ।।६४।। सिद्ध म्हणे

१. पश्चात्तापाने युक्त. २. कापसाची रास. ३. निश्चय करून. ४. पाप. ५. सूर्य. ६. उजवा. ७. हात.

नामधारकासी । राहिले श्रीगुरु भिल्लवडीसी । महिमा वाढली बहुवसी । प्रख्यात गेले सांगोन ।।६५।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । सांगे श्रीगुरुचरित्रविस्तार । ऐकतां होय मनोहर । सकळाभीष्टें[१] साधती ।।६६।। इति श्रीगुरुचरित्र । विवेकबोधें शिष्य पवित्र । गुरुभजनें पवित्र । सर्व विद्या पावले ।।१६७।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे गुरुशुश्रूणं नाम षोडशोऽध्यायः ।।१६।। ओवीसंख्या ।।१६७।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

अध्याय १७ वा

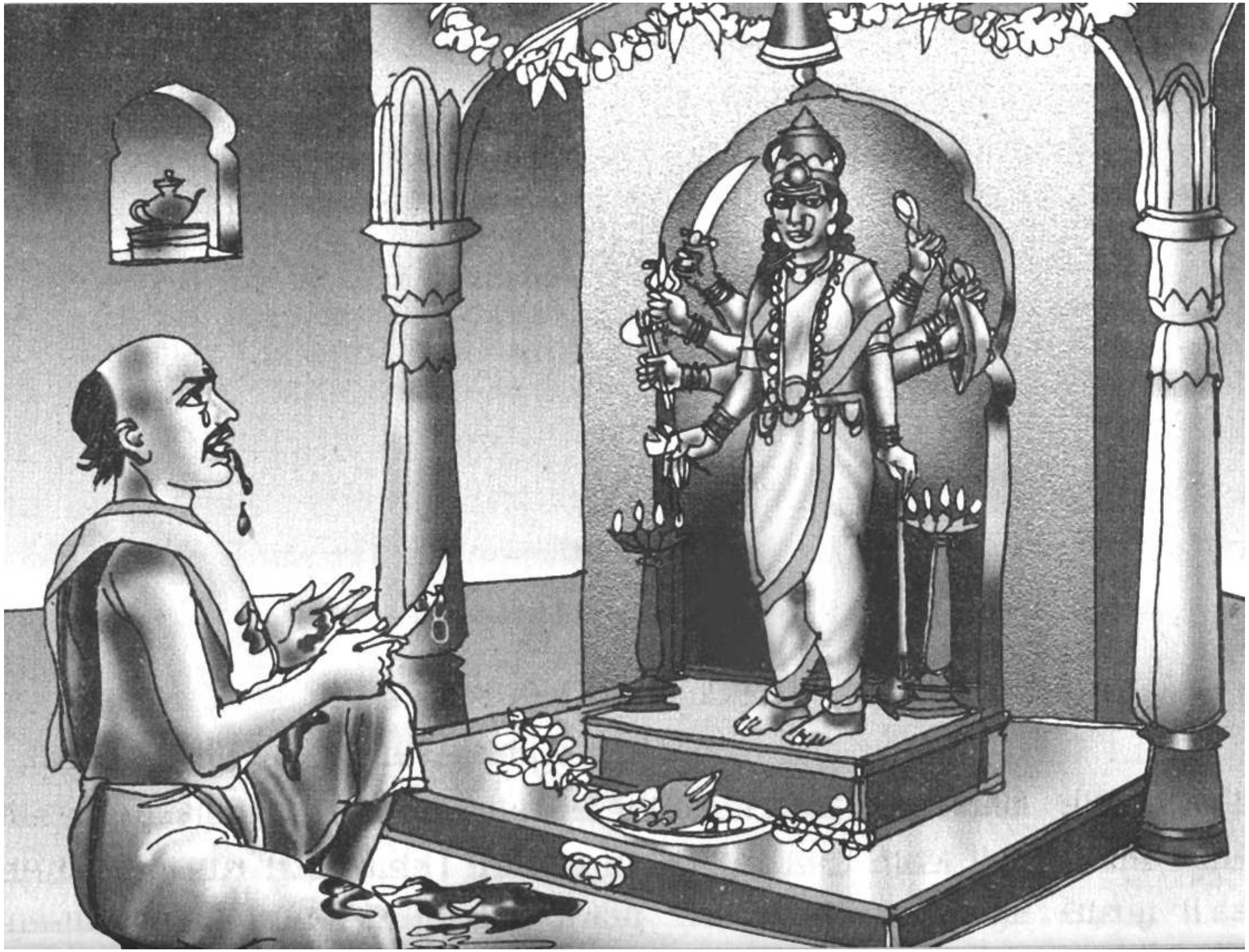

।। अध्याय सतरावा ।। *।। ब्रह्मचाऱ्यास ज्ञानप्राप्ती ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, कृष्णा नदीच्या पश्चिम तीरावर वसलेल्या भिल्लवडी (भिलवडी) गावाजवळ भुवनेश्वरी देवीचे देऊळ आहे. ते एक प्राचीन सिद्धस्थान आहे. तेथे असलेल्या औदुंबरापाशी श्रीगुरूंनी वास्तव्य केले. बहुत काळ ते गुप्तरूपानेच बावरले. ते सामान्य तपस्व्याप्रमाणे स्नानसंध्या करीत, जप-तप-व्रते करीत, गावात हिंडून भिक्षा मागीत. चातुर्मास्याचे सर्व दिवस त्यांनी अनुष्ठानातच घालविले.'' ते ऐकून नामधारक म्हणाला, ''महाराज, श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती हे तर परमात्मस्वरूपप्राप्त पूर्ण सिद्ध होते तरीही त्यांनी अनुष्ठाने केली, भिक्षा मागितली. असे त्यांनी का केले ?''

सिद्ध म्हणाला, ''ज्ञानप्राप्ती झाली तरी तपश्चर्या सोडू नये. समाजात मान्यवर जन जसे आचरण करतात त्याचेच सामान्य लोक अनुसरण करीत असतात हे तू लक्षात घे. भिक्षेविषयी सांगायचे तर ती एक पवित्र वृत्ती आहे. संन्याशांनी परिग्रह न करणे, भिक्षेवरच उदरनिर्वाह करणे आणि सर्व काळ साधनामग्न राहणे हाच त्या आश्रमाचा धर्म आहे. दत्तात्रेय व शंकर हेही भिक्षा मागतात त्याचे हेच कारण आहे. भिक्षेसाठी हिंडताना निजकृपेने भक्तांचा, दीनआर्तांचा उद्धार करणे हाच मुख्य उद्देश असतो. श्रीगुरू भिलवडीमध्ये गुप्तपणे राहत असले, तरी त्यांची सत्कीर्ती व्हायची ती झालीच. त्यांचे माहात्म्य लोकांत कसे प्रकट झाले ते ऐक.

कोल्हापुरात एक वेदशास्त्रसंपन्न ऋग्वेदी ब्राह्मण राहत होता. त्याला विद्वज्जनांमध्ये फार मान होता. त्याचा मुलगा बुद्धिहीन व मूर्ख होता. त्याचे मातापिता तो लहान असतानाच वारले. त्याच्या आप्तांनी त्याचे पालनपोषण केले. कुळाचाराला अनुसरून सातव्या वर्षी त्याची मुंज केली. शिकण्यासाठी अध्यापकांकडे पाठविले. पण विद्याभ्यास काही येईना. शिकवलेले काहीही लक्षात राहत नसे. ब्राह्मणाला विद्या यायलाच हवी त्याशिवाय उदरनिर्वाह कसा होणार ? लोक त्याला अडाणी म्हणून हिणवू लागले. तो म्हणायचा, ''मी पूर्वजन्मी विद्यादान केले नसेल म्हणून या जन्मात मला विद्याभ्यास येत नाही. त्याला मी तरी काय करू ? आता आपणच काही उपाय करा.'' त्यावर लोक हसून म्हणायचे, ''तुला पुढच्या जन्मीच विद्या येईल. या जन्मी तू भिक्षेवरच पोट भर.''

अशा प्रकारे सातत्याने अवहेलना होऊ लागल्याने तो ब्राह्मण कुमार अतिशय दुःखी झाला. विद्या येत नाही याची खंत करीत ग्राम सोडून निघाला. त्याच्या मनात एकसारखे आत्महत्येचे विचार येत होते. रात्रीच्या सुमारास तो भिल्लवडीस आला. तेथे भुवनेश्वरीचे दर्शन घेतले. त्याने अन्नोदक टाकले आणि तिच्यासमोर धरणे धरून बसला. तो जगदंबेला आक्रोश करून सातत्याने विनंती करीत होता - ''आई, सर्वांनी माझी हेटाळणी केली पण तू तरी उपेक्षा करू नकोस. मला मार्ग दाखव. माझ्यावर कृपा कर.'' तीन दिवस लोटले. शेवटी अगदीच निरुपाय झाला तेव्हा तो देवीला म्हणाला, ''माते, तू मला स्वप्नात येऊन मार्गदर्शन करशील असे वाटत होते पण तूही पाठ फिरवलीस. आता मी काय करू ? कोठे जाऊ ? थांब, मी तुला माझी जीभच अर्पण करतो. तरीही कृपा केली नाहीस तर हे शीरच तुझ्या चरणी वाहीन.'' त्याने खरोखरच आपली जीभ कापली आणि देवीमूर्तीच्या चरणी वाहिली.

तो त्याचा निर्धार पाहून देवीला करुणा आली. त्या रात्री त्याच्या स्वप्नात जाऊन ती म्हणाली, ‘‘बाळा, ब्रह्मचाऱ्या, तू माझ्यावर रागावू नकोस. कृष्णेच्या पश्चिम तीरावर औदुंबराखाली एक महातपस्वी अवतारी पुरुष वास्तव्यास आहे. तू त्यांना शरण जा. तेच तुझी इच्छा पुरवतील.’’ त्या दृष्टांताने ब्राह्मण कुमाराला जाग आली. देवीला वंदन करून तो कृष्णनदीच्या दिशेने धावला. प्रवाहात झेप घेऊन पलीकडे गेला. तेथे औदुंबराखाली श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज बसले होते. त्यांना पाहताच त्याला अत्यानंद झाला. त्याने त्यांचे पाय धरले. जीभ नसल्यामुळे त्याला बोलता येत नसले तरी अंतर्ज्ञानी श्रीगुरूंनी त्याचा मनोभाव जाणला होता. त्यांनी आपला वरदहस्त त्याच्या मस्तकी ठेवला. तर काय आश्चर्य ! त्याला पुन्हा जीभ आली. त्याला वेद, शास्त्रे, पुराणे, तर्कशास्त्र, भाषा, व्याकरण असे सर्व ज्ञान प्राप्त झाले. परीसस्पर्शाने लोखंडाचे सुवर्ण व्हावे तसे श्रीगुरूंच्या पुनीत स्पर्शाने त्या ब्रह्मचाऱ्यास पांडित्य प्राप्त झाले.’’

सिद्ध म्हणाला, ‘‘नामधारका, असा आहे गुरूचा महिमा. ते ज्या ठिकाणी राहतात त्या स्थानालाही महत्त्व प्राप्त होते.’’

अध्याय सतरावा

श्रीगणेशाय नमः । ऐक शिष्या नामकरणी । तूं गुरुभक्तशिखामणी । तुझी भक्ती गुरुचरणीं । लीन होय निर्धारें ।।१।। पर्जन्य येतां पुढारां । जैसा येतो सूचना वारा । सद्गुरु कृपा दैन्यहरा । ऐकें श्रीगुरुचरित्र ।।२।। ऐसें चरित्र कामधेनु । सांगतों तुज विस्तारोनु । एकचित्तें करूनि मनु । ऐक शिष्या नामधारका ।।३।। कृष्णावेणीतटाकासी। भुवनेश्वरी पश्चिमेसी । औदुंबर वृक्षापाशीं । राहिले गुरु परियेसा ।।४।। गौप्यरूपें असती गुरु । ठाव असे अगोचरु। अनुष्ठान धुरंधरु[1] । चातुर्मास्य येणेंपरी ।।५।। सिद्धस्थान असे गहन । भुवनेश्वरीसन्निधान । विशेष गुरु राहिल म्हणोन । उत्कृष्ट महिमा वाढला असे ।।६।। ऐकोनि सिद्धाचे वचना । नामधारक करी नमना । श्रीगुरु परमात्मा जाणा । कां राहिले गौप्यरूपें ।।७।। काय त्यासी तपोद्देश । भिक्षा मागणें काय हर्ष । हा संदेह माझ्या मानसीं। यातें निवारीं दातारा ।।८।। ऐक शिष्या नामधारका । भिक्षा मागणें पिनाका । आणिक सांगेन ऐका । दत्तात्रेया गुरुमूर्तीसी ।।९।। कृपासागर दत्तात्रेयमूर्ती । भिक्षुकरूपी असे दिसती । भक्तजनां अनुग्रहार्थी । तीर्थयात्रेसी हिंडती ।।१०।। अनुपम तीर्थे महीवरी । असती गौप्य अपारीं । श्रीगुरुमूर्ति परोपकारी । प्रगट करी भक्तांलागीं ।।११।। भक्तजनउद्धारार्थ । तीर्थें हिंडे श्रीगुरुनाथ। गौप्य व्हावया कारणार्थ । समस्त येवोनि मागती ।।१२।। लपवितां दिनकरासी । केवी लपे तेजराशी । कस्तूरी ठेवितां गौप्येंसी । सुगंध केवी गौप्य होय ।।१३।। आणिक सांगेन तुजप्रती । कल्पवृक्ष जेवी जगतीं । जेथें राहे तया क्षितीं । कल्पिलें फल देतसे ।।१४।। या कारणें तया स्थानीं । सांगेन तुज विस्तारोनि । प्रकट झाले गुरुमुनि । एकचित्तें परियेसा ।।१५।। करवीरक्षेत्र नगरांत । ब्राह्मण एक वेदरत । शास्त्रपुराणें विख्यात । सांगे सकळां विद्वज्जनां ।।१६।। आद्यवेदी[2] असे आपण । जाणे तर्कव्याकरण। आह्निकाप्रमाणें आचरण । कर्ममार्गी रत असे ।।१७।। त्यासी जाहला एक सुत । मतिमंद असे

१. मोठे. २. ऋग्वेदी.

उपजत । मातापिता समस्त । गेलीं मरोनि तयाचीं ।।१८।। दिवसमास वर्धतां[1] बाळ । वर्षें सात जहालीं केवळ । व्रतबंध करिती कुळाचार । तया द्विजकुमाराचा ।।१९।। न ये स्नानसंध्या तयासी । गायत्रीमंत्र परियेसीं । वेद कैचा मूर्खासी । पशुसमान जहाला असे ।।२०।। जेथें सांगती अध्ययन । आपण शिके जाऊन । तावन्मात्र[2] शिकतां जाण। सर्वेंचि विस्मृति होय त्यासी ।।२१।। तया ग्रामींचे द्विजजन । निंदा करिती आपण । विप्रकुळीं जन्मून । विद्या न ये तुजलागीं ।।२२।। तुझा पिता ज्ञानवंत । वेदशास्त्र अभिज्ञात[3] । त्याच्या पोटीं कैसा सुत । उपजलासी दगडापरी ।।२३।। जळो जळो तुझें जिणें । पित्याच्या नांवा आणिलें उणें । पोट बांधुनी पाषाणें । बावीं तळीं रिघेनासी[4] कां ।।२४।। जन्मोनिया संसारीं । वृथा जाहलासी सूकरापरी । तुज गति यमपुरीं । आचारहीन वर्तसी ।।२५।। ज्यासी असे विद्या एक । तोचि मनुष्यांमाजी अधिक । जैसा चिंतामणी देख । तैसी विद्या परियेसा ।।२६।। ज्याचे हृदयीं असे विद्या । त्यासी सकळ भोग सदा । यशस्वी होय सुखसंपदा । समस्तांमध्यें पूज्य तोचि ।।२७।। एखाद्या समयीं विदेशासी । जाय नर विद्याभ्यासी । पूजा करिती त्यासी । विदेश[5] होय स्वदेश ।।२८।। श्रेष्ठ असेल वय थोर । विद्या नाहीं अपूज्य नर । अश्रेष्ठ असेल एखादा जर । विद्या असतां पूज्य होय ।।२९।। ज्यासी नाहीं सहोदर[6] । तयासी विद्या भ्रातर । सकळिकां वंद्य होय नर । विद्यागुण ऐसा असे ।।३०।। जयासी असे विद्या बहुत। तोचि होय ज्ञानवंत। त्याचिया देहीं दैवत । पूजा घेई सकळांपासीं ।।३१।। एखादे समयीं राजाधिपतीसी। समस्त वंदिती तयासी। राजाही आपण हर्षीं। विद्यावंत पूजीतसे ।।३२।। ज्याचे घरीं नाही धन । त्यासी विद्या असे धन । शिकावयाचें कारण । हेंचि असे जाण पां ।।३३।। ऐकोनि तयाचें वचन । ब्रह्मचारी करी नमन । स्वामीं निरोपिलें ज्ञान । विद्याभ्यास करावया ।।३४।। जन्मांतरीं पूर्वीं आपण । केलें नाही विद्यादान । न ये विद्या याची कारण । काय करूं म्हणतसे ।।३५।। ऐसा आपण दोषी । जरी असेल उपाय यासी ।

१. वाढत असता. २. थोडे. ३. जाणणारा. ४. उडी टाकत नाहीत. ५. परदेश. ६. भाऊ.

उद्धरावें जी कृपेंसी । निरोपावें दातारा ।।३६।। परिसोनि सकळ ब्राह्मण । सांगती तयासी हांसोन । होईल पुढें जनन। तधीं येईल विद्या तूंतें ।।३७।। तुज कैचा विद्याभ्यास । पशु केवळ नरविशेष । भिक्षा मागून उदरपोष । असे रे मूर्खा कुळनाशका ।।३८।। ऐसें नीचोत्तरेंसी । बोलती द्विजलोक त्यासी । वैराग्य धरोनि मानसीं । निघाला असे अरण्यांत ।।३९।। मनीं झाला खेदें खिन्न । म्हणे आतां त्यजीन प्राण । समस्त ठेविती दूषण । काय उपयोग वांचोनिया ।।४०।। जळो जळो आपुलें जिणें । पशु जाळों मतिहीनें । आतां वांचोनि काय कारणें । म्हणोनि निघाला वैराग्यें ।।४१।। भिल्लवडीग्रामासी । आला तो नर परियेसीं । अन्न न घेई उपवासी । पातला निशीं दैववशें ।।४२।। जेथें असे जगन्माता। भुवनेश्वरी विख्याता । तेथें पावला त्वरिता ।। करी दर्शन देवीचें ।।४३।। न करी स्नानसंध्या देख । अपार करीतसे दुःख। देवद्वारासन्मुख । धरणें घेतलें तयानें ।।४४।। येणेंपरी दिवस तीन्ही । निर्वाण[1] मन करूनी । अन्नोदक त्यजुनी । बैसला होता तो द्विज ।।४५।। नोहे स्वप्न त्यालागोनि । म्हणोनि कोपे तो बहु मनीं । म्हणे अंबा भवानी । कां उपेक्षिसी मजलागीं ।।४६।। आक्रंदोनि तये वेळीं । शस्त्रें घेऊनि प्रबळी। आपुली जिव्हा तात्काळीं । छेदोनि वाहे तिचे चरणीं ।।४७।। जिव्हा वाहोनि अंबेसी । मागुती म्हणे परियेसीं । जरी तूं मज उपेक्षिसी । वाहीन शिर[2] तुझे चरणीं ।।४८।। ऐसें निर्वाण मानसीं । क्रमितां झाली असे निशी । स्वप्न झालें तयासी । ऐका समस्त श्रोते हो ।।४९।। ऐक बाळ ब्रह्मचारी । आक्रोशसी आम्हांवरी । असे कृष्णापश्चिमतीरीं। त्वरित जाय तये स्थानीं ।।५०।। औदुंबराचे वृक्षातळीं । असे तापसी महाबळी । अवतारपुरुष चंद्रमौळी । तुझी वांछा पुरवील ।।५१।। ऐसें स्वप्न तयासी । झालें अभिनव परियेसीं । जागृत होतां तत्क्षणेसी । निघाला तेथोनि ब्राह्मण ।।५२।। निघाला विप्र त्वरित । पळत गेला प्रवाहांत । सादर[3] लक्षितांचि तेथ । देखता झाला श्रीगुरूसी ।।५३।। चरणांवरी ठेवोनिया माथा । अत्यंत स्तोत्र झाला करिता । श्रीगुरुमूर्ति संतोषतां । आश्वासीत तये

१. निश्चयी. २. मस्तक. ३. प्रेमाने.

वेळीं ।।५४।। श्रीगुरुमूर्ति संतोषती । माथां हस्त ठेविती । ज्ञान झालें तयाप्रति । जिव्हा आली तात्काळिक ।।५५।। जैसी मानससरोवरास । वायस[1] जाय परियेस । तो होय राजहंस । तैसें झालें विप्रातें ।।५६।। चिंतामणीसंपर्केसी । सुवर्णत्व येई लोहासी । मृत्तिका पडतां जांबूनदासी । सुवर्ण जेवीं होय ऐका ।।५७।। तैसें तया ब्राह्मणासी । स्पर्शतां गुरुचरणांसी । आली सकळ विद्या त्यासी । वेद शास्त्र तर्क भाष्य ।।५८।। सिद्ध म्हणे नामधारका । श्रीगुरुमहिमा ऐका निका । जे जे स्थानीं वास देखा । तेथें महिमा ऐसी असे ।।५९।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्र सविस्तर । ऐकतां होय मनोहर । सकळाभीष्टें साधती ।।६०।। इति श्रीगुरुचरित्र । मूर्खासी झालें ज्ञान प्राप्त । तेचि कथा वर्णिली येथ । श्रीगुरुप्रसादें ।।६१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे द्विजोद्धरणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।।१७।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।६१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. कावळा. २. परिसाच्या संगतीने.

अध्याय १८ वा

।। अध्याय अठरावा ।। * ।। ब्राह्मणाचे दारिद्र्य घालविले ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारक सिद्धयोग्याला म्हणाला, ''महाराज, श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींचे चरित्र इतके श्रवणीय आहे की ते कितीही ऐकले तरी मनाचे समाधान होत नाही. तरी कृपा करून पुढील कथा सांगा.'' भिल्लवडीत काही काळ वास्तव्य करून श्रीगुरू कृष्णेच्या काठाकाठाने पदभ्रमण करीत कृष्णा-वरुणा संगमावर गेले. तेथून पुढे कृष्णा-पंचगंगा संगमावर गेले. शिवा, भद्रा, भोगावती, कुंभी आणि सरस्वती याच त्या पंचगंगा होत. हे संगमक्षेत्र 'दक्षिण वाराणसी' म्हणून प्रख्यात आहे. याचे माहात्म्य प्रयाग आणि कुरुक्षेत्राहून जास्त मानतात. येथे स्नान केल्याने सहा प्रकारच्या महापातकांचा नाश होतो. येथे अमरेश्वराचे मंदिर असून त्याच्या दर्शनाने जिवाला अमरत्व प्राप्त होते. येथे पवित्र औदुंबर वृक्ष आहे. येथे चौसष्ट योगिनी नित्य निवास करतात. येथील संगम षट्कुळात शुक्लतीर्थ, पापविनाशीतीर्थ, काम्यतीर्थ, सिद्धवरदतीर्थ, प्रयागतीर्थ, शक्तितीर्थ, अमरतीर्थ व कोटितीर्थ अशी आठ तीर्थे आहेत. कृष्णा, वेणी व पंचगंगा मिळून एकूण सात नद्या आहेत. त्यांच्या दर्शनाने सर्व मनःकामना पूर्ण होतात. त्यांच्यात स्नान केल्याने अगणित पुण्यलाभ होतो.

या कृष्ण-पंचगंगा संगमावर श्रीगुरू काही काळ गुप्त रूपाने (सामान्य यतिरूपात) राहिले. त्यानंतर त्यांचे माहात्म्य लोकांत प्रकट झाले. कसे ते सांगतो - पंचगंगा संगमावर अमरपूर नावाचे गाव आहे. श्रीगुरू तेथे भिक्षा मागण्यासाठी जात असत. त्या गावात एक वेदाभ्यासी गरीब ब्राह्मण राहत असे. तो सुशील, सात्त्विक, कर्ममार्गाचे नीट आचरण करणारा व आतिथ्यशील असा होता. तो नित्य कोरडी भिक्षा मागून कुटुंबाचे पालन-पोषण करायचा. त्याची पत्नीही सुस्वभावी व पतिव्रता स्त्री होती. त्या ब्राह्मणाच्या अंगणात एक घेवड्याचा वेल होता. त्याला पुष्कळ शेंगा यायच्या. एखाद्या दिवशी भिक्षा मिळाली नाही तर ती दोघे घेवड्याच्या शेंगांवरच गुजराण करायची.

एके दिवशी श्रीगुरू भिक्षेसाठी त्या ब्राह्मणाच्या घरी गेले. त्याने श्रीगुरूंना आदराने घरात नेले. त्यांची भक्तिभावाने पूजा केली. त्यांना भात व घेवड्याच्या शेंगांची भाजी असे भोजन दिले. या सेवेने श्रीगुरू अतिशय प्रसन्न झाले. त्यांनी त्या ब्राह्मणाला आता तुझे दारिद्र्य जाईल असा आशीर्वाद देऊन त्याचा निरोप घेतला. संगमावर जाताना त्यांनी अंगणातील घेवड्याचा वेल उपटून टाकला आणि निघूनही गेले.

श्रीगुरूंनी घेवड्याच्या वेलाचा उच्छेद केला म्हणून ब्राह्मणीला अतिशय दुःख झाले. ती नशिबाला दोष देत रडू लागली, म्हणाली, ''अरेरे ! काय हे दुर्दैव! त्या यतीला आम्ही काय त्रास दिला म्हणून त्याने आमचे अन्नच तोडून टाकले !'' हे तिचे बोलणे ब्राह्मणाला रुचले नाही. तो रागावून म्हणाला, ''यतीश्वरांना दोष देऊ नकोस. सर्व विश्व त्या महादेवाच्या अधीन आहे. आपले प्रारब्ध जसे आहे तसेच सर्व घडत असते. ते घडवून आणण्यासाठी तोच कोणाला तरी निमित्त करतो. पूर्वजन्मी आपण जी काही बरीवाईट कर्मे केलेली असतात त्याचीच परिणती म्हणून या जन्मात सुख-दुःखे प्राप्त होत असतात. जे पेरावे तेच

उगवते ! मग त्यासाठी इतरांना दोष कशासाठी द्यायचा ? त्या यतीश्वरांनी आपल्याकडे भोजन केले हे आपले सद्भाग्य ! त्यांनी आपल्याला दारिद्र्यमुक्तीचा आशीर्वाद दिला. असे असताना तू त्यांच्याबद्दल अनुचित बोलणे योग्य नाही.''

त्यानंतर ब्राह्मणाने तो सर्व वेल एकत्र करून नदीच्या पात्रात टाकला. त्या वेलाचे मूळ खूप खोलवर गेले होते. ते तरी कशाला ठेवायचे ? म्हणून तो जमीन खणू लागला. त्याने वेलाचे मूळ उपटून काढले तेव्हा त्याखाली एक कुंभ सापडला. त्याने तो घरात नेला. त्याच्या तोंडावरची वेळणी सोडली. तर काय आश्चर्य! त्यात भरपूर द्रव्य भरलेले होते. ब्राह्मण व ब्राह्मणीच्या आनंदाला पारावार उरला नाही. 'श्रीगुरू आमच्यावर प्रसन्न झाले ! त्यांनी आमचे दैन्य घालविले ते ईश्वरी अवतार आहेत !' असे म्हणून ती दोघे यतीश्वरांचा जयजयकार करू लागली.

त्यानंतर ते दांपत्य संगमावर गेले. त्यांनी श्रीगुरूंना कृतज्ञतेने वंदन केले. त्यांची पूजा केली व घडलेला सर्व प्रकार सांगितला. तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''या घटनेची कोठेही वाच्यता करू नका. जर बोललात तर आलेली लक्ष्मी निघून जाईल. माझ्याबद्दलही काही सांगू नका. तुमच्या वंशात लक्ष्मी अखंड नांदेल.'' ते ऐकून ते दांपत्य धन्य झाले. श्रीगुरूंचा निरोप घेऊन घरी परतले.

नामधारका ! ज्याच्यावर गुरुकृपा होते त्याच्या घरी दैन्य राहतच नाही. म्हणून ज्याचे दैव चांगले नाही, त्याने श्रीगुरूंना शरण जाऊन त्यांची भक्ती करावी. गुरुकृपेने इहपरलोकी सौख्य प्राप्त होते. भक्ताचे कल्याण होते.''

अध्याय अठरावा

श्रीगणेशाय नमः । जय जयाजी सिद्धमुनि । तूं तारक भवार्णीं । सुधारस आमुचे श्रवणीं । पूर्ण केला दातारा ।।१।। गुरुचरित्र कामधेनु । ऐकतां न धाय माझें मनु । कांक्षा होतसे अंतःकरणुं । कथामृत ऐकावया ।।२।। ध्यान लागलें श्रीगुरुचरणीं । तृप्ति नोहे अंतःकरणीं । कथामृतसंजीवनीं । आणिक निरोपीं दातारा ।।३।। येणेंपरी सिद्धासी । विनवी शिष्य भक्तींसी । मस्तक ठेवी चरणांसी । कृपा भाकी तये वेळीं ।।४।। शिष्यवचन ऐकोनि । संतोषले सिद्धमुनि । सांगतात विस्तारोनि । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।५।। ऐक शिष्यशिखामणी । धन्य धन्य तुझी वाणी । तुझी भक्ति गुरुचरणीं। तल्लीन झाली निश्चयें ।।६।। तुजकरितां आम्हांसी । चेतन झालें परियेसीं । गुरुचरित्र आद्यंतेंसी । स्मरण जाहलें अवधारा ।।७।। भिल्लवडीस्थानमहिमा । निरोपिलें अनुपमा । पुढील चरित्र उत्तमा । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।८।। क्वचित्काळ तये स्थानीं । श्रीगुरु होते गौप्य होवोनि । प्रकट झाले म्हणोनि । पुढें निघाले परियेसा ।।९।। वरुणासंगम असे ख्यात । दक्षिणवाराणसी म्हणत । श्रीगुरु आले अवलोकित । भक्तानुग्रह करावया ।।१०।। पुढें कृष्णा प्रवाहांत। श्रीगुरु तीर्थें पावन करीत । पंचगंगासंगम ख्यात । तेथें राहिले द्वादशाब्दें ।।११।। अनुपम तीर्थ मनोहर । जैसें अविमुक्त काशीपुर । प्रयाग मानस तीर्थ थोर । म्हणोनि राहिले परियेसा ।।१२।। कुरवपूर ग्राम गहन । कुरुक्षेत्र तेंचि जाण । पंचगंगाकृष्णासंगम । अति उत्तम परियेसा ।।१३।। कुरुक्षेत्रीं जितकें पुण्य । तयाहुनी अधिक जाण । तीर्थें असती अगम्य । म्हणोनि राहिले श्रीगुरु ।।१४।। पंचगंगानदीतीरीं । प्रख्यात असे पुराणांतरीं । पांच नामें आहेत थोरी। सांगेन ऐक एकचित्तें ।।१५।। शिवा भद्रा भोगावती । कुंभीनदी सरस्वती । पंचगंगा नामें ख्याति । महापातकें संहारिती ।।१६।। ऐशा प्रख्यात पंचगंगा । आल्या कृष्णेचिया संगा । प्रयागाहुनी असे चांगा । संगमस्थान मनोहर ।।१७।। अमरपुर म्हणिजे ग्राम । स्थान असे अनुपम । जैसा प्रयागसंगम । तैसे स्थान मनोहर ।।१८।। वृक्ष असे

औदुंबरू । प्रख्यात जाणा कल्पतरू । देव असे अमरेश्वरू । तया संगमीं जाण पां ।।१९।। जैसी वाराणसी पुरी । गंगाभागीरथी सरी । पंचनदीसंगम थोरी । तत्समान असे परियेसा ।।२०।। अमरेश्वरसन्निधानीं । वसती चौसष्ट योगिनी। शक्तितीर्थ निर्गुणी । प्रख्यात असे परियेसा ।।२१।। अमरेश्वरलिंग बरवें । तयासी वंदोनि स्वभावें । पूजितां नरें अमर व्हावें । विश्वनाथ तोचि जाणा ।।२२।। प्रयागीं करितां माघस्नान । जें पुण्य होय साधन । शतगुण होय त्याहून । एक स्नानें परियेसा ।।२३।। सहजनदीसंगमांत । प्रयागसमान विख्यात । अमरेश्वर परब्रह्म सत्य । तया स्थानीं वसतसे ।।२४।। या कारणें तया स्थानीं । कोटितीर्थें असती निर्गुणी । वाहे गंगा दक्षिणी । वेणीसहित निरंतर ।।२५।। अमित तीर्थें तया स्थानीं । सांगतां विस्तार पुराणीं । अष्ट तीर्थें असती गुणी । तया कृष्णाप्रवाहांत ।।२६।। उत्तर दिशे असे देखा । वाहे कृष्णा पश्चिममुखा । शुक्लतीर्थ नाम ऐका । ब्रह्महत्यापापें जाती ।।२७।। औदुंबरसन्निधेसी । तीन तीर्थें परियेसीं । एकाहूनि एक अधिकेसी । तीर्थें असती मनोहर ।।२८।। पापविनाशी काम्य तीर्थ । तिसरें सिद्धवरद तीर्थ । अमरेश्वरसन्निधार्थ । अनुपम तीर्थें असती पैं ।।२९।। पुढें संगमषट्कुळांत । प्रयागतीर्थ असे ख्यात । शक्तितीर्थ अमरतीर्थ । कोटितीर्थ परियेसा ।।३०।। तीर्थें असती अपारी । सांगतां असे विस्तारी । या कारणें श्रीगुरु त्या पुरीं । राहिले तेथें द्वादशाब्दें ।।३१।। कृष्णा वेणी नदी दोनी । पंचगंगा मिळोनि । सप्तगंगासंगम सगुणी । काय सांगों महिमा त्याचा ।।३२।। ब्रह्महत्यादि पातकें । जळोनि जाती स्नानें एकें । ऐसें सिद्धस्थान निकें । सकळाभीष्ट होतीं तेथें ।।३३।। काय सांगों त्यांचा महिमा । आणिक द्यावया नाहीं उपमा । दर्शनमात्रें होती काम्या । स्नानफळ काय वर्णूं ।।३४।। साक्षात् जाणा कल्पतरू । वृक्ष असे औदुंबरू । गौप्य होतां अगोचरू । राहिले श्रीगुरु तये स्थानीं ।।३५।। भक्तजनतारणार्थ। होणार असे तीर्थ प्रख्यात । राहिले तेथें श्रीगुरुनाथ । म्हणोनि प्रकट जाहले ।।३६।। असतां पुढें वर्तमानीं । भिक्षा करावया प्रतिदिनीं । अमरापुर म्हणिजे ग्रामीं । जाती श्रीगुरू परियेसा ।।३७।। तया ग्रामीं द्विज एक । असे

वेदाभ्यासक । भार्या त्याची पतिसेवक । पतिव्रताशिरोमणी ।।३८।। सुशीळ असे ब्राह्मण । शुष्क भिक्षा करी आपण। कर्ममार्ग-आचरण । असे सात्त्विक वृत्तीनें ।।३९।। तया विप्रमंदिरांत । असे वेल उन्नत । शेंगा निघती नित्य बहुत । त्याणें उदरपूर्ति करी ।।४०।। एखाद्या दिवशीं ब्राह्मणासी । चरु न मिळे परियेसीं । तया शेंगा रांधोनि हर्षी । दिवस क्रमी येणेंपरी ।।४१।। ऐसा ब्राह्मण दरिद्री । याचकवृत्तीं उदर भरी । पंचमहायज्ञ कुसरी । अतिथी पूजी भक्तीनें ।।४२।। भक्तिपूर्वक श्रीगुरूसी । पूजा करी नेमासी । घेवड्याच्या शेंगा परियेसीं । करीं शाखनैवेद्या ।।४३।। वर्ततां श्रीगुरु एके दिवसीं । तया विप्रमंदिरासी । गेले आपण भिक्षेसी । नेलें विप्रें भक्तीनें ।।४४।। भिक्षा करून ब्राह्मणासी । आश्वासिती अतिसंतोषीं । गेले तुझे दरिद्रदोष । म्हणोनि निघती तये वेळीं ।।४५।। तया विप्रगृहांत । जो कां होता वेल उन्नत । घेवडा नामें विख्यात । आंगम सर्व वेष्टिलें ।।४६।। तया वेलाचें बुडमूळ । श्रीगुरु छेदिती तात्काळ । टाकोनि देती समूळ । गेले आपण संगमासी ।।४७।। विप्रवनिता तये वेळीं । दुःख करिती पुत्र सकळीं । म्हणती पहा हो दैव बळी। कैसें देवें केलें आम्हां ।।४८।। आम्हीं तया यतीश्वरासी । काय उपद्रव केला त्यासी । छेदिलें आमुच्या ग्रासासी । टाकोनि दिलें भूमीवरी ।।४९।। ऐशापरी ती नारी । दुःख करी अनिवारी । पुरुष तिचा कोपें वरी । म्हणे प्रारब्ध प्रमाण ।।५०।। भ्रतार म्हणे तये वेळीं । जें होणार जया काळीं । निमित्य करी चंद्रमौळी । तया आधीन विश्व जाण ।।५१।। विश्वव्यापक नारायण । उत्पत्तिस्थितिलयकारण । पिपीलिकादि स्थूल जीवन । समस्तां आहार करीतसे ।।५२।। आयुरन्नं प्रयच्छति । ऐसें बोल वेदश्रुति । पंचानना आहार हस्तीं । केवी करीतसे प्रत्यहीं ।।५३।। चौऱ्यांयशी लक्ष जीवांसी । स्थूल सूक्ष्म समस्तांसी । निर्माण केलें आहारासी । उत्पत्ति केली तदनंतर ।।५४।। रंका राया एक दृष्टीं । करूनि पोषितो हे सृष्टि । आमुचें प्रारब्ध असे वोखटी । तैसें फळ आपणासी ।।५५।। पूर्वजन्मीं निक्षेपण । सुकृत दुष्कृत असे जाण । भोगणें आपुलें आपण । पुढिलीयावरी काय बोल ।।५६।। आपुलें दैव असतां उणें । पुढल्या

बोलती मूर्खपणें । जें पेरिलें तें भक्षणें । कवण बोल सांगें मज ।।५७।। बोल ठेविसी ईश्वरासी । आपलें अर्जित न विचारसी । ग्राम घेतला म्हणसी । अविद्यामाया वेष्टोनि ।।५८।। तो तारक आम्हांसी । म्हणोनि आले भिक्षेसी । नेलें आमुच्या दरिद्रासी । तोचि तारी अंतीं आम्हां ।।५९।। येणेंपरी स्त्रियेसी । संबोधित परियेसीं । काढोनि वेल-शाखेसी। टाकिता झाला गंगेंत ।।६०।। तया वेलाचें मूळ जरी । जें कां होतें आपुल्या द्वारीं । टाकों म्हणूनि द्विजवरीं। खणिता झाला त्या काळीं ।।६१।। काढितां वेलमूळासी । लागला कुंभ निधानेसी । आनंद झाला बहुवसी । घेवोनि गेला घरांत ।।६२।। म्हणे नवल प्रवर्तलें । यतीश्वर प्रसन्न झाले । म्हणोनि वेलासी तोडिलें । निधान लाधलें आम्हांसी ।।६३।। नर नव्हे तो योगेश्वर । होय ईश्वरी अवतार । आम्हां भेटला दैन्यहर । म्हणती चला दर्शनासी ।।६४।। जावोनि संगमीं गुरुपासीं । पूजा करिती भावेंसी । वृत्तान्त सांगितला तयासी । तये वेळीं हर्षयुक्त ।।६५।। श्रीगुरु म्हणती तयासी। तुम्हीं हें न सांगावें कवणासी । अखंड लक्ष्मी तुमचें वंशीं । आम्हां प्रगकतां जाईल ।।६६।। ऐशापरी द्विजासी । सांगती श्रीगुरू परियेसीं । सुखी असावें आपुल्या गृहासी । पुत्रपौत्रीं नांदावें ।।६७।। ऐसा वर लाधोन[1] । गेला घरीं तो ब्राह्मण। श्रीगुरुकृपा ऐसी जाण । दर्शनमात्रें दैन्य हरे ।।६८।। ज्यासी होईल गुरुकृपा । त्यासी कैचें दैन्य बापा । कल्पवृक्ष-आश्रय करितां । विघ्न कैचें तया घरीं ।।६९।। दैवें उणा असेल नरु । तेणें भजावा श्रीगुरु । तोचि पावेल पैलपारु । पूज्य होय सकळ लोकां ।।७०।। जो कां भजेल श्रीगुरुतें । हि पर साधे तयातें । अखंड लक्ष्मी सदनातें । अष्टैश्वर्यें नांदती ।।७१।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । श्रीगुरुमहिमा आहे ऐसी । भजावें मनोभावेंसी । कामधेनु तुझें घरीं ।।७२।। गंगाधराचा नंदन । सांगे श्रीगुरुचरित्र

१. मिळून.

विस्तारोन । पुढील कथा अमृतपान । ऐका श्रोते हो एकचित्तें ।।७३।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । विवेकसार अयाचित । विप्रदैन्यहरयेथ । कथा निरोपिली ।।७४।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे विवेकसारअयाचितविप्रदैन्यहरणं नाम अष्टादशोऽध्यायः ।।१८।। श्रीपादश्रीवल्लभनृसिंहसरस्वतीदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। शुभं भवतु ।। ओवीसंख्या ।।७४।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय १९ वा

।। अध्याय एकोणिसावा ।। * ।। नावाड्याची त्रिस्थळी यात्रा, श्रीक्षेत्र औदुंबर माहात्म्य ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारक सिद्धयोग्याला म्हणाला, ''महाराज, श्रीगुरूंनी कृष्णा-पंचगंगा संगमावर अमरेश्वराच्या निकट औदुंबर वृक्षाखाली वास्तव्य केले असे आपण म्हणालात. अश्वत्थादी अनेक पवित्र वृक्ष असताना श्रीगुरूंची प्रीती औदुंबरावरच का होती ?'' सिद्ध म्हणाला, ''पूर्वी नृसिंह अवतार घेऊन विष्णूंनी आपल्या नखांनी हिरण्यकशिपूचे पोट फाडून त्याचा वध केला. त्याच्या पोटात विष असल्यामुळे विष्णूंच्या हातांच्या बोटांचा व नखांचा दाह होऊ लागला. नृसिंहाने उपचार म्हणून औदुंबराच्या फळांमध्ये आपली नखे रोवली तेव्हा कोठे तो दाह शमला. देवाचा क्रोधही कमी झाला. शांतता लाभल्याने नृसिंह व लक्ष्मीने औदुंबरास वर दिला- 'औदुंबरा ! जे तुला पूज्य मानून तुझी सेवा करतील ते पापमुक्त होतील. त्यांच्या सर्व मनःकामना पूर्ण होतील. तुझ्या छायेत जपादी अनुष्ठाने केल्याने अनंतपट फलप्राप्ती होईल. तुझ्या सेवेने ब्रह्महत्यादी महादोषांचे निरसन होईल. आम्ही दोघे तुझ्या सन्निध नित्य वास करू.'' श्रीगुरू नृसिंहमंत्राचा नित्य जप करीत असत. त्या जपाने उग्रता येऊ नये म्हणून श्रीगुरू औदुंबराखाली वास करीत असत.

अमरेश्वरासन्निध चौसष्ट योगिनींचा वास होता. त्या रोज दुपारी स्त्री रूपाने श्रीगुरूंच्या दर्शनास येत. त्यांना आपल्या स्थानी नेत. त्यांच्या पूजेचा, नैवेद्याचा स्वीकार करून श्रीगुरू परत औदुंबरापाशी येत. एकदा एक नावाडी शेताची राखण करीत होता. योगिनी श्रीगुरूंसमवेत नदीपाशी आल्या तेव्हा प्रवाह दुभंगला. सर्वांनी आत प्रवेश करताच तो पूर्ववत झाला. काही वेळाने श्रीगुरू त्यातून एकटेच बाहेर आले. हे सर्व पाहून त्या नावाड्याला मोठे नवल वाटले. त्यालाही श्रीगुरूंविषयी कुतूहल वाटू लागले. मग दुसऱ्या दिवशी तोही त्यांच्या मागोमाग प्रवाहात शिरला. तो एका दिव्य नगरात प्रवेशला. तेथील लोक आरती घेऊन श्रीगुरूंच्या स्वागतासाठी आले. त्यांनी त्यांना दिव्य मंदिरात नेले. रत्नखचित सिंहासनावर बसवून त्यांची पूजा केली. त्यांना भोजन दिले.

तेवढ्यात श्रीगुरूंचे नावाड्याकडे लक्ष गेले. ते म्हणाले, ''तू येथे का आलास ?'' नावाडी म्हणाला, ''स्वामी, मी सहजभावाने आपल्या दर्शनासाठी आलो आहे. आपल्या दर्शनाने मी धन्य झालो. आपली माझ्यावर कृपादृष्टी राहो एवढीच प्रार्थना आहे.'' त्याचा निष्कपट भाव पाहून श्रीगुरू म्हणाले, ''नाविका, तू येथे आलास, येथील भक्तीचा सुखसोहळा पाहिलास, त्यामुळे तुझे दैन्य गेलेच म्हणून समज. पण या गोष्टीची कोठेही वाच्यता करू नकोस अन्यथा तुला मृत्यू येईल.'' श्रीगुरू त्याला घेऊन संगमावर आले. त्यांचा निरोप घेऊन नावाडी शेताकडे निघाला. मार्गामध्ये त्याला गुप्तधन सापडले. त्या धनाने त्याचे दारिद्र्य समूळ नष्ट झाले. हा नावाडी व त्याची पत्नी श्रीगुरूंची अखंड सेवा करीत असत. एके दिवशी नावाडी श्रीगुरूंना म्हणाला, ''स्वामी, माघमासात प्रयागात स्नान करणे, काशीयात्रा करणे खूपच पुण्यप्रद मानले जाते. मी अडाणी आहे, हीन जातीचा आहे, मला या गोष्टींचा कसा लाभ होणार ?'' ते ऐकून श्रीगुरूंना त्याचा कळवळा आला. ते त्याला म्हणाले, ''अरे, कृष्णा-पंचगंगेचा संगम असलेले हे स्थानच प्रयाग तीर्थ आहे. अमरेश्वराचे स्थान असलेले हे

गाव काशीक्षेत्रच आहे. कोल्हापूरला दक्षिण गया म्हणतात. ज्यांना उत्तरेकडील काशी, गया, प्रयाग क्षेत्री जाता येत नाही त्यांनी या त्रिस्थळांची यात्रा करावी. पण तुला ती क्षेत्रे प्रत्यक्षच पाहायची आहेत ना ? मग चल माझ्याबरोबर !'' श्रीगुरूंनी नावाड्याला व्याघ्रचर्मावर आपल्या मागे बसविले. मग आपल्या अचिंत्य योगशक्तीने त्याला क्षणार्धात प्रयाग क्षेत्री नेले. तेथील संगमावर स्नान करून मध्यान्ह समयी ते काशीस आले. तेथे गंगेत स्नान करून विश्वनाथाचे दर्शन घेतले. सायंकाळी गया क्षेत्री स्नान व दर्शन करून ते सूर्यास्ताच्या समयी मुक्कामी परतले. अशा प्रकारे श्रीगुरूंच्या कृपेने नावाड्याला तीन पुण्यक्षेत्रांची यात्रा घडली.

औदुंबर क्षेत्री श्रीगुरूंची खूपच कीर्ती झाली. अन्यत्र जाण्याचे ठरवून त्यांनी अमरेश्वराचा निरोप घेतला तेव्हा चौसष्ट योगिनींना खूपच दुःख झाले. श्रीगुरू त्यांचे सांत्वन करून म्हणाले, ''मी लौकिकार्थाने पूर्वेकडे जात असलो तरी सूक्ष्मरूपाने येथेच राहणार आहे. औदुंबर कल्पवृक्ष आहे. त्यामध्ये मी अन्नपूर्णेला ठेवून जातो आहे. हे स्थळ 'गुरुस्थान' म्हणून प्रख्यात होईल. जे माझे भक्त माझ्या पादुकांची व या औदुंबराची सेवा करतील त्यांना तुम्ही साह्य करा. त्या भक्तांची सर्व इष्ट मनोरथे पूर्ण होतील. येथील अन्नपूर्णेची आराधना केल्याने चारी पुरुषार्थ साध्य होतील. येथे चंद्रग्रहण, सूर्यग्रहण, संक्रांत, सोमवती अमावस्या आणि व्यतिपातादी पर्वणीकाळी स्नान केल्याने स्वर्गातील मंदाकिनीच्या तीरी सहस्र सालंकृत कपिला गायींचे ब्राह्मणांना दान केल्याचे पुण्य मिळेल. येथे औदुंबराखाली जप, होम, मानसपूजा, रुद्रपाठ, ब्राह्मणभोजन व प्रदक्षिणा केल्याने कोटीपट पुण्यफल मिळेल.'' श्रीगुरूंनी योगिनींना औदुंबर क्षेत्राचे माहात्म्य सांगितले व ते भीमातीरी वसलेल्या गाणगापुरास गेले.

अध्याय एकोणिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक शिष्यराणा । लागला सिद्धाचिया चरणां । करसंपुट जोडूनिया जाणा । विनवीतसे तये वेळीं ।।१।। जय जयाजी योगेश्वरा । भक्तजनमनोहरा । तूंच ज्योती अंधकारा । भवसागरतारक तूं ।।२।। अज्ञानतिमिररजनींत[1] । निजलों होतों मदोन्मत्त[2] । गुरुचरित्र मज अमृत । प्राशन करविलें दातारा ।।३।। त्याणें झालें मज चेत[3] । ज्ञानसूर्यप्रकाश होत । तुझे कृपेनें जागृत । जाहलों स्वामी सिद्धमुनी ।।४।। पुढील कथा विस्तारा। कृपा करीं गा दातारा । निरोपावी जी योगेश्वरा । म्हणोनि लागला चरणांसी ।।५।। ऐकोनि शिष्याचें वचन । संतोषला सिद्ध आपण । सांगतसे विस्तारोन । गुरुमहिमा अनुपम ।।६।। शिष्योत्तमा नामांकिता । सांगेन ऐक गुरूची कथा । औदुंबरावृक्षखालतां । होते श्रीगुरु परियेसा ।।७।। ऐकोनि सिद्धाचें वचन । नामधारक करी प्रश्न। अनेक पुण्यवृक्ष त्यजून । कां प्रीति औदुंबरीं ।।८।। अश्वत्थवृक्ष असे थोर । म्हणोनि सांगती वेद चार । श्रीगुरुसी आवडे औदुंबर । कवण कारण निरोपावें ।।९।। सिद्ध म्हणे नामांकिता । सांगेन त्याचिया वृत्तान्ता । जधीं[4] नृसिंह अवतार होता । हिरण्यकश्यपवधार्थ ।।१०।। नखेंकरूनि दैत्यासी । विदारियलें कोपेंसी । आंतडी काढोनिया हर्षी । घालितसे माळ गळां ।।११।। तया दैत्याचे पोटीं । विष होतें काळकुटीं । जैसा वडवाग्नि सिंधुपोटीं । तैसें विष परियेसा ।।१२।। विदारण करितां दैत्यासी । वेधलें विष त्या नखांसी । तापलीं नखें परियेसीं । ऐक शिष्या एकचित्तें ।।१३।। तये समयीं महालक्ष्मी । घेऊनि आली अतिप्रेमीं । औदुंबरफळें नामी । शांतीकारणें[5] नखांसी ।।१४।। तये वेळीं शीतलार्थ । नखें रोविलीं औदुंबरांत । विषाग्नि झाला शांत । उग्र नरसिंह शांत झाला ।।१५।। शांत झाला नरसिंहदेव । देता झाला लक्ष्मीस खेव[6] । संतोषोनि उभय देव । वर देती तये वेळीं ।।१६।। तये वेळीं औदुंबरासी । देतो वर हृषीकेशी । सदा सफळ तूंचि होसी । कल्पवृक्ष तुझें नाम ।।१७।। जे जन

१. अज्ञानरूप काळोख्या रात्रीत. २. गुंग. ३. जागेपण. ४. जेव्हा. ५. शांत होण्याकरिता. ६. आलिंगन.

भजती भक्तींसी । काम्य होत त्वरितेंसी । तुज देखतां परियेसीं । उग्र विष शांत होय ।।१८।। जे सेविती मनुष्यलोक । कामना करूनि अनेक । फळप्राप्ति होय निक[१] । पापावेगळा होय नरू ।।१९।। वांझ नारी सेवा करितां । पुत्र होती सत्वरतां । जे जन असती दैन्यपीडिता । सेवितां होती श्रियायुक्त ।।२०।। तुझे छायेसी जळांत । स्नान करितां पुण्य बहुत । भागीरथीचें स्नान करीत । तितुकें पुण्य परियेसा ।।२१।। तुझे छाये बैसोन । जे जन करिति अनुष्ठान। अनंत फळ होय ज्ञान । कल्पिलें फळ होय तयांसी ।।२२।। तुज सेवी त्या नरासी । व्याधि न होय कवणे दिवशीं । ब्रह्महत्यादि महादोषी । पुनीत होय परियेसा ।।२३।। जे जन कल्पोनि मानसीं । तुज सेविती भावेंसी । कल्पना पुरती भरंवसी । कल्पवृक्ष तूंचि होसी ।।२४।। मी सदा वसें तुजपाशीं । लक्ष्मीसहित संतोषीं। म्हणोनि वर देती हर्षीं । नरसिंहमूर्ति तये वेळीं ।।२५।। ऐसा वृक्ष औदुंबरु । कलियुगीं तोची कल्पतरु । नरसिंहमूर्ति होता उग्रु । शांत झाली तयापासीं ।।२६।। याकारणें श्रीगुरुमूर्ति नरसिंहमंत्रें उपासना करिति । उग्र करावया शांति । औदुंबरीं वास करिति ।।२७।। अवतार आपण तयाचे । स्थान आपुलें असे साचे । शांती करावया उग्रतेचे । म्हणोनि वास औदुंबरी ।।२८।। सहज वृक्ष औदुंबरु । कल्पवृक्षसमान तरु । विशेष वास करी गुरु । कल्पिलीं फळें तेथें होतीं ।।२९।। तया कल्पद्रुमातळीं । होते श्रीगुरु चंद्रमौळी । ब्रह्मा विष्णु नेत्रभाळी[२] । मनुष्यदेह धरोनिया ।।३०।। भक्तजनतारणार्थ । पावन करी सर्वतीर्थ । अवतार त्रिमूर्ति श्रीगुरुनाथ । भूमीवरी वर्ततसे ।।३१।। वृक्षातळीं अहर्निशीं । श्रीगुरु असती गौप्येंसी । माध्याह्नकाळसमयासी । समारंभ होय तेथें ।।३२।। अमरेश्वरसन्निधानीं वसती चौसष्ट योगिनी । पूजा करावया माध्याह्नीं। श्रीगुरुजवळी येती नित्य ।।३३।। नमन करूनि भक्तींसी । नेती आपुल्या मंदिरासी । पूजा करिती विधानेंसी। गंधपरिमळ सुगंधयुक्त ।।३४।। आरोगोनि[३] तया घरीं । पुनरपि येती औदुंबरीं । एखाद्या समयीं द्विजवरी । विस्मय करिती

१. निश्चयेकरून. २. कपाळावर आहे नेत्र ज्याच्या असा शंकर. ३. भोजन करून.

देखूनिया ।।३५।। म्हणती अभिनव यति कैसा । न करी भिक्षा ग्रामांत ऐसा । असे सदा अरण्यवासा । कवणेपरी काळ कंठी ।।३६।। पाहूं याचें वर्तमान । एखादा नर ठेवून । नित्य भिक्षा कोठून । पाहूं अंत यतीश्वराचा ।।३७।। ऐसें विचारूनि मानसीं । गेले संगमस्थानासी । माध्याह्नसमयीं तयासी । उपजे भय अंतःकरणीं ।।३८।। जे पाहों म्हणती गुरूचा अंत । तेचि देखती यमाचा पंथ । ऐसे विप्र मदोन्मत्त । अधोगती तेचि जाती ।।३९।। उपजतां भय ब्राह्मणांसी। गेले आपुल्या स्थानासी । तव गंगानुज[१] तडियेसी । होता वृत्ति[२] राखीत ।।४०।। त्याणें देखिलें श्रीगुरूसी । योगिनी आल्या पूजेसी । गंगेमध्यें येतां कैसी । वाट झाली जळांत ।।४१।। विस्मय करी तो नर । म्हणे कैसा यतीश्वर । द्विभाग झालें गंगानीर । केवी गेले गंगेंत ।।४२।। श्रीगुरुनाथा नमूनि । पूजा करिती योगिनी । भिक्षा तेथें करूनि । आले मागुती बाहेर ।।४३।। पहात होता गंगानुज । म्हणे कैसें झालें चोज[३] । अवतार होईल ईश्वरकाज । म्हणोनि पूजिती देवकन्या ।।४४।। येरे दिवशीं मागुती । हातीं घेऊनि आरती । देवकन्या ओवाळिती । श्रीगुरुतें नमुनी ।।४५।। पुन्हा गंगाप्रवाहांत। श्रीगुरु निघाले योगिनींसहित । जो का नर होता पहात । तोही गेला सवेंचि ।।४६।। नदीतीरीं जातां श्रीगुरु । द्विभाग जाहलें गंगेंत वारू । भीतरीं दिसे अनुपम पुरू । श्रीरत्नखचित गोपुरेंसी ।।४७।। अमरावतीसमान नगर । जैसें तेज दिनकर । गुरु जातां समस्त पुर । घेऊनि आलें आरती ।।४८।। ओवाळून आरती। नेलें आपुल्या मंदिराप्रती । सिंहासन रत्नखचिती । बैसों घातलें तये वेळीं ।।४९।। पूजा करिती विधींसी। उपचारें षोडशीं । अनेकपरी षड्रसेंसी। आरोगण[४] केलें तये वेळीं ।।५०।। देखोनिया नरासी । म्हणती तूं कां आलासी । विनवी नर स्वामीसी । सहज आलों दर्शना ।।५१।। ऐसें बोलोनि अनन्यशरण । तल्लीन होवोनि अंतःकरण । म्हणे स्वामी गिरिजारमण । होसी त्रिमूर्ती तूंचि एक ।।५२।। न कळे तुझें स्वरूपज्ञान । संसारमाया वेष्टोन । तूं तारक भवार्ण । उद्धरावें स्वामिया ।।५३।। तूं तारक विश्वासी । म्हणोनि भूमीं अवतरलासी ।

अज्ञान म्हणिजे रजनीसी । ज्योतिःस्वरूप तूंचि एक ।।५४।। तुझे दर्शन होय ज्यासी । सर्वाभीष्टें होतीं त्यासी । इहपर अनायासीं । जोडे क्षण न लागतां ।।५५।। ऐसें नानापरी देखा । स्तोत्र करी तो नर ऐका । संतोषूनि गुरुनायका । आश्वासिलें तये वेळीं ।।५६।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । तुझें दैन्य गेलें परियेसीं । जीं जीं इच्छा मानसीं । सकळाभीष्ट पावसी ।।५७।। तुवां पाहिलें वर्तमानासी । न सांगावें कवणापाशीं । ज्या दिवशीं प्रकट करिशी । मृत्यु पावशी तत्काळ ।।५८।। येणेंपरी तयासी । सांगती श्रीगुरु परियेसीं । आले औदुंबरापासीं । गंगानुज समागमें ।।५९।। श्रीगुरुनिरोप घेऊन। गेला गंगानुज आपण । वृत्तिस्थाना जातां जाण । निधान[१] त्यासी लाधलें[२] ।।६०।। ज्ञानवंत झाला नर । गुरूचा नित्य अनुचर । धन्य धन्य पुत्रपौत्र । अखिलानंदें वर्ततसे ।।६।। भक्तिभावें श्रीगुरूसी । नमन करी प्रतिदिवशीं । सेवा करी कलत्रेंसी । एकभावें करूनिया ।।६२।। वर्ततां एके दिवसीं । आली पौर्णिमा माघमासीं । नमन करूनी श्रीगुरुसी। विनवीतसे तो भक्त ।।६३।। म्हणे स्वामी जगद्गुरू । माघस्नान प्रयाग थोरू । म्हणोनि सांगती द्विजवरू । क्षेत्र थोर काशीपुर ।।६४।। कैसें प्रयाग काशीस्थान । कैसें वाराणसी भुवन । नेणों आपण ज्ञातिहीन । कृपा करणें स्वामिया ।।६५।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । पंचगंगासंगमेसी । प्रयाग जाणावें भरंवसीं । काशीपुर तें गुरुस्थळ ।।६६।। दक्षिणप्रयाग कोल्हापूर । त्रिस्थळी असे मनोहर । जरी पाहसी प्रत्यक्षाकार । दावीन तुज चाल आतां ।।६७।। बैसले होते व्याघ्राजिनीं[३] । मागें धरीं रे दृढ करूनि । मनोवेगें तत्क्षणीं । गेले प्रयागा प्रातःकाळीं ।।६८।। तेथें स्नान करोनि। गेले काशीस माध्याह्नी । विश्वनाथासी दाखवूनि । सवेंच गेले गयेसी ।।६९।। ऐसें त्रिस्थळीं[४] आचरोनि । आले परतोनि अस्तमानीं । येणेंपरी तये स्थानीं । देखता झाला तो नर ।।७०।। विश्वनाटक श्रीगुरुमूर्ति । प्रकट झाली असे कीर्ति । श्रीगुरु मनीं विचारिती । आतां येथें गौप्य व्हावें ।।७१।। ऐसेंपरी तये स्थानीं । गुप्त झाले गुरुमुनि ।

१. ठेवा. २. सापडले. ३. व्याघ्रचर्मावर. ४. प्रयाग, काशी व गया अशा त्रिस्थळी यात्रेत.

अमरेश्वरातें पुसोनि । निघते झाले तये वेळीं ।।७२।। श्रीगुरु निघतां तेथोनि । आल्या चौसष्ट योगिनी । विनविती करुणावचनीं । आम्हां ठेवोनि केवी जासी ।।७३।। नित्य तुझ्या दर्शनासी । तापत्रय हरती क्षणेंसी । अन्नपूर्णा तुम्हांपासीं । केवी राहूं स्वामिया ।।७४।। येणेंपरी श्रीगुरूसी । योगिनी विनविती भक्तींसी । भक्तवत्सलें संतोषीं। दिधला वर तये वेळीं ।।७५।। श्रीगुरु म्हणती तयांसी । सदा असों औदुंबरापासीं । प्रगट जाणें पूर्वेसी । स्थान आमुचे येथेंचि असे ।।७६।। तुम्हीं राहावें औदुंबरीं । अमरपुर पश्चिमतीरीं । अन्नपूर्णा निर्धारीं । औदुंबरीं ठेवितों ।।७७।। कल्पवृक्ष औदुंबर । तेथें असा तुम्ही स्थिर । अमरपुर पश्चिम तीर । आम्हां स्थान हेंचि जाणा ।।७८।। प्रख्यात होईल स्थान बहुत । समस्त नर पूजा करीत । मनकामना होय त्वरित । तुम्हीं त्यासी साह्य व्हावें ।।७९।। तुम्हांसहित औदुंबर। आमुच्या पादुका मनोहर । पूजा करिती जे तत्पर । मनकामना पुरती जाणा ।।८०।। येथें असे अन्नपूर्णा । नित्य करितां आराधना । तेणें होय कामना । चतुर्विध पुरुषार्थ ।।८१।। पापविनाश काम्य तीर्थीं । सिद्ध तीर्थीं स्नान करिती । सात वेळां स्नपन करिती । तुम्हांसहित औदुंबरीं ।।८२।। साठ वर्षें वांझेसी । पुत्र होती शतायुषी। ब्रह्महत्यादि पाप नाशी । स्नानमात्रें त्या तीर्थीं ।।८३।। सोमसूर्यग्रहणेसी । अमावास्या संक्रमणेसी । स्नान करितां भक्तींसी । अनंत पुण्य असे देखा ।।८४।। सोमवारीं अमावास्येसी । व्यतिपातादि पर्वणीसी । स्नान करितां फळें कैसीं। ऐका श्रोते एकचित्तें ।।८५।। सुवर्णश्रृंग रौप्यखुरेंसी । अलंकारूनी धेनुसी । सहस्र कपिला ब्राह्मणांसी । सुरनदीतीरीं दिलें फळ असे ।।८६।। औदुंबरवृक्षातळीं । जप करितां मन निर्मळीं । कोटिगुणें फळें आगळीं। होम केल्या ऐसेंची ।।८८।। रुद्र जपोनि एकादश[1] । करिती पूजा मानस। अतिरुद्र[2] केलें फळसदृश । एकचि पुण्य परियेसा ।।८९।। मंदगती प्रदक्षिणा । करितां पावे अनंत पुण्या । पदोपदीं वाजपेय

१. एकादशिनी. २. तेराशे एकतीस एकादशिन्या.

यज्ञा । फळ असे परियेसा ।।९०।। नमन करितां येणेपरी । पुण्य असे अपरंपरी । प्रदक्षिणा दोन चारी । करूनि करणें नमस्कार ।।९१।। कुष्ठे असे अंगहीन । त्याणें करणें प्रदक्षिणा । लक्ष वेळ करितां जाणा । देवासमान होय देह ।।९२।। ऐसें स्थान मनोहरु । सहज असे कल्पतरु । म्हणोनि सांगताती गुरु । चतुःषष्टि योगिनींसी ।।९३।। ऐसा निरोप घेऊन। श्रीगुरु निघाले तेथून । जेथें होतें गाणगापुरभुवन । भीमातीरीं अनुपम ।।९४।। विश्वरूप जगन्नाथ । अखिलां ठायीं असे वसत । औदुंबरीं प्रीति बहुत । नित्य तेथें वसतसे ।।९५।। गौप्य राहोनि औदुंबरीं । प्रगटरूपें गाणगापुरीं । राहिले श्रीगुरु प्रीतिकरीं । प्रख्यात झाले परियेसा ।।९६।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । गुरुमहिमा आहे ऐसी । प्रगट झाले बहुवसी । गाणगापुरीं परियेसा ।।९७।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्रविस्तार । भक्तिपूर्वक ऐकतां नर । लाभे चतुर्विध पुरुषार्थ ।।९८।। गुरुचरित्र कामधेनु । जे ऐकती भक्तजनु । त्यांचे घरीं निधानु । सकळाभीष्टें पावती ।।९९।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । कल्पवृक्ष औदुंबरीं तेथ । यक्षिणी योगिनी स्थापित । आपण राहिले गुप्तत्वें ।।१००।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे औदुंबरक्षेत्रवर्णनं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ।।१९।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१००।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय २० वा

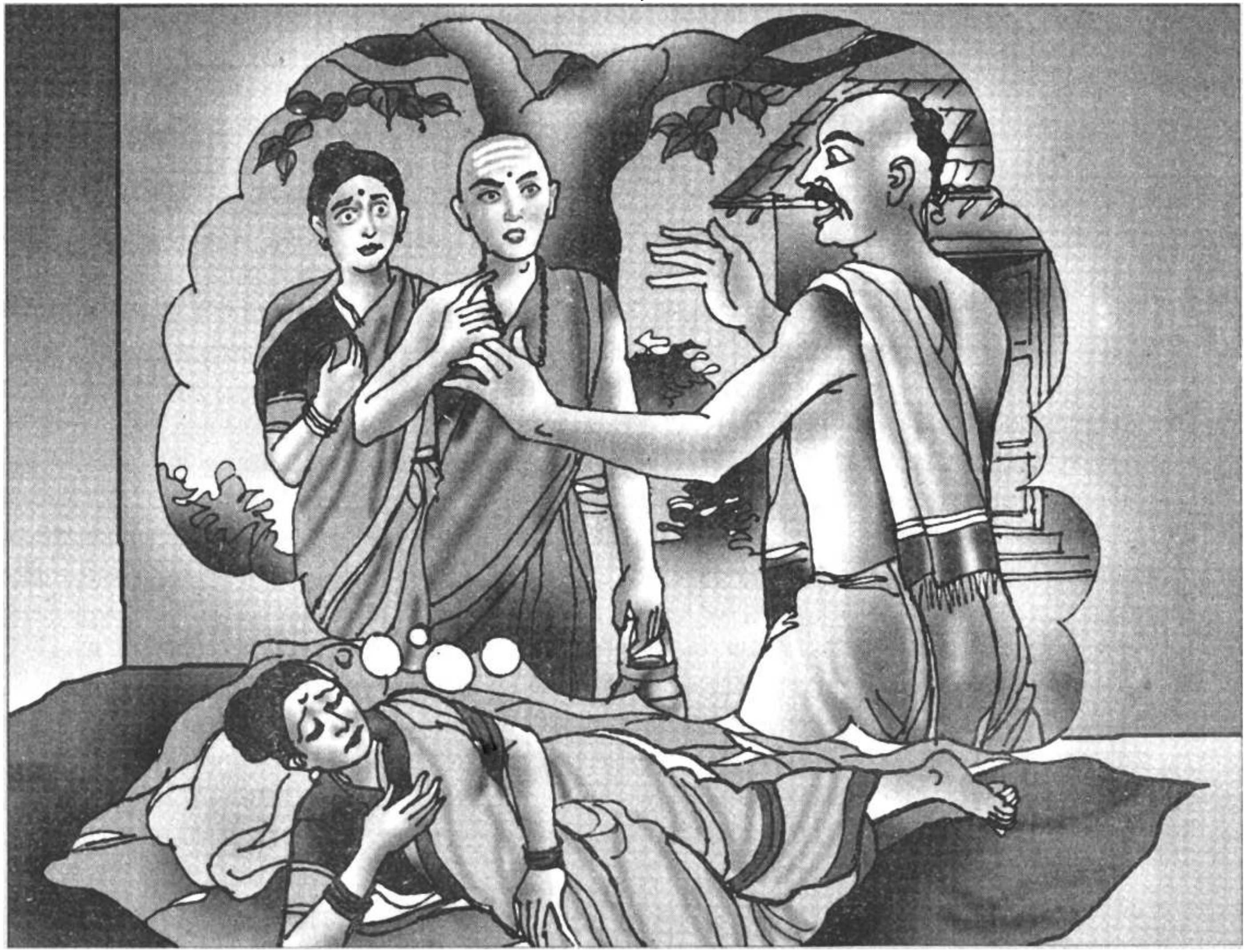

।। अध्याय विसावा।। *।। ब्राह्मणीची ब्रह्मसंमध–बाधा दूर केली ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध नामधारकास म्हणाला, ''श्रीगुरू औदुंबर क्षेत्री आहेत अशी ज्यांची दृढश्रद्धा आहे त्या भक्तांना त्यांच्या कृपेची अनुभूती येतेच. त्याविषयीची एक कथा सांगतो, ऐक.

शिरोळ गावी गंगाधर नामक एक वेदाभ्यासी ब्राह्मण राहत असे. त्याच्या सुशील पत्नीला पाच पुत्र झाले पण एकही जगला नाही. संतती जगण्यासाठी अनेक उपाय केले पण उपयोग झाला नाही. म्हणून त्या दुःखी दांपत्याने गावातील ज्ञानी ब्राह्मणांना विचारले. ते गंगाधराच्या पत्नीला म्हणाले, ''मुली, पूर्वजन्मी तू शौनक गोत्राच्या एका ब्राह्मणाकडून ऋण घेतले होतेस. ते परत केले नाहीस. त्या ब्राह्मणाने निराशेने आत्महत्या केली. तो ब्राह्मण पिशाच झाला असून तोच तुझा गर्भपात करवितो आहे.''

ते ऐकून ब्राह्मणी शोकाकुल झाली. तिने ब्राह्मणांचे पाय धरले व म्हणाली, ''माझ्या पूर्व दुष्कृत्यामुळे मी मातृत्वसुखाला मुकले आहे. आता आपणच मार्ग दाखवा.'' त्यावर ब्राह्मण म्हणाले, ''मुली, तू ब्रह्मद्रव्याचा अपहार व ब्रह्महत्या असे दुहेरी पातक केले आहेस. तो दोष घालविण्यासाठी औदुंबर क्षेत्री जा. तेथे राहून श्री गुरुचरणांची आराधना कर. हे पवित्र गुरुपीठ आहे. तू तेथील पापविनाशी तीर्थात स्नान करून औदुंबराला पाणी घाल. असे सात वेळा कर. श्रीगुरूंच्या चरणांवर जलाभिषेक कर. नंतर काम्य तीर्थात स्नान. या आराधनेने श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींच्या कृपाप्रसादाने तू पापमुक्त होशील. त्याची बाधा टळेल व तुझेही कार्य होईल.''

मग विप्रांच्या उपदेशानुसार ती औदुंबर क्षेत्री गेली. तेथे राहून स्नान, उपोषण, औदुंबराला पाणी घालणे, प्रदक्षिणा घालणे, श्रीगुरुचरणांची पूजा करणे याप्रमाणे आराधना करू लागली. तिसऱ्या दिवशी रात्री ती निद्रेत असताना गतजन्मी आत्महत्या केलेला तो ब्राह्मण तिच्या स्वप्नात आला व क्रोधाने ओरडून म्हणाला, ''तू माझे शंभर रुपये दे, नाहीतर मी तुझा जीव घेईन. तुझा वंशच वाढू देणार नाही. तुझ्या या आराधनेचा काहीही उपयोग होणार नाही.'' तो तिला धमकावून मारण्यासाठी धावला. घाबरलेली ब्राह्मणी मार चुकविण्यासठी औदुंबराआड गेली. तेथे श्रीगुरूंना पाहून त्यांच्या मागे लपली. श्रीगुरूंनी ब्राह्मणाला विचारले, ''तू हिला का मारतो आहेस ?'' तो म्हणाला, ''हिने माझ्या द्रव्याचा अपहार केला आहे. हिची बाजू घेऊन माझ्याशी पक्षपात करू नका.'' ते उर्मट भाषण ऐकून श्रीगुरू संतापले. ते ब्राह्मणाला खडसावून म्हणाले, ''ही कन्या माझी भक्त आहे. हिला त्रास दिलास तर माझ्याशी गाठ आहे. ही यथाशक्ति जे द्रव्य देईल ते घे आणि हिला सोडून दे. माझे ऐकशील तर पिशाच योनीतून सुटका होऊन तुला सद्गती मिळेल. ऐकले नाहीस तर माझ्या भक्ताचे रक्षण करण्यास मी समर्थ आहे हे लक्षात ठेव.'' ते ऐकून ब्रह्मसमंध वरमला. त्याने श्रीगुरूंना वंदन केले, त्यांचे म्हणणे मान्य केले. श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''या ब्राह्मणीने तुझे उत्तरकार्य केल्यावर तुला सद्गती मिळेल.'' द्रव्यासाठी अडून बसू नको. ही यथाशक्ति जे देईल त्यावर समाधान मान.'' मग ते ब्राह्मणीला म्हणाले, ''मुली,

तुझ्या आराधनेने तू ब्रह्महत्येच्या पातकातून मुक्त होशील. हा ब्रह्मसंमध तुला त्रास देणार नाही. तुला पूर्णायुषी कन्या व पुत्र होतील. तुझे कल्याण होईल.''

त्या ब्राह्मणीने महिनाभराची गुरुचरणांची सेवा पूर्ण केली. मग त्या ब्राह्मणाच्या नावने उत्तरकार्य व दानधर्म केला. त्यामुळे तिचे ब्रह्महत्येचे पातक नाहीसे झाले. ब्रह्मसमंधालाही मुक्ती मिळाली. अन्य दिनी श्रीगुरूंनी तिच्या स्वप्नात जाऊन दोन नारळ तिच्या ओटीत टाकले व म्हणाले, ''मुली, तुला विद्वान व शतायुषी पुत्र होतील. वंशपरंपरा अखंड राहील. आता व्रताचे उद्यापन कर.'' त्याप्रमाणे तिने उद्यापन केले. त्या प्रसंगी श्रीगुरूंनी स्वतः प्रकट होऊन त्या दंपतीस दर्शन व आशीर्वाद दिले.

पुढे श्रीगुरूंच्या कृपेने त्या ब्राह्मणीला जुळे मुलगे झाले. ज्येष्ठ पुत्राचा व्रतबंध करून धाकट्या पुत्राचा त्याच्या तिसऱ्या वर्षी चौलकर्म करण्याचा त्या दंपतीचा बेत होता. त्याप्रमाणे त्यांनी सर्व तयारी केली. पण चौलकर्माच्या आदल्या दिवशी मध्यरात्रीस त्या मुलाच्या हातापायांना धनुर्वाताने आकडी आली. तीन दिवस मरणप्राय वेदना सहन केल्यावर चौथ्या दिवशी सायंकाळी तो गतप्राण झाला. तेव्हा त्या दांपत्याला मोठाच धक्का बसला. ''गुरुदेव, तुझ्या कृपाप्रसादाने झालेल्या आणि तुम्हीच दीर्घायुष्याचे वरदान दिलेल्या या माझ्या पुत्राला असे अल्पायुषी मरण आलेच कसे ? आज तुमच्या वचनाला कमीपणा आला. असे म्हणून ती प्रेताला कवटाळून रात्रभर रडत होती. आपल्या मुलावर अंत्यसंस्कार करूनच द्यायचे नाहीत असा निश्चय करून तिने ते प्रेत वस्त्राने स्वतःच्या छातीशी बांधून ठेवले. लोकांनी तिला खूप समजावले, पण व्यर्थ ! दुपार झाली तरी ती हट्ट सोडेना. लोक संभ्रमात पडले. तिला दोष देऊ लागले. इतक्यात श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती बालब्रह्मचाऱ्याच्या रूपात तिच्यापाशी आले. त्याने तिला सांत्वनपर बराच उपदेश केला.''

अध्याय विसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक शिष्यराणा । लागला सिद्धाचिया चरणां । हस्त जोडूनि विनवी जाणा । भावभक्ती करूनिया ।।१।। पुसतसे तये वेळीं । माथा ठेवोनि चरणकमळीं । जय जयाजी सिद्धमौळी[1] । विनवीतसे अवधारा ।।२।। स्वामी निरोपिलें आम्हांसी । श्रीगुरु आले गाणगापुरासी । गौप्यरूपें अमरापुरासी । औदुंबरीं असती म्हणतसां ।।३।। वर देऊनी योगिनींसी । ापण आले प्रगटतेसी । पुढें तया स्थानेसी । कीर्ति विस्तारें निरोपावी ।।४।। वृक्ष सांगसी औदुंबरू । निश्चय म्हणसी कल्पतरू । पुढें कवणा झाला वरू । निरोपावें दातारा ।।५।। शिष्यवचन ऐकोनि । संतोषला सिद्धमुनि । सांगतसे विस्तारोनि । औदुंबरस्थानमहिमा ।।६।। सिद्ध म्हणे ऐक बाळा । किती सांगूं गुरूची लीळा । औदुंबरीं सर्वकाळ । वास आपणा असे जाणा ।।७।। जया नांव औदुंबरु। काय पुससी त्या वरु । जेथें वास श्रीगुरु। कल्पिलें फळ देतसे ।।८।। अमित[2] झाला तेथें महिमा । सांगावया अशक्य आम्हां । एखादा सांगों दृष्टान्त तुम्हां । शिष्योत्तमा नामधारका ।।९।। शिरोळनाम ग्रामासी । विप्र एक परियेसीं । गंगाधर नामेंसीं । वेदरत होता जाणा ।।१०।। त्याची भार्या पतिव्रता । शांत असे सुशीलता । पुत्र होवोनि सवेंच मरतां । कष्टतसे येणेंपरी ।।११।। पांच पुत्र तिसी झाले । सवेंचि पंचत्व[3] पावले । अनेक देव आराधिले । नव्हे[4] स्थिर[4] कवणेंपरी ।।१२।। दुःख करीतसे नारी । व्रत उपाय अपरंपारी । पूर्वकर्म असे थोरी । स्थिर न होती पुत्र तिचे ।।१३।। राहणी कर्मविपाकेंसी । विचार करिती या दोषीं । पुत्रशोक व्हावयासी । सांगती पातक तये वेळीं ।।१४।। सांगताती विद्वज्जन । पुत्र न वांचती काय कारण । पूर्वजन्मींचा दोषगुण । विस्तार करिती तये वेळीं ।।१५।। गर्भपात स्त्रियांसी । जे जन करिती तामसी[5] । पावती वांझ जन्मांतरासी । झाले पुत्र मरती जाणा ।।१६।। अश्ववध गोवध करी । वांझ होय ज्वरी । एखादा परद्रव्य अपहारी । निपुत्र होय तोचि जाणा ।।१७।।

१. तापसी. २. पुष्कळ. ३. मरण. ४. जगेनात. ५. दुष्ट.

विप्र म्हणती तियेसी । तुझा पूर्वजन्म दोषी । दिसतसे आम्हांसी । सांगों ऐक एकचित्तें ।।१८।। शौनकगोत्र द्विजापासीं। ऋण घेतलें द्रव्यासी । मागतां तूं न देसी । कष्टला तो ब्राह्मण ।।१९।। लोभी होता ब्राह्मण । द्रव्यास्तव दिधला प्राण। आत्महत्या केली त्याणें । तोचि पिशाच झालासे ।।२०।। तो गर्भपात करी तुज । मृत्यु जाहले करी तो द्विज । तुझें कर्म असे सहज । आपली जोडी[१] भोगावी ।।२१।। ऐकोन ब्राह्मणाचें वचन । विप्रवनिता खेदे खिन्न । अनुतप्त होवोनि अंतःकरण । द्विजचरणीं लागली ।।२२।। कर जोडोनि तये वेळीं । विप्रां विनवी करुणा बहाळी । माथा ठेवोनि चरणकमळीं । पुसतसे तयासी ।।२३।। ऐसी पापिणी दुराचारी । बुडाल्यें पापसागरीं । स्वामी मातें तारीं तारीं । उपाय सांगा म्हणतसे ।।२४।। ऐसें पापहळाहळीं[२] । बाळकें भक्षिलीं चांडाळीं । औषधी सांगा तुम्ही सकळी । म्हणोनिया विनवीतसे ।।२५।। विप्र म्हणती तियेसी । केलें तुवां ब्रह्महत्येसी । अपहारिलें द्रव्यासी । ब्राह्मण पिशाच झाला असे ।।२६।। जधीं मेला तो द्विजवर । केली नाहीं क्रिया[३] पर । त्याच्या द्रव्याचा अपहार। केला असे जन्मांतरीं ।।२७।। त्याची करावया उद्धारगति । सोळावें[३] कर्म[३] करावें रीतीं । द्रव्य द्यावें एकशती[४] । तया गोत्रद्विजासी[५] ।।२८।। तेणें होईल तुज बरवें । एकभावें आचरावें । कृष्णातीरीं असावें । उपवास करावें एक मास ।।२९।। पंचगंगासंगमासी । तीर्थें असती बहुवसी । औदुंबरवृक्षासी । आराधावें परियेसा ।।३०।। पापविनाशीं करुनी स्नान । वेळ सात औदुंबर स्नपन । अभिषेकोनि गुरुचरण । पुन्हा स्नान काम्यतीर्थीं ।।३१।। विधिपूर्वक श्रीगुरुचरणीं । पूजा करावी एकमनीं । येणेंपरी भक्तिनिर्वाणीं । मास एक आचरावें ।।३२।। स्थान असे श्रीगुरूचें । श्रीनृसिंहसरस्वतीचें । तुझे दोष जातील साचे । होतील पुत्र शतायुषी ।।३३।। मास आचरोनि येणेंपरी । मग विप्रांतें पाचारी । द्रव्य द्यावें शौनकगोत्रीं । द्विजवरासी एकशत ।।३४।। त्याचे नांवें कर्म सकळ । आचरोनि मन निर्मळ । होतील तुझे कष्ट सफळ । श्रीगुरुनाथ तारील पैं ।।३५।। गुरुस्मरण करूनी मनीं । तूं जप करी श्रीगुरुचरणीं।

१. प्रारब्ध. २. पाप हेच विष. ३. उत्तरकार्य. ४. शंभर. ५. त्याच्या (शौनक) गोत्रात उत्पन्न झालेल्या ब्राह्मणास.

तुझें पाप होईल धुणी । ब्रह्मसमंध परिहरेल ।।३६।। ऐसें सांगतां द्विजवरी । ऐकोन सती चिंता करी । शतद्रव्य आमुचे घरीं । कधीं न मिळे परियेसा ।।३७।। कष्ट करूनि आपुल्या देहीं । उपवासादि पूजा पाहीं । मासोपवास एकभावीं। करीन आपण गुरुसेवा ।।३८।। येणेंपरी ती नारी । सांगे आपण निर्धारी । ऐकोनिया द्विजवरी । निरोप दिधला तये वेळीं ।।३९।। विप्र म्हणती ऐक बाळे । तूंतें इतुकें द्रव्य न मिळे । सेवा करी मननिर्मळें । श्रीगुरुचरमीं आतांची ।।४०।। निष्कृति[१] तुझिये पापासी । श्रीगुरू करील परियेसी । औदुंबरसन्निधानेसी । वास असे निरंतर ।।४१।। तो कृपाळु भक्तांसी । निवारील ब्रह्महत्येसी । शक्ति असे तुझी जैसी । द्रव्य वेंचीं[२] गुरुनिरोपें ।।४२।। ऐकोनि द्विजाचें वचन । विप्रवनिता संतोषोन । गेली त्वरित ठाकोन । जेथें स्थान श्रीगुरूचें ।।४३।। स्नान करोनि संगमासी । विधिपूर्वक पापविनाशीं । सात वेळ स्नानासी । करी औदुंबरप्रदक्षिणा ।।४४।। काम्यतीर्थीं करोनि स्नान । पूजीतसे गुरुचरण । करूनी प्रदक्षिणा नमन । करीतसे उपवास ।।४५।। येणेंपरी दिवस तिनी । सेवा करी ती भामिनी । तोचि विप्र आला स्वप्नीं । द्रव्य मागे एकशत ।।४६।। अद्यापि तूं द्रव्य न देसी । घेईन तुझ्या प्राणासी। पुढें तुझ्या वंशासी। वाढों नेदीं सर्वथा ।।४७।। वायां[३] सायास[४] करिसी । पुत्र कैचा तुझे वंशासी । म्हणोनी कोपें मारावयासी । आला विप्र स्वप्नांत ।।४८।। भयचकित विप्रवनिता । औदुंबराआड निघतां । तंव देखिलें श्रीगुरुनाथा । तयापाठीं निघाली ।।४९।। अभय देवोनि नारीसी । निवारिलें ब्राह्मणासीं । पुसती श्रीगुरु तयासी । कां मारिशी स्त्रियेतें ।।५०।। विप्र सांगे श्रीगुरूसी । जन्मांतरीं इणें आपल्यासी । अपहारिलें द्रव्यासी । प्राण त्यजिला यास्तव ।।५१।। स्वामी कृपाळु सर्वांसी । आमुचे शत्रूचा पक्षपात करिसी । तुम्ही यतीश्वर[५] तापसी। पक्षपात करूं नये ।।५२।। ऐकोनि तयाचें वचन। श्रीगुरु म्हणती कोपोन । उपद्रविसी कां भक्तजन । तूंतें शिक्षा करीन मी ।।५३।। आम्ही सांगों जेणें रीतीं । जरी ऐकसी हिताचे अर्थीं। तुज होईल सद्गति ।

१. नाश. २. खर्च कर. ३. व्यर्थ. ४. कष्ट. ५. संन्यासी लोकांमध्ये श्रेष्ठ.

पिशाचत्व परिहरेल ।।५४।। जें का देईल विप्रवनिता । तुवां अंगिकारावें तत्त्वतां । जरी न ये तुझिया चित्ता । तरी जाईं येथोन ।।५५।। रक्षीन आपुल्या भक्तांसी । वंशोवंशीं अभिवृद्धेसी । पुनरपि जरी पाहों येसी । तरी शिक्षा करूं जाण पां ।।५६।। ऐकोनि गुरूचें वचन । पिशाचें करून नमन । स्वामी देखिले तुझे चरण । उद्धरावें आपणासी ।।५७।। जेणेंपरी आपणासी । उद्धार होय सद्गतीसी । कवणेंपरी निरोप देसी । अंगिकारूं स्वामिया ।।५८।। येणेंपरी तयासी । श्रीगुरु सांगती स्त्रियेसी । जें असेल तुजपाशीं । अर्पण करीं तया नांवें ।।५९।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । विप्रवनिता भावेंसी । कर्म केल्यावर दहावे दिवसीं । गति होईल तुजला जाण ।।६०।। अष्टतीर्थीं स्नान करीं । तया नांवें अवधारीं । सात दिवस येणेंपरी । स्नपन करीं औदुंबरीं ।।६१।। ब्रह्महत्या तुझा दोष । गेला त्वरित निःशेष। कन्या पुत्र पूर्णायुष । होतील म्हणती श्रीगुरु ।।६२।। ऐसें देखोनि जागृती । विप्रवनिता भयचकिती । ज्ञानें पाहे श्रीगुरुमूर्ति । न विसंबे मनांत ।।६३।। गुरुनिरोपें दहा दिवस । केलें आचरण परियेस । ब्रह्महत्या महादोष । गति झाली ब्राह्मणासी ।।६४।। येरे[1] दिवशीं स्वप्नांत । प्रत्यक्ष आले श्रीगुरुनाथ । नारिकेल[2] दोन देत । भरली ओटी तियेची ।।६५।। म्हणे पारणें करावें आतां । पुत्र होती तुज तत्त्वतां । पुढें त्यांची संतति बहुता । चिंता न करीं मानसीं ।।६६।। श्रीगुरुनिरोपें आराधन । केलें दंपत्यें मिळोन । प्रगट झाला गुरू आपण । संपर्क लोह परिसासी ।।६७।। चिंतामणिस्पर्श होतां । लोहपाषाणा कांचनता[3] । तैसी ती विप्रवनिता । पापावेगळी त्वरित झाली ।।६८।। पुढें तये नारीसी । पुत्रयुग्म[4] शतायुषी । झालें श्रीगुरुकृपेंसी । एकचित्तें परियेसा ।।६९।। व्रतबंध करी ज्येष्ठ पुत्रासी । समारंभ आनंदेंसी । चौलकर्म दुजियासी । करूं पहाती मातापिता ।।७०।। समारंभ करिती जनकजननी। चौलकर्म करणें मनीं । पुत्रासी वर्षें तीन्ही । अतिउल्हास मानसीं ।।७१।। समारंभ करिती अतिप्रीती। करिती झाली आइती[5]। पूर्व दिवसीं मध्याह्नरात्रीं । आली व्याधि कुमारासी ।।७२।। व्याधि असती अनेक । एकाहुनी एक

१. शेवटचे. २. नारळ. ३. सुवर्णपणा. ४. जुळे. ५. तयारी.

अधिक । तयामध्यें तीव्र दुःख । धनुर्वात तयामाजी ।।७३।। अवयवें अति वांकोनि । दिसे भयानक[1] नयनीं । येणें परी दिवस तीनी । कष्टतसे तो बाळ ।।७४।। चवथे दिवशीं अस्तमानीं । पंचत्व पावला तत्क्षणीं । शोक करीतसे जननी। ऐका श्रोते एकचित्तें ।।७५।। आक्रोशोनि भूमीसी । आफळी[2] शिर सत्राणेंसी[3] । पाषाण घेवोनि हृदयासी । घात करी ती नारी ।।७६।। देह टाकी धरणीवरी । निर्जीव होवोनि क्षणभरी । आठवी दुःख अपारी । नयनें वारिपूर्ण झाली ।।७७।। प्रेतपुत्रावरी लोळे । आलिंगीतसे बळें । वेष्टोनिया मायाजाळें । प्रलापितसे[4] ती नारी ।।७८।। म्हणे ताता पुत्रराया । प्राणरक्षका माझ्या प्रिया । मातें केवी सोडोनिया । जासी कोठें सांग पां ।।७९।। कोठें गेलासी खेळावया। स्तनीचें क्षीर जातसे वायां । शीघ्र येईं गा ठाकोनिया । पुत्रा माझ्या प्राणप्रिया ।।८०।। केवी विसरूं तुझे गुण । पुत्रामाजी तूं निधान । तुझें गोजिरें बोलणें । केवी विसरूं पुत्रराया ।।८१।। तुझ्या स्वरूपाऐसा सुत । केवी देखों मी निश्चित । निधान देखती स्वप्नांत । तैसें मज चाळविलें ।।८२।। पुत्र व्याले पांच जाण । त्यांत एक हें निधान । जेव्हां झालें गर्भधारण । तेव्हांपासोनि संतोष ।।८३।। डोहाळे मज उत्तम होती । कधीं नसे चिंता चित्ती। अतिउल्हास मजप्रती । पुत्र होईल म्हणोनिया ।।८४।। श्रीगुरूनें मातें दिधला वर । पुत्र होतील निर्धार। तेणें मज हर्ष थोर। वरद पिंड होईल हा ।।८५।। जधीं तुज प्रसवलें । अनंत सौख्य लाधलें । प्राणप्रिया तुज पोशिलें। मातें रक्षिसी म्हणोनिया ।।८६।। मज भरंवसा तुझा बहुत । वृद्धापकाळीं पोषक म्हणत । आम्हां सोडोनि जासीं उचित । धर्म नव्हे पुत्रराया ।।८७।। दुःख झालें मज बहुत । विसरलें बाळा तुज देखत । तूंचि तारक आम्हां सत्य । म्हणोनि विश्वासिलों आम्ही ।।८८।। ऐसें नानापरी देख । दुःख करी बहुत शोक । निवारिती सकळ लोक। वायां दुःख कायसे ।।८९।। देवदानवऋषीश्वरांसी । होणार न चुके कवणासी । ब्रह्मा लिही ललाटासी । तेंची अढळ जाण पां ।।९०।। अवतार होती हरिहर । तेही न राहती स्थिर । तुम्ही तरी मनुष्य नर । काय

१. भयंकर. २. आपटून घेई. ३. जोराने. ४. आक्रोश करे.

अढळ तुम्हांतें ।।९१।। येणेंपरी सांगती जन । आणिक दुःख आठवी मन । म्हणे मातें दिधलीं जाण । स्थिर म्हणोनि दोन्ही फळें ।।९२।। श्रीनृसिंहसरस्वती । भूमंडळीं महाख्याती । औदुंबरीं सदा वसती । तेणें दिधला पुत्र मज ।।९३।। त्याचे बोल केवी मिथ्या । माझा असे वरद पिता । त्यासी घडे माझी हत्या । पुत्रासवें देईन प्राण ।।९४।। म्हणोनि आठवी श्रीगुरूसी । देवा मज गांजिलेंसी । विश्वासिलें तुम्हांसी । सत्य वाक्य तुझें म्हणोनिया ।।९५।। सत्यसंकल्प तूंचि होसी । म्हणोनि होत्यें विश्वासीं । घात केला आम्हांसी । विश्वासघातकी केवी न म्हणे ।।९६।। त्रयमूर्ती अवतार। तूं नृसिंहसरस्वती नर । ध्रुवा बिभीषणा दिधला वर । केवी सत्य म्हणों आतां ।।९७।। तुझिया बोला विश्वासिलें। आतां मातें उपेक्षिलें । मन निष्ठुर केलें । प्राण देईन तुम्हांवरी ।।९८।। लोक येती तुझ्या स्थानीं । सेवा करिती निवसोनि[१] । औदुंबरा प्रदक्षिणा करूनी । पुरश्चरणें[२] करिताती ।।९९।। आपण केलें पुरश्चरण । फळ आलें मज साधन । आतां तुजवरी देतें प्राण । काय विश्वास तुझे स्थानीं ।।१००।। कीर्ति होईल सृष्टींत । आमुचा तुवां केला घात । पुढें तुज भजती भक्त । काय भरंवसा तयांसी ।।१।। ब्रह्मस्वदोषें[३] पीडोन । धरिले तुझे चरण। अंगिकरोनि मध्यें त्यजणें । टाकितां कोण धर्म घडे ।।२।। व्याघ्रातें धेनु भिऊन । जाय आधार म्हणून । तेथेंचि वधिती यवन । तयापरी मज झालें ।।३।। कीं एखादा देवळासी । जात असे पूजेसी । तें देऊळ तयासी । मृत्युरूपें वर पडे ।।४।। तयापरी आपणासी । झालें स्वामी परियेसीं । माझ्या प्राणसुतासी । न राखिलें देवराया ।।५।। येणेंपरी अहोरात्रीं । दुःख करी ती नारी । उदय जाहला दिनकरी । ती न ऐके कोणाचें ।।६।। द्विज मिळोनि सकळी । येती तये स्त्रियेजवळी । वायां दुःख सर्वकाळीं। करिसी तूं मूर्खपणें ।।७।। जे जे समयीं होणार गति । ब्रह्मादिकांसी न चुकती। चला जाऊं गंगेप्रती । संस्कार प्रेता करावया ।।८।। ऐसें वचन ऐकोनि । आक्रोश थोर करोनि । प्रेत पोटासी धरोनि। दीर्घस्वरें रडतसे ।।९।। आपणासहित प्रेतासी । करावें अग्निप्रवेशी ।

१. राहून. २. अनुष्ठाने. ३. ब्राह्मणाचे देणे बुडविले त्या दोषाने.

येरवीं नेदीं प्रेतासी । म्हणोनि उरीं बांधीतसे ।।११०।। लोक म्हणती तियेसी । नव्हेसी तूं स्त्री कर्कशी । प्रेतासवें प्राण देसी । कोण धर्म सांग आम्हां ।।११।। न देखों न ऐकों कानीं । पुत्रासवें कोणी गेले प्राणी । वायां बोलती मूर्खपणीं। आत्महत्या महादोष ।।१२।। नानापरी तियेसी । बोलती लोक परियेसी । केला नियम निश्चयेंसीं । प्राण त्यजीन पुत्रासवें ।।१३।। दिवस आला दोन प्रहर । प्रेतास करूं नेदी संस्कार । अथवा न ये गंगातीर । ग्रामीं आकान्त प्रवर्तला ।।१४।। इतुकिया अवसरीं । आला एक ब्रह्मचारी । सांगे तीतें सविस्तारीं । आत्मज्ञान[१] तये वेळीं ।।१५।। सिद्ध म्हणे नामधारका । पुढें अपूर्व झालें ऐका । ब्रह्मचारी अपूर्विका । बोधिता झाला ज्ञान तिसी ।।१६।। ब्रह्मचारी नव्हे तोचि गुरु । आला वेषधारी नरु । नृसिंहसरस्वती अवतारु । भक्तवत्सल परियेसा ।।१७।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । सांगे श्रीगुरुचरित्रविस्तार । ऐकतां होय मनोहर । शतायुषी पुरुष होय ।।१८।। भक्तिपूर्वक श्रवण करिती । व्याधि न होय शरीराप्रती । पूर्णायुषी ते होती । सत्य माना माझे बोल ।।१९।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । विप्रस्त्रियेसी संतान देत । श्रीनृसिंहसरस्वती पोटीं येत । ब्रह्महत्या वारोनिया ।।१२०।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे ब्रह्मसमंधपरिहारो नाम विंशोऽध्यायः ।।२०।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१२०।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

१. ब्रह्मज्ञान.

अध्याय २१ वा

।। अध्याय एकविसावा ।। * ।। मृत विप्रपुत्र पुन्हा जिवंत झाला !।।

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, ब्रह्मचाऱ्याने मृत बालकाच्या मातेचे अर्थात गंगाधराच्या पत्नीचे मृदू वचनांनी सांत्वन केले. तो म्हणाला, ''बाई ग ! या भूलोकी जन्मलेल्या प्रत्येकाला आज न उद्या जायचेच आहे. कोणी आधी जातो, कोणी नंतर. उत्पत्ती व नाश हे सृष्टिचक्र अव्याहत चालूच आहे. मायेच्या अचिंत्य प्रभावाने मनामध्ये ममत्व निर्माण होते. या भ्रांतीनेच कन्या, पुत्र, पत्नी, मित्र यांची आसक्ती उत्पन्न होते. सर्व प्रकारचे प्राणी आपापल्या पूर्वकर्माप्रमाणे उत्पन्न होतात आणि देहप्रारब्ध भोगतात. मृत्यूनंतर जीवात्मा पुन्हा नवीन देह धारण करतो. अर्थात व्यक्ताचे अव्यक्त होणे आणि अव्यक्ताचे व्यक्त होणे हा क्रम चालूच असतो. म्हणून जे ज्ञानी आहेत ते मनुष्याच्या जन्माचे व मृत्यूचे सुखदुःख मानीत नाहीत. अज्ञानी माणसे मात्र मायामोहामुळे नाती जोडून सुखदुःखे भोगतात. तुझेही अनेक जन्म झालेले आहेत. त्या वेळी कोणीतरी तुझे माता, पिता, बंधू, सोयरे असणारच. त्यांच्या वियोगाचे दुःख तू आज करतेस काय ? मग या जन्मात पुत्रवियोग झाला म्हणून रडण्यात काय अर्थ आहे ? हा देह अस्थिमांसाचा नश्वर गठ्ठा आहे, मलमूत्राचे अगर आहे, घृणास्पद आहे. त्याची आसक्ती धरू नकोस. हे कलेवर अंत्यसंस्कारासाठी देऊन टाक.''

ब्राह्मणी म्हणाली, ''महाराज, तुमचे म्हणणे मला पटते पण ते स्वीकारण्याचे धैर्य माझ्यात नाही. नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज म्हणजे दत्तात्रेयांचा अवतार ! पाच पुत्र गमावल्याचे दुःख मी भोगले आहे. मी त्यांना शरण गेले. त्यांनी मला अभय दिले. तुझी संतती ज्ञानी आणि दीर्घायुषी होईल असा मला आशीर्वाद दिला. त्यामुळे मी निश्चिंत झाले. पण आज माझा पुत्र मेला ! माझ्या विश्वासाला तडा गेला ! आता मी प्राणार्पणच करणार !''

ब्राह्मणीचा निश्चय अटळ होता. त्या मातेची मनोवस्था जाणून ब्रह्मचारी म्हणाला, ''श्रीगुरूंच्या आशीर्वादानुसार तुझा पुत्र पूर्णायुषी झाला नाही याचे तुला दुःख वाटणे साहजिक आहे. तो विश्वास ढळू देऊ नकोस. पुत्राचे कलेवर घेऊन औदुंबर क्षेत्री जा. त्याच्याबाबतीत जे योग्य आहे ते श्रीगुरू करतीलच.''

त्याच्या आश्वासक बोलण्याने ब्राह्मणीला धीर आला. मुलाचे शव पाठीला बांधून ती औदुंबर क्षेत्री गेली. आपल्या बाळाला श्रीगुरूंच्या पादुकांजवळ ठेवले. श्रीगुरूंनी तिला येथेच वरदान दिले होते. तो प्रसंग आठवून ती अनिवार शोकाने आक्रोश करू लागली. गुरुपादुकांवर डोके आपटून रडू लागली. पादुका रक्ताने माखल्या ! तिचा पती व आप्तजनही बरोबर आले होते. त्यानी तिची वारंवार समजूत काढली. अंत्यसंस्कारासाठी प्रेताची मागणी केली. पण ती ऐकेचना. रात्र झाली. लोक तिच्या हट्टाला अक्षरशः कंटाळले. 'उद्या सकाळी काय करायचे ते ठरवू !' असा विचार करून मुक्कामी गेली. ब्राह्मण व ब्राह्मणी कलेवराचे रक्षण करीत तेथेच शोक करीत बसून राहिली. तिसऱ्या प्रहरी ब्राह्मणीला ग्लानीने गाढ झोप लागली. तेव्हा तिला एक स्वप्न पडले. तिला स्वप्नामध्ये जटा, भस्म व रुद्राक्ष धारण केलेला, व्याघ्रचर्म पांघरलेला, त्रिशूलधारी असा एक दिव्य शिवयोगी दिसला. तो तिला म्हणाला, ''मुली, तू मला व्यर्थ दोष देत आहेस!

तुझ्या मुलाला काय झाले आहे ? थांब, मी त्याला जिवंत करतो.'' मग त्याने झोळीतील भस्म मुलाच्या सर्वांगास लावले. त्याच्या मुखात प्राणवायूचा संचार केला आणि 'हा पाहा मी तुझा पुत्र जिवंत केला आहे !' असे म्हणून तो क्षणार्धात अदृश्य झाला.

ब्राह्मणी खडबडून जागी झाली. तिने प्रेताकडे पाहिले तर काय आश्चर्य ! तो मुलगा हळूहळू उठून बसला. धावत आईपाशी आला आणि म्हणाला, ''मला भूक लागली आहे. दूध दे ना !'' ब्राह्मणीचा व तिच्या पतीचा डोळ्यांवर विश्वासच बसेना. त्यांनी त्याला छातीशी कवटाळून अश्रूंनी न्हाऊ घातले. त्या सुखाचे काय वर्णन करावे ? ब्राह्मणीने मुलाला यथेच्छ स्तनपान दिले. श्रीगुरूंबद्दलच्या कृतज्ञभावाने तिचे अंतःकरण भरून आले होते. त्या दोघांनी औदुंबराला प्रदक्षिणा घातली. श्रीगुरूंची अपार स्तुती केली. मग गंगेत स्नान केले. रक्ताळलेल्या पादुका स्वच्छ धुतल्या. त्यांची पूजा केली. दीप लावला. औदुंबराला पाणी घालून ते दांपत्य भावभक्तीने गुरुभजन करू लागले. सकाळी त्यांची आप्तमंडळी प्रेतावर संस्कार करण्यासाठी तेथे आली. गंगाधराचा पुत्र जिवंत झालेला पाहून सर्वांना मोठे आश्चर्य वाटले. त्यांनी श्रीगुरूंचा उत्स्फूर्त जयजयकार केला.''

सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, असा आहे औदुंबर गुरुस्थानाचा महिमा. येथे औदुंबराला पाणी घालणे, प्रदक्षिणा घालणे, पादुकापूजन, ग्रंथवाचन, ब्राह्मणसंतर्पण, होमहवन, दानधर्म, जप या गोष्टी श्रीगुरूंच्या प्रीत्यर्थ केल्याने त्यांची प्रसन्नता लाभून भाविकांचे मनोरथ पूर्ण होतात. औदुंबर हे त्रिभुवन कीर्तीचे गुरुपीठ आहे. या अत्यंत पवित्र स्थानी उपासना केल्याने भाविकांचे कल्याण होते.''

अध्याय एकविसावा

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध म्हणे नामधारका । ब्रह्मचारी कारणिका । उपदेशीं ज्ञान निका । तये प्रेतजननीसी[1] ।।१।। ब्रह्मचारी म्हणे नारीसी । मूढपणें दुःख करिसी । कोण वांचला धरणीसी । या संसारीं सांग मज ।।२।। उपजला कोण मेला कोण । उत्पत्ति झाली कोठोन । जळांत उपजे जैसा फेण । बुदबुद राहे कोठे स्थिर ।।३।। जैसा देह पंचभूतीं । मिळोनि होय आकृति[2] । वेगळीं होतां पंचभूतीं । अव्यक्त होय देह जाण ।।४।। तया पंचभूतांचे गुण । मायापाशीं वेष्टोन । भ्रांति लाविली मी देह म्हणोन । पुत्रमित्रकलत्रमिषें ।।५।। सत्त्व रज तमोगुण । तया भूतांपासोन । सगळालीं केलीं लक्षण । होतीं ऐका एकचित्ते ।।६।। देवत्व होय सत्त्वगुण । रजोगुण मनुष्य जाण । दैत्यांसी तमोगुम । गुणानुसारें कर्मे घडती ।।७।। जेणें कर्मे आचरती । सुकृत अथवा दुष्कृति । तैशीच होय फळप्राप्ति । आपुलें आपण भोगावें ।।८।। जैसी गुणाची वासना । इंद्रियें तयाधीन जाणा । मायापाशीं वेष्टोनि गहना । सुखदुःखें लिप्त करिती ।।९।। या संसारवर्तमानीं । उपजती जंतु कर्मानुगुणी[3] । आपुल्या आर्जवापासोनि । सुखदुःखादि भोगिती ।।१०।। कल्पकोटी वरुषें ज्यांसी । असती आयुष्यें देवऋषि । न सुटे कर्म तयासी । मनुष्याचा कवण पाड ।।११।। एखादा नर देहाधीन। काळ करी आपुले गुम । कर्म होय अनेक गुण । देहधारी येणेंपरी ।।१२।। जो असे देहधारी । तयासी विकार नानापरी। स्थिर नव्हे तो निर्धारीं । आपुलें पाप म्हणावया ।।१३।। या कारणें ज्ञानवंत । संतोष न करी उपजत । अथवा नरा होय मृत्यु । दुःख आपण करूं नये ।।१४।। जधीं गर्भसंभव होता । काय दिसे आकारता । अव्यक्त दिसे व्यक्तता । सर्वेचि होयअव्यक्त पैं ।।१५।। बुदबुद निघती जैसे जळीं । सर्वेचि नष्ट तात्काळीं । तैसा देह सर्वकाळीं । स्थिर नव्हे सर्वथा ।।१६।। जधीं गर्भप्रसव झालें । विनाशी म्हणोनि जाणिलें । कर्मानुबंधें जैसीं फळें । तैसे

१. मेलेल्या मुलाच्या आईस. २. देह. ३. पूर्वकर्माप्रमाणे.

भोगणें देहासी ।।१७।। कोणी मरती पूर्ववयेंसी । अथवा मरती वृद्धपणेंसी । आपुले अर्जतीं असती जैशी । तेणेंपरी घडे जाण ।।१८।। मायापाशीं वेष्टोनि । म्हणती पिता सुत जननी । कलत्र मित्र तेणें गुणीं । आपुलें आपुलें म्हणती मूढ ।।१९।। निर्मळ देह म्हणों जरी । उत्पत्ति मांसरुधिरीं । मळमूत्रांत अघोरीं । उद्‌भव झाला परियेसा ।।२०।। कर्मानुसार उपजतांची । ललाटीं लिहितो विरंची । सुकृत अथवा दुष्कृतेंची । भोग भोगणें म्हणोनि ।।२१।। ऐसें कर्म काळासी । जिंकिलें नाहीं परियेसी । या कारणें देहासी । नित्यत्व नाहीं परियेसा ।।२२।। स्वप्नीं निधान दिसे जैसें । कोणीं धरावें भरंवसें । इंद्रजाल गारूड जैसें । स्थिर केवी मानिजे ।।२३।। तुझें तूंचि सांग वहिलें । कोटी वेळां जन्म झाले । मनुष्य किंवा पशुत्व लाधलें । पक्षी अथवा कृमिरूप ।।२४।। जरी होतीस मनुष्ययोनीं । कोण कोणाची होतीस जननी । कोण कोणाची होतीस गृहिणी । सांग तुझें त्वां निश्चयें ।।२५।। कवण तुझीं मातापिता । जन्मांतरींचीं सांग आतां । वायां दुःख करिसी वृथा । पुत्र आपुला म्हणोनि ।।२६।। पंचभूतात्मक देह । चर्ममांस-अस्थि-मज्जा-समूह । वेष्टोनिया नव देह । मळबद्ध शरीर नांवें ।।२७।। कैचा पुत्र कोठें मृत्यु । वायां भ्रमोनि कां रडत । सांडोनि द्यावें कैचें प्रेत । संस्कारिती लौकिकार्थ ।।२८।। येणेंपरी ब्रह्मचारी । सांगे तत्त्व विस्तारीं । परिसोनिया विप्रनारी । विनवितसे तयासी ।।२९।। विप्रवनिता तये वेळीं । विनवीतसे करुणा बहाळी । स्वामीं निरोपिले धर्म सकळी । परी स्थिर नव्हे अंतःकरण ।।३०।। प्रारब्ध प्रमाण म्हणों जरी । तरी कां भजावा श्रीहरी । परीस संपर्कें लोह जरी । सुवर्ण न होय कोण बोले ।।३१।। आम्ही पहिले दैवहीन । म्हणोनि धरिले श्रीगुरुचरण । अभय दिधलें नाहीं मरण । म्हणोनि विश्वासलों आम्ही ।।३२।। एखाद्या नरा येतां ज्वर । धुंडित जाय वैद्यघर । औषध घेवोनि प्रतिकार । सवेंचि करिती आरोग्यता ।।३३।। एके समयीं मनुष्यासी । आश्रय करिती करुणेंसी ।साह्य होय भरंवसीं । आली आपदा परिहारी ।।३४।। त्रयमूर्तींचा

अवतार । श्रीनृसिंहसरस्वती असे नर । तेणें दिधला असे वर । केवी असत्य होय सांगें ।।३५।। आराधिलें म्यां तयासी। वर दिधला गा मजसी । त्याचा भरंवसा मानसीं । धरोनि होतें स्वस्थचित्त ।।३६।। विश्वासुनी असतां आपण। केवी केलें निर्माण । कैसें झालें माझें मूर्खपण । म्हणोनि स्वामी निरोपिसी ।।३७।। याकारणें आपण आतां। प्राण त्यजीन तत्त्वतां । देह समर्पीन श्रीगुरुनाथा । वाढो कीर्ति तयाची ।।३८।। ऐकोनि तियेचें वचन । ओळखून भाव मन। सांगे बुद्धि तीस ज्ञान । उपाय यासी करीं आतां ।।३९।। विश्वास केला श्रीगुरूसी । पुत्र लाधला पूर्णायुषी । जरी आला मृत्यु त्यासी । घेवोनि जाय गुरुस्थाना ।।४०।। जेथें लाधला तुज वर । तेथें ठेव कलेवर । पंचगंगाकृष्णातीर। औदुंबरवृक्षातळी ।।४१।। ऐसें वचन ऐकोनि । विश्वास झाला तिचे मनीं । पाठीं शव बांधोनि । घेवोनि गेली औदुंबरा ।।४२।। जेथें होत्या गुरुपादुका । आफळी[1] शिर ते बालिका । रुधिरें भरल्या त्या पादुका । आक्रोशें रडे ती नारी ।।४३।। समस्त शोकाहुनी अधिक । साहवेना पुत्रशोक । क्षयरोग तोचि एक । मातापितयां मृत्युमूळ ।।४४।। ऐसें करितां झाली निशी । विप्र मागती प्रेतासी । म्हणती आक्रोश कां हो करिसी । संस्कारोनि जाऊं आतां ।।४५।। मनुष्य नाहीं अरण्यांत । केवी राहू जाऊं म्हणत । जळूं दे वो[2] आता प्रेत । अहो कर्कशा म्हणे ती ज्ञाती ।।४६।। कांही केलिया नेदी प्रेत । आपणासवें जाळा म्हणत । पोटीं बांधोनिया प्रेत । लोळतसे पादुकांवरी ।।४७।। म्हणती विप्र ज्ञाती लोक। राहों नयें रानीं ऐक । तस्करबाधा होईल देख । जाऊं आतां घरासी ।।४८।। जाऊं स्नान करूनि । उपवास होय आजच्या दिनी । प्रातःकाळीं येवोनि । दहन करूं म्हणताती ।।४९।। आजिचे रात्रीं प्रेतासी। सुटेल वास दुर्गंधीसी । देईल आपोआप दहनासी। त्रासून जाणा कर्कशा ।।५०।। म्हणोनि निघती सकळ लोक । राहिले तेथें जननीजनक । प्रेत देखोनि करिती

१. आपटी. २. अगे.

शोक । झाली रात्री परियेसा ।।५१।। निद्रा नाहीं दिवस दोन्ही । शोक करिती जनकजननी । तीन याम[1] होतां रजनी। झोंप आली तियेसी ।।५२।। देखतसे सुषुप्तींत[2] । जटाधारी भस्मोद्धूलित । व्याघ्रचर्में परिधानित । रुद्राक्षमाळा सर्वांगीं ।।५३।। योगदंड त्रिशूळ हातीं । आले औदुंबराप्रति । कां हो शोक करिसी सती । आक्रोशोनि आम्हांवरी ।।५४।। काय झालें तुझिया कुमारा । करूं त्यासी प्रतिकारा । म्हणोनि दे तो अभय करा। भक्तवत्सल श्रीगुरु ।।५५।। भस्म काढोनि प्रेतासी । लावीतसे सर्वांगासी । मुख पसरीं म्हणे तिसी । वायुपूर करूं म्हणे ।।५६।। प्राण म्हणे वायु जाण । बाहेर गेला निघोन । घातला मागुती आणून । पुत्र तुझा जीवंत होय ।।५७।। इतुकें देखोनि भयचकित । झाली नारी जागृत । म्हणे आपणा कैसी भ्रांत । पडिली असे प्रेतावरी ।।५८।। जे कां वसे आपुले मनीं । तैसेंचि दिसे निद्रास्वप्नीं। कैचा देव नृसिंहमुनि । भ्रांति आपणा लागली असे ।।५९।। आमुचें प्रारब्ध असे उणें । देवावरी बोल काय ठेवणें । अज्ञान आम्ही मूर्खपणें । श्रीगुरूवरी बोल काय ।।६०।। येणेंपरी चिंता करीत । तंव प्रेतासी झालें चेत । सर्वांगही उष्ण होत । सर्वसंधीं जीव आला ।।६१।। म्हणे प्रेत काय झालें । किंवा भूत संचारलें । मनीं भय उपजलें । ठेवी काढोनि दूर परतें ।।६२।। सर्व संधीसी जीव आला । बाळ उठोनि बैसला । म्हणे क्षुधा लागली मला । अन्न दे कीं म्हणे माते ।।६३।। रुदन करीतसे तये वेळीं । आला कुमार मातेजवळी । स्तन घालिता मुखकमळीं । क्षीर निघे बत्तीस धारा ।।६४।। संतोष भय होऊनि तिसी । संदेह वाटे मानसीं । कडे घेऊनि बाळकासी। गेली आपुल्या पतीजवळी ।।६५।। जागृत करूनि पतीसी । सांगे वृत्तान्त तयासी । पति म्हणे तियेसी। ऐसें चरित्र श्रीगुरूचें ।।६६।। म्हणोनि दंपत्य दोघें जाणा । करोनि औदुंबरी प्रदक्षिणा । साष्टांग नमुनी चरणा । नानापरी स्तोत्रे करिती ।।६७।। जय जयाजी वरदमूर्ति । ब्रह्मा विष्णु शिवयती । भक्तवत्सल तुझी ख्याति । वासना पहासी

१. प्रहर. २. स्वप्नात.

भक्तांची ।।६८।। तूं तारक विश्वासी । म्हणोनि भूमीं अवतरलासी । अशक्य तूंते वर्णावयासी । क्षमा करणें स्वामिया ।।६९।। बाळ जैसें कोपेंसी । निष्ठुर बोले मातेसी । तैसें अविद्यामायापाशीं । तुम्हां निष्ठुर बोलिलों ।।७०।। सर्वस्वीं आम्हां क्षमा करणें । म्हणोनि घालिती लोटांगणें । विनवोनिया करुणावचनें । गेलीं स्नानासी गंगेंत ।।७१।। स्नान करोनि बाळकासहित । धुतीं झालीं पादुकांचें रक्त । औदुंबरा स्नपन करीत । लाविती दीप तये वेळीं ।।७२।। पूजा करिती भक्तींसी । मंत्रपूर्वक विधींसी । शमीपत्र कुसुमेंसी । पूजा करिती परियेसा ।।७३।। नीरांजन तये वेळां । करिती गायन परिबळा । अतिसंतोषें ती अबला । भक्तिभावें स्तुति करीत ।।७४।। इतुकें होय तों गेली निशी । उदय झाला दिनकरासी । संस्कारूं म्हणोनि प्रेतासी । आले विप्र ज्ञाती सकळ ।।७५।। तंव देखती कुमारासी । विस्मय झाला सकळिकांसी । समाधान करिती हर्षीं । महा आनंद वर्तला ।।७६।। ऐसा श्रीगुरुनाथमहिमा । अखिल लोक लाधले कामा[1] । एकेकाची सांगतां महिमा । विस्तार होईल बहु कथा ।।७७।। पुत्रप्राप्ति वांझेसी । श्रीप्राप्ति दरिद्र्यासी । आरोग्य होईल रोगियासी । अपमृत्यु न ये जाणा ।।७८।। सिद्ध म्हणे नामधारका । स्थानमहिमा ऐशी ऐका । अपार असे सांगतां देखा । साधारम निरोपिलें ।।७९।। तया औदुंबरातळीं । श्रीगुरु वसे सर्वकाळीं । काम्य होत तात्काळीं। आराधितां नरहरीसी ।।८०।। भाव असावा आपुले मनीं । पूजा करावी श्रीगुरुचरणीं । जो जी वासना ज्याचे मनीं। त्वरित होय परियेसा ।।८१।। हृदयशूळ गंडमाळ । अपस्मार रोग सकळ । परिहरती तात्काळ । श्रीगुरुपादुका अर्चितां ।।८२।। जो असेल मंदमति । बधिर मुका पांगुळ रक्ती[2] । औदुंबरीं सेवा करिती । सुदेह होय सत्य माना ।।८३।। चतुर्विध पुरुषार्थ । तेथें होय निश्चित । प्रत्यक्ष वसे श्रीगुरुनाथ । औदुंबरीं सनातन ।।८४।। तया नांव कल्पतरू । प्रत्यक्ष जाणा औदुंबरू । जें जें मनीं इच्छिती नरू । साध्य होय परियेसा ।।८५।।

१. इच्छित. २. रक्तविकार असलेला.

किती वर्णूं तेथील महिमा । सांगतां अशक्य असे आम्हां । श्रीगुरुसरस्वती नामा । प्रख्यात असे परियेसा ।।८६।। गंगाधराचा नंदन । सांगे गुरुचरित्र विस्तारोन । भक्तिपूर्वक ऐकती जे जन । सकलाभीष्टें पावती ।।८७।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । सदा श्रीगुरुचरणीं स्थिर । उतरवी पैलपार । इहसौख्य परगति ।।८८।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । गुरुमाहात्म्यपरमामृत । विप्रपुत्रसंजीवनामृत । निरोपिलें असे येथें ।।८९।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे बालसंजीवनं नाम एकविंशोऽध्यायः ।।२१।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।८९।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

अध्याय २२ वा

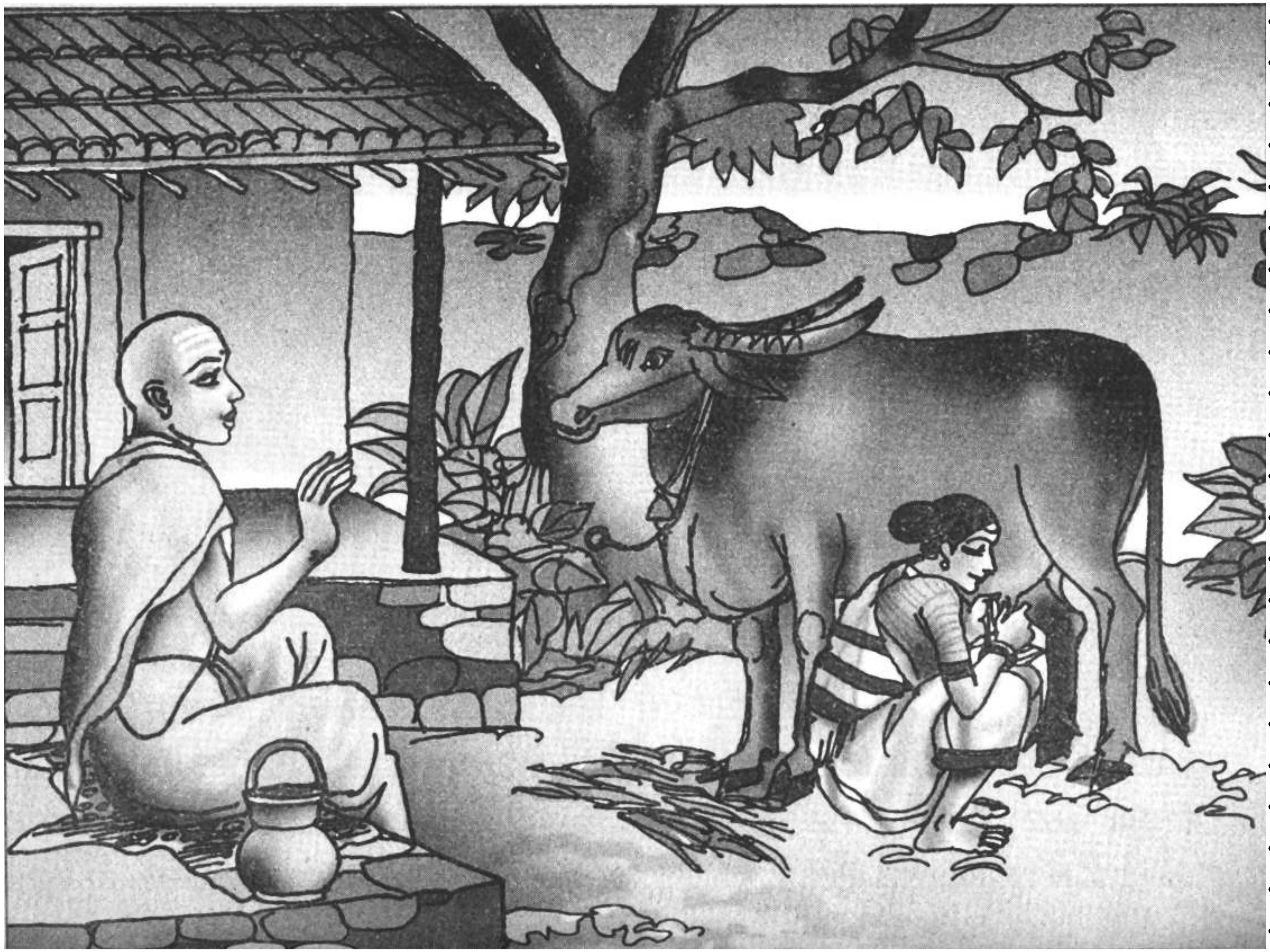

।। अध्याय बाविसावा ।। * ।। वांझ म्हैस दुभती झाली ।।

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक सिद्धयोग्याला म्हणाला, ''हे मुने, तुमच्या मुखातून गुरुचरित्र ऐकायला मिळणे हे केवढे भाग्य ! तुम्ही मला भेटलात, मी धन्य झालो ! तुमच्या कृपाप्रसादाने मला परमार्थाविषयी रुची निर्माण झाली आहे. मला तुम्ही श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज गाणगापुरास आल्याचे सांगितलेत, कृपया तेथील वृत्तान्त सांगा.''

सिद्धांनी पुढील कथा सांगण्यास सुरुवात केली, ''गाणगापूर येथे भीमा व अमरजा यांचा संगम आहे. हे स्थान अतिशय पवित्र असून तेथे आठ तीर्थे आहेत. श्रीगुरू तेथे गुप्त रूपाने राहिले होते. ते संगमावरील रानात वास्तव्य करायचे आणि मध्यान्ह समयी गाणगापुरात भिक्षेसाठी जायचे. त्या वेळी तेथे ब्राह्मणांची शंभरेक घरे होती. ते सर्व ब्राह्मण सुखवस्तू होते. तेथे एक दरिद्री ब्राह्मण आपल्या पत्नीसह राहत होता. त्याच्यापाशी एक वृद्ध आणि वांझ म्हैस होती. तिचा उपयोग नदीकाठच्या मळ्यात खारी माती वाहून नेण्यासाठी केला जात असे. त्याबद्दल तिच्या मालकाला भाडे दिले जाई.

श्रीगुरू त्याच ब्राह्मणाकडे नित्य नेमाने भिक्षेसाठी जात असत. ते पाहून लोक हसायचे. त्यांची निंदा करीत म्हणायचे, ''या यतीला काही तारतम्यच नाही. आमच्या घरी रोज विविध प्रकारचे ताजे अन्न शिजते. आमच्याकडून उत्तम भिक्षा मिळण्याची शक्यता असूनही हा त्या भिकारड्याकडेच जातो. याला काय म्हणावे ?'' तो ब्राह्मण गरीब असला तरी सात्त्विक वृत्तीचा आणि भाविक होता. म्हणूनच भक्तवत्सल श्रीगुरू त्याच्याकडे भिक्षेसाठी जात असत. त्या ब्राह्मणाचे पुण्य खूप थोर म्हणूनच श्रीगुरूंची पावले त्याच्या घराला लागत होती.

वैशाखातील एके दिवशी श्रीगुरू नेहमीप्रमाणे त्याच्या घरी गेले होते. तीव्र उन्हातून आलेल्या त्या यतीश्वराला त्याच्या पत्नीने नमस्कार केला. त्यांना बसण्यासाठी आसन दिले व म्हणाली, ''माझे पती धान्य घेऊन एवढ्यात येतीलच तोपर्यंत आपण विश्रांती घ्या.'' त्या वेळी तिची म्हैस अंगणातच बांधलेली होती. ब्राह्मणीच्या बोलण्यातली आर्तता जाणून श्रीगुरू तिला म्हणाले, ''धान्य नाही म्हणून मला थांबवू नकोस. भिक्षा म्हणून या म्हशीचे दूध दिलेस तरी चालेल.'' तेव्हा ब्राह्मणी म्हणाली, ''महाराज, ही म्हैस वांझ आणि म्हातारी आहे. तिने कधीही दूध दिले नाही. तिला माती वाहून नेण्यासाठी उपयोगात आणतो. त्यातून मिळणाऱ्या उत्पन्नावर गुजराण करतो.'' त्यावर श्रीगुरू म्हणाले, ''तुझे म्हणणे पटत नाही. तू तिचे दूध काढून आण बरं !''

ती ब्राह्मणी एक काष्ठपात्र घेऊन त्या म्हशीचे दूध काढण्यासाठी गेली. तिचे आचळ पाण्याने स्वच्छ धुऊन ती दूध काढू लागली. तर काय आश्चर्य ! त्या म्हशीला पान्हा फुटला. तिने दोन भांडी भरून दूध दिले. ब्राह्मणीने दूध घरात आणले. श्रीगुरू हे सामान्य यती नसून अवतारी महात्मा आहेत अशी तिची पूर्ण खात्री झाली होती. तिने दुधाचे भांडे श्रीगुरूंना प्रेमपूर्वक अर्पण केले. ते दूध प्राशन करून संतुष्ट झालेले श्रीगुरू तिला आशीर्वाद देताना म्हणाले, ''तुझ्या घरी लक्ष्मी अखंड वास करील. तुझी मुले व नातवंडे सुखात, आनंदात राहतील.'' त्यानंतर ते संगमावर परतले.

आज ब्राह्मणीचा आनंद गगनात मावत नव्हता. घरी आलेल्या पतीला तिने ते शुभवृत्त सांगितले. तो चमत्कार कळताच त्यालाही मोठे आश्चर्य वाटले. तो पत्नीला म्हणाला, ''ज्यांच्या कृपादृष्टीने आपले दारिद्र्य सरले तो सामान्य मनुष्य नसून ईश्वरी अवतार आहे. आपण त्यांच्या दर्शनास जाऊ या.'' ती दोघे संगमावर गेली. श्रीगुरूंचे दर्शन घेऊन त्यांची भक्तिभावाने पूजा केली. त्यांना नैवेद्य व तांबूल अर्पण केला. स्तवन केले. प्रदक्षिणा घातली. श्रीगुरूंची सेवा करताना त्यांचे हृदय कृतज्ञतेने भरून आले होते. श्रीगुरूंच्या आशीर्वादाने ते दांपत्य वैभवसंपन्न झाले. त्यांना सुदृढ संतती झाली. ते कुटुंब सुखात आनंदात राहू लागले.''

सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, ब्रह्मदेवाने ललाटी काहीही लेख लिहिलेला असला तरी श्रीगुरू तो बदलू शकतात. असे आहे त्यांचे अगाध माहात्म्य ! श्रद्धावंत भाविकाला त्यांचा कृपाप्रसाद लाभतोच. ज्याच्यावर गुरुकृपा होते तो नर भाग्यवंत होतो. त्याचे सुदैव काय वर्णन करावे ? श्रीगुरूंचे चरित्र इतके पवित्र आहे की ते ऐकणाराही सुखी होतो. त्याच्या घरी दैन्य राहतच नाही.''

अध्याय बाविसावा

श्री गणेशाय नमः । नामधारक शिष्यराणा । लागे सिद्धाचिया चरणां । कर जोडोनिया जाणा । विनवीतसे परियेसा ।।१।। जय जयाजी योगीश्वरा । शिष्यजनमनोहरा । तूंचि तारक भवसागरा । अज्ञानतिमिरा ज्योती तूं ।।२।। तुझा चरणसंपर्क[1] होतां । झालें ज्ञान मज आतां । परमार्थवासना तत्त्वतां । झाली तुझे प्रसादें ।।३।। दाखविली गुरूची सोय। तेणें सकळ ज्ञान होय । तूंचि तारक योगिराय । परमपुरुषा सिद्धमुनी ।।४।। गुरुचरित्रकामधेनु। सांगितलें मज विस्तारोनु। अद्यापि न धाय माझें मनु । आणिक आवडी होतसे ।।५।। मागें तुम्हीं निरोपिलें । श्रीगुरु गाणगापुरीं आले। पुढें कैसें वर्तलें । विस्तारावें दातारा ।।६।। ऐकोनि शिष्याचें वचन । सांगे सिद्ध संतोषोन । म्हणे शिष्या तूं सगुण । गुरुकृपेचा बाळक ।।७।। धन्य धन्य तुझें जीवन । धन्य धन्य तुझें मन । होसी तूंचि पूज्यमान । या समस्त लोकांत ।।८।। तुवां प्रश्न केलासी । संतोष माझ्या मानसीं । उल्हास होतो सांगावयासी । गुरुचरित्रकामधेनु ।।९।। पुढें वाढला अनंत महिमा । सांगतां असे अनुपमा । श्रीगुरु आले गाणगाभुवना । राहिले संगमी गुप्तरूपें ।।१०।। भीमा उत्तरवाहिनीसी। अमरजासंगमविशेषीं । अश्वत्थ नारायण परियेसीं । महावरद स्थान असे ।।११।। अमरजा नदी थोर । संगम झाला भीमातीर । प्रयागासमान असे क्षेत्र । अष्टतीर्थे असती तेथें ।।१२।। तया तीर्थांचें महिमान । अपार असे आख्यान । पुढें तुज विस्तारोन । सांगेन ऐक शिष्योत्तमा ।।१३।। तया स्थानीं श्रीगुरुमूर्ति । होती गौप्य अतिप्रीतीं । तीर्थमहिमा करणें ख्याति । भक्तजनतारणार्थ ।।१४।। समस्त तीर्थें श्रीगुरुचरणीं । ऐसें बोलती वेदपुराणीं । त्यासी कायसें तीर्थ गहनी । प्रकाश करी क्षेत्रांसी ।।१५।। भक्तजनतारणार्थ । तीर्थें हिंडे श्रीगुरुनाथ । गौप्य[2] होतीं कलियुगांत । प्रकट केलीं गुरुनाथें ।।१६।। तेथील महिमा अनुक्रमेंसी । सांगों पुढें विस्तारेंसी । प्रकट झाले श्रीगुरु कैसी । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।१७।। ऐसा संगम

१. पायाचे दर्शन. २. गुप्त.

मनोहर । तेथें वसती श्रीगुरुवर । त्रिमूर्तींचा अवतार । गौप्य होय कवणेंपरी ।।१८।। सहस्र किरणें सूर्यासी । केवी रहावेल गौप्येंसी । आपोआप प्रकाशी । होय सहज गुण तयाचे ।।१९।। वसती रानीं संगमासी । जाती नित्य भिक्षेसी। तया गाणगापुरासी । माध्याह्नकाळीं परियेसा ।।२०।। तया ग्रामीं द्विजवर । असती एकशत घर । होतें पूर्वी अग्रहार[१]। वेदपाठक ब्राह्मण असती ।।२१।। तया स्थानीं विप्र एक । राहत असे सुक्षीण[२] देख । भार्या त्याची पतिसेवक । पतिव्रता शिरोमणी ।।२२।। वर्तत असतां दरिद्रदोषी । असे एक वांझ महिषी । वेसण घातली तियेसी। दंतहीन अतिवृद्ध ।।२३।। नदीतीरीं मळियासीं । क्षारमृत्तिका वहावयासी । नित्य द्रव्य देती त्यासी । मृत्तिका[३] क्षार वहावया ।।२४।। तेणें द्रव्यें वरो[४] घेती । येणें रीती काळ क्रमिती । श्रीगुरुनाथ अतिप्रीतीं । येती भिक्षेसी त्याचे घरीं ।।२५।। विप्र लोक निंदा करिती । कैचा आला यति म्हणती । आम्ही ब्राह्मण असों श्रौती[५]। न ये भिक्षा आमुचे घरीं ।।२६।। नित्य आमुचे घरीं देखा । विशेष अन्न अनेक शाका । असें त्यजुनी यति ऐका। जातो दरिद्रियाचे घरीं ।।२७।। ऐसें बोलती विप्र समस्त । भक्तवत्सल श्रीगुरुनाथ । प्रपंचरहित परमार्थ । करणें असे आपुल्या मनीं ।।२८।। पाहें पां विदुराच्या घरां। प्रीती कैसी शार्ङ्गधरा । दुर्योधनराजद्वारा । कधीं न वचे[६] परियेसा ।।२९।। सात्त्विकबुद्धीं जे वर्तती। श्रीगुरूची त्यांसी अतिप्रीति । इह सौख्य अपरा गति । देतो आपल्या भक्तांसी ।।३०।। ऐसा कृपाळू परम पुरुष । भक्तावरी प्रेम हर्ष । त्यासी दुर्बळ काय दोष । रंका राज्य देऊं शके ।।३१।। जरी कोपे एखाद्यासी । भस्म करील परियेसीं । वर देतां दरिद्रियासी । राज्य होय क्षितीचें ।।३२।। ब्रह्मदेवें आपुल्या करें । लिहिलीं असतीं दुष्ट अक्षरें। श्रीगुरुचरणसंपर्कें । दुष्टाक्षरें तीं शुभ होतीं ।।३३।। ऐसें ब्रीद्र श्रीगुरूचें। वर्णूं न शके माझे वाचें । थोर पुण्य त्या ब्राह्मणाचें । श्रीगुरु जाती तया घरा ।।३४।। वर्तत असतां एके दिवसीं। न मिळे वरू त्या ब्राह्मणासी । घरीं असे वांझ महिषी । नेली नाहीं मृत्तिकेसी ।।३५।। तया विप्रमंदिरासी । श्रीगुरु आले

१. इनाम. २. अतिशय भिकारी. ३. खारी माती. ४. धान्य. ५. वैदिक. ६. जाई.

भिक्षेसी । महा उष्ण वैशाखमांसी । माध्याह्नकाळीं परियेसा ।।३६।। ऐसें श्रीगुरुकृपामूर्ति । गेले द्विजगृहाप्रती । विप्र गेला याचकवृत्ती । वनिता त्याची घरीं असे ।।३७।। भिक्षा म्हणतां श्रीगुरुनाथ । पतिव्रता आली धावत । साष्टांगीं दंडवत । करिती झाली तये वेळीं ।।३८।। नमन करूनि श्रीगुरूसी । विनवीतसे भक्तींसी । आपला पती याचकवृत्तीसी। गेला असे अवधारा ।।३९।। उत्कृष्ट धान्य घरीं बहुत । घेवोनि येतील पती त्वरित । तंववरी स्वामी बैसा म्हणत । पिढें घातलें बैसावया ।।४०।। श्रीगुरुमूर्ति हास्यवदन । बैसते झाले शुभासन । तिये विप्रस्त्रियेसी वचन । बोलती क्षीर[१] कां वो न घालिसी ।।४१।। तुझे द्वारीं असतां महिषी । क्षीर कांहो न घालिसी भिक्षेसी । आम्हांतें तूं कां चाळविसी । नाहीं वरू म्हणोनिया ।।४२।। श्रीगुरुवचन ऐकोन । विप्रवनिता करी नमन। वांझ महिषी दंतहीन । वृद्धत्व झालें तियेसी ।।४३।। उपजतांची आमुचे घरीं । वांझ झाली दगडापरी । गाभा न वांचे कवणेपरी । रेडा म्हणोनि पोशितों ।।४४।। याचि कारणें तियेसी । वेसण घातली परियेसीं । वाहताती मृत्तिकेसी । तेणें आमुचा योगक्षेम ।।४५।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । मिथ्या बोलसी आम्हांसी । त्वरित जावोनिया महिषीसी । दुहूनि आणी क्षीर आम्हां ।।४६।। ऐसें वचन ऐकोनि । विश्वास झाला तिचे मनीं । काष्ठपात्र[२] घेवोनि । गेली ऐका दोहावया ।।४७।। श्रीगुरुवचन ऐकोन । विप्रवनिता जातां क्षण । दुभली क्षीर संतोषोन । भरणें[३] दोन तये वेळीं ।।४८।। विस्मय करी विप्रवनिता । म्हणे ईश्वर हा तत्त्वतां। याचें वाक्य परिसतां। काय नवल म्हणतसे ।।४९।। क्षीर घेवोनि घरांत । आली पतिव्रता त्वरित । तापविती झाली अग्नींत । सर्वेचि विनवी परियेसी ।।५०।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । घालीं हो क्षीर भिक्षेसी । जाणें आम्हां स्वस्थानासी। म्हणोनि निरोपिती तये वेळीं ।।५१।। परिसोनि स्वामींचें वचन । घेवोनि आली क्षीरभरण[४] । केलें गुरुनाथें प्राशन । अतिसंतोषें करूनिया ।।५२।। संतोषोनि श्रीगुरुमूर्ति । वर देती अतिप्रीतीं । तुझे घरीं अखंडिती । लक्ष्मी राहे निरंतर ।।५३।।

१. दूध. २. लाकडाचे भांडे. ३. भांडी. ४. दुधाने भरलेले भांडे.

पुत्रपौत्रीं श्रियायुक्त । तुम्ही नांदाल निश्चित । म्हणोनि निघाले त्वरित । संगमस्थानासी आपुल्या ।।५४।। श्रीगुरु गेले संगमासी । आला विप्र घरासी । ऐकता झाला विस्तारेंसी । महिमा श्रीगुरुमूर्तीचा ।।५५।। म्हणे अभिनव झालें थोर। होईल ईश्वरी अवतार । आमुच्या दृष्टीं दिसे नर । परमपुरुष तोचि सत्य ।।५६।। विप्र म्हणे स्त्रियेस । आमुचे गेले दरिद्रदोष । भेट जाहली श्रीगुरुविशेष । सकळाभीष्टें साधलीं ।।५७।। म्हणोनि मनीं निर्धार करिती । भेटी जाऊं कैंचा यति । हातीं घेवोनि आरती । गेले दंपती संगमासी ।।५८।। भक्तिपूर्वक श्रीगुरूसी । गंधाक्षताधूपदीपेंसी । नैवेद्यतांबूलप्रदक्षिणेंसी । पूजा करि सद्भावें ।।५९।। येणेंपरी द्विजवर । लाधता जाहला जैसा वर । कन्यापुत्र लक्ष्मी स्थिर । पूर्ण आयुष्य झालें जाण ।।६०।। सिद्ध म्हणे शिष्यासी । श्रीगुरुकृपा होय ज्यासी । दैन्य कैसें त्या नरासी । अष्टैश्वर्ये भोगीतसे ।।६१।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्रविस्तार । ऐकतां होय मनोहर । दैन्यावेगळा होय त्वरित ।।६२।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । वंद्या महिषी दुग्ध देत । निश्चयाचे बळें सत्य । भाग्य आलें विप्रासी ।।६३।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे वंध्यामहिषीदोहनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ।।२२।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।६३।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

अध्याय २३ वा

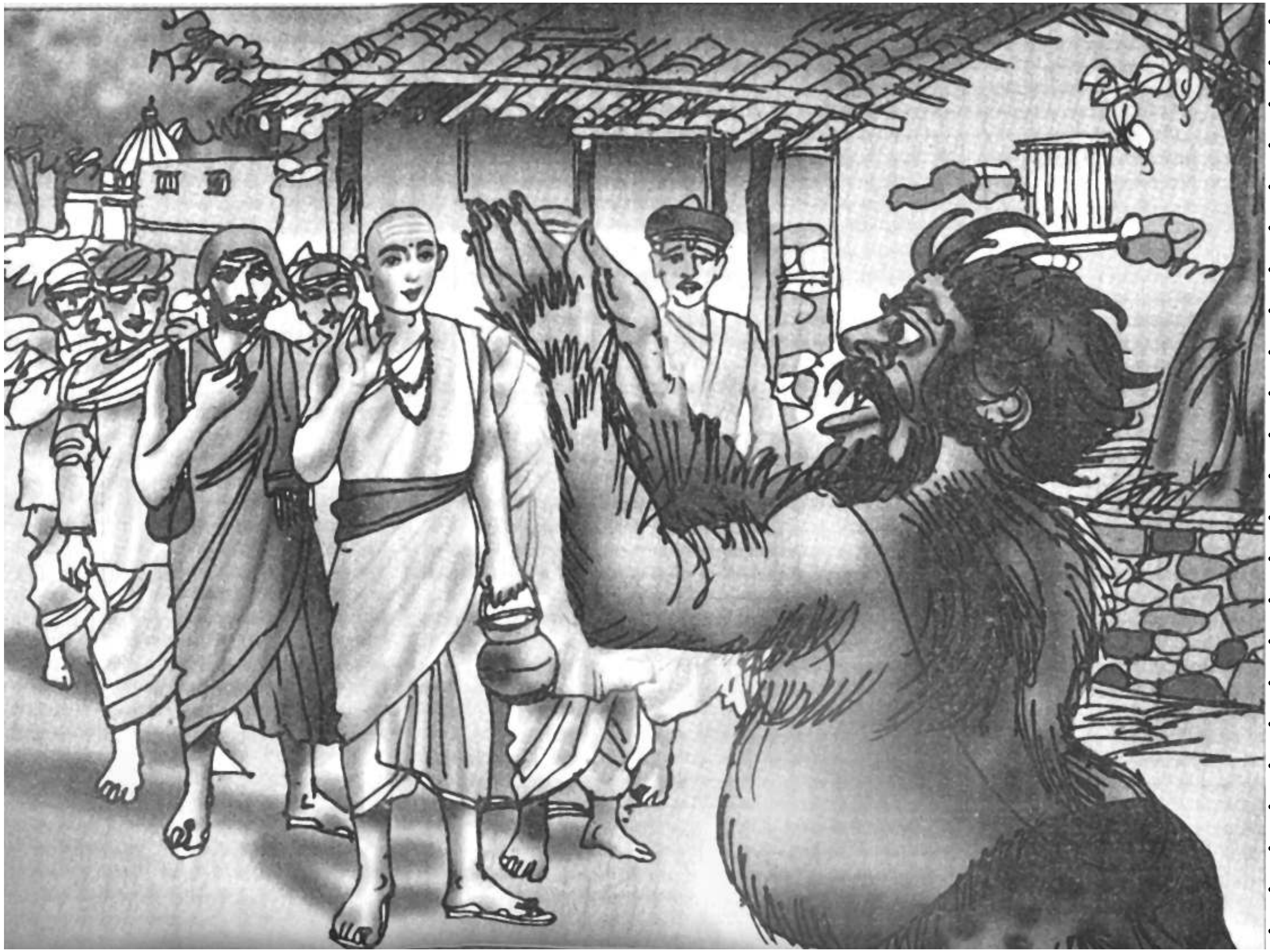

।। अध्याय तेविसावा ।। * ।। ब्रह्मराक्षसाचा उद्धार ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''बाळा नामधारका, श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींनी आपली अगम्य लीला दाखविली. त्यांच्या कृपादृष्टीने त्या दरिद्री ब्राह्मणाच्या वांझ म्हशीला दूध आले. दुसऱ्या दिवशी कोणी ग्रामस्थ त्याच्या घरी आले व माती वाहून नेण्यासाठी म्हैस मागू लागले. तेव्हा तो म्हणाला, ''माझी म्हैस दूध देऊ लागली आहे. आता मी तिला माती वाहून नेण्यासाठी देणार नाही.'' मग त्याने त्यांच्या समक्षच दोन भांडी भरून दूध काढले. ते पाहून लोकांना नवल वाटले. ''कालपर्यंत माती वाहणारी ही वांझ म्हैस आज अचानक दुभती कशी झाली ?'' असे म्हणून ते गावात परतले. हे वृत्त हा हा म्हणता सर्वश्रुत झाले. ही वार्ता ग्रामाधिपती राजाला कळताच तो चौकशीसाठी या ब्राह्मणाच्या घरी गेला. ब्राह्मणाने राजाला सर्व हकिकत सांगितली. ती ऐकून राजालाही श्रीगुरूंच्या भेटीची उत्कंठा लागली. तो आपल्या परिवारासह संगमावर गेला. तेथील अरण्यात एकांतात राहणाऱ्या श्रीगुरूंचे दर्शन घेतले. त्यांना साष्टांग प्रणिपात केला. त्यांची भावभक्तीने स्तुती केली व विनम्रतेने म्हणाला, ''स्वामी, आपल्या सुखद दर्शनाने मी खरोखरच धन्य झालो आहे. आपण ईश्वरी अवतार आहात. भक्तांना तारण्यासाठी आला आहात. असे असताना या अरण्यात का राहता ? आपण गावात येऊन राहिलात तर आमच्यावर मोठेच उपकार होतील. गाणगापूर पावन होईल. मी आपल्यासाठी मठ बांधून देतो.'' तेव्हा भक्तकल्याणास्तव प्रकट होण्याची वेळ आलेली आहे हे लक्षात घेऊन श्रीगुरूंनी राजाच्या प्रस्तावास मान्यता दिली.

श्रीगुरूंचा होकार मिळाल्याने राजाला खूप आनंद झाला. त्याने श्रीगुरूंना पालखीत बसविले आणि नानाविध वाद्यांच्या गजरात समारंभपूर्वक नगराकडे नेले. वेशीवर जमलेल्या लोकांनी त्यांचे उत्स्फूर्त स्वागत केले. त्यांना औक्षण केले आणि सन्मानाने नगरात नेले. त्या गावाच्या पश्चिमेस एक उत्तुंग पिंपळ होता. त्याजवळ एक ओसाड घर होते. त्या पिंपळावर एक महाभयंकर ब्रह्मराक्षस राहत असे. तो अतिशय क्रूर होता, मनुष्यांना खायचा. त्याच्या भीतीने लोक तेथे जराही फिरकत नसत.

श्रीगुरूंची पालखी त्या पिंपळापाशी आली तेव्हा तो ब्रह्मराक्षस त्यांच्या सन्मुख मनुष्यरूपात प्रकट झाला व त्यांचे पाय धरून म्हणाला, ''स्वामी, मी घोर अंधकारात बुडालो आहे. तुमच्या दर्शनाने माझी पूर्वार्जित सर्व पातके नष्ट झाली आहेत. कृपा करून माझा उद्धार करा. मी तुम्हांला शरण आहे.'' कृपाळू श्रीगुरूंनी त्याची आर्तता जाणली. आपला वरदहस्त त्याच्या मस्तकी ठेवून ते म्हणाले, ''असाच संगमावर जा. तेथे नदीत स्नान कर. तू मुक्त होशील.'' श्रीगुरूंच्या आज्ञेने तो ब्रह्मराक्षस संगमावर गेला. तेथे स्नान करून काठावर आला आणि धारण केलेला मानवी देह सोडून तत्काळ मुक्त झाला. तो प्रकार पाहिलेले लोक आश्चर्य करू लागले. ते म्हणाले, ''गाणगापुरात आलेले यतीश्वर साक्षात त्रैमूर्ती आहेत. त्यांचे चरण दृष्टीस पडले हे आपले भाग्य !'' असो.

राजाने श्रीगुरूंसाठी एक सुंदर मठ बांधून दिला. तो त्यांची नित्य भक्तिभावाने पूजा करीत असे. श्रीगुरू अनुष्ठानासाठी रोज संगमावर जात व मध्यान्ह समयी गावामध्ये परतून येत. एखादे वेळी राजा त्यांना पालखीत बसवून इष्ट त्या ठिकाणी घेऊन जाई. त्या वेळी राजाचा दळभारही बरोबर असे. श्रीगुरूंना या ऐश्वर्याची व लवाजम्याची काय आवश्यकता होती ? पण राजा अत्यंत भाविक असल्यामुळे भक्ताधीन श्रीगुरू त्याला समाधान वाटण्यासाठी त्याच्या इच्छेला मान देत असत. हळूहळू त्यांची सर्वदूर ख्याती झाली.

त्या वेळी कुमसी गावात त्रिविक्रमभारती नावाचा एक तपस्वी ब्राह्मण राहत होता. त्याला तिन्ही वेदांचे ज्ञान होते. तो नृसिंहाची नित्य मानसपूजा करीत असे. त्याने श्रीगुरूंची कीर्ती ऐकली आणि मनोमन म्हणाला, ''पालखीतून हिंडणे, लोकांच्या इच्छेनुसार वागणे, ऐश्वर्यात राहणे हे खेळ चतुर्थाश्रमाला शोभत नाहीत. हा यती नक्कीच दांभिक असला पाहिजे.'' तो त्यांची निंदा करू लागला. श्रीगुरू अंतर्ज्ञानी होते. त्यांनी ही गोष्ट तत्काळ जाणली आणि त्याला भेटण्याचे ठरविले.

नामधारका, त्यानंतर काय नवल घडले ते वर्तमान सांगतो. ऐक.''

अध्याय तेविसावा

श्रीगणेशाय नमः । विनवी शिष्य नामांकित । सिद्ध योगीयातें पुसत । पुढील कथा विस्तारत । निरोपावी दातारा ।।१।। सिद्ध म्हणे ऐक बाळा । श्रीगुरूची अगम्य लीला । तोचि विप्रें प्रकट केला । जेणें वांझ महिषी दुभिली ।।२।। तया ग्रामीं येरे दिवसीं । क्षारमृत्तिका वहावयासी । मागें आले तया महिषीसी । द्रव्य देऊं म्हणताती ।।३।। विप्र म्हणे तयासी। नेदूं दुभते महिषीसी । दावीतसे सकळिकांसी । क्षीरभरणें दोनी केलीं ।।४।। करिती विस्मय सकळ जन । म्हणती वांझ दंतहीन । काल होती नाकीं खूण । वेसणरज्जू[१] अभिनव ।।५।। नव्हती गर्भिणी वांझ महिषी । वत्स न होतां दुभे कैसी । वार्ता फाकली विस्तारेंसी । कळली तया ग्रामाधिपतीस ।।६।। विस्मय करुनी तये वेळीं । आला अधिपती तयाजवळी । नमोनिया चरणकमळीं । पुसतसे वृत्तान्त ।।७।। विप्र म्हणे तयासी । असे संगमीं संन्यासी । त्याची महिमा आहे ऐसी । होईल ईश्वर अवतार ।।८।। नित्य आमुच्या मंदिरासी । येती श्रीगुरु भिक्षेसी । वरो नव्हती त्या दिवशी । क्षीर आपणा मागितलें ।।९।। वांझ म्हणतां रागावोनि । त्वरें क्षीर दोहा म्हणोनि । वाक्य त्यांचें निघतां क्षणीं । कामधेनूपरी जाहली ।।१०।। विप्रवचन परिसोनि । गेला राजा धावोनि । सर्व दळ शृंगारोनि । आपुले पुत्रकलत्रांसहित ।।११।। लोटांगणें श्रीगुरूसी । घाली राजा भक्तींसी । नमन केलें साष्टांगेंसी । एका भावें करोनिया ।।१२।। जय जयाजी जगद्गुरु । त्रयमूर्तीचा अवतारु । तुझा महिमा अपरंपारु । अशक्य आम्हां वर्णितां ।।१३।। नेणों आम्ही मंदमति । मायामोहअंधवृत्ति । तूं तारक जगज्ज्योती । उद्धरावें आम्हांतें ।।१४।। अविद्यामायासागरीं[२] । बुडालों असों घोर दरीं । विश्वकर्ता तारीं तारीं । म्हणोनि चरणीं लागला ।।१५।। विश्वकर्ता तूंचि होसी । हेळामात्रें[३] सृष्टि रचिसी। आम्हां तूं दिसतोसी । मनुष्यरूप धरोनि ।।१६।। वर्णावया तुझा महिमा । स्तोत्र करितां अशक्य आम्हां।

१. दोरी. २. अविद्यारूपी अज्ञानसागरात. ३. सहज लीलेने.

तूंचि रक्षिता केशव्योमा[1] । चिन्मयात्मा जगद्गुरु ।।१७।। येणेंपरी श्रीगुरूसी । स्तोत्र करी बहुवसी । श्रीगुरुमूर्ति संतोषीं। आश्वासिती तये वेळीं ।।१८।। संतोषोनि श्रीगुरुमूर्ति । तया रायातें पुसती । आम्ही तापसी असों यति । अरण्यवास करितसों ।।१९।। या कारणें आम्हांपासीं । येणें तुम्हां संभ्रमेंसी । पुत्रकलत्रसहितेसी । कवण कारण सांग म्हणती ।।२०।। ऐकोनिया श्रीगुरूचें वचन । राजा विनवी कर जोडून । तूं तारक भक्तजन । अरण्यवास कायसा ।।२१।। उद्धरावया भक्तजनां । अवतरलासी नारायणा । वासना जैसी भक्तजना । संतुष्टावें तेणेंपरी ।।२२।। ऐशी तुझी ब्रीदख्याति । वेदपुराणीं वाखाणिती । भक्तवत्सला श्रीगुरुमूर्ति । विनंती माझी परिसावी ।।२३।। गाणगापुर महास्थान। स्वामी करावें पावन । नित्य तेथें अनुष्ठान । वास करणें ग्रामांत ।।२४।। मठ करोनि तये स्थानीं । असावें आम्हां उद्धरोनि । म्हणोनि लागे श्रीगुरुचरणीं । भक्तिपूर्वक नरेश्वर ।।२५।। श्रीगुरु मनीं विचारिती । प्रगट होणें आली गति । क्वचित्काळ येणें रीती । वसणें घडे त्या स्थानीं ।।२६।। भक्तजनतारणार्थ । अवतार धरिती श्रीगुरुनाथ । राजयाचे मनोरथ । पुरवूं म्हणती तये वेळी ।।२७।। ऐसें विचारोनि मानसीं । निरोप देती नराधिपासी । जैसी तुझ्या मानसीं । भक्ति असे तैसें करीं ।।२८।। गुरुवचन ऐकोनि ।। संतोषोनि नृप मुनी । बैसवोनिया सुखासनीं । समारंभें निघाला ।।२९।। नानापरींचीं वाद्यें यंत्रें । गीतवाद्यमंगळतुरे । मृदंग टाळ निर्भरें वाजताती मनोहर ।।३०।। राव निघे छत्रपताकेंसी। गजतुरंगशृंगारेंसी ।। आपुले पुत्रकलत्रेंसी । सवें यतीसी घेवोनि ।।३१।। वेदघोष द्विजवरी । करिताती नानापरी । वाखाणिती बंदिकारी । ब्रीद तया मूर्तीचें ।।३२।। येणेंपरी ग्रामाप्रती । श्रीगुरु आले अतिप्रीतीं । अनेकपरी आरती । घेउनी आले नगरलोक ।।३३।। ऐसा समारंभ थोर । करिता झाला नरेश्वर । संतोषोनि श्रीगुरुवर । प्रवेशले नगरांत ।।३४।। तया ग्रामपश्चिमदेशीं । असे अश्वत्थ उन्नतेसी । ओस गृह तयापासीं । असे एक भयंकर ।।३५।। तया

१. शंकर.

वृक्षावरी एक । ब्रह्मराक्षस भयानक । त्याचे भयें असे धाक । समस्त प्राण्यां भय त्याचें ।।३६।। ब्रह्मराक्षस महाक्रूर। मनुष्यमात्रां करी आहार । त्याचें भय असे थोर । म्हणोनि गृह ओस तेथें ।।३७।। श्रीगुरुमूर्ति तये वेळीं । आले तया वृक्षाजवळी । ब्रह्मराक्षस तात्काळीं । येवोनि चरणीं लागला ।।३८।। कर जोडूनि श्रीगुरूसी । विनवीतसे भक्तींसी । स्वामी मातें तारियेसी । घोरांदरीं बुडालों ।।३९।। तुझ्या दर्शनमात्रेंसी । नासलीं पापें पूर्वार्जितेंसी । तूं कृपाळू सर्वांसी। उद्धरावें आपणातें ।।४०।। कृपाळु ते श्रीगुरु । मस्तकीं ठेविती करु । मनुष्यरूपें होवोनि येरु । लोळतसे चरणकमळीं ।।४१।। श्रीगुरु सांगती तयासी । त्वरित जावें संगमासी । स्नान करितां मुक्त होसी । पुनरावृत्ति नाहीं तुज ।।४२।। गुरुवचन ऐकोन । राक्षस करी संगमीं स्नान । कलेवरा सोडूनि जाण । मुक्त झाला तत्क्षणीं ।।४३।। विस्मय करिती सकळ लोक । म्हणती होईल मूर्ति येक । हरी अज पिनाक । हाचि सत्य मानिजे ।।४४।। श्रीगुरु राहिले तया स्थानीं। मठ केला शृंगारोनि । नराधिपशिरोमणी । भक्तिभावें पूजीतसे ।।४५।। भक्तिभावें नरेश्वर । पूजा अर्पी अपरंपार । परोपरी वाद्यगजर । गीतवाद्येंमंत्रेंसी ।।४६।। श्रीगुरु नित्य संगमासी । जाती नित्य अनुष्ठानासी । नराधीश भक्तींसी । सैन्यासहित आपण जाय ।।४७।। एखाद्या समयीं श्रीगुरूसी । बैसविती आपुल्या आंदोलिकेसी । सर्व दळ सैन्येंसी । घेवोनि जाय वनांतरा ।।४८।। माध्याह्नकाळीं परियेसीं । श्रीगुरु येती मठासी । सैन्यासहित आनंदेंसी । नमन करी नराधिप ।।४९।। भक्तवत्सल श्रीगुरुमूर्ति । भक्ताधीन आपण असती । जैसा संतोष त्याच्या चित्तीं । तेणेंपरीं रहाटती ।।५०।। समारंभ होय नित्य । ऐकती लोक समस्त । प्रगट झाले लोकांत । ग्रामांतरीं सकळजनि ।।५१।। कुमसी[१] म्हणिजे ग्रामासी । होता एक तापसी । त्रिविक्रम भारती नामेंसी । तीन वेद जाणतसे ।।५२।। मानसपूजा नित्य करी । सदा ध्यायी नरहरी। त्याणें ऐकिलें गाणगापुरीं । असे नरसिंहसरस्वती ।।५३।। ऐकतां

१. कुमसी नावाच्या.

त्याची चरित्रलीला । मनीं म्हणे दांभिक कळा । हा काय खेळ चतुर्थाश्रमाला । म्हणोनि निंदा आरंभिली ।।५४।। ज्ञानमूर्ति श्रीगुरुनाथ । सर्वांच्या मनींचें जाणत । यतीश्वर निंदा आपुली करीत । म्हणोनि ओळखिलें मनांत ।।५५।। सिद्ध म्हणे नामांकिता । पुढें अपूर्व असे कथा । मन करोनि निर्मळता । एकचित्तें परिस तूं ।।५६।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर। सांगे गुरुचरित्रविस्तार । ऐकतां होय मनोहर । सकळाभीष्ट पाविजे ।।५७।। इति श्रीगुरुचरित्र । गाणगापुरीं पवित्र । ब्रह्मराक्षसा परत्र । निजमोक्ष दीधला ।।५८।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे राक्षसमुक्तकरणं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।।२३।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।५८।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय २४ वा

।। अध्याय चोविसावा ।। * ।। त्रिविक्रमभारती ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, कुमसी गावचा त्रिविक्रम महामुनी हा आपली 'दांभिक संन्यासी' म्हणून लोकांमध्ये निंदा करतो आहे हे श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींनी जाणले होते. वेदज्ञ त्रिविक्रमाकडून नकळत साधुनिंदेचे पाप घडत होते. म्हणून त्याला प्रत्यक्ष भेटून त्याचा गैरसमज दूर करावा असा हेतू मनात धरून त्यांनी स्वतःच तेथे जाण्याचे ठरविले. राजाने त्यांच्या प्रवासाची तयारी केली. पालखी सजविली. अश्व, गज शृंगारले. दळभार सिद्ध केला. मग श्रीगुरूंची स्वारी वाद्यांच्या गजरात गाणगापुराहून कुमसी गावी निघाली.

त्या वेळी त्रिविक्रमभारती नृसिंहाची मानसपूजा करीत होता. पण काही केल्या दृढ ध्यान लागेना. मनःपटलावर उपास्य दैवताची मूर्ती प्रकट होईना. हा काय प्रकार आहे ? त्याला काहीच कळेना. तो चिंतामग्न झाला. 'आज माझे इष्ट दैवत अशी उपेक्षा का करीत आहे ? माझी एवढ्या वर्षांची आराधना, माझे तपःसामर्थ्य आज व्यर्थ झाले.' असे अनेक विचार त्याला बेचैन करू लागले. त्याने डोळे उघडले. तोच नदीतीरावरून श्रीगुरूंची पालखी येताना दिसली. त्या पालखीत श्रीगुरू त्रिविक्रमभारतीच्या इष्टदेवतेचे अर्थात नृसिंहाचे रूप घेऊन बसले होते. त्यांच्या समवेत आलेल्या राजाच्या दळभारातील सर्व सैनिक श्रीगुरूंसारखीच दंडधारी संन्यासी आहेत असे दिसले.

ते दृश्य पाहून त्रिविक्रमभारतीला मोठे आश्चर्य वाटले. त्याचा सर्व ताठा, ज्ञानाचा अहंकार क्षणार्धात गळून पडला. आपण जे पाहत आहोत तो भ्रम आहे की सत्य हेच त्याला कळेना. तो पालखीपाशी धावला. पालखीत विराजमान असलेल्या नृसिंहाला, आपल्या इष्टदेवतेला वंदन केले व विनम्रतेने म्हणाला, ''महाराज, आपण मला नृसिंहरूपाने दर्शन दिलेत. मी धन्य झालो ! आपल्या समवेत असलेली ही सर्व दंडधारी यतिमंडळीही एकसारखी दिसत आहेत. तुमचे स्वरूप अचिंत्य आहे. ते मज पामराला कसे कळणार ? म्हणून माझी तुमच्या चरणी अशी प्रार्थना आहे की या दासावर कृपा करून त्याला निजस्वरूपात दर्शन द्या.'' त्याने श्रीगुरूंची मनःपूर्वक स्तुती केली. त्यामुळे प्रसन्न झालेल्या श्रीगुरूंनी आपली योगमाया आवरून त्याला शिवसमान तेजस्वी असे निजरूप दाखविले आणि म्हणाले, तू आमची निंदा करतोस. आम्हांला दांभिक म्हणतोस. हा तुझा गैरसमज दूर करण्यासाठीच मी येथे आलो आहे. तुला तुझ्या मानसपूजेतील नृसिंहमूर्तीचे दर्शन झाले ना ? मग मी दांभिक आहे की नाही हे तूच ठरव.''

त्रिविक्रमभारतीच्या मनातील सर्व संशय दूर झाला होता. श्रीगुरू आपले दैवत एकच आहेत, श्रीगुरू हेच चराचरी व्याप्त परमात्मा आहेत याची त्याला खूण पटली होती. तो श्रीगुरूंना शरण गेला. त्याने स्वतःकडून अज्ञानाने घडलेल्या चुकीची क्षमा मागितली व म्हणाला, ''गुरुदेव, आपण करुणासागर आहात. या बालकाचा उद्धार करा.'' तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''वत्सा, मी तुझ्या भक्तीवर प्रसन्न आहे. तुला सद्गती प्राप्त होईल. परमार्थ साध्य करून तू ईश्वराशी एकरूप

होशील. तुला पुनर्जन्म नाही.'' त्रिविक्रमभारती तयारीचा साधक होता. त्याचा अल्प दोष दूर करणे आवश्यक होते. ते कार्य साध्य करून श्रीगुरूंनी त्याचा उद्धार केला. त्यानंतर ते गाणगापुरास परतले.

नामधारका, गुरूंना व्यक्ती समजण्याची चूक कधीच करू नये. ते त्रिदेवांचे एकत्रित सामर्थ्य असलेले परात्पर परब्रह्मस्वरूप असतात. त्यांना शरण जावे. त्यांच्या चरणी लीन व्हावे.''

।। ज्ञानकांड समाप्त ।।

अध्याय चोविसावा

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध म्हणे नामधारका । पुढें अपूर्व वर्तलें देखा । विस्तारें कथाकौतुका । निरोपीन तुज आतां ।।१।। नामधारक म्हणे सिद्धासी । पुढें कथा वर्तली कैसी । विस्तारोनी आम्हांसी । निरोपावी दातारा ।।२।। शिष्यवचन परिसोनि । सांगता झाला सिद्ध मुनि । ऐक तूं वत्सा नामकरणी । गुरुचरित्र अभिनव ।।३।। ऐसा त्रिविक्रम महामुनि। जो का होता कुमसीस्थानीं । निंदा करी सर्व जनीं । दांभिक संन्यासी म्हणोनि ।।४।। ज्ञानवंत श्रीगुरुमूर्ति। विश्वाच्या मनींचे ओळखती । नराधिपासी सांगती । निंदा करितो म्हणोनि ।।५।। श्रीगुरु म्हणती तये वेळीं । आजची निघावें तात्काळीं । त्रिविक्रमभारतीजवळी । जाणें असे कुमसीस ।।६।। ऐकोनि राजा संतोषला । नानालंकार करिता जाहला। हत्ती अश्वपायदळा । शृंगार केला तये वेळीं ।।७।। समारंभ केला थोरु । आंदोळीं[1] बैसले श्रीगुरु । नानापरी वाद्यगजरु। करूनिया निघाले ।।८।। ऐसेंपरी श्रीगुरुमूर्ति । तया कुमसी ग्रामा येती । त्रिविक्रमभारती । करीत होता मानसपूजा ।।९।। मानसपूजा नरहरीसी ।। नित्य करी भावेंसी । स्थिर न होय तया दिवसीं । मानसमूर्ति नरकेसरी ।।१०।। मनी चिंता करी यति । कां पां[2] न ये मूर्ति चित्तीं । वृथा झाली तपोवृत्ति । काय कारण म्हणतसे ।।११।। बहुत काळ आराधिले । कां पां नरसिंहें उपेक्षिलें । तपफळ वृथा गेलें । म्हणोनि चिंता करीतसे ।।१२।। इतुकें होतां त्या अवसरीं। श्रीगुरुतें देखिलें दूरी । येत होते नदीतीरीं । मानसपूजेच्या मूर्तिरूपें ।।१३।। सर्व दळ दंडाधारी। तयांत एकरूप हरी । भारती देखोनि विस्मय करी । नमन करीत निघाला ।।१४।। साष्टांग नमन करोनि। जावोनि लागे श्रीगुरुचरणीं । सर्वचि रूपें झाला प्राणी । दंडधारी यतिरूप ।।१५।। समस्तरूप एकसरी । दिसताती दंडधारी । कवण लघु कवण थोरी । न कळे तया त्रिविक्रमा ।।१६।। भ्रांत झाला तये वेळीं । पुनरपि लागे चरणकमळीं । ब्रह्मा विष्णु चंद्रमौळी । त्रिमूर्ति तूं जगद्गुरु ।।१७।। तुझें न कळे

१. पालखीत. २. बरे.

स्वरूपज्ञान । अविद्यामाया वेष्टोन । निजरूप होऊन । कृपा करणें दातारा ।।१८।। तुझें स्वरूप अवलोकितां । आम्हां अशक्य गुरुनाथा । चर्मचक्षूकरूनि आतां । पाहूं न शकें म्हणतसे ।।१९।। तूं व्यापक सर्वां भूतीं । नरसिंहमूर्ति झालासी यति । प्रगट नरसिंहसरस्वती । समस्त दिसती यतिरूप ।।२०।। नमूं आतां सांग कवणा । कवणापुढें दाखवूं करुणा । त्रिमूर्ति तूं ओळखसी खुणा । निजरूपें रहावें स्वामिया ।।२१।। तप केलें बहुत दिवस । पूजा केली तुझी मानस । आजि आली गा फळास । मूर्ति साक्षात भेटली ।।२२।। तूं तारक विश्वासी । उद्धराया आम्हांसी । म्हणोनि भूमीं अवतरलासी। दावीं स्वरूप चिन्मय ।।२३।। ऐसेंपरी श्रीगुरूसी । स्तुति केली भक्तींसी । श्रीगुरुमूर्ति संतोषी । जाली निजमूर्ति एक ।।२४।। व्यक्त पाहे तये वेळीं । दिसों लागलें सैन्य सकळी । तयामध्यें चंद्रमौळी । दिसे श्रीगुरु भक्तवरद ।।२५।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । नित्य आमुची निंदा करिसी । दांभिक[1] नांवे आम्हांसी । पाचारिसी[2] मंदमती ।।२६।। या कारणें तुजपासीं । आलों तुझ्या परीक्षेसी । पूजा करिसी तूं मानसीं । श्रीनृसिंहमूर्तीची ।।२७।। दांभिक म्हणजे कवण परी । सांग आतां विस्तारीं । तुझे मनीं वसे हरी । तोचि तुज निरोपी ।।२८।। ऐकोनि श्रीगुरूचें वचन । यतीश्वर करी नमन। सद्गुरु स्वामी कृपा करून । अविद्यारूप नासावें ।।२९।। तूं तारक विश्वासी। त्रयमूर्ति-अवतार तूंचि होसी । मी वेष्टोन मायापाशीं । अज्ञानपणें वर्ततों ।।३०।। मायामोह-अंधकारीं । बुडालों अज्ञानसागरीं। न ओळखें परमार्थ विचारीं । दिवांध झालों स्वामिया ।।३१।। ज्योतिस्वरूप तूं प्रकाशी। स्वामी मातें भेटलासी । क्षमा करावी बाळकासी । उद्धरावें दातारा ।।३२।। अविद्यारूप-समुद्रांत। होतों आपण वहात। न दिसे पैल अंत। बुडतसों स्वामिया ।।३३।। ज्ञानतारवीं बैसवोनि । करुणावायु प्रेरूनि। पैलथडीं निजस्थानीं। पाववीं स्वामी कृपासिंधु ।।३४।। तुझी कृपा होय ज्यासी । दुःखदैन्य कैचें त्यासी । तोचि जिंकील कळिकाळासी। परमार्थीं ऐक्य होय ।।३५।। पूर्वीं कथा ऐकिली श्रवणीं । महाभारत पुराणी । दाविले

१. ढोंगी. २. बोलतोस.

रूप[१] अर्जुना नयनीं । प्रसन्न होवोनि तयासी ।।३६।। तैसें तुम्हीं मजला आज । दाविलें स्वरूप निज । अनंत महिमा तुझी चोज । भक्तवत्सला गुरुनाथा ।।३७।। जय जयाजी जगद्गुरु । तूं तारक भवसागरु । त्रयमूर्तीचा अवतारु । नरसिंहसरस्वती ।।३८।। कृतार्थ[२] झालों जी आपण । देखिले आजि तुमचे चरण । न करितां प्रयत्न । भेटला रत्नचिंतामणी ।।३९।। जैसी गंगा सगरांवरी । कडें केलें भवसागरीं । जैसा विष्णु विदुराघरीं । आला आपण कृपावंत ।।४०।। भक्तवत्सला तुझी कीर्ति । आम्हां दाविली प्रचीति । वर्णावया नाहीं मति । अनंतमहिमा जगद्गुरु ।।४१।। येणेंपरी श्रीगुरूसी । करी स्तोत्र बहुवसी । श्रीगुरुमूर्ती संतोषीं । दिधला वर तये वेळीं ।।४२।। वर दे तो त्रिविक्रमासी। तुष्टलों तुझ्या भक्तींसी । सद्गति होय भरंवसीं । पुनरावृत्ति[३] नाहीं तुज ।।४३।। तुज साधला परमार्थ । होईल ईश्वरी ऐक्यार्थ । ऐसें म्हणोनि गुरुनाथ । निघाले आपुल्या निजस्थाना ।।४४।। वर देवोनि भारतीसी । राहविलें तेथें कुमसीसी। क्षण न लागतां परियेसीं । आले गाणगापुरासी ।।४५।। सिद्ध म्हणे नामधारका । श्रीगुरुमहिमा ऐसा निका। त्रिमूर्ति तोचि ऐका । नररूपें वर्ततसे ।।४६।। ऐसा परमपुरुष गुरु । त्यातें जे कोणी म्हणती नरु । तेचि पावती यमपुरु। सप्तजन्मपर्यंत ।।४७।। गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णु । गुरुचि होय गिरिजारमणु । वेदशास्त्रपुराणु । बोलती हे प्रसिद्ध ।।४८।। या कारणें श्रीगुरूसी । शरण जावें निश्चयेंसी । विश्वासावें माझ्या बोलासी । लीन व्हावें श्रीगुरुचरणीं ।।४९।। अमृताची आरवटी[४] । घातली असे गोमटी । ज्ञानी जन प्राशिती घोटीं । गुरुचरित्रकामधेनु ।।५०।। गंगाधराचा नंदन । सांगे गुरुचरित्र विस्तारोन । भक्तिपूर्वक ऐकती जन । लाधती पुरुषार्थ ।।५१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे त्रिविक्रमभारतीविश्वरूपदर्शनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।।२४।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।५१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

१. विराटरूप. २. धन्य. ३. पुनर्जन्म. ४. पाणपोई.

अध्याय २५ वा

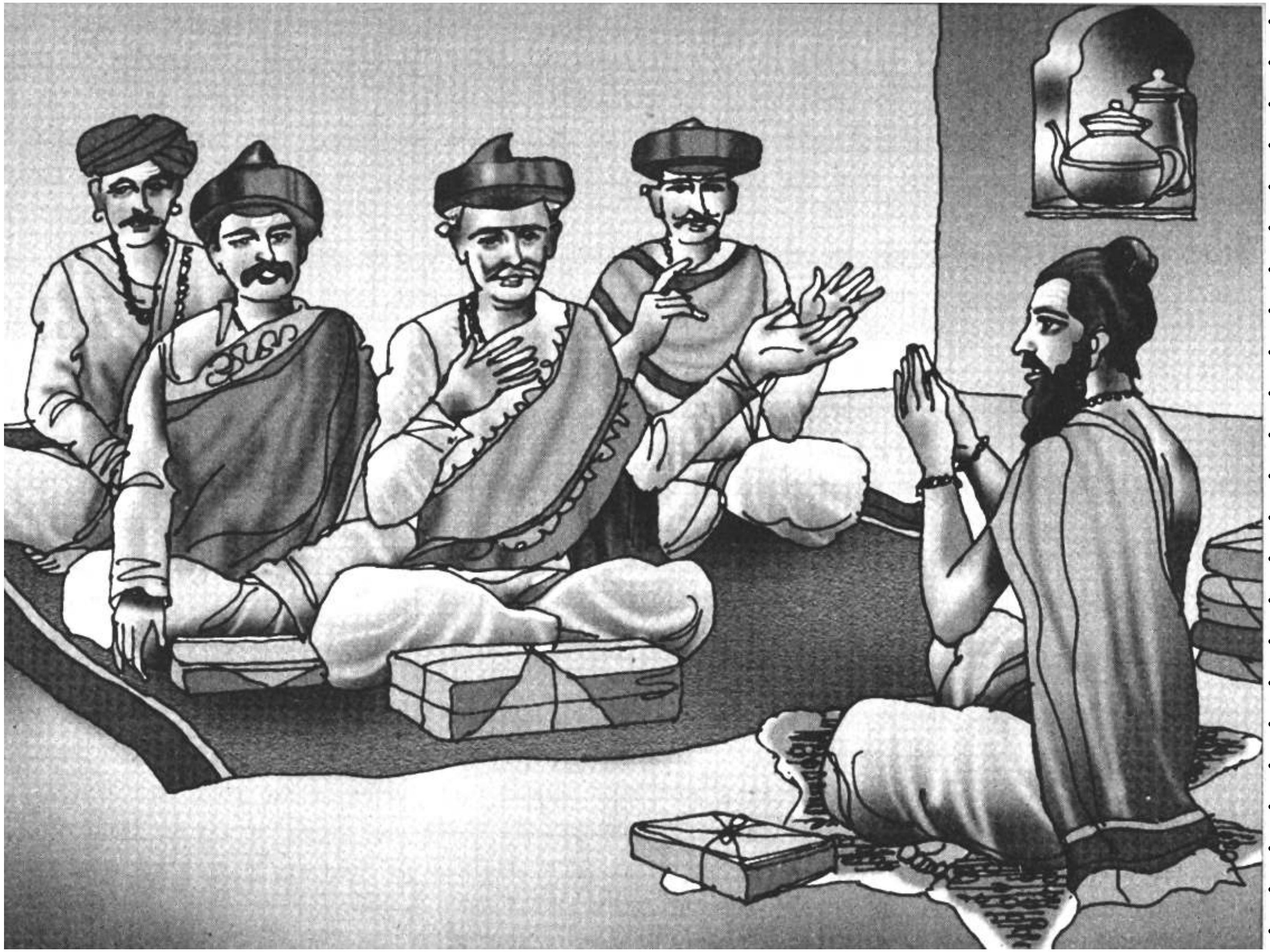

।। अध्याय पंचविसावा ।। * ।। ब्राह्मणांचा जयपत्राचा हट्ट ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध नामधारकाला म्हणाला, ''वत्सा, मी तुला श्रीगुरूंची पुढील लीला सांगतो, ऐक. विदुरा नगरीचा यवन राजा क्रूर, प्राणिहिंसा करणारा आणि ब्राह्मणद्वेष्ट्या होता. तो राजसभेत ब्राह्मणांमध्ये वादविवाद घडवून आणायचा. विद्वान ब्राह्मणांना बोलावून 'मला वेदांचा अर्थ समजावून सांगा. मी तुम्हांला भरपूर द्रव्य देईन' असे सांगायचा. त्यांच्यापैकी जे ज्ञानी असायचे ते 'आम्ही वेदज्ञ नाही' असे म्हणून निघून जायचे, पण जे लोभी असायचे ते त्या दुष्टापुढे वेदपठण करायचे. मग यज्ञकांडाचा अर्थ ऐकून तो म्हणायचा, ''तुम्ही हिंदू दुसऱ्यांना दोष देता. तुमच्या यज्ञात पशुहत्या चालते मग आम्ही पशुहिंसा केली तर काय बिघडले ?'' ते ऐकून ब्राह्मण गप्पच बसत. असे असले तरी तो विद्वानांचा सन्मान करायचा, त्यामुळे वेदशास्त्रात पारंगत असलेले देशोदेशीचे अनेक ब्राह्मण द्रव्यलालसेने त्याच्याकडे जायचे.

एकदा दोन ब्राह्मण राजदरबारात आले व म्हणाले, ''राजा, आम्ही तिन्ही वेद उत्तम जाणतो. वादविवादात आम्हांला जिंकील असा तोलामोलाचा पंडित अजून तरी भेटलेला नाही. तुमच्या नगरात वा राज्यात कोणी श्रेष्ठ वेदज्ञ असल्यास चारी वेदांवर चर्चा घडवून आणावी.'' राजाने नगरातील सर्व विद्वज्जनांना तत्काळ पाचारण केले व म्हणाला, ''तुम्ही यांच्याशी चर्चा करा. जे जिंकतील त्यांना मी भरपूर बिदागी देईन.'' तेव्हा आलेले ब्राह्मण म्हणाले, ''आम्ही यांच्याशी काय वाद घालणार ? प्रकांड पंडित असा यांचा सर्वत्र दबदबा आहे.'' तेव्हा राजाने त्या दोघांचा मोठा गौरव केला. त्यांना ब्रह्मवृंदाचे प्रमुख म्हणून घोषित केले.

राजाकडून प्रतिष्ठा मिळाल्याने त्या दोघांना मोठा गर्व झाला. ते राजाला म्हणाले, ''येथे कोणीही आमच्याशी वाद घालत नाही. मग आमचे श्रेष्ठत्व कसे सिद्ध होणार ? आमचे आम्ही दिग्विजयासाठी जातो. आम्ही सर्वत्र हिंडून ब्राह्मणांशी वाद घालू. त्यात पराभूत होणारे व वाद न घालता आमचे श्रेष्ठत्व मान्य करणारे अशा सर्व विद्वानांकडून आम्ही जयपत्रे घेऊ. तुम्ही तसे अधिकारपत्र आम्हांला द्या.'' त्यांच्या विनंतीला मान देऊन राजाने तशा आशयाचे राजमुद्रित अधिकारपत्र त्यांना दिले.

राजाज्ञेने ते दोन्ही तामसी ब्राह्मण गावोगावी हिंडून जयपत्रे लिहून घेऊ लागले. फिरत-फिरत ते दक्षिणेस भीमातीरी वसलेल्या कुमसी गावी आले. तेथे त्रिविक्रमभारतीचे नाव कळले. ते दोघे त्याच्या भेटीस गेले व म्हणाले, ''तुम्ही स्वतःला त्रिवेदी म्हणविता ना ? मग आमच्याशी वाद घाला नाहीतर जयपत्र लिहून द्या.'' तेव्हा त्रिविक्रमभारती म्हणाला, ''मी अज्ञानी संन्यासी, भिक्षेवर जगतो. मी वेदज्ञ असतो तर राजाकडून मान मिळवून तुमच्यासारखा ऐश्वर्यात व आरामात राहिलो असतो. तुम्ही खूप थोर आहात, माझ्याशी काय वाद घालता ?''

तेव्हा ब्राह्मणांना राग आला. त्यांनी आपल्याकडील जयपत्रे दाखविली व म्हणाले, ''त्रिविक्रमभारती, आम्ही थोरच आहोत. तुम्हांला वाद घालायचा नसेल तर जयपत्र लिहून द्या.'' त्याने ब्राह्मणांना खूप समजावले, पण ते ऐकेनात. त्रिविक्रमभारतीचा नाइलाज झाला. 'ब्राह्मणांचा अपमान करणाऱ्या आणि ज्ञानमदाने उन्मत्त झालेल्या या ब्राह्मणांना धडा शिकवलाच पाहिजे' असा विचार करून तो म्हणाला, ''द्विजवर्य, माझे गुरू नृसिंहसरस्वती सध्या गाणगापुरास आहेत. तुम्ही तेथे आलात तर मी त्यांच्यासमोरच जयपत्र लिहून देईन.''

ते मान्य करून दोघेही मेण्यातून गाणगापुरास आले. त्रिविक्रमभारतीने श्रीगुरूंना सर्व वृत्त सांगितले. तेव्हा श्रीगुरू मंदस्मित करून त्या ब्राह्मणांना म्हणाले, ''अहो, आम्ही संन्यासी आहोत. आम्हांला वादविवादात जराही स्वारस्य नाही. आमच्याशी वाद घालून तुम्हांला काय मोठेपणा मिळणार ?'' ब्राह्मण म्हणाले, ''जयपत्र मिळविणे ही आमची प्रतिष्ठा आहे. आम्ही चारी वेद जाणतो. आमच्यासमोर महाविद्वानांची डाळ शिजली नाही तेथे तुमच्यासारख्या संन्याशांची काय मिजास ? बऱ्या बोलाने चर्चा करा नाहीतर हरलो असे लिहून द्या.'' श्रीगुरू म्हणाले, ''द्विजवर्य ! एवढा गर्व बरा नाही. गर्वाने भल्याभल्यांना किती दुःख संकटांना तोंड द्यावे लागले याचे पुराणांत अनेक दाखले आहेत. अहो, वेद अनंत आहेत. ज्यांचा ब्रह्मादिकांना थांग लागत नाही तेथे तुम्ही–आम्ही काय चर्चा करणार ? तुम्ही स्वतःला चतुर्वेदी म्हणविता ना ? मग वेदान्ताविषयी तुम्हांला काय माहिती आहे ते तरी कळू देत.'' त्यावर ब्राह्मण गर्वाने म्हणाले, ''आम्हांला तिन्ही वेदांची साङ्ग संहिता येते.''

नामधारका, ब्राह्मणांचे बोलणे ऐकून श्रीगुरूंनी त्यांना काय उत्तर दिले ते पुढे सांगतो, ऐक.

अध्याय पंचविसावा

श्रीगणेशाय नमः । जय जयाजी सिद्धमुनी । तूंचि गुरुशिरोमणी । साक्षी येतसे अंतःकरणीं । बोलिला मातें परमार्थ ।।१।। ऐसा कृपाळु परमेश्वर । आपण झाला अवतार । येरां दिसतसे नर । तेचि अज्ञानी प्रत्यक्ष ।।२।। तया त्रिविक्रमभारतीसी । दाविलें रूप प्रत्यक्षेंसी । पुढें कथा वर्तली कैसी । निरोपावी दातारा ।।३।। सिद्ध म्हणे ऐक बाळा। श्रीगुरूची अगम्य लीला । सांगतां न सरे बहु काळा । साधारण मी सांगतसें ।।४।। समस्त लीला सांगतां । विस्तार होईल बहु कथा । या कारणें क्वचिता[1] । निरोपीतसें बाळका ।।५।। पुढें अपूर्व वर्तलें एक । ऐक शिष्या नामधारक । विदुरा नामें नगर एक । होता राजा यवन तेथें ।।६।। महाक्रूर महाद्वेषी । सदा करी जीवहिंसी । चर्चा[2] करवी ब्राह्मणांसी। वेद म्हणवी आपणापुढें ।।७।। विप्रांसी म्हणे यवन । जे कां असती विद्वज्जन । आपुल्या सभेंत येऊन । वेद सर्व म्हणावे ।।८।। त्यातें द्रव्य देईन बहुत । सर्वांमध्यें मान्यवंत । जो कां सांगेल वेदार्थ । विशेष त्याची पूजा करूं ।।९।। ऐसें ऐकूनि ज्ञानी जन । नेणों म्हणती वेद आपण । जे कां असती मतिहीन । कांक्षा करिती द्रव्याची ।।१०।। जावोनियां म्लेंच्छापुढें । वेदशास्त्र वाचिती गाढें । म्लेंच्छ मनीं असे कुडें । ऐके अर्थ यज्ञकांडाचा ।।११।। म्हणे विप्र यज्ञ करिती। पशुहत्या करणें रीती । आम्हां म्लेंच्छांतें निंदिती । पशु वधिती म्हणोनिया ।।१२।। येणेंपरी ब्राह्मणासी। निंदा करी बहुवसीं । योग्यता पाहून द्विजवरांशीं । अपार द्रव्य देतसे ।।१३।। येणेंपरी तो यवन । देतो द्रव्य म्हणोन। ऐकते झाले सकळ जन । देशादेशीं विप्रवर्ग ।।१४।। वेदशास्त्रीं निपुण । द्रव्यावरी ठेवुनी मन । भेटीसी जाती ब्राह्मण। वेद म्हणती यवनापुढें ।।१५।। ऐसे मंदमति विप्र । त्यांची जोडी यमपुर । मदोन्मत्त दुराचार । तेच इष्ट कलीचे ।।१६।। येणेंपरी वर्तमानीं । वर्तत असतां एके दिनीं । मंदभाग्य विप्र दोनी । येवोनि भेटले राया ।।१७।। वेदशास्त्र अभिज्ञाती। तीन वेद जाणों म्हणती । तया यवनापुढें कीर्ति । आपली आपण

१. थोडीशी. २. वाद.

सांगती ।।१८।। विप्र म्हणती रायासी । कोणी नाहीं आम्हांसरसी । वाद करावया वेदांसी । नसती चारी राष्ट्रांत ।।१९।। असती जरी तुझ्या नगरीं । त्वरित येथें पाचारी । आम्हांसवें वेद चारी । चर्चा करावी द्विजांनीं ।।२०।। विप्रवचन ऐकोनि । राजा पडला अभिमानीं । आपुल्या नगरचे विप्र आणोनि । समस्तांतें पुसे तो ।।२१।। राजा म्हणे समस्तांसी। चर्चा करावी तुम्हीं यांसीं । जे जिंकिती तर्केसी । त्यांसी अपार द्रव्य देऊं म्हणे ।।२२।। ऐकोनिया ज्ञानी जन । म्हणती म्लेंच्छालागून । आम्हां योग्यता नाहीं जाण । या ब्राह्मणांतें केवी जिंकूं ।।२३।। आम्हांमध्यें हेचि श्रेष्ठ । विप्र दोघे महासुभट । यांतें करोनि प्रगट । मान द्यावा महाराज ।।२४।। ऐसें म्हणती द्विज समस्त । ऐकोनि राजा मान देत । वस्त्रें भूषणें देई विचित्र । गजावरी आरूढविले ।।२५।। आरूढवोनि हस्तीवरी। मिरवा म्हणे आपुल्या नगरीं । नाहीं विप्र यांचे सरी । हेचि राजे विप्रांचे ।।२६।। आपण राजा यवनांसी । हे दुजे राजे द्विजांसी । ऐसे भूसुर[1] तामसी । म्लेंच्छापुढें वेद म्हणती ।।२७।। महातामसी ते ब्राह्मण । द्विजांतें करूनिया दूषण । राजे म्हणविती आपण । तया यवनराज्यांत ।।२८।। ऐसें असतां वर्तमानीं । विप्र मदांधें व्यापूनि। राजापुढें जावोनि । विनविताती परियेसा ।।२९।। विप्र म्हणती रायासी । आम्हां योग्यता बहुवसी । न मिळे एखादा वादासी । वृथा झालें शिकोनिया ।।३०।। आमुचे मनीं बहु आर्ता। करणें वाद वेदशास्त्रीं । निरोप देई जाऊं आतां । विचारूं तुझ्या राष्ट्रांत ।।३१।। जरी मिळेल एखादा नरू । तयासवें चर्चा करूं । न मिळे तैसा द्विजवरू। जयपत्र घेऊं ब्राह्मणांचें ।।३२।। राजा म्हणे तयांसी । जावें राष्ट्रीं त्वरितेंसी । पराभवावें ब्राह्मणांसी । म्हणोनि निरोप देता झाला ।।३३।। यवनाचे आज्ञेंसी । निघाले द्विजवर तामसी । पर्यटन करितां राज्यासी । गांवोगांवीं विचारिती ।।३४।। गांवोगांवीं हिंडती । जयपत्रें लिहून घेती । ऐसी कवणा असे शक्ति। तयांसन्मुख उभें रहावें ।।३५।। समस्त नगरें हिंडत । पुढें गेले दक्षिणपंथ । भीमातीरीं असे विख्यात । कुमसी ग्राम उत्तम ।।३६।। तेथें होता

१. ब्राह्मण

महामुनि । त्रिविक्रमभारती म्हणुनी । त्यासी येती वेद तिन्ही । अनेकशास्त्रीं अभिज्ञ[1] तो ।।३७।। महामुनि कीर्तिमंत । म्हणोनि सांगती जन समस्त । ऐकती द्विज मदोन्मत्त । गेले तया मुनीपासीं ।।३८।। जावोनि म्हणती तयासी । त्रिवेदी ऐसें म्हणविसी । चर्चा करावी आम्हांसी । अथवा द्यावें हारिपत्र[2] ।।३९।। विप्रवचन ऐकोनि । म्हणतसे त्रिविक्रममुनि। आम्ही नेणों वेद तिन्ही । अथवा न ये वेद एक ।।४०।। जरी जाणों वेदशास्त्र । तरी कां होतों अरण्यपात्र । वंदन करिते राजे सर्वत्र । तुम्हांसारखे भोग करितों ।।४१।। नेणों म्हणोनि अरण्यवासी । वेष घेतला मी संन्यासी । आम्ही भिक्षुक तापसी । तुम्हांसमान नव्हे जाणा ।।४२।। हारी अथवा जिंकून । नाहीं तयाचा अभिमान । तुम्हीं उत्कृष्ट विद्वज्जन । आम्हांसवें काय वाद ।।४३।। ऐकोनि मुनींचें वचन । तवका[3] आले ते ब्राह्मण । आम्हांसवें वाद कवण। घाली ऐसा त्रिभुवनीं ।।४४।। हिंडत आलों अवघें राष्ट्र । आम्हांसमान नाहीं नर । म्हणोनि दाखविती जयपत्र । असंख्यात परियेसा ।।४५।। येणेंपरी आपणांसी । जयपत्र द्यावें विशेषीं । अभिमान असल्या मानसीं । करीं वाद म्हणताती ।।४६।। अनेकपरी ब्राह्मणांसी । सांगे मुनि विनयेंसी । ऐकती ना द्विज महाद्वेषी । मागती जयपत्र आपुलें ।।४७।। त्रिविक्रम महामुनि । आपुले विचारी अंतःकरणीं । यांतें न्यावें गाणगाभुवनीं । शिक्षा करणें द्विजांतें ।।४८।। विप्र मदांधें व्यापिले। अनेक ब्राह्मण धिक्कारिले । त्यांतें करणें उपाय भले । म्हणोनि योजिलें मनांत ।।४९।। त्रिविक्रम म्हणे विप्रांसी । चला गाणगाभुवनासी । तेथें देईन तुम्हांसी । जयपत्र विस्तारें ।।५०।। तेथें असती आपुले गुरु । तयांपुढें पत्र देईन निर्धारू । अथवा तुमच्या मनींचा भारू । शमन करूं म्हणे देखा ।।५१।। ऐशी निगुती[4] करूनि । निघाला त्रिविक्रम महामुनि । सवें येती विप्र दोनी । आंदोलिके[5] बैसोनिया ।।५२।। मूढ ब्राह्मण अज्ञानी । यतीश्वरा चालवोनि । आपण बैसले सुखासनीं । म्हणोनि अल्पायुषी झाले ।।५३।। पावले तया गाणगापुरा । जें कां स्थान गुरुवरा । रम्य स्थान भीमातीरां। वास नरसिंहसरस्वती

१. ज्ञाता. २. हरलो असा लेख. ३. रागास. ४. युक्ती. ५. पालखीत.

।।५४।। नमन करूनि श्रीगुरूसी । विनवी मुनि भक्तींसी । कृपामूर्ति व्योमकेशी । भक्तवत्सला परमपुरुषा ।।५५।। जय जयाजी जगद्गुरु । निर्गुम तूंचि निर्विकारु । त्रयमूर्तीचा अवतारु । अनाथांचा रक्षक ।।५६।। दर्शन होतां तुझे चरण । उद्धरे संसारा भवार्ण । नेणती मूढ अज्ञानजन । अधोगतीचे ते इष्ट ।।५७।। सद्‌गदित कंठ झाला । रोमांच अंगीं उठला। नेत्रीं बाष्प आनंद झाला । माथा ठेवी चरणावरी ।।५८।। नमन करितांचि मुनीश्वरातें । उठविलें श्रीगुरुनाथें । आलिंगोनि करुणावक्त्रें[1] । पुसताती वृत्तान्त ।।५९।। श्रीगुरु पुसती त्रिविक्रमासी । आलेंत कवणे कार्यासी । विस्तारोनि आम्हांसी । निरोपावें मुनिवरा ।।६०।। श्रीगुरूचें वचन ऐकोनि । सांगतसे त्रिविक्रममुनि । मदोन्मत्त विप्र दोनी । आले असती चर्चेसी ।।६१।। वेदशास्त्रादि मीमांसें । म्हणती चर्चा करूं हर्षें । वेद चारी जिव्हाग्रीं वसे । म्हणती मूढ विप्र दोनी ।।६२।। जरी न करा चर्चेसी । पत्र मागती हारीसी । अनेकापरी तयांसी । सांगतां न ऐकती उन्मत्त ।।६३।। म्हणोनि आलों तुम्हांजवळी । तुम्ही श्रीगुरु चंद्रमौळी । तुमचें वाक्य असे बळी । तेणेंपरी निरोपावें ।।६४।। मुनिवचन ऐकोनि। श्रीगुरु म्हणती हास्यवदनीं । आले होते विप्र दोनी । त्यांतें पुसती वृत्तान्त ।।६५।। श्रीगुरु म्हणती विप्रांसी । कवण आलेंत कार्यासी । वाद कायसा आम्हांसीं । लाभ काय वादें तुम्हां ।।६६।। आम्ही तापसी संन्यासी । आम्हां हारी कायसी । काय थोरी तुम्हांसी । जय होता यतीसवें ।।६७।। श्रीगुरुवचन ऐकोनि । बोलताती विप्र दोनी । आलों पृथ्वी हिंडोनि । समस्त विप्र जिंकीत ।।६८।। नव्हे कोणी सन्मुख । वेदचर्चापराङ्मुख । म्हणोनि पत्रें अनेक । काढोनिया दाखविलीं ।।६९।। येणेंपरी आम्हांसी । पत्र देता कां सायासी । कोप आला त्रिविक्रमासी । घेवोंनि आला तुम्हांजवळीं ।।७०।। जरी असाल साभिमान । तुम्हांसहित दोघेजण । वेदशास्त्रादि व्याकरण । चर्चा करूं म्हणती विप्र ।।७१।। आम्ही जाणों वेद चारी । न होती कोणी आम्हांसरी । तुम्ही दोघे यतीश्वरी । काय जाणाल वेदान्त ।।७२।। श्रीगुरु

१. नम्रतेने.

म्हणती विप्रांसी । गर्वे नाश समस्तांसी । देवदानवादिकांसी । गर्वें मृत्यु लाधला जाणा ।।७२।। गर्वें बळीसी काय झालें। बाणासुरासी फळ आलें । लंकानाथ कौरव गेले । वैवस्वतक्षेत्रासी ।।७४।। कवण जाणे वेदान्त । ब्रह्मादिकां न कळे अंत । वेद असती अनंत । गर्व वृथा तुम्ही करितां ।।७५।। विचाराल आपुलें हित । तरी सांडा सर्व भ्रांत । काय जाणतां वेदान्त । चतुर्वेदी म्हणवितां ।।७६।। श्रीगुरूचें वचन ऐकोनि । गर्वें दाटले बहु मनीं । जाणों आम्ही वेद तीन्ही। सांग संहिता परियेसा ।।७७।। येणेंपरी श्रीगुरूसी । बोलती ब्राह्मण परियेसीं । सिद्ध म्हणे नामधारकासी । अपूर्व पुढें वर्तलें ।।७८।। वेद चारी आदि अंतीं । श्रीगुरु ब्राह्मणां निरोपिती । सांगेन ऐका एकचित्तीं । म्हणे सरस्वतीगंगाधर ।।७९।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । त्रिविक्रममुनि विख्यात । विप्र जयपत्र मागत । ते चरित्र वर्णिलें ।।८०।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे द्विजप्रशंसा नाम पंचविंशोऽध्यायः ।।२५।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।८०।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय २६ वा

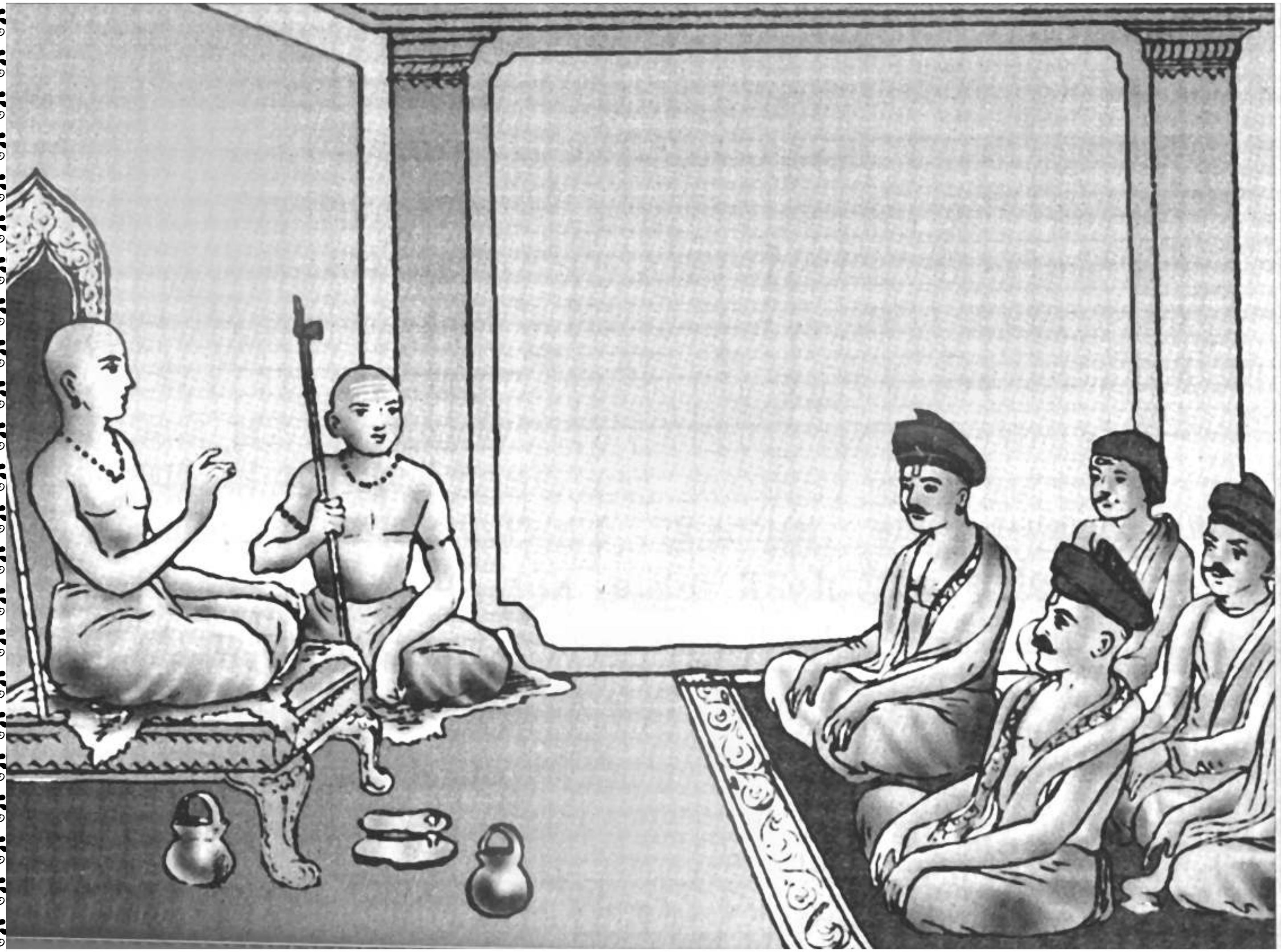

।। अध्याय सव्विसावा ।। * ।। वेदांचा विस्तार ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। श्रीगुरू त्या ब्राह्मणांना म्हणाले, ''द्विजवर्य, आम्ही चतुर्वेद जाणतो असा मोठेपणा करू नका. त्याचा काहीही उपयोग नाही. वेद अनंत आहे. प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवही त्यांच्याविषयी अनभिज्ञ आहे. नारायणाने व्यासरूपाने अवतार घेऊन त्यांची संहिता तयार केली, पण तेही पूर्ण वेदज्ञ नव्हते. पैल, वैशंपायन, जैमिनी आणि सुमंत हे वेदव्यासांकडे विद्याभ्यास करीत होते. ते व्यासांना म्हणाले, ''गुरुदेव, आम्हांला सर्व वेद जाणून घेण्याची इच्छा आहे.'' तेव्हा व्यासांनी उत्तर दिले, ''मुलांनो, वेदांचा महिमा अनंत आहे. कल्पापर्यंत आयुष्य लाभले तरी एका वेदाचा अभ्यास होऊ शकत नाही, तेथे चार वेद कसे आत्मसात होणार ?'' म्हणून व्यासांनी या शिष्यांना वेदांचे भाग वाटून दिले.

पूर्वी भारद्वाज ऋषी वेदाभ्यास करीत होता. पण अपेक्षित प्रगती होईना. म्हणून त्याने प्रदीर्घ तपश्चर्या केली. तेव्हा ब्रह्मदेव प्रसन्न झाला. तो म्हणाला, ''वत्सा, तुला काय वरदान हवे ?'' भारद्वाज म्हणाला, ''मला ब्रह्मचर्य पालन करून सर्व वेद शिकायचे आहेत, ते मला शिकवा.'' ब्रह्मदेव म्हणाला, ''वेद किती आहेत ते मीही सांगू शकत नाही मग तू सर्व वेद कसे शिकणार ? आपल्या शक्तीनुसार अभ्यास कर.'' ब्रह्मदेवाने त्याला वेदराशींचे तीन पर्वत दाखविले. ते पाहून भारद्वाज भयभीत झाला. ब्रह्मदेवाला शरण जाऊन तो म्हणाला, ''एवढे वेद मी कसा शिकणार ? तुम्ही जे द्याल तेच मी घेईन.'' ब्रह्मदेवाने त्याला अभ्यासासाठी तीन मुठी भरून वेद दिले. भारद्वाजाने त्या तीन वेदांमधील काही मंत्र वेगळे करून चौथा वेद तयार केला.

पुढे हेच चार वेद व्यासांनी आपल्या चार शिष्यांना वाटून दिले. पैलमुनीला ऋग्वेद सांगितला. वैशंपायन याला यजुर्वेद सांगितला. जैमिनीला सामवेदाची व सुमंताला अथर्वणवेदाची सविस्तर माहिती सांगितली. त्या प्रत्येक वेदाचे ध्यान, वर्ण, गोत्र, देवता, छंद, स्वरूप, उपवेद, भेद, शाखा यावर विस्तृत विवेचन केले.

श्रीगुरूंच्या मुखातून ती सर्व माहिती ऐकताना ते ब्राह्मणही थक्क होऊन गेले. श्रीगुरू त्यांना म्हणाले, ''पूर्वी या भरतखंडातील लोक पुण्यवान होते. वर्णाश्रमधर्माला अनुसरून वागत होते. ते सत्त्व कलियुगात लोप पावले. ब्राह्मणांनी कर्म सांडले, वेदबाह्य आचरण करू लागले. वेदाभ्यास मागे पडला. ब्राह्मण इतके कर्मभ्रष्ट झाले की द्रव्याच्या लालसेने यवनांपुढे वेदपठण करू लागले, त्यांना वेदांचे रहस्य सांगू लागले. या अधोगतीला काय म्हणावे ? पूर्वी वेदविद्येमुळे ब्राह्मणांना देवत्व प्राप्त झाले होते. लोक त्यांना सन्मानाने भूदेव म्हणत असत. ब्राह्मणांना देवदेवता वश होत्या. त्या वेळी विप्रवचनांचे सामर्थ्य इतके थोरे होते की इंद्रादिक सुरश्रेष्ठीसुद्धा त्यांना वचकून असायचे. विष्णू त्यांची निजदैवत समजून पूजा करायचा. राजे-महाराजे त्यांच्या निःस्पृह आचरणाचे कौतुक करायचे, त्यांचा आदर करायचे. जग देवांच्या अधीन, देव मंत्रांच्या अधीन तर मंत्र ब्राह्मणांच्या अधीन अशी सत्यस्थिती होती. त्यांचे माहात्म्य काय सांगावे ? आज

ती परिस्थिती नाही. ब्राह्मण आपले सत्त्व गमावून बसले आहेत. वेदमार्ग सोडून अज्ञानाने वाटेल तसे वागत आहेत. हीन ज्ञातीपुढे पैसे घेऊन वेदपठण करताना आपण वेदांना भ्रष्ट करीत आहोत याचीही त्यांना कल्पना नाही. अशा मूर्खांचे तोंडही पाहू नये. ते मरणोत्तर ब्रह्मराक्षसच होणार ! द्विज हो ! अशा आहेत चतुर्वेदांच्या शाखा. असे आहेत त्यांचे भेद. तुम्ही स्वतःला मोठी ज्ञानी समजता ना ! मग ही माहिती तुम्हांला होती का ? नाही ना ! मग 'आम्ही चतुर्वेदी' असा मोठेपणा मिरवून जगात आपल्या विद्वत्तेचा डंका कशाला पिटता ? जयपत्रे मागत कशाला हिंडता ? त्रिविक्रमभारतीला कशाला छळता ? जयपत्र वगैरे काहीही लिहून मिळणार नाही. आपला प्राण धोक्यात घालू नका. मुकाट्याने निघून जा. त्यातच तुमचे कल्याण आहे.''

सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरूंनी त्या ब्राह्मणांना हिताची गोष्टच सांगितली होती. पण त्या ब्राह्मणांनी आपला हेका सोडला नाही. ते म्हणाले, ''तुम्ही वादविवाद केला नाहीत तर आम्ही हरलो असे होईल. ही वार्ता राजाला कळली तर आमचे महत्त्व राहणार नाही.''

नामधारका, यालाच 'विनाशकाले विपरीत बुद्धी' म्हणतात. त्या द्विजांचे दिवस भरले होते म्हणूनच त्याला आपले हित कशात आहे ते कळत नव्हते असेच मला म्हणावेसे वाटते.''

अध्याय सव्विसावा

श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणांसी । नका भ्रमूं युक्तीसी । वेदान्त न कळे ब्रह्मयासी । अनंत वेद असती ।।१।। वेदव्यासासारिखे मुनि । नारायण अवतरोनि । वेद व्यक्त करोनि । व्यास नाम पावला ।।२।। तेणेंही नाहीं पूर्ण केलें। साधारण सांगितलें । शिष्य होते चौघे भले । प्रख्यात नामें अवधारा ।।३।। शिष्यांचीं नामें देखा । सांगेन विस्तारें ऐका। प्रथम पैल दुजा वैशंपायन निका । तिसरा नामें जैमिनी ।।४।। चौथा सुमंतु शिष्य । करीन म्हणे विद्याभ्यास। त्यांसी म्हणे वेदव्यास । अशक्य तुम्हां शिकतां ।।५।। एक वेद व्यक्त शिकतां । पाहिजे दिनकल्पांता । चारी वेद केवी वाचितां। अनंत वेद असे महिमा ।।६।। ब्रह्मकल्प तिन्ही फिरले । वर्षोवर्षीं वांचले । ब्रह्मचर्य आचरले । वेद पूर्ण शिकों म्हणोनि ।।७।। या वेदांचें आद्यंत । सांगेन ऐका एकचित्त । पूर्वीं भारद्वाज विख्यात । ऋषि अभ्यास करीत होता ।।८।। लवलेश आलें त्यासी । पुनरपि करी तपासी । ब्रह्मा प्रसन्न झाला परियेसीं । काय मागशील म्हणोनि ।।९।। भारद्वाज म्हणे ब्रह्मयासी । स्वामी मज प्रसन्न होसी । वेद शिकेन आद्यंतेंसी । ब्रह्मचर्य आश्रमीं ।।१०।। वेदान्त मज दावावे । सर्व मातें शिकवावें । ऐसें वरदान द्यावें । म्हणोनि चरणीं लागला ।।११।। ब्रह्मा म्हणे भारद्वाजासी । मिती नाहीं वेदांसी । सर्व कैसा शिकों म्हणसी । आम्हांसी वेद अगोचर ।।१२।। तुज दावितों पहा सकळ । करोनि मन निर्मळ । शक्ति झालिया सर्व काळ । अभ्यास करीं भारद्वाजा ।।१३।। ऐसें म्हणोनि ऋषीसी। ब्रह्मा दावी वेदांसी । दिसताती तीन राशी । गिरिरूप होवोनि ।।१४।। ज्योतिर्मय कोटिसूर्य । पाहतां ऋषीस वाटे भय । वेदराशी गिरिमय[1]। केवी शिकूं म्हणतसे ।।१५।। तिन्ही ब्रह्मकल्पांवरी । आचरले आश्रम चारी । वेद शिकले तावन्मात्रीं । एवढें गिरी केवी शिकों ।।१६।। म्हणोनि भयभीत झाला । ब्रह्मयाचे चरणीं लागला। म्हणे स्वामी अशक्य केवळा । क्षमा करणें म्हणतसे ।।१७।। या वेदाचा आद्यंत । आपण पहावया

१. पर्वतप्राय.

अशक्त । तूंचि जाणसी जगन्नाथ । जें देशी तें घेईन ।।१८।। तूं शरणागता आधार । माझे मनीं वासना थोर । वेद शिकावें अपार । म्हणोनि आलों तुजपासीं ।।१९।। वेद देखोनि अमित । भय पावलें चित्त । जे द्याल उचित । तेंचि घेऊं परियेसा ।।२०।। ऐसें वचन ऐकोन । ब्रह्मदेव संतोषोन । देता झाला मुष्टी तीन । अभ्यासावया ।।२१।। तीन वेदांचे मंत्रजाळ । वेगळें केलें तत्काळ । ऐसें चारी वेद प्रबळ । अभ्यासी भारद्वाज ।।२२।। अजून पुरतें नाहीं त्यासी । केवी शिकों पाहती वेदासी । सांगा तुम्ही परियेसीं । चौघे वाचा चारी वेद ।।२३।। पूर्ण एक एक वेदासी। शिकतां प्रयत्न मोठा त्यासी । सांगेन थोडें तुम्हांसी । व्यक्त करावया अभ्यास ।।२४।। शिष्य म्हणती व्यासासी । एक एक वेद आम्हांसी । विस्तारावें आद्यंतेंसी । शक्त्यनुसार अभ्यास करूं ।।२५।। ऐसें विनविती चौघेजण । नमुनी व्यासचरण । कृपा करावी जाण । आम्हांलागीं व्यासमुनि ।।२६।। करुणावचन ऐकोनि । व्यास सांगे संतोषोनि । पैल शिष्य बोलावोनि । ऋग्वेद निरोपित ।।२७।। ऐक पैल शिष्योत्तमा । सांगेन ऋग्वेदमहिमा। पठण करीं गा धर्मकर्मा । ध्यानपूर्वक करोनि ।।२८।। पैल शिष्य म्हणे व्यासासी । बरवें विस्तारावें आम्हांसी । ध्यानपूर्वक लक्षणेंसी । भेदाभेद निरोपावे ।।२९।। त्यांत जें अवश्य आम्हांसी । तेंचि शिकों भक्तींसी । तूं कामधेनु आम्हांसी । कृपा करीं गा गुरुमूर्ती ।।३०।। व्यास सांगे पैल शिष्यासी । ऋग्वेदध्यान परियेसीं । वर्णरूप व्यक्ति कैसी । भेदाभेद सांगेन ।।३१।। ऋग्वेदाचा उपवेद । असे प्रख्यात आयुर्वेद । अत्रि गोत्र असे शुद्ध । ब्रह्मा देवता जाणावी ।।३२।। गायत्री छंदासी । रक्तवर्ण परियेसीं । नेत्र पद्मपत्रसदृशी[१] । विस्तीर्ण ग्रीवा कंबुकंठ ।।३३।। कुंचकेशी श्मश्रु प्रमाण । द्वयरत्नी दीर्घ जाण । ऋग्वेद असे रूपधारण । मूर्ति घ्यावी येणेंपरी ।।३४।। आतां भेद सांगेन ऐका । प्रथम चर्चा श्रावका । द्वितीय चर्चा श्रवणिया ऐका । जटा शफट दोनी शाखा ।।३५।। पाठक्रमशाखा दोनी । सातवा दण्ड म्हणोनि । भेद सप्त निर्गुणी । पांच भेद आणिक असती ।।३६।।

१. कमळाच्या पानासारखे.

अश्वलायनी शांखायनी । शाकला बाष्कला दोनी । पांचवी माण्डूका म्हणोनि । असे भेद द्वादश ।।३७।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणांसी । व्यासें सांगितलें शिष्यासी । ऐशिया ऋग्वेदासी । द्वादश भेद विस्तारें ।।३८।। या कलियुगाभीतरीं । म्हणविसी वेद चारी । कीर्ति मिरवा लोकांतरीं । अध्यापक म्हणोनि ।।३९।। तया द्वादश भेदांत । एक शाखा असे विख्यात । सुलक्षण रूप व्यक्त । कोण जाणे सांग मज ।।४०।। नारायण व्यासमुनि । शाखा द्वादश विस्तारोनि । सांगितल्या संतोषोनि । पैल शिष्यासी ।।४१।। ऋग्वेदाचे भेद असे । सांगितले वेदव्यासें । श्रीगुरु म्हणती हर्षे । मदोन्मत्त द्विजांसी ।।४२।। यजुर्वेदविस्तार । सांगेन ऐका अपार । वैशंपायन शिष्य थोर । अभ्यास करी परियेसा ।।४३।। व्यास म्हणे शिष्यासी । ऐक एकचित्तेंसी । सांगतों यजुर्वेदासी । उपवेद धनुर्वेद ।।४४।। भारद्वाज गोत्र जाणा। अधिदैवत विष्णु जाणा । त्रिष्टुप् छंदासी तुम्ही म्हणा । आतां ध्यान सांगेन ।।४५।। कृशमध्य निर्धारीं । स्थूल ग्रीवा कपाल जरी । कांचनवर्ण मनोहरी । नेत्र असती पिंगट ।।४६।। शरीर ताम्र आदित्यवर्ण । पांच अरत्नी दीर्घ जाण । यजुर्वेदा ऐसें ध्यान । वैशंपायना निर्धारीं ।।४७।। ऐशिया यजुर्वेदासी । असती भेद शायसी। म्हणे व्यास शिष्यासी । सांगेन एकाचिपरी ।।४८।। प्रथम चरका आहूरका । तिंसरा नामकठा ऐका। प्राच्यकठा चतुर्थिका । कपिलकठा पांचवी पैं ।।४९।। सहावी असे अरायणीया । सातवी खुर्णी वार्तातवीया। श्वेत म्हणिजे जाण आठविया । श्वेततर नवमी ।।५०।। मैत्रायणी असे नाम । शाखा असे हो दशम । तिसी भेद उत्तम । असती सात परियेसा ।।५१।। मानवा दुंदुभा दोनी । तिसरा ऐकेया म्हणोनि । वाराहा नाम चतुर्थपर्णीं । भेद असे परियेसा ।।५२।। हरिद्रवेया जाण पांचवा। श्याम म्हणिजे सहावा । सातवा श्यामायणीया जाणावा । दशम शाखा परियेसा ।।५३।। वाजसनेया शाखेसी । भेद असती अष्टादशी । नामें सांगेन परियेसी । श्रीगुरु म्हणती तयांसी ।।५४।। वाजसनेया नाम एका । द्वितीय जाबला निका। बहुधेया नामें तृतीयका । चतुर्थ कण्व

परियेसा ।।५५।। माध्यंदिना पांचवेसी । शापिया नाम षष्ठेसी । स्थापायनी सप्तमेसी । कापाला अष्टम विख्यात ।।५६।। पौड्रवत्सा विख्यात । आवटिका नांवें उन्नत । परमावटिका परम ख्यात । एकादश भेद जाणा ।।५७।। पाराशर्या द्वादशी । वैद्येया नामें त्रयोदशी । चतुर्दश भेद पुससी । वैनेया म्हणती तयातें ।।५८।। औंधेया नामें विशेषीं। जाण शाखा पंचदशी । गालवा म्हणिजे षोडशी । बैजवा नाम सप्तदशी ।।५९।। कात्यायनी विशेषी । जाण शाखा अष्टदशी । वाजसनीय शाखेसी । भेद असती अष्टादश ।।६०।। तैत्तिरीय शाखा भेद दोनी । व्यास सांगे विस्तारोनि। औख्या काण्डिकेया म्हणोनि । यांसी भेद पांच असती ।।६१।। आपस्तंबी असे थोर । शाखा असे मनोहर । यज्ञादि कर्मे आचार । विज्ञान असे तयांत ।।६२।। दुसरा जाण बौधायनी । सत्याषाढी अघनाशनी । हिरण्यकेशी म्हणोनि । चौथा भेद परियेसा ।।६३।। औंधेयी म्हणोनि नांव । भेद असे पांचवा । अनुक्रमें पढावा। म्हणे व्यास शिष्यासी ।।६४।। षडंगें असतीं विशेषें । नामे तयांची सांगेन ऐकें । शिक्षा व्याकरण कल्पें । निरुक्त छंद ज्योतिष ।।६५।। यांतें उपांगें असती आणिक । आणि त्यांचीं नामें तूं ऐक । प्रतिपद अनुपद देख । छंद तिसरा परियेसा ।।६६।। भाषाधर्म पंचम । मीमांसा न्याय सप्तम । कर्मसंहिता अष्टम । उपांगें हीं जाणावीं ।।६७।। परिशिष्टें अष्टाविंश। असती ऐका विशेष । विस्तार करुनि परियेस । व्यास सांगे शिष्यासी ।।६८।। पूर्वीं होत्या वेदराशी । शिकतां अशक्य मानवांसी। म्हणोनि लोकोपकारासी । ऐसा केला विस्तार ।।६९।। शाखाभेद येणेंपरी। विस्तार केला प्रकारीं । जितके मति उच्चारी । तितुके शिकों म्हणोनि ।।७०।। येणेंपरी विस्तारीं। सांगे व्यास परिकरी । वैशंपायन अवधारीं । विनवीतसे त्याजवळी ।।७१।। यजुर्वेद विस्तारेंसी । निरोपिला आम्हांसी। शाखाभेद क्रमेंसी । वेगळाले करोनि ।।७२।। संदेह होतो आम्हांसी । मूळ शाखा कोण कैसी । विस्तारोनि प्रीतींसी । निरोपावें स्वामिया ।।७३।। व्यास म्हणे शिष्यासी। बरवें पुसिलें आम्हांसी । या

यजुर्वेदासी । मूळ तुम्हां सांगेन ।।७४।। मंत्र ब्राह्मण संहिता । मिळोनि पढतां मिश्रिता । तोचि मूळ प्रख्याता । यजुर्वेद जाणिजे ।।७५।। आणिक असे एक खूण । संहिता मिळोनि ब्राह्मण । तोचि यजुर्वेद मूळ जाण । वरकड शाखा पल्लव ।।७६।। यज्ञादि कर्मक्रियेसी । हें मूळ गा परियेसीं । अभ्यास करीं गा निश्चयेंसी । म्हणे व्यास शिष्यातें ।।७७।। ऐकोनियां व्यासवचन । वैशंपायन म्हणे कर जोडून । यजुर्वेदमूळ विस्तारोन । निरोपावें स्वामिया ।।७८।। व्यास म्हणे शिष्यासी । सांगेन ऐक विस्तारेंसी । ग्रंथत्रय असती ज्यासी । अभ्यास करीं म्हणतसे ।।७९।। सप्त अष्टक संहितेसी । एकाएकाचे विस्तारेंसी । सांगेन तुज भरंवसीं । म्हणे व्यास शिष्यातें ।।८०।। प्रथम इषेत्वा प्रश्नासी । अनुवाक[1] असती चतुर्दशी । आठ अधिक विसांसी । पन्नासा असती ।।८१।। अपऊर्ध्व प्रश्नासी । अनुवाक असती चतुर्दशी । चारी अधिक तिसांसी । पन्नासा तुम्ही जाणाव्या ।।८२।। देवस्यत्वा प्रश्नासी । अनुवाक[2] असती एकादशी । एक अधिक तिसांसी । पन्नास असती ।।८३।। आददेनामा प्रश्न चतुर्थ। षट्चत्वारिंशत्[3] अनुवाक विख्यात । पन्नासा जाण तयांत। वेदाधिक पन्नास ।।८४।। देवासुर नामक प्रश्नासी । अनुवाक असती एकादशी । असती एकावन्न पन्नासी । पंचम प्रश्नांत अवधारा ।।८५।। 'संत्वासिंचा' इति प्रश्न । द्वादश अनुवाक असती पूर्ण। पन्नासा असती एकावन्न । असती सहावे प्रश्नासी ।।८६।। पाकयज्ञ नामक प्रश्न । त्रयोदशी अनुवाकी संपन्न । पन्नासा असती एकावन्न । सप्तम प्रश्न विस्तार ।।८७।। अनुमत्य इति प्रश्नासी । अनुवाक जाणा द्वाविंशती । द्विचत्वारिंशत्[4] पन्नासा असती । प्रथम अष्टक येणेंपरी ।।८८।। प्रथम अष्टक परियेसीं । संख्या सांगेन संहितेसी । अनुवाक असती ख्यातीसी । एकचित्तें परियेसा ।।८९।। एकशत आणि चत्वारिंशत् वरी । अधिक त्यावरी तीन निर्धारीं । अनुवाक असती परिकरी । अंतःकरणीं धरावे ।।९०।। पन्नासा असती त्यासी । त्रिशताधिक बेचाळिसी। प्रथम अष्टकीं परियेसीं । म्हणोनि सांगे व्यासमुनि ।।९१।। द्वितीय अष्टकाचा विचार । सांगेन तो

१. वर्ग (जसे रुद्राचे ११ अनुवाक) २. वर्ग (जसे रुद्राचे ११ अनुवाक) ३. शेहेचाळीस. ४. बेचाळीस.

परिकर । प्रथम प्रश्नाचें नाम थोर । वायव्य असें म्हणावें ।।९२।। प्रथम प्रश्नांत विशेष । अनुवाक जाण एकादश । पंचषष्टि[1] असती पन्नास । एकचित्तें परियेसा ।।९३।। पुढें असे द्वितीय प्रश्ना नाम असे प्रजापतिगुहान् । द्वादश अनुवाक असती जाण । एकसप्तति पन्नासा ।।९४।। आदित्य नामक प्रश्नास । अनुवाक जाणा चतुर्दश । अष्टअधिक पंचाशत । पन्नास तुम्हीं पढाव्या ।।९५।। पुढील प्रश्न देवा - मनुष्या । अनुवाक जाणा चतुर्दशा । अष्ट अधिक चत्वारिंशा । पन्नासा तुवां जाणिजे ।।९६।। म्हणतां जाय महापाप । प्रश्न असे विश्वरूप[2] । द्वादश अनुवाक स्वरूप। चारी अधिक सप्तति[3] पन्नासा ।।९७।। समिधा नाम प्रश्नास । निरुतें अनुवाक द्वादश । सप्तति पन्नासा असती त्यास। एकचित्तें परियेसा ।।९८।। ऐसे द्वितीय अष्टकासी । षष्ठ[4] प्रश्न परियेंसी । पांच अधिक सप्ततीसी । अनुवाक तुम्हीं जाणावे ।।९९।। पन्नासांची गणना । सांगेन तुज विस्तारोन । तीन शतांवरी अशीति जाण । अष्ट[5] अधिक परियेसा ।।१००।। तिसरा अष्टक सविस्तर । सांगेन तुम्हां परिकर । वैशंपायन शिष्य थोर । गुरुमुखें ऐकतसे ।।१।। तिसऱ्या अष्टकाचा प्रश्न प्रथम । नाम 'प्रजापतिरकाम' । अनुवाक त्या एकादशोत्तम । द्विचत्वारिंशत् पन्नासा त्यासी ।।२।। द्वितीय प्रश्नास असे जाण । नाम 'यो वै पवमान' । एकादश अनुवाक जाण । षट्चत्वारिंशत् पन्नासा त्यासी ।।३।। तृतीय प्रश्ना बरवीयासी। नाम असे 'अग्ने तेजस्वी' । अनुवाकांची एकादशी । षट्चत्वारिंशत् पन्नासा त्यासी ।।४।। चौथा प्रश्न 'विवाएत' । एकादश अनुवाक ख्यात । षट्चत्वारिंशत् पन्नासा त्यांत । एकचित्तें परियेसा ।।५।। पुढें असे प्रश्न पंचम । म्हणावें मान पूर्णा प्रथम । अनुवाक अकरा उत्तम । षड्विंशति[6] पन्नासा त्यासी ।।६।। ऐसे तृतीयाष्टकासी। अनुवाक पंचपंचाशत् त्यासी । द्विशत अधिक सहा त्यासी । पन्नासा असती अवधारा ।।७।। चौथ्या अष्टकाचा प्रथम प्रश्न । नामें असे युंजान। एकादश अनुवाक खूण । षट्चत्वारिंशत् पन्नासा ।।८।। प्रश्नास संज्ञा विष्णोः क्रम ऐसी । एकादश अनुवाक परियेसीं । अष्ट अधिक

१. पासष्ट. २. व्यापक. ३. सत्तर. ४. सहा. ५. आठ. ६. सव्वीस.

चत्वारिंशतीसी । पन्नास त्यांत विस्तार ।।९।। तिसरे प्रश्ना उत्तम । जाणा तुम्ही आपांत्वा नाम । त्रयोदश अनुवाक उत्तम । षट्‌त्रिंशत्[1] पन्नासा त्यासी ।।११०।। चौथा प्रश्न रश्मिरसी । अनुवाक असती द्वादशी । सप्ताधिक त्रिंशत् त्यासी। पन्नासा असती तुम्ही जाणा ।।११।। नमस्ते रुद्र उत्तम । प्रश्न होय जाण पंचम । एकादश अनुवाक जाण । सप्ताधिक वीस पन्नासा ।।१२।। 'अश्मन्नूर्ज' प्रश्नास । नव अनुवाक परियेस । षट्‌चत्वारिंशत् पन्नासा त्यास । एकचित्तें परियेसा ।।१३।। प्रश्न 'अग्नाविष्णू'सी । अनुवाकांची जाण पंचदशी । एक न्यून चाळिसांसी । पन्नासा त्यासी विस्तारें ।।१४।। ऐसे चतुर्थ अष्टकासी । सप्त प्रश्न परियेसीं । अनुवाक असती ब्यायशी । द्विशतांवर एक उण्या अशीति पन्नासा ।।१५।। पंचमाष्टका प्रथम प्रश्न । नामें 'सावित्राणि' जाण । पन्नासा षष्टि एका ऊण । एकादश अनुवाक ख्याति ।।१६।। विष्णुमुखा प्रश्नासी । अनुवाक असती द्वादशी । चतुषष्टि[2] पन्नासा त्यासी । श्रीगुरु म्हणती द्विजातें ।।१७।। तिसरा प्रश्न उत्सन्नयज्ञ । अनुवाक द्वादश धरा खूण । पन्नासांसी द्वय न्यून । पन्नासा असती परियेसीं ।।१८।। चौथा प्रश्न देवासुरा। अनुवाक असती त्यासी बारा । षष्टींत दोन उण्या करा । पन्नासा असती परियेसा ।।१९।। यदेके नामें प्रश्न । चतुर्विंशति अनुवाक खूण । दोन अधिक षष्टि जाण । पन्नासा असती परियेसा ।।१२०।। हिरण्यवर्मा षष्ठ प्रश्न । त्रयोविंशति अनुवाक जाण । षष्टीमध्यें सहा न्यून । पन्नासा असती परियेसा ।।२१।। यो वा आ यथा नामें प्रश्न । षड्‌विंशति अनुवाक जाण। षष्टींमध्यें द्वय न्यून । पन्नासा असती परियेसा ।।२२।। पंचमाष्टक संहितेसी । सप्त प्रश्न परियेसीं । अनुवाक एकशत त्यासी। वीस अधिक विस्तारे ।।२३।। त्रीणि अधिक चतुःशत । पन्नासा असती जाणा विख्यात । मन करूनि सावचित्त। ऐका म्हणे तये वेळीं ।।२४।। षष्ठाष्टक संहितेसी । प्रथम प्रश्न परियेसीं । प्राचीनवंश नाम त्यासी। एकादश अनुवाक जाणा ।।२५।। अधिक सहा सप्ततीसी । पन्नासा त्यासी परियेसीं । विस्तार करूनि शिष्यासी ।

१. त्रेसष्ठ. २. चौसष्ट.

सांगतसे व्यासदेव ।।२६।। 'यदुभौ' नाम प्रश्नासी । अनुवाक जाणा एकादशी । एक उणा षष्ठीसी । पन्नासा असती परियेसीं ।।२७।। तिसरा प्रश्न चात्वाल । एकादशी अनुवाकीं माळ । पन्नासा षष्ठीवरी द्वय स्थूळ । तिसरा प्रश्न परियेसीं ।।२८।। चवथा प्रश्न यज्ञेन । एकादश अनुवाक जाण । पन्नासा एक अधिक पंचाशत पूर्ण । एकचित्तें परियेसा ।।२९।। 'इंद्रोवृत्र' नाम प्रश्न । एकादश अनुवाक जाण । द्विचत्वारिंशत् पन्नासा खूण । पंचम प्रश्नीं परियेसा ।।१३०।। 'सुवर्गाय' नाम प्रश्नासी । अनुवाक असती एकादशी । त्रीणि अधिक चत्वारिंशती । पन्नासा असती परियेसा ।।३१।। सहावे अष्टकीं परिपूर्ण । त्यासी सहा अधिक असती पूर्ण । षष्टि अनुवाक असती जाण। त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिशत पन्नासा ।।३२।। सप्तमाष्टकाचा प्रश्न । नामें असे प्रजनन । अनुवाक वीस असती खूण । द्विपंचाशत पन्नासा त्यास ।।३३।। साध्या म्हणती जो द्वितीय प्रश्न । विंशती अनुवाक जाण । पन्नास पन्नासा परिपूर्ण। एकचित्तें परियेसा ।।३४।। 'प्रजवं वा' नाम प्रश्नासी । अनुवाक वीस परियेसीं । द्विचत्वारिंशत् पन्नासा त्यासी। श्रीगुरु म्हणती तयांसी ।।३५।। 'बृहस्पती' नामक प्रश्न । द्वाविंशति अनुवाक जाण । त्रीण्यधिक पन्नासां खूण । पन्नासा असती अवधारा[1] ।।३६।। प्रश्न असे पांचवा जाण । 'गावो' वा नामें उत्तम । पंचविंशति अनुवाक पूर्ण । चतुःपंचाशत् पन्नासा त्यासी ।।३७।। सप्तमाष्टक संहितेसी। अनुवाक असती परियेसीं । एकशत सप्त त्यासी। अनुवाक असती विस्तार ।।३८।। द्विशतावरी अधिकेसी । एकावन्न असती पन्नासी । सप्तमाष्टक असे सुरसी । एकचित्तें परियेसी ।।३९।। अष्टमाष्टक संहितेसी । षट् शताधिक अष्टचत्वारिंशतीसी । मुख्य प्रश्न चत्वारिंशत् भरंवसीं । अनुवाक असती विस्तारें ।।१४०।। द्विउणें शतद्वय सहस्र दोनी। पन्नासा तूं जाण मनीं । पठण करा म्हणोनि । व्यास सांगे शिष्यासी ।।४१।। तीन अष्टक ब्राह्मणांत । असती जे जाण विख्यात । सांगेन ऐक एकचित्त। म्हणे व्यास शिष्यासी ।।४२।। प्रथमाष्टक ब्राह्मणासी । प्रश्न आठ परियेसीं । नामें त्याची ऐका ऐशीं । एकचित्तें

१. लक्ष द्या.

परियेसा ।।४३।। प्रथम प्रश्न संधत्त । नाम असे विख्यात । अनुवाक दहा विस्तृत । अशीति[1] दशक मनोहर ।।४४।। उद्धन्य नाम दुसरा प्रश्न । सहा अनुवाक दशक पन्नास जाण । वाजपेय अनुसंधान । देवासुरा प्रश्न तिसरा ।।४५।। त्यासी दशक अनुवाक जाण । पंच अधिक षष्टि दशक जाण । चौथा उभये नाम प्रश्न । दश अनुवाक मनोहर ।।४६।। सवत्सरगणित सहा अधिका । त्यासी जाणा तुम्ही दशका । पांचवा नामें अग्नेकृत्तिका । प्रश्न असे अवधारा ।।४७।। त्यासी अनुवाक द्वादश । सांगेन ऐका दशक । दोन अधिक षष्टि विशेष । एकचित्तें परियेसा ।।४८।। सहावा प्रश्न अनुमत्य । अनुवाक दहा प्रख्यात । पांच अधिक सप्ततिक । दशक त्यासीं अवधारा ।।४९।। सप्तम प्रश्ना धरीं खूण। नाम त्या एकद्वाब्राह्मण । दश अनुवाक आहेत जाण । चतुःषष्टि दशक त्यासी ।।१५०।। आठवा वरुणस्य नाम प्रश्न। अनुवाक त्यासी दहा जाण । सप्त अधिक तीस खूण । दशक त्यासी मनोहर ।।५१।। प्रथम अष्टक ब्राह्मणासी । प्रश्न आठ परियेसीं । अष्टसप्तति[2] अनुवाक त्यासी । एकचित्तें परियेसा ।।५२।। एक उणें पांचशत । दशक आहेत विख्यात। वैशंपायन ऐकत । गुरुमुखेंकरोनि ।।५३।। दुसरा अष्टक ब्राह्मणास । प्रथम प्रश्न आंगिरस । अनुवाक जाणा एकादश । साठी दशक मनोहर ।।५४।। प्रजापितरकांड । प्रश्न दुसरा हा गोड । एकादश अनुवाक दृढ । त्रिसप्तति[3] दशक त्यासी ।।५५।। कांड ब्रह्मवादिन । एकादश अनुवाक जाण । दशक आहे तो पन्नास पूर्ण । एकचित्तें परियेसा ।।५६।। 'जुष्टो' नाम प्रश्न ऐक । त्यासी अनुवाक अष्टादशक । वैशंपायन शिष्यक । गुरुमुखें ऐकतसे ।।५७।। प्रश्न 'प्राणो रक्षति' । अष्ट अनुवाक त्यासी ख्याति । पंच अधिक चत्वारिंशति। दशक तुम्हीं ओळखिजे ।।५८।। 'स्वाद्वींत्वा' नामें षष्ठम । प्रश्न असे उत्तम । अनुवाक असती वीस खूण । षट् अधिक अशीति दशक त्यासी ।।५९।। सप्तम प्रश्न त्रिवृत्तास । अनुवाक असती अष्टादश[4] । सहा अधिक षष्ठीस। दशक त्यासी मनोहर ।।१६०।। अष्टम प्रश्न 'पीवोअन्न' । अनुवाक असती नऊ जाणा । अशीतीसि एक

१. ऐंशी. २. अठ्ठ्याहत्तर. ३. त्र्याहत्तर. ४. अठरा.

उणा । दशक त्यासी मनोहर ।।६१।। द्वितीय अष्टक ब्राह्मणासी । आठ प्रश्न परियेसीं । वेद उणे शतक त्यासी । अनुवाक असती मनोहर ।।६२।। चार शतां उपरी । तीन उणे सप्तति निर्धारी । दशक आहेती विस्तारी । एकचित्तें परियेसा ।।६३।। तृतीयाष्टक ब्राह्मणासी । प्रश्न असती द्वादशी । नामें त्यांचीं परियेसी । एकचित्तें अवधारा ।।६४।। प्रथम प्रश्न विख्यातु । नाम 'अग्निर्नः पातु' । सहा अनुवाक विख्यातु । एक अधिक षष्ठी दशक ।।६५।। 'तृतीयस्थ' द्वितीय प्रश्न । अनुवाक असती दहा जाण । पंचाशीतिक दशक खूण । एकचित्तें परियेसा ।।६६।। तिसरा प्रश्न प्रत्युष्ट। अनुवाक असती एकादश । एका उणे ऐशीं दशक । एकचित्तें अवधारा ।।६७।। चौथा प्रश्न 'ब्राह्मणेसि' । अनुवाक एक परियेसीं । एका उणे विसांसी । दशक त्यांसी मनोहर ।।६८।। पंचम प्रश्न नाम सत्य। चतुर्दश अनुवाक विख्यात । एक उणे तीस दशक । एकचित्तें परियेसा ।।६९।। सहावा प्रश्न 'अंजंति' । पंचदश अनुवाक ख्याति । सात अधिक त्रिंशती। दशक त्यासी जाणावे ।।१७०।। अच्छिद्रसर्वान्वा नाम प्रश्न । चतुर्दश अनुवाक जाण । तीस अधिक शत खूण । दशक त्यासी मनोहर ।।७१।। प्रश्न अश्वमेधासी । सांग्रहण्य ख्यातीसी। अनुवाक असती त्रयोदशी । एक्याण्णव दशक ।।७२।। प्रजापतिरकाम । अश्वमेध असे उत्तम । त्रयोविंशति अनुवाक नेम । चारी अधिक अशीति दशक त्यासी ।।७३।। संज्ञान म्हणती काठक । अनुवाक दहांशी एक अधिक । एका उणे पन्नास दशक । एकचित्तें परियेसा ।।७४।। दुसरा 'लोकोसि'काठक । दश अनुवाक असती ऐक । तयांमध्ये दोनी अधिक षष्ठी दशक । व्यास म्हणे शिष्यासी ।।७५।। द्वादश प्रश्न तुभ्यासी । अनुवाक नव परियेसीं । सहा अधिक पन्नासासी । दशक त्यासी मनोहर ।।७६।। तिसरें अष्टक ब्राह्मणासी । सप्त चत्वारिंशत् एक शत अनुवाकासी । सात शत द्व्यशीति दशकासी । विस्तार असे परियेसा ।।७७।। तिनी अष्टक ब्राह्मणासी। प्रश्न सांगेन परियेसीं । अष्ट अधिक विसांसी । एकचित्तें अवधारा ।।७८।। त्रीणि शत

विसांसी । एक अधिक परियेसीं । अनुवाक आहेती विस्तारेंसी । परत ब्राह्मणासी परियेसा ।।७९।। दशक संख्या विस्तार । सप्तशत अधिक सहस्र । अष्टचत्वारिंशति उत्तर । अधिक असती परियेसा ।।१८०।। आतां सांगेन अरण। त्यासी असती दहा प्रश्न । विस्तारोनिया सांगेन । एकचित्तें अवधारा ।।८१।। अरणाचा भद्रनाम प्रथम प्रश्न। द्वात्रिंशत् अनुवाक असे खूण । एक शतक तीस जाण । दशक त्यासी मनोहर ।।८२।। स्वाध्याय ब्राह्मणासी। अनुवाक वीस परियेसीं । चतुर्विंशति[1] दशक त्यासी । एकचित्तें परियेसा ।।८३।। चित्तीं म्हणिजे प्रश्नासी । अनुवाक जाम एकविंशतीसी। दोन अधिक पन्नासासी । दशक त्यासी विस्तार ।।८४।। ऐसा थोर चवथा प्रश्न । नाम तया मंत्रब्राह्मण । द्विचत्वारिंशत् अनुवाक जाण । द्विषष्ठी दशक त्यासी ।।८५।। श्रेष्ठ ब्राह्मण प्रश्नासी । अनुवाक जाण द्वादशी । आठ अधिक शतासी। दशक तुम्हीं जाणावें ।।८६।। पितृभेद असे प्रश्न । द्वादश अनुवाक परिपूर्ण । सप्तविंशती[2] दशक जाण । एकचित्तें परियेसा ।।८७।। 'शिक्षा' नाम प्रश्नासी । अनुवाक असती द्वादशी। तीन अधिक विसांसी । दशक त्यासी मनोहर ।।८८।। ब्रह्मविदा असे प्रश्न । अनुवाक त्यासी नऊ जाम । दशक चतुर्दश असे खूण । व्यास म्हणे शिष्यांसी ।।८९।। भृगुवैं असे प्रश्न । अनुवाक त्यासी दहा जाण । पंचदश दशक जाण । एकचित्तें परियेसा ।।१९०।। दशम प्रश्न नारायण। अनुवाक तीस असती खूण । एकशत वेद जाण । दशक त्यासी परियेसा ।।९१।। दहा प्रश्न अरणासी । अनुवाक जाण परियेसीं । दोनी पूर्ण द्विशतासी । संख्या असे परियेसा ।।९२।। पंचशता उपरी । नवपंचाशत विस्तारीं । दशक जाणा मनोहरी । म्हणे व्यास शिष्यातें ।।९३।। ऐसे ग्रंथ तयांसी । प्रश्न असती ब्यायशी । नव षष्ठी अधिक एकशत सहस्रासी। अनुवाक जाण मनोहर ।।९४।। पन्नासी दशक विस्तार । सांगेन तुम्हां प्रकार । द्वयशत दोनों सहस्र । द्वय उणे पन्नास जाण ।।९५।। द्वयसहस्र त्रय शत। सप्त अधिक उन्नत । दशकीं जाण विख्यात । ग्रंथत्रय परिपूर्ण ।।९६।। ऐशीया यजुर्वेदासी । भेद असती

१. चोवीस. २. सत्तावीस.

शायशी । त्यांत एक भेदासी । एवढा असे विस्तार ।।९७।। येणेंपरी व्यासमुनि । वैशंपायना विस्तारोनि । सांगता झाला म्हणोनि । श्रीगुरु म्हणती द्विजांसी ।।९८।। तिसरा शिष्य जैमिनी । त्यास सांगे व्यासमुनि । सामवेद विस्तारोनि। निरोपित अवधारा ।।९९।। उपवेद गांधर्व अत्र । काश्यपाचें असे गोत्र । रुद्र देवता परम पवित्र । जगती छंद म्हणावा ।।२००।। नित्यस्त्रग्वी असे जाणा । शुचि वस्त्र प्रावरणा । मन शांत इंद्रियदमना । शमीदण्ड धरिला असे ।।१।। कांचननयन श्वेतवर्ण । सूर्यासारखे किरण । षड्रत्नी दीर्घ जाण । सामवेद रूप असे ।।२।। याच्या भेदा नाहीं मिती । अखिल सहस्र बोलती । ऐसी कोणा असे शक्ति । सकळासी शिकूं म्हणावया ।।३।। एका नारायणावांचोनि । समस्त भेद नेणे कोणी । ऐक शिष्या जैमिनी । सांगे तुज किंचित ।।४।। प्रथम आसुरायणीया। दुसरे वासुरायणीया । वार्तान्तरेया म्हणोनिया । तिसरा भेद परियेसा ।।५।। प्रांजली असे भेद एक । ऋज्ञग्वैनविधा एक। आणि प्राचीन योग्यशाखा । असे सहावा परियेसा ।।६।। ज्ञानयोग सप्तम । राणायणीया असे ज्या नाम । यासी भेद दश जाण । आहेत ऐका एकचित्तें ।।७।। राणायणीया सांख्यायनी । तिसरा शाठ्या म्हणोनि । मुग्दल नाम जाणोनि । चौथा भेद परियेसा ।।८।। खल्वला महाखल्वला । सप्तम नामें लाङ्गला । अष्ट भेद कैथुमा । गौतमा म्हणे परियेसा ।।९।। दशम शाखा जैमिनी । ऐसे भेद विस्तारोनि । सांगितलें व्यासमुनीं । श्रीगुरु म्हणती द्विजांसी ।।२१०।। पूर्ण सामवेदासी । कोण जाणे क्षितीसी । तीनवेदी म्हणविसी । मदोन्मत्त होवोनिया ।।११।। सूत म्हणे शिष्यांसीं । सांगे व्यास अतिहर्षी । अथर्वण वेदांसी । निरोपिलें परियेसा ।।१२।। अथर्वण वेदासी । उपवेद असे परियेसीं। मंत्रशास्त्र निश्चयेसीं । वैतान असे गोत्र ।।१३।। आधिदैवत इंद्र त्यासी। अनुष्टुप् छंदेसी । तीक्ष्ण चंड क्रूरेसी । कृष्ण वर्ण असे जाण ।।१४।। कामरूपी क्षुद्र कर्म । स्वदार असे त्यासी नाम । विश्वसृजक साध्यकर्म। जलमूर्ध्नीगालव ।।१५।। ऐसें रूप तयासीं । भेद नव परियेसीं । सुमंतु नाम शिष्यासी । सांगतसे

श्रीव्यास ।।१६।। पैप्पला भेद प्रथम । दुसरा भेद दान्ता नाम । प्रदांत भेद सूक्ष्म । चौथा भेद स्तोता जाण ।।१७।। औता नाम असे ऐका । ब्रह्मदा यशदा शाखा । सातवा भेद शाखा ऐका । शौनकी म्हणती ।।१८।। अष्टम वेददर्शा भेदासी । चरणविद्या नवमेसी । पांच कल्प परियेसीं । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।१९।। ऐसें चौघा शिष्यांस । सांगत असे वेदव्यास। प्रकाश केला क्षितीस । भरतखंडीं परियेसा ।।२२०।। या भरतखंडांत । पूर्वीं होतें पुण्य बहुत । वर्णाश्रमधर्म आचरत। होते लोक परियेसा ।।२१।। या कलियुगाभीतरीं । कर्म सांडिलें द्विजवरीं । लोपले वेद निर्धारीं । गुप्त जाहले क्षितीसी ।।२२।। कर्मभ्रष्ट झाले द्विज । म्लेंच्छां सांगती वेदबीज । सत्त्व गेलें सहज । मंदमती झाले जाण ।।२३।। पूर्वीं होतें महत्त्व । ब्राह्मणासी देवत्व । वेदबळें नित्यत्व । भूसुर[1] म्हणती त्या काजा ।।२४।। पूर्वीं राजे याच कारणीं । पूजा करती विप्रचरणीं । सर्व देतां दक्षिणादानीं । ते अंगिकार न करिती ।।२५।। वेदबळें विप्रांसी । त्रिमूर्ति वश होते त्यांसी। इंद्रादि सुरवरांसी । भय होते विप्रांचें ।।२६।। कामधेनु कल्पतरू । विप्रवाक्यें होत थोरू। पर्वत करिती तृणाकारू । तृणा पर्वत परत्वें ।।२७।। विष्णु आपण परियेसीं[2]। पूजा करी विप्रांसी । आपुलें दैवत म्हणे त्यांसी । वेदसत्त्वें करोनिया ।।२८।। श्लोक ।। देवाधीनं जगत्सर्वं मंत्राधीनं च दैवतं । ते मंत्रा ब्राह्मणाधीना ब्राह्मणो मम दैवतम् ।।२९।। ऐसें महत्त्व द्विजांसी । पूर्वीं होतें परियेसीं। वेदमार्ग त्यजोनि सुरसी । अज्ञानमार्गें रहाटती ।।२३०।। हीन यातीपुढें ऐका। वेद म्हणती मूर्ख देखा । त्यांच्या पाहू नये मुखा । ब्रह्मराक्षस होताती ।।३१।। तेणें सत्त्व भंगलें। हीन यातीतें सेविलें । अद्यापि क्रय करिती मोलें। वेद भ्रष्ट करिताती ।।३२।। ऐशा चारी वेदांसी । शाखा असती परियेसीं । कोणें जाणावें क्षितीसी । सकळ गौप्य होऊनि गेले ।।३३।। चतुर्वेदीं म्हणविसी। लोकांसवें चर्चा करिसी। काय जाणसी वेदांसी । अखिल भेद आहेत जाण ।।३४।। ऐशामध्यें काय लाभ । घेऊं नये द्विजक्षोभ । कोणीं केला तूंते बोध । जाईं

१. ब्राह्मण. २. ऐक.

म्हणती येथून ।।३५।। आपुली आपण स्तुति करिसी । जयपत्रें दाखविसी । त्रिविक्रम यतीपासीं । पत्र मागसी लिहुनी ।।३६।। आमुचे बोल ऐकोनि । जावें तुम्हीं परतोनि । वायां गर्वें भ्रमोनि । प्राण आपुला देऊ नका ।।३७।। ऐसें श्रीगुरु विप्रांसी । सांगती बुद्धि हितासी । न ऐकती विप्र तामसी । म्हणती चर्चा करूं ।।३८।। चर्चा जरी न करूं येथें । हारी दिसेल आम्हांतें । सांगती लोक राजयातें । महत्त्व आमुचें उरे केवी ।।३९।। सिद्ध म्हणे नामांकिता । ऐसे विप्र मदोन्मत्ता । नेणती आपुले हिता । त्यांसी मृत्यु जवळी आला ।।२४०।। गंगाधराचा नंदनु । सांगे गुरुचरित्र कामधेनु। वेदविवरण ऐकतां साधनु । होय समाधान श्रोते जना ।।४१।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । चारी वेदांचा मथितार्थ । उकलोनि दाविला यथार्थ । म्हणे सरस्वतीगंगाधर ।।२४२।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे वेदविस्तारकथनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ।।२६।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।२४२।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

अध्याय २७ वा

।। अध्याय सत्ताविसावा ।। * ।। मातंगाला पूर्वजन्मस्मरण, उर्मट विप्रांना शिक्षा ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरूंनी त्या दोन ब्राह्मणांना चतुर्वेद विस्ताराने समजावून सांगितले व 'वादविवाद करू नका' असे सांगितले. पण ते ऐकेनात. तेव्हा श्रीगुरूंना राग आला. ते म्हणाले, ''ठीक आहे. जशी तुमची इच्छा आहे तसेच होईल. त्या वेळी रस्त्याने कोणी मनुष्य जात होता. श्रीगुरू एका शिष्याला म्हणाले, ''त्या पांथस्थाला बोलावून आण. त्याप्रमाणे तो शिष्य त्या पांथस्थाला घेऊन आला. श्रीगुरूंनी त्याची चौकशी केली. तो म्हणाला, ''स्वामी, मी मातंग जातीचा आहे. गावाबाहेर राहतो. आपण मला बोलाविले यातच माझे पूर्वसुकृत फळास आले. आपल्या दर्शनाने मी धन्य झालो !'' त्याने श्रीगुरूंना साष्टांग दंडवत घातला.

श्रीगुरूंनी आपला दंड एका शिष्याला दिला व जमिनीवर सात समांतर रेषा काढण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे शिष्याने रेषा काढल्या. श्रीगुरू मातंगाला म्हणाले, ''आता एकेक रेषा ओलांडून पुढे ये. मी विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर दिल्यावरच पुढील रेषा ओलांडायची आहे.'' तो मनुष्य एक रेषा ओलांडून पुढे आला. श्रीगुरूंनी त्याला विचारले, ''आता तू कोण आहेस ?'' तो म्हणाला, ''मी किरात जातीचा आहे. माझे नाव 'वनराखा' असे आहे.'' दुसरी रेषा ओलांडल्यावर त्याला तत्पूर्वीच्या जन्माचे स्मरण झाले. तो त्या जन्मातील गोष्टी सांगू लागला. ते ऐकून उपस्थित सर्वांनाच मोठे आश्चर्य वाटले. तिसरी रेषा ओलांडून तो म्हणाला, ''माझे नाव 'गंगासुत'. मी गंगेच्या काठी राहतो.'' चौथी रेषा ओलांडून तो म्हणाला, ''मी शूद्र आहे.'' पाचवी रेषा ओलांडून तो म्हणाला, ''माझे नाव 'सोमदत्त'. मी वैश्य आहे.'' सहावी रेषा पार करून तो म्हणाला, ''माझे नाव 'गोविंद'. मी क्षत्रिय आहे.'' क्षणोक्षणी लोकांची उत्कंठा वाढत होती. शिष्यही संभ्रमात पडले होते. श्रीगुरूंची अभिनव लीला त्यांना कशी कळणार ? शेवटी मातंगाने सातवी रेषा ओलांडली व तो म्हणाला, ''माझे नाव 'अध्यापक'. मी श्रेष्ठ जातीचा ब्राह्मण असून मी वेदशास्त्रांचा ज्ञाता आहे.''

श्रीगुरूंचा हेतू साध्य झाला होता. ते मातंगाला म्हणाले, ''तू स्वतःला वेदशास्त्रांचा ज्ञाता म्हणवितोस, तेव्हा येथे आलेल्या या दोन विप्रांशी वादविवाद कर.'' त्यानंतर श्रीगुरूंनी अभिमंत्रित विभूती त्याच्या सर्वांगावर प्रोक्षण केली. तर काय आश्चर्य ! त्याच्या ठायी पूर्ण ज्ञानाचा उदय झाला. तो अस्खलित वेदपठण करू लागला. तो चमत्कार पाहून वादासाठी आलेले ते उर्मट ब्राह्मण अक्षरशः भयभीत झाले. त्यांच्या मुखातून शब्द फुटेना. त्यांच्या हृदयातून कळा येऊ लागल्या. त्यांच्या सर्वांगाला घाम फुटला. ते थरथर कापू लागले, स्वतःची निंदा करू लागले. श्रीगुरूंच्या चरणी लोळण घेऊन क्षमायाचना करू लागले. त्यांनी श्रीगुरूंची स्तुती केली. करुणावचने भाकली.

तेव्हा श्रीगुरू त्यांना म्हणाले, ''तुम्ही मदांध होऊन अनेक ब्राह्मणांचा धिक्कार केलात. विद्याबळाने उन्मत्त होऊन करू नयेत अशा अनेक गोष्टी केल्यात.

या त्रिविक्रमभारतीला वृथा त्रास दिलात. आता पश्चात्ताप करून काय उपयोग ? या कर्माचे फळ म्हणून तुम्ही ब्रह्मराक्षस व्हाल !'' ती भविष्यवाणी ऐकून दोघे ब्राह्मण फारच शोकग्रस्त झाले. काकुळतीने उःशाप मागू लागले. श्रीगुरू त्यांना म्हणाले, ''तुम्ही बारा वर्षे ब्रह्मराक्षस व्हाल. तुम्हांला कृतकर्मांचा पश्चात्ताप झाल्यामुळे तुम्ही शांत राहाल. उद्विग्नता नसेल. पुढे पर्यटन करणारा एक ब्राह्मण तुम्हांला भेटेल. तेव्हा तुम्ही 'शुक्लनारायण' असा शब्द उच्चाराल. त्याच्या पुढील वाक्य तो तुम्हांला सांगेल. तेव्हाच तुमचा उद्धार होईल. तुम्ही राक्षस योनीतून मुक्त व्हाल. आता तुम्ही नदीतीरी जा.''

श्रीगुरूंच्या आज्ञेने ते दोन्ही ब्राह्मण गावाबाहेरील नदीतीरी गेले. तेथे हृदयक्रिया बंद पडून त्यांना तत्काळ मृत्यू आला. ते ब्रह्मराक्षस झाले.''

सिद्ध पुढे म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरूंनी ज्या मातंगाला सात ओलांडण्यास सांगून सप्तजन्मांचे स्मरण करून दिले त्याने श्रीगुरूंना वंदन केले व म्हणाला, ''स्वामी, आपण त्रिकालज्ञानी आहात. अंतःसाक्षी आहात. मी पूर्वी ज्ञानी ब्राह्मण होतो, मग माझ्याकडून असे कोणते महादोष घडले की मी मातंग म्हणून जन्मलो ? कृपया याचा उलगडा करावा.'' श्रीगुरूंनी त्याच्या प्रश्नाला उत्तर देऊन त्याचे समाधान केले. तो वृत्तांत पुढे सांगतो.''

अध्याय सत्ताविसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारका शिष्यराणा । लागे सिद्धाचिया चरणां । विनवीतसे वचना । ऐको श्रोते एकचित्तें ।।१।। जय जयाजी सिद्ध योगी । तूं तारक आम्हां जगीं । ज्ञान प्रकाश करणेलागीं । दिलें दर्शन चरणांचें ।।२।। चतुर्वेद विस्तारेंसी । श्रीगुरु निरोपिती विप्रांसी । पुढें कथा वर्तली कैसी । विस्तारावी दातारा ।।३।। शिष्यवचन ऐकोनि । सांगता झाला विस्तारोनि । ऐक शिष्या नामकरणी । अनुपम महिमा श्रीगुरूची ।।४।। किती प्रकारें विप्रांसी । श्रीगुरु सांगती हितासी । न ऐकती द्विज तामसी । म्हणती वाद कां पत्र देणें ।।५।। ऐसें उत्तर ऐकोनि कानीं । कोप करिती श्रीगुरु मनिं । जैसें तुमचें अंतःकरणीं । तैसें सिद्धी पाववूं म्हणती ।।६।। सर्पाचे पेटारियासी । कोरूं जातां मूषक कैसी। जैसा पतंग दीपासी । करी आपुला आत्मघात ।।७।। तैसे विप्र मदोन्मत्त । श्रीगुरुमूर्ति न ओळखत। बळें आपुले प्राण देत । दिवांधवत्[1] द्विज देखा ।।८।। इतुकें वर्ततां ते अवसरीं । श्रीगुरु देखती नरासी दूरी । शिष्यासी म्हणती पाचारीं । कवण जातो मार्गस्थ ।।९।। श्रीगुरुवचन ऐकोनि । गेले सेवक धावोनि । त्या नरातें पाचारोनि। आणिला गुरुसन्मुख ।।१०।। गुरु पुसती त्यासी । जन्म कवण जातीसी । तो वृत्तान्त सांग मजसी । म्हणती पुसती तये वेळीं ।।११।। श्रीगुरुवचन ऐकोन । सांगे आपण जातिहीन । मातंग नाम म्हणोन । स्थान आपुलें बहिर्ग्रामीं ।।१२।। तूं कृपाळू सर्वां भूतीं । म्हणोनि पाचारिलें प्रीतीं । आपण झालों उद्धारगति । म्हणोनि दंडवत नमन करी ।।१३।। ऐसे कृपाळू परमपुरुष । दृष्टि केली सुधारस । लोहासी लागतां परिस । सुवर्ण होतां काय वेळ ।।१४।। तैसें तया पतितावरी । कृपा केली नरहरीं । दंड देवोनि शिष्या करीं । रेखा सप्त काढविल्या ।।१५।। श्रीगुरु म्हणती पतितासी। एक रेखा लंघीं रे ऐसी । आला नर वाक्यासरसीं । झालें ज्ञान आणिक तया ।।१६।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । कवणें कुळी जन्मलासी । पतित म्हणे किरातवंशी । नाम आपुलें वनराखा

१. दिवसा अंध असलेल्या घुबडाप्रमाणे.

।।१७।। दुसरी रेखा लंघितां । ज्ञान झालें मागुता । बोलूं लागला अनेक वार्ता । विस्मय करिती तये वेळीं ।।१८।। तिसरीं रेखा लंघीं म्हणती । त्यासी झाली ज्ञातिस्मृति । म्हणे गंगापुत्र निश्चितीं । वास तटीं गंगेच्या ।।१९।। लंघितां रेखा चवथी । म्हणे आपण शूद्रजाती । जात होतों आपुले वृत्तीं । स्वामी मातें पाचारिलें ।।२०।। लंघितां रेखा पांचवेसी । झालें ज्ञान आणिक तयासी । जन्म झाला वैश्यवंशीं । नाम आपुलें सोमदत्त ।।२१।। सहावी रेखा लंघितां। म्हणे आपण क्षत्रिय ख्याता । नाम आपुलें विख्याता । गोदावरी म्हणोनि ।।२२।। सातवी रेखा लंघितांक्षण। अग्रजाती विप्र आपण । वेदशास्त्रादि व्याकरण । अध्यापक नाम आपुलें ।।२३।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । वेदशास्त्रीं अभ्यास म्हणसी । आले विप्र चर्चेसी । वाद करीं त्यांसवें ।।२४।। अभिमंत्रोनी विभूति । त्याचे सर्वांगीं प्रोक्षिती । प्रकाशली ज्ञानज्योती । त्या नरा परियेसा ।।२५।। जैसे मानससरोवरास । वायस जातां होती हंस । तैसा गुरुहस्तस्पर्श। पतित झाला ज्ञानराशी ।।२६।। नरसिंहसरस्वती जगद्गुरु । त्रयमूर्तींचा अवतारु । अज्ञानी लोक म्हणती नरु । तेचि जाती अधःपाता ।।२७।। येणेंपरी पतितासी । ज्ञान झालें आसमासी । वेदशास्त्र सांगेंसी । म्हणों लागला तये वेळीं ।।२८।। जे आले चर्चेस विप्र । भयचकित झाले फार । जिव्हा तुटोनि झाले बधिर । हृदयशूळ तात्काळीं ।।२९।। विप्र थरथरां कांपती । श्रीगुरुचरणी लोळती । आमुची आतां काय गति । जगज्ज्योती स्वामिया ।।३०।। श्रीगुरुद्रोही झालों जाण । धिक्कारिले ब्राह्मण । तूं अवतार गौरीरमण । क्षमा करणें स्वामिया ।।३१।। वेष्टोनिया मायापाशीं ।। झालों आपण महातामसी । नोळखों तुझ्या स्वरूपासी । क्षमा करणें स्वामिया ।।३२।। तूं कृपाळु सर्वां भूतीं । आमुचे दोष नाणीं चित्तीं । आम्हां द्यावी उद्धारगति । म्हणोनि चरणीं लागती ।।३३।। एखादे समयीं लीलेसी । पर्वत करसी तृणासरसी। पर्वत पाहसी कोपेंसी । भस्म होय निर्धारीं ।।३४।। तूंचि सृष्टि स्थापिसी । तूंचि सर्वांचें पोषण करिसी । तूंचि कर्ता प्रळयासीं । त्रिमूर्ति जगद्गुरु ।।३५।। तुझा

महिमा वर्णावयासी । मति नाहीं आम्हांसी । उद्धरावें दीनासी । शरणागता वरप्रदा ।।३६।। ऐसें विप्र विनविती । श्रीगुरु त्यासी निरोप देती । तुम्हीं क्षोभविला भारती । त्रिविक्रम महामुनि ।।३७।। आणिक केले बहुत दोषी । निंदिलें सर्व विप्रांसी । पावाल जन्म ब्रह्मराक्षसी । आपुली जोडी भोगावी ।।३८।। आपुलें आर्जव आपणापासीं। भोगिजे पुण्यपापासी । निष्कृति न होतां क्रियमाणासी । गति नाहीं परियेसा ।।३९।। श्रीगुरुवचन ऐकोनि । लागती विप्र दोघे चरणीं । कधीं उद्धरों भवार्णवीं । म्हणोनिया विनविती ।।४०।। श्रीगुरुनाथ कृपामूर्ति । त्या विप्रांतें निरोप देती । ब्रह्मराक्षस व्हाल प्रख्याति । संवत्सर बारापर्यंत ।।४१।। अनुतप्त झालिया कारण । शांतिरूप असाल जाण । जो का शुकनारायण । प्रथम वाक्य म्हणतसां ।।४२।। तुमचें पाप शुद्ध होतां । द्विज येईल पर्यटतां। पुढील वाक्य तुम्हां सांगतां । उद्धारगति होईल ।।४३।। आतां जावें गंगेसी । स्थान बरवें बैसावयासी। म्हणोनि निरोपिती त्यासी । गेले विप्र ते वेळीं ।।४४।। निघतां ग्रामाबाहेरी । हृदयशूल अपरंपारी । जातां क्षण नदीतीरीं । विप्र पंचत्व पावले ।।४५।। आपण केल्या कर्मासी ।। प्रयत्न नाहीं आणिकासी । ऐसे विप्र तामसी। आत्मघातकी तेंचि जाणा ।।४६।। श्रीगुरुवचन येणेंपरी । अन्यथा नव्हे निर्धारीं । झाले राक्षस द्विजवरी । बारा वर्षीं गति पावले ।।४७।। विप्र पाठविले गंगेसी । मागें कथा वर्तली कैसी । नामधारक शिष्यासी । सिद्ध सांगे अवधारा ।।४८।। पतित झाला महाज्ञानी । जातिस्मरण सप्तजन्मीं । पूर्वापार विप्र म्हणोनि । निर्धार केला मनांत ।।४९।। नमन करूनि श्रीगुरूसीं । विनवीं पतित भक्तीसी । अज्ञानमाया तिमिरासी । ज्योतिरूप जगद्गुरु ।।५०।। विप्र होतों पूर्वीं आपण । केवी झालों जातिहीन । सांगावें जी विस्तारोन । त्रिकाळज्ञान अंतरसाक्षी ।।५१।। जन्मांतरीं आपण देख । पाप केलें महादोष । कीं विरोधिले विनायक । नृसिंहसरस्वती सांग पां ।।५२।। ऐसें वचन ऐकोनि । सांगती गुरु प्रकाशूनि । म्हणोनि सांगती सिद्धमुनी। नामधारक शिष्यासी ।।५३।। म्हणोनि

सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्रविस्तार । पुढील कथा ऐकतां नर । पतित होय ब्रह्मज्ञानी ।।५४।। ऐसी पुण्यपावन कथा । ऐकतां उद्धार अनाथा । पावे चतुर्विध पुरुषार्था । निश्चयेंसी जाण पां ।।५५।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे मदोन्मत्तविप्रशापकथनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ।।२७।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।५५।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय २८ वा

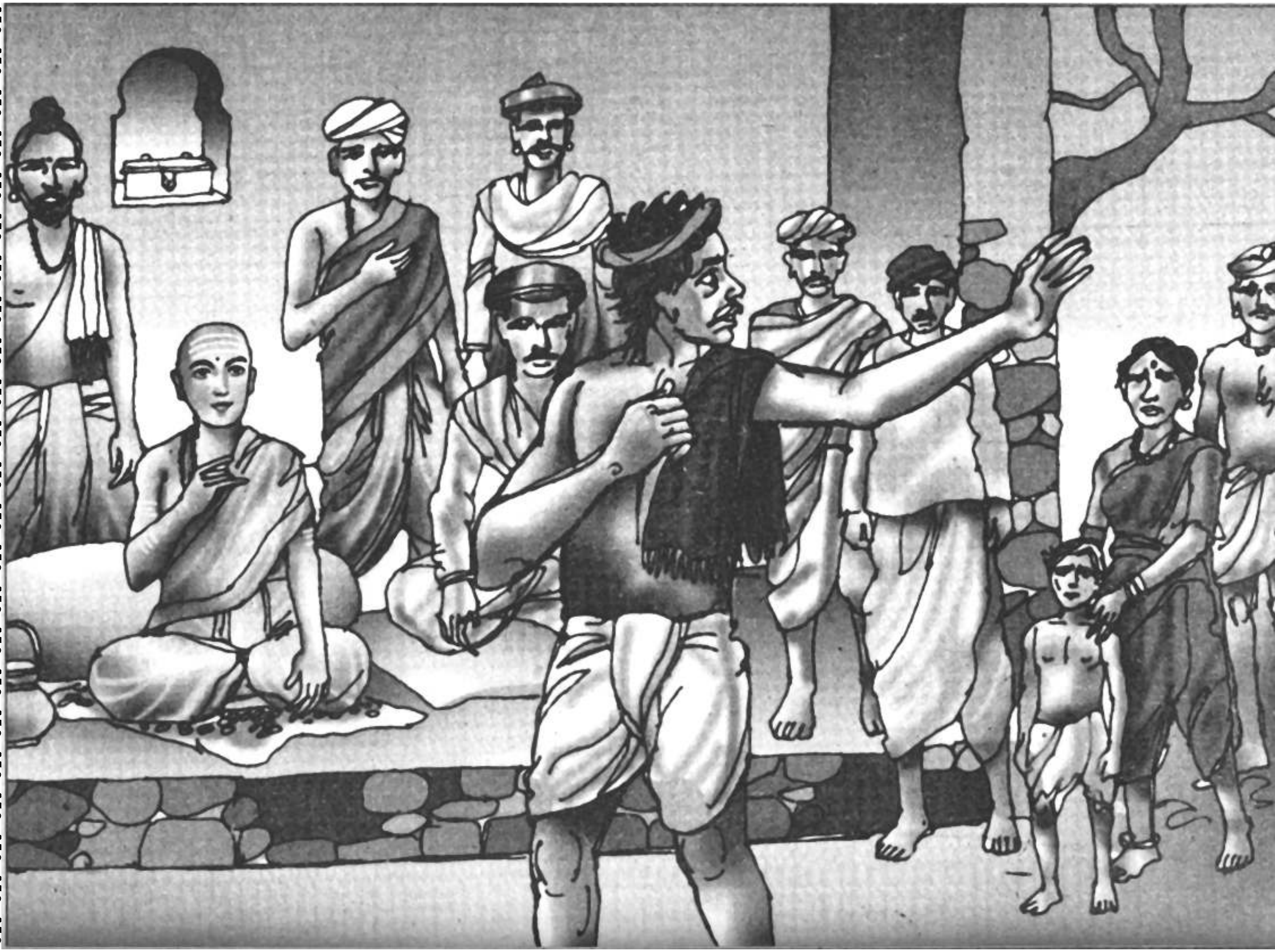

।। अध्याय अठ्ठाविसावा ।। * ।। मातंगाला पूर्वस्थितीवर आणले ।।

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध नामधारकाला म्हणाला, ''त्यानंतर मातंगाने श्रीगुरूंना विचारले, ''स्वामी, मला कोणत्या दूषित कर्मांमुळे हीन यातीत जन्म मिळाला?'' तेव्हा श्रीगुरूंनी त्याला हीन गती प्राप्त होण्यास कोणकोणती दुष्कर्मे कारणीभूत होतात आमि कोणत्या पापांमुळे कोणते रोग होतात यावर विस्तृत विवेचन केले. त्याने विचारले, ''गुरुदेव, एखाद्याकडून चुकून पाप घडले तर त्याने काय करावे ?'' श्रीगुरू म्हणाले, ''ज्याला स्वतःच्या कुकर्मांबद्दल खरोखरच प्रश्चात्ताप वाटतो त्याचे पाप संपूर्ण जळून जाते.'' त्यानंतर श्रीगुरूंनी त्याला पापमुक्तीस्तव करावयाची स्नान, दान, तपश्चर्या, गुरुसेवा, तीर्थयात्रा, मंत्रपठण अशी अनेक प्रायश्चित्ते सांगितली. कोणत्या प्रायश्चित्ताने कोणत्या दुष्कर्माचे परिमार्जन होते ते सविस्तर सांगितले. श्रीगुरू मातंगाला म्हणाले, ''तू पूर्वी ब्राह्मण असताना गुरुनिंदा, मातृपितृनिंदा असे अपराध केल्यामुळे अधोगती प्राप्त होऊन तुला सध्या मातंग म्हणून जन्म मिळाला आहे. तू महिनाभर संगमावर स्नान कर म्हणजे तुझ्या पूर्वदोषांचे क्षालन होऊन तू पुन्हा ब्राह्मण कुळात येशील.'' मातंग म्हणाला, ''गुरुदेव, तुमच्या कृपेने मला पूर्वजन्मस्मरण व ज्ञानप्राप्ती झाली. मी तुम्हांला शरण आहे. आता तुम्हीच माझा उद्धार करा. विप्रत्व देऊन मला धन्य करा.''

तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''सध्या तू मातंग आहेस. तुला वेद म्हणता येत असले तरी समाज तुला ब्राह्मण म्हणून कधीच स्वीकारणार नाही. लोक तुझी निंदा करतील. विश्वामित्र जन्माने क्षत्रिय होते. त्यांनी प्रदीर्घ तपश्चर्या केली. ते स्वतःला ब्राह्मण समजायचे. लोकांनी आपल्याला ब्रह्मर्षी म्हणावे असे त्यांना नेहमी वाटायचे. वसिष्ठ हे ऋषिकुळाचे अर्ध्वयू.

विश्वामित्रांनी त्यांना सल्ला विचारला. ते म्हणाले, ''शास्त्राने क्षत्रियांना तपश्चर्येसाठी मान्यता दिलेली नाही. मग तुम्हांला ब्रह्मर्षी कसे म्हणणार ? तुम्ही ब्राह्मण ज्ञातीत जन्म घ्या. व्रतबंध, गायत्री जप आदी संस्कारांनी शुद्ध व्हा. तपश्चर्या करा. मगच तुम्हांला ब्रह्मर्षी म्हणता येईल.''

वसिष्ठांच्या बोलण्याचा विश्वामित्रांना भयंकर राग आला. एकदा ते वसिष्ठाचा वध करण्यासाठी गेले होते. तेव्हा 'वसिष्ठांसारख्या ब्रह्मर्षीची हत्या केल्यास फार मोठे पातक लागेल. मी आणखीनच पतीत होईन' असा विचार करून त्यांनी ते दुष्कर्म टाळले. एकदा विश्वामित्रांनी वसिष्ठांना आपल्या घरी भोजनास बोलाविले. विश्वामित्रांच्या मनातून वैरभाव समूळ गेलेला आहे हे जाणून वसिष्ठांनी त्यांचे निमंत्रण स्वीकारले. ते विश्वामित्रांना म्हणाले, ''तुम्ही मस्तकावर सूर्याच्या उन्हाने शिजवलेले अन्न मी ग्रहण करीन.'' त्याप्रमाणे विश्वामित्रांनी केले असता सूर्यकिरणांच्या दाहकतेने त्यांचे क्षात्रशरीर जळून गेले. मग त्यांनी योगबळाने ब्राह्मणाचा नवीन देह धारण केला. वसिष्ठांनी त्यांच्या घरी भोजन केले. त्यानंतर त्यांना 'ब्रह्मर्षी' म्हणून मान्यता मिळाली.

मातंगाला श्रीगुरूंचे म्हणणे पटले पण प्राप्त झालेले ज्ञान व विद्वत्तेचे सुख यांमुळे त्याला आपण पुन्हा मातंग व्हावे हे पटेना. 'मी ब्राह्मण आहे. मला पुन्हा

हीन यातीत लोटू नका' असे त्याने श्रीगुरूंपाशी हट्टच धरला. तेवढ्यात त्याची पत्नी व मुले धावतच तेथे आली. पत्नी त्याच्यापाशी जाऊ लागली. तेव्हा तो रागाने ओरडला, ''खबरदार पुढे येशील तर ! मी ब्राह्मण आहे. मला शिवण्याचे धाडस करू नकोस.'' ते ऐकून त्यांची पत्नी थक्कच झाली. उपस्थितांनी तिला सर्व प्रकार सांगितला, तेव्हा भविष्यात चिंतेने व्याकूळ होऊन तिने हंबरडा फोडला. तिचा आक्रोश पाहून श्रीगुरूंनी मातंगाला समजावण्याचा खूप प्रयत्न केला. तो म्हणाला, ''स्वामी, ज्ञानप्राप्ती झाल्यावर मी ज्ञातिभ्रष्ट कसा होऊ ?''

श्रीगुरूंनी ओळखले – हा असा ऐकणार नाही. मग त्यांच्या सूचनेनुसार शिष्यांनी एका धनासक्त ब्राह्मणाला तेथे आणले. श्रीगुरूंनी त्या ब्राह्मणाला मातंगाच्या अंगावर स्वहस्ते पाणी ओतण्यास सांगितले. त्याने नदीवरून घागर भरून आणली. ती मातंगाच्या अंगावर रिकामी केली. त्या पाण्याने श्रीगुरूंनी प्रोक्षण केलेले अभिमंत्रित भस्म धुऊन गेले. त्यायोगे त्याचे जातिस्मरणही निघून गेले. तो आपल्या पत्नीपाशी गेला व म्हणाला, ''तू येथे कशासाठी आलीस ? मी येथे काय करतो आहे ? छे, मला काहीच कळत नाही.'' तो गोंधळलेल्या अवस्थेतच आपल्या कुटुंबासह घरी गेला. लोकही आश्चर्य व्यक्त करीत आपापल्या कामाला गेले.

तेव्हा त्रिविक्रमभारतीला त्याविषयी जाणून घेण्याची अधिक उत्सुकता आहे हे जाणून श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''बाबारे, भस्माच्या प्रभावामुळे त्याला दिव्य ज्ञान व पूर्वजन्मीचे स्मरण झाले होते. त्याने पाण्याने स्नान करताच त्याला सर्व गोष्टींची विस्मृती झाली. तेव्हा त्रिविक्रमभारती म्हणाला, ''स्वामी, कृपा करून भस्माचे माहात्म्य विस्ताराने सांगा.''

अध्याय अठ्ठाविसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । पुढील कथा सांग आम्हांसी । उल्हास माझे मानसीं । गुरुचरित्र अतिगोड ।।१।। सिद्ध म्हणे नामधारका । कथा असे अतिविशेष । ऐकतां जाती सर्व दोष । ज्ञानज्योतिप्रकाशें ।।२।। श्रीगुरु म्हणती पतितासी । आपुलें पूर्वजन्म पुससी । सांगेन ऐक परियेसीं । चांडालजन्म होणार गति ।।३।। पुण्यपापांची गति । आपुलें आर्जव[1] भोगिती । कर्मविपाकीं असे ख्याति । नीचश्रेष्ठकर्मानुसारी ।।४।। विप्र क्षत्रिय वैश्य शूद्र वर्ण । यांचेपासाव चांडाल वर्ण । उपजला असतां ज्ञातिहीन । जातिविभाग कर्मापरी ।।५।। विप्रस्त्रियेपासीं देखा। शूद्र जाय व्यभिचारिका । पिंड उपजे तो चांडालिका । सोळावी जाती चांडाल ।।६।। हें मूळ उत्पत्तीचें लक्षण । नाना दोषांचें आचरण । तेणें हीन जन्म घेमें । विप्रादि चारी वर्णांसी ।।७।। या दोषाचा विस्तार । सांगतों कीं सविस्तर । विप्रें करितां अनाचार । जन्म हीनजातीं पावे ।।८।। गुरु अथवा माता पिता । सांडोनि जाय तत्त्वतां । चांडालजन्म होय निरुता । सोडितां कुलस्त्रियेसी ।।९।। कुलदेवता सोडोनि एका । पूजा करी आणिका। तो होय चांडाल देखा । सदा अनृत बोले नर ।।१०।। सदा जीवहिंसा करी । कन्याविक्रय मनोहरी । लटिकेंचि आपण प्रमाण करी । तोही जन्मे चांडालयोनीं ।।११।। शूद्रहस्तें करी भोजन । अश्वविक्रय करी ब्राह्मण । तोही चांडाल होय जाण । सदा शूद्रसंपर्कें ।।१२।। शूद्रस्त्रीसी सदा संग । नित्य असे दासीयोग[2] । गृहभांड अतळती[3] त्याग । तेणें देवपितृकर्में करी ।।१३।। तोही पावे हीनयोनी । जो कां अग्नि-घाली रानीं । गायवासरांसी विघडोनि । वेगळीं करी तोही होय चांडाल ।।१४।। सोडी आपुल्या जननीतें । आणि मारी लेंकरातें । वेगळीं करी आपुल्या सत्तें । तोही जन्मे चांडाल ।।१५।। बैलावरी विप्र बसे । शूद्रान्न जेवी हर्षें । चांडाल होय भरंवसें । ऐसें म्हणती श्रीगुरु ।।१६।। विप्र तीर्थास जावोन । श्राद्धादि न करी जाण । परान्न प्रतिग्रह[4] घेणें । तो होय

१. पूर्व जन्मी केलेले कर्म. २. वेश्यागमन. ३. शिवतात. ४. दान.

चांडाल ।।१७।। षट्कर्मेंरहित विप्र देखा । कपिला गाईचें दुग्ध ऐका । न करितां अभिषेका । क्षीरपान जो करी ।।१८।। तोही पावे चांडालयोनी । तुळसीपत्रें ओरपोनि । पूजा करी देवांलागोनि । शालिग्राम शूद्रें भजलिया ।।१९।। न सेवीच मातापितां । त्यजी त्यांसी न प्रतिपाळितां । चांडाल होय जन्मतां । सप्तजन्मीं कृमि होय ।।२०।। पहिली एक स्त्री असतां । दुजी करोनि तिसी त्यजितां । होय जन्म त्यासी पतिता । आणिक सांगेन एक नवल ।।२१।। श्रमोनि अतिथि आला असतां । वेद म्हणवोनि अन्न घालितां । जन्म पावे हा तत्त्वतां । चांडालयोनीं परियेसा ।।२२।। योग्य विप्रांतें निंदिती । आणिक जाती पूजिती । चांडालयोनीं जाती । वृत्तिलोप[१] केलिया ।।२३।। तळीं विहिरी फोडी मोडी । शिवालयीं पूजा तोडी । ब्राह्मणांचीं घरें मोडी । तोही जन्मे पतितकुळीं ।।२४।। स्वामिस्त्रियेसीं । शत्रुमित्रविश्वासस्त्रीसीं। जो करी व्यभिचारासी । तोही जन्मे पतितागृहीं ।।२५।। दोघी स्त्रिया जयासी । त्यांत ठेवी प्रपंचेंसी[२] । अतिथि आलिया अस्तमानासी । ग्रास न दे तोही पतित होय ।।२६।। त्रिसंध्यासमयी देखा । जो विप्र जेवी अविवेका । भाक[३] देउनी फिरे निका । तो जन्मे चांडालयोनीं ।।२७।। राजे देती भूमिदान । आपण घेती हिरोन । संध्याकालीं करी शयन। तोही होय चांडाल ।।२८।। वैश्वदेवकालीं अतिथीसी । जो करी दुष्टोत्तरेंसी। अन्न न देई तयासी । कुक्कुटजन्म होवोनि उपजे ।।२९।। गंगातीर्थांची निंदा करी । एकादशीस भोजन करी । स्वामीस सोडी समरीं । चांडालयोनीं तया जन्म ।।३०।। स्त्री संभोगी पर्वणीसी । अथवा हरिहरादिवशीं । वेद शिकवी शूद्रासी । चांडालयोनीं जन्म पावे ।।३१।। मृत्युदिवसीं न करी श्राद्ध । केलें पुण्य सांगे प्रसिद्ध । वांटेकरांसी करी भेद । चांडालयोनीं जन्म पावे ।।३२।। ग्रीष्मकालीं अरण्यांत । पोई घालिती ज्ञानवंत । तेथें विघ्न जो करीत । तोही जन्मे चांडालयोनीं ।।३३।। नाडीभेद न कळतां वैद्यकी । जाणोनि औषधें दे आणिकीं । तो होय महापातकी चांडालयोनींत संभवे ।।३४।। जारण मारण मोह नादि । मंत्र जपती कुबुद्धि । जन्म चांडाल होय

१. उपजीविकेच्या साधनाचा उच्छेद. २. आवडनावड. ३. वचन.

त्रिशुद्धी । वेदमार्ग त्यजितां विप्रें ।।३५।। श्रीगुरूसी नर म्हणे कोण । हरिहरांतें निंदे जाण । अन्य देवतांचें करी पूजन। तो नर पतित होय ।।३६।। ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य शूद्र । आपुलें कर्म त्यजूनि मंद । आणिक कर्म आचरे सदा । तोही होय चांडाल ।।३७।। शूद्रापासूनी मंत्र शिके । त्यासी घडती सर्व पातकें । गंगोदक क्षीरोदकें । श्वानचर्मीं घातले परी ।।३८।। विधवा स्त्रीशीं संग करी । शिव्या देऊन अतिथि जेववी घरीं । श्राद्धदिनीं पिंड न करी । चांडालयोनीं तो जन्मे ।।३९।। माता पिता गुरु द्वेषी । तो जन्मे चांडालयोनीसी । आणिक जन्म पापवंशीं। उपजोनि येती परियेसा ।।४०।। गुरूची निंदा करी हर्षीं । सदा असे विप्रद्वेषी । वेदचर्चा करी बहुवशी । तो होय ब्रह्मराक्षस ।।४१।। भजे आपण एक दैवत । दुजे देव निंदा करीत । तो होय अपस्मारित । दरिद्ररूपें पीडतसे ।।४२।। माता पिता गुरु वर्जोन । वेगळा होय स्त्री आपण । बेरडाचे पोटीं उपजोन । रोगी होऊन राहतसे ।।४३।। सदा वेद दूषी आपण । अवमानीत ब्राह्मण । कर्मभ्रष्ट होय आपण । मूत्रकृच्छ्ररोगी होय ।।४४।। लोकांचे वर्मकर्म आपण । सदा करी उच्चारण । हृदयरोगी होय जाण । महाकष्ट भोगीतसे ।।४५।। गर्भपात करी स्त्रियेसी । वांझ होवोनि उपजे परियेसीं । पुत्र झालिया मरती त्वरेंसी। गर्भपात करूं नये ।।४६।। धर्मशास्त्रादि पुराण । सांगतां नायके जाण । आणिक जेवितां दृष्टि आपण । बहिरट होवोनि उपजे ।।४७।। पतितासवें[1] करी इष्टती[2] । गर्दभजन्म पावती । त्यासी रस औषध घेती । मृगयोनीं जन्मे तो ।।४८।। ब्रह्महत्या केली जरी । क्षयरोगी होय निर्धारीं । सुरापानी[3] ओळखा परी । श्यामदंत[4] उपजेल ।।४९।। अश्ववध गोवध करितां । वांझ ज्वरी होय निश्चितां । सर्वेंचि होय अनुतप्तता। दोष कांहीं नाहीं त्यासी ।।५०।। विश्वासघातकी नरासी। जन्म होय ऐसा त्यासी । अन्न जेवितां वांति उर्वशीं । अन्नवैरी तो होय ।।५१।। सेवक एकाचा चाळवोन । घेवोनि जाती जे जन। त्यांसी होय जाण बंधन । कारागृह भोगीतसे ।।५२।। सर्पजाती मारी नर । सर्पयोनी पुढें निर्धार । ऐसे दोष अपार । आतां तस्कर प्रकरण

१. पापी लोकांशी. २. मैत्री. ३. दारू पिणारा. ४. काळ्या दातांचा.

सांगेन ।।५३।। स्त्रियांतें चोरूनि घेऊनि जाय । मतिहीन जन्म होय । सदा क्लेशी आपण होय । अंतीं जाय नरकासी ।।५४।। सुवर्णचोरी करी नर । प्रेमहव्याधि होय निर्धार । पुस्तक चोरितां नर । अंध होउनी उपजे देखा ।।५५।। वस्त्रचोरी करी जरी । श्वित्री[१] रोगी होय निर्धारीं । गणद्रव्यचोरी[२] करी । गंडमाळा होती तया ।।५६।। श्वासोच्छ्वासीं असेल नर जरी । त्याची वस्तु करी चोरी । सदा वसे बंधन घरीं । ब्रह्मांडपुराणीं बोलिलें असे ।।५७।। परद्रव्य-अपहार देखा । परदत्तापहार विशेषा । परद्वेषीं नर ऐका । धान्य अपुत्री होउनी उपजे ।।५८।। अन्नचोरी केलिया देखा । गुल्मव्याधि होय ऐका । धान्य करील तस्करिका । रक्तांग होय दुर्गंध शरीर ।।५९।। कां एखादा तैल चोरी । तोही दुर्गंधी पावे शरीरीं । परस्त्रीब्रह्मस्व अपहारी । ब्रह्मराक्षसजन्म पावे ।।६०।। मोतीं माणिक रत्नें देखा । चोरी करी नर ऐका । हीनजातीसी जन्म निका[३] । पावे नर अवधारा ।।६१।। पत्रशाखादि फळें चोरी । खरूजी होय अपरंपारी । रक्तांगी होय निर्धारीं । गोचिड होय तो नर ।।६२।। कांस्य लोह कार्पास लवण । तस्करितां नरा जाण । श्वेतकुष्ठ होय निर्गुण । विचारोनि रहाटावें ।।६३।। देवद्रव्यापहारी देखा । देवकार्यनाश अपहार देखा । पंडुरोगी तो निका । फळचोरी विद्रूपी ।।६४।। परनिक्षेपचोरी[४] करी देखा । करितां होय सदा शोका । धनतस्कर उष्ट्र ऐका । जन्म पावे अवधारा ।।६५।। फलचोरी होय वनचर । जलचोरही होय कावळा थोर । गृहोपकरणें तस्कर । काकजन्म तो पावे ।।६६।। मधुतस्कर अवधारीं । जन्म पावे होय घारी । गोरस करी चोरी । कुष्ठी होय परियेसा ।।६७।। श्रीगुरु म्हणती पतितासी । जन्म पावे ऐसिया दोषीं । आतां सांगेन व्यभिचारप्रकरणेंसी । शांतिपर्वीं बोलिलें असे ।।६८।। परस्त्री आलिंगिया देखा । शतजन्म श्वान निका । पुढें मागुती सप्तजन्मिका । भोगी दुःखा अवधारा ।।६९।। परस्त्रीयोनी पाहे दृष्टीनें । जन्मे तो अंधत्वपणें । बंधुभार्यासंपर्क करणें । गर्दभजन्म तो पावे ।।७०।। तोही जन्म सोडोनि । निघोनि जाय सर्पयोनीं । पुनः नरकीं जावोनि । नाना कष्ट भोगीतसे ।।७१।।

१. पांढरे कोड असलेला. २. समुदायांचे धन. ३. खरोखर. ४. दुसऱ्याची ठेव.

सखीभार्यासवें[१] ऐका । मातुलस्त्री[२] असे विशेखा । येखादा करी संपर्का । श्वानयोनीं जन्म पावे ।।७२।। परस्त्रियांचें वदन। न करावें कदा अवलोकन । कुबुद्धीं करितां निरीक्षण । चक्षुरोगी होऊनि उपजे ।।७३।। आपण असे शूद्रजाति । विप्रस्त्रीशीं करी रति । तीं दोघेंही कृमि होती । हें निश्चित अवधारा ।।७४।। सदा शूद्रसंपर्क करी । याची स्त्री व्यभिचारी। जन्म पावे हो कुतरी । महादोष बोलिलासे ।।७५।। ऐसें तया पतिताप्रती । श्रीगुरु आपण निरोपिती। ऐकत होता त्रिविक्रमभारती । प्रश्न केला श्रीगुरूसी ।।७६।। स्वामी निरोपिले धर्म सकळ । ऐकतां होय मन निर्मळ। जरी घडलें एक वेळ । पाप जाय कवणेपरी ।।७७।। श्रीगुरु म्हणती त्रिविक्रमासी । प्रायश्चित्त असे पापासी। पश्चात्ताप होय ज्यासी । पाप नाहीं सर्वथा ।।७८।। पाप असे थोर केलें । अंतःकरणीं असे खोंचलें । त्यासी प्रायश्चित्त भलें । कर्मविपाकीं बोलिलें ।।७९।। प्रायश्चित्तांचीं विधानें[३] । सांगेन ऐका स्थिर मनें । अनेक ऋषींचीं वचनें । तीं सांगेन ऐका तुम्ही ।।८०।। प्रथम व्हावा ब्रह्मदंड । तेणें होय पापखंड । गोदानें सालंकृत अखंड । अशक्त तरी द्रव्य द्यावें ।।८१।। निष्क अथवा अर्धनिष्क । सूक्ष्म पाप पाव निष्क । स्थूलसूक्ष्म असेल पातक । तेणें विधीं द्रव्य द्यावें ।।८२।। अज्ञानकृत पापासी । पश्चात्तापें शुद्धि परियेसीं । गुरुसेवा तत्परेंसी । केलिया गुरु निवारी ।।८३।। नेणतां पाप केलियासी। प्रायश्चित्त असे परियेसीं । प्राणायाम द्विशतेसी । पुण्यातीर्थीं दहा स्नानें ।।८४।। तीन गुंजा सुवर्ण द्यावें । नदी आचरावें दोन गांवें । सौम्य पातक याचि भावें । जाती पापें परियेसीं ।।८५।। स्त्रीपुरुष दोघांत एक । करिती पुण्यपाप दोष । दोघेंही पडती दोषांत । दोघें आचरावें प्रायश्चित्त ।।८६।। आणिक एक असे प्रकार । जेणें पाप होय दूर । गायत्रीजप दहा सहस्र । करावा तेणें वेदमंत्र ।।८७।। याचें गांव गायत्रीकृच्छ्र । महादोषी करी पवित्र । ऐसें करावें विचित्र । श्रीगुरु सांगती त्रिविक्रमासी ।।८८।। प्राजापत्यकृच्छ्र देखा । असे विधि अतिविशेषा । भोजन करावें मुक्त एका । अथवा अयाचित भिक्षा ।।८९।। उपवास

१. मित्राच्या स्त्रीबरोबर. २. मामी. ३. पद्धती. ४. याचना न करता.

करावे तीन दिवस । स्मरावें गुरुचरणांस । येणें जाती सौम्य दोष । जे आपणासी सामान्य ।।९०।। अतिकृच्छ्र[1] असे एक । एकचित्तें मुनि ऐक । दोष असती सामान्यक । अज्ञानेंच केलिया ।।९१।। अन्न घ्यावें सप्तविंशति ग्रास । सकाळीं बारा रात्रीं पंचदश । अथवा दोनी अष्ट ग्रास । अयाचित अन्न द्यावें ।।९२।। ऐसे सौम्य पातकासी । विधि असती परियेसीं । मास एक नेमेंसी । अंजुली एक जेवावें ।।९३।। उपवास तीन करावे देखा । प्रकार सांगेन आणिका । तीन दिन उपोषका । घृतपारणें[2] करावें ।।९४।। तीन दिवस घृत घेवोनि । क्षीर घ्यावें दिवस तीनी । तीन दिवस वायु भक्षोनि। पुनः क्षीर एक दिवस ।।९५।। एखादा असेल अशक्त । तयासी असे एक व्रत । तीळ गुळ लाह्या पीठ । उपवास एक करावा ।।९६।। पर्णकृच्छ्र करा ऐसी । पर्णोदक घ्यावें प्रतिदिवशीं । करावे तितके उपवासी । पश्चात्तापें प्राशन कीजे ।।९७।। कमल बिल्व अश्वत्थ । कुशोदक बिंदु नित्य । पान करावें सत्य । पर्णकृच्छ्र परियेसा ।।९८।। आणिक एक प्रकार । करी चांद्रायण-आचार । कुक्कुटांडप्रमाण आहार । ग्रास घ्यावे वर्धमानी ।।९९।। अमावास्येसी एक ग्रास । पौर्णिमेसी पंचदश । कृष्णपक्षीं उतरत । दुसरे मासीं हविष्यान्न[3] ।।१००।। आपलें पाप प्रगटूनि । उच्चारावें सभास्थानीं । पश्चात्तापें जळूनि । पाप जाय अवधारा ।।१।। आतां सांगेन तीर्थकृच्छ्र । यात्रा करावी पवित्र । वाराणसी श्वेतपर्वत । स्नानमात्रें पापें जाती ।।२।। वरकड तीर्थीं गेलियासी । गायत्रीजप सहस्रेंसी । पाप जाय त्वरेंसी । अगस्तीवचन बोलिलें असे ।।३।। समुद्रसेतुबंधेसी । स्नान केलिया परियेसीं । भ्रूणहत्यापाप नाशी । कृतघ्नादि पातकें ।।४।। विधिपूर्वक शुचीसी । जप कोटी गायत्रीसी । ब्रह्महत्यापाप[4] नाशी । ऐकें त्रिविक्रम एकचित्तें ।।५।। लक्ष गायत्री जप केलिया । सुरापानपाप जाय लया । सुवर्णचोरी केलिया । सात लक्ष जपावें ।।६।। अष्ट लक्ष गुरुतल्पगासी[5] । गायत्री जपतां पाप नाशी । आतां सांगेन परियेसीं । वेदाक्षरें पाप दूर ।।७।। पवमानसूक्त चत्वारी । पठण करितां ब्रह्महत्या दूरी । इंद्रमित्र अवधारीं । एक मास जपावें

१. सहा दिवसांपर्यंत अन्नाचा एकेक ग्रास घेऊन पुढे तीन दिवस उपोषण करणे. २. तूप. ३. पक्वान्न. ४. बालहत्येचे पाप. ५. गुरुमायेशी गमन.

।।८।। सूरापानादि पातकें । जातील येणें सूक्तकें । शुनःशेपा नाम सूक्तें । सुवर्णहरा पाप जाय ।।९।। पवमानशन्नसूक्त। पठण करितां हविष्योक्त । मास एक पठत । गुरुतल्पगादिक हरती ।।११०।। पंच मास सहा मास । मिताहर करुनी पुरुष। पुरुषसूक्तें कर्मनाश । पंच महापापें नासती ।।११।। त्रिमधु म्हणे मंत्रसूक्त । सुवर्णात्रीनास मंत्र । जपावे नाचिकेत। समस्त पातकें प्रायश्चित्त ।।१२।। नारायणपन्न देखा । जपावें भक्तिपूर्वका । नाशी पंच महापातका । प्रीतिपूर्वक जपावें ।।१३।। त्रिपदा नाम गायत्रीसी । जपती जे भक्तींसी । अघमर्षण त्रिरावृत्तेसी । सप्त जन्म पाप जाय ।।१४।। अपांमध्य पन्नासी । तद्विष्णो नाम सूक्तेसी । जपती जे जन भक्तीसी । सप्त जन्म पाप जाय ।।१५।। आणिक असे विधान देखा। अज्ञानकृत दोषादिका । अनुतप्त होवोनि विशेषा । पंचगव्य प्राशन कीजे ।।१६।। गोमूत्र गोमय क्षीर । दधि घृत कुशसार[1] । विधिमंत्रें घ्यावें निर्धार । पहिले दिनीं उपवास ।।१७।। नीलवर्ण गोमूत्र। कृष्णगोमय पवित्र । ताम्र गायत्रीचें क्षीर । श्वेतधेनूचें दधि घ्यावें ।।१८।। कपिला गाईचें तूप बरवें । ऐसें पंचगव्य बरवें घ्यावें । एकेकाचें क्लप्त[2] भावें । सांगेन सर्व अवधारा ।।१९।। गोमूत्र घ्यावें पाव शेर । अंगुष्ठपर्व गोमय पवित्र । क्षीर पावणे दोन शेर । दधि तीन पाव घ्यावें ।।१२०।। घृत घ्यावें पाव शेर । तितुकेंचि मिळवावें कुशनीर। घेतां मंत्र उच्चार । विस्तारोनि सांगेन ।।२१।। कुशांसहित सहा रसें । एकेकासी मंत्र पृथक् असे । प्रथम मंत्र इरावती असे । इदं विष्णु दुजा देखा ।।२२।। मानस्तोक मंत्र तिसरा । प्रजापति चतुर्थ अवधारा । पंचम गायत्री उच्चारा । सहावी व्याहृति प्रणवपूर्वका ।।२३।। ऐसें मंत्रोनि पंचगव्य । प्यावें अनुतप्त एकभाव । अस्थिगत चर्मगत पूर्व । पापें जाती अवधारा ।।२४।। गाई न मिळतां इतुके जिन्नसीं। कपिला गाय मुख्य परियेसीं । दर्शनमात्रें दोष नाशी । कपिला गाई उत्तम ।।२५।। पंचमहापातक नांवें। ब्रह्महत्या सुरापान जाणावें । स्वर्णस्तेय गुरुतल्पग जाणावें । पांचवा त्यांसवें मिळालेला ।।२६।। चौघे पातकी देखा। पांचवा तया मिळतां देखा ।

१. दर्भोदक. २. वजन.

त्यांसहित पंचमहापातका । आहेती पापें परियेसा ।।२७।। सुरापानी ब्रह्मघातकी । सुवर्णस्तेय गुरुतल्पकी । पांचवा महाघातकी । जो सानुकूळ मिळे तो ।।२८।। ऐसें पातक घडे त्यासी । प्रायश्चित्त परियेसीं । श्रीगुरुसंतोषीं । अनुग्रहें पुनीत ।।२९।। एखादा मिळेल शास्त्रज्ञ । स्वधर्माचारें अभिज्ञ[1] । त्याच्या अनुग्रहें पापघ्न । पुनीत होय अवधारा ।।१३०।। ऐसें श्रीगुरु त्रिविक्रमासी । प्रायश्चित्त सांगती परियेसीं । सकल विप्र संतोषी । ज्ञानप्रकाशें होती ।।३१।। श्रीगुरु म्हणती पतितासी । पूर्वी तूं विप्र होतासी । माता पिता गुरु दूषी । तेणें होय चांडालजन्म ।।३२।। आतां सांगतों ऐक। स्नानसंगमीं मास एक । केलिया दोष जाती निःशंक । पुनः विप्रजन्म होसी ।।३३।। पतित म्हणे स्वामीसी । तव दर्शन जाहलें आम्हांसी । कावळा जातां मानसासी । राजहंस तो होतसे ।।३४।। तैसें तव दर्शनमात्रें । पवित्र झालीं सकळ गात्रें । तारावें आतां त्वां कृपापात्रें । शरणागतासी ।।३५।। परिस लागतां लोखंडासी । सुवर्ण होय तत्क्षणेंसी । सुवर्ण मागुती लोहासी । केवी मिळे स्वामिया ।।३६।। तव दर्शनसुधारसीं। आपण झालों ज्ञानराशी । अभिमंत्रोनि आम्हांसी। विप्रांमध्यें मिळवावे ।।३७।। ऐकोनि तयाचें वचन । गुरु बोलती हासोन । तव देह जातिहीन । विप्र केवी म्हणतील ।।३८।। पतिताच्या गृहासी । उपजोनि तूं वाढलासी। ब्रह्मत्व केवी पावसी । विप्र निंदा करितील ।।३९।। पूर्वी ऐसा विश्वामित्र । क्षत्रियवंशी गाधिपुत्र । तपोबळें म्हणवी पवित्र । म्हणे तो विप्र आपणां ।।१४०।। ब्रह्मयाचीं शत वर्षें । तप केलें महाक्लेशें । त्याचे बळें म्हणवीतसे । ब्रह्मऋषी आपणां ।।४१।। इंद्रादि सुरवरांसी । विनवितां झाला परियेसीं । आपणातें ब्रह्मर्षि । म्हणा ऐसें बोलतसे ।।४२।। देव म्हणती तयासी । आम्हां गुरु वसिष्ठ ऋषि । जरी तो बोले ब्रह्मऋषि। तरी आम्ही अंगिकारूं ।।४३।। मग त्या वसिष्ठासी । विनवी विश्वामित्र ऋषि । विप्र म्हणा आपणासी । केलें तप बहुकाळ ।।४४।। वसिष्ठ म्हणे विश्वामित्र । क्षत्रिय तपास अपात्र । देह टाकोनि मग पवित्र । विप्रकुळीं जन्मावें ।।४५।। मग

१. जाणणारा.

तुझा होईल व्रतबंध । होईल गायत्रीप्रबोध । तधीं तुवां होसी शुद्ध । ब्रह्मऋषि नाम तुझें ।।४६।। कांहीं केल्या न म्हणे विप्र । मग कोपला विश्वामित्र । वसिष्ठाचे शत पुत्र । मारिता झाला तयें वेळीं ।।४७।। ब्रह्मज्ञानी वसिष्ठ ऋषि। नव्हे कदा तामसी । अथवा न म्हणे ब्रह्मऋषि । तया विश्वामित्रासी ।।४८।। वर्ततां ऐसें एके दिवसीं । विश्वामित्र कोपेंसी । हातीं घेउनी पर्वतासी । घालूं आला वसिष्ठावरी ।।४९।। विचार करीत मागुती मनीं । जरी वधीन वसिष्ठमुनी । आपणातें न म्हणे कोणी । ब्रह्मऋषि म्हणोनिया ।।१५०।। इंद्रादि देव समस्त ऋषि । म्हणती वसिष्ठवाक्यासरसीं । आपण म्हणों ब्रह्मऋषि । अन्यथा नाहीं म्हणोनिया ।।५१।। ऐशा वसिष्ठमुनीस । मारितां यासी फार दोष । म्हणोनि टाकी गिरिवरास । भूमीवरी परियेसा ।।५२।। अनुतप्त झाला अंतःकरणीं । वसिष्ठें तें ओळखूनि । ब्रह्मऋषि म्हणोनि। पाचारिलें तये वेळीं ।।५३।। संतोषोनि विश्वामित्र । म्हणे बोल बोलिला पवित्र। म्हणे घरीं अन्नमात्र । तुम्हीं घ्यावें स्वामिया ।।५४।। संतोषोनि वसिष्ठ । तयालागीं बोलत । म्हणे शरीर हें निभ्रांत। सूर्यकिरणीं पचवावें ।।५५।। विश्वामित्रें अंगिकारिलें । सूर्यकिरणें देहा जाळिलें । सहस्रकिरणीं तापलें । देह सर्व भस्म झाला ।।५६।। विश्वामित्र महामुनि । अतिसामर्थ्य अनुष्ठानीं । पहिला देह जाळोनि । नूतन देह धरियेला ।।५७।। ब्रह्मर्षि तेथोन । विश्वामित्र झाला जाण । सकळांसी मान्य । महाराज ।।५८।। मग म्हणती सकळ मुनि । विश्वामित्र ब्रह्मज्ञानी । ब्रह्मऋषि म्हणोनि। झाला त्रिभुवनीं प्रख्यात ।।५९।। या कारणें तव देह । विसर्जावा जन्म इह । अनुतप्त[1] तव भाव । ब्रह्मकुल भाविसी ।।१६०।। ऐसें त्या पतितासी । बोधिता गुरु परियेसीं। लाधलें सुख त्यासी। त्याच्या मानसीं न ये कांहीं ।।६१।। निधान[2] सांपडे दरिद्र्यासी । तो कां सांडील संतोषीं । अमृत सांपडतां रोग्यासी । कां सांडील जीवित्व ।।६२।। एखादें ढोर उपवासी । पावे तृणबिढारासी[3]। तेथोनि जावया त्यासी । मन नव्हे सर्वथा ।।६३।। तैसें त्या पतितासी । लागलें ध्यान गुरूसी । न जाय आपुल्या मंदिरासी । विप्र आपणा

१. पश्चाताप झालेला. २. भूमिगत द्रव्य, ठेवा. ३. गवताच्या राशीजवळ.

म्हणतसे ।।६४।। इतुकें होतां ते अवसरीं । आलीं त्यांचीं पुत्रनारी । म्हणों लागले अपस्मारी । म्हणोनि आलों धावत ।।६५।। जवळ येतां स्त्रियेसी । स्पर्शों नको म्हणे तिसी । कोपेंकरोनि मारावयासी । जात असे तो पतित ।।६६।। दुःख करी ती भार्या । दुरुनी नमे गुरुपायां । पति मातें सोडोनिया । जातों आतां काय करूं ।।६७।। कन्या पुत्र मज बहुत । तयां कोण पाळित । आम्हां सांडोनि जातो किमर्थ । सांगा तयासी स्वामिया ।।६८।। जरी न सांगाल स्वामी त्यासी । त्यजीन प्राण पुत्रासरसीं । येरवीं आपणातें कोण पोषी । अनाथ मी स्वामिया ।।६९।। ऐकोनि तियेचें वचन । गुरु बोलती हासोन । त्या नरातें बोलावून । सांगताती परियेसा ।।१७०।। गुरु म्हणती पतितासी । जावें आपुल्या घरासी । पुत्रकलत्र क्षोभतां दोषी । तूंतें केवी गति होय ।।७१।। या संसारीं जन्मोनिया। संतोषवावें इंद्रियां । मग पावे धर्मकाया । तरीच तरे भवार्णव ।।७२।। या कारणें पूर्वींच जाणा । न करावी आपण अंगना। करोनि तिसी त्यजितां जाणा । महादोष बोलिजे ।।७३।। सूर्य-भूमी-साक्षींसी । तुवां वरिलें स्त्रियेसी । तीस त्यागितां महादोषी । तूंतें नव्हे गति जाण ।।७४।। श्रीगुरुवचन ऐकोन । विनवीतसे कर जोडून । केवी होऊं जातिहीन । ज्ञान होवोनि मागुती ।।७५।। श्रीगुरु मनीं विचारिती । याचे अंगीं असे विभूति। प्रक्षाळावें लुब्धका-हातीं । अज्ञानत्व पावेल ।।७६।। ऐसें मनीं विचारूनि । सांगती शिष्यासी बोलावोनि । एका लुब्धका पाचारोनि । आणा अतित्वरेंसी ।।७७।। तया ग्रामीं द्विज एक । करी उदीम वाणिक । तयातें पाचारिती ऐक। तया पतितासन्निध ।।७८।। श्रीगुरु म्हणती त्यासी । उदक घेवोनि हस्तेंसी । स्नपन करीं गा पतितासी । होय आसक्त संसारीं ।।७९।। आज्ञा होतां ब्राह्मण । आला उदक घेऊन । त्यावरी घालितां तत्क्षण । गेली विभूति धुवोनि ।।१८०।। विभूति धूतां पतिताचें । झालें अज्ञान मन त्याचें। मुख पाहतां स्त्री-पुत्रांचें । धावत गेला त्यांजवळी ।।८१।। आलिंगोनिया पुत्रांसी । भ्रांति म्हणे त्यांसी । कां आलों या स्थळासी । तुम्ही आलां कवण कार्या ।।८२।। ऐसा

मनीं विस्मय करीत । निघोनि घरा गेला पतित । सांगितला वृत्तान्त । विस्मय सर्व करिताती ।।८३।। इतुकें झालें कौतुक । पहाती नगरलोक । विस्मय करिती सकळिक । म्हणती अभिनव काय झालें ।।८४।। त्रिविक्रमभारती मुनि । जो का होता गुरुसन्निधानीं । पुसतसे विनवोनि । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।८५।। त्रिविक्रम म्हणे श्रीगुरूसी । होतो संदेह मानसीं । निरोप द्यावा कृपेंसी । विनंती एक अवधारा ।।८६।। महापतित जातिहीन जाण । तयातें दिधलें दिव्यज्ञान । अंग धुतां तत्क्षण । गेलें ज्ञान केवी त्याचें ।।८७।। विस्तारोनि आम्हांसी । निरोपावें कृपेंसी । म्हणोनि लागला चरणांसी । भावभक्ति करोनिया ।।८८।। ऐसें पुसे त्रिविक्रम यति । श्रीगुरु तया निरोपिती । त्याचे अंगाची विभूति । धुतां गेलें ज्ञान त्याचें ।।८९।। ऐसें विभूतीचें महिमान । माहात्म्य असे पावन । सांच होय ब्रह्म पूर्ण । भस्ममहिमा अपार ।।१९०।। गुरुवचन ऐकोनि । विनवीतसे त्रिविक्रम मुनि । देव गुरुशिरोमणि । भस्ममहिमा निरोपावा ।।९१।। सिद्ध म्हणे शिष्यासी । भस्ममहिमा परियेसीं । गुरु सांगतां विस्तारेंसी । एकचित्तें अवधारा ।।९२।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । गुरुचरित्रविस्तार । ऐकतां होय मनोहर । सकळाभीष्टें साधती ।।९३।। पुढील कथा पावन । सांगे सिद्ध विस्तारोन । महाराष्ट्रभाषेंकरून । सांगे सरस्वती गुरुदास ।।९४।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । कर्मविपाक भावार्थ । अत्यंत ज्ञान प्रशंसत । विमोचित पुनः केलें ।।१९५।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे कर्मविपाककथनं नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ।।२८।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१९५।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय २९ वा

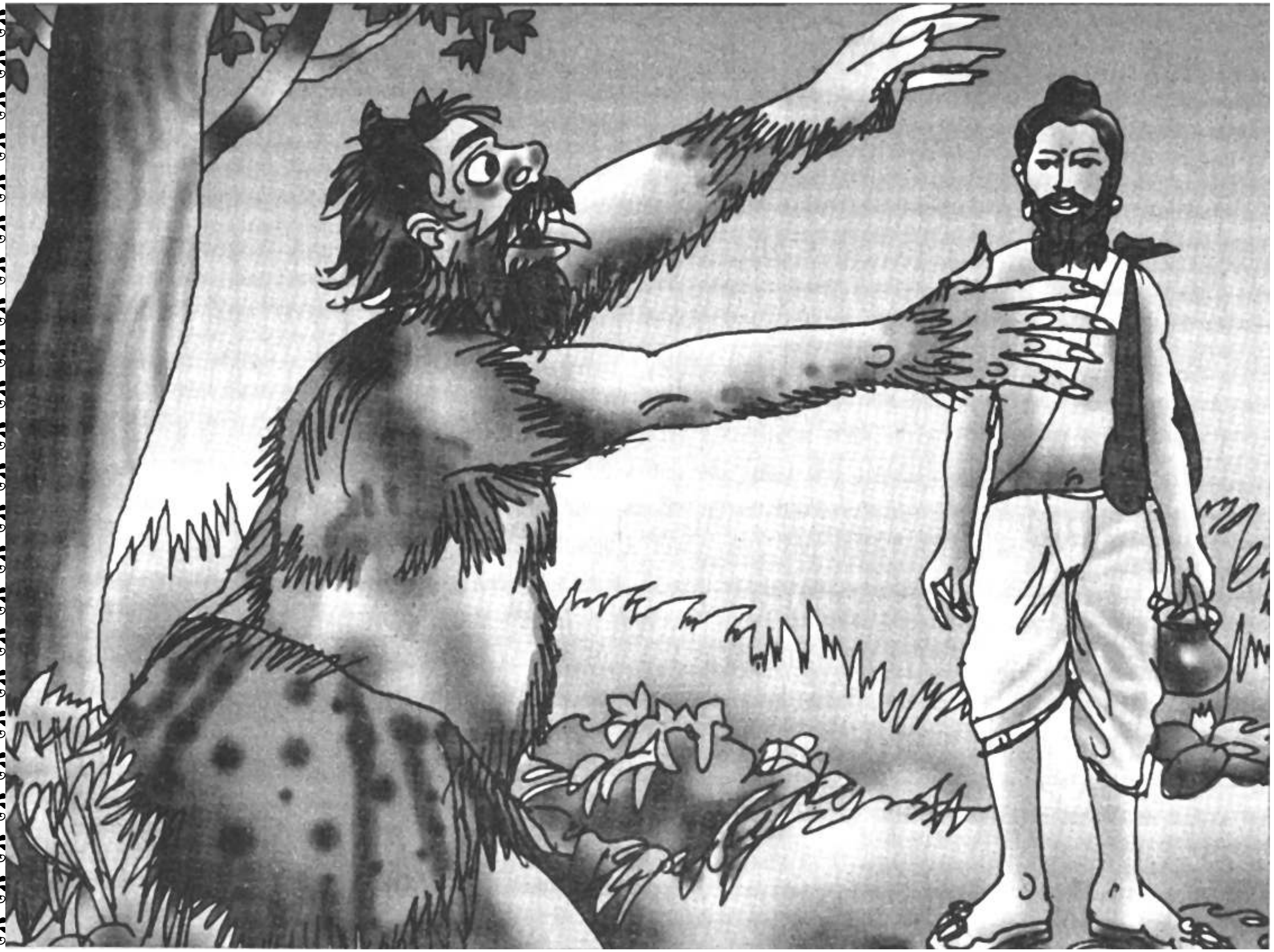

।। अध्याय एकोणतिसावा ।। * ।। ब्रह्मराक्षसाचा उद्धार, भस्ममाहात्म्य ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती त्रिविक्रमभारतीस म्हणाले, वत्सा, कृतयुगात वामदेव नावाचा एक ब्रह्मज्ञानी योगी भूलोकी संचार करीत असे. एकदा तो क्रौंचारण्यातून जात होता. तेथे एक नरभक्षक ब्रह्मराक्षस राहत असे. याने धावत येऊन वामदेवावर झडप घातली. तेव्हा त्याच्या अंगावरचे भस्म ब्रह्मराक्षसाच्या अंगाला लागताच त्याची सर्व पापे जळून गेली. त्याची क्षुधा, तृष्णा, उद्विग्नता, तगमग नाहीशी झाली. त्याला पूर्वजन्मांचे स्मरण झाले. त्याने वामदेवाचे पाय धरले व म्हणाला, ''हे मुनीश्वर ! तू ईश्वर आहेस. तुझ्या अंगस्पर्शाने मी पावन झालो माझा उद्धार कर.'' वामदेवाने विचारले, ''तू कोण आहेस?'' ब्रह्मराक्षस म्हणाला, ''हे तपोनिधी, या क्षणी मला पूर्वीचे पंचवीस जन्म आठवत आहेत. प्रथम जन्मात मी यवन राजा होतो. उन्मत्त होऊन मी प्रजेला छळले, पतिव्रतांना भ्रष्ट केले. पुढे मला क्षयरोग झाला. शत्रूंनी माझे राज्य बळकावले. मृत्यूनंतर मी नरकात पडलो. त्यानंतर मी प्रेतयोनीत जन्मलो. मग मी क्रमाने वाघ, अजगर, लांडगा, डुक्कर, सरडा, कुत्रा, कोल्हा, हरीण, ससा, माकड, मुंगूस, कावळा, अस्वल, रानकोंबडा, गाढव, मांजर, बेडूक, कासव, मासा, उंदीर, घुबड, हत्ती व आता ब्रह्मराक्षस असे जन्म घेतले. हे प्रभू! आज तुमच्या अंगस्पर्शाने मला पूर्वजन्म आठवले, मन शांत झाले. तुमच्या अंगी एवढे सामर्थ्य कसे आले ?''

वामदेव म्हणाला, ''अरे, हा सर्व माझ्या अंगावरील भस्माचा प्रभाव आहे. त्याच्या स्पर्शामुळेच तुझ्या ठायी ज्ञान प्रकट झाले. मी तुला एक कथा सांगतो. त्यावरून भस्माचा प्रभाव किती श्रेष्ठ आहे हे तुझ्या लक्षात येईल. द्रविड देशात एका कर्मभ्रष्ट ब्राह्मणाचे शूद्र स्त्रीशी संबंध होते. त्याच्या कुटुंबीयांनी व ज्ञातिबांधवांनी त्याच्यावर बहिष्कार टाकला. चरितार्थाचे साधन नसल्याने तो चोऱ्या करू लागला. एकदा चोरी करत असताना एका शूद्राने त्याचा वध केला आणि त्याचे प्रेत गावाबाहेरील स्मशानापाशी टाकले. तेथे एक कुत्रा भस्मावर बसला होता. तो प्रेत खाण्यासाठी आला. तेव्हा त्याच्या पोटाचे भस्म प्रेताच्या कपाळाला व अंगाला लागले. इकडे यमदूत त्या ब्राह्मणाच्या सूक्ष्म देहाला पीडा देत यमलोकी जात होते. शिवदूतांनी त्याच्या प्रेताला भस्म लागलेले पाहिले. त्यांनी यमदूतांना गाठले. ब्राह्मणाचा सूक्ष्म देह त्यांच्याकडून हिसकावून घेतला आणि पळवून लावले. हे वृत्त कळताच यम संतापाने शिवदूतांपाशी आला व म्हणाला, ''तुम्ही माझ्या दूतांना का मारलेत ? हा ब्राह्मण पापी आहे. याला तुम्ही शिवलोकी कसा नेता ?'' शिवदूत म्हणाले, ''या ब्राह्मणाच्या सर्वांगावर भस्म लागले होते. त्यामुळे तो पावन झाला आहे. भस्मचर्चित देह असलेल्या प्रत्येकाला कैलासलोकीच आणले पाहिजे अशी आमच्या स्वामींची आज्ञा आहे.'' ते ऐकून यमाचा राग शांत झाला. त्याने आपल्या दूतांना भस्म, त्रिपुंड्र व रुद्राक्ष धारण करणाऱ्या कोणालाही यमलोकी आणू नये असे बजावले. म्हणूनच मी भावभक्तीने भस्म धारण करतो.''

वामदेवाचे बोलणे ऐकून ब्रह्मराक्षस म्हणाला, ''मी राजा असताना पांथस्थांची सोय व्हावी म्हणून रानात तळे बांधले होते. चरितार्थ चालण्यासाठी ब्राह्मणांना शेतजमिनी दान दिल्या होत्या. त्या पुण्याईनेच मला तुमची भेट झाली. आता मला भस्मधारणा-विधी समजावून सांगा.'' वामदेव म्हणाला, ''पूर्वी मंदार पर्वतावर देवसभा चालली असताना सनत्कुमारांनी शंकराला विनंती केली – ''प्रभू, पापक्षय होऊन मोक्षप्राप्ती साध्य होईल असे एखादे साधन मानवांच्या कल्याणासाठी सांगा.'' शिव म्हणाले, ''सुकलेले गोमय जाळून जी राख मिळते तेच भस्म होय. 'सद्योजात' मंत्राने ते तळहातावर घ्यावे. 'अग्निरीति' मंत्राने अभिमंत्रित करावे. 'मानस्तोके' मंत्राने अंगठ्याने मळावे. 'त्र्यंबकं' मंत्राने भाळी लावावे. 'त्र्यायूषे' मंत्राने कपाळास, भुजांस व शरीरावर अन्य स्थानी लावावे. मध्यमा, अनामिका व अंगुली या तीन बोटांनी त्याच मंत्रोच्चारात भिवयांना समांतर तीन आडव्या रेषा काढून अंगठ्याने मध्यरेषा काढावी. यालाच त्रिपुंड्रक म्हणतात. सर्व आश्रमधर्मांच्या व वर्णांच्या लोकांनी भस्मत्रिपुंड्र लावावा. त्यायोगे पूर्वपापांचे निरसन होऊन तो पुण्यात्मा होतो. त्याला सर्व तीर्थस्नानांचे, यात्रांचे व जपानुष्ठानांचे पुण्य मिळते, आयुरारोग्य, यश, कीर्ती, ज्ञान व सौख्य लाभते, कुळांचा उद्धार होतो, त्याला चारी पुरुषार्थ साध्य होतात. तो स्वर्ग, ब्रह्म आणि वैकुंठलोकी दीर्घकाळ वास्तव्य करून शिवसायुज्यता प्राप्त करतो. ज्याला मंत्रोच्चार येत नाहीत त्याने 'ॐ नमः शिवाय ।' असे म्हणून भस्म भक्तिभावाने धारण करावे. त्यालाही तेच पुण्यफल मिळते.'' ते ऐकून सनत्कुमार, देव आणि ऋषींना मोठे समाधान वाटले.'' भस्ममाहात्म्य श्रवण केल्यावर ब्रह्मराक्षसाने वामदेवाला उद्धार करण्याची काकुळतीने प्रार्थना केली. वामदेवाने त्याला अभिमंत्रित भस्म दिले. त्याने त्या भस्माने स्वतःच्या भाळी त्रिपुंड्रक लावला. त्याच्या प्रभावाने त्याला दिव्य देह प्राप्त झाला. वामदेवाच्या कृपाप्रसादाने त्याला दिव्यलोकी परमगती मिळाली. त्रिविक्रमा, वामदेव हे शिवावतार होते, योगियांचे ईश्वर होते, जगत्कल्याणासाठी संचार करायचे. त्यांनी ब्रह्मराक्षसाचा उद्धार केला. गुरुसेवेची आवड हेच सर्व साधनामार्गांचे सार आहे.'' ते ऐकून त्रिविक्रमाला परमानंद झाला. श्रीगुरूंना वंदन करून तो कुमसी ग्रामी परतला.

अध्याय एकोणतिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । मागें कथा निरोपिलीसी । भस्ममाहात्म्य श्रीगुरूसी । पुसिलें त्रिविक्रमभारतीनें ।।१।। पुढें कथा कवणेंपरी । झाली असे गुरुचरित्रीं । निरोपावी सविस्तारीं । सिद्धमुनि कृपासिंधु ।।२।। ऐसें विनवी शिष्यराणा । ऐकोनि सिद्ध प्रसन्नवदना । सांगतसे तये क्षणां । भस्ममाहात्म्य परियेसा ।।३।। श्रीगुरु म्हणे त्रिविक्रमासी। भस्ममाहात्म्य पुससी । एकचित्त करुनी मानसीं । सावध होवोनि ऐक पां ।।४।। पूर्वापार कृतयुगीं । वामदेव म्हणिजे योगी । प्रसिद्ध गुरू तो जगीं । वर्तत होता भूमीवरी ।।५।। शुद्ध बुद्ध ब्रह्मज्ञानी । गृह दारा[१] विवर्जुनी । कामक्रोधादि त्यजुनी । हिंडत होता महीवरी[२] ।।६।। संतुष्ट निःस्पृह मौनी । भस्म सर्वांगीं लावोनि । जटाधारी असे मुनि । वल्कल वस्त्र व्याघ्राजिन ।।७।। ऐसा मुनि भूमंडळांत । नाना क्षेत्र हिंडत । पावला क्रौंचारण्यांत । जेथें संचार[३] राक्षसांचा ।।८।। तया स्थानीं असे एक । ब्रह्मराक्षस भयानक । मनुष्यांदि जीवानिक । भक्षीतसे परियेसा ।।९।। ऐशा अघोर वनांत । वामदेव गेला हिंडत । ब्रह्मराक्षस अवचित । गेला धावोनि भक्षावया ।।१०।। ब्रह्मराक्षस क्षुधाक्रांत । तयासी भक्षूं धावत । करकरां दांत खात । मुख पसरोनि जवळी आला ।।११।। राक्षस येतां देखोनि । वामदेव निःशंक मनीं। उभा असे महाज्ञानी । पातला राक्षस तयाजवळी ।।१२।। राक्षस मनीं संतोषित । ग्रास बरवा लाधला म्हणत । भक्षावया कांक्षा बहुत । येवोनि धरिला आलिंगोनि ।।१३।। आलिंगितां तयासी । भस्म लागलें राक्षसासी । झालें ज्ञान तयासी। जातिस्मरण जन्मांतरींचें ।।१४।। पातक गेलें जळोनि । राक्षस झाला ब्रह्मज्ञानी । जैसें लागतां चिंतामणि । लोह सुवर्ण होतसे ।।१५।। मानससरोवरीं जैसा । काक होय राजहंस । अमृत पाजितां मनुष्यास । देवत्व होय ज्यापरी ।।१६।। जैशी का जांबूनदांत । मृत्तिका घालितां कनक होत । तैसा पापी जाहला पुनीत ।

१. पत्नी. २. पृथ्वीवर. ३. वस्ती.

योगियाचे अंगस्पर्शे ।।१७।। समस्त मिळती मनकामना । दुर्लभ सत्पुरुषदर्शना । स्पर्श होतां गुरुचरणा । पापावेगळा होय नर ।।१८।। ब्रह्मराक्षस भयानक । काय सांगों त्याची भूक । गजतुरंग मनुष्य लोक । सकळ आहात करीतसे ।।१९।। इतुकें भक्षितां त्यासी । न जाय भूक परियेसीं । तृषाकांत समुद्रासी । प्राशितां तृषा न जाय ।।२०।। ऐसा पापी राक्षस । होतां मुनीअंगस्पर्श । गेली क्षुधा आक्रोश । झाला ज्ञानी परियेसा ।।२१।। राक्षस ज्ञानी होवोनि। लागला मुनीश्वराचे चरणीं । त्राहि त्राहि गुरुशिरोमणि । तूंचि साक्षात् ईश्वर ।।२२।। तारीं तारीं मुनीश्वरा । बुडालों घोर सागरां। उद्धरीं मज दातारा । जगदीश्वरा कृपासिंधु ।।२३।। तव दर्शनमात्रेंसी । जळोनि गेल्या पापराशी । तूं कृपाळु भक्तांसी । तारीं तारीं गुरुराया ।।२४।। येणेंपरी मुनीश्वरास । विनवीतसे ब्रह्मराक्षस। वामदेव कृपासमरस। पुसों लागला तये वेळीं ।।२५।। वामदेव म्हणे त्यासी । तूं कोण कोणाच्या वंशीं । ऐशिया घोर वनासी । राहिलासी कां या ठायां ।।२६।। ऐकोनि ऐसें वचन । ब्रह्मराक्षस करी नमन। विनवीतसे कर जोडोन । ऐक त्रिविक्रम मुनिराया ।।२७।। राक्षस म्हणे तये वेळीं । मज ज्ञान जालें सकळी। जातिस्मरण अंतकाळीं । पूर्वापरीचें स्वामिया ।।२८।। तयामध्यें माझे दोष। उत्कृष्ट जन्म पंचवीस । त्यांचा दिसतसे प्रकाश । ऐका स्वामी वामदेवा ।।२९।। पूर्वजन्मीं पंचविशीं । होतो राजा यवन देशीं। दुर्जय नाम आपणासी । दुराचारीं वर्तलो जाण ।।३०।। मीं मारिले बहुत लोक । प्रजेसी दिधलें बहु दुःख। स्त्रिया वरिल्या अनेक । राज्यमदें करोनिया ।।३१।। वरिल्या स्त्रिया अमित । अन्य भोगिल्या नाहीं गणित। एक दिवस घेवोनि रतिसुख । पुनरपि न भोगीं तियेसी ।।३२।। एके दिवशीं एकीसी । रति देवोनि त्यजीं तिसी । ठेवीं अंतर्गृहासी। पुनरपि ते न देखें नयनीं ।।३३।। ऐसें अनेक स्त्रियांसी । ठेविलें अंतर्गृहासीं । मातें शापिती अहर्निशीं । दर्शन नेदीं म्हणोनि ।।३४।। सकळ राव जिंकोनि । आणिल्या स्त्रिया धरोनि । एक

दिन भोगुनी । ठेविल्या अंतर्गृहासी ।।३५।। जेथें स्त्रिया सुरूप असती । बळें आणोन दे रति । संतोषें त्या न येती। तयां द्रव्य देवोनि आणवीं ।।३६।। विप्र होते जे माझे देशीं । ते जाऊनि राहिले अन्य ठायासी । मी भोगीं त्यांचे स्त्रियांसी । उन्मत्तपणें परियेसा ।।३७।। पतिव्रता सुवासिनी । विधवा मुख्य करोनि । त्याही भोगीं उन्मत्तपणीं । रजस्वला न सांडिल्या ।।३८।। विवाह न होतां कन्येसी । बलात्कारें भोगीं त्यांसी । येणेंपरी समस्त देशीं । उपद्रविलें मदांधपणें ।।३९।। ब्राह्मणस्त्रिया तीन शत । चार शत क्षत्रिया विख्यात । वैश्यस्त्रिया षट्शत । शूद्रस्त्रिया सहस्र जाण ।।४०।। एक शत चांडाळिणी । सहस्र वरिल्या पुलिंदिनी[१] । पंचशत स्त्रिया डोंबिणी । रजकिणी[२] वरल्या शत चारी ।।४१।। असंख्यात वारवनिता[३] । भोगिल्या म्यां उन्मत्तता । तथापि माझे मनीं तृप्तता । नाहीं झाली स्वामिया ।।४२।। इतुक्या स्त्रिया भोगून । तृप्त नव्हे माझें मन । विषयासक्त मद्यपान । करीं नित्य उन्मत्त मी ।।४३।। वर्ततां येणेंपरी देखा। व्याधिष्ठ झालों यक्ष्मादिका । परराजे येऊनि ऐका । राज्य सर्व हारिलें ।।४४।। मग जाणा आपणासी । मरण आलें परियेसीं । मग नेलें यमापाशीं । नरकामध्यें घातलें ।।४५।। देवांचीं सहस्र वर्षें देखा । दहा वेळ फिरलों ऐका । पितरांसहित नरका । भोगिले नरक येणेंपरी ।।४६।। पुढें जन्मलों प्रेतवंशीं । विरूप देह आपणासी । सहस्र शिश्नें अंगासी । लागलीं असती परियेसा ।।४७।। येणेंपरी दिव्य शत । वर्षें कष्टलों क्षुधाक्रांत । पुनः यमपंथ । नाना कष्टें कष्टलों ।।४८।। दुजा जन्म आपणासी । व्याघ्र झालों जीवहिंसी । अजगर जन्म तृतीयेसी । चवथा झालों लांडगा ।।४९।। पांचवा जन्म आपणासी । ग्रामसूकर परियेसीं । सहावा जन्म परियेसीं । सरडा होवोनि जन्मलों ।।५०।। सातव्या जन्मीं झालों श्वान । आठवा जंबुक मतिहीन । नववा जन्म रोहिहरण । दहावा झालों ससाणा देखा ।।५१।। मर्कट जन्म एकादश । सांबर झालों मी द्वादश । मुंगूस झालों मी त्रयोदश । चतुर्दश वायस पैं ।।५२।। जन्म आपण

१. भिल्लिणी. २. परटिणी. ३. वेश्या.

पंचदशीं । जांबुवंत[1] झालों क्लेशी । रानकुक्कुट षोडशीं । जन्म पावलों परियेसा ।।५३।। सप्तदशजन्मीं आपण । गर्दभ झालों अक्षहीन । मार्जारयोनि भोगून । आलों अष्टादशेसी ।।५४।। एकुणिसाव्या जन्मासी । मंडूक झालों परियेसीं । कासवजन्म विंशतीसी । एकविसावा मत्स्य झालों ।।५५।। बाविसावा जन्म थोर । झालों तस्कर उंदीर । दिवांध झालों बधिर । उलूक[2] झालों तेविसावा ।।५६।। जन्म चतुर्विंशतीसी । झालों कुंजर तामसी । पंचविसाव्या जन्मासी । ब्रह्मराक्षस आपण देखा ।।५७।। क्षुधाक्रांत अहर्निशीं । कष्टतों मी परियेसीं । निराहार अरण्यवासी । वर्ततसें स्वामिया ।।५८।। तुम्हां देखतां अंतःकरणीं । वासना झाली भक्षीन म्हणोनि । यालागीं आलों धावोनि । पापरूपी आपण देखा ।।५९।। तुमचा अंगस्पर्श होतां । जातिस्मरण आलें आतां । सहस्र जन्मींची दुष्कृतता[3] । दिसतसे स्वामिया ।।६०।। मातें आतां जन्म पुरे । तव अनुग्रहें मी तरें । घोरांदर संसार नुरे । यातायाती कडे करीं ।।६१।। तूं तारक विश्वासी । म्हणोनि मातें भेटलासी । तव चरणमहिमा ऐसी । स्पर्श होतां ज्ञान झालें ।।६२।। भूमीवर नर असतीं । तैसा नव्हेसी तूं यति । तव महिमा दिसे ख्याति । निरोपावें दातारा ।।६३।। महापापी दुराचारी । आपण असें वनांतरीं । तव अंगस्पर्शमात्रीं । ज्ञान अखिल[4] झालें मज ।।६४।। कैसा महिमा तुझें अंगीं । ईश्वर होशील कीं जगीं । आम्हां उद्धरावयालागीं । आलासि स्वामी वामदेवा ।।६५।। ऐसें म्हणतां राक्षसीं । वामदेव सांगे संतोषीं । भस्ममहिमा आहे ऐशी । माझे अंगीं परियेसा ।।६६।। सर्वांग माझें भस्मांकित । तुझे अंगीं लागलें किंचित । त्याणें झालें तुज चेत । ज्ञानप्रकाश जन्मांतरींचा ।।६७।। भस्ममहिमा अपरंपार । ब्रह्मादिकां अगोचर । याचि कारणें ईश्वर । भूषण करी सर्वांगीं ।।६८।। ईश्वरें वंदिलें ज्या वस्तूसी । वर्णितां अशक्य आम्हांसी । तोचि शंकर व्योमकेशी । जाणे भस्ममहिमान ।।६९।। तूं जरी पुससी आम्हांसी । सांगेन दृष्टान्त परियेसीं । आम्हीं देखिला दृष्टींसी । अपार महिमा भस्माचा ।।७०।।

१. अस्वल. २. घुबड. ३. पापे. ४. सर्व.

विप्र एक द्रविडदेशीं । आचारहीन परियेसीं । सदा रत शूद्रिणीसी । कर्मभ्रष्ट वर्तत होता ।।७१।। समस्त मिळोनि विप्रजाती । त्या द्विजासी बहिष्कारिती । मातापिता दायाद[1] गोत्री । त्यागिती त्यासी बंधुवर्ग ।।७२।। येणेंपरी तो ब्राह्मण । प्रख्यात झाला आचारहीन । शूद्रिणीतें वरून । होता काळ क्रमूनिया ।।७३।। ऐसा पापी दुराचारी । तस्करविद्येनें उदर भरी । आणिक स्त्रियांशीं व्यभिचार करी । उन्मत्तपणें परियेसीं ।।७४।। वर्ततां ऐसा एके दिवशीं । गेला होता व्यभिचारासी । तस्करविद्या करितां निशीं । वधिलें त्यासी एकें शूद्रें ।।७५।। मग तया प्रेतासी । ओढोनि नेलें तेच निशीं । टाकिलें बहिर्ग्रामेंशी । अघोर स्थळीं परियेसा ।।७६।। श्वान एक तये नगरीं । बैसलें होतें भस्मावरी। क्षुधाक्रांत ते अवसरी । हिंडत गेलें प्रेतघाणीं ।।७७।। देखोनि तया प्रेतासी । श्वान गेला भक्षावयासी । प्रेतावरी बैसून हर्षी । क्षुधानिवारण करीत होता ।।७८।। भस्म होतें श्वानपोटीं । तें लागलें प्रेताचे ललाटीं । वक्षस्थळीं बहुवटीं । लागलें भस्म परियेसा ।।७९।। प्राण त्यागितां द्विजवर । नेत होते यमकिंकर[2] । नानापरी करीत मार । यमपुरा नेताती ।।८०।। कैलासपुरींचे शिवदूत । देखोनि आले तें प्रेत । भस्म अंगीं उज्ज्वलित । म्हणती यातें कोणीं नेलें ।।८१।। यातें योग्य शिवपूर । केवी नेताती यमकिंकर । म्हणोनि धावती वेगवक्त्र[3] । यमकिंकरा मारावया ।।८२।। शिवदूत येतां देखोनि । यमदूत जाती पळोनि । तया द्विजातें सोडोनि । जाती आपुले यमपुरा ।।८३।। जावोनि सांगती यमासी । गेलों होतों भूमीसी । आणीत होतों पापियासी । अघोर रूपें करूनिया ।।८४।। तें देखोनि शिवदूत । धावत आले मारूं म्हणत । हिरोनि घेतलें प्रेत । वधीत होते आम्हांसी ।।८५।। आतां आम्हां काय गति । कधीं जावों ना त्या क्षितीं । आम्हां शिवदूत मारिती । म्हणूनि विनविती यमासी ।।८६।। ऐकोनि दूतांचें वचन । यम निघाला कोपून । गेला त्वरेंकरून । शिवदूतांजवळी तो ।।८७।। यम म्हणे शिवदूतांसी । कां मारिलें मम किंकरांसी । हिरोनि घेतलें

१. भाऊबंद. २. यमदूत. ३. जलदीने.

पापियासी । शिवपुरा केवी नेतां ।।८८।। याचें पाप असे प्रबळ । सरित्सिकता[१] गणवेल । त्याहूनि अधिक केवळ । अघोररूप असे देखा ।।८९।। नव्हे योग्य शिवपुरासी । न्यावया हा विमानेंसी । केवी नेता मूढपणेंसी । म्हणोनि यम कोपला ।।९०।। ऐकोनि यमाचें वचन । शिवदूत सांगती विस्तारोन । प्रेतकपाळीं लांछन । होतें भस्म परियेसा ।।९१।। वक्षःस्थळीं भाळासी । बाहुमूळीं करकंकणेसी । भस्म लागता प्रेतासी । केवी आतळती दूत तुझे ।।९२।। आम्हां आज्ञा ईश्वराची । भस्मांकित तनु ज्याची । नित्य वस्ती असे त्याची । कैलासपदीं शाश्वत ।।९३।। भस्म कपाळीं लागत । केवी आतळती[२] तव दूत । तात्काळीं होतों वधित । परी धर्मे सोडिलें ।।९४।। पुढें आपुल्या दूतांसी। बुद्धि सांगा तुम्ही ऐसी । ज्यांवरी भस्म परियेसीं । त्यांतें तुम्हीं नाणावें ।।९५।। भस्मांकित नरासी । दोष न लागती परियेसीं । तो योग्य होय स्वर्गासी । म्हणोनि सांगती शिवदूत ।।९६।। शिवदूतांचें वचन ऐकोन । यमधर्म गेला परतोन। आपुल्या दूता पाचारोन । सांगतसे परियेसा ।।९७।। यम सांगे आपुल्या दूतां । भूमीवरी जावोनि आतां । जे का असती भस्मांकिता। त्यांतें तुम्हीं नाणावे ।।९८।। अनेक परी दोष जरी । केले असती अपरंपारी । त्यातें नाणिजे आमुच्या पुरीं । त्रिपुंड्रिक नरासी ।।९९।। रुद्राक्षमाळा ज्याच्या गळां । असेल तिलक त्रिपुंड्री टिळा । त्यातें तुम्ही नातळा[३] । आज्ञा असे श्रीशिवाची ।।१००।। वामदेव म्हणे राक्षसासी । या विभूतीची महिमा ऐशी । आम्ही लावितों भक्तीसी । देवादिकां दुर्लभ ।।१।। पाहे पां ईश्वर प्रीतींसी । सदा लावितों भस्मासी । ईश्वरें वंदिल्या वस्तूसी। कोण वर्णूं शके सांग पां ।।२।। एकोनि वामदेवाचें वचन । ब्रह्मराक्षस करी नमन । उद्धरीं गा जगजीवन । ईश्वर तूंचि वामदेवा ।।३।। तव चरण मज भेटले । सहस्र जन्मींचें ज्ञान झालें । कांहीं पुण्य होतें केलें । त्या गुणें भेटलासी ।।४।। आपण पूर्वी राज्य करितां । केलें पुण्य स्मरलें आतां । तळें बांधिलें रानीं तत्त्वतां । दिल्ही वृत्ति विप्रांसी

१. नदीच्या वाळूचे कण. २. स्पर्श करतात. ३. शिवू नका.

।।५।। इतुकें पुण्य आपणासी । घडलें होतें परियेसीं । वरकड[1] केल्या दोषराशी । राज्य करितां स्वामिया ।।६।। जधीं नेलें यमपुरासी । यमें पुसिलें चित्रगुप्तासी । माझें पुण्य त्या यमासी । सांगितलें चित्रगुप्तें ।।७।। तधीं मातें यमधर्में आपण। सांगितलें होतें पुण्य । पंचविंशति जन्मीं जाण । फळ येईल म्हणोनि ।।८।। त्या पुण्यापासून । जोडले[2] हे तव चरण । करणें स्वामी उद्धारण । जगद्गुरु स्वामिया ।।९।। या भस्माचें महिमान । लावावयाचें विधान । कवण मंत्रें अवधारण । विस्तारोनि सांग पां ।।११०।। वामदेव म्हणे राक्षसासी । विभूतिधारण मज पुससी । सांगेन तें विस्तारेंसी। एकचित्तें ऐक पां ।।११।। पूर्वीं मंदराचलपर्वतीं । क्रीडेंसी गेले उमापती । कोटि रुद्रगणांसहिती । बैसले होते वोळंगेसी[3] ।।१२।। तेतीस कोटी देवांसहित । देवेंद्र दर्शनासी येत । अग्नि वरुण देवासहित। कुबेर वायु आले तेथें ।।१३।। गंधर्व यक्ष चित्रसेन । खेचर पन्नग विद्याधरण । किंपुरुष सिद्ध साध्य जाण । आले गुह्यक सभेसी ।।१४।। वेदाचार्य बृहस्पति। वसिष्ठ नारद तेथें येती । अर्यमादि पितर येती । आले ईश्वर-वोळंगेसी ।।१५।। दक्षादि ब्रह्म येर सकळ । आलें समस्त ऋषिकुळ । उर्वश्यादि अप्सरामेळ । आले ईश्वरसभेसी ।।१६।। चंडिकासह शक्ति देखा । आदित्यादि द्वादशका । अष्ट वसु मिळोन ऐका । आले ईश्वरसभेसी ।।१७।। अश्विनौ देव परियेसीं । विश्वदेव मिळून द्वादशी । आले ईश्वरसभेसी । ऐक ब्रह्मराक्षसा ।।१८।। भूतपति महाकाळ। नंदिकेश्वर महानीळ। काठीकर[4] दोघे प्रबळ । पार्षद[5] उभे असती ।।१९।। वीरभद्र संकर्षण । मणिभद्र षट्कर्ण। वृकोदर देवमान्य । कुंभोदर आला तेथें ।।१२०।। कुंभोदर मंडोदर । विकटवर्ण कर्णधार । धारकेत महावीर । भूतनाथ तेथें आला ।।२१।। भृंगी रिटी भूतनाथ । नानारूपी गुण समस्त । नानावर्ण मुख्य ख्यात । नानाऽवयवीशिर दूत ।।२२।। रुद्रगणरूपें कैसीं । सांगेन ऐक विस्तारेंसी । कित्येक कृष्णवर्ण ऐसीं । श्वेतपीत धूम्रवर्ण ।।२३।। हिरवें ताम्र सुवर्णवर्ण । लोहित

१. बाकीच. २. लागले. ३. सभेत. ४. द्वारपाल. ५. सभासद.

चित्रविचित्र जाण । मंडूकासारिखें[1] असे वदन । रुद्रगण आले तेथें ।।२४।। नाना आयुध-शस्त्रेंसी । नाना वाहनें भूषणेंसी । व्याघ्रमुखें कित्येकांसी । किती सूकरगजमुखी ।।२५।। कित्येकां वक्रमुख । कित्येक श्वान-श्रृगालमुख। उष्ट्रवदन किती एक । किती शरभवैरुंडवत् वदन ।।२६।। सिंहमुख कित्येक । किती घोर बकमुख । कितीएकांसी मुख एक । दोनमुख गण देखा ।।२७।। चतुर्मुख कितीएक । चतुर्भुज कित्येक । किती एक हीनमुख । ऐसे तेथें गण येती ।।२८।। एकहस्त द्विहस्तेंसी । पांच सहा हस्तकेंसी । पाद नाहीं कितीएकांसी । बहुपाद किती जाणा ।।२९।। कर्ण नाहीं कित्येकांसी । एककर्ण अभिनवेसी । बहुकर्ण परियेसीं । ऐसे गण येती तेथें ।।१३०।। कित्येकां नेत्र एक । किती चार नेत्र मुख । कित्येक स्थूळ कुब्जक[2] । ऐसे गण ईश्वराचे ।।३१।। ऐशापरीच्या गणासहित। बैसला शिव मूर्तिमंत । सिंहासन रत्नखचित । सप्त प्रभावळींचें ।।३२।। आरक्त एक प्रभावळी । तियेवरी रत्नें जडलीं । अनुपम दिसे निर्मळी। सिंहासनीं परियेसा ।।३३।। दुसरी देखा प्रभावळी । हेमवर्णे पिवळी। मिरवी रत्नबहाळी। सिंहासनीं शंकराचे ।।३४।। तिसरी एक प्रभावळी । नीलवर्म सोज्ज्वळी । तीं असतीं कुसरिलीं । सिंहासनीं ईश्वराचे ।।३५।। चवथी प्रभावळी । रत्नखचित असे कमळीं । आरक्तवर्ण असे जडली । सिंहासनीं ईश्वराचे ।।३६।। वैडूर्य रत्नखचित । मुक्तें जडलीं बहुत। पांचवी प्रभावळी विख्यात । सिंहासनीं ईश्वराचे ।।३७।। सहावी जे कां प्रभावळी। पुष्परागांचिया वेली । मुक्ताफळांचिया जाळी । सिंहासनीं ईश्वराचे ।।३८।। सातवी जी कां प्रभावळी । अनेक रत्नें तिये जडलीं । विश्वकर्म्यानें निर्मिलीं । अपूर्व देखा त्रिभुवनांत ।।३९।। ऐशिया सिंहासनावरी । बैसला असे त्रिपुरारी[3]। कोटिसूर्य तेजासरी । भासतसे परियेसा ।।१४०।। महाप्रळयसमयासी। सप्तार्णवमिळणी[4] जैसी । तैसा या श्वासोच्छ्वासीं। ईश्वर बैसलासे ।।४१।। भाळनेत्र ज्वाळमाळा । संवर्ताग्नि[5] जटामंडळा । कपाळीं

१. बेडकाच्या पोटासारखे. २. बुटके. ३. शंकर. ४. सात समुद्रांचं मिलन. ५. प्रलयकाळचा अग्नी.

चंद्र षोडशकळा । शोभतसे सदाशिव ।।४२।। तक्षक देखा वामकर्णीं । वासुकी दक्षिणकर्णीं । दोघांचिया नयनीं। तेज फाकलें ।।४३।। नीळकंठ आपण । नागहार आभरण[१] । सर्पाचे करीं कंकण । मुद्रिकाही त्यांचिया ।।४४।। कर्कोटक-पद्माचीं । केलीं नुपुरें तयांचीं । पौर्णिमे प्रभा चंद्राची । तैसा शुभ्र दिसतसे ।।४६।। म्हणोनि कर्पूरगौर म्हणती । ध्यानीं ध्याइजे पशुपती । ऐसा भोळा चक्रवर्ती । बैसला ते सभेंत ।।४७।। रत्नमुकुट असे शिरीं । नागेंद्र तो केयूरीं[३] । कुंडलाची दीप्ती[४] थोरी । दिसतसे ईश्वरू ।।४८।। कंठीं सर्पांचे हार । नीलकंठ मनोहर । सर्वांगीं सर्पालंकार । शोभतसे ईश्वरू ।।४९।। शुभ्र कमळी अर्चिला । की चंदने असे लोपिला । कर्पुरकर्दलेंसी लेपिला। तैसे दिसे ईश्वरू ।।१५०।। दशभुजा ईश्वरासी । एक एक आयुधेंसी । बैसलासे सभेसी । सर्वेश्वर शंकरू ।।५१।। एके हातीं त्रिशूळ देखा । दुसरे हातीं डमरू सुरेखा । येरे हातीं खड्ग निका । शोभतसे ईश्वरू ।।५२।। पाणिमात्र एका हातीं । धनुष्यबाणें कर शोभती । खट्वांग[५] फरश एके हातीं । त्रिशूळादिकें मिरवीतसे ।।५३।। शृंगासन कमळ देखा । धरिलेंसे पिनाका । दशभुजीं दिसे निका । बैसलासे सभेसी ।।५४।। पंचवक्त्र सर्वेश्वर । एकेक मुखाचा विस्तार। दिसतसे सालंकार । सांगेन ऐका श्रोतेजन ।।५५।। कलंकाविण चंद्र जैसा । किंवा क्षीरफेन[६] परियेसा। भस्मभूषित रूपें तैसा। दिसे मन्मथदाहक[७] ।।५६।। चंद्रसूर्याग्नि नेत्र । नागहार कटिसूत्र । दिसे मूर्ति पवित्र । सर्वेश्वरू परियेसा ।।५७।। शुभ्र टिळक कपाळीं। बरवा शोभे चंद्रमौळी । हास्यवदन ओठ पवळीं । बैसलासे श्रीशंकर ।।५८।। दुजें मुख उत्तरेसी । शोभत असे विस्तारेंसी । ताम्रवर्ण करकमळेंसी । अपूर्व दिसतसे परियेसा ।।५९।। जेवीं डाळिंबीचें फूल । किंवा प्रभातरविमंडळ[८]। तैसें शोभे मुखकमळ। शंकराचें परियेसा ।।१६०।। तिसरें मुख पूर्वदिशेसी । गंगार्धचंद्रशिरेंसी । जटाबंधन

१. वस्त्र. २. करगोटा. ३. बाहूवर. ४. तेज. ५. ब्रह्मकपाल. ६. दुधाचा फेस. ७. शंकर (मदनाला जाळणारा) ८. सकाळचा सूर्य.

परियेसीं । केलें सर्प वेष्टोनिया ।।६१।। एक मुख दक्षिणेसी । विक्राळ दाढा दारुणेसी । मिरवे नीळ वर्णेंसी । दिसतसे शंकरू ।।६२।। मुखांतूनि ज्वाला निघती । जैसा कां वेदशति । रुंडमाळा शोभती । सर्पवेष्टित परियेसा ।।६३।। पांचवें असे जें वदन । व्यक्ताव्यक्त[1] दिसे जाण । साकार निराकार सुजान । सगुण निर्गुण ईश्वर ।।६४।। सलक्षण निर्लक्षण । ऐसें शोभतसे वदन । परब्रह्म वस्तु जाण । सर्वेश्वर पंचमुख ।।६५।। काल व्याल सर्प बहुत । कंठीं माळा मिरवित । चरण मिरवे आरक्त[2] । कमळापरी ईश्वराचे ।।६६।। चंद्रासारिखीं नखें देखा । मिरविती चरणीं पादुका । अलंकार सर्प ऐका । शोभतसे ईश्वर ।।६७।। व्याघ्रांबर प्रावर्ण[3] । सर्वांगीं सर्पवेष्टण । गांठीं बांधिली असे जाण । नागबंधें करोनिया ।।६८।। नाभीं चंद्रावळी शोभे । हृदयीं कटाक्ष रोम[4] उभे । परमार्थालाभा लाभे । भक्तजनमनोहर ।।६९।। ऐसा रुद्र महाभोळा । सिंहासनीं आरूढला । पार्वतीसहित शोभला । बैसला असे परमेश्वर ।।१७०।। पार्वतीचा श्रृंगारू । नानापरीचे अलंकारू । मिरवितसे मनोहरू । सर्वेश्वरी परियेसा ।।७१।। कनकचंपकगोरटी । मोतियांचा हार कंठीं । रत्नखचित मुकुटीं । नागबंदी दिसतसे ।।७२।। नानापरीच्या पुष्पजाति । मुकुटावरी शोभती। तेथें भ्रमर आलापिती । परिमळालागीं परियेसा ।।७३।। मोतियांची थोर जाळी । शोभतसे मुकुटाजवळी । रत्नें असती जडलीं । शोभायमान दिसतसे ।।७४।। नासिक बरवें सरळ । तेथें मिरवे मुक्ताफळ । त्यावरी रत्न सोज्ज्वळ। जडलें असे शोभायमान ।।७५।। अधरोष्ठ प्रवाळसरसी । दंतपंक्ति रत्नें जैशीं । ऐसी माता मिरवे कैसी । महामाया परियेसा ।।७६।। कानीं तानवडीं भोंवया । रत्नखचित मिरविलीया । अलंकार महामाया । ल्याइलीसे जगन्माता ।।७७।। पीतवर्ण चोळी देखा । कुचतटीं शोभे निका । एकावळीं रत्नें अनेका । कंठीं हार शोभतसे ।।७८।। कालव्याल सर्प थोर । स्तनपान करिती मनोहर । कैसें भाग्य त्यांचें थोर । त्या सर्पांचें परियेसा ।।७९।।

१. स्पष्ट व अस्पष्ट. २. सतेज. ३. वस्त्र. ४. केस.

आरक्त वस्त्र नेसली । जैसें डाळिंब पुष्पवेली । किंवा कुंकुमें मिरविली । गिरिजा माता परियेसा ।।१८०।। बाहुदंड सरळ सुरेखा । करीं कंकण मुद्रिका[१] । मुक्ताकंचुकी देखा । ल्याइलीसे[२] अपूर्व ।।८१।। चरण[३] शोभती बरवे । नूपुरयुक्त स्वभावें । असे पार्वतीचें ध्यान ध्यावें । म्हणती देवगण समस्त ।।८२।। अष्टमीच्या चंद्रासरिसा । मिरवे टिळक कपाळीं तैसा । त्रिपुंड्र टिळा शुभ्र जैसा । मोतियांचा परियेसा ।।८३।। नानापरीचे अलंकार । अनेकपरीचे शृंगार । कोण वर्णूं शके पार । जगन्माता देवीचा ।।८४।। ऐसा शंभु उमेसहित । बैसलासे सभेंत । तेतीस कोटी परिवारात[४] । इंद्र आला वोळंगेसी ।।८५।। आले समस्त सुरवर[५] । देवऋषि सनत्कुमार । आले तेथें वेगवक्त्र । त्या ईश्वरसभेसी ।।८६।। सनत्कुमार तये वेळीं। लागतसे चरणकमळीं । साष्टांग नमूनि भाळीं । विनवीतसे शिवासी ।।८७।। जय जयाजी उमाकांता । जय जयाजी विघ्नहर्ता। त्रिभुवनीं तूंचि दाता । चतुर्विध पुरुषार्थांतें ।।८८।। समस्त धर्म आपणासी । निरोपिले परियेसीं । भवार्णवीं[६] तरावयासीं । पापक्षयाकारणें ।।८९।। आणिक एक आम्हां देणें । मुक्ति होय अल्पगुणें[७]। चारी पुरुषार्थ जेणें गुणें । अनायासें साधिजे ।।१९०।। एरवीं सकल पुण्यासी । करणें कष्ट आसमासीं[८] । हितार्थ सर्व मानवासी । निरोपावें स्वामिया ।।९१।। ऐसें विनवी सनत्कुमार । मनीं संतोषोनि ईश्वर । सांगता झाला कर्पूरगौर[९] । सनत्कुमार मुनीसी ।।९२।। ईश्वर म्हणे तये वेळीं । ऐका हो ऋषि सकळी । धर्म घडे तात्काळीं । ऐसें पुण्य सांगेन ।।९३।। वेदशास्त्रसंमतेसी । असे धर्म परियेसीं। अनंत पुण्य त्रिपुंड्रेंसी। भस्मांकित परियेसा ।।९४।। ऐकोनिया सनत्कुमार । कवण विधीं लाविजे नर । कवण स्थानीं द्रव्य परिकर । शक्ति कवण देवता असे ।।९५।। कवण कर्तृत्व किं प्रमाण । कवण मंत्र लाविजे आपण । सांगा स्वामी विस्तारोन । म्हणोनि चरणीं लागला ।।९६।। ऐसी विनंती ऐकूनी । सांगे शंभु विस्तारोनि । गोमय द्रव्य देवताग्नि । भस्म करणें परियेसीं

१. अंगठी. २. घातली. ३. पाय. ४. परिवारासह. ५. देवश्रेष्ठ. ६. संसारसमुद्रात. ७. सहज. ८. पुष्कळ. ९. शंकर.

।।९७।। पुरातन यज्ञस्थानीं । जी असेल मेदिनी[1] । पुण्य बहुत लावितां क्षणीं । तेथील भस्म परियेसा ।।९८।। सद्योजातादि मंत्रेंसी । घ्यावें भस्म तळहस्तासी । अभिमंत्रावें भस्मासी । अग्निरीती करोनिया ।।९९।। मानस्तोकेति मंत्रेंसी । संमर्दावें[2] अंगुष्ठेंसी । त्र्यंबकादि मंत्रेंसी । शिरीं लाविजे परियेसा ।।२००।। त्र्यायुषेति मंत्रेंसी । लाविजे ललाटभुजांसी । त्याचि मंत्रे परियेसीं । स्थानीं स्थानीं लाविजे ।।१।। मध्यांगुष्ठ अनामिकांगुलीसी । लाविजे प्रथम ललाटेसी । प्रतिलोम[3] अंगुष्ठेंसी । मध्यरेखा काढिजे ।।२।। त्रिपुंड्र येणेंपरी। लाविजे तुम्हीं परिकरी । एक एक रेषा विस्तारीं । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।३।। तीन रेषा स्थानीं स्थानीं । लावावें त्याच मंत्रांनीं । अधिक न लाविजे भ्रुवांहूनी। भ्रूसमान[4] लाविजे ।।४।। नव देवता विख्यातेसी। आहेत एकेक रेखेसी । अकार गार्हपत्यासी। भूरात्मा रजोगुणें ।।५।। ऋग्वेद आणि क्रियाशक्ति । प्रातःसवन असे ख्याति । महादेव देव म्हणती । प्रथम रेखेचा येणेंपरी ।।६।। दुसऱ्या रेखेच्या देवता । सांगेन एका विस्तारता । उकार दक्षिणाग्नि देवता । नभ सत्त्व जाणिजे ।।७।। यजुर्वेद म्हणती त्यासी । माध्यंदिन सवन परियेसीं । इच्छाशक्ति अंतरात्म्यासी । महेश्वर देवता जाण ।।८।। तिजी रेखा मधिलेसी । मकार आहवनीय परियेसीं । परमात्माप्रकृतीसी। ज्ञानशक्ति तयासी ।।९।। तृतीय सवन त्यासी । अधिदेवता इंद्र त्यासी । शिवशक्ति निर्धारिंसी । तीन रेखा येणेंपरी ।।२१०।। ऐसें नमस्कारोनि । त्रिपुंड्र लाविजे भस्में करोनि । महेश्वराची प्रीति म्हणोनि । वेदशास्त्रें वाखाणिती ।।११।। ब्रह्मचारी गृहस्थासी । वानप्रस्थ यतीश्वरासी । समस्त लाविजे हर्षीं । भस्मांकित त्रिपुंड्र ।।१२।। मुक्तिकाम जे लाविती । त्यासी नाहीं पुनरावृत्ति । जें जें मनीं संकल्पिती । लाभती चारी पुरुषार्थ ।।१३।। क्षत्रिय वैश्य शूद्र त्रिविधांसी । गोहत्यादि पातकी यांसी । वीरहत्यादि आत्महत्येंसी । शुद्धात्मा करी भस्मांकित ।।१४।। महापातकी आपण । उपपातक करी जाण । भस्म लावितां तत्क्षण। पुण्यात्मा तो होय

१. भूमी. २. कप्पा. ३. उलट्या अंगठ्याने. ४. भुवयांच्या आकाराचे.

।।१५।। विधिपूर्वक मंत्रेंसी । जे लाविती भक्तींसी । त्यांची महिमा अपारेसी । वंद्य होय देवलोकीं ।।१६।। नेणें जरी मंत्रविधि । तेणें लाविजे भावबुद्धीं । त्याचा महिमा अपारनिधि । एकचित्तें परियेसा ।।१७।। परद्रव्यापहार देखा । परस्त्रीगमन ऐका । असे पापी परनिंदका । तोही पावन होय जाणा ।।१८।। परक्षेत्रहरण[१] देखा । परपीडन करी जो कां। सस्य[२] आराम[३] तोडी पताका । तोही होय पुनीत ।।१९।। दहन केलें गृहासी । असत्यवादी परियेसीं । पैशून्यपण[४] पापियासी । वेदविक्रय पापी जाण ।।२२०।। कूटसाक्षी वृत्तित्यागी । कौटिल्य करी पोटालागीं । ऐसीं पापें सदा भोगी। तोही होय पुनीत ।।२१।। गाई भूमि हिरण्यदान । महिषी तीळ कंबळ दान । घेतलें असेल वस्त्रान्न । तोही पुनीत परियेसा ।।२२।। धान्यदान जलादिदान । जो घेई नीचापासून । त्याणें करणें भस्मधारण । तोही पुनीत होय जाण ।।२३।। कन्या विधवा अन्य स्त्रियेंसी । घडला संग जयासी । अनुतप्त होवोनि परियेसीं । भस्म लावितां पुनीत ।।२४।। दासी वेश्या भुजगणेंसी । वृषलस्त्री[५] रजस्वलेंसी । केलें असेल जो कां दोषी । तोही पुनीत होय जाणा ।।२५।। रस मांस लवणादिका । केला असेल विक्रय देखा । पुनीत होय भस्मसंपर्का । त्रिपुंड्र लावितां परियेसा ।।२६।। जाणोनि अथवा अज्ञानता । पापें घडलीं असंख्याता । पवित्रत्व भस्म लावितां । पुण्यात्मा होय जाणा ।।२७।। नाशील सर्व पापांसी। भस्ममहिमा आहे ऐसी । शिवनिंदक पापियासी । नरकभोग परियेसा ।।२८।। शिवद्रव्यापहारिल्यासी । निंदा करी शिवभक्तांसी । नव्हे निष्कृति[६] त्यासी । पापावेगळा नोहे जाण ।।२९।। रुद्राक्षमाळा ज्याच्या गळां । लाविला त्रिपुंड्र भाळां । अन्यजाति होय केवळा । तोही पूज्य तिहीं लोकीं ।।२३०।। जितुकीं तीर्थें भूमीवरी । असती क्षेत्रें नानापरी। स्नान केलें पुण्य सरीं[७] । भस्म लावितां परियेसा ।।३१।। मंत्र असती कोटी शत । पंचाक्षरादि विख्यात । अनंत अगम्य[८] असे मंत्र । जपिलें फळ भस्मांकिता ।।३२।। इहलोकीं अखिल सुख । होय आपण

१. दुसऱ्याचे शेत हरण करणे. २. धान्य. ३. बाग. ४. चहाडी. ५. शूद्र स्त्री. ६. पापनिवृत्ती. ७. तीर्थात. ८. माहीत नसणारे.

शतायुष । व्याधि न होय शरीरास । भस्म लावितां परियेसा ।।३३।। पूर्वजन्मसहस्रांतीं । आणिकही बहुतीं । भस्मधारणें पापें जाती । बेचाळीस वंशादि ।।३४।। अष्टैश्वर्यें नरासी । दिव्य शरीर तेजोराशी । ज्ञान होय भरंवशीं । देहांतीं मुक्त होईल ।।३५।। बैसोनिया विमानीं । दिव्य स्त्रिया येवोनि । सेवा करिती येणें गुणीं । घेऊनि जाती स्वर्गासी ।।३६।। विद्याधर सिद्धजन । गंधर्वादि देवगण । इंद्रादि लोकपाल[१] जाण । वंदिती सर्व तयासी ।।३७।। अनंतकाळ तया स्थानीं । सुखें असती संतोषोनि । मग जाय तेथोनि । ब्रह्मलोकीं शाश्वत ।।३८।। एकशत कल्पवरी । रहाती ब्रह्मलोकीं स्थिरी । तेथोनि जाती वैकुंठपुरीं । विष्णुलोकीं परियेसा ।।३९।। तीन ब्रह्मकल्पवरी । रहाती नर वैकुंठपुरीं। मग पावती कैलासशिखरीं । अक्षय काळ तेथें राहती ।।२४०।। शिवसायुज्य होय तयांसी । संदेह सोडोनि मानसीं । लावावें त्रिपुंड्र भस्मासी । सनत्कुमारादिक ऋषि सकळ ।।४१।। वेद शास्त्र उपनिषदांत । सार पाहिलें पुराणांत । चतुर्विध पुरुषार्थ । भस्मधारणें होय जाणा ।।४२।। ऐसें त्रिपुंड्रमहिमान । सांगितलें शिवें विस्तारून । म्हणोनि लावा तुम्ही सकळ जन । सनत्कुमारादि ऋषीश्वर ।।४३।। सांगोनिया सनत्कुमारासी । ईश्वर गेले कैलासासी। सनत्कुमार महाऋषि । गेला ब्रह्मलोकाप्रती ।।४४।। वामदेव महामुनि । सांगती ऐसें विस्तारोनि । ब्रह्मराक्षसें संतोषोनि । नमन केलें चरणांसी ।।४५।। वामदेव म्हणे राक्षसासी । भस्ममहिमा आहे ऐशी । माझिया अंगस्पर्शी । ज्ञान तुज प्रकाशिलें ।।४६।। ऐसें म्हणोनि संतोषीं । अभिमंत्रोनिया भस्मासी । देत झाला राक्षसासी। वामदेव तये वेळीं ।।४७।। ब्रह्मराक्षस त्या वेळीं। लावितां त्रिपुंड्रक कपाळीं । दिव्यदेह झाला बळी । तेजोमूर्ति परियेसा ।।४८।। दिव्य अवयव झाले त्यासी । जैसा सूर्यसंकाशी । आनंदरूप झाला परियेसीं । ब्रह्मराक्षस तये वेळीं ।।४९।। नमन करूनि योगियासी । केली प्रदक्षिणा भक्तींसी । विमान आलें तत्क्षणेंसी । सूर्यसंकाश परियेसा

१. देव.

।।२५०।। दिव्य विमानीं बैसवोनि । स्वर्गी नेला तेच क्षणीं । वामदेव महामुनि । परम लोक तया दिधला ।।५१।। वामदेव महादेव । मनुष्यरूप तसे स्वभाव । प्रत्यक्ष तो शांभव[१] । भक्तां तारूं हिंडतसे ।।५२।। त्रैमूर्तीचा अवतारू । वामदेव सर्वेश्वरू । करावया जगदुद्धारू । हिंडत होता भूमीवरी ।।५३।। भस्ममाहात्म्य असे थोरु । विशेष हस्तस्पर्श गुरु । ब्राह्मणराक्षस पावला पारु । उद्धार झाला तयाचा ।।५४।। समस्त मंत्र असती । गुरुवीण साध्य न होती । वेदशास्त्रें वाखाणिती । नास्ति तत्त्वं गुरोःपरम् ।।५५।। सूत म्हणे ऋषीश्वरांसी । भस्ममहिमा आहे ऐसी । गुरुहस्ते असे विशेषी । तस्मादगुरुचि कारण ।।५६।। येणेंपरी त्रिविक्रमासी । सांगती श्रीगुरु विस्तारेंसी । त्रिविक्रमभारती हर्षी । चरणांवरी माथा ठेवी ।।५७।। नमन करूनी श्रीगुरूसी । निघाले आपुल्या स्थानासी । झालें ज्ञान तयासी । गुरूचेनि उपदेशें ।।५८।। येणेंपरी सिद्धमुनि । सांगता झाला विस्तारोनि । ऐक शिष्या नामकरणी । भक्तिभावें करोनिया ।।५९।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्रविस्तार । भक्तिभावें ऐकती नर । चारी पुरुषार्थ पावती ।।२६०।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । भस्ममहिमा विख्यात । वामदेव कृपावंत । होऊनि राक्षस उद्धरिला ।।२६१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे भस्ममहिमावर्णनं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।।२९।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।२६१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. शंकर

अध्याय ३० वा

।। अध्याय तिसावा ।। * ।। विप्रभार्येचा शोक, साधूचा उपदेश ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज गाणगापुरास राहत असताना आधिव्याधींनी गांजलेल्या अनेक लोकांचे त्यांनी कल्याण केले. त्यामुळे त्यांची सर्वदूर कीर्ती झाली. उत्तर देशात माहूर गावी गोपीनाथ नावाचा एक श्रीमंत ब्राह्मण राहत असे. तो व त्याची पत्नी दत्तोपासना करीत असत. त्यांची मुले जगत नव्हती. पुढे दत्तकृपेने एक मुलगा झाला. त्याचे नाव 'दत्त' ठेवण्यात आले. गोपीनाथ व त्याच्या पत्नीने त्याला लाडाकोडात वाढविले. त्याची यथावकाश मुंज केली. बाराव्या वर्षी विवाह केला. सर्व सुखात, आनंदात चालले होते, पण नियतीच्या मनात काही वेगळेच होते. सोळाव्या वर्षी दत्ताला क्षयरोग झाला. असंख्य उपचार केले पण उपयोग झाला नाही. त्याला एकसारखा ताप येऊ लागला, अन्नपाणी रुचेना. तो अंथरुणाला खिळला. त्याच्या पत्नीने त्याची खूप सेवा केली. पती जेवत नाही म्हणून तीही अन्नोदक घेत नसे.

शेवटी वैद्यांनी दत्त वाचणार नाही असे स्पष्टच सांगितले. ते ऐकून त्याची पत्नी व मातापित्याला अश्रू अनावर झाले. दत्ताने त्यांचे सांत्वन केले. तो म्हणाला, ''आई, बाबा, आपला जेवढा ऋणानुबंध आहे तेवढाच मी जगणार. आता निरोप देण्याची वेळ आली आहे. तुमची सेवा करायची माझी इच्छा राहूनच गेली!'' मग तो पत्नीला म्हणाला, ''तू माझ्यासाठी सोसलेले सर्व कष्ट व्यर्थ ठरले ! मी तुझा वैरीच होतो जणू ! तुला जराही सुख दिले नाही. आता तुझे सौभाग्यही राहणार नाही. तू माहेरी जा.'' तेव्हा त्याची पत्नी म्हणाली, ''मी तुमच्याशिवाय जगूच शकत नाही. मीही तुमच्याबरोबर सहगमन करीन.'' मग तिने सासूसासऱ्यांना धीर दिला व पतीला घेऊन गाणगापुरास जाण्याची अनुज्ञा मागितली.

साधूच्या कृपेने आपल्या पुत्राला जीवदान मिळेल या आशेने गोपीनाथ व त्याच्या पत्नीने आपल्या सुनेला गाणगापुरास जाण्याची संमती दिली. ती पतिव्रता आपल्या आजारी पतीला डोलीत बसवून महत्प्रयासाने गाणगापुरास आली. तेथे एका धर्मशाळेत उतरली. तिने गावात चौकशी केली तेव्हा ते स्नानासाठी संगमावर गेल्याचे कळले. पतीला सांगून आपणही संगमावर जावे असा विचार करून ती धर्मशाळेत आली तो काय ! तिचा पती केव्हाच गतप्राण झाला होता!

पतीचा निष्प्राण देह पाहून तिच्या डोळ्यासमोर अंधार पसरला. ती गडबडा लोळून हंबरडा फोडून आक्रोश करू लागली. उरात तीक्ष्ण सुरी भोसकून जीव द्यायला उद्युक्त झाली. पण लोकांनी तिला आवरले. बायाबापड्या तिचे सांत्वन करू लागल्या. ती असहाय होऊन रडत होती. ''स्वामी ! गुरुदेव ! मी येथे मोठ्या आशेने आले होते पण तुम्ही मला निराश केलेत. सौभाग्यासाठी मी मंगळागौर पुजली पण तीही माझ्यावर रुसली ! कोठे गेले माझे पुण्य ! नियतीने माझे मंगळसूत्र लुटले ! आता मी काय करू ? या दुःखद वृत्ताने माझे सासूसासरे प्राणत्याग करतील. अशा प्रकारे मी तीन हत्यांना कारणीभूत ठरेन. लोक माझी निंदा करतील. आज्ञा हे जगणेच नको !'' असे म्हणून ती केविलवाणी रडत होती.

तेवढ्यात तेथे जटा-भस्म-त्रिशूलधारी असा एक साधू आला. तो तिला म्हणाला, ‘‘मुली, नियतीच्या इच्छेनेच सर्व घडत असते. तू कितीही शोक केलास तरी तुझा पती जिवंत होणार नाही. प्रत्येक जीव आपापल्या प्रारब्धकर्मानुसार जन्मतो, सुखदुःख भोगतो आणि मरतो. पूर्णकर्म भोगल्याशिवाय कोणाचीही सुटका होत नाही. सर्व सृष्टी मायेने व्याप्त असल्यामुळे जन्मल्याबरोबर नातीगोती जोडली जातात व मृत्यूने त्यावर पडदा पडतो. जाणाऱ्याबद्दल जेवढी भावनिकता जोडलेली असते त्या प्रमाणात मागचा दुःख करतो. संसार स्वप्नवत आहे, चंचल आहे, सतत भ्रमित करणारा आहे. काळ देवादिकांनाही सोडत नाही तेथे मनुष्यांची काय कथा ? तुझे अनेक जन्म झाले. तेव्हाही तू कोणाची तरी पत्नी होतीस. त्या जन्मातल्या पतींची आठवण काढून तू आज रडतेस काय ? नाही ना ! मग आताही रडू नकोस. हा देह काय आहे ? पंचमहाभूतांचा गठ्ठा, मलमूत्राचे आगार ! त्यातून प्राण गेला की दुर्गंधीने भरलेले जड द्रव्य ! त्याचा काय मोह धरतेस ? तू कोण आहेस ? कोठून आलीस ? तुझे स्वरूप कसे आहे ? या गोष्टींचा विचार कर. येथे आपणच आपले हित साधायचे आहे. त्याशिवाय या भवसागरातून सुटका होत नाही.’’

ते ऐकून ब्राह्मणीचा शोक काहीसा कमी झाला. तिने साधूला वंदन केले व म्हणाली, ‘‘महाराज, आपण माझा उद्धार करा. मला मार्ग दाखवा. तुम्ही सांगाल तसेच मी वागेन.’’

अध्याय तिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक शिष्यराणा । लागतसे सिद्धाचिये चरणां । विनवीतसे कर जोडूनि जाणा । भक्तिभावें करूनि ।।१।। जय जयाजी सिद्धमुनि । तूंचि तारक भवार्णी । अज्ञानतिमिर नासोनि । ज्योतिःस्वरूप तूंचि होसी ।।२।। अविद्यामायासागरीं । बुडालों होतों महापुरीं । तव कृपा झालियावरी । तारिलें मातें स्वामिया ।।३।। तुवां दाविला निज पंथ । जेणें जोडे परमार्थ । विश्वपाळक गुरुनाथ । तूंचि होसी स्वामिया ।।४।। गुरुचरित्र सुधारस । त्वां पाजिला आम्हांस । तृप्त नव्हे गा मानस । तृषा आणिक होतसे ।।५।। त्वां केलें उपकारासी । उत्तीर्ण[1] नव्हे वंशोवंशीं । निजरूप आम्हांसी । दाविलें कीं सिद्धमुनि ।।६।। मागें कथा निरोपिलीसी । अभिनव लीला दाविसी । पतिताकरीं विख्यातीसी। वेद चारी बोलविले ।।७।। त्रिविक्रम मुनीश्वरासी । बोधिलें ज्ञान प्रकाशीं । पुढें कथा वर्तली कैशी । विस्तारावी दातारा ।।८।। ऐकोनि शिष्याचें वचन । संतोषले सिद्ध जाम । प्रेमभावें आलिंगोन । आश्वासिलें तये वेळीं ।।९।। धन्य धन्य शिष्यमौळी । तुज लाधलें अभीष्ट[2] सकळी । गुरूची कृपा तात्काळी । झाली आतां परियेसा ।।१०।। धन्य धन्य तव वाणी। वेध लागला गुरुचरणीं । तूं तरलासी भवार्णी । सकळाभीष्टें साधती ।।११।। तुवां पुसिला वृत्तान्त । संतोष झाला आजी बहुत। श्रीगुरुमहिमा ख्यात । अगम्य[3] असे सांगतां ।।१२।। एकेक महिमा सांगतां । विस्तारेल बहु कथा। संक्षेपमार्गे तुज आतां । निरोपितों परियेसीं ।।१३।। पुढें असतां वर्तमानीं । तया गाणगाग्रामभुवनीं । महिमा होतसे नित्यदिनीं। प्रख्यातरूपें जाण पां ।।१४।। त्रिमूर्तीचा अवतार । झाला नरसिंहसरस्वती नर । महिमा त्याचा अपरंपार[4]। सांगतां अगम्य परियेसा ।।१५।। तया स्थानीं असतां गुरु । ख्याति झाली अपरंपारू । प्रकाशत्व[5] चहूं राष्ट्रीं थोरू । समस्त येती दर्शना ।।१६।। महिमा त्या मूर्तीची । सांगतां आम्हां शक्ति कैची । काया धरूनि मनुष्याची । चरित्र केलें

१. उतराई. २. इच्छित वस्तू. ३. न समजण्यासारखा. ४. पुष्कळ. ५. प्रसिद्धी.

भूमीवरी ।।१७।। भक्त येती यात्रेसी । एकभावें भक्तींसी । श्रीगुरुदर्शनमात्रेंसी । सकळाभीष्टें पावती ।।१८।। दीन होती श्रियायुक्त[१] । वांझेसी होय पुत्र त्वरित । कुष्ठें असे जो पीडित । सुवर्ण होय देह त्याचा ।।१९।। अक्षहीना अक्ष येती। बधिर कर्णीं ऐकती । अपस्मारादि रोग जाती । श्रीगुरुचरणदर्शनें ।।२०।। परीस लागतां लोहासी । सुवर्ण होय तात्काळेंसी । श्रीगुरुकृपा होय ज्यांसी । सकळाभीष्टें पावती ।।२१।। ऐसें असतां वर्तमानीं । उत्तरदेशीं माहुरस्थानीं। होता एक विप्र धनी । नांव तया गोपीनाथ ।।२२।। तया पुत्र होउनी मरती । करी दुःख अनेक वृत्तीं । दत्तात्रेयासी आराधिती । स्त्रीपुरुष दोघेजण ।।२३।। पुढें झाला आणिक सुत । तयाचें नांव ठेविलें दत्त । असती आपण धनवंत। अती प्रीति पुत्रावरी ।।२४।। एक पुत्र तया घरीं । अति प्रीति तयावरी । झाला पांच संवत्सरीं[२] । व्रतबंध केला त्यासी ।।२५।। वर्षें बारा होतां त्यासी । विवाह करिती प्रीतींसी । अतिसुंदर नोवरीसी । विचारूनि प्रीतिकरें ।।२६।। मदनाचें रतिसरसी । रूप दिसे नोवरीसी। मातापिता अतिहर्षीं । पाहोनिया आल्हादती ।।२७।। दंपत्यें[३] एकचि वयासी । अतिप्रेमें महा हर्षीं । वर्धतां झाली षोडशी। वर्षें तया विप्रसी ।।२८।। दोघे सुंदर सुलक्षण । एकावरी एकाचा प्राण । न विसबिती एक क्षण । अतिप्रेम परियेसा ।।२९।। ऐसें प्रेम असतां देखा । व्याधि आली त्या बाळका। अनेक औषधें देतां देखा । आरोग्य त्यासी न होय ।।३०।। न रुचे अन्न त्यासी । सदा राहे उपवासी । त्याची भार्या प्रीतींसी । आपण न घेई अन्न कदा ।।३१।। पुरुषावरी आपुला प्राण । करी नित्य उपोषण । पतीस देतां औषध आपण । प्राशन करी परियेसा ।।३२।। येणेंपरी तीन वर्षेंसी । व्याधि झाली क्षयासी । पतिव्रता स्त्री कैसी । पुरुषासवें कष्टतसे ।।३३।। पुरुषदेह क्षीण झाला । आपण त्यासारखी अबला । तीर्थ घेवोनि चरणकमळा । काळ क्रमी तयाजवळी ।।३४।। दुर्गंधि झाला देह त्याचा । जवळी न ये वैद्य साचा । सुमनोभाव[४] पतिव्रतेचा । न विसंबे क्षणभरी ।।३५।। जितुकें अन्न पतीसी । तितुके ग्रास आपणासी । जें जें औषध त्यासी ।

१. श्रीमंत. २. वर्षाचा. ३. नवराबायको. ४. उत्तम प्रकारची भावना.

आपण तें तें घेतसे ।।३६।। मातापिता दायाद गोती । सकळ तिसी निवारिती । पतिव्रता ज्ञानवंती । नायके बोल कवणाचे ।।३७।। दिव्यवस्त्रें आभरण । सकळ त्यजूनि भूषण । पुरुषावरी आपुला प्राण । काय सुख म्हणतसे ।।३८।। उभयतांची मातापिता । महाधनिक तत्त्वतां । पुत्रकन्येसी पाहतां । अतिदुःख करिती परियेसा ।।३९।। अनेकजप अनुष्ठान । मंत्रविद्या महाहवन । अपरिमित ब्राह्मण । भोजन करविती परियेसा ।।४०।। अनेक परीचे वैद्य येती । नानारस औषधें देती । शमन[1] न होय कवणें रीतीं । महाव्याधि व्यापिली ।।४१।। पुसताती जोशियासी । पूजिती कुळदेवतेसी । कांही केल्या पुत्रासी । आरोग्य कदा न होय ।।४२।। वैद्य म्हणती तये वेळीं ।नव्हे बरवें यासी अढळीं[2]। राखील जरी चंद्रमौळी । मनुष्ययत्न नव्हे आतां ।।४३।। ऐसें ऐकोनि मातापिता । दुःखें दाटोनि करिती चिंता । जय स्वामी जगन्नाथा । दत्तात्रेय गुरुमूर्ति ।।४४।। आराधोनि तुम्हांसी । पुत्र लाधलों संतोषीं । पापरूप आपणासी । निधान केवी जिरेल ।।४५।। एकची पुत्र आमुचे वंशी । त्यासी जरी न राखिसी । प्राण देवों तयासरसीं। दत्तात्रेया स्वामिया ।।४६।। ऐसें नानापरी देखा । दुःख करिती जननीजनका । वारितसे पुत्र ऐका । मातापिता आलिंगोनि ।।४७।। म्हणे आपुले भोग सरले । जितकें ऋण तुम्ही दिधलें । अधिक घेऊ कैचें भलें । ऋणानुबंध न चुकेची ।।४८।। ऐसें म्हणतां मातापिता । दोघें झालीं मूर्च्छागता । पुत्रावरी लोळतां । महादुःखें करोनिया ।।४९।। म्हणती ताता पुत्रराया ।। आमुची आशा झाली वायां । पोषिसी आम्हां म्हणोनिया । केला होता निश्चय ।।५०।। उबगोनि[3] आम्हांसी ।। केवी तूं जाऊं पाहसी । वार्द्धक्यपणीं आपणांसी । धर्म केवी तुज घडे ।।५१।। ऐकोनिया तयांचे वचन । विनवीतसे आक्रंदोन । करणें ईश्वर आधीन । मनुष्ययत्न न चाले ।।५२।। मातापिता यांचे ऋण। एक घडीचें स्तनपान । उत्तीर्ण[4] कांहीं केल्या न जाण । जन्मांतरीं येऊनिया ।।५३।। आपण जन्मलों तुमच्या उदरीं । कष्ट दाविले अतिभारी । सौख्य न देखा निर्धारीं। ऐसा पापी आपण जाणा ।।५४।। आतां

१. शांत. २. निश्चयाने. ३. कंटाळून. ४. उतराई.

दुःख न करणें । परमार्थी दृष्टि देणें । जैसें कांहीं असे होणें । ब्रह्मादिकां न चुकेची ।।५५।। येणेंपरी जननीजनका। संबोखित[१] पुत्र निका । तेणेंपरी स्त्रियेसी एका । सांगतसे परियेसा ।।५६।। म्हणे ऐक प्राणेश्वरी । झाले आमुचे दिवस पुरी । मजनिमित्त कष्टलीस भारी । वृथा गेले कष्ट तुझे ।।५७।। पूर्वजन्मींचा वैरी आपण । तुजसी होतें माझें ऋण । म्हणोनि दिधले जाण । जन्मांतरींचे कष्ट देखा ।।५८।। जरी रहासी आमुचे घरीं । तुज पोशितील बरवेंपरी । तुज वाटतील कष्ट भारी । जाईं आपुल्या माहेरा ।।५९।। ऐसें तुझें सुंदरपण । न लाधे आपण दैवहीन। न राहे तुझें अहेवपण। माझें अंग स्पर्शतां ।।६०।। ऐकतां पतीचें वचन । मूर्च्छा आली तत्क्षण । चरणीं मस्तक ठेवून । दुःख करी तये वेळीं ।।६१।। म्हणे स्वामी प्राणेश्वरा । तुम्ही मज कां अव्हेरां[२] । तुम्हांसारिखी दातारा । आणिकक नाहीं गति मज ।।६२।। जेथें असेल तुमचा देहो । तेथें सवेंचि असों आपण पाहों । मनीं न करावा संदेहो । समागमें येईन मी ।।६३।। ऐशीं दोघांचीं बोलणीं । ऐकोनिया जनकजननी । देह टाकोनिया धरणीं । दुःख करिती आक्रोशें ।।६४।। उठवूनिया श्वशुरासी। संबोखितसे सासूसी । न करावी चिंता मानसीं । पति आपुला वांचेल ।।६५।। विनवीतसे तये वेळीं । आम्हां राखील चंद्रमौळी । पाठवा एखादिया स्थळीं । पति आपुला वांचेल ।।६६।। सांगती लोक महिमा-ख्याति । श्रीगुरु नरसिंहसरस्वती । गाणगापुरीं वास करिती । तया स्वामी पहावया ।।६७।। त्याचे दर्शनमात्रेंसी । आरोग्य होईल पतीसी। आम्हां पाठवा त्वरेंसी । म्हणोनि चरणीं लागली ।।६८।। मानवलें[३] समस्तांसी । मातापिता श्वशुरांसी । निरोप पुसून समस्तांसी । निघतीं झालीं तये वेळीं ।।६९।। त्या रोगिया करोनि डोळी । घेवोनि निघाली ती बाळी[४] । विनवीतसे तये वेळीं । आपुलिया सासूश्वशुरांसी ।।७०।। स्थिर करोनि अंतःकरण । सुखें रहावें दोघेंजण । पति असे माझा प्राण । राखील आमुची कुळदेवता ।।७१।। म्हणोनि सासूश्वशुरासी । नमन करी प्रीतींसी । आशीर्वाद देती हर्षीं । अहेवपण स्थिर होय ।।७२।।

१. समजावीत. २. त्याग करता. ३. पसंत पडले. ४. तरुण स्त्री.

तव दैवें तरी आतां । आमुचा पुत्र वांचो तत्त्वतां । म्हणोनि बोलती उभयतां । आशीर्वाद देती क्षणोक्षणीं ।।७३।। येणेंपरी पतीसहित । होती झाली मार्गस्थ । किंचित्काळ मार्ग क्रमित । आली गाणगापुरासी ।।७४।। मार्ग क्रमितां रोगियासी । अधिक झाला त्रिदोषी । उतरतां ग्रामदेशीं । अतिसंकट ओढवलें ।।७५।। विचारिती श्रीगुरूसी । गेले होते संगमासी । जावें म्हणोनि दर्शनासी । निघतीं झालीं तये वेळीं ।।७६।। पतिव्रता तये वेळीं । आली आपुले पतीजवळी। पहाती जाहली अंतकाळीं । प्राण गेला तत्क्षणीं ।।७७।। आकांत करी ती नारी । लोळतसे धरणीवरी। भोंसकोनि घ्यावया घेतां सुरी । वारिती मग जन लोक ।।७८।। आफळी[1] शिर भूमीसी । हाणी ऊर पाषाणेंसी । केश मोकले आक्रोशीं । प्रलापीतसे ती नारी ।।७९।। हा हा देवा काय जहालें । कां मज गाईसी गांजिलें । आशा करोनिया आलें। राखिसी प्राण म्हणोनिया ।।८०।। पूजेसी जातां देउळांत । पुढें देऊळ करी घात । ऐेशी कानीं न ऐकूं मात । दृष्टान्त झाला आपणासी ।।८१।। उष्णकाळीं तापोनि नरु । ठाकोनि जाय छायातरु । वृक्षचि पडे घात थोरु। त्यापरी झालें मज ।।८२।। तृषेंकरूनि पीडित । जाय मनुष्य गंगेंत । संधीं सुसरी करी घात । त्याचिपरी झालें मज ।।८३।। व्याघ्रभयें पळे धेनु । जाय आधार म्हणोनु । तेथें वधीतसे यवनु । तयापरी झालें मज ।।८४।। ऐेशी पापीण दैवहीन । आपुल्या पतीचा घेतला प्राण । मातापितयांसी त्यजून । घेवोनि आल्यें विदेशीं ।।८५।। येणेंपरी करितां दुःख । पाहों आले ग्रामलोक । संबोधिती सकळिक । अनेका परी करोनिया ।।८६।। वारिती नारी सुवासिनी । कां वो दुःख करिसी झणी। विचार करीं वो अंतःकरणीं । होणार न चुके सकळिकां ।।८७।। ऐसें म्हणती नरनारी । तिजला दुःख झालें भारी । आठवीतसे परोपरीं । आपुलें जन्मकर्म सकळ ।।८८।। ऐका हो तुम्ही मायबहिणी । आतां कैसी वांचूं[2] प्राणी । पतीस आल्यें घेवोनि । याची आस[3] करोनिया ।।८९।। आतां कवणा शरण जाऊं । राखेल कोण माझा जीवू । प्राणेश्वर त्यजूनि केवूं[4] । वांचूं म्हणतसे ते नारी ।।९०।। बाळपणीं

१. आपटे. २. जगवू. ३. आशा. ४. कशी.

गौरीसी । पूजा केली शंकरासी । विवाह होतां परियेसीं । मंगळागौरी पूजिली ।।९१।। चुडे कंकणाचे आशेनी । पूजा केली म्यां भवानी । सांगती मातें सुवासिनी । अनेकपरी व्रतादिकें ।।९२।। जें जें सांगती मातें व्रत । तें तें केलें अखंडित। सर्व झालें आतां व्यर्थ । रुसली गौरी आपणावरी ।।९३।। आतां माझ्या हळदीसी । चोर पडले गळेसरीसी । समस्त दिधलें वन्हीसी । कांकण कंचुकी परियेसा ।।९४।। कोठें गेलें माझें पुण्य । वृथा पूजिला गौरीरमण । कैसें केलें मज निर्वाण[1] । ऐका मायबहिणी हो ।।९५।। केवी राहूं आतां आपण । पति माझा होता प्राण । लोकांसारिखा नव्हे जाण। प्राणेश्वर परियेसा ।।९६।। ऐसें नानापरी देखा । पतिव्रता करी दुःखा । पतीचे पहातसे मुखा । अनेक दुःख अधिक करी ।।९७।। आलिंगोनि प्रेतासी । रुदन करी बहुवसीं । आठवी आपुल्या पूर्व दिवसीं । पूर्वस्नेह तये वेळीं ।।९८।। म्हणे पुरुषा प्राणेश्वरा । कैसें त्यजिलें करा । उबग आलां तुम्हां थोरा। म्हणोनि मातें उपेक्षिलें ।।९९।। कैसी आपण दैवहीन। घटा खापरा लागतां भिन्न । होतासि तूं निधान । आयुष्य उणें तुझें जहाले ।।१००।। तुमच्या मातापित्यासी । सांडोनि आणिलें परदेशीं । जेणेंपरी श्रावणासी । वधिलें राजा दशरथें ।।१।। तैसीं तुमची जनकजननीं । तुम्हां आणिलें त्यजूनि। तुमची वार्ता ऐकोनि । दोघें प्राण त्यागितील ।।२।। तिन्ही हत्या भरंवसीं[2]। घडल्या मज पापिणीसी । वैरिणी मी तुम्हांसी । पतिघातकी सत्य जाणा ।।३।। ऐशी पापिणी चांडाळी । निंदिती लोक सकळी । प्राण घातले कीं मी बळीं[3]। पतिघातकी सत्य म्हणती मज ।।४।। स्त्री नव्हे मी तुमची वैरी। जैसी तिखट शस्त्र सुरी । वधिली तुमचे शरीरीं । घेतला प्राण आपण ।।५।। मातापिता बंधु सकळी । जरी असती तुम्हांजवळी। मुख पाहती अंतकाळीं । तयांसि विघ्न म्यां केलें ।।६।। वृद्ध सासूसासऱ्यांस । पोसाल म्हणोन होती आस । पुरला नाहीं त्यांचा सोस[4] । त्यांतें सांडोनि केवी जाशी ।।७।। एकुलते एक तुम्ही त्यांसी । उबगलेती[5] पोसायासी। आम्हां कोठें ठेवूनि जासी । प्राणेश्वरा दातारा ।।८।। आतां आपण कोठें जावें । कोणीं

१. पूर्णपणे निराश. २. खचित. ३. मुद्दाम. ४. हेतु. ५. कंटाळून गेलात.

मातें पोसावें । न सांगतां बरवें । निघोनि जासी प्राणेश्वरा ।।९।। तूं माझा प्राणेश्वरू । तुझें महत्त्व केवी विसरूं । लोकांसारिखा नव्हेसी नरू । प्रतिपाळिलें प्रियभावें ।।११०।। कधीं नेणें पृथक्शयन । वामहस्त उसेंवीण । आतां फुटलें अंतःकरण । केवी वांचूं प्राणेश्वरा ।।११।। किती आठवूं तुझे गुण । पति नव्हेसी माझा प्राण । सोडोन जातोसी निर्वाण । कवणें परीनें तुम्ही ।।१२।। आतां कवणा घरीं जाणें । कवण घेतील मम पोसणें । बालविधवा म्हणोनि घेणें । जन अपवाद ठेविती ।।१३।। एखादी बुद्धि न सांगतां । त्यजिला प्राण आत्मनाथा । कोठें जावें आपण आतां । केशवपन करूनि ।।१४।। तव प्रेमें होतें भरल्यें । मातापितयांते विसरल्यें । त्यांच्या गृहीं नाहीं गेल्यें । बोलावणीं नित्य येती ।।१५।। केवी जावों त्यांचिया घरा । उपेक्षिसी प्राणेश्वरा । दैन्यवृत्तीं दातारा । चित्त त्यांचें केवी धरूं ।।१६।। जोंवरी होतासी तूं छत्र । तो सर्वां ठायीं मी पवित्र । मानिती सकळ इष्टमित्र । आतां निंदा करतील ।।१७।। सासूश्वशुरापासीं जाण । माझें मुख पहातां मरण । गृह जहालें वो अरण्य । तुम्हांवीण प्राणेश्वरा ।।१८।। घेवोनि आल्यें आरोग्यासी । येथें ठेवोनि तुम्हांसी । केवी जावें घरासी । राक्षसिणी पापिणी ।।१९।। ऐसें आठवोनि अनेकपरी । दुःख करी अपरंपारी । इतुकें होतां ते अवसरीं[1] । आला तेथें सिद्ध[2] एक ।।१२०।। भस्मांकित जटाधारी । रुद्राक्षभूषणें अळंकारी । त्रिशूळ धरिला असे करीं । येवोनि जवळी उभा ठेला ।।२१।। संबोखित असे तये वेळीं । कां वो प्रलय करिसी स्थूळीं । जैसें लिहिलें असे कपाळीं । त्याचपरी होतसे ।।२२।। पूर्वजन्मींचें तपफळ । लागलें देहासी सकळ । वायां रडसी निर्फळ । शोक आतां करूं नको ।।२३।। आठ दिवस जरी तूं रडसी । न येती प्राण प्रेतासी । जैसें लिहिलें ललाटेसी । तयापरी घडे जाण ।।२४।। मूढपणें दुःख करिसी । समस्त मरणार तूं जाणसी । कवण वांचला धरित्रीसी । सांगे आपणा म्हणतसे ।।२५।। आपुला म्हणसी प्राणेश्वर । कोठें उपजला तो नर । तुझा जन्म झाला येर । कवण तुझे मातापिता ।।२६।। पूर येतां गंगेप्रती ।

१. वेळी. २. साधू.

नानापरीचीं काष्टें वाहतीं । येऊनि एके ठायीं मिळतीं । फाकती आणिक चहूंकडे ।।२७।। पाहें पां एक वृक्षावरी। येती पक्षी अपरंपारी । क्रमूनिया प्रहर चारी । जाती मागुती चहूंकडे ।।२८।। तैसा संसार जाण नारी । कोण जन्मला आहे स्थिरीं । मायामोहें कलत्रपुत्रीं । पति म्हणसी आपुला ।।२९।। गंगेमध्यें जैसा फेण । तैसाचि हा देह जाण । स्थिर नव्हे या कारणें । शोक वृथा करूं नको ।।१३०।। पंचभूतात्मक देह । तत्संबंधीं गुण पाहें । आपुलें कर्म जैसें आहे । तैसे गुण उद्भवती ।।३१।। गुणानुबंधें कर्में घडतीं । कर्मासारिखी फळप्राप्ति । मायामोह याचि रीतीं । मायामयसंबंधे ।।३२।। मायासंबंध मायागुण । उपजे सत्त्व रज तमोगुण । येणेंचि रीतीं तिन्ही जाण । त्रिगुणात्मक अवधारा ।।३३।। याचि संसार वर्तमानीं । समस्त कर्माचे आधीन प्राणी । सुखदुःख आपुल्या गुणीं। भोगिजे आपुलें आर्जव[1] ।।३४।। कल्पकोटी दिवसांवरी । देवांसी आयुष्य आहे जरी । त्यांसी काळ न चुके परी। मनुष्याचा पाड काय ।।३५।। काळ सकळां कारण । कर्माधीन देह जाण । म्हणोनि कल्पावें अस्थिरपण। पंचभूतात्मक देहासी ।।३६।। काळ कर्माधीन गुण । पंचभूतात्मक देह जाण । उपजतां संतोष मन । मेलिया दुःख न करावें ।।३७।। गर्भीं जधीं येतांचि नर । नाश असे त्याचे बरोबर । जैसें कर्म गुण येर । मरण जनन परियेसा ।।३८।। कवणा मृत्यु पूर्ववयासी[2] । कवणा मृत्यु वार्धक्येसी[3] । जैसें आर्जव ज्यासी । त्याचि परी घडतसे ।।३९।। पूर्वजन्मार्जितासरसीं । भोगणें असे सुखदुःखासी । कलत्रपुत्र अतिहर्षीं । पापपुण्यवश जाणा ।।१४०।। आयुष्य सुख दुःख । पापपुण्यानुसार लेख । ललाटीं लिहिलें सुखदुःख । अढळ असे सर्वांसी ।।४१।। एखादिया कर्मासी । लंघिजेल पुण्यबळेंसी । देवदानवमनुष्यांसी । काळ न चुके सर्वथा ।।४२।। संसार म्हणजे स्वप्नापरी। इंद्रजाल अवधारीं । मिथ्या जाण तयापरी । दुःख आपण करूं नये ।।४३।। शतसहस्रकोटी जन्मीं । तूं कोणाची होतीस भामिनी । वायां दुःख करिसी साजणी । मूर्खपणें करोनिया ।।४४।। पंचभूतात्मक शरीर । त्वचा शिरा मांस

१. प्रारब्धकर्म. २. लहानपणी. ३. म्हातारपणी.

रुधिर । मेद मज्जा अस्थि नर । विष्ठा मूत्र श्लेष्म संधी ।।४५।। ऐशा शरीरघोरांत । पाहतां काय असे स्वार्थ । मळमूत्र भरलें रक्त । तयाकारणें शोक करिसी ।।४६।। विचार पाहे पुढें आपुला । कोणें परी मार्ग भला । संसारसागर पाहिजे तरला । तैसा मार्ग पाहें बाळे ।।४७।। येणेंपरी तियेसी । बोधिता झाला तापसी । ज्ञान झालें तियेसी । सांडिला शोक तये वेळीं ।।४८।। कर जोडोनि तये वेळीं । माथा ठेविला चरणकमळीं । विनवीतसे करुणा बहाळी । उद्धरावें स्वामी म्हणोनि ।।४९।। कवण मार्ग आपणासी । जैसा स्वामी निरोप देसी । जनकजननी तूं आम्हांसी । तारीं तारीं म्हणतसे ।।१५०।। कवणें प्रकारें आपण । तरेन मी भवार्म । तुझा निरोप मी करीन । म्हणोनि चरणीं लागली ।।५१।। ऐकोनि तियेचें वचन । सांगे योगी प्रसन्नवदन । बोलतसे विचारून । आचरण स्त्रियेचें ।।५२।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । त्याचे वचनीं विस्तार । ऐकतां होय पाप दूर । सकळाभीष्टें साधती ।।५३।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । विप्र रोगी झाला मृत । तयासी पावला गुरुनाथ । तारावयाकारणें ।।१५४।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे मृतद्विजभार्याशोको नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।।३०।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१५४ ।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

।। अध्याय एकतिसावा ।। * ।। पतिव्रतेचा आचारधर्म ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, साधूने पतीच्या मृत्यूने व्यथित झालेल्या ब्राह्मणीचे सांत्वन केले. त्यानंतर पती हयात असताना व तो मेल्यावर स्त्रियांच्या आचरणाचे धर्मशास्त्रानुसार पुरातन कालापासून चालत आलेले नियम तिला कथन केले. तो म्हणाला, ''मुली स्कंदपुराणातील काशीखंडात एक पुरातन कथा आहे. महामुनी अगस्ती हे काशीक्षेत्री राहत होते. लोपामुद्रा ही त्यांची पत्नी महाज्ञानी व महापतिव्रता होती. विंध्य पर्वत हा अगस्तींचा शिष्य. एकदा नारदांनी त्याची भेट घेतली. त्याच्या देखण्या स्वरूपाची स्तुती केली पण 'मेरूएवढी उंची नसल्यामुळे तुझ्या अस्तित्वाचा प्रभाव पडत नाही' असेही ते म्हणाले. ते ऐकून विंद्याचलाला राग आला. त्याने आपली उंची इतकी वाढविली की सूर्याचा मार्गच अडला. दक्षिणेस अंधार पडला. त्यामुळे यज्ञकर्मे बंद पडली. सृष्टीत हाहाकार माजला. इंद्रादी देवांनी व ऋषींनी ब्रह्मदेवाला भेटून संकटाबद्दल सांगितले. ब्रह्मदेव म्हणाला, ''अगस्तींना भेटा. त्यांना त्यांच्या शिष्याचा प्रताप सांगा. त्यांना दक्षिणेस जाण्याची विनंती करा. त्यांना पाहून विंध्य नमस्कार करील. तेव्हा अगस्तींनी त्याला 'मी परत येईपर्यंत तू उठून उभा राहू नकोस' असे सांगावे. याच उपायाने विंध्याचलाची उंची रोखता येईल.''

ब्रह्मदेवांच्या सूचनेनुसार इंद्रादिक देव, बृहस्पती व सर्व ऋषी अगस्त्यांना भेटण्यास गेले. त्यांनी अगस्त्यांची व लोपामुद्रेची स्तुती केली. बृहस्पतींनी प्राचीन काळापासून प्रसिद्ध असलेल्या पतिव्रतांमध्ये लोपमुद्रा ही आचारधर्मात कशी श्रेष्ठ आहे ते सांगितले व पुढे म्हणाले, ''देव हो ! मी तुम्हांला पतिव्रतेचे आचरण कसे असावे ते सांगतो. पतिव्रतेने पतीलाच परमेश्वर मानून त्याची अखंड सेवा करावी. त्याची अवज्ञा करू नये. पतीला विचारल्याशिवाय दानधर्म करू नये. ती जेवल्यावर आपण जेवावे. तो निजल्यावर आपण निजावे. त्याला नावाने हाक मारू नये. सकाळी त्याच्या आधी उठावे, सडा-संमार्जन करावे. स्नानानंतर पतीला नमस्कार करावा. शंकर समजून त्याची पूजा करावी. तो घरी असेल तरच शृंगार करावा. तो बाहेरगावी गेलेला असल्यास शृंगार करू नये. तो रागावला तरी आपण रागावू नये. तो बाहेरून येताच त्याला सन्मुख जावे. त्याला काय हवे ते विचारावे. त्याला सांगूनच बाहेर जावे, घरी लवकर परत यावे. घर स्वच्छ ठेवावे. पतीला आनंद वाटेल असेच वर्तन ठेवावे. व्रते, उपवास आदी गोष्टी त्याला विचारूनच कराव्यात. लग्नसमारंभ, यात्रा आणि उत्सव आदी गोष्टींसाठी हट्ट करू नये. दुश्चित्त राहू नये.

रजःस्वलेने मौन ठेवावे. चार दिवस पतीचे मुख पाहू नये. पती दीर्घायू व्हावा म्हणून सौभाग्यलंकार घालावेत. अन्य स्त्रियांशी व्यवहारापुरते संबंध ठेवावेत. वाईट आचरणाच्या स्त्रियांशी संबंध ठेवू नयेत. पतीची व घरच्यांची निंदा करू नये. वेगळे होण्याचा विचार करू नये. उखळ, मुसळ, पाटा, जाते व उंबरठा यावर बसू नये. वडीलधाऱ्यांसमोर बसू नये. त्यांच्याशी वाद घालू नये. पती अभागी, आजारी कसाही असला तरी त्याला दूषणे देऊ नये. पतीची जी काही

मिळकत असेल त्यातच समाधान मानावे. स्वतःच्या स्वार्थाचा विचार करू नये. पतीच्या दुर्बलतेला हसू नये. त्याच्याशी मृदू भाषण करावे. व्यभिचार करू नये. परपुरुषाचे चिंतन करू नये. पतिव्रतेसाठी पती हाच देव, तोच गुरू, तोच धर्म, तोच तीर्थ आणि तोच सारसर्वस्व ! त्याच्या एकनिष्ठ सेवेने हरी-हर-ब्रह्मा संतुष्ट होतात. अशा पतिव्रतेचे सत्त्व काय वर्णन करावे ? तिच्या पुण्याईने तिच्या माहेरची व सासरची मिळून बेचाळीस कुळे उद्धरतात !

विधवा स्त्री पुत्रवती असेल तर तिचे दर्शन अपशकून मानू नये. एरव्ही विधवा स्त्रियांनी लोकांसमोर उगीच वावरू नये. पतीच्या निधनानंतर पत्नीने सहगमन करणे हा पतिव्रतेचा सर्वांत मोठा धर्म ! अशी स्त्री आपल्या पुण्याईने स्वर्गलोकी जाते. यमदूत तिच्या सन्मुख कधीच येत नाहीत. अशी पतिव्रता स्त्री लाभणे हे पुरुषाचे महद्भाग्य ! तो खरोखरच दैववान ! त्याला चारी पुरुषार्थ प्राप्त होतात. तिच्या संगतीने त्याला सौख्य, शांती व समाधान लाभते. ज्याला अशी पत्नी लाभत नाही त्याच्या हातून पुण्यकर्मे घडत नाहीत. त्याचे घर म्हणजे अरण्य ! त्याला इहलोकी सुख नाही, परलोकी उत्तम गती नाही. असा गृहस्थ कर्महीन होतो. त्याच्याकडून देवकार्ये, पितृकर्मे घडत नाहीत. पतिव्रतेच्या दर्शनाने महापापीही पावन होतात. तिच्या पुण्याईने कुळाला बहुमान मिळतो. पतीला सद्गती लाभते.''

अध्याय एकतिसावा

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध म्हणे नामधारका । पुढें अपूर्व झालें ऐका । योगेश्वर कारणिका । सांगे स्त्रियांचे धर्म सकळ ।।१।। योगेश्वर म्हणती स्त्रियेसी । आचार स्त्रियांचे पुससी । सांगेन तुज विस्तारेंसी । भवसागर तरावया ।।२।। पति असतां कवण धर्म । अथवा मेलिया काय कर्म । उभयपक्षीं विस्तारोन । सांगेन ऐक एकचित्तें[1] ।।३।। कथा स्कंदपुराणांत । काशीखंडीं विस्तृत । स्त्रियांचे धर्म बहुत । एकचित्तें ऐकावे ।।४।। अगस्ति ऋषि महामुनि । जो का होता काशीभुवनीं । लोपामुद्रा महाज्ञानी । त्याची भार्या परियेसा ।।५।। पतिव्रताशिरोमणि । दुजी नव्हती आणिक कोणी । असतां तेथें वर्तमानीं । झालें अपूर्व परियेसा ।।६।। त्या अगस्तीच्या शिष्यांत । विंध्य नामें असे विख्यात । पर्वतरूपें असे वर्तत । होता भूमीवरी देखा ।।७।। विंध्याचळ म्हणिजे गिरी । अपूर्व वनें त्यावरी। शोभायमान महाशिखरीं । बहु रम्य परियेसा ।।८।। ब्रह्मर्षि नारदमुनि । हिंडत गेला तये स्थानीं । संतोष पावला पाहोनि । स्तुति केली तये वेळीं ।।९।। नारद म्हणे विंध्यासी । सर्वांत श्रेष्ठ तूं होसी । सकळ वृक्ष तुजपासीं । मनोरम्य[2] स्थळ तुझें ।।१०।। परी एक असे उणें । मेरूसमान नव्हेसी जाणें । स्थळ स्वल्प या कारणें । महत्त्व नाहीं परियेसा ।।११।। ऐसें म्हणतां नारदमुनि । विंध्याचळ कोपोनि । वाढता झाला ते क्षणीं । मेरूपरी होईन म्हणे ।।१२।। वाढे विंध्याचळ देखा। सूर्यमंडळासंमुखा । क्रमांतरें वाढतां ऐका । गेला स्वर्गभुवनासी ।।१३।। विंध्याद्रीच्या दक्षिण भागासी । अंधकार अहर्निशीं[3] । सूर्यरश्मी न दिसे कैशीं । यज्ञादि कर्में राहिलीं ।।१४।। ऋषि समस्त मिळोनि । विनवूं आले इंद्रभुवनीं । विंध्याद्रीची करणी । सांगते झाले विस्तारें ।।१५।। इंद्र कोपे तये वेळीं । गेला तया ब्रम्ह्याजवळी । सांगितला वृत्तान्त सकळी । तया विंध्य पर्वताचा ।।१६।। ब्रह्मा म्हणे इंद्रासी। आहे कारण आम्हांसी । अगस्ति असे पुरीं काशी । त्यासी दक्षिण दिशे पाठवावें ।।१७।। दक्षिण दिशा

१. एकाग्र मन करून. २. सुंदर. ३. रात्रंदिवस.

भूमीसी । अंधार पडिला परियेसीं । या कारणें अगस्तीसी । दक्षिण दिशे पाठवावें ।।१८।। अगस्तीचा शिष्य देखा। विंध्याचल आहे जो कां । गुरु येतां संमुखा । नमितां होई दंडवत ।।१९।। सांगेल अगस्ति शिष्यासी । वाढों नको म्हणेल त्यासी । गमन करितां शिखरेंसी । भूमीसमान करील ।।२०।। या कारणें तुम्हीं आतां । काशीपुरा जावें तत्त्वतां। अगस्तीतें नमतां । दक्षिणेसी पाठवावें ।।२१।। येणेंपरी इंद्रासी । सांगे ब्रह्मदेव हर्षी । निरोप घेऊन वेगेसीं । निघता झाला अमरनाथ[1] ।।२२।। देवासहित इंद्र देखा । सवें बृहस्पति[2] ऐका । सकळ ऋषि मिळोनि देखा । आले काशी भुवनासी ।।२३।। अगस्तीच्या आश्रमासी । पातले समस्त इंद्र ऋषि । देवगुरु महाऋषि । बृहस्पति सवें असे ।।२४।। देखोनिया अगस्ति मुनि । सकळांतें अभिवंदोनि[3] । अर्घ्यपाद्य देऊनी । पूजा केली भक्तीनें ।।२५।। देव आणि बृहस्पति। अगस्तीची करिती स्तुति । आणिक सवेंचि आणिती । लोपामुद्रा पतिव्रता ।।२६।। देवगुरु बृहस्पति । सांगे पतिव्रताख्याति । पूर्वीं पतिव्रता बहुती । लोपामुद्रासरी नव्हती ।।२७।। अरुंधती सावित्री सती । अनसूया पतिव्रती । शांडिल्याची पत्नी होती । पतिव्रता विख्यात ।।२८।। लक्ष्मी आणि पार्वती। शांतरूपा स्वयंभूपत्नी । मेनिका अतिविख्याती । हिमवंताची प्राणेश्वरी ।।२९।। सुनीती ध्रुवाची माता । संज्ञादेवी सूर्यकांता । स्वाहादेवी विख्याता । यज्ञपुरुषप्राणेश्वरी ।।३०।। यांहूनि आणिक ख्याता। लोपामुद्रा पतिव्रता । ऐका समस्त देवगण म्हणतां । बृहस्पति सांगतसे ।।३१।। पतिव्रतेचें आचरण । सांगे गुरु विस्तारोन । पुरुष जेवितां प्रसाद जाण। मुख्य भोजन स्त्रियेसी ।।३२।। आणिक सेवा ऐशी करणें । पुरुष देखोनि उभें राहणें । आज्ञेविण बैसों नेणे । अवज्ञा न करणें पतीची ।।३३।। दिवस अखंड सेवा करणे । अतिथि येतां पूजा करणें । पतिनिरोपावीण न जाणें । दानधर्म न करावा ।।३४।। पतीची सेवा निरंतरीं । मनीं भाविजे हाचि हरि । शयनकाळीं सर्व रात्रीं । सेवा करावी भक्तींसी ।।३५।। पति निद्रिस्त झाल्यावरी । आपण शयन कीजे नारी । चोळी तानवडें

१. इंद्र. २. गुरू. ३. नमस्कारून.

ठेवावीं दुरी । तेणें पुरुषशरीर स्पर्शूं नये ।।३६।। स्पर्शे चोळी पुरुषासी । हानि होत आयुष्यासी । घेऊं नये नांव त्यासी। पति-आयुष्य उणें होय ।।३७।। जागृत न होतां पति ऐका । पुढें उठीजे सती देखा । करणें सडासंमार्जन निका । करणें निर्मळ मंगलप्रद ।।३८।। स्नान करूनि त्वरित । पूजूनि घ्यावें पतितीर्थ । चरणीं मस्तक ठेवोनि यथार्थ । शिवासमान भावावें ।।३९।। असतां ग्रामीं गृहीं पुरुष । सर्व शृंगार करणें हर्ष । ग्रामा गेलिया पुरुष । शृंगार आपण करूं नये ।।४०।। पति निष्ठुर बोले जरी । आपण कोप कदा न करी । क्षमा म्हणोनि चरण धरी । राग न धरी मनांत ।।४१।। पति येतां बाहेरूनी । सामोरी जाय ते क्षणीं । सकळ कामें त्यजूनि । संमुख जाय पतिव्रता ।।४२।। काय निरोप म्हणोनि । पुसावें ऐसें वंदोनि । जें वसे पतीच्या मनीं । त्याचपरी रहाटे ।।४३।। पतिव्रतेचें ऐसें लक्षण । सांगेन ऐका देवगण । बहिर्द्वारीं जाता जाण । अनेक दोष परियेसा ।।४४।। बहिर्द्वारीं[१] जाणें जरी । पाहूं नये नरनारीं । सर्वेचि परतावें लवकरी । आपुले गृहीं असावें ।।४५।। जरी पाहे बहिर्द्वारीं । उलूकयोनीं[२] जन्मे नारी । याच प्रकारें निर्धारीं । पातिव्रत्य लोपामुद्रेचें ।।४६।। लोपामुद्रा पतिव्रता । बाहेर न वचे सर्वथा । प्रातःकाळ जो का होता । सडासंमार्जन करीतसे ।।४७।। देवउपकरणीं उजळोनि । गंधाक्षतांदि करूनि । पुष्पवाती पंचवर्णीं । रंगमाळा देवांसी ।।४८।। अनुष्ठानाहूनि पति येतां। सकळ आयतीं[३] करी तत्त्वतां । धरोनि पतीच्या चित्ता । पतीसवें रहाटे ती ।।४९।। पुरुषाचें उच्छिष्ट भोजन । मनोभावें करणें आपण । नसतां पुरुष ग्रामीं जाण । घ्यावा अतिथिधेनुप्रसाद ।।५०।। अतिथीस घालावें अन्न । अथवा धेनूतें पूजोन । भोजन करावें सगुण । पतिव्रता परियेसा ।।५१।। गृह निर्मळ निरंतर करी । निरोपावेगळा धर्म न करी । व्रतोपवास येणेंपरी । निरोपावेगळें न करी जाणा ।।५२।। उत्साह होतां नगरांत । कधीं पाहूं न म्हणत । तीर्थयात्राविवाहार्थ। कधींही न वचे परियेसा ।।५३।। पुरुष संतोषी असतां जरी । दुश्चित्त नसावी त्याची नारी । पुरुष दुश्चित्त[४] असतां जरी। आपण संतोषी

१. घराच्या बाहेर. २. घुबडाच्या जातीत. ३. तयारी. ४. दुर्मुखलेली.

असों नये ।।५४।। रजस्वला झालिया देखा । बोलों नये मौन्य निका । नायकावे वेद ऐका । मुख पुरुषा दाखवूं नये ।।५५।। ऐसें चारी दिवसांवरी । आचरावें तिये नारीं । सुस्नात होतां ते अवसरी । पुरुषमुख अवलोकिजे ।।५६।। जरी नसे पुरुष भवनीं । त्याचें रूप घ्यावें मनीं । सूर्यमंडळ पाहोनि । घरांत जावें पतिव्रतें ।।५७।। पुरुषआयुष्यवर्धनार्थ । हळदीकुंकुम लाविजे ख्यात । सेंदूर काजळ कंठसूत्र । फणी मातां असावी ।।५८।। तांबूल घ्यावें सुवासिनीं । असावी तिचे माथां वेणी । करीं कंकणें तोडर चरणीं । पुरुषांसमीप येणेंपरी ।।५९।। न करी इष्टत्व[१] शेजारणीशीं । रजकस्त्रीकुंटिणीसी[२]। जैनस्त्रीद्रव्यहीनेसी । इष्टत्व करितां हानि होय ।।६०।। पुरुषनिंदक स्त्रियेसीं । न बोलावें तियेसीं । बोलतां दोष घडे तिसीं। पतिव्रतालक्षण ।।६१।। सासू श्वशुर नणंद वहिनी । दीरभावांतें त्यजुनी । राहतां वेगळेपणीं । श्वानजन्म पावती ।।६२।। अंग धुवों नये नग्नपणें । उखळमुसळावरी न बैसणें । पाईं विरवळल्यावीण जाणें । फिरूं नये पतिव्रतें ।।६३।। जातें उंबऱ्यावरी देखा । बैसों नये वडिलांसंमुखा । पतिव्रतालक्षण ऐका । येणेंपरी असावें ।।६४।। पतीसवें विवाद । करितां पावे महाखेद । पतिअंतःकरणीं उद्वेग । आपण कदा करूं नये ।।६५।। जरी असे अभाग्य पुरुष । नपुंसक जरी असे देख । असे व्याधिष्ठ अविवेक । तरी देवासमान मानावा ।।६६।। तैसा पुरुष असेल जरी । तोचि मानवा हरि । त्याचें बोलणें रहाटे तरी । परमेश्वरा प्रिय होय ।।६७।। पतीचे मनीं जी आवडी । तैसींच ल्यावीं लेणीं लुगडीं । पति दुश्चित्त असतां घडी । आपण श्रृंगार करूं नये ।।६८।। सोपस्कार[३] पाहिजे जरी । न सांगावें आपण नारी । असतां कन्या पुत्र जरी । तयांमुखीं सांगावें ।।६९।। जरी नसेल जवळी कोम । वस्तूची दाखवावी खूण । अमुक पाहिजे म्हणोन । निर्धार करोनि न सांगिजे ।।७०।। जितुकें मिळालें पतीसी । संतुष्ट असावें मानसीं । समर्थ पाहोनि कांक्षेसी । पतिनिंदा करूं नये ।।७१।। तीर्थयात्रें जाती लोक । म्हणूनि न गावें कौतुक । पुरुषाचें पादोदक । तेंचि तीर्थ मानावें ।।७२।।

१. मैत्री. २. परटीण व वेश्या यांच्याबरोबर. ३. अलंकार वस्त्रे

भागीरथीसमान देख । पतिचरणतीर्थ अधिक । पतिसेवा करणें मुख । त्रयमूर्ति संतुष्टती ।।७३।। व्रत करणें असेल मनीं। ते पुरुषा करावें पुसोनि । आत्मबुद्धि[१] करितां कोणी । पति-आयुष्य उणें होय ।।७४।। आणिक जाय नरकाप्रती। पति घेवोनि सांगाती । ऐसें बोलती वेदश्रुति । बृहस्पति सांगतसे ।।७५।। पतीस क्रोधें उत्तर देती । श्वानयोनीं जन्म पावती। जंबुक होवोनि भुंकती । ग्रामासन्निध येऊन ।।७६।। नित्य नेम करणें नारी । पुरुष-उच्छिष्ट भोजन करी। पाद प्रक्षालोनि तीर्थधारीं । घेवोनि तीर्थ जेवावें ।।७७।। पति प्रत्यक्ष शंकर । काम्य[२] होती मनोहर । पावे ती वैकुंठपुरी । पतिसहित स्वर्गभुवना ।।७८।। जावों नये वनभोजनासी । अथवा शेजारीगृहासी । इष्टसोयरे म्हणोनि हर्षी । प्रतिदिनीं न जावें ।।७९।। आपुला पुरुष दुर्बल किती । समर्थाची न करावी स्तुति । पति असतां अनाचाररीतीं । आपण निंदा करूं नये ।।८०।। कैसा तरी आपुला पति । आपण करावी त्याची स्तुति । तोचि म्हणावा लक्ष्मीपति । एकभावें करोनिया ।।८१।। सासूश्वशुरपुरुषांपुढे । नेटे[३] बोलों नये गाढें । हासों नये त्यांपुढें। पति-आयुष्य उणें होय ।।८२।। सासूश्वशुर त्यजून आपण । वेगळें असूं म्हणे कवण । ऋक्षयोनीं जन्मोन । अरण्यांत हिंडेल ।।८३।। पुरुष कोपें मारी जरी । मनीं म्हणे हो मरो नारी । जन्म पावेल योनीं व्याघ्रीं । महाघोर अरण्यांत ।।८४।। परपुरुषांतें नयनीं पाहे । उपजतां वरडोळी होय । पुरुषा वंचूनि[५] विशेष खाय । ग्रामसूकर होय ती ।।८५।। तोही जन्म सोडोनि । उपजे वाघुळाचे योनीं । आपुली विष्ठा आपण भक्षुनी । वृक्षावरी लोंबतसे ।।८६।। पतिसंमुख निष्ठुर वचनीं । उत्तर देती कोपोनि । उपजे मुकी होऊनि । सप्तजन्म दरिद्री ।।८७।। पुरुष दुजी पत्नी करी । तिसी आपण वैर धरी । सप्तजन्मांवरी । दुर्भाग्यता होय अवधारा ।।८८।। पुरुषावरी दुसरिया । दृष्टि ज्या करिती आवडिया । पतिताघरीं जन्म पावोनिया । दुःखें सदा दारिद्र्य भोगिती ।।८९।। पुरुष येतां बाहेरुनी। संमुख जावें भामिनीं । उदकें पाद प्रक्षालुनी । विंझणा[६] वारिजे[७] श्रमहार ।।९०।। पादसंवाहन[८] भक्तींसी । मृदु वाक्य

१. स्वतःच्या विचाराने. २. इच्छा. ३. जोराने. ४. अस्वलयोनीत. ५. फसवून. ६. पंख्याने. ७. नाहीसे करावे. ८. पाय चेपणे.

बोलिजे पतीसी । पुरुष होतां संतोषी । त्रिमूर्ति संतोषती ।।९१।। काय देती माता पिता । नेदी इष्टवर्ग बंधु भ्राता । इहपराची जोडी देतां । पुरुष नारीचा देव जाण ।।९२।। गुरु देव तीर्थें समस्तीं । सर्व जाणावा आपुला पति । ऐसा निश्चय ज्यांच्या चित्तीं । पतिव्रता त्याचि जाणा ।।९३।। जीव असतां शरीरासी । पवित्र होय समस्तांसी । जीव जातां क्षणें कैसी । कदा प्रेता नातळती ।।९४।। तैसा पति प्राण आपला । पति नसतां अशुचि तिला । या कारणें पतिच सकळा । प्राण आपुला जाणावा ।।९५।। पति नसतां स्त्रियेसी । सर्व अमंगळ परियेसीं । विधवा म्हणजे प्रेतासरसी । अपत्य नसतां अधिक जाण ।।९६।। ग्रामास जातां परियेसीं । विधवा भेटतां संमुखेंसी । मरण सांगे सत्य त्यासी । पुत्रासी अशुभ नव्हे जाणा ।।९७।। माता विधवा असे जरी । पुत्रासी मंगळ शकुन करी । पुत्राविण विधवा नारी । नमन तिसी करूं नये ।।९८।। तिच्या आशीर्वादें आपण । मंगळ न होय सत्य जाण । तिचा हो का शाप मरण । तिसीं कोणीं बोलूं नये ।।९९।। या कारणें पतिव्रता । बरवें पुरुषासवें जातां । सर्व वैभव देहासहिता । केवी जाई परियेसा ।।१००।। चंद्रासवें चांदणी जैसी । मेघासवें वीज कैसी । मावळतां सवेंचि जातसे । पतीसवें तैसें जावें ।।१।। सहगमन[1] करणें मुख्य जाण । थोर धर्मश्रुतीचें वचन । पूर्वज बेचाळीस उद्धरण । पतिव्रताधर्मानें ।।२।। पुरुष प्रेत झालियावरी । सहगमन जातां ते नारी । एकेक पाऊलीं निर्धारीं । अश्वमेध सहस्रपुण्य ।।३।। पापी पुरुष असेल जाण । त्यासी आलें जरी मरण। यमदूत नेती बांधून । नरकाप्रती परियेसा ।।४।। पतिव्रता त्याची नारी । जरी सहगमन करी । जैसी सर्पासी नेत घारी। तैसी पतीतें स्वर्गा नेई ।।५।। सहगमन केलियावरी । पाहूनि यमदूत पळती दुरी । पतीसी सोडोनि सत्वरी । जाती यमदूत आपले पुरासी ।।६।। पतिव्रता शिरोमणी । बैसविती विमानीं । पावविती स्वर्गभुवनीं । देवांगना ओवाळिती ।।७।। यमदूत त्वरें पळती । काळाची न चाले ख्याती । पतिव्रता देखतांचि चित्तीं । भय वाटे म्हणताती ।।८।। सूर्य

१. सती जाणे.

भितो देखून तियेसी । तपतो[१] तेजें मंदेंसी । अग्नि भिउनी शांतीसी । उष्ण तिसी होऊं न शके ।।९।। नक्षत्रें भिती पाहतां तियेसी । आपुलें स्थान घेईल ऐसी । जाय स्वर्गभुवनासी । पतीसहित परियेसा ।।११०।। येणेंपरी स्वर्गभुवनीं । जाय नारी संतोषोनि । आपुलें पतीस घेऊनि । राहे स्वर्गी निरंतर ।।११।। तीन कोटि रोम तिसी । स्वदेह देतां अग्नीसी । त्याचीं फळें असतीं कैशीं । एकचित्तें ऐकावें ।।१२।। एकेक रोम रोमासी । स्वर्गी राहे शतकोटि वर्षीं । पुरुषासवें स्वानंदेंसी । पतिव्रता राहे तेथें ।।१३।। ऐसें पुण्य सहगमनासी । कन्या व्हावी ऐशी वंशीं । बेचाळीस कुळें कैसी । घेऊन जाय स्वर्गातें ।।१४।। धन्य तिचीं मातापिता । एकवीस कुळें उद्धरितां । धन्य पुरुषवंश ख्याता । बेचाळीस उद्धरिले ।।१५।। ऐसें पुण्य सहगमनासी । पतिव्रतेच्या संगतीसी । आणिक सांगेन विस्तारेंसी । देवगुरु म्हणतसे ।।१६।। असेल नारी दुराचारी । अथवा व्यभिचारकर्म करी । त्याचें फळ अतिघोरीं । एकचित्तें परियेसा ।।१७।। उभय कुळें बेचाळिस । जरी असतील स्वर्गास । त्यासी घेउनि नरकास । प्रेमें जाय परियेसा ।।१८।। अंगावरी रोम किती । तितुकीं कोटि वर्षें ख्याती । नरकामध्यें पचे[२] निरुती । तिचें फळ ऐसें असे ।।१९।। भूमिदेवी ऐसें म्हणे । पतिव्रतेच्या पवित्र चरणें । आपणावरी चालतां क्षणें । पुनीत[३] मी म्हणतसे ।।१२०।। सूर्य चंद्र ऐसें म्हणती । आपुलीं किरणें ज्योती । जरी पतिव्रतेवरी पडती । तरी आपण पावन होऊं ।।२१।। वायु आणि वरुण । पतिव्रतेचिया स्पर्शाकारणें । पावन होऊं म्हणोन । स्पर्शे पुनीत होती ते ।।२२।। घरोघरीं स्त्रिया असती । काय करावी लावण्यसंपत्ति । जिचेनि वंश उद्धरती । तैसी स्त्री असावी कीं ।।२३।। ज्याचे घरीं पतिव्रता । दैवें आगळा तो तत्त्वतां[४] । करावें सुकृत[५] जन्मशतां । तरीच लाभे तैशी सती ।।२४।। चतुर्विध पुरुषार्थ देखा । स्त्रियेच्या संगतीं लाधे[६] लोकां । पतिव्रता सती अधिका । पुण्यानुसार लाभे जना ।।२५।। ज्याचे घरीं नाहीं सती । पुण्यें त्यासी कांहीं न घडती । यज्ञादि कर्में ख्याति । सती असतां

१. प्रकाशतो. २. कुजत पडे. ३. शुद्ध. ४. खरोखरी. ५. पुण्य. ६. प्राप्त होते.

होती जाण ।।२६।। सती नसे ज्याचे घरीं । त्यासी अरण्य नाहीं दूरी । वृथा जन्मोनि संसारीं । कर्मबाह्य तोचि जाणा ।।२७।। ऐसी सती मिळे ज्यासी । समस्त पुण्य होय त्यासी । पुत्रसंतान परलोकासी । साधन होय सतीचेनि ।।२८।। स्त्रियेवीम असेल नर । तयासी न साधे कर्माचार । कर्महीन देव पितर । कर्मार्ह[1] नव्हे कदा ।।२९।। पुण्य जोडे गंगास्नानीं । त्याहूनि पतिव्रतादर्शनीं । महापापी होय पावन । सप्त जन्म पुनीत ।।१३०।। पतिव्रतेचा आचार । सांगे पतिव्रतेसी योगेश्वर । म्हणे सरस्वतीगंगाधर । सांगे बृहस्पति देवगुरु ।।३१।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । गुरुचरित्र पुण्यराशी । ऐकतां पावती सद्गतीसी । म्हणे सरस्वतीगंगाधर ।।३२।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । पतिव्रतानिरूपण विख्यात। ऐकतां होय पुनीत । जें जें चिंतिलें पाविजे ।।१३३।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे पतिव्रताऽऽख्यानं नाम एकात्रिंशोऽध्यायः ।।३१।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१३३।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयापर्णमस्तु ।।

* * *

१. कर्माला योग्य.

अध्याय ३२ वा

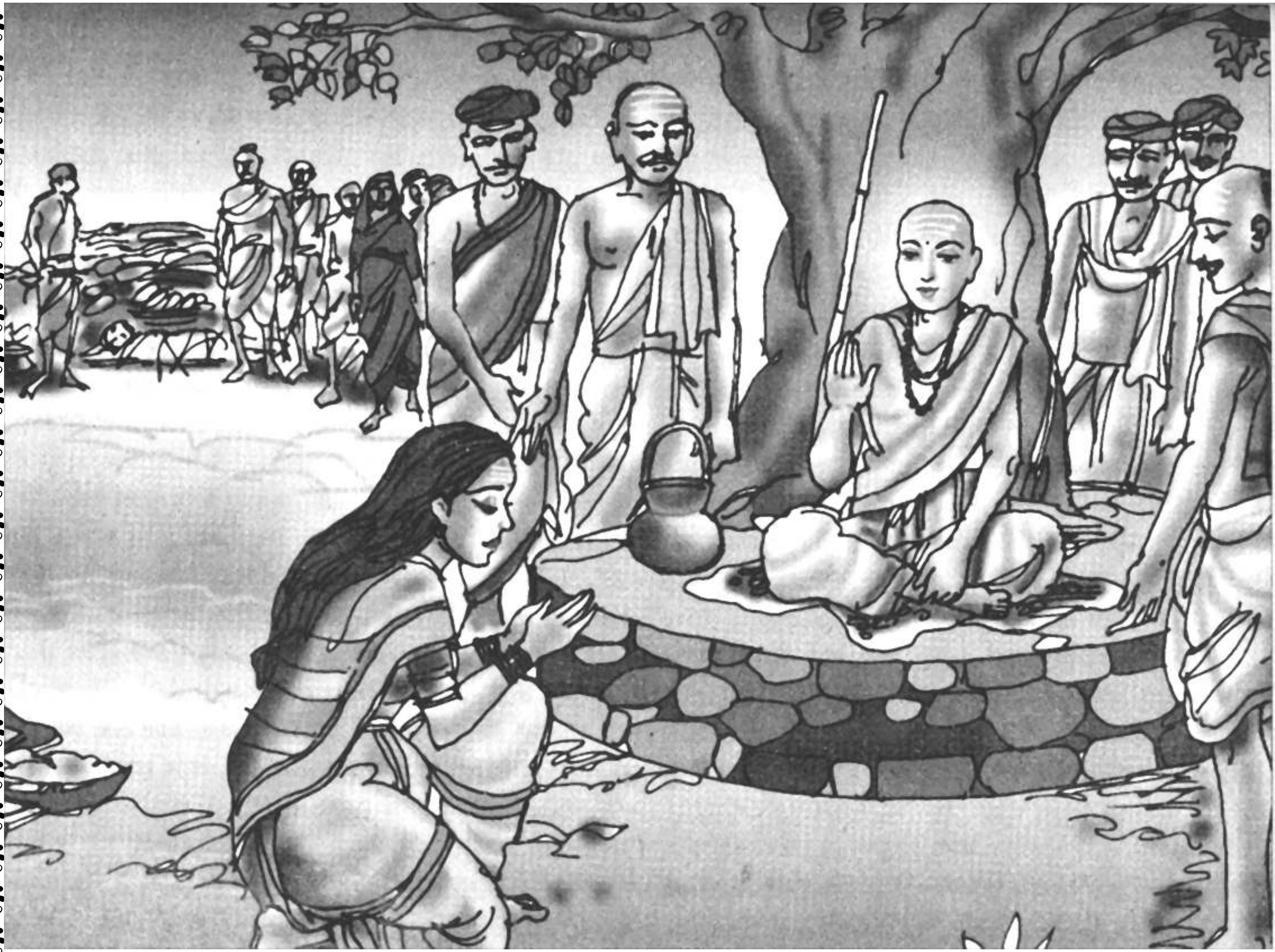

।। अध्याय बत्तिसावा ।। *।। विधवेचा आचारधर्म, मृत विप्राला पुन्हा जिवंत केले. ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, त्यानंतर बृहस्पतींनी देवांना व ऋषींना सहगमन न करता वैधव्यात राहणाऱ्या स्त्रियांनी कसे राहावे ते सांगितले. ते म्हणाले, ''एखाद्या स्त्रीचा पती दूरदेशी मेला असेल, ती स्वतः गरोदर असेल, तिला लहान मूल व स्तनपान करणारे बाळ असेल, तर तिने सहगमन करू नये. वैधव्यधर्माला अनुसरून आचरण ठेवल्यास तिला पतीसमवेत सहगमन केल्याचे पुण्य लाभते. विधवा स्त्रियांनी आपण संन्यासिनी आहोत या भावनेच जगावे. केशवपन करावे. नित्य स्नान करावे. एकभुक्त राहावे. एका धान्याचे भोजन करणे, तीन दिवस उपोषण व चौथ्या दिवशी भोजन करणे, प्रतिपदेपासून पौर्णिमेपर्यंत एक घास, दोन घास अशा चढत्या क्रमाने व पौर्णिमेनंतर अमावास्येपर्यंत उतरत्या क्रमाने भोजन करणे अशा प्रकारची व्रतोपासना करावी. विधवेने पलंगावर निजणे, मंगलस्नान करणे, देहमर्दन करून घेणे, तांबूल भक्षण करणे, गंध, अत्तर, फुले वापरणे या गोष्टी करू नयेत. भगवद्भक्ती करावी. तीर्थयात्रा करावी. व्रताचरण करावे. दानधर्म करावा. दीपाराधन करावे. ब्राह्मणांची, देवालयांची, अतिथींची, यात्रेकरूंची, भाविकांची यथाशक्ति सेवा करावी. पतीप्रीत्यर्थ जलकुंभदान, घृतदान, तीलदान अशी दाने द्यावी. विधवा स्त्रियांनी अशा प्रकारे शास्त्रसंमत आचरण केले, भगवद्भक्ती, व्रताचरणे व पुण्यकृत्ये केली तर तिचा पती निजकर्माची फळे भोगत नरकात खितपत पडलेला असला तरी त्याचा उद्धार होतो. तिच्या पुण्याईने तो स्वर्गलोकी जातो.''

अशा प्रकारे साधूने त्या शोकमग्न ब्राह्मणीला पतिव्रता व विधवा स्त्रियांचा आचारधर्म सांगितला व पुढे म्हणाला, ''मुली, तू धैर्याने सहगमन कर किंवा वैधव्यातील आचारधर्म पाळून कालक्रमण कर. दोहोंचे पुण्य सारखेच आहे.'' ती म्हणाली, ''यतिराज, पतीशिवाय जगणे मला शक्य नाही. मी सहगमन करणार.'' साधूने तिच्याकडे करुणेने पाहिले व म्हणाला, ''मला, काळाला कोणी जिंकू शकत नाही पण गुरुकृपेने विधिलिखित बदलू शकते एवढे मात्र खरे ! सहगमन करण्यापूर्वी तू श्रीगुरूंचे दर्शन घे.'' साधूने तिच्या भाळी भस्म लावले आणि चार रुद्राक्षे देऊन म्हणाला, ''यातील दोन रुद्राक्षे पतीच्या गळ्यात बांध. एकेक रुद्राक्ष त्याच्या दोन्ही कानांना बांध. श्रीगुरूंचे चरणतीर्थ घे. ते स्वतःवर व पतीच्या देहावर शिंपड. सुवासिनींना सौभाग्यवायने दे. ब्राह्मणांना दानधर्म कर. श्रीगुरूंची आज्ञा घे आणि मगच सहगमन कर.'' त्यानंतर तो साधू निघून गेला.

ब्राह्मणीने गावातील ब्राह्मणांना बोलावून प्रायश्चित्त, प्रेतपिंडादी कर्मे करवून घेतली. स्नान करून सौभाग्यलंकार धारण केले. ब्राह्मणांनी प्रेत नदीकाठी नेले. तिच्या सहगमनाचे वृत्त कळताच गावातील स्त्रिया तिच्या दर्शनास आल्या. ब्राह्मणीने त्यांना सौभाग्यवायने दिली. ब्राह्मणांना दानधर्म केला. लोकांनी चिता रचली. ब्राह्मणांनी लोकांना अभिवादन केले. गावाहून तिच्यासमवेत आलेल्या लोकांचा निरोप घेतला. साधूने दिलेली रुद्राक्षे पतीच्या गळ्यात व कानात बांधली. मग ती श्रीगुरूंच्या दर्शनासाठी संगमाकडे निघाली. त्या वेळी तिच्याबरोबर अनेक लोक होते. मार्गी चालताना ती ब्राह्मणी श्रीगुरूंचा एकसारखा धावा

करीत होती. संगमावर श्रीगुरू अश्वत्थाखाली निवांत बसले होते. ब्राह्मणीने त्यांना वंदन करताच त्यांनी सहजभावाने आशीर्वाद दिला ''अष्टपुत्रा सौभाग्यवती भव !'' ते ऐकून ब्राह्मणी चमकली. बरोबर आलेले ब्राह्मण गंभीर झाले. त्यांनी श्रीगुरूंना सर्व वस्तुस्थिती सांगितली. तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''या ब्राह्मणीचे सौभाग्य स्थिर आहे. हिच्या हतीला येथे घेऊन या.'' ते ऐकून लोकांना आश्चर्य वाटले. ते प्रेत आणण्यासाठी धावले. तोवर श्रीगुरूंची पूजा करणारे ब्राह्मण आले. त्यांनी रुद्रसूक्ताने गुरुचरणांवर अभिषेक केला. तेवढ्यात लोकांनी प्रेत आणले. ते श्रीगुरूंच्या सन्मुख ठेवून बंधनमुक्त केले. त्यावरील वस्त्र दूर केले. श्रीगुरूंच्या आज्ञेने ब्राह्मणांनी अभिषेकाचे तीर्थ प्रेतावर प्रोक्षण केले. मग श्रीगुरूंनी प्रेताकडे अमृतमय कृपादृष्टीने पाहिले. काय आश्चर्य ! तो मृत ब्राह्मण झोपेतून जागे व्हावे तसा उठून बसला. आपण नग्न आहोत हे पाहून तो ओशाळला. त्याने बाजूचे वस्त्र अंगावर ओढून घेतले. समोर बसलेले यतीश्वर, आनंदाने हसून रडणारी पत्नी, लोकांचा जयजयकार हे सर्व पाहून तो संभ्रमात पडला. ब्राह्मणीने त्याला घडलेला सर्व प्रकार सांगितला. ते ऐकून तोही थक्क झाला.

मग त्या दोघांनी श्रीगुरूंचे चरण धरले. त्या दांपत्याचा भक्तिभाव पाहून प्रसन्न झालेल्या श्रीगुरूंनी त्यांना ''सुखात आनंदात राहा. तुम्हांला सुलक्षणी आणि दीर्घायुषी असे आठ पुत्र होतील !'' असा आशीर्वाद दिला. त्या वेळी एका ब्राह्मणाने श्रीगुरूंना विचारले, ''स्वामी, विधिलिखत बदलता येत नाही मग याच्या बाबतीत ते मिथ्या कसे ठरले ?'' श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''ही ब्राह्मणी माझ्यावर विश्वास ठेवून येथे आली होती. शरणागतांचे रक्षण करणे हे माझे ब्रीद आहे. मी ब्रह्मदेवाला विनंती करून याच्या पुढील जन्मांतील तीस वर्षे उधार मागून घेतली आहेत.'' ते ऐकून लोक तटस्थ झाले. गुरुकृपेचे सामर्थ्य जाणून श्रीगुरूंचा जयजयकार करू लागले.''

अध्याय बत्तिसावा

श्रीगणेशाय नमः । पतिव्रतेचिया रीति । सांगे देवां बृहस्पति । सहगमनीं फलश्रुति । येणेंपरी निरोपिली ।।१।। विधवापणाचा आचारू । सांगता झाला देववरू । पुसताती ऋषेश्वरू । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।२। जवळी नसतां आपुला पति । त्यातें मरण झालिया प्राप्ति । काय करावें त्याचे सतीं । सहगमन केवी करावें ।।३।। अथवा असेल गरोदरी । असे तीतें कन्याकुमारी । काय करावें तिये नारीं । म्हणून विनविती गुरूसी ।।४।। ऐकोनि देवांचें वचन । सांगता झाला विस्तारोन । एकचित्तें करून । ऐका श्रोते सकळ ।।५।। पति जवळी असे जरी । सहगमनीं[1] जावें तिये नारीं । असतां आपण गरोदरी । करूं नये सहगमन ।।६।। स्तनपानीं असतां कुमारू । तिणें करितां पाप थोरू । पुरुष मेला असेल दुरू। सहगमन करूं नये ।।७।। तिणें आसवें विधवापणें । विधिपूर्वक आचरणें । सहगमनासमानें । असे पुण्य परियेसा ।।८।। विधवापणाचा आचारू । करितां असे पुण्य थोरू । निवर्ततां[2] आपुला भ्रतारू[3] । केशवपन करावें ।।९।। ज्यां कां विधवा केश राखिती । त्यांची ऐका फलश्रुति[4] । केश पुरुषासी बाधिती । नरकापरी परियेसा ।।१०।। यास्तव करणें केशवपन। करावें तिणें नित्य स्नान । एक वेळां भोजन । करावें तिणें परियेसा ।।११।। एक धान्याचें अन्न । करावें तिणें भोजन । तीन दिवस उपोषण । करावें तिणें भक्तीनें ।।१२।। पांच दिवस पक्षमासास । करावा तिणें उपवास । अथवा चांद्रायणग्रास। भोजन करणें परियेसा ।।१३।। चंद्रोदय बिजेसी । एक ग्रास तया दिवसीं । चढते घ्यावे पंधरादिवसीं । पौर्णिमेसी भोजन ।।१४।। कृष्णपक्षीं येणेंपरी । ग्रास घ्यावे उतरत नारी । अमावास्या येतां जरी। एक ग्रास जेवावा ।।१५।। शक्ति नाहीं जियेसी । एकान्न जेवावें परियेसीं । अथवा फल–आहारेंसी । अथवा शाका–आहार देखा ।।१६।। अथवा घ्यावें क्षीर मात्र । कधीं न घ्यावें अपवित्र। जेणें राहे प्राणमात्र । श्वासोच्छ्वास चाले ऐसें ।।१७।।

१. सती जाणे. २. मेल्यावर. ३. पती. ४. परिणाम.

शयन करितां मंचकावरी । पुरुष घाली रौरव घोरीं । भोगी नरक निरंतरी । पतीसहित परियेसा ।।१८।। करूं नये मंगलस्नान । अथवा देहमर्दन । गंध परिमल तांबूल जाण । पुष्पादि तिणें वर्जावें ।।१९।। पुत्रावीण असे नारी । करणें तर्पण पुत्रापरी । तीळ दर्भ कुशधारी । गोत्रनाम उच्चारावें ।।२०।। विष्णुपूजा करावी नित्य । आपुला पुरुष हा निश्चित। पुरुष आठवोनि चित्त । विष्णुस्थानीं मानिजे ।।२१।। पुरुष असतां जेणेंपरी । पतिनिरोपें आचार करी । तेणेंचि रीतीं विष्णु अवधारीं । त्याचे निरोपें आचरावें ।।२२।। तीर्थयात्रा उपासव्रत । विष्णुनिरोपें करावें निश्चित । अथवा गुरु द्विज विख्यात । त्यांचे निरोपें आचरावें ।।२३।। आपण असतां सुवासिनी । ज्या वस्तूची प्रीति अंतःकरणीं । तैशी वस्तु द्यावी धणी । विद्वज्जनविप्रांसी ।।२४।। वैशाख माघ कार्तिकमास । अनेक स्नानीं आचारविशेष । माघस्नान तीर्थास। विष्णुस्मरणें करावें ।।२५।। वैशाखीं जळकुंभदान । कार्तिकीं दीपआराधन । ब्राह्मणां द्यावें घृतदान । यथाशक्त्या दक्षिणेसी ।।२६।। माघमासीं तिळघृतेंसी । द्यावें दान विप्रांसी । अरण्यांत वैशाखमासीं । पोई घालिजे निर्मळोदकें ।।२७।। शिवालयीं ईश्वरावरी । गळती ठेविजे निर्मळ वारीं । गंध परिमळ पूजा करी । तेणें पुण्य अगाध ।।२८।। विप्राचिया घरोघरीं । उदक घालिजे शक्त्यानुसारीं । अन्न द्यावें निर्धारीं । अतिथिकाळीं[1] परियेसा ।।२९।। तीर्थयात्रे जात्या लोकां । त्यांतें द्याव्या छत्रपादुका । येतां आपल्या गृहांतिका । पादप्रक्षालन करावें ।।३०।। वारा घालावा विंझणेंसी[2] । वस्त्र द्यावें परिधानासी । गंध तांबूल परिमळासी । कर्पूरवेलादि[3] परियेसा ।।३१।। जलपात्र द्यावें शक्तींसी। गुडपान आम्रपानेंसी । द्राक्षें कर्दळीफळेंसी । ब्राह्मणा द्यावें मनोहर ।।३२।। जें जें दान द्यावें द्विजां । पतीच्या नांवें अर्पिजे वोजा । संकल्पून पुरुषकाजा । धर्म करणें येणेंपरी ।।३३।। कार्तिकमासीं जवान्न । अथवा जेविजे एकान्न । वृंताक[4] माष[5] मसूर लवण । तैलादि मधु वर्जावें ।।३४।। वर्जावें कांस्यपात्र । आणिक वर्जावें

१. माध्यान्हकाळी. २. पंख्याने. ३. कापूर, वेलची वगैरे. ४. वांगे. ५. उडदाची डाळ.

द्विदलमात्र । मनीं असावें पवित्र । एकाग्रेंसी परियेसा ।।३५।। पलाशपात्रीं भोजन करावें । शुचि उद्यापन करावें । जें जें व्रत धरावें । त्यातें उजवावें[१] तत्त्वतां ।।३६।। घृतभरित कांस्यपात्र । विप्रा द्यावें पवित्र । भूमिशयन केलें व्रत । मंचक द्यावा विप्रासी ।।३७।। जे जे वस्तु त्यजिली आपण । ते ते द्यावी ब्राह्मणालागून । रसद्रव्यें एक मास जाण । त्याग करावीं परियेसा ।।३८।। त्यजूनिया दधि क्षीर । उद्यापन आचार मनोहर । असलिया शक्त्यनुसार । धेनु द्यावी सालंकृत ।।३९।। विशेषें असे आणिक व्रत । दीपदान असे ख्यात । वर्णितां महिमा अनंत । देवांसी म्हणे बृहस्पति ।।४०।। दीपदान भाग सोळा । वरकड नसती धर्म सकळा । या कारणें अनंतफळा । दीपदान करावें ।।४१।। माघस्नान माघमासीं । करणें सूर्योदयासी । येणेंपरी एक मासीं । आचरावें भक्तीनें ।।४२।। लाडू तिळ खर्जुरेंसी । करूनि पक्वान्नें ब्राह्मणांसी । द्यावीं तिणें भक्तींसी । दक्षिणेसहित जाणा ।।४३।। शर्करा मिरें एळेंसी[२] । तळून अपूप[३] घृतेंसी । दान द्यावें यतीसी । भोजन द्यावें अतीतां ।।४४।। हेमंतऋतु होतां जाण । व्हावया शीतनिवारण । काष्ठें द्यावीं विप्रांकारणें । वस्त्रें द्यावीं द्विजांसी ।।४५।। पर्यंक[४] द्यावा सुषुप्तीसी[५] । एखाद्या भल्या ब्राह्मणासी । चित्र रक्त वस्त्रेंसी । कंबळ[६] द्यावें विप्रवर्गा ।।४६।। व्हावया शीतनिवारण । औषध द्यावें उष्ण उष्ण । तांबूलदान परिपूर्ण । द्यावें एळाकर्पूरेंसी ।।४७।। गृहदान द्यावें विप्रांसी । सांवत्सरिक ग्रामेंसी । जातां तीर्थ यात्रेसी । पादरक्षा देईजे ।।४८।। गंध परिमळ पुष्पेंसी । पूजा करावी केशवासी । रुद्राभिषेक विधींसी । अभिषेकावा गौरीहर ।।४९।। धूप दीप नैवेद्येसी । पूजा करावी षोडशी । प्रीति बहु शंकरासी । दीपमाळा उजळितां ।।५०।। आणिक सुगंध गंधेंसी । तांबूलदान विधींसी । कर्पूरलवंगादि विविधेंसी । भक्तिभावें अर्पिजे ।।५१।। आपुला पुरुष ध्यावोनि मनीं । नारायण तो म्हणोनि । पूजा करावी एके मनीं। भक्तिभावें परियेसा ।।५२।। नेमें असावें तिये नारीं । न बैसावें बैलावरी । लेवूं नये चोळी

१. उद्यापन करावे. २. वेलची. ३. वडे. ४. पलंग. ५. झोपण्यास. ६. घोंगडे.

करीं । श्वेतवस्त्र नेसावें ।।५३।। रक्त कृष्ण चित्र वस्त्र । लेतां जाण दोष बहुत । आणिक असे व्रत । पुत्राचे बोलें वर्तावें ।।५४।। 'आत्मा[१] वै पुत्र नाम' । म्हणून बोलती वेदागम[२] । पतीपासून पुत्रजन्म । पुत्रआज्ञेंत असावें ।।५५।। ऐसा आचार विधवेसी । असे शास्त्रपुराणेसी । जरी आचरती भक्तींसी । सहगमनाचें फळ असे ।।५६।। पापी जरी पति असला । असेल पूर्वी निवर्तला । नरकामध्यें वास केला । पापरूपें भुंजत[३] ।।५७।। विधवापणें येणेंपरी । आचरण करी जे नारी । मरण होतां अवसरीं[४] । घेवोनि पति स्वर्गीं जाय ।।५८।। जितुक्या परी बृहस्पति । सांगे समस्त देवांप्रती । लोपमुद्रेची केली स्तुति । पतिव्रताशिरोमणि ।।५९।। जितुक्या पतिव्रता नारी । समस्त भागीरथी सरी । त्यांचे पुरुष शंकरापरी । पूजा करावी दोघांची ।।६०।। ऐसें बृहस्पतीचें वचन । सांगितलें मनीं विस्तारोन । ऐक बाळे तव मन । ज्यावरी प्रीति तेंचि करीं ।।६१।। दुःख सकळ त्यजोनि । मम बोल ठेवीं मनीं । सांगितलें तुजलागोनि । परलोकसाधन ।।६२।। धैर्य जरी असेल तुजसी । सहगमन करीं पतीसरसीं । विधवापणें आचार करिसी । तेंही पुम्य तितुकेंची ।।६३।। जे आवड तुझे मनीं । सांग माये विस्तारोनि । हस्त मस्तकीं ठेवूनि । पुसतसे प्रेमभावें ।।६४।। ऐकोनि तया अवसरीं। केलें गमन तिये नारीं । विनवीतसे करुणोत्तरीं । भक्तिभावें करूनिया ।।६५।। जय जयाजी योगीश्वरा । तूंचि पिता सहोदरा । माझा प्राण मनोहरा । जनक जननी तूंचि होसी ।।६६।। आल्यें आपण परदेशांत । जवळी नाहीं बंधुभ्रात। भेटलेती तुम्ही परमार्थ। अंतकाळीं सोयरा ।।६७।। सांगितले तुम्हीं आचार दोनी । कष्ट बहु विधवापणीं । अशक्य आम्हां न-टाके[५] स्वामी । असाधारण[६] असे दातारा ।।६८।। तारुण्यपण मजसी । लावण्य असे देहासी । निंदापवाद शरीरासी । घडेल केवी वर्तमान ।।६९।। संतोष होतो माझे मनीं । पुण्य अपार सहगमनीं । पतीसवें संतोषोनि । जाईन स्वामी निर्धारें ।।७०।। म्हणूनि मागुती नमस्कारी । माथा ठेवी चरणांवरी । स्वामी मातें तारीं तारीं । भवसागरीं

१. पति पुत्ररूपाने येतो, अशी श्रुति. २. वेद जपणारे. ३. भोगीत. ४. वेळी. ५. झोपणार नाही. ६. कठिण.

बुडतसें ।।७१।। करुणाकृपेचा सागर । उठवीतसे योगेश्वर । देता झाला अभयकर । म्हणे पतीसवें जावें ।।७२।। तोचि ठाव पुरुषासी । जाय माते सांगतेसी । सांगेन तुज विशेषीं । ऐक माते एकचित्तें ।।७३।। आलींत तुम्ही दर्शनीं । श्रीगुरुभेटीलागोनी । आरोग्य होईल म्हणोनि । भक्तिभावेंकरूनिया ।।७४।। होणार झाली ब्रह्मकरणी । काळासी जिंकिले नाहीं कोणीं । जैशी ईश्वरनिर्वाणी[१] । तैसेपरी होतसे ।।७५।। ब्रह्मलिखित न चुके जाण । जें जें भोगणें असेल आपण । घडे तैसें श्रुतिवचन । दुःख कोणीं करूं नये ।।७६।। हरिश्चंद्र राजा देखा । डोंबाघरीं वाहे उदका । बळी अजिंक्य ऐका । तोही गेला पाताळा ।।७७।। सहस्रकोटि वर्षें ज्यासी । आयुष्य असे रावणासी । काळ तयाप्रति ग्रासी। दुर्योधना काय झालें ।।७८।। भीष्मदेव इच्छामरणी । तेही पडले रणांगणीं । परीक्षिती सर्पाभेणीं । लपतां काय झालें तया ।।७९।। अनंत अवतार येणेंपरी । होऊनि गेले संसारीं । देव दानव येणेंपरी । सकळ काळाआधीन ।।८०।। या कारणें काळासी । कोणीं जिंकिलें नाहीं क्षितीसी । सकळ देवदानवांसी । काळ जिंकीं निर्धारें ।।८१।। काळा जिंकिता नाहीं कोणी । एका श्रीगुरुवांचोनि । भाव असे ज्याचे मनीं । त्यासी प्रत्यक्ष असे जाणा ।।८२।। आतां तुम्हीं ऐसें करणें। जावें त्वरित सहगमनें । अंतकाळ होतां क्षणें । श्रीगुरुदर्शना जाय म्हणे ।।८३।। म्हणोनि भस्म तये वेळीं । लाविता झाला कपाळीं । रुद्राक्ष चार तत्काळीं । देता जहाला तये वेळीं ।।८४।। योगी बोले तियेसी । रुद्राक्ष बांधीं कंठासी । दोनी प्रेतकर्णांसी । बांधोनि दहन करावें ।।८५।। आणिक एक सांगेन तुज । गुरुदर्शना जाईं सहज । रुद्रसूक्त म्हणती द्विज । गुरुचरण प्रक्षाळितां ।।८६।। तेंचि तीर्थ घेवोनि । आपुला देह प्रोक्षोनि । प्रेतावरी आणोनि । प्रोक्षण करावें भक्तीनें ।।८७।। मग जावें सहगमनेसी । वाणें द्यावीं सुवासिनींसी । अनेक द्रव्यें वेंचूनि हर्षी । विप्रां तोषवावें बहुत ।।८८।। ऐशा परी तियेसी । सांगोनि गेला तापसी । पतिव्रता भावेंसी । करी आयती त्या वेळीं ।।८९।।

१. ईश्वराची इच्छा. २. तयारी.

भले ब्राह्मण बोलावूनि । षोडश कर्मे आचरोनि । प्रेतासी प्रायश्चित्त देवोनि । औपासन[1] करविताती ।।९०।। सुस्नात होवोनि आपण । पीतांबर नेसोन । सर्वाभरणें[2] लेवोन[3] । हळदी कुंकूं लावितसे ।।९१।। औपासन प्रेतासी । करविताती विधींसी । प्रेत बांधोनि काष्ठेंसी । घेवोनि गेले गंगेंत ।।९२।। अग्नि घेऊनि तळहातेसी । निघाली पतिव्रता कैसी । आनंद बहु मानसीं । प्रेतापुढें जातसे ।।९३।। सोळा वरुषांचें तारुण्यपण । सुंदर रूप लावण्य । ल्याइलीसे आभरणें। लक्ष्मी सरसी दिसतसे ।।९४।। मिळोनिया नगरनारी । पाहों आल्या सहस्र चारी । माथा तुकविती[4] सकळी । पतिव्रता म्हणोनिया ।।९५।। एक म्हणती काय नवल । पूर्ववयेसी[5] असे बाळ । काय दैव पूर्वफळ । पतीसवें जातसे ।।९६।। देखिलें नाहीं पतीचें मुख । नाहीं जहालें कीं बाळक । कैसा जीव झाला एक । आनंदरूपें जातसे ।।९७।। म्हणती शिकवा इसी । वायां कां हो जीव देसी । परतूनि जाई माहेरासी । आपुल्या मातापित्याजवळी ।।९८।। एक म्हणती ज्ञानवंता । सत्य नारी पतिव्रता । बुद्धि दे गा जगन्नाथा । सकळ स्त्रियां ऐसीच ।।९९।। धन्य इची मातापिता। बेचाळीस उद्धरले आतां । प्रेतापुढें चालतां । एकेक पाउला अश्वमेधफळ ।।१००।। येणेंपरी नदीतीरासी । गेली नारी पतीसरसीं। कुंड केलें अग्नीसी । काष्ठें शेणी अपरिमित ।।१।। अग्निकुंडसन्निधेसी । ठेविलें तया प्रेतासी । बोलावोनि सुवासिनींसी। देती झाली वाण देखा ।।२।। सुपें चोळी कुंकमेंसी । हळदी काजळ परियेसीं । तोडर कंठसूत्रेंसी । सुवासिनींसी देतसे ।।३।। गंधपुष्पादि परिमळेंसी । पूजा केली सुवासिनींसी । द्रव्य दिधलें अपारेंसी । समस्त ब्राह्मणा तये वेळीं ।।४।। नमन करोनि समस्तांसी । निरोप मागतसे हर्षी । आपम जातें माहेरासी । लोभ असो द्यावा म्हणतसे ।।५।। माझा पिता शूलपाणी । उमा गौरी अंतःकरणीं । आम्हां बोलाविलें सगुणीं । प्रेमभावें करूनिया ।।६।। आली श्रावणीं दिपवाळी। आम्ही जातें मातेजवळी । पतीसहित मनें निर्मळीं । जातें लोभ

१. प्रेतपिंडाचे कर्म. २. सर्व तऱ्हेची वस्त्रे. ३. परिधान करून. ४. टेकवतात. ५. तरुण.

असों द्यावा ।।७।। समागमें लोक आपुले । होते जे कां सवें आले । त्यांसी सांगतसे बाळे । परतोनि जावें ग्रामासी ।।८।। पुसतां श्वशुरमामेसी । त्यांतें न सांगावें परियेसीं । प्राण देतील आम्हांसी । हत्या तुम्हां घडेल ।।९।। त्यांसी तुम्हीं सांगावें ऐसें । क्षेम आहे तीर्थवासें । भीमातीरस्थान ऐसें । श्रीगुरूचे सन्निधानी ।।११०।। आलों श्रीगुरुदर्शनासी। आरोग्य झालें पतीसी । राहिलों आपण संतोषीं । म्हणोनि सांगा घरीं आमुचे ।।११।। ऐसें सांगा श्वशुरमामींसी । आमुचे मातापितयादिकांसी । इष्टजन सोयरियांसी । सांगा येणेंपरी तुम्ही ।।१२।। ऐसें वचन ऐकोन । दुःख पावले सकळ जन । आपण असे हास्य वदन । प्रेताजवळ उभी देखा ।।१३।। अग्निकुंडीं तये क्षणीं । घालिताती काष्ठ शेणी। तों आठवण झाली झणी । योगेश्वराचा उपदेश ।।१४।। मग रुद्राक्ष काढोनिया दोनी । बांधिले प्रेताचिया श्रवणीं[1] । कंठसूत्रीं दोन ठेवोनि । पुसतसे ब्राह्मणांसी ।।१५।। विनवीतसे द्विजांसी । संकल्प[2] केला म्यां मानसीं । श्रीगुरुमूर्ति आहे कैसी । आपल्या दृष्टीं पाहीन ।।१६।। दृष्टीं देखोनिया स्वामीसी । त्वरित येईल अग्निकुंडापासीं । आज्ञा झालिया वेगेंसी । त्वरित येईन म्हणतसे ।।१७।। ऐकोनि तियेचें वचन । बोलताती विद्वज्जन । दहन होतां अस्तमान। त्वरित जाउनी तुम्हीं यावें ।।१८।। पुसोनिया विप्रांसी । निघाली नारी संगमासी । जेथें होता हृषीकेशी । श्रीनरसिंहसरस्वती ।।१९।। सर्व येती नरनारी । विप्रमेळा नानापरी । कौतुक पाहती मनोहरी । पतिव्रता स्त्रियेचें ।।१२०।। जाता मार्गी स्तोत्र[3] करी । म्हणे स्वामी नरकेसरी । अभाग्य आपुलें पूर्वापरी । म्हणोनि आम्हां अव्हेरिलें[4] ।।२१।। तूंचि दाता सर्वेश्वर । शरणागतांचा आधार । ऐसें तुझें ब्रीद थोर । कामीं आपण न लाधेंची ।।२२।। हेळामात्रें[5] त्रिभुवनासी। रची स्वामी रजोगुणें सृष्टीसी । सत्त्वगुणें सृष्टीसी । प्रतिपाळसी तूंचि स्वामी ।।२३।। तमोगुणें निश्चयेंसी । प्रलय समस्त जीवांसी । त्रिगुण तूंचि होसी । त्रिमूर्ति तूंचि देवा ।।२४।। तुजपाशीं सर्व सिद्धि ।

१. कानांत. २. बेत. ३. स्तुती. ४. उपेक्षिले. ५. लीलेने.

ओळंघिती तव विधी । देखिली आमुची कुडी[1] बुद्धि । जाणोनि मातें अव्हेरिलें ।।२५।। एखादा नर बाधा करी । जाणोनि सांगती राजद्वारीं । क्षण न लागतां अवसरीं । राजा साह्य करी तयांचें ।।२६।। रोग होता मनुष्यासी । जाऊनिया वैद्यापासीं । औषध करी तात्काळेंसी । आरोग्य तया होतसे ।।२७।। तूं त्रिमूर्तीचा अवतार । ख्याति झाली अपरंपार । सर्व भक्तजनां आधार । म्हणोनि सेविती सकळ जन ।।२८।। अपराध आपण काय केले । भेटीसी वीस गांवें आले । मातापिता विसरलें । तुझ्या ध्यानें स्वामिया ।।२९।। होसी तूंचि मातापिता । म्हणोनि आल्यें धावतां । भेटी होतां आरोग्यता । पतीस व्हावी म्हणोनिया ।।१३०।। आपुले समान असती नारी । त्या नांदतां पुत्रपौत्रीं । आपण झाल्यें दगडापरी । पुत्र नाहीं आपणासी ।।३१।। पति आपुला सदा रोगी । कैचा पुत्र आपणालागीं । तरी याचि काम्यालागीं । निघोनि आल्यें स्वामिया ।।३२।। आरोग्य होईल पतीसी । पुत्र होतील आपणासी । आशा धरून मानसीं । आल्यें स्वामी कृपासिंधु ।।३३।। पुरले माझे मनोरथ । आरोग्य झाला प्राणनाथ । पुत्र झाले बहुत । नवल झालें स्वामिया ।।३४।। मनोरथ पावला सिद्धीसी । म्हणोनि आल्यें पुसावयासी । जातें आतां परलोकासी । कीर्ति तुझी घेवोनि ।।३५।। ऐशा परी ध्यान करीत । आली अमरजासंगमीं त्वरित । वृक्ष असे अश्वत्थ । देखती झाली स्वामिया ।।३६।। उभी ठाकोनिया दुरी । तया साष्टांग नमन करी । श्रीगुरु म्हणे त्या अवसरीं । सुवासिनी होय ध्रुव[2] ।।३७।। ऐसें म्हणतां मागुतीं । नमन करी एकभक्तीं । पुनरपि स्वामी तेणेंच रीतीं । अष्टपुत्रा होय म्हणतसे ।।३८।। ऐसें ऐकोनिया वचन । हास्य करिती सकळ जन । सांगताती विस्तारोन । गुरूलागीं सत्वर ।।३९।। विप्र म्हणती स्वामीसी। इचा पति पंचत्वासी । पावला परंधामासी[3] । सुवासिनी केवी होय ।।१४०।। प्रेत नेलें स्मशानासी । ही आली सहगमनासी । निरोप घ्यावया तुम्हांपासीं । आली असे स्वामिया ।।४१।। तुमचा निरोप घेवोनि । अग्निकुंडा जावोनि। समागमें पतिशयनीं । दहन करणें

१. कोती. २. निरंतर. ३. मोक्षासी.

तियेसी ।।४२।। ऐकोनि त्याचें वचन । श्रीगुरु म्हणती हासोन । इचें स्थिर अहेवपण[1] । मरण केवी घडे इसी ।।४३।। गुरु म्हणती जा वेळीं । आणा प्रेत आम्हांजवळी । प्राण गेला कवणे वेळीं । पाहूं म्हणती अवधारा ।।४४।। श्रीगुरु म्हणती द्विजांसी । आमुचे बोल जहाले इसी । अहेवपण स्थिर इसी । संदेह न धरावा मनांत ।।४५।। या बोलाचा निर्धारू । करील आतां कर्पूरगौरू । नका प्रेत संस्कारूं । आणा प्रेत आम्हांजवळी ।।४६।। श्रीगुरूचा निरोप होतां । आणों गेलें धावत प्रेता । पहाती लोक कौतुका । अभिनव[2] म्हणताती ।।४७।। इतुकें होतां ते अवसरीं । आले विप्र तेथवरी । पूजा करिती मनोहरी । श्रीगुरूची भक्तीनें ।।४८।। रुद्रसूक्त म्हणोनि । अभिषेक करिती श्रीगुरुचरणीं । षोडशोपचारीं विस्तारोनि । पूजा करिती भक्तीनें ।।४९।। तीर्थपूजा नानापरी । पूजा करिती उपचारी । इतुकीया अवसरीं। घेउनी आले प्रेतासी ।।१५०।। प्रेत आणोनिया देखा । ठेविलें श्रीगुरुसंमुखा । श्रीगुरु म्हणती विप्रलोकां । सोडा वस्त्र दोर त्याचे ।।५१।। चरणतीर्थ त्या वेळीं । देती तयां विप्रांजवळी । प्रोक्षा म्हणती तात्काळीं । प्रेत सर्वांगी स्नपन करा ।।५२।। श्रीगुरुनिरोपें ब्राह्मण । प्रेतासी करिती तीर्थस्नपन । अमृतदृष्टींसी आपण । पाहती प्रेत अवधारा ।।५३।। पाहतां सुधादृष्टींकरून । प्रेत झालें संजीवन । उठोनि बैसे तत्क्षण । अंग मुरडीत परियेसा ।।५४।। नग्न म्हणुनी लाजत । प्रेत झालें सावचित्त[3] । नवें वस्त्र नेसत । येवोनि बैसे एकीकडे ।।५५।। बोलावोनि स्त्रियेसी । पुसतसे विस्तारेंसी। कोठें आणिलें मजसी । यतीश्वर कोण सांगे ।।५६।। इतुके लोक असतां । कां वो तूं न करसी चेता[4] । निद्रा आली मदोन्मत्ता। म्हणोनि सांगें स्त्रियेसी ।।५७।। ऐकून पतीचें वचन । सांगती झाली विस्तारून । उभीं राहून दोघेंजण। नमन करिती श्रीगुरूसी ।।५८।। चरणीं माथा ठेवून । स्तोत्र करिती दोघेंजण । पहाती लोक सर्व जन । महा आनंद प्रवर्तला ।।५९।। म्हणती पापरूपी आपण । पाप केलें दारुण । पापापासाव अनुसंधान[5] । जन्म जहालों परियेसीं ।।१६०।। दुर्बुद्धीनें

१. सौभाग्य. २. नवल. ३. जिवंत. ४. जागे करणे. ५. संबंध.

वर्तलों । पापसागरीं बुडालों । तुझे चरण विसरलों । त्रयमूर्ती जगद्गुरु ।।६१।। सकळ जीवमात्रांसी । रक्षिता शंकर तूं होसी । ख्याति तव त्रिभुवनासी । शरणागतां रक्षिसी ।।६२।। त्राहि[1] त्राहि जगद्गुरु । विश्वमूर्ति परात्परू । ब्रह्मा विष्णु शंकरू । सच्चिदानंदस्वरूप तूं ।।६३।। त्राहि त्राहि विश्वकर्ता । त्राहि त्राहि जगद्भर्ता । कृपासागरा जगन्नाथा । भक्तजनविश्रामा ।।६४।। जय जयाजी गुरुमूर्ति । जटाजूट पशुपति । अवतरलासी तूं क्षितीं । मनुष्यदेह धरूनिया ।।६५।। त्राहि त्राहि पिनाकपाणि । त्राहि देवा तूं शिरोमणि । भक्तजन पाळोनि । रक्षितोसी निरंतर ।।६६।। सर्वां भूतीं तूंचि वससी । नमन तुझें चरणांसी । मज ऐसें गमलासी । मातारूप वर्तत तूं ।।६७।। त्रिभुवनीं तव करणी । माथा ठेविला तुझे चरणीं । निश्चय केला माझे मनीं । पुनर्जन्म नव्हे आतां ।।६८।। विश्वकारण करिसी । हेळामात्रें सृष्टि रचिसी । मज ऐसें गमलासी । अज्ञानरूपें वर्तत ।।६९।। तुझें न ऐके एखादा जरी । कोपसी त्वरित त्यावरी । माझे मनीं येणेंपरी । निष्कलंक तूं दिसतोसी ।।१७०।। क्रोध नाहीं तुझे मनीं । आनंदमूर्ति तूंचि सहस्रगुणीं । भक्तजना संरक्षणीं । कृपासागर स्वामिया ।।७१।। जीवमात्रा कृपा करिसी । शरणागतांतें रक्षिसी । इहपर सौख्यातें देसी । चतुर्विध पुरुषार्थ ।।७२।। तूंचि करुणेचा सागरू । चिन्मात्रा अगोचरू । श्रीनरसिंहसरस्वती गुरु । क्षमा करणें स्वामिया ।।७३।। ऐसीं नानापरीसी । स्तोत्रें केलीं श्रीगुरूसी । श्रीगुरुमूर्ति संतोषी । आश्वासिती तये वेळीं ।।७४।। अष्ट पुत्र पूर्णायुषी । होतील सत्य तुजसी । हो का श्रीमंत अतिहर्षी । गेले तुमचे पूर्वदोष ।।७५।। चतुर्विध पुरुषार्थ । लभ्य झाले तुम्हांसी यथार्थ। सांडोनि संदेह त्वरित । सुखें असा म्हणती गुरु ।।७६।। इतुकें होतां ते अवसरीं । मिळाल्या होत्या नरनारी । जयजयकार अपरंपारी । प्रवर्तला[2] तये वेळीं ।।७७।। नमन करिती सकळ जन । स्तोत्र करिताती गायन । करिताती नीरांजन । जयजयकार प्रवर्तला ।।७८।। तयामध्यें विप्र एक । होता धूर्त कुबुद्धिक । आपुलें मनीं

१. रक्षण करा. २. झाला.

आणोनि तर्क । श्रीगुरूसी पुसतसे ।।७९।। विप्र म्हणे श्रीगुरूसी । विनंती स्वामी परियेसीं । संशय आमुचे मानसीं । होत आहे स्वामिया ।।१८०।। वेदशास्त्रें पुराणें । बोलताती सनातनें । ब्रह्मलिखित सत्य जाणें । म्हणोनि वाक्य निर्धारीं पां ।।८१।। घडला नाहीं अपमृत्यु यासी । दिवामरण परियेसीं । आला कैसा जीव यासी । ब्रह्मलिखित सत्य मिथ्या ।।८२।। न कळे याच्या अभिप्राया । निरोपावें गुरुराया । गुरु म्हणती हासोनिया । तया मूर्ख ब्राह्मणासी ।।८३।। गुरु म्हणती तयासी । सांगेन तुज विस्तारेंसी । पुढील जन्माच्या आयुष्यासी । उसनें घेतलें परियेसा ।।८४।। आम्हीं तया ब्रह्मदेवासी । मागून घेतलें करुणेंसी । पुढले जन्मीं परियेसीं । वर्षे तीस संख्या पैं ।।८५।। भक्तजन रक्षावयासी । मागून घेतलें ब्रह्मदेवासी । म्हणून सांगती विस्तारेंसी । तया विप्रवर्गातें ।।८६।। तटस्थ झाले सकळ जन । साष्टांग करिती नमन । गेलें आपुलिया भुवना । ख्याति झाली चहू राष्ट्रां ।।८७।। पतिव्रतेनें पतीसहित । स्नान केलें संगमांत । अंतःकरणीं संतोष बहुत । पूजा करिती भक्तींसी ।।८८।। अपार द्रव्य वेंचोनि । विप्र तोषवोनि आराधनीं । सूर्य जातां अस्तमानीं । येती गुरूच्या मठासी ।।८९।। स्त्रीपुरुष नमस्कार । करिताती वारंवा । पूजासामग्री उपचार । आरती करिती श्रीगुरूसी ।।१९०।। सिद्ध म्हणे नामधारका । पुढें अपूर्व वर्तलें तें ऐका । कथा असे अपूर्व देखा । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।९१।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्र-विस्तार । ऐकतां पावन मनोहर । सकळाभीष्टें पावती ।।९२।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । उठविलें विप्राचें प्रेत । सौभाग्य देवोनि अद्भुत । परम तयासी तोषविलें ।।१९३।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे प्रेतसंजीवनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।।३२।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१९३।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

अध्याय ३३ वा

।। अध्याय तेहतिसावा ।। * ।। सधर्मा आणि तारक ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, आपल्या पतीला जिवंत केले म्हणून ब्राह्मणीच्या मुखावर श्रीगुरूंबद्दलची कृतज्ञता स्पष्ट दिसत होती. ती म्हणाली, ''गुरुदेव, माझ्या पतीचे निधन झाल्यावर एका साधूने माझे सांत्वन केले. सहगमन करण्यापूर्वी श्रीगुरूंचे दर्शन घेऊन मगच प्रेतावर अग्निसंस्कार करावा असे सांगून तो गेला. त्याने माझ्यावर मोठे उपकार केले आहेत. मी त्याला कधीच विसरणार नाही.'' तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''मुली, आम्हीच त्या साधूचे रूप घेऊन आलो होतो. आम्हीच ती रुद्राक्षे दिली. रुद्राक्षांचा महिमा खूप मोठा आहे. रुद्राक्ष धारण केल्याने पापे नाहीशी होतात. रुद्राक्षाची पूजा केल्याने लिंगार्चनाचे पुण्य मिळते. ते धारण केल्याने चारी पुरुषार्थ साध्य होतात, शिवलोकी सद्गती मिळते. आता रुद्राक्षाचा प्रभाव स्पष्ट करणारी एक पुरातन कथा सांगतो, ऐक.

काश्मीर देशाचा राजाचा सधर्म हा पुत्र. तारक हा त्याच्या प्रधानाचा पुत्र. सधर्म व तारक एकाच वयाचे होते. दोघांमध्ये चांगली मैत्री होती. ते दिवसभर एकत्रच असायचे. ते दोघे शिवभजन करायचे. सर्वांगाला भस्म लावायचे, रुद्राक्षांच्या माळा घालायचे. त्यांना राजवैभव, उंची वस्त्रालंकार यांत जराही रुची नव्हती. मातापित्यांनी आग्रह करूनही ते ऐकत नसत. त्यामुळे राजा व प्रधान दोघेही चिंतामग्न होते.

एकदा त्रिकालज्ञानी पराशर ऋषी भद्रसेनाला भेटण्यासाठी आले असता राजाने त्यांना सधर्म आणि तारक यांचे आचरण सांगितले. पराशरांनी त्या दोन्ही मुलांचे दिव्य दृष्टीने अवलोकन केले व म्हणाले, ''राजा, या दोघांच्या वर्तणुकीचे रहस्य त्यांच्या पूर्वजन्माशी निगडित आहे. नंदी नगरात महानंदा नावाची एक धनाढ्य वेश्या राहत असे. ती शिवभक्त होती. अपार दानधर्म करायची. तिच्या स्वर्णमहालात एक नाट्यमंडप होता. ती तेथे सख्यांसहित नृत्य करायची. तिने मनोरंजनासाठी एक कोंबडा व एक माकड पाळले होते. तिने त्यांच्या अंगावर रुद्राक्षांचे अलंकार घातले होते. तिने त्यांनाही नृत्य शिकविले होते. महानंदा वेश्या असूनही पतिव्रतेसमान वागायची. जो मनुष्य तिच्या घरी यायची त्याची ती तीन दिवस पत्नीसमान एकनिष्ठेने सेवा करायची. त्याला शिवस्वरूप मानायची, सर्व प्रकारचे सौख्य देऊन त्याला संतुष्ट करायची. एकदा शंकरांनी तिची परीक्षा पाहण्याचे ठरविले, एका श्रीमंत वैश्याचे रूप घेऊन ते तिच्या महालात गेले. त्यांच्या उजव्या हातात अत्यंत तेजस्वी असे रत्नखचित शिवलिंग होते. ते पाहून महानंदा अक्षरशः मोहित झाली. तिच्या सख्यांनी त्याचे उत्तम आदरातिथ्य केले. महानंदेने त्या वैश्याला ''आपण हे शिवलिंग मला देणार असाल तर मी सूर्य आणि चंद्र यांना साक्षी ठेवून तीन दिवस तुमची पत्नी होण्याचे वचन देते.'' असे सांगितले. त्याने ते शिवलिंग तिच्या हाती दिले व म्हणाला, ''हे लिंग माझा प्राण आहे. ते जपून ठेव. त्याला हानी पोहोचली तर मी प्राणत्याग करीन.'' ते मान्य करून महानंदेने ते शिवलिंग नाट्यमंडपाच्या मध्यवर्ती स्तंभाला बांधून ठेवले. मध्यरात्री महानंदा वैश्याशी प्रणयक्रीडेत रममाण

असताना शिवसंकल्पाने त्या नाट्यमंडपाला अचानक मोठी आग लागली. वेश्येच्या सेवकांनी व लोकांनी आग विझवण्याचा प्रयत्न केला पण उपयोग झाला नाही. त्या अग्नीत वेश्येने पाळलेला कोंबडा, माकड आणि ते शिवलिंगही दग्ध झाले. त्यामुळे शोकग्रस्त वैश्याने चिता प्रदीप्त करून सर्वांसमक्ष प्राणत्याग केला.

शिवलिंग दग्ध झाले, पुरुषहत्येचे पातक घडले म्हणून महानंदेला खूपच दुःख झाले. पतिव्रताधर्मानुसार तिने सहगमन करण्याचे ठरविले. तिने सर्व संपत्ती ब्राह्मणांना दान केली. आपल्या मातेचा व बंधूचा निरोप घेतला. सेवकांना चिता प्रदीप्त करावयास सांगितली आणि शिवनामाचा घोष करून त्या धगधगत्या अग्निकुंडात प्रवेश केला. तर काय आश्चर्य ! त्या अग्नीतून भगवान शंकर प्रकट झाले. त्यांनी तिला वरचेवर झेलले. त्यांच्या सामर्थ्याने अग्नी शीतल झाला. शंकरांनी तिला खाली ठेवले व म्हणाले, ''महानंदे, मी तुझ्या धैर्यावर आणि भक्तीवर प्रसन्न आहे. वरप्रसाद मागून घे.'' महानंदेने शंकरांचे पाय धरले व म्हणाली, ''हे प्रभो ! आता जन्ममरणच नको. मला, माझ्या आप्तांना व सेवकांना तुमच्या चरणी अक्षय स्थान द्या.'' शंकरांनी महानंदेला स्वर्गमार्गे शिवलोकी नेले. तिला दासदासी व परिवारासह मुक्ती दिली.'' पराशर पुढे म्हणाले, ''राजा भद्रसेना, त्या वेश्येच्या नाट्यमंडपात दग्ध झालेले माकड व कोंबडा यांनी रुद्राक्ष धारण केल्यामुळे पुण्यवृद्धी होऊन अत्युत्तम असा मनुष्यजन्म लाभला आहे.

त्यांच्यापैकी एक आहे सधर्मा आणि दुसरा आहे तारक. पूर्वजन्मांच्या संस्कारांमुळे ते शिवभक्ती करतात, भस्म लावतात, रुद्राक्ष धारण करतात. त्यांचे पुण्य अगाध आहे.'' ते ऐकून राजा व प्रधान दोघेही थक्क झाले.''

अध्याय तेहतिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक शिष्यराणा । लागे सिद्धाचिया चरणां । विनवीतसे भाकूनि करुणा । भक्तिभावेंकरोनि ।।१।। म्हणे स्वामी सिद्धमुनि । पूर्वकथानुसंधानीं । पतीसह सुवासिनी । आली श्रीगुरुसमागमें ।।२।। श्रीगुरु आले मठासी । पुढें कथा वर्तली कैसी । विस्तारोनि कृपेंसी । निरोपावी स्वामिया ।।३।। सिद्ध म्हणे ऐक बाळा । दुजे दिनीं प्रातःकाळीं । दंपत्यें दोघें गुरुजवळी । येवोन बैसती वंदोन ।।४।। विनविताती कर जोडोनि । आम्हां शोक घडल्या दिनीं । एक यतीनें येवोनि । बुद्धिवाद[१] सांगितला ।।५।। रुद्राक्ष चारी आम्हांसी । देतां बोलिला परियेसीं । कानी बांधोनि प्रेतासी । दहन करा म्हणितलें ।।६।। आणिक एक बोलिले । रुद्रसूक्त असे भलें । अभिषेकिती विप्रकुळें[२]। तें तीर्थ आणावें ।।७।। आणोनिया प्रेतावरी । प्रोक्षा तुम्ही भावें करी । दर्शना जावें सत्वरी । श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामीचे ।।८।। ऐसें सांगोनि आम्हांसी । आपण गेला परियेसीं । रुद्राक्ष राहिले मजपासीं । पतिश्रवणीं स्वामिया ।।९।। ऐकोनि तियेचें वचन । श्रीगुरु सांगती हांसोन । रुद्राक्ष दिल्हे आम्हीं जाण । तव भक्ति देखोनिया ।।१०।। भक्ति अथवा अभक्तींसी । रुद्राक्ष धारण करणारासी । पापें न लागतीं परियेसीं । उंच अथवा नीचातें ।।११।। रुद्राक्षांचा महिमा । सांगितला अनुपमा । सांगेन विस्तारून तुम्हां । एकचित्तें परियेसा ।।१२।। रुद्राक्षधारणें पुण्य। मिति[४] नाहीं अगण्य । आणिक नाहीं देवास मान्य । श्रुतिसंमत परियेसा ।।१३।। सहस्रसंख्या जो नर । रुद्राक्षमाळा करी हार । स्वरूपें होय तोचि रुद्र । समस्त देव वंदिती ।।१४।। सहस्र जरी न साधती । दोहीं बाहीं[५] षोडशती । शिखेसी एक ख्याति । चतुर्विंशति दोहीं करीं ।।१५।। कंठीं बांधा बत्तीस । मस्तकीं बांधा चत्वारिंश । श्रवणद्वयीं द्वादश । धारण करावे परियेसा ।।१६।। कंठीं अष्टोत्तरशत एक । माळा करा सुरेख । रुद्रपुत्रसमान ऐक । येणें विधीं

१. चांगला उपदेश. २. ब्राह्मणवर्ग. ३. शिंपडा. ४. सीमा. ५. दंडांस.

धारण केलिया ।।१७।। मोतीं पोवळीं स्फटिकेंसी । रौप्य वैडूर्य सुवर्णेसी । मिळोनि रुद्राक्षमाळेसी । करावें धारण परियेसा ।।१८।। याचें फळ असे अपार । रुद्राक्षमाळा अति थोर । जे मिळती समयानुसार । रुद्राक्ष धारण करावे ।।१९।। ज्याचे गळां रुद्राक्ष असती । त्यासी पापें नातळती[1] । तया होय सद्गति । रुद्रलोकीं अखंडित ।।२०।। रुद्राक्षमाळा धरोनि । जप करिती अनुष्ठानीं । अनंत फळ असे जाणीं । एकचित्तें परियेसा ।।२१।। रुद्राक्षविणें जो नर। वृथा जन्म जाणा घोर । ज्याचे कपाळीं नसे त्रिपुंड्र । जन्म वायां परियेसा ।।२२।। रुद्राक्ष बांधोनि मस्तकेसी। अथवा दोन्ही श्रवणांसी । स्नान करितां नरासी । गंगास्नानफळ असे ।।२३।। रुद्राक्ष ठेवोनि पूजेसी । अभिषेक करावा श्रीरुद्रेंसी । लिंगपूजा समानेसी । फळ असे निर्धारा ।।२४।। एकमुख पंचमुख । एकादश असतीं मुख । चतुर्दशादि कौतुक । मुखें असतीं परियेसा ।।२५।। हे उत्तम मिळती जरी । अथवा असती नानापरी । धारण करावे प्रीतीकरीं । पावें चतुर्विध पुरुषार्थ ।।२६।। यांचें पूर्वील आख्यान । विशेष असे अति गहन[2] । ऐकतां पापें पळोन। जातीं त्वरित परियेसा ।।२७।। राजा काश्मीरदेशासी । भद्रसेन नामें परियेसीं । त्याचा पुत्र सुधर्म नामेंसी । प्रख्यात असे अवधारा ।।२८।। त्या राजाचा मंत्रीसुत । नाम तारक विख्यात । दोघे कुमार ज्ञानवंत । परमसखे असती देखा ।।२९।। उभयतां एके वयासी । एके स्थानीं विद्याभ्यासी । क्रीडा विनोद अति प्रीतींसी । वर्तती देखा संतोषें ।।३०।। क्रीडास्थानीं सहभोजनीं । असती दोघे संतोषोनि । ऐसे कुमार महाज्ञानी । शिवभजक परियेसा ।।३१।। सर्व देहा अलंकार । रुद्राक्षमाळा सुंदर । भस्मधारण त्रिपुंड्र । टिळा असे परियेसा ।।३२।। रत्नाभरणें सुवर्ण । लेखिती[3] लोहासमान । रुद्रमाळांवांचून । न घेती देखा अलंकार ।।३३।। मातापिता बंधुजन । आणोनि देती रत्नाभरण । टाकोनि देती कोपोन। लोह पाषाण म्हणती त्यांसी ।।३४।। वर्ततां ऐसें एके दिवसीं । तया राजमंदिरासी । आला

१. स्पर्शत नाहीत. २. चमत्कारिक. ३. समजतात.

पराशर ऋषि । जो का त्रिकाळज्ञ असे देखा ।।३५।। ऋषि आला देखोन । राजा संमुख जाऊन । साष्टांगी नमन करून। अभिवंदिला तये वेळीं ।।३६।। बैसवोनि सिंहासनीं । अर्घ्य पाद्य देवोनि । पूजा केली विधानीं । महानंदें तये वेळीं ।।३७।। कर जोडोनि मुनिवरासी । विनवी राव भक्तींसी । पिसें[१] लागलें पुत्रांसी । काय करावें म्हणतसे ।।३८।। रत्नाभरणें अलंकार । न घेती भूषण परिकर । रुद्राक्षमाळा कंठी हार । सर्वाभरणें तींच करिती ।।३९।। शिकविल्या नायकती । कैचे यांचे मतीं । स्वामी त्यांतें बोधिती । तरीच ऐकती कुमार ।।४०।। भूतभविष्यवर्तमानीं । त्रिकाळज्ञ तुम्ही मुनि । यांचा अभिप्राय विस्तारोनि । निरोपावा[२] दातारा ।।४१।। ऐकोनि रायाचें वचन । पराशरा हर्ष जाण । निरोपितसे हासोन । म्हणे विचित्र असे देखा ।।४२।। तुझ्या आणि मंत्रिसुताचे । वृत्तान्त असती विस्मयाचे । सांगेन ऐक विचित्र साचे । म्हणोनि निरोपी तया वेळीं ।।४३।। पूर्वीं नंदीनाम नगरीं । अति लावण्य सुंदरी । होती एक वेश्या नारी । जैसें तेज चंद्रकांति ।।४४।। जैसा चंद्र पौर्णिमेसी । तैसें छत्र असे तिसी । सुखासन सुवर्णेसी । शोभायमान असे देखा ।।४५।। हिरण्यमय[३] तिचें भवन[४] । पादुका सुवर्णाच्या जाण । नानापरी आभरणें[५] । विचित्र असती परियेसा ।।४६।। पर्यंक रत्नखचित देखा । वस्त्राभरणें अनेका । गोमहिषी दास्यादिका । बहुत असती परियेसा ।।४७।। सर्वांभरणें तीस असती । जैसी दिसे मन्मथरति । नवयौवना सोमकांति । अतिसुंदर लावण्य ।।४८।। गंध कुंकुम कस्तुरी। पुष्पें असती नानापरी । अखिल भोग तिच्या घरीं । ख्याति असे तया ग्रामीं ।।४९।। धनधान्यादि संपत्ति । कोटिसंख्या नाहीं मिति । ऐशियापरी नांदती । वारवनिता[६] तये नगरीं ।।५०।। असोनि वारवनिता । म्हणवी आपण पतिव्रता । धर्म करी असंख्याता । अन्नवस्त्रें ब्राह्मणांसी ।।५१।। नाट्यमंडप तिचे द्वारीं । रत्नखचित नानापरी । उभारिला अतिकुसरी । सदा नृत्य करी तेथें ।।५२।। सखिवर्गासह नित्य । नृत्य करी मनोरथ । कुक्कुट[७] मर्कट[८]

१. वेड. २. सांगावा. ३. सुवर्णमय. ४. घर. ५. दागिने. ६. वेश्या. ७. कोंबडा. ८. माकड.

विनोदार्थ । बांधिले असती मंडपीं ।।५३।। तया मर्कटकुक्कुटांसी । नृत्य शिकवी विनोदेंसी । रुद्राक्षमाळाभूषणेंसी । गळां रुद्राक्ष बांधले ।।५४।। तया मर्कटकुक्कुटांसी । नामें ठेविलीं सदाशिव ऐसीं । वर्ततां एके दिवसीं । अभिनव[1] झालें परियेसा ।।५५।। शिवव्रत म्हणिजे एक । वैश्य आला महाधनिक । रुद्राक्षमाळा भस्मांकित । प्रवेशला तिचे घरीं ।।५६।। त्याचे सव्य करीं देखा । रत्नखचित लिंग निका । तेजें फांके चंद्रार्का । विराजमान दिसतसे ।।५७।। तया वैश्यासी देखोनि । नेलें वेश्यें वंदूनि । नाट्यमंडपीं बैसवोनि । उपचार केले नानापरी ।।५८।। तया वैश्याचे करीं । जें कां होतें लिंग भारी । रत्नखचित सूर्यापरी । दिसतसे तयाचे ।।५९।। देखोनि लिंग रत्नखचित । वारवनिता विस्मय करीत । आपुल्या सखीस म्हणत । ऐसी वस्तु पाहिजे आम्हां ।।६०।। पुसावें तया वैश्यासी । जरी देईल मौल्येंसी । अथवा देईल रतीसी । होईन कुलस्त्री तीन दिवस ।।६१।। ऐकोन तियेचें वचन । पुसती वैश्यासी सखी जाण । जरी का द्याल लिंगरत्न । देईल रति दिवस तीनी ।।६२।। अथवा द्याल मौल्येंसी । लक्षसंख्यादि द्रव्यासी । जें कां वसे तुमचे मानसीं । निरोपावें वेश्येप्रती ।।६३।। ऐकोनि सखियांचें वचन । म्हणे वैश्य हासोन । देईन लिंग मोहन । रतिकांक्षा करुनी ।।६४।। तुमची मुख्य वारवनिता । जरी होईल माझी कांता । दिवस तीन पतिव्रता । होवोनि असणें मनोभावें ।।६५।। म्हणोनिया मुख्य वनितेसी[2] । पुसतसे वैश्य तिसी । व्यभिचारिणी नाम तुजसी । काय सत्य तुझे बोल ।।६६।। तुम्हां कैचे धर्म कर्म । बहु पुरुषांचा संगम । पतिव्रता कैचें नाम । तुज असे सांग मज ।।६७।। प्रख्यात तुमचा कुळाचार। सदा करणें व्यभिचार । नव्हे तुमचें मन स्थिर । एका पुरुषासवें नित्य ।।६८।। ऐकोनि वैश्याचें वचन। वारवनिता बोले आपण । दिनत्रय सत्य जाण । होईन तुमची कुलस्त्री ।।६९।। द्यावें मातें लिंगरत्न । रतिप्रसंगी तुमचें मन। संतोषवीन अतिगहन । तनमनधनेंसी ।।७०।। वैश्य म्हणे तियेसी । प्रमाण[3] द्यावें आम्हांसी ।

१. डाव्या २. स्त्रीस. ३. आणभाक.

दिनत्रय दिवानिशीं । वागावें पत्नीधर्मकर्में ।।७१।। तये वेळीं वारवनिता । लिंगावरी ठेवी हाता । चंद्र सूर्य साक्षी करितां। झाली पत्नी तयाची ।।७२।। इतुकिया अवसरीं । लिंग दिलें तियेचे करीं । संतोष जहाली ती नारी । करीं कंकण बांधिले ।।७३।। लिंग देवोनि वेश्येसी । बोले वैश्य परियेसीं । माझ्या प्राणासमानेसी । लिंग असे जाण तुवां ।।७४।। या कारणें लिंगासी । जतन करणें परियेसीं । हानि होतां यासी । प्राण आपुला देईन ।।७५।। ऐसें वैश्याचें वचन ऐकोन । अंगिकारिलें आपण । म्हणे लिंग करीन जतन । प्राणापरी परियेसा ।।७६।। ऐसीं दोघें संतोषित । बैसले होते मंडपांत । दिवस जातां अस्तंगत । म्हणती जाऊं मंदिरा ।।७७।। संभोगसमयीं लिंगासी । न ठेवावें जवळिकेसी । म्हणे वैश्य तियेसी । तये वेळीं परियेसा ।।७८।। ऐकोनि वैश्याचें वचन । मंडपीं ठेविलें लिंगरत्न । मध्यस्तंभीं बैसवोन। गेली अंतर्गृहांत ।।७९।। क्रीडा करिती दोघेंजण । होते ऐका एक क्षण । उठिला अग्नि दारुण । तया नाट्यमंडपीं ।।८०।। अग्नि लागतां मंडप । भस्म झाला जैसा धूप । वैश्य करितसे प्रलाप । देखोनि तये वेळीं ।।८१।। म्हणे हा हा काय झालें । माझें प्राणलिंग गेलें । विझविताती अतिप्रबळें । नगरलोक मिळोनि ।।८२।। विझवूनिया पहाती लिंगासी। दग्ध झालें परियेसीं । अग्नीं कुक्कुटमर्कटांसी । दहन जहालें परियेसा ।।८३।। वैश्य देखोनि तये वेळीं । दुःख करी अतिप्रबळी। प्राणलिंग गेलें जळोनि । आतां प्राण त्यजीन म्हणे ।।८४।। म्हणोनिया निघाला बाहेरी । आयती[१] केली ते अवसरीं । काष्ठें मिळवोन अपारी । अग्नि केला परियेसा ।।८५।। लिंग दग्ध झालें म्हणत । अग्निप्रवेश केला त्वरित। नगरलोक विस्मय करीत । वेश्या दुःख करीतसे ।।८६।। म्हणे हा हा काय झालें । पुरुषहत्यापाप घडलें । लिंग मंडपीं ठेविलें । दग्ध जहालें परियेसा ।।८७।। वैश्य माझा प्राणेश्वर । तया हानि जहाली निर्धार । पितव्रताधर्मे सत्वर। प्राण त्यजीन म्हणतसे ।।८८।। बोलाविलें विप्रांसी । संकल्पिलें संपदेसी[२] । सहगमन करावयासी ।

१. तयारी. २. संपत्तीसंबंधी.

दानधर्म करीतसे ।।८९।। वस्त्रें भूषणें भांडारा । देती झाली विप्रवरां । चंदनकाष्ठभारा । चेतविलें अग्नीसी ।।९०।। आपल्या बंधुवर्गासी । नमोनि पुसे तयांसी । निरोप द्यावा आपणासी । पतीसवें जातसे ।।९१।। ऐकोनि तियेचें वचन। दुःख पावले बंधुजन । म्हणती तुझी बुद्धि हीन । काय धर्म करीतसे ।।९२।। वेश्येच्या मंदिरासी । येती पुरुष रतीसी। मिती[1] नाहीं तयांसी । केवी जहाला तुझा पुरुष ।।९३।। कैचा वैश्य कैचें लिंग । वायां जाळिसी आपुलें अंग । वारवनिता धर्म चांग । नूतन पुरुष नित्य घ्यावा ।।९४।। ऐसे वैश्य किती येती । त्यांची कैशी होसी सती। हासती नगरलोक ख्याति । काय तुझी बुद्धि सांगें ।।९५।। येणेंपरी सकळ जन । वारिताती बंधुजन । काय केलिया नायके जाण। कवणाचेंही ते काळीं ।।९६।। वेश्या म्हणे तये वेळीं । आपुला पति वैश्य अढळी । प्रमाण केलें तयाजवळी । चंद्र सूर्य साक्षी असे ।।९७।। साक्षी केली म्यां हो क्षिति[2] । दिवस तीन अहोरात्री । धर्मकर्म त्याची पत्नी। जाहले आपण परियेसा ।।९८।। माझा पति जाहला मृत । आपण विनवीतसे सत्य । पतिव्रता धर्म ख्यात । वेदशास्त्र परियेसा ।।९९।। पतीसवें जे नारी । सहगमन जाय प्रीतिकरीं । एकेक पाउलीं भूमीवरी । अश्वमेधफळ असे ।।१००।। आपुले माता पिता उद्धरती । एकवीस कुळें पवित्र होती । पतीची जाण तेच रीती। एकवीस कुळें परियेसा ।।१।। इतुकें जरी न करितां । पातिव्रत्यपणा वृथा । केवी पाविजे पंथा । स्वर्गाचिया निश्चयें ।।२।। ऐसें पुण्य जोडिती। काय वांचूनि राहणें क्षितीं । दुःख संसारसागर ख्याति । मरणें सत्य कधीं तरी ।।३।। म्हणोनि विनवी सकळांसी। निघाली बाहेर संतोषीं । आली अग्निकुंडापासीं । नमन करी तये वेळीं ।।४।। स्मरोनिया सर्वेश्वर । केला सूर्यासी नमस्कार। प्रदक्षिणे उल्हास थोर । करिती झाली तये वेळीं ।।५।। नमुनी समस्त द्विजांसी । उभी ठेली[3] अग्निकुंडासी । उडी घातली वेगेंसी। अभिनव जहालें तये वेळीं ।।६।। सदाशिव पंचवक्त्र। दशभुजा नागसूत्र ।

१. सीमा. २. पृथ्वी. ३. राहिली.

हातीं आयुधें विचित्र । त्रिशूळ डमरू जाण पां ।।७।। भस्मांकित जटाधारी । बैसला असे नंदीवरी । धरिता झाला वरचेवरी । वेश्येशीं तये वेळी ।।८।। तया अग्निकुंडांत । न दिसे अग्नि असे शांत । भक्तवत्सल जगन्नाथ । प्रसन्न झाला तये वेळीं ।।९।। हातीं धरुनी तियेसी । कडे काढी व्योमकेशी । प्रसन्न होउनी परियेसीं । वर माग म्हणतसे ।।११०।। ईश्वर म्हणे तियेसी । आलों तुझे परीक्षेसी । धर्मधैर्य पाहावयासी । येणें घडलें परियेसा ।।११।। झालों वैश्य आपणची। रत्नलिंग स्वयंभूची । मायाअग्नि केला म्यांची । नाट्यमंडप दग्ध केला ।।१२।। तुझें मन पहावयासी । जहालों अग्निप्रवेशीं । तूंची पतिव्रता सत्य होशी । सत्य केलें व्रत आपुलें ।।१३।। संतोषलों तुझे भक्तींसी । देईन वर जो मागसी। आयुरारोग्यश्रियेंसी । जें इच्छिसी तें देईन ।।१४।। म्हणे वेश्या तये वेळीं । नलगे वर चंद्रमौळी । स्वर्ग भूमि पाताळीं । न घे भोग ऐश्वर्य ।।१५।। तुझे चरणकमलीं भृंग । होवोनि राहीन महाभाग्य । माझे इष्ट बंधुवर्ग । सकळ तुझे सन्निधेसी ।।१६।। दासदासी माझे असती । सकळां न्यावें स्वर्गाप्रति । तव सन्निध पशुपति । सर्वदा राहों सर्वेश्वरा ।।१७।। आम्हां न व्हावी पुनरावृत्ति[२] । न लागे संसार यातायाती । विमोचावें[३] स्वामी त्वरिती । म्हणोनि चरणीं लागली ।।१८।। ऐकोनि तियेचें वचन । प्रसन्न झाला गौरीरमण[४] । सकळां विमानीं बैसवोन । घेऊन गेला स्वर्गाप्रती ।।१९।। तिचे नाट्यमंडपांत । जो का झाला मर्कटघात । कुक्कुटसमवेत । दग्ध जहाले परियेसा ।।१२०।। म्हणोनि पराशर ऋषि । सांगतसे रायासी । मर्कटजन्म त्यजुनि हर्षी । तुझे उदरीं जन्मला ।।२१।। तुझे मंत्रियाचे कुशीं । कुक्कुट जन्मला परियेसीं । रुद्राक्षधारणफळें ऐसीं । राजकुमार होऊन आले ।।२२।। पूर्वसंस्काराकरितां। रुद्राक्षधारणा असे घेतां । दोघे पुत्र ज्ञानवंता । केवळ भक्त ईश्वराचे ।।२३।। पूर्वजन्मीं अज्ञान असतां । रुद्राक्षधारण केलें नित्या । इतकें पुण्य घडलें म्हणतां । जहाले तुझे कुमार हे ।।२४।। आतां तरी ज्ञानवंती । रुद्राक्ष

१. बाहेर. २. पुनर्जन्म. ३. मुक्त करावे. ४. शंकर

धारण करिताती । त्याच्या पुण्या नाहीं मिती । म्हणोनि सांगे पराशरऋषि ।।२५।। श्रीगुरु म्हणती दंपतीसी । येणेंपरी रायासी । सांगातां झाला महाऋषि । पराशर विस्तारें ।।२६।। ऐकोनि ऋषीचें वचन । राजा विनवी कर जोडून । प्रश्न केला अतिगहन । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।२७।। म्हणोनि सिद्ध विस्तारेंसी । सांगे नामधारकासी । अपूर्व जहालें परियेसीं । पुढील कथा असे ऐका ।।२८।। गंगाधराचा नंदनु । सांगे श्रीगुरुचरित्रकामधेनु । ऐका श्रोते सावधानु । लाधे चारी पुरुषार्थ ।।२९।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । रुद्राक्षमाहात्म्य येथ । सांगितले निभ्रांत[१] । पुण्यात्मक पावन जें ।।१३०।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे रुद्राक्षमाहात्म्यं नाम त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।।३३।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१३०।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. निःसंशय.

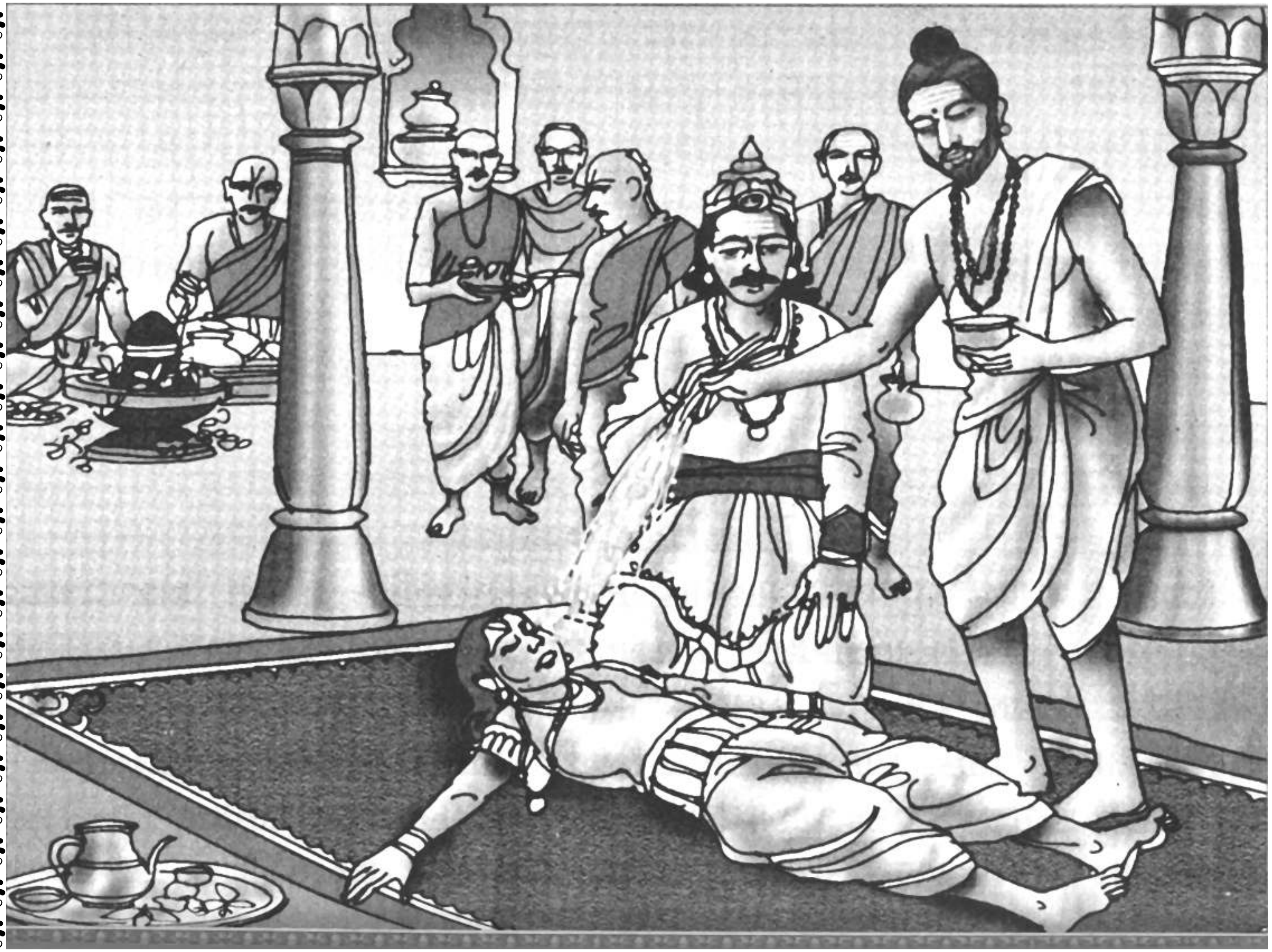

।। अध्याय चौतिसावा ।। *।। रुद्राध्याय माहात्म्य, राजपुत्राला जीवदान ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध नामधारकाला म्हणाला, ''पराशरांनी भद्रसेन राजाला सधर्म आणि तारक यांच्या पूर्वजन्माबद्दल सांगितले. तेव्हा राजा म्हणाला, ''हे मुने, माझा पुत्र व प्रधानपुत्र यांना राजवैभव आणि भोगांविषयी असलेली अनासक्ती पाहून माझ्या मनात यांच्या भविष्याची चिंता उत्पन्न झाली आहे. कृपया माझ्या मुलाचे भविष्य सांगा.''

पराशर म्हणाले, ''राजा, तू विचारलेस म्हणून सत्य सांगणे मला भाग आहे. तुझ्या पुत्राला फक्त बारा वर्षे आयुष्य आहे. त्याच्या आयुष्याचे आता केवळ सातच दिवस उरले आहेत. आठव्या दिवशी त्याला मृत्यू येईल.'' ते ऐकून राजा-राणीला धक्काच बसली. ती दोघे धाय मोकलून रडू लागली. त्यांनी पराशरांना 'राजपुत्राला सधर्माला वाचविण्यासाठी काहीतरी उपाय सांगा' अशी कळवळून प्रार्थना केली. पराशर म्हणाले, ''राजा, घाबरू नकोस. भगवान शंकरांना शरण जा. त्यांची आराधना कर. त्यांच्या रुद्राध्यायरूपी प्रार्थनेचा सतत पाठ कर. रुद्राध्याय अतिशय पवित्र आहे. शिवस्वरूप आहे. रुद्राध्याय म्हणजे वेद, उपनिषदांचे सार ! याच्या पठणाने मनुष्य निष्पाप होतो, तपश्चर्या फलद्रुप होते, चारी पुरुषार्थ साध्य होतात, इहपर कल्याण होते, संकटातून मुक्तता होते, अपमृत्यू टळतो. महादेवाने हा रुद्राध्याय प्रथम ब्रह्मदेवाला सांगितला. त्याने जगाच्या हितासाठी तो सप्तर्षींना दिला. त्यांच्याकडून गुरुशिष्यपरंपरेने तो भूलोकी प्रकट झाला.

राजा, जो मनुष्य रुद्राध्याय म्हणून शंकराला अभिषेक करतो त्याचे तेज, बल, धृती, आयुष्य, आरोग्य, ज्ञान व पुण्य वृद्धिंगत होते. रुद्राभिषेकाचे जल तीर्थ म्हणून प्राशन करणाऱ्यांना पूर्वजन्मांतील पातके आणि मृत्यूचे भय राहत नाही. आपल्या हातून नकळत एखादे दुष्कृत्य घडले तर रुद्रपाठ करून प्रायश्चित्त घ्यावे. रुद्रपाठ करणाऱ्यांच्या वाटेला यमधर्म कधीच जात नाही. रुद्रपाठकाला शिवलोकी सद्गती मिळते. म्हणून मी सांगतो तसे कर. शंभर विद्वान ब्राह्मणांकडून रुद्राची दहा हजार आवर्तने करवून घे. शंकराला अखंड जलाभिषेक कर. त्या जलाने तुझ्या पुत्राला स्नान घाल. ते तीर्थ त्याला प्यावयास दे. त्यायोगे तो दीर्घायुषी, धुरंधर व कीर्तिवंत होईल.''

त्याने पराशरांनाच रुद्रानुष्ठानाचे पौरोहित्य करण्याची प्रार्थना केली. शंभर ब्राह्मण बोलाविले. अनुष्ठानास विधिवत प्रारंभ झाला. एका पुण्यवृक्षाखाली शंभर कलशांची स्थापना करण्यात आली. राजाने संकल्प केल्यावर विप्रजन आवर्तनास बसले. शंकरावर अभिषेकाची संततधार धरण्यात आली. त्या जलाने राजपुत्राला स्नान घालण्यात आले. ते अनुष्ठान सात दिवस अव्याहत चालू होते. सातव्या दिवशी अनुष्ठानादरम्यान राजपुत्राला अचानक मूर्च्छा आली. पराशरांनी त्याच्यावर अभिषेकाचे जल शिंपडले व रुद्रपाठ करणाऱ्या ब्राह्मणांनी दिलेल्या मंत्राक्षता त्यावर टाकू लागले.

राजपुत्राचे प्राण हरण करण्यास आलेले यमदूत त्याच्या जवळही जाऊ शकले नाहीत. त्यांनी टाकलेले सर्व पाश व्यर्थ केले. तेवढ्यात अनेक तेजस्वी शिवदूत तेथे धावत आले. त्यांनी यमदूतांना मारून पिटाळून लावले. राजपुत्र शुद्धीवर आला. परशरांनी संकट टळल्याचे सांगितले. ते ऐकून राजाराणीचा जीव भांड्यात पडला. लोकांनी मोठा आनंदोत्सव केला. राजाने राजसभेचे आयोजन करून महर्षी पराशरांचा व ब्राह्मणांचा थोर सन्मान केला. तेवढ्यात नारदांचे आगमन झाले. राजाने त्यांचे पूजन व आदरातिथ्य केले.

नारद म्हणाले, ''राजा, मी कैलासावर गेलो असताना यम वीरभद्राला जाब विचारण्यासाठी आला होता. तो तावातावाने म्हणाला, ''वीरभद्रा ! माझे दूत भद्रसेनपुत्र सधर्म्याचे प्राण हरण करण्यासाठी गेले असताना तुझ्या दूतांनी त्यांना मारून पळविले याचा अर्थ काय ?'' वीरभद्र म्हणाला, ''भद्रसेनाने रुद्रविधी केल्यामुळे त्याच्या पुत्राला दहा हजार वर्षे आयुष्य लाभले आहे हे तुला माहीत नाही काय ? चित्रगुप्ताला विचारल्याशिवाय तू आपल्या दूतांना पाठविलेसच कसे ?'' मग त्यांनी चित्रगुप्ताला पाचारण केले. तो म्हणाला, ''माझ्यापाशी राजपुत्राच्या नावापुढे आधी बारा वर्षे व त्यापुढे दहा हजार वर्षे आयुष्य अशी नोंद आहे.'' तेव्हा कोठे यमाचे समाधान झाले. वीरभद्राची क्षमा मागून तो निघून गेला. हे राजा ! पराशरांच्या कृपाप्रसादाने व रुद्रानुष्ठानाने पुण्यवर्धन होऊन तुझ्या पुत्राने मृत्यूला जिंकले आहे. आता काळजी नाही. त्याचा भविष्यकाळ उज्ज्वल आहे.'' ते ऐकून राजाचे अंतःकरण भरून आले. त्याने महर्षी पराशर व ब्रह्मर्षी नारदांना कृतज्ञतेने नमस्कार केला.''

सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींनी दत्त विप्राला व त्याच्या पत्नीला रुद्राक्षे व रुद्राध्याय यांचे माहात्म्य सांगितले. ते पुढे म्हणाले, ''हे ब्राह्मणा, तुझे पुन्हा जिवंत होणे हा रुद्राक्षांचा व रुद्राभिषेकतीर्थाचा प्रभाव आहे.''

अध्याय चौतिसावा

श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरु म्हणती दंपतीसी । ऐसा पराशर ऋषि । तया काश्मीर राजासी । रुद्राक्षमहिमा निरोपी ।।१।। तया राजकुमाराचें । विस्तारोनि सुधावाचें[1] । सांगितलें पूर्वजन्माचें । चरित्र सर्व ।।२।। संतोषोनि तो राजा। लागला त्याचे पादांबुजा[2] । कर जोडोनियां वोजा । विनवीतसे परियेसा ।।३।। राजा म्हणे ऋषीश्वरासी । स्वामी निरोपिलें आम्हांसी । पुण्य घडलें आत्मजासी[3] । रुद्राक्षधारणें करोनिया ।।४।। पूर्वजन्मीं अज्ञानेंसी । रुद्राक्ष बांधिले तिणें वेश्यीं। त्या पुण्यें दशा ऐशी । प्राप्त झाली स्वामिया ।।५।। ज्ञानवंत आतां जाण । करिती रुद्राक्षधारण । पुढें यांचें लक्षण । कवणेंपरी वर्ततील ।।६।। भूतभविष्य-वर्तमानीं । त्रिकाळज्ञ तुम्ही मुनि । सांगा स्वामी विस्तारोनि । माझेनि मंत्रिकुमराचें ।।७।। ऐकोनि रायाचें वचन । सांगे ऋषि विस्तारोन । दोघां कुमारकांचें लक्षण । अपूर्व असे परियेसा ।।८।। ऋषि म्हणे रायासी । पुत्रभविष्य पुससी । ऐकोनि दुःख पावसी। कवणेंपरी सांगावें ।।९।। राव विनवी तयें वेळीं । निरोपावें सकळीं । उपाय करिसी तात्काळी । दुःखावेगला तूंचि करिसी ।।१०।। ऐकोनियी ऋषीश्वर । सांगता झाला विस्तार। ऐक राजा तुझा कुमार । बारा वर्षे आयुष्य असे ।।११।। तया बारा वर्षांत । राहिले असती दिवस सात । आठवे दिवसीं येईल मृत्यू । तुझ्या पुत्रासी परियेसा ।।१२।। ऐकोनि ऋषीचें वचन । राजा मूर्च्छित जाहला तत्क्षण । करिता झाला रुदन । अनेकपरी दुःख करीत ।।१३।। ऐकोनि राजा तये वेळीं । लागला ऋषीच्या चरणकमळीं । राखें राखें तपोबळी। शरणागत मी तुझा ।।१४।। नानापरी गहिंवरत । मुनिवराचे चरण धरित । विनवीतसे स्त्रियांसहित । काय करावें म्हणोनिया ।।१५।। दयानिधि ऋषीश्वरू । सांगतां झाला विचारू[4] । शरण रिघावें जगद्गुरु । उमाकांत शिवासी ।।१६।। मनींचें भय त्यजुनी । असावें आतां शिवध्यानीं । तो राखील शूलपाणी । आराधावें तयातें ।।१७।। जिंकावया काळासी । उपाय असे

१. मधुर वाणीने. २. चरणकमलांवर. ३. पुत्राला. ४. युक्ती.

परियेसीं । सांगेन तुम्हां विस्तारेंसी । एकचित्तें अवधारा ।।१८।। स्वर्ग मृत्यु पाताळासी । देव एक व्योमकेशी[१] । निष्कलंक परियेसीं । चिदानंदस्वरूप देखा ।।१९।। ऐसा देव मूर्तिमंत । रजोरूपें ब्रह्मा सृजत । सृष्टि करणार समर्थ। वेद चारी निर्मिले ।।२०।। तयां चतुर्वेदांसी । दिधलें तया विरंचीसीं । आत्मतत्त्वसंग्रहासी । ठेविलीं होतीं उपनिषदें ।।२१।। भक्तवत्सल सर्वेश्वर । तेणें दिधलें वेदसार । रुद्राध्याय सुंदर । दिधला तया विरंचीसी[२] ।।२२।। रुद्राध्यायाची महिमा । सांगतां असे अनुपमा । यातें नाश नाहीं जाणा । अव्यय असे परियेसा ।।२३।। पंचतत्त्व शिवात्मक । रुद्राध्याय असे विशेख । ब्रम्ह्यानें चतुर्मुख । विश्व सृजिलें वेदमतें ।।२४।। तया चतुर्मुखीं देखा । वेद चारी सांगे निका। वदन दक्षिण कर्ण एका । यजुर्वेद निरूपिला ।।२५।। तया यजुर्वेदांत । उपनिषदसार ख्यात[३] । रुद्राध्याय विस्तारत । सांगे ब्रह्मा मुनिवरांसी ।।२६।। समस्त देवऋषींसी । मरीचि अत्रि परियेसीं । आणिक सकळ देवांसी । सांगे ब्रह्मा तये वेळीं ।।२७।। तेंचि ऋषि पुढें देखा । शिकविती आपुले शिष्यादिकां । त्यांचे शिष्यें पुढें ऐका । आपुल्या शिष्या शिकविलें ।।२८।। पुढें त्यांचे पुत्रपौत्रीं । विस्तार झाला जगत्रीं । शिकविले ऐका पवित्रीं । रुद्राध्याय भूमीवरी ।।२९।। त्याहूनि नाहीं आणिक मंत्र । त्वरित तप साध्य होत । चतुर्विध पुरुषार्थ । लाधे त्वरित परियेसा ।।३०।। नानापरीचीं पातकें । केली असतीं अनेकें । रुद्रजाप्यें सम्यकें । भस्म होतीं परियेसा ।।३१।। आणिक एक नवल केलें । ब्रह्मदेवें सृष्टि रचिलें । वेदतीर्थ असे भलें । स्नानपान करावें ।।३२।। त्याणें कर्में परिहरती । संसार होय निष्कृति । जे जन श्रीगुरु भजती । ते तरती भवसागर ।।३३।। सुकृत अथवा दुष्कृत । जें जें कीजे आपुलें हित । जैसें पेरिलें असे शेत । तेंचि उगवे परियेसा ।।३४।। सृष्टिधर्मप्रवृत्तीसी। ब्रह्में रचिलें परियेसीं । आपुलें वक्षपृष्ठेंसी । धर्माधर्म उपजवी ।।३५।। जे जन धर्म करिती । इह पर सौख्य पावती। जे अधर्मे रहाटती । पापरूपी तेचि जाणा ।।३६।। काम क्रोध लोभ जाण । मत्सर दंभ परिपूर्ण ।

१. शंकर. २. ब्रह्मदेवास. ३. प्रसिद्ध.

अधर्माचे सुत जाण । इतुके नरकनायक ।।३७।। गुरुतल्पग[1] सुरापानी । कामुक जे परिपूर्णी । पुल्कस्वरूप[3] अंतःकरणीं। तेचि प्रधान नरकाचे ।।३८।। क्रोधें पितृवधी देखा । मातृवधी असती जे का । ब्रह्महत्यादि पातका । कन्याविक्रयी जे जन ।।३९।। इतुके क्रोधापासूनि । उद्भव झाले म्हणोनि । पुत्र जहाले या कारणीं । क्रोधसुत तयां म्हणती ।।४०।। देवद्विजस्वहरण[3] देखा । ब्रह्मस्व घेवोनि नेदी जो का । सुवर्णतस्कर ऐका । लोभपुत्र तया नांव ।।४१।। ऐशा पातकांसी। यमें निरूपिलें परियेसीं । तुम्ही जावोनि मृत्युलोकासी । रहाटी करणें आपुले गुणें ।।४२।। तुम्हांसवें भृत्य[4] देखा । देईन सर्व उपपातकां । सकळ पाठवावे नरका । जे जन असती भूमीवरी ।।४३।। यमाची आज्ञा घेवोनि । आलीं पातकें मेदिनी । रुद्रजपत्यांते देखोनि । पळोनि गेलीं परियेसा ।।४४।। जावोनिया यमाप्रती। महापातकें विनविती । गेलों होतो आम्हीं क्षितीं । भयचकित होउनी आलों ।।४५।। जय जयाजी यमराया । आम्ही पावलों महाभया । किंकर तुमचे म्हणोनिया । प्रख्यात असे त्रिभुवनीं ।।४६।। आम्ही तुमचे आज्ञाधरी । निरोपें गेलों धरित्रीं । पोळलों होतों वह्निपुरीं। रुद्रजप ऐकोनि ।।४७।। क्षितीवरी रहावयासी । शक्ति नाहीं आम्हांसी । पाहतां रुद्रजपासी । पोळलों आम्ही स्वामिया ।।४८।। ग्रामीं खेटीं नदीतीरीं । वसती द्विज महानगरीं । देवालयीं पुण्यक्षेत्रीं। रुद्रजप करिताती ।।४९।। कवणेंपरी आम्हां गति । जाऊं न शकों आम्ही क्षितीं । रुद्रजप जन करिताती । तया ग्रामा जाऊं न शकों ।।५०।। आम्ही जातों नरापासीं । वर्तवितों पातकासी । होती नर महादोषी । मिति नाहीं परियेसा ।।५१।। प्रायश्चित्तसहस्रेंसी । जो का नव्हे पुण्यपुरुषी । तैसा द्विज परियेसीं । पुण्यवंत होतसे ।।५२।। एखादे समयीं भक्तींसी । म्हणती रुद्राध्यायासी । तो होतो पुण्यराशि । पाहतां त्यासी भय वाटे ।।५३।। तैसा पापी महाघोर । पुण्यवंत होतो नर । भूमीवरी कैसे आचार । आम्हां कष्ट होतसे ।।५४।। काळकूट महाविष । रुद्रजाप्य आम्हां दिसे। शक्ति नाहीं आम्हांसी । भूमीवरी जावया ।।५५।। रुद्रजाप्यविष्यासी । शमन करावया

१. गुरुपत्नीशी गमन करणारे. २. अधम. ३. देव ब्राह्मणांच्या द्रव्याचा अपहार. ४. चाकर.

शक्त होसी । रक्ष गा रक्ष गा आम्हांसी । विनविताती पातकें ।।५६।। इतुकें बोलतीं पातकें । ऐकोनि यममाथा तुके । कोपें निघाला तवकें[१] । ब्रह्मलोका तये वेळीं ।।५७।। जाऊनिया ब्रम्ह्यापासीं । विनवी यम तयासी । जय जयाजी कमळवासी । सृष्टिकारी चतुर्मुखा ।।५८।। आम्ही तुझे शरणागत । तुझे आज्ञें कार्य करित । पापी नरांते आणित। नरकालयाकारणें ।।५९।। महापातकी नरांसी । आणूं पाठवितों भृत्यांसी । पातकी होय पुण्यराशि । रुद्रजप करोनिया ।।६०।। समस्त जाती स्वर्गासी । महापातकी अतिदोषी । नाश केला पातकांसी । शून्य जहालें नरकालय ।।६१।। नरक शून्य झाले सकळ । माझें राज्य निष्फळ । समस्त जहाले कैवल्य[२] । उत्पत्ति राहिली स्वामिया ।।६२।। यातें उपाय करावयासी । देवा तूं समर्थ होसी । राखें राखें आम्हांसी । राज्य गेलें स्वामिया ।।६३।। तुम्हीं होउनी मनुष्यासी। स्वामित्व दिधले भरंवसीं । रुद्राध्यायनिधानेंसी । कासया साधन दिधलेंत ।।६४।। याकारणें मनुष्यं । लोकी नाहीं पापलेश । रुद्रजपें विशेष । पातकें जळती अनेक ।।६५।। येणेंपरी यम देखा । विनविता झाला चतुर्मुखा । प्रत्युत्तर देतसे ऐका । ब्रह्मदेव यमासी ।।६६।। अभक्तीनें दुर्मदेंसी । रुद्रजप करिती यासी । अज्ञानी लोक तामसी । उभ्यानी निजूनी पढती नर ।।६७।। त्यांतें अधिक पापें घडती । ते दंडावे तुवां त्वरिती । जे कां भावार्थें पढती । ते त्वां सर्वदा वर्जावे ।।६८।। बाधूं नका तुम्ही ऐका । सांगावें ऐसें पातका। रुद्रजपें पुण्य विशेखा[३] । जे जन पढती भक्तींसी ।।६९।। पूर्वजन्मीं पापें करिती । अल्पायुषी होऊनि उपजती । तया पापा होय निष्कृति[४] । रुद्रजपें करूनिया ।।७०।। तैसें अल्पायुषी नरें । रुद्रजप करितां बरें । पापें जाती निर्धारें । दीर्घायु होय तो देखा ।।७१।। तेजो वर्चस[५] बल धृति । आयुरारोग्य ज्ञान संपत्ति । रुद्रजपें वर्धती। ऐक यमा एकचित्तें ।।७२।। रुद्रजपमंत्रेंसी । स्नान करविती ईश्वरासी । तेंचि उदक भक्तींसी । जे जन करिती स्नानपान ।।७३।। त्यांतें मृत्युभय नाहीं । आणिक एक नवल पाहीं । रुद्रजपें पुण्य देहीं। स्थिर जीव पुण्य असे ।।७४।।

१. आवेशाने. २. मोक्ष. ३. विशेष. ४. वीर्य शुद्धी. ५. कांती.

अतिरुद्र जपोनि उदकासी । स्नान केल्या वरांसी । भीतसे मृत्यु त्यांसी । तेही तरती भवार्णवीं ।।७५।। शतरुद्र अभिषेकासी । पूजा करिती महेशासी । ते जन होती शतायुषी । पापनिर्मुक्त परियेसा ।।७६।। ऐसें जाणोनि मानसीं। सांगे आपुलें दूतांसी । रुद्र जपतां विप्रांसी । बाधूं नको म्हणे ब्रह्मा ।।७७।। ऐकोनि ब्रम्ह्याचे वचना । यम आला आपुले स्थाना । म्हणोनि पराशरें जाणा । निरोपिलें रायासी ।।७८।। आतां तुझ्या कुमारासी । उपाय सांगेन परियेसीं । दशसहस्र रुद्रेंसी । स्नपन[1] करीं शिवातें ।।७९।। दहा सहस्र वर्षांवरी । तव पुत्र राज्य करी । इंद्रासमान धुरंधरी[2] । कीर्तिवंत अपार ।।८०।। त्याचे राज्य श्रियेसी । अपाय नसे निश्चयेंसी । अकंटक संतोषी । राज्य करी तुझा सुत ।।८१।। बोलवावें शत विप्रांसी । जे कां विद्वज्जन परियेसीं । लावावे ज्ञानी अनुष्ठानासी । तात्काळ तुवां रुद्राच्या ।।८२।। ऐशा विप्रांकरवीं देखा । शिवासी करीं अभिषेका । आयुष्य वर्धेल कुमारका । सद्यःश्रेय होईल ।।८३।। येणेंपरी रायासी । सांगे पराशर ऋषि । रायें महा आनंदेंसी । आयुष्यवर्धना आरंभ केला ।।८४।। ऐसा ऋषि पराशर। उपदेशितांचि द्विजवर । बोलावोनिया सर्व संभार । पुरवीतसे ब्राह्मणांसी ।।८५।। शतसंख्याक कलशांसी । विधिपूर्वक शिवासी । पुण्यवृक्षतळेसी । अभिषेक करवितसे ।।८६।। त्याचिया जळें पुत्रासी । स्नान करवी प्रतिदिवसीं । सप्त दिन येणें विधींसी । आराधिला ईश्वर ।।८७।। अवधि जहाली दिवस सात । बाळ पडिला निचेष्टित[3] । पराशरें येवोनि त्वरित । उदकेंसीं सिंचिलें ।।८८।। तये वेळीं अवचित । वाक्य जहालें अदृश्यत[4] । सर्वेचि दिसे अद्भुत । दंडहस्त महापुरुष ।।८९।। महादंष्ट्र भयचकित । आले होते यमदूत । समस्त द्विजवर रुद्र पढत । मंत्राक्षता देताती ।।९०।। मंत्राक्षता ते अवसरीं । घातलिया कुमारावरी । दूत पाहती राहूनि दुरी । जवळ येऊं न शकती ।।९१।। होते महापाश हातीं । कुमारावरी टाकूं येती । शिवदूत दंडहस्ती । मारूं आले यमदूतां ।।९२।। भयें चकित यमदूत । पळोनि गेले धावत । पाठीं लागले शिवदूत । वेदपुरुषरूप

१. अभिषेक. २. नेता. ३. चेतनारहित. ४. अदृश्य सृष्टीत.

देखा ।।९३।। येणेंपरी द्विजवर । तेणें रक्षिला राजकुमार । आशीर्वाद देती थोर । वेदश्रुति करूनिया ।।९४।। इतुकियावरी राजकुमार । सावध झाला मन स्थिर । राजयासी आनंद थोर । समारंभ करीतसे ।।९५।। पूजा करोनि द्विजांसी । देता झाला भोजनासी । तांबूलादि दक्षिणेंसी । संतोषविले द्विजवर ।।९६।। संतोषोनि महाराजा । सभा रचित महावोजा[१] । बैसवोनि समस्तां द्विजां । महाऋषीतें सिंहासनीं ।।९७।। राजा आपुले स्त्रियेसहित । घालिता झाला दंडवत । येवोनिया बैसला सभेंत । आनंदित मानसीं ।।९८।। त्या समयीं ब्रह्मसुत । नारद आला अकस्मात। राजा धावोनि चरण धरीत । सिंहासनीं बैसवी ।।९९।। पूजा करोनि उपचारीं । राजयातें नमस्कारी । म्हणे स्वामी या अवसरीं । कोठोनि येणें झालें पैं ।।१००।। राजा म्हणे देवऋषी । हिंडतां तुम्ही त्रिभुवनासी । काय वर्तलें विशेषीं । आम्हांलागीं निरोपिजे[२] ।।१।। नारद म्हणे रायासी । गेलों होतों कैलासासी । येतां देखिलें मार्गासी । अपूर्व[३] झालें परियेसा ।।२।। महामृत्यु दूतांसहित । न्यावया आला तुझे सुत । सर्वेचि येऊनि शिवदूत । तयालागीं पराभविलें ।।३।। यमदूत पळोनि जाती । यमापुढें सर्व सांगती । आम्हां मारिलें शिवदूतीं । कैसें करावें क्षितींत ।।४।। यम कोपोनि निघाला । वीरभद्रापासीं गेला । म्हणे दूतां कां मार दिला । निरपराधें स्वामिया ।।५।। निजकर्मानुबंधेंसी । राजपुत्र गतायुषी । त्यातें आणितां दूतांसी । कासया शिवदूतीं मारिलें ।।६।। वीरभद्र अतिक्रोधी । म्हणे झाला रुद्रविधि । दहा सहस्र वर्षें अवधि । आयुष्य असे राजपुत्रा ।।७।। न विचारितां चित्रगुप्ता। आयुष्य विचारीन त्वरिता। म्हणोनि पाठवी दूतां । चित्रगुप्त पाचारिला ।।९।। पुसताति चित्रगुप्तासी । काढोनि पाहे पुत्रासी । बारा वर्षें आयुष्य परियेसीं । राजकुमारा लिहिलें असे ।।११०।। तेथेंचि लिहिलें होतें आणिक । द्वादश सहस्र वर्षें लेख । पाहोनि यम साशंकित । म्हणे अपराध आमुचा ।।११।। वीरभद्रातें वंदून । यमधर्म

१. मोठ्या थाटाची. २. कळवावे. ३. आश्चर्य. ४. खोटे.

गेला परतोन । आम्ही आलों तेथोन । म्हणोनि सांगे नारद ।।१२।। रुद्रजपें पुण्य करितां । आयुष्य वर्धलें तुझे सुता । मृत्यु जिंकिला तत्त्वतां । पराशरगुरुकृपें ।।१३।। ऐसें नारद सांगोनि । निघोन गेला तेथोनि । पराशर महामुनि । निरोप घेतला रायाचा ।।१४।। समस्त गेले द्विजवर । राजा हर्षें निर्भर । राज्य भोगिलें धुरंधर । पुत्रपौत्रीं महीवरी ।।१५।। ऐसा रुद्राध्यायमहिमा । पूजा करावी गुरुब्रह्मा । भिणें नलगे काळमहिमा । श्रीगुरु म्हणती दंपतीसी ।।१६।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । ऐसी कथा विस्तारेंसी । श्रीगुरु सांगे दंपतीसी । प्रेमभावेंकरोनिया ।।१७।। या कारणें श्रीगुरुसी । प्रीति थोर रुद्राध्यायासी । पूजा करावी भक्तींसी । रुद्राध्यायें करोनिया ।।१८।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्रविस्तार। ऐकतां तरे भवसागर । लाधे चारी पुरुषार्थ ।।१९।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । रुद्राभिषेकमाहात्म्य तेथ । वर्णिलें असे अद्भुत । म्हणे सरस्वतीगंगाधर ।।१२०।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे रुद्राध्यायमहिमावर्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।।३४।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१२०।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ३५ वा

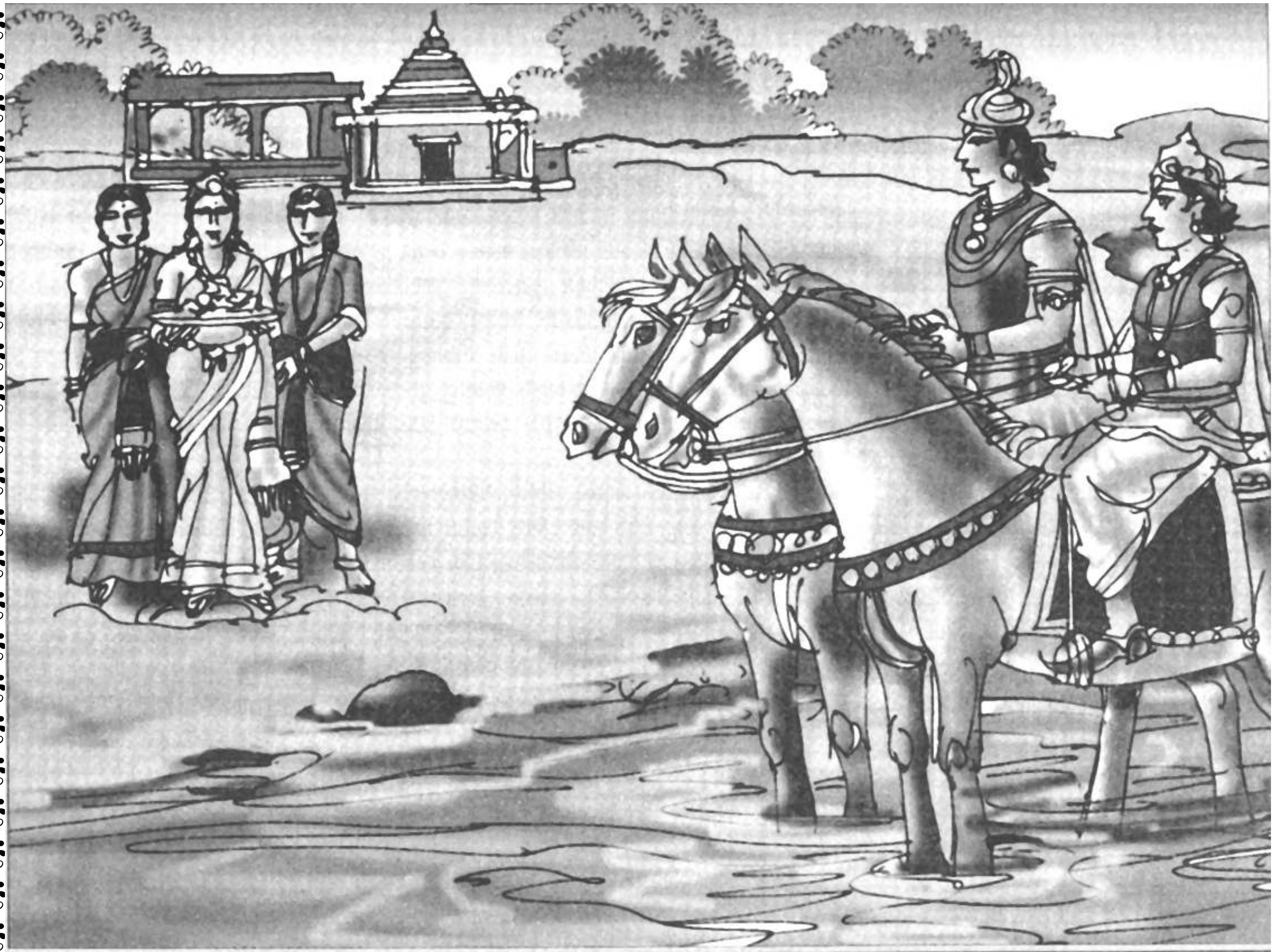

।। अध्याय पस्तिसावा ।। * ।। कच-देवयानी आख्यान, सीमंतिनीची कथा ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, त्यानंतर दत्तविप्राच्या पत्नीने श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींना 'आम्हांला मंत्रोपदेश देऊन कृतकृत्य करा' अशी प्रार्थना केली. तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''मुली, स्त्रियांसाठी पतीची सेवा हेच कर्तव्य, हीच भक्ती व हाच जीवनमंत्र ! त्यांना मंत्रोपदेश कलेयाने विघ्न उभे राहते. त्या संदर्भातील एक कथा सांगतो.

दैत्यगुरू शुक्राचार्यांना संजीवनी मंत्र अवगत असल्याने देव-दैत्यांच्या युद्धात दैत्यांवर विजय मिळविणे देवांना अशक्य झाले होते. दैत्य फारच उन्मत्त झाले होते. म्हणून नंदीने ध्यानमग्न शुक्राचार्यांना कैलासावर नेले. शंकराने त्यांना क्षणार्धात गिळून टाकले. शुक्राचार्य कित्येक दिवस शंकराच्या पोटातच होते. पुढे ते शिवाच्या मुत्रमार्गाने बाहेर पडले. त्यामुळे शुक्राचार्यांना भार्गव हे नाव पडले. मुक्त होताच ते संजीवनी मंत्राने दैत्यांना पुन्हा जिवंत करू लागले. त्यानंतर इंद्राने बृहस्पतींचा पुत्र कच याला ब्राह्मणकुमाराच्या रूपात संजीवनी मंत्र प्राप्त करण्यासाठी शुक्राचार्यांकडे पाठविले. त्याने दैत्यगुरूंना विद्याभ्यास शिकविण्याची विनंती केली. कचाचे सौंदर्य पाहून शुक्राचार्यांची कन्या देवयानी त्याच्यावर आसक्त झाली. तिच्या आग्रहाने शुक्राचार्यांनी कचाला शिष्य म्हणून स्वीकारले. काही दिवसांनी दैत्यांना कचाचे कपट कळले, त्यांनी त्याला दोनदा ठार मारले. देवयानीच्या हट्टापायी शुक्राचार्यांनी कचाला जिवंत केले. त्याचा कायमचा बंदोबस्त करण्यासाठी दैत्यांनी कचाला ठार मारून जाळले. त्याची राख मद्यातून शुक्राचार्यांनाच पाजली. 'कचाला जिवंत करा अन्यथा मी प्राणत्याग करीन' असे देवयानीने निर्वाणीचे सांगितले. 'कचाला जिवंत केले तर आपला मृत्यू निश्चित आहे' असे त्यांनी कन्येला सांगितले. त्यांनी नाइलाजाने देवयानीला संजीवनी मंत्र शिकवला. शुक्राचार्यांच्या पोटात असलेल्या कचाने तो तत्काळ आत्मसात केला. त्यांनी कचाला जिवंत केले. तो त्यांचे पोट फोडून बाहेर आला. मृत झालेल्या शुक्राचार्यांना देवयानीने जिवंत केले. दैत्यांचा त्रास नको म्हणून कच जाण्यास निघाला. देवयानीने त्याचाशी विवाह करण्याची इच्छा व्यक्त केली, पण त्याने तिला नाकारले. संतापलेल्या देवयानीने त्याला 'हा मंत्र तुला उपयोगी पडणार नाही' असा शाप दिला. कच म्हणाला, 'हा मंत्र मला उपयोगी नसला तरी देवांना उपयोगी ठरेल. तुझा क्षत्रियाशी विवाह होईल. हा मंत्र तुला अर्थात एका स्त्रीला शिकवल्यामुळे तुझ्या पित्याला त्याचा उपयोग होणार नाही, असे सांगून कच देवलोकी गेला. शुक्राचार्यांचा मंत्र दैत्यांना कधीच उपयोगी पडला नाही.''

दत्तविप्राची पत्नी म्हणाली, ''गुरुदेव, एकच कृपा करा. माझे सौभाग्य सुरक्षित राहील आणि आमचे कल्याण होईल असे प्रभावी व्रताचरण सांगा.'' श्रीगुरू म्हणाले, ''तुम्ही सोमवारचे शिवव्रत करा. दिवसभर उपवास करावा. प्रदोषसमयी शिवाची पंचोपचारे किंवा शोडशोपचारे पूजा करून सायंकाळी भोजन करावे. स्कंदपुराणात या व्रताचे माहात्म्य सांगणारी एक कथा आहे ती सांगतो. आर्यावर्ताचा राजा चित्रवर्मा याची कन्या सीमंतिनी हिला चौदाव्या वर्षी वैधव्ययोग होता. तिने याज्ञवल्क्यांची पत्नी मैत्रेयी हिच्या उपदेशानुसार आपले कल्याण होण्यासाठी लहान वयातच सोमवारचे शिवव्रत आचरण्यास प्रारंभ

केला. सीमंतिनी चौदा वर्षांची असताना राजाने दैवावर हवाला ठेवून इंद्रसेन राजाचा पुत्र चित्रांगद याच्याशी तिचा विवाह लावून दिला. विवाहानंतर चित्रवर्म्याने नवपरिणीत दांपत्याला काही दिवस आपल्यापाशीच ठेवून घेतले. एके दिवशी राजपुत्र चित्रांगद जलक्रीडेसाठी यमुनेवर गेला असताना पाण्यात बुडून अदृश्य झाला. त्याचा थांगपत्ता लागला नाही. दोन्ही राजघराण्यांवर दुःखाची कुऱ्हाड कोसळली. सीमंतिनीने अपार शोक केला. सीमंतिनी माहेरीच राहिली. सोमवारचे शिवव्रत पूर्वीप्रमाणे दृढ श्रद्धेने आचरू लागली. पुत्रनिधनामुळे इंद्रसेनाचे राज्यकारभारात लक्ष नाही. त्याच्या गोत्रजांनी त्याला व त्याच्या पत्नीला कैद करून सर्व राज्य बळकावले. यमुनेत बुडालेल्या चित्रांगदाला नागकन्यांनी तक्षकाकडे नेले. तो शिवभक्त आहे हे कळताच तक्षकाने त्याचा सन्मान केला. तीन वर्षे आपल्याकडेच ठेवून घेतले. मग दिव्य भेटवस्तू व अमोघ शस्त्रास्त्रे देऊन त्याला निरोप दिला. आपल्या एका पुत्राला त्याच्याबरोबर धाडले. अश्वारूढ चित्रांगद पाण्यातून उसळी घेऊन बाहेर आला. तो सोमवार होता. सीमंतिनी स्नानासाठी नदीवर आली होती. विधवेच्या वेषात असूनही चित्रांगदाने तिला ओळखले पण त्याच्या तेजस्वी स्वरूपामुळे तिने त्याला ओळखले नाही. त्याने तिची चौकशी केली. तिच्याकडून आपल्या राज्यातील वर्तमान ऐकून तो मनोमन चिडला होता. ''तीन दिवसांनी मी दोघांची भेट घडवितो'' असे सांगून तो निघून गेला. तक्षकाच्या पुत्राने राजसभेत जाऊन स्वतःचा परिचय दिला. 'चित्रांगदाला शरण जा. त्याचे राज्य त्याला परत द्या अन्यथा व्यर्थ प्राणास मुकाल' असे सर्वांना स्पष्ट बजावले. त्यामुळे भयभीत झालेल्या चित्रांगदाच्या गोत्रजांनी इंद्रसेनाला व त्याच्या राणीला बंधनमुक्त करून पुन्हा राजसिंहासनावर बसविले. तक्षकपुत्राने त्यांना सर्व वृत्तांत सांगितला. त्यांना चित्रांगदाच्या भेटीस नेले. आपल्या पुत्राला सुखरूप पाहून त्यांना परमानंद झाला. मग चित्रांगद आर्यावर्तास आला. त्याला जिवंत पाहून चित्रवर्मा व सीमंतिनीचा आनंद गगनात मावेना. राजाने चित्रांगद व सीमंतिनी यांचा पुन्हा विवाह लावला. तक्षकपुत्र स्वगृही परतला. मग त्या दोघांनी पुष्कळ वर्षे राज्य केले.''

अध्याय पस्तिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक सिद्धासी । विनवीतसे परियेसीं । रुद्राध्याय विस्तारेंसी । दंपतीसीं सांगितला ।।१।। पुढें काय वर्तलें । विस्तारोनि सांगा वहिलें । मन माझें वेधलें । गुरुचरित्र ऐकावया ।।२।। सिद्ध म्हणे ऐक ताता । अपूर्व असे पुढें कथा । तेचि जाण पतिव्रता । श्रीगुरूतें विनवीत ।।३।। कर जोडोनि गुरूसी । विनवीतसे भक्तींसी । आम्हां गति पुढें कैसी । कवणेंपरी असावें ।।४।। या कारणें आपणासी । एखादा मंत्र उपदेशी । जेणें होय स्थिर[1] जीवासी। चरणस्मरण सनातन ।।५।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । स्त्रियांसी मंत्र उपदेशीं । पतिभक्तीविणें त्यांसी । उपदेशासी देऊं नये ।।६।। देतां उपदेश स्त्रियांसी । विघ्न असे मंत्रासी । पूर्वी शुक्राचार्यासी । झालें असे परियेसा ।।७।। ऐसें ऐकतां गुरुवचन । विनवीतसे कर जोडून । स्त्रिया केवी मंत्रहीन । शुक्राचार्या कैसें झालें ।।८।। विस्तारोनि आम्हांसी । सांगा स्वामी कृपेंसी । म्हणोनि लागली चरणासी । करुणावचनेंकरोनिया ।।९।। श्रीगुरु सांगती तियेसी । पूर्वकथा आहे ऐसी। युद्ध देवदैत्यांसी । सदैव होय अवधारा ।।१०।। दैत्यसैन्य पडे रणीं । शुक्र जपे संजीवनी[2] । सकळ सैन्य उठवूनि । पुनरपि युद्धा पाठवीत ।।११।। इंद्र वज्रें असुर मारी । शुक्र अमृत जप करी। सवेंचि येती निशाचरी[3] । देवसैन्य मारावया ।।१२।। ऐसें होतां एके दिवसीं । इंद्र केला कैलासासी । सांगे स्थिति शिवासी । शुक्राचार्याची मंत्रकरणी ।।१३।। कोपोनिया ईश्वर । नंदीस सांगे उत्तर । तुवां जावोनि वेगवक्त्र । शुक्राचार्या धरोनि आणीं ।।१४।। स्वामीचें वचन ऐकोनि । नंदी गेला ठाकोनि[4] । होता शुक्र तपध्यानीं । मुखीं धरिला नंदीनें ।।१५।। नंदी नेत शिवापासीं । आकांत वर्तला दैत्यांसी । ईश्वरें प्राशिलें शुक्रासी । अगस्तीं सिंधूचियापरी ।।१६।। ऐसा कित्येक दिवसांपरी। होता शुक्र शिवाचे उदरीं । निघूनि गेला मूत्रद्वारीं । विसर पडला शिवासी ।।१७।। पूर्वीं होते शुक्र नांव। ईश्वर-उदरीं झाला उद्भव[5]। नांव पावला भार्गव । पुनः संजीवनी जपे

१. समाधान. २. संजीवनी मंत्र. ३. राक्षस. ४. चालून. ५. जन्म.

तो ।।१८।। इंद्र मनीं विचारी । पुरोहितासी पाचारी । कैसा शुक्र जिवंत करी । पुनः दैत्यजनांसी ।।१९।। त्यासी विघ्न करावें एक । तूं पुरोहित विवेकयुक्त । बुद्धि विचारी अनेक । बृहस्पति गुरुराया ।।२०।। पाहें पां दैत्यांचें दैव कैसें । शुक्रासारिखा गुरु विशेषें । देतो जिवासी भरंवसे । दैत्य येती युद्धासी ।।२१।। तैसा तूं नव्हेस आम्हांसी । आम्हांतें कां उपेक्षिसी । देवगुरु तूं म्हणविसी । बुद्धि करीं शीघ्र आतां ।।२२।। तूं पूज्य सकळ देवांसी । जरी आम्हां कृपा करिसी। शुक्राचार्य काय विशेषीं । तुजसमान नव्हे जाणा ।।२३।। ऐसें नानापरी देख । इंद्र अमरनायक । पूजा करी उपचारिक। बृहस्पति संतोषला ।।२४।। गुरु म्हणे इंद्रासी । यासी ऐक तूं उपायासी । षट्कर्णी करावें मंत्रासी । सामर्थ्य राहील शुक्राचें ।।२५।। एखादा पाठवावा शुक्रापासीं । विद्यार्थी करून त्वरेंसी । मंत्र शिकेल भरंवसीं । विद्यार्थिरूपें करूनिया ।।२६।। आपुला पुत्र कच असे । त्यातें पाठवूं विद्याभ्यासें । मंत्र शिकेल आहे कैसी । संजीवनी अवधारा ।।२७।। कचातें आमूनि बुद्धियुक्ति । सांगतसे बृहस्पति । तुवां जावें शुक्राप्रती । विद्यार्थिरूप धरोनि ।।२८।। आमुची निंदा तेथें करी । मनोभावें सेवा करीं । संजीवनी कवणेंपरी । मंत्र शिकें पुत्रराया ।।२९।। इंद्रादिक देवतांचा । निरोप घेऊनि पितयाचा । शुक्राप्रती गेला कचा । विद्यार्थिरूप धरोनि ।।३०।। नमन केलें साष्टांगीं । उभा राहिला करुणांगीं[१]। शुक्र पुसतसे वेगीं । कवण कोठूनि आलासी ।।३१।। बोले आपण द्विजकुमार। तुझी कीर्ति ऐकिली थोर । विद्याभ्यासीन[२] मनोहर । म्हणोन आलों सेवेसी ।।३२।। सेवक होईन तुमचे चरणीं । आलों इच्छेसी धरूनि । तूं भक्तवत्सलशिरोमणि। अनाथांचा प्रतिपालक ।।३३।। बोलोनि ऐसें कचवचन । विनवीतसे कर जोडून । शुक्रकन्या जवळी येऊन । पितयालागीं विनवित ।।३४।। पित्यासी म्हणे देवयानी । विप्र भला दिसे नयनीं । यातें तुम्हीं शिष्य करूनि । विद्याभ्यास सांगावा ।।३५।। कच सुंदर सुलक्षण । जैसा दिसें कीं मदन । देवयानी करी चिंतन । ऐसा पति व्हावा म्हणे ।।३६।। ऐसी वासना[३] धरुनी । पितयातें विनवुनी।

१. नम्रतेने. २. विद्या शिकेन. ३. इच्छा

शिष्य केला कच सगुणी । शुक्राचार्य विद्या सांगे ।।३७।। ऐसा विद्याभ्यास करीत । दैत्यकुळी म्हणती निश्चित । देवगणी आले सत्य । कपटवेषें करूनि ।।३८।। शिकूनिया विद्येसी । जाऊनि शिकवील देवांसी । कुडें[1] होईल आम्हांसी । तेणें मनीं चिंतावले ।।३९।। काळ क्रमितां एके दिवसीं । कच पाठविला समिधांसी । दैत्य जाती साह्येसी। तया कचाचे अवधारा ।।४०।। रानीं जाउनी समागमेंसी । दैत्यें मारिलें कचासी । समिधा घेवोनि घरासी। दैत्य आपण येते झाले ।।४१।। शुक्राचार्याची कन्या । पितयासी परम मान्या । पितयासी विनवी धन्या । कच कैसा नाहीं आला ।।४२।। कच आलियावांचूनी । भोजन न करी देवयानी । ऐसें ऐकतां निर्वाणी । शुक्राचार्य चिंतावला[2] ।।४३।। ज्ञानी पाहें मानसीं। मृत्यु झाला असे तयासी । मंत्र जपूनि संजीवनीसी । त्वरित घरीं आणिला ।।४४।। आणिक होतां बहुत दिवस । दैत्य करिती अतिद्वेष । गेला होता वनास । पुनरपि तयासी वधियेलें ।।४५।। मागुती वांचेल म्हणोनि । चूर्ण करिती छेदोनि। दाही दिशा टाकुनी । आले घरा पुनरपि ।।४६।। दिवस गेला अस्तमानीं । पुसतसे देवयानी । कच न दिसे म्हणोनि । पितयाते विनवीत ।।४७।। कच माझा प्राणसखा । न आणिशी जरी खाईन विखा । दावीं मज तयाचे मुखा। म्हणोनि प्रलाप करीतसे ।।४८।। कन्येवरी ममत्व[3] बहुत । तेणें शुक्र ज्ञानें पहात। छिन्नभिन्न केलें म्हणत । मंत्र जपला संजीवनी ।।४९।। धन्य मंत्राचें सामर्थ्य । कच आला घरा त्वरित । देवयानी संतोषत । पितयानें आलिंगिली ।।५०।। दैत्य मनीं विचार करिती । काय केल्या न मरे म्हणती । गुरुकन्येसी याची प्रीति । म्हणूनि गुरु वांचवितो ।।५१।। आतां उपाय करूं यासी । उदईक येईल एकादशी । मारूनि मिळवूं पानेंसी[4]। गुरुमुखीं पाजावें ।।५२।। ऐशी निगुती[5] करोनि । आली एकादशी दिनीं । कचातें बाहेर नेवोनि । मारते जहाले दैत्यशिष्य ।।५३।। प्राशन करविती गुरूसी । मिळवूनिया मद्यरसीं। स्निग्ध मिळवूनिया बहुवसी ।। शुक्रगुरूसी देते झाले ।।५४।। मागुती पुसे देवयानी । पितयातें विनवुनी । कचासी आणीं म्हणोनि ।

१. वाईट. २. काळजीत पडला. ३. ममता. ४. पिण्याच्या पदार्थात. ५. युक्ती.

रुदन करी आक्रोशें ।।५५।। शुक्र पहातसे ज्ञानी । न दिसे कच त्रिभुवनीं । खेद करीतसे मनीं । कन्यालोभें करोनिया ।।५६।। विचार करितां सर्व ठायीं । दिसूं लागला आपुले देहीं । संदेह[१] पडला शुक्रासी पाहीं । कैसें करावें म्हणोनि ।।५७।। कन्येसी म्हणे शुक्र देखा । कच न ये आतां ऐका । माझे उदरीं असे निका । कैसा काढूं तयासी ।।५८।। यासी काढिता आपणासी । मृत्यु होईल परियेसीं । काय अभिलाष असे त्यासी । म्हणोनि कन्येसी पुसतसे ।।५९।। पितया विनवी देवयानी । अभिलाष होता माझे मनीं । भार्या त्याची होउनी । दोघें राहूं तुजपासीं ।।६०।। हाचि व्हावा माझा पति । ऐसें संकल्पिलें चित्तीं । न उठे जरी पुढती । तरी प्राण त्यागीन ।।६१।। संदेह पडला शुक्रासी। बोधिता[२] झाला कन्येसी । त्यास उठवितां आपणासी । मृत्यु होईल अवधारीं ।।६२।। कन्या म्हणे पितयासी । सकळां तूं वांचविसी । आपुला प्राण जाईल म्हणसी । हें आश्चर्य वाटतसे ।।६३।। शुक्र म्हणे देवयानी । मंत्र असे संजीवनी । मजवांचोनि नेणे कोणी । मातें कोण उठवील ।।६४।। मंत्र सांगों नये कवणा । षट्कर्णीं होता जाईल गुणा। कचाकरितां माझा प्राण । जाईल देखा अवधारीं ।।६५।। न ऐके कन्या देवयानी । पित्याचे चरण धरोनि। विनवीतसे कर जोडोनि । मंत्र आपणातें शिकवावा ।।६६।। कचासी तूं सजीव करीं । तुज येईल मृत्यु जरी । मी मंत्र जपोनि निर्धारीं । सजीव करीन तुजलागीं ।।६७।। शुक्र म्हणे कन्येसी । मंत्र सांगूं नये स्त्रियांसी । दोष असता परियेसीं। वेदशास्त्रसंमत असे ।।६८।। स्त्रियांसी मंत्र पतिभक्ति । जपूं नये मंत्रयुक्ति । सांगतां दोष आम्हां घडती। मंत्रसामर्थ्य जाईल ।।६९।। पितयासी म्हणे देवयानी । सुखे असा मंत्र जपोनि । प्राण जातो म्हणोनि । मूच्छांगत पडली ते ।।७०।। शुक्राची कन्येवरी प्रीति । उठवूनि तिसी आलिंगिती । मंत्र तिसी सांगती । संजीवनी अवधारा ।।७१।। आपुल्या पोटीं कच होता । तोही होय ऐकता । मंत्र जहाला षट्कर्णता । मग जपला कचानिमित्त ।।७२।। शुक्राचे पोटांतुनी । कच निघाला फोडूनी । मंत्र जपे ती देवयानी । पितयातें

१. संशय. २. उपदेशिता.

उठविलें ।।७३।। तीन वेळां मंत्र जपतां । कचें पाठ केला तत्त्वतां । संतोष करी मनीं बहुता । कार्य साधलें म्हणोनि ।।७४।। शुक्राचार्यातें नमुनी । कच विनवी कर जोडुनी । मातें दैत्य मारिती म्हणोनि । निरोप द्यावा मजलागीं ।।७५।। स्वामीचेनि विद्या शिकलों । तुझे कृपेनें पूर्ण जहालों । देवकार्यार्थ संतोषलों । म्हणूनि चरणीं लागला ।।७६।। शुक्राचार्यें हर्षोनि । निरोप दिधला त्यालागोनी । पदर धरी देवयानी । पति व्हावें म्हणोनिया ।।७७।। तूंतें मारिलें तीन वेळीं । मीं वांचविलें त्या काळीं । विद्या शिकलासी पित्याजवळी । अवश्य वरावें मजलागीं ।।७८।। कच म्हणे ऐक बाळे[१] । गुरुकन्या भगिनी बोले । तुवां आमुतें वांचविलें । माता होसी निर्धारीं[२] ।।७९।। वरिता दोष आपणासी । दूषण ठेवितील सर्व ऋषि । भगिनी तूं आमुची होसी । कैसी वरूं म्हणे तो ।।८०।। देवयानी कोपोनि। शाप दिधला ते क्षणीं । वृथा विद्या होईल मानीं । समस्त विसरे तात्काळीं ।।८१।। माझे अंतःकरणीची आशा । वृथा केली निराशा । विद्या न ये तुज लवलेशा । म्हणूनि शाप दिधला ।।८२।। कच म्हणे तियेसी । वाया शापिलें आम्हांसी । पुरुष वरील तुजसी । ब्रह्मकुळाव्यतिरिक्त[३] ।।८३।। तुझा पिता ब्रह्मज्ञानी । जाणे अमृतसंजीवनी । तुज शिकविलें म्हणोनि । पुढें मंत्र न चाले ।।८४।। ऐसा शाप देउनी । कच गेला निघुनी । संतोष झाला इंद्रभुवनीं । दैत्यजीवन नव्हेची[४] ।।८५।। शुक्राचा संजीवनी मंत्र । कामा न ये झाला अपात्र । स्त्रियांसी न सांगावा मंत्र । म्हणोनि श्रीगुरु निरूपिती ।।८६।। स्त्रियांलागीं पतिसेवा । याची कारणें मंत्र न द्यावा । व्रतोपवास करावा । गुरु-पुरुष[५]-निरोपानें ।।८७।। सावित्री विनवी श्रीगुरुसी । व्रत आचरलें बहुवसीं । तुझें वाक्य आम्हांसी । व्रत एखादें निरोपावें ।।८८।। तुजवरी माझा विश्वास । तुजवांचोनि नेणूं आणिकास । व्रत तूंचि आम्हांस । व्रत तुझी चरणसेवा ।।८९।। भक्ति राहे तुझे चरणीं । ऐसा निरोप द्यावा मुनि । म्हणूनी लागली चरणीं । कृपा करीं म्हणोनिया ।।९०।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । सांगेन तुज व्रत ऐसी । स्थिर होय अहेवपणासी । राज्य पावे तुझा

१. तरुण. २. खरोखरी. ३. ब्राह्मणावाचून इतर. ४. नाहीसे झाले. ५. गुरुच्या किंवा पतीच्या आज्ञेने.

पति ।।९१।। दंपत्य विनवी श्रीगुरूसी । तुझें वाक्य कारण आम्हांसी । जैसा तूं निरोप देसी । तेणें रीतीं रहाटूं ।।९२।। जो गुरुवाक्य न करी । तो पडे रौरवघोरीं । तुझें वाक्य आम्हां शिरीं । म्हणूनि चरणीं लागलीं ।।९३।। भक्तवत्सल श्रीगुरुनाथ । सांगतां जहाला अतिप्रीत । विस्तारोनि समर्थ । व्रत तिसीं सांगतसे ।।९४।। सिद्ध म्हणे नामधारका । श्रीगुरु म्हणती कौतुका । ऐकताती दंपती निका । अतिप्रीति करोनिया ।।९५।। श्रीगुरु म्हणती तयांसी । सांगेन व्रत इतिहासीं। ऋषि पुसती सूतासी । व्रत बरवें निरोपावें ।।९६।। सूत म्हणे ऋषीश्वरां । व्रत सांगेन मनोहरा । स्त्रिया अथवा पुरुषां बरा। व्रत असे अवधारा ।।९७।। नित्यानंद असे शांत । निर्विकल्प विख्यात । ऐसा ईश्वर अर्चितां त्वरित । सकळाभीष्टें पाविजे ।।९८।। संसारसागरांत । विषयातुर आचरत । तेही पूजितां पूर्ण भक्त । त्यांसी ईश्वर प्रसन्न होय ।।९९।। विरक्त अथवा संसाररत । विषयातुर आसक्त । जे पूजिती पूर्ण भक्त । त्यांसी ईश्वर प्रसन्न होय ।।१००।। तेणें पाविजे पैलतीर[१]। ऐसें बोलती वेदशास्त्र । स्वर्गापवर्गा अधिकार । त्यासी होय परियेसा ।।१।। विशेष व्रत असे ऐक । सोमवार व्रतनायक। ईश्वरार्चन करा विवेक । सकळाभीष्टें पाविजे ।।२।। नक्तभोजन उपवासी । जितेंद्रिय करा विशेषीं । वैदिक तांत्रिक[२] पूजेसी । विधिपूर्वक सकळिक ।।३।। गृहस्थ अथवा ब्रह्मचारीं । सुवासिनीं कन्याकुमारीं । भर्तृविण विधवा नारीं । व्रत करावें अवधारा ।।४।। याचें पूर्वील आख्यान । सांगेन ऐका अतिगहन । ऐकतां करी पावन । सकळांसही परियेसा ।।५।। स्कंदपुराणींची कथा । सर्व साद्यंत ऐका । पूर्वयुगीं आर्यावर्तका । राजा एक अवधारा ।।६।। चित्रवर्मा नाम त्यासी। धर्मात्मा राजा परियेसीं । धर्ममार्ग आचरे हर्षीं । अधर्मातें शिक्षा करी ।।७।। अखिल पुण्यें त्याणें केलीं । सकल संपत्ति वाढविली। समस्त पृथ्वी जिंकिली । पराक्रमें करूनिया ।।८।। सहपत्नी धर्म करिती । पुत्रकाम्यें शिवाप्रती। ऐसा किती काळ क्रमिती। कन्या झाली तयांतें ।।९।। अतिसुंदर सुलक्षण । पार्वतीरूपासमान । तेज फांके

१. संसाराची कड. २. तंत्रात सांगितल्याप्रमाणे.

सूर्यकिरण । अतिलावण्य न वर्णवें ।।११०।। वर्तावया जातकासी । बोलाविले ज्योतिषी । द्विज मिळाले अपारेसी । वर्तविती जातक ।।११।। म्हणती कन्या सुलक्षण । नामें सीमंतिनी जाण । उमेसारखें मांगल्यपण । किंवा दमयंतींस्वरूप होय ।।१२।। भागीरथीऐसी रूपासी । लक्ष्मीसारखी गुणराशी । ज्ञानें देवमतासरसी । जानकीसमान पतिव्रता ।।१३।। सूर्यासारिखी होईल कांति । चंद्रासमान मनशांति । दहा सहस्र वरुषें ख्याति । पतीसह राज्य करील ।।१४।। जातक वर्तवलें तिसी । राव पावला अतिहर्षी । अखिल दानें विप्रांसी । देता जाहला अवधारा ।।१५।। असतां राव सभेसी। द्विज एक परियेसीं । भय न धरितां वाक्यासी । बोलतसे अवधारा ।।१६।। ऐक राया माझें वचन । कन्यालक्षण मी सांगेन । चवदावे वर्षीं विधवापण । होईल इयेसी जाण पां ।।१७।। ऐसें वाक्य परिसोनि[1] । राव पडिला मूर्च्छा येवोनि। चिंता वर्तली बहु मनीं । विप्रवाक्य परिसतां ।।१८।। ऐसें सांगोनि ब्राह्मण। गेला निघोनि तत्क्षण । सर्व दुःखातें पावून। तळमळीता तेधवां ।।१९।। ऐसें बालपण क्रमितां । सप्त वर्षें जातीं तत्त्वतां । चिंतीत होतीं मातापिता । वऱ्हाड[2] केवीं करावें ।।१२०।। चवदावे वर्षीं विधवापण । म्हणोनि बोलिला ब्राह्मण । तेणें व्याकुळ अंतःकरण । राजा-राजपत्नीचें ।।२१।। कन्या खेळे राजांगणीं । सवें सखयांतें घेवोनि । बोलतां ऐकिलें विप्रवचनीं । चौदावे वर्षीं विधवत्व ।।२२।। ऐसें ऐकोनि वचन । कन्या करीतसे चिंतन । वर्ततां आली एक दिन । तया घरीं ब्रह्मस्त्री[3] देखा ।।२३।। याज्ञवल्क्याचिया पत्नी । मैत्रेयी म्हणोनि । घरीं आली देखोनि। चरण धरीत तेधवां ।।२४।। भावें साष्टांगें नमूनि । करसंपुट जोडोनि। विनवी करुणावचनीं । मातें प्रतिपाळीं म्हणतसे ।।२५।। सौभाग्य स्थिर होय जेणें । उपाय सांगें मजकारणें । चंचळ असे अंतःकरणें । म्हणूनि चरणीं लागली ।।२६।। कन्या विनवी तियेसी । ऐसें व्रत सांग आम्हांसी । आम्हां जननी तूंचि होसी । व्रत सांग म्हणतसे ।।२७।। ऐकोनि कन्येच्या वचना । बोले मैत्रेयी जाणा । शरण रिघावें[4] उमारमणा । अहेवपण स्थिर होय ।।२८।।

१. ऐकून. २. लग्न. ३. ब्राह्मणाची बायको. ४. जावे.

सोमवार परियेसीं । व्रत आचरीं नेमेंसी । पूजा करावी शिवासी । उपवास करूनी अवधारा ।।२९।। बरवें सुस्नात होवोनि । पीतांबर नेसोनि । मन स्थिर करोनि । पूजा करावी गौरीहरा[१] ।।१३०।। अभिषेकें पापक्षय । पीठ पूजितां साम्राज्य । गंधाक्षता पुष्पमाल्य । सौभाग्यसौख्य पाविजे ।।३१।। सौगंध होय धूपानें । कांति पाविजे दीपदानें । भोग नैवेद्यार्पणें । तांबूलदानें लक्ष्मी स्थिर ।।३२।। चतुर्विध पुरुषार्थ । नमस्कारितां त्वरित । अष्टैश्वर्यें नांदत । ईश्वरजप केलिया ।।३३।। होमें सर्व कोश[२] पूर्ण । समृद्धि होतसे जाण । करितां ब्राह्मणभोजन । सर्व देवता तृप्त होती ।।३४।। ऐसें सोमवार व्रत । कन्ये करीं वो निश्चित । भय आलिया दुरित । परिहरती महाक्लेश ।।३५।। गौरीहरपूजा करितां । समस्त दुरितें[३] जाती तत्त्वतां । ऐकोनि सीमंतिनी तत्त्वतां । अंगिकारिलें व्रत देखा ।।३६।। सोमवाराचें व्रत । आचरे सीमंतिनी त्वरित । पिता देखोनि निश्चित । विवाहायोग्य म्हणोनि ।।३७।। राजा विचारी मानसीं। वऱ्हाड करावें कन्येसी । जैसें प्राक्तन[४] असेल तिसी । तैसें घडो म्हणतसे ।।३८।। विचारोनि मंत्रियांसी। पाठविता झाला राष्ट्रांसी । दमयंतीनळवंशी । इंद्रसेनाचा कुमारक ।।३९।। चंद्रांगद वर बरवा । जैसा तेज चंद्रप्रभा। बोलाविले विवाहशोभा। कन्या दिधली संतोषें ।।१४०।। राजे भूमांडलिक देखा । समस्त आले वऱ्हाडिकां । वऱ्हाड आलें अतिकौतुका । महोत्साह नानापरी ।।४१।। नाना द्रव्यालंकार । वऱ्हाडिकां देई नृपवर । अखिल दानें देकार । विप्रालागीं देता झाला ।।४२।। पाठवणी केली सकळिकां । जामात ठेविला कौतुका । कन्यास्नेह अनेका । म्हणोनि राहविलें राजपुत्रा ।।४३।। राजपुत्र श्वशुरगृहीं । स्त्रिया प्रीति अतिस्नेहीं। काळ क्रमितां एके समयीं । जलक्रीडेसी निघाला ।।४४।। कालिंदी[५] म्हणिजे नदीसी । राजपुत्र परियेसीं । सर्व दळ समागमेंसी । गेला नदीसी विनोदें ।।४५।। राजपुत्र निघे नदींत । सवें निघाले लोक बहुत । विनोदें असे पोहत। अतिहर्षें जलक्रीडा ।।४६।। पोहतां राजकुमार देखा । बुडाला मध्यें गंगोदकां । आकांत झाला सकळिकां । काढा काढा म्हणताती

१. शंकराची. २. भांडार. ३. पापे. ४. नशिब. ५. यमुना.

।।४७।। सर्वे सैन्य लोक सकळ । होते नावेकरी[1] प्रबळ । उदकीं पाहताती तये वेळ । न दिसे कोठें बुडाला ।।४८।। उभय तटीं सैन्यांतून । धावत गेले राजसदना । व्यवस्था सांगती संपूर्णा । जामात तुमचा बुडाला ।।४९।। कालिंदी नदीच्या डोहात । संगतीनें होते पोहत । अदृश्य झाला त्वरित । न दिसे कुमार बुडाला ।।१५०।। ऐकोनि राजा पडे धरणीं । मूर्च्छना येऊनि तत्क्षणीं । कन्या ऐकतांच श्रवणीं । त्यजूं पाहे प्राणातें ।।५१।। राजा कन्येसी संबोखित[2] । आपण गेला धावत । राजस्त्रिया शोक करीत । कन्यादुःखें अतिबहु ।।५२।। सीमंतनी करी शोका । म्हणे देवा त्रिपुरांतका । शरण रिघालिया देखा । मरण कैसें न आलें मज ।।५३।। मृत्यु चवदा वर्षीं जाण । म्हणोनि धरिलें तुमचें चरण । वृथा गेलें व्रताचरण । सोमवार शिवाचें ।।५४।। तव देणें अढळ सकळां । मज उपेक्षिलें जाश्वनीळा[3] । अपकीर्ति तुज केवळा । शरणागतां रक्षिसी ।।५५।। स्मरण करी श्रीगुरूसी । याज्ञवल्क्यपत्नीसी । सांगितलें व्रत आम्हांसी । सौभाग्य स्थिर म्हणोनिया ।।५६।। तिचिया वाक्यें करूनि । पूजिली शिवभवानी । वृथा झाली माझे मनीं। शीघ्र विनवी शिवासी ।।५७।। ऐसें दुःखें प्रलापत । सीमंतिनी जाय रडत । गंगाप्रवेश करीन म्हणत । निघाली वेगें गंगेसी ।।५८।। पिता देखोनि नयनीं । धरावया गेला धावोनी । कन्येतें आलिंगोनी । दुःख करी अत्यंत ।।५९।। सकळ मंत्री पुरोहित । सर्व सैन्य दुःख करीत । बोलाविले नावेकरी त्वरित । पहा म्हणती गंगेत ।।१६०।। गंगा सकळ शोधिती। न दिसे कुमार कवणे गती । शोक करीतसे सीमंती । राजा संबोखी तियेसी ।।६१।। ऐकोनिया इंद्रसेन। दुःख करी अतिगहन । भार्येसहित धावून । आला तया मृत्युस्थळा ।।६३।। दोघे राव मिळोन । शोक करिती दारुण । हा हा कुमार म्हणोन । ऊर शिर पिटताती[4] ।।६४।। हा हा पुत्रा ताता म्हणत । राजा गडबडां असे लोळत । मंत्री राजकुळ समस्त । नगरलोक दुःख करिती ।।६५।। कोठें गेला राजसुत । म्हणोनि सीमंतिनी रडत ।

१. नावाडी. २. आश्वासित. ३. शंकरा. ४. आपटती.

खिन्न झाले समस्त । मातापितर श्वशुरादि ।।६६।। कोणे स्थानीं पति गेले । म्हणोनि सीमंतिनी लोळे । ललाट हस्तें पिटिलें । पार नाहीं शोकासी ।।६७।। सीमंतिनी म्हणे पितयासी । प्राण त्यजीन पतिसरसी । वांचूनिया संसारासी । वैधव्य कोण भोगील ।।६८।। पुसे सकळ द्विजासी । करावें कीं सहगमनासी । विप्र सांगती रायासी । प्रेतावेगळें करूं नये ।।६९।। प्रेत शोधावें नदींत । दहन करावें कन्येसहित । न दिसे बुडाला गंगेंत । केवी सहगमन होईल ।।१७०।। आतां इसी ऐसें करणें । प्रेत सांपडे तंववरी राखणें । ऐकोनिया द्विजवचनें । राजा कन्ये विनवीतसे ।।७१।। ऐसें व्याकुळ दुःखें करिती । मंत्री पुरोहित म्हणती । जें असेल होणार गती । ब्रह्मादिकां चुकेना ।।७२।। होणार जहाली देवकरणी। काय कराल दुःख करोनी । ऐसें मंत्री संबोखुनी[1] । रायातें चला म्हणती ।।७३।। निघाले राजे उभयतां । मंदिरा पावले दुःख करितां । इंद्रसेन अति दुःखिता । न विसरे कधीं पुत्रशोक ।।७४।। राज्य-व्यापार सोडूनि । दुःख करी पुत्रचिंतनीं। गोत्रजीं[2] राज्य हिरूनी । कपटें घेतलें तयाचेंच ।।७५।। सहभार्या रायासीं । ठेविते झाले कारागृहासी । पुत्रशोकें बहु त्यासी । राज्य भोग चाड[3] नाहीं ।।७६।। चित्रवर्मा राव देखा । कन्या ठेविली ममत्विका[4] । प्राण त्यजूं पाहे निका । लोक निंदितील म्हणोनि ।।७७।। राव म्हणे कन्येसी । पुत्र नाहीं आमुचे वंशीं । कन्या एक तूं आम्हांसी । पुत्रापरी रहाटावें ।।७८।। लोक निंदितील आम्हांसी । वैधव्य आलें परियेसीं । वर्ष एक क्रमिलियासी । पुढें आचार करीं वो बाळे ।।७९।। पित्याचें वचन ऐकोनि । करीतसे बहु चिंतनीं । म्हणे देवा शूळपाणि । केवी मातें गांजिलें ।।१८०।। ऐसें विचारूनी मानसीं । व्रत आचरे तत्परेंसी । सोमवार उपवासासी । ईश्वरपूजा करीतसे ।।८१।। इकडे तो राजकुमार । बुडाला होता गंगापूर । गेला जेथें पाताळनगर । वासुकी जेथें राज्य करी ।।८२।। नागलोकींचिया नारी । आल्या होत्या नदीतीरीं । राजकुमार आला पुरीं । नदीतटाकीं वहातसे ।।८३।। देखोनिया नागकन्या । काढिती संतोषें करूनिया । अमृता शिंपिती आणूनिया । सावध केला तयातें

१. समजुतीने सांगून. २. भाऊबंदांनी. ३. पर्वा. ४. ममतेने.

।।८४।। कन्या मिळून त्यासी । घेवोनि जाती तक्षकापासीं । विचित्र नगर परियेसीं । राजपुत्र पहात असे ।।८५।। पाहे पाताळनगर-रचना । जैसी शोभा इंद्रभुवना । गोपुरें दिसती महारत्ना । विद्युल्लतेचिये परी ।।८६।। इंद्रनीळ वैडूर्येंसी । माणिकें मुक्ताफळांसी । महारम्य पुरी जैसी । सूर्यकांति मिरवत ।।८७।। चंद्रकांतिसरसी भूमि । महाद्वारें कपाट हेमी[१]। अनेक रत्नें नाहीं उपमी । ऐशा मंदिरा प्रवेशला ।।८८।। पुढें देखिली सभा थोर । समस्त बैसले सर्पाकार । आश्चर्य करी राजकुमार । असंख्य सर्प दिसताती ।।८९।। सभेमध्यें अतिशोभित । मध्यें बैसला पन्नगनाथ । जैशी सूर्यकांति फांकत। अति उन्नत[२] बैसला ।।१९०।। अनेक शत फणा दिसती । जैशी वीज लखलखती । पीतांबरें सज्योती । रत्नकुंडलमंडित ।।९१।। अनेकरत्नखचित देखा । मुकुट मिरवती सहस्र एका । सहस्रफणी मिरवे तक्षका । ऐसा सभे बैसला असे ।।९२।। रूपयौवन नागकन्या । नानाभरणें[३] लेवोनिया[४] । अनेक सहस्र येवोनिया । सेवा करिती तक्षकाची ।।९३।। ऐशा सभास्थानीं देख । राव बैसला तक्षक । देखोनिया राजकुमारक । नमन करी साष्टांगीं ।।९४।। तक्षक पुसे नागकन्यांसी । कैचा कुमार आणिलासी । सुलक्षण दिसतो कैसी । कोठें होता म्हणे तयां ।।९५।। नागकन्या म्हणती त्यासी । नेणों नाम याचे वंशीं । वहात आला यमुनेसी । घेऊन आलों तुम्हांजवळी ।।९६।। तक्षक पुसे राजकुमारासी। नाम कवण कवणे वंशीं । काय कारणें आलासी । कवण देशीं वास तुझा ।।९७।। सांगे राजकुमार देखा । आम्ही भूमंडळनायका। नैषध राजपित ऐका । नळनामें पुण्यश्लोक ।।९८।। त्याचा पुत्र इंद्रसेन । जन्म आमुचा त्यापासून । चंद्रांगद नामें आपण। गेलों होतों श्वशुरगृहा ।।९९।। जलक्रीडा करावयासी । गेलों होतों यमुनेसी । विधिवशें[५] आम्हांसी । बुडालों नदीं अवधारा ।।२००।। वहात आलों नदींत । नागकन्या मज देखत । घेवोनि आल्या तुम्हांप्रत। पूर्वभाग्यें करूनि ।।१।। पूर्वार्जित पुण्यवंशीं । भेटी झाली चरणांसीं । धन्य माझे जीवित्वासी । कृतार्थ झालों म्हणतसे ।।२।।

१. सोनेरी. २. श्रेष्ठ स्थानी. ३. सर्व तऱ्हेचे अलंकार. ४. परिधान करून. ५. दैवयोगाने.

करुणावचन[1] ऐकोनि । तक्षक बोले संतोषोनि । नको भिऊं म्हणोनि । धैर्य तया दिधलें ।।३।। शेष म्हणे रे बाळा । तूं आहेसी मन निर्मळा । तुमचे घरीं सर्वकाळा । दैवत कोण पूजितसां ।।४।। ऐसें ऐकोनि राजकुमार । हर्षें जहाला निर्भर। सांगतसे विस्तार । आपुला देव शंकर ।।५।। सकळ देवांचा देव । नाम ज्याचें सदाशिव । वामांगीं उमा अपूर्व । त्यालागीं पूजूं निरंतर ।।६।। ज्यापासोनि जनित[2] ब्रह्मा । सृष्टि सृजितो अनुपमा । तो सदाशिव आम्हां । निज दैवत निर्धारें ।।७।। तयाच्या सत्त्वगुणेंसी । विष्णु उपजला परियेसीं । प्रतिपाळक लोकांसी । तो सदाशिव आराधितों ।।८।। ज्याच्या तामसगुणें जाण । एकादश रुद्रगण । उपजले असती याकारण । प्रलयकर्ता या नांव ।।९।। धाता विधाता आपण उत्पत्तिस्थितिलयाकारण । तेजासी तेज असे जाण । तैसा ईश्वर पूजितसों ।।२१०।। पृथ्वी आप तेजासी । जो पूर्ण वायु आकाशीं । तैसा पूजितसों शिवासी । म्हणे राजकुमार देखा ।।११।। सर्वां भूतीं असें संपूर्ण । चिन्मय आपण निरंजन[3] । जो रूपें असे अचिंतन । तो ईश्वर पूजितसों ।।१२।। ज्याची कथा वेद जहाले । तक्षक शेष ज्याची कुंडलें। त्रिनेत्री असे चंद्र मोळे[4] । तैसा शंकर पूजितसों ।।१३।। ऐसें ऐकोनि वचन । तक्षक संतोषला अतिगहन । राजकुमारा आलिंगोन । तुष्टलों तुष्टलों म्हणतसे ।।१४।। तक्षक बोले तये वेळीं । तुज देईन राज्य सकळीं । तुवां रहावें पाताळीं। आनंदें भाग्य भोगीत ।।१५।। माझ्या लोकीं जें जें रत्न । तें तें देईन तुजकारण । पावोनिया समाधान । सुखें येथें रहावें ।।१६।। पाताळ लोकींची रचना । पहावी तुवां अनुपमा । कल्पवृक्ष मनोरमा । आहेत माझ्या नगरांत ।।१७।। अमृत न देखती स्वप्नीं कोणी । तें भरलें असें जैसें पाणी । तळीं बावी[5] पोखरणी[6] । अमृताच्या माझ्या घरांत ।।१८।। नाहीं मरण तव येथें । रोगपीडादि समस्तें । नेणती कोणी स्वप्नावस्थें । ऐसें नगर माझें अवधारा ।।१९।। सुखें रहावें येथें स्वस्थ । तक्षक कुमारक सांगत । राजपुत्र असे विनवीत । करुणावचनें अवधारा ।।१२०।। राजपुत्र विनवी

१. नम्र भाषण. २. उत्पन्न झालेला. ३. निर्विकार. ४. मस्तकावर. ५. पायविहिरी. ६. पुष्करिणी.

तक्षकासी । मी एकलाची पितयाचे कुशीं । भार्या चतुर्दश वर्षीं । शिवपूजनीं रत सदा ।।२१।। नूतन झालें माझें पाणिग्रहण । गुंतलें तेथें अंतःकरण । पाहीन मातापिताचरण । तेणें सर्वस्व पावलों ।।२२।। आपण बुडालों नदींत । पिता माता दुःख करीत । पत्नी जीव त्यागील सत्य । हत्या पडे मस्तकीं ।।२३।। देखिले तव चरण आपण । तेणें झालों धन्य धन्य । रक्षिला आपण माझा प्राण । दर्शन करा मातापिता ।।२४।। तक्षक झाला संतोषित । नाना रत्नें त्यासी देत । अमृत पाजिलें बहुत । आणिक दिधलें स्त्रियेसी ।।२५।। कल्पवृक्षफलें देती । अपूर्व वस्तु आभरणें त्यासी। जें अपूर्व असे क्षितीं । अमोल्य वस्तु देता जहाला ।।२६।। इतुकें देवोनि कुमारकासी । तक्षक बोले परियेसीं। जे जे काळीं आम्हां स्मरसी । तव कार्य सिद्धि पावेल ।।२७।। आणिक संतोषोनि चित्तीं । वस्त्रें वाहनें मागुती । तुरंग दिधले मनोगती । सवें दे कुमार आपुला ।।२८।। चंद्रांगदकुमारासी । इतकें दिधलें आनंदेंसी । निरोप दिधला परियेसीं। वाहन तुरंग मनोहर ।।२९।। तक्षका नमूनि त्वरित । वारूवरी आरूढ राजसुत । मनोवेगें मार्ग क्रमित। नागकुमार सवें जाणा ।।२३०।। जिये स्थानीं बुडाला होता । तेथें पावला क्षण न लागतां । निघाला बाहेर वारूसहिता । नदीतटाकीं उभा असे ।।३१।। सोमवार त्या दिवशीं । सीमंतिनी आली स्नानासी । सवें होत्या सखी सेवेसी । नदीतीरीं उभी असे ।।३२।। सीमंतिनी म्हणे सखियासी । आश्चर्य वाटे मानसीं । उदकातुनी निघाला परियेसीं। सवें असे नागपुत्र ।।३३।। राक्षस होई कीं वेषधरू । रूप धरिलें असे नरू । दिसतसे मनोहरू। तुरंगारूढ जाहला असे ।।३४।। कैसें पहा हो रूप यासीं । जेवीं सूर्य प्रकाशी । दिव्यमालांबरें[१] कैसी । सुगंध असे परिमळा[२] ।।३५।। दश योजनेपर्यंत । सुवास येतसे अमित । पूर्वी देखिला असे रूपवंत । भासे त्यासी पाहिला ।।३६।। स्थिर स्थिर भयभीता । त्याचिया पहाती स्वरूपता। आपुला पतीसादृश्य[३] म्हणतां । रूप आठवी तये वेळीं ।।३७।। राजपुत्र पाहे तियेसी । म्हणे स्वरूपें माझी स्त्री ऐसी । गळसरी न दिसे कंठासी । हार

१. दिव्य वस्त्रे व फुलांचे हार. २. सुवासिक वस्तूस. ३. सारखा.

नसे मुक्ताफळ ।।३८।। अवलोकितसे अंगखुण । न दिसे हळदी करी कंकण । चित्तीं व्याकुळ रूपहीन । सदृश दिसे प्राणेश्वरी ।।३९।। मनीं विचारी मागुतां । रूप तिचें आठवितां । तुरंगावरूनि उतरतां । नदीतीरीं बैसला असे ।।२४०।। बोलावोनि तियेसी । पुसतसे अति प्रेमेंसी । तुझा जन्म कवणे वंशीं । पुरुष तुझा कोण सांगें ।।४१।। कां कोमाइलीस[१] बाळपणीं । दिससी शोकें म्लान लक्षणी । सांगावें मज विस्तारोनि । अति स्नेहें पुसतसे ।।४२।। ऐकोनि सीमंतिनी देखा। आपण न बोले लज्जे ऐका । सखियांसी म्हणे बालिका । वृत्तान्त सांगा समस्त ।।४३।। सखिया सांगती तयासी । हे सीमंतिनी नाम परियेसीं । चंद्रांगदाची महिषी । चित्रवर्म्याची हे कन्या ।।४४।। इचा पति अतिसुंदर । चंद्रांगद नामें थोर । जळक्रीडा करितां फार । येथें बुडाला नदींत ।।४५।। तेणें शोक करितां इसी । वैधव्य आलें परियेसीं । दुःख करीत तीन वर्षीं । लावण्य इचें हरपलें[२] ।।४६।। सोमवारव्रत करीत । उपवास पूजादि आचरत । आज स्नानानिमित्त। आली असे नदीसी ।।४७।। इच्या श्वशुराची स्थिति देखा । पुत्रशोकें विकळ[३] ऐका । राज्य घेतलें दायादिका । कारागृहीं घातलें ।।४८।। या कारणें सीमंतिनी । नित्य पूजी शूलपाणि । सोमवार उपोषणीं । म्हणोनि करिती परियेसा ।।४९।। इतकें सख्या सांगती । मग बोले आपण सीमंती । किमर्थ पुसतां आम्हांप्रती । आपण कोण कंदर्परूपी[४] ।।२५०।। गंधर्व किंवा तुम्ही देव । किन्नर अथवा सिद्ध गंधर्व । नररूप दिसतां मानव । आमुतें पुसतां कवण कार्या ।।५१।। स्नेहभावें करोनि । पुसतां तुम्ही अति गहनी । पूर्वी देखिले होतें नयनीं । न कळे खूण म्हणतसे ।।५२।। आप्तभाव माझ्या मनीं । स्वजन तसे दिसतां नयनीं। नाम सांगा म्हणोनि । आठवी रूप पतीचें ।।५३।। आठवोनि पतीचें रूप । करूं लागली अति प्रलाप । धरणीं पडली रुदितबाष्प । महादुःख करीतसे ।।५४।। तियेचे दुःख देखोनि नयनीं । कुमार विलोकी तटस्थपणीं । मुहूर्त एक सांवरोनि। आपण दुःख करीतसे ।।५५।। दुःख करोनिया देखा । प्रक्षाळिलें आपुल्या मुखा । उगी राहें म्हणे ऐका ।

१. म्लान झालीस. २. हरवले. ३. व्याकुळ. ४. मदनाप्रमाणे सुंदर.

आमुचें नाम सिद्ध म्हणे ।।५६।। सीमंतिनी करितां शोक अपार । जवळी आला राजकुमार । हातीं धरली सत्वर । संबोखीतसे प्रेमभावें ।।५७।। एकांतीं सांगे तियेसी । म्हणे तुझ्या भ्रतारासी । देखिलें आम्हीं दृष्टींसी । सुखी आतां असावें ।।५८।। तव व्रतपुण्यें करोनी । पति शीघ्र पहासी नयनीं । चिंता करूं नको म्हणोनि । तृतीय दिनीं भेटेल ।।५९।। तव पति माझा सखा । प्राण तोचि ऐका । संदेह न करीं वो बालिका । आण शिवचरणाची ।।२६०।। ऐसें एकांतीं सांगून । प्रगट न करीं म्हणून । दुःख आठवलें ऐकून । सीमंतिनी बाळिकेसी ।।६१।। सुटल्या धारा लोचनीं। प्रेमें रडे स्फुंदोनी । विचार करी सीमंतिनी । हाचि होय मम पति ।।६२।। पतीसारिखें मुखकमळ । नयन सुंदर अति कोमळ । ध्वनि बोलतां ज्याची मंजुळ । अति गंभीर बोलतसे ।।६३।। मृदु वाणी पतीसरसी । तैसाची बोले तो हर्षी। धरितां माझिया करासी । अति मृदु लागले ।।६४।। माझे पतीचें लक्षण । मी जाणें सर्व खूण । हाचि होय माझा प्राण। समस्त चिन्हें असती ।।६५।। यास देखोनि नयनीं । धारा सुटल्या प्रेमें जीवनीं । नवलपरी विचारूनी । मागुती अनुमान[1] करीत ।।६६।। दैवहीन असें आपण । कैसा पति येईल म्हणोन । बुडाला नदींत जाऊन । मागुती कैसी भ्रांति म्हणे ।।६७।। मेला पति मागुती येतां । ऐशी न ऐकिली कानीं कथा । स्वप्न देखिलें कीं भ्रांता । काय कळतें माझे मना ।।६८।। धूर्त होय कीं वेषधारी । राक्षस यक्ष किंवा किन्नरी । कपटें प्रगटला नदीतीरीं । म्हणोनि कल्पना करीतसे ।।६९।। किंवा पावला शिवव्रतें । कीं धाडिला गिरिजानाथें । संकट जाणोनि आमुच्या येथें । मैत्रेयी कारणें धाडिला ।।२७०।। ज्यास प्रसन्न शंकर । त्यास कैचा दुःखविकार । चिंतिलें पाहिजे निर्धार । ऐसें चिंती सीमंतिनी ।।७१।। ऐसें होतां राजकुमार । आरूढला वारूवर । निरोप मागे प्रीतिकर । सीमंतिनी नारीसी ।।७२।। निघाला अश्व मनोवेगें । पातला नगरा अतिशीघ्रें । वासुकीपुत्र होता संगें। तया पाठवी नगरांत ।।७३।। त्वां जावोनि वैरियांसी । इष्टतीं[2] सांगा वादीयासी[3] । न ऐकतां तव बोलासी ।

१. शंका. २. समजुतीने. ३. शत्रूला.

संहारीन बोलावें ।।७४।। ऐसें वचन ऐकोनि । त्वरित पावला राजभुवनीं । उभा राहोनि कठोर वचनीं । बोलतसे नगराधिपतीसीं ।।७५।। चला शीघ्र कुटुंबेंसी । चंद्रांगदाचे भेटीसी । तक्षकाचे दर्शनासी । गेला होता पाताळीं ।।७६।। कालिंदीये नदींत । बुडाला हे ऐकोनिया मात । तुम्हीं केला स्वामीघात । राज्य घेतलें इंद्रसेनाचें ।।७७।। आतां सांगेन तुम्हांसी ।। चाड[२] असे जरी प्राणासी । शरण जावें तयासी । इंद्रसेना स्थापोनि ।।७८।। तक्षकासारखा मैत्र जोडला । दिधलें नवनागसहस्रबळा । शीघ्र लागा चरणकमळा । चंद्रांगदाचे जाऊनी ।।७९।। न ऐकाल माझ्या वचना । तरी आतांचि घेतों प्राणा । तक्षकें पाठविलें आपणा । पारिपत्याकारणें हो ।।२८०।। ऐसें वचन ऐकोनि। शत्रु भयाभींत मनीं। हीन बुद्धि केली जाणोनी । आतां शरण रिघावें ।।८१।। जरी करूं बलात्कार । तक्षक करील संहार । लोकांत होई निंदा फार । प्राण जाईल आपुला ।।८२।। ऐसें विचारूनि मानसीं । बाहेर आणिती इंद्रसेनासी । नाना वस्त्रें आभरणेंसी । सिंहासनीं बैसविला ।।८३।। सकळ विनविती त्यासी । अपराध घडला आम्हांसी । प्राण राखा वेगेंसी। म्हणोनि चरणीं लागले ।।८४।। राया इंद्रसेनासी । तक्षकपुत्र सांगे त्यासी । तुमचा पुत्र आला परियेसीं । वासुकी भेटी गेला होता ।।८५।। ऐकोनि राव संतोषी । आठवोनि अधिक दुःखासी । मूर्च्छा येवोनि धरणीसी । पत्नीसहित पडियेला ।।८६।। नागकुमरें उठविलें त्यासी । दुःख कासया करावें हर्षीं। येईल पुत्र भेटीसी । त्वरें करोनि आतांचि ।।८७।। मग राव अतिहर्षीं । बोलावित मंत्रियांसी । नगर श्रृगारावयासी। निरोप दिधला तये वेळीं ।।८८।। ऐसा निरोप देऊन । भेटी निघाला आपण । सकळ दायाद[३] स्वजन । राणीवसा आदिकरूनि ।।८९।। मंत्रीपुरोहितांसहित । निघाले लोक समस्त । कौतुक पाहों म्हणत । मेला पुत्र कैसा आला ।।२९०।। आनंद झाला सकळिकां । राव मानी महाहरिखा[४] । पाहीन म्हणे पुत्रमुखा । अति आवडीनें अवधारा ।।९१।। सवें वाजंत्र्यांचें गजर । नगरलोकां संतोष थोर। करिताती जयजयकार । अति उल्हास करिताती

१. ठार करीन. २. आशा. ३. भाऊबंद. ४. मोठा आनंद.

।।९२।। ऐसें प्रेमें पुत्रासी । भेटी झाली रायासी । चंद्रांगद पितयासी । नमस्कारी साष्टांगें ।।९३।। अति प्रेमें पुत्रासी । आलिंगी राव त्वरेंसी । सद्गदित[1] कंठेसी । नेत्रीं सुटल्या अश्रुधारा ।।९४।। पुत्रासी म्हणे इंद्रसेन । आलासी बाळ माझा प्राण । श्रमलों होतो तुजविण । म्हणोनि सांगे दुःख आपुलें ।।९५।। मातेतें आलिंगोन । दुःख करी ती अतिगहन । विनवीत तिये संबोखोन[2] । मजनिमित्त कष्टलीसी ।।९६।। पुत्र नव्हे मी तुमचा शत्रु । जाऊनि आपुले सुखार्थु । तुम्हां दुखविलें कीं बहुतु । नेदीच सुख तुम्हांतें ।।९७।। आपण जावोनि पाताळीं । राहिलों सुखें शेषाजवळी । तुम्ही कष्टलींत बहुतकाळीं । मजनिमित्त अहोरात्र ।।९८।। काष्ठासरी[3] अंतःकरण । माझें असे कीं सत्य जाण । माताजीव जैसें मेण। पुत्रानिमित्त कष्ट बहुत ।।९९।। मातापितयांचे दुःख । जो नेणें तोचि शतमूर्ख । उत्तीर्ण[4] व्हावया अशक्य। स्तनपान एक घडीचें ।।२००।। मातेवीण देव देखा । पुत्रासि नाहीं विशेखा । कवण उत्तीर्ण नव्हे ऐका । माता केवळ मृडानी[5] ।।१।। दुःख देत जननीसी । तो जाय यमपुरासी । पुत्र नव्हे त्याचे वंशीं । सप्तजन्मीं दरिद्री ।।२।। ऐसें मातेसि विनवूनी । भेटतसे तो भाऊबहिणी । इष्ट सोयरे अखिल जनीं । प्रधानासमवेत नागरिकां ।।३।। इतुकिया अवसरीं । प्रवेश केला नगराभीतरीं । समारंभ केला अति थोरी । पावले निजमंदिरा ।।४।। तक्षकाचे पुत्रासी । गौरविलें सन्मानेसी । वस्त्रें भूषणें रत्नेंसी । इंद्रसेनें अतिप्रीतीं ।।५।। चंद्रांगद सांगे पितयासी । तक्षक उपकार विस्तारेंसी । प्राण वांचविला आम्हांसी । द्रव्य दिधलें अपार ।।६।। सुंदर वस्त्रें आभरणें । दिधलीं होतीं तक्षकानें । पिता देखोनि संतोषानें । म्हणे धन्य तक्षक ।।७।। निरोप दिधला नागपुत्रासी । बोळविलें[6] तयासी । भृत्य पाठविले वेगेंसी । चित्रवर्म्याचे नगरांत ।।८।। राव म्हणे तये वेळीं । सून माझी दैवें आगळी[7] । तिचे धर्मे वांचला बळी । पुत्र माझा अवधारा ।।९।। तिणें आराधिला शंकर। तेणें कंकणें चुडे स्थिर । तेणें वांचला माझा कुमर । सौभाग्यवती सून माझी ।।३१०।। म्हणोनि पाठविले वेगेंसी । लिहोनिया वर्तमानासीं ।

१. दाटलेल्या. २. शांतवून. ३. लाकडासारखे. ४. उतराई. ५. पार्वती. ६. सन्मान केला. ७. थोर.

चित्रवर्मारायासी । इंद्रसेन रायानें ।।११।। हेर निघाले सत्वरीं । चित्रवर्म्याचिये नगरीं । व्यवस्था सांगितली कुसरी । चंद्रांगदशुभवार्ता ।।१२।। संतोषे राजा ऐकोनि देखा । करिता झाला महासुखा । दानें दिधलीं अपार ऐका । रत्नें भूषणें हेरांसी ।।१३।। इंद्रसेन राजा सत्वर । पुनरपि करावया वऱ्हाड थोर । चंद्रांगद बडिवार । सेना घेवोनि निघाला ।।१४।। महोत्साह झाला थोर । वऱ्हाड केलें धुरंधर । चंद्रांगद प्रीतिकर । सीमंतिनीसी भेटला ।।१५।। पाताळींची अमोल वस्तू। प्राणेश्वरीसी अर्पित । पाजिता झाला अमृत । महानंद प्रवर्तला[1] ।।१६।। कल्पवृक्षफळ देखा । देवोनि तोषविली नायका । अमोल्य वस्त्राभरणीं देखा । दश योजनें तेज फांके ।।१७।। ऐसा उत्साह केला । आपुले पुरीसी निघाला । सीमंतिनीचे वैभवाला । जोडा नसे त्रिभुवनीं ।।१८।। मग जावोनि नगरासी । राज्यीं स्थापिला पुत्रासी । दहा सहस्र पूर्ण वर्षीं । राज्य केलें चंद्रांगदें ।।१९।। सीमंतिनी करी व्रतासी । उपवास सोमवारासी । पूजिलें गौरीहरासी । म्हणोनि पावली इष्टार्थ[2] ।।३२०।। ऐसें विचित्र असे व्रत । म्हणोनि सांगे श्रीगुरुनाथ । ऐक सुवासिनी म्हणत । अति प्रीतीं निरूपिलें ।।२१।। ऐसें करी वो आतां व्रत । चुडे कंकणें अखंडित । कन्या पुत्र होती बहुत । आमुचें वाक्य अवधारीं ।।२२।। दंपत्य विनवी श्रीगुरूसी । तुमची चरणसेवा आम्हांसी । पुरविती मनोरथासी । आम्हां व्रत कायसें ।।२३।। आमचा तूं प्राणनायक । तुजवांचोनि नेणों आणिक । तव स्मरण मात्रें असे निक । म्हणोनि चरणीं लागलीं ।।२४।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । आमुचे निरोपें करा ऐसी । व्रत आचरा सोमवारासी । तेचि सेवा आम्हां पावे ।।२५।। निरोप घेऊनि श्रीगुरूचा । नेम धरिला सोमवाराचा । भेटीलागीं तयाच्या । मातापिता पावलीं ।।२६।। ऐकोनिया कन्यापुत्रवार्ता। संतोषली त्याची माता । द्रव्य वेचिलें[3] अपरिमिता[4] । समाराधना[5] ब्राह्मणांसी ।।२७।। पूजा करिती श्रीगुरूसी । आनंद अति मानसीं । समारंभ दिवानिशीं । बहुत करिती भक्तीनें ।।२८।। ऐशापरी वंदोनी । श्रीगुरुचा निरोप घेउनी । गेली ग्रामा परतोनि । ख्याती झाली चहूं राष्ट्रीं

१. झाला. २. इच्छित. ३. खर्च केले. ४. अगणित. ५. उद्यापन.

।।२९।। पुढें त्या दंपतीसी । पांच पुत्र शतायुषी । झाले आशीर्वादेंसी । श्रीगुरुरायाच्या ।।३३०।। प्रतिवर्षी दर्शनासी । दंपती येती भक्तींसी । ऐसें शिष्य परियेसीं । श्रीगुरूचें माहात्म्य ।।३१।। ऐसें श्रीगुरुचरित्र । सिद्ध सांगे पवित्र । नामधारक अतिप्रीतीं । ऐकतसे अवधारा ।।३२।। गंगाधराचा कुमर । सरस्वती विनवी गुरुकिंकर । स्वामी माझा पारंपार । श्रीनृसिंहसरस्वती ।।३३।। ऐसा वरदमूर्ति देखा । सकळ जन तुम्ही ऐका । प्रसन्न होईल तात्काळिका । न धरावा संदेह मानसीं ।।३४।। साखर स्वादु म्हणावयासी । उपमा द्यावी कायसी । मनगटींचे कंकणासी । आरसा कासया पाहिजे ।।३५।। प्रत्यक्ष पाहतां दृष्टान्तेसीं । प्रमाण कासया परियेसीं । ख्याती असे भूमंडळासी । कीर्ती श्रीगुरुयतीची ।।३६।। ऐका हो जन समस्त । सांगतों मी उत्तम हित । सेवा करितां श्रीगुरुनाथ । त्वरित होय मनकामना ।।३७।। अमृताची आरवंटी[1] । घातली असे गोमटी । पान करा हो तुम्ही घोटीं । धणीवरी[2] सकळिक ।।३८।। श्रीगुरुचरित्र कामधेनु । ऐकता होय पतित पावनु । नाम ज्याचें कामधेनु । तो चिंतिलें पुरवित ।।३९।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत। सीमंतिनी आख्यान विख्यात । पंचत्रिंशत् अध्यायांत । कथासार सांगितलें ।।३४०।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे सीमंतिन्याख्यानं नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः । श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।।३५।। ओवीसंख्या ।।३४०।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. पाणपोई. २. तृप्ती होईपर्यंत.

अध्याय ३६ वा

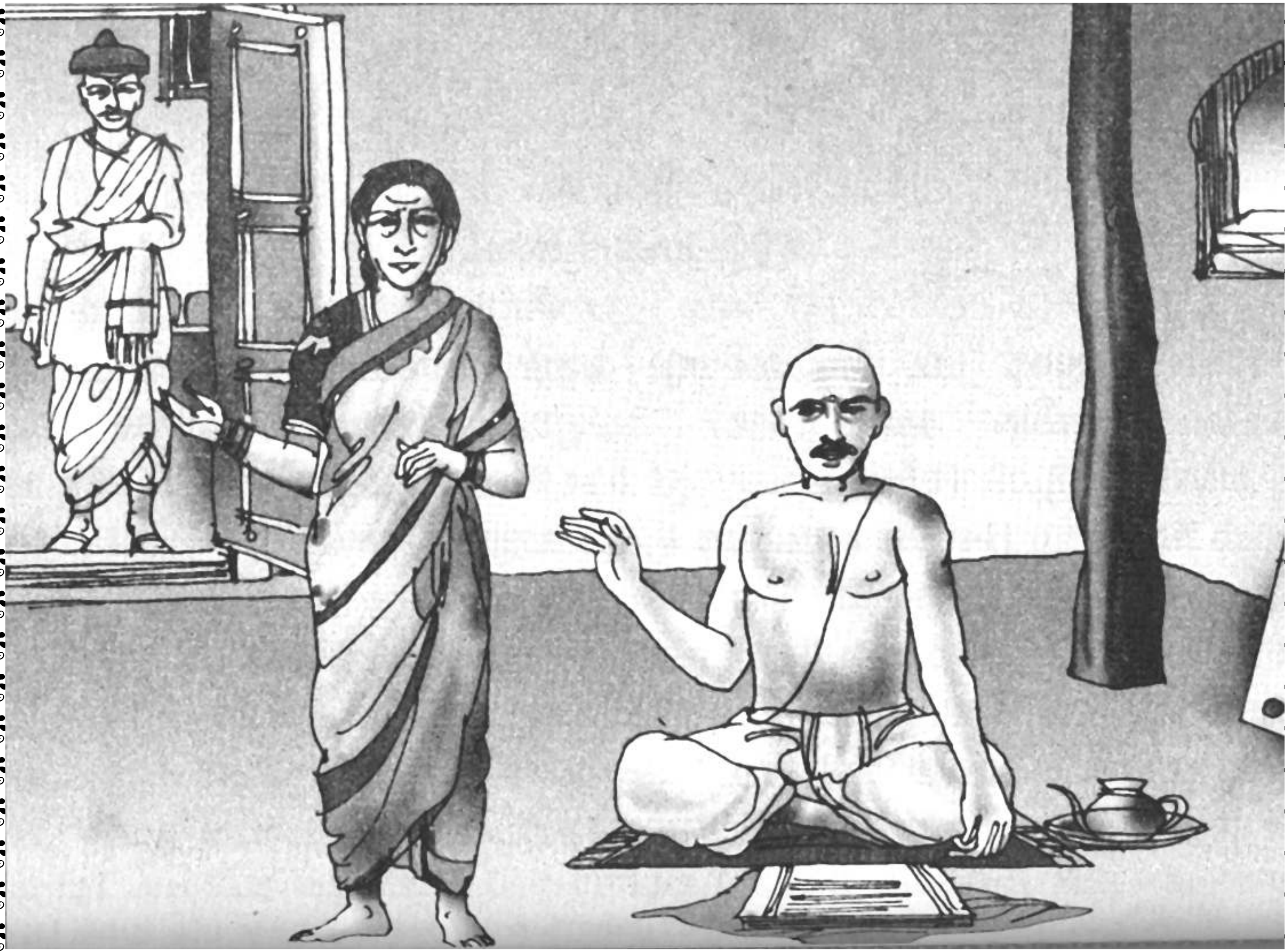

।। अध्याय छत्तिसावा ।। *।। परान्न-दोष, ब्राह्मणांचा आचारधर्म ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, मी तुला एक घटना सांगतो त्यावरून आपण अन्नाबद्दल किती जागरूक असले पाहिजे याची तुला कल्पना येईल. त्या वेळी गाणगापुरात एक सदाचारी, बहुश्रुत, वेदाभ्यासी कर्मठ ब्राह्मण राहत असे. तो कोरडी भिक्षा मागून कुटुंबाचे पालनपोषण करायचा. तो भोजनास जात नसे. त्याची पत्नी मात्र रागीट व लोभी होती.

श्रीगुरूंच्या वास्तव्यामुळे गाणगापुरात दर दिवशी समाराधना असे. तेथे धनिकांनी दिलेल्या पक्वान्नांच्या मेजवानीचे ब्राह्मणजन तोंड भरून कौतुक करायचे. ते ऐकून ब्राह्मणी व्यथित होई. आपला नवरा परान्न घेत नाही म्हणून आपल्यालाही सुग्रास अन्न खायला मिळत नाही म्हणून ती आपल्या पतीची नेहमी निंदा करायची. एकदा एक श्रीमंत ब्राह्मणाने पितृश्राद्धानिमित्त गाणगापुरातील अनेक ब्राह्मण दांपत्यांना भोजनाचे निमंत्रण दिले. तो वस्त्रे आणि द्रव्यदक्षिणाही देणार होता. ब्राह्मणीने तेथील मिष्टान्न भोजन खाण्याची इच्छा व्यक्त केली. 'तुम्हांला यायचे नसेल तर मला तरी जाऊ द्या ' असा आपल्या नवऱ्याकडे हट्ट धरला. त्याने नाइलाजाने परवानगी दिली. ती भोजनासाठी गेली. तेव्हा धनिक ब्राह्मण म्हणाला, ''बाई, तुम्ही एकट्या येऊ नका. पतीला बरोबर घेऊन या.''

तेव्हा ब्राह्मणी मनोमन चरफडली. 'पतीमुळे आपली कुचंबणा होते' असा विचार करून ती श्रीगुरूंच्या आश्रमात गेली. त्यांना आपली व्यथा सांगितली. श्रीगुरू बसले. त्यांनी तिच्या पतीला बोलावून घेतले व त्याला पत्नीसमवेत भोजनास जाण्याची आज्ञा केली. मग ते दांपत्य जेवणावळीत गेले. ब्राह्मणी आनंदाने मिष्टान्नावर ताव मारू लागली. तेवढ्यात तिला एक विलक्षण दृश्य दिसले. सूक्ष्म देहाने कुत्रे व डुकरेही पात्रांत तोंड घालून ते अन्न खात आहेत हे पाहून तिला किळस वाटली. ती अन्न टाकून उठली. पतीही उठला. मग ती दोघे श्रीगुरूंपाशी आली. ब्राह्मणीने त्यांना जे पाहिले ते सांगितले. श्रीगुरू तिला म्हणाले, ''बाई, परान्न घेत नाही म्हणून तू आपल्या पतीला नेहमीच दोष द्यायचीच. ते किती चुकीचे होते हे तुझ्या लक्षात आले असेलच.'' ब्राह्मणीला पश्चात्ताप वाटत होता. पत्नीच्या दुराग्रहामुळे व्रतभंग झाला म्हणून ब्राह्मण तिच्यावर संतापला होता.

श्रीगुरूंनी त्याचीही समजूत काढली. ते म्हणाले, ''बाबारे, तू पत्नीच्या इच्छेने तेथे गेला होतास म्हणून तुला दोष लागत नाही. झाले ते बरेच झाले ! आता तुझी पत्नी परान्नाचे नावही काढणार नाही. परान्न न घेण्याचा तुझा संकल्प अगदी स्तुत्य आहे, पण पितृकार्य, देवकार्य अशा प्रसंगी भोजनासाठी ब्राह्मण मिळत नाही म्हणून कोणी गृहस्थ चिंतेत असेल तर मात्र अडून राहू नकोस. गेला नाहीस तर मात्र दोष घडेल.

आपले गुरू, शिष्य, वैदिक ब्राह्मण, मामा, सासरे, भावंडे, सज्जन गृहस्थ, ब्राह्मणावाचून अडलेले यांच्या घरी जेवावे. गायत्री मंत्राचा जप केल्याने परान्नसेवनाचा दोष जातो. सूर्यग्रहण, चंद्रग्रहण या कालात अन्नसेवन करू नये. सोहेर व सुतक असणाऱ्यांकडे जेवू नये. अशा प्रकारे ब्राह्मणांनी आचारधर्म पाळला तर देवही त्यांना वश होतील. पण आचारधर्म सोडला म्हणूनच त्यांना दारिद्र्य आलेले आहे.

मग श्रीगुरूंनी ब्राह्मणांच्या आचरणाविषयी सांगितले. ते म्हणाले, ''ब्राह्मणांनी पहाटेस उठावे, गुरू, त्रिदेव, सूर्य, नवग्रह, सनकादिक, नारद, तुंबरू, सिद्धपुरुष, योगिजन, सप्तर्षी, पितृदेवता व इष्टदेवतांचे स्मरण करावे. प्रातःस्मरणाचे श्लोक म्हणावे. लघुशंका, शौच, दंतधावन करावे. हातपाय धुवावे. स्नानापूर्वी, स्नानानंतर, निजण्यापूर्वी उठल्यावर, भोजनापूर्वी व नंतर, जांभई व शिंक आल्यावर, लघुशंका व शौच केल्यावर, वात सरल्यावर, काही अशुभ पाहिल्यावर खाली बसून स्वस्थ चित्ताने आचमन करावे. आचमनासाठी पाणी नसेल तर आपले डोळे व कान यांना हाताने स्पर्श करावा ब्राह्मणाच्या उजव्या कानाजवळ अग्नी, वायू, आपोदेवता, चंद्र, सूर्य, इंद्र आणि वरुण या सप्तदेवता सूक्ष्म रूपाने असतात.

शौचासाठी नैर्ऋत्येस जावे. डोक्यावर उपरणे घ्यावे, जानवे उजव्या कानात अडकवावे, मान खाली घालून बसावे, बोलू नये, इकडे तिकडे पाहू नये, सुकलेल्या पालापाचोळ्यावर बसावे. उभ्याने लघुशंका करू नये. शौचासाठी पाणी मिळाले नाही तर आपद्धर्म म्हणून मृत्तिकेने स्वच्छता करावी.''

त्यानंतर श्रीगुरूंनी त्या ब्राह्मणाला सदाचारी ब्राह्मणाचे आदर्श आचरण कसे असावे हेच त्यांनी सांगितले.''

अध्याय छत्तिसावा

श्रीगणेशाय नमः । शिष्योत्तम नामकरणी । लागे सिद्धाचे चरणीं । विनवीतसे कर जोडोनि । भक्तिभावें करूनिया ।।१।। जय जयाजी सिद्ध मुनि । तूंचि तारक भवार्णी । तूंचि होसी ब्रह्मज्ञानी[1] । अविद्यातिमिरभास्कर ।।२।। मायामोहरजनींत। होतों आपण निद्रिस्त । कृपासागर श्रीगुरुनाथ । जागृत केलें आम्हांसी ।।३।। तिमिरहरण भास्करू। मज भेटलासी गुरु। कडें केलें भवसागरू । चिन्मयात्मा सिद्ध मुनि ।।४।। ऐसें म्हणोनि सिद्धासी । विनवी भावभक्तींसी। गुरुमूर्ति संतोषी । अभयकर देतसे ।।५।। पुढें चरित्र केवी झालें । विस्तारावें स्वामी वहिलें[2] । आमुतें स्वामी कृतार्थ केलें । ज्ञानामृत प्राशवून ।।६।। कथामृत ऐकतां श्रवणीं । तृप्ति न होय अंतःकरणीं । निरोपावें विस्तारोनि । म्हणोनि चरणी लागला ।।७।। सिद्ध म्हणे नामधारका । पुढील कथा झाली निका । एकचित तुम्ही ऐका । ज्ञान होय समस्तांसी ।।८।। गाणगापुरीं असतां श्रीगुरु । महिमा वाढली अपरंपारु । बोलतां असे विस्तारु । तावन्मात्र[3] सांगतसों ।।९।। महिमा एकेक सांगतां । विस्तार होईल बहु कथा । अवतार श्रीहरी साक्षता । कवण शके वर्णावया ।।१०।। तया गाणगापुरांत। होता विप्र वेदरत । विरक्त असे बहुश्रुत । कर्ममार्गे वर्ततसे ।।११।। न घेतला प्रतिग्रह त्याणें । परान्नासी न वचे नेणे । मिथ्या वाचे नेणे । अनुवाद आपण न करीच ।।१२।। नित्य शुष्क भिक्षा करी । तेणें आपुलें उदर भरी । तयाची नारी असे घरीं । क्रोधवंत परियेसा ।।१३।। याचकवृत्ति[4] तो ब्राह्मण । कंठी संसार सामान्यपणें। अतीतअभ्यागताविणें । न घेई अन्न प्रत्यहीं ।।१४।। तया ग्रामीं प्रतिदिवसीं । विप्र येती समाराधनेसी। सहस्र संख्या ब्राह्मणांसी । मिष्टान्न घालिती परियेसा ।।१५।। समस्त जावोनि भोजन करिती । तया विप्रवनितेप्रती। येऊनि गृहीं स्तुति करिती । अनेक परींची पक्वानें ।।१६।। ऐकोनि तया विप्रनारी । नानापरी दुःख करी । परमेश्वरा श्रीहरी । म्हणोनि चिंती मनांत ।।१७।। कैसें दैव आपुलें हीन । नेणें स्वप्नीं ऐसें

१. अज्ञानांधकाराचा सूर्य. २. सत्वर. ३. थोडक्यात. ४. भिक्षेने पोट भरणारा.

अन्न । दरिद्री पतीसी वरून । सदां कष्ट भोगितसें ।।१८।। पूर्वजन्मींचें आराधन । तैसा आपणासी पति हीन । सदा पाहें दरिद्रीपण । वर्ततसों देवराया ।।१९।। समस्त विप्र स्त्रियांसहित । नित्य परान्नभोजन करीत । पूर्वजन्मींचें सुकृत । केलें होतें समस्तीं ।।२०।। आपुला पति दैवहीन । कदा नेणे परान्नभोजन । काय करावें नारायण । म्हणोनि आला परियेसीं ।।२२।। तया स्थानीं विप्रांसी । क्षण[२] दिले परियेसीं । सवें त्यांच्या स्त्रियांसीं । आवंतिलें[३] तिहीं परियेसा ।।२३।। देखोनि ते विप्रवनिता[४] । पतीजवळी आली त्वरिता । सांगती झाली विस्तारता। आमंत्रण ब्राह्मणाचें ।।२४।। अनेक परीचीं पक्वान्नें । देताती वस्त्रें परिधानें । अपार दक्षिणाद्रव्य दानें । देताती ऐकें प्राणेश्वरा ।।२५।। यातें स्वामी अंगीकारणें। अथवा आपण निरोप देणें । कांक्षा करितें माझें मन । अपूर्व अन्न जेवावें ।।२६।। ऐकोनि तियेचें वचन। निरोप देत ब्राह्मण । सुखें जावें करीं भोजन । आपणा न घडे म्हणतसे ।।२७।। निरोप घेउनी तये वेळीं । गेली तया गृहस्थाजवळी । आपण येऊं भोजनकाळीं । म्हणोनि पुसे तयासी ।।२८।। विप्र म्हणे तियेसी । आम्ही सांगूं दंपतींसीं[५]। बोलावीं आपुल्या पतीसी । तरीच आमुच्या गृहा यावें ।।२९।। ऐकोनि तयाचें वचन । झाली नारी खेदें खिन्न । विचार करी आपुलें मन । काय करावें म्हणोनिया ।।३०।। म्हणे आतां काय करणें । कैसें दैव आपुलें उणें । बरवें अन्न स्वप्नीं नेणें । पतीकरितां आपणासी ।।३१।। विचारोनि मानसीं । आली नृसिंहगुरूपासीं । नमन करी साष्टांगेंसी । अनेकापरी विनसीतसे ।।३२।। म्हणे स्वामी काय करणें । बरवें अन्न कधीं नेणें । आपुले पतीसी सांगणें । आवंतणें[३३] बरवें येतसे ।।३३।। सांगूं म्हणती दंपतीसी । माझा पति नायके वचनासी । न वचे[७] कधी परान्नासी । काय करूं म्हणतसे ।।३४।। स्वामी आतां कृपा करणें । माझ्या पतीतें सांगणें । बरवीं येताती आमंत्रणें । अन्नवस्त्र देताती ।।३५।। ऐकोनि तियेचें वचन । श्रीगुरुमूर्ति हास्यवदन ।

१. श्राद्ध. २. श्राद्धाचे भोजन. ३. बोलाविले. ४. विप्रस्त्री. ५. जोडप्यांना. ६. आमंत्रण. ७. घेई.

बोलावूनिया तत्क्षण । सांगती तया द्विजासी ।।३६।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । जावें तुम्ही आवंतणेसी । तुझे स्त्रियेचे मानसीं । असे मिष्टान्न जेवावें ।।३७।। तिचे मनींची वासना जाण । तुवां पुरवावी कारण । सदा दुश्चित[1] अंतःकरण । कुलस्त्रियेचें असों नये ।।३८।। ऐकोनि श्रीगुरूचें वचन । नमन करी तो ब्राह्मण । विनवीतसे कर जोडून । परान्न आपणा नेम असे ।।३९।। गुरुवचन जो न करी । तोचि पडे रौरवघोरीं । निरोप तुमचा माझ्या शिरीं । जाईन त्वरित म्हणतसे ।।४०।। पुसोनिया श्रीगुरूसी । आलें दंपत्य आवंतणेसी । आनंद झाला बहुवसी । तया विप्रस्त्रियेतें ।।४१।। पितृनाम उच्चारोन । संकल्प करी तो ब्राह्मण । अनेक परीचें मिष्टान्न । वाढिती तयां दंपतीसी ।।४२।। भोजन करितां समयासी। दिसे विपरीत तियेसी । श्वान सूकर येउनी हर्षीं । समागमें जेविताती ।।४३।। कंटाळलें तिचें मन। उठली आपण त्यजुनी अन्न । जे जेवीत होते ब्राह्मण । तया समस्तांसी सांगतसे ।।४४।। ऐसेंपरी पतीसिहत। आली नारी चिंताक्रांत। पतीस सांगे वृत्तान्त । श्वानउच्छिष्ट जेविलेंती ।।४५।। स्त्रियेसी म्हणे तो ब्राह्मण । तुझेनि आपुलें दैवहीन । घडलें आपणासी परान्न । उच्छिष्ट श्वानसूकरांचें ।।४६।। ऐसें म्हणोनि स्त्रियेसी । आलीं दोघें श्रीगुरूपासीं । नमन केलें परियेसीं । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।४७।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । कैसें सुख परान्नासी । सदा दुखविसी पतीसी । पुरेल तुझे मनोरथ ।।४८।। ऐसें वचन ऐकोनि । लागे नारी श्रीगुरुचरणीं । विनवीतसे कर जोडूनि । क्षमा करणें स्वामिया ।।४९।। मंदमति[2] आपणासी । दोष घडविले पतीसी । नेलें आपण परान्नासी । क्षमा करणें स्वामिया ।।५०।। चिंता करी द्विजवरू । म्हणे स्वामी काय करूं । दोष घडला अपारू । व्रतभंग झाला म्हणोनि ।।५१।। परान्न न घ्यावें म्हणोनि। संकल्प[3] होता माझे मनीं । मिळाली सती वैरिणी । दोष आपणा घडविले ।।५२।। ऐकोनि तयाचें वचन । श्रीगुरु म्हणती हांसोन । पुरविली स्त्रियेची वासना । आतां तिचें मन धालें[4] ।।५३।। कधीं न वचे परान्नासी । वर्तेल तुझ्या वाक्यासरसीं । न करीं चिंता मानसीं ।

१. खिन्न. २. मूर्ख. ३. बेत. ४. समाधान पावले.

दोष तुज नाहीं जाण ।।५४।। आणिक एक सांगें तुज । जेणें धर्म घडती सहज । अडला असेल एखादा द्विज । देवपितृकर्माविणें ।।५५।। कोणी न मिळती विप्र त्यासी । जावें तेथें भोजनासी । जरी तेथें तू न जासी । अनंत दोष असे जाण ।।५६।। श्रीगुरूचें वचन ऐकोन । साष्टांगीं करी नमन । विनवीतसे कर जोडून । विनंती माझी परियेसा ।।५७।। अन्न घ्यावें कवणा घरीं । घडतील दोष कवणेंपरी । जाऊं नये कवणा घरीं । निरोपावें स्वामिया ।।५८।। विप्रवचन ऐकोन । श्रीगुरु सांगती विस्तारोन । सावधान करून मन । ऐका श्रोते सकळिक ।।५९।। श्रीगुरु म्हणती विप्रासी । अन्न घ्यावया घरें पुससी । गुरुभुवनादिकीं हर्षीं । जेवावें शिष्यवर्गाघरीं ।।६०।। वैदिकादि विद्वज्जन । मातुळ[१] आपुला श्वशुर जाण । सहोदरादि साधुजन । तया घरीं जेवावें ।।६१।। अडला विप्र ब्राह्मणाविण । त्याचे घरीं घ्यावें अन्न । करावें गायत्रीजपन । दोष जाती अवधारा ।।६२।। विप्र म्हणे श्रीगुरूसी । विनंती माझी परियेसीं । निषिद्ध[२] अन्न आम्हांसी। कवण्या घरीं जेवू नये ।।६३।। श्रीगुरु सांगती ब्राह्मणासी । अन्नवर्जित घरें ऐसी । अपार असे स्मृतिचंद्रिकेसी। ऋषिसंमतें सांगेन ।।६४।। नित्य मातापितयांसी । सेवा घेती अतिदोषी । जाऊं नये तया घरांसी । धनलोभिष्ठ द्विजांघरीं ।।६५।। कलत्र[३] पुत्र कष्टवोनि । धर्म करी विप्रांलागोनि । अन्ननिषेध तया भुवनीं। दोष घडती जेविल्या ।।६६।। गर्विष्ठ चित्रिक[४] शस्त्रधारी । विप्र जाण मल्लयुद्ध करी । वीणा वाद्य ज्याचे घरीं । न घ्यावें अन्न ब्राह्मणानें ।।६७।। बहिष्कारी विप्राघरीं । याचकवृत्तीनें उदर भरी । अन्न वर्जावें तया घरीं । आत्मस्तुति परनिंदक ।।६८।। बहुजन एक अन्न करिती। पृथक् वैश्वदेव न करिती । वर्जावीं अन्नें विप्रजातीं । महादोष बोलिजे ।।६९।। गुरु म्हणोनि समस्तांसी । आपण मंत्र उपदेशी । शिष्य रहाटें[५] दुर्वृत्तींसी । त्या गुरुघरीं जेवूं नये ।।७०।। क्रोधवंत ब्राह्मण असे । अन्न न घ्यावें त्या गृहीं ऐसें। स्त्रियेसी वर्जिता पुरुष असे । जेवूं नये तया घरीं ।।७१।। धनगर्वी तामसाघरीं। कृपण निर्द्रव्य व्यभिचारी । दांभिक दुराचारी विप्राघरीं । अन्न तुम्हीं वर्जावें

१. मामा. २. शास्त्रविहीन. ३. बायको. ४. चित्रकार. ५. वागतो.

।।७२।। पुत्रा पतीतें सोडोनि । वेगळी असे जे ब्राह्मणी । वर्जावें अन्न साधुजनीं । महादोष बोलिजे ।।७३।। स्त्रीजित असे एखादा जरी । विप्र सुवर्णाकार करी । सदा बहु याचक जरी । तया घरीं न जेवावें ।।७४।। खळ राजसेवकाघरीं। लोक काष्ठ छेदन करी । वस्त्रधुत्या रजकाघरीं । दान विप्रें घेऊं नये ।।७५।। मद्यपान नराघरीं । याचनें उदरपूर्ति करी। वेश्मीं[1] सहजार[2] असे नारी । दान विप्रें न घ्यावें ।।७६।। तस्करविद्या असे ज्यासी । द्वारपाळकाघरीं परियेसीं । न घ्यावें अन्न कुटिलासी । महादोष बोलिजे ।।७७।। द्रव्य घेउनी शूद्राकरीं । अध्ययन सांगे द्विजवरी । अन्न वर्जावें तया घरीं। घोडी विकी जो ब्राह्मण ।।७८।। भागवतकीर्तन नाहीं घरीं । द्यूतकर्मी अतिनिष्ठुरी । स्नानावीण भोजन करी । तया घरीं जेवूं नये ।।७९।। न करी संध्या सायंकाळीं । दान न करी कदा काळीं । पितृकर्म वर्जिता कुळीं। तया घरीं न जेवावें ।।८०।। दंभार्थानें[3] जो तप करी । अथवा कापट्यरुपें जरी । द्रव्य घेवोनि जप करी । तया घरीं जेवूं नये ।।८१।। ऋण देऊन एखाद्यासी । उपकार दावी परियेसी । द्रव्य सांची कलत्रेसी । तया घरीं जेवूं नये ।।८२।। विश्वासघातकी नराघरीं। अनीति पक्षपात करी । स्वधर्म सांडी दुराचारी । पूर्वजमार्ग सोडिल्या घरीं ।।८३।। विद्वज्जन ब्राह्मण साधूसी । एखादा करी अति द्वेषी । अन्न वर्जावें तुम्हीं हर्षी । तया घरीं जेवूं नये ।।८४।। कुळदैवत माता पिता । सोडोनि जाय जो परता[4]। आपुलाले गुरूसी निंदिता । जेवूं नये तया घरीं ।।८५।। गोब्राह्मणवध करी । स्त्रीवधु नर असे जरी । अन्न घेतां दोष भारी। श्रीगुरु म्हणती विप्रासी ।।८६।। आशाबद्ध[5] सदा नरू । धरूनि राहे एका द्वारू । दान देतां वर्जी नरु । जेवूं नये तया घरीं ।।८७।। समस्त जातीस करी शरण । तोचि चांडाळ होय जाण । घेऊं नये त्याचें अन्न । नमन न करी विप्रासी ।।८८।। आपुल्या कन्याजामातेसी । क्रोधें करून सदा दूषी । न घ्यावें अन्न त्या घरासी । निपुत्राचे घरीं देखा ।।८९।। पंचमहायज्ञ करी आपण । जेवी आणिकाचे घरीं अन्न। परपाक करी तया नाम जाण । तया घरीं जेवूं नये ।।९०।। विवाह झाला असतां आपण ।

१. घरांत. २. परपरुषासह. ३. ढोंगीपणाने. ४. दूर. ५. आशाळभूत.

पंचमहायज्ञ न करी ब्राह्मण । स्थालीपाकनिवृत्ति नव जाणे । न जेवावें तया घरीं ।।९१।। घरचें अन्न दूषण करी । परान्नाची स्तुति करी । अन्न वर्जावें तया घरीं । श्वपच[1] नाम तयाचें ।।९२।। भाणसपणें[2] उदर भरी । अन्न घेतां तया घरीं। डोळे जाती अवधारीं । आंधळा होय अल्पायुषी ।।९३।। बधिर[3] होय शरीरहीन । स्मृतिमेधा[4] जाय जाण। धृतिशुद्धि[5] जाय जाण । माणसाचे घरीं जेवूं नये ।।९४।। गृहस्थधर्मे असे आपण । दानधर्म न करी जाण । अद्वैतशास्त्र बोलूं जाणे । तया घरीं जेवूं नये ।।९५।। परगृहीं वास आपण । परान्न जेवी जो ब्राह्मण । त्याचें जितुके असे पुण्य । यजमानासी जाय देखा ।।९६।। तया यजमानाचे दोष । लागती त्वरित भोजनस्पर्श । त्याचिकारणें निषिद्ध असे । परान्न तुम्हीं वर्जावें ।।९७।। भूदान गोदान सुवर्णदान । गजवाजीरत्नदान । घेतां नाहीं महादूषण । अन्नदाना अतिदोष असे ।।९८।। समस्त दुष्कृत परान्नासी । घडती देखा ब्राह्मणासी । तैसेंचि जाणा परस्त्रियेसी । संग केलिया नरक होय ।।९९।। परगृहीं वास करितां । जाय आपुली लक्ष्मी त्वरितां । अमावास्येसी परान्न जेवितां । मासपुण्य जाय देखा ।।१००।। अगत्य जाणें परान्नासी । न बोलावितां जाय संतोषी । जातां होती महादोषी । शूद्रें बोलावितां जाऊं नये ।।१।। आपुल्या कन्येच्या घरासी । जाऊं नये भोजनासी । पुत्र झालिया कन्येसी । सुखें जावें अवधारा ।।२।। सूर्यचंद्रग्रहणेसी । दान घेऊं नये परियेसीं । जात[6] अथवा मृतसूतकेसी[7] । जाऊं नये परियेसा ।।३।। ब्राह्मणपणाचा आचार । कवण रहाटे द्विजवर । तैसें जरी करिती नर । त्यांसी कैचें दैन्य असे ।।४।। समस्त देव त्याचे होती । अष्ट महासिद्धि साधती । ब्राह्मणकर्मे आचरती । कामधेनु तया घरीं ।।५।। विप्र मदांधें[8] व्यापिले । आचारकर्म सांडिले । याचिकारणें दरिद्री झाले । स्वधर्म नष्ट होऊनिया ।।६।। विप्र विनवी स्वामीसी । आमुची विनंति परियेसीं । सकळ आचारधर्मासी । निरोपावे दातारा ।।७।। श्रीगुरुमूर्ति कृपासागरू । त्रिमूर्तीच्या अवतारू । भक्तजनांच्या आधारू । निरोपावे आचार ब्राह्मणाचे ।।८।।

१. चांडाळ. २. स्वयंपाक करून. ३. बहिरा. ४. स्मरणशक्ती. ५. धैर्यबळ. ६. सोहेर. ७. सुतक. ८. गर्वरूपी अज्ञानाने.

श्रीगुरु म्हणती तयासी । ब्राह्मणाचा आचार पुससी । सांगेन ऐक विस्तारेंसी । पूर्वीं ऋषि आचरले जे ।।९।। नैमिषारण्यीं समस्त ऋषि । तप करिती बहु दिवसीं । आला पराशर ऋषि । म्हणोनि समस्त वंदिती ।।११०।। समस्त ऋषी मिळोन । विनविताती कर जोडून । ब्राह्मणाचें आचरण । केवी करावें म्हणती ते ।।११।। आतां आम्ही आचार करितों । तेणें संशय मनीं येतो । ब्रह्मऋषि तुम्ही म्हणूनि पुसतों । तुमचा उपदेश आम्हां व्हावा ।।१२।। गुरुमुखेंवीण मंत्र । ग्राह्य नव्हे हो पवित्र । तैसा श्रीगुरु तूं सत्पात्र । आचार आम्हां सांगावे ।।१३।। पराशर म्हणे ऋषींसी । सांगेन आचार तुम्हांसी । जेणें होय अप्रयासीं । सर्व सिद्धी पावती ।।१४।। ब्राह्ममुहूर्तीं[1] उठोनि । श्रीगुरुस्मरण करोनि । मग ध्यावा[2] मूर्ति तिन्ही । ब्रह्माविष्णुमहेश्वर ।।१५।। मग स्मरावे नवग्रह । सूर्यादि केतूसह । सनत्कुमार-सनक-सनंदन-सह । स्मरावे तये वेळीं ।।१६।। सह-नारद तुंबरु देखा । स्मरावे सिद्ध योगी देखा । सप्त समुद्र असती जे का । स्मरावे सप्त पितृदेवता ।।१७।। सप्त ऋषींतें स्मरोनि । सप्त द्वीपें सप्त भुवनी। समस्त नामें घेऊनि । ऐसें म्हणावें प्रातःस्मरण ।।१८।। मग उठावें शयनस्थानीं । आचमन करोनि दोनी । लघुशंकेसी जाऊनि । शौचाचमन करावें ।।१९।। पराशर म्हणे ऋषींसी । ऐका आचमनविधीसी । सांगतसें विस्तारेंसी । जे जे समयीं करणें ऐका ।।१२०।। स्नानापूर्वीं अपर दोनी । उदक प्राशितां येणेंचि गुणीं । निजतां उठतां समयीं दोनी। आचमनें करावीं ।।२१।। अधोवायुशब्द झालिया। वोखटें[3] दृष्टीं देखिलिया । दोन्ही वेळां आचमूनिया । शुचि व्हावें परियेसा ।।२२।। भोजनापूर्वीं अपर दोनी । जांभई आलिया शिंकलिया दोनी । लघुशंकाशौचीं दोनी। आचमन करावें ।।२३।। जवळीं उदक नसेल जरी । श्रोत्राचमन करा निर्धारीं । स्पर्श करावा अक्ष श्रोत्रीं । येणें पवित्र परियेसा ।।२४।। ब्राह्मणाचे उजवे कानीं । सप्त देवता असती निर्गुणी । त्यांसी स्पर्शितां तत्क्षणीं । आचमनफळ असे देखा ।।२५।। ।श्लोक। अग्निपरापश्च चंद्रश्च वरुणार्केंद्रवायवः। विप्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं तिष्ठन्ति

१. पहाटे. २. ध्यान करावे. ३. किळस येणारा पदार्थ.

देवताः ।।१।। ।।२६।। ।टीका। त्या देवतांचीं नांवें ऐका । सांगेन ऋषि सकळिकां । अग्नि आप वरुणार्का । वायु इंद्र चंद्र असती ।।२७।। लघुशंकाचमन करोनि । तूष्णीं[1] स्नान करा सुमनीं । बैसावें शुचि आसनीं । अरुणोदय होय तंव ।।२८।। गायत्रीमंत्रजपाव्यतिरिक्त । वरकड जपावे पवित्र । प्रगट होतां अरुणोदित[2] । बहिर्भूमीसी जाईजे ।।२९।। यज्ञोपवीत कानीं ठेवोनि । डोईस पालव[3] घालूनि । नैर्ऋत्य दिशे जाऊनि । अधोमुखीं बैसावें ।।१३०।। दिवसा बसावें उत्तरमुखी । रात्रीं बसावें दक्षिणमुखी । मौन असावें विवेकीं । चहूंकडे पाहूं नये ।।३१।। सूर्य-चंद्रनक्षत्रांसी। पाहूं नये नदीआकाशीं । स्त्रीजन लोक परियेसीं । पाहूं नये कवणातें ।।३२।। शौचाविणें कांस[4] घाली । कांस न काढी लघुशंकाकाळीं । त्यासी होय यमपुरी अढळी[5] । नरक भोगी अवधारा ।।३३।। अगत्य घडे उदकावीण । करूनिया गंगास्मरण । मृत्तिकेनें शौच करणें । भक्षणादि वर्जावें ।।३४।। बहिर्भूमि जावयासी । ठाऊ[6] कैसा परियेसीं । ऐका समस्त तत्परेंसी । म्हणे पराशर सर्वांतें ।।३५।। न बैसावें भूमीवरी। बैसिजे पानगवतावरी । हिरवीं पर्णें करावीं दुरी। वाळल्या पानीं बैसावें ।।३६।। जे ब्राह्मण उभ्यां मुतती । त्यांसी ऐका कवण गति । त्यांचे रोमें अंगीं किती । तावत्काळ वर्षें नरकीं पडती ।।३७।। मळविसर्जन करूनि। उठावें हातीं शिश्न धरूनि। जळपात्रापासीं जाऊनि । शौच करावें परियेसा ।।३८।। मृत्तिकाशौच करावयासी । मृत्तिका आणावी तुम्हीं ऐसी। वारुळ मूषकगृह परियेसीं। नदीमधील आणूं नये ।।३९।। ज्या मार्गीं लोक चालती। अथवा वृक्षाखालील माती। देवालय क्षेत्रतीर्थीं । मृत्तिका आपण वर्जावीं ।।१४०।। वापी[7] कूप तडागांत । मृत्तिका आणितां पुण्य बहुत । उदक करीं घेऊनि प्रोक्षित । मृत्तिका घ्यावी शौचासी ।।४१।। आंवळ्याएवढे गोळे करावे । लिंगस्थानीं एक लावावें । अपानद्वारीं पांच स्वभावें । एकेका हस्तासी तीन सप्तें ।।४२।। एकेक पायासी सात वेळ । मृत्तिका लावावी सकळ । आणिक सांगेन समय केवळ । ऋषि समस्त परियेसा ।।४३।। या मृत्तिका

१. न बोलता. २. सूर्योदय. ३. आच्छादन. ४. कासोटा. ५. निश्चित. ६. ठिकाण. ७. विहीर.

शौचविधान । मूत्रशंकेसी एक गुण । बहिर्भूमीसी द्विगुण[1] । मैथुनाअंतीं त्रिगुण देखा ।।४४।। आणिक प्रकार असे देखा। करावें येणेंप्रमाणें ऐका । जितुकें करणें गृहस्थ लोकां । द्विगुण करावें ब्रह्मचारीं ।।४५।। त्रिगुण करावें वानप्रस्थें । चतुर्गुण करावें यतीं समस्तें । न्यून पूर्ण करावें यापरतें । धर्मसिद्ध होय देखा ।।४६।। येणें प्रकारें करा दिवसीं । रात्रीं याच्या अर्धेंसी । संकटसमयीं या अर्धेंसी । मार्गस्थें अर्ध त्याहूनी ।।४७।। व्रतबंध झालिया ब्राह्मणासी । हाच आचार परियेसीं। हाचि उपदेश चहूं वर्णांसी । शौचविधी बोलिला ।।४८।। शौच केलियानंतरी । चूळ भरावे परिकरी। ब्राह्मणें आठ भरी । क्षत्रियें सहा परियेसा ।।४९।। वैश्यें चार शूद्रें दोनी वेळ । येणें विधि भरा चूळ । अधिक न करावें केवळ। म्हणे पराशर ऋषि ।।१५०।। चूळ भरावे आठ वेळां । आचमावें तीन वेळां । शुचिस्थानीं बैसून निर्मळा । कुळदेवता स्मरावी ।।५१।। तूष्णीम् आचमन करावें । नाम घेतां चोवीस ठावें । आतळावें[2] पुनः आचमावें । त्याचा विधी सांगेन ।।५२।। विप्रदक्षिणतळहातीं । पांच तीर्थें विख्यात असती । जें बोलिलें असे श्रुतीं। सांगेन तीर्थ अवधारा ।।५३।। अंगुष्ठमूळ तळहातेसी । अग्निब्रह्मतीर्थ परियेसीं । तर्जनी अंगुष्ठ मध्यदेशीं । पितृतीर्थ असे जाण ।।५४।। चतुर्थ अंगुलीचे वरी । देवतीर्थ अवधारीं । कनिष्ठिका[3] भागोत्तरीं । ऋषितीर्थ परियेसा ।।५५।। तर्पण देवपितृऋषि । जे स्थानीं तीर्थें करावी हर्षीं । आचमन ब्रह्मतीर्थेंसी । करा ब्राह्मण विद्वज्जन ।।५६।। ब्रह्मतीर्थें आचमनें तिन्ही । केशव नारायण माधव म्हणोनि । देवतीर्थ उदक सांडोनि । गोविंद नाम उच्चारावें ।।५७।। विष्णु मधुसूदन हस्त धुवोनि दोन्ही । त्रिविक्रम वामन गाला स्पर्शोनि । बिंबोष्ठ[4] तळहस्तें स्पर्शोनि । श्रीधर नाम उच्चारावें ।।५८।। पुनरपि हस्त हृषीकेशी । पद्मनाभ पादद्वय स्पर्शी । सव्य हस्त पंचांगुलींसी । दामोदर शिखास्थानीं ।।५९।। चतुरंगुलि पृष्ठदेशीं । संकर्षम घ्राणेंसी[5] । तर्जनी आणि अंगुष्ठेंसी । म्हणावा वासुदेव प्रद्युम्न ।।१६०।। अंगुष्ठ अनामिकेंसी । नेत्रस्पर्श श्रोतेंसी[6] । कनिष्ठिका अंगुष्ठेंसी । अच्युत नाभीं म्हणावे ।।६१।।

१. दुप्पट. २. स्पर्श करावा. ३. करंगळी. ४. खालचा ओठ. ५. नाकाला. ६. कानाला.

पंचांगुलीं उपेंद्र देखा । हरी श्रीकृष्ण भुजा एका । पांच अंगुलीं विधिपूर्वका । येणें विधीं स्पर्शावें ।।६२।। येणें विधीं संध्याकाळीं । आणिक करावें वेळोवेळीं । अशौच अथवा संकटकाळीं । असतीं विधानें तीं ऐका ।।६३।। देवतीर्थें तिन्ही घ्यावें । हस्त प्रक्षाळा[१] गोविंद नांवें । मुख प्रक्षाळोनि मंत्र म्हणावे । संध्याव्यतिरिक्त येणेंपरी ।।६४।। विधान[२] आणिक सांगेन । देवतीर्थें तिनी घेऊन । गोविंदनामें हस्त धुऊन । चक्षु श्रोत्र स्पर्शावे ।।६५।। शूद्रादि ओवळियासी। स्पर्श होतां परियेसीं । आचमनविधि ऐसी । गुरु म्हणती ब्राह्मणातें ।।६६।। भिजोनि आलिया पाउसांत । द्विराचमनें[३] होय पुनीत । स्नान भोजनीं निश्चित । द्विराचमन करावें ।।६७।। फलाहार भक्षण करितां । अथवा आपण उदक घेतां। आला असेल स्मशानीं हिंडतां । द्विराचमनें शुद्ध होय ।।६८।। उदक नसे जवळी जरी। श्रोत्राचमन करा निर्धारीं। आणिक असे एक परी । तूष्णीम्[४] आचमन करावें ।।६९।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी। आचमनविधी आहे ऐसी । जे करिती भक्तींसी । दैन्य कैचें तया घरीं ।।१७०।। आतां सांगेन विधान । करावया दंतधावन[५] । समस्त पर्वणी त्यजून । प्रतिपदा षष्ठी वर्जावी ।।७१।। न करावें नवमीद्वादशीसी । शन्यर्कमंगळवारेसी। श्राद्धकाळीं विवाहदिवसीं। करूं नये दंतधावन ।।७२।। कंटकवृक्षशाखेंसी । ताडमाडकेतकींसी । खर्जूरनारिकेलशाखेंसी। केलिया जन्म चांडाळयोनीं ।।७३।। खदिरकरंज आघाडेंसी । औदुंबरार्कवटशाखेंसी । अथवा वृक्ष करवंदेंसी । पुण्य वृक्ष ऐका तुम्ही ।।७४।। विप्रें द्वादशांगुलेंसी । नवांगुलें क्षत्रियासी । षडांगुलें वैश्यशूद्रांसी । दंतधावन काष्ठ आणावे ।।७५।। दंतधावनकाष्ठेसी। तोडितां म्हणावें मंत्रासी । आयुः[६] प्रज्ञा नाम परियेसीं । म्हणोनि काष्ठ तोडावें ।।७६।। दंतधावन करोनि ऐसें । काष्ठ टाकावें नैर्ऋत्य दिशे । चूळ भरोनि द्वादश। द्विराचमन करावें ।।७७।। मग करावें प्रातःस्नान । तेणें होय सर्व साधन। तेजोबलआयुष्यवर्धन । प्रातःस्नान केलिया ।।७८।। प्रज्ञा वाढे दुःस्वप्ननाश । सकळ दैवतें होतीं वश । सौभाग्य सुख होती हर्ष । प्रातःस्नान

१. धुवा. २. प्रकार. ३. दोनदा आचमनाने. ४. मानसिक कल्पनेने. ५. दात घासणे. ६. या मंत्राने.

केलिया ।।७९।। यतीं तापसा संन्यासी । त्रिकाळ करावें स्नानासी । ब्रह्मचारीं विधींसी । एक वेळ करावें ।।१८०।। नित्य केलिया पापनाश असे । करावें याचि कारणें हर्षे । गृहस्थें वानप्रस्थें विशेषें । प्रातर्मध्याह्नीं करावें ।।८१।। अशक्य संकट आलें जरी । अथवा न मिळे निर्मल वारि[१] । स्नान करावयाची परी । सांगेन ऐका ब्राह्मणहो ।।८२।। अग्निस्नान भस्मस्नान । अथवा करावें वायुस्नान । करा विधीनें मंत्रस्नान । आपोहिष्ठा मंत्रानें ।।८३।। आणिक स्नानफळें असती । ज्यास असेल भावभक्ति । गुरुदेवता दर्शनमात्रीं । तीर्थस्नानफळे असे ।।८४।। अथवा दर्शन मातापिता । चरणतीर्थ भक्तीनें घेतां । अंगावरी प्रोक्षितां । तीर्थस्नानफळ असे ।।८५।। अथवा भिजेल पर्जन्यांत । उभा राहोनि वारा घेत । किंवा बैसावें गोधुळींत । स्नानफळ असे देखा ।।८६।। स्पर्श चांडाळा होतां । जलस्नानें होय शुचिता । शूद्राचा स्पर्श होतां । उपस्नान करावें ।।८७।। दृढ असे तनु[२] आपूलें। स्नान मुख्य करावें जलें । संधि-विग्रह-सांकडें पडलें । उपस्नान करावें ।।८८।। प्रातःस्नान करावयासी । शीतोदक उत्तम परियेसीं । अशक्तता असेल देहासी । उष्णोदकें करावें ।।८९।। स्वभावें पवित्र असे उदक । वरी झालिया अग्निसंपर्क । पवित्र झालें उदक अधिक । गृहस्थासी मुख्य असे ।।१९०।। उष्णोदकें स्नान करितां । शीतोदक करा मिश्रिता । मध्यें करावें आचमन तत्त्वतां । संकल्प तेथें म्हणावा ।।९१।। घरीं स्नान करितां देखा। अघमर्षण[३] तर्पण नव्हे निका । वस्त्रें पिळूं नये ऐका । आपुले हस्तें करूनिया ।।९२।। पुत्रोत्साह संक्रांतीसी । श्राद्धकाळ मृतदिवसीं । न करावें स्नान उष्णोदकेंसी । अमावास्या पौर्णिमा ।।९३।। स्नान करितां बांधा शिखा। दर्भहस्ती सूर्याभिमुखा[४] । मौन असावें विवेका । कवणासवें न बोलावें ।।९४।। आपोहिष्ठा मंत्रेंसी । गायत्री तीन म्हणा सुरसी । येणेंपरी स्नानोदकासी । अभिमंत्रावें ब्राह्मणें ।।९५।। प्रथम शीतोदक घेऊनि । पश्चात् उष्णोदक मिळवोनि। स्नान करावें प्रतिदिनीं । गृहस्थांनीं घरीं देखा ।।९६।। अवधूत मंत्र म्हणत । वस्त्र उकलावें त्वरित ।

१. पाणी. २. शरीर. ३. पापविसर्जनाचा मंत्रविधी. ४. सूर्यासमोर.

उद्यंत मंत्र जपत । वस्त्र सूर्यासी दाखवावें ।।९७।। आचमन करूनि आपण । देवस्यत्वा मंत्र जपोन । धूत वस्त्र नेसून। आणिक मंत्र जपावे ।।९८।। आवहंती वितन्वती मंत्रें । वस्त्रें नेसावीं पवित्र । द्विराचमन करावें तंत्रें । वस्त्र पिळोनि आचमन कीजे ।।९९।। आतां मंत्रस्नान करणें । सांगेन त्याचीं विधानें । आपोहिष्ठादि मंत्रानें । प्रोक्षावें शरीरावरी ।।२००।। पाद मूर्ध्नीं[1] हृदयस्थानीं । मूर्ध्नीं हृदय पाद प्रोक्षोनि । करावें तुम्हीं मार्जनी । आपोहिष्ठा मंत्रेंसी ।।१।। ऐसें स्नान करोनि । पुनः आचमन करोनि । मानसस्नान विधींनीं । करावें ऐका भक्तीनें ।।२।। नारायण विष्णुमूर्तीसी । स्नान करावें भक्तींसी । चतुर्भुज अलंकारेंसी । ध्यान केलिया मानसस्नान ।।३।। अपवित्रः पवित्रो वा । येणें मंत्रे हरि ध्यावा । उदकें देहे प्रोक्षावा । स्नानफळ अवधारा ।।४।। मंगलस्नानविधान। सांगेन ऐका ब्राह्मम । रविवारीं निषेध जाण । ज्वर होय अंगासी ।।५।। नदीतीरीं असे नरु । अशक्त असे शरीरु। गंगास्मरणें निर्धारु । आर्द्रवस्त्रें[2] अंग पुसावें ।।६।। कांतिहानी[3] सोमवारासी । मंगळवारीं मृत्यु परियेसीं । लक्ष्मी पावे बुधवारेसी । धनहानि गुरुवारीं ।।७।। शुक्रवारीं पुत्रघात । शनिवारीं अखिल संपत । जाण ऐसें निश्चित । मंगलस्नान करावें ।।८।। नदीस्नान प्रवाहमुखी । घरीं प्रातःसूर्याभिमुखी । संध्याकाळीं पश्चिममुखी । स्नान करावें अवधारा ।।९।। स्नान करितां नदीसी । अघमर्षण करावें परियेसीं । नमोऽग्नयेऽप्सुमते मंत्रेंसी । नदीस्नान करावें ।।२१०।। यदकांक्रूरं मंत्रेंसी । उदक लोटावें द्विहस्तेंसी । तीन वेळां लोटोनि हर्षीं । इमं मे गंगे जपावें ।।११।। ऋतं च सत्यं च मंत्र जपत । स्नान करावें गंगेंत । नदीस्नानविधि ख्यात । करा तुम्ही विप्रवर्ग ।।१२।। रोदनांतीं वमनांतीं[4] । मैथुनदुःस्वप्नदर्शनांतीं । स्नानावेगळे शुद्ध न होती । स्नान करावें अवधारा ।।१३।। आतां वस्त्राचे विधान[5] । सांगेन ऐका ऋषिजन । ओलें वस्त्र कांसेवीण । नेसूं नये गृहस्थानें ।।१४।। रक्तादि वस्त्रजीर्ण धोत्र । नेसूनि जे जन जप करीत । तें पुण्य जाय राक्षसांप्रत । एक धोत्र असलिया ।।१५।। श्वेतवस्त्र

१. मस्तकावर. २. ओल्या वस्त्राने. ३. निस्तेज होतो. ४. वांती झाल्यावर. ५. प्रकार.

ब्राह्मणासी । मुख्य असे परियेसीं । उपवस्त्र ब्रहिर्वासी । उत्तरवस्त्र म्हणिजे तया ।।१६।। धोत्र नेसलिया नंतरी । विभूति[१] लावावी परिकरी । मंत्रविधान पुरःसरी । भस्म धारण करावें ।।१७।। भस्म शुद्ध न मिळे जरी । गोपीचंदन लावावें परी। द्वारावती मुख्य धरी । वरकड मृत्तिका अग्राह्य ।।१८।। न मिळे द्वारावती देखा । करा धारण गंगामृत्तिका । ऊर्ध्वपुंड्र असे निका । विष्णुसायुज्य होय तयां ।।१९।। पुष्टिकाम[२] असे ज्यासी । लावावें तेणें अंगुष्ठेंसी । ज्यासी काम असे आयुषीं । मध्यांगुलीं लावावें ।।२२०।। अन्नकाम अनामिकेंसी । तर्जनीं काम्य मुक्तीसी। जे लाविती नखेंसी । महापातक घडे तयां ।।२१।। उत्तम रुंदी दशांगुलीं । मध्यम नव अष्ट अंगुलीं । सप्त सहा पंचांगुलीं । शूर्पाकार[३] लावावें ।।२२।। चतुर्थ त्रीणि द्वयांगुलीं । अधम पक्ष असे बोली । द्वादश नामें करा भलीं। विष्णुनाम उच्चारित ।।२३।। केशव म्हणावें ललाटस्थानीं । नाभीं नारायण म्हणोनि । माधवनामें हृदयस्थानीं । कमळपुष्पाकार देखा ।।२४।। गोविंदनामें कंठेसी । विष्णुनामें कटिप्रदेशीं । दक्षिणभुजा मधुसूदनेंसी । नाभीं उत्तर त्रिविक्रम ।।२५।। वामन नामें बाहु देखा । श्रीधर दक्षिणकर्णिका । हृषीकेश वामकर्णिका । पद्मनाभ दक्षिणकटी ।।२६।। दामोदर शिरस्थान । ऐका ऊर्ध्वपुंड्रविधान। पापें जातीं जळोन । गोपीचंदन लावितां ।।२७।। द्वारावती लावोनि । लावा भस्म त्रिपुंड्रांनीं । हरिहर संतोषोनि । साधे भुक्ति मुक्ति देखा ।।२८।। विवाहादि शोभन दिवसीं । देवताकृत्य श्राद्धदिवसीं । अभ्यंगानंतर सूतकेसी । गोपीचंदन वर्जावें ।।२९।। ब्रह्मयज्ञतर्पणासी । कुश सांगेन विस्तारेंसी। आहेती दश प्रकारेंसी । नामें सांगेन विख्यात ।।२३०।। दूर्वा उशीर[४] कुश काश । सकुद[५] गोधूम व्रीहि[६] मौंजीष[७] । नागमोथा दर्भ परियेसा । दश दर्भ मुख्य असती ।।३१।। नित्य आणावें दूर्वेंसी । जरी न साधे आपणासी । श्रावण भाद्रपदमासीं । संग्रह संवत्सरी करावा ।।३२।। चारी दूर्वा विप्रासी। त्रीणि क्षत्रिय-वैश्यांसी । एक नेमिली शूद्रासी । चतुर्वर्णीं धरावें ।।३३।। या दूर्वेची महिमा । सांगतां असे अनुपमा । अग्रस्थानीं असे ब्रह्मा । मूळीं

१. भस्म. २. बळाची इच्छा. ३. वेळूच्या पानाप्रमाणे. ४. वाळा. ५. कुंदा नावाचे गवत. ६. तांदूळ. ७. मोळाचे गवत

रुद्र मध्यें हरि ।।३४।। अग्रभागीं चतुरंगुल । ग्रंथीं मूळीं द्वयांगुल । धारण करावें ब्रह्मकुळें । याची महिमा थोर असे ।।३५।। चक्र धरोनि विष्णु देखा । दैत्य पराभवी ऐका । ईश्वर त्रिशूल धरितां देखा । राक्षसांतक केवी होय ।।३६।। इंद्र वज्रायुध धरितां । दैत्यगिरी विभांडी[1] तत्त्वतां । तैसे ब्राह्मण दूर्वा धरितां । पापदुरितें पराभवती ।।३७।। जैसे तृणाचे बणवीसी[2] । अग्निस्पर्श होतां नाशी । तेवी आलिया पापराशि । दर्भस्पर्शे जळती देखा ।।३८।। ब्रह्मयज्ञ जपसमयीं । ग्रंथि बांधावी कुशाग्रीं । वर्तुळाकार भोजनसमयीं । धरावी ब्राह्मणें भक्तीनें ।।३९।। कर्म आचरतां दुर्वेसी । ग्रंथि बांधावी परियेसीं । अग्निस्पर्श कर्पूराशीं । पाप नाशी येणेंपरी ।।२४०।। एकादशांगुल प्रादेशमात्र[3] । द्विदल असावें पवित्र । नित्य-कर्मासी हेंच पवित्र । द्विदल जाणा मुख्य असे ।।४१।। जपहोमादि दानासी । स्वाध्याय[4] पितृकर्मासी । सुवर्णरजतमुद्रिकेंसी । कुशावेगळें[5] न करावें ।।४२।। देवपितृकर्मासी देख । रजत करावें सुवर्णयुक्त । तर्जनीस्थानीं रौप्यमुद्रिका । सुवर्ण धरावे अनामिकेसी ।।४३।। मुद्रिका असावी खड्गपात्री[6] । कनिष्ठिकांगुलीं पवित्रीं । ग्राह्य नव्हे जीवंतपित्री । तर्जनांगुलीं[7] मुद्रिका ।।४४।। योगपट उत्तरी देखा। तर्जनी स्थानीं रौप्यमुद्रिका । पायीं न घालाव्या पादुका । गयाश्राद्ध न करावें ।।४५।। नवरत्न मुद्रिका ज्याचे हातीं । पापें त्यासी न लागतीं । एखादें रत्न असतां हातीं । मुद्रिका पवित्र ब्राह्मणासी ।।४६।। प्रातःसंध्येचें विधान । सांगेन ऐका ऋषिजन । नक्षत्र असतांचि प्रारंभून । अर्घ्य सूर्योदयीं द्यावें ।।४७।। सूर्योदय होय तंव । जप करीत उभें असावें । उदयसमयीं अर्घ्य द्यावें । तत्पूर्वीं देणें सर्व व्यर्थ ।।४८।। ऋषि पुसती पराशरासी । संध्या करावया विधि कैसी । विस्तारोनि आम्हांसी । सांगावें जी स्वामिया ।।४९।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी । सांगेन संध्याविधीसी। ऐका तुम्ही तत्परतेंसी । पराशरस्मृतीसी असे ।।२५०।। गायत्रीमंत्रजप करितां । शिखा बांधावी तत्त्वतां । आसन घालावें निरुता[8] । दर्भपाणि[9] होऊनी ।।५१।। देवतीर्थे द्विराचमन । विष्णुनाम स्मरोन । प्राणायाम

१. पराभूत करी. २. राशीस. ३. टीचभर. ४. वेदाध्ययन. ५. दर्भ काढून. ६. गव्याचे शिंगाची. ७. अंगठ्याजवळच्या बोटात. ८. चांगल्या रितीने. ९. हातात दर्भ घेऊन.

विस्तारोन । न्यासपूर्वक करावे ।।५२।। प्रणवाचा परब्रह्म ऋषि । गायत्री नाम छंदासी । परमात्मा देवता परियेसीं। म्हणा प्राणायामे विनियोगः ।।५३।। ॐ व्याहृति सत्यज्ञानिया । नाभि हृदय मूर्ध्नी स्पर्शावया । व्याहृति सप्त अतिशया। प्रत्येक देवता ऋषि सांगेन ।।५४।। व्याहृति सप्त स्थानासी । ऐका असे प्रजापति ऋषि । प्रत्येक देवता परियेसीं । सप्त नामें देवांचीं ।।५५।। अग्निर्वायु गुरुः सूर्य । वरुणेंद्र विश्वदेव । सप्त व्याहृति सप्त देव । छंद सप्त सांगेन ।।५६।। गायत्री आणि उष्णिका । अनुष्टुप बृहती पंक्ति पंचम ऐका । त्रिष्टुप जगती छंद विशेखा[1] । प्राणायामे विनियोगः ।।५७।। ॐ भूः पादन्यास । ॐ भुवः जानु, स्वः गुह्य । ॐ महः नाभि स्थान स्पर्शा । जनो हृदय, तपो कंठ ।।५८।। सत्यभूर्ललाट जाणा । गायत्री छंदेसी म्हणा । विश्वामित्र ऋषि खुणा । प्राणायामे विनियोगः ।।५९।। ॐ भूहृदयाय नम इति । ॐ भुवः शिरसे स्वाहेति । ॐ स्वः शिखायै वषडिति । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं कवचाय हुं ।।२६०।। ॐ भर्गोदेवस्य धीमहि नेत्रत्रयाय वौषट् । धियोयोनः प्रचोदयात् अस्त्राय फट् । ॐ भूर्भु० इति दिग्बंधः । ऐसें षडंग करावे ।।६१।। प्राणायामे विनियोगः म्हणूनि । आपोस्तन स्पर्शोनि । ज्योतिर्नेत्रस्पर्शस्थानीं । रसो जिव्हामृतललाटे ।।६२।। प्राणायाम करावयासी । प्रजापति म्हणती ऋषि । देवतानामें परियेसीं । ब्रह्माग्निवायु सूर्य असे ।।६३।। ब्रह्मभूर्भुवःस्वः म्हणूनि । प्राणायाम करा तिन्ही । त्रिपदा गायत्री जप कोणी । जपणारासी सर्व सिद्धी ।।६४।। गायत्रीची अधिदेवता । ब्रह्माग्निवायु सविता । ऋषि ब्रह्मा असे ख्याता। सप्त लोकन्यास सांगेन ।।६५।। पादन्यास भूर्लोक । भुवः जानु अतिविशेख । स्वः गुह्य असे लोक । नाभिन्यास महर्लोक ।।६६।। जनो हृदय तपो ग्रीवे[2] । भ्रुवोर्ललाटे सत्यलोक म्हणावें । ऐसें शिरस्थान बरवें । सत्यलोक म्हणती तयासी ।।६७।। गायत्रीची प्रार्थना करूनि । प्राणायाम करा विधींनी। ब्रह्मचारी गृहस्थांनीं । पंचांगुलीं धरापरमेष्ठी ।।६८।। वानप्रस्थ संन्यासी यती । अनामिकाकनिष्ठिकांगुष्ठेंसी । ओंकारादि वायुपूरकेसी । दक्षिणनासापुटें चढवावें

१. विशेष. २. मान.

।।६९।। वामनासापुटीं विसर्जोनि । करा प्राणायाम तिन्ही । येणेंचि विधीं करा मुनि । त्रिकालसंध्या कर्मे ।।२७०।। आतां करावें मार्जनेसी । सांगेन ऐका समस्त ऋषि । जैसें असे स्मृतिचंद्रिकेसी । तेणें विधीं सांगतों ।।७१।। आपोहिष्ठेति सूक्तेंसी । सिंधुद्वीप ऋषि गायत्री छंदेंसी । आपोदेवता मार्जनासी । हा म्हणावा विनियोग ।।७२।। येणें मंत्रें म्हणोन । कुशपवित्रें करा मार्जन । यस्य क्षयाय मंत्रें जाण । आपुले पाद प्रोक्षावे ।।७३।। आपोजनयथा मंत्रेंसी। प्रोक्षावें आपुल्या शिरसीं । सूर्यश्चेति मंत्रेसी । उदक प्राशन करावें ।।७४।। हिरण्यवर्णसूक्तेंसी । मार्जन करावें परियेसीं। द्रुपदादिवेति मंत्रेंसी । घ्राणोनि[१] उदक सोडावें ।।७५।। आचमनें करोनि दोन । मार्जनविधान सांगेन । वामहस्तीं पात्र धरून । मार्जन करा विशेषी ।।७६।। औदुंबर[२] सुवर्ण[३] रजत[४] । काष्ठाचेंही असे पवित्र । ऐसें असे निर्मळ पात्र । वामहस्तीं उदक बरवें ।।७७।। मृण्मय[५] अथवा द्विमुख[६] पात्र । भिन्न[७] पात्र तें जाण अपवित्र । तें अग्राह्य देवापितरां। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।७८।। मार्जनसंख्या सांगेन ऐका । शिरसी अष्ट पादे नवका । यस्य क्षयाय स्नान भूमिका। येणेंपरी मार्जन ।।७९।। आपः पुनन्तु मंत्रेंसी । प्राशनोदक माध्यह्नेसी । अग्निश्चेति मंत्रेंसी । सायंसंध्या करावी ।।२८०।। प्राशनांतीं तुम्ही ऐका । द्विराचमन करा निका । आघ्राण करुनी सांडिजे ऐका । एक आचमन करावें ।।८१।। अर्घ्य द्यावयाचें विधान । सांगेन ऐका ऋषिजन । गोश्रृंगाइतुकें आकारोन । अर्घ्य द्यावें मनोभावें ।।८२।। गायत्रीमंत्र जपोनि। सायंप्रातर्द्यावीं हंसःशुचिषेति माध्याह्नीं । अर्घ्य द्यावें अवधारा ।।८३।। प्रातर्माध्याह्नीं उभें बरवें । सायं अर्घ्य बैसोनि द्यावें । आचमन त्रिवारी करावें । करीं प्रदक्षिणा असावादित्य ।।८४।। अर्घ्य द्यावयाचें कारण । सांगेन कथा विस्तारोन। राक्षस मंदेह[८] दारुण । तीस कोटि आहेती देखा ।।८५।। सूर्यासवें युद्धासी । नित्य येती परियेसीं । संदेह पडे देवांसी । सूर्या होईल अपजय ।।८६।। अपजय येतां सूर्यासी । उदयास्तमान न होय परियेसीं। कर्मे न चालती ब्राह्मणांसी । स्वाहास्वधाकार न चाले ।।८७।।

१. हुंगून. २. तांबे. ३. सोने. ४. रुपे. ५. मातीचे. ६. दोन तोंडांचे. ७. फुटके. ८. मंदेह नावाचे राक्षस.

स्वाहास्वधाकार रहाती । समस्त देवांस उपवास होती । सृष्टि राहिली न होय उत्पत्ति । म्हणोनि उपाय रचियेला ।।८८।। याचि कारणें अर्घ्य देती । तींचि वज्रायुधें होतीं । जावोनि दैत्यांसी लागती । पराभविती प्रतिदिवसीं ।।८९।। दैत्य असती ब्रह्मवंश[१] । त्यांसी वधिलिया घडती दोष । प्रदक्षिणा करितां होय नाश । असावादित्य म्हणोनिया ।।२९०।। ब्रह्महत्याचिया पातकासी । भूप्रदक्षिणा दोष नाशी । चार पावलें फिरतां कैसी । भूमिप्रदक्षिणा पुण्य असे ।।९१।। संध्या करावयाचें स्थान । सांगेन ऐका फलविधान । घरीं करितां प्रतिदिन । एकचि फळ अवधारा ।।९२।। दश फळ ग्रामाबाहेर देखा । नदीस केलिया शताधिका । पुष्करतीरीं सहस्र ऐका । गंगासुरनदीं कोटिफल ।।९३।। सुरापान दिवा[२] मैथुन । अनृतादि वाक्यें पापें जाण । संध्या बाहेर करितां क्षण । जळती दोष तात्काळीं ।।९४।। स्थानें असती जप करावयासी । विस्तारें सांगेन तुम्हांसी । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी । एकचित्तें परियेसा ।।९५।। जप केलिया घरीं ऐका । एकचि फल असे देखा । बाहेर द्विगुणी फल अधिका । नदीतीरीं त्रिगुण फल ।।९६।। गोस्थळ वृंदावन देखा । दशगुण फल अधिका । अग्निहोत्रस्थानीं निका[३] । शतगुणफल अधिक असे ।।९७।। तीर्थ देवतासन्निधानीं। सहस्रफल असे निर्गुणी । शतकोटि फल हरिसन्निधानीं । ईश्वरसन्निधानीं अनंत फल ।।९८।। जप करितां आसनासी । विधिनिषेध आहे परियेसीं । सांगेन ऐका तत्परेंसी । पुण्य पाप बोलिलें असे ।।९९।। काष्ठासनीं बैसोनि जरी । जप करितां मनोहरी । दुःख भोगी निरंतरी । अभागी पुरुष तो होय ।।३००।। पल्लवशाखांसी बसतां। सदा होय दुश्चिता । वस्त्रासनीं दरिद्रता । पाषाणासनीं व्याधि होय ।।१।। भस्मासनीं व्याधिनाश । कंबलासनीं[४] सुखसंतोष । कृष्णाजिनीं ज्ञानप्रकाश । व्याघ्रचर्मी मोक्षश्री ।।२।। कुशासनीं[५] वशीकरण । सर्व रोगांचे उपहरण[६]। पापें जाती पळोन । आयुःप्रज्ञा अधिक होय ।।३।। ॐ इत्येक्षारकमंत्रीं । जपावा तुम्हीं पवित्री । ध्यान करावें गायत्री । समस्त पापें हरती देखा ।।४।। गायत्रीचें स्वरूप आतां । अभिनव असे वर्णितां । रक्तांगी ।

१. ब्राह्मण कुळातील. २. दिवसा. ३. चांगले. ४. कांबळ्यावर. ५. गवतावर बसून. ६. नाश.

वास रक्ता[1] । हंस वाहन असे देखा ।।५।। अकार ब्रह्मा अधिदेवता । चतुर्भुजा चतुर्वक्त्रा । कमंडलु अक्षसूत्रा[2] । चाटु[3] धरिला असे करीं ।।६।। ऋग्वेद असे समागमीं । अग्निहोत्रफल आवाहयामि । मग आयातु वरदा देवी । म्हणावें ऐका ब्राह्मणानें ।।७।। त्या मंत्रासी ऋषि देवता । गायत्रीसदृश असे ख्याता । प्रातःसंध्या तुम्ही करितां । विधि तुम्हां सांगेन ।।८।। गायत्री देवता गायत्री अनुष्टुप छंदः । ओं आदित्य देवता देवा । हे प्रातःसंध्या म्हणतां भेद । गायत्री देवता गायत्री छंद ।।९।। गायत्री आवाहने विनियोगः । ही माध्याह्नसंध्या म्हणावी । सविता देवता गायत्री छंद । सरस्वती आवाहने विनियोगः ।।३१०।। प्रातःसंध्येचें ध्यान । सांगेन ऐका तुम्ही गहन । रक्तांगी रक्तवसन[4] । हंसासनी आरूढ असे ।।११।। चतुर्बाहु चतुर्मुखी । कमंडलु धरिला विशेखी । अक्षरसूत्र चाटु हस्तकीं । ऋग्वेदसहित अग्निहोत्र ।।१२।। ऐसें ध्यान करोनि । मग म्हणावें अक्षरज्ञानी । एकचित्तें असा ध्यानीं । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।१३।। ओंकारशिखामावाहयामि । छंदऋषीनावाहयामि । श्रियमावाहयामि । बलमावाहयामि ।।१४।। ऐसें म्हणोनि प्रातःकाळीं। संध्या करावी सुवेळीं[5] । आतां सांगेन माध्याह्नकाळीं । ध्यान आवाहनपूर्वक ।।१५।। अभिभूरों सावित्रीध्यान । यौवनस्था माध्याह्न । सांगेन ऐका ऋषिजन । एकचित्तें परियेसा ।।१६।। श्वेतांगी श्वेतवस्त्र । वाहन असे वृषभ पवित्र। उकार रुद्रगण दैवत । पंचमुखा असे देखा ।।१७।। वरद अभयहस्त देखा । रुद्राक्षमाळा त्रिशूलधारका । यजुर्वेद असे देखा । अग्निष्टोम फल जाणा ।।१८।। ओंकारशिखामावाहयामि । छंदऋषीनावाहयामि । श्रियमावाहयामि । ऱ्हियमावाहयामि ।।१९।। आतां सायंसंध्या ध्यान । सांगेन ऐका विधान । एकचित्तें ऐका वचन । ध्यानपूर्वक सांगेन ।।३२०।। अभिभूरों सरस्वती वृद्धा । जाणावी तुम्हीं सायंसंध्या। कृष्णांगी कृष्णवस्त्रपरिधाना । गरुडवाहन असे देखा ।।२१।। मकार विष्णुदेवता । चतुर्भुज शंखचक्रधृता । गदापद्मधारणहस्ता । सामवेदसहित जाणा ।।२२।। वाजपेयफल जाण । सायंसंध्या असे ध्यान ।

१. वस्त्र. २. रुद्राक्षमाळा. ३. लाकडाची पळी. ४. तांबडे वस्त्र. ५. योग्य वेळेवर.

करावें ऐका तुम्हीं ब्राह्मण । म्हणोनि सांगती श्रीगुरु ।।२३।। ओंकारशिखामावाहयामि । छंदऋषीनावाहयामि । श्रियमावाहयामि । बलमावाहयामि ।।२४।। पंचशीर्षोपनयने विनियोगः । प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः । परमात्मा देवता । गायत्री छंद ।।२५।। उदात्तस्वरित स्वरः अग्निर्वायुः सूर्यदेवता । गायत्री त्रिष्टुप् जगती छंदः । ब्रह्माविष्णुमहेश्वरादेवताः। ऋग्यजुःसामानि स्वरूपाणि ।।२६।। आहवनीयाग्निगार्हपत्य । दक्षिणाग्निउपस्थानानि । पृथिव्यंतरिक्षं द्यौस्तत्त्वानि । उदात्तअनुदात्तस्वरितस्वराः ।।२७।। पीतविद्युतश्वेतवर्णी । प्रातर्मध्याह्नतृतीयसवनानि । विश्वतैजसप्राज्ञस्वरूपिणी । जागृतीस्वप्नसुषुप्त्यवस्था ।।२८।। ऐसें त्रिपदा गायत्रीसी । सांगितलें त्रिविध[१] ध्यानासी । आतां विधान जपासी । सांगेन ऐका एकचित्तें ।।२९।। ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा । श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जपे विनियोगः । ओं अं नाभौ । वं हृदये मं कंठे ।।३३०।। भूः अक्षरमंत्रासी । गायत्री असे छंदेसी । अग्निर्देवता परियेसीं । विश्वामित्र ऋषि देखा ।।३१।। षड्ज स्वर श्वेत वर्ण । पादस्पर्श उच्चारोन । प्राणायामे विनियोगून । दुसरी व्याहृति म्हणावी ।।३२।। भुवः अक्षरमंत्रासी । उष्णिक् नाम छंदासी । वायुर्देवता परियेसीं । भृगु ऋषि असे जाण ।।३३।। असे रूप श्यामवर्ण । पादस्पर्श रूप उच्चारोन । करा तुम्ही ऐसें ध्यान । जानूममध्यें न्यासावें ।।३४।। प्राणायाम विनियोग म्हणोनि । न्यास करावे भक्ति भावनीं । स्वः वाहृति म्हणोनि । ध्यान करा भक्तीनें ।।३५।। स्वः व्याहृतिमंत्रासी । म्हणा अनुष्टुप् छंदासी । सविता देवता परियेसीं । भारद्वाज ऋषि जाण ।।३६।। स्वर गांधार पीतवर्णा । कंठीं स्पर्शोनि मंत्र म्हणा । प्राणायामे विनियोग जाणा । तृतीय व्याहृतिमंत्रासी ।।३७।। ॐ महः मंत्रासी । बृहती छंदासी । बृहस्पति देवता परियेसीं । वसिष्ठ ऋषि निर्धारें ।।३८।। मध्यम स्वर पिशंग[२] वर्ण[३] । ऐसें करा तुम्ही ध्यान । वेगें म्हणा नाभीं स्पर्शोन । प्राणायामें विनियोगः ।।३९।। जन मंत्र उच्चारासी । म्हणा पंक्ति छंदासी । वरुण देवता गौतम ऋषि । पंचम स्वर असे जाम ।।३४०।। रूप

१. तीन प्रकारच्या. २. पिंगट. ३. रंग.

असे नीलवर्ण । करा न्यास हृदयस्थान । प्राणायामे विनियोगून । जनः पंचन्यास ऐसे ।।४१।। तपः मंत्र न्यासासी । ईश्वर छंद परियेसीं । ईश्वर देवता कश्यप ऋषि । धैवत स्वर परियेसा ।।४२।। असे आपण लोहवर्ण । स्पर्श करावें कंठस्थान। प्राणायामे विनियोगून । न्यास करावा ब्राह्मणहो ।।४३।। सत्यं म्हणतसे मंत्रासी । करावें जगती छंदासी । विश्वेदेव अंगिरस ऋषि । निषाद स्वर जाणावा ।।४४।। रूप असे कनकवर्ण । भ्रुवोर्ललाटा स्पर्शून। प्राणायामे विनियोगून । न्यास करावा भक्तीनें ।।४५।। इतुके न्यास करोनि । हस्त ठेवा शिरस्थानीं । ध्यान करा विधानीं । सांगेन ऐका ब्राह्मणहो ।।४६।। शिरस्थान स्पर्शासी । म्हणा अनुष्टुप् छंदासी । उच्चार प्रजापति ऋषि। परमात्मा देवता जाण ।।४७।। प्राणायामे विनियोगून । मग करावें गायत्रीध्यान । ॐ आपोज्योति म्हणोन । मंत्र म्हणा भक्तीनें ।।४८।। ॐ आपोज्योतिरसोमृतं । ब्रह्मभूर्भुवःस्वरों । शिरसी येणें विधीं । अंगन्यास करावे ।।४९।। चोवीस अक्षरें मंत्रासी । न्यास सांगेन एकाएकासी[१] । एकचित्तें परियेंसी । म्हणे पराशर ऋषि तो ।।३५०।। या त्रिपदा गायत्रीसी । असे विश्वामित्र ऋषि। देवी गायत्री छंदेसी । वर्ण देवता सांगेन ।।५१।। ऐसें त्रिपदा गायत्रीमंत्रासी। चोवीस अक्षरें परियेसीं । पृथक् न्यास परियेसीं । सांगेन ऐक द्विजोत्तमा ।।५२।। तवर्णाक्षर मंत्रासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । अग्नि देवता परियेसीं । गायत्री छंद म्हणावा ।।५३।। अतसीपुष्पें वर्णें जैंसी । तद्रूप वर्ण असे परियेसीं । वायव्य कोण स्थान त्यासी । गुल्फन्यास[३] करावा ।।५४।। त्सवर्णाक्षर मंत्रासी । असें विश्वामित्र ऋषि। वायुदेवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद देखा ।।५५।। जंघस्थानीं असे न्यास । सौम्यरूपे पिवळें सुरस । सर्व पापें दहती परयेस । त्सवर्णाचें लक्षण ।।५६।। विवर्णनाम अक्षरासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । सोमदेवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद देखा ।।५७।। न्यास करावया जानुस्थान । इंद्रनील विद्युद्वर्ण। ऐसें अक्षरविधान । महारोग हरती देखा ।।५८।। तुवर्ण नाम अक्षरासी । असे विश्वामित्र ऋषि ।

१. प्रत्येकास. २. जवसाच्या फुलाप्रमाणे निळे. ३. पायाचे घोटे.

विद्युद्देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद देखा ।।५९।। न्यास करा जानुस्थानीं । दीप्ति असे जैवा वह्नि । रूप असे साम्यपर्णीं । भ्रूणहत्यापाप नाशी ।।३६०।। र्ववर्ण अक्षरासी । असे विश्वामित्र ऋषि । सोमदेवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद देखा ।।६१।। सुवर्णस्फटिककांति । गुह्यस्थानीं न्यास बोलती । समस्त अघौघ[1] नाशती । रूपार्ववर्णस्थाना उत्तम ।।६२।। रेवर्ण नाम अक्षरमंत्रासी । असे विश्वामित्र ऋषि । वरुण देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद देखा ।।६३।। णिकार वृषणस्थान जाणा । विद्युत्प्रकाशरूपधारणा । बार्हस्पत्यनाम खुणा । अभीयपापक्षालन ।।६४।। णिवर्णाक्षर मंत्रासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । बृहस्पति देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद देखा ।।६५।। यं कटिस्थान शांताकारवर्ण । देहहत्यापापज्वलन । न्यास करावें सगुण । विद्वज्जन ब्राह्मणा ।।६६।। यं अक्षर म्हणावयासी । असे विश्वामित्र ऋषि । तारका दैवत परियेसीं । देवी गायत्री छंद असे ।।६७।। भकारा नाभीं करा न्यास । कृष्णमेघवर्ण सुरस। पर्जन्य दैवता संकाश । गुरुहत्यापाप नाशी ।।६८।। भवर्ण नाम अक्षरासी । असे विश्वामित्र ऋषि । पर्जन्य देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।६९।। र्गो अक्षरा उदर न्यास । ध्यान रक्तवर्ण सुरस । इंद्र देवता परियेस । गोहत्येचें पाप जाय ।।३७०।। गोवर्ण नाम अक्षरासी । जाणावा विश्वामित्र ऋषि । इंद्र देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।७१।। देकारन्यास स्तनासी । गंधर्व नाम देव परियेसीं । स्त्रीहत्यापाप नाशी । एकचित्तें परियेसा ।।७२।। देवर्ण नाम अक्षरासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । गंधर्व देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद देखा ।।७३।। वकार हृदयस्थानन्यास । शुक्ल रूप वर्ण परियेस । पूषा देवता असे त्यास । वाणीजातपाप नाशी ।।७४।। ववर्णाक्षर मंत्रासी । जाणावा विश्वामित्र ऋषि । रुद्र देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।७५।। स्य अक्षरा कंठन्यास । कांचनवर्ण रूप सुरस। मित्र देवता परियेस । मार्जारकुक्कुटपाप[2] जाय ।।७६।। स्यवर्ण अक्षर मंत्रासी । असे विश्वामित्र ऋषि । मित्र देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा

१. पापांचे ओहोळ. २. मांजर कोंबडा मारण्याचे पाप.

।।७७।। धीकाराक्षरमंत्र दंतीं न्यास । शुक्लकुमुदसंकाश[1] । त्वष्टा देवता परियेस । पितृहत्यापाप जाय ।।७८।। धीवर्ण नाम अक्षरासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । विष्णु देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।७९।। मकारन्यास तालुस्थान । पद्म तेजोमय जाण । वासुदेव असे खूण । सर्वजन्मपाप जाय ।।३८०।। मकार वर्णाक्षरमंत्रासी। असे विश्वामित्र ऋषि । वासुदेव देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।८१।। हिकार नासिकीं करा न्यास । शंखवर्ण असे त्यास । वासुदेव देवता परियेस । सर्व पाप हरण होय ।।८२।। हिवर्ण नाम मंत्रासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । मेरु देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।८३।। धिकारा नेत्रस्थानीं न्यास । पांडुरभास संकाश । सोम देवता परियेस । पाणिग्रहणपाप नाशी ।।८४।। धिवर्ण नाम अक्षरासी । तोचि विश्वामित्र ऋषि । सोमदेवता परियेसीं। देवी गायत्री छंद जाणा ।।८५।। योकाराक्षर मंत्रासी । भ्रुवोर्मध्ये न्यासिजे त्यासी । रक्तगौरवर्ण रूपेंसी । प्राणिवधपाप जाय ।।८६।। योकाराक्षर नामाक्षरासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । यमदेवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।८७।। योकार ललाटस्थानीं न्यास । रूप रुक्मांभसंकाश[2] । सर्व पाप होय नाश । भक्तिपूर्वक न्यासावें ।।८८।। योवर्णाक्षर मंत्रासी । तोचि विश्वामित्र ऋषि । विश्वे देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।८९।। नकारा उदित प्राङ्मुखा । सूर्यासमान तेज देखा । अश्विनौ देवता असे निका । विराजमान परियेसा ।।३९०।। नकाराक्षर वर्णासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । अश्विनौ देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।९१।। प्रकाराक्षरन्यास करोनि दक्षिणे । रूप असे नीलवर्ण । प्रजापति देवता जाण । विष्णुसायुज्य पाविजे ।।९२।। प्रवर्णाक्षर मंत्रासी । असे विश्वामित्र ऋषि । प्रजापति देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।९३।। चोकार वर्ण मंत्रासी । न्यासिजे तया पश्चिम भागासी । कुंकुमरूपवर्ण त्यासी । सर्वदेवपदवी पाविजे ।।९४।। चोकार वर्ण मंत्राक्षरासी । जाणावा विश्वामित्र ऋषि । सर्व देवता परियेसीं । गायत्री देवी छंद जाणा

१. पांढऱ्या कमलाप्रमाणे. २. सोन्यासारखे.

।।९५।। दकाराक्षराचा उत्तरे न्यास । शुक्लवर्ण रूप सुरस । करावे तुम्हीं ऐसे न्यास । कैलासपद पाविजे ।।९६।। दकाराक्षर मंत्रासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि । रुद्र देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।९७।। याकार मूर्धास्थानीं न्यास । सुवर्णरूप सुरस । ब्रह्मस्थाना होय वास । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।९८।। यावर्णाक्षर मंत्रासी। असे विश्वामित्र ऋषि । ब्रह्मदेवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।९९।। तकार न्यास शिखास्थानीं। निरुपम वैष्णवभुवनीं । विष्णुरूप धरोनि । वैकुंठवासी होय जाणा ।।४००।। तकार वर्णाक्षरमंत्रासी । जाणा विश्वामित्र ऋषि। विष्णु देवता परियेसीं । देवी गायत्री छंद जाणा ।।१।। ऐसे चोवीस अक्षरमंत्रासी । न्यास करावे विधींसी । हस्त ठेवोनिया शिरासी । आणिक न्यास करावे ।।२।। शिरस्थानीं न्यासासी । म्हणावें अनुष्टुप् छंदासी। ख्याति प्रजापति ऋषि । परमात्मा देवता जाणा ।।३।। प्राणायामे विनियोग म्हणोनि । ओं आपोस्तन स्पर्शोनि । ज्योतिर्नेत्र स्पर्शोनि । रसोजिह्वा न्यासावें ।।४।। अमृतेति ललाटेसी[१] । मुर्ध्नि[२] स्पर्शोनि ऐसी । ब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमासी। न्यास[३] करा येणें विधीं ।।५।। इतुके न्यास करोनि । गायत्री त्रिवार म्हणोनि । व्यापक न्यास करोनि । करशुद्धि करा तीन वेळां ।।६।। भुः स्वः० विन्यसोनि । गायत्रीच्या दश पदांनीं । दशांगुलीं न्यासोनि । पादप्रमाण करावें ।।७।। अंगुष्ठमूल धरोनि । कनिष्ठिका स्पर्शोनि । उभय हस्त न्यासोनि । दशपादांगुलीं न्यासावें ।।८।। चोवीस अक्षरमंत्रासी। अंगुलिन्यास करा हर्षीं । तर्जनी मूलादारभ्येसी । कनिष्ठिकापर्यंत ।।९।। द्वादशाक्षरीं एकैक हस्त । करावे न्यास सुनिश्चित । षडंगन्यास समस्त । प्रणवासहित करावे ।।४१०।। ओं भूः हिरण्यात्मने । अंगुष्ठाभ्यां नमः । ओं भुवः प्रजापत्यात्मने । तर्जनीभ्यां नमः ।।११।। ओं स्वः सूर्यात्मने मध्यमाभ्यां नमः। ओं महः ब्रह्मात्मने अनामिकाभ्यां नमः । ओं जनः, ओं तपः, ओं सत्यं, कनिष्ठिकाभ्यां नमः। प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।।१२।। ओं तत्सवितुः अंगुष्ठाभ्यां हृदयाय नमः । वरेण्यं तर्जनीभ्यां शिरसे

१. कपाळास. २. मस्तकावर. ३. संध्येच्या वेळी देहशुद्धीसाठी करण्याचा एक विधी.

स्वाहा । भर्गोदेवस्य मध्यमाभ्यां शिखायै वषट् । धीमहि अनामिकाभ्यां कवचाय हुं ।।१३।। धियोयोनः कनिष्ठिकाभ्यां नेत्रत्रयाय वौषट् । प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां अस्त्राय फट् । उभयहस्तांगुलिन्यासां कुर्यात् । अथ षडंगन्यासः ।।१४।। ओं भूः हिरण्यात्मने हृदयाय नमः । ओं भुवः प्रजापत्यात्मने शिरसे स्वाहा । ओं स्वः सूर्यात्मने शिखायै वषट्। ओ महः ब्रह्मत्मने कवचाय हुं ।।१५।। ओं जनः, ओं तपः, ओं सत्यं, सोमात्मने नेत्रत्रयाय वौषट् । प्रचोदयात सर्वात्मने अस्त्राय फट् । ओं तत्स० हृदयाय नमः ।।१६।। ओं वरेण्यं शिरसे स्वाहा । भर्गोदेवस्य शिखायै वषट् । धीमहि कवचाय हुं । धियोयोनः नेत्रत्रयाय वौषट् । प्रचोदयात् अस्त्राय फट् ।।१७।। षडंगन्यास करोनि । अंगन्यास दशस्थानीं । त्यांची नांवे सांगेन कानीं । एकचित्तें अवधारा ।।१८।। पादजानुकटिस्थानीं । नाभिहृदयकंठभुवनीं । तालुनेत्र स्पर्शोनि । ललाटशिरीं दशस्थान ।।१९।। गायत्रीमंत्राच्या दहा पदांसी । दशस्थान अंगन्यासासी । तत्सवितुर्वरेण्येसी। भर्गोदेवस्य पंचम स्थान ।।४२०।। धीमहि म्हणजे षष्ठ स्थान । धियो सप्तम स्थान जाण । योकारो अष्टम अंगन्यास पूर्ण। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।२१।। नकार नवम मंत्रस्थान । प्रचोदयात् दहावें जाण। अंगन्यास येणें गुण । करा तुम्ही द्विजोत्तमा ।।२२।। चतुर्विंशति अक्षरांसी । करावें अंगन्यासासी । पादांगुष्ठस्पर्श हर्षी। शिखादारभ्य न्यासावें ।।२३।। तं अंगुष्टाभ्यां नमः त्सं गुल्फयोर्नमः । विं जंघयोर्नमः । तुं जानुभ्यां नमः ।।२४।। व ऊरुभ्यां नमः । रें गुह्याय नमः । णीं वृषणाय नमः । यं कटिभ्यां नमः ।।२५।। भं नाभ्ये नमः । र्गो उदराय नमः । दें स्तनाभ्यां नमः । वं हृदयाय नमः ।।२६।। स्यं कंठाय नमः । धीं दंतेभ्यो नमः । मं तालवे नमः । हिं नासिकायै नमः ।।२७।। धिं नेत्राभ्यां नमः । यों भ्रुवोर्मध्याय नमः। यों ललाटाय नमः । नः प्राङ्मुखाय नमः ।।२८।। प्रं दक्षिणमुखाय नमः। चों पश्चिममुखाय नमः। दं उत्तरमुखाय नमः। यां मूर्ध्ने नमः । तं शिखायै वषट् ।।२९।। ऐसें न्यास करोनि । पुनः पादांगुष्ठ धरोनि। कटिपर्यंत

न्यासोनि । ऊर्ध्वन्यास करावे ।।४३०।। तकारा अंगुष्ठस्थान । त्सकार गुल्फ असे स्थान । विकार जंघास्थान । ऐका ब्राह्मणा म्हणती गुरु ।।३१।। तुकार जानूर्वकार ऊरवे । वकार गुह्यपूर्वक स्पर्श । णिकारा वृषणस्थान बरवें । तुकार कटिस्थान न्यास ।।३२।। शिखा धरोनि पादपर्यंत । करावे न्यास उतरत । त्यातें सांगेन आदिअंत । एकचित्तें परियेसा ।।३३।। तं नमः शिखायै विन्यस्य । यां नमः मुर्ध्नि विन्यस्य । दं नमः उत्तरशिखायां न्यस्य । चों नमः पश्चिमशिखायां ।।३४।। प्रं नमः दक्षिणशिखायां । नं नमः प्राङ्मुखे । यों नमः ललाटे । यों नमः भ्रुवोर्मध्ये ।।३५।। धिं नमः नेत्रत्रये । हिं नमः नासिकयोः । मं नमः तालौ । धीं नमः दंतेषु ।।३६।। स्यं नमः कंठे । वं नमः हृदये । दें नमः स्तनयोः । गों नमः उदरे । भं नमः नाभौ ।।३७।। प्रणवादि नमोंत न्यास करावे । आकार नाभीं उकार हृदये । मकार मुखे नकार ललाटे । मकार शिरसि हस्तेन नमस्कृत्वा ।।३८।। अथ मुद्रासंपुटप्रकारी । चतुर्विंशति अवधारीं । सांगेन त्यांचा विस्तार परी । ऐका ब्राह्मण एकचित्तें ।।३९।। श्लोक । सुमुखं संपुटं चैव विततं विस्तृतं तथा । द्विमुखं त्रिमुखं चैव चतुःपंचमुखं तथा ।।४४०।। षण्मुखाधोमुखं चैव ध्यापकाजलिकं तथा। शकटं यमपाशं च ग्रंथितं चोल्मुकोल्मुकम् ।।४१।। प्रलंबं मुष्टिकं चैव मत्स्यकूर्मो वराहकम् । सिंहाक्रांतं महाक्रांतं मुद्गरं पल्लवं तथा ।।४२।। एता मुद्रा न जानाति गायत्री निष्फला भवेत् । एता मुद्रास्तु कर्तव्या गायत्री सुप्रतिष्ठिता ।।४३।। अस्यार्थः । सुमुखं ।।१।। संपुटं ।।२।। विततं ।।३।। विस्तृतं ।।४।। द्विमुखं ।।५।। त्रिमुखं ।।६।। चतुर्मुखं ।।७।। पंचमुखं ।।८।। षण्मुखं ।।९।। अधोमुखं ।।१०।। व्यापकाजलिकं ।।११।। शकटं ।।१२।। यमपाशं च ।।१३।। ग्रंथितं ।।१४।। चोल्मुकोल्मुकं ।।१५।। प्रलंबं ।।१६।। मुष्टिकं ।।१७।। मत्स्यः ।।१८।। कूर्मः ।।१९।। वराहः ।।२०।। सिंहाक्रांतं ।।२१।। महाक्रांतं ।।२२।। मुद्गरं ।।२३।। पल्लवं ।।२४।। मुद्राविण गायत्रीमंत्र । जप करितां सर्व व्यर्थ । या कारणें करावें पात्र । मुद्रापूर्वक जप करावा ।।४४।। गौप्य करावा मुद्रायुक्त । प्राणायाम करा

निश्चित । समस्त पापक्षयार्थ । म्हणोनि अष्टोत्तरीय संकल्पावें ।।४५।। या गायत्रीप्रथमपादासी । म्हणा ऋग्वेद असे ऋषि । भूमितत्त्व परियेसीं । ब्रह्मा देवता त्रिष्टुप् छंद ।।४६।। द्वितीयपाद गायत्रीसी । यजुर्वेद असे ऋषि । रुद्रदेवता प्राणापानव्यालतत्त्वेंसी । जगती म्हणा अहर्निशीं ।।४७।। गायत्री तृतीयपादासी । ऋग्यजुः सामतत्त्व परियेसीं । विष्णु देवता त्रिष्टुप् छंदेसी । समस्तपापक्षयार्थ विनियोग ।।४८।। भूमिस्तंभ परियेसीं । गायत्री छंदासी । म्हणावें ब्रह्मपदासी । ब्रह्मा दैवत जाणावें ।।४९।। गायत्रीचें ध्यान । सांगेन तुम्हां विधान । एकचित्तें करा पठण । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।४५०।। ।।श्लोक।। मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीक्षणैर्युक्तामिंदुकलानिबद्धमुकुटां तत्त्वार्थवर्णात्मिकाम् । गायत्रीं वरदाभयांकुशकशां शुभ्रं कपालं गदां शंखं चक्रमथारविंदयुगलं हस्तैर्वहन्तीं भजे ।।५१।। ऐसें ध्यान करोनि । जप करावा नासिकाग्रनयनीं । अंतीं षडंग न्यासोनि । जप करा येणेंपरी ।।५२।। गायत्रीमंत्राची प्रशंसा । एकचित्तें परियेसा । मंत्रनाम असे विशेषा । अक्षरें दोनी पाप हरे ।।५३।। मकार म्हणजे आपुलें मन । त्रकार नाम आपुला प्राण । मन प्राण एकवटोन । जप करावा एकचित्तें ।।५४।। जप म्हणजे अक्षरें दोनी । प्रख्यात असती त्रिभुवनीं । जकार जन्म विच्छेदोनि । पकारें जन्मपाप दुरी ।।५५।। चारी वेदांस मूळ एका । गायत्रींनाम नाशी पातका । याचि कारणें करावा निका । वेदपठणफळ असे ।।५६।। ऐसा मंत्र न जरी जपे नर । वृथा जन्म जैसा सूकर । जप करा हो निर्धार । चिंतिलें फल पाविजे ।।५७।। न करावा उदकीं बैसोन । त्वरित होय प्रज्ञाहीन । याचि कारणें सांगेन विस्तारोन । अग्नि तीनि विप्रमुखीं ।।५८।। आहवनीय गार्हपत्य । दक्षिणाग्नि तिसरा विख्यात । अग्निउदकसंपर्कें त्वरित । तेजत्व जाय अग्नीचें ।।५९।। या कारणें उदक वर्जोनि । बैसिजे उत्तम आसनीं । हस्तस्पर्शी नाभिस्थानीं । जपावा माळ धरोनिया ।।४६०।। उभेनी जपावा प्रातःकाळीं । बैसोनि कीजे माध्याह्नकाळीं । अथवा उभा ठाकोनि । उभय पक्षीं करावा ।।६१।। माध्याह्नीं हृदयस्थानीं।

जपावा माळ धरोनि । हस्त मुखें स्पर्शोनि । सायंकाळीं जपावा ।।६२।। बैसोनि जपावा सायंकाळीं । पहावा वृक्ष निर्मळीं । जरी वृक्ष नसे जवळीं । नासाग्रनयनीं जपावा ।।६३।। ब्रह्मचारी गृहस्थासी । जप नेमिला अष्टोत्तरेंसी । वानप्रस्थ संन्यासी यांसी । सहस्र मुख्य करावा ।।६४।। संधिविग्रह[१] होय जरी । अष्टाविंशति तरी करी । अशक्त होय जरी । दहा वेळ जपावा ।।६५।। उत्तम पक्ष मानसीं । मध्यम गौप्य सुमुखेंसी । अक्षरें प्रगट वाक्येंसी । कनिष्ठ पुकार परियेसा ।।६६।। त्रिपाद असती गायत्रीसी । मिळोनि म्हणावी परियेसीं । न म्हणतां होय महादोषी । महानरक अवधारा ।।६७।। पृथक करोनि त्रिपदासी । जपा मंत्र अतिहर्षी । ब्रह्महत्यादि पापें नाशी । अनंत पुण्य लाधिजे[२] ।।६८।। अंगुष्ठजपें एक पुण्य । पर्वांगुलीनें दशगुण । शंखमणीनें होय शतगुण । प्रवालमाला[३] सहस्रफळ ।।६९।। स्फटिकमणि दहासहस्र । मौक्तिकें पुण्य लक्षाधिक । पद्माक्षी निर्गुण जप । दशलक्ष पुण्य असे ।।४७०।। कोटिगुणें सुवर्णमाला । कुश रुद्राक्ष अनंतफला । जप करा नित्य काळा । गौप्यमाला धरोनिया ।।७१।। गौप्यमाला करकमळीं। जप करा निश्चळीं । सौख्य पावे अनंत फळीं । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणांतें ।।७२।। जप करितां नुल्लंघिजे[४] मेरु । उल्लंघितां पाप बोलिलें अपारु । प्राणायाम केलिया त्रिवारु । मेरुलंघनपाप जाय ।।७३।। गायत्रीजप तीन दिवस । प्रत्यही करावा एकादश । सर्व पातकें होती नाश । त्रिरात्रीचें पाप जाय ।।७४।। अष्टोत्तरशत[५] जप करितां । अघोर पातक जाय त्वरिता । करोनि सहस्र जप एकाग्रता । उपपातकें नासती ।।७५।। महापातकादि दोषासी । कोटि जप करावा परियेसीं । जें जें कर्म इच्छिसी । त्वरित होय अवधारा ।।७६।। जप करावा मन दृढें । न पहावें मागें पुढें। शूद्रादिक यातीकडे । संभाषण न करावें ।।७७।। द्रव्य घेवोनि एखाद्यासी । जपतां होय अनंतदोषी । चांडाळयोनींत भरंवसीं । जन्म पावे परियेसा ।।७८।। कंडूं नये शरीर आपुलें । नेणतां जरी इतुकें घडलें । श्रोत्राचमन करा वहिलें। दोष नाहीं अवधारा ।।७९।। ब्राह्मणाचे दक्षिणकर्णीं । सप्त देवता ऐका निर्गुणी । स्पर्श

१. काही संकट. २. प्राप्त होते. ३. पोवळ्यांची माळ. ४. ओलांडू. ५. एकशे आठ.

करितां तत्क्षणीं । पापें जाती परियेसा ।।४८०।। दृष्टीं पडतां चांडाळासी । द्विराचमनें शुद्ध होसी । संभाषण झालिया पतितासी । आचमनस्नान करावें ।।८१।। जपतां निद्रा येई जरी । अधोवायु जांभई आलियावरी । क्रोधरूपें जपतां जरी । पापरूपें अवधारा ।।८२।। मौन्य करावें हें उत्तमीं । अगत्यें बोलिजे संधिविषयीं । तद्विष्णो मंत्र जपतां कर्मीं। पापें जाती सकळिक ।।८३।। नेणतां घडे इतुकें जरी । आचमन करावें श्रोत्रीं । अग्नि सूर्यधेनुदर्शन करीं । विष्णुमंत्र जपावा ।।८४।। ऐसा जप करावा विधीनें । मनकामना होय पूर्ण । ऐकती समस्त ऋषिजन । म्हणोनि सांगे पराशर ।।८५।। गायत्री जपावी ऐशी । प्रातःकाळीं म्हणा मित्रस्य ऋषि । उदुत्यं मंत्र माध्याह्नेसी । इमं मे वरुण सायंकाळीं ।।८६।। शाखापरत्वें मंत्र असती । म्हणावे विधी जैसे असती । गोत्र प्रवर म्हणा भक्तीं । वृद्धाचाराप्रमाणें ।।८७।। चारी दिशा नमोनि । प्रदक्षिणा करावी सगुणी । गोत्र प्रवर उच्चारोनि । नमस्कार करा परियेसा ।।८८।। ऐसी संध्या करून । मग करावें औपासन । सांगेन त्याचें विधान । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।८९।। सायंप्रातर्वेळा दोन्ही । औपासन करावें सगुणीं । मिळोनि न करावें द्विजजनीं । सर्वांनी पृथक् पृथक् हेचि जाणा ।।४९०।। न करावें वेळणीं आळंद्यांत । भूमीवरी न करा नित्य । स्थंडिलीं करावें विहित । अथवा उदकें सारवावें ।।९१।। कुंडी स्थापोनि अग्नीसी । करावें नित्य उपासनेसी । वारा घालों नये त्यासी । हातें पर्णीं आणि सुपें ।।९२।। व्याधिष्ठ पर्णवातें होय। सुपें दरिद्र धनक्षय । मुखें फुंकिलिया आयुष्य जाय । हस्तमूळीं होय मृत्यु ।।९३।। फुंकणी अथवा विंझण्यासी । वायु घालावा अग्नीसी । काष्ठें समृद्धि परियेसीं । ज्वलित असावा अग्नि देखा ।।९४।। ज्वाला निघती जये स्थानीं। आहुति घालावी तया वदनीं । समिधा आणाव्या ब्राह्मणीं । शूद्रहस्तें घेऊं नये ।।९५।। समिधा पुष्पें दूर्वा देखा । आणों नये शूद्रें ऐका । होमद्रव्यें होती विशेखा । सांगेन नांवें परियेसा ।।९६।। साळी सांवे नीवार । तंदुल असती मनोहर । गोधूम जव निर्धार । यावनाळ मुख्य असे ।।९७।। साठी दाणे मिति

प्रमाण । आहुति मुख्य कारण । अधिक न कीजे अथवा न्यून । घृतसंपर्क करावें ।।९८।। घृत नसेल समयासी । तिल पवित्र होमासी । तिळांचें तैल परियेसीं । तेंही पवित्र असे देखा ।।९९।। औपासन केलियावरी । ब्रह्मयज्ञ तर्पण करीं। सांगेन विधि अवधारीं । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।५००।। मुख्य सकळ प्रातःकर्मे सारोनि । ब्रह्मयज्ञ करावा माध्याह्नीं । उपासनादि कर्में करोनि । मग करावा ब्रह्मयज्ञ ।।१।। उदकसन्निध मुख्य स्थानीं । करावें तर्पण ब्राह्मणीं। प्राणायाम तीन करोनि । विद्युदसि मंत्र जपावा ।।२।। दूर्वा घेऊन दक्षिण करीं । पूर्वमुख अथवा उत्तरीं। बसावें वाम पादावरी । दक्षिण पाद ठेवोनि ।।३।। उभयहस्तसंपुटेंसी । ठेवावे दक्षिण जानुवासी । म्हणावें तीन प्रणवांसी । मग म्हणावें ऋचाक्षर ।।४।। ओं भूः ऐसें म्हणोनि । त्रिपदा गायत्री उच्चारोनि । तत्स० म्हणोनि । मग जपावी दश वेळां ।।५।। स्वाध्याय दिवसासी । म्हणा वेद शक्तीसी । अनध्याय होय तया दिवसीं । एक ऋचा म्हणा पन्नासा ।।६।। तोही नये एखाद्यासी । मंत्र म्हणावा विशेषीं । नमो ब्रह्मणे मंत्रासी । तीन वेळां जपावा ।।७।। वृष्टिरसि मंत्रासी । जपोनि स्पर्शावें उदकासी । तर्पण करावें परीयेसीं । ऐक ब्राह्मणा एकचित्तें ।।८।। ब्रह्मयज्ञ करावयासी । द्रव्य दर्भ परियेसीं । वसुरुद्रआदित्यांसी । तृप्त समस्त देव पितर ।।९।। एखादे दिवसीं न घडे जरी । अथवा होय समय रात्री। जप करावा गायत्री । वेदपठण फल असे ।।५१०।। देवतर्पण कुशाग्रेंसी । मध्यस्थानें तृप्त ऋषि । मुळें पितृवर्गासी । तर्पण करावें परियेसा ।।११।। न करावें तर्पण पात्रांत । करावें आपण उदकांत । भूमीवरी घरीं नित्य । निषिद्ध असे करूं नये ।।१२।। दर्भ ठेवोनि भूमीवरी । तर्पण करावें अवधारीं । विधियुक्त भक्तिपुरःसरीं। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।१३।। तीळ धरोनि आपल्या करीं । तर्पण करावें अवधारीं । ठेवों नये शिळेवरी । भूमीं काष्ठपात्रीं देखा ।।१४।। रोमकूपादि स्थानीं देखा । तीळ ठेवितां पावती दुःखा । तीळ होती कृमि ऐका । निषिद्ध बोललीं स्थानें पांच ।।१५।। घरीं तर्पण करावयासी । तीळ अग्राह्य

परीयेसीं । करावें आपण उदकासी । ऐका समस्त ऋषिजन ।।१६।। श्वेत तीळ देवांसी । धूम्रवर्ण ऋषिजनांसी । कृष्णवर्ण पितरांसी । तीळतर्पण करावें ।।१७।। यज्ञोपवीती सव्यें देवासी । निवीती करावी ऋषींसी । अपसव्य पितरांसी । तर्पण करावें येणें रीतीं ।।१८।। देवासी अंजुलि एक । ऋषींसी अंजुलिद्वय सम्यक । पितरांसी अंजुलि त्रिक। तर्पण ऐसें करावें ।।१९।। स्त्रियांसी अंजुलि एक देखा । व्यतिरिक्त बंधूसी एक । सपत्नी आचार्य नामिका । द्वयांजुलि करावें ।।५२०।। देवब्रह्मऋषीश्वरांसी । अक्षता मुख्य तर्पणासी । कृष्णतिलतर्पण पितरांसी । अनंतपुण्यें परियेसा ।।२१।। आदित्य शुक्रवारेंसी । प्रतिपदा मघा नक्षत्रासी । षष्ठी नवमी एकादशीसी । तिलतर्पण करूं नये ।।२२।। अथवा विवाह उपनयनासी । जन्मनक्षत्र जन्मदिवसीं । आपुल्या घरीं शुभदिवसीं । तिलतर्पण करूं नये ।।२३।। जधीं न करी तिलतर्पण । उदकें मुख्य करा जाण । मुद्रिका हस्तीं सुवर्ण । दर्भपवित्रें करावें ।।२४।। पाय न धुतां मंगलस्नान। तिलावीण करिता तर्पण । श्राद्ध करी दक्षिणेविण । निष्फल असे अवधारीं ।।२५।। निषिद्ध बोलिलें ज्या दिवसीं । तर्पण करावें उदकेंसी । दिपवाळी चतुर्दशीसी । करावें तर्पण परियेसा ।।२६।। अंगारक कृष्ण चतुर्दशीसी। करावें तर्पण परियेसीं । यमाचें नांवें विधींसी । यज्ञोपवीत सव्यानें ।।२७।। एकेक तीळ घेऊनि । त्रिवार अंजुलि देऊनि । यमाचें नाम उच्चारोनि । तर्पण करावें भक्तीनें ।।२८।। यमाचीं नांवें त्रयोदशी । सांगेन ऐका विस्तारेंसी । यम धर्मराजा परियेसीं । मृत्यु अंतक चौथा जाणा ।।२९।। वैवस्वत काल देखा । सर्वभूतक्षय ऐका । आठवा औदुंबरनामिका। नीलाय परमेष्ठी दहा जाणा ।।५३०।। वृकोदर चित्ररेखा । चित्रगुप्त त्रयोदशिका। प्रत्येक नामें म्हणोनि एकेका । नदींत द्यावें परियेसा ।।३१।। समस्त पातकें नासती । रोगराई न पीडिती । अपमृत्यु कधीं न येती । ग्रहपीडा न बाधे ।।३२।। शुक्लपक्षीं माघमासीं । तर्पण करावें अष्टमीसी । भीष्मनामें परीयेसीं । वर्षपातकें परिहरतीं ।।३३।। ऐसें तर्पण करोनि । सूर्यनामें अर्घ्यें तिन्ही । द्यावीं समस्त

द्विजजनीं । म्हणे श्रीनृसिंहसरस्वती ।।३४।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । कृपामूर्ति[१] स्वामी कर्मविधिसी । सांगतां झाला ब्राह्मणासी । येणेंपरी विहिताचार[२] ।।३५।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । ऐसा ब्राह्मणांचा आचार । वर्ततां होय मनोहर । सर्वाभीष्टें[३] साधतील ।।३६।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । नामधारक शिष्य संवादत । वेदोपनिषदमथितार्थ । आचारनिरूपणाध्याय हा ।।५३७।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे आह्निकनिरूपणं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ।।३६।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।५३७।।

।।श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणामस्तु।।

* * *

१. दयाळू. २. सांगितलेला आचार. ३. सर्वांचे कल्याण.

अध्याय ३७ वा

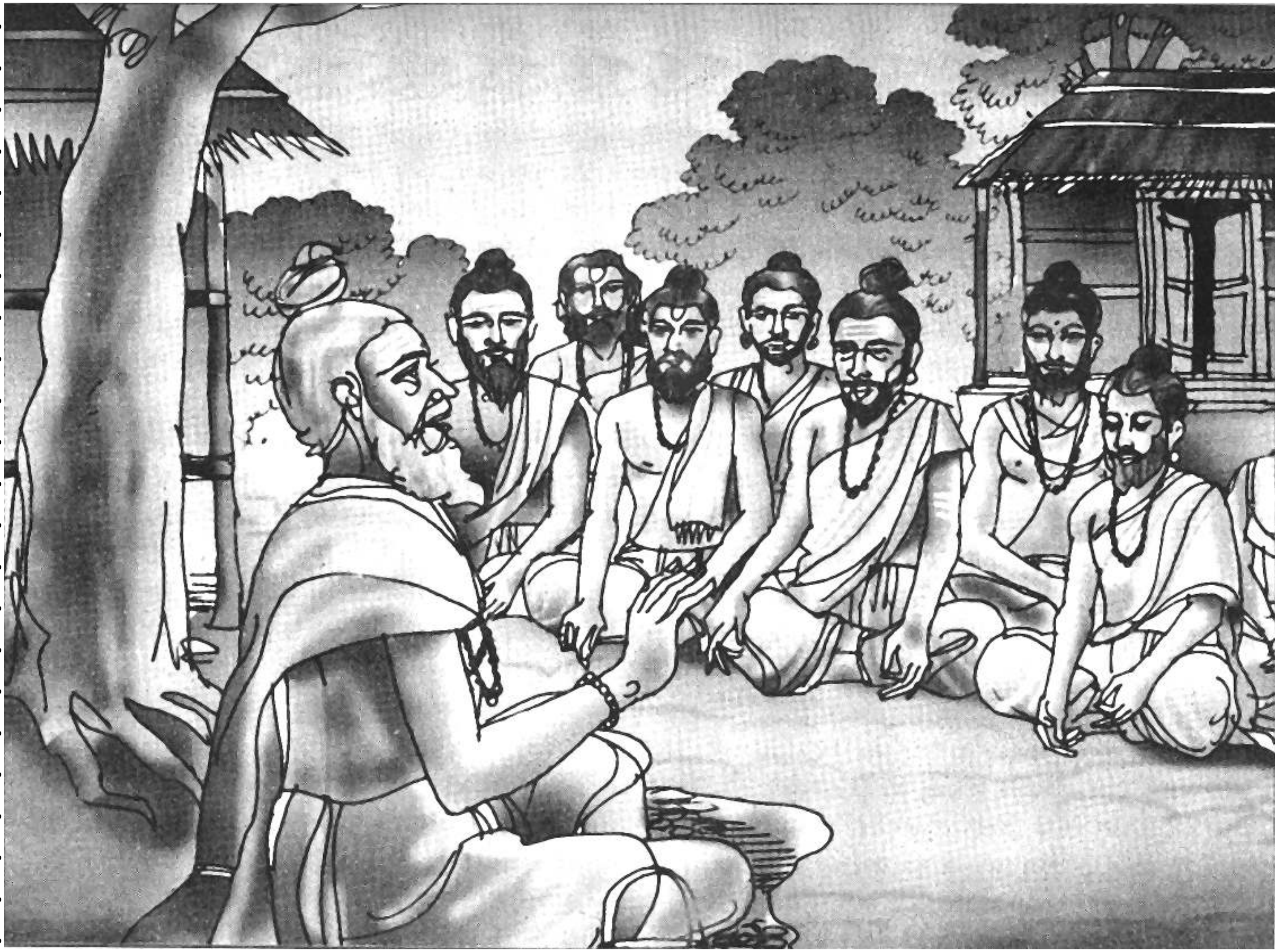

।। अध्याय सदतिसावा ।। * ।। गृहस्थाश्रमातील आचारधर्म ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारक सिद्धाला म्हणाला, ''हे मुने, त्यानंतर श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांनी त्या विप्राला आणखी काय सांगितले ?''

सिद्ध म्हणाला, ''त्यानंतर श्रीगुरूंनी त्याला ब्राह्मणाने कसे आचरण ठेवावे त्यावर सविस्तर निरूपण केले. त्याविषयी थोडक्यात सांगतो ऐक.

ब्राह्मणाने गृहस्थाश्रमात असताना आपल्या घरात जळणाची लाकडे, दिव्य मणी, तूप, तीळ, कृष्णाजिन, लोकरीची वस्त्रे व काळे मांजर या गोष्टी संग्रही ठेवाव्यात. सारस पक्षी व धेनू पाळावी. त्याच्या गृहात स्वतंत्र देवघर असावे. देवपूजेचे सर्व साहित्य असावे. तेथे रांगोळी घालावी. उत्तम आसनावर बसून घरातील देवांची भावभक्तीने नित्य पूजा करावी. उदक, अग्नी, मानस, सूर्य, स्थंडिलस्थ प्रतिमा, यज्ञ, धेनू, ब्राह्मण, गुरू, शालिग्राम ही सर्व विष्णूची अधिष्ठाने आहेत. त्यांची गुरूच्या आज्ञेनुसार विधियुक्त पूजा करावी. देव शास्त्रदृष्टीने योग्य दिशेस ठेवावे. श्रीगुरूंनी त्या ब्राह्मणाला प्राणायाम, अंगन्यास, ध्यान, देवपूजेच्या साहित्याची मांडणी, आवाहन, अभिषेक, मंत्रोच्चार यासह षोडशोपचारे पूजन कसे करावे याचा सर्व विधी नीट समजावून सांगितला. फुलांचे प्रकार, देवपूजेसाठी कोणती फुले घ्यावीत, कोणती फुले घेऊ नयेत, कोणत्या देवाला कोणती फुले वाहावीत. कोणती वाहू नयेत, पुष्पार्चनाची कोणती फले आहेत ते सांगितले.

नमस्कार कसा करावा, केव्हा करावा, केव्हा करू नये, कोणाला करावा, कोणाला करू नये, कोण वंदनीय आहेत ते सांगितले. देवाला कसे संतुष्ट करावे, देवाची प्रार्थना कशी करावी, पूजा विसर्जन कसे करावे ते सांगितले. वैश्वदेवाचा विधी, अन्नदानाचे महत्त्व, अतिथीचे स्वागत कसे करावे, अतिथीच्या सेवेने काय पुण्यलाभ होतो, अतिथीचा उपेक्षा केल्याने काय होते, भोजन करताना कोणते नियम पाळावे, मंडल कसे करावे, कोणत्या देवतांचे स्मरण करावे, कोणत्या दिशेला तोंड करून बसावे, भोजनाचे पात्र कोणत्या धातूचे असावे, पत्रावळीसाठी कोणत्या वृक्षांची पाने घ्यावीत, कोणती पर्णे निषिद्ध आहेत ते सांगितले. मग आपोशन, चित्राहुती, प्राणाहुती, मौन याविषयी सांगून कसे जेवावे, किती वेळात जेवावे, जेवताना किती घास घ्यावेत, घास किती मोठा असावा, कोणाच्या संगतीत जेवावे, जेवताना कसे बसावे, कसे बसू नये, कोणत्या स्थानी जेवू नये, जानवे कसे ठेवावे, अन्न उष्टे कधी होते, जेवताना दीप का प्रदीप्त ठेवावा, स्त्रीसाठी अन्न अवशिष्ट न ठेवल्यास कसा दोष लागतो यावर यथार्थ विवेचन केले.

पाणी कसे प्यावे, कसे पिऊ नये, कोठले पाणी प्यावे, कोठले पिऊ नये, कोणत्या ठिकाणी पाणी पिऊ नये, जेवताना कोणते वस्त्र नसावे ते सांगितले. जेवल्यावर आधी चूळ भरावी, मग हात धुवावे, मुख प्रक्षालन करावे, दात घासावे असा क्रम सांगितला. काय खावे, काय खाऊ नये, तिथी-वारी-दिवसा-रात्री कोणते अन्न पदार्थ निषिद्ध असतात, कोणते दूध वर्ज्य असते, पर्जन्यकाळी कोणते पाणी धोक्याचे असते, कोणते अन्न शिळे असते, कोणत्या स्पर्शाने

अन्न अग्राह्य होते, तांबूल कोणी भक्षण करावा, कोणी करू नये, तांबूल तयार करताना पान कसे घ्यावे, तांबूल व सुपारी यांचे गुणदोष काय आहेत, भोजनानंतर काय करावे, झोपण्याची खाट कशी असावी, ती कोणत्या लाकडाची असावी, ती विणण्याचे शुभ मुहूर्त व शुभ वार कोणते, त्याची काय फले आहेत, कोठे कसे निजावे, कोठे निजू नये, रात्री शयन करताना कोणती स्तोत्रे म्हणावी, स्त्रीसंग केव्हा करावा, केव्हा करू नये, स्त्रीसंग करताना कोणती काळजी घ्यावी, स्त्रीसंगाच्या वेळी पती आणि पत्नी यांच्या मानसिकतेचा गर्भावर काय परिणाम होतो वगैरे सूक्ष्म विचारही सांगितला.''

श्रीगुरू त्या ब्राह्मणाला म्हणाले, ''बाबारे, अशा प्रकारे गृहस्थाश्रमात विवेकयुक्त, सुविचारपूर्वक व शास्त्रविधीला अनुसरून वागणारा मनुष्य देवांनाही वंद्य होतो. त्याला धन, मान, यश, सिद्धी, आयुष्य, आरोग्य, उत्तम संतती यांचा लाभ होतो.'' ते ऐकून ब्राह्मणाने कृतज्ञतेने श्रीगुरूचे पाय धरले व म्हणाला, ''स्वामी, आपण खरोखरच उद्धारकर्ते आहात. आपण मला ज्ञान दिले, माझे अज्ञान दूर केले, मी धन्य झालो ! या पुढेही अशीच कृपादृष्टी ठेवा.'' तो त्याचा मनोभाव जाणून श्रीगुरू अतिशय प्रसन्न झाले. त्यांनी त्याला आशीर्वाद दिला ''विप्रा, आता तुला भिक्षा मागावी लागणार नाही. तुझे सर्व मनोरथ पूर्ण होतील. तू सुखात राहशील. तुझी मुले बाळे आनंदात राहतील.''

सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्री गुरुचरित्र हा ग्रंथ इतका प्रभावी आहे की त्याच्या श्रवण पठणाने अज्ञानाचे निरसन होऊन मनुष्य ज्ञानी होतो. त्याला सर्व अभीष्ट प्राप्त होते. त्याचे कल्याण होते.''

अध्याय सदतिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक विनवी सिद्धासी । पुढें कथा वर्तली कैसी । श्रीगुरु सांगती विस्तारेंसी । काय निरूपिलें यानंतर ।।१।। ऐक नामधारका सगुणा । श्रीगुरु अवतार नारायणा । जाणे सर्व आचारखुणा । सांगतसे कृपेंसी ।।२।। त्रैमूर्तीच्या अवतारास । आचार सांगतां काय प्रयास । ज्ञान देउनी पतितास । वेद म्हणविले कवणेंपरी ।।३।। ऐसें गुरुमूर्ति दातारु । भक्तजनकल्पतरु । सांगते झाले आचारु । कृपा करोनि विप्रासी ।।४।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी । गृहरक्षणार्थ कारणासी । अग्निमंथनकाष्ठासी । संपादावें कृष्णमार्जार ।।५।। श्रीखंडादि मणिघृतें । तिळ कृष्णाजिन[1] छागवस्त्रें[2] । इतुकीं असावीं पवित्रें । दुरितें बाधा करूं न शकती ।।६।। शुक्लपक्ष सारसासी[3] । पोसावें घरीं परियेसीं । समस्तपापविनाशी । धेनु असावी आपुलें घरी ।।७।। देवपूजेचें विधान । सांगेन ऐका एक मन । गृह बरवें संमार्जन । देवगृह असावें ।।८।। हिरण्य रौप्य ताम्रेंसी । अथवा मृत्तिका पात्रेंसी। संमार्जन करावें विधींसी । निषिद्ध पात्रें सांगेन ।।९।। कांस्य पात्रीं कन्यकाहस्तीं । नोवरीं अथवा शूद्र जातीं । न करावें वस्त्र धरोनि वामहस्तीं । दक्षिण हस्तीं सारवावें ।।१०।। प्रारंभ करावा नैर्ऋत्यकोनीं । रात्रीं न करावें उदक घेउनी । अगत्य करणें घडे मनीं । भस्में करोनि सारवावें ।।११।। रंगमाळिका घालोनि । निर्मळ असावें देवताभुवनीं । मग बैसोनि शुभासनीं । देवपूजा करावी ।।१२।। जैसी संध्या ब्राह्मणासी । देवपूजा करावी तैसी । त्रिकाल करावें अर्चनासी[4] । एकचित्तें मनोभावें ।।१३।। त्रिकाळीं न घडे ज्यासी । प्रातःकाळीं करावी हर्षीं । तेंही न साधे परियेसीं । माध्याह्नकाळीं करावें ।।१४।। सायंकाळीं मंत्रेंसी । पुष्पें वाहोनि भक्तींसी । ऐसें न साधे जयासी । भोजनकाळीं करावें ।।१५।। देवपूजा न करी नर । पावे त्वरित यमपुर । नरक भोगी निरंतर । ऐक ब्राह्मणा एकचित्तें ।।१६।। विप्रकुळीं जन्म जयासी । पूजा न करितां जेवी हर्षीं । तोचि होय यमग्रासी । वैश्वदेव न करी

१. काळे कातडे. २. लोकरीचे वस्त्र. ३. सारस पक्ष्यास. ४. पूजा.

नर ।।१७।। देवपूजा करावयासी । सहा प्रकार परियेसीं । उदकनारायण विशेषीं । पूजितां तृप्ति जगन्नाथा ।।१८।। दुसरा प्रकार सांगेन ऐका । अग्निदेवपूजा अधिका । मानसपूजा अतिविशेखा । एकचित्तें परियेसा ।।१९।। सूर्यपूजा करितां जाण । संतुष्ट होय नारायण । सामान्यपक्षें स्थंडिलीं जाण । प्रतिमापूजा[1] स्वल्पबुद्धि ।।२०।। ज्ञाता असेल बुद्धिमंत । यज्ञपुरुषपूजा[2] त्वरित । स्वर्गापवर्गा पूजा देत । यज्ञपुरुषपूजा मुख्य जाण ।।२१।। अथवा पूजावें धेनूसी। ब्राह्मणपूजा विशेषीं । गुरुपूजा मनोभावेंसी । प्रत्यक्ष तुष्टे गुरुमूर्ति ।।२२।। गुरु त्रैमूर्ति म्हणोनि । बोलती समस्त श्रुतिवचनीं । सकळाभीष्टें तयापासूनी । पाविजे चारी पुरुषार्थ ।।२३।। कलिप्रवेश होतां नरू । न करितां अंतःकरण स्थिरू । उत्पत्ति केली शाङ्‍र्गधरू । समस्त कलि उद्धरावया ।।२४।। शालिग्रामचक्रांकितेंसी । प्रकाश केला हृषीकेशीं । तीर्थ घेतां परियेसीं । समस्त पापें नासती ।।२५।। आज्ञा घेऊनि श्रीगुरूची । पूजा करावी प्रतिमेची । वेदोक्त मंत्र करोनि वाचीं । विधिपूर्वक पूजावें ।।२६।। स्त्री जनादि शूद्रांसी । न म्हणावे वेदमंत्रेसी । आगमोक्तमार्गेसी[3]। गुरुनिरोपें करावें ।।२७।। श्रीगुरूचे निरोपानें । पूजिजे काष्ठें पाषाणें । तेचि होती देव जाणें । होती प्रसन्न परियेसा ।।२८।। शुचि आसनीं बैसोनी । करावे प्राणायाम तिन्ही । येभ्योमाता म्हणोनि । चेतन करावा परमात्मा ।।२९।। प्रणव मंत्रोनि द्वादशी । उदक प्रोक्षावें आपुल्या शिरसीं । संकल्प करोनि अंगन्यासी । कलशपूजा करावी ।।३०।। देवाच्या दक्षिण भागेसी । कलश ठेवावा परियेसीं । पूजा करोनि भक्तीसी । शंखपूजा करावी ।।३१।। निर्माल्य काढोनि विनयेंसी । टाकावें तें नैर्ऋत्यादिशीं । धौत वस्त्र हांतरोनि हर्षीं । दीप प्रज्वलित करावा ।।३२।। स्मरावें मनीं श्रीगुरूसी । मनोवाक्कायकर्मेंसी । अर्चन करावें पीठासी । विधिपूर्वक अवधारा ।।३३।। चारी द्वारें पूजोनि । दिशा पूजाव्या अर्चुनी । शांताकार करा ध्यानीं । मग आवाहनावें मंत्रोक्त ।।३४।। सहस्रशीर्षेति आवाहनोनि । पुरुषएवेदं आसनीं । एतावानस्य म्हणोनि । पाद्य द्यावें अवधारा ।।३५।। मंत्र म्हणोनि त्रिपादूर्ध्व

१. पूजा. २. पूजा. ३. वेदांनी सांगितलेले.

ऐसा । अर्घ्य द्यावें परियेसा । तस्माद्विराड् म्हणा ऐसा । देवासी आचमन समर्पावें ।।३६।। यत्पुरुषेण मंत्रेंसी । स्नपन[१] करा देवासी । दुग्धादि पंचामृतासी । स्नपनपूजा करावी ।।३७।। पुरुषसूक्तादि रुद्रेंसी । श्रुतिमार्गें करोनि न्यासासी । स्नपन करावें परियेसीं । एकचित्तें अवधारा ।।३८।। स्नपन करूनि देवासी । बैसवावें शुभासनेसी । तंयज्ञमिति मंत्रेंसी। वस्त्रें द्यावीं परियेसा ।।३९।। तस्माद्यज्ञेति मंत्रेंसी । यज्ञोपवीत द्यावें देवासी । येणेंचि मंत्रें गंधाक्षतेंसी । वहावें अनन्यभक्तीनें ।।४०।। तस्मादश्वा अजायन्त । ऐसा तुम्ही मंत्र म्हणत । पुष्पें वहावीं एकचित्त । मनःपूर्वक देवासी ।।४१।। पुष्पें वहावयाचें विधान । सांगेन ऐका ऋषिजन । आपण पेरिलीं कुसुमें[२] सगुण । उत्तम पक्ष परियेसा ।।४२।। पुष्पें सती अरण्यांत । तीं मध्यम प्रकार बोलिजेत । क्रय करूनि घेतां विकत । अधम पुष्पें जाणिजे ।।४३।। उत्तम न मिळतां घ्यावीं विकत । उत्तम पक्ष पुष्पें श्वेत । रक्त मध्यम अध्यम पीत । कृष्णचित्र अधमाधम ।।४४।। वर्जावीं शिळीं पुष्पें देख । सच्छिद्र अथवा कृमिभक्षक । भूमीवरी पडे ऐक । पुष्प त्यजावें देवासी ।।४५।। शिळीं नव्हेती द्रव्यें जाणा। बिल्वपत्रें तुळसी आणा । सहस्रपत्रें कमळ माना । सदां ग्राह्य देवांसी ।।४६।। शतपत्रें बकुलचंपकासी । पाटलें कमलें पुन्नागेंसी । मल्लिका जाती करवीरेंसी । कल्हारपुष्पें अर्पावीं ।।४७।। विष्णुपूजा करावयासी । वर्जावीं पुष्पें तुम्हीं ऐसी। धत्तूर[३] अर्क[४] करवीरेंसी[५] । रक्त पुष्पें वर्जावीं ।।४८।। गिरिकर्णिका निर्गुडेंसी। सेवगा कपित्थ करंजेंसी । अमलपत्र[६] कूष्मांडेंसी । पुष्पें विष्णूसी वर्जावीं ।।४९।। हीं वाहिल्या होय दोषी । सांगेन ऐका समस्त ऋषि । पूजा करितां विष्णूसी। त्यजावीं याचि कारणें ।।५०।। अर्कपुष्प वाहिल्यासी । विनाश होय आपणासी । धत्तूरपुष्पें प्रज्ञानासी । केविदारें दरिद्रता ।।५१।। श्रीकर्णिकापुष्पें[७] वाहतां । कुळक्षय होय त्वरिता । कंटकारीपुष्पें[८] वाहतां । शोक होय परियेसा ।।५२।। कंदपुष्पें होय दुःख । शाल्मलीपुष्पें रोग ऐक । त्याचीं कारणें करूनि विवेक । पुष्पें वहावीं विष्णूसी ।।५३।। वर्जा पुष्पें ईश्वरासी । सांगेन

१. अभिषेक. २. फुले. ३. धोत्रा. ४. रुई. ५. कण्हेर. ६. आवळीचे पान. ७. कुंभीची फुलें. ८. रिंगणीची फुले.

नांवें परियेसीं । कपित्थ केतकी शशांकेंसी । श्यामपुष्पें वर्जावीं ।।५४।। काष्ठ पिंपळ करंज देखा । बकुल दाडिंब केतका । घातकी निंबादि पंचका । माधवीपुष्पें वर्जावीं ।।५५।। चूत कुंद युथिका[१] जाती । रक्त पुष्पें वर्जावीं निरुती। ईश्वरार्चनें दोष घडती । श्वेतपुष्पें मुख्य देखा ।।५६।। पूजा करितां गणेशासी । वर्ज करा तुम्ही तुलसी। नित्यपूजा करा दूर्वेंसी । दूर्वा वर्ज शक्तिदेवीतें ।।५७।। येणें विधीं पुष्पें वाहतां । काम्य[२] होय तुम्हां त्वरिता । चतुर्विध पुरुषार्था । लाधाल तुम्ही अवधारा ।।५८।। यत्पुरुषेति मंत्रेंसी । सुगंध धूपादि परिमळेसी । ब्राह्मणोस्येति मंत्रेंसी । एकार्तिक्य करावें ।।५९।। चंद्रमामनसो इति मंत्रेंसी । नैवेद्य अर्पावा देवासी । तांबूल अर्पितां म्हणा मंत्रासी। नाभ्याआसीदिति ऐसा ।।६०।। सुवर्णपुष्पें नीरांजन । सप्तास्येति मंत्रें करून । पुष्पांजलि घेऊन । देवा यज्ञेति मंत्रें अर्पावीं ।।६१।। धातापुरस्तात् मंत्रेंसी । नमस्कारावें देवासी । अति संमुख पृष्ठदेशीं । गर्भगृहीं करूं नये ।।६२।। नमस्काराचें विधान । सांगेन ऐका विद्वज्जन । सव्य देवप्रदक्षिण । करूनि नमन करावें ।।६३।। आपुला गुरु माता पिता । संमुख जावें बाहेरूनि येतां । अथवा उत्तम द्विज देखतां । संमुख जावोनि वंदावें ।।६४।। सभा असेल द्विजांची । नमस्कार करा तुम्ही एकची। देवार्चनीं तैसेंची । नमस्कार पावे समस्तां ।।६५।। माता पिता श्रीगुरूसी। नमस्काराची रीति ऐसी । उभय हस्तें कर्णस्पर्शी । एकभावें वंदावें ।।६६।। सव्य पादावरी देखा । सव्य हस्त स्पर्शोनी निका । वामहस्तीं वामपादुका । धरूनि नमन करावें ।।६७।। गुरुस्थानांची नांवें । सांगेन ऐका भावें । विचारोनिया बरवें । नमस्कारावें येणें विधीं ।।६८।। माता पिता गुरु धाता । भयहर्ता अन्नदाता । व्रतबंध केल्या पुरोहिता । सापत्नी[३] ते गुरुस्थानीं ।।६९।। ज्येष्ठ भ्राता अथवा चुलता । सापत्न असेल ज्याची माता । वय अधिक इष्टमित्रा । नमस्कारावें तयांसी ।।७०।। निषिद्ध स्थानें नमावयासी । सांगेन ऐका तुम्हांसी । उणें असेल वय ज्यासी । नमूं नये विद्वज्जनीं ।।७१।। अग्नि समिधा पुष्पें कुशा । धरिला असेल

१. मखमल. २. हेतू. ३. सावत्र आई.

अक्षतांकुशा । स्वहस्तीं परहस्तीं असतां दोषा । अशस्त्र वध हाईजे नमस्कारितां ।।७२।। जप अथवा होम करितां । दूर देखिला द्विज येतां । स्नान करितां जळीं असतां । नमन करितां दोष घडे ।।७३।। एखादा विप्र असे धावत । नेणतां[१] अथवा धनगर्वित । क्रोधवंत किंवा मंगलस्नान करित । नमस्कार करूं नये ।।७४।। एकहस्तें ब्राह्मणासी । नमूं नये परियेसीं । सूतकिया[२] मूर्ख जनांसी । करूं नये नमस्कार ।।७५।। गीतवाद्यादि नृत्येंसी । संतुष्टावें देवासी। प्रार्थना करावी भक्तींसी । मग अर्चावें सनकादिकां ।।७६।। पूजा अपूर्व देवासी । हस्त ठेवूनि पीठेसी । उत्तरपूजा करावी हर्षीं। मग करावें उद्धासन[३] ।।७७।। ऐसेंपरी देवपूजा । करावी भक्तीनें ऐका द्विजा । संस्कृत अन्न व्हावया काजा । वैश्वदेव करावा ।।७८।। अग्नि अलंकार करूनि । अन्न अग्निकुंडीं दाखवूनि । घृतसंमिश्रित करूनि । पंच भाग करावे ।।७९।। एक भागाच्या दहा आहुति । दुसरा बळिहरणीं योजिती । अग्रदान[४] तिसरा करिती । चौथ्या भागें पितृयज्ञ ।।८०।। मनुष्ययज्ञ पांचव्यासी । वैश्वदेव अथवा मंत्रेंसी । अन्न नाहीं ज्या दिवसीं । तंदुलांनीं करावा ।।८१।। वैश्वदेव समयासी। अतिथि[५] आलिया घरासी । चोर चांडाल होय हर्षीं । पूजा करावी मनोभावें ।।८२।। यम सांगे दूतासी । वैश्वदेव करितां नरासी । जाऊं नको तयापासी । विष्णुआज्ञा आम्हां असे ।।८३।। मातापिताघातकियांसी । शुनि श्वपचचांडलासी । अतिथि आलिया घरासी । अन्न द्यावें परियेसा ।।८४।। न विचारावें गोत्रकुळ । अन्न घालावें तात्काळ । विन्मुख झालिया पितृकुळ । वर्षे सोळा न येती घरासी ।।८५।। प्रवासी असेल आपण जरी । औषधि घृत दधि क्षीरीं । कंदमूळें फळें तरी । देवयज्ञ करावा ।।८६।। अन्नाविणें अग्रदान । करूं नये साधुजन । पंचमहायज्ञ करी ब्राह्मण । चांद्रायण आचरावें ।।८७।। न होतां वैश्वदेव आपुल्या घरी। भिक्षेसि आला नर जरी । भिक्षा घालितां पाप दूरी । वैश्वदेवफल असे ।।८८।। बळिहरण घालोनि काढी आपण । त्याणें आचरावें चांद्रायण । आपण काढितां दोष जाण । आणिकाकरवीं काढवावें ।।८९।। बळिहरण न

१. परका. २. सुतकी मनुष्यास. ३. विसर्जन. ४. 'अग्रं ग्रासचतुष्टयम्' – अतिथी, गाय वगैरेंकरितां चार घास अन्नाचे दान. ५. अन्नार्थी पाहुणा.

काढितां जेवी जरी । सहा प्राणायाम त्वरित करीं । तेणें होय पाप दुरी । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।९०।। गृहपूजा करूनि देखा । गोग्रास द्यावा विशेखा । नित्य श्राद्ध करणें ऐका । करूनि अन्न समर्पावें[1] ।।९१।। स्वधाकार पिंडदान। करूं नये अग्नौकरण । ब्रह्मचारियासी तांबूलदान । दक्षिणा वर्ज परियेसा ।।९२।। वैश्वदेव झालियावरी । उभा राहोनि आपुल्या द्वारीं । अतिथिमार्ग पहावा निर्धारीं । आलिया पूजन करावें ।।९३।। श्रमोनि आलिया अतिथीसी । पूजा करावी भक्तींसी । अथवा अस्तमानसमयासीं[2] । आलिया पूजन करावें ।।९४।। वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । ऐसें बोलती वेदशास्त्रु । अतिथि जाण सर्व गुरु । वैश्वदेवसमयासी ।।९५।। वैश्वदेवसमयीं अतिथीसी । पूजा करितां परियेसीं । ती पावे देवांसी । तुष्टें ब्रह्मा इंद्र वह्नि ।।९६।। वायुगुण अमर्यादि देव । तृप्ति पावे सदाशिव । पूजा करावी एकभाव । सर्व देवता संतुष्टती ।।९७।। अतिथिपाद प्रक्षाळिती । पितर सकळ तृप्त होती । अन्नदानें ब्रह्मा तृप्ति । विष्णुमहेश्वरां अवधारा ।।९८।। यतीश्वरादि ब्रह्मचारी । जे समयीं येती आपुल्या घरीं । अन्न द्यावें निर्धारीं । महापुण्य असे देखा ।।९९।। ग्रासमात्र दिधला एक । मेरूसमान पुण्य अधिक । बरवें द्यावें त्यासी उदक । समुद्रासमान दान असे ।।१००।। अतिथि आलिया घरासी । जेवी आपण त्यजूनि त्यासी । श्वानयोनीं पावें हर्षीं । गर्दभयोनीं पुढें उपजे ।।१।। ऐसें अतिथि पूजोन। मग करावें भोजन आपण । सर्वथा न करावें अन्न भिन्न । प्रपंच करितां दोष असे ।।२।। सायंप्रातर्गृहस्थासी । भोजन करणें संतोषीं । प्रक्षालन करोनि पादांसी । ओले पायीं असावें ।।३।। ओलीं असावीं पांच स्थानें । हस्त पाद उभय जाणें । मुख ओलें पंचम स्थानें । शतायुषी पुरुष होय ।।४।। पूर्वाभिमुख बैसोन । भोजनसमयीं धरा मौन । पाद उभय जोडोन । बैसावें ऐका एकचित्तें ।।५।। मंडल करावें चतुष्कोनी । वरी भस्म प्रोक्षोनि । क्षत्रियास मंडल त्रिकोनी। वर्तुळ वैश्यासी परियेसा ।।६।। शूद्रें अर्धचंद्राकार । मंडल करावें परिकर । आवाहनावे सुरवर । आदित्य वसु रुद्र ब्रह्मा ।।७।।

१. अर्पण करावे. २. सायंकाळी.

पितामहादि देवता । तया मंडलीं उपजवितां । याचि कारणें तत्त्वतां । मंडलाविणें जेवूं नये ।।८।। न करितां मंडल जेवी जरी । अन्न नेती निशाचरी । पिशाच असुर राक्षस परी । अन्नरस नेती अवधारा ।।९।। उत्तम पूर्वाभिमुखी देख। पश्चिम मध्यम ऐक । पितृकार्या उत्तरमुख । सदा दक्षिण वर्जावी ।।११०।। धरावें पात्र । सुवर्ण रजत ताम्रपात्र। पद्मपात्र पालाशपात्र[1] । पुण्यपात्र परियेसा ।।११।। जेविता वर्जावें गृहस्थांनीं ताम्रपात्र । यतींनीं सुवर्ण अथवा रजत। ताम्रशुक्तिशंखज पात्र । स्फटिक पाषाण यतीसी ।।१२।। कर्दलीगर्भपत्रेसी । पद्मपत्रजळें स्पर्शी । वल्लीपालाशपत्रेसी। जेवितां चांद्रायण आचरावें ।।१३।। वट अश्वत्थ अर्क पटोल[2] । कदंब कोविदारपर्णें[3] कोमळ । भोजन करितां तात्काळ । चांद्रायण आचरावें ।।१४।। लोहपात्र आपुले करीं । ताम्र मृण्मय[4] पृष्ठपर्णावरी । कार्पासपत्रीं[5] वस्त्रावरी। जेवितां नरकाप्रती जाय ।।१५।। कांस्यपात्रीं[6] जेविल्यासी । यश बळ प्रज्ञा आयुष्यासी । वाढे नित्य अधिकेसी । गृहस्थांनीं नित्य कांस्यपात्र ।।१६।। असावें पात्र पांच शेर । नसावें उणें अधिक थोर । उत्तमोत्तम षट् शेर । सुवर्णपात्रासमान देखा ।।१७।। कांस्यपात्रींचें भोजन । तांबूलासहित अभ्यंगन । यतीं ब्रह्मचारीं जाण । विधवा स्त्रियांनी वर्जावें ।।१८।। श्वानाच्या चर्माहुनी । निषेध असे एरंडपानीं । निषेध अधिक त्याहूनी । अणिक जेविल्या भिन्नताटी[7] ।।१९।। फुटकें कांस्यपात्रेंसी । जेवितां होय महादोषी । संध्याकाळीं जेवितां हर्षी । महापातकी होय जाणा ।।१२०।। जवळी असतां पतित जरी । जेवूं नये अवधारीं । शूद्र जेविल्या शेषावरी । जेवूं नये ब्राह्मणानें ।।२१।। सवें घेऊनी बाळासी । जेवू नये श्राद्धादिवसीं । आसन आपुलें आपणासी । घालूं नये ब्राह्मणाने ।।२२।। आपोशन आपुले हातीं । घेऊं नये मंदमतीं । तैल घालुनी स्वहस्तीं । आपण अभ्यंग करूं नये ।।२३।। भोजनकाळीं मंडळ देखा । करूं नये स्वहस्तका । आयुष्यक्षय पुत्रघातका । म्हणिजे नाम तयासी ।।२४।। नमस्कारावें वाढितां अन्न । अभिधारावें[8] पहिलेंचि जाण । प्राणाहुति घेतां क्षण । घृत घालावें

१. पळसाचे पान. २. पडवळ. ३. कोरळीच्या पानावर. ४. मातीच्या. ५. कापसाच्या पानावर. ६. काशाच्या भांड्यात. ७. फुटक्या भांड्यात. ८. वर तूप घालावे.

स्वहस्तानें ।।२५।। उदक घेऊनि व्याहृति मंत्री । प्रोक्षोनि अन्न करा पवित्री । परिषिंचावें तेचि रीतीं । मग नमावें चित्रगुप्ता ।।२६।। बळी घालोनि चित्रगुप्तासी । काढवावें सर्वेंचि परियेसीं । वाम हस्तक धुवोनि सरसी । पात्र दृढ धरावें ।।२७।। अंगुष्ठतर्जनीमध्यमांगुलींसी । धरावें पात्र वामहस्तेंसी । आपोशन करावें सव्यकरेंसी । आणिकाकरवीं घालावें ।।२८।। आपोशन उदक सांडोनी जरी । आणिक घेती उदक तरी । श्वानमूत्र घेतल्यापरी । एकचित्तें परियेसा ।।२९।। धरिलें आपोशन ब्राह्मणासी । नमस्कारितां महादोषीं । आशीर्वाद घेऊं नये तयापासीं । उभयतांसी दोष घडे ।।१३०।। मौनें असावें ब्राह्मणें देख । बोलूं नये शब्दादिक । आपोशन घ्यावें मंत्रपूर्वक । मग घ्याव्या प्राणाहुति ।।३१।। आपोशनाविण भोजन करी । पापविमोचन करा तरी । अष्टोत्तरशत मंत्र गायत्री। जपतां दोष परिहरे ।।३२।। प्राणाहुतीचें विधान । सांगेन ऐकिजे ब्राह्मण । प्राणाग्निहोत्र करितां जाण । समस्त पापें जाती देखा ।।३३।। जैसा कार्पासराशीसी । अग्नि लागतां परियेसीं । जळोनि जाय त्वरितेंसी । तैसीं पापें नासती ।।३४।। प्राणाहुतीचें लक्षण । चतुर्विध पुरुषार्थ जाण । अन्न स्पर्शोनि मंत्र म्हणे । गीताश्लोक प्रख्यात ।।३५।। ।।श्लोक।। अहं वैश्वानरौ भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ।।३६।। ।।टीका।। अन्नं ब्रह्म रसो विष्णु । भोक्ता देव गिरिजारमणु । ऐसा तुम्ही मंत्र म्हणोनु । अग्निरस्मि मंत्र जपावा ।।३७।। मग घ्यावा प्राणाहुति । आहेति पंच मंत्र प्रख्याति । तर्जनी मध्यम अंगुष्ठधृतीं । प्राणाय स्वाहा म्हणावें ।।३८।। मध्यम अनामिका अंगुष्ठेंसी । अपानाय स्वाहा म्हणा हर्षीं । व्यानाय स्वाहा म्हणा यांसी । कनिष्ठिकाअनामिकाअंगुष्ठेंसी ।।३९।। अंगुष्ठतर्जनीकनिष्ठिकेंसी । उदानाय स्वाहा म्हणा हर्षीं । पंचांगुलीनें परियेसीं। समानाय स्वाहा म्हणावें ।।१४०।। प्राणाहुति घेतल्या अन्न । दंतां स्पर्शों नये जाण । जिव्हें गिळावें तत्क्षण । मग धरावें मौन देखा ।।४१।। मौन धरावयाची स्थानें । सांगेन ऐका अतिउत्तमें । स्नान समयीं धरा निर्गुणें । न

१. दुसऱ्याकडून.

धरितां फल असेना ।।४२।। होम करितां न धरी मौन । लक्ष्मी जाय तत्क्षण । जेवितां मौन न धरितां आपण । अपमृत्यु घडे त्यासी ।।४३।। अशक्य असेल मौन जरी । प्राणाहुति घेई तंववरी । मौन धरावें अवधारीं । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।४४।। पिता जिवंत असे ज्यासी । अथवा ज्येष्ठ बंधु परियेसीं । धरूं नये मौनासी । श्राद्धान्न जेविता धरावें ।।४५।। पंच प्राणाहुति देतां । सर्वांसी मौनग्राह्यता । असेल पिता वडील भ्राता । मौन धरिल्या अधःपात ।।४६।। जेविता प्रथम मधुरान्न । भोजन करावें नरें आपण । भक्षून पूर्वीं द्रवान्न । कठिणांश परियेसा ।।४७।। भोजनांतीं समयासी । जेवूं नये द्रवान्नांसी[1] । बळ जाय परियेसीं । शीघ्र भोजन करावें ।।४८।। धेनूसी उदक प्यावयासी । जितुका वेळ होय त्यासी । भोजन करावे परियेसीं । शीघ्र भोजन मुख्य जाणा ।।४९।। भोजन करावयाची स्थिति । सांगेन ऐका ग्रासमिती । संन्यासीमुनि-यतीं । अष्ट ग्रास घ्यावे जाण ।।१५०।। षोडश ग्रास अरण्यवासीं । द्वात्रिंशत् गृहस्थासी । मिति नाहीं ब्रह्मचाऱ्यासी । एकचित्तें परियेसा ।।५१।। जितुका मावेल आपुल्या मुखीं । तितुका ग्रास घ्यावा विशेखीं । अधिक घेतां ग्रास मुखीं । उच्छिष्ट भक्षिलें फळ देखा ।।५२।। अर्धा ग्रास भक्षूनि । उरलें ठेविती आपुल्या भाणीं[2] । चांद्रायण आचरावें त्यांनीं । उच्छिष्ट भोजन तया नांव ।।५३।। न बैसावें सहभोजनासी । इष्टसोयरे इत्यादिकांसी । व्रतबंधाविणें पुत्रासी । कन्याकुमारांसी दोष नाहीं ।।५४।। सांडूं नये अन्न देखा । घृत पायस विशेष ऐका । सांडावें थोडें ग्रास एका । जेवूं नये सर्व अन्न ।।५५।। भोजन संपेपर्यंत। पात्रीं धरावा वामहस्त । जरी सोडील अजाणत । अन्न वर्जोनि उठावें ।।५६।। या कारणें द्विजजना । सोडूं नये पात्र जाणा। अथवा न धरावें पूर्वीचे जाणा । दोष नाहीं परियेसा ।।५७।। वस्त्र गुंडाळोनि डोयीसी । अथवा संमुख दक्षिणेसी। वामपादावरी हस्तेंसी । जेवितां अन्न राक्षस नेती ।।५८।। वामहस्त भूमीवरी। ठेवूनि नर भोजन करी । रोग होय शरीरीं । अंगुली सोडोनि जेवूं नये ।।५९।। अंगुली सोडूनि जेवी जरी । दोष गोमांस भक्षिल्यापरी । दोष

१. पातळ पदार्थ. २. भांड्यात.

असती नानापरी । स्थानें असती भोजनासी ।।१६०।। अश्वगजारूढ होऊनि । अथवा बैसोनि स्मशानीं । देवालयीं शयनस्थानीं । जेवूं नये परियेसा ।।६१।। निषिद्ध जेवण करपात्रेंसी । ओलें नेसोनि आर्द्रकेशी[१] । बहिर्हस्त बहिःकेशी। जेविता दोष परियेसीं ।।६२।। यज्ञोपवीताच्या उपवीतीसी[२] । भोजन करावें परियेसीं । जेवितां आपुल्या संमुखेसी। पादरक्षा असूं नये ।।६३।। ग्रास उदक कंद मूळ । इक्षुदंडादि केवळ । भक्षोनि पात्रीं ठेवितां सकळ । उच्छिष्ट होय अवधारा ।।६४।। भोजन करी स्नानाविणें । न करितां होम जेवीं कवणें । अन्न नव्हे कृमि जाणे । म्हणे पराशर ऋषि ।।६५।। पर्णपृष्ठावरी रात्रीसी । दीपेंविण जेविल्यासी । महादोष असे तयासी । कृमि भक्षिल्यासमान होय ।।६६।। दीप जाय भोजन करितां । पात्र धरावें स्मरोनि सविता । पुनरपि आणोनि लावितां । मग भोजन करावें ।।६७।। पात्रीं असेल जितुकें अन्न । तितुकेंचि जेवावें परिपूर्ण । आणिक घेतां दोष जाण । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी ।।६८।। स्पर्शों नये जेवितां केश । कथा सांगतां महादोष । दिसूं नये व्योम आकाश । अंधकारीं जेवूं नये ।।६९।। न ठेवितां शेष स्त्रियेसी। जेवितां होय अत्यंत दोषी । ठेविलें न जेवितां स्त्रिया दोषी । महापातकें घडती जाणा ।।१७०।। शून्यदेवदेवालयीं । देवस्थान आपुले गृहीं । जलसमीप संध्यासमयीं । जेवूं नये परियेसा ।।७१।। पात्रें ठेवूनि दगडावरी । जेवूं नये अवधारीं। अवलोकूं नये मुखावरी । स्त्रीजनाचे परियेसीं ।।७२।। न करावें सहभोजन । जेवितां होय उच्छिष्टभक्षण । कुलस्त्रियेंसी करितां भोजन । निर्दोष असे परियेसा ।।७३।। प्राशन शेष उदकासी । घेऊं नये उच्छिष्टासी । अगत्य घडे संधीसी । किंचित् सांडूनि घेईजे ।।७४।। वस्त्रोदक घेतल्यासी । अपार दोष घडती तयासी । जन्म पावे श्वानयोनीसी। पडे मागुती नरकांत ।।७५।। शब्द होय उदक घेतां । अथवा क्षीर घृत सेवितां । आपोशनोदक प्राशितां । सुरापानसमान असे ।।७६।। महाजळीं[४] रिघोनि । उदक घेती मुखांूनी। अथवा जे घेती उभ्यांनीं । सुरापानसमान जाणा ।।७७।। द्वयहस्तांजुळि करूनि । घेऊं नये

१. ओल्या केसाने. २. जानवे डाव्या खांद्यावरून उजव्या खांद्यावर घालणे. ३. ऊस, करवंद इत्यादी. ४. खोल पाण्यात.

उदक ज्ञानीं । घ्यावें एक हस्तें करूनि । वाम हस्त लावूं नये ।।७८।। सभे बैसोनि एकासनीं । अथवा आपुले हातुरणीं। प्राशन करूं नये पाणी । महादोष परियेसा ।।७९।। वाढावें भिन्न पात्रेंसी । पाहूं नये आणिक यातीसी । रजस्वला स्त्रियांसी । चांडाळ श्वान पाहूं नये ।।१८०।। दृष्टि पडे इतुकियासी । ध्वनि ऐकतां कर्णांसी । त्यजावें अन्न त्वरितेंसी। जेवितां दोष परियेसीं ।।८१।। कलहशब्द कांडण दळण । ऐकतां जेवूं नये अन्न । अपशब्द स्पृष्टास्पृष्ट जाण । त्यजावें अन्न परियेसा ।।८२।। नेणते लोक पंक्तीसी । घेऊं नये परियेसीं । अगत्य घडे संधीसी । उदकें भस्में करा पृथक ।।८३।। अथवा स्तंभ असेल मध्य । द्वारमार्ग असेल शुद्ध । उदकें वेष्टितां आपुले परिघ । दोष नाहीं परियेसा ।।८४।। कृष्ण[1] वस्त्र नेसोनि आपण । जेवितां दोष अपार जाण । स्त्रीजन वाढिती कांसेविण । उच्छिष्टसमान परियेसा ।।८५।। ऐसा विचार करूनि मनीं । करावें भोजन द्विजजनीं । विकिरिद विलोहित म्हणोनि । अभिमंत्रावें शेष अन्न ।।८६।। विकिरीदे इति मंत्रासी । म्हणावा अघोर ऋषि । रुद्रदेवता परियेसीं। अन्नाभिमंत्रणे विनियोग ।।८७।। ऐसा मंत्र जपोन । हातीं घ्यावें शेषान्न । यमाच्या नांवें बळी घालोन । उत्तरापोशन मग घ्यावें ।।८८।। उच्छिष्ट सर्व पात्रींचें । घेऊनि हातीं म्हणा वाचें । रौरवमंत्र असे त्याचे । पात्राजवळीं ठेवावें ।।८९।। उठोनि जावें प्रक्षालनासी । गंडूष[2] करोनि मग हस्ती स्पर्शी । न करित गंडूष[3] प्रक्षाली हस्तासी । आत्मघातलकी तोचि जाणा ।।१९०।। मुख प्रक्षाळितां[4] परियेसीं । मध्यमांगुलीं दात घासी । तर्जनी अंगुष्ठें महादोषी। रौरव नरकीं परियेसा ।।९१।। बरवें हस्तप्रक्षालन । करावें दंतशोधन[5] । हातींचें पवित्र सोडून । टाकावें नैर्ऋत्य दिशे ।।९२।। अंगुष्ठमात्र पुरुषा । म्हणावा मंत्र परियेसा । हस्त घासोनि चक्षुषा । उदक लावावें अवधारा ।।९३।। ऐसा जरी न म्हणा मंत्र। चक्षुरोग होय त्वरित । या कारणें करा निश्चित। हस्तादकें आरोग्यता ।।९४।। द्विराचमन करोनि । आयंगौ मंत्र म्हणोनि । दुपदादिवेन्मुमुचा म्हणोनि । पादप्रक्षालन करावें ।।९५।। ऐसा तुम्ही मंत्र

१. काळेनिळे. २. चूळ. ३. चूळ. ४. धुतां. ५. दात घासणे.

जपतां । भोजनठायीं जाऊनि बैसतां । द्विराचमन करूनि निगुता । नासिकास्पर्श मग करावा ।।९६।। स्मरावे मग अगस्त्यासी । कुंभकर्ण वडवाग्नीसी । वृकोदर शनैश्वरासी । इल्वल वातापि जीर्य म्हणावें ।।९७।। हस्त दाखवावे अग्नीसी । आणिक सांगेन परियेसीं । बंधुवर्ग असती जयासी । पुसूं नये वस्त्रें कर ।।९८।। मग स्मरावें श्रीगुरूसी । आणिक स्मरावें कुळदेवतेसी । येणेंपरी विधीसी । भोजन करावें द्विजोत्तमें ।।९९।। विप्र विनवी श्रीगुरूसी । भोजनप्रकार सांगितला आम्हांसी । विधिनिषिद्ध अन्नें कैसीं । निरोपावीं दातारा ।।२००।। विप्रवचन ऐकोनि । निरोपिती श्रीगुरु संतोषानी । ऐक ब्राह्मणा म्हणोनि । अतिप्रेमें निरोपिती ।।१।। म्हणे सरस्वती गंगाधरू । ब्राह्मणपणाचा आचारु । निरोपिला गुरुनाथें समग्रु । म्हणोनि विनवी संतोषें ।।२।। वैश्वदेवाविणें अन्न । अथवा गणान्न परिपूर्ण । घातलें असेल बहु लवण । बहुमिश्रितान्न जेऊं नये ।।३।। लशुन गाजर कंद मुळा । वृंताक[१] श्वेत जो असे भोपळा । छत्राकार शाखा सकळा । वर्जाव्या तुम्हीं परियेसा ।।४।। धेनुअजामहिषीक्षीर । प्रसूतीचें वर्जावें दशरात्र । नूतनोदक पर्जन्य पूर । त्रिरात्रीचें वर्जावें ।।५।। कूष्मांड[२] डोरलीं पडवळेंसी । मुळा बेल आंवळेसी । न भक्षावें प्रतिपदेसी । भक्षितां पाप परियेसा ।।६।। स्वर्गापवर्ग चाड ज्यासी । अष्टमी वर्जावी औदुंबरासी । अमलकफळ रात्रीसी । वर्जावें भानुवासर सप्तमी ।।७।। बेलफळ वर्ज शुक्रवारीं । शमीफळ मंदवारीं । भक्षितां लक्ष्मी जाय दुरी । वर्जावें ते दिवसीं परियेसा ।।८।। धात्रीफळ रात्रीसी । भक्षितां हानि प्रज्ञेसी । नाश करी वीर्यासी। धात्रीफळ वर्जावें ।।९।। नख केश पडिलिया अन्ना । स्पर्श केलिया मार्जार जाणा । वायस घारी कुक्कुट जाणा । स्पर्श केलिया अन्न त्यजावें ।।२१०।। धेनुमूषक मुखस्पर्शें । अथवा स्पर्शे अधःकेशें । त्यजावें अन्न भरंवसें । असेल उच्छिष्ट अन्नाजवळी ।।११।। एक हातीं वाढलें अन्न । शिळें असेल शीत जाण । वर्जावें तुम्हीं ब्राह्मण । निषिद्ध बोलिले आचार्य ।।१२।। घृततैलमिश्रित । शिळें अन्न अपवित्र । तळिलें असेल सर्वत्र । शिळें नव्हे सर्वथा ।।१३।। विप्र

१. वांगे. २. कोहळा.

विकिती गोरस । घृत क्षीर परियेस । घेतां घडती महादोष । साक्षात् वह्निपक्क जेवूं नये ।।१४।। माषान्नाचे वटक[1] देखा। शिळे न होती कधीं ऐका । जैसें लाह्यापीठ देखा । शिळें नव्हे परियेसा ।।१५।। कंदमूळादि सुरान्न । जवांचें असेल परमान्न । गुडयुक्त असेल अन्न । शिळें नव्हे परियेसा ।।१६।। ऐशा शिळ्या अन्नासी । दोष नाहीं परियेसीं । विटाळ होतां महादोषी । शुचि स्थानीं असावें ।।१७।। भोजन केलिया नंतर । तांबूल घ्यावे परिकर । क्रमुकचूर्ण[2] पर्ण सत्वर। घ्यावें द्यावें ब्राह्मणीं ।।१८।। तिळमिश्रित भक्ष्यासी । जेवूं नये रात्रीसी । जेवितां होय महादोषी । श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणातें ।।१९।। क्रमुक एक सुखारोग्य । द्वय देता निश्चळ आरोग्य । त्रीणि द्यावीं महा भाग्य । चतुर्थें दुःख होय जाणा ।।२२०।। पांच क्रमुक देतां जरी । आयुष्य प्रज्ञा वाढे भारी । देऊं नये सहा सुपारी । मरण सांगे परियेसा ।।२१।। पर्ण अग्र मूल न काढी जरी । व्याधि संभवे अवधारीं । अग्र भक्षितां पाप भारी । चूर्णपर्णें आयुष्य क्षीण ।।२२।। पर्णपृष्ठीं बुद्धिनाश । द्विपर्ण खातां महादोष । ऐश्वर्याचा होय विनाश । ऋषिसंमत असे जाणा ।।२३।। पर्णेंविण क्रमुक मुखीं । घालितां आपण होय असुखी । सप्त जन्म दरिद्री दुःखी । अज्ञानी होय अंतकाळीं ।।२४।। यतीश्वरादिब्रह्मचारीं । रजस्वला स्त्री विधवा जरी । तांबूल भक्षितां मांसपरी । रस त्याचा सुरापानसम ।।२५।। तांबूल भक्षिल्यानंतर । सायंसंध्या करावी विप्रें । सूर्यअर्धमंडळ उतरे । अर्घ्यें द्यावीं परियेसा ।।२६।। बैसोनि द्यावीं अर्घ्यें तिन्ही । चारी द्यावीं काळ क्रमूनि । गायत्री मंत्र जपूनि । इमंमेवरुण म्हणावा ।।२७।। गोत्रप्रवर उच्चारोन । मग करावें औपासन । करावें निशिंभोजन । क्षीरमिश्रित मुख्य असे ।।२८।। रात्रीं करितां परिसिंचना। ऋतंत्वा सत्यं मंत्र म्हणा । येणें विधीं करा भोजना । पूर्वीं जैसें बोलिलें असे ।।२९।। भोजन झालियानंतर । वेदाभ्यास एक प्रहर। मग जावें शयनावर । येणें विधीं आचरावें ।।२३०।। शयन करावयाचें विधान । सांगेन ऐका विद्वज्जन । पराशर सांगे वचन । तेंचि विधान सांगतसें ।।३१।। खट्वा[3] असावी निर्मळ जाण । वर्जावी त्रिपाद

१. उडदाचे वडे. २. सुपारी. ३. खाट.

भिन्न दूषण । औदुंबर अश्वत्थ पिंपरी निर्गुण । न करावी खट्वा परियेसा ।।३२।। निषिद्ध जांबूळ काष्ठाची । वर्जावी प्रेतगजदंताची । भिन्नकाष्ठ त्यजावी साची । बरवी असावी खट्वा देखा ।।३३।। सुमुहूर्तें विणावी खट्वा देखा । धनिष्ठा भरणी मृगशीर्षीं दूषका । वार सांगेन विशेखा । शुभाशुभफळ असे ।।३४।। आदित्यवारीं लाभ देखा । चंद्रवारीं महामुखा । भौमवारीं पाविजे दुःखा । बुधवारीं सांगे महापीडा ।।३५।। गुरुवारीं विणल्यासी । सहा पुत्र होती त्यासी। शुक्रवारीं अतिविशेषीं । मृत्यु पावे मंदवारीं ।।३६।। स्वगृहीं शयन पूर्वशिरेंसी । श्वशुरालयीं[1] दक्षिणेसी । प्रवासकाळीं पश्चिमेसी । शयन करावें परियेसा ।।३७।। सदां निषिद्ध[2] उत्तर दिशा । वर्जलें फळ सांगितलीं दिशा । विप्रें आचरावा ऐसा । ऋषिमार्ग शुभाचार ।।३८।। पूर्ण कुंभ ठेऊनि उशीं । मंगळ द्रव्य घालावें बहुवशी । रात्रिसूक्त म्हणावें हर्षीं । विष्णुस्मरण करावें ।।३९।। मग स्मरावा अगस्त्यऋषि । माधव मुचुकुंद परियेसीं । आस्तिक कपिल महाऋषि । सर्पस्तुति करावी ।।२४०।। निषिद्ध स्थानें निजावयासी । सांगेन सर्व परियेसीं । मातापिता निजले स्थळासीं । निजूं नये परियेसा ।।४२।। वर्जावें वारुळा जवळीं । आणिक तळ्याचे पाळीं । नदीतीरीं नसता जवळी । घोर स्थळीं निजूं नये ।।४३।। वर्जावें शयन धान्यावरी । निजूं नये मोडके घरीं। वडील खालीं निजतील तरी । खट्वा वर्जावी त्यांपुढे ।।४४।। नेसून ओलें अथवा नग्न । निजूं नये शिर वेष्टून । आकाशाखालीं वर्जावें शयन । दीप असता निजूं नये ।।४५।। पूर्वरात्रीं अपरात्रीसी । निजूं नये परियेसीं । असूं नये स्त्रियेपासीं । रजस्वला चतुर्थदिनीं ।।४६।। असावें जानवें उपवीतीसी । दृष्टी न पडावी योनीसी । आयुष्य क्षीण परियेसीं । दीप वर्जावा या कारणें ।।४७।। नीळ वस्त्र नेसलें स्त्रियेसीं । करितां संग परियेसीं । पुत्र उपजे चांडाळेसी। शुभ्र वस्त्र विशेष ।।४८।। रजस्वला न होतां स्त्रियेसीं । न करावा संग परियेसीं । संग करितां महादोषी ।

१. सासऱ्याच्याघरी. २. धर्मबाह्य. ३. चव्हाट्यावर.

आणिक प्रकार एक असे ।।४९।। दश वर्षे होतां कन्येसी । रजस्वला सर्वत्रांसी । ऐका तुम्ही सर्व ऋषि । पराशर सांगतसे ।।२५०।। ऋतुकाळ असतां स्त्रियेसी । गांवासी जातां परियेसीं । भ्रूणहत्या होय दोषी । प्रख्यात असे परियेसा ।।५१।। वृद्ध अथवा वांझेसी । असती पुत्र जिसी । बहु कन्या होती जियेसी । चुकतां ऋतुकाळ दोष नाहीं ।।५२।। ऋतु देतां चतुर्थ दिवसीं । पुत्र उपजे अल्पायुषी । कन्या होय पांचवे दिवसीं । सहावे दिनीं पुत्र परियेसा ।।५३।। विषम दिवसीं कन्या जाण । सम दिवसीं पुत्र सगुण । दहा दिवस ऋतुकाळ खूण । चंद्रबळ असावें ।।५४।। मूळ मघा रेवती दिवसीं । संग न करावा परियेसीं । कोप नसावा उभयतांसी । संतोषरूपें असावें ।।५५।। ऋतुकाळीं स्त्रीपुरुषांसी । जें जें असेल मानसीं । सत्त्वरजतमोगुणेंसी । तैसा पिंड उपजे देखा ।।५६।। ऐसा ब्राह्मणाचा आचार । सांगता झाला पराशर । ऐकोनि समस्त ऋषीश्वर । येणेंपरी आचरती ।।५७।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणांसी । ऐसा आचार परियेसीं । जे आचरती विधींसी । दैन्य कैचें तयां घरीं ।।५८।। ते वंद्य होत देवांसी । कामधेनु येईल घरासी । लक्ष्मी राहे अखंडेंसी। पुत्रपौत्रीं नांदती ।।५९।। होय आपण शतायुषी । न घडती दोष कांहीं त्यासी । तो न भिई कळिकाळासी । ब्रह्मज्ञानी होय जाणा ।।२६०।। काळमृत्यु चुके देखा । अपमृत्यु घडे कैचा ऐका । ऐसा आचार आहे निका । नित्य रहाटावें येणेंपरी ।।६१।। ऐसें ऐकोनिया वचना । विप्र लागे श्रीगुरुचरणा । झाला उपदेश उद्धारणा । कृपासागर गुरुमूर्ति ।।६२।। भक्तजन तारावयासी । अवतरलासी हृषीकेशी । परिहरिलें अंधकारासी । ज्ञानज्योती प्रकाशली ।।६३।। ऐसें विनवोनि ब्राह्मण । पुनरपि धरिले श्रीगुरुचरण । श्रीगुरुमूर्ति संतोषोन । प्रसन्न झाले तये वेळीं ।।६४।। म्हणती श्रीगुरु तयासी । आचार सांगितला तुज हर्षीं । नव जावें आतां भिक्षेसी । आचार करूनि सुखी असें ।।६५।। जे जे इच्छिसी कामना। होईल निरुती सत्य जाणा । कन्या पुत्र नांदती सगुणा । संदेह न धरावा मानसीं ।।६६।। ऐसा वर लाधोनि । विप्र गेला

संतोषोनि । होता तैसा आचरोनि । सकळाभीष्टें लाधला ।।६७।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । श्रीगुरुचरित्र ऐसें परियेसीं। ऐकता ज्ञान समस्तांसी । मूढ होय ब्रह्मज्ञानी ।।६८।। अज्ञानतिमिरअंधकारासी । ज्योतिप्रकाश कथा सुरसी । जें जें इच्छिलें मानसीं । पाविजे त्वरित अवधारा ।।६९।। म्हणे सरस्वतीगंगाधरू । श्रीगुरुचरित्र असे सुरतरू । ऐकतां होय संतोष फारू । सकळाभीष्टें साधती ।।२७०।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । नामधारका शिष्य सांगत । आचार जो का समस्त। निरोपिला श्रीगुरुनाथें ।।२७१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे आह्निककर्मनिरूपणं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।।३७।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।२७१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।। ।। कर्मकाण्ड समाप्त ।।

✻ ✻ ✻

अध्याय ३८ वा

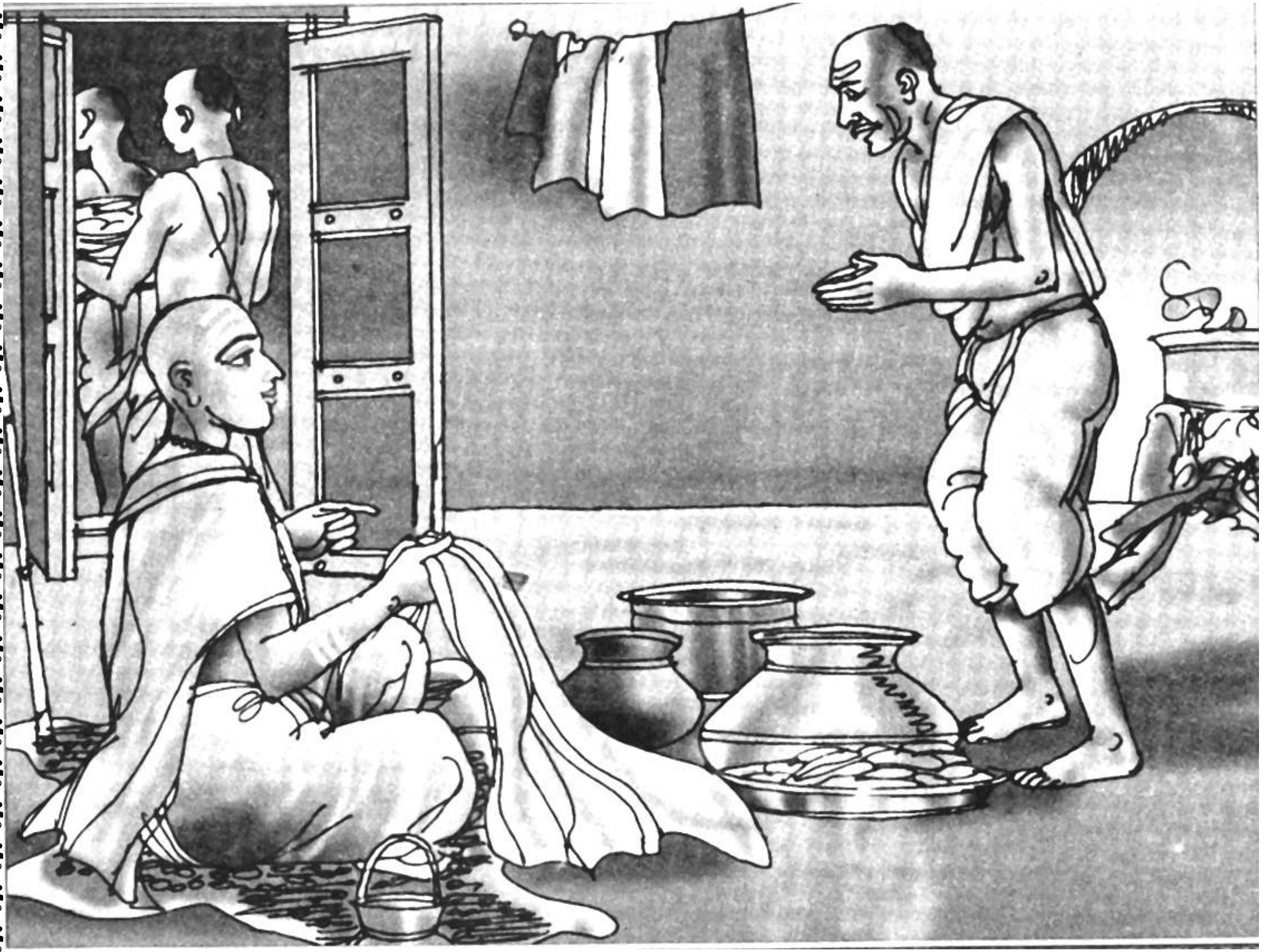

।। अध्याय अडतिसावा ।। *।। भास्कर ब्राह्मणाची समाराधना ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, भक्तगण श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींना द्रव्य अर्पण करीत असत; पण त्याचा स्वीकार न करता श्रीगुरू त्या भक्तांना अन्नदान करावयास सांगत. त्यामुळे गाणगापुरात नित्य समाराधना चालत. एकदा काश्यप गोत्र असलेला भास्क नावाचा गरीब ब्राह्मण श्रीगुरूंच्या दर्शनासाठी आला होता. आपण श्रीगुरूंना स्वहस्ते अन्न शिजवून भिक्षा घालावी असा त्याचा संकल्प होता. त्याने तीन माणसांना पुरेल इतका शिधा आणला होता. पण नित्य चालणाऱ्या समाराधनांमुळे त्याला श्रीगुरूंना जेवू घालण्याची संधीच मिळाली नाही. तीन महिने तो इतरांनी दिलेल्या भोजनाचाच लाभ घेत होता. ही गोष्ट काही लोकांना समजली. ते कुत्सितपणे हसून म्हणाले, ''हा ब्राह्मण श्रीगुरूंना भोजन देण्याचे निमित्त करून रोजच्या रोज आपली सोय पाहतो आहे. याला लाज कशी वाटत नाही ? सामग्रीही तुटपुंजी आणली आहे त्यात श्रीगुरू, त्यांचे शिष्य व त्यांचे भक्त कसे काय जेवणार ?'' त्यानंतर सर्वच लोक त्याची उघड उघड चेष्टा करू लागले. तो गरीब बिचारा कोणाला काय बोलणार ? तो लोकांचे वाग्बाण मुकाट्याने सहन करीत असे. एके दिवशी श्रीगुरू भास्कराला म्हणाले, ''स्वयंपाक तयार कर. आज मी तुझ्याकडची भिक्षा घेणार आहे.'' ते ऐकून आनंदीत झालेल्या भास्कराने बाजारातून तूप, भाज्या आदी वस्तू आणून सोवळ्याने स्वयंपाक केला. ही गोष्ट ब्राह्मणांना कळताच आज मठात समाराधना होणार नाही हे लक्षात घेऊन ते सर्व जण घरी जाण्यास निघाले. तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''आज येथेच जेवायचे आहे. तुम्ही सर्वांनी स्नान करून या.'' त्याप्रमाणे सर्व मंडळी स्नानासाठी गेली.

काही वेळाने श्रीगुरूंनी भास्कराला त्या ब्राह्मणांना बोलावून आणण्यास सांगितले. भास्कराने नदीवर जाऊन विप्रांना श्रीगुरूंचा निरोप सांगितला. ते म्हणाले, ''मठातील सामग्रीने एवढ्या लोकांचा स्वयंपाक तयार व्हायला संध्याकाळ होईल, तेथे लवकर येऊन आम्ही काय करणार ? तोपर्यंत तू स्वयंपाक करून श्रीगुरूंना जेवून घाल.'' भास्कराने मठात येऊन श्रीगुरूंना ब्राह्मणांचा विचार सांगितला. श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''मी त्या सर्वांना पंक्तीला घेऊनच जेवणार आहे. तू आम्हा सर्वांना वाढायचे आहे.'' ते ऐकून भास्कर विचारात पडला. दोन-तीन माणसांना पुरेल एवढ्या स्वयंपाकामध्ये हा मोठा ब्रह्मसमाज कसा जेवणार याचीच त्याला चिंता वाटत होती. पण श्रीगुरू आपले सत्त्व राखतील अशी त्याची दृढ श्रद्धा होती.

मग श्रीगुरूंनी शिष्यांना पाठवून त्या सर्व ब्राह्मणांना मठात बोलावून घेतले. त्यांना चार हजार पत्रावळी बनविण्यास सांगितल्या. श्रीगुरूंच्या आज्ञेने भास्कराने सर्व ब्राह्मणांना सहकुटुंब जेवायला येण्याचे निमंत्रण दिले. तेव्हा ब्राह्मण म्हणाले, ''आज मठात मोठ्या स्वयंपाकाची तयारी दिसत नाही. तुझे अन्न एवढेसे! आमच्या पात्रात एकेक शीत वाढणार आहेस काय ?'' भास्कर काहीच बोलला नाही. श्रीगुरूंवर भार टाकून गप्प राहिला.

भास्कराने श्रीगुरूंची भक्तिभावाने पूजा केली. मग त्यांच्या आज्ञेनुसार स्वयंपाकाची सर्व भांडी त्यांच्या सन्मुख आणून ठेवली. श्रीगुरूंनी त्याला स्वतःचे

वस्त्र दिले आणि त्या वस्त्राने भांड्यांवर आच्छादन घालण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे भास्कराने करताच श्रीगुरूंनी त्या भांड्यांवर स्वहस्ते अभिमंत्रित जलाने प्रोक्षण केले. मग ते भास्कराला म्हणाले, ''पत्रावळी मांडलेल्या आहेत. आता वाढायला घे. हे वस्त्र काढून टाकू नकोस. ते किंचित बाजूला सरकवून या पात्रांतील अन्न दुसऱ्या पात्रांमध्ये काढून घे. मगच वाढ.''

त्याप्रमाणे भास्कराने एकेका पत्रावळीवर अन्न वाढण्यास प्रारंभ केला. श्रीगुरूंनी आणखी काही ब्राह्मणांना वाढण्याचे काम सांगितले. तेही भराभर वाढू लागले. ही सर्व मंडळी जेवढे अन्न भरून नेत होती तेवढे अन्न मूळ पात्रांमध्ये पुन्हा भरलेले दिसत होते. ते पाहून वाढप्यांना व पंक्तीला बसलेल्या सर्व ब्राह्मणांना मोठे आश्चर्य वाटले. श्रीगुरूंच्या अगाध लीलेचे सर्वांना मोठे कौतुक वाटत होते. श्रीगुरूंच्या पंक्तीला बसून सर्व ब्राह्मणांनी उत्तम भोजनाचा पुरेपूर स्वाद घेतला. श्रीगुरूंनी त्या प्रत्येकाला तांबूल देण्याचीही व्यवस्था केली होती. मग ब्राह्मणांची कुटुंबे जेवली. गावातील सर्व जातीच्या लोकांनी तेथे येऊन भोजन केले. पांथस्थ जेवले. गुरेवासरे जेवली. पोटभर अन्न खाऊन पशू, पक्षी तृप्त झाले. त्या दिवशी गाणगापुरात कोणीही उपाशी राहिला नाही. तरीही ती पात्रे तशीच भरलेली होती. श्रीगुरूंनी वस्त्र काढून घेतले. पात्रातील अन्न जलचरांना घालण्यास सांगितले.

भास्कराचा आनंद काय वर्णन करावा ? त्याने श्रीगुरूंना कृतज्ञतेने नमस्कार केला. त्यांची स्तुती केली. श्रीगुरूंनी त्याला ''तुझे दारिद्र्य दूर होईल. तुझे पुत्रपौत्र सुखी होतील!'' असा उत्तम आशीर्वाद दिला. या घटनेमुळे श्रीगुरूंची सर्वत्र मोठी कीर्ती झाली.

अध्याय अडतिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक विनवी सिद्धासी । पुढें कथा वर्तली कैसी । विस्तारावी जी कृपेंसी । म्हणोनि चरणीं लागला ।।१।। आर्त[1] झालों मी तृषेचा । घोट भरवीं गा अमृताचा । प्रताप वर्णुनी श्रीगुरूचा । माझें मन निववीं वेंगीं ।।२।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । जों जों मज तूं पुससी । संतोष होतो मानसीं । श्रीगुरुचरित्र आठवितां ।।३।। तुज करितां आम्हांसी । लाभ जाहला परियेसीं । आठविली कथा सुरसी । विचित्र एक झालें असें ।।४।। चरित्र मागें सांगितलें । जें भक्तानें द्रव्य आणिलें । स्वामी तें नाहीं अंगिकारिलें । समाराधना करा म्हणती ।।५।। नित्य समाराधना देख । करीत होते भक्त अनेक । कधीं न होय आराणूक[2] । ऐसा दिवस एक नाहीं ।।६।। ऐसें असतां एके दिवसीं । दुर्बळ[3] द्विज आला परियेसीं । असे काश्यप गोत्र त्यासी । नाम तयाचें भास्कर ।।७।। अतिक्षीण तो ब्राह्मण । आला दर्शना म्हणोन । साष्टांग नमस्कार करून । भक्तिपूर्वक विनविलें ।।८।। ते दिवसीं भक्तजन । करीत होते समाराधन । उठविती तया ब्राह्मणा । भोजन करा म्हणोनि ।।९।। संकल्प करोनि तो ब्राह्मण । गुरुभिक्षा करीन आपण । सवें सोपस्कार[4] घेऊन । आला होता परियेसा ।।१०।। त्रिवर्गांपुरते देख । स्वल्प होते तंडुल कणिक । वरकड त्या प्रमाणिक[5] । असे सोपस्कार त्यापासीं ।।११।। सर्व असे वस्त्रीं बांधिलें । नेऊनि मठांत ठेविलें । भक्तें आपणासी बोलाविलें । म्हणोनि गेला भोजनासी ।।१२।। भोजन करितां झाली निशी । आपण आला मठासी । गांठोडी ठेविली आपुल्या उशीं । मग निद्रा करी देखा ।।१३।। नित्य घडे ऐसें तयासी । भक्त येती समाराधनेसी । आराणूक होय त्यासी। नित्य जेवी समाराधनीं ।।१४।। समस्त लोक त्यासी हासती । पहा हो समाराधनेची आयती[6] । घेऊनि आला अतिभक्तीं । आपण जेवी समाराधनीं ।।१५।। एकासी न होय पुरतें अन्न । श्रीगुरुशिष्य बहुत जाण । काय करील हा ब्राह्मण । समाराधना करीन म्हणतो ।।१६।। लाज न वाटे तया कैसी । समाराधना म्हणावयासी ।

१. दुःखी. २. खंड. ३. दरिद्री. ४. साहित्य. ५. प्रमाणे. ६. तयारी.

विनोद करिताती ब्राह्मणासी । तूं आजि करीं माधुकरी ।।१७।। नाना प्रकारें त्या ब्राह्मणासी । विनोद[१] करिती परियेसीं। मासत्रय ऐशिया विधींसी । क्रमिलें तेथें ब्राह्मणें ।।१८।। नित्य होतसे समाराधन । त्यांचें घरीं जेवी आपण । गांठोडी उशेसी घेऊन । निद्रा करी प्रतिदिवसीं ।।१९।। मासत्रय क्रमिलियावरी । समस्त मिळोनि द्विजवरीं। परिहास[२] करितां परोपरी । श्रीगुरुमूर्तीनें ऐकिलें ।।२०।। बोलाविती त्या ब्राह्मणासी । आजि भिक्षा करावयासी । स्वयंपाक करी वेगेंसी । श्रीगुरु म्हणती कृपासिंधु ।।२१।। ऐकोनिया श्रीगुरूच्या बोला । संतोष अपार द्विजासी झाला । चरणावरी माथा ठेविला । हर्षें गेला आयतीसी ।।२२।। आणिलें द्रव्य शेर घृता । शाखा दोनी तात्पुरत्या । स्नान करूनि शुचिर्भूता । स्वयंपाक केला तये वेळीं ।।२३।। समस्त ब्राह्मण तये वेळीं । मिळोन आले श्रीगुरुजवळी । म्हणती आमुची आली पाळी । यावनाळ[३] अन्न धरीं ।।२४।। नित्य होतसे समाराधन । आम्ही जेवितों मिष्टान्न । कैचा आला ब्राह्मण । आजि समाराधना राहिली ।।२५।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । नका जाऊं आपुल्या घरांसी । शीघ्र जावें स्नानासी । येथेंचि जेवा तुम्हीं आज ।।२६।। ब्राह्मण मनीं विचारिती । मठीं असे सामग्री आयती । स्वयंपाक आतां करविती । आम्हां निरोपिती याचि गुणें[४] ।।२७।। समस्त गेले स्नानासी । श्रीगुरु बोलती ब्राह्मणासी । शीघ्र करीं गा होईल निशी । ब्राह्मण अपार सांगितले ।।२८।। स्वयंपाक झाला तत्क्षण । सांगतसे श्रीगुरूसी ब्राह्मण । श्रीगुरु निरोपिताती जाय धावोन । ब्राह्मण समस्त पाचारीं ।।२९।। ब्राह्मण गेले गंगेसी। पाचारितसे ब्राह्मण त्यासी । स्वामी बोलाविती तुम्हांसी । शीघ्र यावें म्हणोनिया ।।३०।। ब्राह्मण म्हणती विप्रांसी। स्वयंपाक करावया होय निशी । तुवां शीघ्र श्रीगुरूसी । भिक्षा करीं गा जाय वेगीं ।।३१।। ऐसें ऐकोनि ब्राह्मण । गेला श्रीगुरूजवळी आपण । म्हणोन न येती ब्राह्मण । रात्रीं आपण जेवूं म्हणती ।।३२।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी। नेम असे आजि आम्हांसी । सहपंक्तीनें ब्राह्मणांसी । जेवूं आम्ही निर्धारीं ।।३३।। ब्राह्मणांसहित

१. थट्टा. २. चेष्टा. ३. जोंधळ्याच्या शिजविलेल्या कण्या. ४. रितीने.

आम्हांसी । जेवूं वाढीं गा परियेसीं । जरी तूं अंगिकार न करिसी । न जेवूं तुझे घरीं आम्हीं ।।३४।। ब्राह्मण म्हणे श्रीगुरूसी । जो निरोप द्याल मजसी । तोचि निरोप[१] माझे शिरसीं । ब्राह्मणांसहित जेवूं घालीन ।।३५।। ब्राह्मण मनीं विचारी । श्रीगुरु असती पुरुषावतारी । न कळे बोले कवणेंपरी । आपुलें वाक्य सत्य करितील ।।३६।। मग काय करी तो ब्राह्मण । विनवीत असे कर जोडून । मज न येती ब्राह्मण । विनोद करिती माझ्या बोला ।।३७।। श्रीगुरु आणिक[२] शिष्यांसी । निरोपिती जावें वेगेंसी । बोलावूनि आणावें ब्राह्मणांसी । भोजन करा म्हणोनिया ।।३८।। शिष्य गेले धावत। समस्त ब्राह्मणांतें बोलावित । स्नानें करोनि आले त्वरित । श्रीगुरु-मठाजवळिक ।।३९।। श्रीगुरु निरोपिती तयासी । पत्रावळी करा वेगेंसी । जेवा आज सहकुटुंबेंसी । ब्राह्मण करितो समाराधना ।।४०।। चारी सहस्र पत्रावळी। कराव्या[३] तुम्ही तात्काळीं । उभा होता ब्राह्मण जवळी । तयासी स्वामी निरोपिती ।।४१।। या समस्त ब्राह्मणांसी । विनंति करा तुम्ही ऐसी । तुम्हीं यावें सहकुटुंबेंसी । आपण करितों समाराधना ।।४२।। श्रीगुरूचा निरोप घेऊन । विनवीतसे तो ब्राह्मण । द्विज म्हणती हासोन । काय जेवा म्हणतोसि आम्हां ।।४३।। आम्हां इतुकिया ब्राह्मणांसी । एकेक शीत न ये वांटयासी । आमंत्रण सांगावया न लाजसी । विनंति करितोसि ब्राह्मणा ।।४४।। वृद्ध ब्राह्मम ऐसें म्हणती । निंदा न करावी गुरु ऐकती । जैसें श्रीगुरु निरूपिती । तैसें बोलतो ब्राह्मण ।।४५।। हो कां बरवें बरवें म्हणती। सर्व पत्रावळी करिती । ब्राह्मण श्रीगुरुपूजा त्वरिती । करिता झाला उपचारें ।।४६।। मनःपूर्वक करी भक्ति । बरवी केली मंगल आरती । तेणें श्रीगुरु संतोषती । ठाय घाला म्हणती वेगें ।।४७।। स्वयंपाक आणूनि आपुल्या जवळीं । ठेवीं म्हणती तये वेळी । आणोनिया तात्काळीं । श्रीगुरुजवळीं ठेविला ।।४८।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी । आमुचें वस्त्र घेऊनि अन्नासी । झाकोनि ठेवीं आम्हांपासीं । देती वस्त्र त्याजवळी ।।४९।। झाकिलें वस्त्र अन्नावरी । कमंडलुउदक घेऊनि करीं । श्रीगुरु प्रोक्षिती अन्नावरी ।

१. आज्ञा. २. दुसऱ्या. ३. मांडाव्या.

अभिमंत्रोनि तये वेळीं ।।५०।। मग म्हणती ब्राह्मणासी । उघडूं नको अन्नासी । काढूनि नेऊन समस्तांसी । वाढीं वेगीं अन्नातें ।।५१।। तूप घालिती घटांत । ओतूनि घेऊन आणिकांत । वाढीं वेगीं ऐसें म्हणत । निरोप देती श्रीगुरु ।।५२।। ठाव घातले समस्तांसी । वाढितसे परियेसीं । लोक पहाती कौतुकासी । महदाश्चर्य म्हणताती ।।५३।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणांसी । वाढा उठा त्वरेंसी । आणिक उठिले बहुतेंसी । वाढूं लागले तये वेळीं ।।५४।। भरोनि नेती जितुकें अन्न। पुनः मागुती परिपूर्ण । घृत भरलें असे पूर्ण । घट ओतुनी नेताती ।।५५।। वाढिलें समस्त पंक्तीसी । सहपंक्तीं श्रीगुरूसी। जेविताती अतिहर्षीं । द्विजवर पुसतसे ।।५६।। जें जें मागती तें वाढा म्हणत । परिपूर्ण जेवा असे प्रार्थित। भागलेत क्षुधाक्रांत । क्षमा करणें म्हणतसे ।।५७।। घृत असे आपुले करीं । वाढितसे महापुरीं[1] । विप्र म्हणती पुरें करीं । आकंठमर्यादा जेविलों ।।५८।। भक्ष्य परमान्न[2] पत्र शाका । ब्राह्मण वाढिताती अनेका । शर्करा लवण दधि शाका । अनेकपरी जेविले ।।५९।। तृप्त जाहले ब्राह्मण देखा । हस्तप्रक्षालन करिती ऐका । उच्छिष्टें काढिताती तात्काळिकां। आश्चर्य म्हणती तये वेळीं ।।६०।। तांबूल देती समस्तांसी । गुरु बोलावूनि म्हणती त्यांसी । पाचारा[3] आपुल्या कलत्रपुत्रांसी[4] । समस्त येऊनि जेविती ।।६१।। आलें विप्रकुळ समस्त । जेवून गेलें पंचामृत । श्रीगुरु मागुती निरोपित। शूद्रादि ग्रामलोकां पाचारा ।।६२।। त्यांच्या स्त्रियांपुत्रांसहित । बोलावीं शीघ्र ऐसें म्हणत । पाचारिल्या समस्त येत। जेवुनी गेलीं तये वेळीं ।।६३।। श्रीगुरु म्हणती ब्राह्मणासी । आतां कोण उरले ग्रामवासी। ते सांगती स्वामियासी । अंत्यज जाती उरली असे ।।६४।। पाचारावें समस्तांसी । अन्न वाढून द्यावें तयांसी । जितुकें मागती तृप्तीसी । तितुकें द्यावें अन्न वेगीं ।।६५।। तेही तृप्त झाले देखा । प्राणिमात्र नाहीं भुका । सांगती श्रीगुरु द्विजलोकां । डांगोरा पिटा गांवांत ।।६६।। कोणी असती क्षुधाक्रांत । तयांसी पाचारावें त्वरित । ऐसें श्रीगुरु निरोपित । हिंडती ग्रामीं तये वेळीं ।।६७।। प्राणिमात्र नाहीं उपवासी । सर्व जेवले परियेसीं ।

१. उत्तम पक्वान्न. २. उत्तम पक्वान्न. ३. बोलावा. ४. बायकामुलांना.

मग निरोपित त्या द्विजासी । भोजन तुवां करावें ।।६८।। श्रीगुरुनिरोपें भोजन केलें । मागुती जाऊनि अन्न पाहिलें । आपण जितुकें होतें केलें । तितुकें अन्न उरलें असे ।।६९।। ऐकोनि श्रीगुरु म्हणती । घेऊनि जा रे अन्न त्वरिती । घालावें जळीं जळचरें खाती । तृप्त होती तींही जीवनीं ।।७०।। ऐसें तया दिवसीं विचारिती । चारी सहस्र झाली मिती[1]। भूमीवरी झाली ख्याति । लोक म्हणती आश्चर्य ।।७१।। इतुकें झालियावरी । श्रीगुरु द्विजातें पाचारी । वर देता दरिद्र दुरी पुत्रपौत्र होती तुज ।।७२।। समस्त तटस्थ झाले लोक । म्हणती देखिलें आजि कौतुक । अन्न केलें होतें स्वल्पएक। चारी सहस्र केवी जेविले ।।७३।। एक म्हणती श्रीगुरुकरणी । स्मरली असेल अन्नपूर्णा । अवतारपुरुष परिपूर्णा । झाला श्रीनृसिंहसरस्वती ।।७४।। एक म्हणती अपूर्व देखिलें । पूर्व कथानक होतें ऐकिलें। पांडवगृहीं दुर्वास गेले । ऋषीश्वरांसमवेत ।।७५।। सत्त्वभंग होईल म्हणोन । कृष्ण आला ठाकून[2] । तेणें केलें अन्न पूर्ण । दुसरें आजी देखिलें ।।७६।। नर दिसे तो दंडधारी । सत्य त्रिमूर्ति अवतारी । न कळे महिमा असे अपारी । म्हणती लोक अनेक ।।७७।। यातें नर जे म्हणती । ते जाती अधोगति । वर्णावया आम्हां नाहीं मति । परब्रह्ममूर्ति श्रीगुरु ।।७८।। नव्हे हा जरी ईश्वर। केवी केलें अन्नपूर । होतें तीन अडीच शेर । चारी सहस्र जेविले केवी ।।७९।। आणिक एक नवल झालें । आम्हीं समस्तीं देखिलें । प्रेताचें संजीवन केलें । शुष्क काष्ठासी आले पल्लव[3] ।।८०।। आणिक ऐका त्याची महिमा । कोणाची देऊं आतां उपमा । कुमसीस होता त्रिविक्रमा । तयासी दाखविलें विश्वरूप ।।८१।। ग्रामांत होती वांझ महिषी । क्षीर काढिलें भिक्षेसी । वेद म्हणविले पतितमुखासी । अभिमंत्रितां श्रीगुरूंनीं ।।८२।। आणिक झालें एक नवल । कुष्ठी आला विप्र केवळ । दर्शनमात्रें झाला निर्मळ । आम्हीं देखिला दृष्टीनें ।।८३।। विणकर होता एक भक्त । तयासी दाखविला श्रीशैल्यपर्वत । काशीक्षेत्र क्षण न लागत । एका भक्तासी दाखिवलें ।।८४।। आणिक अपार चरित्रें । सांगतां आहेत अपारें । क्षितीवरी

१. गणती. २. धावून. ३. पालवी.

समस्त दैवतें । तयाचें नव्हे सामर्थ्य ।।८५।। समस्त देवांतें आराधितां । आलस्यें[1] होय मनकाम्यता । दर्शनमात्रें श्रीगुरुनाथा । सकळाभीष्टें होताती ।।८६।। ऐसें म्हणती विप्रलोक । अपूर्व झालें कौतुक । ख्याति ऐकती समस्त लोक। येती अनेक दर्शना ।।८७।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । श्रीगुरुचरित्र ऐसें परियेसीं । याचि निमित्तें बहुवसीं । शिष्य झाले श्रीगुरूचे ।।८८।। नाना राष्ट्रींचे भक्त येती । श्रीगुरूची सेवा करिती । अंतःकरणीं एकचित्तीं । भजणारांसी प्रसन्न ।।८९।। गंगाधराचा सुत । सरस्वती असे विनवित । जनहो ऐका तुम्ही समस्त । भजा भजा हो श्रीगुरूसी ।।९०।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । अन्नपूर्ति गुरु करीत । चार सहस्र जेवित । अष्टत्रिंशत्तमोऽध्याय हा ।।९१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे अन्नपूर्तिकाद्विजचतुःसहस्रभोजनं नाम अष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।।३८।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु । ओवीसंख्या ।।९१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. उशिराने.

अध्याय ३९ वा

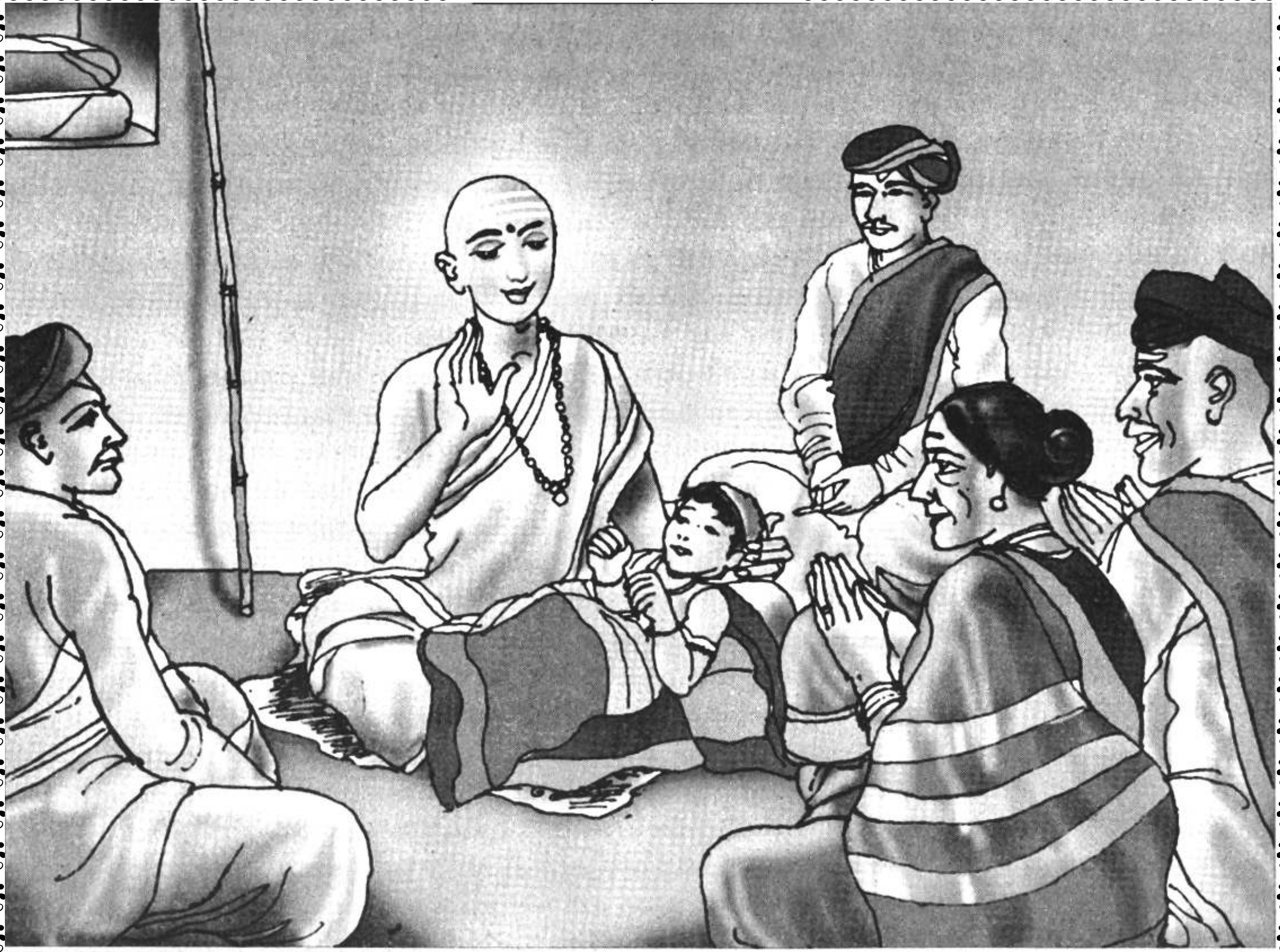

।। अध्याय एकोणचाळिसावा ।। * ।। अश्वत्थ-माहात्म्य, वृद्ध वंध्येला संतानप्राप्ती ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध नामधारकाला म्हणाला, ''गाणगापुरात शौनक गोत्रातील आपस्तंभ शाखेचा सोमनाथ नावाचा एक वेदज्ञ वृद्ध ब्राह्मण राहत असे. गंगा ही त्याची पत्नी. मूलबाळ नसल्यामुळे लोक तिला वांझ म्हणून हिणवायचे. गंगा श्रीगुरूंचे नित्य दर्शन घ्यायची. त्यांना निरांजनाने ओवाळायची. या तिच्या सेवेने श्रीगुरू प्रसन्न झाले. ते तिला म्हणाले, ''तुझ्या मनात काय इच्छा आहे ? हरिहरांच्या कृपेने ती नक्की पूर्ण होईल.'' गंगा म्हणाली, ''गुरुदेव, निपुत्रिक असण्याचे काय दुःख असते ते मी या जन्मात अनुभवले आहे. पुढील जन्मात तरी पुत्रवती होण्याचे सद्भाग्य मला लाभावे एवढीच इच्छा आहे.'' तेव्हा तिची मातृत्वसुखाची तळमळ जाणून श्रीगुरू म्हणाले, ''गंगे, पुढील जन्माचे काय विचारतेस ? माझ्या भक्तीने तुला याच जन्मात सुलक्षणी कन्या व पुत्र होतील !'' गंगाबाई म्हणाली, ''स्वामी, पुत्रप्राप्तीसाठी मी आत्तापर्यंत अनेक प्रयत्न केले. आजन्म अश्वत्थाला (पिंपळाला) प्रदक्षिणा घातल्या. तरीही उपयोग झाला नाही. आत मला साठावे वर्ष लागले आहे. मी विटाळशी होत नाही. मग मला अपत्ये कशी होणार ?''

श्रीगुरू म्हणाले, ''गंगे, अश्वत्थसेवेसारखे पुण्य नाही. त्याला प्रदक्षिणा घालणे मूर्खपणाचे मानणे ही अश्वत्थाची व त्या व्रताची निंदाच होय. अश्वत्थ विष्णुस्वरूप आहे. त्याच्या मुळाशी ब्रह्मदेव, बुंध्यामध्ये विष्णू, शेंड्याला रुद्र वास करतो. त्याच्या सर्व शाखांवर आदित्य नित्य निवास करतो. त्याच्या मुळांकुरात गो, ब्राह्मण, ऋषी, वेद आणि यज्ञ यांचे वास्तव्य असते. पूर्वेकडील शाखांवर सर्व नद्या व सप्त सागरांचे वास्तव्य करते. ॐकाररूप अश्वत्थाचे 'अ' हे मूळ 'उ' म्हणजे बुंधा व फांद्या 'म' म्हणे फळे-पुष्पे होत. त्रैमूर्तींचा वास असलेल्या या पुण्यवृक्षावर अकरा रुद्र व अष्ट वसू असे सर्व देव आहेत. म्हणूनच अश्वत्थाला कल्पवृक्ष म्हणतात. त्याच्या सेवेने सर्व देवांची सेवा घडते. त्यांच्या प्रसन्नतेने भाविकांचे मनोरथ पूर्ण होतात. कार्यसिद्धी होते. अश्वत्थाचे माहात्म्य असे अगाध आहे. म्हणून मीही भीमा-अमरजा संगमावरील एका मोठ्या अश्वत्थाखाली बसूनच नित्य अनुष्ठान करतो.'' मग श्रीगुरूंनी गंगाबाईला नारदप्रणित अश्वत्थव्रताचा विधी समजावून सांगितला. ते पुढे म्हणाले, ''अश्वत्थाला नित्य प्रदक्षिणा घातल्याने पातके, व्याधी, दोष, कर्ज, संकटे, ग्रहादी पीडा, भय व चिंता याचे निवारण होते. शनिवारी अश्वत्थाखाली मृत्युंजय मंत्रजप केल्याने अपमृत्यू टळतो, मनुष्य पूर्णायुषी होतो. गुरुवारी व अमावास्येला अश्वत्थाच्या सावलीत स्नान केल्याने ब्रह्महत्येचे पातक जाते. त्या खाली एका ब्राह्मणाला भोजन दिल्याने कोटी ब्राह्मणांना अन्नदान केल्याचे पुण्य लाभते. त्या खाली मंत्रजप केल्याने वेदपठणाचे पुण्य लाभते. त्या खाली होम केल्याने महायज्ञाचे फळ लाभते. अश्वत्थाची स्थापना करणाऱ्याची बेचाळीस कुळे स्वर्गात जातात. पण त्याचा घात करणारा पितरांसहित नरकात जातो.'' श्रीगुरू गंगाबाईला म्हणाले, ''संगमावरील अश्वत्थ हे आमचेच स्थान आहे. त्या वृक्षाची एकाग्रतेने सेवा कर म्हणजे तुझे कार्य होईल.'' श्रीगुरूंच्या आज्ञेने ती संगमावर गेली. तेथील षट्कुल तीर्थात स्नान करून श्रीगुरूंनी सांगितलेल्या विधीप्रमाणे

अश्वत्थाची नित्य सेवा करू लागली. तिसऱ्या रात्री एक ब्राह्मण तिच्या स्वप्नात येऊन म्हणाला, ''गाणगापुरास जा. श्रीगुरूंना सात प्रदक्षिणा घाल. ते जे देतील ते भक्षण कर. तुझी इच्छा पूर्ण होईल.'' त्या दृष्टांताने तिला जाग आली. चौथ्या दिवशी अश्वत्थाची सेवा करून ती मठात आली. श्रीगुरूंना सात प्रदक्षिणा घालून वंदन केले. त्यांनी तिला दोन फळे दिली व म्हणाले, ''गंगे, भोजन करून जा. व्रताचे उद्यापन कर. ब्राह्मणांना दानधर्म कर. मग ही फळे खा. आम्ही तुला कन्या व पुत्र दिले आहेत.'' श्रीगुरूंच्या आज्ञेनुसार व्रताची सांगता करून गंगाबाईने ती दोन्ही फळे भक्षण केली. तर काय आश्चर्य ! वृद्धापकाळ असूनही तिला त्याच सायंकाळी ऋतू प्राप्त झाला. चौथ्या दिनी ती सुखात होऊन पतीसमवेत श्रीगुरूंच्या दर्शनासाठी गेली. दोघांनी त्यांची पूजा केली. पाचव्या दिवशी पतीशी संग करून ती गरोदर राहिली. ही वार्ता कळताच लोकांना मोठे आश्चर्य वाटले. गंगाबाईला एक कन्या झाली. सोमनाथाने खूप दानधर्म केला.

दहा दिवसांनी ते दांपत्य कन्येला घेऊन श्रीगुरूंच्या दर्शनास आले. श्रीगुरूंनी त्या कन्येला मांडीवर घेतले व म्हणाले, ''ही कन्या शतायुषी होईल. हिचा पती ज्ञानी असेल. हिला पुत्र, पौत्र होतील. ही सुखात, आनंदात राहील. ही सर्वांना वंद्य होईल. दक्षिणेचा राजा हिच्या दर्शनासाठी येईल.'' गंगाबाई म्हणाली, ''गुरुदेव, आता पुत्रमुख पाहावे अशी फार इच्छा आहे.'' श्रीगुरू म्हणाले, ''तुला ज्ञानी पुत्र व्हावा असे वाटत असेल तर तो तीस वर्षे जगेल. शतायुषी पुत्र व्हावे असे वाटत असेल तर तो मूर्ख असेल.'' श्रीगुरूंच्या प्रसादाने आपला पुत्र अल्पायुषी होणारच नाही अशी गंगाबाईची दृढ श्रद्धा होती. ती म्हणाली, ''देवा, मला मोठ्या योग्यतेचा पुत्र व्हावा. त्याला पाच पुत्र व्हावेत !'' श्रीगुरूंनी 'तथास्तु !' म्हणून वर दिला. त्यांच्या कृपाप्रसादाने तिला महाज्ञानी पुत्र झाला. कन्येचे भविष्यही खरे ठरले.

अध्याय एकोणचाळिसावा

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध म्हणे नामधारका । पुढें अपूर्व[1] वर्तलें ऐका । साठ वर्षीं वांझेसि एका । कन्या पुत्र झालीं परियेसा ।।१।। आपस्तंबशाखेसी । ब्राह्मण एक परियेसीं । शौनकगोत्री प्रवरेसी । नाम तयाचें सोमनाथ ।।२।। गंगा नामें तयाची पत्नी । पतिव्रता शिरोमणि । वेदशास्त्र जाणे सगुणी । असती झालीं उभयतां ।।३।। वर्षें झालीं साठ तियेसी । पुत्र नाहीं तिचे कुशी । वांझ म्हणोनि ख्याति ऐसी । होती तया गाणगापुरीं ।।४।। पतिसेवा निरंतरीं । करीतसे भक्तिपुरस्सरीं । नित्य नेम असे नारी । गुरुदर्शना येत असे ।।५।। निरांजन[2] प्रतिदिवसीं । आणोनि करी श्रीगुरूसी । येणेंपरी बहुत दिवसीं । वर्तत होती परियेसा ।।६।। ऐसें असतां वर्तमानीं । संतुष्ट झाले श्रीगुरुमुनि । पृच्छा[3] करिती हासोनि । तया द्विजस्त्रियेसीं ।।७।। श्रीगुरु पुसती तियेसी । काय अभीष्ट असे मानसीं । आणित्येसी प्रतिदिवसीं । नीरांजन परोपरी ।।८।। तुझ्या मनीं अभीष्ट कोण । त्वरित सांग विस्तारोन । सिद्धि पाववील नारायण। गौरीरमण[4] गुरुप्रसादें ।।९।। ऐकोनि श्रीगुरूचें वचन । करी साष्टांग नमन । विनवीतसे कर जोडून । निपुत्रिका मी लोकनिंद्य ।।१०।। पुत्राविणें स्त्रियेसी । न पाहावें तिच्या मुखासी । पापरूपी महादोषी । म्हणती मातें स्वामिया ।।११।। जिये पोटीं नाहीं बाळ । तिचा जन्म निष्फळ । वाट पाहती उभयकुळ । बेचाळिस पितृलोकीं ।।१२।। पितर चिंतिती मनांत । म्हणती एखादे समयीं वंशांत । पुत्र झाल्या आम्हां हित । तो उद्धरील सकळांतें ।।१३।। पुत्रावेगळें जें घर । तें सदा काळीं अघोर । अरण्य नाहीं तयास दूर । यथारण्यं तथा गृहं ।।१४।। नित्य गंगास्नानासी । आपण जातसें परियेसीं । घेऊनि येती बाळकांसी । समस्त स्त्रिया कौतुकें ।।१५।। कडिये घेऊनि बाळा । खेळविती स्त्रिया सकळा । तैसे नाहीं माझे कपाळा । मंदभाग्य[5] असें देखा ।।१६।। जळो माझें वक्षस्थळ। कडे घ्यावया नाहीं बाळ । जन्मोनिया संसारीं निष्फळ। नव्हे पुरुष अथवा सती ।।१७।। पुत्रपौत्र असती

१. आश्चर्यकारक. २. तुपाची आरती. ३. चौकशी. ४. शंकर. ५. दुर्दैवी.

जयांसी । परलोक लोभ तयांसी । अधोगति[१] निपुत्रिकासी । लुप्तपिंड होय देखा ।।१८।। आतां पुरे जन्म मज । साठी वर्षें झालीं सहज । आम्हां आतां वर दीजे । उत्तम जन्म पुढें होय ।।१९।। पुत्रवंती व्हावें आपण । अंतःकरणीं वासना पूर्ण । ऐसा वर द्यावा म्हणोन । विनवीतसे तये वेळीं ।।२०।। ऐकोनि तियेचें वचन । श्रीगुरु म्हणती हांसोन । पुढील जन्म जाणे कवण । तूंतें कैचें स्मरण सांग ।।२१।। नित्य आरती आम्हांसी । भक्तिपूर्वक अहर्निशी । करितां झालों संतोषी । कन्या-पुत्र तूंतें होती ।।२२।। इहजन्मीं तूंतें जाण । कन्या पुत्र सुलक्षण । होती निश्चयें मानीं वचन । श्रीगुरु म्हणती तियेसी ।।२३।। श्रीगुरूचें वचन ऐकोनि । पालवी[३] गांठ बांधोनि । विनवीतसे कर जोडूनि । ऐकें स्वामी कृपासिंधु ।।२४।। साठीं वर्षें जन्मासी । झालीं स्वामी परियेसीं । होत नाहीं विटाळसी । मातें कैचें पुत्र होती ।।२५।। नाना व्रतें नाना तीर्थें । मी हिंडलें पुत्रार्थें । अनेक ठायीं पूजिलीं दैवतें । मनोभावें स्वामिया ।।२६।। लोक सांगती मजलागीं जाणा । कराव्या अश्वत्थप्रदक्षिणा[४] । तेणें पुरतील मनकामना । होतील पुत्र म्हणती मज ।।२७।। चिरकाळ अश्वत्थाला । सेवा करितां जन्म गेला । विश्वास आपण बहु केला । पुत्र होतील म्हणोनि ।।२८।। साठी वर्षें येणेंपरी। कष्ट केले अपरंपारी । सेवा करीतसें अद्यापिवरी । अश्वत्थासी प्रदक्षिणा ।।२९।। पुत्र न होती या जन्मीं । पुढें होतील ऐसिया कामीं । सेवा करीतसे मी स्वामी । अश्वत्थाची परियेसा ।।३०।। आतां स्वामी प्रसन्न होसी । इहजन्मीं पुत्र देसी। अन्यथा न होय बोलासी । तुमच्या स्वामी नरहरी ।।३१।। स्वामींनी दिधला मातें वर । माझे मनीं हाचि निर्धार। हासें न करी स्वामी गुरुवर । शकुनगांठी बांधिली म्यां ।।३२।। पुढील जन्म काम्यासी । करीतसें सेवा अश्वत्थासी । स्वामी आतांच वर देसी । इहजन्मीं कन्या पुत्र ।।३३।। अश्वत्थसेवा बहुत दिवसीं । करितां झालें मी प्रयासी[५] । काय होईल आम्हांसी । अश्वत्थ सेवित्यें मूर्खपणें ।।३४।। ऐकोनि तियेचें वचन । श्रीगुरु म्हणती हासोन । अश्वत्थसेवा महापुण्य । वृथा न होय परियेसीं

१. नरकप्राप्ती. २. पिंड देणारा कोणी नाही असा. ३. पदराला. ४. पिंपळ. ५. कष्टी.

।।३५।। निंदा न करी अश्वत्थासी । अनंत पुण्य परियेसीं । सेवा करीं वो आम्हांसरसी । तूंतें पुत्र होतील ।।३६।। आतां तुमचें वचन धरीं । नित्य जाईं संगमातीरीं । अमरजा वाहे निरंतरीं । भीमरथीसमागमें ।।३७।। तेथें अश्वत्थ असे गहन। करितों आम्ही अनुष्ठान । सेवा करीं एकमन । आम्हांसहित अश्वत्थाची ।।३८।। अश्वत्थाचें महिमान। सांगेन ऐका परिपूर्ण । अश्वत्थनाम नारायण । आमुचा वास तेथें असे ।।३९।। ऐकोनि श्रीगुरुचें वचन । विनवीतसे कर जोडून । अश्वत्थवृक्षाचें सेवन । विस्तारोनि सांगा म्हणे ।।४०।। कैसें माहात्म्य असे तयाचें । स्वामी निरोपावें मज साचें । स्थिरत्व[1] होय मनाचें । सेवा करीन भक्तीनें ।।४१।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । अश्वत्थवृक्ष तूं निंदिसी। सांगतां महिमा अपारेसी । समस्त देव तेथें असती ।।४२।। अश्वत्थाचें महिमान । ब्रह्मांडपुराणीं निरूपण । नारदमुनीतें विस्तारोन । ब्रह्मदेवें सांगितलें ।।४३।। ब्रह्मकुमार नारदमुनी । ज्याचें गमन त्रिभुवनीं । ब्रह्मयासी पुसोनि। आला ऋषि आश्रमासी ।।४४।। नारदातें देखोनि । अर्घ्यपाद्य देवोनि । पूजा केली उपचारोनि । पुसते झाले तये वेळीं ।।४५।। ऋषि म्हणती नारदासी । विनंति ऐका परियेसीं । अश्वत्थमहिमा आहे कैसी । विस्तारावी स्वामिया ।।४६।। ऋषिवचन ऐकोनि । सांगतसे नारदमुनि । गेलों होतों आजिच्या दिनीं । ब्रह्मलोका हिंडत ।।४७।। आपण पुसिलें ब्रम्ह्यासी । अश्वत्थमहिमा आहे कैसी । समस्त मानिती तयासी । विष्मुरूप म्हणोनि ।।४८।। ऐसा वृक्ष असे जरी । सेवा करिजे कवणेंपरी । कैसी महिमा विस्तारीं । निरोपावी दातारा ।।४९।। ब्रह्मा सांगे आम्हांसी । अश्वत्थमुळी आपणांसी । मध्ये वास हृषीकेशी। अग्रीं रुद्र वसतसे ।।५०।। शाखापल्लव-अधिष्ठानी । दक्षिण शाखे शूलपाणि । पश्चिम शाखे विष्णु निर्गुणी । आपण उत्तरे वसतसे ।।५१।। इंद्रादि देव परियेसीं । वसती पूर्वशाखेसी। आदित्य देव अहर्निशीं । समस्त शाखे वसती जाणा ।।५२।। गोब्राह्मण समस्त ऋषि। वैदादि यज्ञ परियेसीं । समस्त मूळांकुरेसीं । असती देखा निरंतर ।।५३।। समस्त नदीतीर्थें देखा ।

१. ऋमचधचन.

समस्त सागर लवणादिका । वसती जाणा पूर्व शाखा । ऐसा अश्वत्थ वृक्ष असे ।।५४।। अकारशब्द मूळस्थान । स्कंद शाखा उकार जाण । फळ पुष्प मकार वर्ण । अश्वत्थ ऐसा ओंकाररूपी ।।५५।। एकादश रुद्रादिक । अष्ट वसु आहेत ऐक । जे स्थानीं त्रैमूर्ति देख । समस्त देव तेथें वसती ।।५६।। ऐसा अश्वत्थनारायण । महिमा वर्णूं शके कवण । कल्पवृक्ष याचि कारण । ब्रह्मा म्हणे नारदासी ।।५७।। नारद म्हणे ऋषींसी । त्रिमूर्ति असे वृक्षापासीं । किती वर्णूं त्याचे महिमेसी । भजतां कार्यसिद्धि त्वरित होय ।।५८।। ऐकोनिया समस्त ऋषि । विनविताती नारदासी । आचारावया विधि कैसी । कवणेंपरी भजावें ।।५९।। पूर्वी आम्हीं एके दिवसीं । पुसिलें होतें आथर्वणासी । त्याणें सांगितलें आम्हांसी । अश्वत्थसेवा करावया ।।६०।। तूं नारद ब्रह्मऋषि । समस्त धर्मांतें जाणसी । विस्तारोनि आम्हांसी । विधिपूर्वक निवेदावें ।।६१।। नारद म्हणे मुनिवरा । सांगेन ऐका तत्परा । चित्त करोनिया स्थिरा । विधान असे ब्रह्मवचनीं ।।६२।। आषाढ पौष चैत्रेसी । अस्तंगत गुरु-शुक्रांसी । चंद्रबळ नसल्या दिवसीं । करूं नये प्रारंभ ।।६३।। याव्यतिरिक्त आणिक मासीं । बरवा पाहोनिया दिवसीं । प्रारंभ करावा उपवासीं । शुचिर्भूत होऊनिया ।।६४।। भानुसोमवारदिवसीं । आतळूं[1] नये अश्वत्थासी । भृगुवार[2] संक्रातिदिवसीं । स्पर्शों नये सर्वथा ।।६५।। संधि रात्रीं रिक्तातिथीं । पर्वणीस व्यतीपातीं । दुर्दिनादि वैधृतीं । अपराण्हसमयीं[3] स्पर्शूं नये ।।६६।। सचैल[5] स्नान करोनि । निर्मळ वस्त्र नेसोनि । गंगा यमुना कलश दोनी । आणोनि ठेवणें पारावरी ।।६८।। पूजा करावी कलशांसी । पुण्याहवाचनकर्मेंसी । संकल्पावें विधींसी । काम्यार्थ[6] आपुलें उच्चारिजे ।।६९।। मग कलश घेवोनि । सात वळा भरोनि । स्नपन[7] करावें आणोनि । अश्वत्थ वृक्षासी अवधारा ।।७०।। पुनरपि करोनिया स्नान। मग करावें वृक्षस्नपन । पुरुषसूक्त म्हणोन । पूजा करावी षोडशोपचारें ।।७१।। मग घ्यावी

१. स्पर्श. २. शुक्रवार. ३. तिसरें प्रहरीं. ४. अनृत, द्यूतादि कर्मे, वर्ज्य करून. ५. वस्त्रासहित. ६. इच्छित हेतू. ७. स्नान.

विष्णुमूर्ति । अष्टभुजा आहेत विख्याती । शंखचक्र उभय हस्तीं । वरदहस्त असे जाणा ।।७२।। खड्ग खेटक एके करीं। धनुष्यबाणा सविस्तरी । अष्टभुजीं येणेंपरी । आयुधें असतीं परियेसा ।।७३।। पीतांबर प्रावरण[1] । सदा लक्ष्मी-सन्निधान । ऐसी मूर्ति ध्याऊन । पूजा करणें वृक्षासी ।।७४।। त्रैमूर्तीचें असे स्थान । शिवभक्तीविणें नाहीं जाण । समस्त देवता आवाहन । षोडशोपचारें पूजावें ।।७५।। वस्त्रें अथवा सुतासी । वेष्टावें तया वृक्षासी । पुनरपि संकल्पेंसी। प्रदक्षिणा कराव्या ।।७६।। अथवा सहस्रनामेंसी । कराव्या प्रदक्षिणा हर्षीं । अथवा करा मौन्येसी । तयाचें फळ अनंत देखा ।।७७।। मनसा वाचाकर्मेंसी । भक्तिपूर्वक भावेंसी । प्रदक्षिणा कराव्या हर्षीं । पुरुषसूक्त म्हणत देखा ।।७८।। चाले जैसी स्त्री गर्भिणी । की उदककुंभ घेउनी । तैशा महामंद गतींनीं । प्रदक्षिणा कराव्या ।।७९।। पदोपदीं अश्वमेध । पुण्य जोडे फळप्रद । प्रदक्षिणासमाप्तमध्य । नमस्कार करावा ।।८०।। ब्रह्महत्यादि पापांसी । प्रायश्चित्त नाहीं परियेसीं । प्रदक्षिणा द्विलक्षांसी । ब्रह्महत्यादि पापें जाती ।।८१।। त्रिमूर्ति वसती जया स्थानीं । फल काय सांगूं प्रदक्षिणीं । समस्त पाप होय धुणी । गुरुतल्पादि दोष जाती ।।८२।। नाना हरती व्याधि-दोष । प्रदक्षिणा करितां होय निःशेष । कोटि ऋण असेल ज्यास। परिहारेल परियेसा ।।८३।। जरामृत्यु व्याधिउत्पत्ति। संसारताप भयें नासती । ग्रहपीडा बाधों न शकती । सहस्त्र प्रदक्षिणा केलिया ।।८४।। पुत्रकाम्य असे ज्यासी । पुत्र होती भरंवसीं । मनोवाक्कायकर्मेंसी[2] । एक भावें करावें ।।८५।। चतुर्विध पुरुषार्थ । देता होय तो अश्वत्थ । पुत्रकाम्य पावती त्वरित । न धरावी शंका ऋषीहो ।।८६।। शनिवारीं वृक्ष धरोनि। जप करावा मृत्युंजयनी । काळमृत्यूतें जिंकोनि । राहे नर अवधारा ।।८७।। ते अपमृत्यु न पावती। पूर्णायुषी होती निश्चितीं। शनिग्रह न पीडिती । प्रार्थावें अश्वत्थासी ।।८८।। श्लोक।। कोणस्थको रौद्र यमश्च बभ्रुः कृष्णः शनिः पिंगल एव मंदः । नित्यं स्मरेत् व्याहरते च पीडां । तस्मै नमस्ते रविनंदनाय ।।८९।। टीका।। शनिनामें

१. वस्त्र. २. कायावाचामने करून.

घेवोनि । उच्चारावें आपुले वदनीं । बभ्रु पिंगल म्हणोनि । कोणस्थ कृष्ण म्हणावें ।।९०।। अंतक यम महारौद्री । मंद शनैश्वर शौरि । जप करावा येणेंपरी । शनिपीडा न होय ।।९१।। ऐसें दृढ करोनि मन । अश्वत्थ सेवितां कामना पूर्ण। पुत्रकाम्य तत्क्षण । होय निरुतें[1] अवधारा ।।९२।। अमावास्या गुरुवारेंसी । अश्वत्थछायेंत जळासीं । स्नान करितां नरासी । ब्रह्महत्या पापें जाती ।।९३।। अश्वत्थतळीं ब्राह्मणासी । अन्न घालितां एकासी । कोटि ब्राह्मणां परियेसीं। भोजन दिल्हें फळ असे ।।९४।। अश्वत्थतळीं बैसोन । एकदां मंत्र जपतां क्षण । फळ होय अनंतगुण । वेदपठण केलिया ।।९५।। नर एखादा अश्वत्थासी । स्थापन करी भक्तींसी । सह बेचाळिस पितरांसी । स्वर्गीं स्थापी निरंतर ।।९६।। छेदितां अश्वत्थवृक्षासी । महापाप परियेसीं । पितरांसहित नरकासी । जाय देखा तो नर ।।९७।। अश्वत्थातळीं बैसोन । होम करितां महायज्ञ । अक्षय सुकृत[2] असे जाण । पुत्रकाम्य[3] त्वरित होय ।।९८।। ऐसें अश्वत्थमहिमान । नारदासी सांगे चतुरानन । म्हणोनि ऐकती ऋषिजन । तया नारदापासोनि ।।९९।। नारद म्हणे ऋषीश्वरासी । प्रदक्षिणांच्या दहावे अंशीं। हवन करावें परियेसीं । आगमोक्त[4] विधीनें ।।१००।। हवनाच्या दहावे अंशीं । ब्राह्मणभोजन करावें हर्षी। ब्रह्मचर्य हविष्यान्नेंसी । व्रत आपण करावें ।।१।। येणेंपरी आचरोन । मग करावें उद्यापन । शक्त्यनुसार सौवर्ण । अश्वत्थवृक्ष करावा ।।२।। तो द्यावा ब्राह्मणासी । विधिपूर्वक परिययेसीं । श्वेतधेनु सवत्सेंसी । द्यावी ब्राह्मणाकारणें ।।३।। वृक्षातळीं तिलराशी । करावी यथाशक्तींसी । वरी झाकोनि श्वेतवस्त्रासी । द्विजालागीं द्यावें ।।४।। ऐशा अश्वत्थविधाना। सांगे नारद ऋषिजना । यावरी मुनि आचरणा । करूनि अभीष्ट लाधले ।।५।। श्रीगुरु म्हणती वंध्येसी । अश्वत्थमहिमा आहे ऐशी। भावभक्ति असे ज्यासी । त्यासी होय फलश्रुति ।।६।। आचार करीं हो येणेंपरी । संशय आतां चित्तीं न धरीं। वृक्ष असे भीमातीरीं । जेथें अमरजासंगम ।।७।। तेंचि आमुचें स्थान जाण । सेवा करावी एकमन । होईल कामना शीघ्र पूर्ण।

१. त्वरित. २. चांगले कृत्य. ३. पुत्राची इच्छा. ४. वेदोक्त.

कन्या पुत्र तुझे उदरीं ।।८।। ऐकोनिया श्रीगुरूच्या वचना । नमस्कार करी ते अंगना । विनवी कर जोडोनि जाणा । भक्तिभावें करोनिया ।।९।। आपण वांझ वर्षे साठी । कैचे पुत्र माझे पोटीं । वाक्य असें तुमचें शेवटीं । म्हणोनि आपण अंगिकारीन ।।११०।। गुरुवाक्य सुरभीसमान । ऐसें सांगती वेद्पुराण । आतां नाहीं अनुमान । करीन सेवा स्वामिया ।।११।। चाड नाहीं अश्वत्थासी । निर्धार तुमच्या बोलासी । करीन सेवा तुमची ऐशी । म्हणोनि चरणीं लागली ।।१२।। ऐसा निरोप घेवोनि । जावोनिया संगमस्थानीं । षट्कुलांत[१] स्नान करूनि । सेवा करी अश्वत्थासी ।।१३।। श्रीगुरूचा निरोप जेणेंपरी । तैसीच सेवा करी नारी । येणेंपरी तीन रात्रीं । आराधिला परियेसा ।।१४।। श्रीगुरुनिरोपें अश्वत्थासी। सेवा करी रात्रंदिवसीं । तिसरे रात्रीं स्वप्न तियेसी । झालें ऐका एकचित्तें ।।१५।। स्वप्नामध्यें विप्र एक । येवोनि देतो तिसी भाक । कार्य तुझें झालें ऐक । सांगेन एक तें करीं म्हणे ।।१६।। जावोनि गाणगापुरांत । तेथें असे श्रीगुरुनाथ । प्रदक्षिणा करीं वो सात । नमन करीं भक्तींसी ।।१७।। जें काय देतील तुजसी। भक्षण करीं वेगेंसी । निर्धार करीं वो मानसीं । त्वरित जावें म्हणे विप्र ।।१८।। ऐसें देखोनि सुषुप्तींत[२] । सवेंचि झाली जागृत[३] । कल्पवृक्ष असे अश्वत्थ । कल्पिलें फळ त्वरित होय ।।१९।। सेवा करोनि चवथे दिवशीं । आली आपण मठासी । प्रदक्षिणा करोनिया हर्षीं । नमन केलें तये वेळीं ।।१२०।। हासोनिया श्रीगुरुमुनि । फळें देती तिसी दोनी । भक्षण करीं वो संतोषोनि । कार्य झालें तुझें आतां ।।२१।। भोजन करीं आतां त्वरित । काम्य होईल तुझे सत्य । कन्या-पुत्र दोनी सुत । दिल्हे आज परियेसा ।।२२।। पारणें करोनि विधींसी । मग भक्षावें यांसी । दान द्यावें ब्राह्मणासी । जें का पूर्वीं निरोपिलें ।।२३।। व्रत संपूर्ण करोनि । करी दान ती भामिनी । त्याच दिवशीं अस्तमानीं । झाली आपण विटाळशी ।।२४।। मौनी दिवस तीनवरी। हविष्यान्न भोजन करी । श्वेत वस्त्र नेसोनि नारी । कोणाकडे न पाहेचि ।।२५।। येणेंपरी तिन्ही निशी[४] । क्रमिल्या नारीनें परियेसीं । सुस्नात होवोनि

१. षट्कुळ नावाच्या तीर्थात. २. स्वप्नात. ३. जागी. ४. रात्र.

चवथे दिवशीं । आली श्रीगुरुदर्शना ।।२६।। पतीसमवेत येऊनि । पूजा करी एकाग्रमनीं । श्रीगुरु म्हणती संतोषोनि । पुत्रवंती व्हावें तुवां ।।२७।। ऐसें नमुनि श्रीगुरूसी । आली आपुल्या घरासी । ऋतु दिधला पांचवे दिवसीं । म्हणोनि कन्या परियेसीं ।।२८।। येणेंपरी ते नारी । झाली ऐका गरोदरी । ग्रामस्थ[१] लोक विस्मय करी । काय नवल म्हणतसे ।।२९।। म्हणती पहा नवल वर्तलें । वांझेसी गर्भधारण झालें । सोमनाथ विप्रें भलें । मनीं मानिलें सुखातें ।।१३०।। सातवे मासीं ओटी भरिती । अक्षय वाणें ओवाळिती । श्रीगुरूसी विनोदावरी प्रीती । वाणें द्यावीं म्हणतसे ।।३१।। आठवे मासीं तो ब्राह्मण । करी सीमंतविधान । गुरुनिरोपें संतोषोन । देववी वाणें ग्रामांत ।।३२।। अभिनव[२] करिती सकळ जन । म्हणती वांझेसी गर्भधारण । पांढरे केश म्हातारपण । वाणें देतसे कौतुकें ।।३३।। एक म्हणती गुरुप्रसाद। श्रीनृसिंहमूर्ति भक्तवरद । त्याची सेवा करितां आनंद । लाभे चारी पुरुषार्थ ।।३४।। त्रैमूर्तिचा अवतार । झाला नृसिंहसरस्वती नर । भक्तजनमनोहर । प्रगटला भूमंडळीं ।।३५।। ऐसें नानापरी देखा । स्तोत्रें करिती गुरुनायका । वाणें देतसे बायकां । अति उल्हास तिच्या मनीं ।।३६।। वाणें देऊनि समस्तांसी । येऊनि नमिती श्रीगुरूसी । भक्तवत्सल परियेसीं । आशीर्वाद देतसे ।।३७।। संतोषोनि विप्रवनिता । साष्टांग करी दंडवता । नानापरी स्तोत्र करितां । विनवीतसे गुरुनाथा ।।३८।। जय जयाजी परमपुरुषा । तूंचि ब्रह्माविष्णुमहेशा । तुझ्या वाक्यपरिसा । सुवर्ण केला माझा देह ।।३९।। तारावया विश्वासी । म्हणोनि तूं अवतरलासी । त्रैमूर्ति तूंचि होसी । अन्यथा नव्हे स्वामिया ।।१४०।। तुझी स्तुति करावयासी। अशक्यता या वाचेसी । अपार तुझे महिमेसी । नाहीं साम्यता कृपासिंधु ।।४१।। येणेंपरी स्तोत्र करोनि । श्रीगुरुचरण वंदोनि । गेली निरोप घेवोनि । आपुल्या गृहासी परियेसा ।।४२।। ऐसें नवमास क्रमोनि । झाली प्रसूत शुभदिनीं। कन्या प्रसवली तत्क्षणीं । आनंदलीं मातापिता ।।४३।। ज्योतिषी म्हणती तये वेळीं । होईल कन्या मन

१. गांवकरी. २. आश्चर्य.

निर्मळी । अष्टपुत्रीं वाढेल कुळी । पुत्रपौत्रीं नांदेल ।।४४।। येणेंपरी ज्योतिषीं । जातक वर्तविलें परियेसीं । सोमनाथ आनंदेंसी । दानधर्म करिता झाला ।।४५।। दहा दिवस क्रमोनि । सुस्नात[1] झाली भामिनी । कडिये बाळ घेवोनि । आली श्रीगुरुदर्शना ।।४६।। बाळ आणोनि भक्तींसी । ठेवी श्रीगुरुचरणापासीं । नमन करी साष्टांगेंसी । एकभावें करोनिया ।।४७।। आश्वासोनि श्रीगुरुमूर्ति । उठीं बाळे पुत्रवंती । बहुतापरी संतोषविती । प्रेमभावें करोनिया ।।४८।। उठोनि विनवी श्रीगुरुमूर्तीसी । पुत्र न होय आमचे कुशीं । सरस्वती आली घरासी । बोल आपुला सांभाळिजे ।।४९।। ऐकोनि तियेचें वचन । श्रीगुरु म्हणती हासोन । न करीं मनीं अनमान । तूंतें पुत्र होईल ।।१५०।। म्हणोनि तिये कुमारीसी । कडिये घेती प्रीतींसी । सांगतात समस्तांसी । तये कन्येचें लक्षण ।।५१।। पुत्र होतील बहु इसी । होईल आपण शतायुषी । पुत्रपौत्र नयनेंसी । पाहील आपण अहेवपणें[2] ।।५२।। होईल इचा ज्ञानी पति । तयातें चारी वेद येती। अष्टैश्वर्यें नांदती । प्रख्यात होईल भूमंडळीं ।।५३।। होईल आपण पतिव्रता । पुण्यशील धर्मरता । इची ख्याति होईल बहुता । समस्त ईतें वंदिती ।।५४।। दक्षिणदेशीं महाराजा । येईल इच्छा दर्शनकाजा । आणिक पुत्र होईल तुझा। ज्ञानवंत म्हणती गुरु ।।५५।। येणेंपरी श्रीगुरुमूर्ति । कन्यालक्षण सागंती । विप्रवनिता[3] विनयवृत्तीं । पुत्र व्हावा म्हणे ती ।।५६।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । पुत्र व्हावा कैसा तुजसी । योग्य पाहिजे तरी तीस वर्षी । अथवा मूर्ख शतायुषी पैं ।।५७।। ऐकोनि श्रीगुरूच्या वचना । विनवीतसे विप्रांगना । योग्य पाहिजे पुत्र जाणा । तयासी पुत्र पांच व्हावें ।।५८।। भक्तवत्सल श्रीगुरुमूर्ति । वर देती तेणें रीतीं । संतोषोनि घरा जाती । परमानंदें दंपत्यें ।।५९।। पुढे तियेसी पुत्र झाला। वेदशास्त्रीं विख्यात[4] भला । पांच पुत्र तो लाधला । नामकरणीं श्रीगुरूच्या ।।१६०।। कन्यालक्षण श्रीगुरुमूर्ति । निरोपिलें होतें जेणें रीतीं । प्रख्यात नामें सरस्वती । महा आनंद वर्तला ।।६१।। यज्ञ करोनि तिचा पति । दीक्षित नाम मिरवी क्षितीं । चोहों राष्ट्रीं त्याची ख्याति । म्हणोनि

१. स्नान करती. २. सौभाग्यपणे. ३. ब्राह्मण स्त्री. ४. प्रसिद्ध.

सांगे सिद्धमुनि ।।६२।। साठ वर्ष वांझेसी । पुत्र झाला परियेसीं । सिद्ध म्हणे नामधारकासी । ऐसी कृपा श्रीगुरुची ।।६३।। निर्धार असे ज्याचे मनीं । तयातें वर देती तत्क्षणीं । एकभावें या कारणीं । भक्ति करावी श्रीगुरूची ।।६४।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्रविस्तार । भजतां भावें श्रीगुरु उदार । सकळाभीष्टें लाधती[१] ।।६५।। जो भजे श्रीगुरूसी । एकभावें भक्तींसी । दैन्य काय बाधेल त्यासी । जें जें मागेल तें देईल ।।६६।। श्रीगुरु म्हणजे कामधेनु । अंतःकरणीं नको अनुमानु[२] । जें जें इच्छित भक्तजनु । समस्त देईल परियेसा ।।६७।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । विप्रस्त्रियेसी झाला सुत । तेचि कथा अद्भुत । एकूणचाळिसाव्यांत निवेदिली ।।१६८।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे वृद्धवंध्याप्रसवो नाम एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।।३९।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१६८।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. प्राप्त होतात. २. संकोच.

अध्याय ४० वा

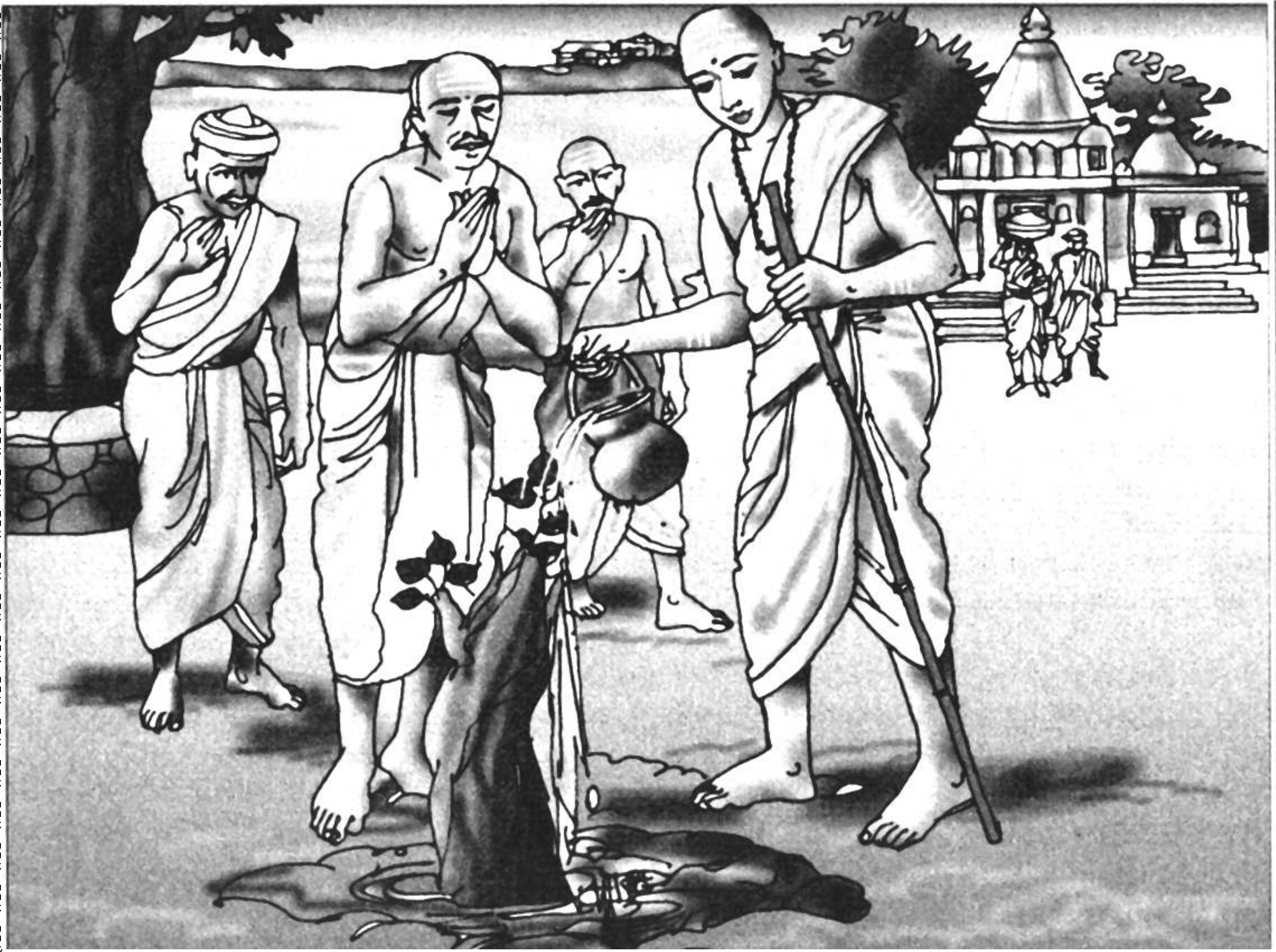

।। अध्याय चाळिसावा ।। *।। शुष्क काष्ठाला पालवी फुटली, शबराची कथा ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध नामधारकाला म्हणाला, ''एकदा भार्गव गोत्राचा आपस्तंब शाखेचा नरहरी नामक ब्राह्मण श्रीगुरूंच्या दर्शनास आला. त्याला कुष्ठरोग झाला होता. त्याने श्रीगुरूंचे पाय धरले व म्हणाला, ''स्वामी, मी मोठ्या आशेने तुम्हांला शरण आलो आहे. माझ्यावर कृपा करा. मला व्याधिमुक्त करा. अन्यथा मी प्राणत्याग करीन.''

नरहरीचे निर्वाणीचे बोलणे ऐकून श्रीगुरूंना करुणा आली. त्यांनी त्याला जवळच पडलेले एक लाकूड दिले व म्हणाले, ''ही औदुंबराची फांदी चार वर्षे येथेच पडून आहे. ती संगमावरील संगमनाथाच्या मंदिराच्या पूर्वेस जमिनीत रोवून ठेव. संगमात स्नान करून तेथील पिंपळाची पूजा कर. पुन्हा स्नान कर. संगमावरून दोन कळशा पाणी आणून या कोरड्या फांदीला स्नान घाल. असे दिवसातून तीन वेळा कर. हे काम भक्तिपूर्वक आणि पूर्ण श्रद्धेने कर. ज्या दिवशी या फांदीला अंकुर फुटून पाने येतील त्या दिवशी तू पापमुक्त होऊन पूर्ण बरा होशील.'' नरहरीला मोठे समाधान वाटले. तो संगमावर गेला. संगमेश्वराच्या प्रांगणात ती फांदी रोवली आणि श्रीगुरूंनी सांगितलेल्या सर्व गोष्टी त्रिकाळ निर्धाराने करू लागला. तो काहीही खात-पीत नसे. ही गोष्ट कळताच लोकांनी त्याची चेष्टा केली. 'श्रीगुरूंनी तुला व्यर्थ उद्योग लावून दिला. याने काही साध्य होणार नाही' असे सांगून त्याला परावृत्त करण्याचा प्रयत्न केला. असे सात दिवस लोटले. शिष्यांनी श्रीगुरूंना नरहरीच्या खडतर सेवाव्रताबद्दल सांगितले. तेव्हा ते म्हणाले, ''जसा भाव तशी सिद्धी ! मी तुम्हांला श्रद्धेचे सामर्थ्य विषद करणारी एक कथा सांगतो. ऐका.

एकदा पांचाल देशाचा राजपुत्र काही भिल्लांना बरोबर घेऊन मृगयेसाठी घोर अरण्यात गेला होता. दमछाक झाल्याने तो विश्रांतीसाठी थांबला. त्याने एकादोघांना पाणी आणण्यासाठी पाठविले. पाणवठ्याचा शोध घेणाऱ्या एका भिल्लाला अरण्यात एक जीर्ण शिवालय दिसले. गाभाऱ्यात एक भग्न शिवलिंग होते. ते त्याने उचलले. तेवढ्यात धनंजयही तेथे आला. तो त्याला म्हणाला, ''अरे, हे भग्न लिंग घेऊन तू काय करणार आहेस ?'' भिल्ल म्हणाला, ''महाराज, लिंगपूजा करावी असे मला नेहमीच वाटते. हे अनायासे सापडले, त्यातल्या त्यात बरेही आहे म्हणून मी हे घेतले आहे.'' धनंजय म्हणाला, ''ठीक आहे. हे लिंग म्हणजेच शंकर अशी श्रद्धा ठेवून पत्नीसहित याची स्थापना करून नित्य पूजा कर. रोज स्मशानातून नवीन चिताभस्म आणून या लिंगाला लेपन कर. याला बेलपत्रे, फुले, धूप, दीप, नैवेद्य अर्पण कर. घरात शिजवलेल्या अन्नाचा नैवेद्य दाखवून तोच देवाचा प्रसाद म्हणून तुम्ही ग्रहण करा.'' त्याप्रमाणे भिल्लाने एका शुभ दिनी त्या शिवलिंगाची घराजवळ स्थापना केली आणि त्याच नित्यनेमाने पूजा करू लागला. तो भिल्ल शिवपूजेसाठी स्मशानात जाऊन रोज नवीन चिताभस्म आणीत असे. एके दिवशी ठिकठिकाणी पायपीट करूनही त्याला चिताभस्म मिळाले नाही. तो निराशेने घरी परत आला. तेव्हा त्याची पत्नी

म्हणाली, ‘‘नाथ, चिंता करू नका. तुम्ही मला घरात कोंडून ते पेटवून द्या. ते भस्म ईश्वराला अर्पण करा. कोणत्याही परिस्थितीत शिवपूजेत खंड पडू देऊ नका.’’

स्त्रीहत्येचा दोष लागेल म्हणून तो घाबरत होता. पण त्याची पत्नी आपल्या निश्चयावर ठाम होती. तिने त्याची समजूत काढली. भिल्लाने मन घट्ट केले. तिला घरात कोंडून अग्नी लावला. त्या धडधडत्या आगीत शबरी जळून गेली. भिल्लाने ते भस्म लावले. त्या दिवशी तो शिवपूजेत इतका मग्न झाला की आपण आपल्या पत्नीचे दहन केले आहे ही गोष्ट त्याच्या लक्षातच राहिली नाही. पूजन झाल्यावर त्याने नेहमीप्रमाणे प्रसाद घेण्यासाठी आपल्या पत्नीला हाक मारली. तशी ती प्रसाद घेऊन घरात गेली. ते पाहून भिल्ल संभ्रमात पडला. हे स्वप्न आहे की काय ? त्याला काहीच कळेना. त्याने पत्नीला विचारले. ती म्हणाली, ‘‘तुम्ही घराला अग्नी लावताच मला गाढ झोप लागली. मला खूप थंडी वाजत होती. तुमची हाक ऐकून मला जाग आली.’’ शबराने ओळखले – ही सर्व देवाची करणी ! त्या दोघांनी भावभक्तीने शिवस्तुती केली. तोच काय आश्चर्य ! भगवान शंकर त्यांच्यासन्मुख साक्षात प्रकट झाले. ते प्रसन्न मुद्रेने म्हणाले, ‘‘मी तुमच्या भक्तीने संतुष्ट झालो आहे. तुम्हांला राज्यपद प्राप्त होईल. तुम्ही निरंतर स्वर्गात वास कराल.’’

कथा सांगून श्रीगुरू संगमावर गेले. नरहरीला भेटले. त्याचा मनोभाव पाहून श्रीगुरू प्रसन्न झाले. त्यांनी कमंडलूतील थोडेसे जल त्या फांदीवर शिंपडले. तर काय आश्चर्य ! फांदीला पालवी फुटून ते औदुंबराचे लहानसे झाड दिसू लागले. त्याच क्षणी तो ब्राह्मणही कुष्ठासारख्या महाव्याधीतून मुक्त होऊन सुदेही झाला. त्याने श्रीगुरूंना वंदन करून संस्कृत नमनाष्टक म्हटले. श्रीगुरूंनी त्याला शिष्य म्हणून स्वीकारले. त्याचे ‘जोगेश्वर’ असे नवीन नाव ठेवले. ‘तुझ्या वंशात वेदज्ञ आणि गुरुभक्त पुरुष जन्माला येतील. तुला तीन पुत्र होतील. त्यापैकी एकाचे नाव ‘योगी’ ठेव. तो आमची सेवा करील’ असा आशीर्वाद दिला. ते ऐकून नरहरी धन्य झाला ! श्रीगुरूंच्या आज्ञेने तो पत्नीसह गाणगापुरात येऊन राहिला.

अध्याय चाळिसावा

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध म्हणे नामधारका । अपूर्व वर्तलें आणिक ऐका । वृक्ष होता काष्ठ शुष्का । विचित्र कथा ऐका पां ।।१।। गाणगापुरीं असतां श्रीगुरु । आला एक कुष्ठी द्विजवरु । आपस्तंब भार्गवगोत्रु । नाम तयाचें नरहरि ।।२।। येवोनिया श्रीगुरुमूर्तीसी । नमन करी भक्तींसी । करी स्तोत्र बहुवसीं[1] । करसंपुट जोडोनिया ।।३।। जय जयाजी गुरुमूर्ति। ऐकोनि आलों तुझी कीर्ति । भक्तवत्सला परंज्योती । परमपुरुषा जगद्गुरु ।।४।। आपण जन्मोनि संसारीं । वृथा झालों दगडापरी । निंदा करिताती द्विजवरी । कुष्ठी म्हणोनि स्वामिया ।।५।। वाचिला वेद यजुःशाखा । निंदा करिताती माझी लोका । ब्राह्मणार्थी न सांगती देखा । अंगहीन म्हणोनिया ।।६।। प्रातःकाळीं उठोनि लोक । न पाहती माझें मुख । तेणें होतें मनांत दुःख । जन्म पुरे आता मज ।।७।। पाप केलें आपण बहुत । जन्मांतरी असंख्यात । तेणें हा भोग भोगित । आतां न साहें स्वामिया ।।८।। नाना तीर्थ नाना व्रत । हिंदोनि आलों आचरत । म्यां पूजिले देव समस्त । माझी व्याधि न वंचेची[2] ।।९।। आतां धरोनि निर्धारु । आलों स्वामी जवळी जगद्गुरु । तुझा न होतां कृपावरु। प्राण आपुला त्यजीन ।।१०।। म्हणोनिया निर्वाणेंसी । विनवीतसे श्रीगुरूसी । एकभावें भक्तींसी । करुणा भाकी द्विजवर ।।११।। म्हणोनि मागुती[3] नमस्कारी । नानापरी स्तुति करी । लोहपरिसा भेटीपरी । तुझ्या दर्शनमात्रेंसी ।।१२।। करुणावचन ऐकोनि । भक्तवत्सल श्रीगुरु मुनि । निरोप देती कृपा करोनि । ऐक शिष्या नामधारका ।।१३।। श्रीगुरु म्हणती द्विजासी पूर्वजन्मीं महादोषासी । तुवां केलें बहुवसी । म्हणोनि कुष्ठी झालास ।।१४।। आतां सांगेन तें करीं । तुझीं पापें जाती दुरी । होशील दिव्यशरीरी । एकभावें आचरावें ।।१५।। इतुकिया अवसरीं । काष्ठ एक औदुंबरीं । शुष्क होतें वर्षे चारी । घेवोनि आले सर्पणासी ।।१६।। तें देखिलें श्रीगुरुमूर्ती । तया विप्रा निरोप देती । एकभावें करोनि चित्तीं । घेऊं काष्ठ झडकरी ।।१७।। काष्ठ घेवोनि संगमासी ।

१. पुष्कळ. २. जात नाही. ३. पुन्हा.

त्वरित जाय भावेंसी । संगमनाथपूर्व भागेसी । भीमातीरीं रोवीं पां ।।१८।। तुवां जावोनिया संगमांत । स्नान करोनिया त्वरित । पूजा करोनि अश्वत्थ । पुनरपि जाय स्नानासी ।।१९।। हातीं धरोनिया कलश दोनी । आणीं उदक तत्क्षणीं। शुष्क काष्ठा वेळ तिन्ही । स्नपन करीं मनोभावें ।।२०।। ज्या दिवसीं काष्ठासी । पर्णे येतील संजीवेसी । दोष गेले तुझें परियेसीं । अंग तुझे होय बरवें ।।२१।। येणेंपरी श्रीगुरुमूर्ति । तया विप्रासी निरोप देती। विश्वास झाला त्याचे चित्तीं। धावत गेला काष्ठाजवळी ।।२२।। काष्ठ उचलोनि डोईवरी । घेवोनि आला भीमातीरीं। संगमेश्वरासमोरी । रोविता झाला द्विजवर ।।२३।। जेणें रीतीं श्रीगुरुमूर्ति । तया विप्रा निरोप देती । आचरतसे एकचित्तीं । भावभक्ति करोनिया ।।२४।। येणेंपरी सात दिवस । द्विजें केले उपवास । तया काष्ठा दोनी कलश । भरोनि घाली वेळोवेळीं ।।२५।। देखोनि म्हणती सकळजन । तया विप्रा बोलावोन । सांगताती विवंचून[१] । गुरुनिरोपलक्षण ।।२६।। म्हणती तूंतें काय झालें । शुष्क काष्ठ कां रोविलें । यांचे तुवां संजीवन योजिलें । मग तूंतें काय होय ।।२७।। यातें तूं सजीव करिसी । मागुती काय येती पल्लव यासी । ऐसें पाहिलें नाही भूमीसी । श्रीगुरूची इच्छा कळेना ।।२८।। श्रीगुरुमूर्ति कृपासिंधु । भक्तजना असे वरदु । त्याची कृपा असे अगाधु । समस्तांतें कृपा करी ।।२९।। नसेल निष्कृती[२] तुझिया पापा । म्हणोनि दिधलें काष्ठ बापा । वायां काष्ठ करिसी कां पां । तूंतें श्रीगुरुंनी निरोपिलें ।।३०।। ऐकोनि तयांचे वचन । विप्रवर करी नमन। गुरुवाक्य मज कामधेनु । अन्यथा केवी होईल ।।३१।। सत्यसंकल्प[३] श्रीगुरुनाथ। त्याचें वाक्य न होय मिथ्य । माझे मनीं निर्धार सत्य । होईल काष्ठ वृक्ष जाणा ।। ३२।। माझ्या मनीं निर्धारु । असत्य न होय वाक्यगुरु । प्राण वेंचीन साचारु । गुरुवाक्य कारण आपणा ।।३३।। येणेंपरी समस्तांसी । विप्र सांगे परियेंसी। सेवा करितो भक्तींसी । तया शुष्क काष्ठासी ।।३४।। एके दिवशीं गुरुमूर्तीसी। शिष्य सांगती परियेसीं । स्वामींनी निरोपिलें द्विजासी । शुष्क काष्ठा भजे म्हणोनि ।।३५।। सात दिवस

१. विवरण करून. २. निवारण. ३. खरे बोलणारा.

उपवासी । सेवा करितो काष्ठासी । एकभावें भक्तींसी । निर्धार केला गुरुवचनीं ।।३६।। किती रीतीं आम्हीं त्यासी । सांगितले सर्व हितासी । वायां कां गा कष्ट करिसी । मूर्खपणें म्हणोनि ।।३७।। विप्र आम्हातें ऐसें म्हणे । चाड[1] नाहीं काष्ठाविणें । गुरुवाक्य मजकरणें करील आपुले बोल साच[2] ।।३८।। निर्धार धरोनि मानसीं । सेवा करितो काष्ठासी । सात दिवस उपवासी । उदक मुखीं घेत नाहीं ।।३९।। ऐकोनि शिष्यांचे वचन । निरोप देती श्रीगुरु आपण । जैसा असे भाव अंतःकरण । तैसी सिद्धि पावेल ।।४०।। गुरुवाक्य शिष्यासी कारण । सर्वथा न होय निर्वाण । जैसें भक्तांचे अंतःकरण । तैशी सिद्धि पावेल ।।४१।। याकारणें तुम्हांसी । सांगेन कथा इतिहासीं । सांगे सूत ऋषीश्वरांसी । स्कंदपुराणीं परियेसा ।।४२।। गुरुभक्तीचा प्रकार । पुसती सूतासी ऋषीश्वर । सांगे सूत सविस्तर । तेचि कथा सांगतसे ।।४३।। सूत म्हणे ऋषीश्वरांसी । गुरुभक्ति असे विशेषीं । तारावया संसारासी । आणिक नाहीं उपाय ।।४४।। अयोग्य अथवा ज्ञानवंत । म्हणोनि न पाहिजे अंत । गुरुमूर्ति मनीं ध्यात । सेवा करणें भक्तिभावें ।।४५।। दृढ भक्ति असे जयापासीं । सर्व धर्म साधती त्यासी । संदेह[3] न धरावा मानसीं । एकचित्तें भजावें ।।४६।। श्रीगुरु नर ऐसा न म्हणावा। त्रैमूर्ति तोचि जाणावा । गुणदोष न विचारावा । म्हणावा तोचि ईश्वर ।।४७।। येणेंपरी धरोनि मनीं । जे जे भजती श्रीगुरुचरणीं । प्रसन्न होय शूलपाणि । तात्काळिक परियेसा ।।४८।। श्लोक ।। मंत्रे तीर्थे द्विजे दैवज्ञे भेषजे गुरौ । यादृशीं भावां कुर्यात् सिद्धिर्भवती तादृशी ।।४९।। टीका ।। मंत्रतीर्थद्विजस्थानीं । देवभक्तीं औषधगुणीं । गुरूसी पाहे शिवसमानी। भाविल्यासारखें फल होय ।।५०।। म्हणे सूत ऋषीश्वरांसी । गुरुभक्ति म्हणिजे आहे कैसी । सांगेन साक्ष तुम्हांसी । अपूर्व एक वर्तलेंसे ।।५१।। पूर्वीं पांचाल नगरांत । होता राजा सिंहकेत । तयासी होता एक सुत । नाम तयाचें धनंजय ।।५२।। एके दिवसीं राजसुत । गेला पारधीसी अरण्यांत । तेथें नसती मनुष्यमात्र । उदकवर्जित स्थळांसी ।।५३।।

१. पर्वा. २. खरे. ३. संशय.

राजकुमार तृषाक्रांत[१] । हिंडतसे अरण्यांत । संगें होते शबरसुत[२] । श्रमले बहुत अवधारा ।।५४।। तेथें एक शबरसुत। हिंडत होता वनांत । देखता झाला अवचित । जीर्ण एक शिवालय ।।५५।। भिन्नलिंग[३] तया स्थानीं । पडिलें होतें मेदिनी[४] । शबरें घेतलें उचलोनि । म्हणे लिंग बरवें असे ।।५६।। हातीं घेवोनि लिंगासी । पहात होता शबर हर्षी। राजसुत तया संधीसी । आला तया जवळीक ।।५७।। राजकुमार म्हणे तयासी । भिन्न लिंग काय करिसी । पडिलीं असतीं भूमीसी । लिंगाकार अनेक ।।५८।। शबर म्हणे राजसुतातें । माझ्या मनीं ऐसें येतें । लिंगपूजा करावयातें। म्हणोनि घेतलें परियेसा ।।५९।। ऐकोनि तयाचे वचन । राजपुत्र सुहास्यवदन । म्हणे पूजीं एकमनें । लिंग बरवें असे सत्य ।।६०।। ऐसें म्हणतां राजकुमार । तयासी करी नमस्कार । कोण विधि पूजाप्रकार । निरोपावें म्हणतसे ।।६१।। तुवां व्हावें मातें गुरु । मी तंव असें शबरु । नेणें पूजेचा प्रकारु । विस्तारावें म्हणतसे ।।६२।। राजपुत्र म्हणे तयासी। न्यावा पाषाण घरासी । पूजा करावी भक्तींसी । पत्रपुष्पे अर्चोनिया ।।६३।। दंपत्यें दोघें जण। पूजा करणें मनें पूर्ण । हेंचि लिंग गिरिजारमण । म्हणोनि मनीं निर्धारीं पां ।।६४।। नानापरी पुष्पजाती । आणाव्या तुवां शिवाप्रती । धूप दीप नैवेद्य आरती । नैवेद्यासी भस्म जाण ।।६५।। भस्म असेल जें स्मशानीं। आणावें तुवां प्रतिदिनीं । द्यावा नैवेद्य सुमनीं। प्रसाद आपण भक्षावा ।।६६।। आणिक जें जें जेवी आपण । तोही द्यावा नैवेद्य जाण । ऐसें आहें पूजाविधान[५] । म्हणोनि सांगे राजकुमारु ।।६७।। येणेंपरी राजकुमारु । तया शबरा झाला गुरु। विश्वासें केला निर्धारु[६] । शबरें आपुले मनांत ।।६८।। संतोषोनि शबर देखा । नेलें लिंग गृहांतिका । स्त्रियेंसी सांगे कौतुका । म्हणे लिंग प्रसन्न झालें ।।६९।। गुरुनिरोप जेणें रीतीं । पूजा करीन एकचित्ती । चिताभस्म अतिप्रीतीं। आणोनि नैवेद्य देतसे ।।७०।। क्वचित्काळ येणेंपरीं । पूजा करी शबर शबरी। एके दिवशीं तया नगरीं । चिताभस्म न मिळेचि ।।७१।। हिंडोनी पाहे गांवोगांवी। चिताभस्म न मिळे

१. तहानलेला. २. भिल्ल. ३. फुटलेले. ४. जमिनीवर. ५. पूजेचे प्रकार. ६. निश्चय.

कांही । येणेंपरी सात गांवीं । हिंडोनि आला घरासी ।।७२।। चिंता लागली शबरासी । पुसता झाला स्त्रियेसी । काय करूं म्हणे तिसी । प्राण आपुला त्यजीन म्हणे ।।७३।। पूजा राहली लिंगासी । भस्म न मिळे नैवेद्यासी । हिंडोनी आलों दाही दिशीं । चिताभस्म न मिळेचि ।।७४।। जैसें गुरूंनी आज्ञापिलें । त्या विधीनें पाहिजे अर्चिलें[१] । नाहीं तरी वृथा गेलें । शिवपूजन परियेसा ।।७५।। गुरूचें वाक्य जो न करी । तो पडेल रौरवघोरीं । तयातें पाप नाहीं दूरी। सदा दरिद्री होय नर ।।७६।। त्यासी होय अधोगति । अखंड नरकीं तया वस्ती । जो करी गुरूची भक्ति । तोचि तरेल भर्वाणवीं ।।७७।। सकळ शास्त्रें येणेंपरी । बोलताती वेद चारी । याचि कारणें ऐक हो शबरी । प्राण आपुला त्यजीन ।।७८।। ऐकोनि पतीचें वचन । बोले शबरी हासोन । चिंता करितां किंकारण । चिताभस्म देईन मी ।।७९।। मज घालोनि गृहांत । अग्नि लावा तुम्ही त्वरित । काष्ठें असती बहुत । दहन करा आपणासी ।।८०।। तेंचि भस्म ईश्वरासी। उपहारावें[२] तुम्ही हर्षीं । व्रतभंग न करावा भरंवसीं । संतोषरूपें बोलतसे ।।८१।। कधीं तरी शरीरासी। नाश असे परियेसीं । ऐसे कार्यकारणासी । देह आपुला समर्पीन ।।८२।। ऐकोनि स्त्रियेचें वचन। शबर झाली मनीं खिन्न। प्राणेश्वरी तुझा प्राण । केवी घ्यावा म्हणतसे ।।८३।। रूपें दिससी रतीसरसी[३] । अद्यापि तूं पूर्ववयासी[४]। पुत्रअपत्य न देखिलेंसी । या संसारासी येउनी ।।८४।। मन नाहीं तुझें धालें[५] । संसारसुख नाहीं देखिलें। तुझे मातापित्याने मज निरविलें[६] । प्राणप्रिया रक्ष म्हणोनि ।।८५।। चंद्रसूर्यसाक्षीसी । तुज वरिलें म्यां संतोषीं । प्राण रक्षीन म्हणोनि हर्षी । घेवोनि आलों मंदिरांत ।।८६।। आतां दहन करितां तूंतें । घडती पापें असंख्यातें । स्त्रीहत्या महादोषातें। केवी करूं म्हणतसे ।।८७।। तूं माझी प्राणेश्वरी । तूंतें मारूं कवणेंपरी । कैसा तुष्टेल त्रिपुरारि । पुण्य जावोनि पाप घडे ।।८८।। दुःखें तुझीं मातापिता । मातें म्हणती स्त्रीघाता । अजूनि तुझी लावण्यतां[७] । दिसतसे प्राणप्रिये ।।८९।। नाना व्रतें नाना भक्ति। या शरीरालागीं करिती । दहन करूं कवणें रीतीं । पापें मातें घडतील

१. पूजिले. २. अर्पण करावे. ३. रतीसारखी. ४. तरुण. ५. तृप्त झाले. ६. स्वाधीन केले. ७. सुंदरपणा.

।। ९० ।। ऐकोनि पतीचें वचन । विनवीतसे सती आपण । कैसें असे तुम्हां अज्ञान । मिथ्या बोल बोलतसां ।।९१।। शरीर म्हणे स्वप्नापरी । जैसा फेण गंगेवरी । स्थिर न राहे क्षणभरी । मरणें सत्य परियेसा ।।९२।। आमुचे मायबापें जाण । तुम्हां दिधलें मातें दान । तुमची अर्धांगी मी पूर्ण । भिन्नभावना कोठें असे ।।९३।। मी म्हणजे तुमचा देहे। विचार करोनि मनीं पाहें । आपुलें अर्धे शरीर आहे । काय दोष दहन करितां ।।९४।। जें जें उपजे भूमीवरी । तें तें नाश पावे निर्धारीं । माझें देहसाफल्य[1] करीं । ईश्वराप्रती पावेल ।।९५।। संदेह सोडोनि आपणासी । दहन करीं वो वेगेंसी । आपण होवोनि संतोषीं । निरोप देतें परियेसा ।।९६।। नानापरी पतीसी । बोधी शबरी परियेसीं । घरांत जावोनि पतीसी। म्हणे अग्नि लावीं आतां ।।९७।। संतोषोनि तो शबर । बांधिता झाला गृहाचें द्वार । अग्नि लावितां थोर । ज्वाळा व्यापिती गगनासी ।।९८।। दहन झालें शबरीसी । भस्म घेतलें परियेसीं । पूजा करोनि शिवासी । नैवेद्य दिधला अवधारा ।।९९।। पूजा करितां ईश्वरासी । आनंद झाला बहुवसीं । स्त्री दिधली हुताशीं[2]। स्मरण ऐसें त्यास नाहीं ।।१००।। ऐसी भक्तिभावेंसी । पूजा केली महेश्वरासी । प्रसाद घेवोनि हस्तेंसी । पाचारिलें स्त्रियेतें ।।१।। जैसी पूजा नित्य करोन । प्रसाद हातीं घेऊन । आपुले स्त्रियेतें बोलावून । देत असे तो शबर ।।२।। तया दिवसीं त्याचपरी । आपल्या स्त्रियेतें पाचारी । कृपासागर त्रिपुरारि[3] । प्रसन्न झाला परियेसा ।।३।। तेचि शबरी येवोनि । उभी ठेली[4] सुहास्यवदनी । घेतला प्रसाद मागोनि । घेवोनि गेली घरांत ।।४।। जैसें तैसेंचि घर दिसे । शबर विस्मय करीतसे । म्हणे दग्ध केलें स्त्रियेसरिसें[5] । घर कैसें दिसताहे ।।५।। बोलावोनि स्त्रियेसी । शबर पुसतसे तियेसी । दहन केलें मी तुजसी। पुनरपि कैसी आलीस ।।६।। शबरी सांगे पतीसी । आपणास आठवण आहे ऐसी। अग्नि लावितां घरासी । निद्रिस्थ झाल्यें परियेसा ।।७।। महाशीतें पीडित । आपण होत्यें निद्रिस्थ । तुमचे बोल ऐकोन सत्य । उठोनि आल्यें परियेसा ।।८।। हे होईल देवकरणी । प्रसन्न

१. शरीराचे सार्थक. २. अग्नीला. ३. शंकर. ४. राहिली. ५. स्त्रीसुद्धा.

झाला शूलपाणि । ऐसें म्हणतां तत्क्षणीं । निजस्वरूपीं उभा ठाकला ।।९।। नमन करिती लोटांगणी । धावोनि लागती दोघें चरणीं । प्रसन्न झाला शूलपाणि । मागा वर म्हणतसे ।।११०।। होईल सुख संसारीं । राज्य दिधलें धुरंधरीं[1] । गति होईल त्यानंतर । कल्पकोटि स्वर्गवास ।।११।। येणेंपरी ऋषीश्वरांसी । सूच सांगे विस्तारेंसी । गुरुचरणीं विश्वास असे ज्यासी । तैसें फळ होय जाणा ।।१२।। म्हणोनि श्रीगुरु शिष्यासी । सांगते झाले परियेसीं । विश्वासें करोनि द्विज हर्षी। शुष्क काष्ठ सेवितसे ।।१३।। जैसा भाव तैसी सिद्धि । होईल सत्य हे त्रिशुद्धि । श्रीगुरुनाथ कृपानिधि । सहज निघाले संगमासी ।।१४।। जावोनि करिती अनुष्ठान । पहावया येती ते ब्राह्मण । देखोनि त्याचें अंतःकरण । प्रसन्न झाले तत्क्षणीं ।।१५।। होता कमंडलु करकमळीं । भरला सदा गंगाजळी । उचलोनिया हस्तकमळीं । घालिती उदक काष्ठासी ।।१६।। तेचि क्षणीं काष्ठासी । पल्लव आले परियेसीं । औदुंबर वृक्ष जनासी। दिसतसे समस्तां ।।१७।। जैसा चिंतामणिस्पर्श । सुवर्ण करी लोहास । तैसा श्रीगुरु सुधारस । काष्ठ झाला औदुंबर ।।१८।। काष्ठ दिसे औदुंबर । सुदेही झाला तो विप्र । दिसे सुवर्णकांति नर । गेलें कुष्ठ तात्काळीं ।।१९।। संतोषोनि द्विजवर । करी साष्टांग नमस्कार । करिता झाला महास्तोत्र । श्रीगुरुचें तये वेळीं ।।१२०।।

श्लोक ।। इंदुकोटितेज[2]-करुणसिंधु-भक्तवत्सलम् । नंदनात्रिसूनुदत्त[3], इंदिराक्ष[4]-श्रीगुरुम् । गंधमाल्यअक्षतादिवृंददेववंदितम् । वंदयामि नारसिंह सरस्वतीश पाहि[5] माम्[5] ।।२१।। मायापाशअंधकारछायदूरभास्करम्। आयताक्ष[6], पाहि श्रियावल्लभेशनायकम्। सेव्यभक्तवृंदवरद, भूयो भूयो नमाम्यहम्। वंदयामि नारसिंह सरस्वतीश पाहि माम् ।।२२।। चित्तजादिवर्गषट्कमत्तवारणांकुशम्। तत्त्वसारशोभितात्मदत्त-श्रियावल्लभम्। उत्तमावतार- भूतकर्तृ-भक्तवत्सलम्। वंदयामि नारसिंह सरस्वतीश पाहि माम् ।।२३।। व्योमवायुतेज-आपभूमिकर्तृमीश्वरम् । कामक्रोधमोहरहितसोमसूर्यलोचनम्। कामितार्थदातृभक्तकामधेनु-श्रीगुरुम् । वंदयामि नारसिंह सरस्वतीश पाहि माम् ।।२४।। पुंडरीक-

१. मोठे. २. कोटिचंद्राप्रमाणे तेज असलेला. ३. अत्रिनंदन. ४. नीलकमलाप्रमाणे डोळे असलेला. ५. माझे रक्षण कर. ६. विशाल नेत्र असलेला.

आयताक्ष, कुंडलेंदु-तेजसम् । चंडुदुरितखंडनार्थ-दंडधारि-श्रीगुरुम् । मंडलीकमौलि[1]-मार्तंडभासिताननं[2] । वंदयामि नारसिंह सरस्वतीश पाहि माम् ।।२५।। वेदशास्त्रस्तुत्यपाद, आदिमूर्तिश्रीगुरुम् । नादबिंदुकलातीत-कल्पपाद-सेव्ययम्। सेव्यभक्तवृंदवरद, भूयो भूयो नमाम्यहम् । वंदयामि नारसिंह सरस्वतीश पाहि माम् ।।२६।। अष्टयोगतत्त्वनिष्ठ, तुष्टज्ञानवारिधिम् । कृष्णावेणितीरवासपंचनदीसंगमम् । कष्टदैन्यदूरिभक्ततुष्टकाम्यदायकम् । वंदयामि नारसिंह सरस्वतीश पाहि माम् ।।२७।। नारसिंहसरस्वतीनामअष्टमौक्तिकम् । हारकृत्यशारदेन गंगाधर आत्मजम् । धारणीकदेवदीक्षगुरुमूर्तितोषितम्। परमात्मानंदश्रियापुत्रपौत्रदायकम् ।।२८।। नारसिंह-सरस्वतीय-अष्टकं च यः[3] पठेत्[3]। घोरसंसारसिंधुतारणाख्यसाधनम् । सारज्ञानदीर्घआयुरारोग्यादिसंपदम् । चारुवर्गकाम्यलाभ[4], वारंवारं यज्जपेत् ।।२९।। स्तोत्र केलें येणेंपरी । आणिक विनवी परोपरी । म्हणे देवा श्रीहरी । कृपा केला स्वामिया ।।१३०।। म्हणोनि मागुती नमस्कारी । श्रीगुरुनाथ अभयकरीं । उठविता झाला अवधारीं । ज्ञानराशि म्हणोनिया ।।३१।। समस्त लोक विस्मय करिती । श्रीगुरूतें नमस्कारिती । नानापरी स्तोत्रें करिती । भक्तिभावेंकरोनिया ।।३२।। मग निघाले मठासी । समस्त शिष्यादि द्विजांसरसीं । ग्रामलोक आनंदेंसी । घेऊनि येती आरत्या ।।३३।। जावोनि बैसती मठात । शिष्यांसहित श्रीगुरुनाथ । समाराधना असंख्यात । झाली ऐका ते दिनीं ।।३४।। तया विप्रा बोलावोनि । सद्गुरु म्हणती संतोषोनि। कन्यापुत्रगोधनीं । तुझी संतति वाढेल ।।३५।। तुझें नाम योगेश्वर । आम्हीं ठेविलें निर्धार । समस्त शिष्यांमाजी थोर। तूंचि आमुचा भक्त जाण ।।३६।। वेदशास्त्रीं संपन्न । तुझ्या वंशोवंशीं जाण । होतील पुरुष निर्माम । म्हणोनि देती निरोप ।।३७।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । जावोनि आणी कलत्रासी । तुम्हीं रहावें आम्हांपासीं । येचि ग्रामीं नांदत ।।३८।। म्हणोनि तया द्विजासी । श्रीगुरु मंत्र उपदेशी । विद्यासरस्वती या मंत्रासी । उपदेशिलें परियेसा ।।३९।। तूंतें होतील

१. वर्तुळाकार मस्तक. २. सूर्यासारखे प्रकाशमान मुख असणारा. ३. जो पठण करील. ४. चतुर्विध पुरुषार्थ.

तिघे सुत । एकाचें नांव योगी विख्यात[१] । आमुची सेवा करील बहुत । वंशोवंशीं माझे दास ।।१४०।। जैसें श्रीगुरूंनीं निरोपिलें । तयापरी त्यासी झालें । म्हणोनि सिद्धें सांगितलें । नामधारकशिष्यासी ।।४१।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर। सांगे श्रीगुरुचरित्रविस्तार । उतरावया पैल पार । कथा ऐका एकचित्तें ।।४२।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत। कुष्ठी उद्धरिला भक्त । गुरुमहिमा अत्यद्भुत । प्रकट झाला येणेंपरी ।।१४३।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे शुष्ककाष्ठसंजीवनं नाम चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।।४०।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु । ओवीसंख्या ।।१४३।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. प्रसिद्ध.

अध्याय ४१ वा

।। अध्याय एकेचाळिसावा ।। * ।। सायंदेवाची गुरूसेवा, त्वष्टापुत्राची कथा ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारकाने सिद्धाला विचारले, ''हे मुने, माझ्या पूर्वजांपैकी कोणी श्रीगुरूंची सेवा केली होती हे माहीत असल्यास सांगण्याची कृपा करा.'' सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, तुझा सायंदेव नावाचा एक पूर्वज वासरग्रामी राहत असे. श्रीगुरूंची कीर्ती ऐकून तो गाणगापुरास आला, तेव्हा श्रीगुरूंनी भक्त म्हणून त्याचा तत्काळ स्वीकार केला. 'तुझ्या वंशात गुरुभक्त पुरुष जन्माला येतील' असा त्याला आशीर्वाद दिला. त्याची आस्थेने चौकशी केली. त्याला येण्याचे कारण विचारले. सायंदेव म्हणाला, ''गुरुदेव, मी तुमची सेवा करण्याच्या इच्छेने आलो आहे.'' श्रीगुरूंनी होकार दिल्यावर तो त्यांची भक्तिभावाने सेवा करू लागला. तीन महिने लोटले. एके दिवशी सायंकाळी श्रीगुरू सायंदेवाला घेऊन संगमावर गेले. पिंपळाखाली बसून त्याच्याशी वार्तालाप करत असताना वादळी वाऱ्यांसह मुसळधार पाऊस पडू लागला. श्रीगुरूंना थंडी वाजू लागली. दोन प्रहर उलटले तरी पाऊसवारा थांबेना. श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''थंडी सहन होत नाही. तू मठात जाऊन शेकण्यासाठी विस्तव घेऊन ये. रस्त्याने जाताना दोन्ही बाजूंना अजिबात पाहू नकोस.''

सायंदेव अंधारात गावाकडे निघाला. विजांच्या प्रकाशात मार्गक्रमण करीत नगरद्वारी आला. तेथील रक्षकाला सर्व वृत्तान्त सांगितला. त्याने पुष्कळसे प्रदीप्त निखारे एका पात्रात भरले. त्यावर व्यवस्थित आच्छादन घालून ते पात्र सायंदेवाच्या हाती दिले. सायंदेव माघारी वळला. अचानक त्याच्या मनात विचार आला – 'श्रीगुरूंनी मला दोन्हीकडे पाहू नको असे का सांगितले ? जिज्ञासेने त्याचे मन अस्वस्थ झाले. त्याने दुतर्फा पाहिले. तेव्हा दोन्हीकडे पाच फणा असलेले महानाग पाहून त्याची बोबडीच वळली. तो प्राणभयाने सैरावैरा धावू लागला. तेव्हा ते सर्प त्याच्याबरोबर धावू लागले. श्रीगुरूंचा धावा करीत तो कसाबसा संगमावर पोहोचला. तेथे अनेक ब्राह्मण श्रीगुरूंच्या सन्मुख बसून वेदपठण करीत आहेत असे दृश्य दिसले. जवळ जाताच श्रीगुरू एकटेच आहेत असे दिसले. श्रीगुरूंना पाहून त्याला धीर आला. पाऊस थांबून मेघही पांगले होते. त्याने अग्नी प्रज्वलित केला. तेवढ्यात दोन्ही महानाग तेथे आले. श्रीगुरूंना वंदन करून ते निघून गेले. श्रीगुरू सायंदेवाला म्हणाले, ''गुरुसेवा किती कठीण असते कळले ना ? गुरूची आज्ञा शब्दशः पाळावी. हे दोन्ही नाग मी तुझ्या रक्षणासाठीच पाठविले होते. त्यांना पाहून तू घाबरशील म्हणून दोन्हीकडे पाहू नकोस असे म्हणालो होतो. निर्भय राहा.'' श्रीगुरूंचे पाय धरून सायंदेव म्हणाला, ''स्वामी, मला गुरुभक्तीविषयी काही सांगा म्हणजे तुमची सेवा करताना माझे मन स्थिर राहील.'' श्रीगुरू म्हणाले, ''वत्सा, शिवतत्त्व आणि गुरुतत्त्व एकच आहे. अर्थात जगाचे कल्याण करणारी शक्तीच गुरुरूपाने मूर्त होते. गुरुभक्तीसारखी सुलभ उपासना नाही. तपश्चर्या, अनुष्ठाने यांना वेळ लागतो. यज्ञात विघ्ने उत्पन्न होतात. निर्मळ भावाने गुरुभक्ती करणाऱ्यास यश, तप, दाने, अनुष्ठाने या सर्वांचे फळ लवकर प्राप्त होते. अल्पायासे महत्फलप्राप्ती अशी गुरुसेवेची श्रेष्ठ फलश्रुती आहे. त्याविषयीची एक कथाच सांगतो, ऐक. त्वष्टा, हा ब्रह्मदेवाचाच अवतार. त्याचा पुत्र विद्याभ्यासासाठी गुरुगृही राहायचा. तो आपल्या गुरूची

मनोभावे सेवा करायचा. एकदा पावसाळ्यात त्यांची पर्णकुटी ठिकठिकाणी गळू लागली. तेव्हा गुरूजी त्याला म्हणाले, ''तू माझ्यासाठी गळणार नाही, कोसळणार नाही असे भक्कम घर बांध.'' गुरुपत्नी म्हणाली, ''तू माझ्यासाठी न विणलेली न शिवलेली अशी प्रमाणबद्ध रंगीत चोळी आण.'' गुरुपुत्र म्हणाला, ''तू मला माझ्या इच्छेनुसार कोठेही घेऊन जातील तसेच ज्यांच्यायोगे मला पाण्यावरून चालता येईल अशा पादुका आण.'' गुरुकन्या म्हणाली, ''तू माझ्यासाठी दोन कर्णभूषणे, माझ्या इच्छेने खेळण्यासाठी कोठेही येईल असे एकखांबी, हस्तिदंती, नेहमी नवे दिसणारे व सर्व साधनांनी युक्त असे घरकुल आणि ज्यांना काजळी लागणार नाही, ज्यात तयार केलेले पदार्थ नेहमी राहतील अशी स्वयंपाकाची काही भांडी आणून दे.'' त्यांचे म्हणणे मान्य करून त्वष्ट्याचा पुत्र त्या वस्तू आणण्यासाठी निघाला. या सर्व मागण्या कशा पूर्ण करायच्या याचीच त्याला चिंता लागून राहिली होती. गुरुकार्य सिद्धीस जाणार नाही म्हणून त्याला सारखे रडू येत होते. तो आत्महत्येचा विचार करू लागला. तेवढ्यात त्याला एक साधू भेटला. त्याने सांगितले, ''बाळा, काळजी करू नकोस. तू काशीक्षेत्री जा. ते अत्यंत प्रभावी आणि अतिप्राचीन असे शीवपीठ आहे. विश्वनाथाची आराधना कर. त्याच्या कृपाप्रसादाने तुझी कार्यसिद्धी होईल.''

साधूने त्वष्टापुत्रास काशीक्षेत्राचे माहात्म्य सांगितले. तेव्हा तो म्हणाला, ''महाराज, मी खूप लहान आहे. काशी कोठे आहे हेही मला माहीत नाही. मग मी तेथे कसा जाणार ?'' साधू म्हणाला, ''एवढेच ना ! मी तुला तेथे नेतो. काशीयात्रा घडली नाही तर मनुष्यजन्म व्यर्थ समजावा.'' साधूने त्या शिष्याला योगसामर्थ्याने तत्काळ काशीक्षेत्री नेले. मग तेथे प्रस्थापित अनेक शिवलिंगाचे कोणत्या क्रमाने दर्शन घ्यावे ते समजावून सांगितले. काशीच्या पंचक्रोशीतील पवित्र स्थानी जाऊन दर्शन घेऊन यावे हेही सांगितले.''

अध्याय एकेचाळिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक शिष्य देखा । उभा राहोनि संमुखा । कर जोडूनी कौतुका । नमन करी साष्टांगीं ।।१।। जय जयाजी सिद्धमुनि । तूं तारक भवार्णी । नाना धर्म विस्तारोनि । गुरुचरित्र निरोपिलें ।।२।। तेणें धन्य झालों आपण। प्रकाश केलें महाज्ञान । सुधारस[1] गुरुस्मरण । प्राशविला[2] दातारा ।।३।। एक असे माझी विनंती । निरोपावें मजप्रती। आमुच्या पूर्वजें कवणें रीतीं । सेवा केली श्रीगुरुची ।।४।। तुम्ही सिद्ध महाज्ञानी । होतां श्रीगुरुसन्निधानीं। शिष्य झाले कवणे गुणीं । निरोपावें दातारा ।।५।। ऐकोनि शिष्याचें वचन । सिद्ध सांगे विस्तारोन । एकचित्तें करोनि मन । ऐक शिष्या नामधारका ।।६।। पूर्वीं कथानक सांगितले । जे कां श्रीगुरुशीं भेटले । वोसरग्रामीं एक होते भले । पूर्वज तुमचे परियेसा ।।७।। तयाचें नाम सायंदेव । केली पूजा भक्तिभाव । त्यावरी प्रीति अतिस्नेह। आमुचे श्रीगुरुमूर्तिचा ।।८।। तेथून आले दक्षिणदिशीं । गाणगापुरीं परियेसीं । ख्याति झाली दश दिशीं । कीर्ति वाढली बहुवस ।।९।। ऐकोनि येती सकळ जन । करिती श्रीगुरुदर्शन । जे मनीं करिती चिंतन । पूर्ण होय तयांचें ।।१०।। येणेंपरी श्रीगुरुमूर्ति । होते गाणगापुरा वस्ती । नाम श्रीनृसिंहसरस्वती । भक्तवत्सल निर्धारीं ।।११।। तुमचा पूर्वज जो का होता । सायंदेव भक्त विख्याता । त्याणें ऐकिलें वृत्तान्ता । महिमा श्रीगुरु यतीचा ।।१२।। भक्तिपूर्वक वेगेंसी । आला गाणगापुरासी । आनंद बहु मानसीं । हर्षे निर्भर होउनी ।।१३।। दुरूनि देखिलें गाणगाभुवन । आपण घाली लोटांगण । करी दंडप्राय[3] नमन। ऐशापरी चालिला ।।१४।। ऐसा दंडप्रमाण करीत। गेला विप्र मठांत । देखिले तेथें मूर्तिमंत । परात्पर श्रीगुरू ।।१५।। साष्टांग नमस्कार करीत । असे चरणावरी लोळत। केशेंकरून पाय झाडीत । भक्तिभावें करोनिया ।।१६।। करसंपुट जोडोनि । स्तुति करी एकाग्र मनीं । त्रैमूर्ति तूंचि ज्ञानीं । गुरुमूर्ति स्वामिया ।।१७।। धन्य धन्य जन्म आपुलें । कृतार्थ पितर माझे झाले । कोटि

१. अमृत. २. पाजविला. २. साष्टांग.

जन्मांचें पाप गेलें । म्हणोनि चरणीं लागला ।।१८।। जय जयाजी श्रीगुरुमूर्ति । त्राहि त्राहि[1] विश्वपती । परमात्मा परंज्योती । नृसिंहसरस्वती स्वामिया ।।१९।। तुझे चरण वर्णावयासी । शक्ति कैंची आम्हांसी । परमात्मा तूंचि होसी। भक्तवत्सला स्वामिया ।।२०।। तुमचे चरणाचिये प्रौढी । वसती तेथें तीर्थे कोडी[2] । वर्णिती श्रुति[3] घडोघडी। चरणं पवित्रं विततं पुराणं ।।२१।। त्रैमूर्तीचा अवतार । मज दिससी साक्षात्कार । भासतसे निरंतर । त्रैमूर्ति तूंचि होसी ।।२२।। परब्रह्म तुम्ही केवळू । हातीं दंड कमंडलू । अमृत भरलें सोज्ज्वळू । प्रोक्षितां प्रेत उठतसे ।।२३।। दंड धरिला या कारणें। शरणांगतातें रक्षणें । दुरितदैन्य निवारणें । निज भक्त रक्षावया ।।२४।। रुद्राक्षमाळा भस्मधारण । व्याघ्रचर्माचें आसन। अमृतदृष्टि इंदुनयन । क्रूरदृष्टीं अग्निसूर्य ।।२५।। चतुर्विध पुरुषार्थासी । भक्तजनां तूंचि होसी । तूंचि रुद्र सत्य होसी । तूं नृसिंह जगद्गुरु ।।२६।। विष्णुरूपें करिसी रक्षण। पीतांबर पांघरूण । तीर्थ समस्त तुझे चरण । भक्ताभिमानी विष्णु तूंचि ।।२७।। वांझे कन्या पुत्र देसी । शुष्क काष्ठ आणिलें पल्लवासी । दुभविली वांझ महिषीसी । अन्न पुरविलें ब्राह्मणा ।।२८।। विष्णुमूर्ति तूंचि जाण । त्रिविक्रमभारती ऐसी खूण । साक्ष दिधली अंतःकरण । विश्वरूप दाखविलें ।।२९।। म्हणविले वेद पतिताकरवीं । अपार महिमा झाला पूर्वी । नरहरि-अवतार मूर्ति बरवी । आलेति भक्त तारावया ।।३०।। ऐसी नानापरी स्तुति करीत । पुनः पुनः नमन करीत । सद्गदित कंठ होत । रोमांच अंगीं उठले ।।३१।। आनंदाश्रुलोचनीं । निघती संतोषें बहु मनीं । नव विधा भक्ति करोनि । स्तुति केली श्रीगुरुची ।।३२।। संतोषोनि श्रीगुरुमूर्ति । तया विप्रा आश्वासिती । माथां हस्त ठेवोनि म्हणती। परम भक्त तूंचि आम्हां ।।३३।। तुवा जें कां स्तोत्र केलें । तेणें माझें मन धालें। तुज वरदान दिधलें । वंशोवंशीं माझा दास ।।३४।। ऐसा वर देउनी । गुरुमूर्ति संतोषोनि। मस्तकीं हस्त ठेवोनि। म्हणती जाय संगमासी ।।३५।। स्नान करून संगमासी । पूजा करीं अश्वत्थासी । त्वरित यावें मठासी । पंक्तीस

१. रक्षण करा. २. पुष्कळ. ३. वेद.

भोजन करीं गा ।।३६।। येणेंपरी श्रीगुरुमूर्ति । तया विप्रा निरोप देती । गुरुनिरोप जेणें रीतीं । आला स्नान करोनिया ।।३७।। षोडशोपचारें श्रीगुरुसी । पूजा करी भक्तींसी । अनेक परी पक्कानेंसी । भिक्षी करवी परियेसा ।।३८।। भक्तवत्सल श्रीगुरुमूर्ति । तया विप्रा आपुले पंक्ति । समस्त शिष्यांहुनी प्रीती । ठाव देती आपलेजवळी ।।३९।। भोजन झालें श्रीगुरूसी । शिष्यांसहित विप्रांसी । संतोषोनि आनंदेंसी । बैसले होते मठांत ।।४०।। तया सायंदेवविप्रासी। श्रीगुरू पुसती प्रीतींसी । तुझें स्थान कोणे देशीं । कलत्र पुत्र कोठें असती ।।४१।। पुसती क्षेमसमाधान । कैसें तुमचें वर्तन । कृपा असे परिपूर्ण । म्हणोनि पुसती संतोषें ।।४२।। ऐकोनि श्रीगुरुचें वचन । सांगे सायंदेव विस्तारोन। कन्या पुत्र बंधुजन । समस्त क्षेम असती स्वामिया ।।४३।। उत्तरकांची म्हणोनि ग्रामीं । तेथें वसोनि आम्ही । तुझ्या कृपें समस्त क्षेमी । असों देवा कृपासिंधु ।।४४।। पुत्रवर्ग बंधु जाणा । करिती संसारयातना । आपुले मनींची वासना। करीन सेवा श्रीगुरुची ।।४५।। करूनि सेवा श्रीगुरूची । असेन स्वामी परियेसीं । ऐसा माझे मानसीं । निर्धार असे देवराया ।।४६।। ऐकोन तयाचें वचन । श्रीगुरु म्हणती हासोन । आमुची सेवा असे कठीण। आम्हां वास बहुतां ठायीं ।।४७।। एके समयीं अरण्यांत । अथवा राहूं गांवांत । आम्हांसवें कष्ट बहुत । तुम्ही केवी साहूं[1] शका ।।४८।। येणेंपरी श्रीगुरुमूर्ति । तया विप्रा निरोपिती । ऐकोन विनवी मागुती । म्हणे स्वामी अंगिकारा ।।४९।। गुरुची सेवा करी नरु । तोचि उतरे पैल पारु । तयासी कैसें दुःख अघोरु । सदा सुखी तोचि होय ।।५०।। चतुर्विध[2] पुरुषार्थ । देऊं शके श्रीगुरुनाथ । त्यासी नाहीं यमपंथ । गुरुभक्ति मुख्य कारण ।।५१।। येणेंपरी श्रीगुरुसी । सायंदेव भक्तींसी । विनवीतसे परियेसीं । संतोषी झाले श्रीगुरुमूर्ति ।।५२।। श्रीगुरू तया विप्रा म्हणती । जैसें असे तुझे चित्तीं। दृढ असेल मनीं भक्ति । तरीच करीं अंगीकार ।।५३।। स्थिर करोनि अंतःकरण । करितां सेवा-गुरुचरण । झाले मास तीन जाण । ऐक शिष्या नामकरणी ।।५४।। वर्ततां ऐसें एके

१. सहन करू शकाल. २. चार प्रकारचे.

दिवशीं । श्रीगुरू निघाले संगमासी । सवें घेतलें सायंदेवासी । समस्तांते वारुनी ।।५५।। भक्ताचें अंतःकरण । पहावया गेले श्रीगुरू आपण । पूर्वज तुमचा भोळा जाण । जात असे संगमासी ।।५६।। भक्तासहित संगमासी । गेले श्रीगुरू समयीं निशी । बैसते झाले अश्वत्थासी । सुखें गोष्टी करिताती ।।५७।। दिवस गेला अस्तमानीं । श्रीगुरू विचार करिती मनीं । दृढ याचे अंतःकरणीं । कैसी करणी पाहूं म्हणती ।।५८।। उठविती वारा अवचित । तेणें वृक्ष पडों पाहत । पर्जन्य झाला बहुत । मुसळधारा वर्षतसे ।।५९।। सायंदेव होता जवळी । सेवा केली तये वेळीं । केला आश्रय वृक्षातळीं । वस्त्रेंकरूनि श्रीगुरुसी ।।६०।। पर्जन्य वारा समस्त देखा । साहिले आपण भावें ऐका । उभा राहोनि संमुखा । सेवा करी एकभावें ।।६१।। येणेंपरी याम[1] दोन । पर्जन्य आला महा क्षोभोन । आणिक वारा उठोन । वाजे शीत अत्यंत ।।६२।। श्रीगुरू म्हणती ब्राह्मणासी । शीत झालें बहुवसी । तुवां जाउनी मठासी । अग्नि आणावा शेकावया ।।६३।। गुरुनिरोंपें तत्क्षणीं । ऐक्यभाव धरोनि मनीं । निघाला विप्र महाज्ञानी । आणावया वैश्वानर ।।६४।। निघाला शिष्य देखोनि । श्रीगुरु म्हणती हासोनि । नको पाहूं आपले नयनीं । उभयपार्श्वभागातें ।।६५।। गुरुनिरोपें येणेंपरी । निघता झाला झडकरी । न दिसे वाट अंधकारीं । खुणें खुणें जात असे ।।६६।। अंधकार महाघोर[2] । पाऊस पडे धुरंधर । न दिसे वाटेचा प्रकार। जात असें भक्तिपूर्वक ।।६७।। मनीं ध्याय श्रीगुरूसी । जातसे तैसा मार्गेसी । लवतां वीज संधीसी । तेणें तेजें जातसे ।।६८।। येणेंपरी द्विजवर । पावला त्वरित गाणगापुर । वेशीपाशीं जाऊनि सत्वर । हाक मारिली द्वारपाळा ।।६९।। तयासी सांगे वृत्तान्त । आणोनि दिधला अग्नि त्वरित । घालूनिया भांड्यांत । घेवोनि गेला परियेसा ।।७०।। नसे मार्ग अंधकार । विजेचे तेजें जातसे नर। मनीं करितसे विचार । श्रीगुरुंनीं मातें निरोपिलें ।।७१।। दोहींकडे न पाहें निगुती । श्रीगुरू मातें निरोपिती । याची कैसी आहे स्थिति[3] । म्हणोनि पाहे तये वेळीं ।।७२।। आपुले दक्षिणदिशेसी । पाहतां देखे सर्पासी । भिऊनि पळतां

१. प्रहर. २. भयंकर. ३. प्रकार.

उत्तरेसी । अद्‌भुत दिसे महानाग ।।७३।। पांच फणी दिसती दोनी । सर्वेंचि येताती धावोनि । विप्र भ्याला आपुले मनीं। धावत जातसे भिऊनिया ।।७४।। वाट सोडुनी जाय रानीं । सर्वेंचि येताति सर्प दोनी । जातां भयभीत होउनी । अति शीघ्र धावतसे ।।७५।। स्मरतां झाला श्रीगुरुंसी । एकभावें धैर्येंसी । जातां विप्र परियेसीं । पातला संगमाजवळीक ।।७६।। दुरूनि देखे श्रीगुरुंसी । सहस्रदीपज्योतीसरसी । दिसती विप्र बहुवसी । वेदध्वनि ऐकतसे ।।७७।। जवळी जातां द्विजवरु । एकला दिसे श्रीगुरु । गेला समस्त अंधकारू । दिसे चंद्र पौर्णिमेचा ।।७८।। प्रज्वलित केलें अग्नीसी। उजेड झाला बहुवसी । झाला विप्र सावधेसी । पाहतसे श्रीगुरुंतें ।।७९।। दोनी सर्प येवोनि । श्रीगुरुंतें वंदोनि । सर्वेंचि गेले निघोनि । तंव हा पूर्वींच भ्यालासे ।।८०।। श्रीगुरुं पुसती तयासी । कां गा भयभीत झालासी। आम्ही तूंतें रक्षावयासी। सर्प दोन पाठविले ।।८१।। न धरीं आतां भय कांहीं । आमुची सेवा कठीण पाहीं । विचार करूनि आपुल्या देहीं । अंगिकारीं मुनि सेवा ।।८२।। गुरुभक्ति असे कठिण । दृढभक्तीनें सेवा करणें । कळिकाळाचें[1] नाहीं भेणें[2] । तया शिष्या परियेसा ।।८३।। सायंदेव तये वेळीं । लागतसे श्रीगुरुचरणकमळीं । विनवीतसे करुणा बहाळी । कृपा करीं म्हणोनिया ।।८४।। गुरुभक्तीचा प्रकारु । निरोपावा मातें श्रीगुरू । जेणें माझें मन स्थिरु । होवोनि राहे तुम्हांजवळी ।।८५।। श्रीगुरू म्हणती विप्रासी । सांगे कथा सुरसी । न गमे वेळ रात्रीसी। ब्राह्म मुहूर्त होय तंव ।।८६।। पूर्वीं कैलासशिखरासी । बैसला होता व्योमकेशी[3] । अर्धांगी पार्वतीसी । कथा एकान्तीं सांगतसे ।।८७।। गिरिजा[4] पुसे ईश्वरासी । गुरुभक्ति म्हणिजे आहे कैसी । विस्तारोनि आम्हांसी । सांगा म्हणे तये वेळीं ।।८८।। शिव सांगे गिरिजेसी । सर्व साध्य गुरुभक्तीसी । करावें एकभावेंसी । शिव जो तोचि गुरू होय ।।८९।। याचें एक आख्यान । सांगेन तुज विस्तारोन । एकचित्तें करोनि मन । ऐक गिरिजे म्हणतसे ।।९०।। गुरुभक्ति म्हणिजे सुलभपण । तात्काळ साध्य होय जाण । अनेक तप अनुष्ठान ।

१. कलिरुप काळाचें. २. भय. ३. शंकर. ४. पार्वती.

करितां विलंब परियेसीं ।।९१।। नाना तपें अनुष्ठानें । करिती यज्ञ महाज्ञानें । त्यांतें होती महाविघ्नें । साध्य होतां दुर्लभ ।।९२।। जो गुरुभक्ति करी निर्मळ । साध्य होईल तात्काळ । यज्ञदान तपफळ । सर्व सिद्धी त्यासी होती ।।९३।। सुलभ असे अप्रयास । जो जाणे गुरुकुलवास । एकभावें धरोनि कांस । आराधावें श्रीगुरुंसी ।।९४।। याचा एक दृष्टान्त । सांगेन ऐका एकचित्त । ब्रह्मयाचा अवतार व्यक्त । त्वष्टाब्रह्मा परियेसा ।।९५।। तयासी झाला एक कुभार । अतिलावण्य सुंदर । सर्वधर्मकुशल धीर । योग्य झाला उपनयना ।।९६।। त्वष्टाब्रह्मा पुत्रासी । व्रतबंध करी परियेसीं । करावया विद्याभ्यासासी । गुरुचे घरीं निरविला ।।९७।। गुरूची सेवा नानापरी । करीतसे ब्रह्मचारी । वर्ततां ऐशियापरी। अपूर्व एक वर्तलें ।।९८।। वर्ततां ऐसें एके दिवशीं । आला पर्जन्य बहुवशी । पर्णशाळा परियेसीं । गळतसे गुरुची ।।९९।। तये वेळीं शिष्यासी । निरोपिती गुरु त्यासी । त्वरित करावें आम्हांसी । एक गृह दृढ ऐसें ।।१००।। पर्णशाळा प्रतिवर्षी । जीर्ण होतसे परियेसीं । गृह करावें दृढतेंसी । कधीं जीर्ण नोहे ऐसें ।।१।। न तुटे कधीं राहे स्थिर । दिसावें रम्य मनोहर । असावें सर्व परिकर[१] । करीं शीघ्र ऐसें गृह ।।२।। ऐसें गुरू निरोपिती । तेच समयीं[२] गुरुची सती । सांगतसे अतिप्रीतीं । मातें कंचुकी[३] आणावी ।।३।। नसावी विणली अथवा शिवली । विचित्र रंगीत पाहिजे केली । माज्या अंगप्रमाण वहिली । त्वरित आणीं म्हणतसे ।।४।। गुरुपुत्र म्हणे शिष्यासी। मागेन तें आणीं वेगेंसी । पादुका पाहिजेत आम्हांसी । उदकावरूनि चालती ऐशा ।।५।। अथवा चिखल न लागे त्यांसी । न व्हाव्या अधिक पायांसी । जेथें चिंतूं मानसीं । तेथें घेऊनि जाती ऐशा ।।६।। इतुकिया अवसरीं । गुरुकन्या काय करी । जातां तयाचा पल्लव[४] धरी । आपणा कांहीं आणावें ।।७।। उंच तानवडें आपणासी । घेऊनि यावें परियेसीं । आणिक आणा खेळावयासी । घरकुल एक आपणा ।।८।। कुंजराचें दांतें बरवें। घरकुल तुवां आणावें । एकस्तंभी असावें । कधीं न तुटे न होय जीर्ण ।।९।। जेथें नेईन तेथें यावें ।

१. साहित्य. २. वेळी. ३. चोळी. ४. पदर.

सोपस्कारासहित आणावें । पाट ठाणवीं असावें । तया घराभीतरीं ।।११०।। सदा दिसावें नूतन । वावरत असावें आपें आपण । करावया पाक निष्पन्न । मडकीं करूनि आणीं पां ।।११।। आणिक एक सांगेन तुज । रांधप[1] करावया शिकवी मज । पाक केलिया उष्ण सहज । असों नयें अन्न आणा ।।१२।। पाक करिता मडकियेसी । न लागे काजळ परियेसीं । आणोनि दे गा भांडीं ऐसीं । आणिक सर्व सोपस्कार ।।१३।। गुरुकन्या ऐसें म्हणे । अंगिकारिलें शिष्यराणें। निघता झाला तत्क्षणें । महा अरण्यांत प्रवेशला ।।१४।। मनीं चिंता बहु करी । आपण बाळ ब्रह्मचारी। काय जाणें त्यांचे परी । केवी करूं म्हणतसे ।।१५।। पत्रावळी करूं नेणें । इतुकें मातें कधीं होणें । स्मरतसे एकाग्र मनें । श्रीगुरुचरण देखा ।।१६।। म्हणे आतां काय करूं । मातें कोण आधारु । बोल ठेवील माझा गुरू । शीघ्र इतुकें न करितां ।।१७।। कवणापासीं जाऊं शरण । कवण राखील माझा प्राण । कृपानिधि गुरूविण । ऐसा कवण असे दुजा ।।१८।। जरी नायकें गुरूचा बोल । शाप देईल तात्काळ । ब्रह्मचारी आपण बाळ । म्हणोनि अंगिकार कां केला ।।१९।। काय गति आपणासी । आतां जाऊं कवणापासीं । अशक्त बाळ मी अज्ञानेसी । अंगिकार कां केला ।।१२०।। गुरुवाक्य मज कारण । मातें न करी निर्वाण । वेंचीन आतां आपुला प्राण । गुरुनिरोप करीन मी ।।२१।। ऐसें महा अरण्यांत । जातसे बाळ चिंता करीत । श्रमोनिया अत्यंत । निर्वाणमनें[2] जातसे ।।२२।। पुढें जातां मार्ग क्रमित । भेटला एक अवधूत[3] । तेणें बाळ देखिला तेथ । पुसता झाला तये वेळीं ।।२३।। कवण बाळा कोठें जासी। चिंताव्याकुळ मानसीं । विस्तारोनि आम्हांसी । सांग म्हणे तये वेळीं ।।२४।। ऐसें म्हणतां ब्रह्मचारी । जाऊनिया नमस्कारी । म्हणे स्वामी तारीं तारीं । चिंतासागरीं बुडतसें ।।२५।। भेटलासि तूं निधानु[4] । जैसी वत्सालागीं धेनु । दुःखी झालों होतों आपणु । देखतां मन निवालें ।।२६।। जैसे चकोरपक्षियातें । चांदणें देखतां मन हर्षतें । तैसें तुझ्या दर्शनमात्रें । आनंद झाला स्वामिया ।।२७।। माझें पूर्वार्जित पुण्य । कांहीं होतें म्हणोन । तुम्ही

१. स्वयंपाक. २. निश्चयपूर्वक. ३. साधू. ४. ठेवा.

भेटलेंती निधान । कृपासिंधु परमपुरुषा ।।२८।। सांगा आपुलें नाम कवण । आगमन झालें कोठून । पहा हें निर्मनुष्य अरण्य । येथें तुम्ही भेटलेती ।।२९।। व्हाल तुम्ही ईश्वरु । मातें कृपा केली गुरू । तुम्हां देखता मनोहरु । अंतःकरण स्थिर झालें ।।१३०।। कीं होसील कृपाळू । सत्त्वप्रिय भक्तवत्सलू । मी दास तुझा करीं सांभाळू । म्हणोनि चरणीं लागला ।।३१।। नमितां तया बाळकासी । उठवीतसे तापसी । आलिंगोनि महाहर्षी । आश्वासीतसे तये वेळीं ।।३२।। मग पुशिला वृत्तान्त । बाळ सांगे समस्त । गुरुंनीं जी जी मागितली वस्तू । कवणेंपरी साध्य होय ।।३३।। आपण बाळ ब्रह्मचारी । न होय तें अंगिकारीं । आतां पडिलों चिंतासागरीं । तारीं स्वामी म्हणतसे ।।३४।। मग अभय देऊनि अवधूत । तया बाळातें म्हणत । सांगेन तुज एक हित[१] । जेणें तुझें कार्य साधे ।।३५।। विश्वेश्वर आराधन । असे एक निधान । काशीपूर महास्थान । सकळाभीष्टें साधती ।।३६।। पंचक्रोश असे क्षिति । तया आगळी विख्याति । विष्णुमुख्य ऋषि प्रजापति । तेथें वर लाधले ।।३७।। ब्रह्मा सृष्टि रचावयासी । वर लाधला त्या स्थळासी । वर दिधला विष्णूसी । समस्त सृष्टि पाळावया ।।३८।। काशीपूर महास्थान । तुवां तेथें जातांचि जाण । होईल तुझी कामना पूर्ण। संदेह न धरीं मनांत ।।३९।। तुवां जावें त्वरितेंसी । जें जें वसे तव मानसीं । समस्त विद्या लाधसी । विश्वकर्मा तूंचि जाण ।।१४०।। चतुर्विध पुरुषार्थ । साध्य होतील त्वरित । यापरीस आणिक स्वार्थ। काय असे सांग मज ।।४१।। तोचि देव असे दयाळ । विचित्र असे त्याचा खेळ । उपमन्यु म्हणोनि होता बाळ । तयातें दिधला क्षीरसिंधु[२] ।।४२।। नामें आनंदकानन । विख्यात असे महास्थान । समस्तांची कामना पूर्ण । तये ठायीं होतसे ।।४३।। नाम असे पुरी काशी । समस्त धर्मांची हे राशी । सकळ जीवजंतूंसी । मोक्षस्थान परियेसा ।।४४।। जे वास करिती तये स्थानीं । त्यांतें देखताचि नयनीं । जाती दोष पळोनि । स्थानमहिमा काय सांगूं ।।४५।। ऐसें काशीस्थान असतां । कां बा करिसी तूं चिंता । तेथील महिमा वर्णितां । अशक्य माझे

१. हिताची गोष्ट. २. दुधाचा सागर.

जिव्हेसी ।।४६।। तया काशीनगरांत । जे जन तीर्थे हिंडत । एकेक पाऊलीं पुण्य बहुत । अश्वमेधफळ असे ।।४७।। धर्म अर्थ काम मोक्ष । जी जी मनीं असे कांक्ष[१] । जातांचि होईल प्रत्यक्ष । संदेह न धरीं मनांत ।।४८।। ऐकोनिया ब्रह्मचारी । साष्टांगीं नमस्कारी । कोठें असे काशीपुरी । आपण असे अरण्यात ।।४९।। आनंदकानन म्हणसी । स्वर्गीं असे कीं भूमीसी । अथवा जाऊं पाताळासी । कोठें असे सांगा मज ।।१५०।। या संसारसागरासी । तूंचि तारक जगा होसी । ज्ञान मातें उपदेशीं । तारीं मातें स्वामिया ।।५१।। ऐशिया काशीपुरासी । मातें कोण नेईल हर्षीं। विनवू जरी तुम्हांसी । घेवोनि जावें म्हणोनिया ।।५२।। कार्य असलिया तुम्हांसी । आम्हां कैसी बुद्धि देशी । मी बाळक तुम्हांसी। म्हणोनि चरणीं लागला ।।५३।। ऐसें म्हणता तापसी । आपण नेईन म्हणे हर्षीं । तुजकरितां आपणासी। यात्रालाभ घडे थोर ।।५४।। यापरतें आम्हांसी । काय लाभ विशेषीं । वृथा जन्म मानवासी । काशीवास न करितां ।।५५।। तुजकरितां आपणासी । दर्शन घडे पुरी काशी । चला जाऊं त्वरितेंसी । म्हणोनि दोघे निघाले ।।५६।। मनोवेगें तात्काळीं । पातले विश्वेश्वराजवळीं । तापसी म्हणे तये वेळीं । बाळका यात्रा करीं आतां ।।५७।। बाळ म्हणें तयासी। स्वामी मातें निरोप देसी । नेणें यात्रा आहे कैसी । कवणेंपरी रहाटावें ।।५८।। आपण बाळ ब्रह्मचारी। नेणें तीर्थ कवणेंपरी । कवणें विधिपुरःसरीं । विस्तारोनि सांगा मज ।।५९।। तापसी म्हणे तयासी । सांगेन यात्राविधीसी । तुवां करावें भावेंसी । नेमें भक्तिपूर्वक ।।१६०।। पहिलें मणिकर्णिकेसी । स्नान करणें नेमेंसी । जाऊनिया विनायकासी । पांचाळेश्वरा नमावें ।।६१।। मग जावें महाद्वारा । विश्वेश्वरदर्शन करा । पुनरपि यावें गंगातीरा । मणिकर्णिकास्नान करावें ।।६२।। मणिकर्णिकेचा ईश्वर । पूजूनिया निर्धार । जाऊनिया कंबळेश्वर । पूजा करीं गा भावेंसी ।।६३।। पुढें ईश्वरवासुकीसी । पूजा करी भक्तींसी । पर्वतेश्वर पूजोनि हर्षीं । गंगाकेशव पूजीं मग ।।६४।। ललिता देवी पूजोनि । मग जावें तेथूनि । जरासंधेश्वर

१. इच्छा

ध्यानीं । पूजा करीं गा भक्तींसी ।।६५।। सोमनाथ असे थोर । पूजावा शूळटंकेश्वर । तयापुढें वाराहेश्वर । पूजा करीं गा ब्रह्मेश्वरी ।।६६।। अगस्त्येश्वर कश्यपासी । पूजा करीं हरिहरेश्वरासी । वैजनाथ महाहर्षी । ध्रुवेश्वर पूजीं मग ।।६७।। गोकर्णेश्वर असे थोर । पूजा करीं गा हाटकेश्वर । अस्थिक्षेप तटाकेश्वर । किंकरेश्वर पूजावा ।।६८।। भारतभूतेश्वरासी । पूजा करीं गा भावेंसी । चित्रगुप्तेश्वरासी । चित्रघंट पूजावा ।।६९।। पाशुपतेश्वर निका । पूजा करोनि तेथें बाळका । पितामह असे जो का । ईश्वरातें पूजावें ।।१७०।। कल्लेश्वरातें वंदूनी । पुढें जावें एक मनीं । चंद्रेश्वरातें पूजोनि । पूजा करीं गा विश्वेश्वरा ।।७१।। पुढें पूजीं विघ्नेश्वर । त्यानंतर अग्नीश्वर । मग पूजा नागेश्वर । हरिश्चंद्रेश्वर पूजीं जाण ।।७२।। चिंतामणि विनायका । सोमनाथ विनायक देखा । पूजा करोनि ऐका । वसिष्ठ वामदेव पूजावा ।।७३।। पुढें त्रिसंध्येश्वर। पूजीं लिंग असे थोर । विशालाक्ष मनोहर । धर्मेश्वर पूजावा ।।७४।। विश्वबाहूपूजा निका । पुढें आशा-विनायका । वृद्धादित्य असे जो का । पूजा करीं वो मनोभावें ।।७५।। चतुर्वक्रेश्वर असे थोर । लिंग असे मनोहर । पूजा करीं गा ब्रह्मेश्वर । अनुक्रमें करूनिया ।।७६।। पुनः प्रकामेश्वर असे थोर । लिंग असे मनोहर । पूजा करीं गा ब्रह्मेश्वर । अनुक्रमें करूनिया ।।७६।। पुनः प्रकामेश्वर असे खूण । पुढें ईश्वरईशान । चंडी चंडेश्वरा जाण । पूजा करीं भक्तींसी ।।७७।। पूजीं भवानीशंकर । धुंडिराज मनोहर । अर्ची राजराजेश्वर । लांगूलेश्वर पूजीं मग ।।७८।। नकुलेश्वर पूजेसी । तुवां जावें भक्तींसी । परान्नपरद्रव्येश्वरासी । पाणिग्रहणेश्वर पूजीं मग ।।७९।। गंगेश्वर मोरेश्वर पूजोन । ज्ञानवापीं करीं स्नान । ज्ञानेश्वर अर्चून । नंदिकेश्वर पूजीं मग ।।१८०।। निष्कलंकेश्वर थोर । लिंग असे मनोहर । पूजीं मार्कंडेयेश्वर । असुरेश्वर पूजीं मग ।।८१।। तारकेश्वर असे थोर । लिंग बहु मनोहर । पूजा महाकाळेश्वर । दंडपाणि पूजीं मग ।।८२।। महेश्वरातें पूजोनि । अर्ची मोक्षेश्वर ध्यानीं । वीरभद्रेश्वरसुमनीं । पूजा करीं गा बाळका ।।८३।। अविमुक्तेश्वरापासीं । तुवां जाऊनियां हर्षी । पूजा करीं गा भावेंसी । मोदादि पंच विनायका ।।८४।। आनंदभैरवपूजा करीं । पुनरपि जाय

महाद्वारीं । जेथें असे मन्मथारि । विश्वनाथ पूजावा ।।८५।। बाळा तूंचि येणेंपरी । अंतरगृहयात्रा करीं । मुक्तिमंडपाभीतरीं। जाऊनिया मंत्र म्हणावा ।।८६।। श्लोक ।। अंतर्गृहस्य यात्रेयं यथावद्या मया कृता । न्यूनातिरिक्तया शंभुः प्रीयतामनया विभुः ।।१।। इति मंत्रं समुच्चार्य क्षणं वै मुक्तिमान्भवेत् । विश्रम्य यायाद्धवने निष्पापः पुण्यभाग्भवेत् ।।२।। ऐसा मंत्र जपून। विश्वनाथातें नमून । मग निघावें तेथून । दक्षिणमानसयात्रेसी ।।८७।। मणिकर्णिकेसी जाऊननी । स्नान उत्तरवाहिनी । विश्वानाथातें पूजोनि । संकल्पावें यात्रेसी ।।८८।। तेथोनि निघावें हर्षीं । मोदादि पंच विनायकांसी । पूजा करीं गा भक्तींसी। धुंडिराज पूजीं मग ।।८९।। पूजीं भवानीशंकर । दंडपाणि नमन कर । विशालाक्षा अवधार । पूजा तुम्ही भक्तींसी ।।१९०।। स्नान धर्मकूपेसी । श्राद्धविधि करा हर्षीं । पूजा धर्मेश्वरासी । गंगाकेशव पूजीं मग ।।९१।। पूजावी देवी ललिता। जरासंधेश्वर नमितां । पूजीं मग सोमनाथा । वराहेश्वरा भक्तींसी ।।९२।। दशाश्वमेधतीर्थेसी। स्नान करीं श्राद्धेंसी। प्रयागतीर्थें परियेसीं । स्नान श्राद्ध करावें ।।९३।। पूजोनिया प्रयागेश्वरासी । दशाश्वमेध ईश्वरासी। पूजा करीं गा भक्तींसी। शीतलेश्वर अर्चीं मग ।।९४।। अर्ची मग वंदि देवी । सर्वेश्वर मनोभावीं । धुंडिराज भक्तिपूर्वीं। पूजा करीं गा ब्रह्मचारी ।।९५।। तिळभांडेश्वर देखा । पूजा करोनि पुढें ऐका । रेवाकुंडीं स्नान निका । मानससरोवरीं मग स्नान ।।९६।। श्राद्धादि पितृतर्पण । मानसेश्वर मग पूजोन । मनकामना पावे जाण । ऐक बाळा ब्रह्मचारी ।।९७।। केदारकुंडीं स्नान । करावें तेथें तर्पण । केदारेश्वर पूजोन । गौरीकुंडीं स्नान करा ।।९८।। पूजीं वृद्धकेदारेश्वर । पूजीं मग हनुमंतेश्वर। पूजोनिया रामेश्वर। स्नान श्राद्ध कृमिकुंडीं ।।९९।। सिद्धेश्वरा करीं नमन । करूनि स्वप्नकुंडीं स्नान । स्वप्नेश्वर पूजोन । स्नान करीं गा संगमांत ।।२००।। संगमेश्वर पूजोन । लोलार्ककूपीं करीं स्नान । श्राद्धकर्म आचरोन। गतिप्रदीप ईश्वरासी ।।१।। पूजीं अर्कविनायका । पाराशरेश्वरा अधिका । पूजा करोनि बाळका । सन्निहत्य कुंडीं स्नान

करीं ।।२।। कुरुक्षेत्र कुंड देखा । स्नान करावें विशेखा । सुवर्णादि दानादिका । तेथें तुम्हीं करावें ।।३।। अमृतकुंडीं स्नान निका । पूजीं दुर्गा विनायका । दुर्गादेवीसी बाळका । पूजा करीं मनोभावें ।।४।। पुढें चौसष्ट योगिनी । पूजा करीं गा मनकामनीं । कुक्कुट द्विजातें वंदुनी । मंत्र तेथें जपावा ।।५।। श्लोक ।। वाराणस्यां दक्षिणे भागे कुक्कुटो नाम वै द्विजः। तस्य स्मरणमात्रेण दुःस्वप्नः सुस्वप्नो भवेत् ।।६।। पुढें मासोपवासासी । पूजिजे गोबाईसी । सात कवड्या घालूनिया तिसी । नमन भावें करावें ।।७।। पूजा करीं रेणुकेसी । पुढें स्नान करीं हर्षीं । शंखोद्धारकुंडेसी। शंखविष्णु पूजिजे ।।८।। कामाक्षिकुंडीं करीं स्नान । कामाक्षिदेवी पूजोन । अयोध्याकुंडीं करीं स्नान । सीताराम पूजावा ।।९।। लवांकुशकुंडीं करीं स्नान । लवांकुशातें पूजोन । लक्ष्मीकुंडीं करीं स्नान । लक्ष्मीनारायण पूजावा ।।२१०।। सूर्यकुंडीं करीं स्नान । श्राद्धकर्म आचरोन । सांबादित्य पूजोन । जावें पुढें बाळका ।।११।। वैजनाथकुंड बरवें । तेथें स्नान तुवां करावें । वैजनाथातें पूजावें । एकभावेंकरूनिया ।।१२।। गोदावरीकुंडेसी । स्नान करा भक्तींसी । गौतमेश्वर लिंगासी । पूजीं बाळ ब्रह्मचारी ।।१३।। अगस्तिकुंडीं जावोनि । अगस्तेश्वरा नमूनि । स्नान करीं मनापासोनि । पूजा करीं भक्तिभावें ।।१४।। शुक्रकूपीं करीं स्नान । करी शुक्रेश्वर - अर्चन । मग पुढें अन्नपूर्णा नमून । पूजा करीं भावेंसी ।।१५।। धुंडिराजातें पूजोन । ज्ञानवापीं करीं स्नान । ज्ञानेश्वर अर्चोन । दंडपाणि पूजावा ।।१६।। आनंदभैरव वंदोनि । महाद्वारा जाऊनि । साष्टांगेसी नमोनि । विश्वनाथा अर्चिजे ।।१७।। ऐसें दक्षिणमानस। यात्रा असे विशेष । ब्रह्मचारी करी हर्ष। योगिराज सांगतसे ।।१८।। आतां उत्तरमानसासी । सांगेन विधि आहे कैशी। संकल्प करोनिया हर्षीं । निघावें तुवां बाळका ।।१९।। जावें पंचगंगेसी। स्नान करीं महाहर्षीं । कोटिजन्मपाप नाशी । प्रख्यात असे पुराणीं ।।२२०।। पंचगंगा प्रख्यात नामें। सांगेन असतीं उत्तमें । किरणा धूतपापा नामें । तिसरी पुण्यसरस्वती ।।२१।। गंगा यमुना मिळोनी । पांचही

ख्याति जाणोनि। नामें असती सगुणी। ऐक बाळा एकचित्तें।। २२ ।। कृतयुगीं त्या नदीसी। धर्मनदी म्हणती हर्षी। धूतपापा नाम तिसी। त्रेतायुगीं अवधारा।। २३ ।। बिंदुतीर्थ द्वारापासी। नाम जाण विस्तारेंसी। कलियुगाभीतरीं तिसी। नाम झालें पंचगंगा।। २४।। प्रयागासी माधमासीं। स्नान करितां फळें जैसीं। कोटिगुण पंचगंगेसी। त्याहूनि पुण्य अधिक असे।। २५ ।। ऐशापरी पंचगंगेसी। स्नान करीं गा भावेंसी। बिंदुमाधवपूजेसी। पूजा करीं गा केशवा।। २६ ।। गोपालकृष्ण पूजोनि। जावें नृसिंहभुवनीं। मंगळागौरी वंदोनि। गभस्तेश्वर पूजावा।। २७।। मयूखादित्यपूजेसी। तुवां जावें भक्तींसी। पुनरपि जावें हर्षी। विश्वेश्वरदर्शना।। २८।। मागुती मुक्तिमंडपासी। तुवां जावें भक्तींसी। संकल्पावें विधींसी। निघावें उत्तरमानसा।। २९।। मग निघा तेथून। आदित्यातें पूजोन। अमर्दकेश्वर अर्चोन। पापभीक्षश्वरा पूजिजे ।। २३० ।। नवग्रहातें पूजोनि। काळभैरवातें वंदूनि। क्षेत्रपाळातें अर्चोनि। काळकूपीं स्नान करीं।। ३१ ।। पूजा करोनि काळेश्वरा। हंसतीर्थी स्नान करा। श्राद्धपितृकर्म सारा। ऐक बाळा एकचित्तें।। ३२ ।। कृत्तिवासेश्वरा देखा। पूजा करोनि बाळका। पुढें जाऊनि ऐका। शंखवापीं स्नान करीं।। ३३ ।। तेथें आचमन करोनि। रत्नेश्वरातें पूजोनि। सीतेश्वरा अर्चोनि। दक्षेश्वर पूजीं मग।। ३४ ।। चतुर्वक्रेश्वरीं पूजा। करीं वो बाळा तूं वोजा। पुढें स्नान करणें काजा। वृद्धकाळकूपा जावें।। ३५ ।। काळेश्वराचे पूजेसी। तुवां जावें भक्तींसी। अपमृत्येश्वरा हर्षी। पूजा करीं गा बाळका।।३६ ।। मंदाकिनी स्नान करणें। मध्यमेश्वरातें पूजणें। तेथोनि मग पुढें जाणें। जंबुकेश्वर पूजावया।। ३७।। वक्रतुंडपूजेसी। तुवां जावें भक्तींसी। दंडखात कूपेसी। स्नान श्राद्ध तूं करीं।। ३८ ।। पुढें भूतभैरवासी। पूजिजे ईशानेश्वरासी। जैगीषव्यगुहेसी। नमन करूनि पुढें जावें।। ३९ ।। घंटाकुंडीं स्नान करीं। व्यासेश्वरातें अर्चन करीं। कंदुकेश्वरातें अवधारीं। पूजा करीं गा भक्तींसी।। २४० ।। ज्येष्ठवापीं स्नान करणें। ज्येष्ठेश्वरातें पूजणें। सर्वेचि तुवां पुढें जाणें। स्नान सप्तसागरांत।। ४१ ।। तेथोनि वाल्मीकेश्वरासी। पूजा करीं गा भक्तींसी। भीमलोटा जाऊनि हर्षी। भीमेश्वर पूजावा ।। ४२ ।। मातृ-

पितृकुंडेसी। करणें श्राद्धविधीसी। पिशाचमोचन तीर्थेसी। पुढें जावें अवधारा।। ४३ ।। पुढें कपर्देश्वरासी। पूजा करीं गा भक्तींसी। कर्कोटकवापीसी। स्नान करीं गा बाळका।। ४४।। कर्कोटकेश्वरासी। पूजा करीं गा भक्तींसी। पुढें ईश्वरगंगेसी। स्नान दान करावें ।। ४५।। अग्नीश्वराचे पूजेसी। चक्रकुंडीं स्नानासी। तुवां जावें भक्तींसी। श्राद्धकर्म करावें।। ४६।। उत्तरार्क पूजोन। मत्स्योदरीं करीं स्नान। ओंकारेश्वर अर्चोन। कपिलेश्वर पूजीं मग।। ४७।। ऋणमोचन तीर्थेसी। श्राद्धादि करावीं भक्तींसी। पापविमोचनतीर्थेसी। स्नानादि श्राद्धें करावीं।। ४८।। तीर्थ कपालमोचन स्नान श्राद्ध तर्पण। कुलस्तंभाप्रती जाऊन। पूजा करीं गा भक्तींसी।। ४९।। असे तीर्थ वैतरणी। श्राद्ध करावें तेथें स्नानीं। विधिपूर्वक गोदानीं। देतां पुण्य बहुत असे।। २५०।। मग जावें कपिलधारा। स्नान श्राद्ध तुम्ही करा। सवत्सेसी द्विजवरा। गोदान द्यावें परियेसा।। ५१।। वृषभध्वजातें पूजोन। मग निघावें तेथून। ज्वालानृसिंह वंदोन। वरुणासंगमीं तुम्हीं जावें।। ५२।। स्नान श्राद्ध करोनि। केशवादित्य पूजोनि। आदिकेशव अर्चोनि। पुढें जावें परियेसा।। ५३।। प्रल्हादतीर्थ असे बरवें। स्नान श्राद्ध तुवां करावें। प्रल्हादेश्वरातें पूजावें। एक भावें परियेसी।। ५४।। कपिलधारा तीर्थ थोर। स्नान करावें मनोहर। पूजोनि त्रिलोचनेश्वर। असंख्यातेश्वरा पूजिजे।। ५५।। पुढें जावें महादेवासी। पूजा करीं गा भक्तींसी। द्रुपदेश्वर सादरेंसी। एक भावें अर्चावा।। ५६।। गंगायमुनासरस्वतींशी। तिन्ही लिंगें विशेषीं। पूजा करीं गा भक्तींसी। काम्यतीर्थ पाहें मग।। ५७।। कामेश्वरातें पूजोनि। गोप्रतारतीर्थ स्नानीं। पंचगंगेसी जाऊनि। स्नान मागुतीं करावें।। ५८।। मणिकर्णिकास्नान करणें। जलशायीतें पूजणें। हनुमंतातें नमन करणें। मोदादि पंच विनायकांसी।। ५९।। पूजा अन्नपूर्णेसी। धुंडिराज परियेसीं। ज्ञानवापीं स्नानेंसी। ज्ञानेश्वर पुजावा।। २६०।। पूजीं दंडपाणीसी । मोक्षलक्ष्मीविलासासी । पूजा पंचपांडवासी । द्रौपदीद्रुपदविनायका ।।६१।। पूजा आनंदभैरवासी । अविमुक्तेश्वर हर्षीं । पूजोनिया संभ्रमेंसी । विश्वनाथ संमुख सांगें ।।६२।। श्लोक ।। उत्तरमानसयात्रेयं यथावद्या मया कृता । न्यूनातिरिक्तया शंभुः प्रीयतामनया विभुः ।।६३।। ऐसा मंत्र जपोनि । साष्टांगें नमस्कारूनि । मग निघावें तेथोनि । पंचक्रोशयात्रेसी

।।६४।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । गुरुचरित्र ऐकतां संतोषीं । येणेंचि तूं पावशी । चारी पुरुषार्थ इह सौख्य ।।६५।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्रविस्तार । ऐकतां होय मनोहर । सकळाभीष्टें साधिजे ।।६६।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । काशीखंडीं यात्रा निरोपित । कथा असती पुराणविख्यात । एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।।२६७।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे काशीमहायात्रानिरूपणं नाम एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।।४१।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।२६७।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ४२ वा

।। अध्याय बेचाळिसावा।। * ।। विश्वकर्मा-आख्यान, सायंदेवाला वरदान ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। श्रीगुरू सायंदेवाला त्वष्टापुत्राची कथा सांगत होते. ते पुढे म्हणाले, ''साधूने त्वष्टाकुमारास काशीक्षेत्रातील पंचक्रोशीत बसलेल्या देवतांचे व लिंगांचे कोणत्या क्रमाने दर्शन घेतले म्हणजे क्षेत्रप्रदक्षिणा पूर्ण होते ते नीट समजावून सांगितले. तो पुढे म्हणाला, ''अशा प्रकारे क्षेत्रप्रदक्षिणा करून पुन्हा विश्वनाथाच्या मंदिरात जावे. तेथे देवासन्मुख उभे राहून पुढील मंत्र म्हणावा - 'जय विश्वेश विश्वात्म् काशीनाथ जगत्पते । त्वत्प्रसादान्महादेव कृता क्षेत्रप्रदक्षिणा ।। अनेकजन्मपापानि कृतानि मम शंकर । गतानि पंचक्रोशात्म कृता लिंगप्रदक्षिणा ।।' त्यानंतर मुक्तिमंडप, स्वर्गमंडप, ऐश्वर्यमंडप, ज्ञानमंडप, मोक्षलक्ष्मीविलास मंडप, आनंदमंडप आणि वैराग्यमंडपात जाऊन त्या मंडपांना वंदन करून यावे.'' साधूने त्वष्टाकुमारास नित्ययात्रेचा विधी सांगितला. साधू त्वष्टा-कुमारास म्हणाला, ''बाळा, मी सांगितल्याप्रमाणे काशीयात्रा पूर्ण कर. नित्य गुरुदेवांचे स्मरण करीत राहा. भगवान शंकर तुझ्यावर प्रसन्न होतील.'' बोलणे पूर्ण होताच साधू अदृश्य झाला. तेव्हा त्वष्टाकुमार स्वतःशीच विचार करू लागला - ''गुरुभक्तीने सकल अभीष्ट साध्य होते हे खरे आहे. गुरुप्रसादामुळे भेट झाली. त्यांच्या रूपाने स्वतः विश्वेश्वरच मार्गदर्शन करून गेले !'' त्याने साधूला कृतज्ञतेने नमस्कार केला. त्याने सांगितल्याप्रमाणे काशीक्षेत्राची यात्रा यथाक्रम पूर्ण केली. त्यामुळे प्रसन्न झालेल्या विश्वनाथाने त्याला दर्शन दिले आणि वर मागण्यास सांगितले. त्वष्टाकुमाराने त्याला सर्व वृत्तान्त सांगितला. तेव्हा विश्वनाथाने ''तुझ्या गुरुभक्तीने मी तृप्त झालो आहे !'' असे प्रशंसोद्गार काढून त्याला 'विश्वकर्मा' असे नाव दिले. त्याला सर्व विद्यांमध्ये पारंगत करून सृष्टिरचनेचे विलक्षण सामर्थ्य दिले. त्वष्ट्याच्या त्या पुत्राने काशीमध्ये स्वतःच्या नावाने 'विश्वकर्मेश्वर लिंग' स्थापन केले. तेथून तो गुरुगृही आला. गुरूंसाठी घर, गुरुपत्नीसाठी चोळी, गुरुपुत्रासाठी पादुका व गुरु कन्येसाठी घरकुल, स्वयंपाकासाठी भांडी अशा सर्व वस्तू देऊन गुरूला व त्याच्या परिवाराला संतुष्ट केले. त्या सर्वांना वंदन केले. तेव्हा गुरूने त्याला दृढ आलिंगन दिले व म्हणाले - ''बाळा, तू चिरंजीव होशील. तुझी कीर्ती अखंड राहील. तुला अष्टसिद्धी व नवनिधी प्राप्त होतील. तुला कधीही चिंता व कष्ट होणार नाहीत. तू त्रैलोक्यात अद्भुत सृष्टिरचना करशील.''

श्रीगुरूंनी सायंदेवाला गुरुभक्तीचा महिमा सांगितला. हे विश्वकर्म्याचे आख्यान संपूर्ण होताच सूर्योदय झाला. सायंदेवाने श्रीगुरूंना भक्तिभावाने नमस्कार केला व म्हणाला, ''गुरुदेव, आपण काशीयात्रेत माझ्याबरोबर हिंडत आहात असे मला स्पष्ट जाणवत होते. हे स्वप्न होते की सत्य ? मला काहीच माहीत नाही. आपली लीला मला कशी कळणार ? आपण खूप थोर आहात.'' ते ऐकून श्रीगुरूंनी मंद स्मित केले. त्याने तिथल्या तिथे श्रीगुरुवंदनात्मक संस्कृत कवन रचून श्रीगुरूंना ऐकविले आणि ''तुम्हीच काशीविश्वनाथ आहात'' असे म्हणून त्यांना वारंवार साष्टांग प्रणिपात केला. तेव्हा श्रीगुरू म्हणाले, ''वत्सा, तू माझा निस्सीम भक्त आहेस म्हणून मी तुला काशीयात्रा घडविली. तुझ्या एकवीस पिढ्यांना या यात्रेचे फळ मिळेल. आता यवनांची चाकरी करू नकोस.

कुटुंबासह गाणगापुरात येऊन राहा. यापुढे तू माझीच सेवा कर.'' ते ऐकून सायंदेवाला परम धन्यता वाटली. मठात गेल्यावर श्रीगुरूंनी त्याला निरोप दिला. सायंदेव आनंदाने आपल्या गावी गेला. आपल्या पत्नीला व मुलांना गाणगापुरातील समग्र वृत्त सांगितले. भाद्रपद शुद्ध चतुर्दशीला तो परिवारासह श्रीगुरूंच्या दर्शनास आला. आपल्या चार मुलांना श्रीगुरूंच्या चरणांवर घातले. श्रीगुरूंसाठी स्तुतिपर प्रासादिक कवन कानडी भाषेत म्हटले. श्रीगुरूंनी त्या सर्वांचे क्षेमकुशल विचारले आणि सायंदेवाला म्हणाले, ''तुझा ज्येष्ठ पुत्र नागनाथ हा माझा परमभक्त होईल. हा आयुष्यमान होईल. याला यश, ऐश्वर्य, कीर्ती, संतती, संपत्ती या सर्व गोष्टी प्राप्त होतील. तुला आणखी एक पत्नी असेल. तिला चार पुत्र होतील. तेही सुखात नांदतील. तुझ्यासाठी 'यवनांची सेवा करायची नाही' हीच मुख्य आज्ञा आहे. यवनाला नमस्कार जरी केलास तरी तुला मृत्यू येईल. आता संगमावर जाऊन स्नान करून ये.''

श्रीगुरूंच्या आज्ञेनुसार सायंदेव परिवारासह संगमावर गेला. तेथे स्नान केले. अश्वत्थाची विधिपूर्वक पूजा करून ते सर्व मठात परतले. तेव्हा श्रीगुरू सर्वांना उद्देशून म्हणाले, ''आज भाद्रपद शुद्ध चतुर्दशी आहे. या दिवशी अनंताचे व्रत केल्याने लोकांचे कल्याण होते. पूर्वी कौंडिण्य ऋषींनी हे व्रत स्वतः आचरिले होते. या व्रताचा विधी काय आहे ? हे व्रत केल्याने काय पुण्यलाभ होतो ? हे मी तुम्हांला सविस्तर सांगतो, ऐका.''

सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरूंनी उपस्थित विप्रवर्गाला अनंत व्रताची जी माहिती सांगितली ती त्यांच्याच शब्दांत सांगतो.''

अध्याय बेचाळीसावा

श्रीगणेशाय नमः । संकल्प करोनिया मनीं । जावें स्वर्गद्वाराभुवनीं । गंगाकेशव पूजोनि । हरिश्चंद्र मंडपा जावें ।।१।। स्वर्गद्वार असे जाण । मणिकर्णिकातीर्थ विस्तीर्ण । तुवां तेथें जावोन । संकल्पावें विधीनें ।।२।। हविष्यान्न पूर्व दिवशीं । करोनि असावें शुचीसी । प्रातःकाळी गंगेसी । स्नान आपण करावें ।।३।। धुंडिराजातें प्रार्थोनि । मागावें करुणावचनीं । पुनर्दर्शन दे म्हणोनि । विनवावें परियेसा ।।४।। मग गंगेतें नमोनि । जावें विश्वनाथभुवनीं । मग तयातें पूजोनि । भवानीशंकर पूजावा ।।५।। मग जावें मुक्तिमंडपासी । मनोनि निघावें संतोषीं । धुंडिराजाचे पूजेसी । पुनरपि जावें परियेसा ।।६।। मागुती यावें महाद्वारा । विश्वेश्वर-पूजा करा । मोदादि पंच विघ्नेश्वरा । नमन करावें दंडपाणीसी ।।७।। पूजा आनंदभैरवासी । मागुतीं यावे मणिकर्णिकेसी । पूनोनिया ईश्वरासी । सिद्धिविनायक पूजावा ।।८।। गंगाकेशव पूजोनि । ललितादेवीसी नमोनि । राजसिद्धेश्वर आणा ध्यानीं । दुर्लभेश्वर पूजावा ।।९।। सोमनाथ पूजा करीं । पुढें शूलटंकेश्वरी । मग पूजा वाराहेश्वरी । दशाश्वमेध पूजा मग ।।१०।। बंदी देवीतें पूजोनि । सर्वेश्वरातें नमोनि । केदारेश्वर धरा ध्यानीं । हनुमंतेश्वर पूजावा ।।११।। मग पूजावा संगमेश्वरी । लोलार्कातें अवधारीं । अर्कविनायका पूजा करीं । दुर्गाकुंडीं स्नान मग ।।१२।। आर्यादुर्गा देवी पूजोनि । दुर्गा गणेश ध्याऊनि । पुनर्दर्शन दे म्हणोनि । प्रार्थावें तयासी ।।१३।। विश्वकूपेंत ईश्वरासी । कर्दमतीर्थी स्नान हर्षी । कर्दमेश्वरपूजेसी । तुवां जावें बाळका ।।१४।। जावें कर्दमकूपासी । पूजा मग सोमनाथासी । मग विरूपालिंगासी । पूजा करीं ब्रह्मचारी ।।१५।। पुढें जावें नीलकंठासी । पूजा करीं गा भावेंसी । कर जोडोनि भक्तींसी । कर्दमेश्वर पूजावा ।।१६।। पुनर्दर्शन आम्हांसी । दे म्हणावें भक्तींसी। मग निघावें वेगेंसी । नागनाथाचे पूजेतें ।।१७।। पुढें

पूजीं चामुंडेसी । मोक्षेश्वरा परियेसीं । वरुणेश्वर भक्तींसी । पूजा करीं गा बाळका ।।१८।। वीरभद्रपूजेसी । जावोनि द्वितीय दुर्गेसी । अर्चावें विकटाक्षा देवीसी । पूजा करीं मनोभावें ।।१९।। पूजीं भैरव उन्मत्त । विमळार्जुन प्रख्यात । काळकूटदेवाप्रत । पूजा करीं गा बाळका ।।२०।। पूजा करीं महादेवासी । नंदिकेश्वर भैरवासी । भृंगेश्वर विशेषीं । पूजा करीं मनोहर ।।२१।। गणप्रियासी पूजोनि । विरूपाक्षातें नमोनि । यक्षेश्वर अर्चोनि । विमलेश्वर पूजीं मग ।।२२।। भीमचंडी शक्तीसी । पूजीं चंडिविनायकासी । रविरक्ताक्ष गंधर्वासी । पूजा करीं मनोभावें ।।२३।। ज्ञानेश्वर असे थोर । पूजा पुढें अमृतेश्वर । गंधर्वसागर मनोहर । पूजा करीं गा भक्तींसी ।।२४।। नरकार्ण तरावयासी । पूजीं भीमचंडीसी । विनवावें तुम्हीं त्यासी । पुनर्दर्शन दे म्हणावें ।।२५।। एकपादविनायकासी । पुढें पूजीं भैरवासी । संगमेश्वरा भरंवसीं । पूजा करीं गा ब्रह्मचारी ।।२६।। भूतनाथ सोमनाथ । कालनाथ असे विख्यात । पूजा करीं गा त्वरित । कपर्देश्वरलिंगाची ।।२७।। नागेश्वर कामेश्वर । पुढें पूजीं गणेश्वर । पूजा करीं विश्वेश्वर । चतुर्मुख विनायका ।।२८।। पूजीं देहलीविनायकासी । पूजीं गणेश षोडशीं । उदंडगणेश षोडशीं । पूजा करीं मनोहर ।।२९।। उत्कलेश्वर महाथोर । असे लिंग मनोहर । पुढें एकादश रुद्र । तयांचे पूजन करावें ।।३०।। जावें तपोभूमीसी । पूजा करीं गा भक्तींसी । रामेश्वर महाहर्षी । पूजीं मग सोमनाथ ।।३१।। भरतेश्वर असे थोर । लक्ष्मणेश्वर मनोहर । पूजीं मग शत्रुघ्नेश्वर । भूमिदेवी अर्चीं मग ।।३२।। नकुळेश्वर पूजोन । करीं रामेश्वरध्यान । पुनर्दर्शन दे म्हणोन । विनवावें परियेसा ।।३३।। असंख्यात तीर्थ वरुण । तेथें करा तुम्हीं नमन । असंख्यात लिंगे जाण । पूजा करावी भक्तींसी ।।३४।। पुढें असे लिंग थोर । नामें देव सिद्धेश्वर । पूजा करीं गा मनोहर । पशुपाणि विनायक ।।३५।। याची पूजा करोनि । पृथ्वीश्वरातें नमोनि । शरयूकूपीं स्नान करोनि । कपिलधारा स्नान करीं ।।३६।। वृषभध्वजा पूजोनि । ज्वालानृसिंहाचे वंदी चरणीं । वरुणासंगमीं स्नान करोनि । श्राद्धादि कर्में करावीं ।।३७।। संगमेश्वर पूजावा । सर्वविनायक बरवा । पुढें पूजीं तूं केशवा । भावें

करूनि ब्रह्मचारी ।।३८।। पूजा प्रल्हादेश्वरासी । स्नान कपिलातीर्थासी । त्रिलोचनेश्वरासी । पूजा करीं गा भक्तीनें ।।३९।। पुढें असे महादेव । पंचगंगातीर ठाव । पूजा करीं गा भक्तिभावें । तया बिंदुमाधवासी ।।४०।। पूर्जी मंगळागौरीसी। गभस्तेश्वरा परियेसीं । वसिष्ठ वामदेवासी । पर्वतेश्वर पूजावा ।।४१।। महेश्वराचे पूजेसी । पुढें सिद्धिविनायकासी । पूजा सप्तवर्णेश्वरासी । सर्वगणेश पूजावा ।।४२।। मग जावें मणिकर्णिके । स्नान करावें विवेकें । विश्वेश्वरातें स्मरोनि निकें । महादेव पूजावा ।।४३।। मग जावें मुक्तिमंडपासी । नमन करावें विष्णूसी । पूर्जी दंडपाणिसी । धुंडिराज अर्चावा ।।४४।। आनंदभैरव पूजोनि । आदित्येशा नमोनि । पूजा करीं गा भक्तींसी । मोदादि पंचविनायका ।।४५।। पूजा करीं गा विश्वेश्वरासी । मोक्षलक्ष्मीविलासासी । नमोनि देवा संमुखेसी । मंत्र म्हणावा येणेंपरी ।।४६।। ।।श्लोक।। जय विश्वेश विश्वात्मन् काशीनाथ जगत्पते । त्वत्प्रसादान्महादेव कृता क्षेत्रप्रदक्षिणा ।।४७।। अनेकजन्मपापानि कृतानि मम शंकर । गतानि पंचक्रोशात्मा कृता लिंगप्रदक्षिणा ।।४८।। ऐसा मंत्र जपोन । पुढें करावें शिवध्यान । मुक्तिमंडपा येवोन । आठां ठायीं वंदावें ।।४९।। प्रथम मुक्तिमंडपासी । नमन करावें परियेसीं । वंदोनि स्वर्गमंडपासी । जावें ऐश्वर्यमंडपा ।।५०।। ज्ञानमंडपा नमोनि । मोक्षलक्ष्मीविलासस्थानीं । मुक्तिमंडपा वंदोनि । आनंदमंडपा जावें तुवां ।।५१।। पुढें वैराग्यमंडपासी । तुवां जावें भक्तींसी । येणेंपरी यात्रेसी । करीं गा बाळा ब्रह्मचारी ।।५२।। आणिक एक प्रकार । सांगेन ऐक विचार । नित्ययात्रा मनोहर । ऐक बाळका गुरुदासा ।।५३।। सचैल शुचि होवोनि । चक्रपुष्करणीं स्नान करोनि । देवपितर तर्पोनि । ब्राह्मण-पूजा करावी ।।५४।। मग निघावें तेथोनि । द्रुपदादित्येश्वर पूजोनि । दंपत्येश्वर नमोनि । श्रीविष्णूतें पूजावें ।।५५।। मग नमावा दंडपाणि । महेश्वरातें पूजोनि । मग निघावें तेथोनि । धुंडिराज अर्चिजे ।।५६।। ज्ञानवापीं करी स्नान । नंदिकेश्वर अर्चोन । तारकेश्वर पूजोन । पुढें जावें मग तुवां ।।५७।। महाकाळेश्वर देखा । पूजा करीं भावें एका । दंडपाणि विनायका । पूजा करीं मनोहर ।।५८।। मग यात्रा

विश्वेश्वर । करीं गा बाळका मनोहर । लिंग असे ओंकारेश्वर । प्रतिपदेसी पूजावा ।।५९।। मत्स्योदरी तीर्थासी । स्नान करावें प्रतिपदेसी । त्रिलोचन महादेवासी । दोन्ही लिंगे असतीं जाण ।।६०।। तेथें बीजतिजेसी । जावें तुवां यात्रेसी । यात्रा जाण चतुर्थीसी । कांचीवास लिंग जाणा ।।६१।। रत्नेश्वर पंचमीसी । चंद्रेश्वरपूजेसी । षष्ठीसी जावें परियेसीं । ऐक शिष्या एकचित्तें ।।६२।। सप्तमीसी केदारेश्वर । अष्टमीसी लिंग धूमेश्वर । विश्वेश्वर लिंग थोर । नवमी यात्रा महापुण्य ।।६३।। कामेश्वर दशमीसी । एकादशीसी विश्वेश्वरासी । द्वादशीसी मणिकर्णिकेसी । मणिकेश्वर पूजावा ।।६४।। त्रयोदशी प्रदोषेसी । पूजा अविमुक्तेश्वरासी । चतुर्दशीसी विशेषीं । विश्वेश्वर पूजावा ।।६५।। जे कोणी काशीवासी । असती नर परियेसीं । त्यांणीं करावीं यात्रा ऐसी । नाहींतरी विघ्न घडे ।।६६।। शुक्लपक्षीं येणेंपरी । यात्रा करीं मनोहरी । कृष्णपक्ष आलियावरी । यात्रा करा सांगेन ।।६७।। चतुर्दशी धरोनि । यात्रा करा प्रतिदिनीं । सांगेन ऐका विधानीं । एकचित्तें परियेसा ।।६८।। वरुणानदीं करा स्नान । करा शैल्येश्वरदर्शन । संगमेश्वर पूजोन । संगमीं स्नान तये दिनीं ।।६९।। स्वर्गतीर्थस्नानेंसी । स्वर्गेश्वर पूजा हर्षी । मंदाकिनी येरे दिवसीं । मध्यमेश्वर पूजावा ।।७०।। मणिकर्णिका स्नानेंसी । पूजा ईशानेश्वरासी । हिरण्यगर्भ परियेसीं । दोनी लिंगे पूजिजे ।।७१।। स्नान धर्मकूपेसी । करीं पूजा गोपद्मेश्वरासी । पूजा करा तया दिवसीं । एकचित्तें परियेसा ।।७२।। कपिलधारा तीर्थासी । स्नान करा भक्तींसी । वृषभध्वज लिंगासी । सप्तमीचे दिवसीं पूजीं पै ।।७३।। उपशांतिकूपेसी । स्नान करा भक्तींसी । उपशांतेश्वरासी । पूजा करीं तया दिनीं ।।७४।। पंचचूडडोहांत । स्नान करा शिव ध्यात । ज्येष्ठेश्वरा त्वरित । पूजावें तया दिनीं ।।७५।। चतुःसमुद्रकूपासी । स्नान करीं भावेंसी । समुद्रेश्वर हर्षीं । पूजा करीं तया दिनीं ।।७६।। देवापुढें कूप असे । स्नान करावें संतोषें । शुक्रेश्वर पूजा हर्षें । पूजा करीं तया दिनीं ।।७७।। दंडखात तीर्थेंसी । स्नान करोनि देवासी । व्याघ्रेश्वरपूजेसी । तुवां जावें तया दिनीं ।।७८।। शौनकेश्वरतीर्थेंसी । स्नान तुम्ही करा हर्षीं । तीर्थनामें लिंगासी । पूजा करा

मनोहर ।।७९।। जंबुतीर्थ मनोहर । स्नान करा शुभाचार । पूजावा भावें जंबुकेश्वर चतुर्दश लिंगें येणेंपरी ।।८०।। शुक्लपक्षकृष्णेसी । अष्टमी तिथि विशेषीं । पूजावें तुम्हीं लिंगासी । सांगेन ऐका महापुण्य ।।८१।। मोक्षेश्वर पर्वतेश्वर । तिसरा पशुपतेश्वर । गंगेश्वर नर्मदेश्वर । पूजा करीं मनोभावें ।।८२।। आणिक भक्तेश्वर गभस्तीश्वर । मध्यमेश्वर असे थोर । तारकेश्वरनामें निर्धार । नव लिंगें पूजावीं ।।८३।। आणिक लिंगे एकादश । नित्ययात्रा विशेष । लिंग असे अग्निध्रुवेश । यात्रा तुम्हीं करावी ।।८४।। दुसरा असे उर्वशीश्वर । नकुलेश्वर मनोहर । चौथा असे आषाढेश्वर । भारतभूतेश्वर पंचम ।।८५।। लांगूलेश्वरीं करा पूजा । करा त्रिपुरांतका ओजा । मनःप्रकामेश्वरकाजा । तुम्हीं जावें परियेसा ।।८६।। प्रीतेश्वर असे देखा । मंदालिकेश्वर ऐका । तिलपर्णेश्वर निका । पूजा करीं भावेंसी ।।८७।। आतां शक्तियात्रेसी । सांगेन ऐका विधीसी । शुक्लपक्षतृतीयेसी । आठ यात्रा कराव्या ।।८८।। गोप्रेक्षतीर्थ देखा । स्नान करोनि ऐका । पूजा मुख्य भाळनेत्रिका । भक्तिभावें करोनिया ।।८९।। ज्येष्ठवापीं स्नानेंसी । ज्येष्ठागौरी पूजा हर्षी । स्नान पान करा वापीसी । शृंगार सौभाग्य गौरीपूजा ।।९०।। विशाळगंगास्नानासी । पूजा विशाळगौरीसी । ललितातीर्थस्नानेसी । ललिता देवी पूजावी ।।९१।। स्नान भवानीतीर्थेसी । पूजा करा भवानीसी । बिंदुतीर्थ स्नानासी । मंगळागौरी पूजावी ।।९२।। पूजा इतुके शक्तींसी । मग पूजिजे लक्ष्मीसी । येणें विधी भक्तींसी । यात्री करीं मनोहर ।।९३।। यात्रातीर्थ चतुर्थीसी । पूजा सर्व गणेशासी । मोदक द्यावे गौरीपुत्रासी । विघ्न न करीं तीर्थवासियांतें ।।९४।। मंगळ अथवा रविवारेंसी । यात्रा करीं भैरवासी । षष्ठी तिथि परियेसीं । जावें तुम्हीं मनोहर ।।९५।। रविवारीं सप्तमीसी । यात्रा रविदेवासी । नवमी अष्टमी चंडीसी । यात्रा तुम्हीं करावी ।।९६।। अंतर्गृहयात्रेसी । करावी तुम्हीं प्रतिदिवसीं । विस्तारकाशीखंडासी । ऐक शिष्या ब्रह्मचारी ।।९७।। ऐशी काशीविश्वेश्वर । यात्रा करावी तुम्हीं

परिकर । आपुल्या नामीं सोमेश्वर । लिंगप्रतिष्ठा करावी ।।९८।। इतुकें ब्रह्मचारियासी । यात्रा सांगितली परियेसीं । आचरण करीं येणें विधींसी । तुझी वासना पुरेल ।।९९।। तुझे चित्तीं असे गुरु । प्रसन्न होईल शंकरु । मनीं धरीं गा निर्धारु । गुरुस्मरण करीं निरंतर ।।१००।। इतकें सांगोनि तापसी । अदृश्य झाला परियेसीं । ब्रह्मचारी म्हणे हर्षीं । हाचि माझा गुरु सत्य ।।१।। अथवा होईल ईश्वर । मज कृपाळू झाला सत्वर । कार्य लाधेल निर्धार । म्हणोनि मनीं धरियेलें ।।२।। न आराधितां आपोआप । भेटला मातें मायबाप । गुरुभक्तीनें अमूप । सकळाभीष्टें पाविजे ।।३।। समस्त देवा ऐशी गति । दिल्यावांचोन न देती । ईश्वर भोळा चक्रवर्ती । गुरुप्रसादें भेटला ।।४।। यज्ञ दान तप सायास । कांहीं न करितां सायास । भेटला मज विशेष । गुरुकृपेंकरोनिया ।।५।। ऐसें गुरुस्मरण करीत । ब्रह्मचारी जाय त्वरित । विधिपूर्वक आचरत । यात्रा केली भक्तीनें ।।६।। यात्रा करितां भक्तींसी । प्रसन्न झाला व्योमकेशी । निजस्वरूपें संमुखेसी । उभा राहिला शंकर ।।७।। प्रसन्न होवोनि शंकर । म्हणे दिधला माग वर । संतोषोनि त्वष्टकुमार । निवेदिता झाला वृत्तान्त ।।८।। जें जें मागितलें गुरुवर्यें । आणिक त्याचे कन्याकुमारें । सांगता झाला विस्तारें । शंकराजवळी देखा ।।९।। संतोषोनि ईश्वर । देता झाला अखिल वर । म्हणे बाळा माझा कुमार । सकळ विद्याकुशल होसी ।।११०।। तुवां केली गुरुभक्ति । तेणें झाली आपणा तृप्ति । अखिल विद्या तुज होती । विश्वकर्मा तूंचि होसी ।।११।। चतुर्विध पुरुषार्थ । लाधला तुज परमार्थ । सृष्टि रचावया समर्थ । होसी जाण त्वष्टपुत्रा ।।१२।। ऐसा वर लाधोन । त्वष्टा ब्रह्मानंदन । केलें लिंग स्थापन । आपुले नामीं परियेसा ।।१३।। मग निघाला तेथोनि । केली आयती तत्क्षणीं । प्रसन्न होतां शूलपाणि । काय नोहे तयासी ।।१४।। जें जें मागितलें श्रीगुरुवरें । सकळ वस्तु केल्या चतुरें । घेऊनिया सत्वरें । आला श्रीगुरुसंमुख ।।१५।। सकळ वस्तु देऊनि । लागतसे श्रीगुरुचरणीं । अनुक्रमें गुरुरमणि । पुत्र-कन्येंसी वंदिलें ।।१६।। उल्हास झाला श्रीगुरुसी । आलिंगितसे महाहर्षीं । शिष्य ताता ज्ञानराशि । तुष्टलों तुझे भक्तीनें

।।१७।। सकल विद्याकुशल होसी । अष्टैश्वर्ये नांदसी । त्रैमूर्ति तुझिया वंशीं । होतील ऐक शिष्योत्तमा ।।१८।। घर केलें तुवां आम्हांसी । आणिक वस्तु विचित्रेंसी । चिरंजीव तूंचि होसी । आचंद्रार्क तुझें नाम ।।१९।। स्वर्गमृत्युपाताळासी । पसरवीं तुझे चातुर्यासी । रचिसी तूंचि सृष्टीसी । विद्या चौसष्टी तूंचि ज्ञाता ।।१२०।। तुज वश्य अष्ट सिद्धि । होतील जाण नव विधि । चिंता कष्ट न होती कधीं । म्हणोनि वर देतसे ।।२१।। ऐसा वर लाधोनि । गेला शिष्य महाज्ञानी । येणेंपरी विस्तारोनि । सांगे ईश्वर पार्वतीसी ।।२२।। ईश्वर म्हणे गिरिजेसी । गुरुभक्ति आहे ऐसी । एकभाव असे ज्यासी । सकळाभीष्टें पावती ।।२३।। भव म्हणिजे सागर । उतरावया पैल पार । समर्थ असे एक गुरुवर । त्रैमूर्तीचा अवतार ।।२४।। या कारणें त्रैमूर्ति । गुरुचरणीं भजती । वेदशास्त्रें बोलती । गुरूविणें सिद्धि नाहीं ।।२५।। ।।श्लोक।। यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ।।२६।। ऐसें ईश्वर पार्वतीसी । सांगता झाला विस्तारेंसी । म्हणोनि श्रीगुरु प्रीतीसी । निरोपिलें द्विजातें ।।२७।। इतुकें होतां रजनीसी । उदय झाला दिनकरासी । चिंता अंधकारासी । गुरुकृपा ज्योती जाणा ।।२८।। संतोषोनि द्विजवर । करिता झाला नमस्कार । ऐसी बुद्धि देणार । तूंचि स्वामी कृपानिधि ।।२९।। नमन करूनि श्रीगुरूसी । विनवीतसे भावेंसी । स्वामी कथा निरोपिलीसी । अपूर्व मातें वाटलें ।।१३०।। काशीयात्राविधान । निरोपिलें मज विस्तारोन । तया वेळीं होतों आपण । तुम्हांसहित तेथेंचि ।।३१।। पाहिलें आपण दृष्टान्तीं । स्वामी काशीपुरीं असती । जागृतीं कीं सुषुप्तीं । नकळे मातें स्वामिया ।।३२।। म्हणोनि विप्र तये वेळीं । वंदी श्रीगुरुचरण कमळीं । विनवीतसे करुणा बहाळी । भक्तिभावें करोनिया ।।३३।। जय जया परमपुरुषा । परात्परा परमहंसा । भक्तजनमानसहंसा । श्रीनृसिंहसरस्वती ।।३४।। ऐसें तया अवसरीं । पूर्वज तुझा स्तोत्र करी । सांगेन तुज अवधारीं । एकचित्तें करूनिया ।।३५।। श्लोक।। आदौ ब्रह्म त्वमेव सर्वजगतां वेदात्ममूर्तिं विभुं । पश्चात् क्षोणिजडा[1] विनाश-दितिजां कृत्वाऽवतारं प्रभो । हत्वा[2] दैत्यमनेकधर्मचरितं, भूत्वाऽत्मजोऽत्रेर्गृहे । वंदेऽहं

नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।३६।। भूदेवाखिलमानुषं[3] विदुजना बाधायमानं कलिं । वेदादुश्यमनेकवर्णमनुजा, भेदादि-भूतोन्नतम् । छेदः कर्मतमांधकारहरणं श्रीपादसूर्योदयं । वंदेऽहं नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।३७।। धातस्त्वं हरिशंकरप्रतिगुरो[4], जाताग्रजन्मं विभो । हेतुः सर्वविदोजनाय तरणं, ज्योतिःस्वरूपं जगत् । चातुर्थाश्रमस्थापितं क्षितितले, पातुः सदा सेव्ययं । वंदेऽहं नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।३८।। चरितं चित्रमनेककीर्तिमतुलं, परिभूतभूमंडले[5] । मूकं वाक्यदिवांधकस्य नयनं, वंध्यां च पुत्रं ददौ । सौभाग्यं विधवां च दायकश्रियं, दत्त्वा च भक्तं जनं । वंदेऽहं नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।३९।। दुरितं, घोरदरिद्रदावतिमिरं, हरणं जगज्जोतिषं । स्वर्धेनुं सुरपादपूजितजना, करुणाब्धिभक्तार्तितः । नरसिंहेंद्रसरस्वतीश्वर विभो, शरणागतं रक्षकं । वंदेऽहं नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।१४०।। गुरुमूर्तिश्चरणारविंदयुगलं, स्मरणं कृतं नित्यसौ । चरितं क्षेत्रमनेकतीर्थसफलं सरितादि-भागीरथी । तुरगामेधसहस्रगोविदुजनाः सम्यक् ददंस्तत्फलं । वंदेऽहं नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।४१।। नो शक्यं तव नाममंगल-स्तुवं, वेदागमागोचरं । पादद्वं हृदयाब्जमंतरजलं निर्धारमीमांसतं । भूयो भूयः स्मरन्नमामि मनसा, श्रीमद्गुरुं पाहि मां । वंदेऽहं नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।४२।। भक्तानां तरणार्थ सर्वजगतां, दीक्षां ददन्योगिनां । सुक्षेत्रं पुरगाणगस्थित प्रभो, दत्त्वा चतुष्कामदं । स्तुत्वा भक्तसरस्वतीगुरुपदं, जित्वाऽद्यदोषादिकं । वंदेऽहं नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।४३।। एवं श्रीगुरुनाथमष्टकमिदं स्तोत्रं पठेन्नित्यसौ । तेजोवर्चबलोन्नतं श्रियकरं आनंदवर्धं वपुः । पुत्रापत्यमनेकसंपदशुभा दीर्घायुरारोग्यतां । वंदेऽहं नरकेसरीसरस्वतीश्रीपादयुग्मांबुजम् ।।४४।। येणेंपरी स्तोत्र करीत । मागुती करी दंडवत । सद्गदित कंठ होत । रोमांच अंगीं उठियेले ।।४५।। म्हणे त्रैमूर्ति अवतारु । तूंचि देवा जगद्गुरु । आम्हां दिसतोसी नरु । कृपानिधि स्वामिया ।।४६।। मज दाविला परमार्थ

१. पृथ्वीला भारभूत असलेला. २. ठार मारून. ३. नृसिंहसरस्वतीच्या चरणकमलद्वयाला. ४. ब्रह्मदेव. ५. अतुल कीर्ती असणाऱ्या.

। लाधलों चारी पुरुषार्थ । तूंचि सत्य विश्वनाथ । काशीपुर तुजपाशीं ।।४७।। ऐसेंपरी श्रीगुरुसी । विनवीतसे परियेसीं । संतोषोनि महाहर्षीं । निरोप देती तये वेळीं ।।४८।। श्रीगुरु म्हणती द्विजासी । दाखविली तुज काशी । पुढें तुझ्या वंशीं एकविसांसी । यात्रा फळ तयां असे ।।४९।। तूंचि आमुचा निजभक्त । दाखविला तुज दृष्टान्त । आम्हांपासी सेवा करीत । राहें भक्ता म्हणती तया ।।१५०।। जरी राहसी आम्हांपासी । तरी त्वां न वंदिजे म्लेंच्छासी । आणोनिया स्त्रीपुत्रांसी । भेटी करीं आम्हांतें ।।५१।। निरोप देऊनि द्विजासी । गेले गुरू मठासी । आनंद झाला मनासी । श्रीगुरुदर्शनीं भक्तजना ।।५२।। नामधारक शिष्यराणा । लागे सिद्धाचिया चरणां । विनवीतसे कर जोडोनि जाणा । भक्तिभावें करोनिया ।।५३।। मागें कथानक निरोपिलें । सायंदेव शिष्य भलें श्रीगुरुंनीं त्यातें निरोपिलें । कलत्रपुत्र आणीं म्हणत ।।५४।। पुढें तया काय झालें । विस्तारोनि सांगा वहिलें । पाहिजे आतां अनुग्रहिलें । म्हणोनि चरणीं लागला ।।५५।। संतोषोनि सिद्ध मुनि । सांगतसे विस्तारोनि । सायंदेव महाज्ञानी । गेला श्रीगुरुनिरोपें ।।५६।। जाऊनि आपुले स्त्रियेसी । सांगता झाला पुत्रासी । आमुचा गुरु परियेसीं । असे गाणगापुरांत ।।५७।। आम्हीं जावें भेटीसी । समस्त कन्यापुत्रांसी । म्हणोनि निघाला वेगेंसी । महानंदें करोनिया ।।५८।। पावला गाणगापुरासी । भेटी जहाली श्रीगुरूसी । नमन करी भक्तींसी । साष्टांगीं तये वेळीं ।।५९।। कर जोडुनी तये वेळीं । स्तोत्र करी वेळोवेळीं । ओं नमोजी चंद्रमौळि । त्रैमूर्ति तूंचि होसी ।।१६०।। तूं त्रैमूर्तिचा अवतार । अज्ञानदृष्टीं दिससी नर । वर्णावया न दिसे पार । तुझा महिमा स्वामिया ।।६१।। तुझा महिमा वर्णावयासी । शक्ति कैची आम्हांसी । आदिपुरुष भेटलासी । कृपानिधि स्वामिया ।।६२।। जैसा चंद्र चकोरासी । उदय होतां संतोष त्यासी । तैसा आनंद आम्हांसी । तुझे चरण लक्षितां ।।६३।। पूर्वजन्मीं पापराशि । केल्या होत्या बहुवशी । श्रीगुरुंचे दर्शनेसी । पुनीत झालों म्हणतसे ।।६४।। जैसा चिंतामणि स्पर्शीं । हेमत्व होय लोहासी । मृत्तिका पडतां जंबूनदीसी । उत्तम सुवर्ण होतसे

।।६५।। जातां मानससरोवरासी । हंसत्व येई वायसासी । तैसें तुझे दर्शनेंसी । पुनीत झालों स्वामिया ।।६६।। ।।श्लोक।। गंगा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तस्था । पापं तापं च हरति दैन्यं च गुरुदर्शनम् ।।१।। ।।टीका।। गंगा स्नानानें पापें नाशी । ताप निवारी देखा शशी । कल्पवृक्षछायेसी । कल्पिलें फळ पाविजे ।।६७।। एकेकाचे एकेक गुणें । असतीं ऐसीं हीं लक्षणें । दर्शन होतां श्रीगुरुचरणें । तिन्ही फळें पाविजे ।।६८।। पापें हरती तात्काळीं । तापचिंता जातीं सकळी । दैन्यकानन समूळ जाळी । श्रीगुरुचरणदर्शनें ।।६९।। चतुर्विध पुरुषार्थ । देता होय गुरुनाथ । ऐसा बोले वेदसिद्धान्त । तोचि आम्हीं देखिला ।।१७०।। म्हणोनिया आनंदेंसी । गायन करी संतोषीं । अनेक रागें परियेसीं । कर्नाटक भाषें करोनि ।।७१।। राग श्रीराग । कंडेनिंदु भक्तजनराभग्यनिधियभूमंडलदोळगेनारसिंहसरस्वतीया ।।७२।। कंडोनिंदुउंडेनिंदुवारिजादोळपादवाराजाकमळांदोळदं- तध्यानिसी ।।७३।। सुखसुवाजनारुगळा । भोरगेलान्नेकामिफळफळा । नित्यसकळाहूवा । धीनारसिंहसरस्वतीवरानना ।।७४।। वाक्यकरुणानेनसुवा । जगदोळगदंडकमंडलुधराशी । सगुणानेनीशीसुजनरिगे । वगादुनीवासश्रीगुरुयतिवरान्न ।।७५।। धारगेगाणगापुरडोलकेलाशीहरी । दासिसोनुनादयाकरुणादली । वरावीतुंगमुनाहोरावनुअनुबिना । नारसिंहसरस्वतीगुरुचरणवन्न ।।७६।। राजगखंडीकंडीनेननमा । इंदुकडेनेनमा । मंडलादोळगेयती कुलराये । चंद्रमन्ना ।।७७।। तत्त्वबोधायाउपनिषदतत्त्वचरित नाव्यक्तवादपरब्रह्ममूर्तीयनायना । शेषशयनापरवेशकायना । लेशकृपयनीवनेव भवासौपालकाना ।।७८।। गंधपरिमळादिशोभितानंदासरसाछंदालयोगेंद्रेगोपीवृंदवल्लभना ।।७९।। करीयनीयानांपापगुरु । नवरसगुसायन्नीं । नरसिंहसरस्वत्यन्ना । नादपुरुषवादना ।।१८०।। यापरी स्तोत्रें श्रीगुरुसी । स्तुति केली बहुवसीं । संतोषोनि महाहर्षीं । आश्वासिताती तये वेळीं ।।८१।। प्रेमभावें समस्तांसी । बैसा म्हणती समीपेसी । जैसा

लोभ मायेसी । या बाळकावरी परियेसा ।।८२।। आज्ञा घेऊनी सहज । गेला तुमचा पूर्वज । सकळ पुत्रांसहित द्विज । आला श्रीगुरुदर्शना ।।८३।। भाद्रपद चतुर्दशीसी । शुक्लपक्ष परियेसीं । आला शिष्य भेटीसी । एका भावें करोनिया ।।८४।। येती शिष्य लोटांगणीं । एका भावें तनुमनीं । येऊनि लागती चरणीं । सद्गदित कंठ झाला ।।८५।। स्तोत्र करिती तिहीं काळीं । कर जोडोनि तये वेळीं । ओं नमोजी चंद्रमौळी । त्रैमूर्ति तूंचि होसी ।।८६।। त्रैमूर्तिचा अवतारू । झालासी तूं जगद्गुरु । येरां दिसतोसी नरु । न कळे पार तुझा स्वामिया ।।८७।। सिद्ध म्हणे नामकरणी । काय सांगू तये दिनीं । कैशी कृपा अंतःकरणीं । तया श्रीगुरु यतीचे ।।८८।। आपुले पुत्रकलत्रेंसी । जैसा लोभ परियेसीं । तैसा तुमचे पूर्वजासी । प्रेमभावें पुसताती ।।८९।। गृहवार्ता सुरसी । क्षेम पुत्रकलत्रेंसी । द्विज सांगे मनोहर्षी । सविस्तारीं परियेसा ।।१९०।। पुत्रकलत्रेंसहित नमोन । सांगे क्षेम समाधान । होते पुत्र चौघेजण । चरणावरी घातले ।।९१।। ज्येष्ठसुत नागनाथ । तयावरी कृपा बहुत । कृपानिधि गुरुनाथ । माथां हस्त ठेविती ।।९२।। श्रीगुरु म्हणती द्विजासी । तुझ्या ज्येष्ठसुतासी । आयुष्य पूर्ण असे त्यासी । संतति बहु याची वाढेल ।।९३।। हाच भक्त आम्हांसी । असेल श्रियायुक्तेसी । तुवां आतां म्लेंच्छासी । सेवा न करावी म्हणितलें ।।९४।। आणिक तूंतें असे नारी । पुत्र होती तीस चारी । नांदतील श्रेयस्करी । तुवां सुखें असावें ।।९५।। जया दिवसीं म्लेंच्छासी । तुवां जावोनि वंदिसी । हानि असे जीवासी । म्हणोनि सांगती तये वेळीं ।।९६।। तुझा असे वडील सुत । तोचि आमुचा निज भक्त । त्याची कीर्ति वाढेल बहुत । म्हणती श्रीगुरू तये वेळीं ।।९७।। मग म्हणती द्विजासी । जावें त्वरित संगमासी । स्नान करोनि त्वरितेंसी । यावें म्हणती तये वेळीं ।।९८।। ग्रामलोक तया दिवसीं । पूजा करितां अनंतासी । येऊनिया श्रीगुरूसी । पूजा करितो परियेसा ।।९९।। पुत्रमित्रकलत्रेंसी । गेले स्नाना संगमासी । विधिपूर्वक अश्वत्थासी । पूजूनि आले मठातें ।।२००।। श्रीगुरु म्हणती द्विजासी । आजि व्रतचतुर्दशी । पूजा करीं अनंतासी । समस्त द्विज मिळोनि ।।१।। ऐसें म्हणतां

द्विजवरू । करितां होय नमस्कारू । आमुचा अनंत तूंचि गुरु । व्रतसेवा तुमचे चरण ।।२।। तये वेळीं श्रीगुरू । सांगतां झाला विस्तारु । कौंडिण्यमहाऋषीश्वरू । केलें व्रत प्रख्यात ।।३।। ऐसें म्हणतां द्विजवरू । करितां होय नमस्कारू । कैसें व्रत आचरावें साचारू । पूर्वीं कोणी केलें असे ।।४।। ऐसें व्रत प्रख्यात । व्रत दैवत अनंत । जेणें होय माझें हित । कथामृत निरोपिजे ।।५।। येणें पुण्य काय घडे । काय लाभतसे रोकडें । ऐसें मनींचे साकडें । फेडावें माझें स्वामिया ।।६।। ऐसें विनवीतसे द्विजवरू । संतोषोनि गुरु दातारु । सांगते झाले व्रताचारू । सिद्ध म्हणे नामधारका ।।७।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधरू । सांगे गुरुचरित्रविस्तारु । ऐकतां भवसागरु । पैल पार पाववी श्रीगुरू ।।८।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । काशीयात्रा समस्त करीत । श्रोते ऐकती आनंदित । तेणें सफल जन्म होय ।।९।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । सांगतसे नामधारक विख्यात । जेणें होय मोक्ष प्राप्त । द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।।२१०।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे काशीक्षेत्रमहिमावर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४२।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।२१०।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ४३ वा

।। अध्याय त्रेचाळिसावा ।। * ।। अनंतव्रत कथा – कौंडिण्य आख्यान ।।

श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती सायंदेवाला आणि मठात आलेल्या ब्राह्मणांना व भक्तांना भाद्रपद शुद्ध चतुर्दशीच्या दिवशी करावयाच्या अनंत व्रताची माहिती सांगू लागले. ते म्हणाले, ‘‘पांडव वनवासात असताना श्रीकृष्णाने त्यांना राज्यवैभव प्राप्त व्हावे म्हणून ‘अनंत व्रत’ करावयास सांगितले. तो म्हणाला, ‘‘सृष्टीत अनंत रूपांनी व्यक्त झालेला म्हणून शेषशायी नारायणाला ‘अनंत’ म्हणतात. अर्थात हे माझेच व्रत आहे. जो करतो त्याला सर्व अभिष्टे प्राप्त होतात.

कृतयुगात सुमंतू नामक वसिष्ठ गोत्री ब्राह्मण होता. भृगुकन्या दीक्षा ही त्याची पत्नी. या दंपतीस सुशीला नावाची कन्या होती. ती लहान असतानाच दीक्षा मरण पावली. सुमंतूने कर्कशी नावाच्या दुष्ट व कलहप्रिय स्त्रीशी दुसरा विवाह केला. ती सुशीलेला खूप त्रास द्यायची, पतीचाही अपमान करायची. सुशीला उपवर झाली. एके दिवशी कौंडिण्य नावाचा एक तरुण ब्राह्मण सुमंतूच्या घरी आला. त्याने सुशिलेला मागणी घातली. सुमंतूने आपल्या कन्येचा त्याच्याशी विवाह लावून दिला. मग जामाताला दोन महिने आपल्या घरीच ठेवून घेतले. या अवधीत आपल्या पत्नीला तिची सावत्र आई किती त्रास देते हे त्याने प्रत्यक्ष अनुभवले. त्याने आपल्या सासऱ्याला अन्यत्र बिऱ्हाड करण्याचा विचार सांगितला. त्याच्या संमतीने तो भाद्रपद शुद्ध चतुर्दशीस अन्य ग्रामी जाण्यास निघाला. कर्कशा त्यांना निरोप द्यायलाही बाहेर आली नाही. सुमंतूचा नाइलाज झाला. त्याने स्वयंपाकघरातून गव्हाचा थोडासा कोंडा वस्त्रात बांधून कन्येच्या हाती दिला. सुशीलेने पित्याचा निरोप घेतला आणि रथात बसून निघाली. कौंडिण्याने नदीतीरी रथ थांबविला आणि तो अनुष्ठानास बसला. तिथे लाल वस्त्रे परिधान केलेल्या काही स्त्रिया आल्या होत्या. त्या पूजेमध्ये निमग्न झाल्या होत्या. सुशीला जिज्ञासेने विचारणा केली असता त्या स्त्रिया म्हणाल्या, ‘‘आम्ही सकल अभीष्ट करणारे ‘अनंतव्रत’ करीत आहोत.’’ त्यांनी तिला व्रताचा सर्व विधी समजावून सांगितला. तिला व्रताचे साहित्य दिले. मग तिनेही अनंताची पूजा केली. पित्याने दिलेल्या गव्हाच्या कोंड्याचा अर्धा भाग वाण म्हणून दिला. त्या सर्व स्त्रियांचा निरोप घेऊन ती पतीपाशी आली. त्याचेही अनुष्ठान पूर्ण झाले होते. ती दोघे एका वैभवशाली नगरापाशी आले. तेथील लोकांनी कौंडिण्याचे स्वागत केले आणि ‘हे तपोनिधी ! आजपासून तुम्हीच या नगराचे अधिपती’ असे म्हणून त्या दोघांना वाजतगाजत प्रासादात नेले. अशा प्रकारे अनंत व्रताच्या पुण्याईने त्यांचा भाग्योदय झाला. काही दिवसांनी कौंडिण्याने सुशीलेला विचारले, ‘‘तुझ्या हातात हा लाल दोरा कसला ?’’ तिने सर्व हकिकत सांगितली व म्हणाली, ‘‘अनंतव्रत केल्यामुळेच आपल्याला राजलक्ष्मी प्राप्त झाली आहे.’’ ते ऐकून कौंडिण्याला राग आला. तो म्हणाला, ‘‘कोण अनंत ? कसला दोरा ? हा सर्व माझ्या तपश्चर्येचा पुण्यलाभ आहे.’’ त्याने तिच्या हातातील दोरा तोडला आणि आगीत भिरकावला. सुशीलेने धावत जाऊन तो दोरा काढला आणि दुधात भिजवला. या प्रमादामुळे भगवान अनंत संतापले. त्यांची अवकृपा होताच कौंडिण्याच्या नगरावर शत्रूंनी आक्रमण करून तेथील सर्व संपत्ती लुटली. शत्रू प्राणघात करील या भीतीने कौंडिण्य पत्नीसह अरण्यात पळून गेला. त्याला

पश्चात्ताप वाटत होता. ‘अनंत मला क्षमा कर !’ असा आक्रोश करीत तो मार्गक्रमण करू लागला. मार्गामध्ये त्याला फळांनी बहरलेला आम्रवृक्ष दिसला. तिथे पक्षी फिरकत नव्हते. सवत्स धेनू दिसली. तिला चारा खाता येत नव्हता. मग दयनीय अवस्थेतील एक बैल दिसला. आणखी पुढे पाण्याने भरलेली व एकमेकांत मिसळलेली दोन रम्य सरोवरे दिसली. पण हंसादी एकही पक्षी तेथे फिरकत नव्हता. पुढे एक गर्दभ व हत्ती दिसला. कौंडिण्याने त्यांच्यापाशी अनंताची चौकशी केली. त्यांच्यापैकी कोणीच काही बोलले नाही.

कौंडिण्य आपल्या भेटीसाठी तळमळतो आहे हे पाहून भगवान अनंत वृद्ध ब्राह्मणाच्या रूपात त्याच्यापाशी गेले. ‘मी तुला अनंताचे दर्शन घडवितो !’ असे सांगून त्याला त्याच्याच नगरात परत आणले. ते पूर्वीपेक्षा अधिक वैभवसंपन्न पाहून कौंडिण्यास मोठे आश्चर्य वाटले. ब्राह्मणाने त्याला प्रासादात नेऊन सिंहासनावर बसविले. मग ब्राह्मणवेष टाकून त्याला शंख, चक्र, गदा व पद्मधारी असे चतुर्भुज रूप दाखविले. कौंडिण्याने त्याला मनोभावे वंदन केले आणि मार्गात पाहिलेल्या आम्रवृक्षादिकांबद्दल विचारले.

अनंत म्हणाले, ‘‘आम्रवृक्ष पूर्वजन्मी विद्वान ब्राह्मण होता त्याने आपल्या शिष्यांना कधीही ज्ञान दिले नाही. गायीने पूर्वी मनुष्य जन्मात ब्राह्मणाला पडीक जमीन दान दिली होती. बैल पूर्वी श्रीमंत ब्राह्मण होता. त्याने कधीच दानधर्म केला नाही. सरोवरे ही पूर्वजन्माची सख्खी भावंडे. त्या बहिणींनी एकमेकींनाच काय द्यायचे ते दिले, दुसऱ्यांना कधीच काही दिले नाही. तू पाहिलेला गर्दभ हा तुझा क्रोधच होय ! तो तुझ्या जाणिवेतून बाहेर पडून गर्दभाच्या जन्माला गेला. हत्ती हा तुझ्या तपश्चर्येचा गर्व होय ! तो तुझ्या जाणिवेतून बाहेर पडून हत्तीरूपाने जन्मला. आता पश्चात्तापाने तुझे व त्या सर्वांचे चित्त शुद्ध झाले आहे म्हणून मी त्यांना त्याच्या स्थितीतून मुक्त केले आहे. तू पुनर्वसू नक्षत्रमंडलात चिरकाल वास करशील.’’ श्रीगुरू म्हणाले, ‘‘अनंतव्रत केल्याने कौंडिण्याचे कल्याण झाले. पांडवांना राज्यप्राप्ती झाली. तेव्हा तुम्हीही व्रताचरण करून पुण्यप्राप्ती साधा.’’ श्रीगुरूंच्या आज्ञेने सायंदेवाने त्या दिनी अनंतव्रत केले. सिद्ध म्हणाला, ‘‘नामधारका, तुझा पूर्वज सायंदेव याने श्रीगुरूंची सेवा करून त्यांची कृपा संपादन केली.’’

अध्याय त्रेचाळीसावा

श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरु म्हणती द्विजासी । या अनंतव्रतासी । भक्तीपूर्वक निश्चयेंसी । पूर्वी बहुतीं आराधिलें ।।१।। युधिष्ठिर पंडुसुत । तयानें आचारिलें हें व्रत । राज्य लाधला त्वरित । ऐसें व्रत हें उत्तम ।।२।। ऐसें म्हणतां द्विजवर । करिता झाला नमस्कार । पूर्वी राजा पंडुकुमार । आणिक राज्य केवी झालें ।।३।। श्रीगुरू म्हणती द्विजांसी । होतें राज्य पांडवांसी । द्यूतकर्म कौरवांसी । करूनि राज्य हारविलें ।।४।। मग निघाले वनांतरा । कष्ट होते वर्षे बारा । ऐसें तया युधिष्ठिरा । राज्य त्यजिलें परियेसा ।।५।। तया घोर अरण्यांत । युधिष्ठिरबंधूंसहित । असे चिंताव्याकुळित । सदा ध्याय श्रीहरीसी ।।६।। समस्त राज्य सांडूनि । वास केला त्यांहीं वनीं । कौरव कपट करोनि । नानापरी विघ्नें करिती ।।७।। सत्त्व[1] यांचें टाळावयासी । पाठविलें दुर्वासासी । त्यांसी सर्वा ठायीं हृषीकेशी । रक्षीतसे सर्वदा ।।८।। नाना तीर्थे नाना व्रतें । आचरले तेथें बहुतें । कष्टत होते वनीं ते । निर्वाणरूप[2] होऊनिया ।।९।। भक्तवत्सल नारायण । तयांचें कष्ट पाहून । आला तेथें ठाकोन । जेथें होते पंडुकुमार ।।१०।। कृष्ण येतां देखोनि । धर्म जाय लोटांगणीं । दंड-प्रणाम करूनि । वंदीतसे तये वेळीं ।।११।। केश आपुले मोकळी । झाडी कृष्णचरणधुळी । सर्वोपस्कारपूजा तये वेळीं । करीतसे विनयेंसी ।।१२।। अर्घ्यपाद्य देवोनि । गंधाक्षता लावूनि । जीं कां पुष्पें होतीं रानीं । त्यांहीं पूजा करीतसे ।।१३।। पूजोनिया भक्तींसी । विनवीतसे परियेसीं । जय जयाजी हृषीकेशी । भक्तवत्सला कृष्णनाथा ।।१४।। जय जया अनंत नारायणा । भवसागरउद्धारणा । कृपाळुवा लक्ष्मीरमणा । क्षीराब्धिवासा वासुदेवा ।।१५।। परमात्मा परंज्योति । तूंचि करिसी उत्पत्ति स्थिति । लय करिसी तूंचि अंतीं । त्रैमूर्ति तूंचि देवा ।।१६।। विश्वाचा जिव्हाळा । होऊनि रक्षिसी सकळां । वास तुझा सूक्ष्म स्थळा । अणुरेणुतृणकाष्ठीं ।।१७।। नमन तुझे चरणासी । त्रिगुणात्मक हृषीकेशी । रजोगुणें सृष्टीसी । तुवां रचियेली संयोगें ।।१८।। दुष्ट निग्रह करणें ।

१. कुलीनतेचे ब्रीद. २. विरक्त निश्चयी. ३. दुग्ध-सागरात राहणाऱ्या.

साधुजना संरक्षणें । असें सामर्थ्य वेदपुराणें । बोलताती प्रसिद्ध ।।१९।। फेडावया भूमिभार । घेतला तुवां अवतार । जड झाला युधिष्ठिर । तरी कां तुवां ठेविला ।।२०।। आपुले प्राण आम्हांसी । म्हणवोनि जगीं वानिसी । पाठवूनि अरण्यासी । कष्टविलें नानापरी ।।२१।। तुझी कृपा होय जयासी । तयासी तूं रक्षिसी । उपेक्षूनि आम्हांसी । अरण्यांत कां ठेविलें ।।२२।। तुजवांचोनि आम्हीं हृषीकेशी । दुःख सांगावें कवणापासीं । जरी आम्हां उपेक्षिसी । काय कांक्षा जीवातें ।।२३।। इतुकियावरी भीमसेन । येऊनि धरी कृष्णचरण । उपेक्षावया काय कारण । कृपा करोनि सांगा म्हणे ।।२४।। धनंजय तये वेळीं । वंदीतसे चरणकमळीं । विनवीतसे करुणा बहाळी । कृपाळुवा मुरारि ।।२५।। तुझे कृपादृष्टींसी । होतों आम्ही अरण्यवासी । घडले कष्ट सायासीं । उबगलों[1] स्वामी बहुत ।।२६।। आतां आमुचें कष्टहरण । पांडवांचा तूंचि प्राण । ब्रीद राखें नारायण । म्हणतसे तये वेळीं ।।२७।। माद्रीदेवीचे कुमार । करोनिया नमस्कार । द्रौपदी येऊनि सत्वर । पाय वंदी तये वेळीं ।।२८।। तूं आमुचा कैवारी । आम्ही असों अरण्यघोरीं । आमुचा बंधु राज्य करी । काय उपयोग आम्हांसी ।।२९।। तुजसारिखें छत्र असतां । आम्हां कष्ट अपरिमिता । कवणें प्रकारें स्वस्थचित्तता । राज्यप्राप्ति आम्हांसी ।।३०।। असा उपाय आम्हांसी । सांगा स्वामी हृषीकेशी । ऐसें म्हणतां कृष्णासी । कृपा उपजे मनांत ।।३१।। कृष्ण म्हणे पंडुसुता । सांगेन तुम्हां एकव्रता । तात्काळिक तुम्हां प्रसन्नता । राज्य होईल जाण पैं ।।३२।। व्रतांमध्ये उत्तम व्रत । अनंतनाम विख्यात । आचरावें तुम्हीं त्वरित । राज्य तुम्हां होईल ।।३३।।। आतां सांगेन तुम्हांसी । अनंतव्रत म्हणसी । सर्वां ठायीं आपण वासी । अनंतनाम आम्हां असे ।।३४।। कला काष्ठा मुहूर्त आपण । दिन रात्रि शरीर जाण । पक्ष मास वर्ष आपण । युग कल्प आदि करोनि ।।३५।। अवतरलों मी नारायण । भूभार उतरावया लागोन । दानव[2] दुष्ट निर्दाळीन[3] । जन्मलों वसुदेवकुळीं ।।३६।। अनंत मीच जाणसी । संशय न धरीं गा मानसीं । त्रैमूर्ति अवतरलों सर्वांशी । ब्रह्माविष्णुमहेश्वर ।।३७।। आपणचि सूर्य शशी देखा

१. कंटाळलो. २. राक्षस. २. नाश करीन.

। चतुर्दश भुवनें मी ऐका । अष्टवसु आहेत निका । द्वादशार्कचि ।।३८।। रुद्र आपण असती एकादश । सप्त समुद्र परियेस । ऋषि सम विशेष । पर्वतादि आपणचि ।।३९।। जितुके वृक्ष आहेती क्षितीं[1] । आकाशीं नक्षत्रें दिसतीं । दश दिशा आहेती ख्याति । भूमि आपण म्हणे देखा ।।४०।। असती सप्त पाताळ । भूर्भुवादि लोक सकळ । विश्वात्मा आपणचि ।।४१।। न धरीं संशय युधिष्ठिरा । अनंत म्हणजे मी निर्धारा । विधिपूर्वक पूजा करा । व्रत तुम्हांसी बरवें असे ।।४२।। विनवी युधिष्ठिर कर जोडोनि । स्वामी सांगा विस्तारोनि । व्रत करावें कवणें विधानीं । कवण दान कवण पूजा ।।४३।। करावें व्रत कवणें दिवशीं । विस्तारोनि सांग आम्हांसी । निरोपावें वेगेंसी । पूर्वीं कवणें आचरिलें ।।४४।। कृष्ण म्हणे युधिष्ठिरासी । तुवां पुसिलें आम्हांसी । शुक्ल पक्ष भाद्रपद मासीं । चतुर्दशी परियेसा ।।४५।। आराधितां अनंतासी । त्वरित राज्य पावसी । पूर्वीं कोणीं केलें म्हणसी । सांगेन ऐका तत्पर ।।४६।। असे पूर्वीं कृतयुगेसी । सुमंतू नामें विप्र परियेसीं । उत्पन्न झाला वसिष्ठगोत्रासी । भृगुकन्या दीक्षा नामें ।।४७।। तेचि झाली सुमंतुची भार्या । पतिव्रता औदार्या । कन्या तिसी झाली सुतनया । नाम तिचें सुशीला ।।४८।। सुशीला कन्या सुमंतुघरीं । नित्य भक्ति सदाचारी । करीतसे विचित्रपरी । सर्वमंगळ स्वरूपें ।।४९।। गृहशोभा करी बहुत । नानापत्रें तोरणें करीत । पंचवर्ण चूर्णयुक्त रंगमाळिकासहित देखा ।।५०।। स्वस्तिकादि शंख पद्म । चक्रगदादि उत्तम । नमस्कारादि मनोधर्म । देवतार्चन सोपस्कारीं[2] । वर्ततां ऐसें एके दिवशीं । विचित्र घडलें दैववशीं । सुमंतुपत्नी पंचत्वासी । पावती झाली तये वेळीं ।।५२।। सुमंतुसी भार्याहीनत्व झालें । समस्त कर्म राहिलें । पुनःसंधान[3] पाहिजे केलें । म्हणोनि नारी आणिक केली ।।५३।। तिचें नांव असे कर्कशी । दुःशीला[4] आचरणीं परियेसीं । नित्य कलह करी बहुवसीं । कन्या पतीसवें देखा ।।५४।। सुशीला कन्या झाली उपवर । सुमंतु चिंती वारंवार । इशीं एखादा मिळतां वर । कन्यादान करीन म्हणे ।।५५।। ऐसें चिंतितां एके दिवशीं । तेथें आला कौंडिण्य ऋषी । विचारिता

१. पृथ्वीवर. २. यथास्थितपणे. ३. द्वितीय विवाह. ४. वाईट स्वभावाची.

कन्येसी । सुमंतुनें अंगिकारिलें ।।५६।। कन्यादान गृह्योक्तेंसी । देता झाला कौंडिण्यासी । मिळोनि होती दोन मासीं । आषाढ आणि श्रावण ।।५७।। माता करी कन्येसी वैर । सापत्नपणाचा हाचि प्रकार । कौंडिण्य पुसे सुमंता विचार । जाऊं आश्रमा आणिक ठायां ।।५८।। सुमंतु बहु दुःख करी । म्हणे स्त्री नव्हे माझा वैरी । कन्या जाईल आतां दूरी । कैची पापिणी वरिली मीं ।।५९।। शांत पत्नी नाहीं ज्याचे घरीं । तयासी अरण्य नाहीं दूरी । ऐक स्वामी त्रिपुरारि । संसारसागरी बुडालों ।।६०।। न चाले माझें कर्म तापस । नायके हित बोले कर्कश । कन्या असतां संतोष । नित्यदर्शन जामाता ।।६१।। ऐसा सुमंतु चिंता करी । कौंडिण्य ऋषि त्यासी वारी । दोघे तापसी एके घरीं । असूं नये धर्महानि ।।६२।। जाऊं आम्ही आणि स्थाना । तप करोनि अनुष्ठाना । भेटी होईल पुनः पुनः । जवळीं करूं आश्रम ।।६३।। सुमंतु म्हणे कौंडिण्यास । आणिक रहावें बारा दिवस । सर्वसिद्धा त्रयोदशीस । प्रस्थान तुम्हीं करावें ।।६४।। सुमंतुची विनंती ऐकोन । आणिक राहिले तेरा दिन । सुमुहूर्त बरवा पाहून । येरे दिवशीं निघाला ।।६५।। सुमंतु म्हणे कर्कशेसी । कन्या जाईल पतिसरसी । भोजन घालावें जामातासी । व्रीही[१] गोधूम[२] दे म्हणे ।।६६।। पति सांगतांची काय जहालें । धावत घरांत गमन केले । दृढ कवाड[३] लाविलें । पाषाण लावी द्वारवंटा[४] ।।६७।। कांहीं केलिया न उघडी द्वार । सुमंतु विनवी आफळी शिर । सुशीला कन्या धरी कर । म्हणजे जाऊं तैसींच ।।६८।। पाहूं गेला स्वयंपाकघरा । होता कोंडा गोधूम खरा । देता झाला कन्यावरा । निरोप दिधला दोघांसी ।।६९।। दोघे बैसोनि रथावरी । निघालीं कौंडिण्य संतोष करी । माध्याह्नकाळीं नदीतीरीं । अनुष्ठानालागीं उतरलें ।।७०।। ऋषि बैसला अनुष्ठाना । सुशीला होती तये स्थाना । तीरीं पाहतसे रम्य वना । स्त्रीसमुदाय बहु असे ।।७१।। रक्तांबर वस्त्रेंसी । परिधान केलें बहुवसीं । व्रत म्हणती चतुर्दशी । करिती पूजा पृथक पृथक ।।७२।। पाहूनि सुशीला हळूहळू । गेली तया सुवासिनींजवळू । पुसती झाली वेल्हाळू । काय व्रत करितां तुम्ही ।।७३।। स्त्रिया म्हणती सुशीलेसी ।

१. तांदूळ. २. गहू. ३. दरवाजा. ४. उंबरठ्याला.

अनंतव्रत आहे परियेसीं । पूजितां होय तात्काळेंसी । सकळाभीष्टें पावती ।।७४।। सुशीला म्हणे नारींसी । कवण विधान सांगा मजसी । कृपा करोनि विस्तारेंसी । निरोपावें मजलागीं ।।७५।। समस्त नारी मिळोनि । सांगताती विस्तारोनि । ऐक सुशीले बैस म्हणोनि । व्रत आद्यंतेंसी निरोपिती ।।७६।। भाद्रपद शुक्ल चतुर्दशीसी । व्रत करावें परियेसीं । सांगूं तुज विस्तारेंसी । ऐक सुशीले म्हणताती ।।७७।। रक्तपट्टसूत्रेंसी[१] । अनंत करावा परियेसीं । घेवोनि जावें नदीसी । स्नान करावें विधीनें ।।७८।। दिव्यांबर परिधानूनि । हळदीकुंकुम लावूनि । आणावे कलश नूतन दोनी । गंगा यमुना म्हणोनिया ।।७९।। उदक भरोनि तयांत । पंचपल्लव[२]-रत्नसहित । घालोनि पूजावें त्वरित । षोडशोपचारें करूनि ।।८०।। नाना प्रकारें आरती । कराव्या गंगायमुनांप्रती । मग पूजावा दर्भग्रंथी । शेषरूपें करोनिया ।।८१।। दोनी कलशांवरी देखा । नूतन वस्त्रें ठेवूनि निका । पद्म लिहूनि अष्टदलिका । कलशांरून ठेवावें ।।८२।। तया कलशांपुढें देखा । पंचवर्ण चूर्णे देखा । शंखपद्मादि अनेका । रंगमाळिका घालाव्या ।।८३।। शेष पूजावा दर्भाचा । षोडशोपचारीं बरवा साचा । ध्यानीं ध्यास विष्णूचा । शेषशायी म्हणोनिया ।।८४।। सप्तफणी शेषासी । सदा विष्णु त्यापासीं । याचि कारणें नाम तयासी । अनंत ऐसें ध्यान करावें ।।८५।। पिंगलाक्ष चतुर्भुजेंसी । शंख पद्म सव्य करेसी । चक्र गदा वाम हस्तेसी । ऐसी मूर्ति त्वां ध्यावी ।।८६।। ओं नमो भगवते मंत्रेंसी । षोडशोपचारें दर्भग्रंथीसी । आणोनि नव्या दोरकासी[३] । ध्यान करावें मग तेथें ।।८७ ।। अनंतगुणरत्नाय मंत्रेंसी । नव दोरक ठेवावे कलशांसी । पूजा करावी पुरुषसूक्तेंसी । अतोदेवेति मंत्रेंसहित ।।८८।। षोडशोपचारें पूजोन । संसारेति मंत्रें दक्षिण करीं बांधोन । नमस्ते वासुदेव मंत्रें करून । जीर्ण दोरक विसर्जावे ।।८९।। दाता च विष्णुर्भगवान् म्हणत । वायन द्यावें गोधूम घृत। प्रस्थ गोधूमाचें सघृत[१] । फळासह वायन द्यावें ।।९०।। अपूपादि पायसेसी । सदक्षिणा तांबूलेंसी । अर्धे द्यावें ब्राह्मणासी । अर्धे आपण भक्षावें ।।९१।। ऐसें चौदा वर्षें देखा । व्रत आचरावें विशेखा । उद्यापन[३] करावें निका । चतुर्दश

१. तांबड्या रेशमी दोऱ्यांनी. २. पिंपळ, औंदुबर, वड, पायरी व आंबा यांची पाने. ३. दोऱ्यास.

कलश द्यावे ।।९२।। ब्राह्मणभोजन करोन । भक्तीनें करावें उद्यापन । कामना होईल संपूर्ण । चतुर्विध पुरुषार्थ ।।९३।। ऐसें सांगती सुशीलेसी । व्रत आचरावें त्वरितेंसी । आजचि असे चतुर्दशी । व्रत करीं आम्हांसवें ।।९४।। समस्त नारी मिळोनि तिसी । तंतु देती अनंतासी । ग्रंथी बांधोनि चतुर्दशी । पूजा करविती आपणांसवें ।।९५।। कोंडा होता गोधूमाचा । आणोनि देतसे अर्ध साचा । वाण देऊनि सुवाचा । निरोप स्त्रियांचा घेतला ।।९६।। समस्त स्त्रियांसी वंदोनि बाळी । आली आपुले रथाजवळी । अनुष्ठान सारूनि ऋषि तये वेळीं । येता झाला झडकरी ।।९७।। चला म्हणोनि पुढें जाती । दोघे बैसूनिया रथीं । जाता पुढें देखती । अमरावती ऐसें नगर ।।९८।। नगरलोक सामोरे येती । चला स्वामी ऐसें म्हणती । तुम्ही या नगरीचे अधिपति । तपोनिधि महाराजा ।।९९।। नाना समारंभें देखा । नगरीं प्रवेशलीं दंपती ऐका । ऐश्वर्यें भोगिली बहुसुखा । श्रीमदनंतप्रसादें ।।१००।। ऐसे कितीएक दिवसावरी । होतां कौंडिण्य सहनारी[४] । बैसले असतां संतोषें करीं । देखला झाला अनंता ।।१।। ऋषि पुसे स्त्रियेसी । काय बांधिलें हस्तासी । वशीकरण आम्हांसी । रक्त दोर बांधिला ।।२।। सुशीला बोले भ्रतारासी । अनंत दोरा परियेसीं । याचिया प्रसादें तुम्हांसी । अष्टैश्वर्य प्राप्त झालें ।।३।। म्यां जे दिवशीं व्रत केलें । तेणेंकरोनि दैव तुम्हां आलें । पहा दैवत प्रसन्न झालें । म्हणोनि बोले सुशीला ।।४।। ऐसें वचन ऐकोनि । ऋषि कोपला बहु मनीं । दोरक घेतला हिरोनि । अग्नीमध्यें टाकिला ।।५।। मग म्हणे कैचा अनंत । आपण केलें असे तप बहुत । तेणें करोनि ऐश्वर्य अद्‌भुत । प्राप्त झालें आम्हांसी ।।६।। वशीकरण केलें आम्हांसी । दोरा बांधूनि अनंत म्हणसी । रागें भरोनि कौंडिण्य तिसी । हिरोनि अग्नींत टाकिला ।।७।। हा हा सुशीला म्हणोनि । धावत गेली अग्निस्थानीं । क्षीरांत घातला काढोनि । विझविती झाली दोरका ।।८।। अनंत टाकिला अग्नीसी । हानि झाली ऐश्वर्यासी । दरिद्री झाला परियेसीं । द्विजवर कौंडिण्य तत्क्षणीं ।।९।। नगरीं झाले सर्व शत्रु । गोधनादि

१. तुपासहित. २. वाण. ३. सांगता. ४. सुशीलेसह.

आभरण वस्तु । समस्त नेते झाले तस्करू । दरिद्र झालें तात्काळ ।।११०।। गृह दग्ध झालें देखा । अवकृपा होतां रमानायका । उरलें नाहीं वस्त्र एका । सर्व गेलें तत्क्षणीं ।।११।। मग विचारी मानसीं । म्हणे अनंत रुसला आम्हांसी । वायां घातलें अग्नीसी । मदांधें वेष्टिलों ।।१२।। आतां करीन नेम एक । जंव भेटेल लक्ष्मीनायक । श्रीमदनंत देखेन मुख । तंव अन्नोदक न घेईं ।।१३।। म्हणोनि निर्वाण करोनि । निघता झाला घोर काननीं । भार्येसहित कौंडिण्य मुनि । निघता झाला परियेसा ।।१४।। हा हा अनंत अनंत म्हणत । शीघ्र जातसे अरण्यांत । तंव देखिला वृक्ष चूत । पुष्पीं फळीं भरला असे ।।१५।। कीटकादि पक्षिजाति । कोणी त्यासी नातळती । कौंडिण्य पुसे तयाप्रती । अनंतासी देखिलें कीं ।।१६।। वृक्ष म्हणे ब्राह्मणासी । दृष्टीं न पडेचि आम्हांसी । तुवां जरी देखिला अससी । तरी आम्हांसी सांगावें ।।१७।। ऐसें ऐकोनि पुढें जात । धेनु देखिली वत्सासहित । हिंडतसे तृणांत । तोंडीं न ये भक्षावया ।।१८।। द्विज म्हणे धेनूसी । जरी तुवां अनंत देखिलासी । कृपा करोनि आम्हांसी । सांग म्हणे द्विजवर ।।१९।। नाहीं देखिलें अनंतासी । तुम्हां भेटला जरी तयासी । मजविषयीं सांगा त्यासी । अवस्था ऐसी धेनु म्हणे ।।१२०।। ऐसें ऐकोनि द्विजवर । पुढे जाता देखिला वृषभ थोर । तयातें पुसे मुनीश्वर । तुवां अनंतातें देखिलें कीं ।।२१।। वृषभ म्हणे तयासी । नेणों आम्ही अनंतासी । जरी तुम्हीं देखिला त्यासी । आम्हांविषयीं विनवावें ।।२२।। पुढे जातां देखे कौंडिण्य । सरोवरें दोन रम्य । उदक मिळालें अन्योन्य । हंसादि पक्षी न सेविती ।।२३।। कमळ कुमुदादि पुष्पेंसी । मिरविती सरोवरें ऐसीं । द्विज पुसे तयांसी । अनंतातें देखिलें कीं ।।२४।। सरोवरें म्हणती तयासी । नेणों कैचा अनंतासी । भेटी होईल जरी तुम्हांसी । आम्हांविषयीं सांगावें ।।२५।। पुढें जातां द्विजवर । देखिले गर्दभ कुंजर । पुसतसे तयां विचार । ते न बोलती तयासी ।।२६।। निर्वाण झाला तो ब्राह्मण । त्यजूं पाहे आपुला प्राण । अनंत अनंत म्हणोन । धरणीवरी पडियेला ।।२७।। इतुकिया अवसरीं । वृद्ध ब्राह्मण वेषधारी । जवळ येवोनि हांक मारी । उठीं उठीं म्हणतसे ।।२८।। ऊठ

विप्रा काय पुससी । श्रीमदनंत कोठें असें विचारिसी । दाखवीन चल आम्हांसरसी[1] । म्हणोनि धरिलें उजवें करीं ।।२९।। उठवूनिया कौंडिण्यासी । घेऊनि जाई गव्हरासी । नगरी पाहे अपूर्व तैसी । महदाश्चर्य पाहतसे ।।१३०।। घेऊनि गेला नगरांत । सिंहासन रत्नखचित । नेऊनि तेथें बैसवित । आपण दाखवी निजस्वरूप ।।३१।। रूप देखोनि कौंडिण्य । स्तोत्र करी अतिगहन । चरणावरी माथा ठेवून । कर जोडुनी विनवीतसे ।।३२।। नमो नमस्ते गोविंदा । श्रीवत्सला सच्चिदानंदा । तुझे स्मरणमात्रें दुःखमदा । हरोनि जातीं सर्व पापें ।।३३।। तूं वरेण्य यज्ञपुरुष । ब्रह्मा विष्णु महेश । तुझे दर्शनमात्रे समस्त दोष । हरोनि जातीं तात्काळीं ।।३४।। नमो नमस्ते वैकुंठवासी । नारायण लक्ष्मीनिवासी । जगद्व्यापी प्रतिपाळिसी । अनंतकोटि ब्रह्मांडें ।।३५।। पापी आपम पापकर्मी । नेणों तुझी भक्ति धर्मी । पापात्मा पापसंभव अधर्मी । क्षमा करीं गा देवराया ।।३६।। तुजवांचोनि आपण । अनाथ असें दीन । याचि कारणें धरिले चरण । शरणागत मी तुम्हांसी ।।३७।। आजि माझा जन्म सफळ । धन्य माझें जिणें सकळ । तुझें देखिले चरणकमळ । भ्रमर होवोनि वास घेतो ।।३८।। ऐसें स्तवितां कौंडिण्य । प्रसन्न झाला लक्ष्मीरमण । भक्तजन चिंतामणिरत्न । वरत्रय देता झाला ।।३९।। धर्मबुद्धि दारिद्र्यनाश । शाश्वत वैकुंठनिवास । वरत्रय देत हृषीकेश । ऐक युधिष्ठिरा कृष्ण म्हणे ।।१४०।। पुनरपि द्विज विनवी देख । म्यां देखिलें आश्चर्य एक । अरण्यांत वृक्ष एक । महाफलित आम्र देखिला ।।४१।। त्याचीं फळें पक्षिजाती । कोणी प्राणी नातळती । पुढें येतां मागुती । देखिली धेनु सवत्सका ।।४२।। तृण तेथें असे प्रबळ । परी तिचे तोंडा नये कवळ । आणिक देखिलीं निर्मळ । सरोवरें दोनी तेथें ।।४३।। अन्योन्यें एकमेकां । मिसळती तेथें दोन्ही उदका । पुढें पाहिलें अपूर्व ऐका । वृषभ एक महाथोर ।।४४।। त्याचे मुखा नये ग्रास । सर्वकाळीं उपवास । पुढें देखिला सुरस । कुंजर एक मदोन्मत्त ।।४५।। सवेंचि देखिलें गर्दभासी । ऐका स्वामी मार्गेसी । हिंडतसे वनासी । देखिला वृद्ध ब्राह्मण ।।४६।। न कळे याचा अभिप्राय । विस्तारोनि मज सांगा भाव ।

१. आमच्याबरोबर.

जगन्नाथा केशव । म्हणोनि चरणीं लागला ।।४७।। कृपानिधि नारायण । सांगतसे विस्तारोन । ऐकतसे भक्त कौंडिण्य । वृक्ष तुवां जो देखिला ।।४८।। पूर्वीं होता द्विजवर । तयासी येती वेदशास्त्र । उन्मत्तपणें गर्वे थोर । शिष्यवर्गा न सांगेची ।।४९।। तेणें पापें वृक्ष झाला । तुवां देखिलें धेनुवत्साला । पूर्वी होती भूमि निष्फला[१] । दिली होती ब्राह्मणासी ।।५०।। देखिला तुवां वृषभ एक । पूर्वीं विप्र महाधनिक । केलें नाहीं दानादिक । तेणें पापें ऐशी गति ।।५१।। सरोवरें तुवां दोनी । म्हणसी देखिलीं नयनीं । पूर्वी होत्या दोघी बहिणी । घेतलें दान आपआपणांत ।।५२।। खर म्हणजे तुझा क्रोध । कुंजर तो तुझा मद । जहालें मन तुझें शुद्ध । भेटलों ब्राह्मण आपणची ।।५३।। जें जें तुवां देखिलें । त्या त्या समस्तांतें मुक्त केलें । अखिल ऐश्वर्य भोगी वहिलें । अंतीं जाय स्वर्गासी ।।५४।। तुवां करावा तेथें वासू । नक्षत्रांमाजी पुनर्वसू । ऐसा वर देतां हर्षू । जाहला ताय कौंडिण्या ।।५५।। ऐसा वर लाधोनि । राज्य केलें बहुदिनीं । अंतीं गेला स्वर्गभुवनीं । ऐक राया युधिष्ठिरा ।।५६।। ऐसी कथा धर्मासी । सांगता झाला हृषीकेशी । आचरिलें भक्तींसी । अनंतव्रत तये वेळीं ।।५७।। युधिष्ठिर दंपत्येंसीं । व्रत आचारिला भक्तींसी । श्रीमदनंतप्रसादें त्वरितेंसी । पांडव राज्य पावलें ।।५८।। आणिक हेंचि भूमिवरी । व्रत केले ऋषिश्वरी । आचरावें नरनारी । लाधे चारी पुरुषार्थ ।।५९।। व्रतांमध्यें उत्तम व्रत । प्रख्यात असे अनंत । तुवां आचरावें सतत । द्यावे तुझे ज्येष्ठ सुतासी ।।१६०।। व्रत कौंडिण्य आचरला । अखिल सौख्य लाधला । आचरावें या व्रताला । अनंत पुण्यफल असे ।।६१।। अनंतव्रत महापुण्यें । आमुचें निरोपें करणें । व्रत करा एकभावपणें । एकभक्ति करोनिया ।।६२।। ऐसें गुरुनिरोपेंसी । व्रत केलें संतोषी । पूजा केली श्रीगुरुसी । नानापरी अवधारा ।।६३।। नीरांजन बहुवसीं । गीतवाद्यनृत्येंसी । पूजा करिती श्रीगुरुसी ।। भक्तिभावेंकरूनिया ।।६४।। समाराधना ब्राह्मणांसी । भोजन करविलें श्रीगुरुसी । आनंद झाला बहुवसीं । श्रीगुरुमूर्ति संतोषे ।।६५।। येणेंपरी श्रीगुरुसी । आराधोनि संतोषी । गेला आपुले ग्रामासी । ऐक शिष्या एकचित्तें ।।६६।।

१. नापीक.

विप्र जो का सायंदेव । कलत्रपुत्र पाठवी ठाव । मागुती आला असे भाव । श्रीगुरुचरणसेवेसी ।।६७।। राहोनिया श्रीगुरुपासीं । सेवा केली बहुवसीं । ऐसे तुझे पूर्वजासी । प्रसन्न झाले श्रीगुरु ।।६८।। सिद्ध म्हणे शिष्यासी । येणेंपरी तुम्हांसी । निधान लाधलें परियेसीं । श्रीनृसिंहसरस्वती ।।६९।। म्हणोनि सरस्वतीगंगाधर । सांगे गुरुचरित्रविस्तार । ऐकतां होय मनोहर । लाधे चारी पुरुषार्थ ।।१७०।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । अनंतव्रताकथा विख्यात । नामधारका सांगत । त्रिचत्वारिंशोऽध्याय हा ।।१७१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे श्रीमदनंतकथानिरूपणं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४३।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१७१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

अध्याय ४४ वा

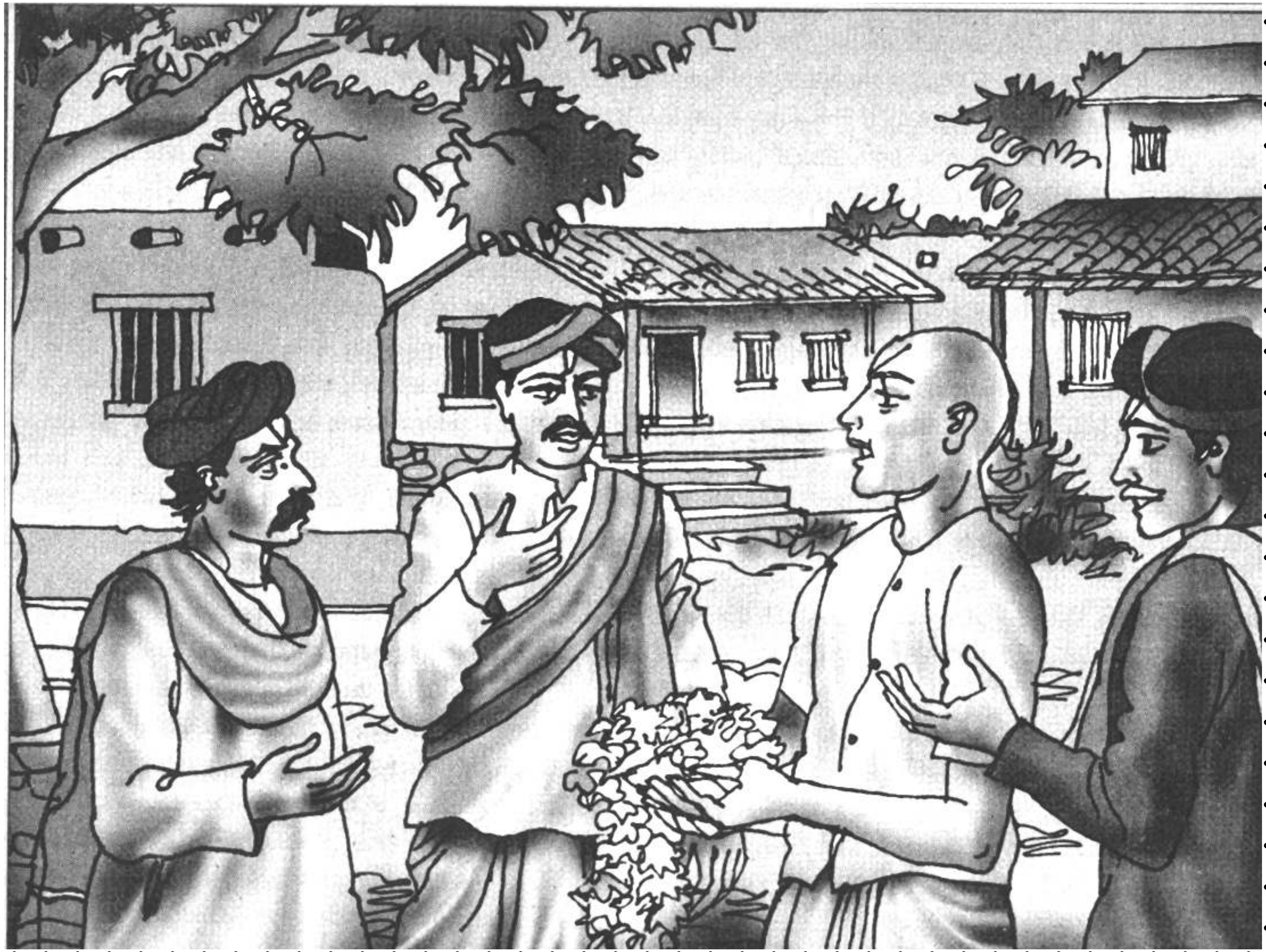

।। अध्याय चव्वेचाळीसावा ।। ❋ ।। विणकराला मल्लिकार्जुन दर्शन, विमर्षण राजाची कथा ।।

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध नामधारकाला म्हणाला, ''गाणगापुरातील एक विणकर (कोष्टी) दिवसातून तीन वेळा श्रीगुरूंचे दर्शन घ्यायचा, मठांगण झाडायचा आणि आपल्या कामाला जायचा. एकदा महाशिवरात्रीच्या निमित्ताने गाणगापुरातील बरीचशी मंडळी मल्लिकार्जुनाच्या दर्शनासाठी श्रीशैल यात्रेस निघाली. त्यांत विणकराचे माता, पिता, बंधू आणि आप्तही होते. त्यांनी त्याला बरोबर चलण्याचा खूप आग्रह केला. तेव्हा 'गुरुदेव हेच माझे मल्लिकार्जुन ! गुरुभुवन हेच श्रीशैल ! गुरुसेवा हीच तीर्थयात्रा !' असे सांगून त्याने त्यांच्या बरोबर जाण्यास नकार दिला. लोकांना ते रुचले नाही. ते यात्रेस निघून गेले. महाशिवरात्रीच्या दिवशी दुसऱ्या प्रहरी श्रीगुरू संगमावर गेले होते. विणकराचा उपवास होता. त्याने संगमावर स्नान करून श्रीगुरूंचे दर्शन घेतले. ते म्हणाले, ''तू यात्रेला का गेला नाहीस ? श्रीशैल पर्वत फार मनोहर आहे.'' विणकर म्हणाला, ''स्वामी, तुमच्या चरणी सर्व तीर्थे आहेत. त्यांच्या दर्शनाचेच मला श्रीशैल यात्रेचे पुण्य मिळते.'' ते ऐकून श्रीगुरूंना परम संतोष वाटला. ते त्याला म्हणाले, ''तू माझ्या पादुका दृढ धरून बैस. डोळे मिटून घे. मी तुला शैल पर्वताचे दर्शन घडवितो.'' त्याने तसे करताच श्रीगुरूंनी त्याला मनोवेगाने पर्वतावर नेले. त्याने डोळे उघडले तेव्हा आपण शैल पर्वतावर पाताळगंगेच्या काठी श्रीगुरूंच्या सन्निध बसलो आहोत हे पाहून त्याला मोठे नवल वाटले.

श्रीगुरूंच्या आज्ञेने तो स्नानासाठी गेला. तेथे त्याचे माता, पिता व अन्य ग्रामस्थ भेटले. ते त्याला म्हणाले, ''तुला यायचेच होते तर आधी 'नाही' का म्हणालास ?'' तो म्हणाला, ''मी श्रीगुरूंच्या समवेत आजच्या दुसऱ्या प्रहरास निघालो आहे. मला येथे येऊन घटकाही झाली नाही.'' पण कोणीही त्याच्यावर विश्वास ठेवला नाही. तो दर्शनासाठी गाभाऱ्यात गेला. तेथे मल्लिकार्जुन लिंगस्थानी स्वतः श्रीगुरू बसले असून लोकांची सेवा स्वीकारीत आहेत असे दृश्य दिसले. तेव्हा त्याला खूपच आश्चर्य वाटले. पूजन करून तो श्रीगुरूंपाशी आला. त्यांना सर्व वृतान्त सांगितला व म्हणाला, ''गुरुदेव, तुम्ही स्वतःच शंकर आहात, पण लोकांना ते कसे कळत नाही ? ते यात्रेसाठी दूर का येतात ?'' श्रीगुरू विणकराला म्हणाले, ''स्थानांचे माहात्म्य विशेष असते. तिर्थींचेही महत्त्व आहेच. आज माघ वद्य चतुर्दशी. ही तिथी 'महाशिवरात्र' म्हणून प्रख्यात आहे. या पुण्यपर्वणी दिनी शिवाप्रीत्यर्थ भजन, पूजन, उपोषण, जागरण करणे; शिवक्षेत्राची यात्रा करणे महाफलदायी असते. या संदर्भातील एक कथा सांगतो, ऐक. किरात देशाचा विमर्षण राजा परम शिवभक्त असूनही हिंसा, दुराचार, मांसाहार व परस्त्रीसंग करायचा. त्याची राणी कुमुद्वती हिला पतीच्या परस्परविरुद्ध स्वभावाचे नेहमी नवल वाटायचे. एकदा तिने राजाला प्रत्यक्षच विचारले– ''तुम्ही शिवभक्त असूनही निषिद्ध गोष्टी कशा करता ?'' विमर्षण म्हणाला, ''पूर्वजन्मी मी पंपानगरीत श्वान म्हणून जन्मलो होतो. काहीतरी खायला मिळेल या आशेने मी एका महाशिवरात्रीस शिवमंदिरापाशी घुटमळत होतो. लोक मला मारायला धावले. मी प्राणभयाने मंदिराभोवती तीन प्रदक्षिणा घातल्या. मग

मंदिरात प्रवेशलो. तेथे शिवपूजा पाहिली. तेवढ्यात कोणीतरी वर्मावर मारले. मी गतप्राण झालो. महाशिवरात्रीस मला उपोषण, प्रदक्षिणा, देवदर्शन घडले, शिवासन्मुख मरण आले. त्या पुण्याईने मला राजाचा जन्म व हे वैभव मिळाले. म्हणूनच मला शिवभक्ती प्रिय आहे. असे असूनही पूर्वीचे श्वानजन्मातील संस्कार अजूनही तसेच असल्याने माझी वासना अनिर्बंध आहे.''

ते ऐकून राणीला नवल वाटले. तिने स्वतःच्या पूर्वजन्माविषयी विचारले. राजा म्हणाला, ''प्रिये, तू पूर्वजन्मी कपोती होतीस. एकदा चोचीत मांसाचा तुकडा धरून तू आकाशात उडत होतीस. तो मांसाचा तुकडा मिळविण्यासाठी एक घार तुझ्या पाठीस लागली. तू जीवाच्या आकांताने श्रीशैल पर्वतावर गेलीस. मल्लिकार्जुनाच्या कळसाभोवती घिरट्या घालून शिखरावर बसलीस. घारीने तुला मारले आणि मांसाचा तुकडा घेऊन गेली. तुझा निष्प्राण देह मंदिराच्या प्रांगणात पडला. कळसाला प्रदक्षिणा आणि देवद्वारी निधन यामुळे पुण्यवृद्धी होऊन तुला राणीचा जन्म मिळाला. यानंतरचे पुढील सात जन्म मी राजाच होणार आहे. त्या प्रत्येक वेळी तूच माझी धर्मपत्नी असणार आहे. त्यानंतर आपण दोघे दिव्य विमानातून गाणगापुरात संगमावर कल्लेश्वराचे मंदिर आहे. तो मल्लिकार्जुन आहे या भावनेने तू त्याची नित्य पूजा कर.'' त्यानंतर श्रीगुरू मनोवेगाने संगमावर आले. त्यांनी विणकराला मठात पाठविले. महाशिवरात्रीच्या दिवशी श्रीगुरू कोठे गेले म्हणून ग्रामस्थ व शिष्य त्यांचा शोध घेत असतानाच विणकराचे आगमन झाले. त्याने मल्लिकार्जुन यात्रेचा सर्व वृत्तान्त सांगितला. लोकांना प्रसाद म्हणून आणलेला दवणा व अंगारा दाखविला. लोकांनी त्याच्या भाग्याचे कौतुक केले.''

अध्याय चव्वेचाळिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । पुढें चरित्रें झालीं कैसीं । विस्तारावें आम्हांसी । कृपा करीं गा दातारा ।।१।। समस्त भक्त सेवा करिती । समस्त भक्त सेवा करिती । त्यांत एक विणकर तंती[1] । अत्यंत करीतसे भक्ती । नित्य येवोनि नमस्कारी ।।२।। तीन प्रहर संसारयात्रा । करोनि येतसे पवित्रा । राजांगण झाडी विचित्रा । नमस्कारी दुरोनी ।।३।। ऐसे कित्येक दिवस क्रमिले । शिवरात्रीचें व्रत आलें । समस्त यात्रेसीं निघाले । मातापिता तंतुकाचे ।।४।। त्यासी बोलाविती यात्रेसी । तो म्हणतसे तयांसी । तुम्ही मूर्ख असा पिसीं । माझा श्रीपर्वत येथेंचि असे ।।५।। श्रीगुरू माझा मल्लिकार्जुन । पर्वत म्हणजे श्रीगुरुभुवन । आपण न येचि येथूनि । चरण सोडोनि श्रीगुरुचे ।।६।। समस्त लोक त्यासी हासती । पिसें लागलें यासी म्हणती । चला जाऊं म्हणोनि निघती । भ्राता माता पिता त्याचे ।।७।। नरलोक समस्त गेला । आपण एकला राहिला । श्रीगुरुचे मठासी आला । दर्शनालागीं परियेसा ।।८।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । कां गा यात्रेसी न जासी । तंतुक म्हणे स्वामीसी । माझी यात्रा तुमचे चरण ।।९।। नाना तीर्थें यात्रा देखा । तुमचे चरणीं असती ऐका । वायां जाती मूर्ख देखा । पाषाणदर्शन करावया ।।१०।। ऐसें म्हणोनि तंतुक । नमस्कारी नित्य देख । पावली शिवरात्र ऐक । माघ वद्य चतुर्दशी ।।११।। श्रीगुरु होते संगमासी। दोन प्रहर होतां परियेसीं । आपण गेला स्नानासी । उपवास असे शिवरात्रीचा ।।१२।। संगमीं स्नान करोनि । श्रीगुरुतें नमस्कारोनि । उभा ठेला कर जोडोनि । भक्तिपूर्वक एकभावें ।।१३।। श्रीगुरू म्हणती तयासी । तुझे समस्त गेले यात्रेसी । तूं एकलाचि राहिलासी। पहासी विनोद[2] श्रीपर्वताचा ।।१४।। पुसिलें कधीं आहे देखिलासी । म्हण स्वामी नेणें कैसी । तुमचे चरण आम्हांसी । पर्वतयात्रा सदा असती ।।१५।। त्याचा भाव[4] पाहोनि । जवळ बोलाविती श्रीगुरुमुनि । बैस म्हणती कृपा करोनि । तुज दाखवूं श्रीपर्वत ।।१६।। नयन झाकोनि पादुकेसी । दृढ धरीं गा

१. कोष्टी. २. चमत्कार. ३. विचारिले. ४. श्रद्धा, भक्ती.

वेगेंसी । ऐसें म्हणोनि तयासी । मनोवेगें घेवोनि गेले ।।१७।। क्षण न लागतां श्रीगिरीसी । घेऊनि गेले भक्तासी । तीरीं बैसले पाताळगंगेसी । नयन उघडी म्हणती श्रीगुरु ।।१८।। क्षण एक त्यासी निद्रावस्था । म्हणतां झाला जागृता । अवलोकितां दिसे पर्वता । स्वप्न किंवा सत्य म्हणे ।।१९।। श्रीगुरू निरोपिती तयासी । कां गा भ्रांतपणें पाहसी । वेगीं जाई दर्शनासी । स्नाना क्षौर करोनिया ।।२०।। श्रीगुरू निरोप देतां । शीघ्र गेला स्नानाकरितां । तेथें देखिले माता पिता। भ्राता ग्रामलोक सकळ ।।२१।। ते पुसती तयासी । तूं कवणें मार्गें आलासी । आमची भेट कां गा न घेसी । लपून येणें कोण धर्म ।।२२।। विनवीतसे मातापितयांसी । आम्ही निघालों आजि दोन प्रहरेंसी । एक घटिका लागली वाटेसी । आतां आलों गुरुसमागमें ।।२३।। एक हासती मिथ्या म्हणत । आम्हांसवेंचि आला लपत । ऐसें बडिवारें[1] बोलत । लब्धप्रतिष्ठ म्हणतात ।।२४।। तो कोणासवें न बोले । शीघ्र स्नान क्षौर केले । पुष्पें अक्षता बिल्वदळें । घेऊनि गेला पूजेसी ।।२५।। पूजा करितां लिंगस्थानीं । तेथें देखिले श्रीगुरुमुनि । मनीं विस्मय करोनि । पूजा केली मनोभावें ।।२६।। समस्त लोक पूजा करिती । श्रीगुरू सर्व पूजा घेती । तंतुकार म्हणतसे चित्तीं । श्रीगुरूमूर्तिच आपण शंकर ।।२७।। ऐसा निर्धार करोनि । पाविजे प्रसाद-खूण म्हणोनि । मग तो आला गुरुसन्निधानीं[2] । एकचित्तें परियेसा ।।२८।। श्रीगुरू पुसती तयासी । आतां राहसी किंवा जासी । तंतुक विनवी स्वामीयासि । एक देखिलें नवल आजी ।।२९।। समस्त लोक जाऊनि । देवलयाभीतरीं बैसोनि । पूजी करिती तुमचे चरणीं । लिंग न देखें तुम्हीच तेथें ।।३०।। श्रीगुरू जवळी असता । इतुके दुरी कां कष्ट करितां । लोक येताति बहुता । काय कारण स्थानासी ।।३१।। तूं तरी केवळ परमेश्वर । दिसतोसि आम्हां नर । न कळे तुझा महिमा अपार । गौप्यरूपी गुरूनाथा ।।३२।। सर्व जन मूढ[3] होऊनी । नेणती तुझा महिमा कोणी । कां हो येती या स्थानीं । विस्तारोनि सांगा मज ।।३३।। श्रीगुरू म्हणती ऐक भक्ता ।

१. डौलाने. २. गुरुपाशी. ३. मूर्ख.

सर्वत्र ईश्वरपूर्णता । स्थानमहिमा असे पूज्यता । जे अपार त्रिभुवनीं ।।३४।। तंतुक म्हणे स्वामियासी । तूं पूर्ण ब्रह्म होसी । हा स्थानमहिमा वानिसी । विस्तारोनि सांगा आम्हा ।।३५।। श्रीगुरू निरोपिती भक्तासी । येथील महिमा पुससी। सांगेन ऐक विस्तारेंसी । स्कंदपुराणीं असे कथा ।।३६।। माघ वद्य चतुर्दशी । अपार महिमा पर्वतासी । सांगेन ऐक विस्तारेंसी । म्हणोनि श्रीगुरू सांगतसे ।।३७।। पूर्वीं विख्यात किरातदेशीं । विमर्षण राजा परियेसीं । शूर असे पराक्रमेंसी । समस्त शत्रु जिंकिले तेणें ।।३८।। आणिक त्या एक बुद्धि असे । पारधी करी बहुवसें । बलाढ्य असे विशेषें । चंचळ सकळ स्त्रीरत ।।३९।। सर्वमांस भक्षण करी । ग्राह्य[1] अग्राह्य[2] न विचारी । ऐसा वर्ते दुराचारी । ईश्वर पूजी भक्तिभावें ।।४०।। नित्य पूजा करी अपार । शिवरात्र आलिया हर्षनिर्भर[3] । गीत नृत्य वामपरिकर । भक्तिपूर्वक करी पूजा ।।४१।। आचार तरी बरवा नसे । शिवपूजा करी बहुवसें । पत्नी एक त्यासी असे । सुलक्षण नाम कुमुद्वती ।।४२।। सुशील सुगुणी पतिव्रता । मनीं करी बहु चिंता । पुरुष आपुला परदारता । ईश्वरभक्ति करीतसे ।।४३।। ऐसें क्रमितां एक दिवसीं। पुसों लागली स्त्री भ्रतारासी । म्हणे प्राणेश्वरा परियेसीं । विनंती माझी एक असें ।।४४।। क्षमा करावे माझे बोल । विस्तारोनि सांगा सकळ । तूं दुराचारी भक्षिसी सकळ । परद्वार निरंतर ।।४५।। तुज ईश्वरावरी । भक्ति उपजली कवणेंपरी । सांगावे मज विस्तारी । कोप न धरीं प्राणनाथा ।।४६।। राजा म्हणे स्त्रियेसी । बरवें पुसिलें आम्हांसी । ज्ञान झालें आतां मानसीं । पूर्व जन्म माझें सांगेन ।।४७।। पूर्वी धनगरा घरीं आपण । श्वानयोनीं जन्मोन। होतों तेथे काळ क्रमोन । शिवरात्री आली एक दिवशीं ।।४८।। त्या नगरीं होतें शिवालय । समस्त लोक आले पूजावया । आपण हिंडत गेलों तया ठायां । भक्षण कांहीं मिळेल म्हणोनि ।।४९।। उत्साहें लोक पूजा करिती । नाना वाद्यें वाजविती । गर्भगृही[4] प्रदक्षिणा करिती। धरोनि आरती ही सकळिक ।।५०।। आपण गेलों द्वारांत । विनोद पाहीन म्हणत । मज देखोनि आले

१. बरे. २. वाईट. ३. आनंदित. ४. गाभाऱ्यात.

धावत । काष्ठ पाषाण घेवोनि ।।५१।। आपण पौळीमध्यें होतों पळत । द्वार घातलें[2] मारू म्हणतां । धरा धरा मारा त्वरितां । मारू लागलें पाषाणीं[3] ।।५२।। वाट नाहीं बाहेर जावयासी । सांभाळीतसें जीवासी । पळतसें देवालयासी। मार्ग नाहीं कोठें देखा ।।५३।। बाहेर जाईन म्हणत । द्वाराकडे मागुती येत । सर्व लोक पाठीं लागत । सव्य प्रदक्षिणा करीतसें ।।५४।। लपावया ठाव[4] नाहीं । वेष्ठिलों पौळी न दिसे कांहीं । पाठी लागले सकळिकही । मागुती पळतसें तैसाचि ।।५५।। उच्छिष्ट मिळेल म्हणोनि । देऊळांत गेलों भामिनी । काकुळती बहु मनीं । प्राण वांचवीन म्हणतसें ।।५६।। ऐसा तीन वेळां पळालों । मारतील म्हणोनि भ्यालों । अंतर्गृहीं रिघालों । पूजा देखिली शिवाची ।।५७।। द्वार धरोनि समस्त लोक । शस्त्रें मारिती मज अनेक । ओढोनि टाकिती सकळिक । शिवालयाबाहेरी ।।५८।। मज पुण्य घडलें प्रदक्षिणीं । पूजा देखिली नयनीं । तेणें पुण्यें राजा होउनी । जन्मलों ऐक प्राणेश्वरी ।।५९।। शिवरात्री होती ते दिवशीं । न मिळे उच्छिष्ट भुक्तीसी[5] । प्राण त्यजिला उपवासी । तेणें पुण्य मज घडलें ।।६०।। आणिक घडलें पुण्य एक । दीपमाळीस उजळले दीपक[6] । ते म्यां डोळां देखिले अनेक । प्राण त्यंजिला शिवद्वारीं ।।६१।। तेणें पुण्यें झालें ज्ञान । ऐक शिवरात्रीचें महिमान । म्हणसी दुराचारी आपण । त्याचा संदेह सांगेन ।।६२।। पूर्वजन्मीं झालों श्वान । त्या स्वभावें सर्वभक्षण । सर्वां ठायीं जाय मन । तोचि स्वभाव मज असे ।।६३।। ऐसें स्त्रियेसी सांगितलें । पुन्हा तिणें विचारिलें । म्हणे स्वामी जें सांगितलें । आपुलें जन्म पुरातन[7] ।।६४।। तूं अससी सर्वज्ञानी । माझा जन्म सांगा विस्तारोनि । म्हणोनि लागतसे चरणीं । कृपा करीं गा प्राणेश्वरा ।।६५।। ऐके वधू ज्ञानसती । तुझा पूर्व जन्म कपोती[8]। करीत होतीस उदरपूर्ती । एके दिवसीं अवधारीं ।।६६।। पडला होता मांसगोळा । तो तुवां चोंचीं धरियेला । उडत होतीस आकाशमंडळा । तें देखिलें घारीनें ।।६७।। कवळ[9] घेईन म्हणोनि । घार आली धावोनि । तूं गेलीस पळोनि। महाअरण्य क्रमित ऐका ।।६८।। पाठीं लागली ते घारी ।

१. द्वारामध्ये. २. लावून टाकिले. ३. दगडांनी. ४. जागा. ५. खाण्यास. ६. दिवे. ७. पूर्वजन्म. ८. कवड्याची मादी. ९. घास.

मागें पुढें न विचारी । तूं पळत वनांतरीं । श्रीगिरिपर्वतावरी गेलीस ।।६९।। सर्वेंचि आली ते घारी । तूं गेलीस देवालयावरी । भोंवों लागलीस प्रदक्षिणाकारी । श्रम पावलीस तये वेळां ।।७०।। दुरोनि आलीस धावंत । प्राण होता कंठगत । श्रमोनि तूं शिखरी बैसत । घारीनें येऊनि मारिलें चोंचीं ।।७१।। घेऊनि गेली मांसगोळा । तुझा देह पंचत्व पावला । प्रदक्षिणा पुण्यफळा । झालीस वो राजपत्नी ।।७२।। इतुकिया अवसरीं । पुनः पतीस प्रश्न करी। आतां तुझे निरोपावरी । ईश्वरपूजा करीन ।।७३।। पुढें माझें काय होईल । तुम्हीं कवणें स्थाना असाल। तें भविष्य सांगा सकळ। प्राणप्रिया राजेंद्रा ।।७४।। राजा सांगे सतीसी । पुढील जन्म मज पुससी । आपण राजा सिंधुदेशीं । जन्म पावेन अवधारीं ।।७५।। माझी भार्या तूंचि होसी । जन्म होईल सृंजयदेशीं[१] । तेथील राजा पवित्रवंशी । त्याची कन्या होशील ।।७६।। तिसरा जन्म आपणासी । राजा होईन सौराष्ट्रदेशीं । तू उपजशील कलिंगराजवंशीं। माझी पत्नी होशील ।।७७।। चवथा जन्म आपणासी । राजा होईन गांधार देशीं । तूं उपजशील माधवकुळेसी । तैं माझी होशील प्राणेश्वरी ।।७८।। पांचवा जन्म आपणासी । राजा होईन अवंतिदेशीं। तूं दाशहराजकुळीं[२] जन्मसी। माझी भार्या होशील तूं ।।७९।। सहावा जन्म आपणासी । अनंत नाम राजा परियेसीं। ययातिराजकन्या होसी । तैं माझि तूंचि प्राणेश्वरी ।।८०।। सातवा जन्म आपणासी । राजा होईन पांड्यदेशीं । रूप लावण्य मजसरसीं । न देखे कवण संसारीं ।।८१।। ज्ञानी सर्वगुणीं होईन । सूर्यकांति चंदन । जैसा रूपें असे मदन। नाम माझें पद्मवर्ण ।।८२।। तूं जन्मशील वैदर्भकुळीं। रूपें सौंदर्यें आगळी । जैसी सुवर्णाची पुतळी । अतिलावण्य मुख सुरस ।।८३।। सुमती असें नाम पावसी । तुज वरीन मी स्वयंवरेंती । दमयंती नळा जैसी । स्वयंवर होईल तुज मज ।।८४।। राज्य करीन बहुत दिवसीं । यज्ञ करीन सहस्रेसी। जिंकीन समस्त देशांसी। मंत्रशास्त्र शिकेन बहुत ।।८५।। देवद्विजार्चन[३] करीन। नाना अग्रहारें दान देईन । ऐसें वार्धक्य पावोन । राज्यीं स्थापीन

१. सिंधु व झेलम यांच्यामधील प्रांतात. २. माळव्याच्या उत्तरेचा प्रांत. ३. देवब्राह्मणांची पूजा. ४. इनामे.

पुत्रासी ।।८६।। मग आश्रम घेईन । अगस्त्यऋषिपासीं जाईन । ब्रह्मज्ञान शिकेन । अंतीं होईल मोक्षप्राप्ति ।।८७।। देहावसान समय येतां । तुज घेईन सांगातां । दिव्य विमानीं बैसोनि तत्त्वतां[1] । स्वर्गाप्रती जाऊं मग ।।८८।। ईश्वर-पूजेचा महिमा । शिवरात्री व्रत उत्तमा । श्रीशैल्यपर्वताचा महिमा । विशेष पुण्य कोण वर्णी ।।८९।। यापरी सांगोनि स्त्रियेतें । आतां पाहूं श्रीशैल्यपर्वतातें । म्हणोनि राजा घेउनी स्त्रीतें । यात्रा करी शिवरात्री ।।९०।। श्रीगुरू म्हणती तंतुकासी । शिवरात्री महिमा आहे ऐसी । ऐसा तो राजा राणी परियेसीं । सप्तजन्मीं राज्य पावलीं ।।९१।। अंतीं पावला स्वर्गलोक । पर्वतमहिमा यापरी ऐक । तुज जाहलें गुरुमुख । ईश्वरा पूजा करी गा बरवी ।।९२।। गाणगाग्रामीं भीमातीर। तेथें असे कल्लेश्वर । पूजा करीं निरंतर । मल्लिकार्जुनासमान ।।९३।। मग संगमेश्वर संगमेंसी। पूजा करीं अहर्निशीं । मल्लिकार्जुन तोचि परियेसीं । न धरीं संदेह मनांत ।।९४।। तंतुक म्हणे स्वामियासी । किमर्थ मातें चाळविसी । पूजायासि गेलों मल्लिकार्जुनासी । लिंगस्थानीं तुम्हां देखिलें ।।९५।। सर्वां ठायीं तूंचि एक । झाला अससी व्यापक । कल्लेश्वर संगम नामक । हें काय सांगसी मजपुढें ।।९६।। ऐकोनि श्रीगुरू हासती । मग पादुका धरीं म्हणती । नयन तयाचे झाकिती । संगमा आले तात्काळीं ।।९७।। इतुकिया अवसरीं । मागें भक्त गाणगापुरीं । श्रीगुरू पाहती गंगातीरीं। कोठें गेले म्हणोनि ।।९८।। एक म्हणती संगमीं होते । एक म्हणती नाहींत तेथें । कोठें गेले पहा म्हणत । चुकर[2] होती भक्तजन ।।९९।। श्रीगुरू आले संगमासीं। तंतुका पाठविलें मठासी। बोलावया शिष्यांसी । आपण राहिले संगमीं ।।१००।। तंतुक आला गांवांत । लोक समस्त पहात । कां रे क्षौर केलें म्हणत । श्रीपर्वतासी गेलों होतों ।।१।। दवणा प्रसाद विभूति । नानापरींचे हार दाविती। लोक विस्मय[3] मनीं करिती । म्हणती दोन प्रहरीं घरीं होतां ।।२।। एक म्हणती सत्य मिथ्या । त्यासी म्हणती सांग सत्या। तंतुक म्हणें सवें[4] गुरुनाथा । गेलों होतों वायुवेगें ।।३।। श्रीगुरू आले संगमासी । मज

१. बरोबर. २. चुकल्याचुकल्यासारखे. ३. आश्चर्य. ४. बरोबर.

पाठविलें मठासी । बोलाविलें शिष्यांसी । राहूं म्हणती आजि संगमीं ।।४।। एक म्हणती होईल सत्य । मूर्ख म्हणती नव्हे मिथ्य । तंतुक गेला त्वरित । शिष्यवर्गां जाणविलें ।।५।। सांगितला सर्व वृत्तान्त । समस्त गेले संगमा त्वरित । पूजा झाली संगमीं बहुत । सिद्ध म्हणे नामधारका ।।६।। मिथ्या[१] म्हणती जे जे लोक । त्यांसी होईल महापातक । पंधरा दिवसीं यात्रिक । लोक आले ग्रामासी ।।७।। मग पुसती तयांसी । तींहीं सांगतां भरंवसीं । आनंद झाला भक्तांसी। म्हणे सरस्वतीगंगाधर ।।८।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । तें मी सांगतसें परियेसीं । श्रीगुरुमहिमा अपारेसी । अमृत सेवितां निरंतर ।।९।। यापरी सरस्वतीगंगाधर । सांगे श्रीगुरुचरित्रविस्तार । भावें ऐके जो नर । अमृत निरंतर सेवितसे ।।१०।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । कथा वर्णिली अद्भुत । सिद्ध नामधारका सांगत । श्रीशैल्यगमनमहिमाऽध्याय हा ।।१११।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे श्रीशैलशिवरात्रमहिमावर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।।४४।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु । ओवीसंख्या ।।१११।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

१. खोटें.

अध्याय ४५ वा

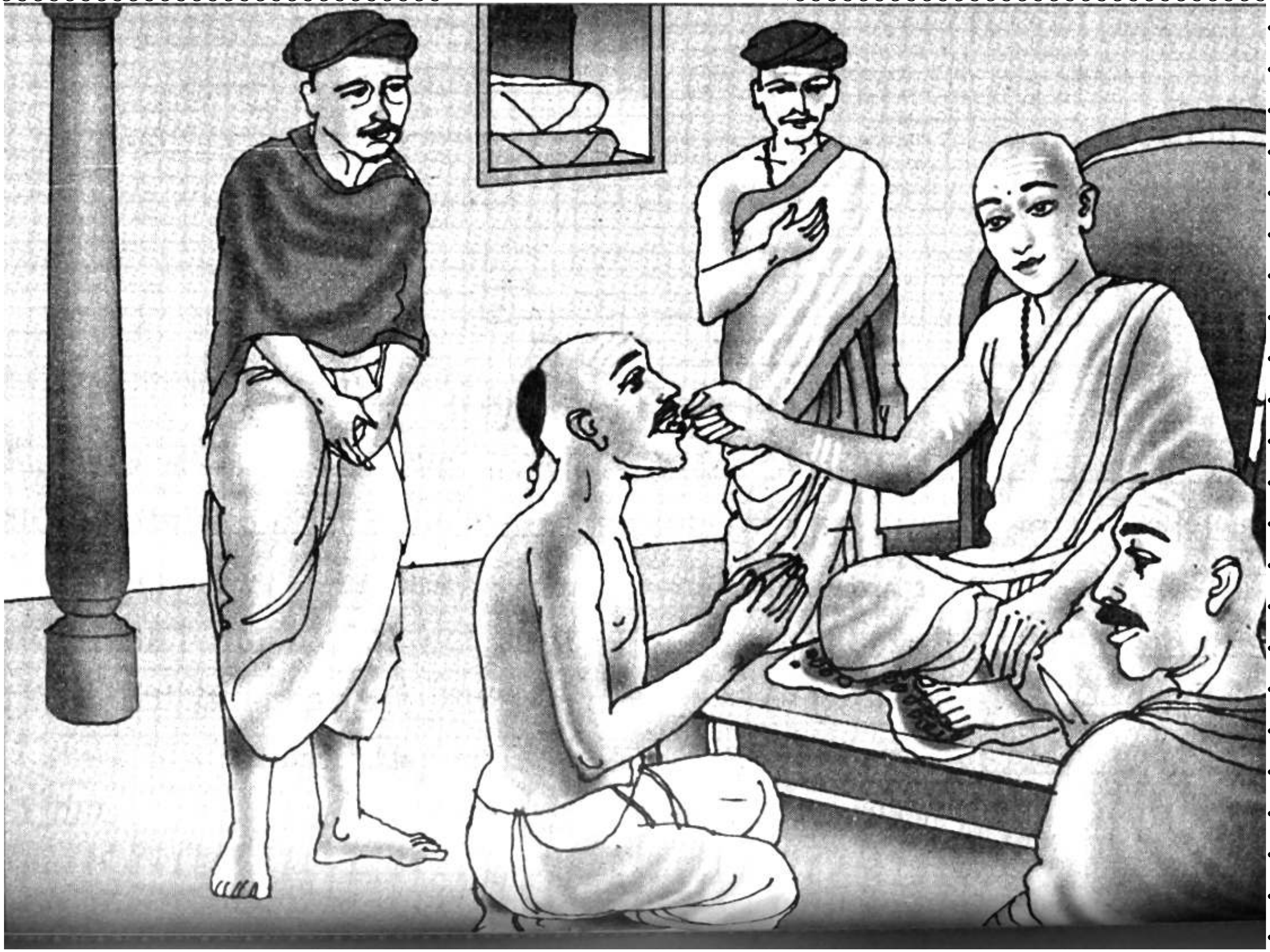

।। अध्याय पंचेचाळिसावा ।। * ।। नंदी ब्राह्मणाचे श्वेतकुष्ठ घालविले ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, नंदी नावाच्या एका ब्राह्मणाला श्वेतकुष्ठ झाले होते. ते जाण्यासाठी त्याने तीन वर्षे तुळजापुरात राहून भवानीची आराधना केली. उपवासाचे कष्ट सोसले. भवानीने त्याला स्वप्नामध्ये चंदलापरमेश्वरी देवीच्या देवळात जाऊन आराधना करण्यास सांगितली. त्याने तेथे सात महिने पुरश्चरण केले. तिने त्याला स्वप्नात येऊन सांगितले, ''तू गाणगापुरास जा. तेथे दत्तात्रेय मानवी रूपाने भक्तकार्यासाठी अवतरले आहेत. ते तुला व्याधिमुक्त करतील.'' तेव्हा नंदी म्हणाला, ''मी तुळजाभवानीला साकडे घातले. तिने मला तुझ्याकडे पाठविले. तुला शरम आलो तर तू मला एका मनुष्याकडे पाठवीत आहेस याला काय म्हणावे ? कळले तुमचे देवपण ! माझा सर्व खटाटोप व्यर्थ गेला !'' मग तो 'मरण आले तरी चालेल पण बरे होईपर्यंत येथेच पुरश्चरण करायचे' असा निर्वाणीचा निर्धार करून देवीद्वारी धरणे धरून बसला.

देवीने त्याला पुन्हा गाणगापुरास जाण्यास सांगितले. पण तो गेलाच नाही. तेव्हा देवीने पुजाऱ्यांच्या स्वप्नात जाऊन नंदी विप्राला येथून घालवून देण्यास सांगितले. तिच्या आज्ञेने पुजाऱ्यांनी नंदीला देवळात येण्यास मज्जाव केला. नंदी ब्राह्मणाचा नाइलाज झाला. त्याने उद्यापन केले आणि देवीचा निरोप घेऊन गाणगापुरास आला. लोकांनी त्याला मठाबाहेरच थांबविले. श्रीगुरू संगमावरून आल्यावर त्यांच्या आज्ञेने त्याला बोलावून घेतले. त्याला पाहताच श्रीगुरू म्हणाले, ''काय रे, देवीला जे जमले नाही तेथे मनुष्य काय करणार असा संदेह धरूनच येथे आला आहेस ना ?'' ते ऐकताच नंदीला श्रीगुरूंच्या अंतःसाक्षित्वाची खूण पटली. त्याने पश्चात्तापाने श्रीगुरूंचे पाय धरले व म्हणाला, ''स्वामी, या व्याधीने मी मातापित्यांची, पत्नीची, समाजाची उपेक्षा सहन केली. देवीनेही माझे गाऱ्हाणे ऐकले नाही. मी निराशेने येथे आलो आहे. आता मला देहाचीही चाड नाही. तुम्ही मला व्याधिमुक्त करू शकत नसाल तर तसे स्पष्ट सांगा. माझी सहनशक्ती संपली आहे, आता मी प्राणत्यागच करणार !''

त्याची आर्तता जाणून श्रीगुरूंना व उपस्थितांनाही वाईट वाटले. श्रीगुरूंनी सोमनाथ ब्राह्मणाला बोलावले. त्याला काय करायचे ते नीट समजावून सांगितले. श्रीगुरूंच्या आज्ञेने सोमनाथाने नंदीला संगमावर नेले. तेथे त्याच्याकडून संकल्प करवून घेतला. तेथे संगमतीर्थ स्नान करताच त्याच्या देहाचा वर्ण पालटला. अश्वत्थाला प्रदक्षिणा घालताच कोडाचे समूळ निरसन झाले. सोमनाथाने त्याला नवीन वस्त्रे दिली. त्याची जीर्ण वस्त्रे जेथे टाकण्यात आली तेथील जमीन क्षारयुक्त झाली ! नंदी ब्राह्मण आनंदाने श्रीगुरूंचा जयजयकार करू लागला.

ते दोघे मठात आले तेव्हा नंदीचे बदललेले स्वरूप पाहून लोकांना मोठा आश्चर्य वाटले. श्रीगुरूंच्या आज्ञेने नंदी ब्राह्मणाने आपल्या अंगाचे नीट अवलोकन

केले. त्याला मांडीच्या आतल्या भागावर पांढरा डाग दिसला. तो घाबरून म्हणाला, ‘‘महात्मन्, हा डाग कसा राहिला ?’’ श्रीगुरू म्हणाले, ‘‘येथे येताना तुझ्या मनात संशय होता म्हणूनच थोडेस कोड राहिले. पण चिंता करू नकोस. तू माझ्या स्तुतिपर कवित्व कर म्हणजे हा डागही जाईल.’’

नंदी ब्राह्मणाने हात जोडले व म्हणाला, ‘‘गुरुदेव, मला लिहितावाचता येत नाही. मी तुमची स्तुती कशी करू ?’’ तेव्हा श्रीगुरूंनी थोडीशी विभूती स्वहस्ते त्याच्या जिभेवर ठेवली. तर काय आश्चर्य ! त्याच्या ठायी ज्ञानोदय झाला. त्याला दिव्य प्रतिभाशक्ती प्राप्त झाली. तो मुक्तकंठाने श्रीगुरूंची स्तुती करू लागला. त्याच्या मुखातून प्रकट होणारे शब्दवैभव पाहून सर्वांना आश्चर्याचा धक्का बसला. त्या कवनामध्ये नंदीने श्रीगुरूंचे माहात्म्य, त्यांच्या सेवाभक्तीचे पुण्यफल व त्यांच्या कृपेने कसा उद्धार होतो ते स्पष्ट केले. ते कवन ऐकून सर्व जण आनंदाने डोलू लागले. श्रीगुरूंना इतके समाधान वाटले की त्यांनी नंदी ब्राह्मणाला ‘कवीश्वर’ ही पदवी बहाल केली. हे कवित्व केल्याने त्याच्या मांडीवरचे उरलेले कुष्ठही नाहीसे झाले. मग तो गाणगापुरास राहूनच श्रीगुरूंची सेवा करू लागला.’’

अध्याय पंचेचाळिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । श्रीगुरुचरित्र देखिलें दृष्टींसी । तुमचें भाग्य बहुवसीं । परब्रह्म देखिलें असे ।।१।। तुमचेनि प्रसादेंसी । अमृतपान झालें आम्हांसी । आतां कष्ट आम्हां कासयासी । सकळाभीष्ट लाधलों ।।२।। तूं भेटलासी मज तारक । दैन्य गेलें सकळिक । सर्वाभिष्ट लाधलें सुख । गुरुचरित्र ऐकतां ।।३।। मागें कथानक सांगितलें। श्रीगुरू संगमीं राहिले । पुढें काय वर्तलें । तें सांगावें दातारा ।।४।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । ऐक वत्सा विस्तारेंसी । विचित्र झालें येरे दिवसीं । एकचित्तें परियेसा ।।५।। नंदिनामा एक ब्राह्मण । सर्वांगीं श्वेत[१] कुष्ठ[२] जाण । अंबा तुळजापुरा जाऊन । वर्षें तीन आराधिली ।।६।। संवत्सर तीन उपवास । द्विज कष्टला बहुवस । निरोप झाला स्वप्नीं त्यास । जाय चंदलापरमेश्वरीसी ।।७।। जगदंबेचा निरोप घेउनी । आला चंदलापरमेश्वरीस्थानीं । मास सात पुरश्चरणीं । पुनरपि केले उपवास ।।८।। नानापरी कष्टत । स्वप्न झालें अवचित । तुवां जावें त्वरित । गाणगापुर ग्रामासी ।।९।। तेथें असे श्रीसद्गुरु । त्रयमूर्तींचा अवातरु । वेष धरिला असे नरु । तेथें होसी उत्तमांगी ।।१०।। ऐसें देवीनें निरोपिलें । विप्र म्हणे भलें झालें । सहा मास कां कष्टविलें । जरी तुझे हातीं नोहेचि ।।११।। जगन्माता तुळजा भवानी। तिचा निरोप घेऊनी । आलों तुजपाशीं ठाकोनि[३] । तूं दैवत म्हणोनिया ।।१२।। देवपण ठाऊकें झालें । आम्हांसी निरोप दिधले । मनुष्यापासीं जा म्हणितलें । तुझेनि नोहे काहींच ।।१३।। विश्वासें पातलों तुजपासीं । तूं मनुष्यासन्निध धाडिसी। सीमा झाली देवपणासी । भाग्य माझें म्हणतसे ।।१४।। मनुष्यापासीं जा म्हणावयासी । लाज न ये तुम्हां कैसी । वळखिलें म्यां देवपणासी । उपवासी सात महिने ।।१५।। पहिलेंच जरी निरोप देत । इतुके कष्ट कासया होत। दुराशा धरिली चित्त । परमेश्वरी म्हणोनि ।।१६।। ऐसें अनेक प्रकारें कष्टोन ।

१. पांढरे. २. कोड. ३. धावून. ४. व्यर्थ इच्छा.

दुःख करितसे ब्राह्मण । मागुती पुरश्चरण[1] । करीन म्हणे तो द्विज ।।१७।। म्हणे मज बरवें होणें । अथवा आपुला प्राण देणें । ऐसें बोलोनि निर्वाणें । विप्र धरणें बैसला ।।१८।। पुनरपि स्वप्न तयासी । तैसेंचि होय परियेसीं । आणिक समस्त भोपियांसी[2] । तेणेंचि परी निरोप होय ।।१९।। समस्त भोपी म्हणती तयासी । आजि स्वप्न झालें आम्हांसी। छळ न करीं गा देवीसी । निरोपासरसा जाय वेगें ।।२०।। तूं जरी आतां न जासी । आम्हां आज्ञा झाली ऐसी । बाहेर घालवूं तुजसी । देवलयांत येऊं न देऊं ।।२१।। इतुकें झालियावरी । पारणें केलें द्विजवरीं । पूजा करोनि नानापरी । निरोप घेऊनि निघाला ।।२२।। गाणगाग्रामासी आला । मठांत पुसूं लागला । भक्तजन सांगती त्याला। संगमीं आहेती श्रीगुरू ।।२३।। भक्त म्हणती तयासी । श्रीगुरु येतील पारणेसी । काल शिवरात्री उपवासी । आतां येतील परियेसीं ।।२४।। इतुकिया अवसरीं । श्रीगुरू आले साक्षात्कारी । ग्रामलोक द्विजातें वारी[3] । दूर राहे संमुख ।।२५।। श्रीगुरू आले मठांत । द्विज उभा होता तेथ । भक्तजन सांगती मात[4] । विप्र एक आला असे ।।२६।। सर्वांगी कुष्ठ असे श्वेत। स्वामिदर्शना आलों म्हणत । श्रीगुरु म्हणती आपण जाणत । संदेहरूपे[5] आला असे ।।२७।। म्हणती बोलवा मठांत। भक्त गेला धांवत । तया द्विजातें पाचारित । आला विप्र आंगणी ।।२८।। दुरोनि देखिलें श्रीगुरुसी। नमस्कार करीत लोळे भूमीसी । श्रीगुरू म्हणती तयासी । संदेहरूपे आलासी कां ।।२९।। देवीपासीं कां न गेलासी । मनुष्यापासीं येणें कायसीं । संदेह धरितां मानसीं । काय होय कार्यसिद्धि ।।३०।। ऐसें वचन ऐकोनि। साक्ष आली आपुले मनीं । क्षमा करणें स्वामी म्हणोनि । लोटांगणीं येतसे ।।३१।। म्हणे स्वामी आपण तमांध । स्वामीचे दर्शनें झालों शुद्ध । अज्ञानें वेष्टिलों[6] मतिमंद । नेणें सोय परब्रह्मीं ।।३२।। तूं साक्षात वस्तु म्हणोनि । नेणों आपण तमोगुणी । आजि दिवस माझा सुदिनी । दर्शनें झालों पुनीत[7] ।।३३।। पापकर्में पापी आपण । पापात्मा नेणें

१. अनुष्ठान. २. पुजाऱ्यांना. ३. दूर करी. ४. हकीकत. ५. संशयाने. ६. मूर्ख. ७. पवित्र.

खूण । पापें संभवलों निर्गुण । शरण आलों तुजपासीं ।।३४।। तूं भक्तजनांचा आधार । शरणागता वज्रपंजर[1] । ब्रीद वानिता सचराचर । हे नृसिंहसरस्वती ।।३५।। आजि माझें कर्म गेलें । परब्रह्म डोळां देखिलें । मनोरथ माझे पुरले । कृपासागर यतिराया ।।३६।। तूं भक्तजनकामधेनु । मनुष्यदेहीं अवतरोनु । तुझा पार जाणे कवणु । त्रैमूर्ति तूंचि होसी ।।३७।। जैशी सगरांकारणें गंगा । पावन करावया आली जगा । तैसें भक्तसेवकवर्गा । तारावया अवतरलासी ।।३८।। कां अहिल्या झाली पाषाण । दिव्यदेहीं झाली लागतां चरण । तैसा मी आजि देखोनि दीन । केलें तुवां गुरुनाथा ।।३९।। व्रतबंध विवाह झालियावरी । उद्भवली व्याधि आपुले शरीरीं । स्त्री राहिली माहेरीं । स्पर्शूं नये शरीर म्हणे ।।४०।। आपुले असती मातापिता । सकळ म्हणती जाईं परता । दुःख झालें अपरिमिता । संसार त्यजूनि निघालों ।।४१।। गेलों होतों तुळजापुरीं । उपवासीं कष्टलों अपारीं । मज म्हणती तूं पापी भारी । न होय बरवें तुज आतां ।।४२।। निरोपा तुळजादेवी प्रीतीं । जेथें चंदलापरमेश्वरी वसती । तेथें होय पापनिवृत्ति । जाईल रोग म्हणोनिया ।।४३।। तेथें कष्ट केले बहुत । न होयचि काय देवी उबगत[2] । निरोप झाला जा म्हणत । कृपामूर्ति तुजपासीं ।।४४।। ऐसें माझें दैव हीन । उबगताती देव आपण । मज देखोनि निर्वाण । बाहेर घाला म्हणताती ।।४५।। देव मातें उबगताती। मनुष्य कैसे मज देखती । निर्वाणीं[3] आलों तुम्हांप्रती । निर्धार केला मरणासी ।।४६।। ऐसा पापी असोनि आपण । आतां काय करावें अंगहीन । तोंड न पाहती कुष्ठी म्हणोन । मरण बरवें यापरतें ।।४७।। आतां असे एक विनंती । होय अथवा न होय निश्चिती । शीघ्र निरोपावें ये रीतीं । आशापाशीं न गोंविजे ।।४८।। मज चाड नाहीं या देहाची । प्राण देईन साक्ष तुमची । तूं रक्षक माउली शरणागताची । निरोपावें दातारा ।।४९।। जैसें देवीं चाळविलें। आशाबद्धते गोंविलें । निदानीं[4] मज सोडिलें । तैसें न करीं दातारा ।।५०।। ऐसें करुणावचन

१. वज्राचा पिंजरा (निर्भयस्थान) २. कंटाळली. ३. अगदी शेवटी. ४. शेवटी.

ऐकोन । गुरू बोलती हासोन । बोलाविला सोमनाथ ब्राह्मण । निरोप देती यातें न्या संगमासीं ।।५१।। त्वरेनें संकल्प सांगोनि । स्नान करावें पुष्करजीवनीं । अश्वत्थप्रदक्षिणा करवोनि । वस्त्रें टाका दूर त्याचीं ।।५२।। नवीं वस्त्रें द्यावीं यासी । शीघ्र आणा पारणेसी । ऐसा निरोप देती त्यासी । दोघे गेले झडकरी ।।५३।। स्नान करोनि बाहेर आला ।शरीर वर्ण पालटला । अश्वत्थप्रदक्षिणा केल्या । सुवर्ण[1] झाले सर्वांग ।।५४।। वस्त्रें देती ब्राह्मणासी । जीर्ण वस्त्रें टाकिती दूरेसी । जेथें टाकिलीं भूमीसी । क्षार भूमि होय त्वरित ।।५५।। सांगातें घेऊनि द्विजासी । सोमनाथ आला मठासी । चरणावरी घातलें तयासी । लोक सर्व विस्मित ।।५६।। नंदिनामें केला नमस्कार । संतोषें स्तोत्र करी अपार । हर्षें झाला असे निर्भर । लोळत असे पादुकावरी ।।५७।। श्रीगुरु पुसती तयासी । तुझी मनकामना झाली परियेसीं । सर्वांग आहे कैसें त्यासी । अवलोकोनि पाहें म्हणती ।।५८।। सर्वांग पाहतां बरवें झालें । तावन्मात्र[2] जंघेसी[3] राहिलें । पाहतां मन त्याचें भ्यालें । म्हणे स्वामी असे कीं थोडें ।।५९।। तुझी कृपादृष्टी झाली असतां । थोडें राहिलें केवी अर्था । करीतसे दंडवता । कृपा करीं गा महात्म्या ।।६०।। गुरुमूर्ति निरोपिती त्यासी । तूं संशय धरोनि आलासी। मनुष्य काय देईल म्हणसी । तेणें गुणें राहिलें शेष ।।६१।। यासी असे एक प्रकार । तुवां कवित्व करावें अपार । आमुची स्तुति करीं निरंतर । जाईल त्वरित निश्चयें ।।६२।। नंदिनामा म्हणे स्वामियासी । लिखित नेणें वाचावयासी। कैसें करूं कवित्वासी। मंदमित आपण ।।६३।। काय जाणें कवित्वरीति । नाहीं मज काव्यव्युत्पत्ति[4] । स्वामी ऐसा निरोप देती। म्हणोनि चरणीं लागला ।।६४।। श्रीगुरू म्हणती त्या द्विजासी । मुख उघडीं काढीं जिह्वेसी । विभूति प्रोक्षितां तयासी। ज्ञान उपजलें ब्राह्मणातें ।।६५।। चरणांवरी ठेविला माथा । उभा केला स्तोत्र करितां । म्हणे स्वामी मी नेणता । सेवेसी नव्हे आराणुक ।।६६।। मायापाशीं वेष्टोनि । बुडत होतों संसारगहनीं ।

१. दिव्य. २. थोडेसे. ३. पोटरीवर. ४. ज्ञान.

आठवण न करीं कधीं मनीं । तुझे चरम विसरलों ।।६७।। संसार म्हणजे मायाजाळ । योनीं जन्मोनि चौऱ्यायशी कुळ। न आठवलें तुझें नाम केवळ । मंदमति झाली स्वामिया ।।६८।। स्वेदज अंडज उद्भिज्जेंसी । जन्म पावलों पशुयोनीसी। ज्ञान कैचें आम्हांसी । स्थावर जंगम जैं होतों ।।६९।। नानायोनि मनुष्य विशेष । शूद्रादि याती बहुवस । जरी होतों त्या जन्मास । काय जाणें तुझी सोय ।।७०।। समस्त जन्मांमध्यें एक । ब्राह्मणजन्म विशेष । काय करावें होऊनि मूर्ख । गुरुसोय[१] नेणता नर ।।७१।। मातेचें शोणित पित्याचें रेत । संपर्क[२] झाला जननीगर्भांत । जैसें सुवर्ण असे कढत । दिवस पांच बुद्‌बुदाकार[३] ।।७२।। पंधरा दिवस होय थोर । एक रस होऊनि निर्धार । तधीं मी काय जाणें पामर । नाहीं पंचतत्त्वें झालीं मज ।।७३।। मासें एक पिंड होय । द्वय मासीं शिर पादद्वय । त्रयमासीं सर्व अवयव । नवद्वारें[४] झालीं मग ।।७४।। पंचतत्त्वें होतीं एक । पृथ्वी वायु तेज आकाश उदक । प्राण आला तात्काळिक । तधीं स्मरण कैचें मज ।।७५।। पांचवे मासीं त्वचा रोम । सहावे मासीं उच्छ्‌वासस्तोम । सातवे मासीं श्रोत्र जिह्वा घ्राण । मेद मज्जा दृढ झालीं ।।७६।। ऐसा नव मास कष्टत । होतों जननीगर्भांत । रुधिर विष्ठा मूत्रांत । कष्टलों फार स्वामिया ।।७७।। माता भक्षी उष्ण क्षार । कटु तीक्ष्ण असे अपार । पडे लोळे अनेक प्रकार । दुःख कोणा सांगूं तेव्हां ।।७८।। मनास आलें भक्षण करी । दुःख होय मज अपारी । ऐसें नवमासावरी । मातागर्भीं कष्टलों ।।७९।। तधीं कैचें तुझें स्मरण। वेष्टिलों होतों मायेंकरून । देखिले नाहीं तुझे चरण । मग योनिद्वारें जन्मलों ।।८०।। उपजतांची आपणासी । आयुष्य लिहिले ललाटेसी[५] । अर्ध गेलें वृथा निद्रेंसी । रात्रीं निद्रा मानवा ।।८१।। उरल्या आयुष्यांत देखा। तीन भाग केले ऐका । बाल यौवन वृद्धपण निका । निर्वाण केलें तये वेळीं ।।८२।। बाळपणीं आपणासी । कष्ट झाले बहुवसीं। मज घालिती पाळण्यासी । मळमूत्रांत लोळतसे ।।८३।। बाळपणींचें दुःख आठवितां ।

१. ज्ञान. २. संबंध. ३. बुडबुडण्यासारखे. ४. नऊ इंद्रिये. ५. कपाळी.

हृदयस्फोट होय आतां । काय सांगूं गुरुनाथा । नाना आपदा[1] भोगिल्या ।।८४।। शयनस्थळीं मळमूत्रांत । निरंतर असें लोळत । आपली विष्ठा आपण खात । अज्ञानतिमिरें[2] वेष्टिलों ।।८५।। एखादें समयीं आपणासी । पोट दुखे बहुवसीं। रुदन करितां परियेसीं । स्तनपान करविती ।।८६।। क्षुधाक्रांत होय बहुत । मग म्हणती पोट याचें दुखत । अंगुली घालूनिया मुखांत । औषध मज घालिती ।।८७।। ऐसें क्षुधेनें पीडित बहुत । मज घालिती पाळण्यांत । हालविती पर्यंदें[3] गात । क्षुधाक्रांत रुदन करीं ।।८८।। म्हणती रुदन करितें बाळ । मुखीं शिंपिती कांजीतेल । रक्षा बांधिती मंत्रवोनि केवळ । नेणें माता भूक माझी ।।८९।। पाळण्या घालिती कौतुक । प्रावरणांत असतां वृश्चिक[4] । मारीतसे पाठीसी डंख। प्रलाप[5] मी करीतसें ।।९०।। आणिक पाळण्या घालिती । राहें राहें उगा म्हणती । स्तनपान मज करविती । वृश्चिकविष नेणतां ।।९१।। तेणें दुःखें स्तनपान न करीं । मागुती घालितीं पाळण्याभीतरीं । वृश्चिक मज डंख मारी । प्राणांतिक मज होय ।।९२।। माता खाय आम्ल तीक्ष्ण धार । स्तनपान करविती मज अपार । क्षीर आंबट आणि मधुर । आपण खोके सर्वकाळीं ।।९३।। नाना औषधें मज देती । तेणें माझे डोळे दुखती । कुंकूं लवणक्षार घालिती । डोळे आले म्हणोनि ।।९४।। ऐसे कष्ट धुरंधर । बाळपणीं साहिले[6] अपार । वाढलों कष्ट करितां फार । वर्षे बारा लोटलीं ।।९५।। तधीं कैचें तुझें चरणस्मरण । मजला कैची आठवण । कष्टलों मी याचि गुणें । पूर्वजन्म नाठवेची ।।९६।। दोन भाग उरले आयुष्यासी । मदनें व्यापिलें शरीरासी । जैसा पतंग दीपासी । भ्रमित[7] तैसा उन्मत्त ।।९७।। नेणें गुरू माता पिता । समस्तांतें निंदा करितां । परस्त्रीवरी करीं चित्ता । कुळाकुळ न विचारीं ।।९८।। ब्राह्मणनिंदा परोपरी। वृद्ध देखोनि विनोद करीं । मदें[8] व्यापिलों असें भारी । मग नाठवें तुझे चरण ।।९९।। मांसाचे कवळाकारणें। मत्स्य जाय जेवीं प्राणें। तैसा आपण मदनबाणें । वश झालों इंद्रियांस ।।१००।। नानावर्ण स्त्रियांतें

१. दुःखें. २. अज्ञानरूपी अंधकारांत. ३. गाणी. ४. विंचू. ५. शोक, दुःख. ६. सहन केले. ७. वेडा. ८. गर्वनें.

अंगिकारिलें । परद्रव्य अपहारिलें[1] । सिद्धमहंतां निंदिलें । दृष्टीं न दिसे माझें कांहीं ।।१।। ऐसा मदनें व्यापूनि । पुढें मागें न पाहें नयनीं । पतंग जाय धावोनि । दीपावरी पुढें जैसा ।।२।। ऐसा वेष्टोनि मदनबाणीं । नायकें सुबुद्धि श्रवणीं। सोय न धरीं तुझे चरणीं । यौवनपण ऐसें गेलें ।।३।। वृद्धपण आलें शरीरासी । उबग[3] होय स्त्रीपुत्रांसी । श्वासोच्छ्वास कफेसीं । सदा खोकला होय मज ।।४।। अवयव सर्व कांपती । कृष्ण केश पांढरे होती । दंतहीन भक्ष्यें न चावती । श्रवणीं नायकें दृष्टि नाहीं ।।५।। ऐसा नानापरि कष्टितां । तुमची सेवा न घडे आतां । स्वामी तारका गुरुनाथा । संसारसागराकडे[4] करीं ।।६।। ऐसा मंदमति आपम । न ओळखेंचि तुझे चरण । तूंचि केवळ नारायण । अवतार श्रीगुरुमूर्ति ।।७।। तूंचि विश्वाचा तारक । धरोनिया नरवेष देख । त्रयमूर्ति तूंचि एक । परब्रह्म गुरुनाथा ।।८।। दिवांध नेणती तुज लोक । तूंचि विश्वाचा पाळक । मी किंकर तुझा सेवक । संसारसागरीं तारीं मज ।।९।। ऐसें नानापरी स्तोत्र। करीतसे नंदिनामा पवित्र । जन पाहती विचित्र । त्यांसी म्हणे नंदिनामा ।।११०।। ऐका हो जन समस्त । श्रीगुरू परब्रह्मवस्त । आपण पाप केलें बहुत । दर्शनमात्रें सर्व गेलें ।।११।। जैसें तृणाचे बणवीसी । अग्नि पडतां गति जैसी। गुरुकृपा होय जयासी । पाप जळे येणेंपरी ।।१२।। चरणं पवित्रं विततं पुराणं । ऐसें बोले वेद पुराण । सेवा सेवा हो गुरुचरण । गुरुवेगळा देव नाहीं ।।१३।। ब्रह्मदेवें आपण देखा । दुष्टाक्षरें लिहिलीं ऐका । तैसें हें होय निका । श्रीगुरुचरणीं लागतां ।।१४।। जवळी असतां निधान । कां न ओळखा तुम्ही जन । नृसिंहसरस्वती कामधेनू । भजा भजा हो म्हणतसे ।।१५।। इह सौख्यदाता अनेक । अंतीं पावें वैकुंठलोक । संदेह नाहीं होईल सुख । सत्य सत्य बोल माझे ।।१६।। नंदिनामा स्तोत्र करीत । श्रीगुरू संतोष अत्यंत । भक्तांतें निरोप देत । कविश्वर म्हणायासी ।।१७।। कविश्वर नाम तयासी । निर्धार केला भरंवसीं । ऐसें कृपेनें बोलती

१. लुबाडिले. २. साधूंना. ३. कंटाळा. ४. पार.

त्यासी । ऐकोनि चरणीं लागला ।।१८।। शेष होतें जंघेवरी । तात्काळ गेलें दूरी । नंदिनामा आनंद करी । राहिला सेवा करीत देखा ।।१९।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । गुरुचरित्र परियेसीं । कवि नृसिंह नामेंसी । तोहि राहिला गुरुसेवे ।।१२०।। नामधारक म्हणे सिद्धमुनि । दुसरा कवि नृसिंह म्हणोनि । कवि झाला श्रीगुरुभवनीं । कविश्वर सांगा मज ।।२१।। तें विस्तारोनि आम्हांसी । सांगा स्वामी कृपेंसी । वांछा असे मानसीं । गुरुचरित्र ऐकावया ।।२२।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । पुढील कथेचा विस्तार । ऐकतां होय मनोहर । नामस्मरण कामधेनु ।।२३।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । सिद्ध मुनि संवादत । कविश्वराख्यानं येथ । निरोपिलें प्रेमळ ।।१२४।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे द्विजकुष्ठपरिहारो नाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४५।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१२४।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

अध्याय ४६ वा

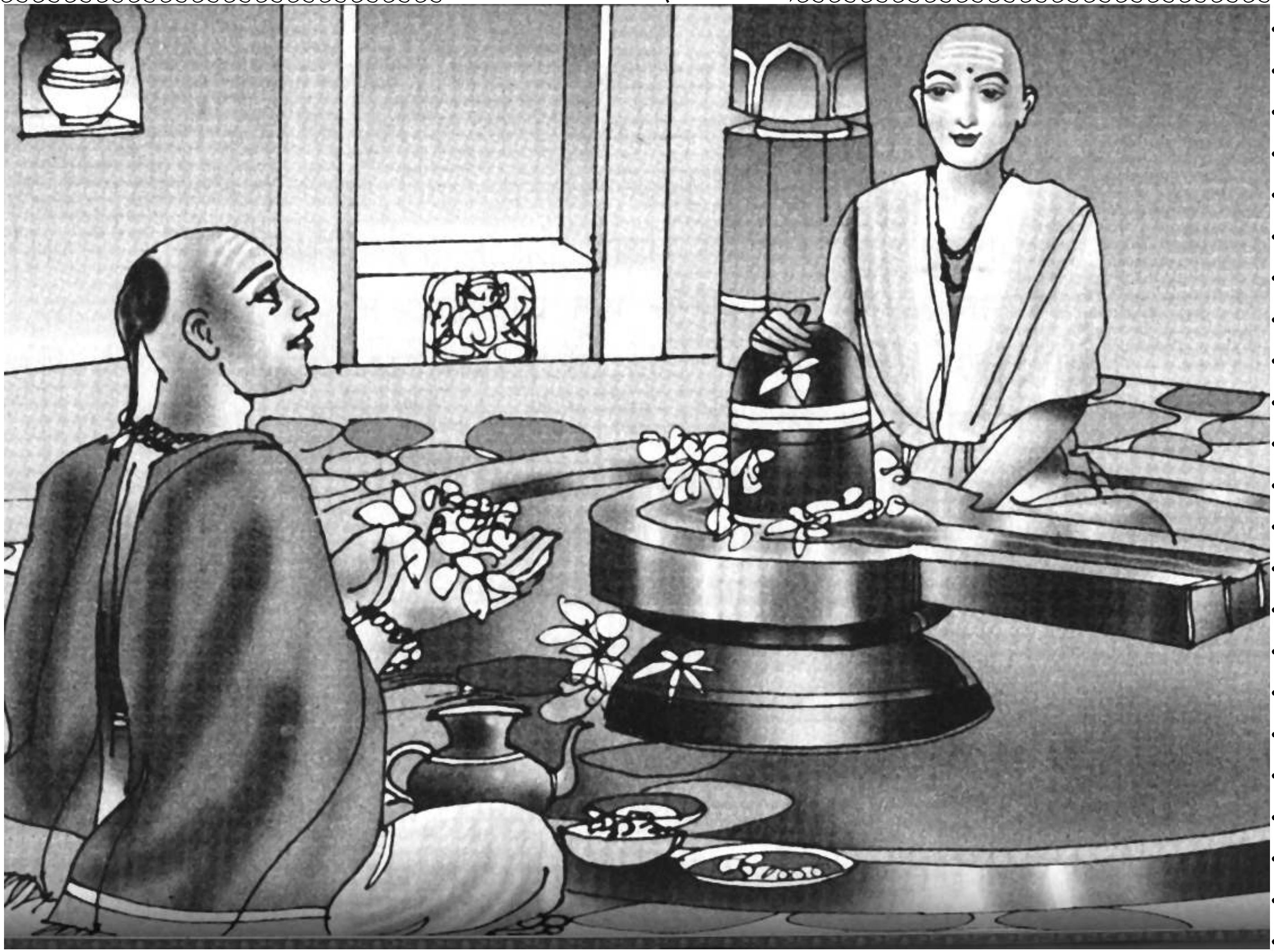

।। अध्याय सेहेचाळिसावा ।। * ।। कल्लेश्वर-भक्त नरहरी ।।

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक सिद्धाला म्हणाला, ''महाराज, नंदी ब्राह्मणाचे गुरुभक्तिपर कवित्व सर्वश्रुत आहे. त्याच्यासारख्याच आणखी एक कवी श्रीगुरूंचा शिष्य झाला असे मी ऐकले आहे. ती कथा सांगाल काय ?''

सिद्ध म्हणाला, ''श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांचे गावोगावी अनेक भक्त होते. एके दिवशी हिप्परगी गावातील एका भक्ताने त्यांना आपल्या घरी नेले. त्यांची पूजा केली. त्यांच्या आगमनाप्रीत्यर्थ मोठा समारंभ केला. गावातील मंडळींनी त्यांचे दर्शन घेतले. त्या गावात कल्लेश्वराचे मंदिर होते. नरहरी नावाचा एक ब्राह्मण गृहस्थ त्या गावात राहत असे. तो शिवभक्त होता. तो उत्तम कवित्व करायचा. नित्यनेमाने कल्लेश्वराची पूजा करायचा. शिवस्तुतीपर नित्य पाच कवने करायचा. तो कल्लेश्वरावाचून अन्य कोणालाही मानीत नसे.

श्रीगुरू हिप्परगीत आले तेव्हा लोक नरहरीला म्हणाले, ''तू स्वामींचे दर्शन घे. ते ईश्वरी अवतारच आहेत. तुझे कवित्व विख्यात आहे. त्यांनाही काव्याची आवड आहे. तू त्यांच्या स्तुतीपर एखादी काव्यरचना करून त्यांना ऐकव.'' नरहरी म्हणाला, ''माझी प्रतिभा शिवस्तुती करण्यासाठीच आहे. मी मनुष्याची स्तुती करणार नाही.'' ते ऐकून लोक नाराज झाले. त्या दिवशी नरहरी कल्लेश्वराची पूजा करीत असताना त्याला सहजच निद्रा आली. आता आपण पूजन करीत आहोत, नंतर शिवस्तवन करायचे आहे हे भान असूनही तो झोपी गेला. तेवढ्यात त्याला एक स्वप्न पडले. त्यात कल्लेश्वराच्या लिंगस्थानी श्रीगुरू बसलेले असून आपण त्यांची पूजा करीत आहोत असे दृश्य दिसले. स्वप्नामध्ये श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''तू कल्लेश्वराचा भक्त आहेस ना ? मग माझी पूजा का करतोस ?'' तो काहीच बोलला नाही. त्याने श्रीगुरूंची षोडशोपचारे पूजा केली. या स्वप्नाने नरहरीला जाग आली. तो ज्ञानी होता. श्रीगुरू व शिव एकरूप आहेत याची त्याला खूण पटली. कल्लेश्वराचे पूजन करून तो त्वरेने श्रीगुरूंच्या दर्शनासाठी गेला. त्यांचे पाय धरले व म्हणाला, ''स्वामी, मला क्षमा करा. प्रपंच मायेने वेढल्यामुळे मी आंधळा झालो होतो. आपले स्वरूप ओळखू शकलो नाही. कल्लेश्वर आणि तुम्ही एकरूपच आहात. आता तुम्हीच माझे गुरू ! तुम्हीच सारसर्वस्व ! माझ्यावर कृपा करा.'' त्याने श्रीगुरूंची अपार स्तुती केली.

श्रीगुरू प्रसन्न झाले. ते म्हणाले, ''नरहरी, तू माझी नित्य निंदा करायचास, मग आज हा भक्तिभाव कसा बरं उपजला ?'' त्याने आपले स्वप्न सांगितले व म्हणाला, ''स्वामी, तुमची भेट झाली हे कल्लेश्वराच्या सेवेचेच पुण्यफल आहे. तुमच्या दर्शनाने मन स्थिर झाले. मला आपला शिष्य करून घ्या.'' श्रीगुरूंनी वस्त्रे देऊन त्याचा गौरव केला व म्हणाले, ''नरहरी, मी आणि कल्लेश्वर एकच आहोत. म्हणून तू गावात राहून कल्लेश्वराचीच सेवा कर.'' नरहरी म्हणाला, ''गुरुदेव, तुम्हांला सोडून कल्लेश्वराची काय पूजा करू ? मी तुमचे चरण कदापिही सोडणार नाही.'' त्याचा मनोभाव जाणून श्रीगुरूंनी त्याला शिष्य म्हणून

स्वीकारले. त्याला घेऊन ते गाणगापुरास आले. नरहरीने श्रीगुरूंची खूप सेवा केली. गुरुभक्तीपर अनेक कवने केली. अशा प्रकारे नंदी ब्राह्मण व नरहरी या दोन कवींनी श्रीगुरूंची अखंड सेवाभक्ती केली.''

सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरू म्हणजे कल्पतरू ! त्यांच्या प्रसन्नतेने भक्तांचे जीवन सफल होते.''

अध्याय सेहेचाळीसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक विनवी सिद्धासी । मागें कथा निरोपिलीसी । नंदिनामा कवि ऐसी । दुसरा कवि आला म्हणोनि ।।१।। कवणेंपरी झाला शिष्य । तें सांगावें जी आम्हांस । विस्तारावें आदि सुरस । कृपा करोनि दातारा ।।२।। सिद्ध म्हणे नामधारका । सांगेन विचित्र ऐका । आश्चर्य झालें असे देखा । श्रीगुरुचरित्र अलौकिक ।।३।। गाणगापुरीं असतां गुरू । ख्याति झाली अपरंपारु । लोक येती थोरथोरु । भक्तजन बहु झाले ।।४।। नंदिनामा कवि होता । कवित्व केलें अपरिमिता । समस्त लोक शिकतां । प्रकाश[1] झाला चहू राष्ट्रीं ।।५।। ऐसें असतां एके दिवसीं देखा । श्रीगुरु नेले भक्तें एका । आपुले घरीं शोभनदायका[2] । म्हणानि नेले आपुले ग्रामा ।।६।। हिपरगी नाम ग्रामासी । नेलें आमुचे श्रीगुरुसी । पूजा केली बहुवसीं । समारंभ थोर केला ।।७।। तया ग्रामी शिवालय एक । नाम कल्लेश्वर ऐक । गृहस्थ प्रख्यात असे निक[3] । तेथें एक द्विज सेवा करी ।।८।। तया नाम नरकेसरी । लिंगसेवा बहु करी । नित्य पांच कवित्वें करी । आणिक नवीं निरंतर ।।९।। कल्लेश्वरावांचून । आणिक नाणी[4] कदा वचन । एकचित्तें एकवचन । शिवसेवा करीतसे ।।१०।। समस्त लोक त्यासी म्हणती । तुझे कवित्वाची असे ख्याति । श्रीगुरुची कवित्वावरी प्रीति। गुरुस्मरण करीं एक ।।११।। तयांसी म्हणे तो नर । कल्लेश्वरासी विकिलें जिह्वार[5] । अन्यत्र देवपूजें अपार । नरस्तुति न करीं म्हणे ।।१२।। ऐसें बोलोनिया आपण । गेला देवपूजेकारण । पूजा करितां तत्क्षण । निद्रा आली तया द्विजा ।।१३।। नित्य पूजा करोनि आपण । कवित्वें करी शिवस्मरण । ते दिवशीं सर्व विसरोन । निद्रा आली तया द्विजा ।।१४।। निद्रा केली देवालयांत । विचित्र देखिलें स्वप्नांत । लिंगावरी श्रीगुरु बैसत । आपण पूजा करीतसे ।।१५।। लिंग न दिसे श्रीगुरुची दिसे । आपण त्यासी पुसती हर्षें । नरावरी तुझी भक्ति न असे । कां गां आमुतें पूजितोसी ।।१६।। षोडशोपचारें आपण । पूजा करी स्थिर मन । ऐसें देखोनिया स्वप्न ।

१. ख्याती. २. कल्याणदायक. ३. चांगले. ४. आणीत नाही. ५. जिव्हेंद्रिय. ६. दुसरीकडे.

जागृत झाला तो द्विज ।।१७।। विस्मय करी आपुले मनीं । म्हणे नृसिंहसरस्वती मुनी । आला असे अवतरोनि । आपण पूजा त्याची केली ।।१८।। हाचि होय श्रीजगद्गुरु । त्रयमूर्तींचा अवतारू । भेट घ्यावी हा निर्धारु । धरुनि आला गुरुपासीं ।।१९।। आला विप्र लोटांगणेसी । विनवूं लागला चरणापासीं । कृपा करीं गा अज्ञानासी । नेणों तुझें स्वरूप आपण ।।२०।। प्रपंचमायेनें[1] वेष्टोन । न ओळखूं आपण अज्ञान । तूंचि साक्षात् शिव निर्गुण । निर्धार झाला आजि मज ।।२१।। कल्लेश्वर कर्पूरगौर । तूंचि होसी जगद्गुरु । माझें मन झालें स्थिरु । तुझे चरणीं विनटलों[2] ।।२२।। तूंचि विश्वाचा आधार । शरणागता वज्रपंजर । चरणकमळीं मी भ्रमर । ठाकोनि[3] आलों स्वामिया ।।२३।। जवळीं असता निधानु[4] । कां हिंडावें रानोरानु । घरा आलिया कामधेनु । दैन्य काय आम्हांसी ।।२४।। पूर्वी समस्त ऋषि देखा । तप करिती नसे लेखा[5] । तूं न पावसी तयासंमुखा । अनेक कष्ट करितांही ।।२५।। न करितां तप अनुष्ठान । आम्हां भेटलासी निधान । झाली आमची कामना पूर्ण । कल्लेश्वर प्रसन्न झाला ।।२६।। तूंचि सत्य कल्लेश्वरु । ऐसा माझे मनीं निर्धारु । कृपा करीं गा जगद्गुरु । म्हणोनि चरणीं लागला ।।२७।। श्रीगुरू म्हणती तयासी । नित्य आमुची निंदा करिसी। आजि कैसी तुझे मानसीं । भक्ति उपजोनि आलासी ।।२८।। विप्र म्हणे स्वामियासी । अज्ञानांधकारीं आम्हांसी । कैसा भेटलासी परियेसीं । ज्योतिर्मय आनंदमूर्ति ।।२९।। म्यां कल्लेश्वराची पूजा केली । तेणें पुण्यें तुम्हां भेटी झाली । आजि आपुली पूजा केली । लिंगस्थानीं तुम्हां देखिलें ।।३०।। स्वप्नामध्यें लिंगस्थानीं आपण । प्रत्यक्ष देखिले तुझे चरण। स्थिर झालें अंतःकरण । मिसळवा शिष्यवर्गांत ।।३१।। ऐसें विनवी द्विजवर । स्तोत्र करीतसे अपार । स्वामीची पूजा षोडशोपचार । कैचें कवित्व केलें देखा ।।३२।। मानसपूजेचें विधान[6] । पूजा व्यक्त केली जाण । श्रीगुरु म्हणती तत्क्षण। आइका स्वप्न लोकांसी ।।३३।। प्रत्यक्ष आम्ही असतां देखा । स्वप्न अवस्थें कवित्व ऐका । त्यानें केले वरकड निका ।

१. संसाराच्या मोहाने. २. भाळलो. ३. धावून. ४. ठेवा. ५. गणती. ६. प्रकार.

स्वप्नीं भेटलों म्हणोनि ।।३४।। ऐसें सांगोनि समस्तांसी । वस्त्रें देवविती त्या कवीसी । लागला श्रीगुरुचरणासी । म्हणे आपण शिष्य होईन ।।३५।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । कल्लेश्वर श्रेष्ठ आम्हांसी । पूजा करीं गा नित्य त्यासी । आम्ही तेथें सदा वसों ।।३६।। विप्र म्हणे स्वामीसी । प्रत्यक्ष सांडोनि तुम्हांसी । काय पूजूं कल्लेश्वरासी । तेथें तुम्हांसी म्यां देखिलें ।।३७।। तूंचि स्वामी कल्लेश्वर । त्रयमूर्तीचा अवतार । हाचि माझा सत्य निर्धार[१] । न सोडीं आतां तुझे चरण ।।३८।। ऐसें विनसी स्वामियासी । आला सवें गाणगापुरासी । कवित्व केलें बहुवसीं । सेवा करीत राहिला ।।३९।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । कवीश्वर दोघे शिष्य गुरुपासीं । आले येणें रीतींसी । भक्ति करीत राहिले ।।४०।। म्हणे सरस्वतीगंगाधरु । ज्यासी प्रसन्न होय गुरु । तयाचे घरीं कल्पतरु । चिंतिलें फळ देतसे ।।४१।। कथा कवीश्वरासी ऐसी। सिद्ध सांगे नामधारकासी । पुढील कथा विस्तारेंसी । एकचित्तें परियेसा ।।४२।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । सिद्धमुनिसंवाद होत । भक्त ज्ञानी परिसोत । नरहरि कवि उद्धारण[३] ।।४३।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे कल्लेश्वरमहिमा नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।।४६।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ओवीसंख्या ।।४३।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

१. निश्चय. २. इच्छिलेले. ३. मुक्त.

अध्याय ४७ वा

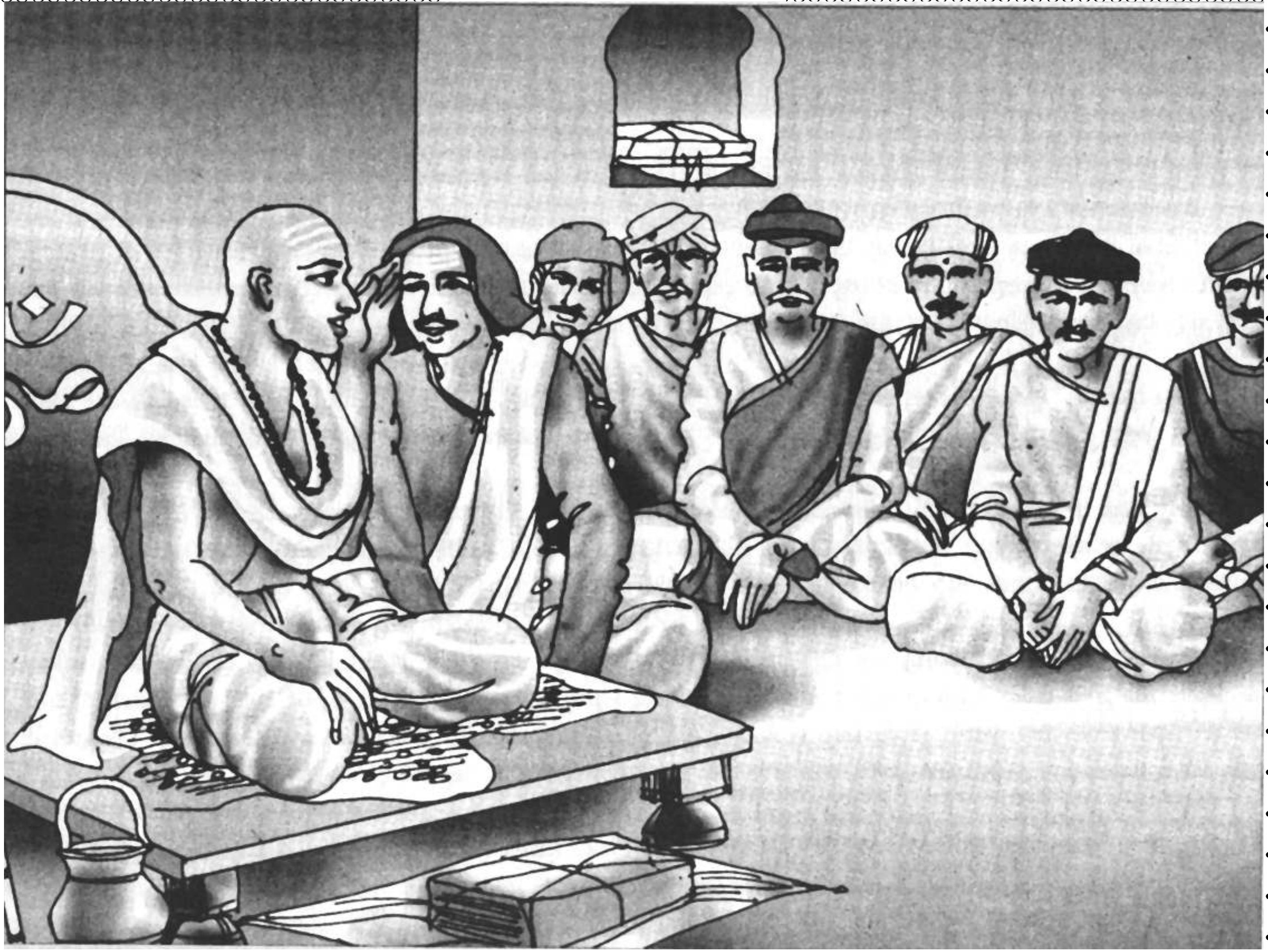

।। अध्याय सत्तेचाळिसावा ।। * ।। एकाच वेळी आठ रूपे ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध नामधारकाला श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांची आणखी एक सांगू लागला. तो म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरू गाणगापुरात राहत असताना दीपावलीचा सण आला. या मंगल दिनी श्रीगुरूंचे चरण आपल्या घराला लागावेत म्हणून त्यांचे सात शिष्य त्यांना घरी येण्याचे निमंत्रण देण्यासाठी आले होते. ते वेगवेगळ्या गावी राहणारे एकनिष्ठ सेवक होते. श्रीगुरूंना त्यांचे मन मोडवेना. ते म्हणाले, ''एकाच दिवशी तुम्हा सर्वांच्या घरी मी भिक्षेसाठी कसा येणार ? तेव्हा तुम्हीच आपापसात चर्चा करून क्रम ठरवून द्या. त्याप्रमाणे मी येईन.''

ते शिष्य आपापसात चर्चा करू लागले. प्रत्येकाला गुरुदेवांनी प्रथम आपल्या घरी यावे असे वाटत होते. एकमत काही होईना. ते परस्परांशी भांडण करू लागले. तेव्हा श्रीगुरूंनीच मध्यस्थी केली. ते म्हणाले, ''अरे, भांडता कशाला ? मी फक्त एकाच्याच घरी येईन.'' त्यावर ते शिष्य म्हणाले, ''स्वामी, तुम्ही आम्हा सर्वांचे गुरू आहात. हा गरीब, हा श्रीमंत, हा जवळचा, हा लांबचा असा पक्षपात करू नका. तुम्ही उपेक्षा केलती तर आम्हांला प्राणत्यागच करावासा वाटेल. आम्ही तुमचे दास आहोत. आम्हांला निराश करू नका.'' सर्वांनी त्यांचे पाय धरले व म्हणाले, ''गुरुदेव, तुम्ही माझ्या घरीच यायचं !'' श्रीगुरूंनी स्वतःशीच काही विचार केला व म्हणाले, ''ठीक आहे. मी तुम्हा सर्वांच्या घरी येईन. आता चिंता करू नका.'' शिष्य म्हणाले, ''तुम्ही सर्वांच्या घरी येईन म्हणता पण हे खरे कसे मानावे ?''

त्यांचे अज्ञान पाहून श्रीगुरूंनी एक युक्ती केली. त्या प्रत्येकाला एकांतात नेले व म्हणाले, ''मी फक्त तुझ्याच घरी येईन. याची वाच्यता न करता शांतपणे गावी जा.'' अशा प्रकारे प्रत्येकाची समजूत काढून श्रीगुरूंनी एकेकाला वाटेला लावले. त्या वेळी गावातील भक्तमंडळीही उपस्थित होती. ती म्हणाली, ''गुरुदेव, दीपावलीच्या पावन दिनी तुम्ही शिष्यांकडे जाणार ? मग आम्ही कोणाचे दर्शन घ्यायचे ?'' त्यांचे मनोगत जाणून श्रीगुरू म्हणाले, ''चिंता करू नका. मी इथेच राहणार आहे.'' ते ऐकून सर्वांना मोठे समाधान वाटले.

दीपावलीच्या पहिल्या दिवशी म्हणजे धनत्रयोदशीस सायंकाळी श्रीगुरूंनी मंगलस्नान केले. त्यानंतर योगसाथ्यांने सात रूपे धारण केली. एकेका रूपाने ते विविध स्थानी राहणाऱ्या आपल्या सातही शिष्यांकडे गेले. त्या सर्वांकडून पूजनसेवा घेतली. त्यांनी दिलेल्या भिक्षेचा स्वीकार करून निजस्थानी परतले. त्या वेळी ते गाणगापुरातही उपस्थित होते. तेथील भक्तांनी त्यांचे दर्शन घेतले व पूजाही केली.

पुढे कार्तिक पौर्णिमेला दीपाराधना करण्यासाठी श्रीगुरूंचे गावोगावचे भक्त व शिष्य मठामध्ये आले होते. त्या वेळी सातही शिष्यां 'दीपावलीच्या दिनी श्रीगुरू आपल्याकडे आले होते' असा दावा केला. आपले म्हणणे खरे असल्याचा पुरावा म्हणून त्यांनी श्रीगुरूंकडे असलेल्या आपण दिलेल्या वस्तू दाखविल्या. ते

ऐकून सर्वच संभ्रमात पडले. ग्रामस्थ म्हणाले, ''तुमचे म्हणणे खरे कसे मानावे ? कारण श्रीगुरू त्या दिवशी गाणगापुरातच होते. त्यांनी आमच्या समवेत दीपावली साजरी केली.'' तेव्हा विचार केला असता श्रीगुरूंनी आपल्या भक्तांचे कौतुक पुरविण्यासाठी आठ विभूतिरूपे धारण केली होती हे रहस्य उघड झाले. त्या अतर्क्यलीलेने श्रीगुरूंचे सामर्थ्य किती थोर आहे आणि ते कसे भक्तवत्सल आहेत याची सर्वांना साक्ष पटली. त्यांनी अनन्य भावाने श्रीगुरूंची खूप स्तुती केली. दीपाराधना संपन्न झाल्यावर भक्तांनी ब्राह्मणांना भोजन दिले. या प्रसंगाने श्रीगुरूंची खूपच कीर्ती झाली.''

अशा प्रकारे प्रत्येकाची समजूत काढून श्रीगुरूंनी एकेकाला वाटेला लावले. त्या वेळी गावातील भक्तमंडळीही उपस्थित होती.

अध्याय सत्तेचाळिसावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक म्हणे सिद्धासी । पुढें कथा वर्तली कैसी । ते विस्तारोनि आम्हांसी । कृपा करोनि सांगावी ।।१।। नामधारका श्रीमंता । ऐकेन म्हणसी गुरुचरित्रा । तुज होतील पुत्रपौत्रा । सदा श्रियायुक्त तूं होसी ।।२।। सांगेन कथा एक विचित्र । जेणें होती पतित पवित्र । ऐसें श्रीगुरुचरित्र । तत्परेंसी परियेसा ।।३।। गाणगापुरीं असतां गुरु । सण दिपवाळी आला थोरु । शिष्य आले पाचारू[१] । आपले घरीं यावें भिक्षेसी ।।४।। सप्त शिष्य बोलाविती । एकाहूनि एक अधिक प्रीती । सातहीजण पायां पडती । यावें आपुल्या घरासी ।।५।। एकेक ग्राम एकेक देशीं । श्रीगुरू म्हणती शिष्यांसी । समस्ता घरीं यावें कैसी । तुम्ही मनीं विचार करा ।।६।। तुम्हीं वाटावें आपणातें । कोठें आधी यावें निरूपा[२] तें । तेथें जाऊं निश्चितें । शिष्याधीन आम्ही असों ।।७।। आपणांत आपण पुसती । समस्त आधीं नेऊं म्हणती। एकमेकां झगडती । आपुला स्वामी म्हणोनिया ।।८।। श्रीगुरु वारिती तयांसी । तुम्ही भांडतां कासयासी । आम्ही गुरु सातांसी । एका घरीं येऊं आम्ही ।।९।। ऐसे वचन ऐकोनि । समस्त विनविती कर जोडोनि । स्वामी प्रपंच[३] न पाहावा मनीं । समर्थ दुर्बळ म्हणूं नये ।।१०।। समस्तांसी पहावें समान । न विचारावें न्यून पूर्ण । उपेक्षिसी दुर्बळ म्हणोन । गंगाप्रवेश करूं आम्ही ।।११।। विदुराचिया घरासी । श्रीकृष्ण जाय भक्तींसी । कौरवराजमंदिरासी । न वचे[४] भक्तवत्सल ।।१२।। आम्ही समस्त तुझे दास । कोणासी न करावें उदास । जो निरोप द्याल आम्हांस । तेंचि करूं आपण म्हणती ।।१३।। ऐसें म्हणोनिया समस्त । करिती साष्टांग दंडवत । समस्त आम्हां पहा हो म्हणत । ऐसें विनविती श्रीगुरुसी ।।१४।। श्रीगुरु म्हणती समस्तांसी । येऊं तुमचे घरासी । चिंता न धरा हो मानसीं । भाक[५]

१. बोलावण्यास. २. सांगा. ३. भेदाभेद. ४. जाई. ५. शपथ.

आमुची घ्या म्हणती ।।१५।। ऐसें ऐकोनि गुरुवचन । विनविताती सातही जण । समस्तांसी म्हणतां येईन । कोणी करावा भरंवसा ।।१६।। श्रीगुरू मुनी विचारिती । अज्ञान लोक हे नेणती । आतां सांगूं एकांतीं । एक एकातें बोलावून ।।१७।। जवळी बोलावोनि एकासी । कानीं सांगती तयासी । आम्ही येतों तुझे ग्रामासी । कोणाजवळी न सांगावें ।।१८।। ऐसी भाक[1] त्यासी देती । उठोनि गांवा जा म्हणती । येऊं तुझ्या ग्रामाप्रती । संशय मनीं न धरावा ।।१९।। ऐसें सांगोनि तयासी । पाठविलें ग्रामासी । बोलावून दुसऱ्यासी । येणेंचि रीतीं सांगितलें ।।२०।। ऐसें सातही जणां देखा। समजावोनि गुरुनायका । पाठविलें तुम्ही ऐका । महदाश्चर्य वर्तलें ।।२१।। एकमेकां न सांगत । गेले सातही भक्त। श्रीगुरु आले मठांत । अतिविनोद प्रवर्तला ।।२२।। ग्रामांतील भक्तजन । ऐसें कौतुक ऐकोन । विनविताती कर जोडोन। आम्हां सांडोनि जातां स्वामी ।।२३।। तयांसी म्हणती श्रीगुरुनाथ । राहूं आम्ही नाहीं जात । न करा चिंता मनांत । आम्ही येथेंचि असों देखा ।।२४।। ऐशा संधीस श्रीगुरुसी । होऊं आली जवळी निशी[2] । दिपवाळीची त्रयोदशी । रात्रीं मंगळस्नान करावें ।।२५।। आठरूप झाले आपण । अपार[3] महिमा नारायण । सात ठाईंतही गेले जाण । गाणगापुरीं होतेची ।।२६।। ऐसी दिपवाळी झाली । समस्तां ठायीं पूजा घेतली । पुनः एकचि मूर्ति ठेली[4] । गौप्यरूपें कोणी नेणें ।।२७।। कार्तिकमासीं पौर्णिमेसी । करावया दीपाराधनेसी । समस्त आले परियेसीं । गाणगापुरीं गुरूजवळी ।।२८।। समस्तही नमस्कारिती । भेटी दहावे दिवशीं म्हणती । एकमेकांतें झगडती । म्हणती आपुले घरीं गुरू होते ।।२९।। एक सत्य मिथ्या म्हणत । समस्त शिष्या खुणा दाखवित । आपण दिल्हें तें हें वस्त्र । श्रीगुरुजवळी असे ।।३०।। समस्त राहिले तटस्थ[5] । ग्रामस्थ लोक असत्य म्हणत । आम्हांजवळी गुरू असत । दिपवाळी येथेंची केली

१. वचन. २. रात्र. ३. अनंत. ४. झाली. ५. स्तब्ध.

।।३१।। विस्मय करिती सकळ जन । म्हणती त्रैमूर्ति हाचि आपण । अपार महिमा नारायण । अवतार असे श्रीहरीचा ।।३२।। ऐसे मिळोनि भक्त समस्ती । नानापरी स्तोत्रें करिती । न कळे महिमा तुमचा म्हणती । वेदमूर्ति गुरुनाथा ।।३३।। तूंचि विश्वव्यापक होसी । महिमा न कळे आम्हांसी । काय वूर्णं चरणासी । त्रैमूर्ति तूंचि एक ।।३४।। नानापरी स्तुति करिती । दीपाराधना अतिप्रीती । ब्राह्मणभोजन अतिभक्ति । करिते झाले भक्तजन ।।३५।। श्रीगुरुमहिमा झाली जगतीं । सिद्ध सांगे नामधारकाप्रती । भूमंडळीं झाली ख्याति । श्रीनृसिंहसरस्वतीची ।।३६।। म्हणे सरस्वतीगंगाधरु । जवळी असतां कल्पतरु । न ओळखिती अंध बधिरू । वायां कष्टती दैन्यरीतीं ।।३७।। भजा भजा हो श्रीगुरुसी । जें जें काम्य तुमचें मानसीं । सिद्ध होईल त्वरितेंसी । आम्हां प्रचीति आली असे ।।३८।। अमृत मिळतां पानासी[१] । क्षार[२] कटु[३] आवडे मूर्खासी । ज्ञानवंत भक्तजनांसी । नामामृत गुरुचें ।।३९।। श्रीगुरुसेवा तुम्ही करा । ऐसा पिटीं मी डांगोरा। सांगती शास्त्र अपारा । गुरू तोचि त्रैमूर्ति ।।४०।। गुरुवेगळी गति नाहीं । जे निंदिती नर देहीं । वेदशास्त्रें बोलती पाहीं। सूकरयोनींत[४] जन्मती ।।४१।। तुम्ही म्हणाल मज ऐसें । आपुले इच्छेनें लिहिलें कैसें । वेदशास्त्रीं सांगितलें ऐसें । असे तरी अंगिकारा ।।४२।। संसारसागर धुरंधर । उतरावया पैल पार । गुरुविणें निर्धार । तारक कोण त्रिजगीं ।।४३।। निर्जळ संसार अरण्यांत । पवई[५] घालणें असे अमृत । सेवा सेवा हो तुम्ही समस्त । अमरत्व तुम्हां होईल ।।४४।। श्रीगुरुनृसिंहसरस्वती । अवतार असे त्रिमूर्ति । गाणगाग्रामीं असे ख्याति । आतां असे प्रत्यक्ष ।।४५।। जे जाती तया स्थाना । तात्काळ होती मनकामना । कांहीं न करा हो अनुमाना । प्रत्यक्ष देव तेथें असे ।।४६।। आम्ही सांगतों तुम्हां हित । प्रशस्त झालिया तुमचें चित्त । गाणगापुरीं जावें त्वरित । म्हणे सरस्वतीगंगाधर ।।४७।। इति

१. पिण्यास. २. खारट. ३. कडू. ४. डुक्कर. ५. पोई.

श्रीगुरुचरित्रामृत । सिद्धमुनि संवादत । अष्टरूपें श्रीगुरु धरित । सप्तचत्वारिंशोऽध्याय हा ।।४८।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे अनेकस्वरूपधारणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४७।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।४८।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ४८ वा

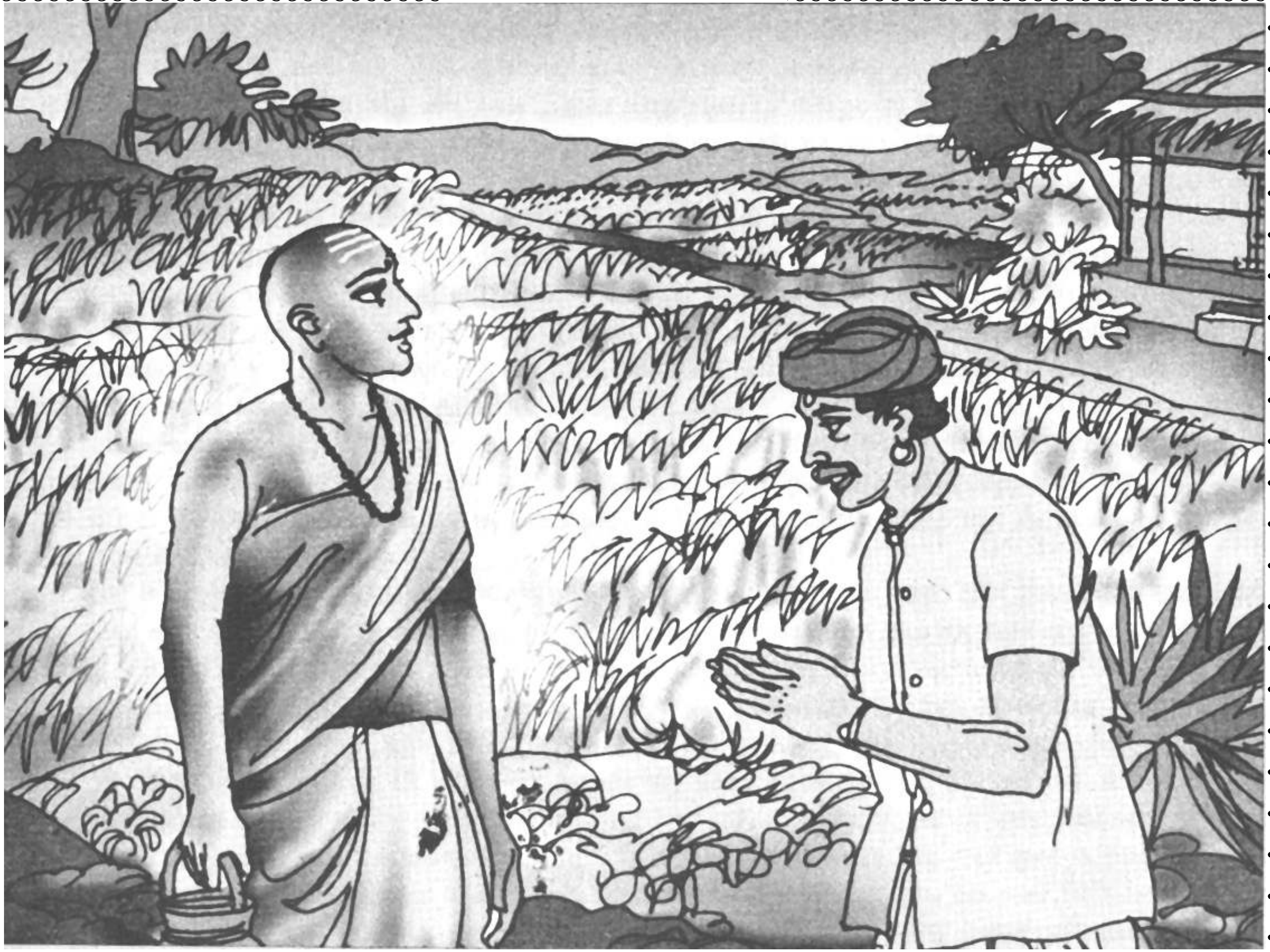

।। अध्याय अठ्ठेचाळिसावा ।। * ।। श्रीगुरूंच्या कृपाप्रसादाने उदंड पीक आले ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्धाने नामधारकाला श्रीगुरूंची आणखी एक लीला सांगितली. तो म्हणाला, ''श्रीगुरू रोज सकाळी संगमावर अनुष्ठानासाठी जात असत. त्यांच्या जाण्यायेण्याच्या मार्गावर एका शूद्राचे शेत होते. श्रीगुरूंना पाहताच तो हातातले काम टाकून धावत यायचा आणि त्यांना साष्टांग वंदन करून पुन्हा शेतात जायचा. मध्यान्हसमयी श्रीगुरू मठात परतायचे, तेव्हाही त्यांना सन्मुख जाऊन वंदन करायचा. श्रीगुरू त्याच्याशी कधीच बोलत नसत. अशा प्रकारे अनेक दिवस हा नमस्काराचा क्रम चालू होता.

एके दिवशी श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''तू मला रोज नमस्कार करतोस. तुझ्या मनात काय इच्छा आहे ?'' शूद्र म्हणाला, ''देवा, या माझ्या शेतात उदंड पीक यावे अशी इच्छा आहे.'' श्रीगुरू म्हणाले, ''आता शेतात काय पेरले आहेस ?'' शूद्र म्हणाला, ''यावनाळ पेरले आहे. तुमच्या दर्शनाने पीक चांगले येईल असे वाटते. काही दिवसांनी कणसे येतील. तुम्ही माझ्या शेतावर कृपादृष्टी टाकावी अशी प्रार्थना आहे.'' श्रीगुरू म्हणाले, ''माझ्या बोलण्यावर तुझा विश्वास आहे ? मी जे सांगीन ते दृढभावाने करशील ?'' शूद्र – ''मला गुरुवाक्य प्रमाण आहे. मी आपला शब्द कधीच मोडणार नाही.'' श्रीगुरु – ''ठीक आहे. आता सांगतो तसे कर. मी संगमावरून परत येईपर्यंत मध्यान्ह होईल. तोपर्यंत उभे असलेले हे सर्व पीक कापून टाक.'' शूद्राने ते मान्य केले. श्रीगुरूही अनुष्ठानासाठी संगमावर निघून गेले. शूद्र त्वरेने गावात आला. तेथील अधिकाऱ्याला भेटून म्हणाला, ''मला शेत कापण्याची परवानगी असावी. मी शेतसारा म्हणून गतवर्षाप्रमाणेच धान्य देईन.'' अधिकारी– ''अवेळी परवानगी कशी देणार ? तुझ्या शेतात वेळेआधीच जास्त पीक आले काय ?'' शूद्रापाशी वाद घालायला वेळच नव्हता. त्याने 'गतवर्षीपेक्षा दुप्पट सारा भरीन. जर पीक आले नाही तर साठवणीचे धान्य देईन. त्यानेही पूर्तता झाली नाही तर सरकारने माझी गुरे जप्त करावीत' असे वचनपत्र लिहून दिले आणि परवानगी मिळविली.

त्यानंतर काही मजुरांना घेऊन तो शेतात गेला आणि त्यांना शेत कापण्यास सांगितले. हे वृत्त कानी पडताच शूद्राची पत्नी आणि मुले धावतच तेथे आली. त्यांनी त्याला अडविण्याचा खूप प्रयत्न केला. पण त्याने कोणालाही जुमानले नाही. एका संन्याशाच्या सांगण्यावरून शेत कापले म्हणून लोकांनी त्याला मूर्ख ठरविले. त्याला प्रतिबंध करण्यासाठीही काहींनी ग्रामाधिकाऱ्यांची भेट घेतली. त्याने शूद्राचे वचनपत्र दाखवून त्यांची बोळवण केली. इकडे शूद्राने शेप कापून टाकले आणि तो श्रीगुरूंची वाट पाहू लागला. मध्यान्ह झाली. श्रीगुरू मठाकडे निघाले. शूद्राने त्यांना कापलेले शेत दाखविले. तेव्हा ते म्हणाले, ''धन्य तुझा निर्धार ! या श्रद्धेचे तुला फार मोठे फळ मिळेल. आता चिंता करू नकोस.'' शूद्र घरी गेला तेव्हा त्याची बायको व मुले अक्षरशः रडत होती. लोक त्यांचे सांत्वन करीत होते. शूद्राने त्यांची समजूत काढली. तो म्हणाला, ''जो गुरूवर विश्वास ठेवून त्यांच्या आज्ञेनुसार वागतो त्याच्या बाबतीत हानी संभवतच नाही. आपल्याला सहस्रपटीत लाभ होईल. फक्त विश्वास ठेवा.'' त्याने सर्वांना शांत केले.

त्यानंतर आठवड्यातच एकाएकी प्रचंड वादळ आले. अतोनात पर्जन्यवृष्टी झाली. गावकऱ्यांची उभी पिके पार उद्ध्वस्त झाली. ओला दुष्काळच पडला ! फार नुकसान झाले. त्या पावसाने शूद्राचे शेत मात्र शतपटीने वाढले. शेतामध्ये सर्वत्र कणसेच दिसू लागली. गुरुकृपेचा तो प्रभाव पाहून शूद्राला अक्षरशः भरून आले. ते दृश्य पाहून त्याची बायको व मुले आनंदाने डोलू लागली. लोकही आश्चर्य करू लागले. शूद्राच्या पत्नीने शेताची पूजा केली. पतीची मा मागितली. त्यानंतर ती दोघे श्रीगुरूंच्या मठात आली. त्यांची पूजा केली. श्रीगुरूंनी त्यांना विचारले, ‘‘शेताचे काय वर्तमान आहे ? सर्व कुशल मंगल आहे ना ?’’ तेव्हा दोघांनाही रडू आले. त्यांनी श्रीगुरूंचे पाय धरले व म्हणाले, ‘‘स्वामी, तुम्हीच आमचे कुलदैवत ! तुम्हीच कामधेनू ! तुमची कृपा झाली. भरून पावलो !’’ श्रीगुरू शूद्राला म्हणाले, ‘‘तू माझा निस्सीम भक्त आहेस. तुझ्या घरी लक्ष्मी अखंड वास करील.’’ महिनाभराने कापणी झाली. गतवर्षापेक्षा शतपट उत्पन्न आले. शूद्राने अधिकाऱ्याला बोलाविले व म्हणाला, ‘‘गावात धान्याचा तुटवडा आहे. मी दुप्पट देईन असे म्हणालो होतो पण आता अर्धे उत्पन्न देतो.’’ ग्रामाधिकारी म्हणाला, ‘‘तू मनाने खूप मोठा आहेस. गुरुकृपांकित आहेस. कायद्याने जेवढे द्यायचे तेवढेच दे. बाकीचे घरी घेऊन जा.’’ पण त्याला राहवले नाही. शेतसारा भरून त्याने स्वतःला आवश्यक तेवढचे धान्य ठेवले आणि बाकीचे ब्राह्मणांना व ग्रामस्थांना वाटून दिले.’’ सिद्ध म्हणाला, ‘‘नामधारका, गुरुवचन किती अमोघ असते पाहिलेस ! म्हणून त्यांची कधीही अवज्ञा करू नये. गुरूच्या वचनांचे तंतोतंत पालन करणे, हाच शिष्याचा धर्म ! हेच आद्य कर्तव्य !’’

अध्याय अठ्ठेचाळिसावा

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । अपूर्व झालें परियेसीं । गुरुचरित्र विस्तारेंसी । सांगतां संतोष होतसे ।।१।। गाणगापुरीं असतां गुरू । ख्याति झाली अपरंपारू । भक्त होता एक शूद्र । तयाची कथा ऐक पां ।।२।। श्रीगुरु नित्य संगमासी । जात असता अनुष्ठानासी । मार्गी तो शूद्र परियेसीं । आपुले शेतीं उभा असे ।।३।। श्रीगुरुतें नित्य देखोनि । धावत येऊनि शेतांतुनी । आपण साष्टांगीं नमोनि । पुनरपि जात आपुले स्थाना ।।४।। माध्याह्नकाळी मठासी येता । पुनरपि चरणीं ठेवी माथा । ऐसे कितीएक दिवस होतां । शूद्राची भक्ति वाढली ।।५।। श्रीगुरु तयासी न बोलती। नमन केलिया उभे असती । येणें विधीं बहु काळ क्रमिती । आला शूद्र नमस्कारा ।।६।। नमस्कारितां शूद्रासी । श्रीगुरु पुसती संतोषीं । कां गा नित्य तू कष्टतोसी । नमन करिसी येऊनिया ।।७।। तुझे मनीं काय वासना । सांग त्वरित आम्हां जाणा । शूद्र म्हणे आवड मना । शेत अधिक पिकावें ।।८।। तयासी पुसती गुरुनाथ । काय पेरिलें शेतांत । शूद्र म्हणे यावनाळ[1] बहुत । पीक आलें तुझे धर्मीं ।।९।। नमस्कारितां तुम्हां नित्य । पीक आलें असे अत्यंत । पोटरीं येतील त्वरित । आतां तुझेनि धर्मीं जेवूं ।।१०।। स्वामी यावें शेतापासीं । पहावें अमृतदृष्टींसी । तूं समस्तां प्रतिपाळिसी। शूद्र म्हणोनि न उपेक्षावें ।।११।। श्रीगुरु गेले शेतापासीं । पाहूनि म्हणती त्या शूद्रासी । सांगेन एक ऐकसी । विश्वास होईल बोलाचा ।।१२।। जें सांगेन मी तुजसी । जरी भक्तीनें अंगिकारिसी । तरीच सांगूं परियेसीं । एकभावें त्वां करावें ।।१३।। शूद्र विनवी स्वामियासी । गुरुवाक्य कारण आम्हांसी । दुसरा भाव आम्हांसी । नाहीं स्वामी म्हणे तो ।।१४।। मग निरोपिती श्रीगुरु तयासी । आम्ही जातों संगमासी । परतोनि येऊं माध्याह्नासी । तंव कापावें सर्व पीक

१. ज्वारी

।।१५।। ऐसें सांगोनि शूद्रासी । श्रीगुरु गेले संगमासी । शूद्र विचारी मानसीं । गुरुवाक्य आपणा कारण ।।१६।। शीघ्र आला ग्रामांत । अधिकारियासी विनवीत । खंडोनि द्यावें मला शेत । गत संवत्सराप्रमाणें धान्य देईन ।।१७।। अधिकारी म्हणती तयासी । पीक झालें असे बहुवसीं । या कारणें उक्तें मागसी । अंगिकार न करिती ।।१८।। नाना प्रकारें विनवी त्यांसी । द्विगुण देऊन गतसंवत्सरेसी । अंगिकारिलें संतोषीं । वचनपत्र लिहून घेती ।।१९।। आपण अभयपत्र घेऊनि । लोक मिळवोनि तत्क्षणीं । गेला शेतांत संतोषोनि । म्हणे कापा तयासी ।।२०।। कापूं लागतां शेतासी । स्त्री-पुत्र वर्जिती तयासी । पाषाण घेऊनि स्त्रियेसी । मारूं आला तो शूद्र ।।२१।। पुत्रातें मारी येणेंपरी । पळत आले गांवाभीतरीं । आड पडतां राजद्वारीं । पिसें लागलें पतीसी ।।२२।। पीक असे बहुवसी । कापून टाकितो मूर्खपणेंसी । वर्जिता पहा आम्हांसी । पाषाणघाईं मारिलें ।।२३।। संन्याशाचे माहात्म्य वाचें बोले । पीक सर्व कोमळ कापिलें । आमुचें जीवित्व भाणास गेलें । आणिक भक्षितों एक मास आम्ही ।।२४।। अधिकारी म्हणती तयासी । कापी ना का आपुल्या शेतासी । पत्र असे आम्हांपासी । गतसंवत्सरा द्विगुण धान्य द्यावें ।।२५।। वर्जावया माणसें पाठविती । शूद्र न ऐके कवणे गतीं । शूद्र म्हणे अधिकारी भीतीं । पेवीचे कण आतां देईन ।।२६।। दूत सांगती अधिकारियासी । आम्हीं सांगितलें शूद्रासी। सांगोनि पाठविलें तुम्हांसी । विनोद असे परियेसा ।।२७।। जरी भितील अधिकारी । तरी देऊन आतांचि घरीं। गुरें बांधीन तयांचे द्वारीं । पत्र आपण दिलें असे ।।२८।। दूत सांगती ऐशा रितीं । पुढें वर्तली काय स्थिती। राजा अधिकारी तयाप्रती । काय उत्तर बोलतसे ।।२९।। अधिकारी म्हणती तयासी । आम्हां चिंता कायसी। पेव ठाउकें आहे आम्हांसी । धान्य आहे अपार ।।३०।। इतुकें होतां शूद्रें देखा । पीक

कापिलें मनःपूर्वका । उभा असे मार्गीं ऐका । श्रीगुरु आले परतोनि ।।३१।। नमन करोनि श्रीगुरुसी । शेत दाखविलें कापिलें ऐसी । श्रीगुरु म्हणती तयासी । वायां कापिलें म्हणोनि ।।३२।। विनोदें तुज सांगितलें । तुवां निर्धारें कापलें । शूद्र म्हणे तुमचें वाक्य भलें । तेंचि मज कामधेनु ।।३३।। ऐसें एकोनि श्रीगुरु म्हणती । निर्धार असे तुझे चित्तीं । होईल अत्यंत फळप्राप्ति । चिंता न करीं मानसीं ।।३४।। ऐसें सांगोनि श्रीगुरुनाथ । आले आपण ग्रामांत। सवें शूद्र असे येत । आपुले घराप्रति गेला ।।३५।। पुसावया येती समस्त । तयाचे घरीं होतो आकांत । स्त्री-पुत्र सर्व रुदन करीत । म्हणती आपुला ग्रास गेला ।।३६।। शूद्र समस्तांतें संबोखी[१] । न करीं चिंता रहा सुखी । गुरुसोय नेणती[२] मूर्खी । कामधेनु वाक्य तयांचें ।।३७।। एकेकाचे सहस्रगुण । अधिक लाभ तुम्हां जाण । स्थिर करा अंतःकरण । हानि नव्हे निर्धार पैं ।।३८।। गुरुकृपा होय ज्यासी । दैन्य कैचें होय त्यासी । निधान जोडलें आम्हांसी । म्हणोनि शूद्र सांगतसे ।।३९।। नर म्हणून नये श्रीगुरुसी । शिवस्वरूप जाणा भरंवसी । असे कारण पुढें आम्हांसी । म्हणोनि निरोपिलें असे मज ।।४०।। नानापरी स्त्री-पुत्रांसी । संबोधित असे शूद्र अति हर्षीं । इष्टजन बंधुवर्गासी । येणेंचि रीतीं सांगतसे ।।४१।। समस्त राहिले निवांत । ऐसें आठ दिवस क्रमित । वायु झाला अति शीत । समस्त पिकें नासलीं ।।४२।। समस्त ग्रामींची पिकें देखा । शीतें[३] नासलीं सकळिका । पर्जन्य पडला अकाळिका[४] । मूळ नक्षत्रीं परियेसा ।।४३।। ग्राम राहिला पिकावीण । शूद्रशेत वाढलें शतगुणें । वाढला यावनाळ सगुण । एकाका अकरा फरगडेंसी[५] ।।४४।। तैं शूद्र-स्त्री संतोषोनि। शेता आली पूजा घेऊनि । अवलोकितसे आपुले नयनीं । महानंद करितसे ।।४५।। पीक झाले अत्यंत । देखोनिया समस्त । येऊनि जन समस्त तेथ । महदाश्चर्य करीत देखा ।।४६।। येऊनि लागे पतिचरणीं । विनवीतसे कर

१. समजूत करी. २. जाणीत नाही. ३. थंडीने. ४. अवेळी. ५. फाट्यांनी.

जोडोनि । बोले मधुर करुणावचनीं । क्षमा करीं म्हणतसे ।।४७।। अज्ञानमदें अति वेष्टिलें । नेणतां तुम्हातें निंदिलें । गुरु कैचा काय म्हणितलें । क्षमा करणें प्राणनाथ ।।४८।। ऐसें पतीसी संबोधोनि । शेतींचा देव पूजोनि । विचार केला दोघांनी । गुरुदर्शना जावें आतां ।।४९।। म्हणोनि सांगे स्त्रियेसी । पूजों आलीं श्रीगुरुसी । स्वामी पुसती तयांसी । काय वर्तमान म्हणोनिया ।।५०।। चरणीं लागलीं तेव्हां दोन्ही । हस्तद्वय जोडोनि । स्वामीदर्शन उल्हासोनि । उभीं ठाकलीं संमुख ।।५१।। दोघेंजणें स्तोत्र करिती । जय जयाजी श्रीगुरुमूर्ती । कामधेनु कुळदैवत म्हणती । तूंचि आमुचा गुरुराया ।।५२।। तुझें अमृतवचन[१] आम्हां । चिंतामणिप्रकार महिमा । पूर्ण केलें आमुच्या कामा । शरण आलों तुज आम्ही ।।५३।। भक्तवत्सल[२] ब्रीदख्याति । ऐसें जगीं तुज वानिती[३] । आम्हीं देखिलें दृष्टांती । म्हणोनि चरणीं लागलीं ।।५४।। नाना प्रकारें पूजा आरती । शूद्र-स्त्री करीतसे भक्तीं । श्रीगुरु बोलती अतिप्रीतीं । लक्ष्मी अखंड तुझे घरीं ।।५५।। निरोप घेऊनि दोघें जण । गेलीं आपुले आश्रमीं जाण । करिता मास काळक्रमण । पीक आलें अपार ।।५६।। गतसंवत्सराहूनि देखा । शतगुणी झालें धान्य अधिका[४] । शूद्र म्हणतसे ऐका । अधिकारियातें बोलोवोनि ।।५७।। शूद्र म्हणे अधिकारियासी। पीक गेलें सर्व गांवासी । वोस दिसे कोठारासी । आपण देऊं अर्धा भाग ।।५८।। गतवर्षा द्विगुण[५] तुम्हांसी । अंगिकारिलें मीं परियेसीं । धान्य झालें बहुवसीं । शतगुणें अधिक देखा ।।५९।। परी देईन अर्ध संतोषीं । संदेह न धरा हो मानसीं । अधिकारी म्हणती तयासी । धर्महानि केवी करूं ।।६०।। गुरुकृपा होतां तुजवरी । पीक झालें बहुतांपरी। नेऊनिया आपुले घरीं । राज्य करीं म्हणती तया ।।६१।। संतोषोनि शूद्र देखा । विप्रांसी वांटी धान्य अनेका । घेऊनि गेला सकळिका । राजधान्य देऊनि ।।६२।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । श्रीगुरुचरित्र-महिमा परियेसीं । दृढ

१. अमृतासारखे भाषण. २. भक्तांचा मायाळू. ३. स्तुति करतात. ४. दुप्पट. ५. दुप्पट.

भक्ति असे ज्यासी । दैन्य कैचें तया घरीं ।।६३।। सकळाभिष्टें त्यासी होती । लक्ष्मी राहे अखंडिती । गुरु सेवा हो निश्चिती । म्हणे सरस्वतीगंगाधर ।।६४।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । गुरुशिष्यसंवाद विख्यात । भक्ता शूद्रा वर प्राप्त । अष्टचत्वारिंशोऽध्याय हा ।।६५।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे शूद्रवरप्रदानं नाम अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४८।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।६५।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ४९ वा

।। अध्याय एकोणपन्नास ।। * ।। अमरजा संगम आणि गाणगापूर क्षेत्राचे माहात्म्य ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। नामधारकाने सिद्धाला विचारले, ''हे मुने, गाणगापूर क्षेत्राचे काय माहात्म्य आहे ?'' सिद्ध म्हणाला, ''एकदा दीपावलीमध्ये आश्विन वद्य चतुर्दशीस श्रीगुरू आपल्या शिष्यांना घेऊन अमरजा संगमावर गेले. सर्वांनी तेथे स्नान केले. श्रीगुरू म्हणाले, ''पूर्वी जालंधर दैत्याने देवांशी युद्ध करून इंद्राचे राज्य बळकावले. इंद्र शंकराला शरण गेला. तो म्हणाला, ''महादेवा, जालंधर व त्याच्या दैत्यसेनेने देवांची खूपच हानी केली आहे. आम्ही त्यांना मारले तर त्यांच्या प्रत्येक रक्तबिंदूतून दैत्य उत्पन्न होतात. त्यामुळे दैत्यांचा समूळ नाश करणे आम्हांला शक्य होत नाही.'' ते ऐकून शंकर भयंकर रौद्ररूप धारण करून दैत्यनाशास उद्युक्त झाला. देवांचा वध झाल्यास त्यांना पुन्हा जिवंत करता यावे म्हणून त्याने अमृत मंत्राने भारलेला एक जलकुंभ इंद्राकडे दिला. शंकराने सुरगणांसह स्वारी करून जालंधराला पराभूत केले. त्या युद्धप्रसंगी इंद्राने मंत्रोक्त जल शिंपडून देवांना जिंवत केले. त्या वेळी त्याच्या हातून थोडेसे जल पृथ्वीवर पडले. ते प्रवाहित होऊन नदी उत्पन्न झाली. तीच संजीवनी नदी पुढे 'अमरजा' म्हणून प्रख्यात झाली.

हा भीमा-अमरजा संगम अत्यंत पवित्र आहे. येथे आठ तीर्थे आहेत. येथे स्नान केल्याने प्रयागसंगमात स्नान केल्याचे पुण्य लाभते. पर्वणीकाळी स्नान केल्याने अनंतपट पुण्य लाभते. येथे नित्य स्नान केल्याने सर्व पीडा, व्याधी व दोषांचे निवारण होऊन आयुरारोग्य आणि वैभव लाभते.

अश्वत्थवृक्षासमोर नदीतीरी 'मनोहर' तीर्थ आहे. येथील अश्वत्थ हा कल्पवृक्षच आहे जणू ! आम्ही येथे नित्य अनुष्ठान करतो. मनोहर तीर्थात स्नान करून अश्वत्थाला पाणी घालावे. वंदन करून प्रदक्षिणा घालावी. या सेवेने भाविकांचे मनोरथ पूर्ण होतात. येथील संगमेश्वराचे, नंदीचे व चंडीचे दर्शन घेऊन सोमसूत्रास जावे. परत येऊन संगमेश्वराचे दर्शन घ्यावे. असे तीन वेळा केल्याने संतती व संपत्ती प्राप्त होते.

संगमेश्वरापुढे अर्ध्या कोसावर नागेशी ग्रामी 'वाराणसी' तीर्थ आहे. येथील एका भारद्वाज गोत्री ब्राह्मणाला शंकराने समीपता मुक्ती दिली होती. तो वेड्यासारखा भटकायचा. त्याला ईश्वर आणि पांडुरंगेश्वर असे दोन बंधू होते. ते काशीयात्रेला निघाले तेव्हा त्या ब्राह्मणाने शंकराला ''देवा, आम्हांला काशीविश्वनाथाचे येथेच नित्य दर्शन होईल अशी व्यवस्था कर'' ही विनंती केली. ते मान्य करून शंकराने तेथेच मणिकर्णिका कुंड उत्पन्न केले. त्यातून विश्वेश्वर लिंग प्रकटले. अशा प्रकारे भीमा-अमरजा संगमावर काशीप्रमाणेच मंदिर व कुंडाची उत्पत्ती झाली.''

श्रीगुरूंनी आपल्या शिष्यांना वाराणसी तीर्थावर नेले. तेथे स्नान करून सर्व जण 'पापविनाशी' तीर्थावर आले. त्या ठिकाणी श्रीगुरूंची रत्नाई नावाची बहीण आली होती. तिला श्वेतकुष्ठ झाले होते. श्रीगुरूंनी तिला पापविनाशी तीर्थात स्नान करावयास सांगितले. त्यामुळे तिची पातके नष्ट होऊन तीन दिवसांनी ती पूर्णतः व्याधिमुक्त झाली. मग ती तेथेच झोपडी बांधून राहिली.''

सिद्ध नामधारकास म्हणाला, ‘‘तो चमत्कार मी स्वतः पाहिला आहे. त्यानंतर श्रीगुरूंनी आपल्या शिष्यांना नदीतीरावरील कोटितीर्थ, रूद्रपादतीर्थ, चक्रतीर्थ, मन्मथदहनतीर्थ यांचे दर्शन घडवून त्यांचे माहात्म्य सांगितले. कल्लेश्वर देवस्थानाबद्दल ते म्हणाले, ‘‘हे शिवस्थान गोकर्णमहाबळेश्वराइतकेच पवित्र आहे. मन्मथदहनतीर्थात स्नान करून कल्लेश्वराचे पूजन केल्याने संपत्ती लाभते. आषाढ व श्रावणात कल्लेश्वराला अभिषेक केल्याने व कार्तिकात दीप लावल्याने अनंतपट पुण्य मिळते.’’

श्रीगुरूंच्या मुखातून अष्टतीर्थांचे माहात्म्य ऐकून समस्त शिष्य कृतकृत्य झाले. ते म्हणाले, ‘‘गुरुदेव, तुम्ही आम्हांला पावन केलेत. एवढी श्रेष्ठ तीर्थे जवळ असताना आम्ही उगाचच अन्यत्र जात होतो.’’ मठामध्ये परतल्यावर शिष्यांनी मोठी समाराधना घातली.

नामधारका, असे आहे गाणगापूर क्षेत्राचे माहात्म्य. म्हणूनच श्रीगुरूंनी तेथे वास्तव्य केले.

अध्याय एकोणपन्नासावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक शिष्य सगुण । सिद्धमुनीतें नमन करून । विनवीतसे कर जोडून । भक्तिभावें करोनिया ।।१।। त्रैमूर्तीचा अवतार । झाला वेषधारी नर । राहिला प्रीतीं गाणगापुर । कवण क्षेत्र म्हणोनिया ।।२।। भूमीवरी प्रख्यात । तीर्थे असती असंख्यात । समस्त सांडोनिया येथ । काय कारण वास केला ।।३।। या स्थानाचें महिमान । सांगा स्वामी विस्तारोन । म्हणोनि धरी सिद्धाचे चरण । नामधारक तये वेळीं ।।४।। ऐकोनि तयाचें वचन । सिद्धमुनि संतोषोन । सांगतसे विस्तारोन । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।५।। आश्विन वद्य चतुर्दशीसी । दिपवाळी पर्वणीसी । श्रीगुरु म्हणती शिष्यांसी । स्नान करावें त्रिस्थळीचें ।।६।। गया-प्रयाग-वाराणशीसी । चला यात्रे पुत्रकलत्रेंसी । विप्र म्हणती श्रीगुरुसी । आइती[1] करणें म्हणोनिया ।।७।। ऐकोन श्रीगुरु हांसती । ग्रामाजवळी तीर्थे असती । करणें न लागे तुम्हीं आइती । चला नेईन तुम्हांसी ।।८।। ऐसें म्हणोनि भक्तांसी । गेले अमरजासंगमासी । स्नान केलें महाहर्षी । शिष्यांसहित श्रीगुरुंनीं ।।९।। गुरु म्हणती शिष्यांसी । महिमा अपार संगमासी । प्रयागसमान परियेसीं । षट्कुळामध्यें स्नान करणें ।।१०।। विशेष नदी भीमातीर । अमरजासंगम थोर । गंगा यमुना वाहे निर्धार । तीर्थ बरवें परियेसा ।।११।। विशेषें आपण उत्तरे वाहे । याचें पुण्य अपार आहे । शताधिक पुण्य पाहे । काशीहून परियेसा ।।१२।। आणिक अष्ट तीर्थे असती । तयांचा महिमा विख्यात जगतीं । सांगेन ऐका एकचित्तीं । श्रीगुरु म्हणती शिष्यांसी ।।१३।। ऐकोनि श्रीगुरूंचे वचन । विनविताती भक्तजन । अमरजानदी नाम कोण । कोणापासाव[2] उत्पत्ति ।।१४।। श्रीगुरु म्हणती भक्तांसी । बरवें[3] पुसिलें[4] आम्हांसी । जालंधर पुराणासी । असे कथा प्रख्यात[5] ।।१५।। जालंधर नामें निशाचर[6] । समस्त जिंकिले सुरवर । आपुलें केलें इंद्रपुर । समस्त देव पळाले ।।१६।। देवां दैत्यां झालें युद्ध । सुरवर

१. तयारी. २. पासून. ३. चांगले. ४. विचारिलें. ५. प्रसिद्ध. ६. राक्षस.

मारिले बहुविध । इंद्रें जाऊनि प्रबोध । ईश्वराप्रती सांगितला ।।१७।। इंद्र म्हणे ऐक शिवा । दैत्यें मारिलें असे देवां । शीघ्र प्रतिकार करावा । म्हणोनि चरणीं लागला ।।१८।। आम्ही मारितों दैत्यांसी । रक्त पडतसे भूमीसी । अखिल दैत्यबिंदूंसी । अधिक उपजवी भूमीवरी ।।१९।। स्वर्ग मृत्यु पाताळ । सर्वत्र मारिलें दैत्यकुळ । मारिले आमुचे देव सकळ । म्हणोनि आलों तुम्हांपासीं ।।२०।। ऐसें वचन ऐकोनि । ईश्वर प्रज्वाळला[1] मनीं । निघाला रुद्र होऊनि । दैत्यनिर्दाळण करावया ।।२१।। इंद्र विनवी ईश्वरासी । वधावया दैत्यांसी । जीवन आणावया देवांसी । ऐसा प्रतिकार करावा ।।२२।। संतोषोनि गिरिजारमण । अमृतमंत्र उच्चारोन । घट दिधला तत्क्षण । संजीवनी उदक देखा ।।२३।। तें उदक घेवोनि इंद्रराव । शिंपताचि समस्त देव । उठोनिया अमर सर्व[2] । स्वर्गास जाती तये वेळीं ।।२४।। उरलें अमृत घटीं[3] होतें । घेऊनि जातां अमरनाथें । पडिलें भूमीं अवचितें[4] । प्रवाह झाला क्षितीवरी[5] ।।२५।। ते संजीवनी नामें नदी। उद्भवली[6] भूमीं प्रसिद्धी । अमरजा नाम याचि विधीं । प्रख्यात झाली अवधारा ।।२६।। या कारणें या नदीसी। जे स्नान करिती भक्तींसी । काळमृत्यु न बाधे त्यासी । अपमृत्यु घडे केवी ।।२७।। शतायुषी पुरुष होती । रोगराई न पीडिती । अपस्मारादि रोग जाती । ब्रह्महत्यादि पातकें ।।२८।। अमृतनदी नाम तियेसी । संगम झाला भीमरथीसी । तीर्थ झालें प्रयागसरसी । त्रिवेणीचा संगम ।।२९।। कार्तिकादि माघमासीं । स्नान करिती भक्तींसी । इह सौख्य परलोकासी । मोक्षस्थाना पावती ।।३०।। सोम-सूर्य-ग्रहणासी । संक्रमण सोम-अमावास्येसी । पुण्यतिथि एकादशीसी। स्नान करावें अनंत पुण्य ।।३१।। साधितां प्रतिदिवस जरी । सदा करावें मनोहरी । समस्त दोष जाती दूरी । शतायुषी श्रियायुक्त होय ।।३२।। ऐसा संगममहिमा ऐका । पुढें सांगतसें तीर्थ विशेखा[7] । दिसे अश्वत्थ संमुखा । मनोहर तीर्थ असे ।।३३।। या तीर्थीं स्नान केलिया । मनोहर पाविजे काया । कल्पवृक्षस्थानीं

१. कोपला. २. देव. ३. घागरीत. ४. एकाएकी. ५. जमिनीवर. ६. उत्पन्न झाली. ७. विशेष.

अनुपम्या । कल्पिलें फळ पाविजे ।।३४।। अश्वत्थ नव्हे हा कल्पतरु । जाणावें तुम्हीं निर्धारु । जें जें चिंतिती मनीं नरु। पार्वती काम्यें[1] अवधारा ।।३५।। ऐसें मनोहर तीर्थ । ठावें असे प्रख्यात । संमुख असे अश्वत्थ । सदा असो याचिया गुणें ।।३६।। जे जन येऊनि सेवा करिती । तयांचे मनोरथ पुरती । न धरावा संदेह आतां चित्तीं । ऐसें म्हणती श्रीगुरुनाथ ।।३७।। आम्ही वसतों सदा येथें । ऐसें जाणा तुम्ही निरुतें । दृष्टीं पडतां मुक्ति होते । खूण तुम्हां सांगेन ।।३८।। कल्पवृक्षातें पूजोनि । मग जावें शंकरभुवनीं । संगमेश्वर असे त्रिनयनी[2] । पूजा करावी मनोभावें[3] ।।३९।। जैसा पर्वतीं मल्लिकार्जुन । तैसा संगमीं रुद्र आपण । भक्तिपूर्वक प्रदक्षिण । करावी तुम्ही अवधारा ।।४०।। नंदिकेश्वरातें नमोनि । नमन करावें चंडस्थानीं । पूर्ण नदीं सव्य करोनि । मग जावें सोमसूत्रासी ।।४१।। सर्वेचि परतोनि वृषभासी । नमोनि जावें चंडापासीं । पुनः जावें सोमसूत्रासी । येणें विधीं प्रदक्षिणा ।।४२।। ऐसी प्रदक्षिणा देखा । तीन वेळां करोनि ऐका। वृषभस्थानीं येऊनि निका । अवलोकावें शिवासी ।।४३।। वामहस्तीं वृषण धरोनि। तर्जनी अंगुष्ठ शृंगी[4] ठेवोनि । पूजा पहावी दोनी नयनीं । इंद्रासमान होय नर ।।४४।। धनधान्यादि संपत्ति । लक्ष्मी राहे अखंडिती[5] । पुत्र पौत्र त्यासी होती। संगमेश्वर पूजिलिया ।।४५।। पुढें तीर्थ वाराणशी । अर्ध कोश परियेसीं । ग्राम असे नागेशी । तेथोनि उद्भव[6] असे जाण ।।४६।। याचें असे आख्यान । कथा नव्हे प्रत्यक्ष जाण । होता एक ब्राह्मण । भारद्वाज गोत्राचा ।।४७।। विरक्त असे ईश्वरभक्त । सर्वसंग त्याग करीत । आपण रत अनुष्ठानांत । सदा ध्याई[7] शिवासी ।।४८।। प्रसन्न झाला चंद्रमौळी । सदाशिव दिसे जवळी । विप्रा आल्हाद सर्व काळीं । देहभाव[8] विसरोनि हिंडत ।।४९।। लोक म्हणती पिसा[9] त्यासी। निंदा करिती बहुवसीं । दोघे बंधु असती तयासी । नामें त्यांचीं अवधारा ।।५०।। एका नाम असे ईश्वर । दुसरा नामें असे पांडुरंगेश्वर । बंधु एकला करोनि अव्हेर[10] ।

१. इच्छा. २. तीन डोळे असलेला. ३. मनापासून. ४. शिंगावर. ५. शाश्वत. ६. उगम. ७. ध्यान करतो. ८. देहभान. ९. वेडा. १०. हेळसांड.

आपण निघाले काशीसी ।।५१।। करोनिया सर्व आइती । सर्व निघाले त्वरिती । तया पिशातें पाचारिती । चला जाऊं म्हणोनिया ।।५२।। ब्रह्मज्ञानी द्विज निका । पिसा म्हणती मूर्ख लोका । बंधूंसि म्हणे द्विज ऐका । नका जाऊं काशीसी ।।५३।। विश्वेश्वर असे मजजवळी । दावीन तुम्हां तात्काळीं । आश्चर्य करिती सकळी । दावीं म्हणती बंधुजन ।।५४।। काशीस जावें अति प्रयास । येथें भेटे तरी कां सायास[१] । म्हणोनि बोलताती हर्ष । तये वेळीं अवधारा ।।५५।। इतुकिया अवसरीं । विप्र गंगास्नान करी । ध्यानस्थ होता साक्षात्कारी । ईश्वर आला तयाजवळी ।।५६।। विनवीतसे शिवासी। आम्हां नित्य पाहिज काशी । दर्शन होय विश्वेश्वरासी । म्हणोनि चरणीं लागला ।।५७।। ईश्वर भोळा चक्रवर्ती । प्रसन्न झाला अतिप्रीतीं । दिसे तीच काशी त्वरितीं । मणिकर्णिका कुंड झालें ।।५८।। विश्वेश्वराची मूर्ति एक । निघाली कुंडीं विशेख । नदी उत्तरे दिसे निक । एकबाणप्रमाण[२] असे ।।५९।। उदक निघालें कुंडांतून । जैसें भागीरथी गहन । ज्या ज्या असती काशींत खुणा । समस्त असती तयासी ।।६०।। संगम झाला नदी भीमा । तीर्थ असे काशी उत्तमा । आचार करिती सप्रेमा । बंधु ज्ञानी म्हणती मग ।।६१।। म्हणे ब्राह्मण बंधूंसी । काशीस न जावें आमुचे वंशीं । समस्तें आचरावें ही काशी । आम्हां शंकरें सांगितलें ।।६२।। आपुलें नाम ऐसें जाणा । गोसावी नाम निर्धारीं खुणा । तुम्हीं बंधु दोघेजणां । आराधावें ऐसें निरोपिलें ।।६३।। दोघीं जावें पंढरपुरा । तेथें असे पुंडलीकवरा। सदा तुम्ही पूजा करा। आराध्या नामें विख्यात ।।६४।। प्रतिवर्षीं कार्तिकीसी। येथें यावें निर्धारिंसी । तीर्थ असे विशेषीं । ऐसें म्हणे ब्राह्मण ।।६५।। श्रीगुरु म्हणती भक्तासी । काशीतीर्थ प्रगटलें ऐसी। न धरावा संशय तुम्हीं मानसीं। वाराणसी प्रत्यक्ष ही ।।६६।। ऐकोनि समस्त द्विजवर । करिती स्नान निर्मळ आचार । तेथोनि पुढें येती गुरुवर। सिद्ध सांगे नामधारका ।।६७।। श्रीगुरु म्हणती सकळिकांसी । तीर्थ दाविती

१. श्रम. २. बाण सोडला असता जातो तितक्या अंतरावर.

पापविनाशी । स्नानमात्रें पाप नाशी । जैसा तृणा अग्नि लागे ।।६८।। आपुले भगिनी रत्नाईसी । दोष असे बहुवसीं । बोलावोनि त्या समयासी । पुसताती श्रीगुरुमूर्ति ।।६९।। ऐक पूर्वदोष भगिनी । तूं आलीस आमुचे दर्शनीं । पाप तुझें असे गहनीं[1] । आठवणें करीं मनांत ।।७०।। ऐकोनि श्रीगुरुच्या बोला । पायां पडे वेळोवेळां । अज्ञान आपण मूढ केवळा । इतुकें कैसें ज्ञान मज ।।७१।। तूं जगदात्मा[2] विश्वव्यापक[3] । तूंचि ज्ञानज्योतिप्रकाशक[4] । सर्व जाणसी तूंचि एक । विस्तारोनि सांग मज ।।७२।। श्रीगुरु म्हणती तियेसी । आपुलें पाप मज पुससी[5] । विधलें पांच मार्जारांसी । नेणसी खूण धरीं आपुलीं ।।७३।। होती मार्जारी गर्भिणी । प्रसूति झाली भांड्यामधुनी । न पाहतां उदक घालुनी । झाकोनि ठेविली अग्नीवरी ।।७४।। पांच मार्जारांचा घात । लागता दोष बहुत । ऐसें ऐकोनिया त्वरित । श्वेतकुष्ठ झाले तिसी ।।७५।। देखोनिया भयाभीत झाली । श्रीगुरुचरणा येऊनि लागली । विनवीतसे करुणा बहाळी । कृपा करी गा गुरुमूर्ति ।।७६।। करोनि समस्तपापराशि । तीर्थीं जाती वाराणशी । मी आलें तुझे दर्शनासी। पापावेगळी होईन म्हणोनि ।।७७।। श्रीगुरु पुसती तियेसी । तुज राहे पापराशि । पुढिले जन्मीं जरी भोगिसी । तरी कुष्ठ जाईल आतां ।।७८।। रत्नाई विनवी स्वामियासी । उबगलें बहुत जन्मासी । याचि कारणें तुझे दर्शनासी । पापावेगळें होऊं म्हणतसें ।।७९।। आतां पुरे जन्म आपणा । म्हणोनि धरिले तुझे चरणा । याचि जन्मीं भोगीन जाणा । पापाचें फळ म्हणतसे ।।८०।। इतुकें ऐकोनि गुरुमूर्ति । रत्नाईस निरोप देती । पापविनाश तीर्था जाय त्वरिती । स्नानमात्रें जाईल कुष्ठ ।।८१।। नित्य करीं हो येथें स्नान । सप्तजन्मींचे दोष गहन । संदेह न करितां होय अनुमान । म्हणोनि सांगती श्रीगुरु ।।८२।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । आम्हीं देखिलें दृष्टींसी । स्नान करितां त्रिरात्रीसी । कुष्ठ तिचें परिहारिलें ।।८३।। ऐसें प्रख्यात तीर्थ देखा । नाम पापविनाशी ऐका । जे करिती स्नान

१. मोठे. २. जगाचा आत्मा. ३. जग व्यापून टाकणारा. ४. ज्ञान देणारा. ५. विचारतोस.

भक्तिपूर्वका । सप्तजन्मींचीं पापें जाती ।।८४।। तीर्थमहिमा देखोन । रत्नाबाई संतोषोन । राहिली मठ बांधोन । तीर्थासान्निध अवधारा ।।८५।। पुढें कोटितीर्थ देखा । श्रीगुरु दाविती सकळिकां । स्नानमात्रें होय निका । याचें आख्यान बहु असे ।।८६।। जंबुद्वीपीं जितकीं तीर्थें । एकेक महिमा अपरिमितें[1] । इतुकिया वास कोटितीर्थें । विस्तार असे सांगतां ।।८७।। सोम-सूर्य-ग्रहणासी । अथवा संक्रांतिपर्वणीसी । अमापौर्णिमा[2] प्रतिपदेसी । स्नान तेथें करावें ।।८८।। सवत्सेसी धेनु देखा । सालंकृत करोनि ऐका । दान द्यावें द्विजा निका । एकेक दान कोटिसरसे ।।८९।। तीर्थमहिमा आहे कैसी । स्नान केलिया अनंत फळ पावसी । एकेक दान कोटीसरसी । दोन तीर्थीं करावें ।।९०।। पुढें तीर्थ रुद्रपद । कथा असे अतिविनोद । गयातीर्थ समप्रद । तेथें असे अवधारा ।।९१।। जे जे आचार गयेसी । करावे तेथें परियेसीं । पूजा करा रुद्रपदाची । कोटि जन्मींचीं पापें जाती ।।९२।। पुढें असे चक्रतीर्थ । अतिविशेष पवित्र । केशव देव सन्निध तत्र । पुण्यराशिस्थान असे ।।९३।। या तीर्थीं स्नान करिता । ज्ञान होय पतितां[3] । अस्थि होती चक्रांकिता । द्वारावतीसमान देखा ।।९४।। या तीर्थीं स्नान करोनि । पूजा करावी केशवचरणीं । द्वारावती चतुर्गुणी। पुण्य असे अवधारा ।।९५।। ऐकोनि श्रीगुरुंचें वचन । समस्त करिती स्नान दान। पुढें असे मन्मथदहन । तीर्थ सांगती श्रीगुरु ।।९६।। ग्रामपूर्वभागेसी । कल्लेश्वर देव परियेसीं । जैसें गोकर्णमहाबळेश्वरासी। समान क्षेत्र परियेसा ।।९७।। मन्मथ तीर्थीं स्नान करावें । कल्लेश्वरातें पूजावें । प्रजावृद्धि होय बरवें । अष्टैश्वर्यें पाविजे ।।९८।। आषाढ श्रावण मासीं। अभिषेक करावा देवासी । दीपाराधना कार्तिकमासीं । अनंत पुण्य अवधारा ।।९९।। ऐसा अष्टतीर्थमहिमा । सांगती श्रीगुरु पुरुषोत्तमा । संतोषोनि भक्त उत्तमा । अति उल्हास करिताती ।।१००।। म्हणती समस्त भक्तजन । नेणों तीर्थाचें महिमान । स्वामीं निरोपिलें कृपेनें । पुनीत

१. अतिशय. २. अमावास्या व पौर्णिमा. ३. पाप्यांना.

केलें आम्हांसी ।।१।। जवळी असतां समस्त तीर्थें । कां जावें दूर यात्रे । स्थान असे हें पवित्र । म्हणोनि समस्त आचरती ।।२।। अष्टतीर्थें सांगत । श्रीगुरु गेले मठांत । समाराधना करिती भक्त । महानंद प्रवर्तला ।।३।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । तीर्थमहिमा आहे ऐसी । श्रीगुरु सांगती आम्हांसी । म्हणोनि तुज निरोपिलें ।।४।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर। क्षेत्र थोर गाणगापुर । तीर्थें असती अपरंपार । आचरा तुम्ही भक्तीनें ।।५।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । सिद्धमुनि-शिष्यसंवाद बहुत । गाणगापुरमाहात्म्य विख्यात । एकुणपन्नासाव्यांत कथियेलें ।।१०६।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे अमरजासंगमगाणगापुरक्षेत्रमहिमावर्णनं नाम एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ।।४९।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।१०६।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ५० वा

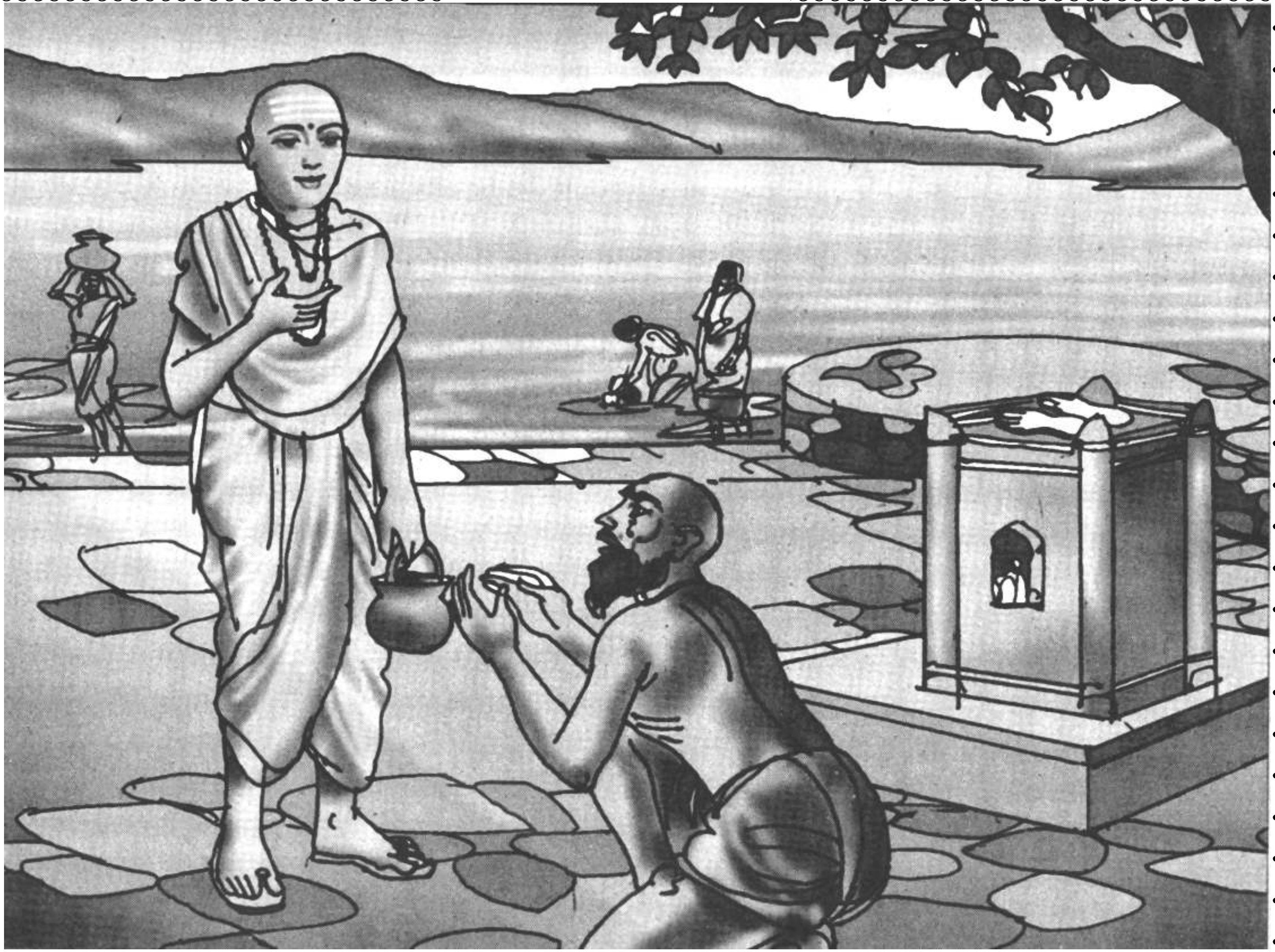

।। अध्याय पन्नासावा ।। * ।। यवन राजाच्या विस्फोटव्याधीचे निवारण ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध नामधारकास म्हणाला, ''वत्सा, श्रीपादश्रीवल्लभांनी एका परिटास 'तू पुढील जन्मात राजा होशील !' असे वरदान दिले होते. ती कथा तुला माहीतच आहे. पुढे यवन धर्मात जन्मून बेदरचा राजा झाला. राजऐश्वर्याचा उपभोग घेत असताना पूर्वसंस्कारांना अनुसरून तो ब्राह्मणांचा, हिंदूंच्या देवदेवतांचा आदर ठेवायचा. यवन धर्मगुरूंनी त्याच्या मनात हिंदूंविषयी द्वेष निर्माण करण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला पण त्याने कोणालाही जुमानले नाही.

पुढे या राजाच्या मांडीवर गळू झाले. ते उपचारांनीही बरे होईना. त्याने ज्ञानी ब्राह्मणांना उपाय विचारला. मग त्यांच्या सूचनेनुसार तो वेषांतर करून एकटाच पापविनाशी तीर्थास गेला. त्या तीर्थात भक्तिपूर्वक स्नान केले. तेथे एक संन्यासी भेटला. राजाने त्याला गळू दाखवून उपाय विचारला. संन्यासी म्हणाला, ''तू एखाद्या सत्पुरुषाचे दर्शन घे. त्याच्या कृपेने तुला बरे वाटेल. मी तुला एक कथा सांगतो म्हणजे तुझी खातरी पटेल. अवंती नगरीतील एक आचारभ्रष्ट ब्राह्मण नेहमी पिंगला नामक वेश्येकडे जात असे. ऋषभ नावाचा एक महायोगी त्या वेश्येच्या घरी भिक्षेसाठी आला असता ब्राह्मणाने व वेश्येने त्याची मनःपूर्वक सेवा केली. त्या दोघांना आशीर्वाद देऊन ऋषभ निघून गेला. या पुण्याईने तो ब्राह्मण वज्रबाहू राजाच्या सुमती नामक पत्नीच्या पोटी जन्मला. ती गरोदर असताना तिच्या सवतीने मत्सरग्रस्त होऊन तिच्यावर विषप्रयोग केला. त्यामुळे तिच्या सर्वांगावर भयंकर फोड उठले. त्यातच तिची प्रसूती झाली. विषामुळे बालकाच्या अंगावरही भयंकर फोड उठले होते. राजाने खूप उपचार केले. शेवटी त्यांचे हाल पाहवेनासे झाले तेव्हा राजाने त्या दोघांना घोर अरण्यात सोडून दिले. राणी आक्रोश करीत पुढे निघाली. तिची अवस्था पाहून गुराख्यांना दया आली. त्याच्या सांगण्यावरून ती पद्माकर नामक वैश्य राजाच्या नगरास गेली. राजाला भेटून आपल्या दुर्दैवाची कहाणी ऐकविली. त्याने तिच्या निवासाची, अन्नवस्त्राची व औषधोपचारांची व्यवस्था केली.

काही दिवसांनी राजपुत्राचे निधन झाले. सुमती दुःखावेगाने आक्रोश करू लागली. राजस्त्रियांनी व लोकांनी तिचे खूप सांत्वन केले पण शोकावेग कमी होईना. तेवढ्यात ऋषभ योग्याचे आगमन झाले. त्यानेही तिला समजावले. ती म्हणाली, 'महाराज, व्याधीने मला गांजले, पतीने हाकलले, मी हीनदीन झाले आणि आज हा एकुलता पुत्रही गेला. माझ्या जगण्याचा अर्थच संपला. देवाने मला मरण द्यावे.'' ऋषभाला तिची दया आली. त्याने अभिमंत्रीत भस्माने राजपुत्रास जिवंत केले. मग त्याच भस्माने त्या मायलेकरांना पूर्णतः व्याधिमुक्त केले. सुमतीने कृतज्ञतेने योग्याचे पाय धरले. तिला आणि राजपुत्राला कल्याणपर आशीर्वाद देऊन ऋषभ निघून गेला.''

ही कथा सांगून तो संन्यासी यवन राजाला म्हणाला, ''तू गाणगापूरला जा. तेथील नृसिंहसरस्वतींचे दर्शन घे. तुझे कार्य होईल.'' त्याप्रमाणे तो राजा गाणगापुरात आला. श्रीगुरूंची चौकशी करीत संगमावर गेला. त्याला पाहून श्रीगुरू म्हणाले, ''काय रे परिटा ? आजपर्यंत कोठे होतास ?'' ते ऐकताच राजाला

पूर्वजन्माचे स्मरण झाले. 'गुरुदेव !... आपण ? ... इथे ?' असे म्हणून त्याने श्रीगुरुचरणांना आनंदाने मिठीच मारली. श्रीगुरूंनी त्याला येण्याचे कारण विचारले. त्याने गळू दाखविण्यासाठी वस्त्र दूर गेले तर काय आश्चर्य ! ते केव्हाच जिरून गेले होते. राजाचा आनंद गगनात मावेना. त्याने श्रीगुरूंना मेण्यात बसविले अणि त्यांच्या पादुका हातात धरून मठाकडे निघाला. राजाने त्यांना आपला दळभार दाखविला आणि त्याच्या नगरास येण्याची विनंती केली. श्रीगुरूंनी त्याला पापविनाशी तीर्थावर भेटण्यास सांगितले आणि ते शिष्यांसह अदृश्य झाले. ते पापविनाशी तीर्थावर प्रकट झाले. तेथे सायंदेवाचा पुत्र नागनाथ त्यांना भेटावयास आला. त्याच्या आग्रहावरून श्रीगुरू त्याच्या गावी जाऊन पुनश्च पापविनाशी तीर्थावर परतले. यवन राजाने आपले सैन्य पुढे पाठवून दिले आणि श्रीगुरूंपाशी आला. त्यांना सन्मानाने आपल्या नगरास नेले. त्याने श्रीगुरूंकडे मुक्तिमार्गाचे ज्ञान मागितले. श्रीगुरू त्याला म्हणाले, ''राजा, पुढे राज्याची सूत्रे मुलांकडे सोपवून तू श्रीशैल पर्वतावर ये. तेथे आपली पुन्हा भेट होईल.''

राजाचा निरोप घेऊन श्रीगुरू गौतमीतीरी आले. तिच्या काठची पुण्यक्षेत्रे पाहत ते गाणगापुरास आले. त्यांच्या दर्शनाने भक्तांना परमानंद झाला. काही दिवसांनी त्यांनी आपल्या सर्व शिष्यांना बोलावून घेतले व म्हणाले, ''बिदरचा राजा माझा भक्त झाला आहे. आता यवनांचे येथील येणेजाणे वाढेल. त्याचा लोकांना आणि विप्रांना उपद्रव होईल. म्हणून मी प्रकट रूपाने श्रीशैल पर्वतावर जाणार आहे आणि गुप्तपणे तेथेच राहणार आहे. मी तेथे गेलो तरी भक्तांच्या उद्धारासाठी सूक्ष्मरूपाने निरंतर येथेच असणार आहे.'' ते ऐकून शिष्यांच्या व भक्तांच्या डोळ्यांत पाणी आले.''

अध्याय पन्नासावा

श्रीगणेशाय नमः । सिद्ध म्हणे नामधारका । पुढें अपूर्व झालें ऐका । पूर्वीं रजक[1]-कथानका । तूं तें आपण निरोपिलें[2] ।।१।। तयानें मागितला वर । राज्यपद धुरंधर । प्रसन्न झाले तयासी गुरुवर । दिधला वर परियेसा ।।२।। उपजला तो म्लेंच्छ जातींत । वैदुरीनगरीं[3] राज्य करीत । पुत्रपौत्रीं नांदत । महानंदें परियेसा ।।३।। ऐसा राजा तो यवन । होता आपण संतोषोन । अश्व गज अपार धन । पायभारा मिति नाहीं ।।४।। आपण तरी यातिहीन । पुण्यवासना अंतःकरण। दानधर्म करी जाण । समस्त यातीं एकभावें ।।५।। विशेष भक्ति विप्रांवरी । ती असे पूर्वसंस्कारीं । असती देवालयें भूमीवरी । उपद्रव नेदी तयांसी ।।६।। तया घरचे पुरोहित । तया रायातें शिकवीत । आपण होऊन म्लेंच्छ जात । देवद्विज निंदावे ।।७।। तयांतें तुम्हीं सेवितां देख । तेणें होय अपार पातक । यातिधर्म करणें सुख । अनंत पुण्य असे जाणा ।।८।। मंदमति द्विजजाति । देखा पाषाणपूजा करिती । समस्तांतें देव म्हणती । काष्ठवृक्षपाषाणांसी ।।९।। धेनूसी म्हणती देवता होय । पृथ्वी साम अग्नि सूर्य । तीर्थयात्रा नदीतोय । समस्तां देव म्हणताती ।।१०।। ऐसे विप्र मंदमती। निराकारा साकार म्हणती । तयांतें म्लेंच्छ जे भजती । ते पावती अधःपात ।।११।। ऐसे यवनपुरोहित[5] । रायापुढें सांगती हित । ऐकोनि राजा उत्तर देत । कोपें करोनि परियेसा ।।१२।। राजा म्हणे पुरोहितांसी । निरोपिलें तुम्हीं आम्हांसी । अणुरेणुतृणकाष्ठेंसी । सर्वेश्वर पूर्ण असे ।।१३।। समस्त सृष्टि ईश्वराची । स्थावर जंगम रचिली साची । सर्वत्र देव असे साची । तर्कभेद असंख्य ।।१४।। समस्त जातींची उत्पत्ति । जाणावी तुम्हीं पंचभूतीं । पृथ्वी आप तेज वायु निगुती । आकाशापासाव परियेसा ।।१५।। समस्तांची वृद्धि एक । जाणती मृत्तिका कुलाल[6] लोक । नानापरींची करिती अनेक । भांडीं भेद परोपरी ।।१६।। नानापरीच्या धेनु असती । क्षीर असे

१. परीट. २. सांगितले. ३. बेदरास. ४. पायदळास. ५. काझी. ६. कुंभार.

एकचि रीतीं । सुवर्ण जाण तेचि रीतीं । परोपरीचे अलंकार ।।१७।। तैसा देह भिन्न जाण । परमात्मा एकचि पूर्ण । जैसा नभीं मृगलांछन[१] । नाना घटीं दिसतसे ।।१८।। दीप असे एक घरीं । वाती लाविल्या सहस्र जरी । समस्त होती दीपावरी । भिन्न भाव कोठें असे ।।१९।। एकचि सूत्र आणोनि । नानापरीचे ओविती मणि । सूत्र एकचि जाणोनि । न पाविजे भाव भिन्न ।।२०।। तैशा जाति नानापरी । असताती वसुंधरीं । समस्तांसी एकचि हरी । भिन्न भाव करूं नये ।।२१।। आणिक तुम्ही म्हणाल ऐसें । पूजिती पाषाण देव कैसे । सर्वां ठायीं पूर्ण भासे । विश्वात्मा आहेचि ।।२२।। प्रतिमापूजा[२] स्वल्पबुद्धि । म्हणोनि सांगती प्रसिद्धीं । आत्माराम पूजिती विधीं । त्यांचे मतीं ऐसें असे ।।२३।। स्थिर नव्हे अंतःकरण । म्हणोनि करिती प्रतिमा खूण । नाम ठेवोनि नारायण । तया नामें पूजिताती ।।२४।। तयातें तुम्ही निंदा करितां । तरी सर्वां ठायीं पूर्ण कां म्हणतां । प्रतिष्ठाव्या आपुले मता । द्वेष आम्हीं न करावा ।।२५।। या कारणें ज्ञानवंतीं । करूं नये निंदास्तुती । असती नानापरी जाती । आपुले रहाटीं[३] रहाटती[४] ।।२६।। ऐशापरी पुरोहितांसी । सांगेन राजा विस्तारेंसी । करी पुण्य बहुवसीं । विश्वास देवद्विजांवरी ।।२७।। राजा देखा येणेंपरी । होय तया वैदुरीनगरीं। पुढें त्याचे मांडीवरी । स्फोटक[५] एक उद्भवला[६] ।।२८।। नानापरीचे वैद्य येती । तया स्फोटकासी लेप करिती । शमन न होय कवणे रीतीं । महादुःखें कष्टतसे ।।२९।। ऐसें असतां वर्तमानीं । श्रीगुरु असतां गाणगाभुवनीं । विचार करिती आपुले मनीं । राजा येईल म्हणोनिया ।।३०।। येथें येतां म्लेंच्छ लोक । होईल द्विजां उपबाधक । प्रगट झालों आतां ऐक । आम्हीं येथें असूं नये ।।३१।। प्रगट जहाली महिमाख्याति । पहावया येती म्लेंच्छ जाति । आतां रहावें आम्हीं गुप्तीं । लौकिकार्थ परियेसा ।।३२।। आला ईश्वरनाम संवत्सरू । सिंहासी[७] आला असे गुरू । गौतमी तीर्थ थोरु । यात्राप्रसंगें जावें आतां ।।३३।। म्हणती समस्त शिष्यांसी । करा आयती[८] वेगेंसी ।

१. चंद्र. २. मूर्तिपूजा. ३. रितीप्रमाणे. ४. वागतात. ५. फोड. ६. उत्पन्न झाला. ७. सिंह राशीस. ८. तयारी.

येतो राजा बोलवावयासी । जावें त्वरित गंगेला ।।३४।। ऐसें ऐकोनि शिष्यजन । विचार करिती आपआपण । जरी येईल राजा यवन । केवी होय म्हणताती ।।३५।। ऐसा मनीं विचार करिती । काय होईल पहा म्हणती । असे नरसिंहसरस्वती । तोचि रक्षील आपणांतें ।।३६।। येणेंपरी श्रीगुरुमूर्ति । असतां गाणगापुरीं ख्याति । राजा यवना झाली मति । पूर्वसंस्कारीं[१] परियेसा ।।३७।। स्फोटकाचे दुःखें राजा । अपार कष्टला सहजा । नानापरी औषधें वोजा । करितां न होय तया बरवें ।।३८।। मग मनीं विचार करी । स्फोटकें व्यापिलें अपरंपारी । वैद्याचेनि नोहे दूरी । काय करावें म्हणतसे ।।३९।। बोलावूनि विप्रांसी । पुसे काय उपाय यासी । विप्र म्हणती रायासी । सांगतों ऐका एकचित्तें ।।४०।। पूर्वजन्मीं पापें करिती । व्याधिरूपें होऊन पीडिती । दानधर्में तीर्थीं दैवतीं । व्याधि जाय परियेसा ।।४१।। अथवा भल्या सत्पुरुषासी । भजा आपण भावेंसी । तयाचे दृष्टिसुधारसीं[२] । बरवें होईल परियेसा ।।४२।। सत्पुरुषाचे कृपादृष्टीं। पापें जाती जन्म साठी । मग रोग कैचा पोटीं । स्फोटकादि त्वरित जाय ।।४३।। ऐकोनिया विप्रवचन । राजा करीतसे नमन । मातें तुम्हीं न म्हणा यवन । दास आपण विप्रांचा ।।४४।। पूर्वजन्मी आपण । केली सेवा गुरुचरण । पापास्तव झालों जाण । यवनाचे कुळीं देखा ।।४५।। एखादा पूर्ववृत्तान्त । मातें निरोपावा त्वरित । महानुभावदर्शन[३] होत । कवणाचा रोग गेला असे ।।४६।। रायाचें वचन ऐकोनि । विचार करिती विप्र मनीं । सांगूं नये या स्थानीं । एकान्तस्थळ पाहिजे ।।४७।। तुम्ही राव म्लेंच्छजाती । समस्त तुम्हां निंदा करिती। आम्ही असों द्विजजाती । केवी करावें म्हणताती ।।४८।। विप्रवचन ऐकोन । विनवीतसे तो यवन । चाड नाहीं जातीविण । आपणास तुम्हीं उद्धरावें ।।४९।। ऐसें रायाचें अंतःकरण । अनुतप्त[४] झालें असे जाण । मग निरोपिती ब्राह्मण। तया रायातें परियेसा ।।५०।। विप्र म्हणती रायासी । स्थान बरवें पापविनाशी । जावें तुम्हीं सहजेंसी । विनोदार्थ

१. पूर्वजन्मीच्या संस्कारामुळे. २. कृपादृष्टिरूप अमृताने. ३. महात्म्याची भेट. ४. पश्चात्तापयुक्त.

परियेसा ।।५१।। तेथें असे स्थळ बरवें । एकान्तस्थान पहावें । स्नान करावें मनोभावें । एकचित्तें परियेसा ।।५२।। ऐकोनिया विप्रवचन । संतोषला राजा आपण । निघाला त्वरित तेथोन । आला पापविनाश तीर्थासी ।।५३।। समस्तांतें राहवूनि । एकला गेला तया स्थानीं । स्नान करितां तये क्षणीं । आला एक यति तेथें ।।५४।। राजा देखोनि यतीसी। नमन करी भावेंसी । दावीतसे स्फोटकासी । म्हणे उपशमन[1] केवी होय ।।५५।। ऐकोनि तयाचें वचन । सांगता झाला विस्तारोन । महानुभावाच्या दर्शनें । तूंतें बरवें होय जाणा ।।५६।। पूर्वीं याचें आख्यान । सांगेन ऐक विस्तारोन । एकचित्तें करोनि मन । ऐक म्हणती तये वेळीं ।।५७।। अवंती[2] म्हणिजे थोर नगरी । तेथें होता एक दुराचारी । जन्मोनिया विप्र उदरीं । अन्य रहाटीं रहातसे ।।५८।। आपण असे मदोन्मत्त । समस्त स्त्रियांसवें रमत । स्नानसंध्या त्यजूनि निश्चित । अन्यमार्गें वागतसे ।।५९।। ऐसें दुराचारीपणें । रहाटतसे तो ब्राह्मण। पिंगला म्हणिजे वेश्या जाण। तयेसवें वर्ततसे ।।६०।। न करी कर्म संध्यास्नान । रात्रंदिवस वेश्यागमन । तिचे घरीं भक्षी अन्न । येणेंपरी दोष केले ।।६१।। ऐसें असतां वर्तमानीं । ब्राह्मण होता वेश्यासदनीं । तेथें आला एक मुनि । वृषभनामा महायोगी ।।६२।। तया देखोनि दोघें जण । करिती साष्टांग नमन । भक्तिभावें करोन । घेवोनि आलीं मंदिरांत ।।६३।। बैसवोनिया पीठावरी। पूजा करिती षोडशोपचारीं । अर्घ्यपाद्य देवोनि पुढारी । गंधाक्षता लाविती ।।६४।। नाना परिमळ पुष्पजाती । तया योगियासी समर्पिती । परिमळ द्रव्यें अनेक रीतीं । समर्पिलीं तया योगेश्वरा ।।६५।। चरणतीर्थ घेऊन । पान करिती दोघेंजण । त्यांतें करविती भोजन । नानापरी पक्वान्नेंसी ।।६६।। करवूनिया भोजन । केलें हस्तप्रक्षालन । बरवा पलंग आणोन । देती तया योगियासी ।।६७।। तया मंचकीं निजवोन । तांबूल देती आणोन । करिती पादसंवाहन[3] । भक्तिभावें दोघेंही ।।६८।। निद्रिस्त झाला योगेश्वर । दोघें करिती नमस्कार । उभें

१. बरा कसा होईल. २. उज्जनी. ३. पाय चेपणे.

राहोनि चारी प्रहर । सेवा केली भावेंसी ।।६९।। उदय झाला दिनकरासी । संतोषला तो तापसी । निरोप घेऊनि संतोषीं। गेला आपुल्या स्थानाप्रती ।।७०।। ऐसें विप्रें वेश्याघरीं । क्रमितां क्वचित दिवसांवरी । तारुण्य जाउनी शरीरीं। वार्धक्य पातलें तयासी ।।७१।। पुढें तया विप्रासी । मरण आलें परियेसीं । पिंगला नाम वेश्येसी । दोघें पंचत्व पावलीं ।।७२।। पूर्वकर्मानुबंधेंसी । जन्म झाला राजवंशीं । दशार्णवाधिपतिकुशीं । वज्रबाहूचे उदरांत ।।७३।। तया वज्रबाहूपत्नी। नाम तिचें वसुमती । जन्मा आला तिचे पोटीं । तो विप्र परियेसा ।।७४।। तया वज्रबाहूसी । ज्येष्ठ राणीच्या गर्भेसी। उद्भवला विप्र परियेसीं । राजा समारंभ करीतसे ।।७५।। देखोनि तिचे सवतीसी । क्रोध आला बहु मानसीं । गर्भ झाला सपत्नीसी । म्हणोनि द्वेष मनीं धरी ।।७६।। सर्पगरळ आणोनि । दिल्हें सवतीस नाना यत्नीं । गरळें भेदिलें अतिगहनीं। तया राजज्येष्ठ स्त्रियेसी ।।७७।। दैवयोगें न ये मरण । सर्व शरीरीं झाले व्रण । चिंता करी अतिगहन । महाकष्ट भोगीतसे ।।७८।। ऐशापरी राजयुवती । कष्टें झाली प्रसूति । उपजतां बाळका मातेप्रती । सर्वांग स्फोट[१] वाहत ।।७९।। विषें व्यापिलें सर्वांगासी । म्हणोनि आक्रंदती दिवानिशीं । दुःख करी राजा क्लेशीं । म्हणे काय करूं आतां ।।८०।। देशोदेशींच्या वैद्यांसी । बोलाविती चिकित्सेसी । वेंचिती द्रव्य अपारेंसी । कांही केलिया बरवें नोहे ।।८१।। तया माता बाळकासी । व्रण झाले बहुवसीं । निद्रा नाहीं रात्रीसी । सर्वांगीं कृमि पडले असती ।।८२।। त्यांतें देखोनि रायासी । दुःख झालें बहुवसीं । निद्रा नाहीं दिवानिशीं । त्याचे कष्ट देखोनिया ।।८३।। व्यथें करोनि मातासुत । अन्न उदक न वचे[२] क्वचित । शरीरीं सर्व क्लेश होत । क्षीण झालें येणेंपरी ।।८४।। राजा येऊनि एके दिवसीं । पाहे आपुले स्त्री-सुतासी । देखोनिया महाक्लेशी । दुःख करीतसे परियेसा ।।८५।। म्हणे आतां काय करूं । केवी करणें प्रतिकारू । नाना औषधें उपचारू । करितां स्वस्थ नव्हेचि ।।८६।। स्त्री-पुत्रांची

१. फोड. २. जात नसे.

ऐशी गति । जिवंत शवें झाली असती । यांच्या रोगासी होय शांति । केवी पाहूं म्हणतसे ।।८७।। आतां यातें पहावयासी । कंटाळा येतो आम्हांसी । बरवें नव्हे सत्य यांसी । काय करणें म्हणतसे ।।८८।। यांते देखतां आम्हांसी। श्रम होती देहासी । नेवोनिया अरण्यासी । त्यांतें त्यजूं म्हणतसे ।।८९।। जे जे असती पापीजन । त्यांतें जीवन अथवा मरण । भोगिल्यांवाचोनि न सुटे जाण । आपुलें आपण भोगिजे ।।९०।। विचार करोनि मानसीं । बोलाविलें कोळियासी । सांगतसे विस्तारेंसी । ऐका श्रोते एकचित्तें ।।९१।। राजा म्हणे सूतासी । माझे बोल परियेसीं । नेऊनि आपले स्त्री-पुत्रांसी । अरण्यांत ठेवावें ।।९२।। मनुष्यांचा संचार । जेथें नसेल निर्धार । तेथें ठेवीं वेगवक्र । म्हणे राजा सूतासी ।।९३।। येणेंपरी सूतासी । राजा सांगे विस्तारेंसी । रथ दिधला संजोगेंसी[1] । घेऊनि गेला झडकरी ।।९४।। तिचे दासदासी सकळ । दुःख करिती महाप्रबळ । माता पिता बंधु सकळ । समस्त प्रलाप[2] करिताती ।।९५।। दुःख करिती नर नारी । हा हा पापी दुराचारी । स्त्री-सुतांसी कैसेपरी । केवी यांतें मारवितो ।।९६।। रथावरी बैसवोनि । घेवोनि गेला महारानीं । जेथें नसती मनुष्य कोणी । तेथें ठेविलीं परियेसा ।।९७।। सूत आला परतोनि । सांगे रायासी विस्तारोनि। महाअरण्य दुर्गम वनीं । तेथें ठेविली म्हणतसे ।।९८।। ऐकोनि राजा संतोषला । दुसरे स्त्रियेसी वृत्तान्त सांगितला । दोघांसी आनंद जाहला । वनीं राहिलीं मातासुत ।।९९।। मातापुत्र दोघेंजण । पीडताती दुःखेंकरून । कष्टती अन्नउदकावीण । महाघोर वनांत ।।१००।। राजपत्नी सुकुमार । तिये शरीरीं व्रण थोर । चालूं न शके पृथ्वीवर । महाकंटक भूमीवरी ।।१।। कडिये घेवोनि बाळकासी । जाय ती मंदगमनेंसी । आठवी आपुले कर्मांसी । म्हणे आतां काय करूं ।।२।। तया वनीं मृगजाति । व्याघ्र सिंहादिक असती । सर्प थोर अपरिमिती । हिंडताती वनांत ।।३।। मातें जरी व्याघ्र मारी । पापापासून होईन दुरी । पुरे आतां जन्म संसारीं । वांचोनि[3] काय व्यर्थ जिणें ।।४।।

१. सर्व साहित्यासह. २. शोक. ३. जगून.

म्हणोनि जाय पुढें रडत । क्षणोक्षणीं असे पडत । पुत्रासहित चिंता करीत । जात असे वनामाजी ।।५।। उदकाविणें तृषाक्रांत । देह व्रणें असे पीडित । व्याघ्रसर्पादि देखत । भयें चकित होतसे ।।६।। देखे वेताळ ब्रह्मराक्षस । वनगज भालुका[1] बहुवस । केश मोकळे पायांस । कांटे धोंडे लागताती ।।७।। ऐसे महाअरण्यांत । राजश्री असे हिंडत । पुढें जातां देखिलें वनांत । गुरें चरती वाणियांचीं ।।८।। तयांपासीं जावोनि । पुसतसे करुणावचनीं । गोरक्षकांतें[2] विनवोनि। मागे उदक कुमारासी ।।९।। गोरक्षक म्हणती तियेसी । जावें तुवां मंदिरासी । तेथें उदक बहुवसी । अन्न तूंतें मिळेल ।।११०।। म्हणोनि मार्ग दाखविती । हळूहळू जाय म्हणती । राजपत्नी मार्ग क्रमिती । गेली तया ग्रामांत ।।११।। तया ग्रामीं नरनारी । दिसताती अपरंपारी । ऐकोन आली मनोहरी । पुसे तयां स्त्रियांसी ।।१२।। म्हणे कवण[3] येथें राजा । संतोषी दिसे समस्त प्रजा । ऐकोनि सांगती वैश्यराजा । महाधनिक पुण्यात्मा ।।१३।। त्याचें नांव पद्माकर । पुण्यवंत असे थोर । तूंतें रक्षील साचार । म्हणोनि सांगती तियेसी ।।१४।। इतुकिया अवसरीं । तया वैश्याचे घरीं । दासी होत्या मनोहरी । त्याही आल्या तियेजवळी ।।१५।। येवोनि पुसती वृत्तान्त । घेवोनि गेल्या मंदिरांत । आपल्या स्वामीसी सांगत । आद्यंतेंसी[4] विस्तारें ।।१६।। तीस देखोनिया वैश्यनाथ । कृपा करी अत्यंत। नेऊनिया मंदिरांत । दिल्हें एक गृह तिसी ।।१७।। पुसोनिया वृत्तान्त । वाणी होय कृपावंत । दिल्हें अन्नवस्त्र बहुत। नित्य तिसी रक्षीतसे ।।१८।। ऐशी तया वैश्याघरीं । होती रायाची अंतुरी[5] । वर्धतसे पीडा भारी । व्रण न वचे परियेसा ।।१९।। येणेंपरी राजसती । तया वैश्याचे घरीं होती । वाढले व्रण तयांसी बहुती । प्राणांतक होतसे ।।१२०।। वर्ततां ऐसें एके दिवसीं । मरण आलें कुमारकासी । प्रलाप करी बहुवसी । राजपत्नी तये वेळीं ।।२१।। मूर्च्छा येऊनि तये क्षणीं । राजपत्नी पडे धरणीं । आपुलें कर्म आठवोनि । महाशोक करीतसे ।।२२।।

१. कोल्हे. २. गुराख्यांना. ३. कोण. ४. पहिल्यापासून सर्व. ५. स्त्री.

त्या वाणियाच्या स्त्रिया देखा । संबोखिताति[1] ती बाळिका । कवणेंपरी तिचे दुःखा । शमन नोहे परियेसा ।।२३।। नानापरी दुःख करी । आठवीतसे पूर्वापारी । म्हणे ताता माझ्या सौरी[2] । कोठें गेलासी बाळका ।।२४।। राजकुमारा पूर्णचंद्रा । माझ्या आनंदसमुद्रा । मातें धरिसी मौनमुद्रा । तूंतें काय बरवें असे ।।२५।। मातापिता बंधुजन । सोडोनि आल्यें सकळ जाण । तुझा भरंवसा होता पूर्ण । मातें रक्षिसी म्हणोनिया ।।२६।। मातें अनाथ करोनि । तूं जातोसि सोडोनि । मज रक्षिता नसे कोणी । प्राण त्यजीन म्हणतसे ।।२७।। येणेंपरी राजनारी । दीर्घस्वरें रुदन करी । देखोनिया नरनारी । दुःख करिती परियेसा ।।२८।। समस्तही दुःखाहुनी । पुत्रशोक केवळ वह्नि । मातापितरांतें दाहोनि । भस्म करी परियेंसा ।।२९।। येणेंपरी दुःख करितां । ऋषभ योगी आला त्वरिता । पूर्वजन्मींच्या उपकारार्था । पातला तेथें महाज्ञानी ।।१३०।। योगियातें देखोनि । वंदिता झाला तो वाणी । अर्घ्यपाद्य देवोनि । उत्तम स्थानीं बैसविला ।।३१।। योगी तया अवसरीं । पुसे कवण दीर्घस्वरीं । शोक करितसे अपारीं । कवण असे म्हणतसे ।।३२।। सविस्तर वैश्यनाथ। सांगता जाहला वृत्तान्त । योगीश्वर कृपावंत । आला तिये जवळीक ।।३३।। म्हणे योगी तियेसी । मूढपणें दुःख करिसी। कवण जन्मला भूमीसी । कवण मेला सांग मज ।।३४।। देह म्हणिजे विनाशी जाण । जैसा गंगेंत दिसे फेण[3]। व्यक्ताव्यक्त सर्वेचि होय जाण । जलबुद्‌बुदापरी[4] देखा ।।३५।। पृथ्वी तेज वायु आप । आकाश मिळोनि सर्वव्याप । पंच गोठली शरीररूप । दिसत असे परियेसा ।।३६।। पंच भूतें पांचांठायीं । निघोन जातां शून्य पाहीं । दुःख करितां अवकाश नाहीं । वृथा कां तूं दुःख करिसी ।।३७।। गुणापासाव उत्पत्ति । निज कर्में होय निरुती । काळ नाचवी दृष्टिविकृतीं । वासना तयापरी जाणा ।।३८।। मायेपासोनि माया उपजे । होय गुणें सत्त्वरजें । तमोगुणें तेथें सहजें । देहलक्षण येणेंपरी ।।३९।। या तीन गुणांपासाव । उपजताती मनुष्यभाव । सत्त्वगुणें असती देव ।

१. समजावितात. २. भास्करा. ३. फेस. ४. पाण्यावरील बुडबुड्याप्रमाणे.

रजोगुण मनुष्याचा ।।१४०।। तामस तोचि राक्षस । जैसा गुण असे त्यास । तैसा जन्मे पिंडाभास । कधीं स्थिर नव्हेचि ।।४१।। या संसारवर्तमानीं । उपजती नर कर्मानुगुणीं । जैसें अर्जित असे पूर्वपुण्यीं । सुखदुःखे घडती देखा ।।४२।। कल्पकोटिवर्षांवरी । जिवंत असती सुर जरी । तेही न राहती स्थिरी । मनुष्यांचा काय पाड ।।४३।। या कारणें ज्ञानीजनें । उपजतां संतोष न करणें । मेलिया दुःख न करणें । स्थिर नव्हे देह जाणा ।।४४।। गर्भ संभवे जिये काळीं। विनाश म्हणोनि जाणती सकळी । कोणी मरती यौवनकाळीं । क्वचिद्वार्धक्यपणीं जाणा ।।४५।। जैसें कर्म पूर्वार्जित । येणेंपरी असे घडत । मायामोहें म्हणत । सुत नरदेही हे ।।४६।। जैसें लिखित ललाटेसी । ब्रह्मदेवें लिहिलें परियेसीं । कालकर्म उल्लंघावयासी । शक्ति न होय कवणा जाणा ।।४७।। ऐसें अनित्य देहासी । कां वो माते दुःख करिसी । तुझी पूर्वपरंपरा कैसी । सांग आम्हां म्हणतसे ।।४८।। तूं जन्मांतरीं जाणा । कवणा होतीस अंगना । किंवा झालीस जननी कोणा । भगिनी कोणाची सांग पां ।।४९।। ऐसें जाणोनि मानसी । वायां कां हो दुःख करिसी । जरी बरवें तूं इच्छिसी। शरण जाईं शंकरा ।।१५०।। ऐसें ऐकोनि राजयुवती । करी ऋषभयोगिया विनंति । आपणासी झाली ऐसी गति । राज्यभ्रष्ट होऊनि आल्यें ।।५१।। मातापिता बंधुजन । सोडोनि आलें मी रान । पुत्र होता माझा प्राण। भरंवसा मज तयाचा ।।५२।। तया जहाली ऐशी गति । आपण वांचोनि काय प्रीति । मरण व्हावें मज निश्चिती । म्हणोनि चरणीं लागली ।।५३।। ऐसें निर्वाण[१] देखोनि । कृपा उपजली योगियामनीं । पूर्व उपकार स्मरोनि । प्रसन्न झाला तये वेळीं ।।५४।। भस्म काढोनि तये वेळीं । लाविलें प्रेताचे कपाळीं । घालितां त्याचे मुखकमळीं । प्राण आला परियेसा ।।५५।। बाळ बैसला उठोनि । सर्वांग झालें सुवर्णवर्णी । मातेचे व्रणही तेच क्षणीं । जाते झाले तात्काळ ।।५६।। राजपत्नी पुत्रासहित । करी योगियासि दंडवत । ऋषभयोगी कृपावंत । आणीक

१. निश्चय.

भस्म प्रोक्षीतसे ।।५७।। तात्काळ तया दोघांसी । शरीर होय सुवर्णसंकाशी[१] । शोभायमान दिसे कैसी । दिव्य काया उभयतांची ।।५८।। प्रसन्न झाला योगेश्वर । तये वेळीं दिधला वर । तुम्हां न होय जराजर्जर । तारुण्यरूप चिरंजीवी ।।५९।। तुझा सुत भद्रायुषी । कीर्ति वरील बहुवशी । राज्य करी परियेसीं । पित्याहूनि अधिक जाणा ।।१६०।। ऐसा वर देऊनि । योगी गेला तेथोनि । ऐक राजा एकमनीं । सत्पुरुषाचें महिमान ।।६१।। सत्पुरुषाची सेवा करितां। तुझा स्फोटक जाईल त्वरिता । तुवां न करावी कांहीं चिंता । दृढ धरीं भाव एक ।।६२।। ऐसें यतीचें वचन ऐकोनि। राजा नमन करी तये क्षणीं । विनवीतसे कर जोडोनि । कोठें असे सत्पुरुष ।।६३।। मातें निरोपावें आतां । जाईन आपण तेथें तत्त्वतां । मजला त्यांचें दर्शन होतां । होईल बरवें म्हणतसे ।।६४।। ऐकोनि राजाचें वचन । सांगतसे मुनि आपण । भीमातीरीं गाणगाभुवन । असे तेथें परमपुरुष ।।६५।। तयापासीं तुवां जावें । दर्शनमात्रें होईल बरवें। ऐकोनि राजा एकभावें । निघता झाला तये वेळीं ।।६६।। एकभावें राजा आपण । घ्यावया श्रीगुरुदर्शन । प्रयाणावरी[२] करी प्रयाण। आला गाणगापुरासी ।।६७।। ग्रामीं पुसे सकळिकांसी । कोण येथें एक तापसी । रूप धरिलें संन्यासी । कोठें आहे म्हणतसे ।।६८।। भयभीत झाले सकळिक । म्हणती आतां नव्हे निक । श्रीगुरुसी पुसतों ऐक । काय करील न कळे म्हणती ।।६९।। कोणी न बोलती तयासी । राजा कोपला बहुवसी । म्हणे आलों भेटीसी । दावा आपणा म्हणतसे ।।१७०।। मग म्हणती समस्त लोक । श्रीगुरु अनुष्ठानस्थान असे निक । अमरजासंगमीं माध्याह्निक । करोनि येती ग्रामातें ।।७१।। ऐसें ऐकोनि म्लेंच्छ देखा । समस्तां वर्जून आपण एका। बैसोनिया आंदोलिकां । गेला तया स्थानासी ।।७२।। दुरोनि देखतां श्रीगुरुसी । चरणीं आले म्लेंच्छ परियेसीं । जवळी गेला पहावयासी । नमन करूनि उभा राहे ।।७३।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । कां रे रजका कोठें

१. सुवर्णाप्रमाणें शुद्ध. २. मजल दरमजल.

असती । बहुत दिवशीं भेटलासी । आमचा दास होवोनिया ।।७४।। ऐसें वचन ऐकोनि । म्लेंच्छ झाला महाज्ञानी । पूर्वजन्म स्मरला मनीं । करी साष्टांग दंडवत ।।७५।। पादुकांवरी लोळे आपण । सद्गदित अंतःकरण । अंगीं रोमांच उठोन । आनंदबाष्पें[१] रुदन करी ।।७६।। पूर्वजन्मीं आठवोन देखा । रुदन करी अति दुःखा । कर जोडून विनवी ऐका। नाना परी स्तोत्र करी ।।७७।। राजा म्हणे श्रीगुरुसी । कां उपेक्षिलें[२] आम्हांसी । झालों आपण परदेशी । चरणावेगळें केलें मज ।।७८।। अंधकारसागरांत । कां घातले मज येथ । मी होऊनि मदोन्मत्त । विसरलों चरण तुझे ।।७९।। संसारसागरमायाजाळीं । बुडालों आपण दुर्मति केवळीं । सेवा न करीं चरणकमळीं । दिवांध[३] झालों आपण ।।१८०।। होतासि तूं जवळी निधान । न ओळखें आपण मतिहीन । तमाधंकारीं वेष्टोन । तुझे चरण विसरलों ।।८१।। तूं भक्तजनां नुपेक्षिसी[४] । निर्धार[५] होता माझे मानसीं । अज्ञानसागरीं आम्हांसी । कां घातलें स्वामिया ।।८२।। उद्धरावें आतां मज। आलों आपण हेंचि काज । सेवोनि तुझे चरणरज । असेन आतां राज्य पुरे ।।८३।। ऐसें नानापरी देखा । स्तुति करी राजा ऐका । श्रीगुरु म्हणती भक्त निका[६] । तुझी वासना पुरेल ।।८४।। राजा म्हणे श्रीगुरुसी । झाला स्फोटक आपणासी। व्यथा होतसे प्रयासी । कृपादृष्टीं पहावें ।।८५।। ऐसें वचन ऐकोन । श्रीगुरु करिती हास्यवदन । स्फोटक नाहीं म्हणोन । पुसताती यवनासी ।।८६।। राजा पाहे स्फोटकासी । न दिसे स्फोटक अंगासी । विस्मय करीतसे मानसीं। पुनरपि चरणीं माथा ठेवी ।।८७।। राजा म्हणे स्वामियासी । तुझें प्रसन्नत्व आम्हांसी । राज्य पावलों संतोषीं। अष्टैश्वर्यें भोगिलीं ।।८८।। पुत्रपौत्र देखिले नयनीं । पूर्ण जहालों अंतःकरणीं । संकल्प असे माझे मनीं । अष्टैश्वर्ये माझें अवलोकावें ।।८९।। भक्तवत्सल ब्रीद तुझें । वासना अर्थ पुरवीं माझे । इंदियसंसार उतरीं ओझें । लीन होईल तुझे चरणीं ।।१९०।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । आम्ही तापसी संन्यासी । येऊं नये तुझे नगरासी । महापातकें होती

१. आनंदाश्रूंनी. २. उपेक्षा केली. ३. दिवसा आंधळा. ४. उपेक्षा करीत नाहीस. ५. निश्चय. ६. चांगला.

तेथें ।।९१।। नगरीं नित्य धेनुहत्या । यवनजाति तुम्ही सत्या । जीवहिंसा मद्यपी कृत्या । वर्जावें आतां निर्धारें ।।९२।। सर्व अंगिकार करोनि । राजा लागे दोन्ही चरणीं । म्हणे मी दास पुरातनीं । पूर्वापारीं दृष्टि देणें ।।९३।। पूर्वी माझें जन्म रजक[1] । स्वामीवचनें राज्य विशेख । पावोनि देखिलें नाना सुख । उणें एक म्लेंच्छजाति ।।९४।। दर्शन होतां तुझे चरण। संतुष्ट झालें अंतःकरण । पुत्रपौत्र दृष्टीं पाहोन । मग मी राहीन तुझे सेवे ।।९५।। ऐसें नानापरी देखा । राजा विनवी विशेखा । पाया पडे क्षणक्षणिका । अतिकाकुळती येतसे ।।९६।। श्रीगुरु मनीं विचार करिती । पुढें होणार ऐसी गति । कलियुगीं असे दुर्जन जाति । गौप्य असतां पुढे बरवें ।।९७।। सहज जावें सिंहस्थानी । महातीर्थ गौतमीसी । जावें हें भरंवसी । आतां आम्हीं गुप्त व्हावें ।।९८।। ऐसें मनीं विचारूनि । श्रीगुरु निघाले संगमाहूनि। राजा आपुले सुखासनीं । बैसवी प्रीती करोनिया ।।९९।। पादुका घेतल्या आपुले करीं । सांगातें येतसे पादचारीं। श्रीगुरु म्हणती आरोहण करीं । लोक निंदा तुज करिती ।।२००।। राष्ट्राधिपती तुज म्हणती । जन्म तुझा म्लेंच्छजाती। ब्राह्मणसेवें तुज हांसती । जाति दूषण करितील ।।१।। राजा म्हणे स्वामी ऐका । कैचा राजा मी रजका । तुझे दृष्टीं असे निका । लोह सुवर्ण होतसे ।।२।। समस्तांसी राजा आपण सत्य । मी रजक तुझा भक्त । पूर्ण झाले मनोरथ। तुझें झालें दर्शन मज ।।३।। इतुकिया अवसरीं । समस्त दळ मिळालें भारी । मदोन्मत्त अतिकुंजरी । वारू नाना वर्णाचे ।।४।। उभा राहोनि राजा देखा । समस्त दाखवी सैन्यका । संतोष मनीं अति हरिखा । आपुलें ऐश्वर्य दाखवीतसे ।।५।। श्रीगुरु निरोपिती यवनासी । आरोहण करीं वारुवेसी । दूर जाणें असे नगरासी । निरोप[2] आमुचा नको मोडूं ।।६।। श्रीगुरुवचन ऐकोन। समस्त शिष्यांतें आरोहण । देता झाला तो यवन । आपण वाजीं आरूढला ।।७।। आनंद बहु यवनाचे मनीं । हर्षनिर्भर न माये गगनीं । श्रीगुरुभेटी झाली म्हणोनि । अति

१. परीट. २. आज्ञा.

उल्हास करीतसे ।।८।। श्रीगुरुमूर्ति बोलाविती यवनासी । म्हणती झालों अतिसंतोषी । तूं भक्त केवळ गुणराशी । संतुष्ट झालों आपण आजी ।।९।। आम्ही संन्यासी तापसी । नित्य करावें अनुष्ठानासी । तुम्हांसमागमें मार्गासी । न घडे वेळीं संध्यादिक ।।२१०।। यासी उपाय सांगेन । अंगिकार करावा जाण । पुढें जाऊं आम्ही त्वरेनें । स्थिर यावें तुम्हीं मागें ।।१।। पापविनाशी तीर्थासी । भेटी होईल तुम्हांसी । ऐसें म्हणोनि रायासी । अदृश्य झाले गुरुमूर्ति ।।१२।। समस्त शिष्यांसहित । श्रीगुरु गुप्त झाले त्वरित । मनोवेगें मार्ग क्रमित । गेले वैदूरपुरासी ।।१३।। पापविनाशी तीर्थासी । श्रीगुरु पातले त्वरितेंसी । राहिले तेथें अनुष्ठानासी । समस्त येती भेटावया ।।१४।। साखरे सायंदेवाचा सूत । भेटीस आला नागनाथ । नानापरी पूजा करीत । समाराधना आरंभिली ।।१५।। श्रीगुरु नेऊनि आपुले घरा । पूजा केली षोडशोपचारा। आरती करोनि एक सहस्रा । समाराधना करी बहुत ।।१६।। इतुकें होतां झाली निशी । श्रीगुरु म्हणती नागनाथासी । सांगोनि आलों म्लेंच्छासी । पापविनाशी भेटूं म्हणोनि ।।१७।। जाऊं आतां तया स्थानासी । राहतां यवन येईल परियेसीं । उपद्रव होईल ब्राह्मणांसी । विप्रघरा म्लेंच्छ येती ।।१८।। ऐसें सांगोनि आपण । गेले पापविनाशीं जाण । शुभासनीं बैसोन । अनुष्ठान करीत होते ।।१९।। इतुकिया अवसरीं । राजा इकडे काय करी । गुरुनाथ न दिसती दळभारीं । मनीं चिंता बहु वर्तली ।।२२०।। म्हणे कटकटा काय झालें । गुरुनाथें मज उपेक्षिलें । काय सेवे अंतर पडलें। तेणें गेले निघोनिया ।।२१।। मागुती मनीं विचारी । पुढें जातों म्हणोनि येरी । पापविनाशी तीर्थातीरीं । भेटी देतों म्हणितलें ।।२२।। न कळे महिमान श्रीगुरुचें । कोण जाणें मनोगत त्यांचें । दैव बरवें होतें आमुचें । म्हणोनि चरणांचें दर्शन झालें ।।२३।। राजस्फोटक होता मज । आलों होतों याचि काज । कृपानिधि श्रीगुरुराज । भेटी झाली पुण्य माझें ।।२४।। पुढें गेले निश्चित । म्हणोनि मनीं विचार करित । दिव्य अश्वावरी

आरूढोनि त्वरित । निघाला राजा परियेसा ।।२५।। चतुश्चत्वारिंशत्[१] क्रोश देखा । राजा पातला दिवसें एका । पापविनाशी तीर्थी देखा । अवलोकितसे श्रीगुरुसी ।।२६।। विस्मय करी अति मानसीं । येऊनि लागला चरणांसीं । विनवीतसे भक्तींसीं । गृहाप्रति यावें म्हणतसे ।।२७।। नगर सर्व शृंगारिलें । प्रवाळ-मोतियां तोरण केलें । गुडिया मखर उभारविलें । समारंभ थोर नगरांत ।।२८।। बैसवोनिया पालखींत । आपण चरणचालीं येत । नवरत्न असे ओवाळित। नगर लोक आरत्या आणिती ।।२९।। ऐशा समारंभें राजा देखा । घेऊनि गेला गुरुनायका । विस्मय झाला सकळ लोकां । महदाश्चर्य म्हणताती ।।२३०।। लोक म्हणती म्लेंच्छजाती । पहा हो विप्रपूजा करिती । राजा अनाचारी म्हणती । जातिधर्म सांडिला आजी ।।३१।। ज्याचें पाहूं नये मुख । त्याची सेवा करी देख । राजा नष्ट म्हणोनि सकळिक । म्लेंच्छजाती बोलती ।।३२।। विप्रकुळ समस्त देख । संतोष करिती अतिकौतुक । राजा झाला विप्रसेवक। आतां बरवें राज्यासी ।।३३।। ऐसा राव असतां । महाराष्ट्रधर्मी वर्ततां । आपुला द्वेष तत्त्वतां । न करील जाण पां ।।३४।। ऐसा राजा असतां बरवें । ज्ञानवंत असे स्वभावें । ब्रह्मद्वेषी नव्हे पहावें । पुण्यश्लोक म्हणती ऐसा ।।३५।। नगरलोक पहावया येती । नमस्कारिती अतिप्रीतीं । राजे चरणचालीं येती । लोक म्हणती आश्चर्य ।।३६।। एक म्हणती हा होय देव । म्हणोनि भजतो म्लेंच्छराव । या कलियुगीं अभिनव । देखिलें म्हणताती सकळिक ।।३७।। सवें वाजंत्र्यांचे गजर । बंदिजन वाखाणिती अपार । राजा हर्षें निर्भर । घेऊनि जातो गुरुसी ।।३८।। नानापरीचीं दिव्य वस्त्रें। वांटीतसे राजा पवित्रें । द्रव्य ओवाळुनि टाकी पात्रें । भिक्षुक तुष्टले बहुत देखा ।।३९।। ऐशा समारंभें देखा। घेऊनि गेला राजा ऐका । महाद्वारीं पातलें सुखा । पायघड्या अंथरती ।।२४०।। नानापरीचीं दिव्यांबरें । मार्गीं अंथरती अपारें। वाजती भेरी वाजंत्रें । राजगृहा पातले ।।४१।। महासिंहासनस्थानीं । शृंगार केला

[१] चव्वेचाळीस.

अतिगहनीं । जगद्गुरुतें नेऊनि । सिंहासनीं बैसविलें ।।४२।। राजमंदिरींच्या नारी । आरत्या घेऊनिया करीं । ओवाळिती हर्षनिर्भरीं । अनन्यभावें करोनियां ।।४३।। समस्त लोक बाहेर ठेवोन । श्रीगुरु होते एकले आपण । सवें शिष्य चवघेजण । जवळी होते परियेसा ।।४४।। अंतःपुरींचे कुलस्त्रियांसी । पुत्रपौत्रीं सहोदरासी । भेटविलें राजें परियेसीं । साष्टांगी नमन करिती ते ।।४५।। राजा विनवी स्वामियासी । पुण्यें देखिलें चरणांसी । न्याहाळावें कृपादृष्टीसी । म्हणोनि चरणीं लागला ।।४६।। संतोषले श्रीगुरुमूर्ति । तयांसी आशीर्वाद देती । राजयातें बोलाविती । पुसताती गृहवार्ता ।।४७।। श्रीगुरु म्हणती तयासी । संतुष्ट झालास कीं मानसीं । अजूनि व्हावें कांहीं भावेंसी[१] । विस्तारोनि सांग म्हणती ।।४८।। राजा विनवी स्वामियांसी । अंतर पडतें चरणासी । राज्य केलें बहुवसीं । आतां द्यावी चरणसेवा ।।४९।। ऐंसें ऐकोनि श्रीगुरु म्हणती । आमुची भेटी श्रीपर्वतीं । तुझे पुत्र राज्य करिती । तुवां यावें भेटीसी ।।२५०।। ऐसा निरोप देऊनि । श्रीगुरु निघाले तेथोनि । राजा विनवी चरण धरोनि । ज्ञान मजला असावें ।।५१।। कृपासिंधु गुरुनाथ । ज्ञान होईल ऐसें म्हणत । आपण निघाले त्वरित । गेले गौतमी-तीरासी ।।५२।। स्नान करोनि गौतमीसी । आले गाणगापुरासी । आनंद झाला समस्तांसी । श्रीगुरुचरणदर्शनें ।।५३।। संतुष्ट झाले समस्त लोक । पहावया येती कौतुक । वंदिताती सकळिक । आरती करिती मनोभावें ।।५४।। समस्त शिष्यांतें बोलाविती । श्रीगुरु त्यांसी निरोपिती। प्रगट झाली बहु ख्याती । आतां रहावें गुप्तरूपें ।।५५।। यात्रारूपें श्रीपर्वतासी । निघावें आतां परियेसीं । प्रगट बोले हेचि स्वभावेंसी । गुप्तरूपें राहू तेथें ।।५६।। स्थान आपुलें गाणगापुरीं । येथूनि न वचे निर्धारीं । लौकिकमतें अवधारीं । बोल करितों श्रीशैलयात्रा ।।५७।। प्रगट करोनिया यात्रेसी । वास निरंतर गाणगाभुवनासी । भक्तजन तारावयासी । राहू येथें निर्धार ।।५८।। कठिण दिवस युगधर्म । म्लेंच्छराजा क्रूरकर्म । प्रगटरूपें

१. हवे आहे का ?

असतां धर्म । समस्त म्लेंच्छ येती ।।५९।। राजा आला म्हणोनि । समस्त यवन ऐकोनि । सकळ येती मनकामनी । म्हणोनि गुप्त असावें ।।२६०।। ऐसें म्हणोनि शिष्यांतें । सांगितलें श्रीगुरुनाथें । सिद्ध सांगे नामधारकातें । चरित्र ऐसें श्रीगुरुचें ।।६१।। पुढें येतील दुर्दिन । कारण राज्य यवन । समस्त येती करावया भजन । म्हणोनि गुप्त राहिले ।।६२।। लौकिकार्थ दाखवावयासी । निघाले आपण श्रीशैल्यासी । कथा असे विशेषी । सिद्ध म्हणे नामधारका ।।६३।। गंगाधराचा सुत । सरस्वती असे विनवीत । प्रत्यक्ष असे श्रीगुरुनाथ । देखिलें असे गाणगापुरीं ।।६४।। सद्भावें भजती भक्तजन । त्यांची कामना होईल पूर्ण । संदेह न धरीं अनुमान । त्वरित सिद्धि असे जाणा ।।६५।। न लागतां कष्ट सायास । कामना पुरती गाणगापुरास । भक्तिभावें विशेष । कल्पवृक्ष तेथें असे ।।६६।। सिद्ध म्हणे नामधारकासी । हें गुरुचरित्र दिनीं निशीं । मनोभावें वाचनेंसी । सकळ कामना पुरतील ।।६८।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । सिद्ध नामधारका सांगत । यवनाचा उद्धार येथ । तुम्हां कारणें सांगितला ।।२६९।। इति गुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे सार्वभौमस्फोटकशमने ऐश्वर्यावलोकने वैदुरीप्रवेशो नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ।।५०।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।२६९।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ५१ वा

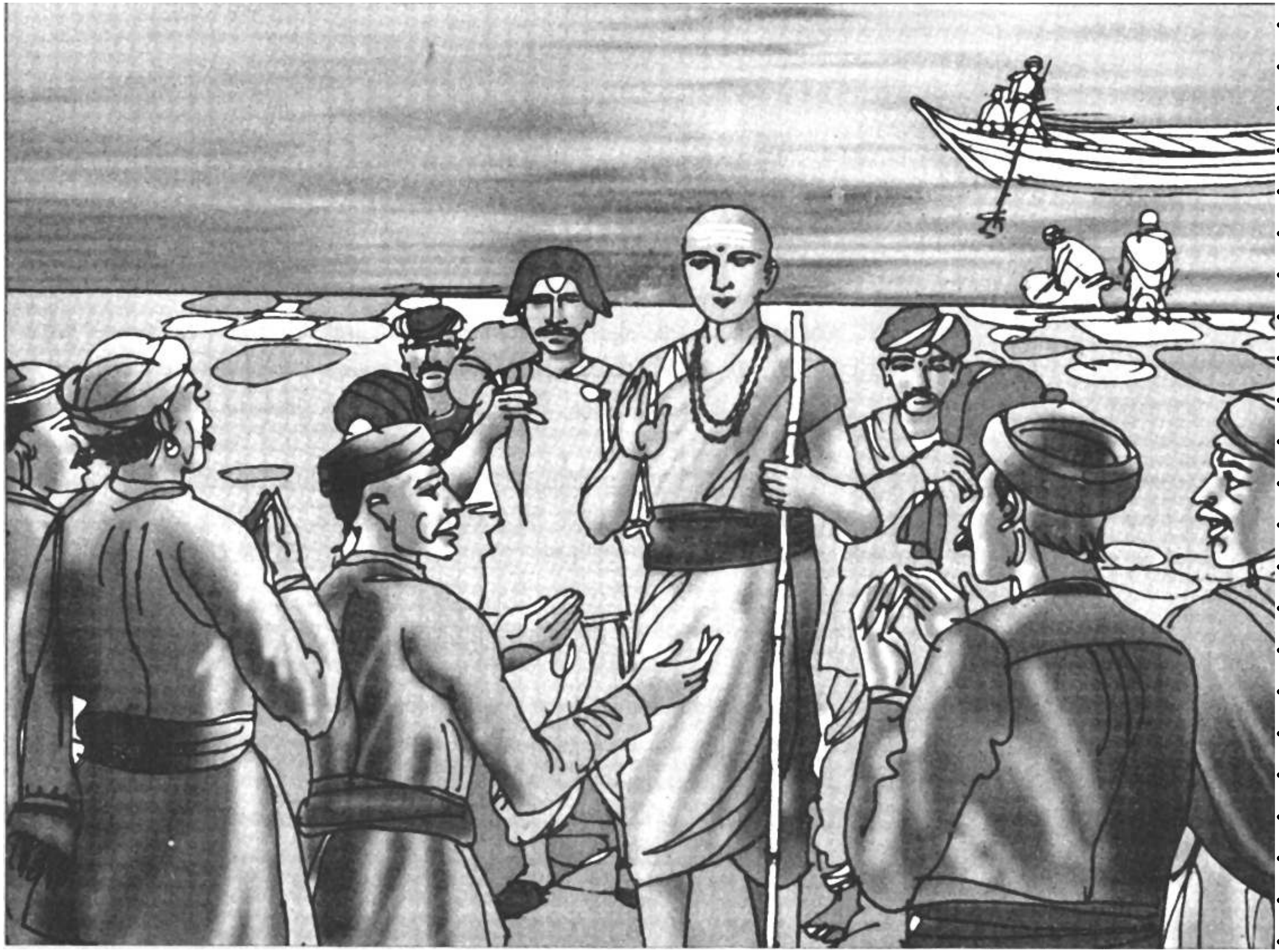

।। अध्याय एकावन्नावा ।। * ।। श्रीगुरूंचे श्रीशैल येथे प्रस्थान ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींनी आपल्या शिष्यांना व भक्तांना ते श्रीशैल पर्वतावर गुप्तपणे राहणार असल्याचे सांगितले. मग सर्व तयारी करून ते चार शिष्यांसमवेत श्रीशैलकडे जाण्यास निघाले. त्यांना निरोप देताना लोकांना फार दुःख झाले होते. ते आर्ततेने म्हणत होते, ''स्वामी, तुम्ही आमचे मायबाप आहात. तुम्हीच तारणहार ! तुम्ही गेल्यावर आम्ही कोणाच्या आश्रयास जावे ?'' श्रीगुरूंनी त्यांचे सांत्वन केले. ते म्हणाले, ''तुम्हांला कोठेही जाण्याची गरज नाही. मी लौकिकार्थाने येथून प्रस्थान केलेले असले तरी सूक्ष्मरूपाने गाणगापुरातच राहणार आहे याची खात्री बाळगा. सद्भक्तांना माझे दर्शन होईल. माझी येथील नित्यकर्मेही चालूच राहणार आहेत. मी सकाळी कृष्णानदीत स्नान करीन, पंचनदी संगमावरील औदुंबर वृक्षाखाली अनुष्ठान करीन, मध्यान्ही भीमा-अमरजा संगमावर स्नान करीन, मग मठात येऊन तुमच्या पूजेचा स्वीकार करीन. माझ्या भक्तांकडे माझे अहोरात्र लक्ष राहील. संगमावरील अश्वत्थ कल्पवृक्ष आहे. त्याची पूजा करा. विघ्नहर चिंतामणीची पूजा करा. मी माझ्या निर्गुण पादुका मठामध्ये ठेवल्या आहेत त्यांची त्रिकाल पूजा करा. या सेवेने तुमच्या सर्व इष्टकामना पूर्ण होतील. तुमच्या चिंतेचे, कार्यातील विघ्नांचे निवारण होईल. अष्टतीर्थांची यात्रा करणारे मला विशेष प्रिय होतील.''

श्रीगुरूंनी सर्वांचा निरोप घेतला. भक्तजन काही अंतरापर्यंत त्यांना सोडण्यास गेले. परतून आल्यावर श्रीगुरू मठातच आहेत असे त्यांना दिसले. त्यामुळे श्रीगुरू येथेच आहेत याची त्यांना खात्री पटली.

पाताळगंगेच्या तीरावर श्रीगुरू शिष्यांना म्हणाले, ''आम्हांला पलीकडे जायचे आहे. आमच्यासाठी पुष्पांचे आसन तयार करा. आम्ही मल्लिकार्जुनाशी एकरूप होऊन राहू.'' त्याप्रमाणे शिष्यांनी शेवंती, कमळ कल्हार अशी फुले गोळा करून त्यांचे मृदू आसन तयार केले. श्रीगुरू त्यांना म्हणाले, ''आता आपल्याला नंदी ब्राह्मण असे चौघे जण त्यांच्या समवेत गेलो होतो. आम्हीच ती प्रसादपुष्पे काढून घेतली. ते फूल आजही माझ्याकडे आहे. मी त्याची नित्य पूजा करतो.'' सिद्धाने ते शेवंतीचे फूल नामधारकाला दाखविले. त्याच्या दर्शनाने नामधारकास अत्यानंद झाला.

सिद्ध नामधारकास म्हणाला, ''बा सच्छिष्या, असे आहे श्रीगुरूंचे अद्भुत चरित्र ! त्याचे माहात्म्य काय वर्णन करावे ? तू आस्थेने ऐकलेस म्हणून मीही आवडीने सांगितले. आता तुझे दुःख व दारिद्र्य गेलेच म्हणून समज. श्रीगुरूंच्या कृपाप्रसादाने तुझे सर्व मंगल होईल. तुझे पुत्र, पौत्र लक्ष्मीवंत होतील, सुखात नांदतील. जे श्रीगुरूंची भक्ती करतात त्यांना चारी पुरुषार्थ साध्य होतात.'' सिद्धाच्या आशीर्वादाने नामधारकास परम संतोष वाटला. त्याचे कल्याण झाले.

अध्याय एकावन्नावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक विनवी सिद्धासी । कथा सांगितली आम्हांसी । म्लेंच्छराजें श्रीगुरुसी । होतें नगरासी नेलें ।।१।। तेथोन आले गाणगाभुवना । पुढील वर्तल्या[१] निरूपणा । सांगा स्वामी कृपाघना । गुरुचरित्र आम्हांसी ।।२।। सिद्ध म्हणे ऐक वत्सा । कथा असे अतिविशेषा । ऐकतां जाती सकळ दोषा । चिंतिलें काम्य पाविजे ।।३।। राजाची भेट घेऊनि । श्रीगुरु आले गाणगाभुवनीं । योजना[२] करिती आपुल्या मनीं । गुप्त रहावें म्हणोनिया ।।४।। प्रगट झालों बहुवसी । राजा आला भेटीसी । उपजली भक्ति म्लेंच्छासी । नाना जाती येतील ।।५।। म्हणोनि आतां गुप्त व्हावें । लोकमतें निघोनी जावें । पर्वतयात्रा म्हणोनि भावें । निघाले श्रीगुरु परियेसीं ।।६।। गुप्त राहिले गाणगापुरीं । प्रगट दाविलें लोकाचारीं । निघाले स्वामी पर्वतगिरीं । शिष्यांसहित अवधारा ।।७।। भक्तजन बोळवित[३] । चिंता करी अत्यंत। श्रीगुरु संबोखिती[४] समस्त । राहावविती अतिप्रीतीनें ।।८।। दुःख करिती सकळ जन । लागताती श्रीगुरुचरण। स्वामी आम्हांतें सोडून । केवीं जातां यतिराया ।।९।। भक्तजनांची तूं कामधेनु । आम्ही बाळक अज्ञानु । होतासि आम्हां निधानु[५] । सोडोनि जातां श्रीगुरु ।।१०।। नित्य तुझें करितां दर्शन । दुरितें[६] जाती निरसून । जी जी कामना इच्छी मन । त्वरित पावे स्वामिया ।।११।। बाळकातें सोडोनि माता । केवी जाय अव्हेरितां । तूं आमचा मातापिता । नको अव्हेरूं म्हणताती ।।१२।। ऐकोनि नानापरी विनंति । हांसते झाले श्रीगुरुमूर्ति । संबोखिती अतिप्रीतीं । न करा चिंता म्हणोनि ।।१३।। आम्हीं असतो याचि ग्रामीं । नित्य स्नान अमरजासंगमीं । वसों माध्याह्नीं मठधामीं । गुप्तरूपें अवधारा ।।१४।। जे भक्त असती माझ्या प्रेमीं । त्यांतें प्रत्यक्ष दिसों आम्ही । लौकिकमतें अविद्याधर्मीं । बोल करितों श्रीशैलयात्रा ।।१५।। प्रातःस्नान कृष्णातीरीं । पंचनदी वृक्ष औदुंबरीं । अनुष्ठाना बिंदुक्षेत्रीं । माध्याह्नीं येतों भीमातटीं ।।१६।। अमरजासंगमीं स्नान करोनि । पूजा घेऊं

१. झालेल्या. २. बेत. ३. निरोप देत. ४. समाधान करितात. ५. ठेवा. ६. पापे.

मठीं निर्गुणीं । चिंता न करा अंतःकरणीं । म्हणोनि सांगती श्रीगुरु ।।१७।। ऐसें सांगती समस्तांसी । संदेह न धरावा मानसीं । गाणगाभुवनीं अहर्निशीं[1] । वसों आम्ही त्रिवाचा ।।१८।। जे जे जन भक्ति करिती । त्यांसी आमुची अतिप्रीति। मनकामना पावती । सिद्ध वाक्य असे आमुचें ।।१९।। अश्वत्थ नव्हे कल्पवृक्ष । संगमीं असे प्रत्यक्ष । तुमच्या मनीं जें अपेक्ष[2] । त्वरित होय पूजितां ।।२०।। कल्पवृक्षातें पूजोनि । मग यावें आमुचे स्थानीं । पादुका ठेवितों निर्गुणी । पूजा करा मनोभावें ।।२१।। विघ्नहर[3] चिंतामणी । त्यातें पूजितां एकमनीं । चिंतिलें फळ तत्क्षणीं। लाभे तुम्हां अवधारा ।।२२।। समस्त विघ्नांचा अंतक[4] । पूजा तुम्हीं विनायक । अष्टतीर्थें असती विशेख। आचरावीं मनोभावें ।।२३।। संतोषकारक आम्हांप्रती । त्रिकाळ करावी आरती । भक्तजन जें इच्छिती । त्वरित होय अवधारा ।।२४।। ऐसें सांगोनि तयांसी । निघालें स्वामी परियेसीं । भक्त परतोनि मठासी । आले चिंतित पायांतें ।।२५।। चिंतित निघती मठांत । तेथें दिसती श्रीगुरुनाथ । लोक झाले विस्मित । म्हणती वस्तु त्रैमूर्ति ।।२६।। यासी म्हणती जे नर । ते पावती यमपूर । सत्य बोलिले निर्धार । न कळे महिमा आम्हांसी ।।२७।। सर्वेचि पाहतां न दिसे कोणी । प्रेमळ भक्त देखती नयनीं । यापरी गौप्यरूप धरोनि । राहिले श्रीगुरु मठांत ।।२८।। दृष्टान्त दाखविला भक्तांसी । पातले आपण श्रीपर्वतासी । पाताळगंगातीरासी । राहिले स्वामी परियेसा ।।२९।। शिष्यांतें निरोपिती अवधारा । पुष्पांचें आसन त्वरित करा । जाणें असे पैल[5] तीरा । ऐक्य होऊं मल्लिकार्जुनीं ।।३०।। निरोप देतां श्रीगुरुमूर्ति । आणिलीं पुष्पें शेवंती। कुमुदें कल्हारें मालती । कर्दळीपर्णे वेष्टोनि ।।३१।। आसन केलें अतिविचित्र । घातलें गंगेमध्यें पात्र । शिष्यां सांगती वेगवक्र[6] । जावें तुम्ही गृहासी ।।३२।। दुःख करीत येत सकळी। यांसी सांगती श्रीगुरु चंद्रमौळी । गाणगाग्रामीं असों जवळी । भाव न धरावा दुजा तुम्ही ।।३३।। लौकिकमतें आम्ही जातों । ऐसें दृष्टान्ती दिसतों । भक्तजनां घरीं वसतों । निर्धार धरा मानसीं ।।३४।। ऐसें भक्तां

१. रात्रंदिवस. २. इच्छित. ३. विघ्ने नाहिशी करणारा. ४. नाश करणारा. ५. पलीकडे. ६. तेव्हाच.

संबोखोनि । उठले श्रीगुरु तेथोनि । पुष्पासनीं बैसोनि । निरोप देती भक्तासी ।।३५।। कन्यागतीं बृहस्पति । बहुधान्य संवत्सरी ख्याति । सूर्य चाले उत्तर दिगंती[१] । संक्रांति कुंभ परियेसा ।।३६।। शिशिर ऋतु माघमासीं । असितपक्ष[२] प्रतिपदेसी । शुक्रवारीं पुण्यदिवसीं । श्रीगुरु बैसले निजानंदीं ।।३७।। श्रीगुरु म्हणती शिष्यांसी । जातों आम्ही निज मठासी । पावतां खूण तुम्हांसी । प्रसादपुष्पें पाठवितों ।।३८।। येतील पुष्पें जाती शेवंती । घ्यावा प्रसाद तुम्हीं भक्तीं। पूजा करावी अखंड रीतीं । लक्ष्मी वसों तुम्हां घरीं ।।३९।। आणिक सांगेन एक खूण । गायनीं करी जो माझे स्मरण। त्याचे घरीं असे जाण । गायनप्रीति आम्हांसी ।।४०।। नित्य जें जन गायन करिती । त्यांवरी माझी अतिप्रीति । तयांचे घरी अखंडिती[३] । आपण असों अवधारा ।।४१।। व्याधि न होय त्यांचे घरीं । दरिद्र जाय त्वरित दुरी । पुत्रपौत्र श्रियाकरीं[४] । शतायुषी नांदतील ।।४२।। ऐकतील चरित्र माझें जरी । वाचतील नर निरंतरी। लक्ष्मी राहे त्यांचे घरीं। संदेह न धरावा मनांत ।।४३।। ऐसें सांगोनि भक्तांसी । श्रीगुरु जहाले अदृशी। चिंता करिती बहुवशी । अवलोकिती गंगेंत ।।४४।। ऐशी चिंता करितां थोर । तटाकीं पातले नावेकर । तिहीं सांगितला विचार। श्रीगुरु आम्हीं देखिले ।।४५।। शिष्यवर्गासी मनोहर । व्यवस्था सांगती नावेकर । होतों आम्ही पैलतीर । तेथें देखिले मुनीश्वर ।।४६।। संन्यास वेष दंड हातीं । नामें श्रीनृसिंहसरस्वती । निरोप दिधला आम्हांप्रती । तुम्हां सांगा म्हणोनि ।।४७।। आम्हांस आज्ञापिती मुनि । आपण जातों कर्दळीवनीं । सदा वसों गाणगाभुवनीं । ऐसें सांगा म्हणितलें ।।४८।। भ्रांतपणें दुःख करितां । आम्हीं देखिलें दृष्टान्ता । जाता असतां श्रीगुरुनाथा । सुवर्णपादुका त्यांचे चरणीं ।।४९।। निरोप सांगितला तुम्हांसी । जावें आपुल्या स्थानासी । सुखी असावें वंशोवंशी । माझी भक्ति करोनि ।।५०।। प्रसादपुष्पें आलिया । घ्यावीं शिष्ये काढोनिया । ऐसें आम्हां सांगोनिया । श्रीगुरु गेले अवधारा ।।५१।। ऐसें सांगती नावेकर[५] । समस्त राहिले स्थिर । हर्षें असती निर्भर[६] । प्रसादपुष्पें

१. दिशेस. २. वद्य. ३. निरंतर. ४. लक्ष्मीसहित. ५. नावाडी. ६. परिपूर्ण.

पहाती ।।५२।। इतुकिया अवसरीं । आलीं प्रसादपुष्पें चारी । मुख्य शिष्यें प्रीतिकरीं । काढोनि घेतलीं अवधारा ।।५३।। नामधारक म्हणे सिद्धासी । मुख्य शिष्य कोण उपदेशीं । विस्तारोनिया आम्हांसी । पुष्पें कोणा लाभलीं ।।५४।। सिद्ध म्हणे नामधारका । शिष्य बहुत गुरुनायका । असती गाणगापुरीं ऐका । गेले शिष्य आश्रमा ।।५५।। आश्रम घेती संन्यासी । त्यांसी पाठविलें तीर्थासी । तयांचीं नामें परियेसीं । सांगेन ऐका विस्तारोन ।।५६।। बाळकृष्णसरस्वती । उपेंद्रमाधवसरस्वती । पाठविते झाले प्रीतीं । आपण राहिले संगमीं ।।५७।। गृहस्थधर्म शिष्य बहुत । समस्त आपुले घरीं नांदत । त्रिवर्ग[1] आले श्रीपर्वताप्रत । चवथा होतों आपण ।।५८।। साखरे नाम सायंदेव। कवीश्वरयुग्में[2] पूर्वभाव । नंदी नामें नरहरी देव । पुष्पें घेतलीं चतुर्वर्गी ।।५९।। गुरुप्रसाद घेऊन । आले शिष्य चौघेजण। तींच पुष्पें मज पूजन । म्हणोनि पुष्पें दाखविती ।।६०।। ऐसा श्रीगुरूंचा महिमा । सांगतसे अनुपमा । थोडें सांगितलें तुम्हां । अपार असे सांगतां ।।६१।। श्रीगुरुचरित्र कामधेनु । सांगितलें तुज विस्तारोनु । दुःख दरिद्र गेलें पळोनु । ऐसें जाण निर्धारीं ।।६२।। ऐसें श्रीगुरुचरित्र । श्रवणीं कीर्तन अतिपवित्र । सुखें नांदती पुत्रपौत्र । लक्ष्मीवंत होती जाण ।।६३।। धर्म अर्थ काम मोक्ष । तयांसी लाभे प्रत्यक्ष । महा आनंद उभयपक्ष । पुस्तक लिहितां सर्वसिद्धि ।।६४।। ऐसें सिद्धें सांगितलें । नामधारक संतोषले । सकळाभिष्टें लाधलें । तात्काळिक अवधारा ।।६५।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । श्रीगुरुचरित्र अतिमनोहर । ऐकतां पवाली पैल पार । संसारसागरा तरोनिया ।।६६।। श्रीगुरुचरित्र ऐकतां । सकळाभीष्टें तत्त्वतां । लाधती म्हणोनि समस्तां । ऐका म्हणे नामधारक ।।६७।। अमृताची असे माथणी । स्वीकारितां भाविक जनीं। धर्मार्थ काम मोक्ष साधनीं । हेचि कथा ऐकावी ।।६८।। पुत्रपौत्रां ज्यासी चाड । त्यासी हे कथा असे गोड । राहे लक्ष्मी स्थिर अखंड । श्रवणमात्रें घरीं नांदे ।।६९।। चतुर्विध पुरुषार्थ । लाधती श्रवणें परमार्थ । श्रीनृसिंहसरस्वती गुरुनाथ । रक्षी त्यांचे

१. तिघेजण. २. दोघे.

वंशोवंशी ।।७०।। म्हणे सरस्वतीगंगाधर । श्रोतयांसी करी नमस्कार । कथा ऐका मनोहर । सकळाभीष्टें साधती ।।७१।। मुख्य भाव कारण । प्रेमें करितां श्रवण पठण । निजध्यास आणि मनन । प्रेमें करोनि साधिजे ।।७२।। श्रीनृसिंहसरस्वती शंकर । त्याचे चरणीं अर्पम साग्र । त्याचेचि प्रसादें समग्र । समस्त प्रजा सुखी असती ।।७३।। ग्रंथ ठेवावा शुद्ध स्थानीं । शुद्ध वस्त्रीं शुद्ध मनीं । नित्य पूजा करोनि । ग्रंथ गृहामाजीं ठेवावा ।।७४।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत। सिद्धनामधारकसंवाद अमृत । गुरुसमाधि नाम विख्यात । एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ।।७५।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे श्रीगुरुसमाधिगमनं नाम एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ।।५१।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।७५।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ५२ वा

।। अध्याय बावन्नावा ।। * ।। शिष्यांना प्रसाद-पुष्पांची प्राप्ती ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्ध म्हणाला, ''नामधारका, श्रीगुरू नृसिंहसरस्वतींनी आपल्या शिष्यांना व भक्तांना ते श्रीशैल पर्वतावर गुप्तपणे राहणार असल्याचे सांगितले. मग सर्व तयारी करून ते चार शिष्यांसमवेत श्रीशैलकडे जाण्यास निघाले. त्यांना निरोप देताना लोकांना फार दुःख झाले होते. ते आर्ततेने म्हणत होते, ''स्वामी, तुम्ही आमचे मायबाप आहात. तुम्हीच तारणहार ! तुम्ही गेल्यावर आम्ही कोणाच्या आश्रयास जावे ?'' श्रीगुरूंनी त्यांचे सांत्वन केले. ते म्हणाले, ''तुम्हांला कोठेही जाण्याची गरज नाही. मी लौकिकार्थाने येथून प्रस्थान केलेले असले तरी सूक्ष्मरूपाने गाणगापुरातच राहणार आहे याची खात्री बाळगा. सद्भक्तांना माझे दर्शन होईल. माझी येथील नित्यकर्मेही चालूच राहणार आहेत. मी सकाळी कृष्णानदीत स्नान करीन, पंचनदी संगमावरील औदुंबर वृक्षाखाली अनुष्ठान करीन, मध्यान्ही भीमा-अमरजा संगमावर स्नान करीन, मग मठात येऊन तुमच्या पूजेचा स्वीकार करीन. माझ्या भक्तांकडे माझे अहोरात्र लक्ष राहील. संगमावरील अश्वत्थ कल्पवृक्ष आहे. त्याची पूजा करा. विघ्नहर चिंतामणीची पूजा करा. मी माझ्या निर्गुण पादुका मठामध्ये ठेवल्या आहेत त्यांची त्रिकाल पूजा करा. या सेवेने तुमच्या सर्व इष्टकामना पूर्ण होतील. तुमच्या चिंतेचे, कार्यातील विघ्नांचे निवारण होईल. अष्टतीर्थांची यात्रा करणारे मला विशेष प्रिय होतील.'' श्रीगुरूंनी सर्वांचा निरोप घेतला. भक्तजन काही अंतरापर्यंत त्यांना सोडण्यास गेले. परतून आल्यावर श्रीगुरू मठातच आहेत असे दिसले. त्यामुळे श्रीगुरू येथेच आहेत याची त्यांना खात्री पटली.

पाताळगंगेच्या तीरावर येताच श्रीगुरू शिष्यांना म्हणाले, ''आम्हांला पलीकडे जायचे आहे. आमच्यासाठी पुष्पांचे आसन तयार करा. आम्ही मल्लिकार्जुनाशी एकरूप होऊन राहू.'' त्याप्रमाणे शिष्यांनी शेवंती, कमळ, कल्हार अशी फुले गोळा करून त्यांचे मृदू आसन तयार केले. श्रीगुरू त्यांना म्हणाले, ''आता आपापल्या घरी जा. मी निघून गेलो असे समजू नका. मी गाणगापुरात आहे. भक्तांच्या घरातही राहतो. मी पलीकडे पोहोचल्याची खूण म्हणून शेवंतीची फुले पाठवीन. ती प्रसाद म्हणून वाटून घ्या. जे माझी नित्य पूजा करतील त्यांच्या घरी लक्ष्मी अखंड वास करील. जे माझी कवने गातील त्यांच्या घरी मी नित्य निवास करीन. त्यांना आयुरारोग्य, संतती व संपत्ती प्राप्त होईल. जे माझे चरित्र श्रवण, पठण करतील त्यांना सुखसमृद्धी व ऐश्वर्य प्राप्त होईल.''

श्रीगुरूंनी त्या चारी शिष्यांना आशीर्वाद दिले. माघ कृष्ण प्रतिपदेस, शुक्रवारी, बहुधान्य संवत्सरात, सूर्य कन्या राशीत असताना शिशिर ऋतूमध्ये श्रीगुरू पुष्पासनावर बसून पैलतीरी निघाले आणि बघता बघता अदृश्य झाले ! चारी शिष्य चिंतामग्न होऊन तीरावरच थांबले होते. तेवढ्यात काही नावाडी आले. ते म्हणाले, ''तुमचे गुरुदेव प्रवाहातून जाताना दिसले. ते दंडधारी संन्यासी आहेत. त्यांच्या पायात सोन्याच्या पादुका होत्या. ते आम्हांला म्हणाले, ''आमचे नाव नृसिंहसरस्वती आहे. तुम्ही माझ्या शिष्यांना सांगा आम्ही कर्दळीवनात जात आहोत. गाणगापुरातही आहोत. भ्रांतपणे दुःख करू नका. प्रवाहातून

प्रसादपुष्पे येतील ती काढून घ्या. स्वस्थानी जाऊन आमची भक्ती करा. तुमचे वंशज सुखात, आनंदात राहतील.'' ते ऐकून शिष्यांना समाधान वाटले. ते वाट पाहू लागले. नावाडीही थांबले. काही वेळाने शेवंतीची चार फुले प्रवाहातून वाहत आली. ती चारी शिष्यांनी आदराने काढून घेतली. त्यांनी फुलांना वंदन केले आणि आपापल्या स्थानी गेले.''

नामधारकाने त्या चार भाग्यवान शिष्यांची नावे विचारली. सिद्ध म्हणाला, ''श्रीगुरूंचे अनेक शिष्य होते. संन्यासदीक्षा घेतलेले बाळकृष्णसरस्वती, उपेन्द्रमाधवसरस्वती हे गुरुआज्ञेने तीर्थयात्रेस गेले होते. उपदेशप्राप्त काही शिष्य गृहस्थाश्रमात राहून श्रीगुरूंची सेवाभक्ती करीत होते. श्रीगुरूंच्या प्रयाणाच्या वेळी मी स्वतः, सायंदेव सारखे, नरहरी कवी आणि कवीश्वर नंदी ब्राह्मण असे चौघे जण त्यांच्या समवेत गेलो होतो. आम्हीच ती प्रसादपुष्पे काढून घेतली. ते फूल आजही माझ्याकडे आहे. मी त्याची नित्य पूजा करतो.'' सिद्धाने ते शेवंतीचे फूल नामधारकाला दाखविले. त्याच्या दर्शनाने नामधारकास अत्यानंद झाला.

सिद्ध नामधारकास म्हणाला, ''बा सच्छिष्या, असे आहे श्रीगुरूंचे अद्‌भुत चरित्र ! त्याचे माहात्म्य काय वर्णन करावे ? तू आस्थेने ऐकलेस म्हणून मीही आवडीने सांगितले. आता तुझे दुःख व दारिद्र्य गेलेच म्हणून समज. श्रीगुरूंच्या कृपाप्रसादाने तुझे सर्व मंगल होईल. तुझे पुत्र, पौत्र लक्ष्मीवंत होतील, सुखात नांदतील. जे श्रीगुरूंची भक्ती करतात त्यांना चारी पुरुषार्थ साध्य होतात.'' सिद्धाच्या आशीर्वादाने नामधारकास परम संतोष वाटला. त्याचे कल्याण झाले.

अध्याय बावन्नावा

श्रीगणेशाय नमः । नामधारक विनवी सिद्धासी । श्रीगुरु निघाले शैल्ययात्रेसी । पुढें कथा वर्तली कैसी । तें विस्तारेंसी मज सांगावतें ।।१।। सिद्ध म्हणे शिष्योत्तमा । काय सांगूं सद्गुरुचा महिमा । आतां वर्णनाची झाली सीमा । परी गुरुभक्तिप्रेमा नावरे ।।२।। श्रीगुरु सिद्ध झाले जावयासी । श्रीपर्वतीं यात्राउद्देशीं । हा वृत्तान्त नागरिकजनासी । कळला परियेसीं तात्काळ ।।३।। समस्त जन आले धावत । नरनारी सर्व मिळाल्या बहुत । गुरुसी प्रार्थित अनेक भक्त । श्रीपर्वतासी स्वामी कां जातां ।।४।। आम्हांसी भासतें व्यक्त । तुम्ही अवतार करितां समाप्त । निरंतर आपण असा अव्यक्त । परिजनांसी सुव्यक्त दिसत होतां ।।५।। तुमचे चरणांचे होतां दर्शन । पातकांचें होतसे दहन । आतां कैसें करतील जन । म्हणोनि लोटांगणें घालिती ।।६।। पुढें आम्हांस काय गति । आम्हीं तरावें कैशा रीतीं । स्वामीचे चरण नौका होती । तेणें पार उतरत होतों ।।७।। तुम्ही भक्तास कामधेनूपरी । कामना पुरवीत होतां बरी । म्हणोनि जगले आजवरी । याउपरी आम्हीं काय करावें ।।८।। स्वामीकरितां गाणगापूर । झालें होतें वैकुंठपूर । आतां दीपविणें जैसें मंदिर । तैसें साचार होईल हें ।।९।। माऊलीविणें तान्हें बाळ । कीं देवाविणें देऊळ । जळाविणे जैसें कमळ । तैसें सकळ तुम्हांविणें ।।१०।। माता पिता सकळ गोत। इष्टमित्र कुळदैवत । सर्वही आमुचा गुरुनाथ । म्हणोनि काळ क्रमित होतों ।।११।। आपुल्या बाळकांसी अव्हेरूनी । कैसें जातां स्वामी येथुनी । अश्रुधारा लागल्या लोचनीं । तळमळती सकळ जन ।।१२।। तेव्हां गुरु समस्त जनांप्रती । हास्यवदन करूनि बोलती । तुम्ही जनहो मानूं नका खंती । सांगतों यथास्थित तें ऐका ।।१३।। आम्ही असतों याचि ग्रामीं । स्नान पान करूं अमरजासंगमीं । गौप्यरूपें रहातों नियमीं । चिंता कांही तुम्हीं

न करावी ।।१४।। राज्य झालें म्लेंच्छाक्रांत । आम्ही भूमंडळीं विख्यात । आमुचे दर्शनास बहु येथ । यवन सतत येतील पैं ।।१५।। तेणें प्रजेस होईल उपद्रव । आम्ही अदृश्य रहातों वास्तव । ज्यास असे दृढ भक्तिभाव । त्यास दृश्य स्वभावें होऊं ।।१६।। लौकिकामध्यें कळावयासी । आम्ही जातों श्रीशैल्यपर्वतासी । चिंता न करावी मानसीं । ऐसें समस्तांसी संबोधिलें ।।१७।। मठीं आमुच्या ठेवितों पादुका । पुरवितील कामना ऐका । अश्वत्थवृक्ष आहे निका । तो सकळिकांचा कल्पतरू ।।१८।। कामना पुरवील समस्त । संदेह न धरावा मनांत । मनोरथ प्राप्त होती त्वरित । ही मात आमुची सत्य जाणा ।।१९।। संगमीं करूनिया स्नान । पूजोनि अश्वत्थनारायण । मग करावें पादुकांचें अर्चन । मनकामना पूर्ण होतील ।।२०।। विघ्नहर्ता विनायक । आहे तेथें वरदायक । तीर्थें असती अनेक । पावाल तुम्ही सुख अपार ।।२१।। पादुकांची करूनि पूजा । त्रिकाळ आरती करूनि ओजा । आमुचें वचन यथार्थ समजा । म्हणोनि द्विजांसी गुरु सांगती ।।२२।। आम्ही येथेंच रहातों मठांत । हें वचन जाणावें निश्चित । ऐसें संबोधूनि जना आद्यंत । निघाले त्वरित गुरुराज पैं ।।२३।। समागमें जे धावले जन । त्यांचें करून समाधान । शिष्यांसहित त्वरित गतीनें । गेले निघून श्रीगुरु ।।२४।। लोक माघारे परतले । समस्त गुरूच्या मठासी आले । तेथें समस्तांनीं गुरु देखिले । बैसेल होते निजासनीं ।।२५।। सर्वेंचि पहातां झाले गुप्त । जन मनीं परम विस्मित । आम्ही सोडूनि आलों मार्गांत । येथें गुरुनाथ देखिले ।।२६।। सर्वव्यापी नारायण । त्रैमूर्ति अवतार पूर्ण । चराचरी श्रीगुरु आपण । भक्तांकारणें रूप धरिती ।।२७।। ऐसा दृष्टान्त दावूनि जनांसी । आपण गेले श्रीशैल्यासी । पावले पाताळगंगेसी । राहिले त्या दिवसीं तेथें ।।२८।। श्रीगुरु शिष्यांसी म्हणती । मल्लिकार्जुनासी जावोनि शीघ्रगतीं । पुष्पांचें आसन यथास्थितीं । करोनि निगुती आणावें

।।२९।। शिष्य धावले अति शीघ्र । पुन्नागादि कंद कल्हार । करवीर बकुळ चंपक मंदार । पुष्पें अपार आणिलीं ।।३०।। त्या पुष्पांचें केलें दिव्यासन । तें गंगाप्रवाहावरी केलें स्थापन । त्यावरी श्रीगुरु आपण । बैसले ते क्षणीं परमानंदें ।।३१।। बहुधान्य संवत्सर माघमास । कृष्णप्रतिपदा शुभ दिवस । बृहस्पति होता सिंहराशीस । उत्तर दिशे होता सूर्य पैं ।।३२।। शिशिर ऋतु कुंभ संक्रमण । लग्नघटिका सुलक्षण । ऐसे शुभमुहूर्तीं गुरु आपण । आनंदें प्रयाण करिते झाले ।।३३।। मध्यें प्रवाहांत पुष्पासनीं । बैसोनि शिष्यास संबोधोनि । आमुचा वियोग झाला म्हणोनि । तुम्हीं मनीं खेद न मानावा ।।३४।। त्या गाणगापुरांत । आम्ही असोच पूर्ववत । भावना दृढ करा मनांत । तुम्हां दृष्टान्त तेथें होईल ।।३५।। आम्ही जातों आनंदस्थानासी । तेथें पावलों याची खूण तुम्हांसी । फुलें येतील जिनसजिनसीं । तुम्हांस तो प्रसाद ।।३६।। पुष्पांचें करिता पूजन । तुम्हां होईल देव प्रसन्न । भक्तिभावें करावी जतन । प्राणासमान मानुनी ।।३७।। आणिक एक ऐका युक्ति । जे कोणी माझें चरित्र गाती । प्रीतीनें नामसंकीर्तन करिती । ते मज प्रिय गमती फार ।।३८।। मजपुढें करितील गायन । जाणोनि रागरागिणी तानमान । चित्तीं भक्तिभाव धरून । करिती ते मज कीर्तन परमानंदें ।।३९।। भक्त मज फार आवडती । जे माझें कथामृत पान करिती । त्यांचे घरीं मी श्रीपती । वसतों प्रीतीनें अखंडित ।।४०।। आमुचें चरित्र जो पठण करी । त्यास लाभती पुरुषार्थ चारी । सिद्धि सर्वही त्याच्या द्वारीं । दासीपरी तिष्ठतील ।।४१।। त्यासी नाहीं यमाचें भय । त्यास लाभ लाभे निश्चय । पुत्रपौत्रांसहित अष्टैश्वर्य । अनुभवोनि निर्भय पावे मुक्ती ।।४२।। हें वचन मानी अप्रमाण । तो भोगील नरक दारुण । तो गुरुद्रोही जाण जन्ममरण । दुःख अनुभवणें न सुटे त्यासी ।।४३।। या कारणें असूं द्या विश्वास । सुख पावाल बहुवस । ऐसें सांगोनि शिष्यांस।

श्रीगुरु तेथूनि अदृश्य झाले ।।४४।। शिष्य अवलोकिती गंगेंत । तों दृष्टीं न दिसती श्रीगुरुनाथ । बहुत होवोनि चिंताक्रांत। तेथें उभे तटस्थ झाले ।।४५।। इतुकियात आला नावाडी तेथ । तो शिष्या सांगे वृत्तान्त । गंगेचे पूर्वतीरीं श्रीगुरुनाथ । जात असतां म्यां देखिले ।।४६।। आहे वेष संन्यासी दंडधारी । काषायांबर[1] वेष्टिलें शिरीं । सुवर्णपादुका चरणामाझारीं । कांति अंगावरी फाकतसे ।।४७।। तुम्हांस सांगा म्हणोनि । गोष्टी सांगितली आहे त्यांनीं । त्यांचे नांवें श्रीनृसिंहमुनि । ते गोष्टी कानीं आइका ।।४८।। कळिकाळास्तव तप्त होऊनी । आपण असतों गाणगाभुवनीं। तुम्हीं तत्पर असावें भजनीं । ऐसें सांगा म्हणोनि कथिलें ।।४९।। प्रत्यक्ष पाहिले मार्गांत । तुम्ही कां झालेत चिंताक्रांत । पुष्पें येतील जळांत । घेऊनि निवांत रमावें ।।५०।। नावाडी यानें ऐसें कथिलें । त्यावरूनि शिष्य हर्षले । इतुकियांत गुरुप्रसाद फुलें । आलीं प्रवाहांत वाहत ।।५१।। तीं परमप्रसादसुमनें । काढोनि घेतलीं शिष्यवर्गानें । मग परतले आनंदानें । गुरुध्यान मनीं करित ।।५२।। सिद्धासी म्हणे नामधारक । पुष्पें किती आलीं प्रासादिक । शिष्य किती होते प्रमुख । तें मज साद्यंत[2] सांगावें ।।५३।। सिद्ध म्हणे नामधारका । तुवां भली घेतली आशंका । धन्य बा तुझ्या विवेका। होसी साधक समर्थ ।।५४।। खूण सांगतों ऐक आतां । श्रीगुरु गाणगापुरीं असता । बहुत शिष्य होते गणितां । नाठवती ते ये समयीं ।।५५।। ज्यांणीं केला आश्रमस्वीकार । संन्यासी थोर थोर । तीर्थे हिंडावया गेले फार । कृष्णबाळसरस्वती प्रमुख ते ।।५६।। जे शिष्य झाले गृहस्थ केवळ । ते आपुल्या गृहीं नांदती सकळ । तारक होते श्रीगुरुनाथ प्रबळ । भक्त अपरिमित[3] तारिले ।।५७।। श्रीजगद्गुरूच्या समागमीं । चारीजण होतों आम्ही । सायंदेव नंदी नरहरी मी । श्रीगुरुंची सेवा करीत होतों ।।५८।। चौघांनीं घेतली पुष्पें चारी । गुरुप्रसाद वंदिला शिरीं । हीं पहा म्हणोनि पुष्पें करीं । घेऊनि

१. तांबडे वस्त्र. २. सविस्तर. ३. अगणित.

झडकरी दिधलीं ।।५९।। चौघांनीं चारी पुष्पांसी । मस्तकीं धरिलीं भावेंसी । आनंद झाला नामधारकासी । गुरुप्रसाद त्याचे दृष्टीं पडला ।।६०।। इति श्रीगुरुचरित्रामृत । सिद्ध नामधारकासी सांगत । श्रीगुरुप्रसाद झाला प्राप्त । द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ।।६१।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे प्रसादप्राप्तिर्नाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ।।५२।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु ।। ओवीसंख्या ।।६१।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

* * *

अध्याय ५३ वा

।। अध्याय त्रेपन्नावा ।। * ।। समारोप ।।

श्रीगणेशाय नमः ।। सिद्धाने नामधारकाला श्रीगुरूंचे परम पवित्र चरित्र सांगितले. ते ऐकून नामधारकाचे मन ब्रह्मानंदी निमग्न झाले. त्याला भावावस्था प्राप्त झाली. अष्टसात्त्विक भाव दाटून आले. श्रीगुरूंविषयी वाटणारी प्रेमभक्ती अश्रुरूपाने डोळ्यातून पाझरू लागली. ते पाहून सिद्धाला मोठे कौतुक वाटले. त्याने नामधारकाला आलिंगन दिले, प्रेमाने कुरवाळले व म्हणाला, ''बाळा, भानावर ये ! ही तुझी भावावस्था कायम राहिली तर मी तुला जे ज्ञान दिले आहे ते तुझ्या हृदयात बंदिस्त होऊन राहील. मग लोकांचा उद्धार कसा होणार ? अंतःकरणात श्रीगुरूंविषयी दृढ भक्ती ठेवून विहित कर्माचरण करीत राहा. तू श्रीगुरूंचे चरित्र जाणून घेण्याची सदिच्छ व्यक्त केलीस म्हणूनच तापत्रयाचे हरण करणारी अनुपम अशी अमृतवाणी माझ्या मुखातून प्रकट झाली. आता हेच गुरुचरित्र तू लोकांना सांग. या सेवेने श्रीगुरू तुझ्यावर नित्य प्रसन्न राहतील. त्यांच्या प्रसादाने संसारी जीवांना दिलासा मिळेल.''

ते ऐकून नामधारकाने डोळे उघडले. सिद्धाला हात जोडून नमस्कार केला व म्हणाला, ''गुरुराया, तू अतिशय कृपावंत आहेस. आम्हा भक्तांचा आधार आहेस. गुरुचरित्र म्हणजे परमामृत ! गुरुचरित्र म्हणजे आनंदाचा अक्षय्य ठेवा ! ते कितीही ऐकले तरी मनाचे समाधान होत नाही. आता एकच विनंती आहे. अनेक औषधींचे सार काढून एकच बहुउपयोगी रसायन बनवावे तसे समग्र गुरुचरित्र प्रथमाध्यायापासून बावन्नाव्या अध्यायापर्यंत सारांशरूपाने यांचा म्हणजे श्रीगुरूंच्या सर्व लीलांचे विहंगमावलोकन होईल.''

नामधारकाची प्रार्थना ऐकून सिद्धाला आनंदच झाला. त्याने अध्यायावर सर्व कथांची उजळणी केली आणि म्हणाला, ''हे सच्छिष्या ! श्रीगुरू नृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज आपल्या भक्तांना पूर्वीप्रमाणे आजही दर्शन देतात. तुझ्या विनंतीवरून मी तुला गुरुचरित्राची अवतरणिका (अनुक्रमणिका) सांगितली. त्या कथांच्या नुसत्या स्मरणानेही भक्तांची कार्ये होतील.''

त्यानंतर नामधारकाच्या विनंतीवरून सिद्धाने त्याला श्रीगुरुचरित्राचे नित्य पठण कसे करावे ? सप्ताह पारायण कसे करावे ? त्या काळात आचरण कसे असावे ? पूजन, नामस्मरणादी कर्मे कशी करावीत? उद्यापन कसे करावे ? याबद्दल सविस्तर माहिती सांगितली. तेव्हा ''गुरुदेव, आपण माझी सर्व कामना पुरवून मला अगदी कृतकृत्य केलेत !'' असे म्हणून नामधारकाने सिद्धाला साष्टांग नमस्कार केला.

अध्याय त्रेपन्नावा

श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरुदेवदत्तात्रेयचरणारविंदाभ्यां नमः । गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुरेव परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः । श्रोते व्हावें सावधान । गुरुचरित्राध्याय बावन्न । ऐकोनि नामधारकाचें मन । ब्रह्मानंदीं निमग्न पैं ।।१।। सेवूनि गुरुचरित्रामृत । नामधारक तटस्थ होत । अंगीं घर्मपुलकांकित[1] । रोमांचही ऊठती ।।२।। कंठ झाला सद्गदित। गात्रें झालीं सकंपित । विवर्ण भासे लोकांत । नेत्रीं वहाती प्रेमधारा ।।३।। समाधिसुखें न बोले । देह अणुमात्र न हाले। सात्त्विक अष्टभाव उदेले । नामधारक शिष्याचे ।।४।। देखोनि सिद्ध सुखावती । समाधि लागली यासी म्हणती । सावध करावा मागुती । लोकोपकाराकारणें ।।५।। म्हणोनि हस्तें कुरवाळिती । प्रेमभावें आलिंगिती । देहावरी[2] ये ये म्हणती। ऐक बाळा शिष्योत्तमा ।।६।। तूं तरलासी भवसागरीं । रहासी ऐसा समाधिस्थ जरी । ज्ञान राहील तुझ्या उदरीं । लोक तरती कैसे मग ।।७।। याकारणें अंतःकरणीं । दृढता असावी श्रीगुरुचरणीं । बाह्य देहाची रहाटणी । शास्त्राधारें करावी ।।८।। तुवां विचारिलें म्हणोनि । आम्हां आठवली अमृताची वाणी । तापत्रयातें करी हानि । ऐशी अनुपम्या प्रगटलीं ।।९।। तुजमुळें आम्हां आठवलें । तुवां आम्हां बरवें केलें । त्वांही एकाग्रत्वें ऐकिलें । आतां हेंच विस्तारीं ।।१०।। नामधारका ऐशिया परी । सिद्ध सांगती परोपरी । मग तो नेत्रोन्मीलन करी । कर जोडोनि उभा ठाके ।।११।। म्हणे कृपेचें तारू । तूंचि या विश्वास आधारू। भवसागर पैल तारू । तूंचि करिसी श्रीगुरुराया ।।१२।। ऐसें नामधारक विनवीत । सिद्धाचे चरणीं लागत। म्हणे श्रीगुरुचरित्रामृत। अवतरणिका[3] मज सांगा ।।१३।। या श्रीगुरुचरितामृतीं । अमृताहूनि परमामृतीं । भक्तजनाची मनोवृत्ति । बुडी देवोनि स्थिरावली ।।१४।। अतृप्त आहे अजूनि । हेचि कथा पुनः सुचवोनि । अक्षयामृत पाजूनि । आनंद सागरीं मज ठेवा ।।१५।। बहु औषधींचें सार काढोन । त्रैलोक्यचिंतामणी रसायण[4] । संग्रह करिती विचक्षण । तैसें सार मज सांगा

१. घामाने थबथबलेले २. शुद्धीवर ३. अनुक्रमणिका ४. दिव्य औषधे.

।।१६।। ऐकोनि शिष्याची प्रार्थना । आनंद सिद्धाचिया मना । म्हणती बाळका तुझी वासना । अखंड राहो श्रीगुरुचरित्रीं ।।१७।। श्रीगुरुचरित्राची ऐका । सांगेन आतां अवतरणिका । प्रथमपासूनि सारांश निका । बावन्नाध्या पर्यंत ।।१८।। प्रथमाध्यायीं मंगळाचरण । मुख्य देवतांचें असे स्मरण । श्रीगुरुमूर्तिचें दर्शन । भक्तांप्रती जाहलें ।।१९।। द्वितीयाध्यायीं ब्रह्मोत्पत्ति । चारी युगांचे भाव[1] कथिती । श्रीगुरुसेवा दीपकाप्रती । घडली ऐसें कथियेलें ।।२०।। नामधारका अमरजासंगमा । श्रीगुरु नेती आपुले धामा । अंबरीष दुर्वास यांचा महिमा । तृतीयाध्यायीं कथियेला ।।२१।। चतुर्थाध्यायीं अनसूयेप्रती । छळावया त्रैमूर्ति येती । परी तियेचे पुत्र होती । स्तनपान करिती आनंदें ।।२२।। पंचमीं श्रीदत्तात्रेय धरी । स्वयें अवतार पीठापुरीं । श्रीपादश्रियावल्लभधारीं । तीर्थयात्रेसी निघाले ।।२३।। सहाव्यांत लिंग घेउनि । रावण जातां गोकर्णीं । विघ्नेश्वरें[2] विघ्न करूनि । स्थापना केली तयाची ।।२४।। गोकर्णमहिमा असंख्यात । रायाप्रती गौतम सांगत । चांडाळी उद्धरली अकस्मात । सातव्या अध्यायीं वर्णिती ।।२५।। माता पुत्र जीव देत होतीं । तयाप्रती गुरु कथा सांगती । शनिप्रदोष व्रत देती । ज्ञानी करिती अष्टमीं ।।२६।। नवमाध्यायीं रजकाप्रती[3] । कृपाळू गुरु राज्य देती । दर्शन देऊं म्हणती पुढती । गुप्त झाले मग तेथें ।।२७।। तस्करीं[4] मारिला भक्त ब्राह्मण । तस्करां वधिती श्रीगुरु येऊन । ब्राह्मणाला प्राणदान । देती दशमाध्यायांत ।।२८।। माधव ब्राह्मम करंजपुरीं । अंबा नामें त्याची नारी । नरसिंहसरस्वती तिचे उदरीं । एकादशीं अवतरले ।।२९।। द्वादशाध्यायीं मातेप्रती । ज्ञान कथुंनी पुत्र देती । काशी क्षेत्रीं संन्यास घेती । यात्रा करिती उत्तरेची ।।३०।। मातापित्यांतें करंजपुरीं । भेटोनि येती गोदातीरी । कुक्षिव्यथेच्या विप्रावरी । कृपा करिती त्रयोदशीं ।।३१।। क्रूर यवनाचें करूनि शासन । सायंदेवास वरदान । देती श्रीगुरु कृपा करून । चौदाविया अध्यायीं ।।३२।। पंचदशीं श्रीगुरुमूर्ति । तीर्थे सांगती शिष्यांप्रती । यात्रे दवडूनि गुप्त होती । वैजनाथीं श्रीगुरु ।।३३।। षोडशीं ब्राह्मण

१. लक्षणे. २. गणपतीने. ३. परिटाचा. ४. चोरांनी.

गुरुभक्ति । कथूनि दिदली ज्ञानशक्ति । श्रीगुरु आले भिल्लवडीप्रती । भुवनेश्वरीसन्निध ।।३४।। भुवनेश्वरीला मूर्ख ब्राह्मण। जिव्हा छेदोनि[१] करी अर्पण । त्यास श्रीगुरूंनी विद्या देऊन । धन्य केला सप्तदशीं ।।३५।। घेवडा उपटोनिया दरिद्रियाचा। कुंभ[२] दिधला हेमाचा[३] । वर्णिला प्रताप श्रीगुरूचा । अष्टादशाध्यायांत ।।३६।। औदुंबराचें करूनि वर्णन। योगिनींस देऊनि वरदान । गाणगापुरास आपण । एकोनविंशीं श्रीगुरु गेले ।।३७।। स्त्रियेचा समंध[४] दवडून । पुत्र दिधले तिजला दोन । एक मरतां कथिती ज्ञान । सिद्धरूपें विसाव्यांत ।।३८।। तेचि कथा एकविंशीं । प्रेत आणिलें औदुंबरापाशीं । श्रीगुरु येऊनि तेथे निशीं[५] । पुत्र उठविती कृपाळू ।।३९।। भिक्षा दरिद्राघरीं घेती । त्याची वंध्या[६] महिषी[७] होती । तीस करून दुग्धवती । बाविसाव्यांत वर दिधला ।।४०।। तेविसाव्यांत श्रीगुरूस । राजा नेई गाणगापुरास । तेथें उद्धरती राक्षस । त्रिविक्रम करी श्रीगुरुनिंदा ।।४१।। भेटी जाती त्रिविक्रमा । दाविती विश्वरूपमहिमा। विप्र लागे गुरुपादपद्मा । चोविसाव्यांत वर देती ।।४२।। म्लेंच्छांपुढें वेद म्हणती । विप्र ते त्रिविक्रमा छळती । त्याला घेऊनि सांगातीं । गुरूपाशीं आला पंचविंशीं ।।४३।। सव्विसाव्यांत तया ब्राह्मणां । श्रीगुरु सांगती वेदरचना । त्यागा म्हणती वादकल्पना । परी ते उन्मत्त नायकती ।।४४।। सत्ताविशीं आणोनि पतिता । विप्रांसी वेदवाद करितां । कुंठित करोनि शापग्रस्ता । ब्रह्मराक्षस त्यां केलें ।।४५।। अष्टाविंशीं तया पतिता । धर्माधर्म सांगोनि कथा । पुनरपि देऊनि पतितावस्था । गृहाप्रती दवडिला ।।४६।। एकोनत्रिंशीं भस्मप्रभाव । त्रिविक्रमा कथितां गुरुराव । राक्षसा उद्धरी वामदेव। हा इतिहास तयांतची ।।४७।। त्रिंशाध्यायीं पति मरतां । तयाची स्त्री करी बहु आकांता[९] । तीस श्रीगुरु नाना कथा । कथून शांतवूं पाहती ।।४८।। एकतिसाव्यांत तेचि कथा । पतिव्रतेचे धर्म सांगतां । सहगमनप्रकार बोधितां । ते स्त्रियेतें जगद्गुरु ।।४९।। सहगमनीं निघतां सती । श्रीगुरूस झाली नमस्कारिती । आशीर्वाद देवोनि तिचा पति । बत्तिसाव्यांत उठविला ।।५०।।

१. तोडून. २. घागर, हंडा. ३. सोन्याचा. ४. ब्रह्मपिशाच्च. ५. रात्री. ६. वांझ. ७. म्हैस. ८. अतिमानी. ९. शोक.

तेतिसाव्यांत रुद्राक्षधारण । कथा कुक्कुटमर्कट दोघेजण । वैश्य-वेश्येचें कथन । करिती रायातें परस्पर ।।५१।। रुद्राध्यायमहिमा वर्णन । चौतिसाव्यांत निरूपण । राजपुत्र केला संजीवन । नारद भेटले रायातें ।।५२।। पंचत्रिंशतप्रसंगांत। कचदेवयानी कथा वर्तत[१] । आणिक सोमवारव्रत । सीमंतिनीच्या प्रसंगें ।।५३।। छत्तिशीं ब्रह्मनिष्ठ ब्राह्मणा । स्त्रियेनें नेलें परान्नभोजना । कंटाळुनी धरिती श्रीगुरुचरणा । त्याला कर्ममार्ग सांगती ।।५४।। सप्तत्रिंशीं नाना धर्म । विप्रा सांगोनि ब्रह्मकर्म । प्रसन्न होवोनि वर उत्तम । देती श्रीगुरु तयांतें ।।५५।। अष्टत्रिंशीं भास्कर ब्राह्मण । तिघांपुरतें आणिलें अन्न । जेविले बहुत ब्राह्मण । आणिक गांवचे शूद्रादि ।।५६।। सोमनाथाची गंगा युवती । साठ वर्षांची वंध्या होती । तीस दिधली पुत्रसंतती । एकुणचाळिसावे अध्यायीं ।।५७।। नरहरीकरवीं शुष्क काष्ठा । अर्चवूनि[२] दवडिलें त्याच्या कुष्ठा । शबरकथा शिष्यवरिष्ठां । चाळिसाव्यांत सांगती ।।५८।। एकेचाळिसीं सायंदेवा । हस्तें घेती श्रीगुरुसेवा। ईश्वरपार्वतीसंवाद बरवा । काशीयात्रानिरूपण[३] ।।५९।। पुत्रकलत्रेंसी सायंदेव । येऊनि करिती श्रीगुरुस्तव । त्याला कथिती यात्राभाव । वरही देती बेचाळिसीं ।।६०।। त्रेचाळिसीं अनंतव्रत । धर्मराया कृष्ण सांगत । तेचि कथा सायंदेवाप्रत । सांगोनि व्रत करविती ।।६१।। चवेचाळिसीं तंतुकार भक्तासी । श्रीपर्वत दावूनि क्षणेसी । शिवरात्रीपुण्यकथा त्यासी । विमर्षण राजाची कथियेली ।।६२।। पंचेचाळिसीं कुष्ठी ब्राह्मण । आला तुळजापुराहून । त्याला करवूनि संगमीं स्नान । कुष्ठ नासूनि ज्ञान देती ।।६३।। कल्लेश्वर हिपरगे ग्रामास । श्रीगुरु भेटती नरहरी कवीस । आपुला शिष्य करिती त्यास । शेचाळिसीं अध्यायीं ।।६४।। सत्तेचाळिशीं दिवाळी सण । गुरुसी आमंत्रिती सातजण । तितुकीं रूपें धरूनि आपण । गेले मठींही राहिले ।।६५।। अठ्ठेचाळिसीं शूद्रशेतीं । त्याचा जोंधळा कापूनि टाकिती । शतगुणें पिकवूनि पुढती । आनंदविलें तयातें ।।६६।। एकोनपंचाशतीं श्रीगुरुमूर्ति। अमरजासंगममाहात्म्य कथिती । आणिकही तेथें सांगती । कुष्ठ

१. आहे. २. आराधना करवून. २. विवेचन.

दैवार्जितीं रत्नाबाईचें ।।६७।। म्लेंच्छाचा स्फोटक दवडिती । भक्तीस्तव त्याचे नगरा जाती । पुढें श्रीपर्वतीं भेटों म्हणती । पन्नासावे अध्यायीं ।।६८।। एकावन्नबावन्नांत गुरुमूर्ति । देखूनिया क्षितीं पापप्रवृत्ति । उपद्रवितील नाना याती। म्हणोनि गुप्तरूपें रहावें ।।६९।। ऐसा करूनि निर्धार । शिष्यांसी सांगती गुरुवर । आजि आम्ही जाऊं पर्वतावर । मल्लिकार्जुनयात्रेसी ।।७०।। ऐसें ऐकूनि भक्तजन । मनीं होती अतिउद्विग्न । शोक करिती आक्रंदोन । श्रीगुरुचरणीं लोळती ।।७१।। इतुकें पाहुनी गुरुमूर्ति । वरद हस्तें तयां कुरवाळिती । मद्भजनीं धरा आसक्ति । मठधामीं राहोनिया ।।७२।। ऐसें बोधूनि शिष्यांसी । गुरु गेले कर्दळीवनासी । नाविकमुखें सांगूनि गोष्टीसी । निजानंदीं निमग्न होती ।।७३।। ऐसें अपार श्रीगुरुचरित्र । अनंत कथा परम पवित्र । त्यांतील बावन्न अध्यायमात्र । प्रस्तुत कथिलें तुजलागीं ।।७४।। सिद्ध म्हणे नामधारका । तुज कथिली अवतरणिका । श्रीगुरु गेले वाटती लोकां। गुरु गुप्त असती गाणगापुरीं ।।७५।। कलियुगीं अधर्म वृद्धि पावले । म्हणोनि श्रीगुरु गुप्त झाले । भक्तजनाला जैसे पाहिले । तैसेच भेटती अद्यापि ।।७६।। हे अवतरणिका सिद्धमाला । श्रीगुरु भेटती जपे त्याला । जैसा भावार्थ असे आपुला । तैशीं कार्यें संपादिती ।।७७।। नामधारका शिष्य भला । अवतरणिकेचा प्रश्न केला । म्हणोनि इतिहाससारांशाला । पुनः वदलों सत्‌शिष्या ।।७८।। पूर्वीं ऐकिलें असेल कानीं । त्यातें तात्काळ येईल ध्यानीं । इतरां इच्छा होईल मनीं । श्रीगुरुचरित्रश्रवणाची ।।७९।। ऐसी ही अवतरणिका जाण । तुज कथिली कथांची खूण। इचें सतत करितां स्मरण । कथा अनुक्रमें स्मरतसे ।।८०।। ऐसें वदे सिद्धमुनि । नामधारका लागे चरणीं । विनवीतसे कर जोडोनि । तुझे वचनें सर्व सिद्धि ।।८१।। आतां असे विनवणी । श्रीगुरुसप्ताहपारायणीं । किती वाचावें प्रतिदिनीं । हें मज सांगा श्रीगुरुराया ।।८२।। सिद्ध म्हणती नामधारका। तुवां प्रश्न केला निका । परोपकार होईल लोकां । तुझ्या प्रश्नेंकरूनिया ।।८३।। अंतःकरण असतां पवित्र । सदाकाळ वाचावें

गुरुचरित्र । सौख्य होय इहपरत्र । दुसरा प्रकार सांगेन ।।८४।। सप्ताह वाचावयाची पद्धति । तुज सांगों यथास्थिति। शुचिर्भूत होवोनि शास्त्ररीतीं । सप्ताह करितां बहुपुण्य ।।८५।। दिनशुद्धि बरवी पाहून । आवश्यक स्नानसंध्या करून । पुस्तक वाचावयाचें स्थान । रंगवल्ल्यादि शोभा करावी ।।८६।। देशकालादि संकल्प करून । पुस्तकरूपीं श्रीगुरूचें पूजन । यथोपचारें करून । ब्राह्मणांसही पूजावे ।।८७।। प्रथम दिवसापासोन । बसावया असावें एक स्थान । अतत्त्वार्थभाषणीं धरावें मौन । कामादि नियम राखावे ।।८८।। दीप असावे शोभायमान । देवब्राह्मणवडिलां वंदून । पूर्वोत्तरमुखकरून । वाचनीं आरंभ करावा ।।८९।। नवसंख्या अध्याय प्रथम दिनीं । एकविंशतीपर्यंत द्वितीय दिनीं । एकोनत्रिंश तृतीय दिनीं । चतुर्थदिवसीं पसतीस ।।९०।। अडतीसपर्यंत पांचवे दिनीं । त्रेचाळिसवरी सहावे दिनीं । सप्तमीं बावन्न वाचोनि । अवतरणिका वाचावी ।।९१।। नित्य पाठ होता पूर्ण । करावें उत्तरांगपूजन । श्रीगुरुतें नमस्कारून । उपहार कांहीं करावा ।।९२।। या प्रकारें करावें सप्तदिन । रात्रीं करावें भूमिशयन । सारांश शास्त्राधारें करून । शुचिर्भूत असावें ।।९३।। एवं होतां सप्तदिन । ब्राह्मणसुवासिनीभोजन । यथाशक्ति दक्षिणा देऊन । सर्व संतुष्ट करावे ।।९४।। ऐसें सप्ताह अनुष्ठान । करितां होय श्रीगुरुदर्शन । भूतप्रेतादि बाधा निरसन । होवोनि सौख्य होतसे ।।९५।। ऐसें सिद्धाचें वचन ऐकोनि । नामधारक लागे चरणीं । म्हणे बाळाची आळी पुरवोनि । कृतकृत्य केलें गुरुराया ।।९६।। श्रोते म्हणती वंदूनि पायीं । श्रीगुरु केली बहु नवलाई । बाळका अमृत पाजी आई । तैसें आम्हां पाजिलें ।।९७।। प्रति अध्याय एक ओंवी । ओंविली रत्नमाळा बरवी । मनाचे कंठीं घालिता पदवी । सर्वार्थाची पावती ।।९८।। सिद्धांचें वचन रत्नखाणी। त्यांतूनि नामधारक रत्नें आणी । बावन्न भरोनि रांजणीं । भक्तयाचका तोषविलें ।।९९।। किंवा सिद्ध हा कल्पतरू। नामधारकें पसरिला करू । यांचा करोनि परोपकारू । भक्तांकरितां बहु केला ।।१००।। किंवा सिद्धमुनि

बलाहक । नामधारक शिष्य चातक । मुख पसरोनि बिंदु एक । मागतां अपार वर्षला ।।१।। तेणें भक्तां अभक्तां फुकाचा। सकळां लाभ झाला अमृताचा । हृदयकोशीं खळजनांचा । पाषाण समयीं पाझरे ।।२।। श्रीगुरुरायाचे धरूं चरण । सिद्धमुनीतें करूं वंदन । नामधारका करूं नमन । ऐसें करीं नारायण ।।३।। श्रीगुरुरूपी नारायणा । विश्वंभरा दीनोद्धारणा । आपणा आपुली दावूनि खुणा । गुरुशिष्यरूपें क्रीडसी ।।१०४।। इति श्रीगुरुचरित्रपरमकथाकल्पतरौ श्रीनृसिंहसरस्वत्युपाख्याने सिद्धनामधारकसंवादे द्विपंचाशदध्यायसारे अवतरणिका नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ।।५३।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पितमस्तु । शुभं भवतु । ओवीसंख्या ।।१०४।। श्रीगुरुचरित्रं समाप्तं । एकंदर ओवीसंख्या ।।७३८५।।

।। श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ।।

✻ ✻ ✻

श्रीरंगनाथस्वामीकृत श्रीगुरुगीता (मराठी)

श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीसद्‌गुरुनिजानंदाय नमः । ॐ नमो सदगुरु परब्रह्म । तूं निर्विकल्प कल्पद्रुम । हरहृदयविश्रामधाम । निजमूर्ति राम तूं स्वयें ।।१।। तुझा अनुग्रह जयां घडे । तयां नाहीं कांहीं सांकडें । दर्शन मोक्षद्वार उघडे । तुझेनि पडिपाडें तूंचि तूं ।।२।। कोणे एके दिवशीं । श्रीसदाशिव कैलासीं । ध्यानस्थ असे तो मानसीं । पुसे तयासी पार्वती ।।३।। जयजया जी परात्परा । जगद्‌गुरु कर्पूरगौरा। गुरुदिक्षा निर्विकारा । श्रीशंकरा मज देई ।।४।। कवणें मार्गें जी स्वामी । जीव परब्रह्म होती तें मी । पुसतसें तरी सांगिजे तुम्हीं । अंतर्यामीं कळे ऐसें ।।५।। कृपा करावी अनाथनाथा । म्हणोनि चरणीं ठेविला माथा । नासोनियां भवव्यथा । कैवल्यपंथा मज दावीं ।।६।। ईश्वर म्हणे वो देवी । तुझी आवडी मातें वदवी । लोकोपकारक प्रश्न पूर्वीं । देवीं दानवीं जो न केला ।।७।। तरी दुर्लभ या त्रिभुवनांत । तें तूं ऐके वो सुनिश्चित । सद्‌गुरु ब्रह्म सदोदित। सत्य सत्य वरानने ।।८।। वेद शास्त्र पुराणा । मंत्रतंत्रादि विद्या नाना । करितां तीर्थ–व्रत–तप–साधना । भवबंधमोचना न पावती ।।९।। शैव शाक्त आगमादिकें । अनेक मतें अपभ्रंशकें । समस्त जीवां भ्रांतिदायकें । मोक्षप्रापकें नव्हतींच ।।१०।। जया चाड पराभक्ति । तेणें सद्‌गुरु सेवावा एकांतीं । गुरुतत्त्व न जाणती । मूढमती जन कोणी ।।११।। होवोनी निःसंशय । सेवावे सद्‌गुरुपाय । भवसिंधु तरणोपाय । तत्काळ होय जडजीवा ।।१२।। गूढ अविद्या जगन्माया । अज्ञान संहारित जीवा या । मोहांधकारा गुरुसूर्या । सन्मुख यावया मुख कैसें ।।१३।। जीव ब्रह्मत्व त्याचिये कृपा। होती, निरसुनी सर्व पापा । सद्‌गुरु स्वयंप्रकाशदीपा । शरण निर्विकल्पा रिघावे ।।१४।। सर्वं तीर्थांचे मोहेर । सद्‌गुरुचरणतीर्थ निरंतर । सद्भावें सच्छिष्य नर । सेविता परपार पावले ।।१५।। शोषण पापपंकाचे । ज्ञानतेज करी साचे । वंदितां चरणतीर्थ सद्‌गुरूचे । भवाब्धीचे भय काय ।।१६।। अज्ञान मूल हरण । जन्मकर्म निवारण । ज्ञानसिद्धीचे कारण । गुरुचरण–तीर्थ ते ।।१७।। गुरुचरणतीर्थ प्राशन । गुरुआज्ञा उच्छिष्ट भोजन । गुरुमूर्तीचे अंतरीं ध्यान । गुरुमंत्र वदनीं जपे सदा ।।१८।। गुरुसन्निध्य तो काशीवास । जान्हवी चरणोदक निःशेख । गुरुविश्वेश्वर निर्विशेष । तारकमंत्र उपदेशिता ।।१९।। गुरुचरणतीर्थ पडे शिरीं । प्रयागस्नान ते निर्धारी । गयागदाधर सबाह्यांतरी । सर्वांतरी साधका ।।२०।। गुरुमूर्ति नित्य स्मरे । गुरुनाम जपे आदरें । गुरुआज्ञापालक नरें । नेणिजे दुसरें गुरुविना ।।२१।। गुरुस्मरण मुखीं राहे । गुरुनाम तोचि ब्रह्मरुप पाहे । गुरुमूर्ति ध्यानीं वाहे । जैशी कां हे स्वैरिणी ।।२२।। वर्णाश्रमधर्म सत्कीर्ति । वाढवावी सद्‌वृत्ति । अन्यत्र त्यजोनियां गुंती । सद्‌गुरुभक्ति करावी ।।२३।। अनन्यभावें गुरुसी भजतां । सुलभ परमपद तत्त्वतां। तस्मात् सर्वप्रयत्नें आतां । सद्‌गुरुनाथा आराधी ।।२४।। गुरुमुखींचें महावाक्य–बीज । गुरुभक्तिस्तव लाभे सहज । त्रैलोक्यीं नाचें भोज । तो पूज्य होय सुरनरां ।।२५।। गुकार तो अज्ञानांधकार । रुकार वर्ण तो दिनकर । स्वयंप्रकाशतेजासमोर । न राहे तिमिर क्षणभरी ।।२६।। प्रथम गुकार शब्द । गुणमयी मायास्पद । रुकार तो ब्रह्मानंद । करी विच्छेद मायेचा ।।२७।। ऐसें गुरुपद श्रेष्ठ । देवां दुर्लभ उत्कृष्ट । गणगंधर्वादि वरिष्ठ । महिमा स्पष्ट नेणती ।।२८।। शाश्वत सर्वीं सर्वदाही । गुरुपरतें तत्त्व नाहीं । कायावाचामनें पाहीं । जीवित तेंहि समर्पावें ।।२९।। देहादिभुवनत्रय समस्त । इतर

पदार्थ नाशिवंत । वंचोनियां विमुख होत । अध:पात घडे तया ।।३०।। म्हणोनि आराधावा श्रीगुरु । करोनिया दीर्घदंड नमस्कारु । निर्लज्ज होऊनियां परपारु । भवसागरू तरावा ।।३१।। 'आत्मदारादिकं चैवं' । निवेदन करूनि सर्व । हा नाहीं जया अनुभव । तयास वाटे अभिनव वरानने ।।३२।। जे संसारवृक्षारूढ झाले । पतन नरकार्णवीं पावले । ते गुरुरायें उद्धारिले । सुखी केले निजभजनीं ।।३३।। ब्रह्मा विष्णु सदाशिव । गुरुरूप ते स्वयमेव। गुरु परब्रह्म सर्वथैव । गुरुगौरव न वर्णवे ।।३४।। अज्ञानतिमिरें अंध । ज्ञानांजनशलाका प्रसिद्ध । दिव्य चक्षु शुद्धबुद्ध । महानिधी दाखविला ।।३५।। अखंड मंडलाकार । जेणे व्यापिलें चराचर । तये पदीं केले स्थिर । नमस्कार तया गुरुवर्या ।।३६।। श्रुतिसार शिरोरत्न । चरणांबुज परम पावन । वेदान्त-कमलिनीचिद्भानु । तया नमन गुरुवर्या ।।३७।। ज्याचे स्मरणमात्रें ज्ञान । साधका होय उत्पन्न । ते निजसंपत्ति जाण । दिधली संपूर्ण गुरुरायें ।।३८।। चैतन्य शाश्वत शांत । नित्य निरंजन अच्युत । नादबिंदुकालातीत । नमन प्रणिपात गुरुवर्या ।।३९।। ज्ञानशक्तिसमारूढ । तत्त्वमाला-भूषित दृढ । भुक्तिमुक्तिदाता प्रौढ । सद्‌गुरु गूढ सुखदानीं ।।४०।। अनेक जन्मीचें सुकृत । निरहंकृति निर्हेत । तरीच प्रबोध प्राप्त । जरी श्रीगुरुहस्त मस्तकीं ।।४१।। जगन्नाथ जगद्‌गुरु एक । तो माझा स्वामी देशिक । ममात्मा सर्वभूतव्यापक । वैकुंठनायक श्रीगुरु ।।४२।। ध्यानमूल गुरुराय । पूजामूल गुरुपाय । मंत्रमूल नि:संशय । मोक्षमूल गुरुकृपा ।।४३।। सप्तसिंधु अनेक तीर्थी । स्नानें पानें जे फलप्राप्ती । एक बिंदूसम न पावती । सद्‌गुरुचरणतीर्थाच्या ।।४४।। ज्ञानेंवीण सायुज्य पद । अलभ्य लाभे अगाध । सद्‌गुरुभक्तिनें प्रबोध । स्वत:सिद्ध पाविजे ।।४५।। सद्‌गुरुहूनि परात्पर । नाहीं नाहीं तो साचार । 'नेति' शब्दें निरंतर । श्रुतिशास्त्रें गर्जती ।।४६।। मदाहंकारगर्वेकरूनी । विद्यातपबळान्वित होवोनि । संसारकुहरावर्ती पडोनि । नाना योनी भ्रमताति ।।४७।। न मुक्त देवगणगंधर्व । न मुक्त यक्षचरणादि सर्व । सद्‌गुरुकृपेनें अपूर्व । सायुज्यवैभव पाविजे ।।४८।। ऐके वो देवी ध्यानसुख । सर्वानंदप्रदायक । मोहमायार्णवतारक । चित्सुखकारक श्रीगुरु ।।४९।। ब्रह्मानंद परमाद्‌भुत । ज्ञानबिंदुकलातीत । निरतिशयसुख संतत । साक्षभूत सद्‌गुरु ।।५०।। नित्य शुद्ध निराभास । नित्यबोध चिदाकाश । नित्यानंद स्वयंप्रकाश । सद्‌गुरु ईश सर्वांचा ।।५१।।। हृदयकमळीं सिंहासनीं । सद्‌गुरुमूर्ति चिंतावी ध्यानीं। श्वेतांबर दिव्यभूषणीं । चिद्रत्नकिरणीं सुशोभित ।।५२।। आनंदमानंदकर प्रसन्न । ज्ञानस्वरूप निजबोधपूर्ण । भवरोगभेषज जाण । सद्वैद्य चिद्‌घन सद्‌गुरु ।।५३।। सद्‌गुरुपरतें अधिक कांहीं । आहे ऐसा पदार्थ नाहीं । अवलोकितां दिशा दाही । न दिसे तिही त्रिभुवनीं ।।५४।। प्रज्ञाबळें प्रत्योत्तर । गुरूसि विवादती जे नर । ते भोगिती नरक घोर । यावच्चंद्र-दिनमणी ।।५५।। अरण्य निर्जन स्थानीं । भ्रमती ब्रह्मराक्षस होऊनी । गुरूसी बोलती उद्धट वाणी। एकवचनी सर्वदा जे ।।५६।। क्षोभतां देवऋषि काळ । सद्‌गुरु रक्षी न लागतां पळ । दीनानाथ दीनदयाळ । भक्तवत्सल सद्‌गुरु ।।५७।। सद्‌गुरुचा क्षोभ होतां । देवऋषिमुनि तत्त्वता । रक्षिती हे दुर्वार्ता । मूर्खही सर्वथा नायकती ।।५८।। मंत्रराज हे देवी । 'गुरु' हीं दोनी अक्षरें बरवीं । वेदार्थवचनें जाणावीं। ब्रह्मपदवी प्रत्यक्ष ।।५९।। श्रुतिस्मृति न जाणती । (परी) गुरुभक्तीची परम प्रीति । ते संन्यासी निश्चितीं । इतर दुर्मति वेषधारी ।।६०।। नित्य ब्रह्म निराकार । निर्गुणबोध परात्पर । तो सद्‌गुरु पूर्णावतार । दीपासि दीपांतर नाहीं जैसे ।।६१।। गुरुकृपाप्रसादें ।

निजात्मदर्शन स्वानंदें । पावोनिया पूर्ण पदें । पेलती दोंदें मुक्तीसी ।।६२।। आब्रह्मस्तंबपर्यंत । स्थावरजंगमादि पंचभूतें । सच्चिदानंदाद्वय अव्यक्त । अच्युतानंद सद्गुरु ।।६३।। परात्परतर ध्यान । नित्यानंद सनातन । हृदयीं सिंहासनीं बैसवून । चित्तीं चिंतन करावें ।।६४।। अगोचर अगम्य सर्वगत । नामविवर्जित । निःशब्द जाण निभ्रांत । ब्रह्म सदोदित पार्वती ।।६५।। अंगुष्ठमात्र पुरुष । हृदयीं ध्याता स्वप्रकाश । तेथें स्फुरती भाव–विशेष । निर्विशेष पार्वती ।।६६।। ऐसें ध्यान करितां नित्य । तादृश होय सत्य सत्य । कीटकी–भ्रुकुटींचे निमित्य । तद्रूप झाली ते जैशी ।।६७।। अवलोकितां तयाप्रति। सर्वसंगविनिर्मुक्ति । एकाकी निःस्पृहता शांति । आत्मस्थितीं रहावे ।।६८।। सर्वज्ञपद त्या बोलती । जेणें देहीं ब्रह्म होती । सदानंदें स्वरूपप्राप्ति । योगी रमती पैं जेथें ।।६९।। उपदेश होता पार्वती । गुरुमार्गी होय मुक्ति । म्हणोनि करावी गुरुभक्ति । हें तुजप्रति बोलतसे ।।७०।। जें मी बोलिलों तुज । तें गुजाचें निजगुज । लोकोपकारक सहज । हें तू बूझ वरानने ।।७१।। लौकिक कर्म ते हीन । तेथें कैचे आत्मज्ञान । गुरुभक्तासी समाधान । पुण्यवान ऐकतां ।।७२।। एवं या भक्तिभावें । श्रवणें पठणें मुक्त व्हावें । ऐसें बोलता सदाशिवें । डोलती अनुभवें गुरुभक्त ।।७३।। गुरुगीता हे देवी । शुद्ध तत्त्व पूर्ण पदवी । भवव्याधिविनाशिनी स्वभावी । स्वयमेव देवि जपे सदा ।।७४।। गुरुगीतेचे अक्षर एक । मंत्रराज हा सम्यक् । अन्यत्र मंत्र दुःखदायक। मुख्य नायक हा मंत्र ।।७५।। अनंत फळें पावविती । गुरुगीता हे पार्वती । सर्वपापविनिर्मुक्ति । दुःखदारिद्र्यनाशिनी ।।७६।। कालमृत्युभयहर्ती । सर्वसंकटनाशकर्ती । यक्ष–राक्षस–प्रेत–भूती । निर्भय वृत्ती सर्वदा ।।७७।। महाव्याधिविनाशिनी । विभूतिसिद्धिदायिनी । अथवा वशीकरण मोहिनी। पुण्यपावनी गुरुगीता ।।७८।। कुश अथवा दूर्वासन । शुभ्र कंबल समसमान । एकाग्र करूनिया मन । सद्गुरुध्यान करावें ।।७९।। शुक्ल सांत्यर्थ जाण। रक्तासनें वशीकरण । अभिचारी कृष्णवर्ण । पीतवर्ण धनागमीं ।।८०।। शांत्यर्थ उत्तराभिमुख । वशीकरण पूर्व देख । दक्षिण मारण उल्लेख । धनागमा मुख पश्चिमे ।।८१।। मोहन सर्व भूतांसी । बंधमोक्षक विशेषीं । राजा वश्य निश्चयेसी । प्रिय देवासी सर्वदा ।।८२।। स्तंभनकारक जप । गुणाविवर्धन निर्विकल्प । दुष्कर्मनाशक अमूप । सुखस्वरूप सनातन ।।८३।। सर्वशांतिकर विशद । वंध्यापुत्र फलप्रद । अवैधव्य सौभाग्यप्रद । अगाध बोध जपतां हे ।।८४।। आयुष्य आरोग्य ऐश्वर्य । पुत्रपौत्र धैर्योदार्यं । विधवा जपां परमाश्चर्य । मोक्षैश्वर्य पावती ।।८५।। अवैधव्याची कामना । धरितां पूर्ण होय वासना । सर्व दुःखभयविघ्ना– । पासोनि सुजना सोडवी ।।८६।। सर्वबाधाप्रशमनी प्रत्यक्ष। धर्मार्थकाममोक्ष । जे जे चिंतले तो पक्ष । गुरुदास दक्ष पावती ।।८७।। कामिकां कामधेनु गाय । कल्पिती तया कल्पतरु होय । चिंतिती तया चिंतामणिमय । मंगलमय सर्वांसी ।।८८।। गाणपत्य शक्ति सौर । शैव वैष्णव गुरुकिंकर । सिद्धि पावती सत्वर । सत्य सत्य वरानने ।।८९।। संसारमलनाशार्थ । भवबंधपाशनिवृत्त । गुरुगीतास्नानें सुस्नात । शुचिर्भूत सर्वदा ।।९०।। आसनीं शयनीं गमनागमनीं । अश्व गड अथवा यानीं । जागृती सुषुप्ती स्वप्नीं । पढतां होय ज्ञान गुरुगीता ।।९१।। गुरुगीता पढतां भक्त । सर्वदा तो जीवन्मुक्त । त्याच्या दर्शनें पुनीत । पुनर्जन्म न होत प्राणियां ।।९२।। अनेक उदकें समुद्रउदरीं । नानावर्णा धेनू क्षीर क्षीरीं । अभिन्नरूपें निर्धारी । सर्वांतरी एकचि ।।९३।। घटाकाश मठाकाश । उपाधिभेदें भिन्न वेष । महदाकाश निर्विशेष । द्वैताचा लेष नाढळे ।।९४।। भिन्न भिन्न

प्रकृति । कर्मवेषे दिसती आकृति । घेऊनि जीवपदाची बुंथी । विविध भासती नामरूपें ।।९५।। नाना अलंकारी सुवर्ण । तैसा जीवात्मा पूर्ण । तेथे नाहीं वर्णावर्ण । कार्यकारणातीत ते ।।९६।। या स्वानुभवें गुरुभक्त । वर्तती ते जीवन्मुक्त । गुरुभक्त ते वेदोक्त । जे कां विरक्त सर्वस्वें ।।९७।। अनन्यभावें गुरुगीता । जपतां सर्व सिद्धि तत्त्वतां । मुक्तिदायक जगन्माता । संशय सर्वथा न धरी तूं ।।९८।। सत्य सत्य हे वर्म । मी बोलिलों सर्व धर्म । नाहीं गुरुगीतेसम । तत्त्व परम सद्गुरु ।।९९।। एक देव एक जप । एक निष्ठा परं तप । सद्गुरु परब्रह्मस्वरूप । निर्विकल्प कल्पतरू ।।१००।। माता धन्य पिता धन्य । ज्ञाति कुल वंश धन्य । धन्य वसुधा देवी धन्य । धन्य धन्य गुरुभक्ति ।।१०१।। गुरुपुत्र अपंडित । जरी मूर्ख तो सुनिश्चित । त्यांचेनि सर्व कार्यासिद्धि होत । सिद्धान्त हा वेदवचनीं ।।१०२।। शरीर इंद्रियें प्राण । दारापुत्रकांचनधन । श्रीगुरुचरणावरून । ओवाळून सांडावे ।।१०३।। आकल्प जन्म कोडी । एकाग्रमनें जपतां प्रौढी । तपाची ही फळजोडी । गुरूसी अर्धघडी विमुख नोहे ।।१०४।। ब्रह्मादिक देव समर्थ । त्रिभुवनीं वंद्य यथार्थ । गुरुचरणोदकावेगळे व्यर्थ । अन्य तीर्थ निरर्थक ।।१०५।। सर्व तीर्थांत तीर्थ श्रेष्ठ । श्रीगुरुचरणांगुष्ठ । निवारी संसारकष्ट । पुरवी अभीष्ट इच्छिले ।।१०६।। हे रहस्यवाक्य तुजपुढें । म्या कथिलें निजनिवाडे । माझेनि निजतत्त्व गौप्य उघडे । करूनि वाडेकोड दाखविले ।।१०७।। मुख्य गणेशादि वैष्णव । यक्ष-किन्नर-गणगंधर्व । तयांसही सर्वथैव । हे अपूर्व न वदे मी ।।१०८।। अभक्त वंचक धूर्त । पाखंडी नास्तिक दुर्वृत्त । तयासी बोलणे अनुचित । हा गुह्यार्थ पैं माझा ।।१०९।। सर्व शास्त्रांचे मथित । सर्ववेदान्तसंमत । सर्वं स्तोत्रांचा सिद्धान्त । मूर्तिमंत गुरुगीता ।।११०।। सकल भुवनें सृष्टि । पाहतां व्यष्टि समष्टि । मोक्षमार्ग हा दृष्टी । चरणांगुष्ठीं सद्गुरूच्या ।।१११।। उत्तरखंडीं स्कंदपुराणीं । ईश्वरपार्वतीसंवाद वाणी । गुरुगीता ऐकतां श्रवणीं । विश्वतारिणी चिद्गंगा ।।११२।। हे गुरुगीता नित्य पुढे । तया सांकडें कवण पडे । तत्काळ मोक्षद्वार उघडे । ऐक्य घडे शिवस्वरूपीं ।।११३।। हे न म्हणावी प्राकृत वाणी । केवळ स्वात्मसुखाची खाणी । सर्व पुरवी शिराणी । जैसा वासरमणि तम नाशी ।।११४।। श्रोतयां वक्तयां विद्वज्जनां । अनन्य भावें विज्ञापना । न्यून पूर्ण नाणिता मना । क्षमा दीनावरी कीजे ।।११५।। हे गुरुगीतेची टीका । न म्हणावी जे पुण्यश्लोका । पदपदार्थ पाहतां निका । दृष्टी साधकां दिसेना ।।११६।। आवडीची जाती वेडी । वाचे आलें तें बडबडी । मूळ ग्रंथ कडोविकडी । न पाहतां तातडी म्यां केली ।।११७।। नाहीं व्याकरणीं अभिनिवेश । नाहीं संस्कृतीं प्रवेश । धीटपण लिहितां दोष । गमला विशेष मनातें ।।११८।। परी सलगी केली पायासवें । ते पंडितजनीं उपहासावें । उपेक्षा न करूनि सर्वभावें । अवधान द्यावें दयालुत्वें ।।११९।। विकृतिनाम संवत्सरीं । भाद्रपदमासीं भृगुवासरीं । वद्य चतुर्थी नीरातीरीं । ग्रंथ केला समाप्त ।।१२०।। आनंदसांप्रदाय वंशोद्भव । माध्यंदिनशाखा अभिनव । गुरुगीतेचा अनुभव । हृदयीं स्वयमेव प्रगटला ।।१२१।। सहजपूर्ण निजानंदें । रंगला तो साधुवृंदे । श्रवण करावा स्वच्छंदें । ग्रंथ निर्दंद्व गुरुगीता ।।१२२।। इति श्रीगुरुगीता संपूर्णा । श्रीसद्गुरुनिजानंदार्पणमस्तु। शुभं भवतु । श्रीरस्तु । ॐ तत्सत् । श्रीगुरुदेव दत्त ।।१२३।।

।। दिगंबरा दिगंबरा श्रीपादवल्लभ दिगंबरा ।।

* * *

सुखकर्ता दुःखहर्ता

सुखकर्ता दुःखहर्ता वार्ता विघ्नाची ।। नुरवी पुरवी प्रेम कृपा जयाची ।। सर्वांगीं सुंदर उटि शेंदुराची ।। कंठी झळके माळ मुक्ताफळांची ।।१।। जय देव जय देव जय मंगलमूर्ती ।। दर्शनमात्रें मनकामना पुरती ।।धृ०।। रत्नखचित फरा तुज गौरीकुमरा । चंदनाची उटी कुंकुमकेशरा ।। हिरेजडित मुगुट शोभतो बरा ।। रुणझुणती नूपुरें चरणीं घागरिया ।। जय० ।।२।। लंबोदर पीतांबर फणिवरबंधना ।। सरळ सोंड वक्रतुंड त्रिनयना ।। दास रामाचा वाट पाहे सदना ।। संकटीं पावावें निर्वाणी रक्षावें सुरवरवंदना ।। जय देव जय देव जय मंगलमूर्ती ।। दर्शन० ।।३।।

आरती श्रीगुरुदत्तात्रेयाची

त्रिगुणात्मक त्रैमूर्ती दत्त हा जाणा ।। त्रिगुणी अवतार त्रैलोक्यराणा ।। नेति नेति शब्द न ये अनुमाना ।। सुरवर मुनिजन योगी समाधि न ये ध्याना ।।१।। जय देव जय देव जय श्रीगुरुदत्ता ।। आरती ओवाळीतां हरली भवचिंता ।।धृ०।। सबाह्य अभ्यंतरीं तूं एक दत्त ।। अभाग्यासी कैंची न कळे ही मात ।। पराही परतली तेथें कैंचा हेत ।। जन्ममरणाचा पुरलासे अन्त ।। जय० ।।२।। दत्त येउनियां उभा ठाकला ।। साष्टांगें नमुनी प्रणिपात केला ।। प्रसन्न होऊनी आशीर्वाद दिधला ।। जन्ममरणाचा फेरा चुकविला ।। जय० ।।३।। दत्त दत्त ऐसें लागलें ध्यान ।। हरपलें मन झालें उन्मन ।। मीतूंपणाची झाली बोळवण ।। एका जनार्दनीं श्रीदत्त जाण ।।४।। जय देव जय देव जय० ।।

आरती श्रीनृसिंहसरस्वतींची

कृष्णा–पंचगंगासंगम निजस्थान । चरित्र दावुनि केले गाणगापुरी गमन । तेथें भक्तश्रेष्ठ त्रिविक्रमयति जाण । विश्वरूपे तया दिधलें दर्शन ।।ध्रु०।। जय देव जय देव जय सद्‌गुरु दत्ता । नृसिंहसरस्वती जय विश्वंभरिता ।।१।। वंध्यासाठीं वर्षे पुत्रनिधान । मृत ब्राह्मण उठविला तीर्थ शिंपून । वांझ महिषी काढवी दुग्ध दोहून । अंत्यजमुखे वदवी निगमागम पूर्ण ।।जय०।।२।। शुष्ककाष्ठी पल्लव दावुनि लवलाही । कुष्टी ब्राह्मण केला शुद्ध निजदेहीं । अभिनव महिमा त्याचा वर्णू मी कायी । म्लेंच्छराज येऊनि वंदी श्रीपायीं ।। जय देव० ।।३।। दिपवाळीचे दिवशीं भक्त येऊनि । आठहि जण ठेविती मस्तक श्रीचरणीं । आठहि ग्रामीं भिक्षा केली ते दिनीं । निमिषमात्रें तंतुक नेला शिवस्थानीं ।।जय०।।४।। ऐसें चरित्र दावुनि जडमुढ उद्धरिले । भक्तवत्सल ऐसें ब्रीद मिरविलें । अगाध महिमा म्हणवुनि वेदश्रुति बोले । गंगाधरतनय सदा वंदी पाऊलें । जय देव जय देव सद्‌गुरुदत्ता । नृसिंहसरस्वती०।।५।।